

DAVID AND SYLVIA STEINERYIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 14218

Ostrów Mazowiecka Memorial Book

Sefer-ha-zikaron li-kehilat Ostrov-Mazovyetsk

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer-ha-zikaron li-kehilat Ostrov-Mazovyetsk / ha-helek ha-Tvri ne'erakh 'al-yede Aba Gordin ; ha-helek be-Idit ne'erakh 'al-yede M. Gelbart ; ha-yozem ... Aryeh Margalit.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun 'ole Ostrov-Mazovyetsk be-Yisra'el, 720 [1960]
DESCRIPT	653 p. : ill., ports., maps. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Ostrów Mazowiecka. Ostrów Mazowiecka (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Ostrów Mazowiecka.
ADD'L NAME	Gordin, Abba, 1887-1964. Gelbart, M. (Mendl), b. 1896.
ADD'L TITLE	Yizker-bukh fun der Yidisher kehile in Ostrov-Mazovyetsk

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר־הזכרון לקהלת אוסטרו־ב־מזוביצק

ספר - הזכרון לקהלת אוסטרוב-מזוביץק

החלק העברי נערך על-ידי אבא גורדין
החלק באידית נערך על-ידי מ. גלברט
היוזם, המוציא לפועל והעורך האחראי אריה מרגלית

הוצאת

ארגון עולי אוסטרוב-מזוביץק בישראל
אסטרטאווער לאנדסטמאנשאפט אין אמעריקע

1960

תל-אביב

תש"ך

י ז ב ו ר - ב ו ד

פון דער יידישער קהילה

אין אסטראוו-מאזאוויעצק

דער טייל אין עברית דעראקטירט דורך

אבא גארדיץ

דער טייל אין יידיש דעראקטירט דורך

מ. געלבארט

דער איניציאטאר, דורכפירער און פאראנטווארטלעכער דעראקטאר

אריה (לייבל) מרגלית

כל הזכויות שמורות

לארגון אוסטרו-מזוביצק, תל-אביב, רח' ברוכוב 30 דירת מרגלית

Copyright by

Irgun holei Ostrow-Mazowieck, Tel-Aviv 30, Borochof Str.

Margalith.

סודר ונדפס בדפוס קאופרטיבי „אחדות“, תל-אביב, רח' לבונטין 5

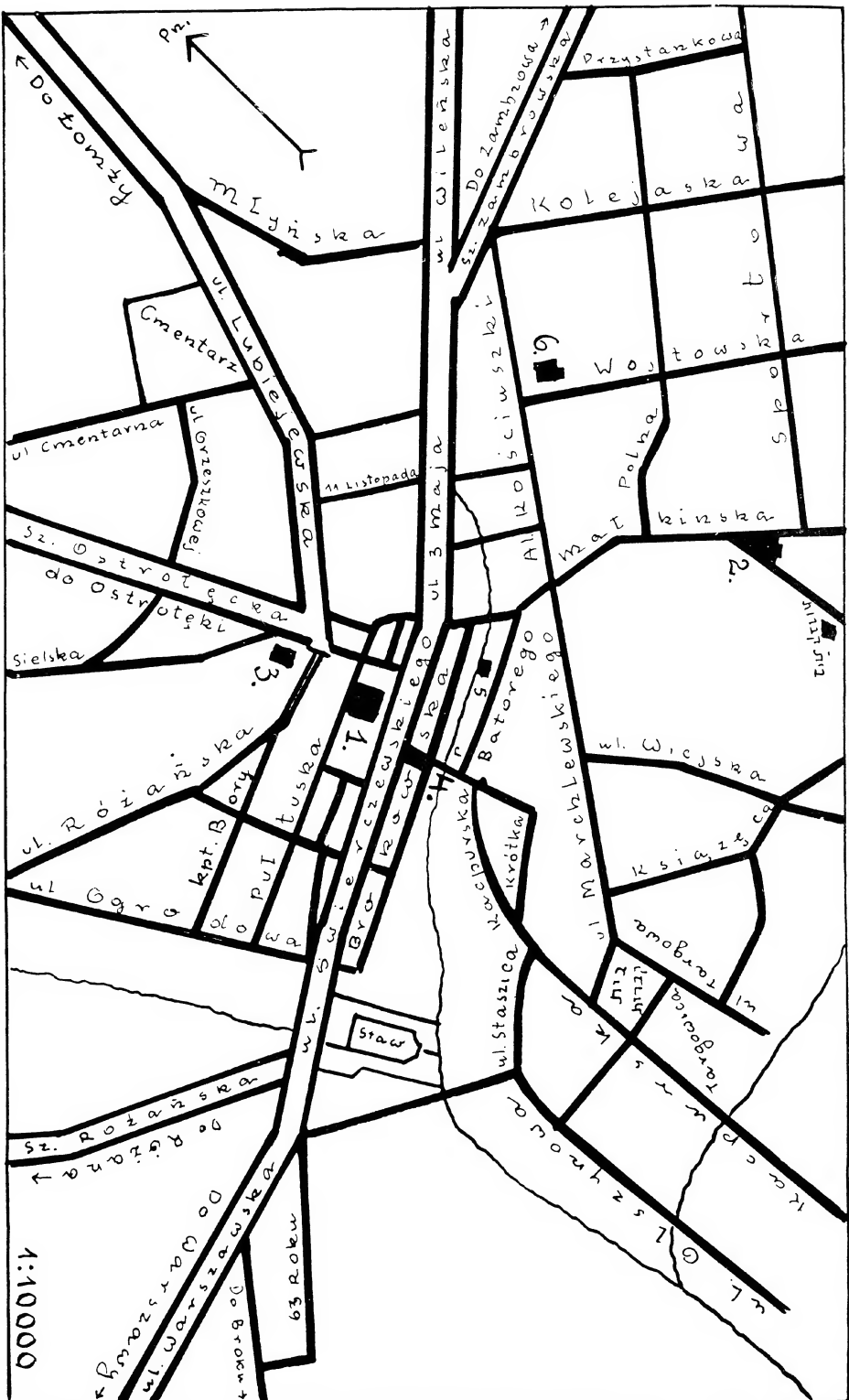

אסטרטגור-מאמצונו יעצק: דער מארגרטראט-1-Ratusz-
OSTROW MAZOWIECKA: 4-נייער בית המדרש 5-ד.י. יעבבה 6-ד.י. גאנאצאדע
2-ד.י. אלעמיינע שולע 3-אלטער בית המדרש

מסמך 718-מכאמך 718:

1:10000

תוכן הענינים

עמוד

58	ר' אלי' גרשון פריידקס / דוד שמחוני . . .
60	א' אברהם זלמן צוקרמן / א. מרגלית . . .
61	ר' מרדכי כהן / ש. הורניק . . . . .
63	ר' ישראל בן טובים ורעיתו / דוד תדהר . . .
64	ר' שלמה שקלנביץ / בתו רבקה . . . . .
65	ר' מנדל וושבור / סיני כץ . . . . .
66	ר' יאקל טייטל / טוביה מקובר . . . . .
67	ר' יוסף זביקלסקי / אשתו בלה . . . . .
68	ר' פישל רוזנטל / סיני כץ . . . . .

חללי מלחמת העצמאות

69	משה ברומברג . . . . .
70	שמואל גלינקא . . . . .
74	ישראל גרינפלד . . . . .
74	אורי זביקלסקי . . . . .
75	יעקב לוסיג . . . . .
76	שמואל פייגין . . . . .
77	אהרן צוקרמן . . . . .
78	בגלות אריתריה / צבי הדסי (פוקשיבה) . . .
80	לדמותו של גדלי' שפמי (וונס) . . . . .

מוסדות וארגונים

81	מוסדות התורה / הרב אשר רוזנבוים . . .
83	הישיבה בית יוסף / הרב מאיר סגל . . . . .
83	הכרותי עם אוסטרוו / יצחק שלסקי . . . . .
86	על העיר בכללה / סיני כץ . . . . .
87	אוסטרוו והתנועה הציונית / ח. י. גלינקא . . .
91	בית־הספר "תרבות" / יצחק שושני . . . . .
102	חוג נשים למען ביה"ס / סיני כץ . . . . .
104	למען "הקרן־הקיימת" / א. קלרמן . . . . .
105	על המשגועים לדבר אחד / ש. ד. ירושלמי . . .
108	פתיחת האוניברסיטה בירושלים / בן־אחיקם . . .
110	"השומר הלאומי" / יהודה שולץ . . . . .
113	הקיבוץ הכלל ציוני / אחד החברים . . . . .
115	"מכבי" . . . . .
117	תנועת "ביתר" . . . . .
119	מלים אחדות על יוזם הספר / ח. י. גלינקא . . .
120	העתונות . . . . .

עמוד

רבנות ורבנים

17	הרב מקויל / הרב משה מאיר ישר. נייריורק
18	הרב ר' פיבל סוקולקר . . . . .
18	הרב ר' יהודה יודל . . . . .
18	הרב ר' דוד שלמה מרגליות . . . . .
19	הרב ר' גרשון חנוך ליינר . . . . .
20	הרב מפטרקוב . . . . .
20	הרב ר' שמעון דוב אנוליק . . . . .
21	הרב וינגוט מליפנא . . . . .
21	הרב מפרצ'ב . . . . .
22	הרב ר' יהודה ליב גורדין . . . . .
25	הרב ר' יוסף קליש . . . . .
27	הרב ר' מאיר דן פלוצקי . . . . .
28	הרב יעקב שרגא זינגר . . . . .
31	לזכר רבני אוסטרוו / יוסף לשץ . . . . .
33	הרב ר' יעקב דוד קליש . . . . .
33	הרב ר' אברהם יוסף צינוביץ / רחל סלוצקי . . .
35	הרב ר' יצחק דוד שולביץ . . . . .
36	הרב ר' ישראל נתן פלוצקי . . . . .

דמויות

37	ר' בן־ציון רבינוביץ . . . . .
38	ר' בעריש שפירא . . . . .
38	ר' וולף בער . . . . .
39	ר' ניסן . . . . .
39	פיגה זיסל ברומברג . . . . .
42	ר' נחמן גולדברג ורעיתו . . . . .
43	ר' גדלי' דוד מורגנשטרן . . . . .
44	ר' יצחק (איצל) מורגנשטרן . . . . .
45	ר' מיכאל טייטל / אריה מרגלית . . . . .
47	ר' צבי טייטל / חיה קלרה הדסי . . . . .
48	ר' יצחק יעקב פורבילביץ . . . . .
48	ר' ישכר סרבניק / יוסף לשץ . . . . .
49	ר' שמואל יוסף מרגליות / אריה מרגלית . . .
50	ר' פסח ארי' לנדי / אריה מרגלית . . . . .
51	ר' מאיר לשץ . . . . .
52	ר' מאיר יעקב ברגשטין . . . . .
53	ר' מנחם ורעיתו מאטיל דרוזדובסקי / ש. ארצי . . .
56	השאיפה לעין־חרוד / ש. ארצי . . . . .

א י נ ה א ל ט

עמוד

מאקס גאלדשטיין / נחמה גאלדשטיין . 223
 משה האלצמאן / חנה האלצמאן . . . 224
 משה ראף / ישראל שטיינבערג . . . 227
 מיכאל פאדביעלעוויטש / ישראל שטיינבערג 228
 שמחה גראניעוויטש / לעקסיקאן . . . 230
 אייזיק גאנשער / לעקסיקאן . . . 231
 אהרן אלבעק 231
 יחזקאל פרייליך 232
 יעקב פריידקעס 233
 דוד קאזע 233
 אברהםטשע פרץ 234
 אלטער יאגודה / ראובן סידעלער . . . 235

אינסטיטוציעס און אונטערנעמונגען

די יידישע קהילה פארוואלטונג / אריה מרגלית 236
 דער מאגיסטראט / אריה מרגלית . . . 241
 עפענטלעכע אָלגעמיינע שול /
 ישראל שטיינבערג 249
 עפענטלעכע אָלגעמיינע שול / פ. עפשטיין 259
 לינת הצדק / סיני כץ 262
 הכנסת אורחים / משה יצחק טאפעל . . 264
 גמילת חסדים קאסע / סיני כץ 265
 די בענק אין שטאט / אריה מרגלית . . . 267
 די מיל "אויטאמאט" / חיים גלינקא . . . 268
 דער בראוואר / חנדזה טייטל 269

פארטייען און פאָרדן

אגודת ישראל / טוביה מאקאווער . . . 270
 בנות אגודת ישראל 272
 בראשית פון ציוניזם / קלמן וועבערא-שפירא 274
 ציוניסטישע באַוועגונג / חיים יצחק גלינקא 275
 מזרחי אין יבנה שול / א. מרגלית 278
 פֿעל־ציון צ. ס. / ישראל שטיינבערג . . 281
 "השומר-הצעיר" / ד"ר אוסטרידן 286
 דער "החלוץ" / יהודה זילבערמאן 292
 פ. וו. ק. / א מ—ת 298
 "וויצא" / חנה האלצמאן 299
 די אַרבעט פון קק"ל / אריה מרגלית . . 301
 גרינדונג פון קרן־היסוד / אריה מרגלית 305

עמוד

אַלטע היים

געשיכטע פון אסטראווע / אריה מרגלית . 123
 אַ שפּאַציר איבער שטאט / אריה מרגלית . 129
 אסטראווע מיין היימסטאט / א. מ. ארזשיצער 150
 די יידישע אַרבעטער באַוועגונג /
 ארטשע ראטענבערג 157
 מיין שטעטל אסטראווע־מאָ. /
 אברהם ראטענבערג 160
 די ערשטע וועלט מלחמה / טוביה מאקאווער 164
 לטובת די פליטים / פון "הצפירה" . . . 169
 אסטראווע / ה. פריידקעס 170
 די ערשטע וועלט מלחמה / א. קאציוו . . . 176
 טעג אַזוינע / י. פרייליך 181
 נחמיה קברן / ישראל עמיאט 191
 די קהילה פארוואלטונג / טוביה מאקאווער 194
 ד"ר ראובן קלאטשקא / ט. מ—ר 197
 דער פעלדשער באלבוס / א. מ—ת 198
 דאָס רעליגעיוזע לעבן / טוביה מאקאווער 199
 חברה קדישא / א. מ—ת 205

רעליגיעזע געשטאַלטן

ר' אברהם מענדל גאלאנט / מ. ח. גאלאנט 206
 ר' מרדכי מענדל מארקיספעלד /
 משה מארקוספעלד 208
 ר' מרדכי לייב גאלדוואסער /
 י. עמיאט־גאלדוואסער 209
 ר' ישכר סרעברניק / מ. צקנוביצקי 210
 ר' אלי' פיבל פיעטרושקא / יוסף לשץ . . . 211
 ר' חיים יוסף פרידמאן 212
 ר' אברהם יצחק פערקאל / ט. מאקאווער . 213
 דער שמש ר' הירשקע / ט. מאקאווער . . 214
 ר' מענדל בילגוראי / א. מ—ת 215
 ר' זנבילה גוטמן / א מ—ת 215
 ברידער סטאלניץ / נתן סטאלניץ 216
 פייגה זיסל בראמבערג / הרב בראמבערג 217
 אַמאָליקע טיפן פרויען 219

מאָדערנע געשטאַלטן

בעריש סילבערמאן 220
 מענדל פיינציג 221

לאַנדסמאַנשאַפֿטן

- 386 . דער ארגון אין ישראל / אריה מרגלית
 389 אסטראווער אין פאריז / היה פאלגאן-בורלאנט
 391 אסטראווער אין אַמעריקע / משה פריד
 394 איבערבליק / הערשל פריידקעס
 396 אַ וויכטיקער פראבלעם / מאַקס סטוטשין
 397 אויפֿרוף צו די לאַנדסלייט / סעם ליבגאט
 398 באַריכט / מ. י. טאפעל
 לאַנדסמאַנשאַפֿט אין אַמעריקע /
 400 א. מ. אַרזשיצער
 407 דער דיכטער ישראל עמיאט / א. מ. א.
 408 געענדיקט! / י. פאפיערניקאו

חורבן

- 411 על חרבות עירי / מאיר בוסאק
 412 העיר הקודש והמחוזות / אריה מרגלית
 413 די שטאָט אין אומגעגנט / אריה מרגלית
 415 מלחמה איבערלעבנישן / טוביה מאקאווער
 421 טאג־בוך פון 4 וואכן / יעקב ווידעלעץ

גביות־עדות

- 429 היים אסטראו
 429 לייבל איורייעקס
 430 בנימין גאלדשטיין
 431 יהודה גוטגאלד
 432 יוסף ואלון
 434 אברהם יאקובאווסקי
 434 נח לאסקא
 436 חיים סלאמקע
 437 יידל סלאמקע
 438 אליעזר קנישינסקי
 440 מרים קאהן
 442 חנה לעוויט
 444 אסתר נוסקעוויטש
 445 העלענא ניימארק
 447 דבורה עלמאן
 438 העניע קאזשוכאוויטש

פון אסטראווע קיין אונבעקסטאן /

- 450 חיים טשעכאווייעצקי
 457 אין אסטראו און אין סלאנים / ש. קאנאפיאטע
 461 יידן אין קאמף קעגן אקופאַנט / א. ראסטקער

זכרונות

- א פרייטיק צונאַכט / הענאך זאטארסקי . . . 310
 דער תהלים וועקער / הרב ש. א. דן . . . 315
 שבת אין שטעטל / הרב ש. א. דן . . . 319
 ווען דער מערזשל האָט זיך צעקלונגען /
 י. פרייליך 322
 דאָס אמשינאווער שטיבל / מתת' רזון 325
 דאָס סטריקאווער שטיבל / א. מ. ארזשיצער 326
 אסטראווע אין פאָניעס צייטן / א. קאציוו 327
 געווען אַ מאָל / אהרן, טארנאטא . . . 330
 אסטראווע מיט 50 יאָר צוריק / מ. א. האפמאן 334
 שטימונגען און רעמיניסצענצן /
 א. מ. ארזשיצער 336
 די שטאט פון אייגנאַרטיקייט/אברהם מיימדעס 339
 זכרונות פון דער יוגנט / פייוול פרידמאן 342

עפיוזאדן און געשעענישן

- וועגן יידישן פאָרטראַטן / אריה מרגלית 345
 עפיוזאדן / טוביה מאקאווער 347
 עפיוזאדן פון שטעטל / אריה מרגלית . . . 349
 אסטראווער עפיוזאדן / ארטשע ראטענבערג 355
 אימשילדיקע יידישע קרבנות / אריה מרגלית 357
 שוידערליכע אויטא־קאטאסטראפֿע / א. גראפמאן 358

פאַרשידענע טיפן

- רוסיש־יאַפּאנישע מלחמה 366
 ר' זינדל ליכטענשטיין 367
 ר' יוסף בענדעט קילעוויטש 367
 ר' מענדל פיינציג 368
 ר' משה חיים ווילענסקי 368
 ר' מענדל זילבערמאן 368
 אייניקל שטעפער / יוסף מרגלית 369
 שעפסל וואַסער־טרעגער / חנה לעוויט . . . 370
 דער משוגענער בן־ציון / טוביה מאקאווער 371
 דער משוגענער איטשע / טוביה מאקאווער 372
 דער משוגענער מרדכי מענדל / טוביה מאקאווער 372

בילדער פון יידישן לעבן

- כלי זמרים / א. מ—ת 373
 שבת נחמו אין שטעטל / א. מ—ת 375
 ראש חודש אלול / א. מ—ת 381
 דאָס עולה זיין פון מרגלית / ישראל שטיינבערג 383

עמוד

עמוד

- די גרויסע שחיטה אין צעפלאווע / ר' יצחק דוד מינצברג / טוביה מקובר . . . 571
- י. כאצקעלעוויטש 467
- אָנטלאָפּן פון דער שחיטה / ק. אבראמטשיק 469
- אין געטא און פאַרטיזאַנקע / אביעזר אימבער 472
- צווישן פאַרטיזאַנער / יונה שומאוויטש 484
- אַ אָנפאַל אויף דער קאלייקע / א. קיטיאויטש 487
- נקמה גענומען 488
- אַ טאָג אין טרעבלינקע / שמחה פאלאקעוויטש 489
- דער קרעמאַטאָריום / בערל מארק 503
- קידוש השם / רחל אויערבאך 505
- דער של "ראש" און של "יד" פ. שערעשעווסקי 506
- פון דער חורבן תקופה / חנה האלצמאן 517
- מיינע זעקס יאר נע־ונד / שבע פארבעיטין 521
- אין ראָטן־פאַרבאָנד / ט. מ. 527
- ר' אברהם מענדל גאלאנט / ישעיה גאלאנט 533
- אסטראו / מ. צאנין 535
- אסטראו היינט / ישראל עמיאט 538
- אין היים שטעטל / ישראל עמיאט 541
- אַ באַזוך אין אסטראו / סאניע אימבער 542
- חורבן בראק / הרב פאמעראנץ 544
- חורבן דלוגאשאדלע / חנוך אלפאקאוויטש 549
- חורבן דלוגאשאדלע / שאול גליקסבערג 549
- חורבן זאראמב / ישראל שטיינבערג 550
- צווישן שארית הפליטה / א. מ. ארושיצער 552
- אינעם לאַגער פון ווערטסלאר / " 553
- אסטראו מיין געבוירן־שטאָט / י. איסטריידן 555
- יזכור...**
- זכור את אשר עשה לך עמלק 561
- יזכור... שיר / ש. שלום 563
- בנכר... / שלום כספי 564
- על שלום כספי / חיים מילשטיין 564
- ר' אברהם יעקב פרידמן / טובי' מקובר 566
- הרב ירוחם פישל דן / רחל קהתי 566
- ר' מרדכי בר טורנובסקי / אריה מרגלית 567
- ר' יוסף פרבדה 568
- ר' יעקב שוורץ 568
- ר' אהרן יאשינסקי 569
- ר' דוד ליכטנשטיין 569
- ר' אנשיל קנארפל 570
- ר' אלי' לאך / נ. דימנדשטיין־סצסק 571
- ר' אברהם יצחק פריימאן / בריינטשע גראבינסקי 590
- ר' זנביל וונגורוב 591
- רבקה טראכנאווסקי 591
- פייגה טייטל 592
- שרה־טשע טייטל 592
- שרה טייטל ובתה הניה 594
- משה ראף און זיין משפחה 594
- תמוניות — בילדער . . . . . 596—610
- מודעות אבל — נעקראלאגן . . . . . 639—652
- חיים יצחק גלינקא אינגו 653
- נר־תמיד 654
- אל מלא רחמים 655

יזכור-בוך פון דער אסטראווער קהילה

(א מצבה פאר די אומגעקומענע)

באלד נאכן קריג, אין יאר 1945, האט מיך געמאטערט דער געדאנק ארויסצוגעבן א בוך צו פארייביקן דעם אנדענק פון די דורך די נאציס אומגעבראכטע יידן פון אונדזער חרוב געווארענע היים־שטאט ווי א ווירדיקע מצבה אויף די אומגעקאנטע קברים, און פון ווינט צושפרייטן אש — א נר תמיד פאר זייערע נשמות. איך האב זיך אבער געפרעגט: ווי וועל איך נעמען די כוחות פאר דער דאזיקער גרויסער און אחריות־פולער אויפגאבע? ווי וועל איך קאנען אריינדרינגען און דערגרונטעווען דעם תהום פון די ליידן און פיניקונגען וואס אונדזערע קדושים האבן דורכגעמאכט ביז דער טויט האט זיי באפרייט? און ווי אזוי וועל איך ארויסברענגען די געשטאלטן פון די מערטרער וואס האבן אמאל געלעבט, געווען מיט אונדז און זענען מער נישטא?

ווי נעמט מען דאס מאטעריאל צו רעסטאורירן אין שריפט דאס יידיש־יידישע שטייגער לעבן, און די פרטים בעת די עטאפן פון טראגישן אומקום פון אונדזער טייערע אלטע היים, וווּ מיר זענען געבוירן, דערצויגן און פארבראכט אונדזערע בעסטע און שענסטע יארן, וואס מאנען אן אנדענק, פאר אונדז און די קומענדיקע דורות?

אין דעם געראנגל פון געדאנקען און אביעקטיווע שוועריקייטן האט מיך אונדזער בן־עיר, דער געוועזענער סעקרעטאר פון דער יידישער קהילה, ר' טוביה מאקאווער דערמוטיקט צו פארשטארקן די ארבעט ביים רעאליזירן די וויכטיקע אויפגאבע פון ארויסגעבן דעם יזכור־בוך.

צוטערטנדיק צו דער ארבעט האב איך זיך קודם־כל אנגעטראפן אויף גרויסע שווע־ריקייטן ביים שאפן מאטעריאל פארן בוך, קיין פנקס (פון דער קהילה אדער חברה־קדישא) וועגן לעבן און שאפן פון יידישן ישוב אין אסטראווע, איז נישט געווען. נאך א פערזענ־לעכן קאנטאקט מיט פערשידענע פערזאנען, איז מיר געלונגען צו פארשאפן א טייל מאטעריאל, אבער ווייט נישט גענוג פאר אזא אויסגאבע ווי איך האב זיך פארגעשטעלט — און ווי עס דארף צו זיין. און דא מוז דערמאנט ווערן מיט גרויס צער דער פאקט אז אויף אונדזער יעדן רוף צו די לאנדסלייט — שרייבער און עסקנים — אין ישראל און אין גאר דער וועלט וועגן מאטעריאל פארן יזכור־בוך, האבן ווייניק רעאגירט.

גאנץ אומגערעכט האט זיך אפגערופן און מיר געקומען צו הילף אונדזער לאנדסמאן אין ניו־יארק ה' א. מ. ארושיצער, א חוץ זיין מיטארבעט האט ער זיך אנגעהויבן אקטיוו צו באטייליקן ביים שאפן מאטעריאל ביי די לאנדסלייט אין אמעריקע, וואס האט בייגעטראגן צו באנייטע און פרוכטבארע טעטיקייט פון דעם אסטראווער רעליעף־קאמיטעט אין אמעריקע.

ס'האט אבער נאך געפעלט פיל מאטעריאל, דער עיקר גביית-עדות פון על-פי-נפס געראטעוועטע וועגן דער אומקום תקופה, ווי אויך — ווער ס'זאל זיך פארנעמען מיטן רעדאקטירן און קארעגירן דעם מאטעריאל. דאן בין איך אין יאנואר 1959 געקומען אין קאנטאקט מיטן שרייבער מ. געלבארט, וועלכער האט איבערגענומען די רעדאקציע און קארעקטור פון יזכור-בוך, ווי אויך זיך באטייליקט אין פארשפאן נאך פערשידענע נייטיקע מאטעריאלן.

ס'דארף נאך דערמאנט ווערן דער באקאנטער שרייבער אבא גארדין, (זון פון הרב יהודה לייב גארדין) פאר זיין הילף ביי דער אויסגאבע. מיין הארציקן דאנק אלע שטאטישע אין לאנד און אין חוץ-לארץ, חברים און פריינט וועלכע האבן מיר געהאלפן מיט ראט און טאט צו באקומען מאטעריאל פארן יזכור-בוך.

מיין בעסטן דאנק אויך דער אינסטיטוציע „יד-ושם" אין ירושלים פאר איר געלט-שטיצע פארן בוך.

דאס יזכור-בוך דארף, א חוץ א ווירדיקע מצבה צום אנדענק פון די דורך די נאציס-אומגעבראכטע אסטראווער יידן — צוזאמען מיטן רוב אייראפעישע יידן, אויך דינען ווי א סטימול צום המשך פון קעגנזייטיקע הילף און פריינטשאפט פון אלע אסטראווער אין דער וועלט.

אריה מרגלית

תל-אביב

ספר הַזְכָּרֹן

(מצבה לנשפי אוסטרוב-מזוביצק)

מיד אחרי המלחמה בשנת 1945 התעורר בי הרעיון להוציא ספר להנצחת זכרם של יהודי עירנו שהושמדו על-ידי הנאצים, כמצבה על קברותיהם הבלתי-ידועים ולאלה שאפרם נזרה לכל עבר — נר תמיד לנשמותיהם הטהורות.

אבל יחד עם זה לא נתנה לי מנוחה והטרידה אותי השאלה החמורה כיצד אבצע בכוחותי אני את המשימה הגדולה ורבת אחריות זו? מנין אשאב כוחות רוחניים לתפקיד זה, ואיך אוכל לחדור לתהום העיניים שעברו על קדושי עירנו עד ששיחררם המות, להעלות את הדמויות היקרות שהיו פעם ואינן עוד? איך אוכל לעמוד בכל זה? מנין לקחת את החומר לפרשת האסון הגדול שקרה לנו, הלא כה מעטים הם בני-עירנו אשר נמלטו מידי האויב האכזרי בימי השואה והאבדון, איפה לוקחים את החומר לשבץ בכתב אופן החיים היהודיים, הפרטים המלאים על אבדנו הטרגי של ביתנו הישן והיקר לנו, התובע "יד-ושם" בשבילנו ובשביל הדורות הבאים, מאין יבוא עוזי? עודני נאבק עם המחשבות האלה ועם קשיים אוביקטיביים אחרים פנה אלי בן-עירנו ר' טוביה מקובר, מזכיר הקהילה היהודית לשעבר, וביקש ממני לנסות שוב לגשת לעבודה ביתר-עוז, בכדי למלא את התפקיד החשוב והנעלה הזה ולהביאו לידי מעשה, הוא עודדני לפנות עוד פעם לבני-עירנו באשר הם, בתקווה שהפעם ייענו ויסייעו להגשמת המטרה הקדושה הזאת — שנטלתי עלי — הוצאת ספר-הזכרון.

ניגשתי אל המלאכה ושוב נתקלתי בקשיים רבים, כי שום פנקס של קהילתנו או פנקס חברה-קדישא על חיי הישוב היהודי לא היו, וכן לא נשאר כל רישום מאיזה מוסד ציבורי שהוא, רק ע"י מגע אישי בעל-פה ובכתב עלה בידי לאסוף קצת חומר מתאים, אבל רחוק היה עוד מלספק את כל הדרוש בכמות ובאיכות, גם הדאגה „הכסף מאין ימצא" להוצאת הספר טרם נפתרה, והנה לפתע-פתאום הופיע באופק בן-עירנו מר א. מ. אורזשיצר הנכבד, תושב ניו-יורק, אשר הציע את עצמו להשתתף באופן פעיל בהמצאת חומר לעריכת הספר, מאת בני עירנו בארצות-הברית ואירגן שם את ארגון יוצאי אוסטרוב-מזוביצק לממש הוצאת הספר לאור.

אבל עדיין זה לא היה מספיק, חסר היה עוד הרבה חומר, נמצא אמנם פתרון חלקי, אבל החומר לא כלל גביית-עדות מפי ניצולים ויהשרידים, שיכולים לספר על ימי השואה ועל המעשים האכזריים של הנאצים ימ"ש באוסטרוב.

כן עמדה לפנינו שאלת עיבוד החומר ועריכתו שהדאיגה אותנו ועבודתנו כמעט שותקה, אך בינואר 1959 באתי במגע עם הסופר מר מ. גלברט שקיבל על עצמו את עריכת הספר והגהתו וגם לסייע באיסוף החומר הדרוש.

וכאן עלי לציין מתוך צער רב, שמאמצינו לקבל חומר על אוסטרוב מפריעם של סופרים ועתונאים יוצאי עירנו הנמצאים בארץ ובחוץ־לארץ לא הוכתרו בהצלחה רבה, הם לא נענו לקריאותנו — מלבד הסופר הנודע מר אבא גורדין — בנו של הרב גורדין המפורסם, שהמציא לנו חומר לספר וגם תירגם הרבה מאמרים.

תודתי הלבבית נתונה לכל אלה מבין יוצאי אוסטרוב בארץ ובחוץ־לארץ וידידים מקרוב ורחוק אשר ניהלו אותי בעצה טובה להשגת החומר ולעריכתו.

כן תזכר לטובה „יד־ושם“ רשות־הזכרון לשואה ולגבורה אשר השתתפה בתמיכה כספית להוצאת הספר.

תפילתי ומגמתי וגם תפילתם של כל אלה שיש להם חלק רב או מעט — בהופעת הספר הוא: ש„ספר הזכרון“ ישמש ספר הנצחה ליקירינו — קדושינו, יהודי עירנו — שהושמדו ע״י הנאצים הטמאים יחד עם יהודי אירופה הי״ד, לשמש גם אבן־פינה להקמת ברית־אחים של יוצאי אוסטרוב בישראל ובכל תפוצות הגולה וחוץ מקשר לידידות ולעזרה הדדית לכל ימי חייהם!

אריה מרגלית

תל־אביב

בנין הישיבה

הישיבה נבנתה ע״י הנדבנית פייגה זיסל ברומברג ע״ה בשנת תרנ״ח — 1898 ולמדו בה רבבות ילדי־ישראל. הבנין נשאר עומד על תלו, כעת לומדים שם ילדים נוצריים.

הרב משה מאיר ישר

ניריווק

מחבר הספר „חיינו ויצירותיו“ של
ה„חפץ חיים“ (בשני חלקים)

הרבנות והרבנים באוסטרו-בזוביצק

בין קהילות ישראל הגדולות והקטנות של פולניה היהודית שאיננה, תפסה אוסטרו-בזוביצק מקום מכובד מאוד ברכניה, גאוניה וצדיקה, ששמעם הלך לפנייהם ושפיארו את שם עדתם במעשיהם, ספריהם כמורי הלכה אשר דבריהם נשמעים ומתקבלים על דעת רבים גם מחוץ לגבולות מקים כהונתם.

אף שרוב יהודיה של אוסטרו-בזוביצק, נמנו על חוגי החסידים, לא הקפידה העדה בבחירת רבניה שיהיו דווקא מבין רבנים, המסתופפים בצל אדמו"רים. אלא שגדולתם בתורה קבעה — בהרבה מקרים — את דבר בחירתם כרבני העיר.

בין רבני העיר שלנו היו גם „יוצאי ליטא“ הידועים כמתנגדי החסידות והם הצליחו להתחבב על הציבור היהודי המורכב מחוגים שונים — לומדים מובהקים, חסידים מפורסמים, „מתנגדים“ קיצוניים, חניכי „הזר ההשכלה“, עסקני ציבור, סוחרים, בעלי מלאכה וגם פועלים בעלי הכרה מעמדית ומאורגנים כהלכה. לא חסר בה כמובן גם החוג הידוע בשם „עמק“.

מבחינה גיאוגרפית נמצאה עירנו על אם הדרך שבין וורשה וביאליסטוק — השטח הידוע בשמו „מזובשצ'ינה“ והשוכן בקרבת ה„ויסלה“, ה„בוג“ וה„נרב“.

בזמן שלטונה של רוסיה הצארית נחשבה עירנו כחלק מפלך לומזה ולאחר שחרירה של פולניה סיפחה היא וגם לומזה — עיר הפלך שלה — לגליל ביאליסטוק. ברור הדבר, שקרבתה לערים „ליטאיות“ כמו ביאליסטוק ולומזה גרמה לכך שתושביה היהודיים שהיו יוצאי פולניה ויוצאי ליטא התמזגו בה לתרכובת של „יהדות פולנית-ליטאית“ — דבר, שהתבלט גם באופן הביטוי של תושביה בדברם יידיש, בדיאלקט מיוחד.

הרכב זה של תושבינו גרם לעתים קרובות גם לאי-הבנות והתנצחויות בין ה„חסידים“ וה„מתנגדים“ שבעיר. כשעמדה על הפרק שאלת בחירת רב חדש, כל חוג שאף, כמובן, שה„רב דמתא“ יהיה איש „משלנו“... לא תמיד „שיחק המזל“ לחוג זה או אחר.

לצערי, לא הצלחנו לאסוף פרטים מלאים על כל הרבנים, שישבו על כסא הרבנות בעירנו, אבל, ממה שעלה בידי לשאוף ממקורות שונים ומפי זקנים, יש באפשרותנו לספר לקוראי „ספר הזכרון“ ליהדות אוסטרו-בזוביצק על 12 רבנים ששירתו בכהונת הרבנות של עדתנו המפוארת שאיננה.

אני גאה לספר עליהם, אף שהנני משוכנע, שזכרונותי אלה השאירו עוד מקום להרחבת היריעה הזאת.

הוברר, שאחד מראשוני רבניה של אוסטרו-בזוביצק היה נקרא בשם „הרב מקויל“ (על שם מולדתו קוילו פלך קליש) שהיתה נקראת בפי היהודים קויל.

מספרים עליו — שהיה בן למשפחה עשירה ומכובדת ושניהל את עדתו ביד רמה ובתור אדם שפרנסתו לא היתה תלויה בקהילתו, אלא, להיפך, בני הקהילה היו נוקטים תמיד לעזרתו בצורות „גמילות חסדים” והלואות לזמן ארוך וכשהיו משכימים לפתחו נהגו בו כבוד רב, למעלה מן המקובל.

אחריו בא לכהן בעירנו הרב רבי פיבל ז”ל, שהיה נקרא בשם „רבי ר’ פיבל סוקולר”. לא ידוע אם השם הזה ניתן לו לאחר שעבר לסוקולקה או שגר מקודם בסוקולקה ואחר כך בא לכהן באוסטרוב.

אחריו כיהן בתור רב עדתנו הרב ר’ יהודה יודל ז”ל, יליד ברוק הסמוכה. לפני זה כיהן בתור רב בעיר סוקולוב (פלך שדליץ). היה מחסידי המובהקים של האדמו”ר מגור זצ”ל. בימיו עלתה קרן אורה על שמי החסידים והחסידות בעירנו. הרב ר’ יהודה יודל ז”ל הלך מאתנו לכהן כרבה של פלוצק וכשהיו מזכירים שמו הוסיפו גם את התואר „רבה של פלוצק”.

בשנת תרמ”ג זכתה עירנו למנות בתור רבה את הגאון, מרן דוד שלמה מרגליות ז”ל, שהיה אחד מגדולי ישראל, שנתפרסם מאד על פי ספריו „חידושי מהרשד”ם”, שהופיעו בשני חלקים. הכרך הראשון נדפס בשנת תרל”ז בוילנה והשני — בשנת תרמ”ב בוורשה. בספריו אלה הראה הגאון הנ”ל את גדלו בתורה וחרירותו בהסבריו המפולפלים בסוגיות הש”ס ובפסקי הרמב”ם.

בין גאוני ישראל, שעודדוהו בהסכמותיהם לפרסם את ספריו נמנו הגאונים, רבי שמעון סופר ז”ל, רבה הנודע של קראקה ורבי ישראל רפיפורט ז”ל, רבה של טרנוב. ראוי לציין, שבהסכמותיהם — שנכתבו בשנת תרכ”ז — תואר הרב המנוח בתוארי כבוד כגון: הרב הגאון הגדול, המפורסם, גן הדסים, ערוגת הבישם, בנן של קדושים, מוכתר בנימוסין, עמוד הימיני, פטיש החזק, החריף ובקי שמשנתו קב ונקי וכו’.

תוארים כגון אלה, לא היו ביתנים, אלא, לרבנים ידיעי שם, שגדולתם בתורה בוקעת ועולה מתוך, ספריהם ורבנו, רבי דוד שלמה מרגליות ז”ל, הראה את בקיאותו וחרירותו עוד בימי נעוריו. כאשר היה בין תלמידיו של גאון הדור וצדיקו, ר’ אברהם-לי לנדוי מטשכנוב זצ”ל, כפי שהזכיר זאת בהקדמתו לספריו „חידושי מהרשד”ם” במלים אלה... „ולמדתי אצל כבוד הגאון הצדיק המפורסם המנוח, ראש כל בני הגולה” אבד”ק טשיכנוב. בעת אשר למד עם ישיבה גדולה, הוא העמיס עלי עול תורה והרגיל אותי בדרכי עומק הפלפול להתהלך בו ברחבה.

בזמן הדפסת ספריו ישב על כסא הרבנות בקלווריה (פלך סובלק) ולפני זה שימש בכהונת רב בערים: לוקוב (פ. שדליץ), דזיאלושין (פ. קליש) ובעיר ניישטאדט (בסביבת קראקה).

בספריו סיפר על בני עירו קלווריה, שהיו ביניהם הרבה אנשי-שם, לומדי-תורה חריפים ובקיאים וגם סוחרים אמידים שסייעו לו בסיוע של ממש להדפסת ספריו. הסיבה שהגיעה אותו לעזוב את קלווריה בשנת תרמ”ג ולהחליפה בכסא הרבנות בעירנו לא ידועה. אבל העובדה שרב מפורסם וגדול בתורה כרבי דוד שלמה מרגליות ז”ל עשה זאת, מוכיחה שגם עירנו נחשבה אז בין הקהלות החשובות שבמדינת פולניה. לצערנו, לא האריך ימים על כסא הרבנות באוסטרוב-מזוביצק, וכנראה גרם לכך דבר היותו „מתנגד” קיצוני, שאוסטרוב החסידית לא יכלה להשלים עם זה.

שמעו נשאר, בכל זאת לברכה ו„זקני” העיר היו מדברים בחרדת קודש על תקופת כהונתו של מהרשד”ם ז”ל כרב דמתא.

אחריו כיהן בכהונת רב אב”ד באוסטרוב-מזוביצק, החל משנת תרמ”ו, אחד

האדמו"רים והגאונים הידועים — הגאון רבי גרשון חנוך ליינר זצ"ל, שהתפרסם בעולם היהודי בשם „ר' גרשון העניך הרבי מראדזין“.

אם כי מינוי זה לא היה לפי רצונם של חסידי גור (קבוצת החסידים הכי גדולה והכי חשובה שבעיר, בתור ממשיכי שלשלת קוצק, הם נמנו בין מתנגדיה של „חסידות ראדזין“ בגלל זה שסבו של רבי גרשון חנוך זצ"ל, ר' מרדכי יוסף זצ"ל מאיביצה — נטש את קוצק בשנת תר"ם עם חבריו, והתלבש במלבושים של אדמו"ר), הרי התחשבו בזה, שהמועמד כבר היה מפורסם בכל תפוצות ישראל ברוב חכמתו ובגאונותו והסכימו לכן לבחור בו, כרבה של אוסטרווה.

יצוין, שבהיותו צעיר, בן 29 שנה (נולד בשנת תקצ"ח), הצליח לעורר בספרו הגדול „סדרי טהרות“ גל של הערצה והתפעלות אצל כל גדולי הדור. ספרו זה הוא מעין „גמרא“ למשניות סדר טהרות. הוא אסף פנינים יקרי-ערך — מאמרי חז"ל, דברי תנאים ואמוראים מש"ס בבלי וירושלמי, ספרא וספרי, מכילתא ומדרשות — מלוות בפירושו, שהוא מעין פירוש רש"י, בו הוא שואל ומשיב בטוב טעם, דולה ומשקה מתורתם של אחרים ומוסיף מדליה. הוא היה „איש הפלא“ ברוחב ידיעותיו ובכורשר הסברותיו בבחינת ה„חד בדרא“, ספוג שסופג הכל וכבוד שאינו מאבד טיפה בנגלה וגם בחכמות רבות וכבודות-משקל, היו גם ידיעותיו בלשונות העמים ובמדעי הטבע. היו בו כל הסגולות של הוגה-דעות, משורר וסופר, מחונן באומץ לב ולוחם ללא חת על השקפותיו. באפיו זה התבלט במיוחד במלחמתו על ה„תכלת“ שהפיק מה„חלזון“ וששירז בו את ציצית הטליתות וארבע הכנפיות, דבר שמחזיקים בו חסידי ראדזין מאז ועד היום הזה.

אם כי היה לבוש בגדי אדמו"רים ככל אדמו"רי פולניה, סטה מן המקובל, שרבי „אינו יוצא מפתח ביתו ללא לוויה של הגבאי או המשמש“ שלו והיה מטייל בעצמו כיתר בני אדם. היה נוח לבריות מקבל כל אדם — קטן כגדול — בסבר פנים יפות. ללא כל מחיצות בינו ובין באי ביתו. מובן מעצמו, שבהתנהגות זו נתחבב מאד על הציבור לכל חוגיו והשפעתו הלכה וגדלה מיום ליום.

והנה קטע, מכתבה, שנתפרסמה ב„הצפירה“ ביום ב', ערב פסח תרמ"ו — כחצי שנה לאחר בואו לכהן כרבה של אוסטרווה — ובה נאמר:

„עירנו, שהיתה תמיד מקום מריבה כשעלתה על הפרק שאלת מינויים של „רבנים, שוחטים וכלי קודש“ אחרים, התאחדה — לכל מפלגותיה, וכתותיה בדעה אחת, על מנת למנות כרבם ואלופם את ה„רבי מראדזין“ — הגאון המפורסם רבי גרשון חנוך ליינר שליט"א. „חסידים“ ו„מתנגדים“, „אדוקים“ כ„משכילים“, הסכימו יחד לבחירתו בתור „מרא דאתרא“. כבר עכשיו — לאחר תקופה קצרה לכהונתו — ניכרת השפעתו העצומה ופרי פעולותיו הברוכות. במשך מחצית השנה לישיבתו בעירנו אפשר לציין את הישגיו החשובים האלה:

א. הקים „תלמוד תירה“ של 5 כתות, המצטיין בסדריו ושיטת לימודיו ודאג לתקציבו. העולה לאלף רי"כ לשנה;

ב. לפי יזמתו הוקמה החברה ל„הכנסת אורחים“ הדואגת ללינה ואוכל עבור אורחים שאין ידם משגת להתאכסן בבתי-מלון, לאש"ל (אכילה, שתיה ולינה) בצורה מכובדת;

ג. אירגן חברת „ביקור חולים“, שנטלה על עצמה לטפל בחולים מחוסרי יכולת, לדאוג עבורם לעזרה רפואית, תרופות, לסעדם ולחמכם במאכלים טובים הנחוצים להם וגם ללינת לילה בבתיהם כשהדבר נחוץ וגייס 50 איש ואשה, העוסקים במצוה רבה זו;

ד. ביזמתו הברוכה קמה החברה „הכנסת כלה“, שמטרתה להושיט עזרה לבנות עניים, לספק להן את צרכיהן — בגדים ולבנים ולפאר את כלולותיהן בכל הדרוש. בכלל הצליח רבנו, לעורר בקרב בני עירו את רוח האחוה, והריעות והאחריות הצבורית במדה גדולה כזו „שאין לתארה“.

מסביבו מתהלכת עד היום אגדות שונות, שכדאי להביא אחת מהן. מפי זקנים שהכירוהו מימי ילדותו שמענו, שבהיותו ילד ובלמדו עוד ב„חדר“ סידר לו שולחן עגול שהיה מסתובב כל הזמן, כשהוא כולו מכוסה מסכתות הש"ס וספרים אחרים וה„צעיר“ שלגדולות נוצר — היה „תופס“ את הגמרא או הספר, שהיה זקוק לו ללימודיו מורידו ומעיין בו... וזאת בכדי לא להפסיד זמן ולהתבטל מתורתו לחיפוש הספר! אגדות מעין זו נרקמו מסביבו ומצאו להם מקום לשיחות שבין מנחה ומעריב בבתי-תפילה...

פקחותו וכושר תפיסתו, אפילו בענינים המסובכים ביותר, גרמו לכך, שרבים היו משכימים לפתחו, על מנת לקבל ממנו עצה ותושיה בעניניהם.

אפילו גאון מפורסם כרבה של לומזה — רבי אליעזר שמחה רבינוביץ ז"ל, כאשר פרצה שם המחלוקת הגדולה, ויד שר-הפלך היתה לימינם של רודפי הרב, בא הגאון מלומזה לאוסטרוב להתיעץ עם רבנו בענין ולפי בקשתו, נסע רבנו ללומזה וברוב תבונה הצליח להשקיט את המריבה.

באותה תקופה „התבשל“ אצל הרב ז"ל הרעיון הנשגב בדבר גלוי ה„חלזון“, שממנו אפשר להפיק את „פתיל התכלת“ שאנו מצויים לשזורו בציציות והחליט לצאת למרחקים — לארצות הים התיכון — לשם חיפוש.

בתחילת שנת תרמ"ז עזב את אוסטרוב וחזר לרדזין והתמסר לגילוי „החלזון“ לתפוקת ה„תכלת“, השקיע בפעולה זו את כל מרצו, ידיעותיו ובעיקר, את עקשנותו הקדושה במלחמתו נגד מתנגדי הפעולה.

לא האריך עוד ימים, וכעבור 4 שנים — ביום ד' בטבת תרנ"א — הלך לעולמו. פטירתו עשתה רושם עז בכל חלקי היהדות, שהרגישו כי שר וגדול נפל בישראל.

***

לאחר עזיבת „הרבי מרדזין“ את עירו גברה יד המתנגדים על חסידי העיר וברוב גדול נבחר רבי-מתנגד שהיה ידוע בכינויו „הרב מפיוטרקוב“.

חסידי העיר לא נכנעו וכאשר הרב התנגד בכל עוז למינוי בתור שו"ב, צעיר שנמנה על כת החסידים ושהובא על ידם לאוסטרוב, פרצה מריבה גדולה בעיר. הדבר נמאס על הרב-המתנגד ועזב כעבור זמן קצר את הרבנות באוסטרוב.

ה„מתנגדים“ שבעיר לא יכלו לסלוח זאת והתארגנו ביתר עוז, ושוב הצליחו לבחור ברב חדש „מתנגד“ ו„ליטבק“ מבטן ולידה.

בראש הלוחמים דאז עמד ר' דוב בעריש שפירא, בנו של הגאון המפורסם בשם ר' אייזל ז"ל — רבה של סלונים.

ר' בעריש שפירא היה איש עשיר, בעל בית מסחר גדול למנופקטורה, תלמיד חכם גדול, שהיה ראוי בעצמו לאיצטלא דרבנן, אלא שלא רצה לקבל עליו עול הרבנות. הציץ לכן בתור מועמד מתאים לרבנות באוסטרוב, את חברו ללמודים בבית אביו הגאון ר' אייזל מסלונים — את רבי שמעון דוב אנוליק, שהיה מפורסם בכל ליטא

בשם „העילוי השחור” ושימש בהוראה זה למעלה מעשר שנים בעיירה הליטאית שאקי ושמעו הלך לפניו, כאחד מגדולי וגאוני ליטא.

לפי יזמתו, יצאה לשאקי משלחת מורכבת משלשה נכבדי העיר והם ר' בריש בעצמו, מר ברומברג (מעשירי העיר) ור' דן, למדן ידוע ובעל נכסים, על מנת להציע לרבי ש. ד. אנוליק את כתב הרבנות באוסטרוב.

משנודע הדבר בעיירה שאקי, נהרו בני העיירה לבית הרב והודיעו שלא יתנו לו בשום אופן לעזוב את שאקי.

בני העיירה הראו את כוחם גם אצל הרבנית ובקשוה לשדל את בעלה הרב שלא יקבל את ההצעה, בהזכירם, עד כמה רדפו חסידי אוסטרוב את הרב הקודם, בגלל היותו „מתנגד” עד שהכריחוהו לעזוב את העיר ובעלה הרי „מתנגד” ו„ליטבק” גם יחד ובדאי יתנגדו לו עוד יותר.

בסופו של דבר הוסכם שהרב יסע לאוסטרוב בעצמו, ואחרי שיבחון את המצב במקום ויסכים להישאר שם, תבוא הרבנית ומשפחתו, אחרי כן הכינו לרב קבלת פנים נהדרת. אבל בני העיר התאכזבו בגלל אי-בואה של הרבנית.

איסתייעא מילתא ובשבוע הראשון לבואו של הרב נערכה חתונה במשפחת העשיר מר ברומברג והרב צריך היה לקבל את הרח"ש שלו בסך 150 ר"כ (סכום גדול, באותו זמן) ונתנו לו רק 75 ר"כ והשאר נשאר כ„משכון”, עד שגם הרבנית תבוא להשתכן באוסטרוב. אבל, גם לחץ זה לא עזר, הרבנית עמדה בשלה: אינה רוצה, שבעלה יכהן בעיר שיש בה הרבה חסידים והם מתנגדים למינוי רבי-מתנגד וליטבק כבעלה. מוטב לי — טענה הרבנית — לשבת בתוך שאקי העניה והשקטה להתפרנס בצמצום, מאשר ללכת לעיר שיש בה מריבות. הרב נאלץ היה להכנע לרצון אשתו ובסוף השנה, כשהציעו לו את כסא הרבנות בטיקטין הסמוכה, — שמורו ורבו ר' אייזל מסלונים כיהן בה כרב, — קיבל את הרבנות בטיקטין ושימש ככהונתו זו 6 שנים. אחר כך נתקבל כרבה של שדלץ ונפטר שם בשנת תרס"ז כשהוא בן 59 שנה.

**

אחרי הרב משאקי, נבחר לרב הרב וינגוט מליפנא, אבל לא ידוע — אם כהונתו באוסטרוב קדמה לכהונתו בתיר רב בליפנא או ההיפך הוא הנכון.

הוא היה אביו של ר' נחום לייב וינגוט מייסד המפלגה האורתודוקסית בפולניה בשם „אגודת-ישראל” ועורך העתון שלה „דאס ווארט” באידש.

לאחר שהרב מליפנא עזב את עירנו, בא במקומו לכהן כבוד כרב דמתא הרב שהיה ידוע בשם הרב מפרצב שנמנה על כת „המתנגדים”, אם כי אשתו הרבנית היתה ממשפחת ה„חצר” מגור.

הרב הזה, שהיה מטבעו רחוק מהחסידות ונושאי דגלה, סבל קשות מהתערבותם של החסידים בענייני הקהלה הוא חלה מעגמת-נפש במחלה נואשת ונפטר בשנת תרנ"ד. שוב עמדה על הפרק שאלת בחירת רב חדש. הפעם התאמצו למצוא כמועמד לרב, אדם שיהיה רצוי לכל בני העיר ללומדיה כחסידיה, למתנגדיה כלמשכיליה, וגם לחוג הרחב שנקרא בשם הכללי „עמך”.

באותו זמן קרה מקרה מחפיר ברוסיה הצארית, „פושע ישראל” מסוים, מומר להכעיס, יצא על ידי שונאי ישראל מפורסמים, מצא לו „התעסקות מיוחדת במינה” והיא — משלוח דלטוריות לממשלה הצארית בפטרבורג, בהן העליל עלילות נבזות על

„החסידים“, בתארו אותם כ„כת“ נבערת דעת, השונאת את „הכתר הרוסי“ ועלולה ל„סכן“ את קיומה. הדברים הגיעו לידי כך, שבמשלה הצארית נתבשל הרעיון לסגור את כל בתי־התפילה של החסידים ולהכריז על המסתופפים בצילים כעל „כת בלתי ליגלית“. שיש ללחום בה עד לחיסולה המלא. הממשלה הרוסית הטילה על שר החינוך שלה, להכין סקר מפורט על התנועה הזאת. מהותה ותפקידיה ולהגישו לדיון הממשלה, לפני שתחליט בענין.

שר החינוך דאג, מר זינגר (?) פנה לרב רבי יהודה ליב גורדין, שכיהן אז בתור רב באוגוסטוב (פלך סובלק), בבקשה להכין תזכיר מפורט על הנושא: מהי החסידות? הרב הנ"ל מילא את התפקיד החשוב הזה שהוטל עליו ובחזרתו שחיבר ברוסית כתב סקירה מקיפה על החסידות מבחינה פילוסופית, מדעית ועל המסתורין שברעיון זה. העובדה, שרב בישראל — שהיה אמנם ידוע מזמן — כלמדן מובהק ודרשן מצוין, יצליח גם לחבר ספר על החסידות בלשון רוסית צחה, עשתה רושם אדיר בכל ההוגים והמחבר נתפרסם לתהלה בפי כל.

אחד מבני עירנו החשובים ביותר, ר' נח פיינצויג, — קבלן מפורסם של הצבא הרוסי, — היה מבקר בעניני עסקיו, לעתים קרובות באוגוסטוב ונתיידד מאוד עם הרב גורדין. בשובו הביתה הזמין את „שבעה טובי העיר“ והציע להזמין את הרב גורדין לכהונת הרבנות, הפנויה, בעירנו. מר פיינצויג דיבר בהתלהבות יוצאת מן הכלל, על המועמד הזה וציין, שבכחו של הרב גורדין להתחבב על כל בני העיר לכל סוגיהם ומפלגותיהם, המשכילים — ייהנו מרוחב ידיעותיו והשכלתו, הלומדים — מגדלותו בתורה, החסידים — מאוצר מחשבותיו ובקיאותו בחסידות לכל ענפיה, אלה האחרונים לא יכלו לתאר לעצמם, שרב בישראל — שיש לו יחס כל כך חיובי לתנועתם — אינו נמנה עליהם, כי אחרת הרי לא יכול להיות ולכן הוסכם, פה אחד, לבחור ברב גורדין לרבה של אוסטרוֹב. משלחת, המורכבת משני חשובי העדה, ר' דוב בריש שפירא ורבי בן־ציון רבינוביץ — הידוע בשם „ר' בן־ציון אוסטרוֹב“ — מחסידי גור המובהקים, האיש שזכה עוד להתבשם מתורתם של האדמו"ר ר' מנדלי מקוצק, חידושי הרי"ם ובעל „שפת אמת“ ז"ל — שהיה גם גדול בתורה.

בפגישתם עם הרב גורדין בביתו באוגוסטוב, השתעשעו אתו בדברי תורה והלכה והתפעלו מידיעותיו הרבות בכל ענפיה.

משעברו לעסוק בחסידות ומשנראה היה לו, לרבי בן־ציון ז"ל שהרב משוחח ביחוד על „חסידות חב"ד“, חשבוהו לחסיד לזבוץ. ניסה ר' בן־ציון לזלזל בשיטה חסידית זו, אולם, הרב לא הסכים למסקנות והביא לפניו ראיות חותכות בכדי לסתור את דעתו הבקורתי וזאת מתוך ידיעה עמוקה ב„תניא“, וכל הספרות החסידית החב"דית. ור' בן־ציון בשמעו כל זאת, נוכח שלפניו רב־חסיד לפי שיטת חב"ד (על טעותו זו עמד ר' בן־ציון כעבור זמן קצר).

לאחר שהקהילה שלחה לרב גורדין את כתב־הרבנות, כפי המקובל, נתעוררו אצלו ספיקות, אם כדאי לו לעבור מאוגוסטוב השקטה לאוסטרוֹב המלאה בעיקר חסידים.

מספרים, שבאותו זמן ביקר באוגוסטוב רבי ישראל מאיר זצ"ל, בעל „חפץ חיים“, והרב גורדין גילה לפניו את היסוסיו אלה. הגאון מ„רדין“ — כשבת הצחוק התדירית על שפתותיו — ענהו: מהו הפחד מפני חסידים? וכי מה דרכם „לעשות“? לשנות קצת יי"ש לחיים? ובכן לוגמים אתם כוס יי"ש ומסתדרים עמיהם... הרב גורדין שמע בעצת „חפץ חיים“ והסכים לקבל את הרבנות בעירנו ובשנת תרנ"ז התיישב באוסטרוֹב.

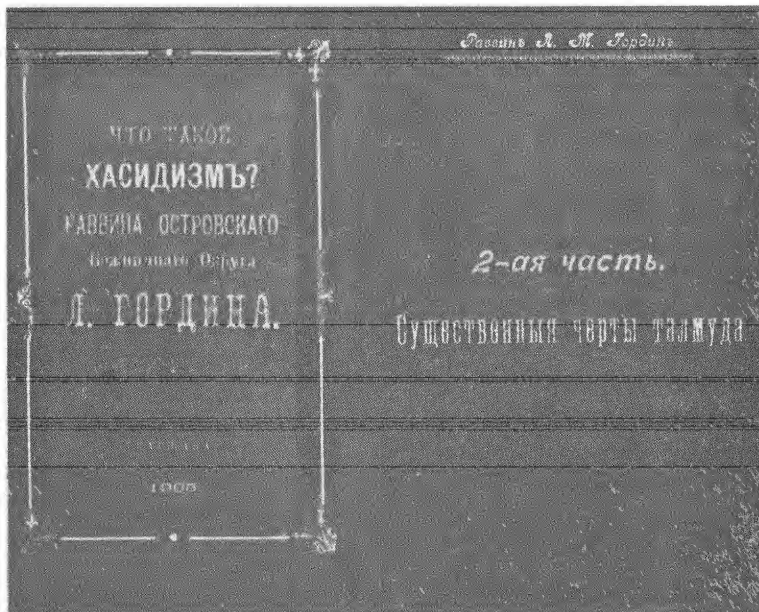
הרב ר' יהודה לייב גורדין ז"ל

הרב גורדין נולד בשנת תרי"ג, ברציצה שבפלך וויטבסק, הוא הצטיין מימי נעוריו בלמודיו ובהתמדתו היתירה. עד הגיעו ל"בר מצוה" למד אצל הרב המקומי הגאון רבי ירחמיאל זיסקינד כץ זצ"ל. אחרי כן עבר לעיירה סביר, שם למד אצל הגאון רבי משה דנישבסקי ז"ל, שכהן אז בתור רב בעיר זו והוא השפיע מרוחו וידיעותיו העצומות על תלמידו ה"מתמיד הצעיר" ושמו הלך לפניו כ"עילוי רב-כשרונות".

רבה של מיכלישקי, הגאון רבי יהודה ליב הכהן קורליצר, בשכבו על ערש דוי, צוה בצואתו להושיב במקומו על כסא הרבנות את "הגאון הצעיר" שהגאון רבי משה דנישבסקי ז"ל הרבה כל כך להללו ולשבחו, ואכן עלה הרי"ל גורדין על כסא הרבנות דמיכלישקי כשהוא בן 24 שנה.

בשנת תרמ"ו נבחר לרב באוגוסטוב ואח"כ — בשנת תרנ"ז — באוסטרוב. עם בואו לעירנו התחילה בה תקופה חדשה. השפעתו היתה גדולה לאין ערוך על כל החוגים.

היותו נואם בחסד עליון גרם שהיו נוהרים ממש מכל קצוי העיר לשמוע את דרשותיו, רבות התוכן המצודדות את שומעיהן ומקסימות אותם ממש. במיוחד הצליח הרב למשוך אחריו את משכילי העיר אשר כרעו ברך למשמע נאומיו בשפה הרוסית הצחה ועשירת-הביטוי, שנאמרו על ידו בימי הגנוסיא לבית המלכות כשגם פקידי הממשלה, קציני-צבא וכמרים היו משכימים לבית-הכנסת. על מנת להקשיב לנאומיו אלה, שעוררו התרגשות והערכה כללית גם מצדם. ספרו עליו שעמד בחליפת מכתבים עם הרבה סופרים רוסיים מפורסמים ובראשם עם ל. נ. טולסטוי. ביחוד נתפרסם בין הסופרים האלה, כאשר פרסם את ספריו הרוסיים „מהי החסידות“ ו„מהו התלמוד“, שבהם הוכיח ושם לאל את כל טענותיהם של „שונאי ישראל“ פפרקורן, רולינג ועוד נגד היהדות והתלמוד, יצוין, שבחומר שבספריו אלה השתמשו גם סניגוריו של מנדל בייליס במשפט המפורסם שהתקיים בשנת 1913 בקיוב.

ספריו של הרב י. ל. גורדין: „מהו התלמוד“ ו„מהי החסידות“?

הרב גורדין אסף גם את כל הנאומים שנשא בהודמנויות שונות בשפה הרוסית ופירסמם בספר בשם „סלובה“. על ספריו אלה קיבל אגרת הערכה מהצאר ניקולאי השני. מובן מעצמו, שהרב גורדין הראה את עיקר כחו וחילו הרב לאוריינתו ובספרו הגדול שו"ת „דברי יהודה“ פרסם שו"ת בכל ענפי ההלכה כשואל ומשיב בינו ובין גדולי ישראל שבדורו.

בספרו „דגל יהודה“ הרים את קרן הדרשות, כשכל דבריו נאמרים בהשכל ודעת ונעימים לשומעיהם ולקוראיהם. ושם קהילתנו נתפרסמה בזכותו לתהילה, ואמנם היתה גאה על כך, שזכתה שגאון וחכם כמוהו ישכון בקרבה.

לדאבון לב מוקיריו וידידי הרבים עזב הרב ר' יהודה ליב גורדין בשנת תרס"ד

את עירנו ועבר לסמורגון (פלך וילנא). בה הוציא לאור את ספרו השלישי „תשובות יהודה“, שכלל גם כן שאלות ותשובות בכל חלקי ה„שלחן-ערוך“.

בשנת תרע"ג נבחר לרב ואב"ד של לומזה עיר הפלך שלנו.

במשך שנים רבות ראו בני אוסטרוו את שבע שנות כהונתו של הרב גורדין בתור רבם „כשבע שנות השובע“ בהן גדלה הקהילה והתפתחה בכל המובנים. חדלו דברי המריבה בין החוגים השונים ושלוש אמת שרר בקרב כל המפלגות.

אם כי הרב גורדין היה מתנגד ו„ליטאי“ ממש, אבל היה מחונן ב„נשמה חסידית“ והשתפכות הנפש, שבה דיבר על החסידות והנגינה החסידית הנפלאה, שהיה רגיל להשמיע בכל הזדמנות מתאימה, קירבה אליו גם את החסידים הקיצוניים, וגם מנהיגם הרוחני רבי בן-ציון רבינוביץ, היה נמנה בין ידידיו הקרובים ביותר של הרב, יצוין שהיתה אהבה הדדית בין הרב וקהילתו. כאשר כותב הטורים האלה ביקר פעם אצל הרב גורדין בהיותו כבר לרבה של לומזה, התבטא לפניו בהתרגשות במלים אלו: „יש לי געגועים לאוסטרוו. מרגיש אני כמה אני אוהב אותה ושהיא אוהבת אותי“. והוסיף: „חיבה יתירה נודעת לי לאוסטרוו, כי בה זכיתי לחבר את מיטב ספרי לתועלת הרבים“.

***

לאחר פרוץ מלחמת רוסיה ויפן, שהביאה אחריה את תנועת השחרור, המפלגות ששאפו להוריד את שלטון הצאר, גדלו והרחיבו את עבודתן המחתרתית, גם לוחמי החופש שברחוב היהודי הרימו ראש והציבו להם למטרה לחתור ולמטט את יסודות החיים היהודיים המסורתיים, שאיפתם העיקרית היתה — להוציא את ה'שן' — את דרכי החיים היתודיים מדורי-דורות ולהכניס את החדש — את רוח ההתקוממות נגד כל מה שהיה מקובל ומושרש בחיי העם. השאיפות הללו — שהיו נגד רוחם של האדוקים בתורת ישראל ומסורתו — עוררו בקרב חוגים אלה את רוח ההתנגדות והרצון לשמור על הקיים בכל מחיר. היוזמים של ההתארגנות נגד הסכנה המרחפת על הנוער היהודי היו החסידים, אבל גם חלק ניכר של המתנגדים הדתיים הסכימו לרעיון הזה והיו מוכנים לשתף פעולה עם החסידים לשם השגת מטרה זו.

הוסכם לכן ביניהם לחפש אחרי רב גדול ובעל סמכות מוסרית, שבכחו יהיה לעצור את זרם ההתפרקות של הנוער מעניני הדת.

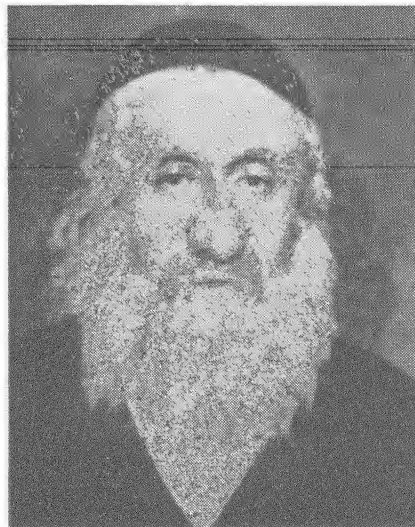
אחרי חיפוש, במשך שבועות מספר, נתנו ראשי הקהלה את עיניהם ברב גדול ובן טובים — הרב הגאון ר' יוסף קאליש, בנו בכורו של האדמו"ר רבי מנחם קאליש זצ"ל מאמשינוב ונכדו של האדמו"ר ר' יצחק זצ"ל מוורקה.

אם כי הוא היה עוד צעיר לימים — כבן 27 שנה — נתקבל בעירנו בכבוד גדול בהתחשב, כי, נוסף ליחוס אבותי, היה גם חתנא דבי נשיאה, אשתו הרבנית היתה בתו של הגאון הנודע רבי חיים אלעזר וואקס זצ"ל רבה של קאליש, חתנו של גאון הדור רבי יהושע'לה מקוטנה זצ"ל.

עצם העובדה, שהגאון מקוטנה זצ"ל, בחר בו ל„חתן“ נכדתו (היתומה מאביה רבה של קאליש) שימש לאות כי אכן הצעיר הזה גדול בתורה, הוא היה גם מוכתר בנימוסין ובעל מידות תרומיות. הצטיין במיוחד, באהבת ישראל וברצון עז להקריב את חייו לטובת כל יהודי ויהודי.

במראהו החיצוני, טוב לבו והתנהגותו העדינה, התחבב מרגע הראשון ע"י המשלחת שבאה אליו להציע לו את כסא הרבנות בעירנו והיא חזרה מלאה התפעלות, ורצון עז לראותו ככל המוקדם, בתור רבה ואלופה של אוסטרוו.

תצויין העובדה, כי כשלשים שנה לפני זה, כשבא לאוסטרוֹב האדמו"ר הראשון של אמשינוב, הצדיק רבי יעקב דוד זצ"ל (בנו של האדמו"ר ר' יצחק'ל מוורקה) לשם אוסף כספים למצוות „פדיון שבויים” והיה זאת בערב שבת וברצונו היה לשבות בה את שבתו, נמצאו בעיר מתנגדים קיצוניים כאלה, אשר דרשו ממנו בכל תוקף, לעזוב מיד את העיר והנה עברו שלשים שנה — וכל בני העיר יצאו לקבל את פני נכדו שנבחר על ידם כ„מרא דאתרא”, כנראה, היתה זאת „ברכתו” של הרבי הזקן שדווקא אותה העיר שהרחיקה אותו ממנה בערב שבת, תקבל את נכדו בכל הדרת הכבוד בבואו לשכון בתוכה באופן תמידי כרב העיר, נתקיים בה באוסטרוֹב מה שנאמר — „הצדיק גזור והקב"ה מקיים!”

הרב ר' יוסף קאליש זצ"ל

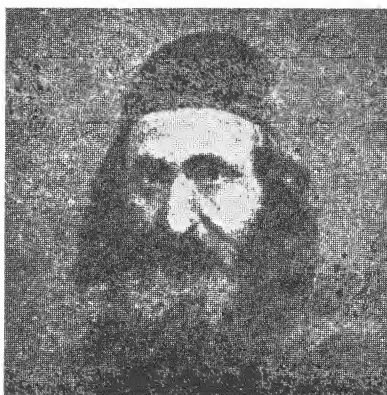
הרבי ר' יוסף קאליש ניהל את קהל עדתו באוסטרוֹב מצד אחד, ביד רמה ומאידך ב„אהבת אב לבניו”. לבו היה ער לכל דבר שהיה בו משום תועלת הרבים. בזמנו תיקן „עירוב” שאיפשר לתושבי העיר לא לחלל את השבת בהליכה ממקום למקום תוך טלטול חפצים וכלים שהאדם נזקק להם בלכתו בשבת. הוא גם הכניס שיפורים ראויים לברכה בכל המוסדות הציבוריים, בימיו פרחו ושגשגו הישיבה ו„התלמוד תורה” המקומיים, נקבעו עתים לתורה בכל בתי התפלה ובתי החסידים שבעיר וקול התורה נשמע בכל עבר ופנה. הרב בעצמו, — שהתמדתו בלימודי קודש לא ניתנה להיתאר — היה, לעתים קרובות, יושב כל הלילה ועד לאור הבוקר לאור הנר ולא מש פומיה מגירסא אם טרדות העיר הכריחוהו להתבטל מלימודיו — במשך היום. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה לנזקקים, להאכילם ולהשקותם והיה מתגבר על כל המכשולים שעמדו על דרכו ולעזור לכל אדם בכל האפשר. ביזמתו הוקמה גם חברה „מאכל כשר” בשביל החיילים היהודים ששירתו בצבא הרוסי בקורוב הסמוכה.

עם התקרבתם של חגי ישראל וביחוד לפני ה„ימים נוראים” וחג הפסח, היה פונה לשלטונות הצבאיים ודאג לשחרורם של החיילים היהודים על מנת שיוכלו לבלות את ימי החג בבתי אחיהם באוסטרוֹב ותמיד הצליח במאמציו אלה. בשנת תרע"ח לאחר פטירת אביו

האדמו"ר ר' מנחם קאליש זצ"ל נקרא למלא את מקומו ועזב את עירנו. 13 שנות כהונתו בתור רב בעירנו, יירשמו לתהלה ולברכה בקורות הרבנות בעירנו. חיבת הצבור אליו, נשארה חרותה בלב יודעיו ומוקיריו עד שגם לאחר עלותו על כסא האדמו"רות באמשינוב — נהרו רבים לבקרו שם בימי חג ומועד וביניהם לא מעטים גם „מחוגי המתנגדים“ שנהפכו לחסידי אמשינוב והסתופפו בצל אדמו"רם!

***

לאחר יציאת צדיק זה מן העיר, היה ברור, שרק לרב־חסידי ישנם סיכויים לבוא במקומו — דבר זה הבינו גם ה„מתנגדים“ שבעירנו. חסידי גור ור' בנציון בראשם נטלו את הזימה לידם למצוא את הרב המתאים לרשת את כסא הרבנות שהתפנה. הם שמו את עיניהם בהרב הגאון ר' מאיר דן פלוצקי ז"ל — רבה של דוואהרט (פלך קאליש), שנחשב כאחד מגדולי הדור והיה גם מחסידי גור החשובים ביותר.

הרב ר' מאיר דן פלוצקי ז"ל

הרב ר' מאיר דן ז"ל, שחיבר כבר כמה ספרים חשובי־ערך, שנתקבלו מאוד על דעת לומדי התורה ובעלי ההוראה שבישראל והם „חמדת ישראל“ חידושים על הרמב"ם וסוגיות הש"ס, „כלי חמדה“ פירוש לחמישה חומשי תורה. בשנת תר"ע פירסם הרב פלוצקי את ספרו „שאלו שלום ירושלים“, שעורר סנסציה גדולה בעולם הרבני. בספר זה גילה המחבר את כל הזיופים שבהם השתמש נוכל מפורסם, שהסתתר בשם „הרב שלמה יהודה פרידלנדר“ שגילה, כביכול, באיזו ספריה במזרח הקרוב את ה„ירושלמי סדר קדשים“, בכתב יד עתון, ופרסמו בשנת תרס"ז על מנת להונות את הבריות ולהתעשר על חשבון אמונתם בו. גילוי של הרב פלוצקי הביאו במבוכה רבה רבים מגדולי ישראל אשר הרמאי־הזויפן הצליח להוציא מידיהם „הסכמות“ נלבבות לפרסום הירושלמי המזויף וניסו לערער על מסקנותיו של הרב פלוצקי, אבל בעקשנות הקדושה ובראיות חותכות שאין לסתור, הוכיח הרב את צדקת גילוי, וכל החומר פירסם בספרו הנ"ל וה„ירושלמי סדר קדשים“ נפסל מלבוא בקהל ישראל!

בעק רוח זה, — שהיה מתלמידיו של הרבנים המפורסמים ר' חיים אלעזר וואקס מקאליש, ר' יהושע'לה טרונק מקוטנה ור' אברהם'ל בורנשטיין מסוכטשוב זצ"ל — זכתה עירנו והיה לה לפאר ולתפארת!

תקופת כהונתו בתור רב בעירנו, היתה ללומדי העיר, חסידיה ומשכיליה למקור ברכה והנאה רוחנית, כי כל מלה שיצאה מפיו, היתה מלאה חכמה ודעת, שופע פקחות והרחבת ידיעות השומע. ידיעות הנובעות מעמקי ים התלמוד ומפורשיו ומכל מקורות הדעת שבספרות התלמודית העתיקה וספרי החסידות המקוריים.

רבנו ר' מאיר דן ז"ל לא הסתגר בד' אמותיה של קהלתו, מרצו הרב ומעופו הרחב מחד גיסא והמקום המכובד, שתפס בעולם הרבני כאחד מגדוליה, מאידך גיסא, העלוהו אל-על כאחד ממנהיגי היהדות החרדית בפולניה והעמידוהו בראש אגודת הרבנים בפולניה. הוא היה גם מחשובי מארגניה ומייסדיה של „אגודת ישראל” העולמית וממקימי ה„מתיבתא” המפורסמת בוורשה ושימש כנשיאה וראש-הישיבה שלה.

לשם ביסוס קיומה ולשם הרחבת תהומיה של היהדות החרדית (האורתודוקסיה) בעולם היהודי הגדול — נדד מארץ לארץ, ביקר למטרה זו בצרפת, אנגליה, גרמניה ובלגיה ופעמיים ביקר גם בארצות הברית ובכל המקומות האלה נתקבל בכבוד גדול כראוי לגאון מהולל כמוהו.

אוסטרוב נעשתה בזכותו לתלפיות — כי רבים היו הפונים אליו בשו"ת בענינים חמורים ומסובכים, ובפרט בנוגע להיתרי עגונות.

לרבי פלוצקי היה גם חלק גדול במיפנה שבא ביחסו של האדמו"ר מגור לשאלת ישוב ארץ-ישראל ולעלייתם של חסידים ואנשי מעשה שביניהם — ארצה, לאחר שהשפיע על האדמו"ר מגור לבקר בארץ. עד כמה נתחבבה ארצנו על הרבי מגור אפשר לראות מהמימרא המפורסמת שלו — בדבר חידושי התורה, שחידש בזמן שהותו בארץ-הקודש — כי „אין תורה כתורת ארץ-ישראל” ומהגדרת חידושי אלה „כפירות שנשתבחה בהם ארץ-ישראל”.

אם כי אוסטרוב, בזכות רבניה המפורסמים, נתפרסמה לשבח בעולם היהודי-התורני — הרי לשיא פרסומה ותהילתה הגיעה כאשר הרב פלוצקי השתקע בה כרבה ומנהיגה הרוחני. יפה התבטא אחד ממעריציו של הרב, כאשר הסביר את המאמר המפורסם „איוו חכם המכיר את מקומו”, כלומר, החכם הוא זה שעי" חכמתו וגדולתו גורם, שיכירו קרובים וגם רחוקים את מקומו — את מקום מגוריו. וכשם שהיו רגילים לומר על דובנה שבווהליניה — למה שמה „דובנה”? — משום שהיא עיר מגוריו של „המגיד מדובנה”... כך אפשר היה לומר גם על עירנו למה שמה אוסטרוב — משום שגר בה „הגאון מאוסטרוב”... אהבתו ל„מתיבתא” ולתלמידיה בוורשה הצמיחה אצלו את הרעיון לעזוב את רבנותו באוסטרוב, להשתקע בוורשה ולהתמסר בכל כוחו ומרצו לעניני המתיבתא. אבל, בא המות המר והפר את מחשבותיו. הוא נפטר ממחלה ממארת ביום ו' בניסן תרפ"ח בזמן ביקורו בוורשה ושם גם מצא את מנוחתו.

***

במשך שנתיים חיפשה עירנו מועמד, שיהיה ראוי והגון לשבת על כסא הרבנות, שנתיים במותו של הרב פלוצקי ז"ל, ולא מצאו. איסתייעא מלתא והאדמו"ר מאמשינוב רבי יוסף קאליש, מי שהיה רבה של אוסטרוב עד לפטירת אביו האדמו"ר זצ"ל, בא לביקור לאוסטרוב.

ביקורו זה עורר אצל רבים געגועים לימים הטובים בהם שכן כבוד בעירנו. נזכרו ההוד והיופי אשר השרה אז על אנשי העיר ומוסדותיה בין שהיו מקודם ובין שהוקמו על ידו וראשי הקהלה באו לידי מסקנא, שרצוי לחדש את הברית עם בית אמשינוב ולפי הצעתם, נבחר חתנו, הרב רבי יעקב שרגא זינגר הי"ד, ביום ט"ו בשבט תר"ץ, בתור רב דמתא.

הרב ר' יעקב שרגא זינגר הי"ד

רבנו האחרון הנ"ל נולד בשנת תרנ"ט, באלכסנדר שע"י לודז', לאביו הגאון רבי יצחק מאיר זינגר — חתנו של האדמו"ר מאלכסנדר ר' שמואל צבי דנציגר מחבר הס' "תפארת שמואל". הוא התחנך מילדותו ועד היותו לבן 11 שנה בבית ה"סבא" הרבי מאלכסנדר, אחרי כך נשלח לסבו השני (אבי אביו) הגאון ר' אליהו זינגר ראב"ד בקליש (מקודם אב"ד בפשיסחא). מחוץ לשעוריו היומיים הרגילים בגמרא, הכניסוהו סבו לעולם אחר ללימוד פוסקים והוראה והודות לכשרונותיו הנעלים והתמדתו המופתית נתפרסם — בהיותו רק בן 18 שנה — כלמדין גדול, אשר לגדולות נוצר. באותו זמן התארס עם בתו של רבנו דאז רבי יוסף קאליש ז"ל ובקיץ שנת תרע"ז נערכה חתונתו ברוב פאר והדר בעירנו ושני הסבים האדמו"ר ר' שמואל צבי דנציגר מאלכסנדר מצד החתן והאדמו"ר ר' מנחם קאליש מאמשינוב מצד הכלה באו עם המון חסידים לשוב בשמחת הנשואין של נכדם ונכדתם ו"שבעת ימי המשתה" היו לימי שמחה וששון לכל בני העיר.

במשך 13 השנים שבין נשואיו ועד להבחרו בתור רב בעירנו ישב הרב הצעיר בבית חותנו ואחרי כך בבית סביו באלכסנדר ואמשינוב על התורה ועל העבודה וממש לא פסק פומיה מגירסא.

משקיבל עליו את עול הרבנות באוסטרוב — בשנת תר"ץ, התמסר לענייני העיר והשתדל לנהל את עדתו בדרך אשר היתווה לפניו חותנו רבי יוסף קאליש ז"ל עד שהגיע הגל של שנת תרצ"ט אשר ניבא רעות ליהדות פולניה בכלל ולתושבי הערים הבינוניות והקטנות בפרט.

איש לא ידע מה מתרחש ובא על יהדות פולניה, אבל, פחד גדול תקף את הציבור וגזל את מנוחתו. רבנו השתדל לחזק ברכיים כושלות לעודד את רוחם במימרות חז"ל, שלפיהם כשאפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל יתיאש מן הרחמים...

אבל, לדאבונו נתקיימו החששות של "המיואשים" ובבוא האסון ומפציצי היטלר ימ"ש התחילו לזרוע פצצות, להשמיד להרוג ולאבד את כל היקום, לא פסח גם על עירנו... הפצצה הראשונה שהוטלה על אוסטרוב נפלה ביום שלישי בשבת, שלפני הסליחות,

בביתו של ר' יוסף פרבדה, ברחוב האיטליונים, קצצה את רגליו ובנו יצחק גרשון נהרג במקום. אין לתאר את המהומה שפרצה בעיר בגלל האסון הזה, כי ביום ראשון, שהיה גם א' דסליחות נכנסו הגרמנים לאוסטרוב ובו ביום הוציאו 15 יהודים והרגו אותם ביריה. אף שהיתה נשקפת סכנת־מות ביציאה כל שהיא מהבית, סיכן רבנו את חייו ויחד עם בני עירו, ר' משה רוזנצויג, ר' שמעון הרש גולדווסר ור' יעקב פארביארו, יצא לקבור את המתים, חללי אכזריות הנאצים, שנהרגו על לא חמס בכפם, הנאצים דרשו מאת „המתעסקים” וקרובי ההרוגים שירדו חיים לקבר והם כבר יטפלו בקבורתם. היללה, שהקימו בני המשפחה של הנהרגים „ריככה” קצת את לבותיהם האכזריים של הפראים ועל פי נס נצולו המתעסקים וקרובי המשפחה וחזרו לבתיהם...

ביום שני דראש השנה ת"ש אסרו הנאצים את הרב ואת מזכיר הקהלה ר' טוביה מקובר בבית המדרש הישן, סחבו אותם למקום העינויים שלהם ובאיימם עליהם באקדחים הכריחו את המזכיר לגזוז את זקנו של הרב ואחרי כך את הרב לגזוז את זקנו של המזכיר והתעללו בשניהם באכזריות איומה.

יהודי עירו חשבו בתומם כי על ידי בריחה למקומות אחרים יצילו את חייהם ורבים מהם נמלטו עם בני משפחותיהם לשטח שנכבש על־ידי הצבא האדום ושנמצא לא רחוק מאוסטרוב.

גם רבנו החליט לצאת מן העיר, אבל טרם שהספיק לעשות זאת נתפס שוב ע"י אנשי הגיסטפו וצויו עליו לספק תוך 24 שעות 5 קילו זהב. באמרם, כי רק על־ידי הורדת טבעות הקידושין מהנשים היהודיות אפשר לחסוך את כמות הזהב שעליו לספק. הואיל ורוב בני העיר כבר עזבה לא היתה כל אפשרות למלא אחרי דרישת הנאצים ברח עם משפחתו באישון לילה לזמברוב הקרובה ומשם עבר לסלונים, בה מצא מקום מקלט אצל קרובו רבי שלמה וינברג רבה של סלונים.

רבנו התאושש קצת וניגש לפעולת העזרה לטובת הפליטים, בני עירו, שהתרכזו בסלונים וסביבתה וכאב רחמן דאג ועזר לכולם.

בדעת הרב היה לעבור לוילנה, שנמצאה בשלטון הליטאים ולשם כך שלח לשם את בנו־בכורו יחיאל מנחם זינגר להכין עבורם מקום מנוחה. בינתיים השתלט הצבא האדום גם על וילנה ולאחר שביטל את חוזה אי־התקפה שבין הגרמנים והרוסים (ביום 22 ליוני 1941) והנאצים השתלטו גם על סלונים נסתמה הדרך. בזמן כיבוש סלונים ע"י הנאצים, החריבוהו ובין הקרבנות הראשונים שבה היה גם רבה הגאון ר' יהודה ליב פיין ז"ל.

על סופו הטראגי של ויבנו ז"ל נודע ממכתבו של ד"ר נח קפלינסקי מסלונים (הנמצא כיום בארץ ועובד כרופא בקופת חולים הכללית) שהגנו מביאים אותו ככתבו וכלשונו:

.....הרב זינגר עם משפחתו הגיעו לסלונים עם גולי פולין הראשונים בסוף 1939. אודות חייו בימי הכיבוש זוטוביטי עד 1941 אין לי פרטים. בימי הכיבוש הגרמני היה יוצא ונכנס בועד הקהילה והיה באיכות קהילתו. שהרבה מהם חיו בסלונים ובתור פליט היה ה„מקשר” בין ועד הקהלה והפליטים, טיפל הרבה במחלקה לעזרה כלכלית, והיה מוזמן לכל הישיבות המורחבות של הועד, שם הייתי נפגש אתו לעתים קרובות והתרשמתי ממרצו וישרו גם יחד.

אחרי שסלונים אבדה את רבה ומורה הרב ר' יהודה ליב פיין זצ"ל, היה הרב זינגר — אם כי באופן בלתי רשמי — הרב דמתא. ישיבתו בועד הקהל היתה ישיבת קבע. היה עובד הרבה בעניני הספקה ועזרה והיה מסדר את כל עניני הדת (כגון קידושין וכדומה). בזמן האחרון — בחדשי מאי—יוני 1942 — הייתי נפגש אתו כמעט יום־יום.

בפרוץ השחיטה הגדולה ביים 29 ליוני 1942 היה עם משפחתו הגדולה במחבוא ומשם הוצא (ביום 30.6.42) על ידי השוטרים הביאלורסיים. באותו בוקר ראיתי אותו ואת כל משפחתו כשהם מובלים ע"י שמירת שוטרים ברחוב בערנאדינסקי לבית האסורים. משם הוצאו להורג ביום 1 לילולי 1942 בקברות קדושי סלונים בשדרות צ'פלובה. אני מדגיש ששמו הטוב הלך לפניו בין יושבי סלונים בימי המצוקה ההם. ד"ר נ. קפלינסקי

הבשורה המעציבה הזאת הגיעה לראשונה לבנו הבכור של רבנו הי"ד ר' יחיאל מנחם זינגר נ"י שנשאר בחיים והנמצא כיום בארצות הברית. רבנו הגאון רבי יעקב שרגא זינגר, רעיתו הרבנית הצנועה מרת יוטא ובניהם ובנותיהם רויזע, פעסע, אפרים, אליעזר, שמואל צבי, רבקה חיה, שפרה דבורה, שרה גאלדע ויוספה הי"ד נהרגו על-ידי הנאצים הארורים ימ"ש.

יוסף לשיץ

לזכר רבני אוסטרו-מזוביצק

מדי זכרי תקופת ילדותי, עיר מולדתי והיהודים שבה, תוקפים אותי הרהורים: מה המיוחד והשוני שבעיר זו? ולא בגלל שבליתי שם מיטב נעורי ובדרך הטבע חביבים על כל אדם ימים אלו, אלא במשך חיי נדדתי הרבה, לצורך פרנסתי ביקרתי ברוב ערי פולין, ידעתי חיי היהודים בעיירות, ימי חול ושבת; ברם, על אף 50 שנות העדרי מעיר מולדתי עומדים עדיין לנגד עיני במלוא יפיים ואצילותם טיפוסי עירנו, שלא מצאתי דוגמתם. כל אחד הנו כעין אב-טיפוס בהליכותיו, מעשיו ודרך חייו.

תורה, דעת וחכמה, חסידות ומעשי צדקה, וצינונות לשמה חוברו יחדיו באכסניית תורה זו. והנשגב שבדבר, כי על אף היותה מבצרם של המתנגדים ושל החסידים (עם ר' בן-ציון רבינוביץ זצ"ל בראש), לא היתה בה שום מחלוקת ולא התהלכו בה הולכי רכיל. את הרב ר' י. ל. גורדין זצ"ל, רב העיר (שהיה מהמתנגדים), כיבדו כל אנשי העיר. הם העריצוהו כרועם ומורם. הוא היה לא רק גדול בתורה, כי אם אישיות רבת-גווני. הוא ייצג את העדה בפני הרשות, שלט בשפה הרוסית והתכתב עם גדולי הגויים, ביניהם הסופר הרוסי טולסטוי, שביקש את הרב לחבר ספר על המוסר שבתלמוד.

דרוש של הרב גורדין היווה מאורע ועורר תסיסה בעדה, וביחוד בין גדולי התורה. דרשותיו היו בנויות בארדיכלות גאונית, בהן שילב הלכה, אגדה, מדרש ומדע וגם הלהיב את הקהל בתוכחת מוסר.

אחר הרב גורדין, שהיה מתנגד, כיהן הרב ר' יוסף קאליש זצ"ל, שלאחר פטירת אביו ר' מנחם זצ"ל המשיך באדמו"רות אמשינוב. כל העדה התיחסה אליו בדרך ארץ ויראת כבוד, כי אלה ואלה דברי אלהים חיים.

הרב ר' יוסף היה בעל מידות תרומיות בהליכותיו המלאות צדקות וחסד והשפיע גם על „המתנגדים" שראו בו איש הולך תמים, פועל צדק ומלא ענווה.

בזמן המלחמה העולמית הראשונה, כשרבו היהודים שירדו מנכסיהם והגיעו עד ככר לחם, נוסד ועד שמטרתו היתה לעזור לנצרכים. (באותה תקופה הוכרז מורטוריום והיו שהפסידו את כל כספם). בראש הועד עמד הרב קאליש, הועד הטיל מס על כל אחד לפי יכולתו והיקף מכחרו. היו סוחרים שמרוב מרירותם על המורטוריום סרבו לתרום לוועד. הרב קאליש, על אף חולשתו, לחם נגד כל קופצני יד עד כדי הטלת איסורים או דחיית כל פנייה לבית דינו, טרם שהוכיחו שתרמו לוועד.

הרב רבי יעקב דוד ברבי יוסף קאליש ז"ל מאמשינוב

נולד באוסטרובה. החסידים הראשונים אמרו עליו, כי דמות דיוקנו דומה לזו של סבו רבי יעקב דוד הראשון, שעל שמו נקרא הוא.

לקח תורה מאביו ומגדולי הלמדנים שבאוסטרובה, הצטיין בלימוד ההוראה ובהיותו צעיר זכר את כל הש"ע או"ח בעל פה.

בגיל שבע עשרה נשא לאשה את בתו של רבי שלמה יוסקוביץ, חתנו של האדמו"ר ר' אברהם מרדכי אלתר מגור.

מספר שנים אכל מזונות בגור, באותו פרק זמן למד שיעור בעיון, בכל יום לפנות בוקר, אצל חותן זקנו האדמו"ר מגור. התחבב מאוד על חסידי גור, הידועים בשמרנותם ובאדיקותם לשושלתם הגורית. בהתנהגותו הקדושה ובענוותנותו היוצאת מן הכלל עורר את תשומת לב באי חצרו של הרבי מגור.

אף האדמו"ר מגור בעצמו התרשם מאוד מצורתו האצילית ומחננו הטבעי, ולא פעם שיבח אותו בפני בניו וחסידיו.

תקופה מסוימת התגורר בוורשה בבית חותנו ולמד בבית החסידים דאמשינוב. כשיצא שמו לגדול בתורה ומורה הוראה, נבחר לאב"ד בעיר זירדוב הסמוכה לוורשה. אם כי צעיר לימים היה, ניהל את רבנותו כזקן ורגיל, וכל צרכי הקהילה נחתכו על פיו. אין לשער את גודל המסירות של אנשי זירדוב ללא יוצא מהכלל אליו.

צורתו היפה ופאותיו השחורות והמסולסלות, שיוו לו הוד ממלכתי.

בשנת תרצ"ו, אחרי פטירת אביו רבי יוסף, הושב על כסאו כממלא מקומו. כל חסידי אביו דבקו בו באהבה ובנאמנות.

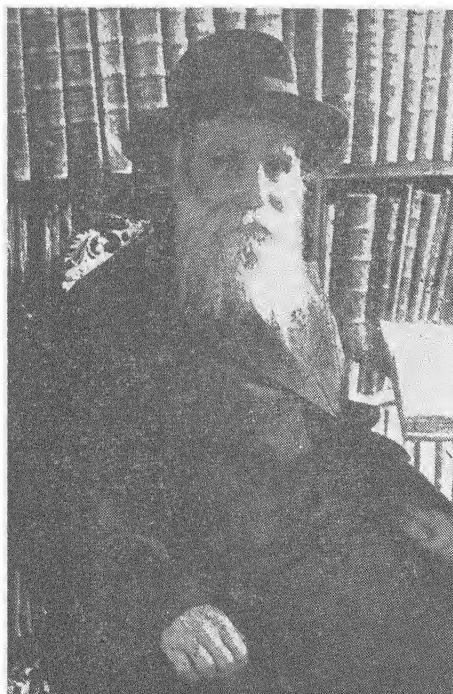
בהתנהגותו האדמו"רית הלך בשיטת אביו, קירב כל איש יהודי והתעניין במצבו של כל איש. קהילת אמשינוב ביקשה ממנו שיעבור לעירם לשמש כממלא מקום אביו ברבנות, אולם קהילת זירדוב לא ויתרה עליו. אחרי דין ודברים באו לכלל פשרה, כי יכהן כאב"ד בשתי הקהילות גם יחד.

ליום הילולא של אביו נתאספו מאות חסידי אמשינוב בוורשה. בהזדמנות זו סקר את חסידיו, ערך שולחן ואמר תורה.

אמירת "תורה" בשבתות הזכירו לחסידי אמשינוב את הימים הטובים בהם התבשמו מנועם אימרותיו של אביו זצ"ל והתנחמו בבנו הגדול, שהוכן כראוי לשבת על כסא אביו.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נאלץ לעזוב את זירדוב. קרוב לשנתיים התחבא במקומות שונים בוורשה. מחבואו האחרון היה בעליית גג, שם חלה במחלת הטיפוס. מאמצי הרופאים עלו בתוהו. באחד מהדשי ההורף שנת תש"ב נפח את נשמתו בוורשה הדוויה.

הובא לקבורה באוהל זקנו, רבי מנחם, על יד קבר אביו, רבי יוסף. זוגתו הרבנית וארבעת ילדיו הישמדו על ידי הנאצים.

הרב ר' אברהם יוסף צינוביץ ז"ל

אישיות דגולה היה הרב צינוביץ, שישב על כסא ההוראה במשך עשרים שנה באוסטרוב ואחרי כן בלומז'ה במשך שלושים וחמש שנה רצופות.

הרב צינוביץ נולד בזמברוב, לאביו הרב התלמיד חכם ר' חיים צבי שהיה יושב יום ולילה ועוסק בתורה ואשתו עסקה במסחר המניפקטורה — לפרנס את ביתה. אביו היה נוהג כל יום לעמוד כמה שעות בתפילה עטור טלית ותפילין ואחרי כן להוריד מאחד הסדקים שבתקרה חתיכת חרס ולשים על עיניו — כדי לזכור במוות ולחזור בכל יום בתשובה שלמה.

היה צם הפסקות וסועד לבו כל יום, רק לאחר תפילת מנחה. מארבעת בניו היה ר' אברהם יוסף המוכשר מכולם ועוד בימי נעוריו יצא שמו בכל הסביבה. צעיר לימים נמנה מורה הוראה באוסטרוב, שם כיהן כעשרים שנה עד אשר לוקח אחר כבוד ללומז'ה ושם ישב על כסא ההוראה במשך שלושים וחמש שנה רצופות.

גם בהיותו מורה הוראה ומרובים היו טרדותיו הקדיש עיתים לתורה והיה יושב שעות רבות ולומד. כוח זכרונו היה פינומינאלי. היתה לו ספריה עצומה של ספרות רבנית והוא זכר בעל פה כל ספר, מי מחברו והשנה שנדפס וכו'. היה חובב עתיקות והיו לו אוספים של סידורים שונים, מחזורים, הגדות, חומשים וכן כתבי יד. היה מעורב עם הבריות. היה טוב מזג ותמים ולבו כאב כשממון יהודי הלך לטמיון או בכלל כשבאה איזו צרה על יהודים.

היה אוהב לפשר פשרות בסכסוכים, היה מקרב צעירים לומדים ומזמין אותם לעיתים קרובות לשיחה בדברי תורה. תלמידי הישיבה היו באים אליו להיבחר והיה אחר כך סומך ידו עליהם וגם מדריכם בעצה טובה וכמה רבנים צעירים היו תלמידיו.

היה חובב ציון ואחד מבין ארבעים הרבנים בפולין שחתמו על קול קורא למען הקרן הקיימת שעה שרבנים רבים התנגדו לה. בחדר בית-הדין שלו היו באים תמיד אנשים לשאול עצה מפיו, לשוחח ולא רק לדין תורה. אהב גם לעיין בספרים חיצוניים, ידע רוסית, פולנית וגרמנית והופיע לא פעם בפני השלטונות להשביע חיילים או להעיד כמומחה לדת בבתי המשפט. פעמים רבות יצא בראש הקהילה לקבל אורחים חשובים שבאו לעיר, כמו ראש הממשלה, מיניסטרים וכו'.

נזירים קאפוצינים היו באים לבקרו וגם להתווכח אתו או לשאול בענייני יהדות. כמה מהם דיברו עברית וידעו גם פרק בתלמוד ובזוהר.

הרב התעניין גם בחכמת הרפואה, קרא ספרי רפואה וכתב כמה חיבורים על הרפואה בתלמוד. הד"ר קארבובסקי היה רופאו ואיש שיחו ולא פעם גילגלו שיחות בענייני רפואה ובחידושיה. כאשר שכב שלושה חודשים בבית החולים בוורשה, היה הד"ר פרישמן הרופא שניתח אותו — מבקרו 2—3 שעות ביום ומשוחח אתו.

את שני בניו וארבע בנותיו חנך ברוח התורה והמסורה.

הרב צינוביץ חידש דברי תורה הרבה והיה אוהב לרשום אותם, — אולם לא לפרסם מרוב ענוות. ספרו „סלסלות יוסף“ סידר והוציא לאור נכדו שמואל חיים רוזנבלום. הספר נתקבל יפה בחוגי הרבנים וקיבל כמה מכתבי הערצה מהם.

כל ימיו חלם לעלות לארץ ולגמור שם את שנות חייו האחרונות, אולם לא זכה לזה. אשתו הצדקנית והעדינה, לבית סוסנובסקי משצ'וצ'ין מתה בשיבה טובה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, והרב גורש ועונה ע"י הנאצים הטמאים יחד עם כל בני הקהילה ולא ידוע לנו מתי ואיפה השיב את נפשו לאלוהים ואיה מקום קבורתו.

נכדתו: רחל רוזנבלום-סלוצקי

תל-אביב

הרב ר' אברהם פרנקל זצ"ל דיין ומו"צ באוסטרוב מזוביצקי

זמן קצר לפני עזבו את הקהילה הואיל הרב הגאון יהודה ליב גורדין למנות לדיין את הרב ר' אברהם פרנקל, חותנו של טיביל קיליביץ. סוחר היין הידוע. ר' אברהם היה אז אברך אבל כבר הצטיין בלמדנותו ובמידותיו התרומיות. היה מתון וצנוע בהליכותיו ומצא עניין בכל איש מדוכא וחש תמיד לעזרתו. הוא היה רצוי ומקובל על אנשי הקהילה. בשנת 1915 בימי כיבוש הגרמנים כשפרצה המגפה שהפילה הרבה חללים היה הוא בין קרבנותיה. הוא השאיר אחריו אלמנתו ובנו, שנספו בשואה מידי הנאצים במלחמת העולם השנייה (1939—1945).

הרב הגאון ר' יצחק דוד שולביץ זצ"ל

הרב הגאון ר' י. ד. שולביץ כיהן יותר מ־50 שנה ברבנות, וקרוב ל־40 שנה כיהן בקהילות אוסטרויה וקומורובה. בנעוריו למד תורה אצל האדמו"ר הזקן מאלכסנדר זצ"ל. הוסמך להוראה ע"י הגאונים: ר' חיים מבריסק והרב גינצבורג משדליץ.

היה למדן מופלג, גדול בתורה ובעל שיעור קומה. מוכר בין רבני פולין כפוסק ובר־סמכא וסיים מדי שנה בשנה כל הש"ס, ברציפות של 30 שנה.

אהב את הבריות כגדול כקטן, כעשיר כעני. עמד מעל למפלגות, אהב את כולם וכולם אהבו אותו.

היה חסיד מובהק, קרוב לבית האדמו"ר מאמשינוב, נכדו של ר' יעקיל'ה מזרנוביץ שהיה מתלמידיו המובהקים של ר' בונים מפשיסחה זצ"ל.

אהבתו לציון היתה גדולה עד מאוד. שש על כל הישג והישג בארץ ישראל. בכל פעם שקיבל מחתנו שבארץ ישראל אתרוג לחג הסוכות שמח שמחה רבה, וזיכה את מתפלליו בבית הכנסת הגדול בברכה על האתרוג הישראלי.

בסוכות ת"ש בפרוץ המלחמה היה האתרוג שקיבל מארץ ישראל היחידי בכל העיר, וכל בני העיר, וגם פליטי פילטוסק ואוסטרולנקו שנמצאו אז באוסטרויה, ברכו על האתרוג הזה.

בני משפחתו: בנותיו, בנים, וחתניו, כולם היו חדורים ברעיון ובחיבת הארץ. חלק ממשפחתו זכו לעלות ארצה בחייו של הרב זצ"ל, מה מאוד שמחה וגאה על זה.

ביתו היה מרכז לעבודות למען ארץ ישראל בכל השטחים. תנועת „ברוריה" נוסדה בביתו על ידי בנותיו.

ביום הראשון של המלחמה העולמית הופצה העיר בבוקר. בעת שהתפלל נפלה פצצה בפנים בית הכנסת. הוא נפצע קשה ולא קם עוד ממיטתו.

הוגלה יחד עם כל עדת בני עירו לביאליסטוק. סבל יסורים גדולים. נפטר והוציא את נשמתו הגדולה והטהורה בט"ז בשבט ת"ש. אלפים שעוד היו בחיים ליווהו. הספידו אותו רבני העיר ביאליסטוק שטרם נחרבה.

בהלוויה השתתפו בניו ר' יחיאל וישראל עם משפחותיהם ובנותיו מרים ורבקה הי"ד. נספו בשואה יחד עם כל אנשי העיר אוסטרויה שהוגלו מביאליסטוק לעיר סלונים.

(ראה התמונה בע' 36).

הרב ר' ישראל נתן פלוצקי (מימין) והרב ר' יצחק דוד שולביץ (משמאל)

הרב ר' ישראל נתן פלוצקי הי"ד מו"ץ דמתא

בשנת תרפ"ח — לאחר פטירתו של רבנו הגאון רבי מאיר דן פלוצקי זצ"ל — נתקבל בנו הרב ר' ישראל נתן הי"ד לדיין ומורה צדק באוסטרוב־מזוביצק. בכהונתו זו שימש עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה — בשנת 1939. המנוח שהיה למדן מופלג וגדול בתורה המשיך לשקוד ללא הרף על למודיו ואפשר לומר עליו, שלא פסק פומיה מגירסא.

בכל זמן שנכנסו לביתו, בין שהיה זאת בשעות הבוקר, בצהריים, בערב ואפילו בשעה מאוחרת בלילה, מצאנו תמיד שקוע בספריו ומקיים מצות „והגית בה יומם ולילה“, שקידה עצומה זו הביאה אותו גם לידי מחשבה וממחשבה למעשים והיה מעלה את „חידושי תורה“ שלו על הכתב ואביו הגאון המנוח זצ"ל פרסמם ברצון בספריו „חמדת ישראל“ ו„כלי חמדה“.

לומדי תורה השתעשעו מאד בדבריו שפורסמו במפתחות והגהות לספר „חמדת ישראל“ ובספר המלואים ל„כלי חמדה“ נמצאו בהם פלפולא חריפתא כאילו יצאו מפיו של אחד מגדולי הלמדנים.

בהיותו מחונן גם בעט מהיר הפיץ את מעיינותיו חוצה ופנה בשאלותיו לגדולי הדור ובתוכם גם לאדמו"ר מגור זצ"ל.

בימי מלחמת השמד עבר ל„מקום ההצלה“ כביכול, סלונים, יחד עם הרבה פליטים מיהודי עירנו ושם מצא את מותו יחד עם רעיתו, ארבע בנותיו וחתנו.

ת.נ.צ.ב.ה. והי"ד.

הגאון הצדיק רבי בן-ציון רבינוביץ זצ"ל

הגאון הצדיק רבי בן-ציון רבינוביץ, שהיה נקרא בפי כל ר' בן-ציון אוסטרוב, היה אחד האישים הבולטים והמפורסמים ביותר בעולם החסידים שבדורו. המנוח נולד בשנת ת"ר בוורשה לאביו הגאון רבי בנימין דוד זצ"ל, שהיה מגיד מישרים בעיר הבירה וורשה. והצטיין בהתנגדותו הקיצונית לשיטת החסידות ולאדמו"ריה. ר' בן-ציון, שמימי ילדותו נתגלו בו כשרונות בלתי רגילים של בעל מוח חריף ומתמיד הקולט גם סוגיות חמורות בלמדיו, לא לפי גילו הרך, דבקה נפשו בחסידות ובלי ידיעת אביו עבר לקוצק, על מנת להסתופף בצלו של ר' מנדלי מקוצק זצ"ל ולהעמיק שם בלימוד החסידות לפי שיטת קוצק.

בהיותו בן 17 נשא לאשה בתו של אחד מחשובי אוסטרוב, ר' אליעזר אנטריפנר ז"ל, אף הוא מהמתנגדים לחסידות.

חונתו התחייב — כמנהג אותו הזמן — להחזיק בביתו את הזוג הצעיר על מנת לאפשר לחתנו להמשיך בלימודיו בתורה וחסידות. ר' בן-ציון הצעיר נתיידד עם רבי יצחק מאיר זצ"ל מגור בעל "חידושי הרי"ם" ולמדו יחד. באותו זמן החליף הצעיר הזה שלגדולות נוצר מכתבים עם הגאון המפורסם ר' עקיבא איגר זצ"ל, אשר ניבא לו גדולות. כשהציעו לו לקבל כהונת הרבנות בקהילות שונות, סירב. והסתפק במכירת אגרות הגרלות, העסק התנהל למעשה, על ידי אשתו הצדקנית חיה גיטל ע"ה, והוא עשה לילות כימים בלימוד תורה וחסידות ונתן שעורים לאברכים ובחורים למדנים שלא על-מנת לקבל פרס. שמו הלך לפניו לתהילה בכל קצוי מדינת פולניה דבר שהוסיף כבוד גם לעירו, ששמו היה צמוד תמיד לשמה.

למרות היותו חסיד חריף בנוסח קוצק, התיידד עם רבנים-מתנגדים אם רק היו גדולים בתורה.

רבנו ר' יהודה ליב גורדין זצ"ל היה לו ידיד-נפש, והיה אומר אינני מחליט בשום דבר בעל ערך, מבלי לשמוע מקודם את דעתו של רבי בן-ציון, והיו נפגשים לעתים קרובות ומשתעשעים בדברי תורה והלכה.

מענין שהיה רשום אצלו מספר נסיעותיו להאדמו"רים, "לימים הנוראים" 71 פעם, ולחג השבועות — חג קבלת התורה 69 פעמים.

ר' בן-ציון נפטר בשיבה טובה ביום י"ט בסיון תרפ"ו בוורשה. בצוואתו נאמר, שאם ימות ויובא לקברות באוסטרוב-מזוביצק עצמה יקברוהו על-יד "שואב המים" המקומי זלצברג, אף ששירת בצבא הרוסי במשך 25 שנה, גם בזמן המלחמה שבין רוסיה ותורכיה ובכל זאת שמר על כל חוקי התורה.

בהלווייתו בוורשה השתתפו אלפים, ארונו נישא על כפיים. ועד שהגיעו לבית העלמין שברחוב גנשה הגיע מספר המלווים לרבבות.

קברו נחצב על-יד קבר דודו הגאון ר' יהודה סגל זצ"ל מגדולי וחשובי רבני וורשה. ר' בן-ציון זצ"ל הניח בן ובת, בנו ר' יצחק מאיר רבינוביץ וחתנו ר' משה לייב וולמן בנו של הרב מפלונסק זצ"ל, הם ומשפחותיהם הושמדו על-ידי הנאצים ימ"ש, הי"ד.

ר' בעריש שפירא ז"ל

ר' בעריש שפירא היה בנו של ר' אייזיק חריף, הרב דעיר סלונים, מתנגד קיצוני לחסידות ול"רביים". היה אמיד, בעל חנות של ארג, לעולם לא דרך על ספה. אשתו שרה שינדל היתה אשת חיל והיא טיפלה בחנות.

ר' בעריש ישב יום ולילה ולמד. מחידושי בתורה אפשר למצוא בספרי אביו הגאון. הוא התמחה בגימטריאות, בביתו היתה לו ספרייה רבנית-למודית עשירה מאד. הוא התפלל בבית המדרש החדש, "מצודת המתנגדים". השתייך לחבורה "טו"ת" (ראשי תיבות "טלית ותפילין"). בני החבורה היו נשאים עטופים בטליותיהם ללמוד בכל יום אחר תפילת שחרית דף גמרא ותוספות. הוא היה קורא את השיעור. היה חריף ושנון. ברא כרעא דאבוה. נפטר בתרס"ג. הרב יהודה ליב גורדין הספידו.

ר' וולף בער ז"ל

ר' וולף בער היה ראש-הישיבה של כיתה א'. היה חסיד אמשנובאי, בעל הדרת פנים. זקנו מגודל, מצחו קורן, פיקח שבפיקחים. שמח בחלקו כיאות לחסיד מירשבי ראשונה אצל שולחן האדמו"ר.

הוא היה אומר את שיעורו בנעימה, קולו היה צלול, ערב ומתהדהד בכל פינות האולם רחב הידים.

כל ישותו אמרה אצילות ועדינות יהודית. נשא על ראשו כתרה של התורה בגאון. השכינה שרתה עליו. חכמתו ותורתו האירו פניו. כולו ספוג אור גנוז שהיה מקרינו ומאצילו על כל מי שנכנס לתוך ד' אמותיו.

חתנו הסופר העברי המפורסם צ. ז. וינברג, נתן לנו דמות דיוקנו של חותנו בספרו האבטוביאוגרפי "דרכים אבילות".

"יהודי זקן זה, למעלה משבעים, בעל הדרת פנים, ראש הישיבה בעיר, פיקח ונבון ותלמיד חכם מובהק — רוב חייו עברו עליו במצוקה ועוני ונתנסה בנסיונות רבים. באסונות משפחה מרובים. ויצא מהם מצורף ומטוהר: ועתה, אלמן, מושך לעת זקנה בעול בניו ובנותיו — עדיין היה מלא כוח ועצמה, וידע לפכת את צער בני משפחתו ולגרש את העצבות מהבית.

משהעניק לבני ביתו מחכמתו ומתורתו, נתפנה לקונו, שולחן השבת נהפך אצלו למזבח הקודש; וזמירותיו נשפכו בהתלהבות, שהפקיעוהו מדאגות ימות החול.

פעם בשבת, קמה פתאום מהומה, נתפשטה שמועה, שהגויים בפרברי העיר החלו לקצות ביהודים, שכני הבית ברחו אל השכונה המרכזית, למקום בטוח יותר. רק הזקן ר' זאב דב, שהפסיק רגע מתפילתו, חזר מיד למנוחתו והרגיע את בני ביתו; ובמאור פניו ובבת-צחוקו השכיח את הסערה, והמשיך את שיריו ומזמוריו כמוסר נפשו בחיק קונו".

יהי זכרו ברוך.

ר' ניסן ז"ל

ר' ניסן היה ראש הישיבה של כיתה ב'. הוא היה קטן קומה, כחוש וחיוור, פניו בלי טיפת-דם כחרדל. עיניו — אדומות מחוסר שינה. הוא היה ממשכימיקום לעבודת הבורא, קיים את „ייראוך עם שמש“. היה מתנגד אדוק שבאדוקים. זהיר שבזהירים, מדקדק במצוה קלה כבחמורה. נהג על פי שיטת הגאון מווילנא. היה עטוף בטלית ומוכתר בתפילין יום תמים.

הוא היה אומר: כל יום ויום הוא יום הכיפורים וחייב אדם להתוודות על חטאיו, לפייס את חבריו ולעשות חשבון נפשו.

„אשרי אדם מפחד תמיד“ ממזראו של מלכות, מלכות שמיים. ועול מלכות שמיים היו נר לרגליו ואור לנתיבתו.

הוא השתדל להיות בין הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ובדרך זו של וותרנות אישית הדריך את התלמידים.

לא אכל „חדש“. ערך בכל לילה „תיקון חצות“. היה ציוני נלהב. קנה שקל. הקנאים שבין החסידים פגעו בו, והוכיחו אותו על „פשע הציונות“, אבל הוא לא השגיח בהם. שמע חרפתו ולא השיב — לא הגיב אף בתנומה קלה.

פיגה זיסל ברומברג ז"ל

אחת הנשים הנפלאות הידועות בפולין כולה ובייחוד באוסטרוב והסביבה, היתה נכדת הגאון המפורסם ר' דן מפלוצק שהיה חותנו של הגאון והצדיק ר' אברהם לנדאו מטשכנוב.

ר' דן היה עשיר מופלג ומספרים כשנפוליון הראשון עבר את פולין בשנת 1812 והתאכסן בפלוצק לוהה ממנו עשרת אלפים טאלער זהב ונתן לו קבלה חתומה בכתב ידו שהוא חייב לר' דן סכום זה. את הכתב הזה ירשה פיגה זיסל והיא תבעה את הכסף מהממשלה הצרפתית והתדיינה שנים רבות ושלחה עורך דין מיוחד לצרפת ולבסוף הפסידה במשפט כי הממשלה הצרפתית לא רצתה להכיר בחוב של נפוליון.

היא נתייתמה בצעירותה והצדיק מטשכנוב בירך אותה בשתי ברכות: בעשירות ובאריכות ימים ושתי הברכות הללו נתקיימו בה ובכל בניה.

היא נישאה לר' אברהם יצחק ברומברג בעודה צעירה ומיד לאחר נשואיה נטלה על עצמה את עול הפרנסה ובעלה ישב על התורה והעבודה והיה עוסק בצרכי ציבור. היא היתה מנהלת בעסקי יערות ותבואות עם „הפריצים“ שבסביבה, נאמן ביתה היה ר' תנחום, שמש בית הכנסת.

ר' תנחום זה, היה יהודי ישר ופיקח, אלפי רובלים היתה שולחת פיגה זיסל על ידו ל„פריצים“, פעם ניסו את ר' תנחום ואמרו לו: קח לך אלף רובלים מהכסף, מה יחסר לפיגה זיסל, יש לה רב. השיב ר' תנחום: „אם אקח לי את הכסף, מי ישלם לי שכר שליחות?“

פיגל זיסל היתה מפורסמת ביישרה וחכמתה ורבים מהפריצים סחרו עמה כי רחשו לה אימון רב. וכך הלכה האשה הלך וגדול בעסקיה, עד שנעשתה עשירה מופלגת.

ששה בנים ושתי בנות ילדה, גדלה והשיאה. בנה הבכור ר' דן ברומברג, היה תלמיד חכם גדול, היה מקובל בעיר והשפעתו בענייני ציבור היתה גדולה. היה עובר לפני התיבה בעיקר בימים הנוראים בבית המדרש הישן.

היה חתנו של הלמדה הגדול והעשיר המופלג ר' הירשלה מנדלזון מוורשה, נכדו של הגאון בעל „חמדת שלמה” רבה הראשון של העיר וורשה. הוא ישב באוסטרוב עד מלחמת העולם הראשונה ובימי המלחמה עבר והשתקע בוורשה. יש לו צאצאים בארץ.

בנה השני, ר' חיים מרדכי, אף הוא תלמיד חכם גדול וסוחר מצליח. הוא היה חתנו של החסיד הידוע, העשיר ר' זיסקינד ביאלר וגר בוורשה. הוא היה גם משכיל ויודע שפות.

פייגה זיסל ברומברג ובנה יעקב

בנה השלישי, ר' יעקב, היה חתנו של החסיד המפורסם, יהודה מאיר ליפסקר מקוטנה. גם הוא היה תלמיד חכם גדול ואיש פיקח והיה בנקאי. בסוף ימיו עלה ארצה. גר בירושלים ונפטר כאן בשנת תרצ"ה, יש לו בת בחיפה.

בנה הרביעי, ר' זאב, היה עשיר גדול והיה חתנו של חסיד ידוע מוורשה. כשעמד לצבא בעיר הפלך לומז'ה, אמר הגוברנטור: זהו בנה של הגבירה המפורסמת פייגה זיסל ברומברג, הוא חייב להיות חייל. אבל פייגה זיסל אמרה לא באלף רבתי ועשתה מאמץ יתר לשחררו מן הצבא. והדבר נמשך שנה וחצי והוציאה חמישים אלף רובל ולבסוף שיחררה אותו.

הבן החמישי, ר' הערשל, היה חתנו של הגביר ר' לייב שכטר מלודז. אף הוא היה עשיר, תלמיד חכם וחסיד. היה מפורסם ביישרו במסחר ועשה עסקים גדולים.

הבן השישי, ר' נתן, ידוע כלמדן, חסיד ועשיר. היה חתנו של העשיר החסיד המפורסם, ר' חיים שידלובסקי מפטרקוב. גר כמה שנים באוסטרוב ועבר אחר כך לוורשה ועסק שם במסחר וקבע עיתים לתורה. במשך שנים רבות שימש „דאָזאַר“, חבר ועד הקהילה בוורשה מטעם החסידים מאנשי „שלומי אגודת ישראל“.

מכל בניו ובנותיו נשארו בפולין שתי בנות ובארץ שני הבנים הצעירים.

פייגה זיסל ובעלה ר' אברהם יצחק, מוצאם מ„מתנגדים“, אבל ר' בן ציון רבינוביץ מאוסטרוב, החסיד המפורסם של גור, השפיע על כל בניה וכולם היו חסידי גור.

גם את שתי בנותיה השיאה פייגל זיסל לבני טובים ועשירים. חתנה הראשון, ר' נחמן גולדברג מטרסטינה — עיירה סמוכה לביאליסטוק — גר באוסטרוב והיה ראש הקהילה עד פרוץ המלחמה הראשונה בשנת 1914.

הבת השנייה היתה נשואה לבן עשירים, ר' שלמה רייכמן מטשנסטוכוב.

פייגה זיסל היתה אשה בעלת מעוף רחב, גם במסחר וגם בענייני צדקה. בחג הפסח סעדו בביתה מאות חיילים יהודים ששרתו בצבא ונמצאו בקסרקטין שבקאמאראווע, עלייד אוסטרוב. מיד לאחר פורים היו מתחילים בביתה בהכנות לחג הפסח. בכל שבת ובכל חג ומועד היו סועדים על שולחנה כמה עשרות אורחים. היתה דואגת לעניי העיר ולכל בני משפחתה הקרובים והרחוקים, דהיינו צאצאיו ונכדיו של הצדיק מטשנסטוכוב.

הקימה על חשבונה בניין בשביל הישיבה ותלמוד התורה. מעניין, שבשנות המלחמה הנאצית כשכמעט כל בתי היהודים באוסטרוב נחרבו נשאר הבניין על תלו.

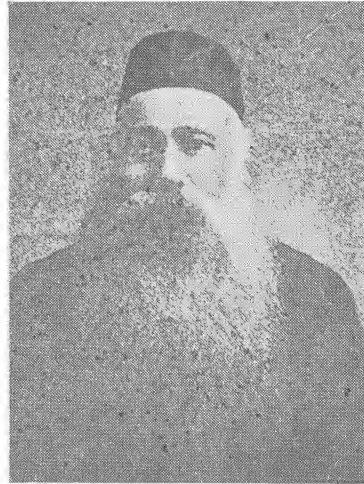
כל יום שני וחמישי בשבוע היו בני הישיבה סועדים על שולחנה ולא היו זקוקים לחפש מארח, מה שנקרא אז „לאכול ימים“.

בעלה, ר' אברהם יצחק, נפטר בעודנה צעירה והיא נשארה אלמנה עם שמונת ילדיה וניהלה לבדה את כל העסקים.

בימי המלחמה העולמית הראשונה עברה לגור בוורשה ושם נפטרה בשיבה טובה ובזקנה מופלגת. בת תשעים ושש, בשנת תרפ"ג.

הרב א. י. ברומברג

ירושלים

ר' נחמן גולדברג ואשתו אסתר פרל ז"ל

חתנם של אברהם יצחק ברומברג ואשתו פייגה זיסל, האשה המפורסמת בכל הסביבה.

הוא היה יליד טרעסטינה, עיירה סמוכה לביאליסטוק, סוחר ובנקאי והיה ראש הקהילה עד ימי המלחמה הראשונה. אחר כך השתקע בורשה ושם נפטר בשנת תרפ"ו, בגיל 69 שנים. היה אדם בעל צורה והדור בלבשו. היה שומר מצוות ומדקדק בקלות כבחמורות.

ביום ששי בחצות היום כבר היה מוכן לקבל את השבת. היה תמים בכל הליכותיו. קרה פעם מקרה — בזמן שבתו בורשה — שאחד משכניו השאיר את חנותו פתוחה בליל שבת. ר' נחמן גולדברג חזר מבית התפילה וכשעבר על פני החנות וראה אותה פתוחה פרץ בבכי וביללה, הטיח את ראשו בכותל הבית, וצעק חמס על שיהודי מחלל שבת בפרהסיא. התאספו סביבו הרבה אנשים, כי הכל הכירו אותו בשכונה, הוא לא נרגע עד שהיהודי סגר את החנות.

מתחילה היה „מתנגד" אבל בשנים שהאדמו"ר ר' יוסף קאליש כיהן ברבנות באוסטרוֹב נעשה ר' נחמן גולדברג לאחד מחסידיו המקורבים.

גם חתנו ר' אברהם יעקב פרידמן ז"ל היה כמותו, אף הוא היה „מתנגד", תלמיד חכם גדול, תלמיד ישיבת וולוז'ין, חבר נעוריו של חיים נחמן ביאליק ז"ל.

מרת אסתר פרל ע"ה, בתה הבכירה של האשה המפורסמת והנדיבה מרת פייגה זיסל ברומברג ע"ה, ואשת הבנקאי ר' נחמן גולדברג ז"ל.

היא היתה עקרת־בית למופת ואם מסורה לששה עשר הילדים שילדה. ניהלה כל ימי חייה את החנות הגדולה למנופקטורה שבעיר ובעלה ניהל את הבנק. בפרוץ המלחמה הראשונה עברה עם משפחתה מאוסטרוֹב לוורשה ונפטרה שמה ט' באייר שנת תרע"ז — 1917.

ר' גדלי' דוד מורגנשטרן ז"ל

נולד בנובוגרוד שע"י לומזה. נשא לאשה את חיה קיילה בת ר' לוי קיליעוויץ מאוסטרוב — אחד מנכבדי העיר — והתישב בה.

היה בעל־בית חשוב ונכבד בעיר, מתנגד נלהב. הוא התפלל בבית המדרש החדש שברחוב בראקער, שהיה מצודתם של המתנגדים בעיר.

היה הולך יום יום לתפילת שחרית, מנחה ומעריב ומשתהה שם לשם עיון ולימוד לאחר התפילה. טיפוס יהודי נעלה ונפלא מהדור שלפני האחרון. קיים כל מצוה לכל פרטיה ודקדוקיה.

הוא היה דייקן בדבר קל כבחמור: לא רצה לחתום על מכתב כללי של הקהילה אם היה מיועד לאיש שלא שימש בתורת רב והמכתב בפנייה אליו השתמש בתואר המקובל ר' פלוני. גם בדיבורו לא כינה שום אדם רבי אלא אם כן היהודי היה לכל הפחות מוסמך.

ככה קיים בקפדנות קיצונית מצות־עשה „מדבר שקר תרחק” (שמות כ"ג). הוא היה איש האמת במלוא מובנו של המונח. הוא נהג לפי דיני ה„שולחן ערוך”, לא נטה הצידה אף כהוא־זה, לא הוסיף ולא גרע.

איש תורה וחכמה. ידע תנ"ך בעל־פה ואת השפה העברית על בוריה ובקי בדקדוק השפה.

ידע גם כמה שפות והיה מתעסק בכתיבת בקשות לבתי משפט ולמוסדות ממשלתיים ברוסית, גרמנית ובפולנית.

היה מחובבי ציון הראשונים והצטרף למחנה הציוני אחרי המעשה, כשנתקבל מכתב מהד"ר ברנשטיין־כהן בדרישה לשלוח ציר אל הכינוס הגדול של כל אגודות הציונים שבפולין שיתקיים בורשה. נמנו וגמרו ציוני אוסטרוב ליפות כוחו של ר' גדלי' דוד מורגנשטרן ולשלחו בתור ציר אל האסיפה. הוא לא היה אז ציוני רשמי, חבר האגודה, אבל היה משכיל נודע לשם ומוקיריו של הסופר נחום סוקולוב, עורך „הצפירה”. הם חשבו

שעל-ידי משימת כבוד זו שתוטל עליו יכניסוהו לתוך האגודה וייעשה פעיל. אולם הוא סירב לכתחילה ונימוקו עמו: אינו שייך באופן רשמי לתנועה הציונית. אולם הם הודיעו לו שבאסיפה ייפגש עם סוקולוב. הודמנות יקרה כזו לא יכול היה להחמיץ. הוא נסע.

בשובו היה לציוני נלהב, ואף ניהל תעמולה לרעיון הציוני באסיפות. נפטר בגיל שבעים בשנת תרפ"ב, 1922, באוסטרוב-מזוביצק. יהי זכרו ברוך.

מתוך ספרו של אבא גורדון שלושים שנה (ביידיש), 1958 עמוד 220.

ר' יצחק מורגנשטרן ז"ל

בנם של ר' גדלי' דוד וחיה קילה מורגנשטרן ז"ל. משרידי חובבי ציון, אלה ששימשו מסד ויסוד לתנועה הציונית הגדולה. בר-אורין, איש „המזרחי“, לא פסק כל ימי חייו לפעול ולהתעניין בעניין תחיית עם-ישראל וגאולתו, מנכבדי העיר היה. היה קשור למסורת, לחכמת ישראל ולחכמת העמים גם יחד. היה שופע תמיד שפע תורה, חכמה ודעת. איש אשכולות, ידע שפות, והשפה העברית ידע על בוריה. בקי בתנ"ך ובדקדוק השפה למופת.

כל ימיו התעסק בפנקסאות, אם זה במוסדות או בעסקי-פרט. שנים רבות עבד בתור פנקסן בבנקים והצטיין במקצועו בזכרונו הנפלא והנדיר. נוח ומקובל על הבריות. נפטר כמה שנים לפני פרוץ המלחמה וזכה שלא לראות בצרות ישראל. יהי זכרו ברוך.

ר' מיכאל טייטל ז"ל

אינני מתאר לעצמי „ספר זכרון“, המוקדש לקהילת אוסטורב, שלא יסופר בו על פעולותיו של ר' מיכאל טייטל ז"ל, אחת הדמויות הנאצלות וברוכות-המעש שקהילתנו התפארה בו תמיד.

היה לי הכבוד והעונג להימנות בין ידידי הקרובים והנאמנים ולשתף עמו פעולה במוסדות ציבור חשובים ויכולתי לכן לעמוד מקרוב על סגולותיו המיוחדות במינן. ר' מיכאל נתברך בכל המידות הטובות, שהחונן לאדם דעת יכול להאציל על אחת מבריותיו. אדם בעל אופי עדין כלפי עצמו וכלפי זולתו, איש משפחה למופת, קשור ודבוק בכל בני ביתו מחד גיסא ומאידך — עסקן ציבורי נאמן, המוכן להקדיש את כל זמנו וכוחותיו לצרכי הכלל והפרט.

קשור בכל נימי נפשו לתורת ישראל ולמסורת אבות ובעל הבנה והערכה לרוח הקידמה, חובש בית-מדרש וקובע עתים לתורה וידו רב לו גם בדיעות כלליות ששאבן ממקור ראשון, קורא ותיק ונאמן לספרות העברית העתיקה והחדשה ובקי בספרות המור דרנית ובבעיית הזמן, בעל גישה של אציל נפש ודימוקרטי מובהק ללא מרכאות. המזיגה הנאה של התכונות הנעלות שהזכרתי לעיל העמידהו בראש כל פעולה ציבורית ואחראית, כי ידוע ידעו כל עסקני העיר, שעצם התעסקותו של ר' מיכאל ז"ל באיזו פעולה ציבורית שהיא, מבטיחה מראש את הצלחתה, ולכן השכימו כולם לפתחו על מנת להעמידו בראש הפעולה, שהיו מעוניינים בהצלחה.

נמנה מימי נעוריו בין ראשוני „חובבי ציון“. אהבתו לעמו ולארצו לא ידעה כל גבול ואדיר חפצו היה לראות את ארצנו בבנינה, כשהיא פורחת ונושבת ע"י בניה-בונה הנוהרים אליה מכל קצוי תבל.

למטרה זו נענה לקריאתו של הגאון המפורסם ר' שמואל מוהליבר ז"ל, רבה של ביאליסטוק, ונרשם ב„אגודת האלף“ תוך מטרה להיאחז בה ולהעלות ארצה. גם לאחר

שהאגודה הנ"ל לא הצליחה להגשים את מגמותיה לא התיאש עוד ושאף לעלות ארצה, אבל לא זכה לכך.

הוא חלה במחלה קשה אשר לא יצא כבר ממנה ובהגיעו לשיבה נפטר באלול תר"ץ בגיל 70.

ת. נ. צ. ב. ה.

אריה מרגלית

דמותו של ר' מיכאל בר' איסר טייטל ז"ל

ר' מיכאל טייטל העסקן הציוני הוותיק יכול היה להיות לפאר ולתפארת לקהילה הרבה יותר גדולה מאשר עירנו אוסטרוב-מזיביצק. כשהכרתי אותו היה כבר איש בא בימים, בר אוריין ובעל השכלה, ניהל חשבונות המנסרה של משפחת טייטל, משפחה גדולה וענפה באוסטרוב, אבל אף פעם לא פגשתי בעבודה במקצועו — המקצוע שלו היה בניין הארץ, בזה התעסק יומם ולילה בלי הפסק, בלי מנוחה, בלי ליאות. בראש וראשונה בקרן הקיימת, שלה התמסר בכל להט נפשו. איש לא ערער על סמכותו וכל הציונים מ„השומר הצעיר“ עד „ביתר“ קיבלו את מרותו ומלאו אחרי הוראותיו. הוא התרכז בפעולות למען הקרנות, עידד את הפעילים ודירבנם למעשים. בעצמו הלך לאסוף כספים, כדי להראות דוגמה לצעירים ממנו, וידע לדרוש מאלו שצריכים ויכולים היו לתת. אי אפשר היה לסרב לו אפילו כשהפרוטה לא היתה מצוייה, הוא לא התעצל לבקר בבתיים, אבל היה גם קורא אליו וקשה היה להתנגד לו ועל כרחך היית בא אליו ותורם כפי שדרש ממך.

בשנה האחרונה לפני מותו היה חולה מאוד, אבל גם על ערש דווי לא הפסיק את העבודה והעסקנים היו מתאספים על יד מיטתו וקיבלו ממנו הוראות. מכיוון שאישיות כזו עמדה בראש העבודה הציונית בעיר, לא נפגעה העבודה הזאת גם בשנים הקשות לציונות בפולניה, בשנות 26—1925, כשפרץ משבר גדול בארץ אחרי עליית גרמסקי לשלטון בפולניה.

אוסטרוב עמדה באוסף כספים למען קרן הקיימת במקום השלישי אחרי וורשה ורדום. לא פעם כשאני מהרהר במה זכה דורנו, דור התהפוכות, לחיי חופש ודרור במדינה עצמאית, קם לנגד עיני ר' מיכאל טייטל ז"ל, ואני יודע שבזכותו ובזכותם של עוד עסקנים כאלו שהיו ופעלו בגלות אני חי וקיים כאן במדינת ישראל.

יהי זכרו ברוך!

סיני כץ

אבי ר' צבי הירש טייטל ז"ל

במעלליו יתנכר נער. מראשית צעדיו בחדר הצטיין בכשרונותיו. למד גמרא וגם רכש לו ידיעת שפות.

כשגדל עזר לאביו בעסקיו. במסחר עצים.

אהרי נשואיו התמסר לעסקיו. קנה חלקי יערות לחטיבת עצים. היה ספק עצים לצבא. בנה קסרקטין.

בקבלנותו הצטיין כל כך עד שהשלטונות זיכוהו במדליה של זהב בעד זריזותו וחריצותו.

הוא היה גם תעשיין. בתי החרושת הראשונים בעיר אוסטרוב מזוביצק היו שלנו. המנסרה לעצים הראשונה בעיר, היתה שלו.

אחר כך הקים תחנת החשמל בפרבר העיר שסיפקה תאורה וכוח לכל העיר.

היה ציוני מסור ותרם לבניין א"י. ידו היתה פתוחה. בחדשי החורף היה מנדב עצים להסקה לענני העיר.

בימי כיבוש הגרמנים היה לסגן ראש העיר.

היה פיקח והרבה אנשים היו באים לשאול עצה מפיו.

נפטר בשנת 1919 בכ"ו בנובמבר.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

בתו : חיה קלרה הדסי (פוקשיווה)

חיפה

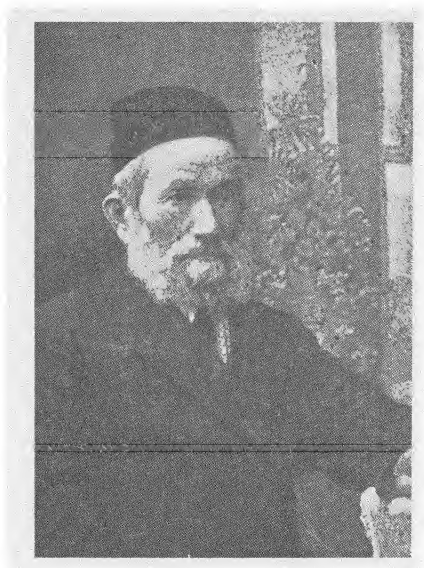

ר' יצחק יעקב פודבילביץ ז"ל

נולד בסימאווה, בכפר הסמוך לאוסטרוב. למד בישיבות דליטא, בראורין ובר" דעת ומתהלך לפי רוח הזמן. אם כי עסקו הגדול — מסחר הנפט, בנזין ושמינים — דרש הרבה זמן לניהולו הסדיר, קבע בכל זאת עתים לתורה, מסורת ודת, מנכבדי חסידי סטריקוב. יחד עם זה היה גם פעיל בצרכי ציבור ועסקן נאמן להסתדרות „המזרחי". נבחר כנציגה למועצת הקהילה היהודית וחבר הנהלת העיריה, וכיהן במשרת „לאוויק" עד לפטירתו בקיץ תר"ץ.
יהי זכרו ברוך.

ר' יששכר סרברניק ז"ל

ר' יששכר סרברניק ז"ל המלמד שלי, בעל הדרת פנים, היה ידוע כתלמיד חכם מובהק, קיבל לחדרו רק ילדים חרוצים וחריפים. ר' יששכר נמנה היה עם ה„מתקדמים". התלמידים ישבו בחדר מיוחד ולא ביחד עם בני משפחתו, כמו שהיה נהוג אצל מלמדים אחרים. מדי שבוע, בערב שבת, בלמדו את פרשת השבוע, האיר עינינו בפירושיו מלאי הכמה וטעם. בהיותי ילד לא הרהבתי עוז לשאול אצל הרבי מאין שואב הוא את ביאוריו, והתהלכתי מלא מחשבות שלא נתנו לי מנוח, עד שביום אחד נפתרה לי התעלומה. בעקבי אחרי תנועותיו של ר' יששכר, ראיתיו מחביא ספר בפניה של האצטבא. הוצאתי את הספר ועיינתי בפרשה שדרש לפנינו ומצאתי שם כל מה שאמר לנו. היה זה חומש עם פירוש המלב"ם שלא היה מקובל על הקנאים ור' יששכר היה מאלה ש„הציץ" בו בחשאי ולא נפגע.

ר' שמואל יוסף מרגליות ז"ל

נולד באוסטרוב בשנת 1858 לאביו ר' הירש בונים ז"ל והיה נקרא בעיר בשם „יאסקא הירש בונימ'ס“, בן למשפחה נכבדה שהתיחסה אל מגורשי ספרד שעברה לפולניה לפני מאות בשנים.

היה מחובשי בית־המדרש, שלא הזניחו את תורתם גם אחרי התבגרותם, קבע עתים לתורה והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה. אדוק בתורת ד' ומשה עבדו עד כדי קנאות קיצונית ומוכן להילחם על קוצו של יו"ד בעניני דת ודין לפי ה„שולחן־ערוך“. אחרי נשואיו עבר לוורשה לנסות את מזלו במסחר, ושם שיחק לו מזלו ונתקבל לפקידות בנציגות הסוכנות של בית־החרושת המפורסם לערדליים ומוצרי גומי שונים „פרובודניק“ שברגא.

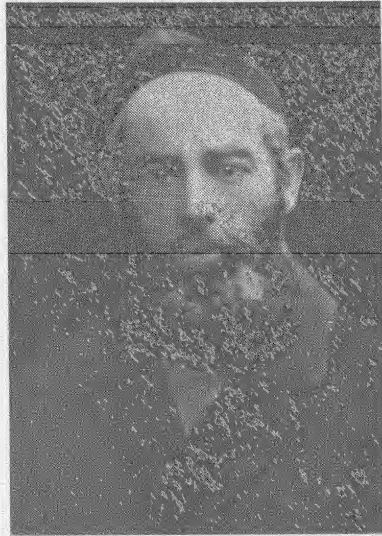
אם כי בבית־מסחר זה — שעבד בו שנים רבות — עבדו אתו עשרות פקידים ובתוכם גם בעלי השכלה גבוהה, וכולם מבני הדור החדש וחפשיים בדעותיהם, נשאר המנוח נאמן למקור חייו — לתורה ומצוות, ולא שינה את דרכי חייו ולא למד ממעשיהם. אדיקותו זו, מצאה דווקא חן בעיני חבריו לעבודה ומנהלי בית המסחר וכולם כיבדוהו והעריכו את אורח חייו.

לאחר מות רעייתו רחל לאה ע"ה — בשנת 1913 — חזר לעיר מולדתו אוסטרוב וחי בה עד יום מותו.

היה ממתפללי בית־המדרש החדש, בו קבע גם עתים לתורה והשתתף מדי יום ביומו בשיעור בתלמוד, שנלמד בכל ערב אחרי תפילת מעריב. הקדיש מזמנו גם לעבודה צבורית ובתור מנהל חברת „הכנסת אורחים“ פעל ועסק בעניניה עד לפטירתו ביום י"ב בכסלו תרצ"ד בהיותו בן 75 שנה.

ת. נ. צ. ב. ה.

בנו: אריה מרגלית

ר' פסח ארי' לנדאו ז"ל

המנוח היה אחד משבעת בניו של החסיד המפורסם ר' שמחה בונים ז"ל, שכולם היו יראים ושלמים.

הוא נולד בשנת תרל"ח (1878) בכפר הסמוך לאוסטרוב-מזוביצק. כאביו — שהיה כל ימיו נאמן (שרייבר בלע"ז) בעסקי מסחר העצים — עסק גם הוא באותו המקצוע. מילדותו ועד ימי נעוריו למד אצל „מלמד" שהחזיקו בכפר כמנהג הימים ההם, אחר התבגרותו עבר לאוסטרוב ולמד בבית החסידים דגור וגם אצל החסיד המפורסם ר' בן-ציון אוסטרובר זצ"ל.

כעבור שנים נשא לאשה את מאראדל, בתם הבכירה של ר' שמואל יוסף ורחל לאה מרגליות ז"ל, אחד מחשובי העיר ונכבדיה. הוא המשיך לעסוק במקצועו בעסקי יער ועצים. אחרי שנים מספר עבר לגור בתחנת רכבת בשם שפעטאווא הסמוכה לעיר ויסוקה-מזוביצק בדרך העולה לביליסטוק.

בתחנה זו היו יהודים מעטים וקיים „מנין" בביתו וגם הצטיין במידת הכנסת-אורחים לעוברי אורח שהודמנו לביתו.

אם שפרנסתו היתה מצומצמת, בהיותו בעל לאשה ואב לעשרה ילדים, לא התיאש ותמיד השליך על ד' יהבו שהוא יתברך יכלכלו, ומתוך אמונה עמוקה זו חי את חייו, חי איש הולך תמיד ופועל צדק ודובר אמת בלבבו, עושה צדקה וחסד כל ימיו. חיבה מיוחדת יקדה בלבו לארצנו וחלום חייו היה לעלות עם משפחתו ארצה. בשנת תרפ"ד — שנה לפני מותו — החליט לעלות ארצה והשתדל בדבר רשיון-עליה, אבל, לא אסתייע מילתא ובליל א' דסוכות שנת תרפ"ו השיב רוחו אל אלקיו כשהוא רק בן ארבעים ושבע שנים.

אשתו ושבעת ילדיו נספו בימי השואה ורק שתי בנותיו ואחד מבניו זכו לעלות ארצה ולהשתרש בה. וזאת נחמת יודעיו ומוקיריו אשר זכרו יהיה שמור וברוך אצלם לעולמים. ת.נ.צ.ב.ה.

גיסו: אריה מרגלית

ר' מאיר לשץ ז"ל

נולד בסביבת אוסטרום ולאחר שנשא לאשה את חיה גיטל בת ר' חיים וריבה ושבזר ז"ל — אחת המשפחות המכובדות ביותר בעירנו, השתקע בה.

התחיל בקטנות — שיחק לו מזל ובמהרה נהיה לאחד מגדולי הסוחרים הסיטונאים לצרכי אוכל ו"מרכולת" ובעיקר הצליח במסחר הסוכר, בהיותו סוכן יחידי לכמה מבתי החרושת לסוכר שבפולניה.

בראוריין וחסיד מובהק של האדמו"ר מאלכסנדר בעל ה"ישמח ישראל" ומיושבי ראשונה עליד שולחן האדמו"רים של אלכסנדר זצ"ל.

במשך שנים רבות יצג את החוגים האדוקים במועצת הקהילה היהודית, היה גם פעיל בכמה מוסדות ציבור אחרים ב"חברה קדישא" ובעדה של "מעוז חייטין". כן היה ממייסדי הראשונים של הבנק "הלואה וחסכון" לפני המלחמה הראשונה ואחריה, בבנק ספולדזילצי.

המנוח עשה רושם גם בחיצוניותו, בהיותו בעל הדרת פנים ועטור זקן יפה היורד על מדותיו.

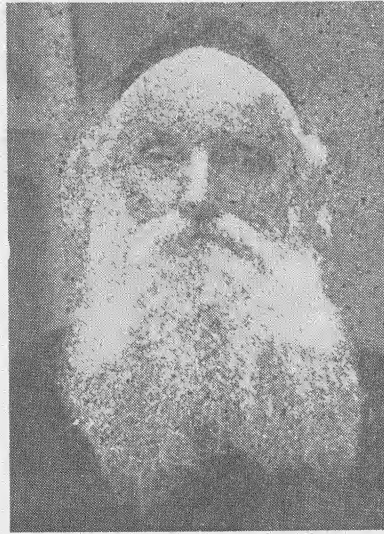
רבים היו פונים אליו להתייעץ אתו בענייני מסחר וציבור, כי ידעוהו כברידעת ובעל שכל ישר.

אם כי היה אדוק וחסיד — נחשב בין איהדי "המזרחי" ובוני הארץ ולפעמים היה גם מתורמי "קרן היסוד".

זכה להקים משפחה גדולה — 7 בנים ו-3 בנות וכולם קבלו חינוך מסורתי ולאומי, תורה ודעת, והשתייכו לתנועה הציונית, נאמנים ופעילים למענה, כל אחד לפי רוחו.

נפטר בגיל 70 שנה בשנת תרצ"ה.

ת.נ.צ.ב.ה.

ר' מאיר יעקב ברגשטיין ז"ל

ר' מאיר יעקב נולד בשנת תרט"ז בכפר קרוב לוויסוקי מזוביצק פלך לומזה. למד ב„חדרים“ ואחר כך בבית המדרש. בגיל רך כשהיה בן ט"ו, נשא לאשה את שרה, בתו של אברהם אליהו שהיה מוזג באוסטרו־ב־מזוביצק.

ר' מאיר יעקב „ישב על התורה והעבודה“. בכל שבע שנים עבר על כל הש"ס. היה זהיר במצווה קלה כבחמורה. כ"ט שנים שימש גבאי בתלמוד תורה. היה גם חבר בחברה קדישא והיה עוסק במגבית של „מעוז חטין“.

היה מחסידי וורקה, בילה בחצר הרבי את ימי החג, אבל באותו זמן היה גם חובב ציון נלהב. אהב את ארץ הקודש בכל לבו ונפשו וכל ימיו שאף לעלות.

בכה בדמעות שלישי על חורבן הבית ובכל מקום בתפילות שזכר שם ירושלים היה מרוחו בדמעותיו. בכל לילה ערך „חצות“.

לאחרונה זכה בשנת תרפ"ה (1925) למילוי תשוקתו ועלה לארץ. אולם לפניו שלח, בשנת 1921, את הבחור אברהם אליהו ליבזר שהוא יכשיר את הקרקע לעלייתו עם כל משפחתו.

ליבזר הצעיר בילה בארץ זמן מה, ומכיוון שלא הצליח להסתדר בנקל רצה לשוב לפולין אולם ר' מאיר יעקב לא נתנהו לעשות כדבר הזה והוא שלח אליו את אחיו הצעיר נפתלי הירץ כחלוץ השני לעבור לפני המחנה.

הוא התפרנס בדוחק אבל הסתפק במועט שבמועט וחשב עצמו למאושר שבמאושרים מכיוון שזכה לגור בארץ הקדושה, ושמח על כל הנעשה בארץ.

הוא קיים את המצוות התלויות בארץ, תרם תרומות והעשיר כדת וכדין ולא על מנת להתעשר.

נפטר בשיבה טובה, כשהיה בן ע"ט, באותו היום שבו נסתלק הרב הגאון הצדיק א. י. הכהן קוק ז"ל, היינו ג' אלול תרצ"ה.

ר' מנחם ואשתו מאטיל דרוזדובסקי ז"ל

נצר לגזע תלמידי חכמים, מחשובי ויקירי עירנו אוסטרוב מזוביצק. נולד בשנת תרל"ד לאביו הצדיק רבי יעקב מרדכי יליד ידבבנה, שהיה אחד מיחיד סגולה, עמוד התורה והיראה, ממעריצי ישיבת וולוז'ין. עוד בנעוריו הכירו בר' מנחם את דמות דיוקנו הרוחנית של אביו הגדול.

בלמדו בישיבת וולוז'ין אצל הגאונים הגדולים הנצי"ב ורבי חיים מבריסק ז"ל ובישיבת רדין אצל מרן החפץ חיים ז"ל, היה אצלם ילד שעשועים. הם חיבבוהו בעד שקידתו העצומה בתורה, ומידותיו התרומיות.

גם אחרי חתונתו, הוא נשא את הבחורה מטיל בת ר' פישל מפלונסק ז"ל, כשעבר לעולם המסחר והתעשייה ושימש כמנהל ראשי בבית הרושת לבירה של „האחים טייטל“, לא מש מאהלה של תורה. פעולתו בעד הישיבות והחינוך התורני ידועה בחוגי הישיבות בכלל ולחניכי ישיבות לומזה ו„בית יוסף“ בפרט. היה סמל הצדק והיושר בכל דרכיו ובכל מעשיו.

חיבתו לציון עברה כל גבול. ביום אחד, לתמהון אנשי עירו והסביבה, חיסל את כל עניניו ועסקיו ובא להשתקע ביחד עם משפחתו בארץ ישראל בתל-אביב בשכונת צריפי נורדיה.

פה ישב על התורה ועל העבודה, שם לילות כימים, לרבות ימי חייו האחרונים. משתקפהו יסוריו הנוראים, שקיבלם באהבה, לא פסק מלימודיו אף ב„הדסה“ שבירושלים. היה כאן לגמרי נחבא אל הכלים, בכל זאת היה חוג ידידים אינטימיים שהכירוהו בגדלותו בתורה, התקרבו אליו על מנת לשמוע שיעוריו בגפ"ת וברמב"ם בבית הכנסת הכללי ב„נורדיה“.

חתנו הרב ר' אשר רוזנבוים שליט"א, משמש כרב בשכונת נורדיה ובבית הכנסת הכללי בוגרשוב 63 בתל-אביב.

מעט זכרונות מבית אבא

מילדותי זוכר אני את בית מגורינו ברחוב קומורוב בבית משה זליג, שם היה לנו בית חרושת לסוכריות. ב־1905 החריבו הפועלים הבונדיסטיים את בית החרושת. כל רכושנו ירד לטמיון. נשארה לנו חנות שאמא קיבלה אותה בעזרת זבנת רחל בת עושה החבלים. אבא החל לעבוד כמנהל חשבונות בבית חרושת לבירה של קרוביו האחים טייטל. סדר יומו של אבא היה: קימה בשש וחצי בבוקר, תפילה בציבור בבית הכנסת הגדול ליד ביתנו. אחרי אכילת פת שחרית עם רוב בני המשפחה הלך לבית החרושת לבירה (פיוואארניה). בשעה שתיים בערך בא לארוחת הצהרים. היה נח קמעה, קורא בעתון, מעיין בספר, בוחן ועוזר לילדים בלימודי קודש ובלמודים החילוניים, כי בקי היה בשפות רוסית, פולנית, גרמנית ובעברית החדשה. אחרי תפילת מנחה ומעריב היה חוזר לעבודה ובא בשעה 9-8.

בארוחת הצהרים ובערב הסבה כל המשפחה כשכנפי השולחן פרושות. תמיד הסבו אתנו בחורי ישיבה שאכלו „ימים” והיה „מזומן” לברכת המזון. לא היתה סעודה שלא נאמרו בה דברי תורה ע”י אבא במישרין, או ע”י שאלות ותשובות לבנים ולבחורי הישיבה. בשבת התפללו ב„ישיבה” שבה היו מתאספים למדני העיר וחשוביה (המתנגדים). אחרי הצהרים היה אבא הולך לישיבה לבחון את הבחורים בתלמוד ופוסקים. לסעודה השלישית היו באים אלינו באופן קבוע כמה מידידי אבא, כמו ר’ נחום לברטוביץ, אייזע לברטוביץ, אהרעק המשגיח ועוד. מגידים, משולחים וסתם אורחים לשבת. היה זה כעין חוג תלמידי חכמים המשוחחים בעניני תורה.

מקובלני מפי אבא שלמד בוולוז'ין וקראו לו העילוי מאוסטרובה, שהיה רבו של המשורר ת. נ. ביאליק ז”ל בתלמוד, וחברם של הרב קוק ז”ל והרב מאיר ברלין ז”ל. „חפץ חיים”, רבו וידידו, נתן לו ספרו „מחנה ישראל” במתנה, וזה היה סימן מובהק לאבא שישרת בצבא. ואמנם כך היה. 4 שנים שירת בצבא אם כי סבא ר’ יעקב מרדכי דרוזובסקי היה עשיר והוציא שמונת אלפים רובל והשתדל לשחרר את בנו ולא עלה בידו.

זכורני בזמן מלחמת העולם הראשונה בא צבא לעיר. פעם אחת בעת תפילת שחרית נכנסו כמה חיילים לבית הכנסת והתחילו להתפרע. אבא שהתפלל במזרח הספיק להוריד את הטלית התפילין, רץ והשתער על החיילים, היכה בהם וזרקם החוצה. על זה קיבל אחר כך תודה מאת הקומנדנט (גבורה עילאית זו השאירה עלי רושם בל ימחה, וכל ימי אני ניוזן הימנה).

בזמן נסיגת הרוסים מעירנו, ניהל אבא משא ומתן עם הקומנדנט שלא יעשו פוגרום בעיר. כמובן שזה עלה בהרבה אלפים רובלים.

בזמן היות הבולשביקים בשנת 1920 בעיר, אסרו את אבא, כי בתור מנהל בית חרושת נחשב לאנטי בולשביק. ביהח”ר שבת הפועלים הודיעו שבלי אבא לא יחזרו לעבודה ורק אז שחררוהו.

אבא היה חבר הקהילה, עסק בעניני ציבור, אנשים נתנו בו אמון והיה יושב בבוררות בתור בורר בענינים שונים.

בידינו היתה מופקדת קופת רבי מאיר בעל הנס ואבא ז”ל היה מנהל את החשבונות של הקופה, כמובן שלא על מנת לקבל פרס.

גם אמא ז”ל היתה עסקנית בחברות צדקה, כמו לינת חולים, גמילות חסד, מתן בסתר. יחד עם אשת השו”ב ר’ פאלק היתה אוספת כספים למטרות ציבוריות.

אבא היה ציוני בלב ונפש, תמיד שאף וחשב איך להוציא לפועל את מחשבתו לעלות לארץ־ישראל. לפני המלחמה הראשונה חשב לשלוח אותי לגימנסיה „הרצליה“, אבל לא הסתייע הדבר. ב־1921 הוציא עלי 50 לירות שטרלינג, קיבלתי ויזה ונסעתי לארץ, אחרי שלח את יתר בני המשפחה. במשך הזמן שלחתי להורים סרטיפיקט, אולם בעלי בית החרושת לא נתנו לו לנסוע בטענם כי בית החרושת לא יוכל להתקיים בלי אבא. בשנת 1933 שוב שלחתי סרטיפיקט. השנה עברה. קיבלתי מברק מאת דודי ולצר המבקש שוב לדחות את הנסיעה. אולם אני לא הסכמתי לזה והודעתי שלא אוכל לקבל עוד פעם סרטיפיקט, וככה הצליחו הורי לבוא ב־1934 לארץ.

כשלושה חדשים ישבו עמנו ההורים בעין־חרוד. אמא מצאה לה התעסקות במפעל הצמר ולמדה עד מהרה לארוג ולטוות, כמו כן עזרה במטבח. אבא הרגיש את עצמו לא כל כך טוב אם כי החשיב מאוד את צורת חיינו, רצה עדיין בעצמו לחיות מיגיע כפיו, קנה בתל־אביב צריף ועבר לגור שמה, קיבל עבודה בהנהלת חשבונות והרויח למחייתו. מחלה ממארת הפילה אותו למשכב, קיבל טיפול ב„הדסה“ על הר הצופים בירושלים אבל המחלה הכריעה אותו במלאות לו 70 שנה וימים מספר. ב־יז באב תש״א בגיל 70 נפטר לעולמו. בצוואתו השאיר הרבה מספריו ובתוכם חמש המגילות על קלף שסופר סת״ם כתכם בביתנו באוסטרוב, מתנה לבית הכנסת ולבית הספר בעין־חרוד.

מאטיל דרוזדובסקי ע״ה

חיים ארוכים מלאי אהבה והערצה נשלמו בשבת ט״ו בשבט כשעצמה עיניה מטיל ארצי במיתת נשיקה.

נולדה בפלונסק בשנת תרל״ג (1873) לאביה הסוחר הנודע ר' פישל מושינסקי — המשפחה ענפה מאוד: קוואשני, בודקו, טאוב, צמה, חלף ועוד. בית אביה העשיר היה שם דבר בפלונסק והסביבה. חנך את בניו ברוח המסורת והשכלה; בשבת דיבר רק עברית. אמא הצטיינה בלימודים. עד ימיה האחרונים דקלמה שירים בפולנית ורוסית. (אחותה שרה היתה פארה של פלונסק בדיבורה העברי השוטף). ביתנו באוסטרוב היה הומה בפעלתנות ציבורית, אבא מנהל בית חרושת לבירה, עסקן בעניני העיר, חבר המועצה, ממנה ובוחן רבנים בסביבה ובמרחקים. דרשנים, משולחים וشد״רים מקומם בביתנו. ואמא קיבלה את כולם באהבה, אם כי ניהלה חנות, והתעסקה בכל מיני חברות צדקה. בשנת תרצ״ג עלו ההורים לארץ. התישבו בתל־אביב, אבא עסק בהנהלת חשבונות ואמר לפני קהל לומדים שיעור ברמב״ם. אמא ידעה לכלכל את הבית ברוב תבונה כאשת חיל נאמנה, הבית היה מרכז לבני אוסטרוב ופלונסק יחד.

בשנת תש״ד, שנתים אחרי מות אבא, עברה אמא לעין־חרוד, והסתגלה לחיינו, עבדה בצמר ועזרה במטבח כמעט עד ימיה האחרונים. לפני שנתיים חגגו את הולדתה השמונים והיא יפה ותמירה, מלאת הומור.

נתנה את כל כספה לצדקה ולקהל״ל.

זכתה אמא וכל ילדיה בארץ, שלושה בנים בעין־חרוד, 2 בנות בתל־אביב, 14 נכדים ו־7 נינים. חתנה הרב ר' אשר רוזנבוים הספידה בעין־חרוד, ודמעה נאמנה הזילו רבים מהחברים והזקנים.

תנצב״ה.

ש. ארצי (דרוזדובסקי)

עין־חרוד

השאיפה לעין חרוד

א.

בנסיעתי לארץ נתעכבתי לחודש ימים בווינה. זה היה בשנת 1921 אחרי המאורעות בארץ, ואז נאסרה הכניסה לארץ.

בווינה הכרתי חלוצים מבוברויסק שאמרו לי כי חבריהם בארץ עלו להתיישבות בעין חרוד, ובבואם יצטרפו אליהם. השם עין חרוד היה ידוע לי היטב מהתנ"ך וזה קסם לי מאוד. אולם כל מושג על טיב ההתיישבות והמיוחד שבזה לא היה לי. בבואי לארץ פגשני קרובי, דוד שמחוני וכן נפגשתי עם שלמה לביא מייסדה של עין חרוד שהוא בן עירי מפלונסק מצד אמי. שם קיבלתי את חינוכי העברי בבי"ס מתוקן. הם אמרו לי שאין אפשרות להתקבל למשק מפאת הקשיים של שיכון והמצב הכלכלי הרע.

עברו שלוש שנים ואני אז עבדתי בכנרת בתור פועל אצל קוואשנע. ניגשתי יום אחד לעין חרוד לראותה ולהתוודע, והנה למחרת קיבלתי התקפת קדחת ומלריה. שוב לא שיחק לי מזלי והייתי מוכרח לנטוש את מחשבתי על עין חרוד וגם על כנרת. הקדחת מאז לא הרפתה ממני ונחלשתי.

ב-1929 היה משבר כלכלי בארץ ומשבר רוחני בעין חרוד, כמחצית חבריה עזבו ועברו להתיישבות בכפר ויתקין שבעמק הפר.

אז באה אלי הצעה לבוא לעין-חרוד, בידעם אותי בתור מומחה בבניין ובמלאכת המוזאיקה.

בזמן ההוא הייתי כבר בעל משפחה. אשתי עבדה בתור אחות מנהלת בבית-חולים ואני ניהלתי בית מלאכה משלי למוזאיקה ולנו ילד בן חצי שנה. קיבלנו את ההזמנה ואמרנו הנה נתקיימה שאיפתי, הזדמנות שבאה לידי לא אחמצנה.

ההתפתחות בעין חרוד עלתה אז על המסלול. התחילה בנייה מסועפת, גם נטיעה רבה, והמצב החברותי השתפר. המאורעות שחלו באותה שנה הקשו על ההעברה למקום החדש. המקום ע"י הגלבוץ צר היה, חסר הגנה טבעית ומרוחק מהשדות. השמירה גולה הרבה כוחות, עלינו היה לעזור לנקודות התיישבות יותר קטנות, הן זהו יסוד הקבוצה, עזרה הדדית. אחר לבטים קשים, עברנו סוף-סוף למקומנו החדש בקומי ע"י תל יוסף. מאז גדלנו ועין חרוד היתה למשק גדול בארץ. המגמה היתה לגדול עוד ועוד כפי שחווה מתכניה.

במשך שנים רבות ידענו התלכדות ופיזור, גידול ועמידה על נקודה אחת. הגורל לא פינק אותנו ביותר כי קשים תנאי המקום. אין אצלנו מיתרונות עמק הירדן ואקלימה שפירותיה מבכירים, ולא של שפלת החוף וטלליה. גם האדמה אינה עידית. אך עיקר הרע, זהו המצב הרוחני שהשתפל וירד עם השפל העולמי, והתערעורת הערכים המוסריים.

הפילוג שחל בקיבוץ המאוחד השפיע לרעה על המשק והוא נחצה. כמה שנים עברו עלינו כשאנו מחולקים ומדיינים אחד עם השני. סוף-סוף אנו נפרדים כל אחד לדגלו ומשקו לחרוד. נקווה שהשמש שוב תרפא את הפצעים, ושם עין חרוד עוד ירענן וירנין כל נפש השאיפה העילאית תתגשם.

ב.

הנני כסלע איתן, אשר לא יווצוהו המים,
היינו כבהק מדבר, אשר לא יניסוהו הליל,
אמיץ וגלוי וישר, כי על אומץ מאז נאמנו.

מניין חברים יוצאי אוסטרוב-מזוביצק הננו כאן זה העשור הרביעי, שנתינו כאן עלו על אלה שחיינו בגולה. התאקלמנו כאן ביישוב ובנוף עד שכמעט נוף הילדות נשכח מאתנו.

יצירתנו רבת האנפין, ההווי הקבוצתי עם כל מעלותיה וחסרונותיה הטביע עלינו את חותמה. אמרנו, הדרך הטובה ביותר היא, הדוגמה העצמאית, והננו מקימים אותה בדרך החיים שלנו.

זקן החבורה כאן הוא דוד שמחוני (פריידקס) שעלה בעלייה השנייה. היה חבר בקבוצת אחווה בפתח תקווה, בגדוד העברי הראשון ליהודה. עם יצירת עין חרוד ב־1921 הצטרף אליה כחבר. חברתו רבקה זביקלסקי, באה ב־1928. להם בן דובין. שמחה ארצי (דרודובסקי) עלה ב־1921, אחרי שבע שנות עבודה ולימודים בעיר ובכפר הצטרף לעין חרוד ב־1929. חברתו חיה רוזנבוים הצטרפה יחד עמו. להם 5 בנים ובנות ונכד בן ארבע.

משה דרודובסקי עלה ארצה ב־1924. היה בפלוגת עין חרוד בירושלים, ב־1929 עבר עם חברתו חוה פסקביץ, גם היא ילידת אוסטרוב-מזוביצק, לעין חרוד. להם 4 בנים ובנות וארבעה נכדים.

נחמה פסקביץ, עלתה ב־1922, היתה בקבוצת מעבר בפתח תקווה. נכנסה לעין חרוד ב־1927 יחד עם בעלה יהודה אדלשטיין. להם בן ובת.

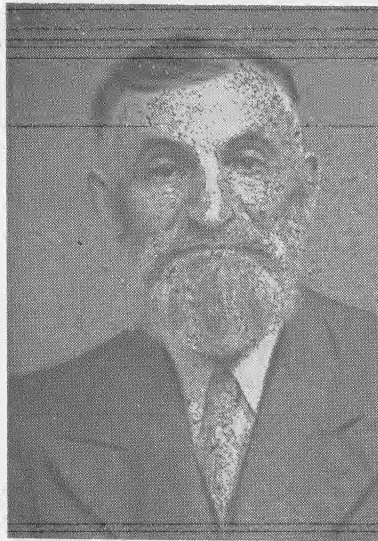
חוה וולצר, עלתה ב־1927, היתה בבאר טוביה. לעין-חרוד הצטרפה ב־1936. אסתר טייטל, עלתה ב־1938. הצטרפה לבעלה, דביר, בעין חרוד ב־1943. להם 2 בנים.

יעקב ארצי (דרודובסקי), עלה ארצה מביאליסטוק, למד בישיבות. נכנס לעין חרוד ב־1944.

הננו מונים איפה כ־40 נפש. הפילוג שקרה בעין חרוד פגע גם בנו, לדאבונו הרב. לא היה זה הכרח כל יגונה, כולנו יוצאי תנועה אחת, הציונית הסוציאליסטית ואין הבדלי דעות בינינו בעניינים העיקריים.

לשמחתנו הולך הדור הצעיר בעקבותינו הם מתחילים להיות נושאי המפעל. נתברך בזה שהנחנו יסוד איתן להשטרשותנו באדמת המולדת בתור עובדים ישרים ומעצבי דמות ישראל האמיתית.

עין חרוד פתוחה לקבל שבים מארצות הגזרה. כל בחור וטוב השואף כמונו לחיים טהורים ושקטים, יבוא אלינו וישתלו בחיינו באהבה ובאחוה.
ש. ארצי (דרודובסקי)
עין-חרוד

ר' אליהו גרשון שמחוני (פריידקעס) ז"ל

אבא נולד א' בטבת 1864, בעיר בריינסק, פלך גרודנה (לפנים פולין), למד ב„חדר“ ובבגרותו — אצל למדן ידוע בעיר. למד רוסית ופולנית, גם תורת החשבון, בין ספריו נמצא ספר לימוד החשבון ואלגברה בעברית.

בבחרותו עזר לאביו בחנות הטכסטיל. לאחר נשואיו פנה אבא למסחר העצים, אולם עסקיו לא עלו יפה ואז עבד כפקיד ביער בריחוק מביתו באוסטרוב-מזוביצק.

בשאפתו לעצמאות קנה אבא אחוזה שכללה מספר בתים, גן עצי פרי וחלקת שדה בקומרובו. נוסף לזה פתחו ההורים חנות „כל בו“ לשירות הצבא והאיכרים בסביבה. החנות פירנסה את המשפחה בכבוד.

להורי נולדו שמונה בנים וארבע בנות. עיני אבא ואמא היו תמיד פקוחות לחינוכם של הילדים.

הלימוד ב„חדר“ לא היה לרוחו המתקדמת של אבא. מורה שהיה גר בביתנו היה מלמד את הילדים עברית, תנ”ך, תלמוד ודת. מורה נוסף היה בא ללמד שפות, חשבון וגיאוגרפיה. הילדים היו מקבלים שבועון עברי.

אבא במרצו כי רב, לא הסתפק בעסקי החנות בלבד. אלא פנה גם לקבלנות של חומרי בנין ועצי-הסקה לצבא, למטרה זו היה קונה יערות לכריתה. בימי החורף היו העצים מובלים יום-יום במאות עגלות של האיכרים.

אבא היה מכניס אורחים — בימי חול כבימי שבת וחג היו עוברי דרך וחיילים יהודים אוכלי „כשר“ מסובים על שולחנו.

אבא סידר מקום תפילה ומיפגש לחיילים, גם דאג למסעדה בשבילים.

אבא היה ער לבעיות העולם והציונות. עתון „הצפירה“ היה מתקבל בקביעות לביתו. קרא את ספרי סמולנסקין, מאפו, גרץ ואחרים. היה חותם על „התקופה“.

אבא היה מקובל כבעל עסקים וחריף מזה, משום כך שימש לא פעם כ"בורר" בעיר ובסביבה.

אבא היה לעזר רב לבנים מתבגרים בדרכם בחיים. כן נתן את ברכתו לעליית ארצה בשנת 1913.

עם מלחמת העולם הראשונה עברה המשפחה לבוברויסק ולאחריה לביאליסטוק. הבנים בחלקם התפזרו, מי להמשיך בלימודים ומי לפעולה הציבורית. אבא החליף את עסקיו וכאשר הפסיד את רכושו בעסק הטכסטיל עבר לפקידות בטחנת הקמח הגדולה בעיר צ'נוב, אשר בה המשיך עד גיל 70. בשנת 1935, עם יציאתו לפנסיה, עלה אבא לארץ עם אמא, שתי בנות ונכדה. שתי הבנות נשארו בחיפה וההורים עם הנכדה באו לעין-חרוד.

אבא היה מתעניין בנעשה, היה מבקר בענפי החצר ובבתי-המלאכה, שואל ליבולי השדה ומשווה אותם לאלה של פולין. כן היה ער למתרחש בחברה.

בבואו הביא אתו ספר תורה, ש"ס ועוד ספרים. אירגן חוג מהורי החברים ללימוד ש"ס ומשניות, אחרי מספר חודשים בעין חרוד עברו ההורים לגור בחיפה עם הבת.

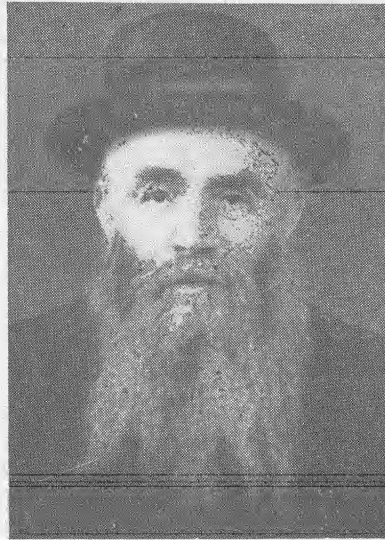
למרות גילו הגבוה, היה אבא ממשיך לתת שיעור לחוג לומדים בבית-המדרש בין מנחה למעריב, לא פסק להתעניין במתהווה בארץ ובעולם.

ביום א' באדר תשי"ט, לפנות ערב, ביום בו נפטר — ביקש להזמין אליו מבית-המדרש את הלומדים אתו כדי לא לבטלם מתורה. ולא שעה לבקשת בני המשפחה לשכב במיטה. רק בשעה 7 שכב בבגדיו לנוח. קרוב לשעה 10 התיישב. כשחשו אליו, ביקש שיניחו לו: „לאזט מיר צו-רוה". במילים אלה נפרד מבני משפחתו ומהעולם בגיל 94.

יהא זכרו ברוך.

בנו: דוד שמחוני (פריידקס)

עין-חרוד

ר' אברהם זלמן צוקרמן ז"ל

יליד סוקולוב (פלך שדליץ) נשא לאשה את בתו של ר' איטשע ליברמן והשתקע באוסטרוב.

נתחבב על מכיריו בנועם הליכותיו בישרת דרכו בין אדם לחברו, וביחוד בהתנהגותו בדברים שבין אדם למקום. כי ירא והרד לדבר ד' היה האיש ושומר מצוותיו. חסיד ועניו, מעמודי התווך שבין חסידי אמשינוב ומ"היושבים" ראשונה בשולחן האדמו"ר. הספיק מגע כלשהוא עם ר' אברהם זלמן, בכדי לחבבו ולהוקירו, כי לבו היה פתוח לכל הפונים אליו ומוכן תמיד לסייע בכל מה דאפשר. אפילו כשהיה זאת למעלה מכוחותיו. בסבלנות מופתית הקשיב לדברי זולתו, משתדל להבינו, לחזק את רוחו ולעודדו. כשהאיש היה זקוק לכך וכל דבריו בנחת נשמעים ומתקבל על לב השומע. תמיד שמח בחלקו אפילו כשלא שיחק לו המזל.

בשנת תרצ"ו עלה ארצה עם אשתו מירה שתחיה והשתקע בחדרה ונתחבב על אנשי המושבה לכל שכבותיה וזרמיה.

ראשיתו בארץ לא היתה קלה ואף שעבד ועמל קשה בכדי למצוא את לחמו, לא התאונן וקיבל את גורלו באהבה בידעו, שאין ארץ ישראל נקנית, אלא ע"י יסורים. משבא שינוי לטובה במצבו הכלכלי לאחר שפתח לו חנות גלנטריה בחדרה קפצה עליו רגזו של בנו אהרן ז"ל שנתפס לרביזיוניזם ונמשך לתנועת אצ"ל שלחמה על שחרור הארץ מהאנגלים, נאסר ונשלח לאריתריה ונכלא שם במחנה הסגר לכמה שנים יחד עם עוד 150 מחבריו לתנועה.

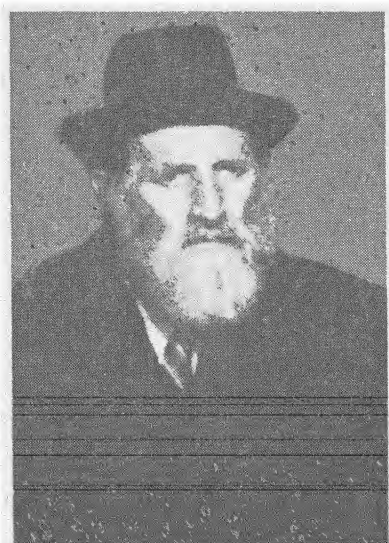
ר' אברהם זלמן עשה מאמצים מרובים והצליח לשחררו בקיץ שנת 1947, היינו כשנה לפני שחרור יתר חבריו לגורל.

אבל אהרן זה חזר לתנועתו ובחול-המועד של פסח תש"ח היה בין לוחמי אצ"ל שחדרו ליפו הערבית על מנת לשחררה ונפל בנופלים.

האסין הזה הרס את בריאותו של ר' אברהם זלמן ז"ל ונפל למשכב, שממנו לא קם עוד, ובכ"א חשון שנת תש"ט נפטר בהיותו בגיל שבעים ושנים שנה.

א. מרגלית

ת.נ.צ.ב.ה.

ר' מרדכי כהן ז"ל

בשיבה טובה נפטר ר' מרדכי כהן, מראשיני המזרחי בפולין, חבר ועד קהילת אוסטורב מאזוביצק לשעבר.

המנוח עלה ארצה בשנות השלושים תרצ"ז — 1937 והמשיך בפעילותו במרכז המזרחי בארץ והיה לאחד מעובדיו המסורים.

ר"מ כהן היה אחד משרידי הדור הישן, ממרבי תפארת וממעטי דברים, ראש וראשון לכל דבר שבצדקה, מסור לציון ובנינה בכל נפשו ומאודו, חסיד ובראורין, קובע עתים לתורה, גומל חסדים, בעל מידות טובות ונעים הליכות. טיפוס של עסקן דתי מעולה שבפולין שלפני מבול הדמים.

בישיבת הנהלת המפלגה הדתית לאומית שהתקיימה נאמרו דברי הערכה לזכרו.

נפטר כ"ח בתשרי תשי"ז — 1956.

מערכת „הצופה”

הוא בארץ...

עם עלותו ארצה לא בא הנה כאלמוני, בבחינת נייר חלק. ידעו אותו לא רק אנשי עירו או בני ארצו הנמצאים בארץ, כי מידת עסקנותו בגולה כאיש הציבור היתה מפורסמת בין אנשי הצמרת של המזרחי בארץ.

העריכו אותו בשל מסירותו ועוזו רוחו במאבקו למען כבוד התנועה והרחבת גבולותיה. טבעי היה הדבר, שהוא מצא כאן את דרכו למרכז ההסתדרות של המזרחי, בה הוא פעל כעשרים שנה.

בענותו ובחיבתו הגדולה לתנועה לא חיפש איזו משרה העולה על ידיעותיו, וקיבל תפקיד במשק המרכז הארצי של המזרחי וגם כממונה על הארכיון של המשרד.

עם זה זכרו לו חסד נעוריו ובהרו בו במספר קדנציות כחבר הוועד הפועל של סניף המזרחי בתל-אביב, בו הוא התבלט במרצו ובתבונתו, ככוח דוחף וממריץ לפעולות, והתפקידים מילא כאן בחשיבות רבה.

אף על פי שהיה אדם נוח לבריות, ידע הוא גם לעמוד על דעותיו בעוז, בזמן שהיה משוכנע בצדקת השקפותיו — ועל כך כיבדוהו בחוגים רחבים של החברים. זכרו יישאר בלב חבריו ומוקיריו הרבים לברכה.

ש. הורניק

***

זכה האיש ועלה ארצה. גם כאן לא פסק לפעול למען הסתדרות „המזרחי“, כמו שעשה זאת במשך שנים רבות באוסטרוב. איש חכם, פיקח ונבון. השתדל תמיד לגשר בין הזרמים בתנועה הציונית. חבר ועד הקהילה, ונציג המזרחי במועצת העיריה ובמוסדות שונים של העיר. יו"ר ארגון הסוחרים וחברת „לינת הצדק“. אדם שרבים פנו לעצתו בענינים שונים, ותמיד מצא את שביל הזהב.

***

אינני מתיימר לתת תמונה שלימה ומלאה מחייו הציבוריים ופעולותיו לטובת הכלל. חזר מרוסיה בשנת 1922 (אחרי המלחמה העולמית הראשונה) והתמסר תיכף לעסקי ציבור בכלל ופעולות ציוניות בפרט.

היה ממייסדי ה„מזרחי“ בעיר — אף שהיה מחסידי אמשינוב וכמה שנים התפלל בשטיבל הזה — אבל כשייסד את המניין על ידי מפלגת „מזרחי“ פרש מהשטיבל ועבר להתפלל יחד עם חבריו למפלגה ואתו פרשו רבים שהשפיע עליהם וקרבתם לרעיון בניין הארץ.

בתחילה היה בין עסקני בית הספר של הציונים הכלליים, בית ספר „תרבות“ והיה נמנה בין חברי הוועד והפעילים שבו, אבל בראותו שישנם הורים אדוקים או דתיים ביותר שחוששים ליתן ילדיהם לבית ספר זה ומה גם שמדי פעם בפעם קמו הרבנים להחרים את בית הספר „תרבות“, החליט הוא והחברים הפעילים שבמפלגת מזרחי לייסד בית ספר אחר. בעזרת ההורים הקימו בית ספר ציוני-דתי בשם „יבנה“ כדוגמת בתי ספר הדתיים בארץ. זה היה צעד נועז מאוד, בו בזמן שבית הספר „תרבות“ נלחם קשה על קיומו. אבל יהודי כמו ר' מרדכי כהן לא נרתע מפני קשיים. עקשן מטבעו ובעל מרץ גדול ידע לפעול ולהפעיל אחרים ולא ידע ליאות מה היא.

שיחק לו המזל ועלה ארצה בזמן, כמה שנים לפני פרוץ המלחמה השנייה, היינו בשנת 1936. פה בארץ היה פעיל הרבה שנים עד שנפל למשכב בשנת תשי"ד — 1954, ונפטר בשנת תשי"ט — 1957 בגיל 78 שנה.

יהי זכרו ברוך.

סיני כץ

ר' ישראל זבולון בן-טובים ז"ל ורעייתו פשה רבקה ע"ה

(מתוך האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך י' עמ' 3562)

נולד לאביו ר' יצחק מאיר ברוך ולאמו יוספה דבורה לבית יגודניק, ביום כ' סיון תרנ"ה (יולי 1895) בקומרוב שליד אוסטרו-מאזוביצק, פולין.

למד בחדרים ובישיבת לומ'ה ונתחנך בחסידות בבית אביו. ב-1913 נשא לאשה את פשה רבקה בת יעקב קנדל (נפטרה בתל-אביב ונקברה בנחלת-יצחק, כ"ג אדר אדר א' תשי"א—1.3.1951).

עסק במסחר ומתוך התלהבות חסידית הצטרף לתנועת הציונות הדתית וציפה לאפשרות הראשונה להגשים את ציוניותו למעשה בעליה לארץ.

ב-1921 עלה לארץ והתישב בשכונה שבקרבת הוף-הים ברחוב נחמיה, יסד מאפיה והפיק ממנה את לחמו בזיעת אפיו. אך עבודתו בייצור לחם היתה לו כעיסוק צדדי, כי עיקר עיסוקו היה בתורה ובמעשים טובים. פעיל ומפעיל במעשי צדקה וחסד, לבו פתוח לתלונות קשיינם ומוכן לעודדם ולעזור להם בפועל. היה רושם דברי תורה של חסידות, שלקחו את לבו, ומפיצם בין קהל מכיריו ומוקיריו, שיהא גם להם חלק בהנאה הרוחנית. היה שופע חדות-חיים חסידית ומעניק ממנה לזקוקים לה, הן בשיחות פרטיות והן בשמחות משפחתיות. ביחוד היה שוקד לשמח חתן וכלה עוזבים או עולים, מנותקים ממשפחותיהם שלא זכו לעלות לארץ והיה משתדל להיות להם במקום הורים וקרובים, ובסעודות-מצוה היה מראשי הפעילים בארגון ובריכוז הכספים בשבילן ואח"כ היה מבדח ומשמח את הקהל בקילו הערב ובשירתו המלבבת.

היה חבר בארגון „בני-ציון” בתל-אביב.

יסד את בית-הכנסת „נצח ישראל” ברחוב הירקון (באזור שכונת אפק לפנים), עבר בו לפני התיבה בימים הנוראים, ניהל את השולחן במעודה שלישית של שבת ועינג את המסובים בזמרה ובדברי תורה.

בימי המאורעות שימש ביתו שבקרבת גבול יפו, מטה ההגנה באזור. אחרי פטירת רעייתו, שהיתה שותפה לו במעשה הצדקה והחסד, יסד קרן גמ"ח לזכרה, ובהתעלמו ממחלת לבו הגוברת המשיך בשקידתו להיטיב.

נפטר בתל-אביב, ונקבר בנחלת-יצחק, כ"ז כסלו תשי"ט (9.12.1958).

בנותיו: יפה אשת יונש אלק, טובה אשת סמואל צבי; נכדיו: דבורה ויצחק;

דוד תדעהר

נינו: ראובן.

ר' שלמה שקלנביץ ז"ל

אבי שלמה שקלנביץ ז"ל, נולד באוסטרוב-מזוביצק, פולין, בשנת 1889. בנערותו למד ביישיבה, ובאותו זמן גם רכש לו ידיעת שפות זרות והשכלה חילונית בכותות עצמו. היה פעיל בחיים הציבוריים של עירנו.

היה אדם צנוע ושקט, מקובל ואהוב על הבריות. כיהן כחבר מועצת העיריה. היה בין מיסדי בית הספר העברי "יבנה", ופעל רבות בתוך הארגונים הציוניים, כגון: קרן הקימת, קרן היסוד וכו'.

היה ציוני נלהב, והחינוך שהקנה לילדיו היה ברוח הציונות. לנו, לילדיו, היה אב, חבר ומחנך כאחד. תמיד ער וקשוב לכל המתרחש אצלנו, ומוכן להושיט יד ועזרה בכל הלבטים והבעיות שנתקלנו בהם, עצותיו המשכנעות והדרכתו הנבונה סייעו לנו לא פעם בדרכנו בחיים.

עשה הכל למען חינוך הילדים, לא חס על כל מאמץ בהקניית לנו השכלה, בלי להתחשב עם אמצעיו הדלים. הודות לחינוך ולרוח הציונית ששררה בביתנו וידיעת השפה העברית, חשתי את עצמי בבואי ארצה באותה האווירה הביתית וזה עזר לי להתגבר על הקשיים שנתקלתי בהם בראשית דרכי בארץ.

פתאום נלקח מאתנו והוא רק בן 45 שנה, בשנת תרצ"ד (1934).

יהי זכרו ברוך.

בתו: רבקה וילויני (שקלנביץ)

ר' מנדל וושבור ז"ל

עוד מימי נעוריו נתפס לרעיון הציוני ללא התחשבות עם הרוב שהיו עדיין „שבויים“ בידי בתי־החסידים שהתנגדו לכל רעיון חדש ברחוב היהודי.

הוא היה אחד מהראשונים בעיר שקיבל את תורת הציונות והתחיל להיות פעיל לארגן את התנועה הציונית ולהפיצה ברבים. ואף שהיה ידוע חולי וכל מאמץ היה קשה לו, ופרנסתו — מנהל חשבונות — לא היתה מצויה ברחבות, כי עבד תמיד במפעלים קטנים בעיר שבעליהם חסידים ומתנגדים חריפים לתנועה הלאומית ולציונות, והוא סבל הרבה מעסקנותו זו, ולא היה מחזיק מעמד אלמלי „העזר כנגדו“ וזו אשתו שרק'ה שתחיה שהייתה אשה משכילה ובידעה כמה שפות אירופיות וגם עברית, עסקה בהוראה, ועזרה לו בפרנסת הבית.

בשנת 1914 הוגלה ר' מנדל לרוסיה יחד עם עוד עסקנים ציוניים בעירנו ועברו עליו שם זמנים קשים מאד מכל הבחינות.

אכן, בשובו לאוסטרוב אחרי מלחמת העולם הראשונה חידש מר וושבור את עבודתו הציונית ושמח במצאו אנשים צעירים ונלהבים אשר עמדו לימינו בשטח זה וסייעו לו להרחבת הפעולות הציוניות.

מר וושבור, מצא לו כר נרחב חדש לפעולות והוא היה בין מניחי היסוד לבית־ספר „תרבות“ למען חינוך עברי ולאומי לילדי ישראל שבעיר.

לפעולה זו הקדיש את כל זמנו ומרצו עד לשנת 1932 שבה עזב את פולניה ועבר עם משפחתו למונטיבידיאה במדינת אורוגוואי אל בנו. גם שם התחיל בעבודתו למען הציונות, אבל רק זמן קצר הצליח לפעול כי המחלה הממארת שקיננה בו עוד בפולניה הכריעתו.

יהי זכרו ברוך!

סיני כץ

ר' יאקל טייטל ז"ל

בנו של אברהם טייטל, ממשפחה מיוחסת ומסועפת בעיר, עסקן חרוץ ומסור בכמה מוסדות מקומיים.

אחד מראשוני חובבי ציון שהתמסר לתנועה הציונית בכל להט נפשו ולא נרתע מהקושיים הפרטיים והכלליים שנתקל בדרך וסבל מהם הרבה.

היה אחד ממארגני אגודת „מכבי־אשׁ” בעיר וממסדיה ותקופה מסוימת היה אפילו סגן־מפקד. אבל בגלל התופעות האנטישמיות מצד החברים הפולניים מוכרח היה (בהיותו יהודי לאומי גאה) לעזוב את האגודה.

בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914 בהיותו נרדף ע״י האנטישמים שבעיר עם הרוקח מיעטשקאווסקי בראש שהלשינו עליו לפני שלטונות הרוסיים, הוגלה יחד עם עוד עסקנים ציונים לרוסיה.

יתר העסקנים שהוגלו היו: ד״ר ראובן קלאטשקא, יעקב שוורץ, מנחם כהן, מנדיל וושבור, מרדכי לאנגלייב, אליעזר קנישנסקי והאחים יצחק ויהודה דריזדובסקי. בגמר המלחמה בשנת 1918 חזר לאוסטרוב, והתייצב בראש המוסדות „לינת־הצדק”, ו„ביקור־חולים” ועוד. אירגן את המוסדות למדרגה גבוהה שהיו למופת לערים אחרות. היה עסקן מיוחד במינו. נאמן ומסור לכלל ולפרט. דואג תמיד למצבו של הזולת. ת.נ.צ.ב.ה.

טוביה מקובר

ר' יוסף זביקלסקי ז"ל

נולד בחודש מאי 1899 באוסטרוב-מזוביץ לאביו חיים יעקב זביקלסקי ולאמו שרה גולדה לבית טייטל ז"ל.

הוא קיבל את חינוכו בבית סבו ר' זאב-וולף טייטל, אשר נוסף לבית-הספר בו למד, דאג ללמוד גם תלמוד ועברית מפני מורים פרטיים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, עבר יחד עם משפחתו לבוברוסק שברוסיה הלבנה, ונשאר שם במשך 6 שנות המלחמה ומהפכת רוסיה, הוא הרחיב שם את השכלתו התיכונית בגמנסיה הפרטית של צבירקו.

ב-1919, חזר לפילניה והמשיך בלימודיו בוורשה עד שנת 1921, בה עלה ארצה כחלוץ.

עבד כפועל, מקודם בראשון-לציון ואחר-כך בתל-אביב, בה למד את מלאכת החשמלאות, והיה חבר הקואופרטיב "זיחר" בתל-אביב.

בהיותו בירושלים מצא את פרנסתו בחברת "יס-המלח" בסדום.

בשנת 1946 עבר לטבעון, בה הקים את ביתו וחי שם עם אשתו ושני בניה. היה חבר פעיל ב"הגנה"

בפרוץ מלחמת השחרור בשנת 1949 התנדב בנו הבכור אורי בן ה-17 ל"צבא הגנה לישראל" ונפל בחודש מאי 1984 בקרב על-יד "בית קשת".

האמון הזה השפיע מאד לרע על האב השכול ובריאותו התרופפה. וביום ז' בתשרי תשי"ב נפטר בהיותו בן 52 שנה. והובא לקבורות באדמת עין-חרוד.

ת.נ.צ.ב.ה.

ר' פישל רונטל הי"ד

נולד בסביבות אוסטרו-ב-מזוביצק. כשבנו הגיע לגיל ב"ס ובי"ס לעברית לא היה בעיר, התנדב למשימה לייסד בית ספר לעברית מיסודה של „תרבות“. הקשיים היו מרובים אבל האיש רונטל ז"ל היה מחונן במרץ רב ובעקשנות לאין גבול ושום מכשולים לא יכלו לעמוד נגד רצונו העז, להקים מוסד חינוכי עברי מודרני בעיר, ועל אף הקשיים הכספיים, הטכניים והחברתיים לא נרתע, נרתם בעול הוציא לפועל את תכניתו, עמד וייסד את בית הספר שנעשה אחר כך מוסד לשם ולתפארת ועמוד התווך של החיים החברתיים בעיר. השאלה הראשונה שעמדה לפניו היתה הדירה. בכל העיר לא היו דירות פנויות ומתאימות לבית ספר. יגע ומצא בית עוזב ושומם מחוץ לעיר שהיה שייך למשפחת טייטל והמשפחה הזאת ניאותה להשכיר את הבית למסרת בית ספר, למרות שהם בעצמם נזקקו לו. אחרי תיקונים ושיפוצים הוכשר הבית למסרה הנכספת לשכן את בית הספר.

הדבר השני, כוחות מקומיים להוראה לא הספיקו וצריך היה להזמין מורים מבחוץ על ידי מרכז „תרבות“ בוורשה ולדאוג לאיכסונם וגם לאמצעים הראשונים עד שיתקבלו התשלומים הראשונים של שכר הלימוד.

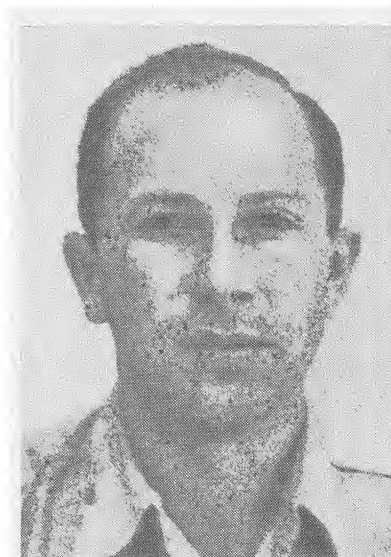
באותם הימים ראוהו מתרוצץ תמיד, אם לחפש חדר או דירה למורה או הלוואה בבנק או מאנשים פרטיים וצריך היה למצוא את האיש שיואל לחתום על השטרות כערב. ולא פעם השקיע ר' פישל מחסכונותיו הוא וסיכן בזה את קיום בני ביתו. העמל והטרדות לא פסקו אף לשעה במשך כל זמן קיומו של המוסד. בכל חודש צריך היה לשלם משכורת למורים ושכר הלימוד היה מצער ולא הספיק להחזקת בית הספר. ההרווחה באה רק לאחר שהציונים נעשו כוח במועצת העיר ואף נבחר ציוני בתור סגן ראש העיר, או קיבל בית הספר תמיכה (סובסידיה) הגונה מהעיריה.

בינתיים התרושש המצב הכלכלי של היהודים בפולין וכמובן גם בעירנו ולהורים קשה היה לעמוד בהתחייבויותיהם כלפי המוסד ולסלק שכר הלימוד בזמן והעסקנים זקוקים מדי פעם בפעם לפקוד בביקורים בבתי ההורים ולבקש את המגיע. וכן דאגו להמציא כספים באופן פרטי ולהתחייב להחזירם מבלי היתם בטוחים שהכסף יוחזר להם. על אף הקשיים האלה קם בעירנו בית ספר „תרבות“ למופת שחניכיו היו פעילים אחרי שהתבגרו בחיי הציבור בעיר בכלל ובתנועה הציונית ובמוסדותיה בפרט. וכל זה נעשה הודות לאיש הדגול, ר' פישל רונטל. שנים רבות עמד הוא על המשמר כיו"ר ועד ביה"ס ועשה את העבודה הקשה והמפרכת על אף ההתנגדות הגדולה מצד החסידים שהיו כוח גדול בעיר. רבים החניכים של ביה"ס זה הנמצאים בארץ ומעט מהם יודעים בוודאי, שהודות לו קיבלו בגלות חינוך עברי, וכשבאו ארצה יכלו להשתמש בידענות שרכשו להם בחוץ לארץ ולהמשיך בלימודיהם או להסתדר בארץ.

כל זה נעשה הודות לאיש אחד ושמו פישל רונטל שנספה בשואה הי"ד.

סיני כץ

ח ל ל י מ ל ח מ ת ה ע צ מ א ו ת

משה ברומברג ז"ל

נולד באוסטרוב מזוביצק בשנת תרע"ט, 1918, להוריו אברהם ורחיה לבית רוזין מלומזה. למד קודם בביה"ס העברי "תרבות" ואחרי כן עבר לבית הספר "יבנה" וגמר בהצטיינות. חניך הנוער הציוני. אביו היה ממשפחה מיוחסת בעיר, והיה לו ביי"מ לזכויות. אמו חיה — עדינת הנפש והאם המסורה בעלת ההשכלה — חנכה אותו ואת בתה ברוח היהודית המסורתית ואהבה לציון.

(הבת היתה בארץ ישראל, נסעה לראות את הוריה ולא הספיקה לשוב ונספתה בשואה. הי"ד).

בזמן המלחמה השניה היה בלומזה ואחרי כן ברוסיה. הצליח להמלט מהתופת, להישאר בחיים ולהגיע בשנת 1946 ארצה.

בפרוץ מלחמת השיחרור בשנת 1947 התנדב ל"הגנה" והגן על פרבריה של תל-אביב.

נפצע ומת בעמדת "הבתים המשותפים" בשכונת שפירא בהתקפת יריות מאבו כביר,

בי' שבט תש"ח — 17.1.1948.

סגן אלוף שמואל גלינקא ז"ל

„בתודה והוקרה עמוקה קיבלתי התמונה של בנך, סגן אלוף שמואל גלינקא ז"ל. הכרתי היטב אותו ועבודתו, והוקרתי אותו כאחד הלוחמים המשובחים והנועזים שלנו. ודאי יגונך גדול ביותר — כי בן יקר שכלת; אבל היתה זו מכה אישית קשה ומכאיבה לי. אשמור תמונתו של שמואל כמזכרת יקרה של אחד מטובי בנינו, המפארים בחייהם ובמותם את דורנו הגדול והטראגי“.

מכתב קצר ונרגש זה נשלח אל אביו של שמואל גלינקא על ידי ראש הממשלה ושר הבטחון, דוד בן-גוריון. בשורות אלו בא לביטוי המלא הכאב והאבל של עם ישראל וצבאו, על נפול אחד מטובי לוחמיו ובחירי מפקדיו, אשר שמו נישא בהערצה עוד בחייו בפי אלפי חיילים ברחבי הארץ.

קצרה ומופלאה היתה פרשת-חיוו של שמואל — דרך-חיים סמלית של נער עברי, שטעם בשנות-ילדותו הראשונות את כאב הגלות, אשר בעלותו לארץ התבשם מחיי הכפר העצמאיים והפך עד מהרה להיות דמות וסמל של „צבר“ גאה ונועז, שחייו היו קודש לבטחון מולדתו.

שמואל גלינקא נולד באוסטרוב-מזוביצק בד' בתמוז תרפ"ו (4 ביולי 1927). דומה כי יחד עם חלב-אמו ינק הילד את הרוח העברית והציונית; כי כן, בית-הוריו היה ספוג

תמיד מסורת יהודית שרשית. האב חיים היה מראשי העסקנים הציוניים בעיר. עסקן הקרן הקימת וקרן היסוד. פעיל בבית הספר העברי „תרבות“ ועוד. והאם לאה היתה מורה בבית ספר ממשלתי לילדים יהודיים.

השפה העברית היתה כמעט שפת ילדותו של שמואל. את ראשית חינוכו קיבל בגן הילדים העברי הראשון, שנוסד באוסטרוב-מזוביצק. אחר־כך נכנס ללמוד בבית הספר העברי „תרבות“, אשר בו דיברו ביניהם התלמידים בעיקר עברית. כבר בשנות לימודיו הראשונות הירבו מוריו להלל אותו על שקידתו בלימודים, על התנהגותו המצוינת ועל מסירותו הרבה לחברת־הילדים. אכן, שמואל התבלט ביותר בחיים החברתיים של תלמידי „תרבות“, והיה תמיד ראש וראשון במשחקים, באספורט וגם — ב„קרבות“ בכדור־שג עם הילדים הפולניים.

בית־הספר „תרבות“ נמצא בקרבת האזור הפולני־נוצרי של העיר. הילדים הפולנים התגרו בתלמידים היהודיים, ללעוג להם ולפעמים גם ליידות בהם אבנים. בימות החורף היו פורצים „קרבות־רחוב“ בכדור־שג בין הנערים הפולניים לבין תלמידי „תרבות“. ב„קרבות“ אלה היה שמואל אחד הפעילים והמצטיינים, וכבר אז נתגלו בו כל אותן סגולות, שעתידות היו לעשותו מפקד מעולה: היה אמיץ־לב ונועז, משיב מלחמה שעה, מגלה יומה ומנהיג לבני־גילו ואף לנערים מבוגרים ממנו.

גילויים אלה של אנטישמייות עוררו בלב הילד שמואל כמיהה עזה לחיי חופש ועצמאות. כמיהה זו מצאה אז את ביטוייה במסירות לעבודה למען גאולת אדמת המולדת. הוא היה אחד הפעילים ביותר בבית־הספר למען הקרן־הקיימת. הקופסה הכחולה בבית היתה המוצג היקר ביותר ללבו, ומדי פעם היה מגער אותה, כדי להיווכח אם רב הכסף שנאסף בה. את הקבלות על כספי התרומות היה שומר ואוספן אחת לאחת. תמיד היה מאזין לשיחתם של באי הבית (שהיה, כאמור, בית־ועד לפעילים בעניני ציונות). לא תמיד הבין, במה מדובר, אך הילד לא זו מן החדר בשעת הישיבות, ואחר־כך היה מבקש שיסבירו לו „למה, איך ומדוע“; כי ביקש לדעת הכל.

בגיל צעיר התחיל שמואל לקרוא עתונים, וביחוד עתוני הארץ, שהיו מגיעים לבית הוריו. כן אסף בהתלהבות תמונות מארץ־ישראל, אותן שמר באלבום מיוחד. כך נעשה בקי בכל המתרחש בארץ, והוא היה מקובל על חבריו הרבים, כידען הפוסק בכל דבר, ביחוד בכל הנוגע לארץ־ישראל.

סוף סוף הגיע היום המאושר — ושמואל עלה לארץ־ישראל. האב עלה ראשון, ולאחר זמן הצטרפו אליו גם שמואל בן העשר ואמו, והמשפחה השתקעה בכפר־יהושע. מה מאושר היה הנער! חלומו התגשם — הוא בארץ!

חבלי ההסתגלות היו קלים לשמואל. חיש מהר התאקלם בכפר והיה כ„צבר“ לכל דבר. גם כאן היה תלמיד שקדן ומצטיין, חבר מסור לידידיו ועובד מצטיין ב„פלוגות העבודה“ של בית־הספר. לאחר שסיים את בית־הספר העממי עבר שמואל, כדבר טבעי ומובן מאליו, אל בית הספר החקלאי במקוה ישראל. גם שם שקע כולו בלימודים — הן העיוניים והן המעשיים. אבל שמואל לא הסתפק בלימודים. ב„מקוה“ בא לראשונה בסוד ארגון „ההגנה“, והדריך תלמידים בתורת ההגנה העצמית. זרע המפקד אשר בו התחיל נובט.

הלימודים הסתיימו, ושמואל חזר לכפר יהושע ונכנס במרץ לעבודה חקלאית. אבל המצב הבטחוני של הישוב לא הניח לו להמשיך בעבודתו. יחד עם שלושה מחבריו התנדב באדר תש"ו לשורות הפלמ"ח, ומאז היו כל חייו קודש להגנת המולדת ולהאדרת צבא ישראל.

עשר שנים רצופות היה שמואל חייל עברי, ויקצר המצע מלפרט את כל פעולותיו ומעללי גבורתו בשנים רבות-מעש אלה: אימונים ומסעות ברחבי הארץ, קורסים על גלי הים ובין הרי אפרים. בנכונותו ובפשטות קיבל את הקשיים והסיכונים שהיו כרוכים באימונים ובפעולות, ביניהם — חדשי מעצר ברפית, בתקופת המצב הצבאי הבריטי.

את תקופת מלחמת השחרור עשה שמואל באזור רווי-הדם ביותר — בהרי ירושלים. שם עבר את טבילות-האש הראשונות, השתתף כמפקד בכיבושי עמדות האויב ומשלטיו, ראה את חבריו נופלים בקרב, ואף הוא עצמו נפצע באחד הקרבות של משלט הראדאר. אך גם בהיותו פצוע הוסיף לפקד על חייליו ולא הניח כי יחבשהו, וכאשר ירד הגדוד ברגל מהרי ירושלים לשפלה ב"דרך בורמה", פסע שמואל פצוע, בראש אנשיו ולא הניח כי ישאווהו באלונקה.

אז התחילה ה"אגדה" על שמואל מתפשטת במהירות ברחבי הארץ. סיפורים רבים סופרו על המפקד הצעיר, העשוי ללא חת, המסתער בראש אנשיו ומשמש להם דוגמה ומופת לאומץ-לב. על סיפורים אלה היה שמואל עונה: "אין גיבורים. יש רק מעשים שכל אדם בישראל חייב לעשותם".

כאשר הוקם צה"ל, כתום מלחמת השחרור, החליט שמואל לא לנטוש את שורות המגינים וחתם על שירות קבע. היה זה מעשה טבעי ומובן בעיניו: "הגנת הארץ היא העיקר", אמר, בראותו בצה"ל חזון ויעוד חלוצי.

שמונה שנים שירת שמואל שירות קבע בצה"ל, בתפקידים שונים ובדרגות שונות, ולאחרונה — מפקד חטיבת שריון. ללא הרף עבד את עבודת הצבא, יומם ולילה, כמעט ללא חג וחופשה. "ציינתי הדבקות ללא שיור לתפקיד ולעבודה", כתב אחד מידידיו הקרובים, "ולא ראה שום דבר זולת אלה". דבקותו זו לעבודת הצבא מנעה ממנו להמשיך את לימודיו, שהרי היה תמיד צמא לדעת ולהשכלה.

שמואל גלינקא היה קצין לוחם למופת, אחד ממעצבי דמותו של צבאנו. הוא לא הסתפק בשיבה בחדר המפקדה, ולא פעם יצא עם הלוחמים לקרב, כי זו היתה דרכו תמיד — קודם כל מעצמו, להחמיר עם עצמו יותר מאשר עם פקדיו.

למפקד של חטיבת שריון נתמנה שמואל והענקו לו זכויות לדרגת אלוף משנה. בן עשרים וחצי היה בפרוץ מערכת "קדש". בראש חטיבתו המשריינת פרץ אל מרחבי סיני והסתער על מוצבי האויב באבר-עגיליה, משם לא חזר.

גם כאן שימש מופת אישי בהעותו ובמנהיגותו — כפי שנהג תמיד. הוא נפל בקרב בכ"ז בחשון תשי"ז (1.11.1956).

כך תמה פרשת-חייו המופלאה של שמואל גלינקא. חיים צעירים ותוססים, מלאי תוכן ורבי מעש, אשר היו קודש לאומה ולמדינה. בני משפחתו, חבריו ומכריו, ובני העם העברי — כולם יזכרוהו ויאבלו על נפלו.

א. אופק

שמואל גלינקא ז"ל

פרשת חייו של המנוח שמואל גלינקא ז"ל היא פרשתם של רבים צנועים וחסידים שבתוך המחנה החלוצי, שינקו בילדותם ממיטב השרשים של יהדות וציונות עסיסית בבית הוריהם ובבית הספר.

הוא למד והתחנך בביה"ס העברי תרבות באוסטרוב מזוביצק, עיר מולדתו, ולגם מלוא הפה ממיץ המסורתיות הצרופה של אהבת האמת. בהמשך הזמן הזין אֶזְנֵי עֵינָיו ולבו במדעי היהדות והאנושות ומזג את הטוב והיפה והמוזקק שבשתי התורות להשקפה אחת והיה לאיש הכואב כאב עמו, כמה למולדת, דרוך ומוכן למלא צו הגשמת החזון לגאולה ולחרות.

היה חדור אהבה פנימית לאדם בכלל וליהודי בפרט. העריץ ערכי הנצח של היהדות, דאג למדינה ולבטחונה. מנת יגון וטבל היה חלקו אולם ללא-ליאות חתר לשיחרור ולגאולה, והקריב עצמו על מזבח המולדת.

ידעתינו אז כשהיה עוד ילד תמים וישר וכזה גדל וחונך במשפחה ציונית אצל הורים ציונים מובהקים. אמו לאה מבית בזרשטין מלומזה — היתה מורה בביה"ס הממלכתי הפולני ולמרות זאת למד שמואל והתחנך בביה"ס העברי תרבות בעירנו אוסטרוב מזוביצק. אביו מר חיים יצחק גלינקא, גם הוא יליד לומזה, עמד בראש ההסתדרות הציונית שבאוסטרוב מיום בואו העירה בשנת 1922 עד יום עלייתו ארצה בינואר 1936.

ביתם היה בית ועד לחכמים, מרכז לתרבות ופתוח לרווחה לכל פעולה ציונית. בתי הספר העבריים בגולה חִינְכוּ את תלמידיהם ברוח א"י העובדת, ברוח החלוציות. לא את השפה העברית בלבד הקנו לתלמידיהם אלא עוררו אותם לבטחון עצמי, חיזקו את הנכשלים ביניהם, נטעו בלבבותיהם תקוה ואמונה והפיתו בהם אומץ ורצון לחיים. שמואל השתקן, הצנוע והנחבא אל הכלים, השקט והמתון ובכל זאת המדריך להפליא, אינו מתפעל ממאורעות ואינו נרתע מסיכונים. בקיצור, אינו ידע פחד מהו. הוא ידע את האויב ורואה כיבוש מדבר סיני כהכרח גמור, כפעולה נועזת אולם מוצדקת. גמול צודק למתעללים בנו ולהתגריותיהם התדירות. בעוז רוח ואומץ לב הוא נלחם בעד המולדת — במבצע סיני באבו-עגילה בתור מפקד של השריון והוא רק בן 29.

18 שנות חייו בארץ היו מלאות עבודה בחקלאות, בפלמ"ח ובצה"ל. עבד במסירות ונאמנות, וכך גם נפל על משמרתו משמרת הקודש. אנה, בני עירו, מתאבלים יחד עם הוריו ובני משפחתו ועומדים דום על יד קברו. יהא זכרו ברוך, ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים בין כל קדושי האומה אשר הקריבו את נפשם למען הדורות הבאים ובמותם ציוו את החיים.

אריה מרגלית

ישראל גרינפלד ז"ל

בנם של יונה והניה לבית מרקוספלד ילידת אוסטרוב-מזוביצק, גדל בתל-אביב ומשסיים את בית הספר התיכון למד פיסיקה באוניברסיטה בירושלים. גילה כשרונות מיוחדים במקצועו ויחד עם חברו ללימודים יורם טרבט (שאף הוא נפל במלחמת הקוממיות) חיבר ספר בפיסיקה בשם „מיכניקה אנליטית“, על פי הרצאותיו של פרופ' י. רקח. הספר הופיע אחרי מותם בהוצאת הספרים ע"ש י. ל. מגנס שליד האוניברסיטה. היה מדריך נוער וחבר פלמ"ח משנת 1944 ובימי מלחמת הקוממיות שימש בדרגת סגן. מראשיתה השתתף בקרבות בהרי ירושלים ובליוי שיירות.
נפל בשער הגיא בהגנה על שיירה שהותקפה בדרך לירושלים ב־ט באדר ב' תש"ח (29 בפברואר 1948) ונקבר בקרית ענבים.

אורי זביקלסקי ז"ל

אורי בן יוסף (יליד אוסטרוב) ובלה זביקלסקי, נולד בירושלים ב־8.1930. מילדותו, בבית ובבית הספר, נודע כבעל הרגשת חובה ואחריות. בהיותו בן 15 שנה עברה כל המשפחה לגור לטבעון, שם המשיך אורי את לימודיו הטכניים.

כשפרצה מלחמת השחרור, התנדב מיד ורק אחרי עבור שלושה חדשי ציפיה זכה להתקבל לצבא כשהוא רק בן 17 שנה.

אורי היה חייל למופת במחנה ליתר המגויסים, ברוחו העשויה לבלי חת ובנעוריו השופעים מרץ וחום.

אורי השתתף בקרבות במשמר העמק ושימש בהם כסייר ומקשר, השתתף בכיבוש הכפרים הסמוכים.

הצטיין באומץ ובקור רוח כאילו היה לוחם ותיק. והנה יצא אורי וחבריו לפעולה נגד כפר ערבי אל זביח לרגלי התבור ומשם לא חזר עוד. אחרי ששה ימים הוצאה גוויתו יחד עם גוויות חבריו. אורי נטמן בקבר אחים על אדמת בית קשת.

אורי נפל בכ"ז בניסן תש"ח — 1948.

יעקב לוסטיג ז"ל

נולד באוסטרוב ב־20.11.1916. אחד מקרבנות הרצח בסדום. נרצח בכ"ט בתשרי תשי"ז 4.10.1956 אהה"צ, בכביש סדום. הובא ביום ו' אהה"צ למנוחות בבית הקברות בקרית שאול. הספידוהו: ראש עירית באר שבע ב. טוביהו, בן־צבי, ראש המועצה המקומית גבעתיים וי. בר־צון, מזכיר סולל בונה.

בן 40, עלה ב־1935 מאוסטרוב מזוביצק שבפולין, שירת בבריגדה ב, "הגנה" ובצה"ל. בשש השנים האחרונות עבד כנהג בסולל בונה. הניח אחריו אשה וילד. הי"ד.

שמואל פייגין ז"ל

שמואל נולד בורשה בשנת 1914. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברה המשפחה לעיירה ינוב ליד פינסק. היינו בעיירה זו עד לשנת 1924, עת עברנו לאוסטרוב.

בינוב למד שמואל בבית־הספר העברי „תרבות“.

באוסטרוב הוא המשיך את חוק לימודיו בביה״ס „תרבות“.

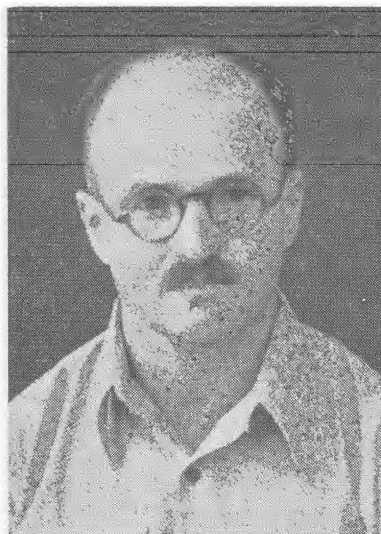
הוא עלה ארצה בתור „תייר“ בזמן המכביה בארץ.

נכנס כחבר לקבוצת רמת־יוחנן (אז קבוצת הצפון). עבד בעבודות שונות במשק. קודם ביעור ועם התפתחות המשק עבר לעבוד בפלחה ועל כל מיני מכונות חקלאיות.

בשנותיו האחרונות שימש כעורך העתון של הקבוצה וכמרכז ועדת התרבות שלה. כתב הרבה שירים ומאמרים רבים שיודעי דבר העריכום מאד, אך עם מותו נשארו פזורים ואין אוסף.

היה חבר ההגנה והשתתף בקרבות שונים ליד רמת יוחנן בשנות 38—1936. ביום ג' באב 1938 נקפד פתיל חייו.

אחיו ישראל פייגין

אהרון צוקרמן (גונדר אהוד) הי"ד

נולד ד' כסלו תרע"א, 5.12.1910, למשפחה אדוקה באוסטרוב-מזוביצק, להורים ר' אברהם זלמן ומירל צוקרמן.

קיבל חינוך לאומי משחר ילדותו, היה פעיל עוד בחוץ-לארץ בארגוני נוער ציוניים. בעלותו ארצה בשנת 1931 הצטרף לפלוגות בית"ר בחדרה.

עבד כפועל חקלאי בפרדסי חדרה, "ידע תמיד" להרים את מצב הרוח של חבריו בתקופות הקשות שעברו על הפועל הבית"רי במושבה, ורב היה חלקו בגיבוש חיי החברה ובפעילות תרבותית. כיאה למפקד, שימש באורח חיו מופת לחניכיו, אשר כינוהו בשם החיבה "אהרונצ'יק".

רוח המפקד והמדריך היתה טבועה בדמו, תמיד השתדל לשמש דוגמא לחבריו ולחניכיו והטיל על עצמו יותר עבודה ופעילות משדרש מהתלמידים.

בשנת 1933 עבר לתל-בנימין שלידי רמת-גן יחד עם קבוצה של בוגרי הגיוס שהיוו כעין גרעין התישבותי. באותה שנה הפך את גזירת האויב הבריטי ובמוצאי יום-הכיפורים תרצ"ד (1933) תקע בשופר ליד הכותל המערבי. הוא נאסר והוחזק שבועיים בכלא. עם שחרורו חזר לחדרה, והתמסר כולו לעבודת המחתרת. בימים ההם היה עובד קשה בפרדסים ובבילות ארגן את סניפי הארגון "הגנה לאומית" בחדרה, זכרון יעקב ובנימינה.

בימי הפילוג באצ"ל הצטרף אל "יאר" שטרן, ואם כי אח"כ עזב את לח"י, נחשד כחבר הנהגת לח"י.

בשנת 1942 נעצר אחרי שהוקצב פרס 200 לא"י בעד תפיסתו. הוא נעצר והוחזק במאסר במזרע ובלטרון, ואחר כך הוגלה למעצר באריטריה, סודן וקניה.

את שנות המעצר והגלות ניצל להעמקת ידיעותיו בשטחים רבים. מכתביו להוריו במשך חמש השנים הללו מגלים את כל טוהר נפשו ודאגתו הרבה להוריו הזקנים ועוד יותר למולדת.

ביוני 1947 שוחרר והוחזר ארצה. הוריו הזקנים ניסו להשפיע עליו שיעזוב את „כל הענינים האלה” ושיהפך ל„אזרח צנוע”. הם הצליחו אמנם לזמן קצר מאד, בעיקר הודות להפרח ההתיצבות במשטרת חדרה.

אבל מלחמת המחתרת שעלתה וגאתה באותו זמן לא נתנו לו מנוח והוא הצליח לשכנע את הוריו שמקומו עתה בתל-אביב ולא בחדרה וגם על מכשול ההתיצבות הוא התגבר ועבר לתל-אביב לתפקיד אחראי בארגון.

בהתקפה על יפו קיבל אהרון את תפקידי האספקה. רבות טרח כדי שלא יחסר דבר בחזית, ולא אחת הסתכן ברצותו להחיש את האספקה בהקדם האפשרי. כאשר יצא עם קבוצת אנשי „דלק” (מחלקת המודיעין) לפעולת סריקה בסימטאות מנשיה, השיגו כדור האויב והרגו.

בשביעי של פסח, כ”א בניסן תש”ח, 30.4.1948, נפל והובא לקבורה בחדרה בטכס צבאי ובהשתתפות כל תושבי המושבה.

מותו היה אבדה כבדה לחבריו וביחוד להוריו.

אביו נפל זמן קצר אחר-כך למשכב, ולא יכול היה להתגבר על גודל המכה ונפטר כעבור מחצית השנה.

אריה מרגלית

***

עורכי קובץ זה ביקשו להעלות גלגולים של „אוסטרובאים” למיניהם. נתבקשתי לכן גם אני ספר על פרשה אחת — של נדודים מאונס הרחק מהמולדת — בה התנסיתי אני וחברי אהרן צוקרמן ז”ל.

בתחילת 1944, לאחר שהגיעו ידיעות מבוססות על השואה באירופה ולאחר ששלטונות המנדט אטמו אזניהם ומאנו לפתוח את שערי הארץ לשרידים אשר הצליחו להימלט מהתופת הנאצית — הכריז האצ”ל מלחמה על השלטון הזר בארץ, כשמטרתו המוצהרת — פתיחת שערי הארץ וגרושם של הבריטים.

עם גבור פעולות המחתרת רבו גם המאסרים ובמהרה מצאתי עצמי יחד עם מאות רבות של „טרוריסטים” במחנה המעצר אשר בלטרון.

עם עלות השחר ב־19 באוקטובר 1944 הוקף המחנה צבא רב, טנקים ותותחים. עודנו מנמנמים, חלקנו בגופיות ובקבקים, נכבלנו והוצאנו לשדה תעופה, מקום שם הקבילו פנינו 13 מטוסים צבאיים.

בשירת „התקוה” של 251 הכבולים המובלים למטוסים, כשהם חוטפים בסתר מרגבי אדמת המולדת, החלה פרשת הגלות אשר ארכה כארבע וחצי שנים והסתיימה לאחר גרוש הבריטים מהארץ.

קשה להעלות כיום על הדעת את גודל המהלומה אשר הונחתה על ציבור הגולים אשר התנסו עוד קודם לכן בצרות ועינויים, אולם את אפשרות הוצאתם לגלות לא העלו אף בחלומותיהם השחורים ביותר.

כשהנני חושב כיום על שנות נדודים אלה ברחבי אריתריאה, סודן וקניה — נדמה לי כי עמדנו בתלאות אלה רק הודות לאמונה שאנו ממשיכים לתת את חלקנו במלחמה — בבחינת פלוגה אשר נותקה אך לא נכנעה.

מושלים ושליטי הארצות אשר אליהן הובאנו; מפקדי הצבא והמשטרה אשר בידיהם הופקדנו — לא אחת התפלאו על סוד כוחו של מחנה בלתי רגיל זה אשר המשיך בשירתם של אבות אבותינו „על נהרות בבל“ ולו הוסיף את המנונו — „הם לא ישברו אותנו“.

אומץ הלב והמוח היהודי מצאו להם כר נרחב לפעולה בארגון בריחות לרוב. בעבודת נמלים ממש, בידיים המחזיקות בסכינים ומזלגות, חפרו מנהרות באורך של מאות מטרים — דרכם עברו עשרות בורחים, לאחר שהוכנסו במיטותיהם בובות נושמות כדי להשלים את מספר החסרים; דבר אשר איפשר להסוות את הבריחה משך ימים רבים.

הדבר השני בו גילה המחנה את כוחו וליכודו היה בעמידתו על זכויותיו כמחנה של עברים לוחמים. לא אחת היו שביתות רעב והתנגשויות בגלל אי מילוי תביעותינו הדתיות והציבוריות; כל פגיעה במחנה וערכיו נתקלה בהתנגדות חמורה. חיש מהר הוברר לשלטונות כי לא יצליחו בשיטות בהן נהגו כלפי שבויים אחרים אשר היו בסביבתנו ואשר הפכו מלשינים ומנוונים.

חושבני כי לא היה עוד מחנה עצורים או שבויים, אשר באמצעים כה דלים ידעו להמציא תחבולות כה מרובות כדי לצאת לחופש. היו קבוצות בורחים אשר יצאו בתלבושת צבאית מלאה אשר נתפרה במחנה — כולל אקדחי עץ אשר בעזרתם השתלטו על מכוניות צבאיות. היו בורחים אשר יצאו בדרכונים אשר מתחילתם ועד סופם הוכנו במחנה ובעזרתם עברו יבשות שלמות עד הגיעם למחוז חפצם, עד כי שלטונות הבטחון עמדו יומם ולילה בשטחים נרחבים מוכנים ודרוכים לקראת בריחות מהמחנה.

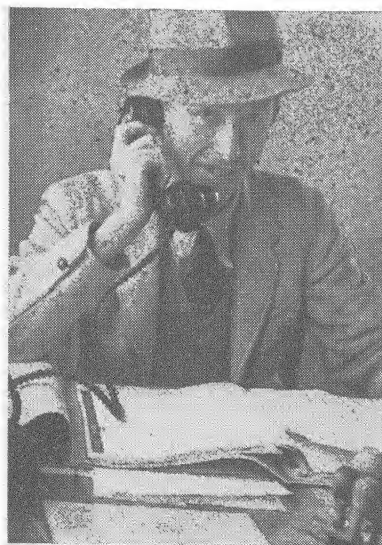
התופעה השלישית בה הצטיין המחנה הייתה אוירת הלימודים. לא היה אחד אשר לא למד; אם משפטים, הנדסה, בחינות בגרות או לימודים אחרים, עד כי יצא שמנו בעולם כ„אוניברסיטת גילגיל“ (שם מקום המעצר בקניה).

ביולי 1948 — חדשים מספר אחרי קום המדינה, נכנסה לנמל ת"א אניה אשר שימשה בעבר בידי השלטונות לגרוש מעפילים כשהיא מלווה אנית מלחמה בריטית ועל סיפונה מאות הגולים. אנית המלחמה נדרשה ע"י אנית חיל הים הישראלי להתרחק מתחום המים הטריטוריאליים ואילו אנו נתקבלנו בקריאות הידד של מלחי הצי העברי אשר אך זה עתה עמדו בפני התקפת אוירונים מצריים על נמל תל-אביב.

ביום זה באה לקיצה פרשת הגלות — פרשתם של אלה אשר קיימו הלכה למעשה את דברי שירם — „הם לא ישברו אותנו“.

צבי הדסי (פאשקוזה)

חיפה

לדמותו של גדליהו שפמי (וונס) ז"ל

בין שמות הצעירים שהקריבו את עצמם על מזבח העם בשנות המאבק של העם היהודי לחירותו, לא ייפקד שמו של גדליהו ז"ל. נולד באוסטרוב-מזוביצק בט"ו אלול תרפ"ג (1923) לאביו ר' חיים ואמו נחמה לבית לויטוב.

בהיותו בן 10, בשנת 1933 עלה ארצה יחד עם אמו (אביו בא שנתיים לפניהם) וכאן המשיך בלימודיו עד גיל 17.

כשהתחיל בעבודה כדי להיות לעוזר ולסעד לאביו, זכה ביחס אהדה והוקרה מצד העומדים על גביו וחבריו בעבודה.

הוא לא פסק ממשנתו אף במשך השנים בהן עבד, הרבה לקרוא בספרים ואף עשה מאמצים להרחיב את ידיעותיו בשטחים שיכלו להיות חשובים בעבודתו כפקיד.

צעיר, בעל לב רהב, לא יכול היה להישאר אדיש גם לגבי מלחמת השיחרור שהתנהלה אז בארץ, בצניעות ובצייתנות מילא את חובותיו הלאומיות. היה שייך ל"הגנה" והשתתף בהורדת עולים בחופי תל-אביב.

בשעת החיפושים הגדולים בתל-אביב בקיץ 1946 נעצר והובל בין החשודים לבניין בית הספר "תחכמוני", מקום בו מיינו אנשי המשטרה הבריטיים את העצורים כדי לשלחם למחנות מעצר.

בהתערבותו של קצין משטרה, יהודי, שהכיר אותו אישית, שוחרר. אך אחד השוטרים הבריטיים הנחית מהלומה בקת הרובה על ראשו. גדליה שהיה תמיד נאמן להוריו ולא רצה לצערם, לא גילה את הדבר בבית, אך ביום בהיר אחד הותקף קשות, הועבר לבית החולים ולא חזר עוד לביתו.

נפטר ה' בחשוון תש"ו — 1946.

מוסדות וסדרות וארגונים

מוסדות התורה באוסטרוב מזוביצק

חדר כללי בן ח' מחלקות — מספר התלמידים 400 — ברחוב באטארעגא 12. נוסד בשנת תרצ"ב ע"י הרב אשר רוזנבוים שליט"א.

מנהלי המוסד	הרבנים יעקב קאגאן וזאב שולמן.
יו"ר הועד	הרב אשר רוזנבוים.
סגן יו"ר	ר' יוסף לייב רוזנביץ.
מזכיר	ר' זאב אגוסטאווער.
קופאי	ר' דוד סקאלקא.
חברי הועד	הרב אברהם פצינר, הרב דוד מינצברג, הרב יוסף מנדלקורן שליט"א. ר' זנוויל וויינגרוב, ר' יעקב ישראל לבינסקי, ר' פישל בערענהולץ, ר' יעקב צבי גולדברג.

הישיבה הקדושה „בית יוסף" בביהכ"נ הישן (מיסודם של הנובהרדוקאים). מספר התלמידים 200. נוסדה בשנת תר"צ ע"י הרב ר' אשר רוזנבוים שליט"א.

ראש הישיבה	הרב הגאון יואל קלינרמן.
המנהל	הרב הגאון אהרון אגולניק הי"ד.
יו"ר הועד	הרב ר' אשר רוזנבוים שליט"א.
חברי הועד	ר' אריה מרגלית, ר' מרדכי מילר, ר' צבי יוסף וורשבסקי, ר' משה ירוחם, ר' יעקב בערענהולץ, ר' יוסף קילעוויץ, ר' יצחק ילין, ר' יעקב צבי גולדברג.

חברת ש"ס הגדולה בבית הכנסת החדש, נוסדה בשנת תר"צ, מספר הלומדים כ-100 אנשים גדולי תורה ויראה.

גבאי החברה	ר' יצחק יאדאווער.
מגידי השיעורים	הרב ר' אברהם יעקב פרידמן הי"ד. הרב ר' אשר רוזנבוים שליט"א. ר' אריה מרגלית הי"ד. ר' מרדכי מילר הי"ד. ר' אברהם צבי שו"ב פולקביץ הי"ד. ר' גרשון סרברניק הי"ד.

החרר הכללי — בן שמונה מחלקות

הישיבה „בית יוסף“

העיר אוסטרוב-מזוביצק שבפולין, השוכנת בין וארשה וביאליסטוק, היתה בשעתה אופינית לעיירות היהודיות הגדולות שבפולין שלפני השואה: צביונה יהודי, תושביה חסידים ואנשי מעשה, בתי כנסיותיה גדושים וכולה מלאה תורה ויראת שמים וחסד. במרכז החיים בעיירה היתה הישיבה הקדושה על שם בית יוסף נובהרדוק. בישיבה למדו כמאתיים בחורים. כאלה הלימודים שימש בית הכנסת הגדול. חדרים שכורים שימשו מקומות לינה לבחורים, ואולם אוכל ומטבח הוקם במקום. ההוצאות הכספיות כוסו בחלקן הקטן על ידי אנשי המקום, ובחלקן הגדול בכספים מארצות הברית, להם דאגו וניהלו נשים צדקניות טיפוסיות.

ראש הישיבה היה גיסי הרב הגאון הצדיק ר' יואל קליינרמאן זצוקל"ה, שנהרג הוא ומשפחתו על קידוש השם בשנות השואה הי"ד. הוא היה אישיות מוסרית, גדול בתורה ואציל המידות, ממשפחת אדמו"ר הסבא מוהר"י הורביץ זצ"ל. לידו שימשתי אני כותב הטורים, בתור ראש ישיבה שני. מנהלה הרוחני של הישיבה היה הרב הגאון ר' אהרון אגולניק זצ"ל שנספה הוא ומשפחתו בין המיליונים שבפולין הי"ד.

הישיבה התנהלה ברוח המוסר של בית יוסף נובהרדוק מיסודו של אדמו"ר מוהרר"י הורביץ זצ"ל מייסד כל הישיבות ברוסיה ובפולין, כמו: קיוב, חרקוב, רסטוב, הומיל, ביאליסטוק, וארשה, מזריטש, אוסטרוב וכו' וכו'.

רוח המוסד של בית יוסף נובהרדוק דגלה לחיי עמל בתורה ומאסה בפאר וריח וחינכה לעוז נפש וגואה לבטל הכלי העולם הזה.

סגולה מיוחדת היתה בישיבת אוסטרוב מאזוביצק, שליד הישיבה מחוץ לעיר הוקם בית בדידות ללימוד מוסר ותפילה, שכך היה מנהגם של תלמידי הישיבה להתבודד בינם לבין בוראם בתפילה והתלהבות המוסר.

מאיר סגל

לשעבר ראש ישיבה באוסטרוב

כעת רב בחיפה

הכרתי עם אוסטרוב-מזוביצק

לכאורה עיר אחת בין ערים רבות אחרות מסוג זה, אשר דמות אחת וצביון אחד היה להן בשנים ההן, לפני השואה שהתחוללה על יהדות פולין. אולם בעינינו, עיני תינוקות דבית רבן, בני העיירה הסמוכה צ'יזיבה, בתקופת בראשית של פולין המשוחררת, נראתה אוסטרוב מזוביצק לעיר גדולה, ממש כך. וזאת משני טעמים: רוחני דתי מחד, ושלטוני חילוני מאידך.

לרוחני הדתי כמה גורמים: הראשון הם שני המאורות הגדולים שחיו ופעלו בעיר זו, והם: הרב הגאון ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל, המראדאטארא, והחסיד הדגול והלמדן המופלג ר' בן ציון אוסטרובר זצ"ל. שני הגדולים הללו שמם הלך לפניהם בעולם החסידים והלומדים של פולין והכרתי הראשונה עם העיר הזאת, כלומר לא עם העיר ממש, אלא עם שם העיר „אוסטרובה“ עשיתי באמצעותם.

בהוגי החסידים הקשישים בשטיבלאך שבעיירתנו היו רגילים להגות את שמותיהם בדחילו ורחימו וברטט של קדושה והערצה. עם הזכרת שמו של כל אחד מהם היו מזכירים בנשימה אחת את שם עירם „אוסטרובה“, ובדמיונונו אנו הזאטוטים לומדי החדר, שהתפלשנו

בעפר רגליהם של החסידים הקשישים ב„שטיבלאך“ הצטיירה תמונה של עיר גדולה, רחבת אופקים, שזכתה ששני גדולי ישראל אלה יגורו בה. עובדה זאת עוררה בנו תחושת חיים ילדותית מלהיבה ושאיפה תת־הכרתית תמימה להגיע אל העיר הזאת כדי להכיר את שניהם, לחסות בצלם ולשובע משוב החסידות והלמדנות שלהם. היה בזה משום תשוקה ראשונה ליציאה מן העיירה הקטנה למרחב הגדול, שאיפה תמימה לשוט במרחקים כדי לראות ולהכיר עולם ומלואו.

הגורם השני היה מאורע משפחתי אחד, שאירע בתקופה הקדומה הזאת, שהשאיר עלי רושם עז וחזק את דעתי על אוסטרובה כעל עיר גדולה וחשובה מאד. היתה זאת החתונה של ר' יחיאל שולביץ בן הרב מקומורובה וצ"ל (פרבר של אוסטרובה). אחד מחשובי בעלי הבתים בעיירתנו, בשם ר' יוסף קוטלארעק, בעל בית חרושת לציצית השיא את בתו לבן הרב הנ"ל. לחתונה שנערכה ברוב פאר והדר בבית הורי הכלה, כלומר בעיירתנו, באו הרבה אורחים, רובם רבנים וחסידים, עם הרב המחנות בראשם. כילד שכן של הבית הזה השתתפתי בשמחת הכלולות של בת בעל־הבית ונתרשמתי מאד מהופעת הרבנים והחסידים ומשיחות החולין של תלמידי חכמים אלה, שהיו רובם בני אוסטרובה. ובלבי פנימה חשבתי אז: אכן עיר גדולה היא זאת, עיר ואם בישראל, מלאה חסידים ותלמידי חכמים כרימון.

אגב, בהזכירי את שמו של ר' יחיאל שולביץ ז"ל, בן הרב מקומורובה, אני נזכר בשכן טוב וידיד נפש שלנו רבות בשנים, אברך תמים היה, חסיד וירא שמים בכל הליכותיו, הצניע לכת עם ד' ואדם, שופע אהבה לעם ישראל וארץ־ישראל. היה תמיד מעורר כבוד והוקרה אצל כל מכיריו וידידיו. היתה לי הזכות לגור בשכנותו כל ימי שבתי בצ"ובה עיירתנו. הושפעתי לטובה מנועם הליכותיו, התנהגותו האישית ויחסו הלבבי והעדין לכל אדם מישראל בין שהוא מחוגי החרדים והחסידים ובין לא. בהפרדי ממנו בעת עלייתי ארצה הביע את התקוה להתראות עמי בארץ־ישראל. לצערנו, תקות שנינו לא נתשמה. הוא חילק את גורל יהדות פולין המפוארת כולה, הי"ד.

גורם לטעם השני, כלומר השלטוני חילוני, שימשה העובדה שאוסטרובה היתה עיר מושבו של קצין המחוז (סטרוסטה בלע"ז). בתקופה ההיא השתייכה עיירתנו למחוז זה ובעינינו, ילדים קטנים, לאו מילתא זוטרתא היתה זאת. הרי לעיר זאת נוסעים כל בני העיירות הסמוכות לסדר ענינים ממשלתיים חשובים אשר יד השלטונות המקומיים (כלומר הגמינה) קצרה מלסדר אותם. שמה מתיצבים לעבודת הצבא. ולפי השמועות היא אפילו מוארת בחשמל ויש בה בית משפט ובית עיריה ועוד ועוד. היינו: כל האטרובוטים של עיר גדולה ממש. אמנם הרכבת אינה מגיעה אל העיר ממש, כמו למשל ורשה או ביאליסטוק. וזהו בעצם המגרעת היחידה שהפחיתה את ערכה בעינינו לעומת עיר הבירה הגדולה או בירת המחוז. אולם אלה הרי הן ערים מרוחקות מעיירתנו מרחק רב גם בשטח וגם במושגים. לא כן אוסטרובה, היא קרובה לנו, כמעט שכנה והנסיעות אליה של בני העיירה הן תדירות ותכופות ועל כל צעד ושעל שומע אתה את שמה. סימן מובהק הוא כי עיר גדולה וחשובה היא אוסטרובה זו וכדאי על כן לצפות להזדמנות הראשונה שנוכל לבוא בשעריה ולהכירה מקרוב. כך עשיתי הכרה ראשונה עם שם העיר „אוסטרובה“, בהגיעי שם בתקופה ההיא.

היכרויות נוספות, ואלה כבר כאדם מבוגר ועם העיר ממש, חלו בתקופה של פעילות ציונית מוגברת בסוף שנות העשרים ובהתחלת שנות השלושים. במחצית השנייה של שנות העשרים, ואני אחד מחובשי בית המדרש, ולמרות זאת קורא מובהק של העתונות ושל העתונות הציונית במיוחד, הנהה בדפי העתונות אני נתקל

לעיתים קרובות בשם העיר אוסטרוב מזוביצק, וזאת לרגלי כינוסים מחוזיים או פגישות של פעילים ועסקנים בקשר למעשים חשובים בתנועה הציונית. בלי משים נתקלתי תמיד בין שמות העסקנים הפעילים בשם מרגלית, שהיה חוזר ונשנה לעתים קרובות. בקשר עם כל פעולה ציבורית בעלת חשיבות יהודית כללית או ציונית מיוחדת, כגון פעולה למען הקרנות, למען תרבות וחינוך עברי, הכשרה חלוצית, עליה וכו'. כי זאת לדעת: אוסטרובה היתה עיר מלאה פעילות ציבורית, היו בה יהודים ערים ותוססים במובנה הרחב של המלה. בשטח הציונות התבלטו בה המפלגות וארגוני הנוער לגווניהם בפעולות מוגברות, ומשום כך שמה התנוסס לתפארת בין ערים חשובות אחרות שהצטיינו בפעילות רבה ושמו של עסקן פעיל שהתפרסם בעתונות הוסיף לה כבוד בקרב יהדות פולין כולה.

השנים חולפות מהר.

בראשית שנות השלושים ואני בין הפעילים הצעירים בתנועה הציונית בפולניה, משתתף קבוע בוועידות וכינוסים של ההסתדרות הציונית הכללית. וכאן נזדמן לי להיפגש פנים אל פנים ולהכיר הרבה עסקנים אשר מקודם רק קראתי עליהם בעתונות. הם היו רבים ושונים. גם תכונותיהם היו שונות איש מרעהו. הצעירים התבלטו במרץ הנעורים שלהם וברעשנותם הצעקנית. לעומתם הקשישים פעלו במתינות ובעקשנות שקטה, ורכשו כבוד והערכה מכולם.

ואז נזדמן לי להכיר מקרוב בין היתר גם את העסקן האוסטרובאי מר א. מרגלית, מצאתי בו טיפוס של עסקן יהודי מובהק מן החולמים ולוחמים בתנועה הציונית בתקופה ההיא. אשר התבלטו בפעילותם המעשית, שמעשיהם היו קודש לבעיות הציבור היהודי בכלל ולענייני התנועה הציונית ובנין הארץ בפרט. שמעו הלך לפניו בכינוסים המחוזיים. בין היושבים בראש השולחן המכובדים ביותר היה, כי תמיד הופיע טעון בכבודה רבה של פעולות בכל השטחים של הציונות המעשית. עדיין זכורים לי הכינוסים האחרונים — אחד בלומ'ה והשני באוסטרובה גופה — בהשתתפות הרגילה של ראשי התנועה הציונית בפולניה. מרגלית מילא בהם תפקיד חשוב וגדול מבלי שיבליט את אישיותו יתר על המידה, כי דרכו היה לפעול בשקט ובמתינות, אבל בהתמדה בלתי פוסקת, במסירות ובנאמנות. הגורל זימן אותנו יחד באניה אחת בעת עלייתנו ארצה ואחר כך בבית מגורים אחד בשנות המאורעות כאן בארץ, ועד היום הזה אני רחש כבוד וידידות של אמת לעסקן רב פעלים נאמן ומסור זה.

מאחד הכינוסים נחרתה בזכרוני דמותה האצילה של הגברת יטקה רוגרודסקי, עסקנית פעילה, בעלת הכרה והבנה עמוקה של בעיות העולם, היהדות והציונות. הופעתה בכנס עוררה כבוד והערכה מצד כל המשתתפים. גם בעלה פנחס רוגרודסקי היה ידוע כעסקן פעיל בהסתדרות הציונית המקומית. כמו כן בני משפחת קנורפל, האח דן והאחות חוה. פרק זמן גרו בציינובה ותפסו מקום מכובד בקרב העסקנים המקומיים, ועוד רבים אחרים. מי מאתנו מסוגל היום לספור ולמנות את כל היקרים והחביבים שהיו ואינם עוד. זכרם ישאר לנו קדוש לעולמי עד.

במרוצת הזמן רבו ביקורי באוסטרובה ותמיד התרשמתי לטובה, כי עיר של יהדות שוקקת חיים היתה, עיר של מסחר, תורה וחכמה, של נוער ער ותוסס, עסקנות רבה ופעילות גדולה בכל שטחי החיים היהודיים, אחת מכמה עשרות אחרות כמה בתקופה ההיא בעת קיומה של יהדות פולין המפוארת.

כן! היתה פעם אוסטרובה יהודית והיא איננה יותר ולא תקום עוד. היא עלתה על המוקד יחד עם כל בית ישראל בשואה האיומה שהתחוללה על ראשה של יהדות פולין הבלתי נשכחת. כבוד לזכרה.

יצחק שלסקי

תל-אביב

על העיר בכללה

לא נולדתי באוסטרו־ב־מזוביצק ולכן איני יכול לכתוב על העיר ומצבה מלפני מלחמת העולם הראשונה. באתי לאוסטרו־ב בשנת 1920, והעיר היתה זרה לרוחי. מצאתי עיירה ישנה בלה מזוקן, בתי עץ ישנים ורעועים פזורים בלי סדר ובלי תכנון. בתי חומה כמעט ולא היו אפילו במרכז המסחרי של העיר.

הצפיפות בדיוור היתה איומה וכמעט שאי אפשר היה להשיג דירה בעיר. כששאלתי לפשר הדבר, אמרו לי שפעם עבר רבי גדול את העיר ומכיוון שבני העיר קיבלוהו בכבוד גדול כערכו, השאיר ברכה שלא תשלוט בה אש ומאז לא נפגעה העיר אף פעם בשריפה גדולה ונשארה קפואה על שמריה והברכה הפכה לקללה.

כמו המראה החיצוני היה גם המראה הפנימי. בית כנסת גדול לתפארת לא התנוסס בעיר כמו בערי ליטא ופולין.

למותר להוסיף שבדרך כלל לא היתה הפרנסה מצויה ביותר בין היהודים. לא היתה כמעט שום תעשייה בעיר, מלבד כמה טחנות־קמח, אחת מהן אפילו די גדולה שמסביב לה התרכז מסחר התבואות שנמצא כולו בידי יהודים ויהודים רבים הוציאו פרנסתם בדוחק ממסחר זה. היו שתי מנסרות, שגם לא יהודים עבדו בהן. המצב הכלכלי השפיע על החיים החברתיים בעיר. בדרך כלל לא היו כמעט מוסדות מיוחדים הראויים לציון. פעולת הקהילה היהודית היתה מצומצמת מאוד באין לה תקציב הגון לפעולה.

בתי־ספר מודרניים לא היו. הכנות למדו בבית־הספר הכללי הפולני והבנים בתלמוד־תורה ובחדרים פרטיים שלא שינו את פניהם מזה הרבה דורות. היתה ספרייה קטנה שבה היו גם ספרים בעברית ואידיש ומסביבה התרכזו האינטליגנציה היהודית כמו המורים ועוד. החוג הזה לא הראה פעילות מיוחדת בחיי החברה היהודית והסתפקה בהשגת האמצעים לקיום הספרייה ולרכישת מעט ספרים חדשים בכל שנה. אחרי המלחמה הראשונה בא שינוי באוכלוסיה היהודית בעיר. בזמן המלחמה העביר הצבא הגרמני מהעירות הרוסיות שבחזית את היהודים לפנים הארץ ולאוסטרו־ב נוספו הרבה משפחות שהיו רגילים לחיים חברתיים ורוחניים אחרים. נוסף נוער שלמד כבר בבתי־ספר והשתוקק לחיי חברה ולהתאגדות.

הדור המבוגר מהאזרחים, „החדשים“, או „ליטבקים“ כמו שכינו אותם, לא מצאו מקומם בשטיבלאך וגם בשני בתי־המדרש שהיו בעיר לא מצאו סיפוק. יהודים אלה התחנכו כבר על העתונים העבריים שיצאו ברוסיה לפני המלחמה הראשונה, ספגו לתוכם מאמרי סוקולוב, קראו את אחד־העם והציונות היתה להם לחם חוקם. הם חיפשו סיפוק לצרכיהם הרוחניים ופורקן למאוייהם.

זוכר אני את האסיפה הציונית הראשונה שהתקיימה מחוץ לעיר בבית שומם שהיה שייך למשפחת הירש טייטעל המנוח. בעל המנסרה בעיר. באסיפה זו דיברתי על המשימה הגדולה העומדת לפני הציונים והצורך בהתארגנותם החזקה, כדי שיוכלו לקחת חלק פעיל בחיי המדינה והחברה הקמים לתחיה אחרי שיחרור הארץ, בפרט שימי הבחירות קרבים ובאים, בחירות לעירייה ולסיים הפולני. לא הבינו אז אלה שהיו אח״כ מהעסקנים המובהקים של העיר מה זה שייך לציונות, אבל במשך זמן קצר השתנה הדבר מעיקרו ופני החברה היהודית קיבלו צורה שונה. לא אעמוד כאן על החיים התוססים שהכניסו הציונים ועל המהפכה הגדולה שקמה בחיי הציבור היהודי בעיר מאז עלו הציונים על הבמה החברתית.

אוסטרוב מזוביצק והתנועה הציונית

קשה, קשה מאוד לכתוב ולהעלות על הנייר את כל מה שהתרחש במשך זמן מגורי באוסטרוב-מזוביצק. קשה, בלי זעזוע נפשי עמוק, לסקור כל מה שהיה וחוסל באופן כה טראגי ואיום. גרתי באוסטרוב משנת 1922 עד שנת 1935.

באתי לאוסטרוב מעיר מולדתי לומזה שהיתה בעלת מסורת ופעילות ציונית גדולה. הדבר הראשון שעניין אותי היה מצב התנועה הציונית במקום. באסיפה הראשונה שבה השתתפתי הוחלט להגדיל ולהאדיר את הפעולה הציונית. נבחרתי לוועד המקומי וליושב ראש שלו. בתפקיד זה כיהנתי כל הזמן, ובכך היתה לי האפשרות לעקוב מקרוב ולהשתתף יחד עם כל ציבור חברי ההסתדרות הציונית בכל מהלך העבודה והפעולות.

הקו שלנו היה למצוא לנו מהלכים בין השדרות הרחבות ולבצר עמדות מפתח חשובות. ליצור את הכלים הדרושים לפעילות ציונית גדולה ולהגדיל את שורות חברי ההסתדרות הציונית, כי בלי כיבוש המוסדות ויצירת הכלים הדרושים, בלי ריכוז ציבור גדול סביב התנועה הציונית לא תתואר פעולה יעילה למען תקומת עם ישראל.

לרעיון הזה היה כל הקהל הציוני נאמן ומסור.

הסכמתי לקבל את ראשות ההסתדרות הציונית, כי הבחנתי באסיפה הראשונה שישנו חומר טוב, המסוגל להרחיב ולהגביר את הפעולה בכל השטחים. סביב ההסתדרות הציונית התרכזה קבוצה של עסקנים בעלי הכרה ציונית עמוקה שהיו נכונים בכל לבם ונפשם להתמסר לעבודה ולפעילות ציונית וציבורית בכלל.

על אף האמצעים המצומצמים שעמדו לרשותנו, שכרנו דירה מתאימה ונעשתה פעולת הסברה רעיונית מקיפה. במסיבות, שיחות ולילות שבת קוימו בירורים מעמיקים של בעיות ציוניות שונות.

לעתים קרובות הוזמנו מרצים מהחוץ להרצות על שאלות ובעיות ציוניות, וסביב הרצאות אלו התפתחו ויכוחים מעניינים מאוד.

ההסברה הציונית שלנו נשאה פרי ושורות חברי ההסתדרותנו הלכו וגדלו משנה לשנה, ועל ידי הפעילות הגדולה והמאומצת נעשינו לגורם גדול וחשוב בעיר.

פעילותה של ההסתדרות הציונית והאוירה הטובה שנוצרה על ידינו, השפיעה הרבה גם על חיזוקם של זרמים אחרים בתנועה הציונית, כמו המזרחי, פועלי ציון, השומר הצעיר וכו'. פעילות גדולה נעשתה למען הקרנות הלאומיות שלנו, הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד.

סביב הקרן הקיימת לישראל התרכזו נוער, זכורני אסיפה בענין פעולה למען הקה"ל. החלטנו לחלק את אזורי הפעולה להרקת הקופסאות ע"י הגרלה, משום שמספר המתנדבים לפעולה היה רב ממספר האזורים.

המגבית השנתית למען קרן היסוד היתה ממש חג לעסקנים הציונים. כל העסקנים של התנועה הציונית, מבלי להתחשב עם טרדותיהם הפרטיות, התמסרו למגבית של קרן היסוד.

אי אפשר — כאשר מדובר על הקרנות הלאומיות — לדלג על המפעל השנתי הנאדר של הבאזאר למען קרן קימת לישראל והעבודה הרבה שהשקיעו בזה כל הארגונים הציוניים במקום ובראש וראשונה חברות ויצ"ו. הבאזארים האלו היו אחר כך לשם-דבר בעיר הכניסו סכומים הגונים למען הקה"ל. אולמי ההסתדרות הציונית שנעמדו לרשות הבאזאר היו ערב ערב שוקקים מרוב עם.

כל ביקור של אישיות מתנועה הציונית, מצא הד רב בצבוריות. להרצאותיהם היה בא קהל רב ומגוון מאוד.

הנושאים שעליהם הרצו היו תמיד מלוות בהתענינות רבה. זאת לא היתה סתם שמיעת הרצאה אלא שימש לויכוח רחב וממצה, רב-צדדי, בבעיות שהמרצה עמד עליהם. לאחר הרצאה ולעתים קרובות הרבה זמן אחרי זה.

רבים, רבים היו המרצים שהועד הציוני, כמו כן יתר המפלגות ומוסדות הזמינו לעתים קרובות ללבן ולברר לעומקן ולרחבן, בעיות בוערות שונות שעמדו על הפרק. בעיות כאלו לא חסרו, כידוע, אף פעם, התנועה הציונית בכללה היתה מלאה בעיות מיום הינסדה, כרמון. ציוני אוטורובה רצו תמיד לחדור ולהתעמק במכלול הבעיות של העם היהודי. וזה היה הקו הכללי לכל הציבור ולכל הזרמים והמפלגות בעיר. זה היה ציבור תוסס וער לכל המתרחש בעולם היהודי והציוני, ולכן כל הרצאה, כל הסבר לזה מצא אוזן קשבת בכל העיר.

נוסף על ההכנסות למען קק"ל, הוכתרו תמיד הבאזארים האלו בהצלחה רבה גם מבחינה מוסרית, רעיונית. ויצ"ו, שהיתה למעשה סניף של ההסתדרות הציונית, ניהלה פעולה רחבה וריכוזה סביבה ציבור גדול של נשים אוהדות לרעיון הציוני.

פרק בפני עצמו בפעולה הציונית היה בית הכנסת „שערי ציון“. הוא קיים קשר הדוק עם ההסתדרות הציונית. לכתחילה התעורר ויכוח אם זה לטובת הענין הציוני שאוהדיה וחבריה יתרכזו בבית כנסת אחד; אולי מוטב שישתייכו לכל בתי הכנסת ובכל מקום ישפיעו ברוחנו. לבסוף הוחלט הדבר באופן חיובי. בית הכנסת „שערי ציון“ נעשה במשך הזמן לגורם חשוב, לעמדה מכובדת בפעולה הציונית.

בזמנם של הוועד הציוני וקבוצת צעירים הוקם ארגון הנוער הציוני שהצליח בפעילותו. הארגון הזה טיפח בין חבריו את הרעיון החלוצי ועזר הרבה בשטחים שונים

של הפעולה הציונית. במשך הזמן, מקבוצה קטנה, נעשה לארגון גדול שחינך את חבריו והקנה להם הכרה ציונית עמוקה.

לעולם לא תמוש מזכרונות פרשת בית הספר העברי „תרבות“, החזקתו וקיומו על אף התנגדותם הפעילה של מתנגדי הדרך החינוכית של „תרבות“. לא אשכח את העמל והמרץ העצום שהושקעו במוסד הזה במשך זמן קיומו. רק בעקשנותם ובתקיפותם של עסקנים בעלי הכרה ציונית ועברית עמוקה מאד אפשר היה לקיים את המוסד המפואר הזה. לא פעם חשבנו, כי המוסד החשוב הזה, שבסיסו הכספי היה חלש מאד, עומד להכשל בהעדרם של אמצעים מתאימים להחזקתו, אבל תמונתו נמנעה הודות למאמצים הגדולים של עסקניו ומסירותם של המורים.

בית הספר הזה חינך נוער שרכש את השפה העברית, ערכי תרבות של עמנו והשכלה כללית והיה מסור לרעיון התחיה והתקומה הישראלית. ההנהלה — הקורטיון של תרבות — שהיה להלכה גוף עצמאי ונפרד, היה קשור בקשר אמיץ להסתדרות הציונית.

קיומו של בית-הספר הזה היה אחד הדברים שעמדו במרכז ההתעניינות של הציבור הציוני.

באוסטרוב התקיים גם בית ספר מיסודו של המזרחי „יבנה“. המזרחי הקדיש לבית ספרם הרבה תשומת לב וענין בכדי לקיים אותו ולחנך נוער ברוחם ולפי השקפותיהם. גם בית ספר זה נתקל בהרבה קשיים שהתגברו עליהם במאמצים גדולים, כפי שידוע לי. כאשר אנו עומדים בפרק של תרבות ישראל, עלי להזכיר את הרגשת השמחה שהקיפה את כל הציבור היהודי, דבר פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. לאסיפות לרגל המאורע הזה, נהרו המונים מכל שכבות העם.

הקשרים שלנו ושל כל המפלגות הציוניות עם המוסדות הציוניים המרכזיים בפולין היו הדוקים ובמוסדות המרכזיים החשיבו מאד את עבודתנו באוסטרוב-מזוביצק. חברי המזרחי פעלו רבות והשתדלו לחדור לציבור החרדי הגדול בעיר, ולשלב אותו בעבודה הציונית והקרנות הלאומיות.

הרבה פעלו הארגונים „פועלי ציון“, „השומר הצעיר“, „החלוץ“ ו„התאחדות“. הם פתחו בפעולה נרחבת בתוך השכבות הקרובות להם. כל הזרמים האלו מילאו תפקידים גדולים והשתתפו באופן פעיל ומתוך מסירות בכל השטחים.

לא תארתי את פרטי פעולותיהם של הזרמים השונים, כי אני בטוח שזה יעשו חברי הזרמים השונים ויתארו לפי מיטב ידיעותיהם את הכל, כאנשים שפעלו ועסקו הרבה בתוך מפלגותיהם וישלימו בזה את התאור של הפעולה הציונית. היוכחים, ההסברה והתעמולה של כל הזרמים התרבו והתחזקו במיוחד בתקופת הבחירות לקונגרסים הציוניים. כולם השתתפו בענין רב ובפעילות מוגברת בהפצת השקל הציוני.

בכלל ישובי היהודים הורגשה גם באוסטרוב שאיפה גדולה לעליה ארצה בכל שכבות העם.

הועד הציוני עסק בענין רב בבעיות עליה הן בישיבותיו והן בישיבות של הועדה המיוחדת של כל הזרמים והשתדלו לסייע בכל מה שאפשר לעלייתם של הרוצים לעלות. גדול הוא מספר העולים מאוסטרוב. לקליטתם והתישבותם על אדמת המולדת, להשתקעותם בעיר ובכפר, התעסקותם בחקלאות, בעבודה, בתעשייה ומלאכה, צריך, לדעתי, להיות מוקדש פרק מיוחד בספר האזכרה הזה.

לבעיות ועד הקהילה, שהציונים הכלליים (בטרם התפלגותם) יחד עם המזרחי

ופועלי ציון היו בו מיעוט, הוקדשו הרבה תשומת לב ומחשבה. מגמתנו היתה להכניס שינויים יעילים לפי השקפותינו במוסדות הקהילה. הרבה שכלולים ופעולות נעשו בעטין של הקבוצות הציוניות.

רב היה הטיפול בענייני העירייה, בבחירות למועצת העירייה ולהבטחת נציגות פעילה ומכובדת בהנהלתה. והרבה נעשה על ידי כל זרמי התנועה הציונית להגן בכבוד ובתקיפות על העניינים הנוגעים לציבור היהודי.

תפקיד חשוב מילאה בעיר אגודת „השכלה“, שהחזיקה ספרייה עשירה וניהלה פעולה תרבותית ניכרת גם ע"י אולם קריאה נרחב, הרצאות, תערוכות וכו'. גם במוסד הזה פעלו עסקנים ציונים וזרמים שונים השפיעו על התפתחותו.

התענינותנו הקיפה כל מוסדות הקהילה: כלכליים, צדקה, סעד ותמיכה. בכולם השתתפו חברינו בכל מרצם.

ראוי לציין כי באוסטרוב קיימו כל המפלגות, גם אלו שלא היו מסונפות לתנועה הציונית — „אגודת ישראל“ ו„בונד“, את ארגוניהם ופעלו לפי השקפותיהם הם.

לא הזכרתי בדברי שמות, כי רב וגדול מספרם של העושים המעשים. גדול, גדול מאוד היה מספרם של העסקנים וההמונים המסורים הדבקים בכל נימי נפשותיהם לרעיון הציוני, לתקומת ישראל, לעליה ארצה ולהגנת ענייני היהודים במקום.

דמויותיהם של העסקנים והחברים תושבי העיר אוסטרוב מרחפת תמיד נגד עיני. נזכור אותם באהבה ובקדושה כל ימי חיינו עלי אדמות.

בשנת תרצ"ו, 1935 עליתי ארצה ועקבתי מכאן בהתענינות רבה אחרי המשך הפעילות הציונית הרחבה, שלא פסקה עד השואה שבה ניספו יהודי אוסטרוב, כמו כל אחינו ואחיותינו, בגבורה ובטהרה. הי"ד!

ה. גלינקא

אוסטרוב, לא אשכחך!

הוועד של ההסתדרות הציונית והוועד של ביה"ס „תרבות“

בית הספר „תרבות“ באוסטרוב-מזוביצק

לתינוקות של בית רבן באוסטרוב מזוביצק שנכרתו בדמי ימיהם מארץ החיים יחד עם כל כלל ישראל שבפולין.

באחד מימי השמש הבהירים שבאפריל 1925 כמעט שהתרוקנו כל הרחובות והסימטאות של העיר. גדולים וקטנים שמו פעמיהם לעבר הרחוב הוורשאי כדי לראות משהו שעד עתה עוד לא התרחש ברחובותיה של אוסטרוב. לאורך רחוב השוק והרחוב הוורשאי צעדה תהלוכה של ילדי בית-הספר ובידיהם דגלונים תכלת-לבן, בלוויית מורים, הורים ויהודים אחרים שסרטונים תכולים לבנים ענדו את דשי בגדיהם. בראש התהלוכה נישא דגל תכול-לבן גדול ולצדו, לשם מלכות, הדגל הפולני. הילדים והילדות שצעדו למדו בשש הכיתות הקיימות אז, של ביה"ס העברי „תרבות“, אשר הוקם ונוסד שלוש שנים לפני זה בעיר החסידית והאורטודוקסית לעילא. ילדי ביה"ס „תרבות“ כבר הספיקו ללמוד שירים עבריים ששרו במצעד התכול-לבן החגיגי. התהלוכה החגיגית האביבית עברה לכל אורך הרחוב הוורשאי. היהודים שמילאו את צדי הרחוב ליוו את התהלוכה ברגשות מעורבים. עיניהם הקרועות לרווחה הביעו סקרנות, פליאה וגם זילזול ולעג, אך עם זאת גם גאווה וחיבה. אחרי הבריכה נטה המיצעד ימינה אל הכביש של רחוב התעכב במגרש מול המנסרה של משפחת טייטל, על יד מבנה העץ הגדול והארוך, שבו התקיימו אז הלימודים של ביה"ס „תרבות“. בקצה המגרש הוכנה במה מקושטת בירק ובדגלים לאומיים ומעליה התנוססה כרזה שהכילה את פסוקו של ישעיהו הנביא: „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים“.

מעל הבמה הזאת הביאו נואמים בעברית וביידיש ליישוב היהודי באוסטרוב את הבשורה הלאומית התרבותית הגדולה על הפתיחה החגיגית של האוניברסיטה העברית

תהלוכת תלמידי ביה"ס „תרבות“

הראשונה על הר הצופים שבירושלים. מאות אחדות של ילדים לומדי עברית ויהודים מבוגרים שרו אז בלהט ובערגה את שירת התקווה. באותו יום אביב בהיר ליטפו עיניהם הלהטות את בניין העץ של ביה"ס "תרבות" ובגעגועים התבוננו אל הבנין המונומנטלי של האוניברסיטה העברית על גבי הגלוייה שחולקה ביניהם. במחשבותיהם הם טוו את חלום-הגשר בין ביה"ס "תרבות" כאן ובין הרי ציון וירושלים. הלבבות פעמו בחום ובלהט לאידיאה הגדולה של התחייה הלאומית. החגיגה הפומבית הגדולה הזאת היתה ההופעה של המחנה הלאומי והציוני בעיר שהפגין קבל הציבור את הישגיו. החגיגה הזאת נערכה לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, אבל במרכזה עמד ביה"ס האלמנטרי העממי העברי "תרבות". בילדים התגגגו יהשרים ראו אבות ואמהות וסתם יהודים ציונים את הסטודנטים לעתיד של האוניברסיטה העברית על הר הצופים. בפנים הקורנים השתקפה הערגה הטמירה: "ותחזינה עינינו בשוכך לציון". באוסטרוב היהודית הידהדה חגיגה זאת בשמחת חיים ובתקוות אמונה. חגיגת אפריל זו הפגינה את הסיכומים הראשונים והבטיחה סיכויים טובים.

אם בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה אוסטרוב מפורסמת ברחבי פולין כעיר ציינית תוססת ופעילה; אם בתקופה זו קמו והתפתחו תנועות נוער ציוניות חלוציות ששינו באופן יסודי את פרצופה של העיר; אם מאות רבבות של צעירים עלו לארץ-ישראל והשתלבו בין בוגיה ומגיניה של המולדת — הרי כל זה היה הודות לבית הספר העברי "תרבות" שנוסד בשנת 1922.

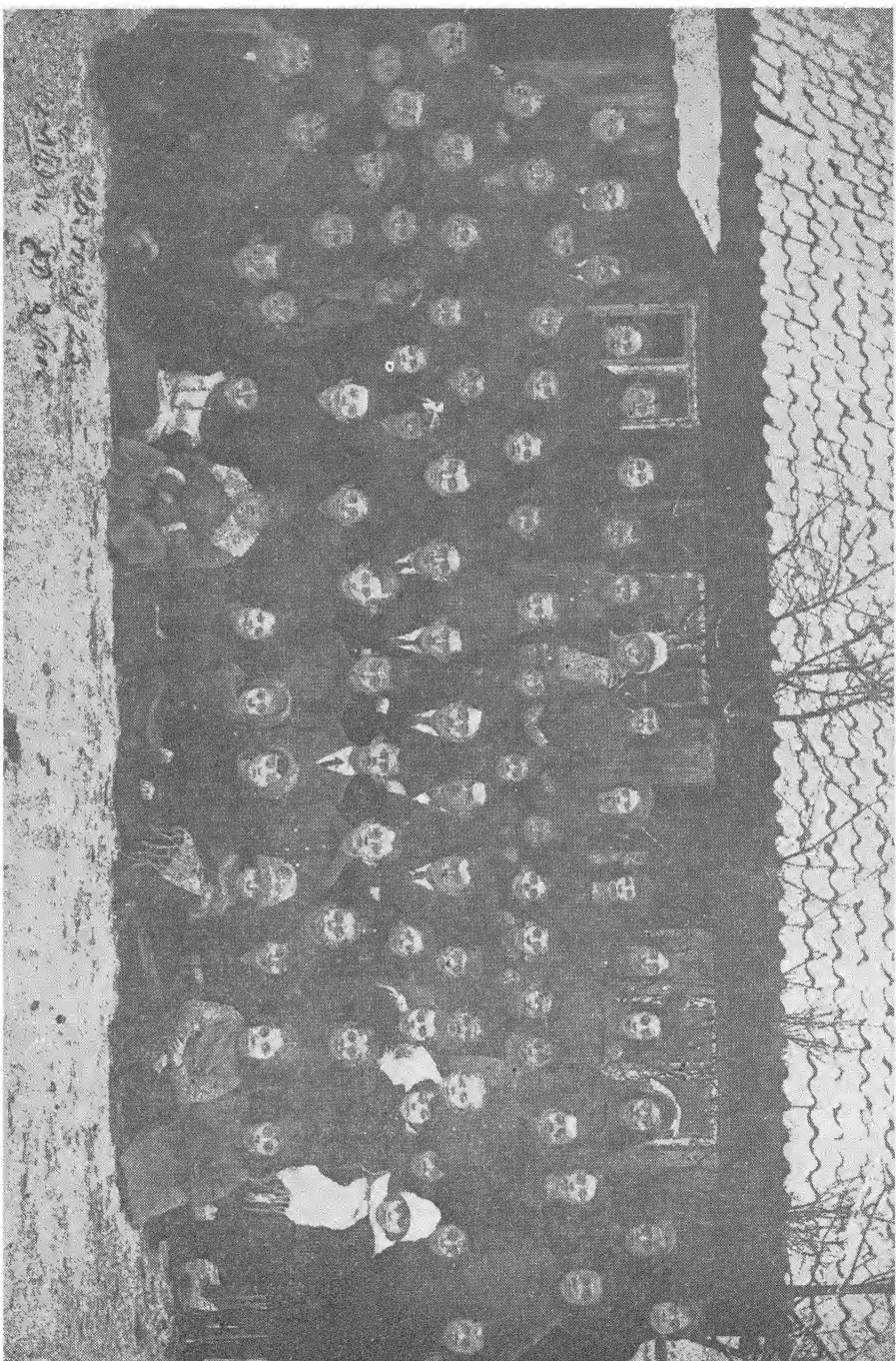
החגיגה הנ"ל התקיימה במגרש הריק שעל יד בנין העץ הארוך, בן הקומתיים, ששם פעל אז ביה"ס "תרבות". בבנין רעוע ובלתי מתאים זה נוצר המוסד הזה. צעד אחר צעד בעמל ויגע, בעקשנות ובמסירות. בית העץ הזה היה ממש המבנה האחרון של העיר בכביש שהוליך לרוז'ן. הסביבה היתה לא יהודית. ילדים יהודיים, תינוקות של בית רבן היו הולכים ברגל מרחק של קילומטרים אל מחוץ לעיר, בגשמים וברוחות, בשלגים ובכפור, כדי ללמוד עברית ובשפה זו לרכוש השכלה יסודית, לשאוב מהמעין של אוצרות היהדות מאז קיומו בכל הדורות ולספוג לתוכם את להט הרצון העז להגשים בדור זה את שיבת ציון ותחיית העם.

המקום בו פעל בית הספר לא היה מקרי. היה בו משהו סמלי. שאיפות תנועת "תרבות" וכל מה שהיה כרוך בהן היה בו ממש מן המהפכנות במציאות של אוסטרוב היהודית. לייסד בימים ההם באוסטרוב מזוביצק ביה"ס "תרבות" היה קשור בקשיים עצומים. מלבד הקשיים האובייקטיביים היו המייסדים הייבים להתגבר על כל מיני הפרעות ומכשולים זדוניים, שנערמו בדרכם על ידי חוגים קיצוניים, חשוכים וקנאים. בית הספר "תרבות" באוסטרוב מזוביצק נוסד ביוזמתה הברוכה של קבוצת הורים קטנה, שחיפשו מסגרת חינוכית מתאימה לילדיהם; בית ספר, שיענה על הצרכים של השכלה יהודית וכללית, שיחנך יהודים לאומיים וגאים.

★

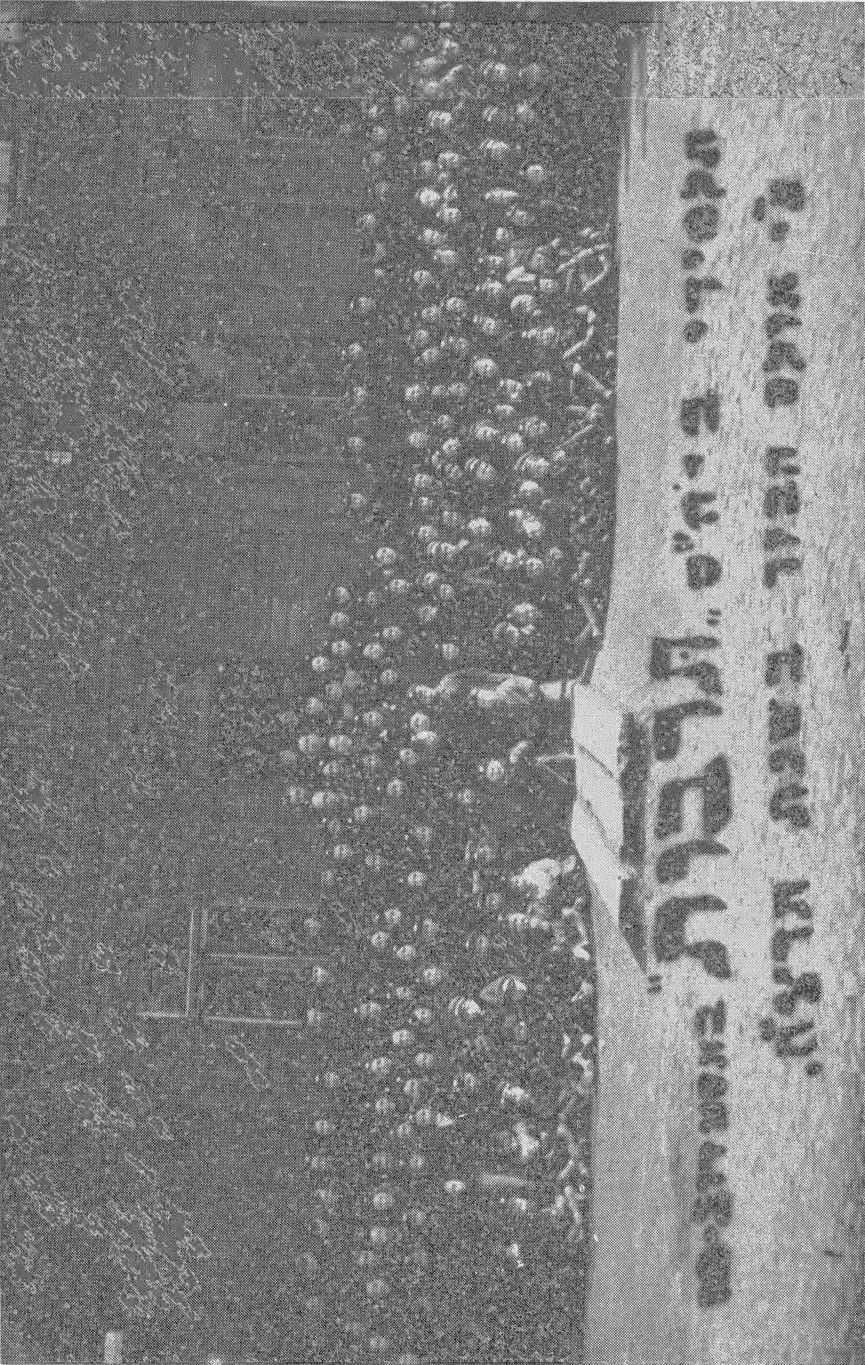
בשנת 1922, בשנה שבה נוסד ביה"ס "תרבות", למדו הילדים היהודים באוסטרוב בשלושה סוגים של בתי אולפנא. באוסטרוב היה קיים בית-ספר עממי ממשלתי בן 7 כיתות. בית הספר הזה היה מיועד אך ורק ליהודים ולא הורו בו בשבת אלא ביום א' לשבוע. משום כך הוא נקרא בפי הגויים "שבסובקה". בביה"ס הממשלתי הזה למדו בתחילה רק ילדות. בשנים שלאחר מכן נוספו אליהן גם ילדים ממין זכר, אבל במספר יעום. כאמור

תלמידי בית הספר "תרבות" בשנת 1923

היו כל התלמידים בביה"ס הזה יהודים. גם המורים והמורות היו יהודים. בנסיבות מיוחדות אלו לא סבלו בו הילדים מנגישות אנטישמיות מצד מורים וחברים לספסל הלימודים. (בין המורים שבבית-ספר פולני ממשלתי זה היו גם מורים בעלי הכרה יהודית לאומית ואפילו עסקנים פעילים, דוברים ונציגים של מפלגות ציוניות וציוניות סוציאליסטיות).

בתנאים נוחים ומקלים אלה ראו כל ההורים היהודיים בעיר כאפשרי לשלוח את בניהם (בעיקר בנותיהם) לבית ספר זה ללמוד. אפילו החרדים הקיצוניים לא ראו כל פסול בכך שבנותיהם תלכנה ללמוד לכתוב וגם מעט חשבון. זה לא יזיק ואולי אפילו יועיל לעתיד. מספר התלמידים בבית ספר זה עבר לעתים 900 והתקרב לאלף. לפי מספר התלמידים היה זה בית הספר הגדול בעיר. אבל, בית הספר הזה היה פולני לחלוטין לכל דבר. תכנית הלימודים היתה בדיוק כמו של בתי הספר הממשלתיים לילדים הפולניים. שפת הלימודים היתה פולנית. אף מלה יידיש, אף הגה עברי. רק על קצה המזלג קצת לימוד דת משה. פעם בשבוע היו התלמידים שומעים קטעי דברים על משה רבנו, אברהם אבינו או על עקידת יצחק. לולא המסגרת היהודית המוחלטת, שבה חיו היהודים באוסטרו-בן, היה חינוך זה גורם להתבוללות של הנוער. סכנה זו, במידה שהיתה קיימת, נסבה בעיקר לגבי הבנות. העיירה היתה חסידית חרדית. סכנה זו לא הוערכה ע"י החוגים האלה. אז מהו האסון אם בנות תחונכנה בפולנית? לאחר מכן ייסדו חוגים אלה בית ספר ערב לבנות, "בית יעקב", כדי ללמדן משהו ביהדות ולחנכן כבנות ישראל כשרות. בית ספר זה היה כעין השלמה לביה"ס הפולני ולא במקום ביה"ס הפולני. ב"בית יעקב" למדו בנות במספר קטן כמה פעמים בשבוע לאחר שעות הלימודים בביה"ס הפולני הממשלתי. כך למדו והתחנכו אז בנות ישראל באוסטרו-בן היהודית.

הילדים, הבנים? — הילדים למדו בחדרים אצל מלמדים לפני הנוסח הישן העתיק: אקף בית וסידור, תפילות, חומש, חומש ורש"י, משניות, גמרא, גמרא עם תוספות וכו' וכו'. לאחר שנים נוסד גם חדר מרוכז ציבורי ברחוב בטורגו, "יסודי התורה". הילדים ב"יסודי התורה" סויגו לפי ידיעותיהם הוכנסו לחדר א', חדר ב', ג' וכך עד ח'. כמה חדרי לימוד בבנין זה של "יסודי התורה" נמסרו, "לתלמוד תורה" ואיפה שלמדו ילדים של הורים עניים שלא היה ביכולתם לשלם שכר לימוד. המלמדים ב"יסודי התורה" וב"תלמוד תורה" היו אותם המלמדים שבחדרים הפרטיים.

לאחר מכן קם, "החדר הכללי" במקומם של שני מוסדות לימוד אלה; (באותו בנין עצמו שלפני שנים היתה בו "ישיבה" ואח"כ "יסודי התורה" ו"תלמוד תורה"). החדר הכללי כבר ניכרה בו, חיצונית, ההשפעה של בתי הספר המודרניים. במקום שולחנות וספסלים הוכנסו לחדרים ספסלי הלימוד הצרים שהיו מקובלים אז בפולין בבית הספר. שולחן מיוחד למורה מלמד, לוח שתור וגיר, עטים וקסטות עם דיו לכתוב וגם יומן הכיתה שבו נרשמה נוכחותם או היעדרם של התלמידים.

אחרי כן נתקבלו גם בחדר הכללי מורים שלימדו לכתוב כתובת בפולנית על המע"טפה. מורי הפולנית האלה נלקחו מבין התלמידים היהודים מהכיתות הגבוהות של הגימנסיה הפולנית המקומית. הם באו להורות בחדר הכללי בשעות שלאחר הצהריים, לאחר שסיימו את חוק לימודם היומי כתלמידים בגימנסיה, בחלקם היו "גימנזיסטים" לשעבר שהפסיקו את לימודיהם מבלי לסיים מכל מיני סיבות.

יותר מאוחר ניכרה ההשפעה של "תרבות" על "החדר הכללי" הזה ונתקבל גם מורה שילמד גם קצת עברית. רושם השורות האלו מילא תפקיד זה במשך תקופה מסוימת. אבל בחלקם היו ההורים בלתי מרוצים מחדרים אלה מנוסח ההוראה הישן ובעיקר מתכנית הלימודים.

מסייעים בכיוון זה היו אברכים משכילים צעירים, שאף הם הבינו כך את הדברים. וכפועל יוצא מדעות אלו ומרצונות משולבים אלה — קם והיה „החדר המתוקן“, שכשמו כן הוא. חדר ישן שהוכנסו בו תיקונים. אברכים משכילים פתחו אצלם בבתים חדרים מתוקנים. הצורה החיצונית של החדר המתוקן המודרני הזה היתה דומה לזו של החדר הישן. אולם התוכן השתנה במקצת. מלבד לימודי הקודש שמילאו את כל שעות הלימוד הארוכות בחדר הישן — לימדו בחדר המתוקן גם לכתוב. לימדו לכתוב מלה יהודית, לימדו עברית וגם השבון. כמה חדרים מתוקנים כאלה היו קיימים באוסטרוב-מזוב. בשנות העשרים הראשונות. שלוש שיטות חינוך ולימוד היו קיימות אז בשביל ילדי היהודים באוסטרוב: א. בית ספר פולני ממשלתי, בעיקר בשביל בנות. ב. חדרים מהטיפוס הישן, ג. חדרים מתוקנים בשביל בנים. האם כל אלה ענו על הצרכים של חינוך והשכלה לילדי היהודים? — התשובה השלילית לכך ניתנה על ידי ייסוד בית הספר העברי המעורב „תרבות“.

כותב הטורים האלה הגיע לאוסטרוב יחד עם בני משפחתו בהיותו בן 7 ובטרם ידע צורת אלה. בגללי הרי עברה המשפחה לגור בעיר. עם בואי הלכתי ללמוד בחדר המתוקן אצל הוולומינר (פלוצקר). אבל הלימודים לא הצליחו בעיני אבי. כל הלימודים

מורי וחלמירי בחדר הספר "חברות", כטי"ל ל"ג בעומר בתרפ"ה (1925) עם המנהל יעקב ויגמנסטר ואשתו באמצע (השביעי מצד ימין)

המהלקה השלישית של ילדי בית-הספר „תרבות” בשנת הלימודים 1922/23
עם המורה רוזנפלד (באמצע)

ועדת הספרייה בביה"ס „תרבות”

לא מצאו חן. דאג וחשב ושקל ונועץ והחליט לייסד את ביה"ס „תרבות“. קם ועשה והתחיל יחד עם שני היהודים הנזכרים ובמשך שנים רצופות נשא בעול הכבד של ביה"ס ולא חשך קרבנות שבפרנסה ומשפחה ולא נרתע מקשיים ומאבק כי כל כולו הקדיש עצמו להקמתו וקיומו של ביה"ס תרבות בשנותיו הראשונות והקשות ביותר.

ישלושת היהודים האלה נדברו ונועדו והחלו לפעול ולעשות. בתחילה אספו כשני מניינים ילדים בבית שבו גרה משפחת דמוך ברחוב של קופת האוצר, בחצרו של יעקב פרץ. דמוך בעצמו קיים שם קודם לכן חדר מתוקן בעבר ובחדר האחרון בדירתו עמדו עוד ספסלי לימוד ללא שימוש. דמוך בעצמו עקר לאמריקה ומשפחתו נשארה במקום לעת עתה, כפי שהיה נהוג בימים ההם.

אז שכרו אצל „האמריקאית“ דמוך את החדר יחד עם הספסלים ונוסף על כך גם את שלושת בניה כתלמידים. המורה הראשון היה עזרא ירוחם, בנו של משה הזג, בחור משכיל יודע עברית. התחלה זו עלתה יפה. הורים החלו להתעניין בנסיון הזה. מספר התלמידים רב הלך.

לאחר מכן נשכר הבניין של ה„אוכרונקה“ שהתרוקן בסימטה מול הצרקבה הרוסית. שם היו חדרים רבים עם ספסלי לימוד. פה נפתחו ארבע הכיתות הראשונות. מצד השלטונות הפולניים ניסו בתחילה להקשות ולהפריע. אבל מרכז „תרבות“ בוורשה הושיט את העזרה הנאמנה הדרושה והתגברו על הקשיים. כאשר נרשמו לבית הספר „תרבות“ כחמש מאית כנים ובנות ואלה הופיעו בעיר בכובעי השרד שלהם בפסים תכולים לבנים, בסמל מגן־דוד וכתובת „תרבות“ באמצעו ועוד עם מצחיה של „לקיר“ נוצצת כמו... הגויים — החלו החוגים החרדיים הקיצוניים בהפרעות רציניות ובמלחמת מצווה נגד בית הספר. הלימודים בביה"ס עלו להורי התלמידים בשכר לימוד גבוה, כי ביה"ס היה חייב לקיים את עצמו משכר לימוד זה ללא כל תמיכה אחרת. ואף על פי כן נהרו הורים מכל השכבות לרשום בו את צאצאיהם, כי האהדה לביה"ס היתה גדולה. היות ושמו של ביה"ס היה „תרבות“ — טרחו מתנגדיו ומצאו פסוק מסייע וקראו לו „תרבות אנשים חטאים“. וכלפי הילדים והילדות בני 8—10 הטיחו: „בחורים ובתולות מושחתים ביחד“. ועל העברית — מחללים את לשון הקודש. הסיפא של המערכה הכבדה מצדם נגד ביה"ס היה ביקור משותף של שלושה רביים מוכרים יחד בעיר במגמה ברורה להרוס את אשר הוקם בדי עמל וטורח.

ביקור זה של הרביים פעל את פעולתו. מאות הורים נרתעו. ומחמש מאות התלמידים הרשומים נשארו להמשיך בלימודים רק כמאה. עסקני „תרבות“, אותו ועד־ההורים שנקרא „קורטוריון“ — היו נאלצים לעמוד בשער של מלחמה קשה ואף סבלו פגיעות חמורות בשטח פרנסתם. היתה סכנה שבית הספר ייסגר כבר בשנה הראשונה לקיומו. אך עקשנותם, התמדתם ומסירותם של העסקנים עמדה להם להתגבר על כל הקשיים והמכשולים. ובית הספר „תרבות“ עלה על דרך יציבה של התפתחות אטית ובטוחה בכל השטחים — עד שהגיע להיות הכתר של מוסדות החינוך בעיר ולשמש קרקע פורה לצמיחתן המפוארת של תנועות הנוער הציוניות החלוציות כמו השומר־הצעיר, השומר־הלאומי ואחרות.

שפת הלימודים בביה"ס „תרבות“ היתה עברית. כל המקצועות נלמדו בעברית: מתימטיקה, הנדסה, טבע, היסטוריה, גיאוגרפיה וכל היתר. מובן שתשומת לב מרובה הוקדשה למקצועות היהדות: לעברית — השפה והספרות, תנ"ך ותולדות העם, בבי"ס זה נלמדו גם לאחר שעות הלימוד הרגילות משנה ותלמוד. השפה והספרות הפולניות, ההיסטוריה והגיאוגרפיה של פולין נלמדו לפי התכנית הרשמית של בתי הספר העממיים הממשלתיים. בשתי הכיתות הגבוהות של ביי"ס זה בן 7 כיתות לימדו גם גרמנית ואנגלית

עול הלימודים היה רב גווני ומסובך והוא לא היה קל לא לתלמידים וגם לא למורים. מדבד זאת הרי לא היו בנמצא ספרי הלימוד המתאימים בעברית לכל המקצועות. לעתים תכופות למדו בעברית מתוך ספר לימוד פולני. הקשיים למצוא מורים מתאימים היו עוד יותר גדולים. אבל מרכז „תרבות” הושיט עזרה מרובה בשטחים אלה. עם ביה"ס „תרבות” באוסטרוב התקשר במיוחד באורח נפשי המפקח מטעם המרכז, מר איינשטיין, שליווה את ביה"ס בשנותיו הראשונות במסירות רבה.

כתלמיד של ביה"ס „תרבות”, שהתחיל ללמוד בו עם היווסדו, בכיתה השנייה, סיימתי את כל שבע הכיתות ואני זוכר בתודה, בהערכה ובדחילו את שמות המורים הבאים: רוזנפלד, ווגמייסטר, זלטקס — לפולנית; ברנזון, דוברובסקי — למתימטיקה; פריידר לטבע וגיאוגרפיה; יצחק שומוביץ, זייפמן ופינקלשטיין — לתנ"ך, עברית ודקדוק; שמואל ריבה — לתלמוד; מ. הולצמן לגרמנית וציור; שברץ (בלק) — לאנגלית; רבקה טיקטין — בכיתות הנמוכות. ועוד מורים רבים אחרים, אשר מאות רבות של תלמידים הם אסירי תודה להם על שפתחו בפניהם את שערי ההשכלה והדעת ועל שהעלו והביאום אל דרך החיים של תחייתנו הלאומית.

ביה"ס „תרבות” פתח גם גן-ילדים. הגננת הראשונה היתה העלמה ווינר, וגן הילדים הראשון נפתח על ידה בבית אחד בדרך המובילה לזמברוב, לא רחוק מבית היראה של הגויים. ואפילו פסנתר היה שם.

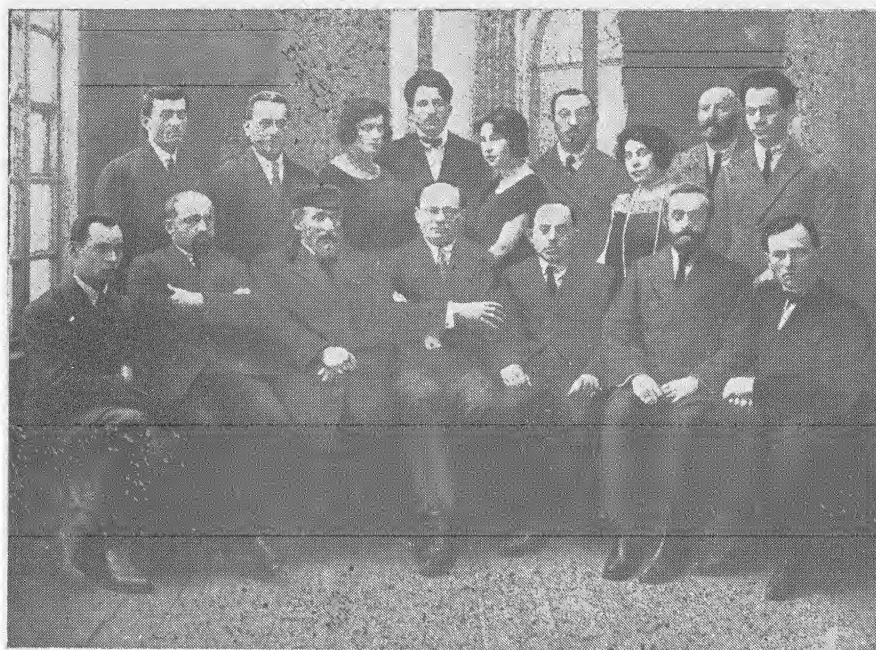

גן הילדים עם הגננת וינר (יושבת באמצע)

עסקני „תרבות” באוסטרוב לא הסתפקו בקיום המצווה של הקניית השכלה יסודית לילדים. הם ייסדו גם שיעורי-ערב לעברית בשביל מבוגרים ובשביל התלמידים של ביה"ס הממשלתי היהודי. וחוץ מזה הם דאגו גם להמשך ההשכלה העברית והחינוך היהודי של הילדים שסיימו את ביה"ס העצמי. הם התקשרו עם הגימנסיה העברית המפורסמת בביאליסטוק, שהיתה משגרת שנה שנה וועדה בוחנת מיוחדת לבחון את התלמידים

המסיימים את בית-הספר — במגמה שלו רק חלק מהם ימשיך בלימודים בכתלי הגימנסיה העברית בביאליסטוק.

אני סיימתי את הכיתה השביעית שנבחרה הראשונה ע"י ועדה בוחנת כזו בהרכב של מר משה זבלודובסקי וד"ר וולגר. לקבוצת התלמידים הראשונה ממסיימי ביה"ס "תרבות" באוסטרוב שגלתה למקום תורה — לגימנסיה העברית בביאליסטוק נמנו: ישעיהו אוסטריק, דבורה יובר, מאיר וושבור, שמיאל פייגין ואנכי. רמת הלימודים הגבוהה של ביה"ס "תרבות" באוסטרוב, בעיקר בשטח השפה, הסכרות העברית ומקצועות היהדות, היו לשם דבר בכל הסביבה והוערכה במיוחד ע"י מורים ותלמידים בגימנסיה העברית בביאליסטוק.

„הקורטוריון“ ומורי בית-הספר „תרבות“ עם המפקח אינשטין באמצע

אם אוסטורוב מזוהצק התפרסמה לאחר מכן כעיר ציונית; אם החיים הציבוריים הציוניים בה שימשו לדוגמה ולמופת בשביל מקומות אחרים; אם פעם בה ללא הפסק הדופק של נוער ציוני חלוצי מאורגן בהסתדרויות הנוער החלוציות למאותיו הרבות, ואם רבים מהם חיים עתה בישראל וטווים את המסכת ההיסטורית המחודשת של העם אשר קם לתחייה במולדתו — הרי על כל זה יש להודות במידה רבה, רבה מאד לביה"ס „תרבות“, למייסדיה העיקריים והעקשניים שעסקו בצרכי הציבור באמונה, להורים המסורים, לתלמידים היקרים ולמורים הטיבים.

תשמנה שורות רשומות אלו כמצבת-עד לדורות, שידעו ויזכרו מה שהיה, מה שאיננו עוד לעולם ולא יהיה שם יותר. למען יידעו ויזכרו כי התינוקות של בית רבן מביה"ס „תרבות“, הוריהם ומוריהם ועסקני ה„תרבות“ במאמציהם המסורים ללא סייג, יש להם חלק רב בהתעוררות הלאומית היהודית שהביאתנו לתקומת ישראל במולדת.

יצחק שושני (רוזנטל)

תל-אביב

חוג נשים למען ביה"ס „תרבות“

יושבות (מימין): גב' פייגין, מיידנבוים, גולדשטיין, סוניה כץ.
עומדות: רבקה פוקשיבה, אורלנסקי, קרונברג.

בית הספר „תרבות“ בעירנו אוסטרוב מזוביצק היה הראשון אשר נתן לחניכיו חינוך יהודי וארצישראלי כאחד. היה זה בית-ספר גדול, מודרני ומשוכלל ביותר — אולם מצבו החמרי היה תמיד רופף, כי תקציבו היה מיוסד בעיקר על שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים. ומשלמי שכר-לימוד אלה — מצבם היה קשה. כל פרנסתם היתה על רווחים קטנים ממלאכה זעירה או מחנות קטנה. ולכן היה צורך לחפש הכנסות צדדיות כדי לקיים את בית-הספר.

בראש המוסד עמד „קוראטוריום“ או ועד בית-הספר — וכל דאגות בית-הספר היו עליו: תשלומי משכורת המורים, שכר-דירה, וכל מיני הוצאות אחרות. עבודה לא קלה ולגמרי לא נעימה. בכל זאת לקחו חברי הוועד את העול עליהם.

הורי התלמידים לא דייקו בתשלום שכר-הלימוד והיה צורך לכתת הרגלים ולבקר בבתיהם על מנת לקבל את המגיע מהם. לעתים קרובות מאד היו חברי הוועד נאלצים לחתום על שטרות בבנקים כדי לקבל מעט כסף בתור הלואה שיהא תשלום למורים. ההנהלה כרעה, נפלה תחת המעמסה הכבדה הזאת, אבל לא נטשה את המערכה, ובית הספר המשיך להתקיים.

כדי להקל מעט על העומס, החליטה ההנהלה למשוך גם את הנשים לעבודה. לשתפן בפעולה, ולמצוא מקורות הכנסה צדדיים שיקלו על תקציב בית-הספר. את התפקיד לארגן את „חוג הנשים למען ביה"ס“ מסרו למנוחה שרה (סוניה) כץ ז"ל. אשה משכילה, פקחית ובעלת מרץ רב. מחוננת בחן מיוחד, היתה השפעתה רבה על כל מכריה ומודעיה. סביבה התלקטו והתלכדו נשים מכל השכבות, ונגשו לפעולה רחבה וענפה לעזרת בית הספר.

בעירנו היו מקומות בידור רבים. היה תיאטרון שעמד ריק ושומם כמעט כל השנה, ראינו לא קבוע, וגם מרצים מן החוץ באו לעתים רחוקות. לכן החליט חוג הנשים להביא מעט את הבידור והחל לארגן מסיבות ונשפים ע"י בית הספר. ומכיון שעיקר המטרה היה הגשת עזרה כספית לבית-הספר, נעשתה כל העבודה חנם ובהתנדבות. גם את ההוצאות המעטות כיסו החברות מכספן הן.

נשף חנוכה של „תרבות“ היה לשם דבר בעיר. המזנון העשיר — שהיה כולו על טהרת ההתנדבות — היה מכניס סכום הגון לכיסוי הגרעונות של ביה"ס נשפים אלה היו גם מקומות התרכזות והתכנסות של כל החוגים הציוניים בעיר. החוג לא הסתפק רק בארגון נשפים ובאוסף כספים — הוא גם פעל הרבה נגד ההתבוללות.

בעירנו היה בית-ספר ממלכתי כללי לילדי היהודים. רוב המבקרים שם היו בנות, והן התחנכו על טהרת הלשון הפולנית ללא זכר של לימודים יהודיים. החוג התעניין בבנות אלו, והצליח להשפיע על הרבה מהוריהן שיוציאו את בנותיהם מבית-ספר זה ושיכניסו אותן לבית-הספר „תרבות“ והחוג התחייב לכסות את שכר הלימוד עבורן. מלבד זה לקח החוג חלק פעיל בעבודת בית-הספר והחזקתו בכלל. ארגון זה הצליח עד כדי כך שיתר בתי-הספר בעיר התחילו לחקותו ויסדו ארגוני נשים כאלה. נעלה את זכרן של הנעדרות מחוג זה: שרה (סוניה) כ"ץ ז"ל, אסתר ברונאק וארלנסקה, הי"ד. ולאילו החיות עמנו היום — ברכתנו.

סיני כץ

חיפה

יושבים (מימין): משה מורגנשטרן, אריה מרגלית, שרה טייטל, עומדים: פישל רוזנטל, שמאל לביטוב, ישראל עטיינברג.

על הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל באוסטרוב

(זכרונות)

כשנכנסתי לעבוד בלשכה הארצית של הקק"ל בזמן ביקורו של נשיא הקק"ל מר מנחם אוסישקין בפולין, עברתי על רשימות הערים, הכרטיסים והתיקים של הועדות הפעילות, מצאתי דו"חות ומכתבים, כתובים עברית צהה וגם כתב יד יפה ונתקלתי בשם מיכאל טיטל, שעמד אז בראש הועדה, שהיה מורשה הקק"ל מהתחלת הפעולה. דיברנו אז על הרחבת הפעולה בפולין, הקימונו מנגנון חדש, ועמדתי בקשר הדוק עם ראשי הועדות. כמעט בכל שבוע קיבלנו מכתבים מאוסטרוב ובהם הצעות שונות איך להגדיל את הכנסותיה של הקק"ל בפולין. והנה אחרי זמן מה תפסה אוסטרוב מקום חשוב מאד בהכנסותיה של הקק"ל. חברי הועד, ביחוד המורשה, השתמשו בכל האמצעים שבידיהם להמציאו מקורות חדשים, כדי להרחיב ולהגדיל את ההכנסות.

לצערי הרב לא הכרתי את מר טיטל אישית. עמדתי אתו בקשר מכתבים. אני זוכר שהוא שימש לדיגמא ולמופת כאחד המורשים הנאמנים והמסורים בין 868 ועדות הקק"ל שהיו מסונפות ללשכה הארצית בורשה.

אחד ממקורות ההכנסה החשובים היה הבור המסורתי שנערך מדי שנה בשנה בפורים. בארגון הבור והעברתו השתתפו כל המפלגות וארגנו תנועה בעיר. ביחוד הצטיינה הסתדרות נשים ויצו שחברותיה הקדישו הרבה זמן ומרץ להצלחת הבור.

בתקופה שעבדתי אני בלשכה הארצית, כלומר עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, ביקרתי פעמים אחדות באוסטרוב לשם ארגון הפעולה. בראש הועדה (מורשה) עמד החבר אריה מרגלית שכהן בתפקיד הנכבד הזה משנת 1930, כלומר אחרי פטירתו של מר טיטל ז"ל.

את החבר מרגלית הכרתי מפעולות ציוניות אחרות. היינו יחד במיעצה המפלגתית של ההסתדרות הציונית בפולין. הוא היה קרוב מאד לסיעתנו (על המשמר) ותמיד הרגשתי את עצמי טוב בעיר הזאת בזמן ביקורי.

אני זוכר את הוועידה המהווית שנתקיימה באוסטרוב בהשתתפותם של הח' א. ל. בלוך, המנהל הראשי של הקק"ל בפולין וליכטינגר, שליח הלשכה הראשית בירושלים. הוועידה — בהשתתפות צירים מכל ערי המחוז — הוכתרה בהצלחה רבה והכנות בכל הערים גדלו.

כל ביקור של השליחים מהארץ והנציגים של הלשכה הארצית, כגון: הרב שפירא (כפר פינס), מ. האורחי, יעקב מלמד, לאה וודרוביץ, א. ביאלופולסקי ז"ל, א. קלרמן ואחרים הגבירו את הפעולה במקום ואוסטרוב היתה אחת הערים הציוניות הודות למסירותם של העסקנים ונאמנותם של הציונים במקום.

לכינוס הארצי, אשר נתקיים בורשה בהשתתפותו של מר מ. אוסישקין, באו צירים אחדים מאוסטרוב, ביניהם החבר אריה מרגלית, שהיה הרוח החיה בכל העבודה הציבורית והציונית בעיר ואירגן אז את המפעל המיוחד למען גאולת הארץ.

החבר מרגלית עמד בראש הפעולה עד שנת 1935, שנת עלייתו לישראל, שמסר את התפקיד למר שמואל לויטוב שהמשיך בכהונה עד פרוץ המלחמה.

עוד בהיותי בוויילנה בהתחלת המלחמה העולמית השנייה, קיבלתי ידיעות על השואה ועל הסבל שעבר על יהודי-אוסטרוב. אינני יודע כמה יהודים ניצלו מעיר זאת לפני המלחמה ואחריה.

אני זוכר תמיד את ביקורי בעיר זאת, זוכר את עסקניה, ארגוני־הנוער ואת הפעולות הציוניות.

כשבאתי בשנת 1940 ארצה ובנסעי מחיפה לתל־אביב ירדתי מהאוטובוס בחדרה, כדי לשתות גזוז והנה אני רואה את חברי וידידי אריה מרגלית, שפעל אז בחדרה בשם הוועד הארצי של הקק"ל בישראל. זה היה החבר הראשון אתו נפגשתי אחרי עלייתי. הזכרנו את הימים והלילות של הפעולה באוסטרוב. לא יכולנו אז להאמין ולא יכולנו לתאר לעצמנו שהנאצים ישמידו את יהדות פולין ולא נראה יותר את המשפחות, הקרובים, החברים והידידים המיליונים היהודים שנשארו בפולין.

א. קלרמן

תל־אביב

על „המשוגעים" לדבר אחד

מעטים הם וכמעט שאינם נראים לעין בארצנו הנגאלת. כמוהם לא תמצאו כאן אם גם תעברו על פני הארץ לארכה ולרחבה, כי אינם...

„שגעונם", דרך חייהם ופעולותיהם אינם לפי רוח הזמן... ועל אחת כמה וכמה, שאינם ידועים לדור הצעיר שלנו, שנולד, גדל והכה שרשיו במולדת. אבל, כל מי שחי חלק מחייו בגולה, אינו יכול — וגם אינו רוצה — להשתחרר מזכרונותיו על פעולותיהם המבורכות של אותם המשוגעים לדבר אחד שצמחו וגדלו כמעט בכל קהילה יהודית, גדולות קטנות, בכל תפוצות הגולה עד... להשמדה.

המעטים שביניהם, שהספיקו לעלות ארצה לפני השואה, או אלה מהם שניצולו והצליחו להגיע לתחנה הסופית שלהם — לישראל, מתאמצים — עד כמה שידם משגת — להמשיך בשרשרת מעשיהם — ב„שגעונותיהם" לדבר אחד, ויש ביניהם גם מועטים שמצליחים בנסיונותיהם — „לחדש ימיהם כקדם".

ומי מאתנו איננו זוכר את מעשיהם? את אותם „הרב יעקבים ורב משה'ס", שהיו מוותרים בעריהם ובעיריותיהם שאינם, על פרנסתם, מזניהם את עסקיהם ומשפחותיהם ובניהם וכל אשר להם ומתמסרים לצרכי ציבור באמונה? מי מהם שדאג ל„הכנסת אורחים" ומי ל„ביקור חולים", „מי שנתן מכספו" וחייב גם אחרים לתת להקמת בית חולים, „מושב זקנים", „מחסה לילדים" ומי שהקים חברה „לגמילות חסדים", או חברה אחרת לעזרה הדדית ולסיוע לדלים ומעוטי־כולת.

מי ימנה ומי יספור את כל אותן המוסדות וצרכי הציבור שהוקמו אך ורק הודות לפעולתם ו„שגעונם" של יחידים כאלה שלא היה גבול למרצם ולרצונם בשטחי פעולתם הציבורית, שנעשתה תמיד במסירות מופתית ותוך שמירה על הכלל: „קודם כל יתן הוא ואחר כך — יתנו אחרים", ורבים היו שב„נתינותיהם" הנדיבות — ושלפעמים היו למעלה מכוחותיהם החומריים, חייבו גם אחרים שלא היו כל כך להוטים ל„נתינות"...

אחת הפעולות המבורכות ביותר של שרידי המשוגעים האלה הנעשית כיום, שיש לציין מתוך קורת רוח היא, לאין ספק, הקמת הארגונים של הקהילות היהודיות בגולה שהושמדו. ארגונים אלה — המושיטים יד־אחים לניצולי השואה, מסייעים להם בחידוש חייהם בישראל והמקימים את הקשר החי והבלתי פוסק של שארית הפליטה עם אחיהם שהקדימו „רפואה למכה", שעלו והשתרשו בארץ לפני חורבן הגולה, משמשים צרי־נחם וסעד נפשי לניצולי מחנות־המוות וההסגר, לשיקומם הגופני והכלכלי כאחד.

אבל, „בוזה לא סג" — טוענים „משוגעים" אלה לעצמם. וגדולה ורב־תערוך היא המשימה אשר הטילו על עצמם ושממלאים אותה באותו המרץ והעקשנות הקדושה

שהצטיינו בהם תמיד והיא — הנצחת הקהילות שנחרבו ושנשמדו על יד איסוף חומר ותמונות ופרסומים בתור ספרי־זכרון. פעולה זו שיש בה ברכה גם לדור הקיים עוד, גדול ערכה שבעתיים לקראת הדורות הבאים, למען לא ימחה שם וזכר הקהילות, אישיהם ומוסדותיהם מקרבנו ומקרב אחינו, — לידי הקהילות הללו — הפזורים על פני תבל. ספרי־זכרון אלה הנם וישארו לעולם החוט היחידי להידוק הקשרים בין אחים שפוזרו על פני כל קצוי תבל.

*

ברצוני, בשורותי אלה ל"ספר" משהו על אחד, "המשוגעים" האלה אשר הכרתיו לפני למעלה משלושים שנה — משנת 1925, ושמעשיו הטובים למען בנין הארץ קרבוהו אלי עד שה"היכרות" הסתמית בשטח מסוים של פעולותיו — הפעולה למען "קרן היסוד" — נהפכה לברית ידידות הנמשכת עד היום ועוד הולכת ומתחזקת מיום ליום. כוונתי לאחד מאישיה הדגולים של אוסטרו־ב־מזוביצק ר' אריה מרגלית, שהכרתיו בשם "לייבל מאר־גאליעס" או "חבר מארגאליעס".

היה זה כשמונתי בראשונה כקורספונדנט ראשי של הלשכה הארצית לקרן היסוד בפולניה וכעבור זמן־מה כמנהל מחלקת התעמולה וההסברה שלה. בתוקף תפקידי זה הייתי, "המקשר שבכתב" שבין לשכת "קרן היסוד" ובין עסקניה ופעיליה שבכל פולניה הקונגרסאית וערי הספר שלה.

מתוך המגע שבכתב, בא גם מגע שבעל־פה עם בחירי העסקנים, שבזמן ביקוריהם בורשה סרו כרגיל ללשכת "קרן היסוד" לסדר את הענינים וכמובן, לא פסחו גם על חדר עבודתי, ששם אפשר היה, "להציץ" בעתון עברי טרי שהגיע זה עתה מן הארץ ולחוות דעה על חומר התעמולה, "תוצרת הארץ" או פרי המחלקה לתעמולה הארצית.

ר' אריה מרגלית היה גם כן מבאי חדרי. ותמיד עשה זאת לאחר שגמר את עסקיו עם הזילברברגים (זילברברגים בלשון רבים!) כי שנים היו בלשכת "קרן היסוד" ששמותיהם ושמות משפחתם דומים ולכן היו נקראים זילברברג 1 וזילברברג 2. אני מתכוון לחברי הטוב מר אברהם זילברברג 1 הי"ד שהיה מזכיר הלשכה והממונה על תכנון וארגון מגביות למען "קרן היסוד" בפולניה ולידיד נעורי מר אברהם זילברברג 2 הי"ד (חתנו של איש אוסטרו־ב־מזוביצק ר' יצחק (איצל) מורגנשטרן ז"ל) שהיה הממונה על השטרות (מי שהיה מבאי בית "קרן היסוד" בפולניה וראה את קופות הברזל שהכילו רבבות שטרות של תורמים שהיו נשלחים לגביה למאות בנקים ידע להעריך מהו תפקידו של הממונה על שטרות). ומה היה תוכן שיחותיו? ראשית כל — מה שלומך? ומה שלום אנשי "קרן היסוד"? מה הם המקומות שמגבית "קרן היסוד" הצליחה בהם ביותר? האם יש גידול בהכנסות ובמספר התורמים? מהן התכניות לקראת השנה הבאה? ומי הוא הגדול שיבוא לנצח על המלאכה ולהכריז על המגבית השנתית?

ומשמע על הסכמתו של מי מקברניטי התחיה שהסכים לבוא לפולניה אורז עיניו ובת־צחוק של הנאה יתירה רחפה מעל פניו וקרא בהתלהבות: הנה האיש אשר יצליח להרים את הקרן הלאומית שלנו ואשריכם שזכיתם לקבל את הסכמתו, והוא מוסיף לשאול: האם זה כבר בטוח? ואם שמע ח"ו, שהדבר תלוי עוד במצב בריאותו של האורח, נתמלאו פניו דאגה... אבל מיד התאושש ואמר, "שליחי מצוה אינם ניוזקים" והאם יש מצוה יותר גדולה מאשר בנין הארץ? ומשנפרד לא שכח לבקש: למען השם! כאשר תקבלו אישור סופי תמהרו נא להודיעני! וגדולה היתה שמחתו כאשר אברהם זילברברג 2, בשעת ביקורו באוסטרו־ב־מזוביצק, הביא לו את הבשורה הטובה שהנה אותה האישיות הדגולה שציפו לבואה — בוא תבוא!

זכורני פעם, לאחר ביקורו של מרגלית במשרדנו, נכנס לחדרי זילברברג הראשון — המתכנן של המגביות — ופניו מלאים דאגה כשהוא אומר: „מה עושים עם יהודי זה? מרגלית קלקל לי את התכנית שלי“.

עיבדתי מסלול עבור החבר גורזלקה לחדשים וכללתי בו את אוסטרוב-מזוביצק והנה בא הח' מרגלית וטוען, שבעירו אפשר להקדים את המגבית בששה שבועות מכיון שכמעט כל השטרות כבר נפרעו. ומשטענתי: הרי לא עברו אלא עשרה חדשים מן המגבית השנתית האחרונה! ענה: „שטויות“, מי יזכור זאת ולאחר שהתורמים שילמו כבר את שטרותיהם אפשר להתרימים מחדש... ומכיון שהוא עמד על שלו מוכרח הייתי להסכים. וכך זכתה אוסטרוב-מזוביצק לשנת-מגבית בת עשרה חדשים בלבד!

ומשנתבקש זילברברג השני לחקור על שורש האפשרות הבלעדית הזאת נתגלה ה„סוד“ וראוי הוא „סוד“ זה שיפורסם ברבים!

רגיל היה ר' אריה מרגלית דגן לפרוע גם את שטרותיהם של אחרים מכיסו ובלבד שהכסף יגיע ל„קרן היסוד“ ולחכות להחזרת הכסף על ידי התורמים „לכשירחיב“...

בשיטה זו נקט עד שעלה ארצה וידע-ידבר סיפרו בלחישת, כי כשעלה מרגלית ארצה הביא בתרמילו גם צרור שטרות שלא נפרעו על ידי בעליהם אלא שהתבייש, או „לא רצה להחזירם לקרן היסוד“ ויותר על הכספים, ששילם על חשבון אחרים.

לא הייתי יוצא ידי חובתי אילו לא הייתי מספר ברבים מה ששמעתי מכמה וכמה ממדריכי „קרן היסוד“ בפולניה על התנהגותו בשבוע המגבית באוסטרוב-מזוביצק.

ימים אלה שהיו „ימי חג“ לכל נאמני התנועה הלאומית בעיר, היו לר' אריה מרגלית ימי שבתון ממש מעסקו הפרטי — האקספדיציה של טחנות הקמח שבעיר — ומשהגיעו קרונות של חיטה ומשעמדו להטעין קרונות של קמח „פסק“ מרגלית מה עדיף וקבע ש„קרן היסוד“ (וגם „קרן קיימת לישראל“) עדיפים. המסחר ועסקי המסחר נדחים! ומשהטילו קנסות על השחיית הקרונות ללא פריקה וללא הטענה היה מרגלית משלם את הקנסות מכיסו מבלי לחייב בזה את בעלי הטחנות...

ור' אריה דגן היה העושה והמעשה לכל ימי המגבית ונהג גם מנהג יפה של הכנסת אורחים בשליחי הקרנות.

אין כל פלא, איפוא, שאוסטרוב-מזוביצק היתה אחת הערים המצטיינות ביותר בעבודתן למען הקרנות הלאומיות.

זכה ידידי ר' אריה מרגלית לעלות ארצה. הוא הגשים את משאת נפשו אבל, לא זכה להגשים את שאיפתו להמשיך לעסוק בעבודה למען הקרנות, שלא על מנת לקבל פרס, דבר, שאגב, אינו נהוג בארצנו.

הוא נכנס לעבודה בקרן הקיימת ומילא את תפקידו באותו המרץ וכוח הנעורים שהיה רגיל בו, אבל מה שלא זכה בשטח זה הוא הצליח בשטח אחר, שאינו נופל בחשיבותו מן המעשים שהיה רגיל בהם בפולניה. הוא נעשה ממש ל„אבא“ של אוסטרוב-מזוביצק. „הקים“ את ארגון יוצאי אוסטרוב ומוסד של סעד בצורת קופת „גמילות חסדים“ ואחרון אחרון — הציב לו למטרה ליצור, ממש ליצור יש מאין, את ספר ההנצחה לקהילת אוסטרוב דבר שאיש לא האמין באפשרות ביצועו, באין חומר ואין סופרים אשר יעשו המלאכה.

הוא ניגש במלוא המרץ והנה הוא עומד כבר על סף ההגשמה.

תפילתי וברכתי שיוכה לברך בקרוב על המוגמר.

ראיתי חובה לעצמי להעלות על הכתב מקצת מן המקצת שידוע לי על פעולותיו כידיד, כשכן קרוב, כאדם שבילה את ילדותו באוסטרולנקה, שאבי הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי ז"ל היה רבה. אשר לבו כואב חורבנה וחורבן העיר הקרובה לה אוסטרוב.

ש. ד. ירושלמי

תל-אביב

אוסטרוב – לומזי

יום הראשון לאפריל, יום פתיחת המכללה העברית, הוחג אצלנו ברוב פאר והדר. עוד בבוקר אפשר היה להכיר חגיגות מיוחדות. הרבה חלונות היו מקושטים במדבקות הקרן הקיימת. האנשים היו לבושים בגדי חג ונשאו זיטונים ופרחים מצבע תכלת-לבן.

בשעה האחת עשרה בבוקר התקיימה תחת כיפת הרקיע אסיפת עם גדולה. נאמו בה האדונים: ווגמיסטר (יהודית), שוורץ (עברית) והולצמן (פולנית). בחצי השלישי היתה תהלוכה של תלמידי בית הספר תרבות וגן הילדים. התהלוכה עשתה על כל רואיה רושם כביר.

בשעה השמינית בערב היתה באולט הכי גדול בעירנו, „אוריפיאום“, אקדמיה חגיגית. האולם היה מלא מפה אל פה והרבה אנשים מוכרחים היו לשוב לבתיהם מחוסר מקום.

האקדמיה התנהלה תחת נשיאותו של מר מיכאל טייטל.

בחלק הנאומים השתתפו האדונים: ווגמיסטר (עברית), גלינקה (יהודית) ומרגלית (יהודית); ובחלק השירה והדקלום — מר טשארני, מרת לויטוב, מר שוורץ, מר גולדשטיין והעלמה ריבה.

האקדמיה נסגרה בשעה דראשונה בלילה לקול צלילי התקוה, שכל הקהל שר בהתלהבות. אחר כך התחיל באולמי הספריה בנקט שהשתתפו בו טובי העיר.

נדפס בעתון „היום“ בירשה בן אחיקם

אסיפת עם לפתיחת המכללה בירושלים בשנת תרפ"ה.

היום הראשון

הקדמה לפעילות התנועה הציונית

במסגרת

ועד „צעירי ציון” בשנת 1919

עומדים (מימין): מ. ראף, י. מילצ'דסקי, מ. פודבלוביץ.
יושבים (מימין): מ. ליס, ל. גורודנצק, ב. מרקוספלד, ב. טייטל (למטה).

„השומר הלאומי”

בינואר 1928 נוסד הקן של „השומר הלאומי” בעירנו.
הח' ד. ט. (כיום סגן ראש עירייה בעיר ואם בישראל), שליח ההנהגה הראשית
בוורשא — הניח את ראשית הקן בעזרת מנהל ביה"ס „תרבות”, מר זלטקס ע"ה והתלמידים
המומלצים על ידו, קנישינסקי, שולץ, גולדזר ומידנבוים.
אעפ"י שהנוער היה כבר בחלקו מאורגן ב„השומר הצעיר” וכו', בכל זאת הצלחנו
אחרי פעולת הסברה חברתית לארגן בשורותינו כ־400 בני נוער.
החניכים שנקראו כפירים, צופים, קשישים, נקלטו בקיבוצים וגדודים, לפי התקן
שהיה קיים באותו זמן — וקלטו את התורה השומרית והצופית מפי מחנכיהם, והקן היה
לתפארת המקום.
הוקם ועד הורים „פטרונט” — שבראשו עמדו הח"ח מרגלית, גלינקא, הולצמן,
וגמן — ובעזרתו שלחנו למושבבת מנהלים הראשונה את המדריכים שולץ ומידנבוים.

הנוער שהיה מאורגן — היה האוונגרד של ההסתדרות הציונית בעירנו אשר בראשה עמדו כל השנים הח' מרגלית וגלינקא. השתתפנו בכל ענפי העבודה — באופן פעיל ומסור וכשבא יום הפקודה, בחירות לסיים הפולני או לעירייה — היינו הזרוע המבצעת ליד ההסתדרות הציונית, למלא את כל העבודה הטכנית והארגונית שהוטלה עלינו. אחת מפעולותינו הברוכות — היה „הדואר השומרי“, שמילא תפקיד חשוב בהגדלת ההכנסות לק.ל. — בחדשים אלול ותשרי חילקנו את כל כרטיסי הברכה שנשלחו לכבוד ראש השנה.

פלוגת „השומר הלאומי“

בשנת 1931 נתארגנה בעירנו מטעם ההנהגה הראשית נקודת „הכשרה“. מכל הגליל באו השומרים החלוצים ל„הכשרה“ להגשמת חלום חייהם, ועבדו בכל מיני עבודות גופניות עד שהגיע תורם ל„עלייה“ — ובארץ־ישראל הניחו את היסוד לקיבוצי העובד הציוני עד היום הזה. כמה עמל ויגע השקיעו בביסוס קיומם בהכשרה זו — עד שהחדירו רעיון זה למוחות ההורים והמבוגרים. כאן קידשו את עצמם למען המולדת הנכספת ומלאו את שנות השירות להגשמה חלוצית וכשקיבלו את הסרטיפיקט המקווה — עלו ארצה ברינה. הברי הכשרה — הכניסו והזרימו תוכן חדש בין חוגי הנוער הציוני והקן התפתח מיום ליום.

ביוני 1934 נערכה מסיבת פרידה חגיגית למדריך שלמה גולדושר (גלעדי) לרגלי עלייתו ארצה — אחרי שקיים בגופו שירות בהכשרה. זה היה מאורע חגיגי — ורבים היו המגשימים שהמשיכו להתמסר לעבודה אינטנסיבית בקן המקומי ובפלוגת ההכשרה. הקן היה קשור להנהגה הראשית בוורשה אשר הד"ר ראובן בן־שם פלדשהו עמד בראשה. בהזדמנויות שונות ביקר בעירנו והעלה את קרן התנועה השומרית בין החברים.

שהיו מושפעים מיהסו ה"אבהי" ומלהט דבריו שחדרו עמוק בלבותינו ונטע בנו את האהבה השומרית ומסירות הנפש לרעיון הציוני ולהגשמה חלוצית.

דפי הספר הזה יספרו על כל פעולותיהם הברוכות של בני-הנוער בעירנו ושורות אלה ישמשו נא מזכרת-עד לנשמות אלה מהם, שלא זכו לדאבוננו להגשמה ולעלות ארצה ישראל.

ויצוין במיוחד חברנו היקר נוח קנישנסקי ז"ל הי"ד, אשר בכל מרצו ולהט נעוריו התמסר לביסוס הקן וקיומו, ושימש הרבה שנים כראש הקן (נפל בגיבורים בזמן שירותו בצבא פולין). יהא זכרו ברוך.

תמונות הקדושים המופיעות בספר "יזכור" זה מדובבות אלינו — כל נשמה יקרה להוד ותובעים מאתנו לא לשכוח את אשר עשה לנו העמלק הנאצי בהשמידו את הורינו, אהינו יאחיותינו וקרובינו היקרים.

יהודה שולץ

בניברק

פגישה אזורית של חברי הציונים-הכלליים, מהסביבה והעיירות הסמוכות בהשתתפותו של מר משה פולקביץ באכוח הועד המרכזי בוורשה שהרצה על בעיות חשובות העומדות על הפרק.

יור הפגישה היה מר חיים גלינקא. כל המשתתפים ביקרו בקיבוץ-הכשרה של "הנוער-הציוני" ו"החלוץ הכלל-ציוני" וכן בבית-הספר "תרבות".

י. שולץ

הקיבוץ „החלוץ הכלל ציוני“

אחד הקיבוצים החלוציים באוסטרוב-מזוביצק היה קיבוץ „החלוץ הכלל ציוני“ בשנים 34–1932. הוא מנה אז כשלושים חבר והברה, שבאו ממקומות שונים מפולניה, ממקומות קרובים ורחוקים.

חג הפסח — ליל הסדר של הקיבוצים — באוסטרוב בהשתתפות אורחים בשנת תרצ"ג, בבית פישל רוזנטל.

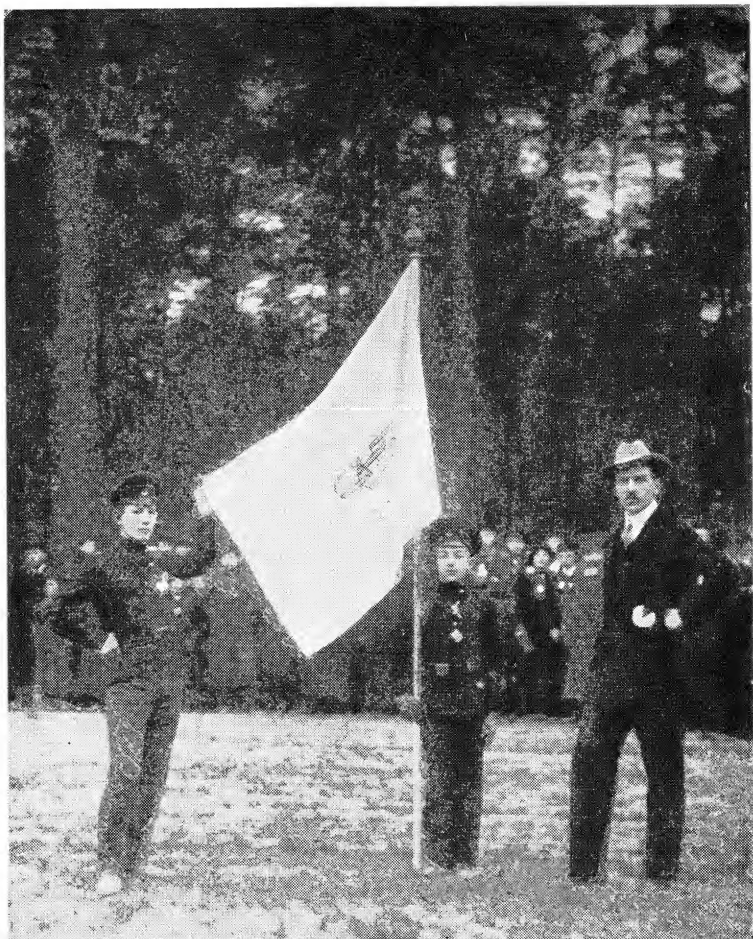
אנו עבדנו והכשרנו את עצמנו לעליה. מעון הקיבוץ היה בבית שבו נמצא בית הספר „תרבות“, ואחרי כן באותו הרחוב רוזאנסקא בבית פריימאן. שם גרנו ושרנו ומשם היינו יוצאים לעבודה בטחנות-קמח, במנסרות-עצים, ובכל מיני מקומות עבודה אחרים, וגם לחוטבי עצים ושואבי מים היינו. בערב המה המעון. החברים היו חוזרים מעבודתם, ודופק החיים היה חזק. גם החברות היו יוצאות לעבודה, אם זה במשק בית או כזבניות בחנויות. בדרך כלל חיינו בדוחק. עזרה מהבית לא רצינו לקבל והכנסותינו לא הספיקו כדי לכסות את ההוצאות ההכרחיות. וכאן עלי לציין את העזרה שקיבלנו מהחברים במקום, חברי ההסתדרות הציונית, בחומר וברוח — אם ע"י חיפוש עבודה בשבילנו ואם במתן הלואות בזמן הצורך ועידוד ע"י ביקורים והתענינות בנו. החברים היו פנחס רייגרודסקי, משה צבי בורשטיין, שלום פאלקעוויטש, ועל כולם הפאטרונאט והדואג לנו, הנושא בעול והמבקר אצלנו לעתים תכופות אריה מרגליות. אבל כל התקוות היו לעליה בהקדם לארץ וממקור זה שאבנו עידוד וכוח לשאת בסבל. לעתים נדמה היה לרבים מאתנו שהגנו כבר ארצישראליים, אף שהמשכנו לשבת באוסטרוב ולחלום... עד שזכינו לעלות ארצה בחדש דצמבר 1934, וחבר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולניה ד"ר משה קליינבוים (עכשיו סנה) בא להיפרד מאתנו ולברכנו לעלייתנו ארצה.

אחד החברים

קביצת „החלוץ הצעיר“ עם שמואל פייגין (יושב באמצע).

„מכבי“

בשנת 1916 התארגנה באוסטרוב אגודת נוער להתעמלות, שנקראה אחר כך בשם „מכבי“. האגודה משכה נערים ונערות מבני ישראל, שפעלו תחת דגלן ובמסגרתן והתמסרו לספורט, שנחשב בעיני הציונים כ„ספורט לאומי“ ואכן אגודות אלו היו ציוניות ודגלו היה הדגל הציוני התכול-לבן, ואף תלבושת חבריהן היתה לבנה בתוספת תכלת. החברים היו עוסקים בתרגילי-סדר, משחקים בכדור-סל, ובכל מיני משחקים ספורטיביים, לומדים עברית ומחנכים את חבריהן ברוח הציונות.

אייזשע טייטל ועוד אחרים הניחו את היסוד לאגודת „מכבי“ מקומית. תחת פיקוחו של הגרמני שולטה. „המכבי“ היכה שורש והצטיין ברוב הופעותיו, הלך והתחזק וזה על אף המכשולים שהושמו על דרך התפתחותו.

צעירי עירנו התאחדו יחד וייסדו אגודה להתעמלות והיא הולכת ומתפתחת באופן רצוי מאד. הם דואגים לא רק לבריאות גופם הם, אלא גם לבריאות גופם של המוני העניים

בטיול ה"מכבי" לברוק

בעירנו. האחרונים כמובן לא זקוקים עתה להתעמלות ולמשחקי התגוששות אלא פשוט ללחם ולתבשיל חם והלכו צעירנו וייסדו בית תמחוי בזול, ששם מוצא כל דכפין ארוחה חמה במחיר שתי קיפיקית. כל יום אוכלים בבית־תמחוי זה, כשש מאות איש. המוסד מצטיין בסדריו הטובים ובנקיונו הנפלא. על זה ראויים צעירינו לתודה רבה מאת כל יושבי עירנו.

תנועת בית"ר

בין התנועות הציוניות בעיר לא נעדר גם מקומה של בית"ר, ומבחינת ההתעוררות הציונית והפעילות הלאומית, לא מעט היה חלקה, עד שנת 1930 בזמן שפרשו מהסתדרות הציונית. לקחו חלק פעיל בעבודה הציונית לכל סעיפיה ובעיקר בפעולה למען הקרן הקיימת והצטיינו באוסף כספים למען הקרן יותר מכל יתר המפלגות, היתה תקופה שתפסו אפילו את המקום הראשון.

עקשנות והתמדה רבה השקיעו החברים לעמידה במערכה לקיום הרוח הלאומית שפעמה בקרבם, חיי הנוער נעשו מעניינים, ומלא תוכן, כל אספת פלוגה או גדוד היתה חשובה בעיניו, הנוער מצא ענין רב בתלבושת האחידה של כל תנועה.

כל התנועות שאפו, כמובן, „להתפשטות" ואורגנו מסיבות ותהלוכות. בל"ג בעומר היו מסדרים תהלוכה אל היער וחזירים לפנות ערב בחצוצרות ודגלי כחול-לבן מתנוססים במצעד.

לשגשוג פעילות בית"ר עזר במידה רבה הכנס שהתקיים באוסטרוב-מאזוביצק בהשתתפות נציב בית"ר בפולניה, מר אהרון פרופס, הנמצא כיום בארץ.

קבוצת בית"ר עם א. פרופס בשורה השניה באמצע

קבוצת שחקני כדור-רגל, "אחדות" ע"י "בית-ר" בשנת 1926.

מלים אחדות על יום הוצאת הספר

לקוי בהחלט בחוסר גדול, אם בספר המוקדש לאוסטרוב, שמגמתו להנציח את העיר, אנשיו ומוסדותיו, לא תיזכר דמותו ואישיותו של אריה מרגלית — החי אתנו כאן בארץ, או כפי שהיה פופולרי באוסטרוב — לייבל מרגוליס.

אין זה לגמרי מקרה שמרגלית עומל ועובד בעקשנות למען הוצאת הספר הנ"ל, יען כי בשם אוסטרוב היהודית — וזה נאמר בכנות רבה — רקום באותיות זהב שמו של מרגלית, וטבעי מאוד התמסרותו להוצאת הספר.

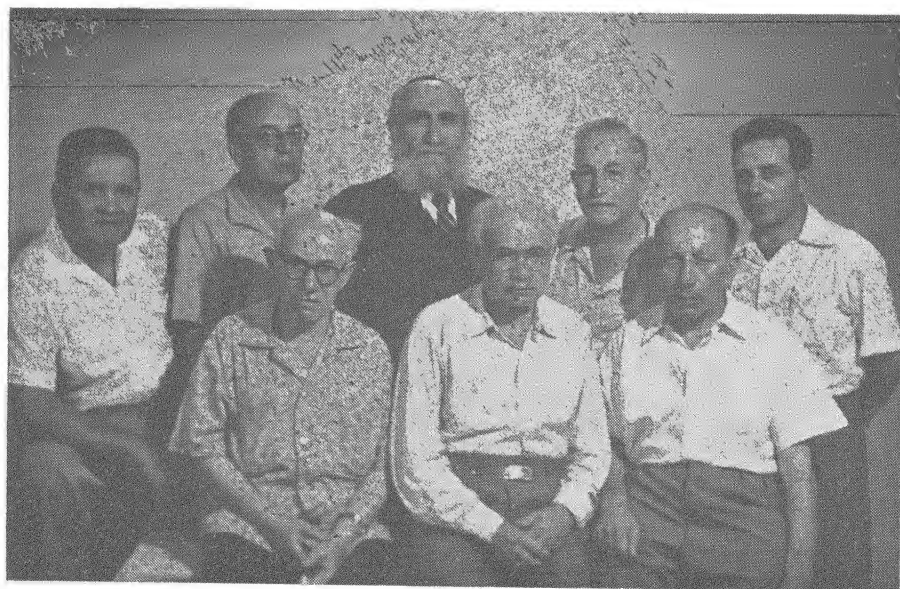
אין מוסד או מפעל ציוני וכלל יהודי, שחלקו לא רב בו, בתנועה הציונית בעיר מילא תפקיד גדול ומכריע בכל השטחים ובכל הפעולות שנהלה התנועה, מראשיה וממכוני פעולותיה תמיד. לוחם ומגן לענייני היהודים בעיריה, ששימש כחבר בה במשך שנים רבות. כל יהודי במועצה ידע לפנות למרגלית. ועד היום — שום דבר אינו קשה בשבילו בכדי להקל ולעזור, חבר פעיל בועד הקהילה ומראשיה. אפשר להגיד בלי הפרזה, היהודי והעסקן הפופולרי ביותר בין האוכלוסיה באוסטרוב.

פעולתו למען הגשמת הרעיון הציוני והקרנת הלאומיות — בקק"ל וקרן היסוד — ועבודתו הציבורית רבת ההיקף יכולה לשמש לדוגמא ולמופת.

לא נרתע מעבודה ופעולות ציבוריות, אפילו אם זה היה קשור בהפסדים אישיים ובהזנחת פרנסתו, וזה קרה לעתים קרובות. ביתו היה תמיד פתוח לכל ענין ציבורי. אלו המה רק קוים כלליים ומעט מזעיר על דמותו של אריה מרגלית היקר.

ראוי לציין לשבח, את רעיתו שעמדה תמיד לימינו ועודדה אותו בעסקנותו הציונית הגדולה וענייני היהודים בכלל.

ח. י. גלינקא

חברי המערכת וועדת הספר — רעדאקציע און בוך קאמיטעט.
יושבים (מימין לשמאל): מ. גלברט, א. מרגלית, אבא גורדין.

עומדים: י. שושני, י. שטיינברג, טוביה מקובר, ח. גלינקא, סיני כץ.

№ 7 "Hanagga" *magazyn* *tygodnik*

המגזין "הנאגה" הוא
המגזין העברי הראשון
הנמצא בארץ ישראל
הוא יצא לאור בשנת
1948 בירושלים
במסגרת תוכנית
ה"הנאגה" של
המחלקה לתרבות
והחינוך של
הממשלה

המגזין "הנאגה" הוא
המגזין העברי הראשון
הנמצא בארץ ישראל
הוא יצא לאור בשנת
1948 בירושלים
במסגרת תוכנית
ה"הנאגה" של
המחלקה לתרבות
והחינוך של
הממשלה

העיתון "אסטר אונדער לעבן"
№ 1. *tygodnik*
Ostrower Leben — Życie Ostrowskie.

אסטר אונדער לעבן

נ ת י ב
© ומתרחש בין קבוצת "נתיב" אין אסטר אונדער לעבן ©
Warszawa, 25 kwietnia 1955

אין ארץ אלע חברים בן דער באוועגונג
העיתון "אסטר אונדער לעבן" יצא לאור בשנת 1955
בירושלים

Jednodniówka

עם יעיד אנגענומען אנאנס
צום
2-טן נומער

קליי ארבעט

העיתון "אסטר אונדער לעבן" יצא לאור בשנת 1955
בירושלים

OSTROWER TRIBUNE

פרשת 10 גר

אסטר אונדער לעבן

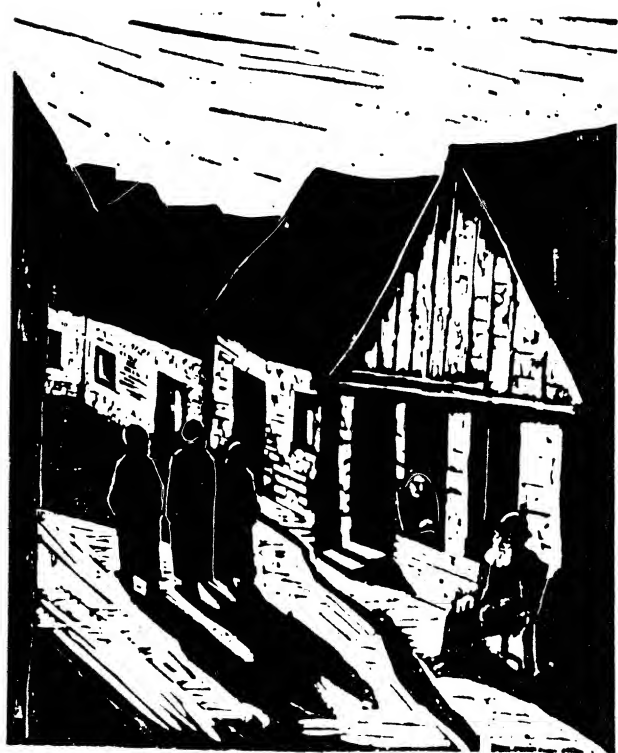
מדינות

Przekł. dn. 7. kwietnia 1954 r.

Kino "COLOSSEUM" teatr

העיתון "אסטר אונדער לעבן" יצא לאור בשנת 1955
בירושלים

אלטע היים

אריה (לייב) מרגלית
תל-אביב

צו דער געשיכטע פון אסטראווע

צוליב פארשידענע סיבות האבן זיך די יידן אין מאזאווע באזעצט שפעטער ווי אין די אנדערע טיילן פון פוילן, צו די וויכטיקסטע סיבות פון דער דערשיינונג געהערן: (א) די פאליטישע זעלבסטשטענדיקייט פון דעם געביט מיט אן אייגענארטיקער פאליטישער טראדיציע; (ב) ווירטשאפטעכע אפגעשטאנענקייט און הארטנעקיגער ווידערשטאנד מצד דער קאטוילישער קירך.

בין יאר 1526 איז מאזאווע געווען אן אומאפהענגיק פירשטנטום. דער צוזאמענבונד מיט דער קרוין איז געווען א שוואכער, די מאזאווער פירשטן האבן אנערקענט די העכערע מאכט פון די פוילישע מלכים איבער זייער לאנד, און פון דער העלפט פון 14טן יארהונדערט אן האבן זיי געשווארן טרייהייט צו די מלכים, אבער בין צום יאר 1526 זענען צוליב דעם די פוילישע מלכים נישט געווארן באטראכט ווי אזעלכע פון מאזאווע.

די פוילישע מלכים האבן געווארט אויף א גינסטיקן מאמענט בכדי איינצוגלידערן מאזאווע אין דער קרוין. דער פראצעס האט זיך נאך אנגעהויבן אין 15טן יארהונדערט. יעדעס מאל ווען עס איז געשטארבן א מאזאווער פירשט אן קינדער, גלידערן די מלכים איין זיין לאנד אין דער קרוין. אזוי זענען אין יאר 1462 איינגעגלידערט געווארן די קרייזן ראווה און גאסטינין, אין יאר 1464 — סאכאטשעוו, און אין יאר 1495 — פלאצק און אסטראוו.

די שלאכטע פון די דאזיקע מאזאווער וואָיעוודסטוועס איז מיט אירע פריוועלע גיעס אויסגעגליכן געווארן מיט דער איבעריקער שלאכטע פון גאנץ פוילן. עס זענען אין מאזאווע איינגעפירט געווארן די פארמעס פון מלוכהשער אדמיניסטראציע און יוריסדיקציע פון גאנץ פוילן. אבער דער גרעסטער טייל פון מאזאווער פירשטענטום איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין נאכן טויט פון די לעצטע צוויי פירשטן פון דער אלטער פיאסט דינאסטיע, וואס זענען געשטארבן אן קינדער.

דאס האט פאסירט אין יאר 1526. דער טייל וואס איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין אין יאר 1526 האט באקומען גאר א ברייטע אויטאנאמיע, ספעציעל אויפן געביט פון יוריסדיקציע.

נאכן יאר 1526 איז דאס גאנצע מאזאווער פירשטנטום איינגעטיילט געווארן אין דריי וואָיעוודסטוועס: ראווה, פלאצק און טשערסק (מאזאווע).¹ דאס מאזאווער פירשטנטום איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין אין דער צייט ווען די פוילישע שלאכטע האט שוין אנגעהויבן אונטערצוגראבן די מאכט פון מלך; ווען זי האט זיך געגרייט צו דער דעצידירנדיקער איינגלידערונג אין דער קרוין, איז זי געווען באשרענקט אין אירע פריוועלעגיעס און דערשיינט נאך דער איינלאדונג ווי אן ארגאניזירטער כוח און קעמפט פאר אירע בעזונדערע פריוועלעגיעס. די פוילישע מלכים שטרעבנדיק צו פארייניקן אלע טיילן פון פוילן, האבן נישט געלייגט צופיל אכט אויף די אונטערשידן

און דער אינערלעכער אָרדנונג פון די פאַרשידענע טיילן אין לאַנד און האָבן דערפילט די פאָדערונגען פון דער מאזאווער שליאַכטע.

אין דער ערשטער זאַמלונג פון די געזעצן פון יאָר 1532, און אין דער צווייטער פון יאָר 1540, זענען צוזאַמען גענומען געוואָרן אלע געזעצן און מנהגים פון מאזאווע. וואָס זענען דאָרט געבליבן גילטיק נאָך דער איינגלידערונג אין דער קרוין און זענען באַשטעטיקט געוואָרן פון די מלכים.²

אין יאָר 1578 האָט דער מלך באטארי באַגרענעצט די מאזאווער אויטאָנאָמיע. און אלע טיילן פון מאזאווע איז איינגעפירט געוואָרן דאָס פוילישע געריכט־וועזן. די שליאַכטע האָט רעזיגנירט פון דער פאָליטישער אומפּאַהענגיקייט. עס זענען דאָך פאַרבליבן געזעצן־מנהגים, וועלכע די מאזאווער שליאַכטע האָט נישט געוואלט אויפגעבן. דאָס זענען די באַקאַנטע „עקסקעפטאע דוקאטו מאזאווע“, וואָס שטיצענדיק זיך אויף זיי האָבן די פאַרשטייער פון דער שליאַכטע אויף די סיימיקעס און אויף די שטאַטישע איינוווינער געפאָדערט אין משך פון 200 יאָר אַרויסצוטרייבן די יידן פון מאזאווע.

כאַטש די דאָזיקע געזעצן זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן נאָר פאַר דער שליאַכטע פון דער טשערסקער וואַיעוודסטווע, בענוצן זיך אויך דערמיט די שליאַכטע קעגן יידן און בעיקר אין די שטעט פון אלע דריי מאזאווער וואַיעוודסטוועס. אַפילו די שליאַכטע פון די קרייזן, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געהערט צו מאזאווע, פאָדערן אין 17טן און אין 18טן יאָרהונדערט אַרויסצוטרייבן די יידן אויפן סמך פון די „עקסקעפטאע“.³ אינטערעסאַנט איז דער פאַקט וואָס אין די דערמאָנטע זאַמלונגען פון געזעצן פון די יאָרן 1532 און 1540 און אויך די „עקסקעפטאע“ איז נישט דערמאָנט קיין פאַרבאָט פאַר די יידן צו בעזעצן זיך אין מאזאווע.

די „עקסקעפטאע דוקאטו מאזאווע“ האָבן נאָר געזאָרגט אַז די מנהגים פון דעם מאזאווע־לאַנד זאָלן נישט בטל ווערן דורכן איינפירן דאָר פוילישע־געריכטסוועזן, ווייל אין מאזאווע איז דער מנהג וויכטיקער פאַרן געשריבענעם געזעץ.⁴ מיר מוזן דעריבער נאָכפאַרשן צו די מינדליכע מנהגים פון מאזאווע האָבן געוויסט פון אַן איסור פאַר יידן צו וווינען אין מאזאווע. אויף דער דאָזיקער פראַגע איז נאָר דאָ איין ענטפער, און דאָס איז — אַ נעגאַטיווער: די מאזאווע מנהגים האָבן וועגן אַזאַ פאַרבאָט נישט געוויסט, וועגן יידן אין מאזאווע הערן מיר שוין אַז אין 13טן און אין 15טן יאָרהונדערט האָבן יידן שוין געווינט אין אלע גרעסערע שטעט פון מאזאווע. וועגן אַרויסצוטרייבן יידן פון מאזאווע אין דער צייט פון די פירשטן הערן מיר נישט. אמת, דער פירשט באלעסלאוו דער 2טער פון טשערסק האָט אין יאָר 1461 אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַרויסצוטרייבן די יידן פון זיין פירשטנטום, אָבער דער באַפעל איז געבליבן אויפן פאַפיר.⁵ אויך נאָך דעם ווי די מאזאווע איז געוואָרן איינגעגלידערט אין די קרוין, הערן מיר נישט וועגן דעם אַז מען זאָל זיך פאַרופן אויף אַ פאַרבאָט אַז יידן טאָרן נישט וווינען אין מאזאווע. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט נאָך די גזירות ת"ח ות"ט און נאָך די פוילישע־שוועדישע מלחמות ווען פוילן ליגט אַ פאַרוויסטע אין חורבות, הויבן די שטעט און די שליאַכטע צו פאַרלאַנגען, אין נאָמען פון די „עקסקעפטאע דוקאטא מאזאווע“ און די „קאנסעטודינעס“ אַז מ'זאָל די יידן פאַרטרייבן פון מאזאווע. אין יאָר 1668 האָט דער סיימיק פון דער שליאַכטע אין דער דאברזינער געגנט פאַרלאַנגט פון זיינע שליחים צום סיים צו פאָדערן אַז מ'זאָל אַרויסצוטרייבן די יידן פון מאזאווע.⁶ דעם „ועד ארבע הארצות“ איז געלונגען דורך געלט מבטל צו מאַכן דעם גירוש וואָס האָט געדראָט אלע יידן פון מאזאווע.⁷

פאָדערונגען אַרויס צוטרייבן יידן פון מאזאוויע הערן מיר פון אַלע זייטן ביז צום סוף פון 18טן יאָרהונדערט. אויך דער „ועד ארבע הארצות“ לאַזט אַרויס כרוניק און מינאַל זיך נישט באַזעצן אין מאזאוויע. אין יאָר 1669 (צום גדליה שנת ת"ל) האָט מען אין דער שול אין טיקטין פאָרגעלייענט דעם ווייטערדיקן כרוז פון „ועד ארבע הארצות“:

„הערט צו כל קהל הקדוש דא לאַזין האלופים ראשים ומנהיגים יצ"ו מכריו ומודיע ויין... מאחר עס איז ידוע לכל דו איז איין תקנת קדמונים דו קיין בר ישראל זאל נישט וווינען במדינת מאז' און וחדשים מקרוב באו כמה אנשים האָבן זיך באַזעצט אין קובע דירתם געוועזן ומאחר אַז עס איז כי פשוט צוגעגאנגען היינו כמחריש און האָבן לאַזן שטין כדקאי קמ"י ועכשיו דו גלות החל המר איז זיך בעו"ה מתגבר הרשעה ובכל יום חורקים שניהם שני־רשעים ילִינו בכך זענין מחזיק בתקנות קדמונינו השיבו אשר דברו אין דער אַסור איז במקמן עומד און איז מען מכריו מזהיר ומודיע דו מהיום והלאה זאל זיך קיינער אשר בשם ישראל יכונה זיך נישט דערוועגן אין צו פארן קובע דירה זיין במדינת מאז' און אויב זיך וועלכער מענטש זאל דערוועגן שלא מרצוננו צו וואנין במדינה הוויא פשיטא דעת חכמים אין נוחה ונקרא עברייך. אַזוי איז מתרה בכרוז הזה דו ער האָט זיך פורש געוועזן מעדת ישראל ומפרישין אותו. אויב זאָלט זיך טרעפן אויף אים איין סיבה או ע"ש (עלילת שוא) במקום דשכיח הדיקא פשיטא דו מען וועט קיין פרוטה אויף ליגן, אפילו קיין השתדלות בעלמא נישט טון ודמו בראשו כי אותרה ועומד הוא בכרוז הזה ואיהו דמתחייב בנפשיה ואנחנו וכל בני ישראל נקיים, זולת וואש מען וועט רדף זיין ד' לייט בדין ישראל בכל הכפיות אשר עמנו... על במוטכם באסיפת האלופים רוזנים כל הקהל יצ"ו וקבלו עליהם להחזיק אסור לכל בני ישראל לדור במדינת מזויה כפי התקנה הקדומה. (פנקס טיקטין)“.⁸

לויט אַ באַפעל פון קייזערלעכן געריכט פון 28טן מערץ 1789 און געהאַלטן ביזן יאָר 1862, איז געווען יידן פערבאטן זיך באַזעצן אין אסטראור־מאזאוויעצק. דאָך אין יאָר 1856 זענען די יידן שוין געווען אַ מערהייט. 2410 יידן קעגן 1560 קריסטן.

דאָס האב איך געפונען אין די „יעוורעסקאיא אנציקלאפּעדיאַ“, פּעטערבורג ברוקהויז־עפרון (באַנד 12 זייט 48—147). אויך אַז דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאָר 1897 איז די צאָל איינוויינער אין אסטראור־פּאָוויאַט (קרייז) געווען 98000 (אַכט און ניינציק טויזנט), אין דעם 17290 (זיבעצן טויזנט צוויי הונדערט און ניינציק) יידן, פון דעם אין אסטראווע גופא 10471 און יידן 5960.

ווי מיר האָבן אָבער געזען האָבן די דאָזיקע פאָדערונגען, הן די גויישע און הן די יידישע, קיין פעולה נישט געהאַט און די יידן האָבן ווייטער געווינט אין מאזאוויע און זיך אויסגעשפּרייט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך און דאָס זעלבע האָט אויך פאָסירט מיטן יידישן ישוב אין אסטראור־מאזאוויעצק.

אסטראור־מאזאוויעצק אַ פּאָוויאַט שטאַט האָט פריער געהערט צו לאַמזשער גובערניע, די שטאַט ליגט אויף אַ פּלאַטבערגיקן שטח, וואָס איז דער וואַסער־טייל פון די טייכן „נארעוו“ און „בוג“. פון דעם שטח שטראָמען די צופלוסן צו די צוויי אויבנדער־מאָנטע טייכן און אויך צום דריטן טייך „בראק“.⁹

די שטאַט אסטראור־מאזאוויעצק ליגט אין מרחק פון 93 וואָרסט פון וואַרשע, 41 וואָרסט פון לאַמזשע, 90 וואָרסט פון ביאַליסטאָק, 15 וואָרסט פון מאַלקין (באַן סטאַציע אויף דער באַן־ליניע וואַרשע־פּעטערבורג) און 10 וואָרסט פון טייך בוג. דורך אסטראווי גייט דורך אַ שאַסי פון דער ערשטער מדרגה פון קאָמוניקאַציע וויכטיקייט; ער ציט זיך פון מאַדלין דורך סעראַצק און ווישאָווי ביז ביאַליסטאָק. דער

שטח פון אסטראווער קרייז (פאָוויאַט) פאַרמאָגט נישט קיין סך טייכן (אין קעגנזאץ צום אסטראלענקער קרייז וואָס איז גאָר רייך אין וואַסער). דער מיטל שטח אין צפון טייל פון קרייז איז כמעט וואַסערלאָז. די דרום און מזרח טיילן האָבן דעם טייך „בראָק“ מיט עטלעכע צופלוסן פון טייך „בוג“.

כמעט דער גאַנצער שטח פון אסטראווער קרייז איז אין סאַמע אָנהויב פון דער היסטאָרישער תקופה געווען איין גרויסער פירשטלעכער אורוואָלד, איבער וועלכן עס זענען געווען זייער שיטער צעוואָרפן קליינע ישובים (קאַלאָניעס). עדות פון יענער תקופה זענען די וועלדער אַרום בראָק. דער קרן פאַר דער שטאָט איז געווען דער יעגער-פאַלאַץ פון די פירשטן. די נישט פרוכטבאַרע ערד האָט נישט צוגעצויגן צו זיך קיין סך קאַלאָניסטן. עס זענען נישט געווען קיין גוטע באַדינגונגען פאַרן אַנטשטיין פון גרויסע ערד-ווירטשאַפטן. דערפאַר האָט זיך אַנטוויקלט אין קרייז מיטעלע און בעיקר קליינע פויערשע ווירטשאַפטן — גרעסערע פריזישע ווירטשאַפטן זענען געווען בלויז 57.

אויפן געביט פון קאָמוניקאַציע איז דער אסטראווער קרייז, באַזונדערס זיינע דרום-און מזרח-טיילן, גוט פאַרזאָרגט:

דער שוויים-און פאַרקער-טייך „בוג“ פליסט אין דרום גרענעץ פון קרייז; די איינזבאַן וואַרשע-פּעטערבורג שניידט איבער די דרום-מזרח טיילן פון קרייז אין דער לענג פון 30 וויאָרסט מיט די באַן-סטאַציעס מאלקין און טשיזעוו.

אַ שאַסיי פון דער ערשטער מדרגה (ביאליסטאקער טראַקט) שניידט דורך דעם קרייז (פאָוויאַט) אין דער ריכטונג פון דרום-מערב צו צפון-מזרח, אויף דער לענג פון 43 וויאָרסט, דער אַנדערער שאַסיי, פון דער צווייטער מדרגה, גייט דורך אין קרייז (דורך אסטראווע קיין אסטראלענקע) 28 וויאָרסט די לענג. וועגן דער אַנטשטיינג פון דער שטאָט איז פאַראַן אַ ווערסיע אַז אסטראוואו האָט באַקומען קעניגלעכע פּריווילעגיעס, און אַז די שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען זינט דעם יאָר 1410.

דער פירשט פון מאזאוויעצק, באלעסלאוו דער 4, האָט אין יאָר 1410 צוגעטיילט זיין דאָרף (אסטראווע) די פּריווילעגיעס פון שטאָט. די מאזאוויעצקער פירשטין אנגא (ווען פוילן איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק האָט מען דעם אַלטן מאַרק אנשטאט רינעק — גערופן „פליאַץ אנני מאזאוויעצקע“ האָט שפּעטער די פּריווילעגיעס נאָך מער פאַרברייטערט.

אין יאָר 1930 (ווען איך בין געווען מיטגליד פון שטאָט-ראַט) האָט דאָן דער שטאָט-ראַט געפּייערט די 500 יאָריקע עקזיסטענץ פון דער שטאָט. דער דעמאָלסדיקער בורמיסטש יאָן זאַקשעווסקי (וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ היסטאָריקער) מחבר געווען אַ בראַשורקע וועגן דער היסטאָריע פון דער שטאָט.

נאָכן איינגלידערן מאזאוויעצק (אין תחום פון פוילישן קעניגרייך) האָבן די פוילישע מלכים די פּריווילעגיעס פון דער שטאָט אסטראוואו-מאזאוויעצק באַשטעטיקט. לויטן סייס-באַשלוס פון יאָר 1565 איז אסטראווע פאַרייניקט געוואָרן נאָר אין איין סטאראסטע.

לויטן איבערזיכט פון יאָר 1616 איז הינטער דער שטאָט געווען אַ קעניגלעכער הויף, ווו עס זענען פאַרגעקומען משפּטים פון דאָרפישן און שטאָטישן כאַראַקטער, אין שטאָט זענען דעמאָלט געווען 453 הייזער. הינטערן שטאָט האָט אויך עקזיסטירט אַ פּלאַנטאַציע פון מארויס-בוימער (אין צאָל פון 30.000 בוימער) און צוכט פון זייד-שפינער (באַמבוקס מארי), איינגעפירט דורך א. באגוצקי.

אין 1660 ציילט אסטראווע (מיט די אַרומיקע דערפער) 5509 נפשות. לויט אַ

באפעל פון קייזערליכן געריכט פון 28טן מערץ 1789 — (אין קראפט ביזן יאר 1862) איז געווען יידן פארבאטן זיך באזעצן אין אסטראווי-מאזאויעצק, דאך אין יאר 1856 זענען די יידן שוין געווען אַ מערהייט: 2410 יידן קעגן 1560 קריסטן.¹⁰

אין יאר 1827 זענען געווען אין שטאָט 184 הייזער און 1792 איינוווינער און אין יאר 1860 — 297 הייזער און 4119 איינוווינער (אין דער צאָל: 2486 יידן).

דער אויסגעברייטערטער אסטראווער פאָוויאַט אין תחום פון דער לאַמזשער גובערניע איז אנטשטאַנען אין יאר 1867 מיט 8 קהילות פון אַמאָליקן אסטראלענקער קרייז און פון 2 — פון פולטוסקער קרייז.

אין יאר 1867 איז שוין פון דער געגנט (אָדער פאָוויאַט) געגאַנגען אַ קאָליקע קיין וואַרשע. דער פאָוויאַט האָט געציילט איבער 77.700 איינוווינער — לויט רעליגיעס: קאַטאָליקן — 61.761, עוואַנגעליער 2.797, פראָוואַסלאָווע — 67 און יידן — 12.515. אין אסטראווי זענען דעמאָלט געווען צוויי עלעמענטאַרע שולן און אין די אַרומיקע שטעטלעך: בראַק, נור, יענדזעווע, וואַנסעווא, זעמבראווע, טשיזעווע, דלוגאשאדלע און קאמאראווע — נאָר צו איין שול.

דער אסטראווער פאָוויאַט איז געוואָרן געטיילט אין 12 גמיעס, צו וועלכע ס'האָבן געהערט 426 דערפער ס'ווערן געבויט שאַסייען קיין מאדלין ווישקאווע און ביאליסטאק. אין אסטראווע קומען פאַר זעקס יאָרדין אַ יאָר. די שטאָט האָט שוין פאַרמאָגט אַ טאַבאַק-פאַבריק, פיל ווינט-מילן און אַ באַרימטע פאַבריק פון „קאלאן"-וואַסער וואָס דער אפטיקער האָט אויפגעשטעלט ביי זיין אפטיק. דערנאָך האָט מען אויפגעשטעלט אַ שפיטאַל, אַ פאָסט-טעלעגראַפֿן-געביידע און פאָוויאַטאָווע געביידעס פאַר בעאַמטע.

אין יאר 1886 באַזיצט די שטאָט 2 עלעמענטאַרע שולן (איינע פאַר יינגלעך און איינע פאַר מיידלעך), אַ פרידנס געריכט פון 4 באַצירקן (געהערט צום ריכטער צוזאַמענפאַר און פולטוסק) אַ קרייז-אַמט, אַ שטאָט-ראַט, פאָסט-אין טעלעגראַפֿן-אַמט. אין שטאָט זענען געווען 472 הייזער, (5 געמויערטע) מיט 7800 איינוווינער: 2688 קאַטאָליקן, 6 פראָוואַסלאָוין, 18 עוואַנגעליקער און 5088 יידן.

אין דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאר 1897 איז די צאָל איינוווינער אין אסטראווער פאָוויאַט (קרייז) געווען 98000 טויזנט נפשות. פון דעם: 17290 יידן, (אין אסטראווי גופא 10471 נפשות, דערפון יידן 5660).

די צאָל שטעטלעך אין פאָוויאַט, וועלכע האָבן געציילט נישט וועניקער ווי 500 איינוווינער, זענען פאָלגענדע:

אנדזיעווע — 1448 איינוווינער (פון זיי 586 יידן), בראַק 2657 (1296 יידן), וואַנסעווא 576 (196 יידן), דלוגאשאדלע 1249 קריסטן (800 יידן), זארעמבי — קאַשצעלנא 1241 קריסטן און (1063 יידן), מאַליקן 1091 קריסטן (348 יידן), נור 2133 קריסטן אין (1212 יידן), פארעמבא 541 קריסטן (74 יידן), סיזחוי 522 קריסטן (88 יידן) און טשיזעווע 1785 קריסטן (1596 יידן).

צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט זענען געווען 63 ווינטמילן מיט אַ יערליכע פראָדוקציע פון 53.450 רובל, 19 וואַסער-מילן (6620 רובל, בראַנפן — ברענערייען: אין בריינשטיק, זאשקאווי און טרינאדי (טרינעסעס) מיט אַ יאָר פראָדוקציע פון 88500 רובל; טאַבאַק-פאַבריק — 19615 רובל; ביר ברויעריי — 7500 רובל; ביי דער אַרטיקער אפטיק האָט עקזיסטירט אַ פאַבריק פון „קאלאן"-וואַסער (באַרימט אין גאַנצן לאַנד).

אין צוזאַציקסטן יאָרהונדערט האָבן זיך אין שטאָט, אַדאַנק דער יידישער איניציאַטיווע אין אַרגאַניזירונג שטאַרק אַנטוויקלט די אינדוסטרי, מסחר און מלאכה.

צום נאַטירליכן אוצר האָבן געהערט די וועלדער. זענען טאַקי ענטשטאַנען אין שטאַט 2 טאַרטאַקן און דער מסחר האָט זיך פאַרגרעסערט אין שטאַט, ווי אויך אין די שטעטלעך אַרום אסטראווע און געשיקט האַלץ-מאַטעריאַלן קיין וואַרשע און אַנדערע שטעט (נאַענטע און ווייטע), אויך קיין אויסלאַנד (דייטשלאַנד און ענגלאַנד).

צוליב די גרויסע צאָל מיליטער-לייט וואָס האָט סטאַציאָנירט אין שטאַט און אין קאמאראווע, האָט מען אויפגעבויט די פאַראַווע מילן וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַ גרויסע פראָדוקציע, בפרט די גרויסע מיל „אויטאַמאַט“ וואָס האָט געהאַט 24 פאַר וואַלצן און האָט זיך גערעכנט אַלס איינע פון די גרעסטע אין פוילן, (געשיקט איר פראָדוקציע איבערן גאַנצן לאַנד).

אויך די ביר-ברויעריי האָט פאַרבעסערט איר אויסאַרבייטונג און איז באַרימט געוואָרן מיט איר גוטן קוואַליטעט ביר, און געשיקט איר פראָדוקציע אויך קיין וואַרשע. ווייטער זענען געווען קלענערע אונטערנעמונגען ווי אַ גילזון-פאַבריק, אַן עסיק-פאַבריק א.א.

די צאָל פון די יידן איז אָבער נישט געוואָקסן, מחמת אַ סך יידן האָבן אויסגעוואָגן דערט; פיל האָבן זיך אַריבערגעצויגן (איבערהויפט די יוגנט) אין די גרויסע שטעט, ווי וואַרשע, לאַדזש א.א. אַ גרויסע טייל האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, אַרגענטינע, אורוגוויי און אַנדערע לענדער אין דער גרויסער וועלט. אַ טייל יוגנט האָט אויך עולה געווען קיין ארץ-ישראל.

אין יאָר 1921 האָט די אַלגעמיינע צאָל באַפעלקערונג אין שטאַט געציילט 13425, פון זיי — 6812 יידן.

אין 1934 (נאָכן פאַרייניקן די שטעטל קאמאראו און עטלעכע דערפער) האָט זיך די שטאַט גערעכנט ביי 20.000 איינוואוינער, פון זיי — 8000 יידן.

ליטעראַטור-מקורות

¹ ס. קאטשעב, „היסטאריא פאלסקא“, 104.

² „לאק. ציט. יאהאניס פ. בראנדקע, „וואָס פאלאניקום“, וואַרשע 1831, 431, 465.

³ אדאלף פאוונינסקי: „דזיעיע זיעמי פאלסקי קוואיסקא“, 99, „לאודא סיימיקאזו זיעמי דאבזינסקע“, 127, 176.

קלוטשיצקי פאַרעפענטלעכט צוויי אינסטרוקציעס וואָס דער ליפנער סיימיק האָט געגעבן זיינע דעפוטאַטן צו די סיימען אין די יאָרן 1678 און 1699, אין וועלכע דער סיימיק פאַדערט אַרויסצוטרײַבן די יידן פון מאזאווע אויפן סמך פון די אַלטע מאזאויער געזעצן.

⁴ עמנואל רינגלבלום: „זשידי וו וואַרשאַווע דא 1527 ראקו“ פ. 44.

⁵ א. קראווע, היסטאריא זשידאוו וו פאלסצע“ 2, 94.

⁶ קלוטשיצקי לאק. ציט.

⁷ פנקס ועד ארבע ארצות, 162.

⁸ פנקס טיקטין, „יעוורייסקאיא סטארינא“ 1912, 80, צ 77.

⁹ „סלאוויק געאגראפישני“.

¹⁰ „יעווראיקאיא ענציקלאפּעדיא“, פעטערבורג „בראקהויוז-עפרון“, באנד 12, זייטן 48—147.

א שפאציר איבער די שטאט

אין מזרח-טייל פון פוילן, אין מאָזאָווע, ליגט אונדזער שטאָט אסטראוו, דעריבער הייסט זי אַסטראָו־מאָזאָוועצק. די שטאָט איז אַרומגענומען מיט וועלדער, אַמאָל פאַר 500 יאָר צוריק ווען מען האָט די שטאָט אָנגעהויבן בויען, איז דאָרט געווען איין גרויסער וואַלד פון צענדליקער קילאָמעטער. אין פאַרשידענע ריכטונגען ציען זיך וועגן. קודם כל דער הויפט וועג פון וואַרשע וואָס האָט דורך די שטעט ראָדזימין, ווישקאוו און גייט דורך אסטראוו ווייטער: איבער זאמבראוו, ביאליסטאק, גראדנע, ווילנע און דערגרייכט אַזש ביז דעם אַמאָליקן פעטערברוג (לענינגראַד).

אַריינפאַרנדיק אין שטאָט נייגט זיך רעכטס אָפּ אַ וועג צום שטעטל בראק, ביים טייך „בוג“, און לינקס קומט באלד דער וועג קיין גאָוואַראָווע, רוזאן—מאָקאָוו—פּוֹלְטִיִּסק. פאַרנדיק דורך די שטאָט אַדורך איבערן מאַרק, נעמט זיך רעכטס דער וועג צו דער באַן־סטאַציע מאַלקין, 15 קילאָמעטער פֿון אסטראוו; לינקס ציט זיך דער וועג איבערן שטעטל קאמאראוו — 3 קילאָמעטער פון אסטראוו, און לויפט אַוועק קיין אסטראלענקא ביז דער דייטשער גרענעץ.

דער הויפט־וועג גייט ווייטער איבער זאמבראוו (30 קילאָמעטער פון אסטראוו) און איבער פאַרשידענע שטעטלעך קיין ביאליסטאק.

פון אסטראלענקער גאַס נייגט זיך אָפּ די ליביאווער גאַס (אַמאָל גערופן קאסע געסל) דער וועג צו דער באַן־סטאַציע שעדלעץ—לאַמזשע (וועלכע ליגט 3 קילאָמעטער פון שטאָט) און ווייטער דער וועג איבער שניאדאָווע קיין לאַמזשע 50 ק"מ פון אסטראוו. אַרום אסטראוו געפונען זיך קליינע שטעטלעך וואנסעווא, פארעמבא, טשערווין, גור, סטערדין, בראק, דאגאשיאדלע, יענדזעווא, זאראמב־קאשציעלני און טשיזשעוו; וועלכע האַנדלען, קויפן און פאַרקויפן אין אסטראוו, דאָס זעלבע אויך צענדליקער פריזישע הויפן זאלעשע, ביאלע, ליגיאווע, טרינאסע און קאלינאָווא. אַ חוץ דעם הונדערטער גרעסערע און קלענערע דערפער פון וועלכע די פויערים ברענגען זייערע פראָדוקטן אין שטאָט צום פאַרקויפן און קויפן אויך דאָרט איין וואָס זיי דאַרפן פאַר זייער ווירטשאַפֿט און הויז געברויך, יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק איז געווען דער מאַרק, און איינמאָל אין חודש (מאָנטיק) — דער חודש־רייד, אויך 4 מאל אַ יאָר — ווי מען פלעגט דאָס רופן — דער יאָר־יאָריד.

דער תבואה מסחר האָט ביי אונז פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט, ווייל עס זענען געווען עטלעכע דאָמ־מילן, דער עיקר די גרויסע מיל „אויטאָמאַט“. אויך דער האַלץ מסחר איז געווען אַ וויכטיקער צווייג פון פרנסה. ס'זענען געווען 2 גרויסע טאַרטאַקן: איינער האָט געהערט צו ר' זלמן יוסף נוטקעוויטש, און דער צווייטער — צו דער משפּחה נאָכן פערשטאַרבנעם ר' הירשל טייטל. דער מסחר מיט האַלץ איז געווען גרויס. אַחוץ אין פוילן, פלעגן געשיקט ווערן פערשידענע מאָטעריאַלן אויך קיין אויסלאַנד. תבואה און האַלץ איז אייגענטליך געווען די 2 הויפט צווייגן פון פרנסה אין שטאָט.

אין צענטער שטאָט ליגט דער אַלטער־מאַרק מיט דער געביידע פון ראָטהוויז, געבויט אין 1925/27 אין קראָקאָווער סטיל מיט אַ זייגער טורם פון אַלע פיר זייטן. אין ראָטהוויז קומען פאַר די יצונגען פון שטאָט־ראַט. דאָרט געפונט זיך די שטאָט

טערטאָק פון די משפּחה טייטל

1907 רענאָס: ר' מיכאל טייטל, א. ד. פאקשיווע און אביגדור טייטל

פאַרוואַלטונג (געוויילט דורכן שטאַט־ראַט) וואָס פאַרוואַלטעט מיט די שטאַט־ענינים. דער שטאַט־ראַט אין פאַרוואַלטונג פלעגן ווערן געקליבן אַלע 5 יאָר.

אַמאָליקע צייטן, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה (18—1914), האָבן יידן וועניק וואָס געהאַט צו טון מיטן מאַגיסטראַט, דער שטאַט פרעזידענט האָט אָנגעפירט מיט דער שטאַט, ער האָט זיך ביי קיינעם נישט געפרעגט און מיט קיינעם זיך נישט באַראַטן וואָס צו טון. די פליכט פון די יידן איז געווען צו צאָלן שטייערן און נישט געבן קיין עצות. אין דער צייט פון דער דייטשער אַקופאַציע איז דער מצב אויף דעם געביט געוואָרן אַ ביסל בעסער. עס איז שוין געווען אַ וויצע־בירגערמייסטער אַ ייד (הירשל טייטל) אויך זענען געווען יידישע בעאַמטע (יצחק מאַרגענשטערן, קאפלאַנסקי און אַנדערע).

אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאַפט זענען געווען אָפטע איינגייערס אין מאַגיסטראַט די שמשים נתן זעליג און הירשל באלבער — גערופן „שקאלניק“, זיי פלעגן דאָס פאַרשרייבן חתונה און געבורט־אַקטן אין די שטאַטישע ביכער. און קיינמאָל איז נישט געווען אין אָרדנונג. זיי פלעגן נישט פאַרשרייבן, אָדער דאָס טון צו שפּעט. דערפון זענען שפּעטער אַרויסגעקומען צרות, באַזונדער ביי יינגלעך בעתן שטעלן זיך צו דער מיליטערישער קאָמיסע (פּריזיוו), אויך זענען די נעמען פון די פאַרשריבענע נישט געווען אין אָרדנונג, אזוי אַז מען האָט קיינמאָל נישט געקאָנט פעסטשטעלן דעם ריכטיקן נאָמען. אַ „מומחה“ אויף דעם געביט איז געווען הירשל שמש.

אַרום די 4 זייטן מאַרק זענען געשטאַנען אָנגעשפּאַרט, איינס אין צווייטן, נידעריקע האַלצערנע הייזער. אַלע געשעפטן אין מאַרק זענען געווען יידישע, הורט און דעטייל פון פאַרשידענע אַרטיקלען: עקאָלאָניאַל, אייזן, שניט סחורה, לעדער, גאַלאַנטעריע, נאָפט, פאַרבן א. אַז. וו. אזוי האָט זיך געפירט הונדערטער יאָרן.

אין די לעצטע יאָרן צווישן ביידע וועלט מלחמות, האָבן זיך שוין אין שטאַט געעפנט קריסטלעכע געשעפטן. די קריסטלעכע אייגנטימער האָבן קאָנקורירט מיט די יידן. נישט מיט קיין ביליגערע פרייזן — נאָר מיט העצן די קריסטלעכע באַפעלקערונג צו באַיקאַטירן די יידישע אינטערנעמונגען.

דאָס גאַנצע לעבן אין שטאַט, האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום אַלטן מאַרק. פון מאַרק האָבן זיך געצווייגט די גאַסן: וואַרשעווער, 3 מאי, פאלטוסקער, נארסקע, מאלקינעו,

וואַרשאַווער גאַס

3־מאי גאַס

פאטשטאדע גאס

מאלקינער וועג

סאלנא, יאטקאווע און דאָס געסל וואָס האָט זיך פאַראייניקט מיט די אסטראלענקער — דער וועג קיין קאמאראווע.

גאָסן לויפן צווישן הילצערנע הייזער, ערטערווייז אויך געמויערטע, גלייך און פאַרקרומט, אין דער לענג און אין דער ברייט פון דער גאַנצער שטאָט ביז פעלדער, וועלדער און וועגן, וואָס פאַרבינדן מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך. קליינע־און הינטער־געסלעך פאַרבינדן גאָס מיט גאָס אין שטאָט גופא.

די יידישע געגנט איז באַשטאַנען קודם כל פון אַלטן מאַרק (נאָכן צוריק אויפשטיין פון פוילן, באַקומען דעם נאָמען „פליאַץ שווענטעי אנני מאזאויעצקעי“, און אויך די גאָסן: וואַרשעווער, אַלט־און ניי־בראקער, מיעדאווא, פולטוסקער, רזאנער, קאזע (אַדער מיצקעוויטש), יאגעלאנסקא, גורסקא, סאלנא, אסטראלענקער, יאטקאווא און באטארעגא, געמישטע גאָסן זענען געווען 3 מאי גאָס, מאלקינער, פאטשטאווע גאָס, אלעיא קאשציושקא, אוגניעווסקא, צמענטארנא, לוביעווסקא, און די פיאסקעס. ריין גויישע גאָסן זענען שוין געווען הינטער — און אַרום דער שטאָט, מיט אייגענע גערטנער און סעדער.

אין די פיר עקן מאַרק זענען געווען פיר פלומפן, וווּ מען האָט גענומען „האַרט“ וואַסער צום הויזליכן געברויך, אויך פאַר בהמות. די פלומפן האָבן געסקריפעט און געקעכצט ביי יעדן צי אַרויף פון איר געבויגענער „האַנט“. אַרום די פלומפן פלעגט ווינטער אויסוואַקסן אַ באַרג אייז וואָס האָט באַשווערט דעם צוגאַנג. וואַסערטרעגער פלעגן דעריבער אָפט אונטערלייגן ברענענדיקע שטיקער האַלץ.

ווייך־וואַסער, אַדער „טיי־וואַסער“ האָט מען גענומען פון דעם „וואדאטשאַנג“, אויך אויפן אַלטן מאַרק. די וואַסערטרעגער פלעגן צושטעלן וואַסער פון הויז צו הויז. געטראָגן וואַסער האָט לאַנגע יאָרן דער משוגענער יצחק, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ קיסר מיט זיין אייגן מיליטער (זומער ווען דאָס מיליטער פלעגט גיין דורכן שטאָט אויף מאַנעווערעס, האָט ער פאַרלאָזט די קיבלעס און זיך געלאָזט פאַראויס פאַרן מיליטער, האַלטענדיק די „נאשעס“ אויפן אַקסל ווי אַ ביקס. די אָפיצירן האָבן אים שוין געקענט און אים נישט געשטערט). פאַפילער איז אויך געווען שעפסעלע וואַסער־טרעגער, שפעטער האָט מען נעבן „וואַדאטשאַנג“ אַרויפגעשטעלט אַ פייערלעשער שאַפּע. (אין 1925 יאָר בעת מען האָט געבויט דאָס ראַטהויז האָט מען דעם „וואַדאטשאַנג“ מיט די שאַפּע אַרונטערגענומען).

אַחוץ גרעסערע און קלענערע סוחרים, פון תבואה און האַלץ זענען יידן געווען: קויפער, פאַרקויפער, איבערקויפער, מעקלערס, בעלי־עגלות, טרעגער און דראַזשקאזשעס, בעלי־מלאכות און טאַנדייטערס אויף ירידים אין דער פרעמד און אויפן מאַרק אין שטאָט. די „הערשער“ פון קליינעם מאַרק זענען געווען די פיש, אויבסט־און גרינוואַרג־הענדלער, פאַר וועמען די באַלעבאַסטעס פלעגן ציטערן פון פחד און היטן זיך נישט אַריינצופאַלן אין זייער גרויס מויל. זייערע ווייבער זענען ווינטער געזעסן איבער סטראַנגאַנעס, פעסלעך און קוישן, אין וואַרעמע קאַפּטאַנעס, ווייך מיט וואַטע אויסגעבעט, און האַלטן צווישן די קניען אַ טאַפּ גליענדע קוילן אַנצוואַרמען זיך.

פיש זענען געלעגן אין הילצערנע קויקעס; אויבסט אין פעסלעך פון האַלץ, און אין קיילעכדיקע, טיפע קוישן, אַדער אויסגעלייגט איבער הילצערנע געשטעלן, — רויטע און געלע קאַרשן, גרינע אַגרעסן, ראָזע פערזאצקעס, פלוימען פון אַלע סאַרטן און גרויסן, עפל און באַרנעס נעבן שוואַרצע רעטעכער, רויטע ראש־חודש רעטעכלעך, געלע מערן, ציבעלעס, בוראַקעס, אויבסט און גרינס מכל המינים האָבן געקוויקט דאָס אויג מיט קילע.

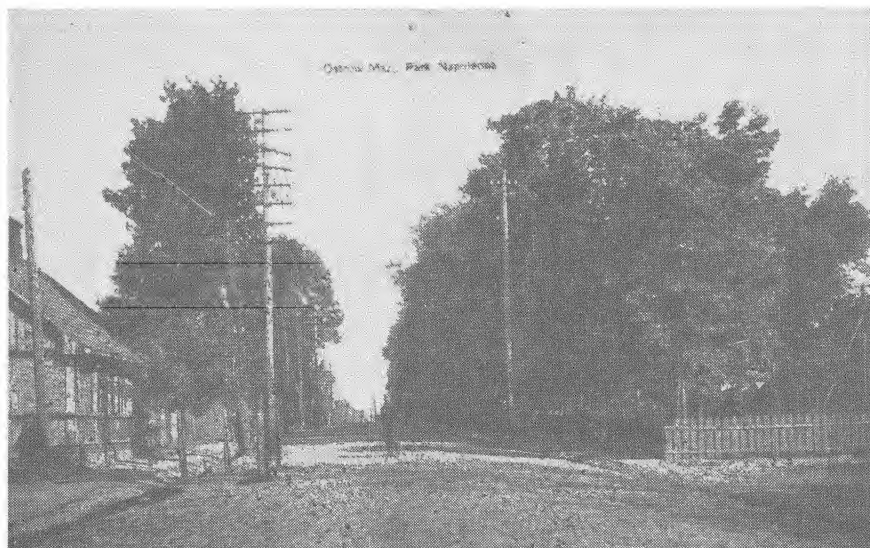
פרישע פארבן. דער קליינער מארק איז שטענדיק געווען פול, דא האָט אַפילו אין דער וואָכן אויסגעזען ווי ערב יום־טוב.

די גאַסן זענען געווען אויסגעזעצט מיט קיילעכדיקע פעלד שטיינער, צוזאַמען־געדריקט און איינגעראַמט אין ווילד וואַקסנדיקע גראַזן.

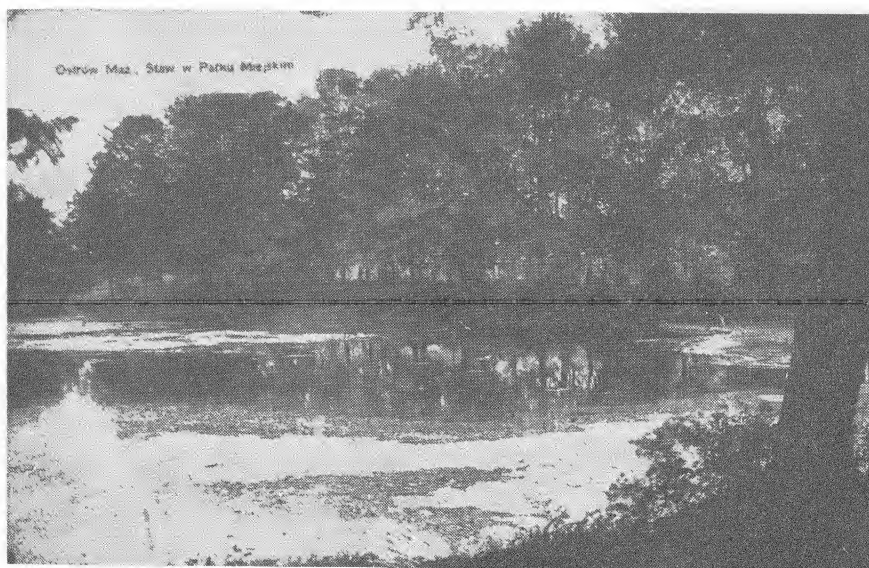
לענג אויס דער וואַרשעווער (שפעטער פילסודסקעגא) און 3טער מאי (אַמאָליקע „פּשעדיעשטשע“) זענען די לעצטע יאָרן געווען די טראַטואַרן אויסגעלייגט מיט פלאַטן פון צעמענט און דאָס נאָר פון איין זייט. אין די קליינע געסלעך איז דאָס אויך נישטאָ; אַ טיפער רינשטאַק ווי אַ שרינט טיילט אָפּ די שפיציקע שטיינער פון גאַס און פּערהאַלט רעגן־וואַסער אין די רינשטאַקן. חדר־יינגלעך טוען אויס שיד און זאָקן און טאַפּטשען אין

וואַסער, וואָס ווערט אין ווינטער פאַרוואַנדלט אין אַ גליטש. בוימער זענען נאָר פאַראַן אין די קריסטלעכע גאַסן. אַ סך הילצערנע און וועניק געמיינערט הייזלעך, שמאַלע געסלעך, אָפּענע הויפּן, וווּ מען האָט געקאַנט גיין ווי אין „רשות־הרבים“, פון גאַס צו גאַס. שמאַלע „שטשאַנקעס“ און הינטער־הויפּן האָבן דערציילט וועגן אַן אַרימען און בעשיידן. אָבער בכבוד לעבן; אַ שותפות צווישן הויז און הויז, הויף און הויף. אָבער אַחוץ דער אויסערליכער עלענטקייט, האָט זיך יעדע גאַס געהאַט איר לעבנס־שטייגער. פאַרב און געשיכטע.

דער שפאציר גארטן

די „סאדזעווקע”

שטייט זיך אזוי צווישן וואַרשאַווער און בראַקער גאַסן ביי דער פראַוואַסלאָווער צערקווע א „פלומפ“; וויזאַווי דעם פלומפ — אַ ווייט געמויערט הויז פון יידישן דאָקטאר קליאַטשקא (אין דער ערשטער וועלט מלחמה 1914—1918 פאַרטריבן קיין רוסלאַנד), שפּעטער דער פאַריין „בילדונג“ און די פאַלקס־ביבליאָטעק.

פון דער צווייטער זייט צערקווע: דער שפּאַציר־גאַרטן (ביי די פאַליאַקן געהייסן — נאַפּאַלעאַן־סקווער); בייטאָג האָבן זיך דאָרט געשפּילט קינדער און ביינאַכט — פערליבטע פאַרלעך.

די גלאַקן פון דער פראַוואַסלאָווער צערקווע פלעגן זינטיק, רופנדיק צום געבעט, פאַרגלוישן די קאָפּ. פון אַנדערן עק שטאַט, אויף 3 מאַי גאַס, פלעגן זיך קאַנקורירן צווישן זיך, ווער וועמען וועט איבערשטייגן מיטן ביס־באַס, ביס־באַס.

זענען געקומען נייע צייטן, די פאַליאַקן האָבן פונאַנדערגענומען די צערקווע און דעם שטח צוגעשטילט צום שפּאַציר־גאַרטן. ווייטער, אויף דער וואַרשעווער גאַס, נאָך דער ברויעריי האָט זיך געפונען די „סאָדזעווקע“ ווער געדענקט נישט די „סאָדזעווקע“ פון די קינדער־יאָרן, וווּ עס איז געווען אַ „סטאָר“ און קינדער פלעגן כאָפן קליינע פישעלעך. אויך עלטערע פלעגן זיך אַפרוען זומער אין שאָטן פון די שיינע בוימער, און ווינטער — זיך גליטשן אויפן געפרוירענעם סטאָו.

נאָך דער „סאָדזעווקע“ קומט דאָס הויז פון אברהם יצחק פריימאַן, דער צושטעלער פון פלייש פאַרן פוילישן מיליטער אין קאמאראו און אין אַנדערע פלעצער.

נאָך אים — דאָס הויז פונעם גרויסן האַלץ־סוחר און שותף צום שווערס טאַרטאַק — יוסף פראמאוויטש. קעגנאיבער רעכטס — די געביידע פון „סטאַראסטווא“ און אסטראווס־קיס גאַרטן — איינע פון די שענסטע ערטער אין שטאַט. נאָך דעם גאַרטן האָבן זיך צעשיידט צוויי וועגן: איינער רעכטס, דער וואַרשאַווער וועג, דורך ווישקאו און ראדזימין. אייף דעם גאַנצן וועג האָבן זיך געצויגן וועלדער. דאָרט פלעגט מען דינגען זומער „דאָטשעס“ און אויך שפּאַצירן; לינקס — דער וועג קיין בראַק, 10 קילאָמעטער פון אסטראו דער גאַנצער וועג — פול מיט וועלדער, וווּ עס פלעגן מייסטנס שפּאַצירן. אַדער שבת קומען רוען די אַרימע בעלי־מלאכות, האראפאשניקעס מיט זייערע משפחות. די דאָזיקע וועלדער האָבן פיל צו דערציילן פון די אַמאָליקע ראָמאַנטישע צייטן.

אין דער געגנט אויף די אַזוי גערופענע פאַד־גשיבאווסקע (דער באָטשנער וועג, וואָס פירט אין דאָרף גזשיבאווסקע) האָבן געווינט אַרימע פויערים. זיי פלעגן זומער פערדינגען זייערע וווינונגען אויף זומער צו „דאָטשניקעס“ און אַליין גיין שלאָפן אין שטאַל.

דער רוב פלעגט זומער, נאָך שווערע אַרבעט און דוּחַק אין פרישע לופט, קומען אַפרוען און שעפן חיות אין בראַקער וואַלד.

דער אַלמער מאַרק

לויטן אויסזען פון מאַרק האָט מען לייכט געקאַנט וויסן וואָס פאַר אַ טאָג עס איז; יעדער טאָג אין דער וואַך האָט געהאַט זיין אויסזען.

אין אַ שבת, אַ יידישן יום טוב, רוט דער מאַרק; די געשעפטן זענען געשלאָסן, מענטשן זעט מען וועניק, די איינציקע דורכגייער זענען יידן און יידענעס, אַנגעטוענע אין סאַמעט און זיידנס, שוואַרצע קאַפּאַטעס, סאַמעטענע היטלעך; פרויען אין לאַנגע קליידער, טערקישע שאַלן, באַהאַנגען מיט שווערע גאָלדענע קייטן, טייערע שטיינער; זיי באַוועגן זיך מיט שטילע טריט, ליכטיקע פנימער. אין דער ריכטונג צו די שוואַלן, בתי

מדרשים און שטיבלעך. דער מאַרק איז ליידיק, אויס האַנדל, אויס געשעפטן — עס איז שבת. אין דער לופט שוועבט די הייליקייט און רו פון שבת, די פרייד פון אלע טעג פון דער גאַנצער וואָך.

זונטיק, אין די טעג פון קריסטלעכע חגאות, איז דער מאַרק פול מיט גויים, וועלכע קומען צוריק פונעם קאָשטשאל זיך צו טרעפן מיט באַקאַנטע, צוזאַמען טרינקען און עפעס צובייסן מיט די "קומעס", געשמאַק עסן לאַנגע קישקעס, אַנגעפילטע מיט קאַשע, זויער קרויט, טינקן חלה אָדער ברויט אין בראָנפן אָדער קוואַס.

יידישע געוועלבער זענען האַלב אָפן, האַלב צוגעמאַכט, יידן דרייען זיך נישט אין מאַרק; זיי שטייען צוליב זיכערקייט פאַר די הייזלעך און פאַר די געשעפטן. קירכן-גלאָקן וועקן אויף טרויעריקע געדאַנקען, אומהיימליכע דעראינערונגען, שרעק; יידן ווייסן אז אלע צרות, אלע רדיפות הייבן זיך שטענדיק אָן אין אַ זונטיק, אין אַ טאָג פון גויישע חגא.

דינסטיק'ס און מיטוואַכ'ס זענען גרויע טעג, געשעפטן שטייען אָפן פון געווינהייט און דער פדיון איז קליין. מענטשן באַוועגן זיך וווּ שאַטנס, אָן אַ ציל, שטעלן זיך אים קופּקעלעך, שטייען, שווייגן, קוקן אין ליידיקן מאַרק אַריין און גייען זיך פונאַנדער.

דינסטיק'ס און מיטוואַכ'ס זענען שווערע לאַנגווייליקע טעג אויפן אַלטן מאַרק. אַנדערש זעען שוין אויס די מאַנטיק'ס און דאַנערשטיק'ס, ווען עס שטעלן זיך די טאַרג טעג. באַלד אינדערפרי ווערט שוין דאָ ענג פאַר אלע געקומענע; דער מאַרק ווערט איבערפולט און גיסט זיך איבער ווייטער אין נייעם מאַרק, אין חזיר מאַרק און אויך אויף די „פּיאַסקעס“.

דער אַלטער מאַרק

פון גאַנץ פרי פאָרן פויערעם און פויערטעס אין איין אָדער צוויי פערדיקע פירלעך, אָנגעלאָדענע מיט תבואה, אויבסט און גרינווארג, קאַטשקעס, גענו, אינדיקעס, הינער און אייער, דא און דאָרט ליגט אַ קאַלב אויפן וואָגן און פון הינטן צוגעבונדן אַ יונג פערדל, אַ קו...

דאָרפישע פּוֹס־גייַער טראָגן אין שטרויענע קוישן „אסלעס“ פוטער, קעזן, טעפּ שמאַנט, און אין ערדענע קריגן — קארשן, טרושקאוועס, אָדער גאָר אַן עוף; ווער עס פירט אַ בהמה און ווער עס טרייבט אַ סטאַדע גענו.

אַלע צײַען צום מאַרק מיט אָן אומאויפהעריקן גערויש פון אַלע וועגן, ווי רוישנדיקע טייכלעך אין אַ גרעסער וואַסער אַריין.

דאָס געפילדער און לויפּעניש איז גרויס, רויקע יידן און יידענעס, שטילע מענטשן, פאַרענדערן זיך אין מאַרק טעג נישט צו דערקענען; מען פאַרגעסט זיך אין גאַנצן, מען קריכט פון דער הויט, מען לויפט נאָך דאָרפֿס־גייַער, פויערישע וועגעלעך; ווער עס טאַפט אַ זאַק קאָרן, ווער אַן עוף, צו עס איז גענוג פעט; אַנדערע לאָזן זיך גאָר פירן אַ קאַלב זעלבערצווייט אָדער זעלבער דריט, מען לייגט צו אַ האַנט אויף אַ זעקל תבואה, אַ בהמה — עס איז אַ סגולה צו ווערן אַ שותף צום אַזוי אויך שוואַכן ריווח.

מעקלערס, פאַרקויפּערס, איבערקויפּערס און סתם יידענעס, באַלעבאַסטעס שטופן זיך אויפערערגעטע, צעטומלטע אַרום וועגענער, ווילן מיט קולות אַרויסרייסן דעם גראַשן פרנסה. צייטן ווערן שווערער און מיילער מער...

דער הויפט האַנדל איז תבואה. כאַפט מען אַ פּורל תבואה און מען לויפט דערמיט אַוועק מיטן פויער אין אַ שפייכלער אַריין פון אַ גרעסערן תבואה סוחר. באַקומען באַצאַלט פון זאַק, לויפט מען ווייטער.

שטייט מען שלעכט מיטן שפייכלער — פירט מען דאָס ביסל תבואה גלייך אין מיל אַריין, די מילן אין שטאַט (אויסער די מיל „מאָזור“ וועלכע געהערט צו די קריסטליכע „ספּולקע“) זענען יידישע. דאָס מעל גייט אַוועק אין שטאַט און שטעטלעך פון דער אומגעגנט, אויך ווייט אין פוילן.

באַקאַנט זענען די גרויסע דאַמף מילן „אויטאַמאַט“ פון קלמן קאגאן מיט די שותפים, די ברידער טרייסטער און בערל באַנדריםער. די מיל אויף מאלקינער וועג פון די שותפים, סוראוויטש, פאטאש, טורנאווסקי און וועלוול רעקאנט. אויף קאמאראווער וועג ביי נישקעוויטשעס טאַרטאַק, (שותפים: נישקעוויטש, גאבינעט און לעווער), די קאַשע־מילן פון פישל בלומענקראַנץ, מאטל ווענגראַוו, אלעזר ווענגראַוו און די משפּחה מרגליות. יידישע מילנערס קויפן תבואה דורך מעקלערס, באַצאַלן שכר טרחה, ווו דער שטייגער פון זאַק, די גרויסע מיל „אויטאַמאַט“ פלעגט ברענגען פון אַנדערע ערטער אין פוילן, אויך פון קאַנאַדע און אויסטראַליע.

אין דער צייט ווען דער האַנדל גייט, פילט זיך אַן דער מאַרק מיט הונדערטער דאָרפישע פערד און וועגעלעך. אויף דעם איבערגעבליבענעם שטח צעשטעלן זיך יידישע, און שפעטער אויך גויישע „בעלי מלאכות“ מיט זייערע „שטעלן“, ביידלעך און טישן פול מיט סחורות און געבעקס.

יעדע בראַנזשע האָט איר אייגן אויסזען. ביידלעך פון צושניידער זעען אויס ווי שטובן מיט לייווענטענע ווענט, בעהאַנגען פון אַלע זייטן מיט ברייטע אנציגער. יאָרן לאַנג ציען דאָ חיונה די „טאַנדייטניקעס“ און נאָך פיל אַנדערע. נעבן די שניידער שטייען די היטל מאַכער אין זעלבעקן סדר און אויף דעם זעלבן פלאַץ, זייערע „שטעלן“ זענען קלענערע, פול געפאַקט מיט גויישע היטלעך מיט לאַקירטע דאַשקעס מכל המינים. ווייטער

שטייען „קאזלעס“, באהאנגען מיט שיד און שטיוול. אויף טישן זענען אויסגעלייגט לאבנס ברויט, ווייסע זעמל, צוקערווארג, קוואס, קיבלעס און פלאשן סאדע-וואסער מיט „סאק“, זויערע אוגערקעס און הערינג, אויף דער ערד ליגן זיך סוחרים מיט בלוי געפעס און גלאזווארג.

אלע יידישע געשעפטן און שטעלן זענען פול געפאקט, מיט פויערים און פויערטעס, געקומענע אין שטאט אריין איינצוקויפן. איינער פרוווט א קאסע, און דער האַנדלט א פאר שטיוול, אן אנצוג, א היטל; גוייעס שלעפן נאפט, זאלץ, הערינג, געבלייכטע קאפ־טיכלעך, ווייסע לייזונט, קרעלן; קאטארינקעס שפילן, און קונצנמאכער ברעכן זיך, שלינגען פייער, שלינגען מעסערס...

ווען דער גוי דערפילט דעם גראשן, פארגלוסט זיך אים א טרינק בראָנפן, נאָכן ערשטן זופ קומט נאך איינער און נאך איינער; געמיטער היצן זיך פונאָדער, מען הויבט אן רעדן העכער, הויבן הענט, באַלד גיסט זיך בלוט פון קעפּ, פון נעז און געשרייען און קולות פליען אין די לופטן. עס איז נישט געווען איין טאָרג־טאָג אן קלעפּ און אן בלוט. אינעם געווימל פירט זיך דער האַנדל ביז אין די שפעטע נאָכמיטאָג־שעהן. גויים נעמען זיך פונאָדערפארן און בעלי־מלאכות צענעמען די „שטעלן“. מידע שלעפן זיי די שווערע פוס אַהיים ביזן קומענדיקן „טאָג“. דער מאַרק ווערט ליידיק, און ס׳בלייבט נאָר דאָס מיסט פון די בהמות.

אין די טעג פון ירידים איז דאָס גערויש און געפילדער נאך גרעסער, מער גויים פון דערפער, מער יידישע הענדלער, אַזש פון וואַרשע קומט מען צום אסטראווער חודש יריד.

אין וואַכנדיקע טעג רוט מען נאָכן „טאָג“, מען האָט זיך געקאַנט אַוועקזעצן, לייגן שלאָפן אין מיטן מאַרק און קיינעם וואַלט דאָס נישט שטערן. דער מאַרק איז האַלב ליידיק און ווי פאַרשלאָפן. לאַנגווייליק דרייען זיך יידן מיטן שטעקלע אין האַנט, מיט אַ שטרוי אין מויל; צו טון איז נישטאָ. האָבן יידן ליב זיך אַרומצודרייען אין מאַרק, טרעפן אַ מענטש, הערן אַ וואָרט, כאַפּן אַ שמועסל. אין יעדן ווינקעלע טרעפן זיך אַנדערע מענטשן, יידן סוחרים זיצן אין אָפּענע קראַמען, גענעצן מיט אַ פולן מויל.

פון משה וואסער־מאַכערס פענצטער טראָגן זיך קלאַנגען פון אַ „שטיקל“ חזנות, כדי צו דאָוונען פאַרן עמוד, (אינספירירט דורך שמאולקע ריבא), וועלכער זאָגט אַז די גאַנצע שטאָט שטייט אונטן אין גאָס און הערט זיך איין צו זיין שיין זינגען.

לעבן נחום לעווארטאוויטשעס קראָם שטייען די טרעגער אַנגעגאָרטלט מיט גראַבע שטריק און קוקן אויס אַ שטיקל אַרבעט. דער טרעגער בנימין איטשע מיט דער שוואַרצער באָרד, אַ ייד אַ גברן. ביי דער טיר זיצט שטענדיק וואַזעוואַדע, דער שוין אַלטער וועלוועל יעוורייקעס ווי אַן אַלטער „אסטאוואַי“ גענעראַל מיט דער ווייסער באָרד; זיצט לעבן קראָם און טוט שוין גאָר נישט, זיין זון דער טויבער לייבל טוט אין דער פרנסה און פירט וועגענער מעל.

אין דער פרי קומט די באָן פון וואַרשע. אין מאַרק ווערט היימלעכער, אַלע זאַמלען זיך לעבן הויז פון יענקל מרגליות אין בראַקער גאָס. מען וואָרט אויף די צייטונגען, וואָס מען דאַרף יעדע מינוט ברענגען פון דער באָן, אַלע וואָרטן אומגעדולדיק, גלייך ווי דאָס בלאַט וואַלט געווען בכוח צו ענדערן זייער לעבן, אַלע וואָרטן אויף ניסים, ישועות, נחמות און גוטע בשורות.

אַ חוץ די קראַמען, האָבן זיך אויפן מאַרק אויך געפונען גרויסע הורטאָווינעס מיט שניט סחורה; זיי האָבן פאַרזאָרגט די געשעפטן אין אסטראווע און אומגעגנט פון: אהרן

יאשינסקי, שמואל ניימאן, לאכאווער, אלתר מארקוס, אברהם לאזים, אבא פאיאס, זיין איידעם מאשצנסקי, אייוקל כהן, סיני כץ, בובינאוואן און אנדערע. גרויסע אייזן געשעפטן האָבן געהאַלטן: בענדעט ליכטענשטיין, מענדל זינדעלס זון, אויף וועמען מען האָט געזאָגט אַז פאַרן ערשטן וועלט־קריג, האָט ער אַוועקגעפירט קיין פעטערבורג אין דער מלוכה באַנק הונדערט און פופציק טויזנט רובל אין גאַלד, קלאָר אַז דאָס געלט איז פאַרפאַלן געוואָרן. אין 1920, ווען די באַלשעוויקעס האָבן געהאַלטן ביים אַריין קומען אין שטאָט, האָט מען אים געפרעגט: — ר' מענדל וואָס וועט זיין? האָט ער געענטפערט — „זאָלן זיך די גבירים זאָרגן“. דאָס אייזן געשעפט פון ליכטענשטיין איז געווען איינס פון די גרעסטע אין דער גאַנצער אומגעגנט, ס'זענען אויך געווען קלענערע געשעפטן: פון דער משפּחה ווארשעווער, פייוול קיעלעוויטש (שפעטער זיין איידעם שטיצבערג), הירשל לאקיעטש, הושע דוד פרידמאן, מרדכי לאך, פאַמיליע גוטמער א. א.

הורט־געשעפט פון שפייז אַרטיקלען פון די ברידער ניסקע, — שטייען אין די טיר.

מיט לעדער האָבן געהאַנדלט: אברהם אלקעס, ישראל סקורניק, מייזליש, שפעטער זיין איידים משה ראזנצווייג; גאַלאַנטעריע געשעפטן: יעקב שוואַרץ, יוסף קיעלעוויטש, פרוי יענטע שולץ, פייטשע קופיעץ, יוסף קאכען, מענדל גאדקארן, פנחס גראנעוויטש, ווארשאווסקי; שיד־געשעפטן: לייבל וויילאך, הירש יענקל פיינזילבער, יעקב גאלדבערג, ראזן; קאַלאַניאַל: נחום לעווארטאוויטש, בעריל טייטל, משה יוסף סיראוויטש שותפות מיט יצחק זרח אורלאנסקי און שמואל וואטענבערג, ברידער ניסקע, לייזער הירש ניסקע, מאיר לעשץ, פלאטאוו, יודל שולץ און דוד ליכטענשטיין; וויין געשעפטן: טעוויל קיעלעוויטש, יונה אסטריאק.

די גרעסערע געשעפטן האָבן געהאַנדלט הורט מיט די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך; די קלענערע האָבן געלעבט נאָר פון אַרטיקן פֿיין, פון אַרטיקע איינוווינער,

יידן און קריסטן, אויך פון מיליטער וואָס איז געווען אין שטאָט, אָדער פון די פויערעם, וועלכע פלעגן זיך צונויפפארן אויף די מערק און יארידים — חודשליכע און יערלעכע. אויך אין די וואַרשעווער און 3טער מאי-גאַס זענען געווען געשעפטן פון פאַרשידענע בראַנזשן.

היות ווי פרנסה איז דאָ געווען מער בריווח וווּ ביי יידן פון אַנדערע גאַסן, האָבן זיי געהאַט צייט אַריינצוצאָפֿן אַ בלאַט גמרא; ווער אַריינצוקוקן אין אַ ספר; ווער פירן פאָליטיק, פאַרנעמען זיך מיט כלל זאַכן, מיט פאַרטייען און שטאַטישע ענינים. די געשעפטן האָבן זיך שוין געפירט אַליין, „פרנסה איז ביי גאָט“, צו וואָס איינרייסן מיט אינצינאַטיוו, קאַמבינאַציעס און קאַלקולאַציעס, צו וואָס פאַרן זיך, לויפֿן, און גלויבן אַז אַלץ ווענדט זיך אין זיך. דער רוב זענען געווען סוחרים צוליב אַ צופאַל: אַ שידוך, אַ ירושה. מסחר איז ביי זיי נישט געווען דער עיקר — אַ געשעפט קאָן אויך פירן דאָס ווייב. אין רויקע צייטן האָבן די באַדינגונגען באַרעכטיקט אַ לעבנס פילאָזאָפיע וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין די ווערטער „פרנסה איז ביי גאָט“. שווערער, אַפילו גאָר שווער איז געוואָרן ווען צייטן האָבן זיך געבויט, און עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן פוילישע געשעפטן, די פוילישע „ספולקאַ“, „פיקעטניקעס“ פאַר די טירן פון יידישע געשעפטן לאָזן קיין גוי נישט אַריין קויפֿן. האַנדלס טראַדיציעס פון דורות נעמען זיך טרייסלען צוזאַמען מיט די דורך יידישע עקזיסטענץ פאַרוואַרצלעטע מנהגים.

יידישע געסלעך

דאָס גאַנצע יידישקייט האָט זיך קאַנצענטרירט אין די הינטערגעסלעך. דאָ געפונען זיך די בת־מדרשים, חסידים שטיבלעך, חדרים, תלמוד־תורה, די ישיבה, און להבדיל — די מקוה. דאָ קומט אַ ייד דאווענען, לערנען אַ בלאַט גמרא, אַ פרק משניות, עין־יעקב, הערן אַ מגיד, אויסגיסן ס'האַרץ אין אַ קאַפיטל תהילים, דאָ ווערט יעדער פרט פערוואַנדלט אין אַ אבר פון כלל, האַנדלען, באַשעפטיקן זיך מיט מלאכה קאָן מען איינער אַליין, אָבער דאווענען, לערנען, תהילים זאָגן איז שטאַרקער צוזאַמען מיט נאָך יידן. יידן פון מאַרק, פון געוועלבלעך און וואַרשטאַטן קומען דאָ אַהער אַנוואַרעמען זיך, שאַפֿן טרייסט, זיכן שוץ, בעיקר — זיין צוזאַמען.

דאָס אַלטע בית־מדרש אויף קאמאראווער וועג איז גאַנצע טעג פול מיט דאווענער, תהילים־זאָגער, מגידים, דרשנים, און מיט לערנער — גאַנצע נעכט. בעלי־מלאכות הויבן אָן דעם טאָג באַלד אין דער פרי מיטן דאווענען מיט השכמה ווען עס הויבט נאָר אָן צו טאָגן. נאָכדעם דאווענען מנינים, איינער נאָכן אַנדערן ביזן שפעטן טאָג אַריין. ביי לאַנגע טישן און שטענדערס זיצן אויסגעוועזענע בחורים ביי אָפּענע גמרות און לערנען.

אורחים און אַרימע לייט וואַרעמען זיך „הינטערן אויוון“, נעכטיקן דאָ. ביים אַריינגאַנג לייגט זיך אויס אויף טישן מיט זיין סחורה דער ווענגראַווער בית־ג'יק. אַ פאַר מאל אין יאָר קומט דאָ אַהער דאָס יידל מיט פעק סדורים, מחזורים, טליתים, ציצית, תפילין, מזוזות און פאַרשידענע מעשה־ביכלעך. אין אַלטן בית־מדרש לערנען אויך די בחורים פון דער ישיבה „בית יוסף“ אויפֿן נאָמען פון האוואַרדיקער ראש ישיבה און גרינדער ר' יוסף הורוויץ זצ"ל. עס לערנען אַ היפשע צאָל ישיבה בחורים, וועלכע ווערן אויסגעהאַלטן פון נדבות וואָס ווערן געזאַמלט אין שטאָט, און דער עיקר — הילף פון אַמעריקע. מיטן קאָכן פאַר די ישיבה בחורים פאַרנעמען זיך נשים עסקניות־צדקניות.

פאַרנאָכט זיצן בעלי־מלאכות און סתם פשוטע יידן, וועלכע קענען אַליין נישט לערנען; זיי הערן זיך איין וואָס אַנדערער לערנען, צווישן מנחה און מעריב זאָגט אַ מגיד.

נאך מעריב, ווען דער עולם גייט זיך פונאנדער, בלייבן נאך די בחורים, און טייל מאָל לערנען זיי אַ גאַנצע נאַכט.

אין אַלטן בית־מדרש פלעגן אויך פאַרקומען די אָפיציעלע מלוכשע אָדער נאַציאָ־נאַלע פייערונגען פון דער מדינה, יידן פלעגן זיך פאַרזאַמלען צו דער דרשה מעניני דיומא פון רב ביי דער אָנוועזנהייט פון אַ רעגירונגס־פאַרשטייער און דער חזן פלעגט דערביי מאַכן אַ „מי שברך“... דער כאַר האָט געזונגען דעם הימן פון דער מלוכה לשלומה של מלכות.

אין נייעם בית־מדרש אויף בראקער גאַס האָבן געדאָונט יידן לומדים און משכילים, אויסגעשפּראַכענע און באַוווּסטזיניקע מתנגדים — פיל פון זיי אָפיציעלע ציוניסטישע מנהיגים. אין די יאָרן נאך דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן זיך געעפנט די טירן פון בית־מדרש פאַר ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן און גערעדט שליחים פון די ציוניסטישע אינסטיטוציעס, ווי קרן־הקיימא און קרן־היסוד. די ציוניסטישע אַרבעט און פּראָפּאַגאַנדע איז געמאַכט געוואָרן אין דעם בית־מדרש. אין כ' תמוז תרפ"ט — 1929 איז פאַרגעקומען אַ הזכרה צום 25טן יאָרצייט פון פאַר־שטאַרבענעם ציוניסטישן מנהיג ד"ר הרצל ז"ל.

אויסער די צוויי בית־מדרשים זענען געווען אויך בית־תפילה און מנינים. דער בית־תפילה פון „מזרחי" מיט אַ היפשע צאָל מתפללים, מיטגלידער וועלכע האָבן דאָרט געפירט זייער אַרבעט פאַר ארץ־ישראל. דער צווייטער בית־תפילה פון די אַלגעמיינע ציוניסטן מיטן נאָמען „שערי ציון". דער מנין האָט זיך פאַרייניקט מיטן לאַקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און דעריבער אָפט צוזאַמען אויסגענוצט געוואָרן פאַר פאַרשידענע פאַרזאַמלונגען. אין די בית־תפילה האָבן געדאָונט די צוליב זייער ציוניזם און וועלטלעכקייט אַרויסגעטריבענע פון די חסידים שטיבלעך.

ס'זענען אויך געווען מנינים ביי פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס: פון דער „ישיבה", „לינת הצדק", „הכנסת אורחים" א. א. אין די מנינים האָבן געדאָונט ס'רוב די עסקנים פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס, און די חכנסות פון די מתפללים איז געווען באַשטימט פאַר די מוסדות, אין די ערטער פלעגן פאַרקומען אויך די יצונגען פון די פאַרוואַלטונגען און פאַרזאַמלונגען — געווידמעט די אינסטיטוציעס.

גאָר אַנדערש איז געווען ביי חסידים. אין שטיבל ווערט געדאָונט, געלערנט און גערעדט וועגן ענינים אין שייכות מיט חסידות, גוטע יידן; אויך שטאַטישע ענינים, וועגן פאליטישע אגודישע ענינים, מען פראַוועט סעודה־לעך און יאָרצייטן פון רביים. נאָכן דאָוונען נעמט מען אַ קאַפּקע בראָנפן מיט לעקעך, מען ווונטשט זיך „מזל טוב" און לחיים. אין די שבת פאַרנאַכטן צו שלוש סעודות זיצט מען אין שטיבל צוזאַמען ביי דעם אַרימן טיש פון חלה מיט הערינג, מען זינגט זמירות, אַ נגינה פול מיט בענקשאַפט און אַטעם פאַרכאַפּנדיקע דבקות. שאַטנס פאַרווישן די גרענעץ פון מענטש צו מענטש, טיש־זיצער — דאָס שטיבל ווערט איינס. אַן עדה יידן האָבן זיך אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט, אויסגעטון פון אַלע זאָרגן, אַנטלאָפן פון דער אייגענער היים אין שטיבל אַריין צום אַרימען טיש וואָס זעט אויס ווי אַ הייליקער מזבח אויסצוגיסן דאָס האַרץ און בענקשאַפט און טרויער נאָך די אַוועקגייענדיקע שבת מלכתא. חסידים ווילן זיך נישט שיידין מיטן שבתדיקן טאַג. עס איז שוין שטאַרק פינצטער אין דרויסן. ווען חסידים גייען מאַכן הבדלה, זינקט שוין די שטאַט איין אין די וואַכנדיקייט. נאָך דער הבדלה נעמט מען זיך ערשט גרייטן צו מלווה מלכה.

דאָס שטיבל איז פאַרן חסיד אַ היים. אין שטאַט זענען געווען אַ סך חסידיש־

שטיבלעך: אמשינאווער, ווארקער, סטריקאווער, סאקאלאווער, ראדזימינער. די גרעסטע שטיבלעך זענען געווען דאָס גערער און אלכסאנדערער. ביידע שטיבלעך — פייער און וואַסער, און דער גורל האָט געוואָלט, זיי זאָלן זיך געפונען נישט ווייט איינס פון צווייטן. דאָס גערער שטיבל האָט זיך געפונען אויף פּולטוסקער גאַס, און פון הינטן אין ראזנאנער גאַס — דאָס אַלעקסאנדערער שטיבל.

דאָס צוזאַמענלעבן פון די חסידים אין די שטיבלעך איז געווען זייער שטאַרק, און די גוטפריינטשאַפט און חברותא — גאָר גרויס. מען האָט זיך אינטערעסירט מיטן צווייטנס לאַגע. שטעלן אויף די פיס אַ געפאַלענעם חסיד, איז געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. דאָס זעלבע בעת אַ קראַנקהייט אָדער חתונה מאַכן אַ בוגרת אָן נדן און חתונה הוצאות, ווי אויך פדיון שבויים און אַנדערע ענינים.

אין גערער־שטיבל ווערט מער געלערנט לויטן מנהג פון גער: שבת צווישן שחרית און מוסף. דאָרט האָבן געדאוונט די גרעסערע גבירים און תקיפים. די גערער חסידים זענען געווען גרעסערע פאַנאַטיקער און קאַמפּסלוסטיקער ווי די אַלעקסאנדערער. זייער ציל איז געווען צו באַהערשן אַלע קהילישע אינסטיטוציעס און געוועלטיקן איבער דער שטאַט מיט אַ שטאַרקער האַנט.

דער דרך פון אַלעקסאנדערער חסידים איז געווען פשוטער ווי ביי די גערער. דער גערער חסיד האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ, דער אַלעקסאנדערער — מעסיקער און מער צוגעלאָזן.

אין שטאַט ווערט ענג. חסידות ציט שוין נישט מער. פון דער אַרומיקער וועלט דערגייען נייע טענער. די יוגנט רייסט זיך אין דער וועלט אַריין — ווער צוליב ברויט, ווער צוליב וויסן, אין די בעל־הביתישע קרייזן הויבט זיך אָן פונאַדערצובליען די חובבי ציון באַוועגונג.

עס באַווייזן זיך אין די שטיבלעך חסידישע יונגעלייט, זאַמלער פאַר ארץ־ישראל. חסידים ברעכן טעלערס פון קערות ערב יום כפור, רייסן צעטעלעך, כאַפּן געלט און עס העלפט נישט. די איינציקע טעטיקייט פון די חובבי־ציון איז געווען צו זאַמלען געלט. דאָס מאַכט קיין רושם נישט. גרויסע געשעענישן קומען ערשט אין די יאָרן 96—1895. פון דער „הצפירה“ און פון „המליץ“ דערוואַסט מען זיך וועגן הערצלס „יהונשטאט“. די ידיעות פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס ווירקן אויף די טעטיקע חובבי־ציון אין יענער צייט, געהיים פאַרקויפט מען ציוניסטישע שקלים, אַקציעס פון דער קאַלאָנאל באַנק, ציוניסטישע מטיפים הויבן אָן באַזוכן די שטאַט און די ציוניסטישע אַרבעט שטאַרקט זיך.

געצעלטן פון תורה

קליינטשיקע קינדער הויבן אָן זייער וועג אין יידישקייט ביי אַ דרדקי מלמד. גרויסע טאוולענע אלף־ביתן ליגן אויף די טישן און דער מלמד פאַרט איבער זיי מיט אַ האַלצערנעם „טיטל“: „קאַמעץ א — או, קאַמעץ ב — בו, ב. ג; אַ בייטל מיט געלט „לערנט, לערנט קינדערלעך מיט חשק, וועלן בייטלען מיט געלט פאַלן פון הימל“ — זאָגט דער רבי מיט אַ ניגון. אויגעלעך גלאַנצן, פאַר אַ גראַשן קריגט מען ביי יענטע שפּרה: אייער־בייגעלעך. ביי ליפע אַ קראַנקע־קעז, און ביי ראַשקען — אַ מעסטעלע געקאכטע אַרבעט. די ערשטע טעג אין חדר זענען פריילעכע, גוטע טעג. מען וואַרפט פון הימל אַלע מאָל אַ גראַשן. מיטן וואַקסן ווערן זיי וואָס ווייטער שווערער.

א חדר

איתיות שטעלן זיך צוזאמען אין ווערטער, באלד לערנט מען ברכות, מען גייט אריין אין עול פון דאוונען. מען פילט גארנישט ווי אזוי מען איז מיט איינמאל געווארן א ייד וואס טאר נישט איבער היפערן א ווארט, עסן פארן דאוונען אדער פארגעסן דאס ציצית כנפות. מיט איין מאל לייגט זיך אויף די יונגע פלייצעלעך א שווערער עול פון מצוות און עבירות, א לעבן פול מיט פחד.

ביים חומש לערנען האבן געדאנקען געטראגן אזש קיין חורן, פדן-ארם, אין די וועלדער פין ממרא, קיין חברון, ווו אברהם אבינו האט זיך געטראפן מיט די קינדער פון חת, הגר מיט ישמעאל; די מעשה פון יצחק מיט דער עקדה; דאס באגראבן שרהן אין די מערת המכפלה; יעקב מיט לבן און עשו, דאס שטארבן פון רחל'ן און דאס זינגען „וואני בבואי מפדן ארם“.

האט מען אזוי אדורך געוואנדערט פון אור-כשדים ביז קיין מצרים איבער א בוענענדיקן הייסן מדבר. מיט מורא האט מען איבערגעלעבט דעם שווערן חלום פון די צעשניטענע שטיקער פלייש. די פינצטערע אימה, וואס איז אראפ אויף אברהם אבינו, און דעם צוזאג צו ווערן א גרויס פאלק פון יידן.

ביינאכט האבן יינגלעך מורא צו גיין אליין, צו בלייבן אין דער פינצטער. גייט מען פון חדר אלע צוזאמען מיט בלעכענע לאמטערנדלעך מיט נאפט. און פאפירענע, געקרייזלטע, מיט ליכטלעך אויפן באדן. צוליב היימליכקייט רופן יינגלעך כסדר: — משה שוין? ווו ביסטו? אויף די טרעפן? ביי דער טיר? „שוין“ ענטפערט משה, און די באגלייטער גייען ווייטער אפפירן איינער דעם צווייטן.

אין די ווינטערדיקע אונטן ווערן גאסן באשט מיט ליכטלעך, יעדעס בלייכע

פלעמעלע בעגלייט אַ קליין יידעלע אויפן וועג אַהיים פון חדר, וווּ מען פירט אים אַריין אין יידישקייט. חדרים גרייטן צו יידישע קינדער צו ווערן געדולדיקע יידן, קענען קריגן קלעפּ, שלעפּן דעם עול, אַז אַזוי דאַרף זיין.

פון פסח מלמד גייט מען צום יענדזשיווער. צום סאקאלאווער, משה יצחק, מענדל זאראמבער, משה לייבן. רייכע קינדער לערנען ביי ישכרן, און אַרימע גייען אין תלמוד תורה. מלמדים זענען פאַראַן פאַרשידענע. איינער ציט פאַרן אויער, דער אַנדערער קנייפט, שלאָגט מיט אַ קאַנטשיק, מיט אַ לעדערנעם פאַסעק, אַדער גאָר מיט אַ שטעקן, אפילו מיט בעזעם פון שטוב.

מלמדים האָבן אַ גאַנצע וואָך געאַרבעט שווער, און געלעבט אין דחקות און אַרימקייט. שבתים פלעגן זיי גיין אין די שטיבן „פאַרהערן“ זייערע תלמידים. ביים פאַרהערן האָט נישט וועניקער געקלאָפּט דאָס האַרץ פון רבין ווי פון תלמיד: קען נישט דער תלמיד — איז שולדיק דער רבי, און דער בעל-הבית וועט צו אים נישט שיקן דאָס יינגל צום צווייטן זמן. באַמיען זיך טאַקי די מלמדים צו עפענען די קעפּ פון זייערע תלמידים, די תורה זאָל אַריין אין קאָפּ מיט גוטן אַדער ביזן...

שפעטער האָבן די מלמדים (אַדער לערער) — יעקב דוד קאגאן, און פוליער וועלכע האָבן געקאַנט עברית און דיקדוק, איינגעפירט אַ חדר-מתוקן, וווּ מען האָט שוין געלערנט עברית בעברית, מען האָט זיי נאָטירלעך שטאַרק גערודפּט און פאַריאַגט פון שטאַט.

נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן אַ גרופּע עלטערן געגרינדעט די העברעישע שול „תרבות“ פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. שפעטער האָבן די „מזרחיסטן“ געגרינדעט די „יבנה“ שול. די עלטערן האָט מען דערפאַר געוואָרפן פון די שטיבלעך, אַרויסגעשיקט „מחוץ למחנה“, פאַרביטערט דאָס לעבן און אָפּגעריסן פון חברים און ידידים.

דער המשך פון די מאַדערנע חדרים (חדרים מתוקנים) זענען אין פוילן געווען וועלטליכע העברעישע-און יידישע פּאַלקס-און מיטל-שולן. פון חדר ביז דער וועלטלעכער שול זענען געווען יידישע פעסטונגען — אויסגעהאַלטן דורך יידן. זייער פּראָגראַם פון לימודים איז באַשטימט געוואָרן דורך יידן, די גויישע מאַכט האָט מיט דעם שול-וועזן פון יידן גאַרנישט געהאַט צו טון. שולן וואָס די רעגירונג האָט געגרינדעט פאַר יידישע קינדער זענען געווען נישט יידיש אין זייער אינהאַלט און לערן-פּראָגראַם. אין אסטראו האָבן יאָרן-לאַנג עקזיסטירט צוויי רעגירונגס פּאַלקס-שולן פאַר קינדער פון „משה'ס גלויבן“ אונטער דער לייטונג פון משה ראָף (אין די לעצטע יאָרן — פון אַ קריסט). פון אַנהויב זענען געווען נאָר יידישע לערער. לעצטנס — אויך קריסטן. די שפּראַך פון די לימודים איז געווען נאָר פויליש.

די געסלעך האָבן פאַרגעשטעלט דאָס בילד פון יידישן לעבן אין שטאַט, יעדער הויף, יעדעס הויז, האָט צוגעגעבן פאַרב, ליכט צו דעם אייגנאַרטיקן היימישן לעבנס שטייגער. בוי אינזשינערן האָבן זיך וועניק באַמיט ביים בויען פון גאַסן און הייזער. יעדער בעל-הבית האָט אַוועקגעשטעלט אַ הויז אויף דעם אָרט, וווּ ער האָט געוואָלט, לויט זיין אייגענעם געשמאַק. זענען דעריבער אַרויס קרומע גאַסן אָן יעדן סטיל. צוויי שטאַקיקע הילצערנע הייזלעך, באַדעקט מיט אייל-פאַרבן פון אַלע קאָלירן, גרינע און בלויז, געלע און גרינע, האָבן פאַראַטן דעם געשמאַק פון די מענטשן וואָס האָבן זיי געבויט. ווי די בעליבתים אַליין, איז אויך נישט געווען ענלעך איין הויז צום צווייטן. אַבער אַלע צוזאַמען זענען געווען קליין, בעשיידן און דערציילט וועגן אַ שטיל צניעות'דיק לעבן.

נישט לייכט וואָלט אָנגעקומען די איינוווינער פון די הילצערנע הייזלעך איבערצוגיין צו גרויסע הייזער פון שטיין, ווי אַלץ איז פרעמד און קאַלט.

גאַנצקלעך, הילצערנע טרעפּן ענטפערן אָפּ אויף יעדן טריט מיט אַ קרעכץ, מיט אַ סקריפּ. היימיש זענען קליינע פענצטערלעך, האַלב טונקעלע אַלקערס, אויסגעשטעלטע מיט שווערע סאַלידע מעבל; קיכן מיט ברייטע שלאָף־בענק, קופערנע טעפּ און ראַנדלעס אויף די ווענט. הייזער האָבן מיטגעלעבט מיט זייערע איינוווינער יאָרן־לאַנג, זענען געוואָרן אַ טייל פון זייער לעבן.

דאָ ליגט אַ הויף אָן אַ טויער, דאָרט הענגט אַ האַלב טויער אויף שווערע זאָוויאַסעס, און ווילד גראַז וואַקסט צווישן די שטיינער. און אַן אַנדערער הויף איז אָפּגעשלאָסן, וווּ נאָר אַ קליין טירל עפענט זיך דאָרט קאַרג. ערגעץ אין מיטן שטאָט — אַ ברונעם און מענטשן פון אַרום שעפּן וואַסער, גייען אַדורך פון גאַס צו גאַס, קרומע טירעלעך הענגען פאַר שמאַלע איינגענג, אַדער געפונען זיך הינטער קליינע גלעזערנע טירן, וואָס עפענען זיך מיט אַ דאַרער אייזערנער קליאַמקע, טייל פאַרשליסן זיך אויף שלעסער, טייל אויף קייטלעך און אַנדערע — זענען לגמרי אָפּן...

די ליביאווער באַן־סטאַציע

מיט בערך זעכציק יאָר צוריק, האָט די רוסישע רעגירונג געבויעט די סטראַטעגישע באַן־ליניע שעדלעך—לאַמזשע, וואָס האָט איינצייטיק געבראַכט נוצן דער ציוויל־באַפֿעל־קערונג. די ליניע איז געלעגן 3 קילאָמעטער פון שטאָט (געהייסן האָט זי ליביאווע צוליב דעם הויף דערנעבן), די ליניע האָט לייכטער געמאַכט די פאַרבינדונג מיט דער וועלט און געהאַלפּן אַנטוויקלען די שטאָט אינדוסטרי און מסחר. פריער האָט מען געמוזט פאַרן קיין וואַרשע, דורך די סטאַציע מאַלקין — 15 קילאָמעטער פון שטאָט, די באַן ליניע וואַרשע — ביאַליסטאָק, די סטאַציע: מאַלקין, זעלעניץ, לאַחאווי, סלאַשץ, וואַלאַמין, וואַרשע, וואָס שטעלן צונויף אין ראשי תיבות, די ווערטער „מזל טוב“. פאַר דעם פלעגט מען פאַרן קיין מאַלקין אין גרויסע פאַרדעקט מיט פלאַכטעס וועגענער וואָס פלעגן אַריינעמען צו עטלעכע צענדליק „פאַסאַזשירן“, געפירט פון די בעלי־עגלות מאַטיל פאַקלע, יאנקל ניאַניאַק און אַנדערע.

שפּעטער ווען מען האָט געעפנט די סטאַציע ביי ליביאווע און דערמיט דערפירט צו אַ קאַנקורענץ, האָבן די בעלי־עגלות געטוישט די פראַכט־וואַגענער אויף פאַרמאַכטע קאַטשן מיט לעדער. די נסיעות מיט די קאַטשן פלעגן ס'רוב פאַרקומען ביי נאַכט, ווייל די באַן פון ביאַליסטאָק פלעגט אָנקומען פאַר־טאָג, און קיין וואַרשע איז מען אָנגעקומען גלייך מיטן טאָג.

די נסיעות מיט די קאַטשן זענען דווקא געווען אינטערעסאַנטע, באַזונדערס זומער. דעם גאַנצן וועג צווישן די וועלדער מיט גוטע פרישע לופט, ממש אַ מחיה נפשות. ווינטער האָט מען, אמת, אַביסל געפירט, אָבער דער ווייטער שניי מיטן סקריפען און קרעכצן פון די אייזערנע רעדער האָט צוגעשפילט ווי שיינע מוזיק און געמאַכט אַן אָנגענעמען איינדרוק, אָפט פלעגט מען אַרויס פון דער קאַטש, אַביסל אונטערלויפן און זיך דערוואַרעמען.

דער בעל־עגלה מאַטל פאַקלע פלעגט קיינמאָל נישט זיצן אין דער „קאַזלע“, נאָר שטענדיק לויפן ביי דער קאַטש און שרייען צו די פערדלעך, „וויא, וויא!“ דאַקעגן יאנקל ניאַניק פלעגט יאָ זיצן אויפן „קאַזיאל“, געהאַט טענות צו די פערד, און פלעגט זיי אַריינלייגן קללות — הלמאי זיי ווילן דווקא עסן האַבער, וואָס איז אַזוי טייער. ער פלעגט

דאביי אַפּקערעכצן און זאָגן: „די פּערד ווילן עסן, די טעכטער ווילן חתנים — און פּרנסה איז נישטאָ!“

גאַר אַמאָל אין די אַלטע צייטן פלעגט מען אויך קיין וואַרשע פאַרן מיט די פּראַכט־וועגענער, געפירט פון אברהם'ס טשע קאהן און ברוך חיים יאסקעס מיט זיין זון יאנקל־דוד. אַזאַ נסיעה אַהין און צוריק האָט געדויערט אַ גאַנצע וואָך, ווייל מיט די וועגן האָט מען געפירט אויך משא, קיין און פון וואַרשע, אויפן וועג זענען געווען עטלעכע „קרעטשמעס“ ווי מען פלעגט זיך אָפּשטעלן אָנפאַשען די פּערד. אויך די פּאַסאַזשירן פלעגן זיך אַ ביסל אַפּרוען און עפעס נעמען אין מויל אַריין. וואָס צו עסן האָט נישט געפּעלט אין די דאָזיקע „קרעטשמעס“. קודם כל אַ שנעפּסל, אַ טרינק בראַנפן, און טאַקי 95%. אויב נישט — צי וואָס לוינט זיך דאָס גאַנצע? „שוואַכער בראַנפן“, „וואדקא“, איז אַ געשעפט פאַר די גוים, זיי דאַרפן זיך אַנשיכורן, און אַ ייד דאַרף דערכאַפן דאָס פאַרשוואַכטע האַרץ, און טאַקע אויך די נשמה. אַ ייד קאָן נישט זאָרגן בלויז פאַרן גוף, נאָר אויך פאַר דער נשמה; אַ טרינק, און ווער שמועסט צוזאַמען מיט נאָך יידן — זאָגט מען טאַקי לחיים איז דאָס מחיה נפשות און היילונג פאַר דער נשמה.

די פאַרבינדונג צווישן דער שטאָט און די אַנדערע מקומות, איז געלעגן אין יידישע הענט, יעדן שבת צונאָכטס האָט מען געקאַנט זען יידישע בעלי־עגלות לאַדעווען וועגענער מיט סחורות קיין וואַרשע, ווישקאוו און לאַמזשע. סוף וואָך פלעגן זיי צוריקומען מיט אַנדערע סחורות, אַנדערע מענטשן...

צענדליקער יאָרן האָבן אברהם'ס טשע קאהן און ברוך חיים יאסקעס געפירט סחורות קיין און — פון וואַרשע; די וואלאַמאַרקס — יודל און זיינע זין — קיין לאַמזשע; אברהם שמואלקע — בעצילס, שפּעטער זיין זון משה אהרן — קיין ווישקאוו; אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך ווי רוזשאן, גאוואראווע, בראק, דלוגאשיאדלע, נוי, סטערדין, וואנאסאווא, פארעמבא, זאראמב, טשיזעו פלעגן קומען ספּעציעלע פּורמאַנקעס נעמען סחורה פאַר די שטעטלעך. אַזוי האָבן די בעלי־עגלות פאַרבּראַכט זייערע יאָרן אויף די ווייטע און נאָענטע שליאַכן, געפאַרן מיט לאַדונג און פאַרשוינען, מיט מחתנים אויף זעונגען און אויף חתונות. יעדער בעל־עגלה האָט געהאַט זיין „חזקה“.

עס זענען אויך געווען „שפּיליטערן“, וועלכע פלעגן צונויפנעמען סחורה, קליינע באַשטעלונגען ביי סוחרים אויף שנעל פון וואַרשע, אָדער פאַרשידענע זאַכן וואָס מענטשן האָבן געמוזט באַזאָרגן אין דער גרויסער שטאָט. אַליין צו פאַרן האָט נישט געלוינט, פלעגן די שפּיליטערן פאַרן צוויי מאָל אין וואָך קיין וואַרשע, דאָרט אַרומלויפן און דאָרט דערליידיקן — קויפן סחורה, צאָלן אַ וועקסל, באַזאָרגן אַ בריוו א. אַז. וו. די ערשטע זענען געווען איצל קלמן אריעס, און מענדל קאהן. פיל צענדליקער יאָרן זענען זיי אַזוי געפאַרן וואָך איין וואָך אויס, און אַזוי אָפּגעלעבט זייער לעבן; שפּעטער זענען צוגעקומען נפתלי פאלגאן, פייוול ראזין, אברהם יוסף קאכאן און אַנדערע.

אין אַלטן מאַרק, ביי דער שענק פון אברהם יעקב־טשוכע, זענען געשטאַנען אין איין ריי אויסגעשטעלט די דראַזשקעס צו די ליבאווער סטאַציע, אויך קיין קאמאראווע, וווּ עס האָט זיך געפונען פיל מיליטער (אין די פּוילישע צייט אויך די „שקאַלאַ פּאַד־אַפיצערסקאַ“). כמעט אַלע דראַזשקאַזשעס זענען געווען יידן. ערשט אין די לעצטע יאָרן זענען צוגעקומען אויך קריסטלעכע דראַזשקאַזשעס.

פון אַלע בעלי־עגלה'שע געביטן איז דאָס דראַזשקאַרסקע פאַך, אַזוי צו זאָגן, געווען דאָס עלעגאַנטסטע, די רעגירונג האָט געזאָרגט אַז די דראַזשקאַזשעס, דראַזשקעס און זייערע פּערד זאָלן האָבן אַן אַנשטענדיקן אייזען. זענען זיי דאָך די ערשטע, וועלכע

די עקספעדיטארן לייבל מרגלית און זרח זארעצקי מיט די באַן־ארבעטער אין יאָר 1918
שטייט פאַרבונדן די האַנט מענדל ניסקע

עקספעדיטאר לייבל מרגלית מיט די באַן־ארבעטער אין יאָר 1935, פאַרן אָפּפאַרן קיין ארץ־ישראל

זענען מקבל פנים די געסט ביי דער באַן. לעצטנס זענען שוין געווען דראַזשקעס מיט גומענע רעדער.

מיטן פירן פאַרשידענע סחורות צום — און פון באַן, האָבן זיך פאַרנומען ספעציעלע בעלי-עגלות: די משפּחה פון בערל זאלצבערג (סמאַלאַר) און די וואלמאַרקס, אויך פיל אַנדערע. פון באַן זענען געפירט געוואָרן סחורות וואָגאַנעס-ווייז: ווייץ און קאַרן אין די מילן אַריין; אייזן, קוילן, צעמענט, וואַפּנע, הערינג, ציקער, רייז, און ציסטערנעס נאַפט; קלענערע טראַנספּאָרטן: שניט, לעדער, און קאַלאַניאַל אַרטיקלען. צו דער באַן — וויקע לובין, קאַנאַפּיע און אַנדערע, געשיקט פון דער קאַמפּאַניע שותפים; מרדכי בער טורנאווסקי, ישראל פאַטאַש און יוסף וועלזל רעקאַנט; וואָגאַנעס מעל, צושיקט אין גאַנצן פוילן, פון די דריי יידישע מילן אין שטאַט; פאַרשידענע בוי מאַטעריאַל פון האַלץ, ברעטער, קראָקוועס, געשניטן אין די 2 יידישע טאַרטאַקן; אויך ברען-האַלץ — קיין וואַרשע און אַנדערע שטעט.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט מען די סטאַציע גערופן „קליין דאַנציג“, ווייל יעדן טאָג פלעגן אָפּגיין הונדערטער וואָגאַנען מיט ברען-האַלץ און בוי-האַלץ קיין וואַרשע און דייטשלאַנד. אַרום דער באַן-סטאַציע האָבן זיך געפונען צענדליקער אַרבעטער און טרעגער ביים אַנלאַדעווען און אויסלאַדעווען די וואָגאַנעס, דער עיקר די מילן און טאַרטאַקן.

נאָענט מיט דער באַן פאַרוואַלטונג, און באַקאַנט מיט די פאַרשריפטן פון שיקן און אַראָפּנעמען סחורות וואָגאַנען-ווייז, זענען געווען ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה: יהושע צוקער ז"ל (געשטאָרבן אין רוסלאַנד). אין דער צייט פון דער מלחמה ביי די דייטשן: די עקספּידיטאָרן זרח זאָרעצקי ז"ל (געשטאָרבן אין ישראל), טוביה שעדלעצקי — אומגעקומען פון די היטלעריסטן הי"ד, און יבדל לחיים — דער שרייבער פון די שורות (געבליבן אויף דער באַן ביזן יאָר 1935 און דערנאָך עולה געווען קיין ארץ-ישראל), דאָס אַרט האָט פאַרנומען יחיאל קראַנענבערג ביזן אויסברוך פון קריג אין 1939. ער איז אומגעקומען מיט זיין פרוי און זעקס קינדער הי"ד.

אריה מרגלית

תל-אביב

א. מ. ארושיצער
ניו-יאָרק

אסטראווע - מיין היימשטאט

א. מ. ארושיצער, שרייבער, פרי אַוועק קיין וואַרשע, שפעטער
קיין פאַריז. איבערגעלעבט דעם צווייטן וועלט-קריג אין ענגלאַנד.
מיטגעאַרבעט אין דער יידישער פרעסע אין פראַנקרייך, ענגלאַנד
און אַמעריקע. אַרויסגעגעבן צוויי ביכער פראָזע. געפינט זיך
זינט נאָכן קריג אין ניו-יאָרק.

(א) סאַציאַלע און קולטורעלע השפעות

אסטראווער היימען מיט טאַטע-מאַמע און איבעריקע נאָענטע, זענען געווען אַזוי
ליב איינגעבאַקן אין האַרצן; די גאַסן מיט די הינטערגעסלעך, וואָס פלעגן פירן צו
סודות'פולע וועלדער, זענען אויך געווען אייגן און נאָענט.
אין די צוואַנציקער יאָרן ווען פוילן האָט זיך גענומען פאַרפּעסטיקן ווי אַן
אומאַפהענגיקע מלוכה, האָבן פיל יידן אין אונדזער שטאָט אָנגעהויבן פילן אַז זיי זענען
דאָך אַלץ נישט אין דער היים.

די, וואָס פלעגן ליינען העברעישע בלעטער און שיקן זייערע קינדער צו איציק
דעם לערער, האָבן שטענדיק געהאַט סימפּאַטיעס און האַפנונגען פון אַ יידיש לאַנד אין
פאַלעסטינע. זייערע קינדער זענען געוואָרן חלוצים און אַריינגעשלעפט די יוגנט פון
חסידישע אָדער אַסימילירטע הייזער אין זייער טורן-פאַריין און ציוניסטישע אַרגאַניזאַ-
ציעס. די באַלפור דעקלעראַציע האָט אָנגעצונדן אַ פאַקעל. פיל פון די באַלעבאַטישע
היימען, און אַפילו פון די אַרימע נעסטן, פון די הינטערגעסלעך, שוסטער און שניידער,
סטאַלער און מאַרק-הענדלער, — אַלע האָבן ביי זייערע קינדער גענערט די טרוימען
פאַר ציון. אויך פון חסידישע היימען האָבן דערלאָזט זייערע זינדלעך און מיט צעפ
צניעות'דיקע טעכטערלעך זאָלן אַריינפאַלן צו די „פרייע“ ציוניסטן.

דאָס רוב ביכער אין דער יידישער ביבליאָטעק, האָבן אָבער דערציילט פון
אומצופרידנקייט אין ווייטע, גרויסע לענדער. סאַציאַלע טעאָרעטיקער האָבן פעסטגע-
שטעלט, אַז מען קאָן ענדערן דעם סאַציאַלן מצב. זענען אויך אסטראווער יונגעלייט נישט
געזעסן רייק.

פיל אסטראווער יונגעלייט פון די ארימע שטובן אין טיילווייז פון די זאַטע הייזער,
האָבן אויך אָנגעהויבן ווענדן זייער בליק צו דער אַקטאַבער-רעוואָלוציע פון 1917 אין
רוסלאַנד. צווישן זיי, צוליב דעם סרוב הערשנדיקן אַנטיסעמיטיזם —, אויך לינקע און
רעכטע פּועליציוניסטן און סתם ציוניסטן.

די „לינקע און די בונדיסטן פלעגן אָפּשפעטן פון די אַרבעטער-ציוניסטן — מיט
פישעלע ליכטנשטיין בראש. די קליינע צאָל בונדיסטן, וואָס זענען מיט אלי קאסעווערן
געבליבן אין שטעטל, האָבן פיל, זייער פיל צוגעהאַפּן און האָבן געוויסע פאַרדינסטן
פאַר פאַרשפּרייטן קולטור אין די סאַמע אַרימסטע שטובן פון אונדזער שטאָט.

נישט נאָר די בונדישע „פאַלקסצייטונג“, פלעגט קלאָר אַוועקשטעלן יידישע
פראָגעס און דערהויבן אַרימקייט מיט מענטשליכע ווערדע. אויך דער פראָפעסיאָנעלער
פאַריין פון שניידער און שניידערינס, אונטער דעם „בונד“, פלעגט דאָס טון. זיי פלעגן

אראפברענגען געשולטע רעדנער פון ווארשע, און האבן מיטגעווינקט אז אלע יידישע ארבעטער אין אסטראווע זאלן קומען צום סאציאלן באוועגונג. אין דער צייט, אין די צוואנציקער יארן, האבן אויך די קאמוניסטן אנגעהויבן האבן אן השפעה צווישן די יידישע מאסן.

דער ווילן אפצורעכענען זיך מיט די פילסודסקי-לייט, „ענדעקעס“ און סאציאל-פאשיסטן, איז געווארן אלץ מער פארשטארקט צווישן יידישע יונגעלייט און מיידלעך, סיי פון ארבעטער און סיי פון באלעבאטישע היימען. די לינקע האבן זיך גענומען שטארקן אין אסטראווע. ביים סוף פון די צוואנציקער יארן האבן זיי פארקאפט דעם פראפעסיאנעלן פאריין פון די בונדישע טוער, און ביי קעסטל-אוונטן און רעפערעטן אין דער ביבליאטעק פלעגט יודל לעוואקאוויטש שטורמען די בונדישע רעדנער. די מאס צו מעסטן זאכן און געשעענישן אין דער פארגאנגענהייט און אין דער קעגנזאט מיט א סאציאל-עקאנאמישע און פאליטישע ליניע, איז אויך שפעטער אריבער צו דער ליטעראטור. אויב מען האט אויף א קעסטל-אוונט אין דער יידישער ביבליאטעק דיסקוטירט איבער שלום-אש'ס דעמאלט פאפולערע פיעסע, „מאטקע גנב“, האט א לינקער רעדנער געשריען: „פארוואס איז מאטקע גנב נישט אריין אין דער פארטיי?“...

די אסטראווער פאליציי איז געווארן פארשטארקט מיט פיל געהיים-אגענטן, געקומענע פון גרעסערע שטעט, און מ'האט צו ביסלעך גענומען שלעפן יונגעלייט און מיידלעך אין מיטן נאכט פון זייערע בעטן ארויס... קען מען נישט זאגן אז אלע זענען געגאנגען פריילעך פון דער היים. צוזעענדיק דעם צער פון טאטע-מאמע, האט ביי פיל פון די יונגע יידן אין אסטראווע וויי געטון דאס הארץ.

פלעגן אין א זעלכע נאכט-אבלאוועס פארקומען הארצרייטנדיקע סצענעס. מען האט גענומען אהרן גאנשער פון זיין ארימער היים. זיין טאטע, א מלמד, א סטריקעווער חסיד, פלעגט אויסטייטשן די נייעס פון „מאמענט“, און זיין מאמע, ביי א קרעמל פון „ניעמא“ (ווייל וואס מען פלעגט קומען קויפן, איז ביי איר נישט געווען צו באקומען). ביי דער ארימע משפחה סלאמקע האט מען אלעמאל גענומען אן אנדערן פון די זין — יודל, חיים, און פסח. דאס זעלבע ביי די ארימע פאמיליעס לאקש און אימבער, ווו נחמן איז אלעמאל אריבער אין תפיסה. און ביי דער פאמיליע פרידמאן פון אייוו-געשעפט, ווו גרשון איז געווען אזא הייסער חסיד פון „נאש-פשעגלאנד“, ביי איציק, דעם העברעישן לערער, האט מען אלעמאל געשלעפט דעם שוואכן זון חיים שאמאוויטש; די אסטראווע, וועלכע פלעגט העלפן ברוקירן די וועגן און שאסייען פון אסטראווע, און דעם הויך געוויקסן בחור קאזע פון א זייער אן ארימער היים. (יודל לעוואקאוויטש, דער פירער פון די לינקע, האט געהאט א שוועסטער א גימנאזיסטקע, וועלכע האט זיך דווקא געקלאמערט ביים „בונד“). די יונגע מיידלעך האט מען געשלעפט אין מיטן נאכט פון די בעטן ארויס: שרה'טשע גאלדשטיין, איטקע שווארצבארד, טארצע און די שוועסטער סרעברניק א. א. וו.

אפילו די פון א פרומער היים ווארשעווער גימנאזיסטין טאבטשע מיאדאשעווסקי, וועלכע פלעגט נישט פיל פארברענגען אין אסטראווע, האט אויך געטיילט דעם גורל געשלעפט צו ווערן פון דער אסטראווער פאליציי אין תפיסה אריין. אלע אנדערע, אפילו „סימפאטיקער“, האבן געווארט אויף זייער ריי.

האט מען ביי נישט-יידן אין אסטראווע אויך גענומען זין און טעכטער ביינאכט פון די בעטן ארויס? זייער ווייניק אזעלכע פאלן. עס זענען געווען איינער אדער צוויי פוילישע גימנאזיע לערער, וועלכע פלעגן אין געהיים זיך טרעפן מיט די יידישע יונגעלייט.

האָבן זיי זיך אָבער שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר „שפיצלעס“, אָנגעשטעלטע ביי דער פּאָליציי.

אפּשר אין תּפּיסות אין לאַמזשע אָדער אין אַנדערע גרעסערע שטעט, וווּ מען פּלעגט איינזעצן די אסטראווער בחורים און מיידלעך, פּלעגט מען טרעפּן אַ ביסל נישט יידן.

מען פּלעגט אָפּנעמען גריסן ווער פון צווישן די אַרעסטירטע ס'האַלט זיך גוט און אויסגעצייכנט אין תּפּיסה, און ווער עס טוט זיך „ברעכן“. פאַר די, וועלכע האָבן זיך גוט געהאַלטן, האָט מען געהאַט דרך-אַרץ.

טייל לינקע זענען אַוועק קיין וואַרשע און אויפּסניי גענומען ליידן צרות. אַ טייל האָבן באַוויזן לעגאַל און אומלעגאַל אויסצוואַנדערן קיין אויסלאַנד, וווּ זיי זענען היינט צווישן די געראַטעוועטע.

צענטליקע חלוצים פון אסטראווע האָבן באַוויזן אַריינצוקריגן זיך קיין ארץ-ישראל. פּועל־ציוניסטן און בונדיסטן האָבן אויסגעוואַנדערט; אין די דרייסיקער יאָרן האָט מען שוין געזען אין אסטראווע מיטליעריקע און עלטערע מענטשן. די יוגנט איז אַוועק אין די גרעסערע שטעט און — קיין אויסלאַנד.

(ב) חסידישע און בעל־בתישע היימען

אין די צוואַנציקער יאָרן, נאָכדעם ווי דאָס פּוילישע מלוכה־לעבן האָט זיך גענומען צו ביסלעך נאָרמאַליזירן אין שטעטל, האָבן פיל חסידישע עלטערן פּלוצעם דערזען, אַז זייערע קינדער גייען גאָר אַוועק אויך אַ „שלעכטן“ וועג...

נישט אַלע יונגעלייט האָבן געוואָלט איינזיצן אין גערער שטיבל, און נישט אַלע חסידישע טעכטער אין אסטראווע האָבן געוואָלט חסידים פאַר חתנים. טייל יונגעלייט פון גערער חסידים און פון אַנדערע שטיבלעך האָבן אין געהיים גענומען לייענען „טריף־פּסול“ און פיל האָבן אָפּן גענומען אַריינשמעקן אין דער בארימטער יידישער ביבליאָטעק וואָס האָט געשמט מיט איר „אפיקורסות“. פּרייטיק צונאָכט, ווען פרומע יידן זענען געזעסן

אין דער היים און אינזינען געהאט יידישקייט, פלעגט די פארוואלטונג פון דער ביבליאטעק איינארדנען רעפערעצן, אדער רעציטאציע-אימפרעזעס.

די יידישע ביבליאטעק איז געווארן א מין פאלקס-אוניווערסיטעט. די פרייע פלעגן מיט שטאלץ ארויפגיין טוישן ביכער און לייענען זשורנאלן און צייטונגען. און די פרויע אין לאנגע חסידישע קליידער, פלעגן נאכקוקן — ווער מיט פארזאכטונג און ווער מיט קנאה...

ביטער פלעגט זיין דער קאמף וועגן די יידישע קליידער אין פיל חסידישע היימען. טאטע-מאמע פלעגן באטראכטן די לאנגע קאפאטע ווי א פאנצער פון יידישקייט. די יונגעלייט האבן זיך געפילט ענג און אפגעשטאנען. די מערהייט בחורים פון די פרויע היימען האבן נישט געוואלט געהערן צו דער יינגער „אגודה“. זיי האבן זיך באקענט מיט ציוניסטישע געדאנקען, מיט ביכער פון דער וועלט-ליטעראטור, איבערגעזעצטע אין יידיש — און אפילו מיט סאציאלע אידעען, וואס זענען געווען נישט „כשר“, ביי די פוילישע מלוכה-ארגאנען.

טייל חסידישע יונגעלייט האבן שפעטער פארביטן די יידישע, לאנגע קאפאטע אויף קורצע רעק, און אנגעהויבן גיין האלבע טעג לערנען אין דער „שקאלע-פאוועשכנע“ צוזאמען מיט מיידלעך, און דעם אנדערן האלבן טאג פארענדיקט מיט גמרא — א קאמבינאציע פון פורמקייט און פרייקייט אין איינעם. איז דאך שווער צו ווערן א דאקטאר און א פוילישער גימנאזיע אדער אוניווערסיטעט. (שפעטער זענען שוין א טייל חסידישע טעכטער, און מיין יינגסטע שוועסטער צווישן זיי, אריין אין דער שטאטישער גימנאזיע). ווען דער מצב פון די יידישע קרעמער איז נישט געווארן בעסער, האבן פיל חסידישע יונגעלייט אנגעהויבן מקנא צו זיין די ארבעטער, וועלכע האבן א „פאך אין האנט“ און צו ביסלעך האט מען געזען אסטראווער חסידישע יונגעלייט זיך נעמען צו קאמאשנמאכעריי, סטאלעריי און שניידעריי.

געוויס, די באלעבאטישע מענטשן, פרויע און נישט פרויע, פלעגן נאך אלץ קוקן פון אויבן אראפ אויף ארבעטער אין שטעטל. („שוסטערס און שניידערס“ — פלעגט מען זאגן — „זענען נישט קיין מענטשן“).

פון דער דערנענטערונג צווישן ארבעטער און חסידישע יונגעלייט, וועלכע זענען געווארן בעלי-מלאכות, האבן ביידע געווען. די ארבעטער האבן זיך אנגעהויבן צו קליידן פיל שענער און ריינער און די באלעבאטישע קינדער האבן אנגעהויבן איינזען אז פיל פון די ארבעטער יאגן זיי איבער אין וויסן. די ארבעטער-קרייזלעך און פארטייען האבן אויף אזויפיל אויסגעשולט זייערע מיטגלידער און סימפאטיקער, אז די ארבעטער-מיידלעך און יונגעלייט אין אסטראווע זענען געווארן הייסע חסידים פון דער יידישער ביבליאטעק. זיי פלעגן אליין אראפברענגען פון ווארשע פארטייירעדנער וועלכע האבן גערעדט וועגן ליטעראטור. אויף די קעסטל-אוונטן פלעגט מען דיסקוטירן מיט מער באווסטזיין, ווי צווישן די באלעבאטישע קרייזן. די באציונגען צווישן די ביידע קלאסן האבן זיך צוליב דעם פיל פארבעסערט.

ביי די פון די חסידישע היימען איז געווען א מין אמביציע אריינצואקסן אין „פראלעטארישן יחוס“, זיי פלעגן דאס טון מיט א צו להכעיס זייערע אייגענע משפחה-מיטגלידער.

ביי די זינדלעך און טעכטער פון ארימע היימען, ערגעץ ווו אויף שולטוסקער גאס אדער אין בראקער געסל, איז אויך געווען א שטיקל „נקמה“ אין די „רייכע קלאסן“ וועלכע מוזן אנקומען צו „זייערע“ פראלעטארישע אידעען.

די פון אַרימע היימען, און די שטאַט אסטראווע בכלל, האָט אָנגעהויבן פאַרלירן אַ גרויסן טייל פון דער אינטעליגענטער יוגנט, וואָס האָט זיך שפּעטער אָפּגעראַטעוועט אין אַרגענטינע, בראַזיל, פאַרייניקטע שטאַטן, זיך אַמעריקע, פראַנקרייך א. א. וו.

ג) אויפשטייג און חורבן פון שטעטל

איבער דריי־הונדערט יאָר, פון אַ ציגל צו אַ ציגל — הייזלעך קליינע, גרעסערע און מויערן מיט באַלקאנען; געסלעך מיט שפיציקע שטיינער, שמאַלע און ברייטערע טראַטראַרן. אַ וועג צום בראַקער וואַלד, אין אַ וועג צו די רוזשאַנער, קאמאראווער און אַנדערע קאזאַרמעס; אַוועג אַרויס צו „פּשעדינעשטשע“ — אַט אונדזער היימשטאַט אסטראווע!

צווישן פאָליאַקן, וויסרוסן און פאַרשידענע אַנדערע סאַרטן „נייטראַלע“ גוים און אָפּענע אַנטיסעמיטן. האָבן יידן געבויט מילן. טאַרטאַקן. ביר־ברויערייען; זענען געווען פאַרשידענע האַנטוועלקער מיט וואַרשטאַטן אין צענטער פון שטאַט; יידן האָבן געהאַנדלט גרויס און געפירט געשעפטן מיט די אַרומיקע פאָוויאַטאָווע שטעטלעך און דערפֿלעך; יידן דאָבן פאַרטיידיקט זייערע מאַגערע האַנדלס־פּאָזיציעס אויפן אַלטן און נייעס מאַרק מיט קלענערע קרעמלעך און מאַרק־טישלעך.

3־מאי גאָס, אמאָל געהייסן „פּשעדינעשטשע“.

ביי איין עק פון שטאַט — אַ גרויסע קאַטוילישע קירכע מיט שפיצן, און ביים שפּאַציר־גאַרטן — אַן אַלטע, אָפּגעלאָזענע, רוסישע צערקווע. די קריסטן־באַאָמטע, האַנטווערקער און סוחרים — האָבן ס'רוב געוואָנט אַרום שטאַט. דער אַלטער בית־המדרש צום קאַמאראווער וועג און דער נייער בית־המדרש, קעגנאיבער דעם מאַרק. דערנאָך אַ שמאַל סטעזשקע געסעלע און — די יידישע אַרימקייט. מען דאַוונט הויך און שרייענדיק ביי די גערער אין שטיבל. (ווי די „אגודה“ פאַרנעמט זיך אויך מיט פאָליטיק); ביי די אמשינאווער און אַלעקסאַנדערער איז פיל

רויקער און געלאָסענער. דערפאַר האָט זיך דאָס סטריקאווער שטיבל פאַרקליבן אויף „פּשעדימעשטשע“, קעגן איבער מיטשקאָזסקיס מויער, און אַהין פּלעגן לויפן פיל אַרויסגעוואָרפענע און „פאַרשייטע“ חסידים פון אַנדערע שטיבלעך, מיט זייערע „פרייע“ זינדלעך.

מען שושקעט זיך קאָנספּיראַטיוו אין וואָלד קעגן דער פּילסודסקי־רעגירונג; גראַד אין פּרייטיק־צונאַכטס און שבת ווען חסידים דערציילן און רעדן וועגן רבין אויפן וואַנק, לעבט מען מיט ציון, מיט מאַסקווע, אָדער מיט דער גרויסער ווייטער וועלט; פיל יוגנטליכע ווערן חלוצים, מען פרעדיקט סאַציאַליזם, קאָמוניזם, מען פילט אויס די טורמעס אָדער מען לאָזט זיך וואַנדערן צו קרובים און אייגענע, איבערלאָזנדיק מיט צער אין די אויגן, עלטערן, יונגע שוועסטער און ברידער.

געזונטע, יידישע יונגע בחורים שפילן פּוטבאָל און פאַרמעסטן זיך אפילו מיט פּוילישע גימנאַזיסטן און אַנדערע שלעגער; יידישע מיידלעך, נישט געקוקט וואָס טאַטעס גייען אַרום פאַרזאָרגטע צוליב פּרנסה און נדן, פּלירטעווען (שוין באַלד אויפן וואַרשעווער שטייגער) אין שפאַציר־גאַרטן און ביי דער „סאַדזעווקע“.

אין דער יידישער ביבליאָטעק דיסקוטירט מען נאָך וועגן ביכער און מען לייענט פיל יידישע צייטונגען, מען שרעקט זיך אָבער צו גיין ווייטער ווי די יידישע געסלעך גרייכן... דער וועג צום וואַרשעווער און בראַקער וואָלד איז פול מיט בויקאָט, פיינטשאַפט און רציחה קעגן יידן. דער בייזער גייסט פון די „נאַראַדאָוע דעמאָקראַטן“ און פשיטיק האָט אויך פאַרבלאָנדזשעט קיין אסטראַוו־מאַזאויעצק...

די גרויסע אומגעלימפערטע מאַגיסטראַט־געביידע אינמיטן יידישן מאַרק איז שוין מיט בלומען און יונגע ביימלעך אַרומגעפלאַנצט. דער וואַסער־פּלומפ אויפן מאַרק צום קאמאראַווער וועג איז אַלץ אַ צענטראַל־פונקט פאַר עלטערע און מיטליעריקע יידן און יידענעס. גאַנץ אַרימע, און אפילו נישט אַרימע פרויען און מענער שלעפן איינעם אָדער צוויי עמערס וואַסער. פיל יידן זענען אַזוי פאַרעלטערט געוואָרן, שלעפן די עמערס אַזוי שווערלעך, אַזוי שווערמוטיק, ווי זייערע פינג אָדער זעקס צענדליק יאָר זאָרג און מאַטערניש. אויך די יונגע זענען גלייכגילטיק און האַלטן די קעפּ אַרונטער.

קרעמער שטייען נעבן זייערע קרעמלעך און וואַרטן אַז אַ פּויערישע פּור זאָל די קרעמערנישע בריקלעך אַריבערטערעטן. טרעגער מיט פאַרמעליקטע, ווייסע פלייצעס און מיט געלאַטעטע הויזן, שפּרייזן פּויל און מיד, אַזוי ווי זייערע פיס און פלייצעס וואָלטן זיך געוואָלט אויסשפּאַנען, ערגעץ אַוועק גיין און זיך גוט אויסרווען, אַראָפּוואַרפן די טויזנטער זעקלעך מעל, צוקער, רייז, האַרטע קאַסטנס סחורה, וואָס זיי האָבן צעטראָגן אַלע יאָרן פון באַנען, אויטאָס, מילך, שפייכלער און קראַמען.

בעל־עגלות און האַלב באַרוויסע יונגעלייט אַרום דראַזשקעס רעדן הויך, זיי פאַר־טומלען דעם מאַרק מיט זייערע פרעטענסיעס איבער גראַשנדיקע דערפאַלגן און דורכפאַלן, וואָס שטעלן צונויף דעם שותפות פאַר ווייב, קינדער און צולאָג — די פּערד.

פּוילישע רעגירונגס־באַאָמטע און העכערע מיליטער־לייט גליטשן זיך אַדורך אויף ראַווערן און אין געשפּאַנטע בריטשקעס; זיי שפּאַצירן דורך שטעטלידיקע טראַטוואַרן מיט אויפגעהויבענע קעפּ, פעסטע טריט און געזונטע באַקן און אַ זיכערקייט אין בליק, זיי, זייערע ווייבער און קינדער, וועלכע זעען אויס ווי אַ גאַנץ אַנדערע מענטשן־ראַסע, האָבן באַוויזן זיך גוט איינצואַרדנען צווישן אַפּאַטיע און דערשלאָגנקייט; די שטאַט אסטראַווע אַרבעט און זאָרגט זיי אויפצוהאַלטן.

אין אויגוסט 1939 בין איך פון מיינע וואַנדער־פּלעצער פאַריז און לאַנדאָן געקומען

קיין אסטראווע; געזען, מיטגעפילט די שפאנזג, שרעק און ציטערניש, ערב מלחמה־טעג אין פוילן. איך האב געהאט גליק אויסצומיידן דאס, וואס א האלבע פאמיליע מיינע, משפחה מענטשן און פיל טייערע חברים און פריינד, ווי חיים שומאוויטש, זלמן גרינבערג, מיכל גארדאן, עזרה סלוצקי, נחמן אימבער א. א. האבן נישט געהאט דאס מזל צו פארמיידן.

רעכטס: א. מ. ארושיצער (אין ניו יארק), מיכאל גארדאן (אימגע־קומען), חיים שומאוויטש (אומגעקומען), הירשל גרינשפאן (אין ישראל) אין עזרא סלוצקי (אומגעקומען).

נאך דער מלחמה האב איך גענומען אויפזיכן מיינע, פון רוסישע פארשיקונגען צוריקוואנדערער אין די דייטשע ד. פ. לאגערן. כ'האב איבערגעלאזט מיינע עלטערן, שוועסטער מיט זייערע מענער און קינדער, און ס'איז מיר געלונגען צוריקצוקומען קיין ענגלאנד. געבליבן איז בלויז מיין פאטער און צוויי יינגערע שוועסטער. מיין מוטער איז געשטארבן פון וואנדער־וועג אין רוסלאנד, און די צוויי עלטערע שוועסטער מיט זייערע מענער און קינדער זענען אומגעקומען אויך קידוש־השם אין טשעכאסלאווער געגנט. אויסגעווארצלטע זענען מיר געבליבן אין טיפן טרויער און בענקשאפט צו אונדזער אומגעקומענע און נאענטע און אונדזער פארשניטענע היימשטאט.

ארטשע ראטענבערג

פארזיצער פון די אסטראזער
לאנדסמאנשאפט אין אבעריקע
בראנקס, ניו-יאָרק

די יידישע ארבעטער-באוועגונג אין אסטראווע

איך זע דיך, מיין שטאָט, ווי איך בין נאך יונג געווען... געלאָפן, זיך געשפילט מיט דער רייף פון אַ פּאַס. אַ שיינער זומער בייטאָג און אַזויפיל מענטשן פאַרזאַמלט ביי דעם פּאַוויאַט אין מאַרק.

וואָס האָט דאָ פּאַסירט? די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן. אַזאַ געדריקטע שטימונג ביי אַלע. מען הויבט אָן נעמען אין מיליטער. מענער און זין מוזן פאַרלאָזן זייערע פאַמיליעס.

די מלחמה שניידט זיך אַריין אַלץ טיפּער. אין 1915 קומען די דייטשן אַריין. דאָס לעבן הויבט זיך אָן נאַרמאַליזירן. עס רייסט זיך דורך דער ערשטער שטראַל אין דער פינצטער.

עס ווערט געשאַפן די ערשטע אַרבעטער־אינסטיטוציע אויפן נאָמען פון בראַניסלאָוו גראַסער. די אַרבעט־שעה'ן זענען דאָן געווען פון 8 פרי, ביז 11, אָדער 12 ביינאַכט. און דערצו נאָך מוצא־ישבת. עס איז נישטאָ קיין צייט פאַר זיך — בלויז פרייטיק צונאַכטס און שבת בייטאָג.

מיין ערשטער באַזוך אין „גראַסער־קלוב“: עס זענען פאַרזאַמלט אַ סך אַרבעטער (אפּשר אַ 200 פּערזאָן). אַ שטילקייט. יצחק אהרן סיגער לייענט פאַר פון אלגינס בוך: „ווען קייטן קלינגען“. וואָס פאַראַ יום־טוב־דיקע שטימונג?

די אַרבעט ווערט אויסגעברייטערט. עס קומען פאַר אַפּטע לעקציעס. פאַרזאַמלונגען. ס'ווערן אַראָפּגעברענגט רעדנער פון אַנדערע שטעט. די מיטגלידער פון קלוב מאַכן אַליין די מעבל פאַרן קלוב — בענק און טישן. די אַרבעטער יוגנט ווערט דורכגענומען מיט נייע געדאַנקען. יעדן פרייטיק אָונט קומען פאַר אימפרעזעס. נייע אַרבעטער קומען אין קלוב אַריין.

די יוגנט הויבט אָן לייענען, לערנען און זיך אַנטוויקלען. עס קומען צו נייע אינסטיטוציעס. אין דער שטאָט־ביבליאָטעק קומט פאַר די ערשטע גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון „פּועל־ציון“. די אַקטיווע פון זיי זענען: וואַלדקאווסקי און טיקאָראַ. שפּעטער אַנטשטייט אויך די „פאַרייניקטע“. די גרינדער זענען: אַסינסקי און ווענגראַ-וויטש. עס צעבליט זיך דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן.

דער „בונד“ איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט צעאָקערט און פאַרזייט, און עס זענען אויפגעוואָקסן שיינע שפּראַצונגען. די אַקטיווע פון „בונד“ זענען געווען: יצחק אהרן סיגער, מאיר יעקב סיגער, חילקע פיעקאַזש, מרדכי מילער, און מיין ווייניקייט. דערנאָך מוזן די דייטשן אייליק פאַרלאָזן די שטאָט. עס איז דאָ אַ צושריפט פון די אַקטיווע טוער פון „בונד“ ביי הינדע פיאַנטניצע אין הויז. עס איז דאָ אַ צושריפט פון בונדישן צענטראַל־קאָמיטעט, אַז די רעגירונג־מאַכט ווערט איבערגעגעבן צו די אַרבעטער, און דער „בונד“ דאַרף זיין גרייט צו דער סיטואַציע. דער מיטינג איז זייער אָן ערנסטער און פאַרציט זיך לאַנג. ביים פּונאַנדערגיין זיך באַמערקן מיר די שטילקייט אין די גאַסן. עס איז אָן אַנזאָג פון אַ נייער צייט; עס ווערט געבוירן די ערשטע אַרבעטער רעגירונג

ערשטע רייע פון רעכטס: מאיר יעקב סיגער, קאמאראוסקי, צווייטע רייע: אריה סאלאמאן, ארטשע ראטענבערג, ארנולד גרוספעלד, יצחק שולץ און ברכה פיעקארז

מיט מאראטשעווסקין בראש. ס'ווערט איינגעפירט דער 8 שעה'דיקער אַרבעטס־טאָג. 2 שעה (פון 12 ביז 2) מיטאָג. אויך די געשעפטן ווערן פאַרמאַכט אויף צוויי שעה. עס ווערן אין די גרעסערע שטעט געשאפן קראַנקן־קאַסעס, וועלכע ווערן אויסגעהאַלטן פון דער רעגירונג. עס ווערט געבוירן דער פראַפעסיאָנעלער פאַריין — זיין ערשטער סעקרעטאַר איז לוריע. עס וועט צוגעגרייט דער ערשטער שטרייך פון די טאַנדייט־שוסטער. ווען די בעלי־בתים דערוויסן זיך דערפון, גרייטן זיי זיך אָן אַ סך שטיוול. סטאַש, זייער אַנפירער, פאַרמעסט זיך מיטן פאַריין. דער סטרייך ווערט פאַרצויגן, און קיין געלט צו העלפן די סטרייקערס איז נישטאָ. עס קומט פאַר אַ גרויסער יריד אין זאמבראווע, וווּ די בעלי־בתים שטעלן אויס זייערע שטיוול. ס'באווייזן זיך דעמאָלט אַ גרופע מענטשן אָנגעטאָן ווי פויערים, באַקוקן די שטיוול און צעשניידן זיי — מיטן אויסרייד אָז דאָס זענען פאַפירענע שטיוול. ווען זיי קומען צוריק נאָך אסטראווע, ווערט דער פראַפעסיאָ־נעלער פאַריין באַפאַלן פון פּאָליציי. אַלעס ווערט אַריינגעוואָרפן אין זעק און אַלע אָנווע־זנדיקע ווערן אַרעסטירט. ערשט נאָך אַ לאַנגער אויספאַרשונג, וואָס דויערט אַ גאַנצע נאַכט, ווערן זיי באַפרייט. צומאַרגנס קומען די בעלי־בתים אין פאַריין און גיבן נאָך אַלע פאַדערונגען. דער ערשטער סטרייך ווערט געוואָנען.

עס הויבט זיך אָן אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט צו אַרגאַניזירן איין פאַך נאָכן צווייטן. די בעלי־בתים מאַכן נישט מער קיין פרוו קעגן פראַפעסיאָנעלן פאַריין. אין דער זעלבער צייט ווערט אָנגעפירט אַ שטאַרקע קולטורעלע אַרבעט אונטער דעם איינפלוס פון „בונד“. אַ געוויסע צייט שאַפט זיך אַן אַרבעטס־לאַזיקייט. דער פראַפעסיאָנעלער פאַריין מיט די שטאַט בעלי־בתים שאַפן אַן אַרבעטער־קיך אין פראַפעסיאָנעלן פאַריין. צום ערשטן מיטאָג קומען עסן אויך די בעלי־בתים, ווי אויך אַנדערע וואָס נויטיקן זיך אַפילו נישט אין דעם. ביי אַ סך זענען דאָ טרערן אין די אויגן. די קיך עקזיסטירט אַ קורצע צייט.

די בעלי־בתים קענען מער נישט העלפן מיט קיין געלט. די לאַגע ווערט זייער אַ שווערע. די אַרבעטער הונגערן; אַ גרויסע שפּאַנונג ברויזט אויף. אין אַ געוויסן שבת ווערן אַרויסגענומען די טשאַלענטן פון די אויוונט, און די הונגעריקע שטילן דערמיט זייער הונגער. קיינער האָט דאָס נישט אַרגאַניזירט — עס איז געקומען סטיכיש. דאָס איז געווען דער ענטפער די בעלי־בתים פאַר זייער האַנדלונג.

די יוגנט־באַוועגונג רייסט זיך אָפּ פון „בונד“ און גייט אויף אַ ראַדיקאַלן וועג. דער גאַנצער לאַמזשער ראַיאָן־קאָמיטעט פון דער „צוקונפט־אַרגאַניזאַציע אין אַלע שטעט גייט אַוועק פון „בונד“. אין אסטראווע ווערט געבוירן די ערשטע ראַדיקאַלע גרופע. אין אַ שיינעם טאָג אין פּרילינג (פסח), ווערט אָפּגעהאַלטן דער ערשטער מיטינג אין בראקער וואַלד. עס זענען פאַרזאַמלט: אברהם פּרץ, שייע פריד און אַ גאַסט פון וואַרשע. (ער איז געקומען צו דער נוטקעוויטש און לייבל קריסטאל פון לאַמזשע). עס ווערט געלייגט דער פונדאַמענט פון דער ראַדיקאַלער באַוועגונג. מיר ווערן זייער אַקטיוו. אין אַ שטיקל צייט נעמען מיר איבער דעם פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין אַלס אַ גאַנצן. עס קומט פאַר אַ שטאַרקער קאַמף. דער „בונד“ מוז אָבער אָפּטרעטן און אַזוי פאַרבלייבט דער פּראָפּעסיאָנעלער פאַריין אין די הענט פון דער ראַדיקאַלער גרופע.

מיר ברענגען אַ סעקרעטאַר אין פּראָפּ. פאַריין. ס'ווערט אַראָפּגעבראַכט אַ טרופע צו שפּילן טעאַטער. מיט גרויס דערפאַלג פירן זיי אויף אין שטאַטישן טעאַטער פּרץ הירשנביינס „די נבלה“. די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט ווערט פאַרצווייגט. די יוגנט איז באַגייסטערט מיט נייע אידעען. איז וואָס אַז עס פעלט אפשר שוין, אָן אַנצוג, אַז קומען וועט דאָך דער טאָג, ווען די זון וועט שיינען פייער רויט, און דער אַרבעטער וועט באַפרייען קינד און קייט!

אַזוי האָבן מיר געלעבט און געהאַפּט. און עס איז אַזוי ווייטאַגלעך פיינלעך צו טראַכטן וועגן דעם וואָס ס'איז געוואָרן פון אונדזער שטאַט מיט אירע שיינע וועלדער, הערלעכע לאַנדשאַפטן, וווּ אונדזערע גאַענטסטע זענען אַזוי גרוילעך פאַרפייניקט געוואָרן. וואָס פאַראַ לענדער און שטעט איך זאָל נישט באַרייזן, קאָנען זיי, אסטראווע, דיין פלאץ נישט פאַרנעמען.

אברהם ראטענבערג ניו־יאָרק

מיין שטעטל אסטראו־מאז.

שטעטלע מיינס, ווי אזוי זאל איך דיך באַזינגען? און ווי אזוי זאל איך דיך באַקלאַגן? ווי נעמט מען דעם כוח צו קאָנען אַרויסברענגען דיין שיינקייט? די פרייד פון די צופעליקע דערינערונגען? פון דיין הערליכקייט און פראַכט? און דעם טיפן טרויער פון דיין אוימקום.

יונג בין איך געווען ווען איך האָב דיך פאַרלאָזט. אַכצן בליענדיקע פּרילינגס בלויז פאַרמאָגט, און אזוי פיל פון דיר גענאָסן, אַזאָ רייכע ירושה האָסטו מיר מיטגעגעבן. אויף אייביק וועט מיר פאַרבלייבן די זאַפטיקייט פון דיין ערד און די שוועבעדיקייט און דער טוי פון דיין פעלדער און וועלדער, וווּ איך האָב זיך די קינדערישע און יוגנט־יאָרן אין דיר אויסגעלעבט. שטעטל מיינס, אַט זע איך זיך ווי אַ קינד איבער דיין גאָסן אַרומלויפן. מיין קינד־הייט איז אויפגעקומען צוגלייך מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַט געדענק איך דעם ערשטן דייטשן מיליטערישן עראַפלאַן איבער אונדזער שטעטל פליען. וווּ אַלע זענען מיט שרעק פון די הייזער אַרויסגעלאָפן און די קעפּ צום הימל פאַריסן; אַט זענען די דייטשן אין שטעטל אַריינגעקומען מיט זייערע נייע שטרענגע פאַראַרדנונגען. ס'בושעוועט טיפּוס־און דיזענטעריע־עפידעמיעס און מען כאַפט אַריין אין באַד. פרויען און יונגע מיידלעך באַהאַלטן זיך אויס, ווייל מען שערט זיי דאָרט אָפּ די האָר. אַבער די עפידעמיע בושעוועט און מען פירט טויטע פון יעדן צווייטן הויז. דאָס שטעטל האָט זיך דערמאָנט אַן אַלטן מנהג, אַז מען דאַרף אַן אַרימע כלה חתונה מאַכן אויפן גוטן אָרט. האָט מען געפונען אַזאָ פאַר: דעם שטילן, דערשלאָגענעם שעפסעלע וואָסער־טרעגער, וואָס האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט, און אַ פאַרזעסן, האַרבאַטע מיידל, און דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען צו דער חתונה אויפן גוטן־אָרט.

אַט זע איך אייניקע פון מיינע פילע שכנים: בנימין דער פאָדריאַטשיק, וואָס ביי אים אויפן ביידעם־שטיבל האָט געוויינט יהודית, די עלצטע העברעישע לערערין פון שטעטל, מיט אירע פילע אייניקלעך — יתומים, געבליבענע נאָך איר יונג פאַרשטאַרבנער טאָכטער. דאָס עלצטע אייניקל פערל, אויך אַ לערערין, אַ פערזעסן מיידל, אַ הויך געוואַקסענע מיט אַ טונקל מאַט־פנים, מיט צוויי שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, אין וועלכע דאָס גאַנצע נישט אויסגעלעבטע לעבן מיט אַלע דערדריקטע האַפנונגען און פאַרלאַנגען האָבן זיך אָפגעשפּיגלט. זי איז געווען מיין לערערין. שפעטער איז זי משוגע געוואָרן און געשטאַרבן אין שפיטאַל אין וואַרשע. און אַט דערנעבן: משה חיים דער וויינמאַכער — אַ הויכער איידעלער ייד, ערליך און פרום, מיט אַ בלאַנד בערדל און צאָרטע גוטמוטיקע אויגן. זיין פרוי פלעגט אַפטמאָל זומער אין די היצן משוגע ווערן און אַרומלויפן איבערן שטעטל. ער פלעגט איר איינעמען ווי אַ פאָטער אַ קינד. פון דער אַנדערער זייט, פונקט אַנטקעגן אונדזער פענצטער — יענקעלע מיט זיין ווייב זעלדע. זעלדע האָט שטענדיק געקאָנט די אַרימקייט קינסטלעך באַהאַלטן. זי איז געווען ציכטיק, עלעגאַנט אָנגעטאָן און אַפילו אין דערוואַכן מיט אַ פיין צוגעקעמט שייטל. זייער זון משהקע געצל, דער ווילער יונג, פאַר וועמען אַלע אין שטעטל האָבן געציטערט, אַפילו קריסטן האָט ער געקאָנט דערלאַנגען. און אַט דער יידישער אפטייקער סטאַש. דער האַלב אַסימילירטער מיט די אָפגעברענטע ברעמען, דער שטענדיק בייזער מיט זיין איידעלער, דאָרער

דראמאטישע סעקציע ביים פאריין „בילדונג“
 פון רעכטס זיצן: פרוי לויטוב, וויילאך, כרוסט, רבקה קאהן, און ליכטענשטיין
 פון רעכטס שטייען: ריבא, גולדשטיין, בלומה דראזדאווסקי, ... הייטשע זאקהיים

א געזעגנונס אונט מיט זשאק לעווי.

פרוי פון וואַרשע. קוים האָט ער נאָר געזען אַפּאַר פּונקטן פון אונדזער בעקעריי דורכן קויםען, פלעגט ער באלד אַריינקומען און כאַפּן אַן עמער וואָסער צו פאַרלעשן דאָס פייער. ער האָט שטענדיק מורא געהאַט אַז ס'פייער, זאָל זיך נישט אַריינכאַפּן אין זיין אפטייך. ווער געדענקט נישט ווער האָט נישט ליב געהאַט גאָלדשטיין דעם פּאַטאַגראַפּיסט, ביי יועמען פון די אסטראווער, וווּ זיי זאָלן זיך נישט זיין, געפינט זיך נישט זיינע פּאַטאַגראַפּ פיעס. מען וואָלט דאָך אַזוי פיל געקאַנט פון אים שרייבן.

גאלדשטיין העכער פון מיטלווקס, אַ דאַרער מיט ליכטיקע קלוגע אויגן, שטענדיק אַזוי פרייליך און אַ וויץ צו יעדער געלעגענהייט. דער איינציקער ייד פון שטעטל וואָס האָט פאַרמאָגט אַ קלאַוויר, אַ דאַנק זיין אַרטיסטישן טאַלאַנט איז ער געווען דער אַנפירער פון דער דראַמאַטישער טרופע, און פלעגט מיט זיין שוואַגער לייב כהן, פרוי לעוויטע און נאָך אַנדערע עטלעכע מאָל אין יאָר שפּילן טעאַטער צו באַרייכערן מיט געלט די ביבליאָטעק. ווער קען פאַרגעסן זייערע אויפירונגען פון גאַרדאַנס „כאַשע די יתומה“ און אַ ביסל שפּעטער פשיבישעווסקיס „דער שניי“, סטרינדבערגס „דער פּאַטער“, שוין אונטער דער רעזשי פון גרויסן אַרטיסט זשאַק לעווי, וועלכער פלעגט ספּעציעל אַראָפּקומען פון וואַרשע. ווי קען איד פאַרגעסן מיין ערשטן אַריינקומען אין ביבליאָטעק נעמען אַ ביכל. נישט דרייט און מיט ציטער פלעג איך דאָרט אַרויפקומען, אין געוועזענעם פּאַוואָט, אויפן זעלבן גאַרן מיט יענקל דוד דעם שטעפער. אַט געדענק איך די ערשטע ביבליאָטעקערין, די הויכע, איידעלע חומה פאסקעוויטש. זי האָט מיר דאָס ערשטע ביכל געגעבן. ווער קען איבערגעבן די אינערלעכע פרייד און גליק צו האָבן ביכער צו לייענען. אסטראווער ביבליאָטעק, דער שטאַלץ פון די אַלע אַרומיקע שטעטלעך, איז דאָך געווען אונדזער שול, אונדזערע אוניווערזיטעטן; דורות האָבן זיך דאָך דורך איר אויסגעבילדעט און באַקומען וויסן. אין ווינקל אויפן בוידעם, זומער אויך אין די וועלדער, אַז די עלטערן זאָלן אונדז נישט זעען און שטערן, האָבן מיר די ווערטער געשלינגען און איינגעזאָפּט דאָס יידישע וואָרט. מיט די גרויסע דענקער און דיכטער באַקאַנט געוואָרן; מיט נייע וועלטן, נייע געדאַנקען, שטרעבונגען און חלומות זענען מיר באַרייכערט געוואָרן. און דערנאָך איז געקומען אַן אויפּלעבונג פון פאַריינען, פאַרטייען, יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. נייע ווערטער נייע לאַזונגען. גרויסע אידייען זענען געבוירן געוואָרן. מיין ערשטער אַריינקום אין דער „פּועלי־ציון“ יוגנט, וווּ די עלטערע חברים געבן זיך אָפּ מיט דערציונג. מיינע ערשטע לערער: אייזע גאנשער, וולאדקאווסקי, סקארא, ראזענבערג — אַלע אינטעליגענטן, זיין פון אַרימע היימען. זייערע לעקציעס פאַר די יוגנטלעכע וועגן ליטעראַטור און פּאָליטישע עקאָנאָמיע א. ז. וו. האָבן נייע וועלטן געעפנט.

איינמאָל האָט מען באַשלאָסן אַדורכצופירן אַן ערשטע מאי מאַניפּעסטאַציע, מיט חדשים פריער האָט מען זיך קאָנספּיראַטיוו צוגעגרייט. פאַרייניגט מיט אַלע פאַרטייען, אויך מיט דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי — אַלעס מט אַ גענויען פלאַן. געווען איז עס אין ערשטן יאָר פון פּוילנס זעלבשטענדיקייט און באַפרייונג. אָבער פּילסודסקי מיט זיינע לעגיאָנערן האָבן שוין זייערע נעצן פון אַנטיסעמיטיזם און ברוטאַליטעט צוגעגרייט. ס'איז געקומען דער גליקלעכער טאָג. יום־טובֿ'דיק מיט פרייד און געזאַנג אויף אונדזערע הערצער, זענען מיר פון די שטובער אַרויס. יעדער איינער צו זיין פאַרטיי לאַקאַל מיט רויטע זיידענע שלייפלעך אין די לאַצן. אַפּגייענדיק אַפּאַר גאַסן, קומט מיר אַנטקעגן דער פּוילישער מיליטערישער דאָקטאָר, ביז שרייט ער אויס צו מיר: „טי מאַלי סמאַרקאַטשו! (דו קליינער ראצער) דו וועסט שוין אויך טראָגן אַ רויט בלימל?“ מיט אַ ווילדן כעס רייסט ער מיר אַראָפּ מיין רויט בלימל. מיין פרייד איז צושטערט, מיין ווייטיק

— גרויס, באלד קום איך אין מיין פארטייל־לאקאל. די חברים געבן מיר אַ צווייט בלימל. די יום־טוב־דיקע שטימונג בעהערשט מיך ווידער. אַלע שטעלן זיך אויס אין דרויסן אין רייען, די עלטערע חברים מיט גאנשערן פארויס. מיר יוגנטלעכע — צולעצט. אַזוי גייען מיר ביזן שפאציר גארטן. דאָרט טרעפן זיך אַלע פארטייען צוזאַמען, און דער מאַרשזוט הויבט זיך אָן. אַבער מער ווי אַ פאַר גאַסן ביז נאָך דער „סאַזעווקע“ זענען מיר נישט דערגאַנגען. פּאַליציי איז אָנגעקומען און אונדזער מאַניפעסטאַציע ציט זיך צוריק. דאָס איז אפשר געווען די איינציקע מאַניפעסטאַציע, וואָס איז ווען אין אונדזער שטעטל פאַרגעקומען.

ווי פאַרגעסט מען אויך די שפּאַציר־גאַסן און וועלדער? דער שמאַלער טראַטוואַר פון פּאַוויאַט ביזן מאַגיסטראַט. דער שפּאַציר גארטן, די „סאַזעווקע“, דער ברייטער וואַר־שעווער וועג. ביי די זייט ציען זיך פעלדער, זומער פאַרוואַקסן מיט הויכע גאַלדענע ווייצן זאָנגען, וואָס האָבן געשיצט פאַרלעך פון אַ בייז אויג, און געהיימע פארטיי באַראַטונגען — פון דער פּאַליציי.

ווייטער אַ ביסל אויפן וואַרשעווער וועג פאַרן אַריינקומען אין די גרויסע וועלדער, פלעגט מען אַדורכגיין אַ יונג קליין וועלדעלע. דאָרט זענען צווישן יונגע סאַסנע בוימלעך געשטאַנען אַ פאַר הילצערנע שטיבלעך פאַר זומער וווינונגען. די אייגענטימערין איז געווען אַ קריסטין, (אַ טרומע־מאַכערין) מיט איר שיינע, יונגע טאַכטער „יענטע“ (פאַרוואָס עפעס אַזאָ יידישן נאָמען? אפשר דערפאַר וואָס זי האָט גערעדט אַ זאַפטיקן יידיש מיט אַלע חנען).

„יענטע“ האָט אויך פאַרמאָגט אַ הוידעווקע. אין די שבתים פלעגן זיך יונגעלייט מיט מיידלעך צוזאַמען קומען ביי איר און פאַר אַ פאַר גראַשן אַ בעשטימטע צייט זיך הוידען. געווען גרויסע ספעציאַליסטן וואָס פלעגן הויך שוועבן אין דער לופטן און דעם סאַמע שפיץ דערגרייכן. און אַט פון „יענטעס“ וועלדל נאָר אַ פאַר טריט ביי די גרויסע, טיפע וועלדער. אסטראווער וועלדער, ווער קען אייך פאַרגעסן? אין דער לינקער זייט, דער בראקער וואַלד, אַנטקעגן אין דער רעכטער זייט — דער וואַרשעווער. זומער איז עס דאָך אונדזער לעבן געווען. אַלע אונדזערע יוגנט חלומות און בענקשאַפטן נאָך ווייטע, אומבאַקאַנטע וועלטן האָבן מיר דאָרט אויסגעוועבט. ווי נעמט מען ווערטער אַפילו נאָך היינט אויסצודריקן אונדזער בענקשאַפט!

יא, שיינ און ערליך ביסטו געווען און פאַרבליבן אונדזער שטעטל. ווען מיר זענען אין דער וועלט אַ וועק און אין קליינע, אַרימע צימערלעך אין קאַשמאַרנע נעכט פון בענקשאַפט געלעגן, האָבן מיר שטענדיק מיט דיר, שטעטל מיינס, מיטגעלעבט, געגאַנגען אין דיינע גאַסן, געשפּאַצירט אין דיינע וועלדער, געאַטעמט דיין לופט. דאָס האָט אונדז מוט און טרייסט געגעבן.

זיי געהייליקט און קיינמאַל נישט פאַרגעסן — אומגעקומען שטעטל מיינס...

טוביה מאקאווער בני ברק

אסטראווע בעת דער ערשטער וועלט מלחמה 1914-1918

תשעה באב 1914 זענען דייטשלאנד און עסטרייך אנגעפאלן אויף רוסלאנד, דער ערשטער קרבן איז געווען די שטאט קאליש. באלד דעם ערשטן טאג איז די שטאט געווארן מערדעריש באשאסן און גורם געווען שריפות און פיל הרוגים. אין אסטראווע איז אויך באלד אראפגעווארפן געווארן א באמבע אויפן פערד-מארק נעבן די פיאסקעס און דערהרגעט דריי יידישע בעלי-עגלות: חיים הירש, יצחק און אבקע. די מלחמה האט זיך אנגעהויבן מיטן גאנצן ברען, עס האבן אנגעהויבן צו לויפן די יידן פון די גרענעץ שטעט-לעך. אסטראווע איז געווארן פול מיט יידן פון מישעניץ, הארזל א. א. וו. נאך עטלעכע טעג צערודערונג איז שטיל געווארן אין שטעטל. הויפט קאמאנדיר פון דער רוסישער ארמיי איז געווען ניקאליי ניקאליעוויטש, א פעטער פון רוסישן קייסער ניקאליי — א גרויסער שונא-ישראל. די הויפט-קאמאנדע האט געגעבן א בעפעל נישט צו פערטיידיקן זיך נאר אנצוגרייפן. דער גענעראל סאמסאנאוויט מיט זיין ארמיי האט אנגעהויבן אריינצומארשירן אין מזרח-פרייסן. די פראנט בעריכטן האבן יעדן טאג מודיע געווען וועגן נצחונות: „פארנומען די און די שטאט און די דייטשן טרעטן כסדר אפ פאר אונדזער ארמיי“. אין שטאט איז געווען שטיל, מען האט נאר געזען פון צייט צו צייט אדורכמאשירן פיל מיליטער צום פראנט, און ביי דעם האט מען געלייזט געלט פון מיליטער. עס זענען שוין געווען אפטימיסטן וואס האבן געזאגט אז א מלחמה איז נישט אזוי שרעקליך. נאך אייניקע וואכן האבן אנגעהויבן קורסירן פארשידענע פארטרוילעכע קלאנגען. (עפענטלעך האט מען מורא געהאט צו רעדן) — אז מיט סאמסאנאוויט ארמיי אין מזרח-פרייסן איז עפעס נישט אזוי פויגלידיק. אין א געוויסן טאג האט מען דערזען א כאאטיש לויפעניש פון רוסיש מיליטער. די שטאט איז געווארן פול מיט זעלנער, וואס האט פארגעשטעלט אן אויסטערליש בילד: עס זענען געלאפן זעלנער אן ראנצעס, אן היטלען, אן מונדירן, אן ביקסן און אן וועש. זיי האבן נישט געוויסט ווו צו לויפן און ווו זיך אפצושטעלן. עס האט זיך ארויסגע-וויזן אז דאס איז געווען א פלאן פון די דייטשן אריינצונארן די רוסן טיפער אין דייטשלאנד און דארטן זיי געבן דעם אמת'ן קלאפ.

דער גרעסטער טייל פון דער רוסישער ארמיי איז אריינגעפאלן אין פלען — די ארמיי פון גענעראל סאמסאנאוויט האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. וועגן גענעראל סאמסאנאוויט אליין האבן קורסירט פערשידענע ווערסיעס: מען האט געזאגט אז ער איז אין פלען; אנדער האבן געזאגט אז ער האט זיך גענומען דאס לעבן. עס האט זיך ארויסגעוויזן אז די רוסישע ארמיי איז פערפלייצט מיט שפיאנען און אין דער מפלה האבן א גרויסן חלק די שפיאנען. דעם אנפירער פון ערשטן קארפוס אין סאמסאנאוויט ארמיי, גענעראל פאן גרודענשטערן האט מען געהאנגען פאר שפיאנאזש. א שפיאן איז אויך געווען דער ווארשעווער גובערנאטאר באראן קארף (פריערדיקער גובערנאטאר אין לאמזשע) א בעקאנטע פערזאן אין אסטראווע. ער פלעגט אפט קומען אין אלטן בית-המדרש אין טעג פון גאלאווקעס. א שפיאן איז אויך געווען דער קאמענדאנט פון גאנינדזער פעסטונג. א. א. יעצט האט מען שוין אנגעהויבן צו פילן וואס עס הייסט א מלחמה.

וועלנדיק פארדעקן די מפלות, האט מען ארויסגענומען פון ארכיוו די אלטע מיטלען, אז אין אלעם איז שולדיק דער ייד; יידן זענען שפיאנען, יידן האבן איבערגעשיקט די דייטשן גענז אנגעפילטע מיט גאלד. די נאאיווע רוסישע זעלנער וועלכע האבן ס'רוב

געשטאמט פון די טיף רוסישע גובערניעס, האָבן אַלץ געגלויבט. צו דעם האָבן פיל מיטגעהאַלפן אונדזערע שכנים — די פּאָליאַקן, און פון דעם האָט צו מייסטן געליטן אסטראווע. ס'רוב מיליטער, וואָס מען האָט איבערגעוואָרפן צו די מזרח פרייטישע גרענעצן, זענען אַדורכגעגאַנגען דורך אסטראווע, ווו ס'האָבן זיך געקרייצט עטלעכע שאַסייען קיין מזרח־פרייסן. דאָס האָבן אויסגענוצט די פּאָליאַקן פון די דערפער, ביי וועלכע מען האָט איינקוואַטירט מיליטער אויף נאַכטלעגער, און אַריינגעהאַקט אין די קעפּ, אַז יידן זענען שפּיאָנען, און אַז אין אַלעם זענען שולדיק די יידן. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן פאַר דער שטאַט פיינליכע איבערלעבונגען. ניקאליי ניקאליעוויטש האָט באַפוילן אַרויסצושיקן די יידן פון די גרענעץ שטעטלעך, די שטאַט איז געוואָרן פול מיט היימלאָזע. עס האָט אָנגעהויבן אויסצופעלן לעבנס־מיטלען. יעדן טאָג האָט מען אַרעסטירט יידן אַלס שפּיאָנען. איז געקומען אַ פּאָליאַק און געזאָגט אַז ער האָט געזעען דעם און דעם יידן קוקן אויף די טעלעגראַף־דראַטן, איבערגעבן סודות דעם דייטש, איינער האָט געזען, ווי אַ ייד האָט איבערגעריסן די טעלעגראַף־דראַטן, איינער האָט געזען ווי אַ ייד האָט איבערגע־פירט צום דייטש גענז אָנגעשטאַפט מיט מיליטערישע פלענער און אויך גאַלד א. א. וו. די רוסישע מאַכט האָט פאַרשיקט קיין טיף רוסלאַנד די אָנגעזענסטע כלל טוער פון שטאַט: ד"ר קלאַטשקא, מענדל וושעבאר, יאקל טייטל, מנחם קאהן, מאטל לאנגלייב, ברידער דראַדאווסקי, אליעזר קנישינסקי א. א.

דער מלחמה פראַנט האָט זיך אַוועקגעשטעלט נישט אויף דער דייטשער — נאָר אויף דער רוסישער טעריטאָריע, ביי די טייכן נאָרעו און בזורא. ס'האָט זיך אָנגערוקט דער ווינטער און די נויט איז וואָס ווייטער געוואָרן גרעסער. עס זענען כסדר געקומען באַפעלן פון ניקאליי ניקאליעוויטש'ן אַרויסצושיקן וואָס מער יידן פון די גרענעץ שטעטלעך. עס האָט געהאַלטן ביי אַ גרויסן גירוש. נאָך אַן אינטערווענץ פון אַ דעלעגאַציע, מיט הרב י. ל. גאַרדאן ז"ל בראש ביים פראַנט־קאָמאַנדיר, איז פיל דערגרייכט געוואָרן, אָבער פון די גאָר נאָענטע שטעטלעך ביים פראַנט האָט מען די יידן יא אַרויס־געשיקט, און אסטראווע איז געוואָרן פול מיט היימלאָזע. אין דער נויט האָט אינטערווענירט ד"ר יצחק שטיינבערג (דער שפּעטערדיקער יוסטיץ מיניסטער אין רוסישן באַלשעוויסטשן קאַבינעט) אַלס פאַרשטייער פון מאסקווער הילפס־קאָמיטעט און קאָמיטעט פון „זעמסט־וועס", אונטער דער פאַרזיץ פון דומע פאַרויצער אַלעקסאַנדער גוטשקאו.

עס איז קוים מעגלעך צו דערציילן וואָס פאַר אַן איבערגעגעבנקייט ס'האָבן אַרויס־געוויזן ה' שטיינבערג און זיין פרוי ביי דער טעטיקייט צו העלפן די נויטליידנדיקע היימלאָזע. טאָג און נאַכט, אָן אַפרו, זענען זיי אַרומגעפאַרן פון איין פונקט צום צווייטן, און שטענדיק גרייט געווען העלפן אין נויטפאַלן.

ביי פערשידענע אינטערווענצן ביי דער מיליטער מאַכט זענען זיי אַרויסגעטרעטן שטאַלץ און שאַרף, אַזוי אַז נישט איינמאַל האָבן זיי ריזיקירט דאָס לעבן. איך בין איינמאַל גראַד בייגעווען ביי אַן אינטערווענץ פון דער פרוי שטיינבערג ביים מיליטערישן שטאַט־קאָמענדאַנט, אַ קאָזאַקער פאַלקאוויק, וועלכער האָט סטאַנצאַנירט אין הויז פון אפטייקער מיעטשקאווסקי. בעת דער קאָמענדאַנט האָט זיך אויסגעדיקט מיט אַ פאַרווורף וועגן יידן, האָט פרוי שטיינבערג אַ קלאַפּ געגעבן אין טיש און געזאָגט: „דעם רוסישן פאַלק האָבן מיר יידן ליב און מיר זענען אים גוטע פריינט; מיר האָבן נאָר פיינט די רוסישע סאַטראפן!".

אַ גאַנצן ווינטער זענען אויפן פראַנט נישט פאַרגעקומען קיין גרויסע שלאַכטן, נאָר מיטן אָנקומען פון זומער, האָט זיך אָנגעהויבן שטאַרקע דייטשע אָנגריפן דורך צו ברעכן

דעם פראָנט ביי דער בורע און נארעו. גלייכצייטיק האָט זיך פאָרגרעסערט דאָס אַרויס־
שיקן די יידן פון די שטעטלעך נאָענט צום פראָנט אין דערמיט — די צאל היימלאָזע
ביי אונדז אין שטאָט.

אין טאָג פון יום־טוב שברעות זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן די יידן פון דער שטאָט
רוזשאן ביים נארעו. ווי דער נאָענטסטער גרעסערער גרענעץ פונקט. אַלע האָבן זיך
געשלעפט קיין אסטראווע, אָבער די רוסישע מאַכט האָט באַפוילן זיי נישט אַריינצולאָזן
אין שטאָט, אַזוי, אַז זיי זענען געבליבן מיט קראַנקע און זקנים און קליינע קינדער
2 קילאָמעטער אינטער דער שטאָט אויפן פרייען פעלד. זייער לאַגע איז געווען שרעקליך.
געווען פאָלן ווען שוואַנגערע פרויען האָבן אָנגעהויבן באַקומען געבורט־ווייען. די פרוי
שטיינבערג האָט נישט גערוט; זי האָט געבראַכט אויפן פעלד אַקושרעקס מיט אַלע
נויטיקע זאַכן. זי האָט אַרגאָניזירט אַ גרויסע הילפס אַקציע, און נאָך לאַנגע אינטערווענצן
ביי דער פראָנט־קאָמאַנדע, האָט מען זיי דערלויבט אַריינצופאַרן אין שטאָט, דער נאָך האָט
דער הילפס־קאָמאַטע געשטעלט צו זייער דיספּאָזיציע אַ באַן און זיי באַזאָרגט מיט
אַלעם אויפן וועג. דער גרעסטער טייל איז אָפּגעפאַרן קיין רוסלאַנד.

אין חודש תמוז, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן דורכצוברעכן די שטאַרקע פּאָזיציעס
און מ'האָט געשמעסט אַז די רוסן טרעטן אָפּ. די דייטשן האָבן דורכגעבראַכן דעם פראָנט
ביי דער בורא, און דאָן האָט זיך שוין אָנגעהויבן דער צוריקטריט אין פולן גאַנג. אין
שטאָט האָט מען שוין באַמערקט דאָס אָפּטרעטן פון די רוסן און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן
אַ פרישער פחד. אַז די אָפּטרעטנדיקע רוסישע זעלנער זאָלן נישט אַמאָל אונטערצינדן די
שטאָט, אַזוי ווי זיי האָבן דאָס געטון אין אַנדערע שטעטלעך. די מורא איז געווען זייער
גרויס, ווייל דער רוב הייזער אין אסטראווע זענען געווען הילצערנע.

מען האָט אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען אויסצומיידן דאָס שרעקלעכע. צום גליק האָבן
מיר זיך דערוויסט אַז דער הויפט־קאָמאַנדיר פון דער אָפּטרעטנדיקער אַרמיי פון דעם
ראַיאָן, גענעראַל דודענקא, איז מיט אַ צייט צוריק געווען קאָמאַנדיר פון 23סטן ניוזשעווסקן
פאָלק אין אסטראווע—קאמאראווע. ער האָט געשמט ווי אַ ליבעראַלער מענטש און יידן
פריינט; ער האָט געהאַט בעקאַנטע יידן צווישן די מיליטער פאָדריאַטשיקעס אין
אסטראווע. מען האָט צונויפגעשטעלט אַ דעלעגאַציע פון זיינע בעקאַנטע און נאָך חשובי
העיר. די דעלעגאַציע האָט זיך פאַר אים פאָרגעשטעלט און געבעטן, ער זאָל אויסנוצן זיין
מאַכט און שטרענג באַפעלן נישט צו פערברענען די שטאָט. דער קאָמאַנדיר האָט די
דעלעגאַציע אויפגענומען פריינטלעך און פערזיכערט, אַז ער וועט אַלץ טון צו פעהיטן די
שטאָט. דער גענעראַל האָט זיין צוואַג מקיים געווען און אַרויסגעגעבן וועגן דעם אַ
שטרענגן באַפעל. אָבער אויך מיר האָבן עפעס געטון צו דעם. וויסנדיק אַז אַ זעלנער
אויפן פראָנט וועט פאַר פאַפיראַסן אַדער טאַבאַק אוועקגעבן, אַדער אָפטון אַלץ, האָבן מיר
צונויפגעזאַמלט און צעטיילט אַ ריזיקן טראַנספּאָרט טאַבאַק מיט פאַפיראַסן, און
ראש חודש אלול, ווען דאָס אָפּטרעטן פון מיליטער איז געגאַנגען אין אַ שטאַרקן טעמפּאָ.

אַזוי ווי דאָס גאַנצע לויפן איז געווען דורך דער אסטראלענקער גאַס — אויף
זעמבראווע אין מאַליקין, האָבן מיר זיך אַרומגעשטעלט אין הויף פון פייגע טייטל, געוואָרפן
טאַבאַק און פאַפיראַסן. די זעלנער האָבן זיך געוואָרפן כאַפן וואָס מער און שוין נישט
אין זינען געהאַט עפעס שלעכטס צו טון. אַדאַנק דעם גענעראַלס באַפעל און אונדזערע
פאַפיראַסן און טאַבאַק איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אונדזער שטאָט פון פערברענען. אָבער
אין גאַנצן האָבן זיי זיך נישט געקאַנט באַהערשן: די ווינט־מילן וואָס זענען געשטאַנען

ווייט אונטער דער שטאט און ס'איז נישט געווען ווער עס זאל עפעס טון, האבן זיי יא אונטערגעצינדן.

ר"ח אלול, 9 פרי, האט זיך באוויזן די ערשטע דייטשע „ראזוועדקע" אין זאמער-געסל פון נוסקעוויטשעס טארטאק, מיטאג צייט האט שוין אדורכמאזשירט די גאנצע דייטשע ארמיי אין די ריכטונגען פון זאמבראווער און ווארשעווער שאסייען.

עס איז כדאי צו באמערקן אז אזוי ווי אין אלע מלחמות האבן זיך אויך דעמאלט צווישן עולם געשאפן צדדים פאר און קעגן די רוסן און דייטשן. די דייטשע סימפאטיקער האבן געטענהט: מיר האבן אזוי פיל געליטן פון די רוסן זאלן שוין קומען די דייטשן. זיי זענען מער קולטורעל און ליבעראל. דאקעגן האבן די רוסן-סימפאטיקער געזאגט: איר וועט שוין זען ווער זיי זענען; שלעכטע און מענטשן-פיינד; זיי וועלן שטערן אלע יידישע פרנסות און פון זייערע שטייערן וועט נישט מעגלעך זיין אויסצוהאלטן. עס איז אינטער-רעסאנט אז באלד אין ערשטן טאג פון זייער אריינקומען האט איינער פון זייערע סימפאטיקער באקומען פון זיי געשלאגן ממש מכות רצח. (איך וויל דא זיין נאמען נישט אנרופן).

מיטן אריינקומען פון די דייטשן האט זיך אנגעהויבן א סדרה נייע צרות, וואס האבן געמאכט פערגעסן די אלטע. ס'האבן זיך אנגעהויבן עפעדעמישע קראנקהייטן, (ביי א טייל זיך געענדיקט מיט טויט), און הונגער, אלע שפיין פראדוקטן זענען רעקוויזירט געווארן, און אנדערע רעקוויזיציעס: אראפנעמען די מעשענע קלאמקעס פון די טירן און ברענגען אלע קופערנע פיש-פאנען, די שפיין-פראדוקטן ביי די פויערים זענען געווארן ריקוויזירט און אפגעשיקט קיין דייטשלאנד; דער מסחר — אפגעשטארבן: די קראמען — געשלאסן. מען זיצט גאנצע נעכט אין דער פינצטערניש. דער נאפט ווערט רעקוויזירט — קיין עלעקטריע איז נאך דעמאלסט אין שטאט נישט געווען. און יעצט זענען צוגעקומען עטלעכע טויזנט פרישע היימלאזע פון די נאענטע שטעטלעך, וועלכע די אפטרעטנדיקע רוסן האבן אונטערגעצונדן: גאוואראווע. יענדזעווע. אלע זענען געלאפן קיין אסטראווע, מענטשן האבן זיך ממש געוואלגערט אין די גאסן הונגעריקע און נאקעטע. ס'איז געווארן איינגעפירט קארטן אויף ברויט: 200 גראם א פערזאן, אויף דעם האט מען בעדארפט אפשטיין שעהן אין דער ריי דאס צו באקומען.

דער ווינטער האט אויך צוגעהאלפן צו פערגרעסערן די נויט, אין ערשטן יאר האבן באלד סוכות געהערשט היפשע פרעסטלעך מיט שנייען און ס'האט זיך נישט איינגעגעבן אויסצוגראבן די קארטאפל, וואס זענען געפרוירן געווארן אין דער ערד. אמאל האט צוליב דעם דער פוילישער גוטבעזיצער בראדזינסקי פון טרינעסעס אדעקגעשענקט עטלעכע טאן געפרוירענע קארטאפל צו צעטיילן פאר ארימע. ביי דער חלוקה האבן זיך צוליב נויט געווארפן טויזנטער מענטשן אויף די קארטאפל. צום ערגסטן איז געווען די לאגע פון די פרויען, וועמענס מענער זענען געווען אין אמעריקע, ווייל צוליב דער מלחמה איז געווארן איבערגעריסן דער קאנטאקט צווישן זיי, און געבליבן אן שום מיטלען צום לעבן. באוועסע און הונגעריקע זענען פיל געגאנגען האקן שטיינער אויף די שאסייען פאר עטלעכע פעניג א טאג. פיל האבן דאס נישט אויסגעהאלטן, קראנק געווארן און געשטארבן. יונגע מענטשן האבן נאך עפעס געקאנט פערדינען ביי ארבעט אין די וועלדער.

ווען ס'האבן אויסגעבראכן די עפידעמישע קראנקהייטן, איז מען ממש געווען הילפלאז: אן דאקטוירים, אן רפואות. אן שום פלעגע פאר די קראנקע. דער לינת-הצדק איז דאן צוגעטרעטן ענערגיש צו א הילף-אקציע. מען האט ספעציעל געבראכט א דאקטאר, א פרוי פון ווארשע. מען האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט א היימישן אפטייקער

און אויסגעפועלט ביי דער מאכט צו באקומען א ביסל פראדוקטן: צוקער, מעל, קאשע. מען האט אויך איינגעארדנט „לינת“ צו נעכטיגן ביי די קראנקע און זיי בעדינען, אזוי ארום איז פיל-ווייניג געלונגען עפעס צו פארלייכטערן די לידן פון די קראנקע, אויך א ביסל צו לינדערן די נויט, ווען דער קרייזשעף האט באשטימט צו דעם צוועק, א קאמיטעט פון שבעה טובי העיר אלס יידישע פארשטייערשאפט ביי דער דייטשער מאכט, אבער אן רעכט עפעס צו באשטימען אדער צו פאדערן. דאך האט ער עפעס אויפגעטון אויפן געביט צו העלפן אין דער נויט.

פון צייט צו צייט האט די מאכט ארויסגעגעבן געוויסע סכומים מעל, צוקער, נאפט צו צעטיילן, האט מען אזוי קאמבינירט, מען זאל קאנען אויך פארטיילן א געוויסן סכום פראדוקטן אין גאנצן אומזיסט פאר די גאר ארימע. עס איז אויך געלונגען איינצוארדנען א קינדער-קיך פאר די ארימע.

דער קאמיטעט האט אויך פיל אויפגעטון פאר די אינטערנירטע יידן אין די קאמאראווער קאזארמעס פון די שטעטלעך ביים מזרח-פראנט: הוראדישטש, ניעסוויזש, א. א. מען האט פאר זיי איינגעארדנט א קיך און אויך פסח בעזארגט מיט מצות און פראדוקטן. אזוי האט זיך די לאגע געצויגן עכלעכע יאר, אמת יענע דייטשן האבן נישט געמארדעט קיין יידן, אזוי ווי די היטלעראוועס ימ"ש, אבער די נויט איז אין אלגעמיין געווען אומדערטרעגלעך. און פיל מענטשן האבן נישט אויסגעהאלטן.

ווען אמריקע איז צוגעטרעטן צום קריג, און מיט זייער הילף איז צובראכן געווארן אלע דייטשע פראנטן, זענען זיי געצוונגען געווען אויך צו אנטלויפן פון פוילן. אין דעם 11טן נאוועמבער 1918 האבן די פאליאקן איבערגענומען די מאכט און געווארן א זעלבסטשטענדיקע מלוכה.

ענדע ערשטע וועלט מלחמה, פליכטיגער פון ארומיקע שטעטלעך, פארפאקן זייערע זאכן, און פארן צוריק צו זייערע וויזער-ערטער

לטובת די פליטים אין לאמזשער גובערניע

(בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה)

אין לאמזשער גובערניע אַרבעט דער יידישער־קאָמיטעט אין מאַסקווע לטובת די מלחמה־געליטענע דערווייל אין אסטראווע, אסטראלענקע, רוזשאן און מאַקאָוו. פריער איז די געלט הילף געווען דריי רובל אַ חודש פאַר יעדן נפש; דאָס איז אָבער נישט געווען גענוג צו שטילן דעם הונגער. יעצט האָט דער קאָמיטעט געעפנט קראַמען צו טיילן שפייז פראָדוקטן אויך אויף דריי רובל נאָר אין קוויטלעך, פאַר וועלכע מען קריגט אין געוועלב וואָס מען דאַרף, און די פרייזן זענען ביליקער ווי אין פּריוואַט־געשעפטן.

אויסער דעם האָט דער קאָמיטעט געעפנט טיי־הייזער פאַר דערוואַקסענע, קיכן פאַר שול־קינדער און היימען פאַר קליינע קינדער. דער קאָמיטעט העלפט אויך געפונען אַרבעט פאַר אַרבעטסלאָזע, דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געהאַלפן צו שטילן דעם הונגער. דער קאָמיטעט אין אסטראווע האָט אויך געגעבן שטיצע צווישן אַנדערע די מישעניצער און כאַרוזשעלער בעלי־עגלות, ביי וועלכע די דייטשן האָבן צוגענומען זייערע פערד, וואָס איז געווען זייער פרנסה — איינצוקויפן אַנדערע פערד.

אין אסטראלענקע געניסן פון דער הילף 160 משפחות, בערך 800 נפשות. די לעצטע טעג האָט דער פאַרבאַנד פון די „זעמסטווא“ אין רוסלאַנד געגרינדעט אין שטאָט אסטראלענקע און רוזשאן אינסטיטוציעס ווי טיי־פונקטן, ביליקע קיכן, שפייז־געוועלכער און אַמבולאַטאָריום פון וועלכע עס געניסן די גאַנצע באַפעלקערונג אַן אונטערשיד פון רעליגיע און שטאַם.

(„הצפירה“, נר' 100, 1915)

קוד פאַר שול־קינדער

אַנפירער: משה ראָף און רבקה שטיינבערג (דראַדאווסקי).
פּערוואַלטערין: בריינטשע מאַרקוספּעלד

ת. פריידקעס ניו-יאָרק

אסטראווע

ס'איז פאַראַן אַ מסורת וועגן אסטראווע, אַז אַ דאַנק דער ברכה פון אַ רבין איז די שטאַט ניצול געוואָרן פון פייער און קיינמאָל נישט אָפּגעברענט געוואָרן. דער הייליקער רבי האָט אָבער נישט פאַראויסגעזען אַז דאָס היטלער פייער וועט אין 1939 חרוב מאַכן דעם היסטאָרישן ייִדישן ישוב.

די שטאַט אסטראווע איז שוין כמעט הונדערטער יאָרן געווען באַזעצט מיט יידן. די שטאַט געפינט זיך אויף דער גרענעץ צווישן ליטע און פוילן. דאָרט האָבן זיך צונויפגעטראָפן מתנגדים און חסידים און ביידע שיכטן האָבן אַרױפגעלייגט אַ שטאַרק רעליגיעזן שטעמפל אויף דער שטאַט. אסטראווע איז געווען באַוווּסט מיט אירע לומדים, רבנים, ישיבות און ייִדישע טראַדיציע. די צוויי גרויסע שטאַט־שולן זענען די פעסטונג פון די מתנגדים, די חסידים האָבן זיך קאַנצענטרירט אין די שטיבלעך.

אין די יאָרן פון דער השכלה־באַוועגונג באַקעמפן די רעליגיעזע יידן יעדן פרוו אַריינצוברענגען רעפארמען אין ייִדישן לעבן, און ווילן נישט אָפּטרעטן פון זייערע פאַזיציעס.

ערשט אין אָנהויב פון יאָר 1900 הויבט אַן אַריינצודרינגען דער פראַגרעס און געוויסע ענדערונגען קומען פאַר אין לעבן פון שטעטל. די יוגנט וויל זיך אָפּשאַקלען פון דער רעאַקציע און הויבט אַן פאַרלאָזן די שטאַט און גייט צוועק אין די גרעסערע צענטערן פון לאַנד — וואַרשע, לאַדזש, אָדעס א. א. אַ סך לאָזן זיך מעבר לים — אַמעריקע, אַרגענטינע, ענגלאַנד א. א.

ס'פאַרשטייט זיך, אַז דער פאַריין קעמפט פאַרן אויסבעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען פון אַרבעטער און געזעלן ביי די קליינע האַנטווערקער. ס'ווערט אַרגאַניזירט אַ ביבליאָטעק און אַ לייען־קרייז. מען שיקט שוין קינדער אין העברעישע פריוואַטע שולן, אויך אין גימנאַזיע. אָבער די רעליגיע דאַמינירט איבערן ייִדישן לעבן אין שטעטל; שבתים און יום־טובים ווערן געפייערט און שטרענג אָפּגעהיטן.

עקאָנאָמיש ראַנגלט זיך דער ייד פאַרן טעגליכן קיום; דער קרעמער און דער האַנטווערקער איז אָפהענגיק פון מסחר מיט דער אַרומיקער דאָרפישער באַפעלקערונג (מערק און ירידים), וואו אויך פון מיליטער וואָס געפינט זיך אין דער געגנט.

די אַרימקייט איז אַ שטענדיק חולאת, אַ חוץ דער טראַדיציע פון הכנסת־אורחים אויף שבת און טעג פאַר ישיבה בחורים, ווערט נישט גענוג געזאָרגט פאַר אַרימע. מ'קומט כמעט אָפּ מיט אַ נדבה פון אַ קוויטל און מעות־חטין אויף פסח.

די איינציקע הילף־אינסטיטוציע איז דער „לינת הצדק", וועלכער זאָרגט פאַר קראַנקע און דער הכנסת אורחים — פאַר פרעמדע. אַ לייקאַסע ווערט געגרינדעט צו העלפן מיט הלואות קליינהענדלער און האַנטווערקער. קיין ייִדיש שפיטאַל, מושב זקנים, און בית יתומים עקזיסטירן נישט.

אַן אויפֿטרייסלונג קומט אָבער יאָ פאַר אין יאָר 1914, ווען די ערשטע וועלט מלחמה ברעכט אויס. אין אויגוסט דעם זעלבן יאָר ווערט די שטאַט באַלאַגערט פון טויזנטער ייִדישע פליטים פון די דייטשע גרענעצן אַרום פוילן. די יוגנט ווערט מאַביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי, אַ צאָל ייִדישע בירגער ווערן אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט אין טיפן רוסלאַנד אלס „אומגעוונטשטער עלעמענט". אַ טייל איינוואוינער

פאַרלאָזן די שטאַט און פאַרן קיין רוסלאַנד, זיך צו ראַטעווען פון דער דייטשער אַרמיי. די עקאָנאָמישע לאַגע ווערט וואָס אַ טאָג ערגער, די רעגירונג קאָנפּיסקירט אַ סך סחורה פאַרן מיליטער. די מיליטערישע מאַכט פאַראַרדנט צו עפענען די קראַמען אין שבז און צווינגט מחלל שבת זיין.

די מאַראַל פון די יידן ווערט דערשלאָגן. די לאַגע אין שטאַט איז זייער אַ עווערע און ווערט גאָר געפערלעך מיטן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי אין אויגוסט 1915. די דייטשע אקופאַציע מאַכט נעמט איבער די שטאַט אין הערבסט 1915. ס'הויבן זיך אַן אַ רייע נייע גזירות, דער האַנדל ווערט באַגרענעצט און דער קליינהענדלער ווערט אַרויסגעשטויסן פון זיין פאַזיציע.

די נויט אין שטאַט איז זייער גרויס, ס'איז אַ מאַנגל אין שפיין און אַרטיקלען פון ערשטן געברויך, מ'לויפט זוכן אַ שטיקל ברויט ביים בעקער, און קארטאָפלעס ביים פויער. אין רעזולטאַט פון הונגער ברעכט אויס אַ שטאַרקע טיפּוס-און חלירע עפידעמיע. צענדליקער לוויות קומען פאַר יעדן טאָג, ס'שטאַרבן יונגע און אַלטע.

פאַלקס־קיך אין דער ערשטער וועלט מלחמה

צו לינדערן די נויט ווערט געשאַפן אַ פאַלקס־קיך, וואָס קומט מיר אויס אַנצופירן, מיט דער באַטייליקונג פון צענדליקער פרייוויליקע מענער און פרויען. איבער 600 וואַרימע מיטאָגן מיט ברויט ווערן אַרויסגעגעבן יעדן טאָג, אחוץ שבת. דער קליינהענדלער, אַרויסגעשטיפט פון זיין פאַזיציע, כאַפט זיך צום אומלעגאַלן האַנדל מיט שמוגלען תבואה, זאַלץ, נאַפט, לעדער א. א. ס'ווערן אויך געשאַפן קרייזלעך פון בראַנפן, פאַבריקלעך פון זיף א. א. די דייטשע פאַליציי פאַרפאַלגט אַבער שטאַרק דעם

אומלעגאלן האַנדל, קאָנפּיסקירט דאָס פאַרמעגן און רוינירט אָפּט פולשטענדיק דעם אַרימען קליינהענדלער.

מיט דער צייט, ווען די דייטשע אַקיפּאַציע מאַכט אונטערדריקט שטאַרק עקאָנאָמיש דאָס לעבן אין שטאָט, שטערט זי אָבער נישט צו אַרגאַניזירן און אויסלעבן זיך קולטורעל.

פאַרוואַלטונג פון יוגנט־פאַריין אין 1918

שטייען (פון רעכטס): לייביש ניימאַן, הערשל פריידקעס, בערל פריידקעס
הערשל שוואַרץ, קראַנענבערג, זיצן: אלטער גאלדמאַן אין בערל קאצין.

די גרויסע צאָל יוגנטלעכע אין שטאָט נוצן אזויס די געלעגנהייט צו שאַפן אַ ריי קולטור אינסטיטוציעס. די ביבליאָטעק און לייצען זאָל — ווערט אַן אמתער קולטור צענטער אין וואַקסט אויס אין אַ ריזיקער אינסטיטוציע. דער ספּאָרט קלוב, אונטער דער אַנפירונג פון אַ דייטשן אַפיציר, דערמעגלעכט הונדערטער בחורים און מיידלעך קריגן זייער פיזישע ענטוויקלונג, און „הומיר“ מיט אַ דראַמאַטישע סעקציע, אונטער דער אַנפירונג פון יאנקעל פּיוס, ס'קומען פאַר עפענטלעכע פאַרלעזונגען און דיסקוסיעס אין ביבליאָטעק. דער ספּאָרט קלוב טרעט אייניקע מאל אַרויס אויף עפענטלעכע דעפּלאַדעס אין שטאָט מיט דער באַטייליקונג פון דער גאַנצער יוגנט. דער „הומיר“ מיט זיין כאָר טרעט אויף אין פיל קאָנצערטן, אַ חוץ די דראַמאַטישע פאַרשטעלונגען. אָבער עקאָנאָמיש איז געווען זייער שלעכט.

עולים פון דער דריטער עליה אין ארץ־ישראל אין יאר 1926

שטייען (פון רעכטס): פיינצאג, שולעוויטש און זיין פרוי, חנדזה קרעמער, פיליער, מארקוספעלד און חיים וואנס. זיצן: רבקה כהן, אפרים לויטוב אין זיין פרוי, פרוי הופמאן אין יעקב הופמאן. ליגן: כץ און האליא ליוואזער.

אסטראווער אין מאנטאוידעא, אורוגוואי.

אין 1918 פאַרלאָזט די אַקופאַציע־מאַכט פּוילן, און אויך אסטראווע. די מאַכט גייט איבער צו אַ פּויליש אַנטיסעמיטישער רעגירונג, וועלכע הויבט אָן אַן עקאָנאָמישן באַיאַקאט אויף די יידישע באַפעלקערונג און לייגט אַרויף גרויסע שטייערן אויפן קליינע־הענדלער און האַנטווערקער. דאָס יידנטום אין פּוילן און אין אסטראווע שטייט פאַר אַן עקאָנאָמישן אונטערגאַנג.

די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע צווינגט די יוגנט זאָל טראַכטן וועגן איר צוקונפט, איר אויסוועג איז אַ מאַסן עמיגראַציע. מלויפט קיין ישראל, אַמעריקע, אַרגענטינע, אוראגוואי א. א. דער עלטערער דור בלייבט אויף זיין אָרט און קעמפט פאַר די עקזיסטענץ און מיטן אַנטיסעמיטיזם וואָס בושעוועט איבערן לאַנד.

אין דער צייט אַנשטייט דער היטלעריזם אין דייטשלאַנד, וואָס פירט צום איבערפאַל אויף פּוילן אין 1939. אסטראווע איז איינע פון די שטעט וואָס ווערן פאַרנומען פון דער היטלער־מאַכט, און גאָר שנעל ווערט די שטאָט יידן־רייך.

פון אָנהויב ווערן הונדערטער יידן אויסגעשוואַטן אין שטאָט־מאַרק. טויזנטער לויפן צו דער רוסישער גרענעץ, אַ טייל ווערן דאָרט אומגעבראַכט פון די היטלעריסטן און אַנדערע געלונגט זיך צו ראַטעווען אין ראַטן־פאַרמאַנד.

די היטלער עפאַכע האָט אָפּגעווישט יעדן שפור פון יידישן יישוב אין אסטראווע, וואָס האָט דאָרט געלעבט במשך פון הונדערטער יאָרן.

נאָך דעם טרויעריקן סך־הכל געפונען מיר אַ צופלוס פון אסטראווער אין פאַרשידענע ישובים איבערן ערד־קוגל. די גרעסטע צאָל געפונען זיך אין צפון־אַמעריקע, בעיקר אין ניו־יאָרק, זיי קאַנצענטרירן זיך דאָרט אַרום דער אסטראווער שול, אַרבעטער רינג ברענש און אסטראווער־זאראמבער פאַריין. זייער צאָל דערגרייכט ביי 1000.

מיר קענען שטאַלצירן וואָס די אסטראווער פאַרנעמען אַ גאַנץ גינסטיקע עמאָנאָמישע פּאָזיציע אין אַרטיקן לעבן, זיי האָבן אָבער קיינמאַל נישט פאַרגעסן זייער היים־שטאָט.

אליעזר קאציוו בונעאס-אירעם

די ערשטער וועלט-מלחמה 1914—1918

בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה

אין די ערשטע טעג אין דער ערשטער וועלט מלחמה, אלט זייענדיק 13 יאָר, האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק דאָס אַרומלויפן פון די דערשראָקענע קרעמער, נעבן זייערע קראַמען און קרעכצן: וואָס טוט מען? וואָס וועט איצט זיין מיט אונדז און אונדזערע קינדער? דער מסחר האָט זיך אָפּגעשטעלט; קרעדיט גיט מען נישט; אַלץ איז טאַקע ביליק, אָבער עס איז נישטאָ קיין געלט! (אָן אַקס פאַר אַ גראַשן — אַז דער גראַשן איז נישטאָ!). מער פון אַלע גייט מיר נישט אַראָפּ פון זכרון דער ייד „בערעלע פון קעלער“, וועלכער פלעגט שבת בייטאָג פאַרקויפן אויף באָרג הייסע וואָסער אויף טיי נאָכן טשאַלט. ער פלעגט פירן אַ ספּעציעלע בוכהאַלטעריע וואָס איז באַשטאַנען פון איינקלייטשן פאַפּירלעך, כדי צו וויסן ביי וועמען אַפּצונעמען אַ קאַפּיקע, אַ פירער אָדער אַ זעקסער..

אומעטום, וווּ עס זענען נאָר געשטאַנען עטלעכע מענטשן און געשמעסט וועגן אויסברוך פון דער מלחמה, פלעגט ער צוערשט צולייגן אָן אויער, און נאָכדעם צובאַמקען: „משיח ציטן, עק וועלט“.

ר' בער, — פלעגט מען אים פרעגן — וואָס פאַראַ שייכות האָט די מלחמה מיט משיח ציטן?

— פאַרשטייט איר מיר יידן אזוי, — פלעגט ער אויסרופן — די גמרא זאָגט: אין משיח בן דוד בא, עד שתכלה הפרוטה מן הכיס" און גלייך פאַרטייטשן: משיח וועט פריער נישט קומען, ביז ס'וועלן זיך אויסליידיקן ביי יעדן די קעשענעס און מען וועט נישט האָבן אַפילו קיין פרוטה. איז דאָך טאַקע משיח ציטן...

„גענעראַל“ רודזקי און זיין זון „וועלוול“

שטאַרק פאַראינטערעסירט זענען מיר געווען אין די דיסקוסיעס, וואָס פלעגן זיך „צעפלאַקערן“ אין נייעם בית־המדרש נאָכן דאווענען ביים אַראָפּנעמען די תפילין, איבערהויפט צווישן הויכן גדליה־דוד און זיין זון איצל.

מיט אָפּענע מיילער פלעגן מיר, קליינוואַרג, שלינגען יעדעס וואָרט. גדליה־דוד אַ ייד — אַ מתנגד, וועלכער פלעגט אַרומפאַרן אין דייטשלאַנד זאַמלען געלט פאַר געוויסע אינסטיטוציעס — איז געווען פאַר רוסלאַנד. ער פלעגט שטענדיק פאַרטיידיקן די סטראַטעגיע פון עפעס אַ גענעראַל רודזקי. זיין זון וועלוול, — אַ קענער פון דער דייטשער ליטעראַטור — פלעגט פאַרטיידיקן ווילהעלמען, און דערפאַר פלעגט מען אים טאַקע רופן „וועלוול“...

מיר האָבן שוין געוואָלט זעען „פאַניעס“ מפלה און מיט אומגעדולד געוואָרט אויפן אַריינקום פון ווילהעלם זעלנער, האָבן זיך דערפאַר נוקם געווען אינעם „גענעראַל רודזקי“ דערמיט וואָס מיר פלעגן אים באַהאַלטן זיין שטענדער, און אויף זיין „שטאַט“ אויסגעקריצט מיט גרויסע ווערטער: „דאָ זיצט גענעראַל רודזקי“.

ווען די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראווע, איז „וועלוול“, דער זון, טאַקע געוואָרן סעקרעטאַר אין קרייז־אַמט און דער טאַטע זיינער — „גענעראַל רודזקי“ האָט נעבעך געמוזט שרייבן צו אים ביטעס אין דייטש (ער איז געוואָרן אַ „פראַשעניע“ שרייבער).

מיר הויבן אן פילן וואָס עס הייסט מלחמה

אָבער נישט אויף אַ לאַנגער צייט האָבן מיר געקאָנט האָבן דאָס פאַרגעניגן צוצוהערן זיך צו די דיסקוסיעס פון טאַטן מיטן זון... ס'האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען אין אונדזער שטאַט טויזנטער היימלאָזע פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכער דער באַוווּסטער רשע „ניקאָלאַיקע“ מיט זיין שטאַב האָבן אַרויסגעטריבן. אַלע שולן און שטיבלעך זענען פול געוואָרן מיט זיי. פרויען מיט פיצלעך קינדער, קישנס, קליידער און „אַנדערע קלייניקייטן“, האָבן זיך געוואַלגערט אויפן פּאַל.

כ'געדענק אַז אין אַ געוויסן פרייטיק איז צו אונדז אין הויף פאַרפאַרן אַן אַרויס־געטריבענער קרעמער. אים איז נאָך געלונגען מיט צונעמען אַ סך זעקלעך מעל און פאַפּיראַסן, — פלוצעם איז אַראָפּ אַ שלאַקס־רעגן און פון אַלץ איז געוואָרן איין שטיק טייג...

מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ האָבן מיר זיך צוגעקוקט צו אַ סך אַ זעלכע בילדער אין אָנגעהויבן פילן, וואָס עס הייסט מלחמה...

די דייטשן זענען דאָ

די טעג זענען „געלאָפּן“ און מען האָט אָנגעהויבן הערן אַלץ נענטער די שיסעריי, די רוסן האָבן זיך געגרייט אָפּצוטערעטן, אין די לעצטע וואָכן האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו האַלטן אָפּן שבת די קראַמען. יידן זענען אַרומגעגאַנגען אַזוי ווי אַבלים. ס'טייטש! אַזאָ חילול השם, מחלל שבת זיין...

ס'האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז דער קאָמענדאַנט האָט באַפוילן אַוועקצושטעלן פעסער מיט סמאַלע און אונטערצינדן די שטאַט איידער זיי פאַרלאָזן איר. אָבער, ווייזט אויס, אַז זיי האָבן שוין קיין צייט נישט געהאַט אָפּצוטון דאָס שטיקל אַרבעט. מען האָט טאַקע דערנאָך אין אייניקע ערטער געפונען אַזעלכע פעסער מיט סמאַלע... די שיסעריי איז געוואָרן שטאַרקער, די שראַפּנעלן זענען געפלוּיגן איבער די שטאַט מיט אַ פייפּריי...

מען האָט זיך באַהאַלטן אין די קעלערס, אויף די בוידעמער און וווּ נאָר ערגעץ אַ ווינקל. נאָך אַ פאַר שעה אָפּליגן אין קעלער, האָב איך דאָך געוואַגט... איך בין אַרויס פון הויף און צו מיין גרויס איבעראַשונג האָב איך געזען אַנקומען די ערשטע דייטשן. געגאַנגען זענען זיי פון ביידע זייטן גאַס, אָפּגערוקט עטלעכע מעטער איינער פון אַנדערן, די ביקסן אין די הענט פאַרויס...

כ'בין צוריק אַריין אין הויף און מיט אַלע מיינע כוחות גענומען שרייען: „די דייטשן, די דייטשן זענען שוין דאָ“!!

פון אַלע באַהעלטענישן האָבן מענטשן גענומען „אַרויסקריכן“ מקבל פנים זיין דעם „פעטער מיכל“. די פרומע יידן האָבן עס טאַקע אָנגענומען פאַר אַ גוטן סימן — אַז פון איצט אָן וועט שוין טאַקע זיין „ליהודים“...

אין פאַרלוירן פון אַ האַלבער שעה איז די שטאַט צוריק לעבעדיק געוואָרן און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ „געוואַלטיקער“ האַנדל פון קאראמעלעס, פרוכטן און סאַדע וואַסער. די גאַסן זענען פול געוואָרן מיט וועגענער, סאַלדאַטן אין פערד. פון אַלע זייטן האָט זיך געהערט מוזיק און געזאַנג.

אַ היים! אַ היים! שלאָפּן גיין!..

אָבער ביסלעכווייז האָט זיך דאָס שטעטל אָנגעהויבן אויסניכטערן, מען האָט געזען וואָס די דייטשן קאַנען. אמת טאַקע, די יוגנט האָט אויפגעלעבט. ס'איז געגרינדעט געוואָרן

א „לערן און לייען פאריין“, א טורן פאריין „מכבי“, א „הזמיר“ און נאך אנדערע פאריינען, אבער ווי האבן אונדזערע חכמים געזאגט: אם אין קמח — אין תורה... אז דער מאָגן איז ליידיק, גייט נישט איין קיין טאָג... דאָס איינפירן ברויט־קארטן, צוקער־קארטן, זייף־קארטן... און נאָך אנדערע קארטן... דאָס דארפן אָפּשטיין אין דער אַטשערעד אַ סך שעה'ן צו באַקומען דאָס שטיקל ברויט, האָט פאַרמיאוסט דאָס לעבן. איבערהויפּט האָט זיך געפילט שטאַרק געטראָפן די יוגנט. האַלטנדיק אין בעסטן שפּאַציר, זומער פאַרנאַכט, צוזאַמען מיט בעלי־בתי'שע טעכטער, דיסקוטירנדיק וועגן ליטעראַטור און אנדערע שיינע זאַכן, פלעגט זיך דערהערן דאָס טרומייטערן פון זעלנער ביים קאָמענדאַנטס הויז (נעבן מיטשקאווסקיס אפטייק), און אין משך פון פינף מינוט זענען די גאַסן אָפּגעליידיקט געוואָרן, פונקט ווי עס וואָלט אַראָפּגעפאַלן אַ שלאָקס־רעגן, און אזוי ליפּנדיק, פלעגט מען אנשטאט אַ גוטע נאַכט, איינער דעם צווייטן אונטערזאָגן — צוזאַמען מיט די קלאַנגען פון טרומייטער: אַ היים, אַ היים, שלאָפ־ען גיין!..

„יענע זיבן גוטע יאָר“...

נאָך היינט שטייען מיר פאַר די אויגן אַט די גוטע און פריילעכע טעג, וואָס מיר האָבן פאַרבאַכט אין „מכבי“, כאָטש די מלחמה האָט דאָן געהאַלטן אין רעכטן ברעך, און אונדזער הויפּט שפּייז איז באַשטאַנען פון קאַרטאַפּל, אָדער ווי מיר האָבן דאָס גערופן — בולבעס, (מען האָט טאַקע דאָן געזונגען דאָס לידל: זונטיק בולבעס, מאָנטיק בולבעס... א. אַז. וו.) און ס'איז סתם געווען אַ ביסל פאַסקודנע אויפן האַרצן... דאָך, אַריינקומענדיק אין די זאַלן פון „מכבי“ און צוקוקנדיק זיך ווי אזוי מען לערנט זיך אויסגלייכן די רוקנס... ווי אזוי מען לערנט זיך צו גיין מיט אַ גלייכן, אויפגעהויבענעם קאַפּ, צו זיין אַ שטאַלצער ייד, צו קענען ענטפערן מיט „עין תחת עין“ פלעגט מען דאָן פאַרגעסן אין דער גאַנצער וועלט און דעם גאַנצן אַרום. ווי באַגייסטערט פלעגט מען ווערן פון דעם קליינוואַרג וואָס פלעגט מאַרשירן צום טאַקט אונטער די קלאַנגען פון אַרקעסטער „חד שתיים! חד שתיים!“ פלעגט זיך הערן די קאָמאַנדע פון אייזשע טייטל און באַלד פלעגן די קינדער אָנהויבן זינגען: „וואָך דיך אויף מיין פאַלק, נעם די פּאָן אין האַנט און מאַרשיר אַרויס צו דיין פאַטערלאַנד!“

ס'האט זיך געדאַכטן אז נישט קינדער מאַרשירן, נאָר גאָר גרויסע העלדן, וועלכע זענען גרייט אָנצופאַלן אויפן שונא מיט דער גאַנצער קראַפט... אויך די דערוואַקסענע בחורים און מיידלעך האָבן גלייך באַוויזן וואָס זיי קענען. הקשב! — פלעגט זיך דערהערן אַן ענערגישע, אָבער שוין אַ ביסל הייזעריקע שטימע פון צופיל שרייען און ביים פאַרענדיקן פלעגן מיר אויסרופן: חזק ואמץ!

מען טרייבט אַרויס די דייטשן

טעג אין וואָכן זענען געלאָפן, מען האָט געמיינט, אז די דייטשן וועלן שוין אויף שטענדיק פאַרבלייבן אין פוילן, אָבער אַט האָט זיך דאָס אייז גענומען רירן. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן כאָפן מפלות. נאָך דער מפלה, וואָס זיי האָבן געהאַט ביי דער מאַרנע, האָט דער עולם שוין נביאות געזאָגט אז עס וועט אויסגיין „נא מאַרנע“... די מעשענע קליאַמקעס פון די טירן, די מעשענע שבתדיקע בענטש־לייכטער האָט מען שוין פון לאַנג געהאַט אָפּגעגעבן אין דער „קריגס־רוישטאַף שטעלע“, (א טייל פלעגן עס רופן „די רויב־שטאַף שטעלע“). אויך דאָס וואָס זיי פלעגן אַלעמאַל אַרויסלאָזן די קריגס־געלטער האָט מען געקאַנט טייטשן אז זייער מפלה איז נאָענט.

*

אין אַ שיינעם נאָכמיטאָג ווען אַ פּאַר בחורים, „ליידיקגייער“ זענען געזעסן אין ליינען זאַל און געשפּילט אַ שאַך, און ווי דער שטייגער איז געווען, פלעגט יעדער זיך צעזונגען זיינע באַליבטע ניגונים, איז פלוצעם אַריינגעלאָפּן אַ יינגל און אָנגעהויבן שרייען מיט אַלע כוחות: „שנעלער, קומט וועט איר עפעס זען: — מען טרייבט אַרויס די דייטשן!“. מיר זענען אַרויס אויפן באַלקאָן און דערזעען אַזאַ בילד: קליינע 14 יעריקע שקצימלעך זענען געשטאַנען אַרום אַ גרופּע דייטשן און ביי זיי צוגענומען דאָס געווער. טייל זענען שוין געזעסן אויף די וועגענער, גרייט אַפּצופאַרן. בכלל האָבן זיי אַלע געהאַט אַ פנים ווי אַפּגעשמיסענע.

אַ בלומעל טאָג אין 1921 פון קאָמיטעט פאַר די הונגעריקע אין רוסלאַנד

י. פרייליך
ניר-יאָרק

טעג און נייע

(אין מיין געבאָרן-שטאָט אסטראווע *)

י. (יחזקאל) פרייליך — פראָזאיקער און ליטעראַטור-קריטיקער, אַרויסגעגעבן צוויי ביכער פראָזע.

געבוירן דעם 11 אויגוסט 1905 אין אסטראוויזשען. זינט 1924 געלעבט אין אמעריקע, געענדיקט די סיראקיווער אוני-ווערזיטעט, רעדאָגירט דעם זשורנאַל „אונדזער וועג“ אין ניר-יאָרק און דאָרט טראָגט געשטאַרבן דעם 23טן אָקטאָ-בער 1955.

ווי אַן אינדזל אַזוי איז אסטראווע געלעגן אַרומגערינגלט מיט געדיכטע, טיפע שטיל-שווייגנדיקע וועלדער. די בויער פון וואָלד, הויכע, שפיציקע, פאַרחלומטע סאַסנעס זענען געשטאַנען צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן. זיי האָבן זיך געשושקעט, זיי האָבן געוויספערט, זיי האָבן זיך דערציילט וואָלדישע סודות, סודות, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף זיי אַליין. פון צווישן די וועלדער, פון זייערע אינגעוויינדן האָבן זיך אַרויסגעשיילט באַזילבערטע וועגן מיט שאַרפע שטיקלעך און פיצלעך שאַבער, וועגן, וואָס האָבן זיך געצויגן איבער די גרינע לאַנקעס און פעלדער ווי סטענגעס אויף גריין צעקעמטע קעפּ. ווי אַדערן צו אַ האַרץ אַזוי האָבן זיך געצויגן צו דער שטאַט דער בראַקער וועג, דער וואַרשעווער שאַסיי, דער רוזשאַנער, דער מאַלקינער, דער זעמבראווער, דער קאמאראווער און דער באָן-וועג. אויף די וועגן האָבן זיך יעדן באַגינען, יעדן פרימאַרגן געשלעפט פויעריש-וועגעלעך, דראָזשקעס, פראַכט-וואַגנס, קאַטשן און סתם וועגענער באַלאַדענע מיט שפייזן, מיט סחורה, מיט האַלץ און מיט מענטשן, וואָס זענען געפאָרן קיין אסטראווע אָדער פון אסטראווע; געפאָרן קיין בראַק, קיין מאַלקין, קיין אסטראלענקע. קיין זאראמב, קיין ביאליסטאק און קיין וואַרשע.

אַרום דער זוים פון שטאַט, ווי זי וואָלט מורא געהאַט אַז אַ הונגער זאָל איר חלילה נישט פאַרצערן, זענען געשטאַנען ווינט-און-פאַרע-מילן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי פאַנאַטיש-גיגאַנטישע שומרים וואָס זענען מיט זייער ריזן-מאַכט גרייט צו באַשיצן די שטאַט פון אַלע שונאים. די ווינט-מילן האָבן מיט זייערע פליגל-אַרעמס געפאַטשט די לופט און געוואָרנט דעם אַרום, אַז קיינער זאָל נישט וואַגן צו שטערן די רו פון שטאַט. די פאַרע-מילן, מאַסעס מיל אויף מאַלקינער וועג און קאַגאַנס מיל אין קאַסע געסל, זענען מיט זייערע ריזיקע וואָלצן שטענדיק געווען גרייט צו צערייבן, צעמאַלן קערנדלך און זשאַרקעלעך אויף מעל, אויף ברויט צו שפייזן די שטאַט אסטראווע, וואָס האָט אויסגעזען שטענדיק צו זיין גרייט אויפצונעמען אַזוי פיל עסנוואַרג וויפיל די מילן האָבן נאָר געקענט אַפּשפּאַרן פאַר איר. די קירכע אויף פשעדימעשטשער גאַס, קעגנאיבער עליע לאַכס הויז, קעגנאיבער זיין גרויסן הויף, וואָס איז שטענדיק געווען באַלייגט מיט פאַרזשאַווערטע סערפּ, אַקערס, בראַנעס און מאַטיקעס, די קירכע מיט אירע שאַרפע שפיצן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי טיטלענדיק-דראָענדיקע פינגער, וואָס פאַרמעסטן זיך קעגן הימל אַליין.

* אין דער און דער אַנדערער דערציילונג — אייניקע ערטער געקורצט.

די קירכע מיט אירע הילכנדיק־שאלנדיקע גלאַקן, וואָס האָבן מיט זייער קלינגען דערמאָנט אין אינקוויזיציעס, שייטער־הויפּנס, גוישקע שיכרות און פּאַגראַמען, די קירכע האָט אַראָפּגעקוקט אויף דער שטאָט, האָט אַראָפּגעקוקט מיט אירע שטיינערנע געטשקעס, מיט אירע טונקל־געפּארבטע, באַגראַטעטע פענצטערלעך, וואָס זענען געזעסן טיף איינגע־מויערט אין די מאַסיווע שטיינערנע ווענט, וואָס האָבן אויסגעזען ווי ווענט פון אַ פּחדיקער, מיטלאַטלעכער, פייניקונג־טורמע.

אַ פאַרשעמטע, אַ דערשלאָגן, פאַרוואַרלאָזטע איז אויף וואַרשעווער וועג, אין אַנדערן עק שטאָט, געשטאַנען די צערקווע מיט אירע פאַרוויינטע קופּאָלן, מיט אירע צלמים, וואָס האָבן אויסגעזען ווי צעבראַכענע אַרעמס וואָס הענגען אין גיפּס אַרום האַלדז אויף אַ בענדל. דער פאַרק אַרום דער צערקווע איז געווען ווילד באַוואַקסן מיט הויכע גראַזן, מיט שטעכלקעס, מיט בלעטער פון ווילדע רעטעכער און ריבן און אין אַ ווינקל פון פאַרק, לעבן צלם פון שפּאַציר־גאַרטן זענען געווען עטלעכע קברים איבער וועלכע עס זענען געשטאַנען דרענגלעך באַשלאָגענע מיט ברעטלעך. אויף די ברעטלעך איז געווען אָנגעשריבן אויף דייטש: „היר ליגט איין טאַפּפערער רוסישער סאַלדאַט“, אַדער: „דאָ ליגן טאַפּפערע רוסן באַהאַלטן“.

אין מיטן שטאָט, ווייט אי פון דער צערקווע אי פון דער קירכע, ערגעץ וווּ צווישן די איינ־און צוויי־שטאָקיקע הילצערנע און ציגלנע הייזער מיט שינדלען און בלעך באַדעקטע דעכער, דאָרט האָבן זיך באַהאַלטן דער נייער בית־המדרש, דער אַלטער בית־המדרש, און די אַנצאָליקע שטיבלעך וווּ יידן האָבן טאָג און נאַכט געלערנט, געדאוונט, געבעטן גאָט און אים געדאַנקט פאַר זיינע חסדים, געפאַרשט זיינע וועגן און געוואַלט דערגיין אי דעם סוד פון דער יצירה אי דעם טאָג פון ביאת המשיח. זיי זענען געזעסן אַרום די טישן אין די שולן, געשטאַנען ביי די שטענדערס און זיי האָבן פאַרשנדיק און לערנענדיק, בעטנדיק און דאַנקענדיק גאָט, שטאַרק רחמנות געהאַט אויף די גוים אי פון דער קירכע אי פון דער צערקווע פאַרוואָס זיי איז נעבעך נישט באַשערט קיין חלק לעולם הבא.

ווען די דייטשע אַרמיען האָבן פאַרטריבן פון שטאָט די רעשטלעך פון צאָר ניקאַלייט סאַלדאַטן, ווען זיי האָבן זיך באַפּעסטיקט אין שטאָט, איז די פרייד ביי די יידן געווען אַזא, וואָס האָט אַזש אַרויסגעשפּאַרט פון יעדן אבר זייערן. מיטן אויסנאַם פון לאַנגן פרידמאַן, נחמן גאלדבערגס איידים, מיטן אויסנאַם פון נח דאָזער, מיטן אויסנאַם פון דעם הייזעריקן חיים שאַפּס, מיטן אויסנאַם פון געציילטע יידן האָבן אַלע אין שטאָט שוין לאַנג געהאַט געהאַפּט און געוואַרט אויף די דייטשן ווי מ'וואַרט אויף משיחן. ערשט זענען די האַניק־טעג פון דער דייטשער אַקאָפּאַציע שוין געווען אַריבער. די פרייד, וואָס האָט געהאַט געהערשט אין יענע ערשטע טעג ביי די יידן פון שטאָט, די פרייד האָט שוין לאַנג געהאַט צערווען. אויף דער שטאָט האָבן זיך אָנגעטראָגן מיראדיקע דאגות. אויף אַסטראָווע האָט זיך צעלייגט אַ דריקנדיקע שטילקייט. עס האָבן דער שטאָט שוין נישט געקענט העלפן אַפילו אירע שומרים־מילן. ווי לעכצנדיקע צונגען און גומענס נאָך אַ טרונק וואָסער אַזוי זענען די וואַלצן געשטאַנען אין די ווינט־און פאַרע־מילן. אַפילו ביי פישל־קאשעמאַכער, אויף קאַמאראווער גאָס, אַפילו ביי שיע און מאַטל־קאשעמאַכער אין יאָטקע געסל זענען אייך זייערע בלינדע פערד געשטאַנען מיט איינגעשרומפּענע זייטן און זיי האָבן זיך באַלעקט מיט די אויסגעטרוקנטע פלעווע, די היטלעך פון קערנדלעך, וואָס האָבן זיך ערגעץ וווּ פאַרוואַלגערט אין די טונקעלע שפּאַרעס

פון זייערע רונדע טרעט־וועגן וואָס זענען ערשט זעלטן ווען געוואָרן באַטראַטן. אין טשעליאַקס אַליאַרניע האָט די פעטס פון אייל אויף די פרעסן שוין געהאַט אויסגעטרוקנט און קיין קאלאץ פאַר די בהמות האָט מען פאַר קיין געלט נישט געקענט קריגן.

ביי אהרן וואַסערמאַכער אין קוואַס־פּאַבריק זענען די רעדער געשטאַנען שטיל און די ליידיקע פלעשער אויף די פּאַליצעס האָבן געלעכצט נאָך אַ טראָפּן קוואַס. דאָס ביסל סאַכאַרינקעס, וואָס די דייטשן האָבן אין דער שטאָט פאַרטיילט, האָט מען פאַרנוצט אויף טיי, מיט וואָס צו דערוואַרעמען די איינגעשרומפּענע געדערס און אויף קיין קוואַס צו פאַרויסן איז גאַרנישט געבליבן.

ביי נחום לעוואַרטאוויטש אין הורט־געשעפט זענען די פּאַליצעס געווען ערב־פּסחדיק ליידיק און ביי מענדל־זינדלס זענען די ווינקלען פון שמאַלן, לאַנגן הויף געווען אַן אַ שטיקל אייזן.

אַ פריידיקער שמייכל האָט זיך געוויגט אויף „דער קרומער קאַפּ“ און אויף זיינע זין, ווייל זיי האָבן אין די באַהאַלטענישן פון זייער קעלערדיק־פּינצטערער שטוב געהאַט אַ געהיימען ווינקל וווּ ס'זענען געלעבן שטאַבעס פאַרטרוקנטע זיין, וואָס איז געווען מיט רענדלעך צוגלייך, און זיי האָבן אויך געהאַט איינגעגראָבן אין נאָסן קעלער ביי זיך אין הויז אַ גאַנצע פּאַס נאָפּט פון וואַנען איטשע מאיר, קרומע קאַפּס מיטלסטער זון, האָט בגנבה, קונציק, מיט אַ רערעלע יעדן טאָג אַרויסגעזויגט אַ קוואַרטירל נאָפּט, וואָס מ'האָט אויסגעטוישט ביי די פויערס אויף קאַרטאַפּלעס, גאַמעלקעס פוטער, אייער און קערנדלעך אַ זעקעלע.

ביי דער אברהם יעקבטשיכע אין איינפאַרהויז זענען געשטאַנען ליידיקע טעפּ אויף די דרייפוסן און אונטער די גלעזערנע צודעקן אויפן טאנבאַנק זענען געלעגן נאָקעטע טעלערס, וואָס האָבן זיך אַמאָל געגרייט מיט פּופּקעס, מיט גענזענע לעבערלעך, מיט געבראַטנס, מיט ווורשטן און מיט שניי־ווייסע, גליטשיק־גלאַנציקע האַרטע אייער. שייע מענדל באַק, מיט די פאַרלאַטעטע שטייול, מיטן רויטן גאַרטל אַרום די לענדן, מיט דער בייטש אין גאַרטל איז געשטאַנען ביים טאנבאַנק און ער האָט מיט בענקשאַפּט געקוקט אויף די ליידיקע טעלערס און ער האָט דערביי אַ סמאָק געטון מיט די ליפּן ווי ער וואַלט נאָר וואָס געהאַט אַראָפּגעוואָרפּן אַ גלעזל און פאַרביסן מיט אַ גאָר וואַזשנעם גענזדון לעבערל. זיין רעכטע האַנט איז געווען אַנגעשטעלט אין אַזאַ פּאַזיציע ווי ער וואַלט ערשט די מינוט גרייט געווען אַנצושטעלן דאָס גלעזל און טון אַ זאָג צו דער אברהם יאַקבטשיכע: „גיסט אַריין נאָך אַ קעלישיקל!“ ער האָט געטון אַ לעק אָפּ די צעפּלאַצטע פאַרטרוקנטע ליפּן און ער האָט אַ מורמל געטון: „אַ ניכפּע די „לאַנגאַצן“ אין די ניקעס אַריין!“, וואָס די אברהם יאַקעוויטשיכע האָט פאַרשטאַנען, אַז ער מיינט דערביי, אַז אַ בראָך זאָל אַריין די דייטשן אין די זייטן. זי האָט צוגעשאַקלט מיט איר קאַפּ און זי האָט פאַרקוועטשט אירע רויט צעפּלאַמטע אויגן און האָט געזאָגט מיט תּחינהדיקער פרומקייט: „אמן!“

טיק איז געשטאַנען ביי דער טיר פון זיין פאַרבן־געשעפט און ער האָט נאָר געהוסט אויפן חשבון פון די טערפענטינען־ריחות, פון די ריחות פון שעלאַקן, איילן, בענזינען און פאַרבן, וואָס האָבן כּסדר געגעסן זיינע לונגען. מער ווי די ריחות און אַ ביסל גיפּס און קאָדך און קיט פאַרטרוקנטע איז שוין אין זיין קראַם נישט געווען, אָבער זיין הוסטן איז ערשט נאָך שטאַרקער און אָפּטער געוואָרן, אַזוי אַז ער האָט געפילט ווי גייפּטלעך פינגער וואַלטן אים געוואָרגן אַרום האַלדן. און לעבן מאיר לעשטשן זענען געשטאַנען די מאלקינער בעל־עגלות מיט זייערע קאָטשן און זיי האָבן געשאַלטן זייער

אייגן געביין, וואסערע צייטן זיי האבן דערלעבט. יאנקל ניאניאק האט פאר צארן, פאר ווייטיק, פאר ביטערן רחמנות אויף זיך, אויף זיין ווייב און קינדער געקאפעט די רעדער פון זיין קאטש, די אקסן פון די רעדער און ער האט מיט טרערנדיקער-רוגז געברומט: „אז אויסגעדרײט זאלט איר ווערן, וואס איר האט פון מיין פרנסה געמאכט“, ער האט אזוי גערעדט צו זיין קאטש, וואס האט אים יארן געגעבן פרנסה בריווה, אבער געמיינט האט ער, ווי זיין שונא שיינע באק, וואס איז מיט זיין קעטשל געפארן קיין קאמאראווע צו די קאזארמעס, געמיינט האט ער אויך די דייטשן, מיט זייער זשאנדאר, דעם הויכן מאטעס, וואס האט זיך ווי א פינצטערער שאטן, ווי א מוראדיקער געשפענסט ארומגעדרייט איבער די גאסן פון שטאט און האט אלעמען פאראומערט דאס לעבן.

דער מארק-פלאץ איז געלעגן א נאקעטער, א פאריתומטער, א פארווארלאזטער. דער „וואדעטשאנג“, דער פלומפ אויף צוויי רעדער פון וואנען אלע אין שטאט האבן געצויגן קרישטאל-קלארע וואסער אויף טיי, דער וואדעטשאנג איז געשטאנען א וויסטער קאליקע, אן הענטלעך אויף זיינע רעדער און ער האט הייזעריק-קראנק געסקריפעט ווען מ'האט אים געטאן א ריר. זיינע רערן זענען געווען פארזשאווערט און זיין אקס פאר-טרוקנט; ס'איז נישט געווען קיינער אין שטאט, וואס זאל וועלן זיינע קראנקע אברים היילן. ס'האט די נייע בעלי-בתים פון שטאט, די דייטשן, נישט געארט, אז דער וואדעטשאנג שטייט א מוראדיק קראנקער אין מיטן גאס און ער גוססט. נאך טיי-וואסער האט די שטאט געמוזט לויפן אזש ביזן וואסערל, וואס האט געריזלט אויפן ווארשעווער שאסיי, אונטערן בריקל לעבן פריימאן דעם קצב, ביי דער סאזשאווקע. פון אלע פיר פלומפן אין די פיר ווינקלען פון מארק האבן בלויז דער פלומפ לעבן דער משוגענער פייגעלעס קראם און דער פלומפ לעבן פאדבעלעוויטשעס גאלאנטעריי קראם ארויסגע-שפיגן פון זיך צו ביסלעך וואסער און דאס נאר דעמאלט ווען מ'האט זיי פריער „אנגעפאיעט“ מיט אן עמער וואסער כדי זייערע געדערים צו געבן שטארקייט, זייערע לונגען צו געבן כוח זיי זאלן פון זייערע טיפענישן קענען ארויפברענגען דינע סטענגעלעך וואסער מיט וואס אַנצוטרינקען די לעכצנדיק-הונגעריקע שטאט.

איבער די גאסן פון שטאט האבן זיך ארומגעדרייט, ווי ס'וואלט געווען חול-המועד אן דער יום-טובדיקייט פון חול-המועד, שניידערס און שוטערס, סטאליערס און סטעל-מאכערס, בעקערס און קצבים, טאקערס און רימערס; שליינג און שלאנג זענען זיי געגאנגען און האבן געחלומט וועגן זייערע זאטע נעכטנס און זיי האבן געחלומט וועגן מארגנס וואס וועלן אפשר ווידער ברענגען ברויט און פלייש און פוטער א פיצל אין א שבת מיט טשאלטן און קוגלען, א גוט גלעזל וויין און מיערן-צימעס, וואס „וויינט“.

פון די פעלדער ארום שטאט, פון די וועלדער, פון די לאנקעס האבן זיך געטראגן ריחות פון נייעם געבלי, פון ווקס, פון רייפקייט פון דער ערד געמישט מיט ריחות פון קערפערס פון מענטשן און פערד, וואס האבן געפילט ביי די אויבערפלאכן פון די נישט פאזיטע פעלדער. צוזאמען מיט די מוראדיק-אימהדיק, שטארקע ריחות פון די צעפילטע מענטשלעכע קערפערס האט זיך צו דער שטאט דערטראגן א פעסט אַזא, וואס האט זיך אריינגעריסן אין די ליידיקע געדערים פון די מענטשן פון שטאט און האט זיי אומברח-מנותדיק פארשניטן און פארצערט ווי א היישעריק אויף א רייפן פעלד. פון הויז צו הויז, פון שטוב צו שטוב, פון שוועל-צו-שוועל איז די מגפה געגאנגען אויף שפיץ-פינגער און האט פארוויסט, און האט פארניכטעט אלץ, וואס איז געשטאנען אין איר וועג. אלט און יונג, מאן און פרוי, קינד אין וויג און זקן אויפן שטעקן. זי האט קיינעם נישט געמיטן. איז אט איז יוסף אשר פון נאפטקלייטל אוועקגעפאלן ווי א סנאפ אין פעלד; ער

האט אפילו קיין ווידוי נישט געהאט קיין צייט צו זאגן; און זע, ביי רייזלען דער בעקערקע איז איר קיין עופה'לע פון שלאף נישט אויפגעשטאנען. און, וויי, פון וואנען קומט דאס הארצרייטנדיקע וויינען? ס'איז יאסל דעם שרייבערס עלטסטע טאכטער אין ווייטיקן זיך פארגאנגען און שוין פירט מען זי אין איר ווייס חופה-קלייד, אין אירע ווייסע. זיידענע לאטשן צום נייעם בית-עולם. ס'גייט דער טאטע, יאסל שרייבער, און שווייגט ווי די נאכט און די מאמע האט ביים קבר שוין איין שוך אַ ווייסן אַראפגעריסן פון איר טויטער טאכטערס פוס און ווען מ'וויל דעם שוך ביי איר צונעמען קלאמערט זי אים און שרייט: „ניין, כ'זועל נישט געבן; בעסער וועל איך לעבעדיקערהייט אין קבר מיט מיין טאכטער זיך לייגן איידער איר חופה-שוך אָפגעבן!“ אין מיטן איר געיאמער, איידער דעם שרייבערס טאכטער ווערט נאך מיט דער רויזער ערד באדעקט, טראגט זיך אַן די שוואַרצע עגלה און זי ברענגט אין אירע פינצטערע אינגעוויידן דעם שטייפן קערפער פון לייבל דעם פאפיר-סוחר. ניין, ס'איז די עגלה נישט גענוג צו פירן אַלע מתים צום בית-הקברות. מ'טראגט מתים אויף טראג-ברעטער, מ'פירט זיי אויף פורן און וועגענער און האנט-וועגעלעך. דער נייער בית-עולם אויף מאַלקינער וועג איז שוין באַלד פול ביז די טויערן.

עס גייט אַרום די שטאָט אויף די שפיצן פינגער. קאגאן דעם אפטייקערס צעברענ-טער פנים, וואָס זעט אויס ווי אַ שטיק ווילד-פלייש, איז נאך צעפלאַמטער ווי שטענדיק. ער גיסט פלעשער קארבאל און מ'צעכאָפּט זיי פון אים ווי מצה-וואָסער. מענטשן שפיינען אין נאָז-טיכלעך אַריין און מ'קאכט וואָסער צו טרינקען. די ראָוועס פון שטאָט זעען אויס יום-טוב'דיק; זיי זענען ריין און ווייס געקאלכט, זיי זענען ציכטיק, ווי באַדעקט מיט פריש-געפאלן שניי. אויף די גאָסן, אויף די טראַטואַרן איז קיין שפרענקעלע נישטאָ. הערשט טשוזש, פאָפעלעך, מאַטשע מענדל, אַלע שטאָט משוגעים האָבן זיך שוין אויף יענער וועלט אַוועקגעפּעקלט; און ס'גייט בן-ציון אַ-נייער-אַקסל אַרום און ער דראַעט די שטאָט, אַז אויב מ'וועט אים קיין „טעג“ נישט פאַרזאָרגן פאַר ער אַוועק קיין יענדזשעווע און אסטראווע וועט בלייבן אַן אַ משוגענעם אַפילו פאַר אַ רפואה.

„די זינד מוז אויסגעראַטן ווערן פון שטאָט!“ האָט ר' יוסף קאַליש זיך איינגעחורט; ער האָט אַ קוק געטאָן צו ר' נח דאָזער, וואָס איז געגאַנגען שטיל ביי זיין זייט. ר' נח פיינציג, ר' נח דאָזער האָט אויסגעזען וואָסיק געל און איינגעשרומפן קליין. ער איז געגאַנגען און ער האָט געפילט ווי שטיקער בלייאַקע שרעק ליגן אויף זיינע אַקסלען. ער איז געגאַנגען און האָט געפילט ווי זיינע פיס שלעפן זיך נאָך נאָך אים ווי קלעצער. ער האָט שוין לאַנג ביי זיך געהאַט אָפגעמאַכט, אַז פאַר אַ מענטשן ווי ער איז, איז ערשט בכלל נישטאָ קיין פלאַץ צו לעבן אויף דער וועלט. נאָך מיט חדשים צוריק האָט ער געהאַט אַ זאָג געטאָן צו זיין טאָכטער ליבע רחל: „ליבע רחל, איך זאָג דיר, אַז אויב אַ צוקערקע קאַסט צען „פּפעניג“ קען קיין ערלעכער מענטש נישט דערוואַרטן קיין פרנסה“. דערביי האָט ער דעם „פּפעניג“ אַרויסגעזאָגט מיט אַזאָ גאַל, מיט אַזאָ ווייטיק, אַז ס'האָט זיך געדאַכט, אַז ס'וויינט פון אים אַרויס זיין גאַנצער אונטערגאַנג מיט דעם דאָזיקן וואָרט. ר' נח איז געגאַנגען מיטן רב ר' יוסף קאַליש נישט אַזוי צוליב דעם, וואָס ער האָט מורא געהאַט די מגפה זאָל זיך נישט חלילה פאַרשפּרייטן צוליב די זינד פון די באַלעבאַטישע קינדער פון שטאָט. נאָר צוליב דעם ער, ר' נח דאָזער, זאָל צוליב דער זינד אין שטאָט נישט דאַרפן באַצאָלן מיט שמיץ אויף יענער וועלט. יא, ער, דער געוועזענער דאָזער פון שטאָט, האָט געפילט, אַז ער טראַגט אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער יוגנט, פאַר די קינדער פון שטאָט.

איז ער געגאנגען אזוי, ר' נח דאָזער, און ער האָט געפילט ווי די ערד פון קאמעראווער גאָס, זיין קאמעראווער גאָס, גליטשט זיך אַרויס פון הינטער זיינע פיס. איז ער געגאנגען און ער האָט געשעפטשעט צו זיך: „איז ווי לאַנג וועסטו, רבוננו של עולם, מיר זיך לאָזן מאַטערן אויף דיין מאַדנעם וועלטל?"

אויף די טעלעפאָן-סלופעס און אויף די ווענט זענען געהאנגען גרויסע באַקאַנטמאַ-כונגען אין דייטש, פויליש און יידיש, אַז אַלע אַן אויסנאַם מוזן אומבאַדינגט קומען אין די פאַרע-בעדער זיך „אַנטלויזן". אויף נחמן גאלדבערגס מויער, אויף דער וואַנט נעבן געסל, וואָס האָט געפירט צום אַלטן בית-עולם און צום חזיר-מאַרק איז געהאנגען אַ גרויסער אַפיש אויף וועלכן ס'איז געווען אויסגעמאַלן אַ שוידערלעך גיגאַנטישע, אַ מוראדיקע לויז מיט פיס ווי פון בערן און מיט אַ שנאַבל פון אַ קרעט, אַ לויז וואָס האָט געטראָגן אַ שטיק סם אין מויל, סם וואָס האָט פאַרשפרייט די מגפה אין שטאָט. אונטער דער ריזיקער לויז איז געשטאַנען אַנגעשריבן אויף אַלע דריי שפראַכן: „היט זיך פאַר דער חיה, זי איז געפערלעך. זי טראָגט דעם טויט פון הויז-צו-הויז".

די נעכט אין שטאָט זענען געווען שלאָפלאָזע, הונגעריקע, מוראדיקע נעכט, וואָס האָבן אויסגעזען זיך צו ציען ביז דער אייביקייט. כאַטש קוטשער דער תהילים-וועקער האָט זיך נאָך נישט געהאַט באַוויזן אין די באַגינענס אויפצורייסן פון שלאָף מיט זיין הייזער-יאַמערלעכער שטימע, פונדעסטוועגן האָט זיך אין דער פינצטערניש פון די נעכט געדאַכט, אַז קוטשער באַנצט מיט זיין סענקעוואַטן שטעקן אין לאַדן אַריין און ער שרייט ווי דער מלאך הדומה איבערן קבר פון אַ מת: „צייט צו תהילים צו גיין, צו עבודת הבורא צו גיין צייט, צייט שוין אויפצושטיין!" זיין הייזער-וועגיקע שטימע האָט אויסגעזען צו הויערן איבער דער שטאָט און צו וועקן יעדן איינעם און צו רופן: „צייט אין ווייטיקן זיך צו פאַרגיין; צייט אין קבר צו גיין! צייט מער נישט אויפצושטיין!"

און ביי משה וואָסער-מאַכער אויפן פיר קאַנטיקן הויף, וואָס האָט אין זיך איינגעשלאָסן, ווי אין אַ פאַרמאַכטן קאַסטן, אי משה יצחק דעם אייבינדער מיט זיין געזינד, אי אהרן וועלול טאָקער, אי דעם רימער מיט זיינע טעכטער און זין, אי אברהם בעל-עגלה מיט זיין בוי, אי שוסטערס, אי שניידערס, אי קרעמערס, אי די דענטיסטין, אי די אַקווערקע, ביי משה וואָסער-מאַכער אין הויף ווו ס'איז אויך געשטאַנען די וואָסער-פאַבריק, וואָס האָט ערשט געהערט צו ר' אהרנען דעם נורער רבס זון, אין דעם הויף האָט די מגפה זיך אַריינגעכאַפט און זי האָט מיט אירע גיפטיק-טויטלעכע נעגל געריסן שטיקער פון הויז נאָך הויז. ס'איז משה פון מעל קראָם מיט אַ ווייטיק אין די געדערים אַוועקגעפאַלן און ס'האָט דעם געלן יוסף אשר, דעם קרעמערס ווייב, אין אַ פאַר שעה איר נשמה אויסגעוויכט; ס'איז ליפסקי פון האַטעל וויקטאָריע זיך אין טויטלעכע פיינען פאַרגאַנגען און ס'האָט אַ געוויין זיך צעטראָגן פון טאָקערס הויז, און איבערן הויף האָט אויסגעזען ווי ס'וואַלטן די פליגל פון דער מגפה געהאַנגען נידעריק, גאָר נידעריק.

דא האָט מען דעם רימער פון טויט אַפגעשריגן, דאָרט האָט מען פערלען דער גאַרבאַטער פון די הענט פון מלאך המוות אַרויסגעריסן און באַלד האָט מען געהערט ווי מ'יאַמערט ביי ר' איטשע איטקעס אין הויז. אָבער ביי ר' אהרן וואָסער-מאַכער אויפן בוידעם שטיבל, ביי ר' אהרן, וואָס האָט ליב געהאַט צו זיצן אין אַמשנאווער שטיבל אַזש ביי דער טיר, וואָס האָט אַרויסגעפירט אין הויף אַריין, ווייל ער האָט נישט געקאַנט פאַרטראָגן די ריחות, וואָס זענען געווען אזוי געדיכט, אַז ער האָט זיי אַזש געקאַנט זען מיט זיינע גוואַלדיק קורצזיכטיקע אויגן, ביי דעם ר' אהרן אין הויז איז אַרומגעגאַנגען אַ האַרץ צאַפּלענדיקע שטילקייט, וואָס האָט אַזש צעפליקט די אויערן-הייטלעך. טשיפע,

ר' אהרנס ווייב, ר' נח דאזערס טאכטער, טשיפע וועמען ר' איטשע איטקעס האָט געקרוינט מיטן נאָמען „דער תלמיד חכם“, זי מיט אירע טיפע, קלאַרע, שאַרפע אויגן איז אַרומגעגאַנגען אויף די שפיצן פינגער און זי האָט מורא געהאַט צו צערודערן די שטילקייט, וואָס האָט איינגעוויקלט אירע זעקס קינדער, וואָס האָבן זיך געקלאַמערט אַרום איר ווי שעפּסעלעך פאַר אַ שטורעם. מיט יעדן נייעם געוויין, מיט יעדן פרישן געיאַמער, וואָס האָט זיך דערטראָגן צו אירע אויערן האָט זי אויפגעצאָפלט, האָט זי אויפגעטרייסלט, האָט זי דערפילט ווי ס'האַרץ פאַלט פון איר אַרויס. זי האָט אירע טיפע, שטענדיק מאַדנע גלאַנציקע אויגן פאַרקלאַמערט מיט אירע לאַנגע, שוואַרצע ברעמען און זי האָט געשעפּטשעט אירן אַ געבעט צום רבּונו של עולם, אַ געבעט, וואָס די נשמה פון איר האָט אַרויסגעטפּילט: „היט מיינע שעפּעלעך, פאַטער מיינער, היט זיי פאַר מיר און אויב כ'בין חלילה נישט ווערט זאָלסט זיין דער היטער פון מיין גאַנץ הויזגעזינד, איז בעט איך דיר פאַטער אין הימל!“ און דאָ האָבן טרערן אַרויסגעפלאַצט פון אירע פאַרקלאַמערטע אויגן און זי האָט צוגעגעבן: „אויב דו ווילסט מיך יאָ שטראָפן, שלאָג, שלאָג טאַטע, אָבער נישט צו שטאַרק, מיט רחמים!“

זי איז געזעסן איינגעקלאַמערט אין איר פחד און זי האָט גענייט נייע זעקעלעך אַנצוטון אויף די העלדזער פון אירע קינדערלעך. זי האָט דאָס מאָל אַריינגעלייגט אין יעדן זעקעלע חוץ פעפער, זאָלץ און שפיציקע נעגעלעך, אויך אַנגעריבענע טייול-פינגער און אַ שיר למעלות געשריבן מיט איר מאַנסבילשן כתב יד. זי האָט זיי פאַרבונדן מיט רויטע בענדעלעך און זי האָט דערביי געהויבן אירע טיפע, פייכטע, צערטלענדיקע אויגן צום הימל: „יסר יסרנו יה!“ האָט זי זיך ווידער געבעטן ביי גאָט און זי האָט צוגעגעבן אירע אייגענע ווערטער, ווי שטענדיק ווען זי האָט תפילה געטאָן: „אָבער גאָטעניו אין הימל, רייס נישט אַוועק קיין איין קינדעלע פון מיינע אַרעמס! כ'בעט דיר, פאַטער אין הימל!“

אַזוי איז זי געזעסן, טשיפע ר' אהרנס, און זי האָט דערזען ווי איר מאָן האָט אַנגעטון אַ קאַפּל אונטער דעם היטל, ווי ער האָט דעם גאָרטל אַנגעצויגן אויף זיינע לענדן, ווי ער האָט גענומען זיין שטעקן אין האַנט אַריין און האָט זיך געלאָזט צו דער טיר. זי האָט אים אָפּגעמאַסטן פון קאַפּ ביז פיס; זי האָט געזען די געליקייט אויף זיין פנים און די שרעק אין זיינע קליינע, קורצזיכטיקע אויגן. זי האָט רחמנות געהאַט אויף איר מאָן, אויף איר דערוואַקסן קינד, וואָס איז ערשט מיטאַמאָל געוואָרן אַ זקן מיט אַ גאָרטל. מיט אַ קאַפּל, מיט אַ שטעקן אין האַנט. זי האָט געוואוסט, אַז איר אהרנס פלוצעמדיקע פרומקייט איז געקומען פון פחד, פון שרעק, אַז אַט דאָרף מען האַלטן די נשמה גרייט זי איבערצוגעבן צום רבּונו של עולם אַ ליאָדע סעקונדע, אַ ליאָדע מינוט. זי האָט בלוז אַ פרעג געטאָן איר מאָן בעת ער האָט אויסגעצויגן די האַנט צו דער מזוזה: „אהרן ווהיין?“

„שעפּסל איז אַוועקגעפאַלן, כ'וועל מוזן נעכטיקן ביי אים!“

ווי אַ שאָטן איז ר' אהרן אַרויס פון הויז און ער איז אַוועק זיך טרעפן פנים אל פנים מיט דער מגפה, מיטן טויט אַליין און ער האָט נישט געוואוסט צי ער וועט נאָך קושן זיין מזוזה פון דער טיר און טשיפע האָט נישט געוואוסט צי איר אהרנס קליינע, קורצזיכטיקע אויגן וועלן נאָך קוקן אויף איר מיט יענער שעמעוויקער צאָרטקייט, מיט יענער נישט דרייסטער ליבע און באוונדערונג מיט וועלכן ער פלעגט אויף איר קוקן, ווען זי האָט מיט איר מאַמע-האַרץ דערפילט, אַז ס'האַט זיך דאָס געמיט אַוועקגעלייגט אויף

זיינע פלייצעס מיט בלייאיקער שווערקייט און זי האָט אין צייט געפונען פאַר אים אַ טרייסט־וואָרט.

פון שטעט און שטעטלעך אַרום אסטראווע, פון קרובים און פריינט זענען אָנגעקומען פֿעק און פֿעקלעך מיט שפּייז, מיט קליידער, מיט אָפּגעשפּאַרטע ביסלעך איינגעמאַכטס, מיט פּאַמעראַנצן, וואָס מ'האַט אויף רפואה ערגעץ וווּ געקראָגן כדי צו העלפן די געשלאַגענע שטאַט.

דער נורער רב, ר' יצחק דוד, האָט אין זיין בית־דין נישט געקאַנט איינזיצן. נישט נאָר האָט אים געטריבן דער פחד, אַז עס זאל די מגפה חלילה נישט פאַרצערן דאָס הויז פון זיין זון אהרן, נאָר ער האָט נאָך מער מורא געהאַט, אַז זיין זון זאל פאַר שרעק פאַר דער מגפה חלילה פון זינען נישט אַראָפּ. ר' יצחק דוד נורער האָט גוט געקאַנט זיין זון, ער האָט געוויסט, אַז ווען ס'געשעט עפעס אַן אויסערגעוויינטלעכע זאַך מיט זיין קינד זעצט ער זיך אַוועק אין אַ ווינקל; ער פאַרבייט דעם קנאַכן פון פינגער פון זיין רעכטער האַנט און ער בלייבט אַזוי זיצן אין מוראדיקער פאַרגליווערטקייט, אין יאוש'דיק־פּחד'יקן שווייגן, וואָס צעפליקט דאָסהאַרץ פאַר ווייטיק. ערשט מוז זיין זון אהרן פאַר שרעק זיצן אין אימת מוותדיקע אָנגסטן און ווער ווייס וואָס ס'קען נאָך מיט זיין קינד געשען איידער די מגפה רירט חלילה זיין הויז אָן.

און ס'האַט ר' יצחק דוד, דער נורער רב דעם שטריימל אָנגעטון איבער זיין קאַפּל ער האָט אַרויפגעצויגן זיין אַטלעסענע נייע קאַפּאַטע; ער האָט אָנגעטון די נייע סאַנדאַלן מיט די גומעס ביי די זייטן און ער האָט אויף אַ פּויערשער פּור געהייסן אָנלאָדן אַ זאַק אַרבעס, אַ קערצל קאַרטאַפּלעס, אַ פאַר פלעשער אייל, אַ זעקל ציבעלעס און אַ שפּאַר ביסל „פּאַשלעדנע“, געבללעך־שוואַרצע מעל. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ ברעט באַדעקט מיט שטרוי און ער איז מיט מאלקינער שאַסיי אַריינגעפאַרן קיין אסטראווע. ער איז נישט געפאַרן דורכן מאַרק, נאָר ער האָט זיך פאַרדרייט פון מאלקינער וועג און איז אַריין אין אַלט־בראַקער געסל, פאַרביי די ישיבה, נעבן עסיק פאַבריק און פון דאָרט איז ער אַריין צו משה וואַסערמאַכער אויפן הויף.

אַז ר' אהרן האָט אויף מאַרגן נאָכן קומען פון דער לויז פון זיין חבר שעפּסל דערזען דעם טאַטן מיט דער געבללעך־גרויער, ברייט צעקעמטער באַרד, אַז ער האָט דעם טאַטן דערזען אויפן הויף איז ער ווי אַ געשמיסן קינד, ווי אַ זינדיק קינד צוגעקומען צו אים און ער איז געבליבן שטיין ווי אַ פאַרגליווערטער און בלויז אַ זאַג געטאָן, „טאַטע!“

דער נורער רב, ר' יצחק דוד, האָט מיט זיינע פאַרשעריש קלוגע, מיט זיינע שטענדיק פאַרטערטע אויגן באַטראַכט זיין זון און ער האָט באַשיינפערלעך געזען ווי ס'ליגט די לאַסט פון דער מגפה אין שטאַט אויף זיין זונס פלייצעס, ער האָט נישט אויסגעצויגן די האַנט צו געבן שלום זיין קינד; ער האָט אים בלויז אַ זאַג געטאָן: „קום, אהרן, זעץ זיך דאָ צו און לאַמיר זיך דורכשמועסן!“ אין דער אַטלעסענער קאַפּאַטע, מיטן שטריימל אויפן קאַפּ האָט דער נורער רב זיך אַוועקגעזעצט אויף איינעם פון אהרן וועלוול טאַקערס קלעצער, וואָס זענען געלעגן אין הויף. ער האָט דעם זון געהייסן זיך זעצן נעבן זיך און ווי מיט אַ מאַמע־האַנט אַזוי האָט ער געצערטלט זיין קינד, זיין זון אהרן וואַסערמאַכער, דעם טאַטן פון זעקס קינדער.

פון די פענצטער פון די שטובן אַרום משה וואַסערמאַכערס הויף האָט מען אַרויס־געקוקט פאַרגאַפּטע און מ'האַט זיך געווינדערט ווי ס'קומט דער נורער רב אין שטאַט אַריין, אין דער צייט פון אַזא מגפה. ווי ער קומט צו זיצן אויף אַ קלאַץ אין הויף און וואָס

ער רעדט אזוי אַרײַן אין זײַן זון, אין ר' אהרן וואָסערמאַכער, אין ר' אהרן דעם קאַפּ מענטש, דעם שאַרפּן פאָליטיקער פון שטאָט, אין ר' אהרן דעם חרײַף, אין ר' אהרן דעם וויצלינג. אַבער גראַד אין דער צײַט ווען ר' יצחק דוד איז געזעסן און גערעדט מיט זײַן זון, גראַד דעמאָלט האָט אהרן וועלוול טאַקער פון זײַן טױטן־בעט אַ רוף געטאָן זײַן ווייב און איר געבעטן זי זאָל אים געבן אַ טרונק וואָסער. ער האָט די אויגן ברייט־צעעפנט; ער האָט דאָס געקאַכטע וואָסער געטרונקען און ער האָט מיט די אָפּגענעצטע ליפּן אַ שעפטשע געטון: „כ'פיל מיר גאָט־צו־דאַנקען בעסער!“ און קוקנדיק דורך די פענצטער פון זײַן שטוב, האָט דער רימער באַמערקט ווי מיטן קומען פון נורער רב צו זײַן זון ר' אהרן האָט זיך די געדיכטע פינצטערניש פון דער מגפה, וואָס איז געהאנגען איבערן הויף ווי אַ שווערער וואַלקן אין ווינט, געטאָן אַ הייב פון אַרט און האָט זיך געריסן צו די הייכן.

טאַטע און זון זענען געזעסן ביי אהרן וועלוול דעם טאַקער הינטערן פענצטער און ס'האָט דער נורער רב מיט טרייסט־ווערטער געצערטלט זײַן זון אהרן. „השם יתברך וועט העלפן און די מגפה וועט דיין הויז פאַרמיידן!“ האָט דער נורער רב צוגעזאָגט זײַן זון. ר' אהרן האָט נעבן טאַטן געהאַט אַ געפיל ווי ער וואַלט ערשט געווען אַ פיצל קינד. ער האָט זיך געוואַלט אוועקזעצן ביים טאַטן אײַפן שויס און זיך צוטוליען צו אים. אים איז געווען אזוי גוט צו האָבן דעם טאַטן נעבן זיך. אים האָט זיך אויך געדאַכט, אַז די לופט אַרום אים איז ערשט ריינער געוואָרן און אַז די פינצטערע וואַלקנס, וואָס זענען געהאנגען איבער דער שטאָט צעשווימען ערשט ווי עס צעגייט שניי אין זון.

„כ'וויל גיין מנחה דאָוונען און זיך אין וועג גרייטן“, האָט ר' יצחק דוד אין מיטן צערטלען זײַן זון אַ זאָג געטון. ער האָט געהייסן אויסלאָדן פון וואָגן די שפייז פאַר זײַן זון. ער איז אַרויף אין הויז אַרײַן; ער האָט מיט פאַטערלעכער ליבע געצערטלט יעדעס אייניקל באַזונדער; ער האָט אָפּגעדאָונט מנחה, האָט געבענטשט די אייניקלעך און האָט שוין ביי דער טיר אַ זאָג געטון מיט אַ ליבלעך־פאַרשעמטער שטימע צו זײַן שנור: „טשיפעשי, אַלץ וועט אײַה זײַן גוט, אַלץ וועט אײַה דורך בשלום!“ „הלוואי!“ האָט טשיפע ר' אהרנס מיט איר תחינהדיק־זיסער שטימע געבעטן. זי האָט באַגלייט איר שווער בין גאָס אַרויס און זי האָט שוין ביים טויער פון משה וואָסערמאַכערס הויף נישט דרייסט דעם נורער רב אַ פרעג געטאָן: „פאַרוואָס האָט איר זיך אָפילו נישט געוואָשן און קיין כזית נישט פאַרזוכט אין מיין הויז?“

ר' אהרן האָט זיך ערשט געכאַפט, אַז דער כאַטע האָט גאָר נישט טועם געווען אין זײַן הויז. אים האָט ערשט שטאַרק געוונדערט, וואָס דער טאַטע איילט זיך אזוי אוועקצופאַרן, וואָס דער טאַטע איז אָפילו נישט געבליבן ביז וועטשערע; זײַן טשיפעס פראַגע איז געווען אַ גערעכטע. „פאַרוואָס האַסטו טאַקע קיין פיצל ברויט אָפילו נישט פאַרזוכט אין מיין הויז?“ האָט ר' אהרן איבערגעפרעגט זײַן טאַטן. דער נורער רב האָט געזוכט אַן ענטפער אויף די פראַגעס. ער האָט זיינע קינדער נישט געוואַלט וויי טון, זיי דערמאָנען אין דער מגפה, וואָס בושעוועט אין שטאָט. „כ'בין נישט הונגעריק!“ האָט ער געשטאַמלט און ער האָט זיך שנעל געזעגנט מיט זײַן שנור.

„כ'וועל דיר באַגלייטן ביז נאָך מאַסעס מיל“, האָט ר' אהרן זיך געבעטן ביים טאַטן ווען ער האָט געזען, אַז די פור איז גרייט.

טאַטע און זון האָבן ערשט שפאַצירט פאַמעלעך. די פור איז געפאַרן הינטער זיי. ווען זיי זענען געווען נעבן ישיבה האָט ר' אהרן אַ פרעג געטאָן דעם טאַטן: „פאַרוואָס טאַקע האַסטו זיך אָפילו נישט געוואָשן אין מיין הויז?“ און כאַטש דער נורער רב האָט

פרובירט אויסמיידן צו געבן זיין וון אַן ענטפער אויף דער פראַגע, האָט ער אים דאָך געמוזט אויסזאָגן: „כ'טאָר נישט, כדאַרף אין דער שטאָט נישט עסן, ווייל כ'קען נאָך חלילה די מגפה פאַרשלעפּן צו זיך אין מיין קהילה אַריין!“ ס'האָט ר' יצחק דודן פאַרדראָסן פאַרוואָס ער האָט דעם וון אַזוי קלאָר דערמאָנט, אַז ער וווינט אין דער שטאָט וווּ די פלאַמען פון דער מגפה זענען נאָך אין פולן ברען. ער האָט ערשט געזען ווי אַ וואַלקן פאַרציט זיך אויף זיין זונס פנים. ער האָט אויך געהערט ווי זיין וון בעט זיך ביי אים: „טאָטע, אפשר וואָלט גלייך געווען כ'זאָל נעמען טשיפען מיט די קינדער און קינען צו דיר, צו דער מאַמען אַהיים“.

ר' אהרן'ס שטימע איז געווען קינדעריש-צאָרט, בעטנדיק-שטיל אומזיכער און שטאַמלענדיק. דער נורער רב האָט געפילט ווי זיין האַרץ צעגייט פאַר רחמנות אויף זיין קינד. ער האָט אים שיער נישט אַ זאָג געטון: „נעם, זון מיינער, און ברענג דיין הויזגעזינד צו מיר!“ אָבער ער האָט דעם וון גענומען אונטערן אַרעם און ער האָט אים געבעטן: „ווייסט דאָך, מיין וון, איך דאַרף דיר נישט זאָגן, פון אַ מגפה, מיין קינד, קען מען נישט, דאַרף מען נישט, טאָר מען פשוט נישט אַנטלויפן, ווייל דו ווייסט, אהרן, ווייסט אַז ס'איז דאָ אַ גרעסערע געפאַר אין דעם אַז די מגפה זאָל חלילה נאָכלויפן ווי...“

ר' יצחק דוד איז געבליבן שטיל אין מיטן ריידן. אים האָבן פאַרפעלט ווערטער ערשט. „כ'ווייס, טאָטע, כ'ווייס, אַז מ'קען פון קיין מגפה נישט אַנטלויפן!“ האָט ר' אהרן געזאָגט. „אָבער“, „גאָרנישט אָבער!“ האָט אים דער טאָטע איבערגעריסן די רייד. „טאָקע אין זכות פון דעם וואָס מיין קינד ביסט זיך אַזוי מתעסק אין ביקור חולים, טאָקע דערפאַר וועט השם יתברך העלפן און דו און דיין הויז-געזינד וועלן ניצול ווערן פון דעם פייער!“ טאָטע און וון האָבן זיך געדריקט שטאַרק און שטאַרק די הענט. און ווען דער נורער רב האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער פור, און ווען דער פויער האָט מיט דער בייטש אַ טרייב געטון דאָס פערד, האָט זיך ר' אהרנען געדאַכט אַז פון מאלקינער וועג, פון די פעלדער אַרום טראָגן זיך מיט אימפעט, מיט רעש, מיט געאיל פרישע, שטאַרקע ווינטן, וואָס הייבן אַן צו צעפאַכען די פאַרסמטע לופט פון שטאָט, וואָס פאַרטרייבן די ריחות פון די צעפוילטע מענטשלעכע קערפערס אַרום דער שטאָט וואָס פאַריאָגן די וויסטע מגפה, וואָס האָט מיט פלאַך-פייערדיקן צאָרן ביז אַהער פאַרצערט די שטאָט.

מיט הינטערשטע געסלעך האָט ר' אהרן זיך אומגעקערט אין שטאָט אַריין. דורכן יאָטקע געסל איז ער אַוועק צום אַמשענאָווער שטיבל. ער איז געגאַנגען און ער האָט געפילט ווי אַ בענקשאַפט צו זיין טאָטן צעברויזט זיך אין זיין האַרץ, ער איז פאַרביי-געגאַנגען דעם אַלטן בית-המדרש; ער האָט אַנגעטראָפּן דעם הויכן מאַטקען, וואָס האָט פון הונגער און אויסגעצערטקייט נאָך אויסגעזען העכער ווי שטענדיק.

„וואָס ביסטו אַזוי פאַראומערט, אהרן?“ האָט אים מאַטקע מיט זיין שטענדיקער בגלופנדיקער שטימע אַ פרעג געטון. ער האָט נישט געוואָרט אויף קיין ענטפער און ער האָט פאַרגעזעצט: „היינט איז דאָך יאָרצייט נאָך „אים“ ז"ל, איז דאַרף מען מאַכן אַ לחיים. און געדענקסט דאָך אהרן ווי „ער“ ז"ל פלעגט שטענדיק זאָגן און אונדז וואָרענען: „עצבות קען חלילה פירן צו עבודה זרה!“ איז לאַמיר טאָקע פריילעך זיין, אהרן!“

מאָטקע האָט ר' אהרנען אַ קלאַפּ געטון אין פליצע, ער האָט אַרויסגענומען אַ פלעשל פון בוזעם-קעשענע און ער האָט זיך כמעט צעזונגען אין מיטן גאָס: „מיר וועלן טרינקען לכבוד „אים“ ז"ל. קום אהרן, לאַמיר אַ שפרייז טון אין שטיבל אַריין!“ אייפן וועג צום אַמשענאָווער שטיבל האָט מאַטקע געשווינד און גיך גערעדט: ר' אהרן האָט נישט געהערט מאַטקעס רייד. אַ שוידערלעכע בענקשאַפט נאָך זיין טאָטן

האַט ערשט גענאָגט זיין האַרץ. ער איז געגאַנגען און ער האָט געפילט ווי די פיס זיינע שלעפן זיך נאָך נאָך אים. זיי זענען צוגעקומען צום אמשענאווער שטיבל. מאַטקע איז אַריין דורך דער פאָדערשטער טיר און ר' אהרן איז אַריין דורך דער הינטערשטער טיר פון שטיבל; ע האָט דערזען ביים לאַנגן, ברייטן טיש דעם געל-וואַקסענעם, דעם איינגע-שרומפענעם פנים פון זיין שווער, ר' נח דאָזער. ער איז געזעסן ביי זיינעם אַ גאָלד-געלייטשטן לעדער-געבונדענעם משניות און ער האָט זיך געשאַקלט איבער אים ווי אַ פאַרטרוקנטער זאַנג שאַקלט זיך אין ווינט.

ר' אהרן האָט אַוועקגעדרייט דעם קאַפּ פון זיין שווער, ער האָט זיך אַוועקגע-שטעלט אין אַ ווינקל און ער האָט זיך מיט אַמוראדיק-צענקענדיקן ניגון צעדאָונט ערב-יום-כיפורדיק שטיל.

און די געדיכטע, טיפע וועלדער אַרום אסטראווע, די וועלדער אויף בראקער אויף רוזשאַנער, אויף וואַרשעווער און אויף זעמבראווער שאַסייען האָבן פחדיק געוויספערט און זיי האָבן איינגעהילט די שטאַט אין אַ נאַכטיקער, אַ בלייאַיק-שווערער, אַ מוראדיקער, אומזיכערער שטילקייט.

ישראל עמיאט
ראטשעסטער

נחמיה קברן...

ישראל עמיאט (גאלדוואסער) — דיכטער, אָנגעהויבן שרייבן אין העברעיש און שפעטער אַריבער אין יידיש, געדרוקט זיך אין פאַרשידענע ליטעראַרישע זשורנאַלן אין פוילן, רוסלאַנד און אַמעריקע. די ערשטע זיינע פיר ביכלעך לידער זענען דערשינען אין אסטראווע, צוויי ביכער לידער אין ראַטן־פאַרבאַנד, וווּ ער איז געווען בעת דער מלחמה, און אין 1957 — אַ בוך אין פוילן. ער איז אויך געוואָרן איבער־געזעצט אין עברית, פויליש און רוסיש. זינט 1959 געפינט זיך ישראל עמיאט אין אַמעריקע.

דרייסיק יאָר איז נחמיה געווען באַגרעבער אין שטעטל. אויסגעזייט דעם בית עלמין מיט קברים, צוגעוויינט זיך צו געוויינערייען און ספּאַזמען, אַמאַל — איבער אַ יונג קינד, אַן עופּה־לע, וואָס איז פרי פון דער וועלט געגאַנגען, אַמאַל — אַ בחור אין סאַמע מיטן בלי אונטערגעשניטן, אַ מוטער פון קליינע קינדער; דרייסיק יאָר האָט נחמיה אָפּגעוויינט ביים הקדש שטיבל אויפן בית עולם. געטון זיין מלאכה בשלימות, געווען דער שומר פון בית־החיים, אַכטונג געגעבן מען זאָל נישט צעטרעטן די קברים, זיך אויסגעקריגט מיט די יידענעס, וואָס קומען אַלע ערב ראש השנה צו קרובים, הלמאי זיי גייען נישט דעם אַנגעצייכענטן וועג. נאָר פּערגיין אין די קברים אַריין. זיך קיינמאַל נישט געקלאַגט פאַר קיינעם, אין די „ליידיקע טעג“ ווען ער איז נישט פאַרנומען ביי קברים גראָבן, פלעגט ער אַרויסגיין אַ ביסל אויפן בית־עולם, איבערגעקוקט די מצבות, געטראַכט אַז עס איז קיין נפּקא מינה נישט וואָס ס'איז דאָ אויף דער וועלט רייך אַדער אַרים, מ'ליגט אַלע גלייך אין דער ערד.

די דרייסיק יאָר, וואָס נחמיה איז געווען קברן, זענען אים עפעס אַזוי מאַדנע שנעל אַדורך ווי אין אַ חלום, נאָך ערשט אין די זעכציקער, נאָך אַזאַ לאַנגן אָפּזיין אויפן בית־החיים, האָט נחמיה פּלוצעם זיך אַנגעהויבן צו דערפילן עלבט אויף דער וועלט... עפעס פילט ער זיך היינט ווי אין ערשטן יאָר קברן ווערן. ער פלעגט דאָס שפעטער שטענדיק דערמאָנען מיט אַ שמייכל.

אין ערשטן יאָר קברן זיין, געדענקט ער, האָט ער נאָך אַזוי מורא געהאַט אַרויסצוגיין ביינאַכט אויפן בית־עולם, נישט צוגעוויינט געווען... אַזאַ אומעט האָט דעמאַלט געשלאָגן פון וויסטן פעלד. ער איז נאָך דעמאַלט אַ יונגעראַמאָן געווען, דורך אַ צופאַל איז ער צו דער פרנסה געקומען, אַ הויז זיינס אינעם שטעטל איז אָפּגעברענט געוואָרן, האָט ער פאַר זיך קיין אויסוועג נישט געהאַט און איז קברן געוואָרן. נחמיה איז דעמאַלט נישט געווען דער נחמיה וואָס היינט, מען האָט אים נאָך ווען נישט ווען „נחמיה“ גערופן... נישט געווען קיין עם־הארץ. אין בית המדרש מיט אַן עולם געלערנט, נאָך מנחה, — איז אים טאַקי דאָס ערשטע יאָר שווער אַנגעקומען דאָס קברנות. נחמיה געדענקט ווי שווער עס איז אים געווען דאָס צושיטן אַ קבר... גראַד איז אונטערגעקומען אַ יונג קינד און די געשרייען פון דער מאַמען האָבן הימלען געשפּאַלטן, ווילד האָט זיך די מוטער געוואָרפן אויפן אָפּנעם קבר פון איר איינציק קינד,

נישט געלאזט צושיטן די ערד, נחמיה האָט זיך דעמאָלט אין דער זייט אַוועקגערוקט און געוויינט, געוויינט אזיפן קול, אַז „חברה“ האָט אים געמוזט איינשטילן און אויסמוסרן פאַרן זיין אַ „ידענע“ און נישט טון „זיין פאַך“...

יעדער טאָג האָט זיך אים דעמאָלט געצויגן ווי אַ יאָר, און ווינטער איז ער גאָר געווען דערשלאָגן, די קברים איינגעהילט אין שניי, אַ פּעריתומט בוימל מיט אַראָפּגעלאָזטע צווייגן, ווי נאָכגעלאָזטע אַראָפּהענגענדיקע הענט פון אַ בר־מינן... ער פלעגט גאַנצע טעג זיצן אין זיין דירה בשכנות פון טהרה שטיבל זאָגן תהילים, אין דער עלנט וואָס האָט געיאָגט פון אַלע ווינקלעך ווי פון אַ חורבה, האָט אָן אויסדרוק געפונען אין דעם מעלאַנכאָלישן תהילים־ניגון.

אַמאל נאָר האָט די דריקענדיקע שטילקייט איבערגעריסן אַ יללה פון אַ הייפל מלווים, מיט אַ סקריפּ האָט זיך געעפנט דאָס טויער פון בית עולם און די עגלה האָט מיטגעפירט מיט זיך אַ געוויינעריי, אַ ספּאָז פון געשטאַרבענעם קרובים נאָך סתימת הגולל האָט זיך דאָס געוויין נאָך מער פּערשטאַרקט, איבערגעשראַקן אַ קראַ וואָס איז געשטאַנען ערגעץ אויף אַ מצבה און פאַרווונדערט נאָכגעקוקט דעם געזעמל מענטשן, וואָס האָבן זיך פלוצעם דאָ פאַרזאַמלט, די קראַ האָט אַ פאַטש געטון מיט די פליגל, עטלעכע קרייזן געמאַכט איבערן בית־החיים און פּערפלוין אין דער פּערשנייטער ווייטקייט.

שווער איז נחמיה'ן געווען אינעם ערשטן יאָר. אָבער ער האָט זיך דאָך ביסלעכווייז צוגעוויינט זיך צו די לאַנגע ווינטער־נעכט און צו די ענדלאָזע זומער־טעג. נאָר אזיפּ דער עלטער האָט נחמיה אָנגעהויבן שטאַרק צו קוועלן זיין איינזאַמקייט. לפנים נאָך אלץ דער זעלבער נחמיה, דער שרייענדיקער און בייזער, קריגט זיך פאַר טרעטן אויף קברים, עס גייען אים נישט אָן די יללות פון די אומגליקלעכע יתומים וואָס בלייבן עלנט נאָכן טויט פון זייער פאַטער, אָבער פאַרט נישט דער זעלבער. זאָל דאָס זיין די עלטער? — עפעס אַזאַ נישט זיכערקייט פילט ער ווען ער קומט אַריין אין שטוב פון בית־הקברות, דורך דער האַרטער שאל פון בייזקייט גנב'עט זיך דורך אַזאַ קלעמענדיקער אומעט און מיטגעפיל.

און אפשר איז דאָס די מלחמה? דאָרטן אין שטאָט איז ערשט אַ מגפה. די עגלה ברענגט מתים אַלע פאַר שעה, אַפט ברענגט מען אויף אַ טראָנע אַ דערשטאַענעם, פון רוצחישע הענט אין די טעג ווען דאָס יידישע לעבן איז הפקר, דאָרטן אין שטאָט, איז דער ווייטיק כאַטש אַלעמענס, דאָ איז נחמיה אַליין, אַליין מיט די אַלע קדושים און מגיפה־מתים. ווי נחמיה בעמיט זיך נישט צו טאַמעווען די איינגעבוירענע ווייכהאַרציקייט, וואָס איז אים נאָך געבליבן פון די יונגעראַגנישע יאָרן, קומט זי קאַפּויער נאָך יעדער קבורה. עפעס איז דאָס געוויין פון די מלווים היינט אויך אנדערש. ס'איז אַזוי שניידנדיק, אַזוי שוידערלעך און קריכט אין די ביינער.

וועמען אלץ האָט מען שוין נישט אַהערגעברענגט, געטראָפּענע פון דער בייזער פלאַג? יונגעלייט און עלטערע יידן, חסידים און אנשי־מעשה, און דער געוויין, ווי ער וואָלט געהאַנגען איבער די בית־עולם יאָדלעס, דאָרט אין שטאָט זענען מענטשן צוזאַמען, מען פאַרגיט זיך די עוולות און מען טוליעט זיך קעגן דעם גרויסן שונא וואָס לויפערט אין דרויסן קעגן דער שרעקלעכער מגיפה, און אַז עס טרעפט אָן אומגליק איז עס אַלעמענס אומגליק, איז יעדער אַ שותף צום צער, נאָר דאָ האָט מען נחמיה'ן איבערגעלאָזט אַליין.

איינמאָל שפּעט זומער־טאָג, פאַרנאַכט־צייט, עס איז געווען נאָך דער קבורה פון

ר' אברהם דיין, די גאנצע שטאט איז אויפן בית־החיים געקומען. מען האט דאס שרעקלעכע אומגליק באַקלאַגט, ווער האט דעמאָלט געקאָנט די טרערן איינהאַלטן? אַ שוידערלעכע יללה האט דאָס בית־הקברות אָנגעפילט, מיט טרערן האט מען זיך איבערגעגעבן דאָס צדקות פונעם נפטר, וואָס איז נאָך אַ סך־הכל אַ יונגערמאַן געווען און איז פון דער שרעקליכער מגיפה געטראָפן געוואָרן. ביסלעכווייז האט זיך דאָס בית־הקברות אָפגעליידיקט. און די אָנגסטפולע שטילקייט וואָס האט פלוצעם דאָס בית־החיים אָנגעפילט, איז נאָך שוידערליכער געווען, ווי דער ערשט־נאָרוואָס געוויטער. אַ ווינט האט אַ קריי געטון צווישן די יאָדלעס און זיי אָנגעבויגן איבער די קברים, אין מערב האט זיך די זון שוין געזעצט און אַ קרענקליכע רויטקייט איבערן האַרצאָנט פערשפרייט. ערגיץ אויף אַ יאָדלע האט אַ פייגעלע אַ צוויטשער געטון אַן אָפגעריסן טרויעריקע פויגל מעלאָדיע. פון דערבייאַיקן וואָלט האט זיך נאָגנדיק געהערט דער איינטאָניקער קו־ק־געשאַל פון אַ פאַרבנקטער קוקאווקע. אין הייזל ביי נחמיה'ן האט זיך שוין אַ לעמפל געצונדן און דאָס אָנקומען פון דער נאָכט אָנגעזאָגט... נאָר נחמיה איז אויפן בית־הקברות געבליבן. גענישטערט די קברים. ער ווייסט אַז ערגיץ איז אַ זייט דאָרף זיין דאָס קבר פון אַ פאַרבעהאַלטענעם צדיק, אַ שטילער גרויסער ייד, עס האט אים צום קבר געצויגן, זיין גאַנץ אָנגסט, זיין גאַנץ אָנגעקליבענעם צער אַראָפצורעדן, ער זאָל אַ מליץ־יושר זיין, די צרה זאָל זיך אָפשטעלן. מען קען דאָך דאָס שוין נישט איבערהאַלטן! נחמיה. ווי ער וואָלט נישט געווען 30 יאָר קברן, אַ בייזער גלייכגילטיקער צו געוויין און צו אומגליק, האט אויפן גאַנצן קול געוויינט און געיאַמערט, ווי אַמאַל ווען ער איז אַ יונג בחור'ל געווען און פאַר דער חתונה אויף דער מוטערס קבר געגאַנגען און זיין חתונה טאָג צעוויסן געגעבן. ער האט נישט געהערט וואָס אַרום אים טוט זיך, עפעס ווי אַ שליח־ציבור פון פיין אין ווייטיק האט ער אין קבר אַריינגעשלוכצט און אויף רחמים געבעטן...

ווען די עגלה מיט אַ פרישן מגיפה־קרובן איז אויפן בית־עולם אַרויפגעפאָרן, האט מען נחמיה'ן לאַנג געזוכט. אַ האַלב פערחלשטער איז ער אויפן צדיק'ס קבר געלעגן און געיאַמערט. און ווען מען האט אים געהייסן אַ קבר גראָבן, האט ער נאָר געשטאַמלט...

— איך קען נישט מער... איך קען נישט מער... זאָלן עס אַנדערע טון

און אויפסניי אין אַ יאָמערלעך געוויין פערגאַנגען...

טוביה מאקאווער בני-ברק

(געווען. סעקרעטאר פון דער אסטראווער קהילה)

די קהילה פארוואלטונג

אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאפט איבער פוילן ביז 1914, האט די יידישע קהילה פארוואלטונג נישט געהאט קיין שום זעלבסטשטענדיקע רעכט. די קהילה פארוואלטונג, אדער ווי מען האט זיי גערופן, „דאזארעס“, זענען געווען, אזוי צו זאגן, שמישים ביים רוסישן מאגיסטראט. אדורך געפירט די וואלן (נישט קיין דעמאקראטישע) פון די דאזארעס האט דער מאגיסטראט. רעכט צו וויילן האבן געהאט נאר די עטאט-צאלער. די פונקציעס פון די דאזיקע דאזארן זענען געווען צונויפצושטעלן די עטאט ליסטע און אפשצן וויפל יענער איינער זאל צאלן, אבער איינגעמאגט דעם עטאט האט נאר דער מאגיסטראט. זיי האבן אויך געהאט א פונקציע איינצוארדנען א מי שברך אין בית המדרש בעת יעדער „גאלעווקע“ (יעדן געבוירן טאג פון א מיטגליד פון דער קייזערליכער פאמיליע). ביי דער דאזיקער צערעמאניע פלעגן מוזן ביי זיין דער רב און די דאזארעס. דער רב האט געזאגט א קאפיטל תהלים און דער חזן מיטן כאר פלעגן זינגען דעם הנותן תשועה למלכים ווי אויך דעם רוסישן הימן („באזשע, צאריא חראני“) ביי דער דאזיקער צערעמאניע פלעגט אויך ביי-זיין א פארשטייער פון דער מאכט (דער זשעמסקער, אדער דער פאזיאטאווער-נאטשאליניק). עס האט אמאל געטראפן אז אפילו דער גובערנאטאר אליין איז געקומען.

איבערגעבן אין ארענדע דאס מרחץ מיט דער מקוה פלעגט אויך דער מאגיסטראט — און נישט די דאזארעס. דער ארענדאטאר פלעגט צאלן דעם מאגיסטראט, און פון עטאט פון מרחץ-ארענדע פלעגט דער מאגיסטראט צאלן א טייל שכירות די רבנים; א טייל שכירות פלעגן די רבנים אויך באקומען פון דער שחיטה דורך די שוחטים. די עטאט-צאלער האבן געהאט דאס רעכט אויסצוויילן א רב, אבער נישט צו דיספאנירן מיט די מיטלען פאר ווילטעטיקע צוועקן. די ווילטעטיקע אינסטיטוציעס, האבן זיך דעמאלט געמאטערט אויסצהאלטן זיך מיט אייגענע מיטלען (ד. ה. זאמלען נדבות ביי יחידים א. א. וו.). פארשטענדלעך, אז ביי אזא מצב איז אלץ געווען פארנאכלעסיקט.

אין די יארן פון 1914 ביז 1918 בעת דער דייטשער אקופאציע, איז קיין רייד נישט געווען וועגן א טעטיקייט פון א יידישע קהילה-פארוואלטונג. די דייטשע אקופאציע-מאכט האט באשטימט א קאמיטעט פון שבעה טובי העיר און האט זיי געהאלטן פאר די פארשטייער פון דער יידישער באפעלקערונג. אבער אן קיין שום רעכט. דער זעלבער מצב האט אויך עקזיסטירט נאך דעם אין די ערשטע יארן פון דער פוילישער זעלבסט-שטענדיקייט. ערשט אין יאר 1924 איז דערשינען פילסודסקיס דעקרעט וועגן דורכפירן וואלן צו דער יידישער קהילה-פארוואלטונג און רבנים. די וואלן זענען געווען אויף דעמאקראטישע יסודות. אין די גרעסערע קהילות איז געוויילט געווארן א ראט מיט א פארוואלטונג, און אין די קלענערע — נאר א פארוואלטונג. אנדזער שטאט אסטראווע איז פארעכנט געווען צו די גרעסערע קהילות. וואלרעכט האט געהאט די גאנצע מענלעכע באפעלקער-רונג פון 21 יאר אלט. זיי האבן געוויילט נאר א ראט פון 12 פערזאן, און דער ראט האט נאכדעם געוויילט א פארוואלטונג פון 8 פערזאן. קיין ראט-מיטגלידער האט נישט געקאנט זיין א פארוואלטונגס-מיטגלידער. די טעטיקייט פון דער נייער קהילה-פארוואלטונג האט

שוין אנגענומען אַ גאַנץ אנדערן כאַראַקטער. אירע פונקציעס און די רעכט זענען באַשטאַנען: צונויפֿצושטעלן אַ בודזשעט — פאַר אַלע רעליגיעזע הצטרכות וו. צ. ב. אויסהאַלטן רבנים, שוחטים, דינים, נאמנים, מקוה־מרחץ, בתי מדרשים, עירבון, „תלמוד־תורה“, א. א. וו. אויך צו שטיצן ווילטעטיקע און סאַציאַלע אינסטיטוציעס.

די הויפט־הכנסות זענען געווען פאַרגעזען פון עטאט־שטייער און פון דער שחיטה, דער בודזשעט איז געווען אַ יערליכער און האָט געמוזט באַשטעטיקט ווערן דורך דעם מיניסטעריום פאַר רעליגיעזע ענינים. אין דער תקופה האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג שוין געקאַנט פירן אַ מער זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט. אין די ערשטע עטלעכע יאָר האָט זי אַריינגבראַכט, מער ווייניקער, אַ פאַראינטערעסירונג אין יידישן געזעלשאַפטליכן לעבן אין שטאָט. זי האָט רעמאַנטירט די שטאַרק אָפּגעלאָזענע מקואות און דערמיט פאַרבעסערט זייער היגיענישן צושטאַנד, איבערגענומען אין אירע הענט די שחיטה און אַריינגעבראַכט אין איר מער אַרדנונג, איבערגעבויט דעם אַלטן „הכנסת־אורחים“ מיט נייע אינערלעכע איינריכטונגען, און פיל געשטיצט די שטאַטישע ווילטעטיקע מוסדות.

לינת הצדק און ביקור חולים

דער לינת הצדק און ביקור חולים איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ גרופע עסקנים און מענטשן פון פאַלק מיט העכער 60 יאָר צוריק און געפירט זיין טעטיקייט ביז דעם

זיצן פון רעכטס: פערוואַלטונגס־מיטגלידער: לייבל אולשאקער, יעקב גאלדבערג, אפרים ריבאק, פאַרזיצער מרדכי כהן, משה פאקשיווע, דוד ליכטנשטיין, אין בענדעט ליכטענשטיין. שטייען אין דער צווייטער שורה: פערוואַלטונגס־מיטגלידער: סעקרעטאַר סאנע ביטמן, פישל ראזענטאַל, אברהם זיסק, חיים עסטריק, לייבל האלפרן און ישראל קופפערבערג. שטייען אין דער דריטער שורה: רעוויזאָנס־קאָמיסיע, פנחס בראַיאק, מענדיל וועבאר, שמואל ריבא, פאַרזיצער לייבל מרגלית, יעקב פרץ אין טיבה מאקאווער

לעצטן טאג פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. דער „לינת הצדק" האט זיך געשטעלט צוויי צילן: (1) שיקן דיזשורנעס נעכטיקן ביי שווערע קראנקע און אזוי ארום צו פארלייכטערן די שטוב-מענטשן פון קראנקן כדי אים צו קאנען באדינען בייטאג; (2) העלפן נישט פארמעגלעכע קראנקע מיט דאקטוירים, רעצעפטן, מעדיצינישע כלים א. א. מיט דער צייט איז דער לינת הצדק געווארן איינע פון די פאפולערסטע אינסטיטוט ציעס ביי אנדז אינ שטאט און אויך אין דער גאנצער ארומיקער געגנט. די פארוואלטונג און די עסקנים זענען שטענדיק באשטאנען פון פשוטע, נישט פארמעגלעכע פאלקס-מענטשן, בעלי-מלאכות, ארבעטער א. א. וו. זייער איבערגעגעבנקייט פאר דער אינסטיטוציע איז געווען אויסערגעוויינלעך. ווען מ'האט אדורכגעפירט עפעס אן אקציע אדער א זאמלונג לטובת דעם לינת הצדק, האט מען זיך ביי יעדן רוף צוגעשטעלט צו דער ארבעט מיט התלהבות. די שטאט האט זיך שטענדיק ווארים אפגערופן אויף יעדער אקציע. מען דארף באמערקן אז אין יענע יארן האבן קיין אינסטיטוציעס נישט געהאט קיין שום הילף פון אמעריקע. נאר געארבעט מיט אייגענע כוחות, כדי צו קאנען דערפילן די אויפגאבע וואס מען האט זיך געשטעלט. פון יאר צו יאר האט זיך די טעטיקייט פון לינת הצדק פארגרעסערט און פיל געהאלפן די נישט פארמעגלעכע קראנקע אין זייער קריטישער לאגע, אויך דער מאגאזין פון מעדיצינישע כלים איז געווען זייער א גרויסער. כמעט די גאנצע שטאט, אפילו די נישט יידישע באפעלקערונג פלעגט אויך קומען בארגן כלים.

באזונדער האט זיך דאס ארויסגעוויזן ביי די זייער שווערע באדינגונגען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה 1914—1918. אן דאקטוירים, אן רעצעפטן, אן לעבענסמיטל ביי א רוינירטע יידישע באפעלקערונג. די שטאט איז געווען פול געפאקט מיט היימלאזע פון די ארומיקע, אפגעברענטע שטעטלעך זאראמב, טשיזעווע, רוזשאן, יענדזשעווע, בראק, נור, דלוגאשאדלע א. א. וו. וועלכע האבן געלעבט אין זייער נישט היגינישע באדינגונגען. אפט זענען אויסגעבראכן פרישע עפידעמיעס. דער לינת-הצדק איז אלע טאג געווען באלאגערט פון מאסן מענטשן, וועמען מען האט געגעבן הילף פאר זייערע שווער קראנקע. ס'זענען פארגעקומען הארצרייטנדיקע סצענעס, ביי אזא לאגע איז דער לינת-הצדק אויך געשטאנען אויף דער וואך צו העלפן די אלע ליינדיקע.

די שטענדיקע איבערגעגעבענע עסקנים האבן זיך גענומען צו דער ארבעט מיט דער גאנצער ענערגיע. מען האט געבראכט אויף אייגענע אחריות א דאקטאר פון ווארשע; מען האט זיך געשטעלט אין קאנטאקט מיט א געוויסן אפטייקער ביי וועמען די רעצעפטן זענען געווען צו גאר א ביליקן פרייז. מיר האבן זיך בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה באמיט ביי דער דייטשער אקופאציע-מאכט צו באקומען שפיז פאר די קראנקע און דאביי דערגרייכט גוטע רעזולטאטן. יעדן חודש פלעגט מען באקומען פיל צוקער, רייז, מעל, קאשע א. א. וו. און אזוי ארום האבן מיר געקאנט, ווי עס איז, לינדערן די נויט פון די קראנקע.

די פארוואלטונג איז דעמאלט באשטאנען פון די פאלגענדע פערזאנען: חיים כרוסט, טוביה גרינבערג, טוביה מאקאווער, אברהם זיסק, סאנע ביטמאן, חיים עסטריק, סטאניסלאוו קאגאן (דער אפטייקער), אהרן פרייליך, יעקב מאנקוטע, לייבל אלשאקער, לייבל טענצע און בעריל דמאכער. אבער ספעציעל דארף דערמאנט ווערן אפרים ריבקע. א ייד, א בעל-מלאכה, א מטופל מיט א פאמיליע פון 10 פערזאן, געוויינט אין א בוידעם-שטיבל ד' על ד', איז ער געווען דער רוח החיים פון לינת-הצדק זינט זיין גרינדונג ביזן לעצטן טאג ד. ה. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. מיד פון א גאנצן טאג ארבעט, האט ער

זיך קיינמאל נישט אָפּגעזאָגט צו גיין נעכטיקן צו אַ קראַנקן. ביי יעדער זאַמל־אַקציע איז ער געווען פון די ערשטע.

ביי אים זענען ביינאַכט געווען די שליסלען, און אין פאַל ווען מען האָט באַדאַרפט אין מיטן דער נאַכט עפעס אַ מעדיצינישע כלי, האָט מען ביי אים געקלאָפּט, און נישט קוקנדיק אויף זיין מידקייט פון אַ גאַנצן טאָג אַרבעט, איז ער גלייך אויפגעשטאַנען און געגאַנגען אַרויסגעבן די כלי. דאָס זעלבע, אַז עס האָט געטראָפּן אין מיטן דער נאַכט אַ שווערער פאַל ביי אַ קראַנקן און מען האָט באַדאַרפט אַ דאָקטאָר אָדער אַ רעצעפט, איז ער תמיד געווען גרייט צו באַזאָרגן הילף.

אויך ווען מען האָט באַדאַרפט נעמען אַ שווערן קראַנקן קיין וואַרשע און עס איז נישט געווען ווער עס זאל מיט אים פאַרן, האָט ער אוועק געלייגט די אַרבעט און געפאַרן מיט דעם קראַנקן.

עס איז געווען פאַלן אַז מען האָט באַדאַרפט אין מיטן דער נאַכט אַ באַשטעטיקונג פון מאַגיסטראַט אָדער פון דער יידישער גמינע פאַר אַ קראַנקן, האָט ער אין מיטן דער נאַכט געוועקט די באַאַמטע אויף צו דערליידיקן די פאַרמאָליטעטן.

אין שטאָט איז ער געווען זייער פּאָפּולער, אַזוי אַז וואָס עס זאל נישט טרעפּן עפעס מיט אַ קראַנקן, איז מען גלייך געלאָפּן צו אפּריס היטלמאַכער, ער האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. ער איז געווען מיט זיין גאַנצער נשמה און גוף איבערגעגעבן דעם לינת הצדק וביקור חולים.

יהי זכרו ברוך.

ד"ר ראובן קלאטשקא

ד"ר ראובן קלאטשקא, איז באַוווּסט געווען אין דער גאַנצער געגנט אַלס באַרימטער דאָקטאָר־מעדיצין, ער איז געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד כמעט ביי אַסימילירטע עלטערן, געלערנט און שטודירט אין רוסישע שולן און נישט באַקומען קיין שום יידישע בילדונג. אַנקומענדיק קיין אסטראווע, בערך אין יאָר 1900, איז ער אויסגעוואָקסן אַ פייערדיקער נאַציאָנאַלער ייד און אַ מסירות נפש'דיקער עסקן לטובת דער יידישער באַפֿעלקערונג. עס איז נישט געווען קיין שום כלל אַקציע, אַז ער זאל אין איר נישט נעמען קיין אַנטייל. זיין באַציאָנג און איבערגעגעבנקייט צו יידישע קראַנקע איז געווען ממש אַ פּאַטערליכע, אין יעדן יידישע שטוב געוואָרן אַ היימישער. ווען ער איז געקומען אויף אַ באַזוך צו אַן אַרימען קראַנקן האָט ער נישט נאָר נישט גענומען קיין האַנאָראַר, נאָר אויך ביייהלפּיק געווען מיט רעצעפטן. ער האָט אוועקגעגעבן פיל צייט און כוחות פאַר דעם לינת הצדק און ביקור חולים אין שטאָט. ביי יעדער צדקה אַקציע איז ער געווען פון די ערשטע זיך אַפּצורופּן מיט גרעסערע סומעס. ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער גרויסער ליי־און שפּאַר־קאַסע אין שטאָט, לאַנגע יאָרן איר יושב־ראש. צוליב זיין פערזענלעכקייט האָט מען געהאַט צו דער קאַסע דעם גרעסטן צוטרוי. פיל מאל האָט געטראָפּן אַז עס זענען אַריינגעקומען פיל בקשות אויף הלוואות און עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו דערפילן אַלע, האָט ער פריוואַט אויסגעליען אין קאַסע אַריין גרעסערע סומעס, כדי אַנטקעגן צו קומען די בקשות. זיין פרוי האָט געשטאַמט פון אַ רעליגיעזער פאַמיליע און געפירט אַן עכט יידישע, כשרע קוך.

זיין פאפולאריטעט אלס דאקטאר איז געוואקסן פון טאג צו טאג אויך ביי דער נישט יידישער באפעלקערונג. די נישט יידישע באפעלקערונג האט צו אים געהאט דעם פולן צוטרוי. דאך האבן אים טייל פאליאקן גערודפט צוליב זיין פאפולאריטעט אלס גרויסער דאקטאר און הייסער יידישער כלל טוער. ווען ס'איז אויסגעבראכן אין יאר 1914 דער ערשטער וועלט קריג, האבן די פאליאקן דאס אויסגענוצט און מיט דער הילף פון דער רוסישער פאליציי, אים פארשיקט אין טיף רוסלאנד מיט די כלל טוער מענדיל וועשבור, מנחם קאהן און יאקיל טייטל. אליעזר קנישנינסקי, ברודער דרעזדאווסקי, איזל און יודל און מאטיל לאנגלייב. ווען די מלחמה האט זיך אין 1918 געענדיקט האבן די פאליאקן אנגענומען אלע מיטלען — כשרה און נישט כשרה — ביים פוילישן מאגיסטראט מיט מיעטשקווסקין בראש, אז מען זאל אים צוריק אין אסטראווע נישט אריינלאזן, און ער איז פארבליבן אין רוסלאנד.

ט. מ—ר

דער פעלדשער באלבוס

דער עלטסטער און פאפולערסטער פעלדשער אין שטאט איז געווען באלבוס. האט ער געווינט אויף 3 מאי-גאס (א מאל פשעדמיעשטשע) ביי ר' אלי' טייטל, אין דרויסן איבער די טיר זענען געהאנגען דריי מעשענע טעלער, א סימן אז דא וווינט א פעלדשער. דער פעלדשער באלבוס איז געווען א נידעריק פיל יידל מיט א געזונט פנים, „דייטש“ געקליידעט מיט א שטייפן שווארצן קאפעליש, ער פלעגט תמיד טראגן אונטערן ארעם א העסטעלע באנקעס מיט א לעדערן רענצעלע. ער, דער גוטער שליח פון מלאך רפאל, איז געגאנגען איבער די גאסן און געסלעך באזוכן קראנקע. ווי גרויס עס זאל נישט זיין די שרעק פאר א קרענק, האט באלבוס שטענדיק מיט זיינע שטילע רייד, מיט זיין פשטות גרינגער געמאכט דאס געמיט פון קראנקן און און דער סביבה; ער האט געבראכט מיט זיך בערויקונג און טרייסט.

סיי יידן סיי גוים האבן געהאלטן פון באלבוסן, אין אלע אפטייטן האט מען אנגענומען זיינע רעצעפטן. ער פלעגט שטעלן פיאווקעס, באנקעס, (פשוטע און געהאקטע) רייסן א צאן, לאזן בלוט, אויסשמירן א האלדו, און אונטערוזוכן א קראנקן מיט א טרייבל פונקט ווי א דאקטאר.

אין שטאט האט מען געהאלטן פון זיין מבינות, געוויסט אז ער שטעלט נישט צופיל אויף זיך, אז אויב עס וועט זיין נויטיק, וועט ער אליין הייסן רופן דעם דאקטאר, דער פעלדשער באלבוס האט נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה פארלאזט אסטראווע.

א. מ—ת

טוביה מאקאווער בני-ברק

דאס רעליגיעזע לעבן

אין אסטראווי-מאזאויעצק — אדער ווי מען האט די שטאט גערופן ביז דער פוילישער געלבסטשטענדיקייט פון יאר 1918 — אסטראווי-לאמזינסקי, האבן געווינט העכער 8000 יידישע נפשות. ספעציעלע היסטארישע ידעיות פון די פארגאנגענע תקופות וועגן די יידישע איינוווינער אין ווייניק פאראן. עס איז נאך באוואוסט אז אין משך פון עטלעכע הונדערט יאר האבן זיך אין דער שטאט אויסגעשטאלטעט פארשידענע טיפן יידן: לומדים, חסידים, משכילים, סוחרים (קלענערע און גרעסערע), קליין-הענדלער, בעלי-מלאכות און ארבעטער. די האלץ-און תבואה-בראנזשעס האבן פארנומען א גרויסן טייל פון מסחר, און מיט דער צייט האבן זיי זיך געשאפן זייערע קרייזלעך, בתי-מדרשים, חסידים שטיבלעך, מנינים און חברות צ. ב.: חברת ש"ס, משניות, עין-יעקב, חיי-אדם, תהילים הכנסת-אורחים, ביקור-חולים, לינת-הצדק, תלמוד-תורה, ישיבה, חסד לאברהם, גמילות-חסדים און חברת עזרת-יולדות — מיט דער באוואוסטער פרוי פייגע טייטל אין דער שפיץ. אסטראווע איז געווען באקאנט מיט אירע רבנים גדולי התורה, וועלט באוואוסטע גאונים, וועלכע האבן פארנומען די אסטראווער כסא הרבנות: דער ראדינער רבי ר' גרשון הענאך ליינער זצ"ל, דער בעל-התכלת, דער רשד"ם זצ"ל, דער פארצאווער גאון זצ"ל, דער סאקאלקער רב זצ"ל, דער ליפנער רב זצ"ל, דער סטארגאנער רב ר' יהודה לייב גארדין זצ"ל, דער אמשינאווער רבי ר' יוסף קאליש זצ"ל, דע באוואוסטער גאון ר' מאיר דן פלאצקי זצ"ל, דער דיין ר' יוסף צינאוויץ זצ"ל, און די לעצטע רבנים: ר' יצחק דוד שולעוויץ זצ"ל, ר' נתן פלאצקי זצ"ל, ר' שרגא זינגער זצ"ל.

דער אלטער בית-המדרש אויף דער אסטראלענקער גאס איז געווען דער הויפט ארט פון די אזוי גערופענע בית-המדרש יידן. די רבנים האבן געדאוונט אין אלטן בית-המדרש. שבת שובה און שבת הגדול, און אויך ביי ספעציעלע פאלן, פלעגן די רבנים דרשנען אין אלטן בית-המדרש, א גאנצן טאג איז דער קול-תורה נישט שטיל געווארן, פון פרי ביז נאכט האבן געלערנט בחורים, פאר נאכט האט ביי איין טיש געלערנט א חברה משניות; ביי א צווייטן — א חברה חיי-אדם; ביי א דריטן — א חברה עין-יעקב א. א. וו. שבת פון 3 אזויגער באגינען האט זיך שוין געהערט דער זיסער קול פון תהילים זאגן בציבור דורך יידן פון עמך און סתם יידן בעלי-בתים, און צווישן זיי איז געווען ר' לייזער לאווע הנקרא — לייזער קוטשער ע"ה, א ייד אן ארימאן, א מחוסר לחם, פלעגט אלע פרייטיק פון 2 אזויגער אין מיטן נאכט גיין איבער די שטאט און וועקן צו תהילים און שרייען „יידן שטייט אויף לעבודת הבורא“, און אפילו ווינטער אין די גרעסטע פרעסט פלעגט ער גיין און וועקן צו תהילים. נישט איינמאל האט אים די פאליציי ארעסטירט פאר איבערוועקן מענטשן אין מיטן דער נאכט, אבער ער איז נישט נתפעל געווארן און ווייטער פארגעזעצט זיין עבודת הקודש אן שום געהאלט. ווען מען איז אריינגעקומען אין בית-המדרש האט מען געטראפן ארום אויוון זיצן יידן מיט תהילים אין האנט; זיי פלעגן אויך דערציילן מעשיות פון פארגאנגענע געשעענישן. שטענדיק האט מען געטראפן זיצן און לערנען דעם גרויסן למדן או שארפן קאפ ר' פנחס לייב זצ"ל; ער איז געזעסן און געווארט, א בחור זאל צוקומען אים פרעגן עפעס אין לערנען.

די מזרח וואנט האבן באשיינט אזעלכע שיינע בעלי-בתים ווי ר' נחמן גאלדבערג, הנקרא — בראמבערג ז"ל מיט זיין פאטריאכאלישע געשטאלט; ר' לייזער אנטפרינער ז"ל

יידן לערנען משניות.

— דער שווער פון גרויסן גאון ר' בן־ציון ראבינאוויץ זצ"ל (באקאנט אין דער וועלט: ר' בנציון אסטראווער); ר' דוד באנדרימער ז"ל — דער שווער פון באַוואוסטן זשיראדאווער רב ר' מענדל אלבעק זצ"ל; ר' דן בראמבערג ז"ל, ר' הירש יצחק וויזענבערג ז"ל, ר' יעקב משה פלסאז ז"ל, ר' מיכאל בר' זאב טייטל ז"ל, און דער באַרימטער חזן חייקל ז"ל מיט זיין שיין אויסזען און וואנדערליכע שטימע — אַ געניאַלער קאַפּ און אויך אַ גרויסער למדן. ווען ער האָט געלערנט פאַר אַן עולם חומש, איז דער בית־המדרש געווען געפּאָקט. עס איז געווען אַ גייסטיקער פּאַרגעניגן צו הערן אים לערנען. ער האָט אין זיין צייט איבערגעשיקט קיין פעטערבורג אַ גרויסע דערפינדונג און באַקומען אַ גרויסן דאַנק מיט דער באַמערקונג, אַז איינער האָט זיך שוין מקדים געווען מיט דער זעלבער זאַך. דער שמש פון אַלטן בית־המדרש — דער אַלטיטשקער ר' תנחום ז"ל — אַ וואונדער־לעכע פערזענלעכקייט. ער פלעגט גאַנצע טעג אַרום גיין אין די חדרים און פאַרברענגען מיט די יינגלעך און זיי דערציילן אנעקדאָטן. ס'איז אַנצונעמען אַז כמעט אַלע געדריקטע אנעקדאָטן אין יענער צייט אין די קאלענדאַרן, זענען געווען זיינע. די לעצטע מינוטן פאַרן שטאַרבן. האָט ער נאָך אויך געזאָגט אַ וויץ. ווען ער איז שוין געווען כמעט אַ גוסס, זענען אַריינגעקומען עטלעכע חברה קדישאַ לייט. בעת זיין פרוי האָט זיי דערזען און אַנגעהויבן צו וויינען, האָט ער זי צוגערופּן און געזאָגט: „וויין נישט, זיי וועלן מיך לעבעדיקערהייט נישט נעמען“.

אויך די שפּעטערדיקע שמש ר' נתן זעליג ז"ל און ר' ארקע שמש ז"ל זענען געווען גדולים בתורה. ר' ארקע שמש ז"ל, אַ תלמיד פון סלאבאדקער ישיבה, אַ גדול בתורה און אין מידות. 3 באַגינען איז ער שוין געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט. עס איז אַ פּאָקט אַז די רבנים האָבן נישט געוואָלט זיך משמש זיין מיט ר' נתן זעליג, ווייל ער איז געווען אַ למדן און אַ צדיק.

די מתפללים פון אַלטן בית־המדרש זענען באַשטאַנען פון פאַרשידענע טיפּן יידן:

בעלי־מלאכות, קצבים, בעלי־עגלות, טרעגער, און סתם בעלי־בתים. אָט די אַלע וועלכע האָבן אין גאָס געטומלט און טייל מאל געוויזן זייער שטאַרקייט, זענען אָבער אין בית־המדרש געווען שטיל און רויק; ווער עס האָט געהאַלטן אַ תהילים אין דער האַנט און ווער עס איז געזעסן ביי אַ חברה חיי־אדם אָדער עין־יעקב און זיך צוגעהערט מיט ערנסטקייט ווי מען לערנט.

די קצבים, אַליין פּראָסטע מענטשן, האָבן אַלע גענומען איידעמס בני תורה. אין דעם אַזוי גערופענעם נייעם בית־המדרש אויף בראקער גאָס זענען די מתפללים געווען אָנגעזעענע און אינטעליגענטע יידן: ר' בערישל שפירא ז"ל — אַ זון פון באַווסטן גאון ר' אייזישל סלאנימער זצ"ל, דער למדן און משכיל ר' גדלי' דוד מארגענשטערן ז"ל, דער גרויסער למדן און עילוי ר' אברהם יעקב פרידמאן זצ"ל הי"ד, ר' יעקב מרדכי דראזדאווסקי ז"ל, ר' איצל מארגענשטערן ז"ל, ר' וועלוויל טייטל ז"ל, ר' אלי' טייטל ז"ל, דער גרויסער למדן ר' מאטיל מילער ז"ל, ר' מנחם דראזדאווסקי ז"ל, ר' יצחק זרח אורלאנסקי ז"ל, ר' אבא פאיוס ז"ל, ר' שמואל יוסף מרגלית ז"ל, ר' מיכאל בר' איסר טייטל ז"ל, ר' אשר דוד קאגאן ז"ל, ר' יעקב בערנהאַלץ ז"ל, ר' אברהם אלקס ז"ל, א. א.

דער שמש ר' הירשל באלבער ז"ל — הנקרא הערשקע שמש. ער איז נישט געווען אַזאַ שמש, וועלכן מען איז געוויינט געווען צו זען אין די פויליש־ליטווישע שטעטלעך אויף בריית'ן און חתונות. ער האָט געהאַט זייער אַ שיינע האַנטשריפט און געשריבן גוט פויליש און רוסיש. און אויך געפירט כמעט די גאַנצע מעטריקע־און חתונות־אַקטן ביים מאַגיסטראַט. די גאַנצע אָפּטיילונג איז געווען ביי אים אין האַנט. אָן אים איז קיין זאַך נישט געטון געוואָרן. ער האָט די גאַנצע אָפּטיילונג געהאַט אויפן קאַפּ, און פאַר אים איז געווען פריי דער צוגאַנג צו אַלע ביכער אין מאַגיסטראַט.

אין נייעם בית־המדרש האָט יעדן אַוונט געלערנט אַ חברה ש"ס, געגרינדעט דורך הרב הגאון ר' זלמן סאראצקין שליט"א (לוצקער רב, וועלכער האָט געזאָלט זיין אסטראַ ווער רב), יעדן אַוונט זענען זיך דאָרט צונויפגעקומען ביי 150 פערזאָן פון די שענסטע אסטראווער לימודים און סתם בני תורה און געלערנט אַ שיעור בעיזן גמרא, תוספות מיט מפרשים. די הויפט שיעור זאָגערס זענען געווען: ר' אברהם יעקב פרידמאן ז"ל, ר' מאטיל מילער ז"ל, ר' גרשון סרעברניק ז"ל, ר' אברהם הירש שו"ב פאלקעוויץ ז"ל, א. א.

די ישיבה אין אַסטראַווע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1850. דאָרט האָבן געלערנט די אָנגעזעענע ראשי ישיבות: דער גרויסער למדן און בעל מוסר ר' ניסל לעווינסקי זצ"ל, דער גרויסער למדן מיטן שאַרפן קאַפּ (אמשינאווער חסיד) ר' וואָלף בער זצ"ל, ר' יהושע לייב זצ"ל (דער איידעם פון ר' ניסל זצ"ל), דער גרויסער און באַרימטער בעל מסביר ר' הירשיל ייגלעוויץ זצ"ל. די ישיבה איז געווען אונטער דער אָנפירונג פון די אָנגעזעענע כלל טוער: ר' אברהם יעקב פרידמן ז"ל, ר' אשר דוד קאגאן ז"ל (גילון פאַבריקאַנט), ר' נחום בר' פישל דוד לעווערטאוויץ ז"ל. אין דער ישיבה האָבן געלערנט ביי 150 תלמידים. ס'זענען אַרויסגעקומען פון דער ישיבה גרויסע תלמידי חכמים און פיל האָבן פאַרנומען אָנגעזעענע רבנות שטעלן.

די באַווסטע צדקנית און גרויסע פילאַנטראָפּ פייגע זיסל בראַמבערג ע"ה האָט ביי דער גרינדונג אויסגעבויט אַ ספעציעל הויז פאַר דער ישיבה. ווען אין עטלעכע יאָר אַרום האָבן רוסישע קאָזאַקן פון די זומער לאַגערן אין אסטראווע אונטערגעצונדן שכנישע הייזער און שיעורן, און אויך די ישיבה איז פאַרברענט געוואָרן, האָט די פרוי פייגע זיסל גלייך געשטעלט אַ צווייטן מויער פאַר דער ישיבה.

אין דעם זעלבן בנין האָט זיך אויך געפונען אַ שטאַטישע תלמוד תורה פאַר 200

קינדער — דער רוב פון די אַרימע שיכטן און לגמרי אַן שר לימוד. די קינדער פלעגן נאך באַקומען אַלע טאָג אַ וואַרימען פרישטיק.

אין דער שפיץ פון דער תלמוד-תורה מלמדים איז געשטאַנען דער באַוווּסטער למדן און פיקח ר' מאיר איצט אַגוסטאווער ז"ל, מיט זיין לערנען האָט ער פאַרשאַפט די קינדער גייסטיק פאַרגעניגן.

די פרוי פייגט זיסל ע"ה האָט, אַחוץ אויסגעבויט צוויי הייזער פאַר דער ישיבה און תלמוד תורה, אויך נאך אויסגעהאַלטן מער ווי אַ העלפט באַשפייזונג פאַר די נישט פאַרמעגלעכע תלמידים פון דער ישיבה און תלמוד תורה. יהא זכרה ברוך.

די נאָוואַראַדקער ישיבה „בית יוסף“

ביז צו דער גרינדונג פון די נאָוואַראַדקער ישיבות „בית יוסף“ אין פוילן, האָט מען וועגן איר ווייניק געוואוסט. די יסודות פון דער נאָוואַראַדקער ישיבות זענען, אַחוץ אין פאַרטיפן זיך אין לערנען, אויך געווען: א. מוסר; ב. מבטל זיין דעם אייגענעם איך; ג. המסתפק במה שיש לו.

ווען אין יאָר תרפ"ב — 1922 זענען די ראשי ישיבות און תלמידים פון רוסלאַנד געקומען קיין פוילן און אָנגעהויבן זיך פאַרשפרייטן אין די יידיש פוילישע שטעט און שטעטלעך און גרינדן נאָוואַראַדקער ישיבות, איז געקומען קיין אסטראווע אַ גרופע בחורים און אָנגעהויבן אַן אַקציע וועגן גרינדן אַזאַ ישיבה.

מיט זייער אויסערלעכער פיזאָנאַמיע און הלבשה, מיט די אַרויסגעלאָזענע ציציות פון אַלע זייטן, האָט מען זיך אין אָנהויב באַצויגן צו זיי גלייכגילטיק. עס האָט זיך נישט געגלייבט אַז אַזאַ ישיבה זאָל קענען האָבן אַן עקזיסטענץ אין אסטראווע. אָבער די נאָך די איבערלעבונגען אין רוסלאַנד פאַרהאַרטעוועטע נאָוואַראַדקער האָבן נישט פאַרצווייפלט. מיט גרויס מסירות נפש האָבן זיי אַזאַ ישיבה אין אסטראווע געגרינדעט.

אָנגעהויבן האָבן זיי מיט אַ קליינע צאָל תלמידים און פון טאָג צו טאָג פאַרמערט. סיי סון שטאַט גופא, און סיי פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, בפרט ווען ס'האָבן זיך געשטעלט בראש פון דער ישיבה אַזעלכע אויטאָריטעטן: ווי הרב הגאון ר' יואל קליינער-מאַן זצ"ל (אַן איידעם פון גרינדער פון די נאָוואַראַדקער ישיבות, הגאון ר' יוסף הורביץ זצ"ל), און אויך הרב הגאון הר' אהרן אגולניק זצ"ל, הנקרא ר' אהרן קאמייער. די ישיבה איז געוואָרן פאָפולער אין דער גאַנצער געגנט און באַליבט ביי אַלע לומדי און חובבי תורה, ווו אויך ביי די פאָלקס-מאַסן.

די תלמידים זענען באַשטאַנען פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג: חסידים, מתנגדים, לומדים, סתם בעלי-בתים, בעלי-מלאכות, און אַרבעטער. לעצטנס האָט די צאָל פון די תלמידים דערגרייכט ביי 300.

מיט זייער התמדה און לערנען, מיט זייער התלהבות ביים דאווענען און מיט דעם אַפּאָגן זיך פון אַלע תענוגי עולם און בכלל מיט זייער באַשיידענע האַלטונג, האָבן זיי אַרויסגערופן צו זיך גרויס רעספּעקט ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג אויך ביי נישט רעלעגיעזע.

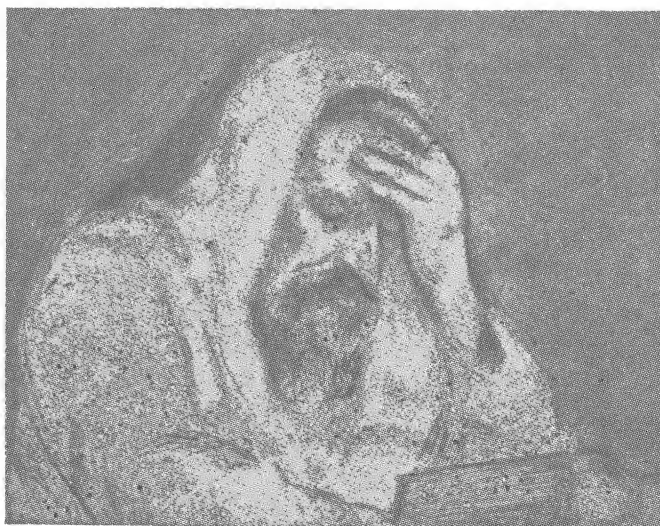
יעדן נאָכמיטאָג און אין די אָונטן נאָך די שעות פלעגן געהאַלטן ווערן טיפע רעליגיעזע, פילאָזאָפישע שמועסן דורך די ראשי ישיבות און עלטערע תלמידים. עס פלעגן אַראָפּקומען פון צייט צו צייט קיין אסטראווע די גרעסטע נאָוואַראַדקער ראשי ישיבות,

ווי הגאון ר' אברהם יפה פון ביאליסטאק, הגאון ר' דוד בלאכארזש פון מעזריטש זצ"ל, די שמועסן פלעגן ארויסרופן גרויס אינטערעס אויך ביי די בעלי-הבתים.

אַ מענער-און אַ פרויען-קאָמיטעט האָט געזאָרגט פאַר דער עקזיסטענץ און אָרדנונג פון דער ישיבה און קוד. דער מענער-קאָמיטעט האָט אַדורכגעפירט חודש באַשטייערונגען, און פון צייט צו צייט ספּעציעלע זאַמל-אַקציעס. צו דער עקזיסטענץ פון דער ישיבה האָט אויך געהאַלפּן דער פרויען-קאָמיטעט אין אַמעריקע, בראש מיט פרוי קארנעט (די פרוי פון באַוווסטן אין אסטראווע מענער-שניידער ר' ישעי' קארנעט — לעצטנס געוואוינט אין אַמעריקע). דער באַוווסטער אין אסטראווע פרומער בעל-הבית ר' בן-ציון קאמאראווסקי פון פולטוסקער גאָס האָט אוועקגעשענקט פאַר די ישיבה זיינע צוויי הייזער אויף פולטוסקער און קאזשע גאָס.

נאָך עטלעכע יאָר עקזיסטענץ איז פון דער ישיבה אויסגעוואָקסן תלמידי-חכמים, רבנים, בעלי-מוסר און זיך צעשפרייט איבער די שטעטלעך פון פוילן און אומעטום געגרינדעט ישיבות „בית יוסף". זייער התלהבות'דיקע איבערגעגעבנהייט האָבן אומעטום צוגעצויגן אַ גרויסע צאָל תלמידים און די נאווארדאקער ישיבות האָבן אין פוילן געבליט. פון דער ישיבה איז ארויסגעקומען אַ גרויסע צאָל רבנים און באַרימטע רעדנער, צ. ב. הרב ר' אייזיק גראיעווסקי זצ"ל (רב אין נארעווקע) א. א.

אין ארץ ישראל געפונען זיך די רבנים און תלמידים פון דער אסטראווער ישיבה: הרב ר' מאיר סגל שליט"א אין חיפה, (אַ שוואַגער פון ראש-הישיבה ר' יואל קליינערמאן זצ"ל), הרב ר' בן-ציון ברוק שליט"א אין ירושלים און הרב ר' זאב גועלמאן אין בני-ברק. דער מבול פון רציחה, האָט אויך מיטגעריסן די הייליקע, גרויסע נאווארדאקער ישיבה „בית יוסף" אין אסטראווע מיט אירע קדושים, די ראשי ישיבות און תלמידים. ד' ינקום דמם.

די חברה „מאכל כשר“ אין אסטראווע-מאזאווע צאָ

ביז דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין יאָר 1914, ווען קאָנגרעס פוילן איז געווען אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד, איז אין אסטראווע געווען אַ גרעסערע צאָל רוסיש מיליטער, 2 פולקן פיעכאַטע און דער 6ער דיוויזיע איז איינגעשטאַ- נען אין קאמאראווע, און די 6טע בריגאַדע אַרטילעריע איז געשטאַנען אויף רוזשאַנער שאַסי, 1 קילאָמעטער פון שטאָט. זומער פלעגן נאָך קומען די 2טע האַלבע דיוויזיע פון אסטראַלענקא און רוזשאַן.

צווישן דעם מיליטער פלעגט זיך שטענדיק געפינען אַ גרעסערע צאָל יידישע זעלנער פון 200 ביז 300 מאָן.

דורך דער איניציאַטיוו פון אייניקע פערזאָנען און מיט דער הויפט הילף פון די בית המדרש בחורים איז אין די 90ער יאָרן פון פאַריקן יאָר-הונדערט געגרינדעט געוואָרן אַ חברה „מאכל כשר“ מיטן ציל צו פערטיילן כשרה מיטאַגן פאַר אַלע יידישע זעלנער פון גאַרניזאָן.

די פאָנדן אויף דעם זענען בעשטאַנען פון חודש בעשטייערונגען און אויך פון פאַרשידענע אַנדערע זאַמלונגען. אַ אָנגעזעענעם אַרט אין די הכנסות האָט פאַרנומען דאָס וואָס די בית המדרש בחורים פלעגן זאַמלען אויף חתונות דורך דעם פאַרשטעלן זיך מיט פאַרשידענע מאַסעס און פאַרשידענע מיליטערישע אונפאַרמען. דאָס פאַרשטעלן זיך האָט געבראַכט אַז מען האָט געזאַמלט גרעסערע סומען ווי געוויינליך. מיר האָבן אויך אַדורכגעפירט אַ ערלויבעניש פון פאַליציי נאַטשאַלניק אויף צו גיין אין די גאַסן פער- שטעלט אָן קיינע שטערונגען. די הויפט הכנסה איז טאַקי געווען פון זאַמלען געלט פערשטעלטערייט, אָבער די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ממש מיט מסירת נפש. אין יענע יאָרן פלעגט אַמערסטן חתונות פאַרקומען אין די ווינטער מאָנאַטן און עס פלעגט טרעפן אַז אין 1 נאָכט זענען פאַרגעקומען אַ גרעסערע צאָל חתונות, פלעגט מען דאַרפן צו שיקן עטלעכע פאַרטייעס אין פיל מאָל אויך אין די נאָענטע ישובים, דאָס איז געווען אַ אַרבעט אויף אַ גאַנצע נאָכט.

ביי דעם איז ווערט צו דערמאָנען דעם אָנגעזעענעם ר' משה שוואַרץ ז"ל דער פאַטער פון ר' יעקב שוואַרץ ז"ל הנקרא משה יוספ'ס וועלכער איז געווען איבערגעגעבן דער זאָך בלב ונפש. ער האָט אין זיין וווינונג אָפגעגעבן אַ ספעציעלן צימער וווּ דאָרט איז געווען דער גאַנצער מאָגאַזין פון די מלבושים. ביי אים אין שטוב פלעגט מען זיך איבערטון און פון אים פלעגט מען אָפשיקן אַלע פאַרטייעס מיט פערחתמעטע פושקעס און ער פלעגט אַ גאַנצע נאָכט וואָך זיין און אויפנעמען די צוריקגעקומענע פאַרטייעס. און אַז אַ פאַרטייע איז געקומען און געבראַכט אַ גרעסערע סומע געלט, פלעגט ער אויפשיינען פון גליק.

פון די בית המדרש בחורים וועלכע האָבן זי דאָמיניסטן אויסגעצייכנט מיט זעער ענערגישע טעטיקייט לטובת דעם „מאכל כשר“ זענען געווען פאַלגענדע: וואָלף מרגליות ז"ל עלטערער ברודער פון ר' לייב מרגלית. יוסף שוואַרץ ז"ל. אבא אקסלרוד. איטשע מאיר פערעלמוטער הי"ד. אהרן באגאטש. טובי מאקאווער. שמחה קאן ז"ל. חיים מאקאווער הי"ד. שמחה ניסקע.

האָט צוויי האָט זיך געפירט דער „מאכל כשר“ ביי אונדז אין שטאָט וועלכער איז געווען אַ שיינקייט — ווי מען זאָגט פאַר גיט און לייט — ביז 1914, ווען עס איז אויס- געבראַכן די ערשטע וועלט קריג.

טוביה מאקאווער

חברה קדישא

כלפי חוץ איז חברה־קדישא געווען אַ חברה ווי אַלע אַנדערע חברות, אָבער כלפי פנים איז זי געווען אַ ממשלה פאַר זיך מיט אַ פעסטער דיסציפלין, מיט איר אויטאָנאָמיע. די חברה האָט באַשטימט דעם פּלאַץ פון די קברים און דעם פּרייז. דערהויפּט האָט זי זיך אָפּגערעכנט מיט... מתים קאַרגע גבירים, וועלכע האָבן נישט געגעבן ביים לעבן. ס'פלעגט שטענדיק זיין אַ דינגעניש וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אונצופרידנהייט ביי די קינדער פון מת.

לויט די תקנות האָט יעדער, וואָס האָט זיך געוואָלט איינקויפן אַלס מיטגליד אין דער חברה־קדישא, געמוזט פריער אַדורכגיין אַ „סלוזשבע“ אַלס „מלאדשי“, געטון פריער פּראָסטע און שווערע אַרבעטן און איינאַרדנען אַ סעודה.

אַ סעודה פאַר דער „חברה“ איז נישט געווען פון די פשוטע זאַכן — ס'איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות. אויף אַ סעודה פון חברה קדישא איז געווען אָנגעגרייט פון כל־טוב, וואָס קומט נישט אויפן טיש פון אַ פשוטן בעל־הבית, יעדן ערב ראש־חודש נאָך דער תפילה פון יום־כפור קטן, האָט מען געפּראָוועט סעודות, און ווער שמועסט נאָך אין טאָג פון דער יאָר סעודה ז' באדר (אין טאָג פון משה רבני'ס יאָרצייט) אין דעם טאָג ווערט געקליבן אַ נייער גבאי צום נייעם יאָר, צו דער דאָזיקער סעודה האָט מען זיך געגרייט וואָכן פריער און מיט גרויס פאַרנעם.

די סעודה פלעגט געפּראָוועט ווערן אין הויז פון גבאי ראשי. אַמאָל איז דאָס געווען ר' הירש יצחק וויזענבערג, נאָך אים ר' פייוול קילעוויטש, גערופן פייוול לוי'ס, און צולעצט ביזן חורבן — ר' איטשע יאדאווער. אַמאָל אויך ביים לאַנגיאָריקן קאַסיר ר' בענדעט ליכטענשטיין.

מיטגלידער פון דער חברה אין פאַרשידענע צייטן זענען געווען ר' נחמן גאלדבערג, משה מיכאל שלעזינגער, לייבל זאלישער, מאיר לעשץ, הירש חיים פאסקעוויטש, הירש יאסל ווארשאווסקי און נאָך פיל אַנדערע.

די חברה האָט געהאַט גרויסע הכנסות; געריסן ווי מען זאָגט, „פון טויט און פון לעבעדיקע“. אמת פון אַן אַרימאָן האָבן זיי נישט געהאַט וואָס צו נעמען, אָבער דערפאַר האָבן זיי געריסן ביי די גבירים, בפרט ביי די קינדער פון די גבירים, וועלכע האָבן ביים לעבן נישט אויסגעצייכנט זיך אַלס נדבנים און געווען קמצנים אין עניני־צדקה.

פיל מעשיות איז דאָ צו דערציילן פון אַזעלכע פאַלן וואָס ס'האָט זיך אָפּגעטון צוליב די גרויסע פרייזן פאַרן מקבר זיין, אָדער פאַר געבן אַ בכבודיקע קרקע.

א. מ—ת

רעליגיעזע געשטאלטן

ר' בן-ציון אסטראווער זצ"ל

הרב הגאון והצדיק ר' בן-ציון ראבינאוויטש, באקאנט אין דער יידישער וועלט אונטערן נאמען ר' בן-ציון אסטראווער, איז געווען איינער פון די ליכטיקסטע פערזענלעכע קייטן אין חסידישע אויטאריטעטן אין זיין צייט. ער איז געבוירן געווארן אין יאר ת"ר אין ווארשע. הגם זיין פאטער ר' בנימין דוד זצ"ל, א בארימטער גאון (ווארשעווער שטאט מגיד), איז געווען א פארברענטער מתנגד, האט דאך בן-ציוןען באלד אין די יונגע יארן געצויגן צו חסידות. נאך אלס יינגל, האט מען אין אים דערקענט דעם עילוי און ליכטיקן קאפ. ער איז אוועק אן פאטערס ידיעה קיין קאצק צום באוויסטן קאצקער רבין זצ"ל און זיך ווייטער פארטיפט אין חסידות. צו 17 יאר איז ער געווארן אן איידם פון אסטראווער אנגעזענעם בעל-הבית ר' לייזער אנטריפנער ז"ל (אויף דער ווארשעווער גאס). נאך דער חתונה, זייענדיק אויף קעסט ביים שווער, האט ער עוסק געווען נאך אין תורה און אין חסידות; געלערנט צוזאמען מיטן חידושי הרי"ם. ס'איז א פאקט אז נאך א יונגערמאנטשיק, האט ער זיך אדורך געשריבן וועגן טיפע הלכות מיטן וועלט בארימטן גאון ר' עקיבא אייגער זצ"ל. מען האט אים פארגעלייגט פארשידענע רבנות פאסטנס, אבער ער האט זיך פון אלע אפגעזאגט. דערנערט האט ער זיך פון לאטעריע-צעלען, מיט וועלכעס ס'האט זיך פארנומען זיין פרוי, די צדקת חיה גיטל ע"ה, ער איז געזעסן ימים-ולילה און געלערנט, פארטיפט אין חסידות, ער האט אויך געלערנט טיפע לומדישע שיעורים מיט יינגעלייט און בחורים שלא על מנת לקבל פרס. און אזוי איז זיין נאמען געוואקסן און געווארן בארימט אויף דער וועלט. זיין אויטאריטעט האט באשטיינט נישט נאך אונדזער שטאט, נאך אויך די גאנצע חסידישע און לומדישע וועלט. מיט זיין ווארט האט מען זיך אומעטום גערעכנט. גדולים האבן פאר אים דרך-אריך געהאט. עס איז כדאי צו באמערקן, כאטש אליין א פייערדיקער חסיד, איז ער געווען מיט ליטווישע רבנים ביי אונז אין אסטראווער איבערגעגעבענע ידידים, ממש אהבת-נפש. מיט דעם הרב הגאון ר' יהודה לייב גארדין זצ"ל, איז ער געווען א ידיד נפש.

עס איז אינטערעסאנט אז עס איז ביי אים געווען פארשריבן זיינע נסיעות צו די אדמו"רים: 71 נסיעות אויף ימים-נוראים, 69 נסיעות אויף שבועות.

נפטר געווארן בשיבה טובה איז ער י"ט סיון תרפ"ז אין ווארשע (אין א האטעל אויף טווארדע). מיט א צייט פריער האט ער אנגעזאגט אז פין זיין טיש, אויף וועלכן ער האט זיין גאנץ לעבן געלערנט, זאל מען מאכן אן ארון. (מען האט דעם טיש אוועקגע-פירט קיין ווארשע און געמאכט אן ארון) ער האט אויך אנגעזאגט אז ווען ער וועט נפטר ווערן אין אסטראווער, זאל מען אים נישט לייגן צווישן די חשובים, נאך לעבן דעם וואסערטרגער זאלצבערג (געדינט אין רוסישן מיליטער 25 יאר אין דער צייט פון דער רוסיש-טערקישער קריג און דאביי אפגעהיטן אלע חוקי התורה).

צו דער לווייה פון ר' בן-ציון ז"ל זענען אויף טווארדע גאס אין ווארשע זיך צונויפגע-קומען טויזנטער יידן, ביז גענשא גאס איז דער ארון געפירט געווארן דורך די מלווים און ביי גענשא, ווען די מלווים האבן שוין דערגרייכט אין די צענער טויזנטער, האט מען שוין דעם ארון געטראגן אויף די הענט. ער איז נקבר געווארן נעבן זיין פעטער, דעם באוויסטן ווארשעווער מורה-הוראה ר' יידעלע זצ"ל זי"ע.

איבערגעלאזן האט ר' בן-ציון א זון ר' יצחק מאיר ראבינאוויטש און אן איידם ר' משה לייב וואלמאן ז"ל (א זון פון פלאנסקער רב). ביידע זענען אומגעקומען דורך די נאציס ימ"ש. טוביה מאקאווער

הרב אברהם מענדל גאלאנט ז"ל

געבוירן אין גאוואראווע, נעבן אסטראווע. ביי די עלטערן ר' יצחק יעקב און מלכה פערל גאלאנט. דער פאטער, א ווארקער חסיד, איז געווען א למדן און גרויסער ירא שמים. און אין גייסט פון תורה און יידישקייט האבן זיי דערצויגן זייער זין וועלכער איז געווען א גרויסער מתמיד (געלערנט 18 שעה אין מעת-לעת). ווען מען איז געקומען אין בית-מדרש האט מען אים געטראפן זיצן און לערנען. און איז טאקע געווארן א בקי אין ש"ס און פוסקים. שפעטער האט ער חתונה געהאט קיין אסטראווע מיט די טאכטער פון ר' ישעיה טלית-מאכער, וועלכער האט אים געגעבן א היפּשן נדן און קעסט, כדי ער זאל קאנען זיצן און לערנען, מיט דער אויסזיכט ווערן א רב. אבער ער האט קיין רב נישט געוואלט זיין. נישט געוואלט מאכן פון דער תורה קיין „קרדוש לחפור בה“ און זיך גענומען צו מסחר און אויך מצליח געווען. אויך דערביי האט ער אין א פרייע צייט געלערנט.

אין דער ערשטער מלחמה איז ער פארארימט געווארן און אינטערן דרוק פון ווארקער רבין, צו וועלכן ער פלעגט פאָרן, געמוזט אָנעמען א רבנות און געוואָרן רב אין שטעטל פארעמבא ביי אסטראווע.

אין דער צווייטער וועלט מלחמה איז ער פארוואגלט געווארן מיט זיין משפחה קיין רוסלאַנד און דארט שטארק געליטן צוליב זיין פרומקייט. ער איז אָפּגעקומען די טעג מיט א שטיקל ברויט מיט וואסער און ווען ס'איז געווען — אויך מיט א ביסל קארטאָפּל. אזוי איז ער איבערגעקומען עטלעכע יאָר. נאָך דער מלחמה איז ער עוואָקוואירט געוואָרן צוריק קיין פוילן. פון דארט קיין דייטשלאַנד אין א לאַגער, ווו ער איז געווען רב ביז ער איז זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל און דאָ נפטר געוואָרן בשיבה טובה. כ"ה טבת תשט"ו אין עלטער פון 80 יאָר.

זיין זון משה חיים גאלאנט

שו"ב אין קאנאדע

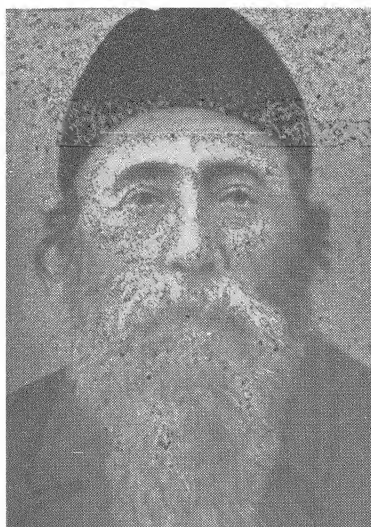
ר' מרדכי מענדל מרקוספעלד דער שוחט ז"ל

דער פאטער מיינער מרדכי מנחם מארקוספעלד ז"ל, איז אַ ווענגראווער געבוירענער. האָט חתונה געהאַט אין אסטראווע מיט דער מאַמען ברכה, יוסף שוחט'ס טאכטער, ווען דער זיידע יוסף האָט צוליב עלטער נישט געקענט מער שחט'ן, האָט מיין טאטע איבער־גענומען פון אים די שחיטה. אויך איבערגענומען צו לערנען מיט די חברה־תורה אין אַלטן בית המדרש. זיי זענען אַלע געווען בעלי מלאכות, וועלכע האָבן אַ גאַנצע וואָך שווער געאַרבעט, שבת נאָך מיטאָג זענען זיי געקומען אין בית המדרש, און דער טאטע האָט מיט זיי געלערנט און אויסגעטייטשט יעדעס וואָרט. ס'האָט גענומען אייניקע יאָר ביז מען האָט זיי אויסגעלערנט דעם חומש. יעדן שמחת־תורה האָבן זיי געמאַכט ביי אונדז אין שטוב אַ גרויסע סעודה, און די מאַמע האָט אָנגעבאַקן פאַרשידענע קוכנס. דעם טאטע מרדכי מענדל, ווי מען האָט אים גערופן, האָט אַלע ליב געהאַט און פיינט געהאַט מחלוקת.

ער איז געווען די גוטסקייט אַליין, געווען אַ גרויסער בעל טובה און האָט אָפּגעגעבן אַסך פון זיין צייט צו העלפן אַלטע מענטשן, יידן און אויך נישט יידן. מיין מאַמע ברכה ע"ה איז געבוירן אין אסטראווע זי איז אויך געווען אַ גוטע און מכניס־אורחים, געגעבן עסן יעדן הונגעריקן, בכלל אַ גוטע צו אַלעמען און ביי אַלעמען געווען באַליבט.

זיין זון: משה מארקוספעלד

נייראַרק

ר' מרדכי לייב גאלדוואסער ז"ל

(דער זיידע דער רופא)

ר' מרדכי לייב האָט געשטאַמט פון לאַמזשע, געווען אַ גרויסער למדן און חסיד, אַ זון פון ר' הירשל חסיד; אַ צווייטער זון, ר' יהושע מענדל איז געווען רב אין טיקטין. ער איז חוץ אַ באַרימטער גאון, אויך געווען אַ משכיל, ר' יהושע מענדלס זון פראָפ' ד"ר משה גאלדוואסער (געהאַלטן לעקציעס אויף דער ירושלימער אוניווערסיטעט). פון דער משפּחה שטאַמט אויך הרב זאב גאלד ז"ל, דער געוועזענער פירער פון „מזרחי“.

דער זיידע האָט געהאַט אַ געשעפט פון מעל און הייזן — געירשנט פון זיין שווער, מיין עלטער זיידע ר' מאיר מילנער, זיין מיל אַ „וועטראַק“, איז בארימט געווען אין דער גאַנצער סביבה, ר' מאיר מילנער איז געווען אַ גרויסער נגיד און אַ באַוווּסטער וואַרקער חסיד.

ר' מרדכי לייב האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ רופא און פלעגט גיין צו קראַנקע, געבן אַן עצה, פאַרשרייבן אַמאַל אַ רעצעפט. אין לאַמזשע איז ער אַפּט געגאַנגען אין שפיטאַל מקיים זיין די מצווה פון „ביקור-חולים“ און דאָרט איז געווען דער באַרימטער ד"ר לאַנדינסקי און ביי דעם דאָקטאר האָט ער זיך געלערנט חכמת-הרפואה. ווי אַזוי צו לייענען און צו שרייבן רעצעפטן און קענען זיך אויף אַ מחלה. אַ דאָנק זיין גוטן קאָפּ האָט ער זיך אַריענטירט אויך אויף דעם געביט.

ד"ר קליאטשאַ פלעגט אויסנוצן זיין אַנוועזנהייט ביי אַ קראַנקן און מיט אים צוזאַמען אַפהאַלטן אַ קאַנסוליום און אַפילו האַרכן זיינע עצות, אויך אין אפטייק האָט מען אויף זיינס אַ קוויטל געגעבן רעצעפטן.

י. עמיאט — גאלדוואסער

נייריאַרק

ר' יששכר סרעברעניק און זיין פרוי אלטע ז"ל

ווער פון די אסטראווער האָט נישט געקענט אָדער געהערט פון ר' יששכר מלמד? איך האָב אים אָודאי געקענט. ראשית האָט ר' יששכר ז"ל געדאוונט אין אַלעקסאַנדער שטיבל, און והשנית — און דאָס איז דער עיקר — האָב איך געלערנט ביי ר' יששכר מלמד עטלעכע זמן. ווי באַקאַנט, איז ער געווען פון די געהויבענע מלמדים. אַנקומען לערנען צו אים איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן. ביי אים האָבן געלערנט ס'רוב בעל־הבית'ישע קינדער אָדער סתם זייער פעיקע.

אויך איך האָב זוכה געווען צו זיין איינער פון ר' יששכר'ס תלמידים.

ער איז געווען אַ הויכער ייד, אַ ברייט בייניקער, מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד, ווי מען זאָגט — משכמו ומעלה, מיר פלעגן נישט אַזוי ווייט מורא האָבן פאַר אים, כאָטש מיט זיין בליק פלעגט ער אַנוואַרפן אַ פחד — אָבער געהאַט דרך ארץ פאַר אים.

די רביצין, גערופן אַלטע, אַ פרוי אין מיטלען וווקס, האָט געבן אים אויסגעזען אַ קליינע. זי איז געווען אַ קלוגע, אַן ענערגישע פרוי און צוגעהאַלפן דעם מאַן מיט פרנסה. זי האָט צוגעהאַנדלט מיט שניט סחורה.

אין אַ מאַרק טאָג אָדער אַ יריד פלעגן מיר יינגלעך איר צוהעלפן אַרויסטראָגן דעם טיש מיט דער סחורה אויפן מאַרק און אין אָונט — ווידער צוריקברענגען.

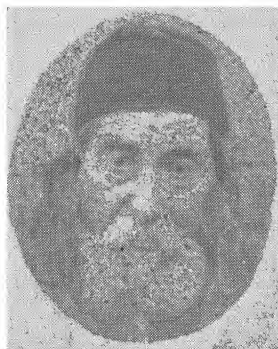
ר' יששכר איז אויך געווען אַ קלוגער ייד. שלאָגן פלעגט ער אונדז זעלטן, כאָטש ער האָט תמיד געהאַלטן ביי זיך אַ דין ים שטעקעלע, אגב ווער עס האָט דאָס יאָ אַמאָל פאַרוואַכט, געדענקט נאָך מן הסתם דעם טעם ביז היינט.

ווי געזאָגט, פלעגט ער אונדז זער זעלטן שלאָגן, אפשר דערפאַר ווייל מיר זענען שוין געווען דערוואַקסענע קינדער (צווישן 12 און 13 יאָר). ער האָט דאָקעגן געהאַט אַן אַנדער מיטל: ער פלעגט אריינזאָגן שאַרפע ווערטער, אַז ווי איז געווען צו דעם יינגל, וואָס ר' יששכר האָט זיך צו אים גענומען. פאַרשטייט זיך אַז דאָס האָט נאָר פאַסירט מיט די, וואָס האָבן נישט געוואוסט דעם שיעור פון דער גמרא.

איין מאל ביים פארהערן דעם שיעור פון גמרא אויסנווייניק, פלעגט ער פלוצעם א כאפ טון איינעם פון אונדז און א פרעג טון: נו, נא, נא, איז ווא האלט מען? דער יינגל האט זיך פאר גרויס פחד פארלוירן. דאמאלט האט ער א צווייטן יינגל דאס זעלבע געפרעגט. און ווען אויך דער צווייטער קענער האט נישט געוואסט צו ענטפערן, פלעגט ר' יששכר א זאג טון: „נו עס איז גענוי ווי עס שטייט אין פסוק ויתהלכו מגוי אל גוי“. דאס הייסט: מען גייט פון איין גוי צום צווייטן. אויף אַזא אופן פלעגט ער אונדז לערנען און דאס האט געהאט א גוטע ווירקונג. טראץ דעם האבן מיר געהאט דרך ארץ פאר זיין קלוגשאפט.

מיכאל צור (צ'כנוביצקי)

תל-אביב

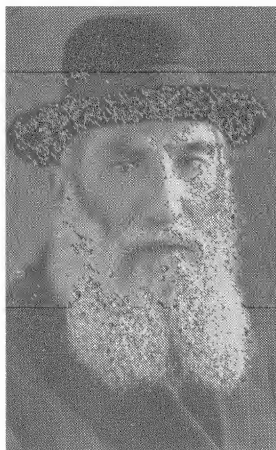
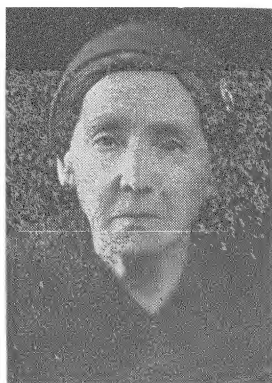
ר' אליהו פייבל פיעטרושקא ז"ל

אַן אַלטער ווארקער חסיד, געפאָרן אַפּט צום רבי'ן און געפראָוועט חסידות, אַ פאַנאַטיש רעליגיעזער ייד, אַ טיפּ פון אַמאַליקע יידן אין די קליינע שטעטלעך. פון פאך א מולאָרוש, אַן האַראָפּאַשניק, געלעבט שטענדיק מיגיע־כפּיו. געווען איינער פון די בעסטע אויוון־מאַכערס אין שטאָט און דערום שטענדיק געהאַט אַרבעט און געווען פאַרנומען, דאָך געפונען צייט צו שמועסן אין חסידות, און ווען עס איז ווער געקומען צו אים מיט אַ מעשה פון ווארקער רבי'ן, אַדער געזאָגט אַ דבר־תורה, האָט ער באַלד איבערגעריסן די אַרבעט און אַריין אין אַ שמועס מיט גרויס התלהבות. נפטר געוואָרן אין טיפּן עלטער פון 95 יאָר אין יאָר תרע"ה — 1917 אין וואַרשע. יהי זכרו ברוך.

***

ר' אליהו פייבל פיעטרושקא, גיסו של ר' יששכר הנ"ל, היה עושה תנורים (מולאָרוש בלע"ז). טרוד היה רוב השנה בעבודתו. מטיבה של עבודה זו שנעשתה תמיד בקדחתנות רבה. אולם, כשנודמן לר' אלי' פייבל — ויהיה זה באמצע העבודה הדחופה ביותר — מאן דהו שהזכיר דברי תורה, אימרה או סיפור מהרבי מוורקה, זנח מיד כליו והחל מרחף בעולמה של וורקה.

יוסף לשין

ר' חיים יוסף פרידמן ואשתו אסתר ז"ל

אַן איידעם פון ר' אליהו פייבל פיעטרושקא, געווען אַ בן־תורה, משכיל ונבון. געקאנט אויך שיין שרייבן, הן סטיליסטיש והן די האַנטשריפט, און געהאַט אויך אַ געוויסע בייגונג און ידיעות אין עניי־דעלמא.

נישט האבנדיק — ווי אין אמאליקע יאָרן — וואָס צו טון, און פרנסה פאַר דער פאַמיליע האָט מען געדאַרפט, האָט ער זיך גענומען צו מלמדות קעגן זיין ווילן און כאַראַקטער. דערביי אויך געלערנט די קינדער שרייבן און חשבון. ביים סוף פון דער ערשטער וועלט מלחמה, איז ער מיט דער משפּחה אַוועק קיין אַמעריקע, און דאָרט געווען ביז אין די דרייסיקער־יאָרן. אַלס שטילער חובב־ציון — פון די פריהערדיקע יאָרן — האָט ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל און זיך באַזעצט אין בני־ברק, ווי ער האָט געלעבט ביזן יאָר תש"ז — 1941 איז דאָרט נפטר געוואָרן אין עלטער פון 82 יאָר.

יהי זכרו ברוך.

אויך זיין פרוי אסתר ע"ה איז נפטר געוואָרן אין ארץ־ישראל, אין טיפן עלטער פון 93 יאָר אין יאָר תשט"ז.

א אשה צדקנית מיט אַ גוט האַרץ און געהאַלפן אַרימע. הערע איר אַנדענק.

ר' אברהם יצחק פערקאל ז"ל

אַן איידעם פון ר' מענדל זיגלבוים ז"ל. איינער פון די אָנגעזעענע גערער חסידים, געזעסן ימים ולילות על התורה והעבודה, יאָרן לאַנג געווען פון די הויפט מלמדים אין חדר „יסודי־התורה“ און נאָך די שיעורים האָט מען אים געטראָפֿן שטענדיק ביז שפעט אין אָונט און אויך אין די באַגינען שעהן פאַרטיפט אין לערנען. געווען אייניקע יאָר מלמד אין ריגע — לאַטוויע, און דאָרט פיל אויפגעטון פאַרן רעליגיעזן חינוך. אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט מלחמה, געווען פאַרשיקט אין די רוסישע לאַגערן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע, זיין הניע ביילה ע"ה איז געשטאַרבן אין אַ לאַגער אין רוסלאַנד, ער האָט זוכה געווען נאָך דער מלחמה — עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און נפטר געוואָרן אין ירושלים.

יהי זכרו ברוך, ת. נ. צ. ב. ה.

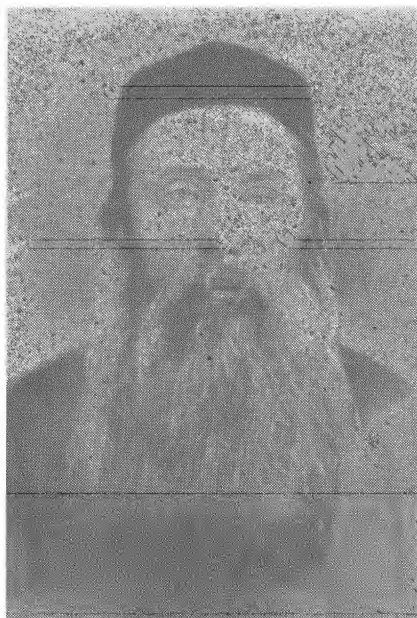
ט. מאקאווער

דער טרעגער דער למדן

דער טרעגער יעקב וועלוול (גערופן דער שיטערער) איז געווען פון די זעלטענע טיפוסן אָפילו אין יענער צייט. געווען אַ יודע ספר און אַ ירא־שמים. ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט געזעסן און געלערנט, אויך יעדן טאָג צווישן מנחה און מעריב געלערנט מיטן עולם אין שול אַ פרק משניות.

יוסף לעשין

דער שמש ר' הירשקע באלבער ז"ל

הירשקע שמש ווי יידן האָבן אים גערופן (די קריסטן האָבן אים גערופן „שקאלניק“, ווייל זיי האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ געלערנטן) איז געווען אַן אינטערעסאַנטע פּערזאָן. געבוירן אין אסטראווע אין יאָר תרי"ד — 1855 ביי די עלטערן יוסף און אסתר יהודית באלבער (דער פאָטער אַ רופא-בית, אַ פעלדשער און די מוטער אַ מילדת אַ הייב-אם).

ער איז נישט געווען פון די פשוטע שמשים, וועלכע מען איז געווען געוויינט צו זעען אין די פוילישע און ליטווישע שטעטלעך אויף חתונות און ברית'ן, — ער האָט זיך געהאַלטן ווייט פון שנאָרעריי, געווען סאָליד, קאַרעקט און בכובדיק געטון זיינע פליכטן. ער האָט אויך פאַרשטאַנען דאָס לעבן, געקענט רוסיש און פויליש, אויך געהאַט אַ שיינע האַנט-שריפט, און דעריבער האָט ער געפירט די חתונה-אַקטן און מעטריקעס אין מאַגיסטראַט. די גאַנצע אָפּטיילונג איז געווען אין זיינע הענט, אָן אים איז קיין זאך אויף דעם געביט נישט געטון געוואָרן, ער האָט געהאַט אַ פרייען צוטריט צו די מעטריקאַל-ביכער אין מאַגיסטראַט, און אַלץ גענוי געדענקט, אַזוי אַז די בעאַמטע זענען געווען אָפהענגיק אין אים.

געשטאָרבן י"ט חשוון תרצ"א — 1931.

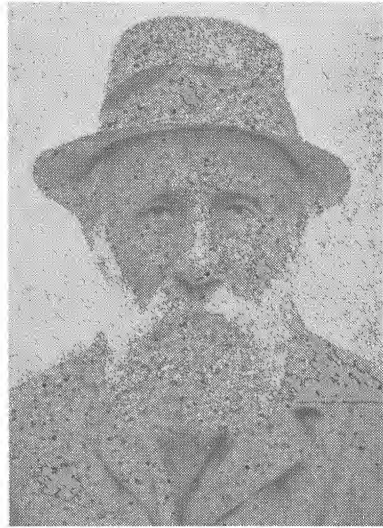
ת. נ. צ. ב. ה.

ט. מאקאווער

ר' זנבילה גוטמן ז"ל

פון די אַלטע סטריקאווער חסידים.
א פרומער, געגאַנגען אין גאַטס וועגן
און געהיט זיינע מצוות. אַ רויקער
שטילער מענטש. אַלע יאָרן געהאַנדלט
מיט תבואות.
יהי זכרו ברוך.

ר' מענדל בילגוראי ז"ל

ר' „מענדל טשעסלאר“ ווי מען
האַט אים גערופן (צוליב זיין פּאָך פון
בויען הילצערנע הייזער) איז געווען
א ייד אַ האַראַפּאַשניק. געלעבט אַלע
יאָרן פון יגיע כפיו. געווען אַ שמח
בחלקו און אויך געהאַלפן אַנדערע. אַ
ייד אַ יודע ספר און אַן אטשינאווער
חסיד.

ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין
אין יאָר תרצ"ו — קיין ארץ־ישראל.
ווי ער האָט געהאַט קינדער. מאריך
ימים געווען און געשטאַרבן י"א אדר
ב' תשי"ד אין עלטער פון 96 יאָר.
יהי זכרו ברוך.

אַמאָליקע טיפן יידן וועלכע האָבן געהאַט אַ שווער לעבן און דאָך געווען צופרידן.
געלעבט מיט דער אָפּנונג אויף בעסערע צייטן פאַר כלל ישראל און געוואָרט אויף משיח'ן.
א. מ—ת

נתן סטאלניץ

חזן אין טאראנטא. קאנאדע
געבוירן אין אסטראוֹ-מאַז.

צוויי ברידער – צוויי ריכטונגען

רבי ד"ר אפרים (הענרי)
סטאלניץ ז"ל

ר' אברהם יצחק
סטאלניץ ז"ל

ילידי אוסטרום

(מיין פעטער)

געוועזענער גייסטיקער פֿיר-
רער אין טעמפּא. פּלאָרידע.
געווען אויך אַ באַדייטנדי-
קער מוזיקער און שרייבער,
זיך באַטייליקט אין אָנהויב
פֿון דעם יאָרהונדערט אין
ענגליש-ייִדישן וואָכנשריפט
„היברו סטאַנדאַרד“ און אַג-
דערע צייטשריפטן. אַרויס-
געגעבן אַ מוזיק־פּאַרשונגס-
אַרבעט אין ענגליש. זיינע
אַ קאַמפּאָזיציע פֿאַר געזאַנג
און פּיאַנאָ איז דערשינען
אין לאַס־אַנדזשעלעס נאָך
אין 1899.

נפטר געוואָרן אין קאַלי-
פּאָרניע, 1937.

(מיין פאָטער)

געווען אַ באַוווסטער חסי-
דישער מנגן און האַרציקער
בעל תפילה. אַ צאָל אַלט-
זסידישע ניגונים זענען דורך
אים איבערגעגעבן געוואָרן
פֿאַרן מוזיקאַלישן פּנקס פֿון
חזן־קאַמפּאָזיטאָר א. מ.
בערנשטיין ז"ל, דערשינען
אין ווילנע, 1927, אונטער
דער אויפזיכט פֿון דער
ייִדיש־היסטאָריש־עטנאָגראַ-
פישער געזעלשאַפֿט.
נפטר געוואָרן אין פּוילן,
אין יאָר 1927.

פייגע זיסל בראמבערג ז"ל

פייגע זיסל בראמבערג — אן אייניקל פון בארימטן פלאצקער גאון ר' דן, (דער שווער פונעם גאון און צדיק ר' אברהם לאנדא פון טשעכאנאוו) — איז געווען איינע פון די ווענדערלעכע און באוועסטע פרויען אין גאנץ פוילן און בפרט אין אסטראווע.

ר' דן איז געווען אַ גרויסער גביר. און עס ווערט דערציילט, אַז נאָפּאַלעאָן דער ערשטער, ווען ער איז בעת זיין אַדורכמאַרש איבער פוילן אין יאָר 1812 געווען אין פלאצק, האָט געבאָרגט ביי ר' דן צען טויזנט גאָלד־טאַלער. ר' דן האָט אויף דעם געלט באַקומען אַ קבלה, געחתמעט פון נאָפּאַלעאָנען אַליין, אַז ער איז שולדיק דעם סכום. די קבלה האָט שפעטער געירשנט פייגע זיסל און האָט געפאָדערט דאָס געלט פון דער פראַנצויזישער רעגירונג. זי האָט זיך געמשפּט יאָרן לאַנג, אַפילו ספּעציעל געשיקט קיין פראַנקרייך אַן אַדוואָקאַט און צום סוף פאַרשפּילט דעם משפּט. ווייל די פראַנצויזישע רעגירונג האָט נישט געוואָלט אָנערקענען נאָפּאַלעאָנס חוב.

פייגע זיסל איז פאַריתומט געוואָרן אין איר פריער יוגנט, און דער טשעכאָנאווער צדיק האָט איר געבענטשט מיט צוויי ברכות: מיט עשירות און אריכות ימים — און ביידע ברכות זענען מקוים געוואָרן, פאַר איר און פאַר אירע אַלע קינדער.

זי האָט חתונה געהאַט מיט ר' אברהם בראמבערג ווען זי איז געווען זייער יונג, און באַלד איז דער גאַנצער עול־פרנסה געפאלן אויף איר. איר מאַן איז געזעסן על התורה והעבודה און עוסק געווען בצרכי ציבור. זי האָט געפירט מסחר: געהאַנדלט מיט וועלדער און תבואה מיט די פריצים פון דער סביבה. איר נאָמן (פאַרטרוינגס־מענטש) איז געווען ר' תנחום, דער שול־שמש.

ר' תנחום איז געווען אַן ערלעכער מאַן און בעל־שכל. דורך אים האָט זי געשיקט צו די פריצים טויזנטער רובל, וועלנדיק אויספרוון ר' תנחומס ערלעכקייט. האָבן אים מענטשן געזאָגט: — „נעם דיר טויזנט רובל פון דעם געלט וואָס די טראַגסט, די סומע וועט פייגע זיסלען נישט צו פעלן, זי האָט גענוג!“ אויף דעם האָט ר' תנחום געענטפערט: „אויב איך וועל נעמען דאָס געלט, ווער וועט מיר באַצאלן שכר שליחות?“

פייגע זיסל איז געווען באַרימט מיט איר ערלעכקייט און חכמה. און אַ סך פריצים האָבן מיט איר געהאַנדלט. ווייל זיי האָבן צו איר געהאַט גרויס פאַרטרויען. זי איז אַזוי אָנגעגאַנגען מיט אירע געשעפטן, ביז זי איז זייער רייך געוואָרן.

זעקס זין און צוויי טעכטער האָט זי אויסגעהאָדוועט און חתונה געמאַכט. איר עלטסטער זון, ר' דן בראמבערג, איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אָנגענומען אין שטאַט און זיין השפּעה אויפן געזעלשאַפטלעכן לעבן איז געווען זייער גרויס. ער פלעגט דאוונען „פאַרן ברעטל“ איבערהויפט אין די ימים־נוראים אין אַלטן בית־המדרש. ער איז געווען אַן איידעם פון גרויסן למדן און אָנגעזעענעם גביר, ר' הערשעלע מענדעלסאָן, דעם בעל „חמדת שלמה“ אַן אייניקל. אין אסטראווע האָט ער געווינט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין מלחמה־צייט איז ער אַריבער קיין וואַרשע און זיך דאָרט באַזעצט. זיין נאכוואָקס געפינט זיך אין ישראל.

איר צווייטער זון, ר' חיים מרדכי, אויך אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ דערפאַלגרייך כער סוחר, איז געווען איין איידעם פֿון דעם באַוועסטן חסיד און גביר ר' זיסקינד ביאלער, געוויינט אין וואַרשע. ער איז אויך געווען אַ משכיל און שפראַכן־קענער.

איר דריטער זון, ר' יעקב, איז געווען אַן איידעם פון דעם באַרימטן חסיד יהודה מאיר ליפסקער פון קוטנע, ער איז אויך געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ קלוגער מענטש

און אַ באַנקיר. אויף דער עלטער איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ער האָט געוווינט אין ירושלים און נפטר געוואָרן אין יאָר תרצ"ה. זיין טאָכטער געפינט זיך אין חיפה. איר פירטער זון, ר' זאב, אַ גרויסער עושר, איז געווען דער איידים פון אַ באַוווסטן חסיד פון וואַרשע. ווען ער איז געשטאַנען צום מיליטער אין דער קרייז שטאַט לאַמזשע, האָט דער גובערנאַטאָר געזאָגט: דאָס איז דער זון פון דער באַרימטער גבירטע פייגע זיסל בראַמבערג, דאָרף ער זיין אַ זעלנער... אָבער פייגע זיסל האָט געזאָגט: לאַ מיט אַן אלה. זי האָט געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען אים צו באַפרייען. די זאך האָט זיך געשלעפט אנדערטהאַלבן יאָר און אָפגעקאָסט 50 טויזנט רובל, און צום סוף אים באַפרייט פון מיליטער־דינסט.

דער פינפטער זון, ר' הערשל, איז געווען אַן איידים פון גביר ר' לייב שעכטער פון לאָדזש, און ער איז געווען רייך, אַ תלמיד־חכם און אַ חסיד, ער איז געווען באַרימט מיט זיין ערלעכקייט און האָט געמאַכט גרויסע געשעפטן.

דער זעקסטער זון, ר' נתן, באַוווסט אַלס למדן, חסיד און עושר, איז געווען אַן איידים פון דעם באַרימטן גביר און חסיד ר' חיים שידלאווסקע פון פיעטריקאָוו. ער האָט געוווינט אַ פאָר יאָר אין אסטראווע און דערנאָך אַריבער קיין וואַרשע ווי ער האָט עוסק געווען אין מסחר און אין תורה. ער איז אַ סך יאָרן געווען „דאָזאר“ אַ מיטגליד אין ועד הקהילה מצד די חסידים און שלומי אגודת ישראל, פון זיינע אַלע קינדער זענען איבער־געבליבן צוויי טעכטער אין פוילן און צוויי יינגערע זין אין ישראל.

פייגע זיסל און איר מאָן ר' אברהם יצחק האָבן געשטאַמט פון „מתנגדים“, אָבער ר' בן־ציון ראַבינאָוויטש פון אסטראווע, דער באַרימטער גערער חסיד, האָט משפיע געווען אויף אירע זין, און אַלע זענען געוואָרן גערער חסידים.

אויך אירע צוויי טעכטער האָט פייגע זיסל אויסגעגעבן צו אַרענטלעכע און רייכע בחורים, דער ערשטער איידים אירער איז געווען ר' נחמן גאלדבערג, פון טרעסטינע — אַ שטעטל נעבן ביאָליסטאָק. ער האָט געוווינט אין אסטראווע און געווען ראש־הקהילה ביון ערשטן וועלט־קריג 1914. די צווייטע טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט שלמה רייכמאן, אַ גבירישער זון פון טשענסטאָאָוו.

פייגע זיסל איז געווען אַ פרוי מיט אַ ברייטן פאַרנעם סיי אין מסחר און סיי אין צדקה־ענינים. פסח האָט מען אין איר שטוב אָנגעגרייט פאַר הונדערטער יידישע זעלנער, וואָס האָבן געדינט אין מיליטער און האָבן זיך געפונען אין קאמאראווער קאזארמעס — נעבן אסטראווע. באַלד נאָך פורים האָט מען שוין ביי איר אָנגעהויבן צוגרייטן צום פסח. יעדן שבת און יום־טוב האָבן ביי איר טיש געגעסן עטלעכע צענטליק אורחים, זי האָט געזאָרגט פאַר די אַרימע לייט אין שטאָט און פאַר אירע קרובים, נאָענטע און ווייטערע, אויך פאַר די קינדער און אייניקלעך פון טשעכאָאָווער צדיק.

אויף איר חשבון האָט זי אויפגעשטעלט אַ בנין פאַר דער ישיבה און תלמוד־תורה, און אינטערעסאַנט, אַז אין דער נאַציסער מלחמה, וואָס כמעט אַלע יידישע הייזער זענען חרוב געוואָרן, איז דער בנין געבליבן גאַנץ.

יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק האָבן די ישיבה־בחורים געגעסן ביי איר און פאַרשפאַרט צו זוכן אַ קעסט־געבער, צו „עסן טעג“.

איר מאָן ר' אברהם יצחק, איז נפטר געוואָרן ווען זי איז נאָך געווען גאָר יונג. און זי איז געבליבן אַן אלמנה מיט 8 קינדער און אַליין געפירט אַלע געשעפטן.

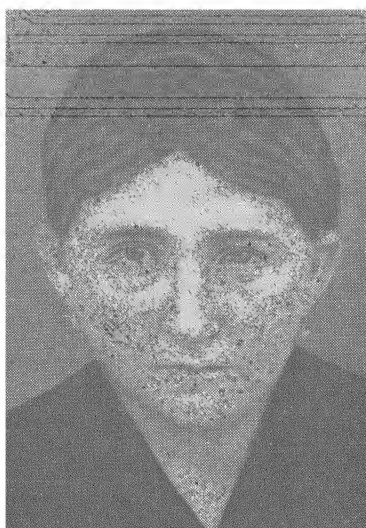
בעת דער ערשטער וועלט מלחמה האָט זי זיך אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע און דאָרט נפטר געוואָרן אין הויכן עלטער פון 96 יאָר — אין יאָר תרפ"ג.

ירושלים נכדה: הרב אברהם יצחק בראמבערג

אמאליקע טיפן פרויען

שוחט'קע ברכה מארקוספעלד ע"ה

רבצ'ן שרה יטה שאלעוויטש ע"ה

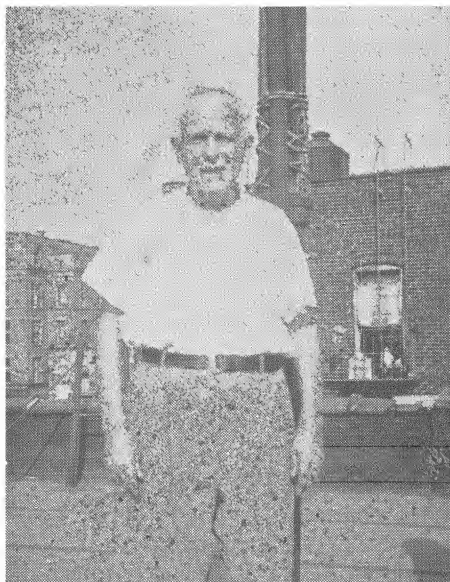
שרה רבקה לאנגלייב ע"ה

פייגה רבקה הופמאן ע"ה

נשים צדקניות ועסקניות בצרכי ציבור באמונה, שכל חייהן היו קודש לעזרה
וצדקה לעניים. הכנסת כלה, ביקור חולים וכן טיפול ביולדות.
יהי זכרן ברוך!

מאדערנע געשטאלטן / טוער און שרייבער

בעריש סרעברניק — סילווערמאן ע"ה

א זון פון ר' ישכר מלמד. אוועק פאר דער ערשטער וועלט מלחמה קיין אמעריקע. אין יאר 1917, ווען עס האט זיך פארמירט דער יידישער-לעגיאן (גדוד-העברי) ביים ענגלישן מיליטער צו קעמפן צוזאמען צו באפרייען ארץ-ישראל (פאלעסטינא) פון טערקיי און אין הסכם מיט דער באלפור-דעקלאראציע וועגן גרינדן די יידישע מדינה, האט ער זיך פרייוויליק מאביליזירט אין אמעריקע און געדינט אין יידישן לעגיאן.

נאכן קריג איז ער נאך פארבליבן אין ארץ-ישראל כדי זיך צו באזעצן. צו דעם צוועק האט ער מיט נאך חברים פון לעגיאן געגרינדעט די קאלאניע תל-עדיש אין עמק-יזרעאל, אבער צוליב די גרויסע מאטעריעלע שוועריקייטן צום אנטוויקלען די קאלאניע (די סוכנות האט נישט געקענט געבן דעם געהעריקן תקציב) און דער עיקר פון זייער ווייניק וואסער אויפן ארט, — נישט מצליח געווען און דעריבער געצווינגען געווען אין יאר 1923 צוריק פארן קיין אמעריקע און דארט געלעבט ביזן יאר 1947, געשטארבן אין עלטער פון 70 יאר.

יהי זכרו ברוך.

מענדל פיינציג ע"ה

אמאל, אמאל...

און איך קען נישט פארשטיין
די סיבה פון זיין געוויין...

און איצט ווען קירצער
ווערן פון לעבן די טעג,
דערטראגט זיך צו מיר
דער ווידער-קלאנג

פון מיין טאטנס געזאנג,
און די ווערטער זיינע
פֿון דער ווייטער ווייט
קריגן א זין, א באדייט.

און אין מיינע נעכט
זי שלאפלאזע. וואס זענען
אזוי לאנג און שווארץ,
רייסט זיך אויך די זעלביקע
תפילה די אלטע,
ארויס פון מיין זארגן...

אמאל, אמאל,
אין מיינע יונגע טעג,
ווען דאס לעבן איז געווען
ווי א גלאטער, לאנגער וועג,

אין א ווינטער פארטאג,
אין די פענצטער שווארץ
דאס לעצטע שטיקעלע נאכט —
שפאצירט איבער שטוב
אהין און צוריק
מיין טאטע, פארטראכט.

און זאגט תהילים אויפן קול.
אט פארגייט ער זיך אין
„אל תשכחני לעת זקנה“.
איך ליג אין מיין ווייכען
און ווארעמען בעט.
זיין קול צערטעלט און גלעט ;

דאס קומען אהיים

נאָקעט און באַרוועס, מיט אַ צובראָכן געמיט,
פאַר זיינע חורבות
שטייט דער אייביקער ייד.

דורך הונגער, מגיפות, דורך פייער און שווערד,
געקומען איז ער אַהיים
צו זיין אייגענער ערד.

קיין דאך, קיין הויז — אַלץ פאַרוויסט,
פון אַרבעט און שווייס
אַ בערגל מיסט...

טאַטעס און מאַמעס, ווייב און קינד,
צעיאַגט, צעטריבן
ווי בלעטער אין ווינט.

אנהויבן אויפסניי? פאַר וועמען? ער קלערט,
און ער זינקט זיין קאַפּ
טיפער צו דער ערד.

נאָר אַט פּאַלט זיין אויג אויף אַן אַלטן שטיין,
דער איינציקער זכר פון אַמאָל,
פון אַלץ וואָס איז דאָ געווען

אַן עדות פון לעבן, פון שפע, פון פרייד,
אַן עדות פון גיהנום,
פון יסורים און טויט.

און אַ באַשלוס, האַרט ווי דער שטיין, פאַריאַגט זיין טרויער,
און עס גלייכט אויס זיין רוקן
דער אַלטער בויער.

די אויגן זיך צוצינדן מיט גלויבן און געטרויען,
און פון האַרצן שאַלט אַרויס:
„אַ ניי לעבן וועל איך בויען! כוועל בויען!“

און דער האַרטער שטיין זאָגט נאָך:
„בויען! בויען! בויען!“

מיין מאן מאקס גאלדשטיין ע"ה

ער איז געקומען פון וואַרשע אין יאר 1912 און זיך באלד פאַראינטערעסירט וואָס ער קאָן עפעס טון פאַר דער געזעלשאַפט און קולטורעלן געביט אין אסטראווע. ראשית האָט ער געגרינדעט אַן אַמאַטאָרן־טרופּע צו שפּילן טעאַטער וואָס האָט מיט גרויס דערפאַלג אַ לאַנגע צייט אויפגעטראָטן לטובת די אסטראווער אינסטיטוציעס. ער איז געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער טעאַטער־טרופּע ביז ער האָט פאַרלאָזט אסטראווע אין 1927.

קיינמאל האָט ער נישט געזוכט קיין אַנערקענונג פאַר זיך אַליין, אַפילו ווען ער האָט עס כשר פאַרדינט. ער האָט זיך שטענדיק געטיילט מיטן כבוד מיט זיינע מיטשפּילער, וועלכע זענען אים געווען נאָענט און ליב. דער חשק און ערנסט פון די שוישפּילער האָבן צוגעגעבן חשיבות יעדער אויפירונג, און זיי האָבן ווירקלעך פאַרדינט יעדן אַנשטרענג פון די צושיער, בכדי זיי צו זעען.

דער ערשטער אויפטריוט האָט געברענגט צו אַ סך רייבונגען צווישן עלטערן און קינדער, נאָר דער מוט און עקשנות פון דער יוגנט האָט גובר געווען און מען האָט געשפּילט ביי אַן איבערפולט טעאַטער.

אַ גאַנצן שבתדיקן טאָג האָבן זיך געטראָגן דעמאָנסטראַציעס און אויסגעשרייען אַז די אַלע וועלכע וועלן איבערטרעטן די שוועל פון טעאַטער וועלן אַריינגעלייגט ווערן אין חרם — ווייל ס'איז אַ סכנה אַז דער טעאַטער וועט ברענגען אַלדאָס ביז אויף אונדזער שטאָט. דאָך איז דער דערפאַלג געווען גרויס.

איך בין שטענדיק געשטאַנען ביי דער זייט פון מיין מאָן און אים דערמוטיקט אין זיין אַרבעט. ער איז שטענדיק געווען איבערגעגעבן זיין שאַפן און זייער באַליבט ביי דער יוגנט, מיט וועלכער ער האָט פאַרקערט.

מיט זיין אוועקפאַרן האָט זיך כמעט אַלץ אויפן טעאַטער געביט אָפּגעשטעלט. אין צוויי דריי יאָר אַרום האָט שוין די לופט געשמעקט מיט פולווער און חורבן.

ער איז געשטאַרבן אין אַמעריקע.

נחמה גאלדשטיין

ניו־יאָרק

משה האלצמאן הי"ד

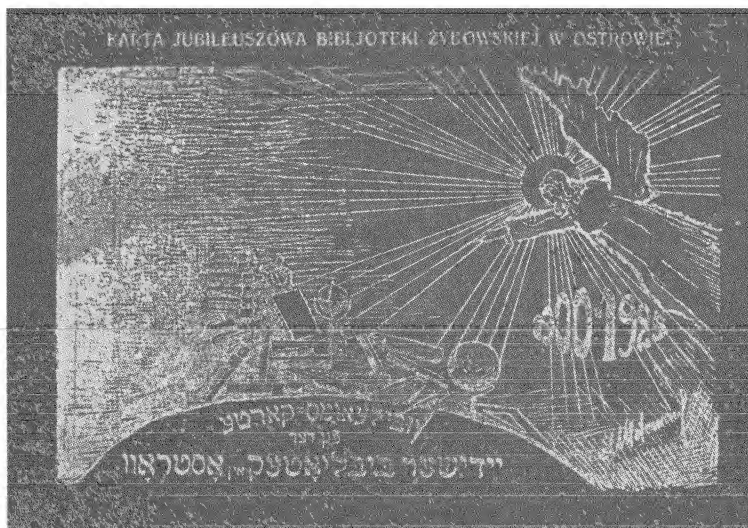
צום אַנדענק פֿון זיינע צען יאָר קולטור אין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין אסטראווע, (29—1919).

אַנגעקומען קיין אסטראווע איז האלצמאן אייגענטלעך אין סוף פונעם יאָר 1918. ער איז דעמאלט האַלט געווען 23 יאָר, און מיטן גאַנצן יוגנטליכן ברען ווידמעט ער זיך אין אָנהויב דער געזעלשאַפטלעך קולטורעלע אַרבעט. ער באַהערשט דעמאלט נאָך שוואַך די יידישע שפּראַך, אָבער אין אַ קורצער צייט האַלט ער רעפּעראַטן אויף ליטעראַ-רישע טעמעס דווקא אין יידיש. דער רוב אין אויסלאַנד געדענקען מסתמא נאָך די רעפּעראַטן וואָס האָבן זיך אויך מיר איינגעקריצט אין זכרון, צווישן אַנדערע וועגן „פּאַרטעט פון דאריאן גריי" פון אסקאר אואיילד, „דער בלויער פויגל" פון מעטערלינק, „דער שניי" פון פשיכישעווסקי, אַלע שיין אין דער פאַרם און טיף אין אינהאַלט. נאָך אַזאָ רעפּעראַט האָט מען געפילט אַז עפעס האָט מען געלערנט פונעם לערער האלצמאן.

איך געדענק אויך צום ביישפיל דעם שטאַרקן איינדרוק וואָס האָט געמאַכט דער ליטעראַרישער משפּט איבער דאסטאיעווסקיס „ראסקאלניקאוו". צוויי אָונט ביז שפעט אין דער נאַכט. האלצמאן איז אַרויסגעטרעטן אַלס דער באַשולדיקער פֿין ראסקאלניקאוו און אַ לאַנגע, לאַנגע צייט נאָך דעם פלעגן נאָך מענטשן דערמאָנען זיין געלונגענע באַשולדיקונגס רעדע.

אַ שיין קאַפיטל פון קולטורעלער אַרבעט איז געווען די יידישע ביבליאָטעק, פאַר וועלכער האלצמאן האָט פיל צייט און ענערגיע אַוועקגעגעבן. זייענדיק דער פרעזעס פון דער ביבליאָטעק, האָט ער שטענדיק געזאָרגט צו געפונען הכנסות פאַר די לויפנדיקע הוצאות איינצוהאַלטן אַ ביבליאָטעקער, דעם לאַקאַל אין באַלייכטונג, אָבער צומיינסטנס איז די זאָרג געווען וועגן שאַפן געלט איינצוקויפן נייע דערשיינענע ביכער.

צו דעם צוועק פלעגן פון צייט צו צייט איינגעארדנט ווערן טעאטער־פארשטעלונגן גען, ליטערארישע און וואקאליש־מוזיקאלישע אוונטן, אין וועלכע האלצמאן האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען דעם 25 יעריקן יובל פון דער יידישער ביבליאָטעק וואָס איז אויסגעפאלן זייער אימפּאָזאַנט. אויך דאָ האָט האַלצמאָן געגעבן זיין צושטייער. ער האָט געצייכנט אַ קאַרטל, געדריקט אין פיל עקזעמפּלאַרן וואָס איז פאַרקויפט געוואָרן ווי אַן אַנדענק און אַריינגעטראָגן אַ שיינעם ריווח.

אַ ביסל שפעטער גייט האַלצמאָן אויך איבער צו געזעלשאַפטלעך ציוניסטישע אַרבעט. ער איז מיטגליד פון ועד פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, איז טעטיק אין „קרן־הקימת" און „קרן־היסוד" און אינטערעסירט זיך שטאַרק מיט דער ציוניסטישער יוגנט. אַלס אַן אַלגעמיינער ציוניסט, איז ער אין פאַטראָנאַט פון „השומר־הלאומי", ער זאָגט זיך אָבער נישט אָפּ פון העלפן די אַנדערע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון עקסטערעם לינק ביז עקסטערעם רעכט, אַרויסגייענדיק פון דעם שטאַנדפּונקט, אַז ווער עס טוט עפעס פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל, איז אים שוין נאָענט, ליב און טייער, און דעריבער דינט עד דער גאַנצער ציוניסטישער יוגנט פון אסטראווע.

האלצמאן העלפט אויך די יידישע האַנטווערקער אין אסטראווע זיך אַרגאַניזירן אין אַ פאַריין און לייען פאַרשידענע האַנדווערקער פראַבלעמען, ער פירט זיי שטענדיק די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און ווערט געוויילט ווי זייער ערן־פרעזעס.

עס קומט דאָן צו דער מאַכט אין אסטראווע די פוילישע סאַציאַליסטישע פאַרטיי מיט סטאַניסלאָוו לעשניעווסקי אַלס בירגער־מייסטער אין דער שפיץ, יידן קלויבן זיך צו די וואָלן אין שטאַט־ראַט. האַלצמאן האָט אין די וואָלן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל; מען האָט אים אַפילו פאַרגעלייגט דעם אַמט פונעם וויצע־בירגער־מייסטער. אָבער צו דעם צוועק האָט ער געדאַרפט פאַרלאָזן די שול, און דאָס האָט ער נישט געוואָלט.

וויצע-בירגערמייסטער ווערט דאן געוויילט זלאטקעס, און האלצמאן ווערט ראטמאן. ער האלט געלונגענע רעדעס אין שטאט-ראט ארויסצובאקומען סובסידיעס פאר יידישע אינסטיטוציעס. צום ערשטן מאל באקומען דעמאלט די ביבליאטעק, „תרבות“ און „יבנה“ שולן סובסידיעס פון שטאט-ראט.

די סאציאליסטישע פארטיי מוז אפטרעטן, און צו דער מאכט קומט די רעגירונגס-פארטיי „ב.ב.“ די יידן, דער עיקר די ציוניסטישע ראטמענער, בלייבן אין בלאק מיט דער סאציאליסטישער-פארטיי, וואס רופט ארויס א שטארקן רוגו פונעם סטאראסטע זארויזקי. צום מיינסטן קען ער דאס נישט מוחל זיין האלצמאנען וועלכער וואגט אלס רעגירונגס בעאמטער צו זיין אין דער אפאזיציע צו דער רעגירונגס-פארטיי. דער סטאראסטע פרוווט אים ארויסצושיקן פון שטאט אין א דארף ד. ה. אראפזעצן אים פון זיין אמט.

חברים און פריינט האבן זיך דאן געוואנדן צו מיין מאן און געראטן איבערצורייסן דעם קאנפליקט מיטן סטאראסטא, ווייל דאס דראט מיט פארלירן דעם פאסטן. דער ענטפער איז געווען: ביז וואנען איך לעב, וועט מיין פרוי און קינד קיין הונגער נישט ליידן און איך וויל נישט צוליב מיין פאסטן פארקויפן די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקער-רונג. דאס איז אייגנטלעך דער כאראקטעריסטישער שטריך אין האלצמאנס געזעלשאפט-לעכער ארבעט, וואס דריקט זיך אויס אין טובת הכלל קודמת הפרט.

אבער דער סטאראסטא האט אויך געטון דאס זייניקע, ס'זענען אראפגעקומען צוויי וויזיטאטארן פון ווארשעווער קוראטאריום, אויסשליסליך צו וויזיטירן האלצמאנען. כדי אים אראפצוזעצן פון פאסטן. די וויזיטאציע איז אבער אויסגעפאלן צום גוטן. זיי האבן זיך איבערצייגט אז האלצמאן איז א גוטער פעדאגאג, און אנשטאט אויפן דארף, האבן זיי אים איבערגעפירט קיין ווארשע.

עס איז כדאי צו באמערקן, אז אפט פלעגט האלצמאן אנגעבן א בקשה וועגן איבערפירן אים קיין ווארשע און זי פלעגט תמיד אפגעווארפן ווערן.

איינמאל איז האלצמאן איינגעלאדן געווארן דורך דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין אסטראווי אויף א רעפערעט צו דער וואל קאמפאניע. זיין קומען איז באקרוינט געווארן מיט הצלחה אריינצופירן דעם ציוניסטישן עסקן אריה מרגלית אלס ראטמאן.

אויך אין ווארשע האט האלצמאן פארגעזעצט זיין געזעלשאפטלעך ציוניסטישע ארבעט, באמיענדיק זיך אריינצופירן אין די לערער קרייזן דעם ציוניזם, די מעגלעכקייט דערצו האט ער געהאט אלס פרעזעס פון לערער פארטיי. ער איז אויך געווען דער איניציאטאר, גרינדער און פרעזעס פון דער דערהאלונגס-היים פאר לערער אין פוילן „דאם זדראוויא“ אין סאפליצאווא ביי שרודבארוו און אזוי ביז דעם אויסברוך פונעם צווייטן וועלט-קריג (איך וואלט געזאגט ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן) איז ער געווען טעטיק אויפן געזעלשאפטליכן ציוניסטישן און אויך בארופליכן געביט.

ער איז אומגעקומען אין ווארשעווער געטא אין דעצעמבער 1941.

חבל על דאבדין.

יהי זכרו ברוך!

חנה האלצמאן

תל-אביב

משה ראף הי"ד

משה ראף איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע דערציער און לערער אין שטאט אין דער תקיפה צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט-מלחמה. ער האט געלייגט דעם יסוד פון דער אָגעמיינער מליכה-שול (פאר יידישע קינדער) וועלכע איז זיך שפעטער פונאנדערגעוואקסן צו אַ זייער חשובן דערציונגס-אַנשטאַלט מיט אַ גרויסע צאָל שילער (איבער 800) בעיקר קינדער פון די פאָלקס מאַסן. ער איז געשטאַנען ביים וויגל פון דער אומזיסטיקער פאָלקס-שול אין איר געדינט איבער צוואַנציק יאָר ביזן טראַגישן סוף. אַ דאָנק זיינע פעדאָגאָגישע פעיקייטן און בילדונג, איז ער געווען זייער פאָפולער ביי די עלטערן, אָנגענומען ביי זיינע חברים לערער און באַליבט ביי די תלמידים. ער איז געווען איבערגעגעבן דעם לערן-אַנשטאַלט מיט לייב אין לעבן, שטאַלץ אויפגעטרעטן ביי דער שול-מאַכט און אין די שטאַטישע אינסטאַנצן פאַר דער פאַרברייטערונג פון דער אַנשטאַלט, פאַר דער פאַרגרעסערונג פון דער צאָל יידישע לערער, פאַר דער באַנייונג פון די מעבל אויסשטאַטונג און לערן מכשירים. ער איז געשטאַנען אויף דער וואַך ממשיך צו זיין דעם יידישן כאַראַקטער פון דער שול, געקעמפט קעגן די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן מצד געוויסע מלוכה-פאָקטאָרן און געזאָרגט פאַרן כסדרדיקן הויבן דעם ניוואַ פון די לימודים און פאַר פאַרבעסערונג פון די דערציונגס-מעטאָדן.

משה ראף איז געווען זייער באַגאַבט און זיך אויסגעצייכנט אין פאַרשידענע אַרבעטס-שטחים. די נאַטור, וועלכע האָט אים באַעוולט אין פיזישן זיך, האָט אים אָבער רייך באַלוינט אויפן גייסטיקן געביט. ער האָט זייער שיין געשפילט פידל און באַגלייט די קינדער אין זייערע פאַרשטעלונגען און שול-טענצן. אַ באַזונדערן טאַלאַנט האָט ער אַרויסגעוויזן צו האַנט-אַרבעט בעיקר צו סטאַדעריי. אַ דאָנק אים איז דער לימוד מלאכה אין שול געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה און איז געווען באַליבט ביי די תלמידים. אינטער זיין אָנפירונג האָבן די שילער אויסגעפאַרטיקט פון האַלץ פאַרשידענע עקספּאַנאַטן, וועלכע האָבן באַשיינט דעם נאָמען פון דער שול. ער האָט זיך באַמיט צו אַנטוויקלען אין די שילער אַ געפיל צו עסטעטיק אין ליבשאַפט צו אַרבעט.

נישט געקוקט וואס משה ראף איז געווען זייער באשיידן און צוגעלאזן צו מענטשן. האט ער צו זיך געוועקט דרך-ארץ. אין זיינע באציונגען מיט די לערער און קינדער האט ער זיך אויסגעצייכנט מיט העפלעכקייט, קעגנזייטיקן רעספעקט, פריינטלעכקייט און פשטות. א ווארימער ייד געווען און טרייער ציוניסט.

זייענדיק א ראטמאן און לאוויק, האט ער שטאלץ פארטיידיקט די יידישע אינטערעסן און טריי געדינט דער שטאט. זיין פרעסטיזש איז פון טאג צו טאג געוואקסן און ער איז געווען איינער פון די באליבסטע געזעלשאפטלעכע עסקנים. זייער א סך צייט און כוחות האט ער געשענקט דער יידישער ביבליאטעק. מיט זיין וויסן און ליבשאפט צום בוך האט ער דער בארימטער קולטור-אינסטיטוציע געדינט די אלע יארן פון איר עקזיסטענץ. יעדעס ניי בוך האט אים פארשאפט פרייד און יעדע געלונגענע קולטור אינטערנעמונג (ליטערארישער משפט אדער רעפערט) איז פאר אים געווען א יום-טוב. אכזריש איז ער אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים. עס וועלן אים געדענקען די תלמידים און לערער. עס וועלן אים מיט יראת-הכבוד דערמאנען די לעבן געבליבענע יידן פון אמאליקן אסטראווא-מאז.

ישראל שטיינבערג

כבוד זיין אנדענק!

מיכאל פאדביעלעוויטש הי"ד

אלע אין שטאט האבן אים געקענט, געשעצט און ליב געהאט. — אויך נישט יידן האבן צו אים זיך באצויגן מיט דרך-ארץ. „א טייערער, ערלעכער ייד! א גוט הארץ!“ — אזוי פלעגן אלע אין שטאט וועגן אים זיך אויסדרוקן. סוחרים האבן באוונדערט זיין ערלעכקייט, יושר'דיקייט און ארענטלעכקייט אין מסחר; חסידים האבן געלויבט זיינע שיינע מידות, זיין ברייטע האנט, זיין גוט הארץ און מעשים טובים. „מעשי אבות סימן לבנים“, אויך זיין פאטער יצחק יענקל ז"ל איז געווען א ווילער ייד און באליבט ביי אלעמען, געהאט א גוט הארץ און געווען א געזעלשאפטלעכער עסקן כל ימיו. מיכאל האט ווייט איבערגעשטיגן זיין טאטן.

מיכאל איז געווען פאפולער ביי אַלע שיכטן פון דער יידישער (און אויך אין דער נישט יידישער געזעלשאַפט אין שטאָט). אַלע האָבן אים ליב געהאַט, „עמך“ האָט אים ממש פאַרגעטערט. מיכאל פאדביעלעוויטש איז געווען זייער צוגעלאָזן צו מענטשן, זיין שטוב — אפן פאַר יעדן פאַרביטערטן ייד, יעדן מעל-מלאכה און טרעגער. ער האָט אַרגאַניזירט דעם טרעגער-קאָאָפּעראַטיוו, געפירט זייערע בוכהאַלטונג, קאַסע און בכלל דערליידיקט זייערע פאַך-ענינים. אויב אַ ייד איז געווען אין אַ צרה, איז ער געלאָפן צו מיכאל'ן, פאַר אים זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן, זיך אויסגעוויינט און באַקומען הילף, אויב די מאַכט האָט אָפּגעזאָגט אַרויסצוגעבן אַ ייד אַן אַרבעטס-דערלויבניש, האָט שוין מיכאל פאדביע- לעוויטש אינטערוויענירט, איינגעלייגט וועלטן ביז די שטאַט-פאַרוואַלטונג אָדער פּאַוואַט-אַמט האָט דעם אַנטשפּרעכענדיקן דאַקומענט געגעבן. האָט ווער געהאַט אַ שווערן ענין ביי דער מאַכט, האָט מיכאל געאַרבעט מעשים ביז ער האָט געפּרעלט, אַז דער ענין זאל פּאַזיטיוו דערליידיקט ווערן. אַ סך מי און כוחות האָט ער אָנגעווענדעט אין שטאַט-ראַט, כדי צו איבערצייגן די ראַטמענער, אַז זיי זאָלן שטימען פאַר דערטיילן שטיצע די יידישע אינסטיטוציעס אין שטאָט. זיין שטוב איז פאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ נישט אָפיציעלע אינסטיטוציע פאַר סאַציאַלער הילף. נישט איין ייד האָט מיכאל געראַטעוועט, נישט איין ייד האָט ער אַרויסגעצויגן פון אַ צרה. — „דער טאַטע פון די טרעגער“ — אַזוי האָט מען מיכאל'ן גערופן אין די האַנטווערטער קרייזן. יא, די טרעגער האָבן מיכאל'ן ליב געהאַט מיט לייב און נשמה. זיי זענען גרייט געווען צו גיין פאַר אים אין פייער און אין וואַסער. מיכאל איז געווען דער טאַטע פון די אַרימע האַרעפּאַשינקעס. ער האָט זיך פאַר זיי ממש מקריב געווען.

ווען איך פלעג נאָר קומען צו מיכאל'ן, האָב איך תמיד דאָרט געטראָפן זיצן טרעגערס זיי האָבן זיך געפילט ביי אים ווי בני-בית. איז ביי אַ טרעגער קראַנק געוואָרן אַ קינד, האָט מיכאל באַלד געזאָרגט וועגן אַ דאָקטאָר און רפואות; האָט וועלכן טרעגער געטראָפן אַן אומגליק-צופאַל ביי דער אַרבעט, האָט ער שוין געזאָרגט וועגן שפּיטאַל פאַרן קראַנקן אין פרנסה פאַר דער משפּחה. די האַנטווערקער מאַסן האָבן אים ליב געהאַט פאַר זיין באַשיידענקייט, פאַר זיין פּשטות, זיין פּאַלקסטימלעכקייט און וואַרים יידיש האַרץ. זיין אָנגעהערקייט צו דער פאַרטיי „פּועלי-ציון“—צ. ס. און זיין אַקטיוויטעט אין דער „העבוד“ אַרגאַניזאַציע האָבן אים געגעבן די מעגלעכקייט צו דערקענען די נויטן פון די יידישע בעלי-מלאכות און אַרבעטער און געשאַפן פאַר אים אַ ברייט פעלד צו אַרבעטן לטובת זיי. מיכאל פאדביעלעוויטש האָט ליב געהאַט די „עמך-יידן, פאַרשטאַנען זיי און אַלץ געטון כדי צו לינדערן דעם דלות און אויסבעסערן זייער לעבן.

פאַר מיכאל'ן איז די געזעלשאַפטלעכע עסקנות נישט געווען קיין שווערער יאָך, קיין אָפּקומעניש. ער איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער עסקן מבטן ומלידה. עסקנות איז פאַר אים געווען אַן אידעאַל. ער האָט געהאַט אַן אינערלעכן דראַנג צו זיין מיט די אַרימע מאַסן און צו אַרבעטן לטובת זיי. זיין פיגורירן בראש פון דער קאָנדיטאָנן רשימה איז געווען איינער פון די הויפּט-גורמים אין דער הצלחה פון דער פאַרטיי „פּועלי-ציון“—צ. ס. ביי די וואָלן צום שטאַט-ראַט און צו דער יידישער קהילה. זיין נאָמען האָט געצויגן שטימען פון אַלע שיכטן און קיינער האָט נישט געוואָגט אים אָנצוגרייפן. זיין פרעסטיזש איז געווען גרויס און זיין נאָמען האָט געוועקט כבוד.

זאָלן די שורות זיין אַ מצבה פאַר דעם פּאַלקסייד, אַרבעטער-מנהיג און אהב ישראל — מיכאל פאדביעלעוויטש.

ישראל שטיינבערג

כבוד זיין אַנדענק.

שמחה גראניעוויטש ע"ה

געבוירן אין אסטראוויטש. 1905 — געשטארבן ביי טראגישע אומשטענדן אין תל-אביב 1936.

שטאמט פון א בעל-הבית'שער היים. אין די 20ער יארן אוועק קיין אורוגוויי, און פון דאָרט אין 1928, קיין אַרגענטינע. געווען יידישער לערער אין די באַראָכאו שולן אין בוענאס איירעס און קארדאבע. האָט אַ קירצע צייט פאַרבראַכט אין ארץ ישראל. אין יאָר 1932 איז ער געקומען קיין סאַן פאַולאַ, בראַזיל, און האָט מיטגעאַרבעט אין דער דאָרטיגער יידישער פרעסע. נאָך דעם זיך צוריקגעקערט קיין ארץ ישראל.

גראנאוויטש האָט געדרוקט דערציילונגען און סקיצן פֿון אַרגענטינער יידישן לעבן אין „די פרעסע“ און אין אַנדערע פּערזאָנליכע אויסגאַבעס אין בוענאס-איירעס. אין בוכפארם: „אין רויטלעכע פאַרנאַכטן“, דערציילונגען אין סקיצן, אַרויסגעגעבן דורך אַ חברים קאַמיטעט, בוענאס איירעס 1929.

עטלעכע פון זיינע סקיצן זענען אַריין אין דער אנאטאָלאָגיע פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַרגענטינע, באַנד 1, 1944.

(לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ניו-יאָרק 1958)

שמחה גרניביץ ז"ל

נולד בשנת 1907 בפולניה בעיירה פיאנטניצה ע"י לומז'ה לאמו אסתר לבית דרודובסקי ולאביו פנחס גרניביץ. כששמחה היה בן שנה באו הוריו לגור בעיר אוסטרובר מזוביצק. שמחה גרניביץ קיבל חינוך מסירתי ב„חדר“, אחר כך ביקר את בית-הספר „תרבות“. היה נער מחונן ורגיש. בילדותו הצטיין בחיבוריו בעברית בפרוזה ובשירה. מביני דבר ניבאו לו עתיד של סופר. פנחס גרניביץ היה איש משכיל ושמחה גדל בבית ציוני באווירה תרבותית. היה בן הזקונים ואהוב המשפחה. משחר ילדותו השתתף בתנועת נוער

ציוני חלוצי והיה פעיל. מובן מאליו שחשב לעלות לארץ-ישראל. שערי הארץ היו נעולים בפני עולים באותו זמן. מצב היהודים בפולניה בימי גרמסקי היה רע, בפרט סבל הנוער היהודי בערי השדה. הנוער שאף לחופש ולימודים ובגבולות פולניה נחנק מחוסר חופש ואפס מעשה. הדיכוי היה ללא נשוא. שמחה גרינביץ החליט לעזוב את פולניה ויהי מה. מכיון שלא עלה בידו לעלות לארץ-ישראל נסע לדרום אמריקה, שם היו לו חברים. הוא חשב שבמשך הזמן יגיע משם לארץ-ישראל. וכך היה!

בזמן הראשון לבואו לאורוגוואי קשה היתה עליו ההסתגלות ל"פרנסות" שרוב החברים היו מתעסקים בהן. במרוצת הזמן עבר לארגנטינה. בבואנוס-אירס רחש לו עמדה מכובדת, היה מורה לעברית וסופר, השתתף בעתון "נייע פרעסע". תמיד חלם לבוא לארץ-ישראל ובשנת 1933 התגשם חלומו והוא עלה ארצה.

בימים ההם שרר משבר משקי ושמחה התהלך מחוסר עבודה או עבד אך 2—3 ימים בשבוע. החברה שלו, במכתביה, דרשה ממנו שיחזור, ולמרות אהבתו את הארץ נאלץ היה לחזור ולחיות בנכר. אבל לא מצא מנוחה, געגועים עזים משכו אותו לארץ-ישראל, ואמנם כעבור שנתיים עלה בפעם השנייה. זה היה מאמץ נפשי ופיסי גדול והוא נשבר. הגיע ארצה חולה. היה בעל אידיאלים נעלים ונתקל במציאות נוקשה עד אכזריות. באופן טראגי גמר את חייו בגיל של כ"ט.

יהא זכרו ברוך.

רבקה

יצחק אייזיק גאנשער ע"ה

געבוירן אין אסטראווא-מאז. 1901 — געשטארבן דעם 12.2.1955. שטאַמט פון אַ חסידישע משפחה. געקראָגן אַ יידישע און אַלגעמיינע דערציאונג. אין 1925 געקומען קיין אַרגענטינע. געווען דאָרט אַ ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער טוער און אויך אַ רעדנער און לעקטאָר אויף יידישע און אַלגעמיינע טעמעס. די לעצטע יאָרן אינסטרוקטאָר פון „קרן היסוד“, אין וועמענס ענינים אַרומגעפאַרן איבער דער אַרגענטינער פּראָווינץ און אויך אין די שכנות־דיקע לענדער. אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וועגן ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכע ענינים אין בוענאס איירעסער טעגליכער צייטונג „די פרעסע“. 1928 און 1930 געוואָרן מיטאַרבעטער פון „דער שפיגל“ פון וועלכן אַ צייט געווען אַן אינערלעכער רעדאַקציע מיטגליד. געדרוקט אויך פאַלעמישע אַרטיקלען אונטערן פּסיוודאָניום „אַ קאנסווערזאַטער“, אַלעף ראַזענבערג, בן אביהו א. א. געשטאַרבן אין בוענאס איירעס.

(לעקסיקאָן פון דער ייד. ליט., ניו־יאָרק 1958)

אהרן אלבעק הי"ד

געבוירן אין אסטראווא-מאז. אומגעקומען אין ביאליסטאקער געטא אין 1943. זון פון זשיראדאווער רב ר' מנחם מענדל. געלערנט תורה און השכלה. צוליב זיין קאנספיראַ-טיווער אַרבעט אין דער „פועלי-ציון“ באַוועגונג געליטן רדיפות פון דער רוסישער זשאַדאַרמעריע. געגרייט זיך צו מאַטורע אין וואַרשע. סוף 1913 באַזעצט זיך אין ביאליסטאק. בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה געווען טעטיק אין קאנסום פאַריין (פאַרויצער). סוף 1918 מיטגרינדער פון דער פּאָלקס-פאַרטיי אין ווילנע, אויסגעקליבן

געוואָרן אין צענטראַל קאָמיטעט. מיטגרינדער און רעדאַקציע מיטאַרבעטער פון דער ביאָליסטאָקער טעגלעכע צייטונג „דאָס נייע לעבן“, ווו ער האָט פאַרעפּענטליכט אַרטיקלען און אַ סעריע דערציילונגען פון חסידישן לעבן. 1921 געשאַפן אַ פאַרלאַג „אלבעק“ וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע רייע ווערק, דערין: נח פּרילוצקי'ס „יידיש טעאָטער“. פ. קאפּלאַנס „קרילאווס משלים“, „יאָפּאַנישע מעשה'לעך“ א. א. וו. אַ צייט געווען ראַטמאַן אין דער קהילה און אין שטאַט-ראַט. געשריבן ווערטפולע זכרונות וועגן יידישע שרייבערס.

(לעקסיקאָן פון דער ייד. ליט., ניו-יאָרק 1958)

יחזקאל פרייליך ע"ה

געבוירן אין אסטראוֹ-מאָו. דעם 11טן אוגוסט 1905 טראָגיש געשטאַרבן אין ניו-יאָרק, דעם 23טן אָקטאָבער 1955.

געקומען קיין אַמעריקע אין פעברואַר 1924, געענדיקט דעם יידישן לערער סעמענאַר, געווען לערער אין אַרבעטער רינג און שלום עליכם שולן, געלערנט אין סיראקיוז אוניווערזיטעט, געקראָגן „אַ בעטשלאַר און סאַשיל טייענס“ אין סיטי קאלעדזש, געקראָגן אַ „מאַסטערס און ארטס“ אין ניו-יאָרק אוניווערזיטעט, געווען לערער פון שפּאַניש.

געדרוקט דערציילונגען אין ענגליש אויף יידישע טעמעס אין ענגלישע זשורנאַלן געשריבן ליטעראַטור קריטיק אין „צוקונפּט“, „אונדזער וועג“; אין 1948 — אַ בוך דערציילונגען „ווידערקלאַנגען“. אין 1951 אַרויסגעגעבן דורכן פּערלאַג „אונדזער וואַרט“ אַרגענטינע, היי יאָר, אַ בוך דערציילונגען „דורות“, אין די לעצטע יאָרן איז ער געווען רעדאַקטאָר פון „אונדזער וועג און מיטגליד פון אונדזער צענטראַל קאָמיטעט“. (אונדזער וועג נאוועמבער 1955)

יעקב פריידקעס ע"ה

דורך הונדערטער נעקראלאגן אין דער יידישער פרעסע פון ביאליסטאק, ווארשע, ווילנע און פאריז איז אויסגעדריקט געווארן דער טרויער פון די גרויסע מאסן און ארגאניזאציעס אויפ'ן פארלוסט פון יידישן מיליציאנער ח' בערנארד, וועלכער איז געפאלן אויפ'ן שפאנישן פראנט.

ווער איז דאס געווען דער, וועמען די ראדיקאלע און ארבעטער־מאסן האבן אזוי שטארק באוויינט דורך אויסדריקן זייער טרויער און מיטגעפיל אויף מעמאריאל מיטינגען און אין דער יידישער פרעסע?

בערנארד איז געווען אונדזערער א לאנדסמאן, א געבוירענער אין אסטראווע מיט'ן נאמען יעקב פריידקעס. ער איז ווייניק געווען באקאנט דער אסטראווער לאנדסמאנשאפט, ווייל זיין געזעלשאפטלעכע ארבעט האט ער זינט 1925 געפירט צווישן די מאסן אין ביאליסטאק, ווארשע, פאריז און לעצטנס אין שפאניע.

פארגראמען קומען פאר אין א רייע פוילישע שטעט און שטעטלעך אויף דער יידישער באפעלקערונג ווי אויך בלוט פארגיסונגען פון ארבעטער אין די קוילן־גרובן און אויף גאסן־דעמאנסטראציעס אין לעמבערג, קראקע און אנדערע שטעט.

1937, עס הויבט זיך אן א ניי קאפיטל געשיכטע אין לעבן פון בערנארד'ן. ער פארט דעמאלט קיין שפאניע אין בירגער־קריג קעגן גענעראל פראנקא — היטלערס פארבינדעטן.

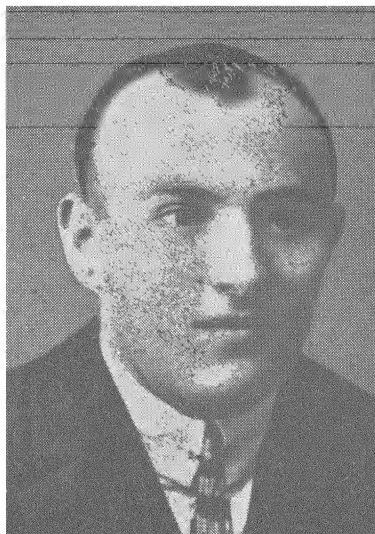
דעם 15טן יוני, 1937, איז אבער געקומען דער טרויעריקער מאמענט. געשען איז עס אויפ'ן הועסקא פראנט, ווען יעקב פריידקעס (בערנארד), ארויסריקנדיק זיך אין די פאדערשטע רייען, איז געווארן שווער פארווונדעט פון א פאשיסטישער קויל. א חבר שטעלט איין זיין לעבן, טראגט אים גלייך אוועק פון פראנט. אויפ'ן וועג אבער קריגט ער נאך א פאר דום־דום קוילן. די הילף פון שפיטאל און דאס בלוט פון דער דאקטארשע פאר א טראנספוזיע העלפט אים נישט, און אין עלטער פון 28 יאר הויכט ער אויס זיין לעצטן אטעם אין שפיטאל.

צווישן די טויזנטער מארטירער און געפאלענע העלדן אויפ'ן שפאנישן פראנט געפינט אייך אונדזער לאנדסמאן יעקב פריידקעס (בערנארד).
כבוד זיין אנדענק!

דוד קאזע ע"ה

דוד קאזע שטאמט פון דער סאמער אסטראווער ארימקייט אויף פולטיסקער גאס, צוליב דער נויט ביי זיינע עלטערן, ווערט ער פרי געצווינגען צו ארבעטן (אין בראק און אין ווארשע) און דעריבער נישט געקאנט דערגרייכן קיין סיסטעמאטישע בילדונג. ער ווערט אריינגעצויגן אין די ראדיקאלע יידישע ארבעטער־באוועגונג, און אונטער זייער השפעה הויבט ער זיך אן אליין צו לערנען.

די יידישע ביבליאטעק ווערט זיין שול, דוד ווייזט ארויס מוט און עקשנות, ווערט אבער שנעל פארשלעפט אין די פוילישע טורמעס, ווו ער פארברענגט א לענגערע צייט, ווען ס'ברעכט אויס דער בירגער־קריג אין שפאניע — דערשלאגט ער זיך דורך אונטער־ערדישע וועגן אויפן דארטיקן פראנט צו העלפן ראטעווען די דעמאקראטיע, און פאלט פון א פיינטלעכער קויל.
כבוד זיין אנדענק.

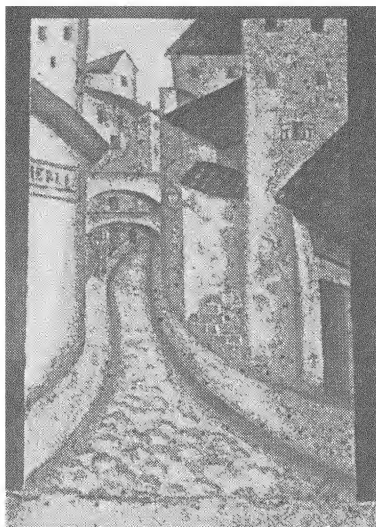
אברהם'טשע פרץ הי"ד

באלד נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, נאך א יונגערמאן איז א. פרץ געווען באקאנט אין אסטראווע מיט זיינע ראדיקאלע איבערצייגונגען. געשטאמט האט ער פון א בעל-בית'שע משפחה. צוערשט האט ער גענומען ארויסווייזן סימפאטיע דעם „בונד" און געווארן א טוער אין בונדישן קאאפעראטיוו. שפעטער, ווי ס'איז געווען דער שטייגער מיט פיל אסטראווער אידעאליסטישע אין קעמפערשע יונגעלייט, ווערט פרץ לינקער געשטימט און ארבעט מיט אומלעגאל מיט די יידישע קאמוניסטן. ער איז אין יענער צייט געווען שטארק בעאיינפלוסט אין דער ריכטונג, און פארבינדן מיט די יונגעלייט שאיע פריד (וועלכער איז שפעטער אוועק קיין רוסלאנד, און זיין גורל איז געבליבן אומבאקאנט). און פריידקעס (אומגעקומען בשעת דעם שפאנישן בירגער-קריג).

צווישן די דעמאלסדיקע טוער זענען אויך געווען טראלקע דער קאמאשן מאכער און שיינדל פיינצאג, וועלכע איז געווען פארשפארט אייניקע יאר אין לאמזשער טורמע און א פארפייניקטע געשטארבן באלד נאך איר באפרייט ווערן.

פרץ האט פיל געארבעט איבער זיך אין דערגרייכט זיין ציל צו ווערן א פעדאגאג. ער פארלאזט אסטראווע און באזעצט זיך אין ווארשע, ווו ער ענדיקט פאזנאנסקיס סעמינאר. ער לעבט איבער שווערע צייטן. פרץ ווידמעט זיך ס'רוב פאר די יידישע ארימע מאסן, ער שרייבט אויך פעדאגאגישע ארטיקלען און רעפארטאזשן אין א ווארשעווער יידישער צייטונג וועגן דער יידישער ארימקייט אויף ניסקע און קראכמאלנע גאסן אין ווארשע. ער בעטייליקט זיך און שרייבט אויך פעדאגאגישע אפהאנדלונגען אין דער צייטשריפט „דזיעצקא" (פוייליש) רעדאגירט פון בעוווסטן אין ווארשע ד"ר פעקער (היינט אין ישראל)

די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה האט פרץ מיטגעארבעט מיט דעם פעדאגאג און שריפטשטעלער יאנוש קארטשאק, מיט וועמען ער איז צוזאמען מיט די יתומים אומגעקומען דורך די נאציס. כבוד זייער אנדענק.

אלתר יאגודע הי"ד

אלתר יאגודע, געבוירן אין אסטראלענקא אין יאר 1912, און פער'יתומ'ט פון פאטער ווען ער איז נאך געווען א קינד (דער פאטער געפאלן אין דער ערשטער וועלט מלחמה) איז די מיטער מיט קינדער אריבער וווינען אין אסטראווי-מאזאויעצק און מיט גרויס מיה און מאטערניש האט זי דערצויגן אירע קינדער.

אלתר האט געלערנט אין חדר, און אין די שול „תרבות“, פון אלע קעגנשטאנדן וואס מ'האט געלערנט. האט אים צומייסטן פאראינטערעסירט דאס צייכענען און מאלעריי וואס ער האט געלערנט ביים לערער האלצמאן.

נאך עטלעכע יאר לערנען האט ער געמוזט איבערייסן די לימודים, כדי צו קאנען אויסהאלטן זיך און די משפחה, ווייל דער עול פרנסה איז געלעגן אויף אים און זיין עלטערן ברודער ישעיהו.

אלתר האט געמאלן בילדער און פערקויפט, נישט האבנדיק קיין שאנסן אין אסטראווע עפעס צו דערגרייכן אין דער קונסט-מאלעריי איז ער מיט דער הילף פון עסקן לייבל מרגלית אין יאר 1929 געפארן קיין ווילנא. אבער, צוליב דוחק אין מיטלען, געמוזט נאך א קורצע צייט צוריק קומען קיין אסטראווי-מאזאויעצק און ווייטער פארזעצן זיין ארבעט אין קונסט-מאלעריי, און זיך אויסגעהאלטן דורך שילדנמאלעריי.

אין די שפעטערע יארן ווען איך בין אריבער אין די סקאנדינאווישע לענדער, פלעג איך פון אים באקומען בריוו, אין וועלכע ער פלעגט זיך קלאגן אויף זיין שווערע לאגע און באדויערט וואס ער קען נישט ממשיך זיין אין סטודיום.

נאכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה, איז ער צוזאמען מיט נאך יידן אנטלאפן קיין סלאנים און דארט אין יאר 1941 געפונען דעם טויט אין עלטער פון סך הכל 29 יאר.

השם ינקום דמו.

תליאביב

ראובן סיערלער

אינסטוציטיעס און אונטערנעמונגען

אריה (לייב) מרגלית
תל-אביב

די יידישע קהילה-פארוואלטונג

פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה און בעת דער דייטשער אָקופאַציע 18—1915 האָבן זיך די יידישע, ספעציעל רעליגיעזע ענינים געפונען אין די הענט פון די דאָזערעס. (פרנסים). די דאָזערעס האָבן געהאַט די רעכט צו באַשטימען און איינצומאַנען דעם יערלעכן אָפּצאַל („עטאַט“) פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס געלט איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם מאַגיסטראַט, וואָס האָט דערפון געצאָלט שכירות די כלי-קודש, וועלכע זענען געקליבן געוואָרן אין דער אַלטער שול, עזרת-נשים.

דעם „עטאַט“ האָט נאָר געצאָלט אַ קליינער טייל פון דער באַפעלקערונג. מען פלעגט פאַרלייגן פיר נעמען, וואָס זיי דאַרפן אַנשרייבן אויף אַ צעטל און עס שפּעטער אַריינזאָרפן אין אַ קעסטל וואָס איז געוואָרן קאָנטראָלירט דורך אַ באַאָמטן פון מאַגיס-טראַט. אייף אַ היימישן אָפּן זענען פאַרגעקומען די וואָלן אין שול אין דער אַנוועזנהייט פון מקורבים אָדער קרובים פון די אַלטע דאָזערעס, אָדער אַזעלכע וואָס האָבן סתם חשק געהאַט צו ווערן קהל-פאַרזאָרגערס. קיין פאַרטייען זענען נאָך צו יענער צייט נישט געווען.

מען האָט געוואָרפן די צעטלען, געציילט די שטימען און געוויילט די 4 קאָנדידאַטן, וואָס האָבן באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען. געוויינלעך פלעגן ווערן געוויילט דווקא די פאַר דער באַפעלקערונג נישט סימפּאַטישע, נאָר תקיפים. די פּראָצעדור האָט אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1924, ווען עס איז אַרויס אַ ספעציעלער דעקרט פון דער פּוילישער רעגירונג וועגן אַלגעמיינע, פּראָפּאַרציאָנעלע, דירעקטע און געהיימע וואָלן צו די יידישע קהילות אָדער קהילה-ראַט, וואָס האָט געוויילט די גמיע-פאַרוואַלטונג.

די גמיעס האָבן באַקומען אײַטאַנאַמיע און די רעכט צו פאַרוואַלטן מיט די ספּע-ציעלע און ספעציפישע יידישע רעליגיעזע ענינים און געווען פאַראַנטוואָרטלעך דירעקט פאַר דער אַרטיקער מאַכט. די קהילה האָט געהאַט די רעכט אויפצונעמען רבנים, שוחטים, פאַרוואַלטן מיט דעם בית-הקברות און אַנדערע רעליגיעזע אַנשטאַלטן, ווי: שולן, בתי-מדרשים און בתי-ספר; אַרױפלייגן אַן אָפּצאַל אויף דער באַפעלקערונג, כדי צו קאָנען אויסהאַלטן די אַלע אַרגאַניזאַציעס; אויסאַרבעטן און פאַרשטעלן דעם בודזשעט דער רעגירונג צו באַשטעטיקן.

די רעגירונג האָט אויסגעאַרבעט „תקנות“ פון די וואָלן צו די קהילה-ראַטן און פאַרוואַלטונגען, פון וועלכן דער הױפּט-אינציאַטאָר און שפּעטער איז געווען איידלבערג, דירעקטאָר פון דער יידישער אָפּטיילונג ביים מיניסטעריום פון בילדונג, קולטור און רעליגיע. ער האָט אויך אויסגעאַרבעט די רעכט פון די קהילות אין פּולמאַכטן וואָס גייען אַריין אין זייער טעטיקייט.

אויך אין אַסטראָווי-מאַזאוויצע זענען אין זומער 1924 פאַרגעקומען די וואָלן צו דער קהילה אין דער צאָל פון 12 ראַטמענער. צו דעם צוועק איז דורך דעם סטאַראַסטע באַשטימט געוואָרן אַ ספעציעלער באַאָמטער אַדורכצופירן די וואָלן. אין יענער צייט זענען שוין געווען אויף דער יידישער גאַס פאַרשידענע פּאָליטישע

פארטייען און אויך ארגאניזירטע עקאנאמישע ארגאניזאציעס, וועלכע האבן צווישן זיך געפירט א קאמף ביי די וואלן צו די קהילה-אינסטיטוציעס.

די אלגעמיינע ציוניסטן און „מזרחי“ זענען געגאנגען מיט א פארייניקטער ליסטע; דאס זעלבע אויך די „אגודת-ישראל“, און גאנץ באזונדער דער האנטווערקער-פאריין. פאר די בעל-מלאכות, וואס זענען תמיד געווען די באעוולטע און האבן נישט געקאנט חלומ'ען אדורכצופירן אן אייגענעם דאזאר, איז דאס פשוט געווען גיכער א פרעסטיזש פראגע, ווי אן עקאנאמישע. אייגנטלעך, האט די גמיע, אלס אעלכע, נאר געהאט די אויפגאבע צו דערליידיקן רעליגעזע ענינים. זיי זענען געגאנגען צו די וואלן מיטן גאנצן יידישן ברען, אויסצונוצן די באקומענע רעכט. דער ענין האט גערעדט צום הארץ פונעם בעל-מלאכה, פונעם פשוטן ייד. זיי האבן מצליח געווען און אריינגעפירט פאלגנדיקע חברים: הירש חיים דעסל, מענדל קאזאכאוויטש און ראובן ווענגערקא.

דער הויפט קאמף איז געווען צווישן די ציוניסטן און „מזרחי“ פון איין זייט, און „אגודת-ישראל“ — פון דער צווייטער. די צדדים האבן געצילט אויף דעם אומפארטייאישן אדער סתם יידן.

אונזער שטאט איז באשטאנען פון א סך חסידים-שטיבלעך, און עס איז נאטיר-לעך, אז די רעליגיעזע עלעמענטן זענען געווארן באאיינפלוסט פון פאנאטיקער, אז ציוניזם איז א געפאר פאר יידישקייט. ס'זענען אריין צוויי פארשטייער פון „מזרחי“: מיכאל טייטעל און יצחק יעקב פאדביעוויטש. פון „אגודת-ישראל“ זענען אריין 7 פארשטייער: דוד ליכטנשטיין, מאיר לעשטש, אברהם יעקב פרידמאן, משה פאקשיווע, יעקב שווארץ, יוסף וועלוול רעקאנט און משה מאיר גאבינעט. אויף דער ערשטער זיצונג פון קהילה-ראט איז געוויילט געווארן אלס פארזיצער דוד ליכטנשטיין; אויף דער צווייטער זיצונג פון דעם ראט, אין דער אנוועזנהייט פון א פארשטייער פון דער מאכט איז געוויילט געווארן אין דער גמיע פארוואלטונג: אלגעמיינע ציוניסטן — לייב מרגלית; מזרחי — מרדכי כהן און פון די ארטאדאקסן — ר' אהרן יאשינסקי, משה יוסף סוראוויטש, אלי לאך, ברוך זילבערשטיין, יצחק עלבוים און יחיאל עמערט. אלס פארזיצער פון דער פארוואלטונג — אהרן ישינסקי.

די נייע פארוואלטונג האט אנגעהויבן אריינפירן ארדנונג אין די פאר איר קאמפער-טענטע געביטן, צווישן אנדערע: באשטימען א פעסטן געהאלט פארן רב און דיינים. (די כלי-קודש פלעגן פריער נישט באקומען באצאלט אין דער צייט), ווי אויך איינארדנען די שחיטה, וואס איז געווען הפקר און די שוחטים האבן זיך געהאלטן פאר בעלי-בתים איבער דער שחיטה — שוין אפגערעדט אין ענינים פון כשרות וואס איז געווען ווייט נישט אין ארדנונג. דער שוחט האט פריער באקומען זיין לויז דירעקט פון די קצבים, לויט די נייע פארשריפטן האבן די קצבים געמוזט אריינטראגן דעם אפצאל פארן שעכטן גלייך אין דער גמיע, ווו זיי האבן באקומען א צעטל צום שוחט. ער זאל שעכטן; דאס זעלבע אויך מיט עופות. ס'איז דעריבער פארשטענדלעך דאס ווארט פון דעמאלסטיקן רב הגאון, ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל: „אויב מען האט געשאפן די נייע גמיע בלויז צוליב דעם אפצוטיילן דעם שוחט פונעם קצב — ער זאל נישט דארפן ביי אים באצאלן פארן שעכטן, איז כדאי געווען „דיינו“. נישט אזוי לייכט איז אבער אנגעקומען די שוחטים זיך דערצו צוגעוויינען; זיי האבן ביטער געקעמפט און אפילו ארויסגערופן שטרייקן: ס'זענען וועגן דעם אפט פארגעקומען דין-תורות, איך געדענק איינמאל א שטרייק ווען מען האט געמוזט ארויסרופן אויף א בוררות דעם לאמושער רב, הרב שאצקי, זצ"ל. סוף כל סוף האבן זיך די שוחטים געמוזט צופאסן צו דער נייער ארדנונג.

ווי געזאגט, האָט געהערט צו דער קאָמפּעטענץ פון דער גמינע אייך אויפצונעמען דעם מרא דאתרא און דיינים אָדער מורה הוראות אין דעם קאָדענץ פון דער ערשטער גמינע — איז אויסגעקומען אויפצונעמען אַ נייעם רב. נאָך דער פטירה פון הרב הגאון גדול הדור, ר' מאיר דן פּלוצקי זצ"ל. (צוריק קומענדיק פון זיין צווייטער נסיעה אין אַמעריקע און איז געוואָרן אויפגענומען אַלס ראש מתיבתא אין וואַרשע, איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַן אומהיילבאַרער קראַנקהייט און איז שוין מער קיין אסטראווע נישט צוריק געקומען. ער איז נפטר געוואָרן חודש ניסן תרפ"ח), זיין איידעם, הרב זילבערבערג, רב פון קראסנאסעלסק, האָט פרעטענדירט אויף דעם פּאָסטן, אָבער אונדזער שטאַט האָט שוין געהאַט אַן אַלטע טראַדיציע אויפצונעמען באַווסטע און גרויסע רבנים. האָט מען אין דעם פאַל געהאַלטן, אַז דער איידעם פונעם נפטר איז נאָך צו יונג, ער זאָל פאַרנעמען דעם כסא־הרבנות פון זיין גרויסן שווער. עס האָט געמוזט פאַרקומען אַ דין־תורה פאַרן בית־דין פון דריי רבנים וואָס איז באַשטאַנען: פון דעם שמועלעוויזנער רב ביי וואַרשע — מצד דער שטאַט; און דער ניישטעטער רב — מצד הרב זילבערבערג. ביידע האָבן איינגע־שטימט אויף דעם רוזשאַנער רב אַלס שלוש.

די דין־תורה האָט זיך געצויגן צוויי וואָכן און אין רעזולטאַט איז געווען אַ פסק־דין אַז מען קאָן נישט צווינגען אַ שטאַט ווען דער רוב איז קעגן. ווי אַ פאַרגיטעקונג פאַר דער משפּחה, האָט מען איינגעשטימט אויפצונעמען דעם זון פונעם נפטר, הרב ר' נתן, אַלס צווייטער דיין אין שטאַט. די שטאַט האָט אָנגעהויבן זיכן אַ קאָנדיטאָט אויף רב, און די „אגודה־צענטראַלע האָט פאַרגעלייגט דעם קאָנדיטאָט הרב ר' זלמן סעראַצקין, דעם זשעטעלער רב — אַ קליין שטעטל אויף די קיעסן — ער איז באַקאַנט אין די אגודישע קרייזן און אין די פּאָליטישע ספּערן פון דער „אגודת־ישראל“.

סעראַצקין איז געווען אַ גוטער רעדנער און געקענט די לאַנדס־שפּראַך, אָבער ער האָט געווינט ווייט פון דער הויפּט־שטאַט וואַרשע. דער שידוך איז גיכער געווען אַ פּאָליטישער ווי אַ זאָלעכער. ער איז געווען אַ ליטווישער ייד, וועלכער איז נישט געווען צוגעפּאַסט פאַר אסטראווע — די חסידיש־אַרטאָדאָקסישע שטאַט מיט פיל חסידים־שטיבלעך. פאַר אים האָבן אויך געשטימט די פאַרשטייער פון מזרחי. לסוף, אין אַ גאַנץ קורצער צייט נאָכן באַקומען דעם כתב־רבנות, האָט ער פאַרלאָזט די שטאַט און אָנגע־נומען דאָס רבנות אין לוצק, וואָס איז געווען אַ גרעסערע שטאַט. היינט צו טאָג זיצט דער אַלטער רב סעראַצקין מיט אונדז אין ירושלים און פאַרנעמט דעם הויכן אַמט פון יושב־ראש פון די „מועצת גדולי התורה“ ביי דער אַלועטלעכער אַרטאָדאָקסישער פּאַרטיי, „אגודת־ישראל“. (ער איז אָנגעקומען אין יאָר 1941 דורך היסלאַנד מיט אַ סערטיפיקאַט פון דער ציוניסטישער הנהלה־הציונית אין א"י).

דער פּאָסטן פון רב איז ווידער פריי געוואָרן. מען האָט פאַַגשלאָגן פאַרשידענע קאָנדיטאָטן, צווישן אַנדערע אויך די קאָנדיטאָטן פון גאוואַראווער רב — אַן אמשינאווער חסיד. ס'איז אויך פאַרגעלייגט געוואָרן די קאָנדיטאָטן פון פייוול זינגער, דעמאָלט נאָך נישט קיין רב, אָבער איין איידעם פון אמשינאווער רבי, ר' יוסף קאליש, זצ"ל, אַמאָל געווען רב אין אונדזער שטאַט און אַ זון פון שוואַַער פֿין אלעקסאנדער רבי.

נאָך פיל אונטערהאַנדלונגען און השפּעות פון געוויסע צדדים, איז אויף אַ געמיינזאַמער זיצונג פון ההילה־ראַט און פאַרוואַלטונג חמשה עשר בשבט תר"ץ — 1930, מיט אַ קליינער מערהייט שטימען געוויילט געוואָרן ר' שרגא פייוול זינגער אַלס ספּעציעלער רב פון אונדזער שטאַט.

הרב זינגער איז געווען ביי אונדז רב כמעט 10 יאָר ביזן אויסברוך פון דער

גרויסער און אכזריותדיקער צווייטער וועלט־מלחמה. ער איז פיל אויסגעשטאנען פון די דייטשע מערדערס אין דער קורצער צייט, וואָס ער איז געווען אין שטאָט און שפעטער, מיט פיל טויזנטער יידן אַוועק קיין סלאָנים, וווּ זיי זענען פאַרבליבן ביזן יאָר 1942 און דאָרט צוזאַמען אומגעקומען.

אין יוני 1929, חודש סיון תרפ"ט זענען ווידער פאַרגעקומען וואָלן צום קהילה־ראַט און פאַרוואַלטונג, אין וועלכע עס זענען אַריין פאַלגענדע פערזאָנען: אהרן יאשענסקי, אברהם פעצינער, אברהם יעקב פרידמאן, פישל בלומענקראַנץ, מרדכי כהן, מנחם דראַזאווסקי, משה מאיר גאבענעט, משה פאקשיווע, מאיר קאראלטישק, הירש חיים דעסעל, מענדל קאזאכאוויטש און לייבל וויילאך; פאַרזיצער פון ראַט איז געווען אהרן יאשינסקי.

דער ראַט האָט געוויילט פאַלגענדיקע פערזאָנען אין דער פאַרוואַלטונג: ר' אנשל קנארפעל, ר' יעקב בערנהאַלץ, לייבל מארגאליס, משה ראף, ר' יוסף בער שטיצבערג, יוסף יצחק זיידנבערג, משה ראזנצווייג און איטשע עלבויס; פאַרזיצער פון פאַרוואַלטונג — ר' אנשל קנארפעל.

די גמינע פלעגט זיך אויך פאַראינטערעסירן מיט אַנדערע אקטועלע יידישע ענינים אין שטאָט, צ. ב. צוגרייטן די וואָלן צום שטאָט־ראַט אין יאָר 1927. שפעטער ווען די ראַטמענער האָבן נישט געקאָנט דערקומען וועגן דעם קאָנדידאַט פון וויצע־בורמישטש האָט די גמינע דעצידירט די פראָגע. עס איז ווערט צו דערמאָנען, אַז פסח פון יאָר 1926, האָט די גמינע איינגעאַרדנט אין קאמאראו אַ פיין סערווירטן, סדר און יום־טובדיקע מאָלצייט אויף גאַנץ פסח פאַר די יידישע זעלנער פון דער „שקאַלע פאָדאָפּיצערסקי" (אונטעראָפּיצירן שול) וואָס האָט געציילט העכער 700 מאַן. די מיליטער־מאַכט האָט אונז געגעבן דעם טעגלעכן „זשאָלד" (געהאַלט) פאַר יעדן זעלנער און די גמינע האָט צוגע־לייגט דערצו אַ היפשע סומע, אַחוץ די מי און אַרבעט פון די גמינע־מיטגלידער. בראש פון דער אַקציע זענען געשטאַנען דער שרייבער פון די שורות און דער סעקרעטאַר ר' טוביה מאקאווער.

דער דעמאָליקער רב, ר' מאיר פלאצקי, האָט אין חול־המועד באַזוכט די זעלנער־קינד און דערביי אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט און דאַנק. ס'האָבן אויף באַזוכט עטלעכע אָפּיצירן פון דער אַרמיי, בראש מיטן גענעראַל. זיי זענען געווען צופרידן פון דער אַרדנונג און ריינקייט. זיי האָבן געדאַנקט דער גמינע פאַר איר מענטשלעכער און נוצלע־כער האַנדלונג. מער אָבער האָט זיך דאָס נישט איבערגעחזרט. די מאַכט האָט מער נישט געוואָלט אויסצאָלן דעם „זשאָלד" און אַחוץ דעם, זענען אויך געווען טעכנישע שוועריקייטן.

אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט מען דעריבער איינגעאַרדנט אין פאַרשידענע פלעצער קיכן אויף פסח. אַמאָל, אין די צאַרישע צייטן, האָט זיך געפירט, אַז סאַלדאַטן, וועלכע האָבן געדינט אין נאָענטן שטעטל קאמאראו און האָבן ס'רוב געשטאַמט פון רוסלאַנד, פלעגן ווערן אַהיימגענימען אויף פסח דורך די בעלי־בתים פון די בתי־מדרשים און חסידישע שטיבלעך. דאָס זעלבע איז אויך געווען אויף אַנדערע יום־טובים. שפעטער, בעת דער פוילישער ממשלה האָבן די זעלנער, מער נישט געוואָלט גיין אין די פּריוואַטע שטובן עסן, און מען האָט פאַר זיי געמוזט אייאַרדנען קאַלעקטיווע קיכן.

די גמינע האָט אויך אין אַ געוויסער מאָס כּוּבסידירט די אגודישע בתי־ספר ווי „יסוד התורה" און „בית־יעקב". אויך עטלעכע סאַציאַלע אינסטיטוציעס, ווי „ליגת־הצדק", „הכנסת־אירחים". אַחוץ די ספעציעלע רעליגיעזע ענינים, פאַר וועלכע זי איז געווען

ספעציעל פאַראנטווארטלעך, האָט זי אויך אומאַפּיציעל פאַרטיידיקט די אינטערעסן, אָדער געווען די פאַרמיטלערין צווישן דער יידישער באַפעלקערונג און דער אַרטיקער מאַכט. אַזוי, למשל, פלעגט די גמינע ווערן איינגעלאָדן צו אַפּיציעלע מלוכה-פייערונגען, אָדער ביים אויפנעמען הויך-געשטעלטע רעגירונגס-באַאַמטע. געוויינלעך פלעגט דאָס פאַרקומען בעת תפילות אין דער אַנוועזנקייט פון הויכע באַאַמטע; אויך אויפנעמען פאַרשטייער פון דער קאַטיילישער רעליגיע, פייערונגען, אימפרעזעס, זאַמלונגען פון דער מלוכה-הלואה און אַנדערע זאַמלונגען. איינמאל האָבן די גמינע-פאַרשטייער זיך באַטייליקט ביים אויפנעמען דעם מלוכה-פרעזידענט מאשטשיצקי בעתן עפענען די נייע גימנאַזיע אויף זיין נאָמען.

אין יאָר 1936, אַ יאָר נאָך מיין עולה זיין קיין ארץ-ישראל, זענען פאַרגעקומען נייע וואָלן צום ראַט און פאַרוואַלטונג. ווער ס'זענען געווען די נייע מיטגלידער פון דער דעמאָלטדיקער קהילה איז מיר נישט באַקאַנט. איך ווייס נאָר, אַז דער פאַרויצער פון דער קהילה-ראַט איז געווען ישראל זלאַטקעס, און פון דער גמינע-פאַרוואַלטונג — אנשל קנאַרפּעל.

עס געפינען זיך אין ארץ-ישראל די געוועזענע מיטגלידער, לייב מארגאליס, יוסף בער שטיצבערג, בנימין רובינשטיין, און דער סעקרעטאַר פון דער גמינע ר' טוביה מאקאווער.

אמאליקע צייטן

אסטראווע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר צדקה אויף פאַרשידענע מוסדות של צדקה, אויך פאַר ישיבות אין פוילן און ליטא.

נישט געווען קיין איין וואַנדער-אורח וואָס זאָל אויסמיידן אסטראווע, און ווער שמועסט נאָך אַן אורח הגון וואָס האָט געהאַט מיט זיך אַ תעודה פון אַ רב, אָדער עס פלעגט קימען אַן אורח מיט אַ שליחות פון רבינס הויף, דאָן האָט מען שוין געזאָרגט פאַר אים, ס'איז איינגעאַרדנט געוואָרן סעודות ביי אנשי שלומינו, אַזאָ משולח איז שוין נישט אַוועקגעפאַרן ליידיק. אין יעדן שטיבל איז געווען איינגעאַרדנט אַ כוללות, (אַ צדקה לעניים), ווען ס'איז געקומען אַן אורח — מאנשי שלומינו האָט ער זיך געווענדעט צום גבאי און דער גבאי האָט אים געגעבן צדקה לויט זיין מדרגה און אַ קוויטל אויף מזון שתי סעודות ביי חסידים. אַלע חסידים פון שטיבל זענען געווען איינגעטיילט לויט די טעג פון דער וואָך, דעריבער האָט שוין יעדער חסיד דערוואַרט אַן אורח אין זיין טאָג.

ס'איז נישט געווען קיין פאַל, אַז שבת זאָל אַן אורח נישט האָבן וווּ צו עסן, אויב עס זענען געווען מער אורחים, האָט דער גבאי אַ קלאָפּ געגעבן אין עמוד און מכריז געווען: „ס'זענען דאָ פיל אורחים, קיינער טאָר נישט אַהיים גיין אַן אַן אורח“.

פאַר דעם פשוטן אורח, וואָס איז געגאַנגען איבער די הייזער, איז געווען אַ שטאַטישע חברה, „הכנסת אורחים“, וואָס האָט פאַרטיילט קוויטלעך אויף „מזון סעודה אחת“ און צו שלאָפן אין דער „הכנסת אורחים“.

אריה (לייב) מרגלית

אריה (לייב) מרגלית
תל-אביב

דער מאגיסטראט (שטאט-פארוואלטונג)

אין די צייטן, ווען קאנגרעס-פוילן האָט געהערט צו רוסלאַנד, זענען אין די שטעט און שטעטלעך נישט געווען קיין מוניציפאלע זעלבסט-פארוואלטונגען געוויילטע דורך דער באַפעלקערונג. עס זענען נאָר געזעסן רעגירונגס-באַאָמטע (טשינאוויקעס), און אין שפיץ דער אַזוי גערופענער בירגער-מייסטער — באַשטימט דורך דער רעגירונג, אָבער די באַפעלקערונג האָט אים נישט געקאָנט קריטיקירן אָדער קאָנטראָלירן. קיין יידישע באַאָמטע זענען פאַרשטענדלעך נישט געווען אנגעשטעלט אין אַזאַ מאַגיסטראַט. פון אויגוסט 1915 ביזן 11טן נאָוועמבער 1918, ווען די דייטשן האָבן בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה אָקופירט פוילן, האָבן זיי אויך פאַרוואַלטעט מיט דער מוניציפאַלער מאַכט, וווּ די באַאָמטע זענען ס'רוב געווען יידן. אין יאָר 1919, שוין ביי דער פוילישער מאַכט, איז אַרויס אַ דעקרעט וועגן וואָלן צו די שטאַטישע זעלבסט-פאַרוואַלטונגען. אויך אין אונדזער שטאַט זענען פאַרגעקומען וואָלן צום שטאַט-ראַט, אָבער צוליב געוויסע, מיר נישט באַקאַנטע סיבות, האָבן די יידן נישט גענומען קיין אַנטיל אין די וואָלן, און צוליב דעם, ביז די צווייטע וואָלן 1927, זענען די יידן געבליבן אַן אָפיציעלע פאַרטרעטונג אין דער מוניציפאַליטעט. ס'איז קלאַר, אַז ביי אַזאַ לאַגע, — פון „יידן ריין“ — האָבן די קריסטלעכע פאַרשטייער איבערהויפּט, די אַזוי גערופענע „נאַראַדאָוצעס“ בראַש מיטן אַפטייקער לודוויק מעטשקאווסקי, געטון וואָס זיי האָבן געוואָלט צום שלעכטן און שאַדן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז באַשטאַנען אין גרעסטן טייל פון סוחרים, קליין-הענדלער און בעלי-מלאכות.

דאָס ערשטע האָבן זיי באַשלאָסן איבערצופירן דעם מאַרק, — דעם מקור פון פרנסה פאַרן שטעטל — אויסערן שטאַט, אויף אַ פּלאַץ, וואָס האָט נישט געטויגט פאַר קיין מאַרק; געווען צו קליין, נישט ברוקירט און נישט גענוג הייזער בכדי צו קאַנען דאַרטן דינגען געשעפטן. דאָס ביסל הייזער, וואָס זענען דאַרט געווען, האָבן געהערט צו קריסטן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פאַרדינגען צו קיין יידן. דאָס זעלבע איז געווען מיט די סטראָגאַנעס אין מאַרק. עס איז קלאַר אַז די יידן האָבן זיך וועגן דעם דערוואַסט שוין לאחר המעשה, ווייל עס זענען דאָך נישט געווען קיין יידישע פאַרטערער, און קיין אינפאַרמאַציע, וואָס מען פלאַנעוועט דאַרט צו טון.

דאָס זעלבע איז אויך געווען ביים באַשטימען די שטייערן פאַר דער שטאַט. די גרעסטע לאָסט האָבן געמוזט טראָגן די יידן. ס'איז אויך אַרויס אַ געזעץ, אַז די בעלי־מלאכות (האַנטווערקער), מוזן געהערן צו אַ צעך אין דערצו אַרויסנעמען דיפּלאָמען. פאַרשטענדלעך, אַז די יידישע בעלי־מלאכות זענען נישט געווען צוגעגרייט צו דעם און זענען אויסגעשטאַנען גרויסע צרות. אָבער פאַדאַטקעס האָט מען געמוזט צאָלן.

ביון אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914, האָבן די רוסן צוליב אַ פאַלשע מסירה פאַרטריבן קיין רוסלאַנד דעם דעמאָלט באַקאַנטן ד"ר קליאטשקע. זיין חטא איז געווען: ייד און גוטער דאָקטאָר. אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג פלעגט זיך צו אים ווענדן נאָך מעדעצינישע עצות, — אָבער דאָס איז נישט געפּעלן די קריסט־לעכע דאָקטוירים. נאָכן קריג, שוין ביי די צייטן פון פּוילן, האָט ד"ר קליאטשקע שטאַרק געוואָלט צוריקומען קיין אסטראווע, ווייל ער איז געווען זייער באַליבט ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אָבער, ווען קיין יידן זענען אין מאַגיסטראַט נישט געווען פאַרטערער, האָט דער שטאַט ראַט באַשלאָסן, אים נישט געבן די מעגלעכקייט צוריקצוקומען. דער עיקר האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער בירגערמייסטער מיטשקאווסקי.

דער אפטייקער מיטשקאווסקי איז אויך געווען באַוואוסט מיט זיינע פאַלשע, זיסע רייד צו יידן; ער פלעגט יעדן באַגריסן, און איינציטיק געטראָגן אַ פאַרביסענע שנאה צו יידן, אחת כפה ואחת בלב, ווי דער רוב פּאָליאַקן.

כדי די יידן זאָלן שוין קיינמאָל נישט קאַנען אַריבערפירן דעם מאַרק אויפן אַלטן אַרט, האָט דער שטאַט־ראַט באַשלאָסן דאַרט אויפצובויען אַ גרויסע געביידע, ספּעציעל פאַר דעם מאַגיסטראַט, און אין יאָר 1925 האָט מען דאָס הויז אָנגעהויבן בויען. (פאַר־ענדיקט אין 1927). אין דעם יאָר זענען פאַרגעקומען די וואָלן צום צווייטן שטאַטראַט. און דאָ האָבן שוין די יידן באַשלאָסן צו נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די וואָלן, ד. ה. פאַריכטן דעם פּאָטאַלן פעלער, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1919.

ווי געזאָגט זענען די וואָלן צום צווייטן שטאַטראַט פאַרגעקומען אין 1927. נאָך מיט אַ צייט פאַר די וואָלן, האָט אויף אַ זיצונג פון דער געמיינע־פאַרוואַלטונג באַרירט די פראַגע דער מיטגליד מארגאליס און געזאָגט, אַז אַזוי ווי די קהילה איז די איינציקע לעגאַלע פאַרשטייערשאַפט פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז זי מחוייב צו שטיין אויף דער וואָך און צו זאָרגן, נישט נאָר צו פאַרמיידן אויף להבא אַזאַ פּאָטאַלן טעות, נאָר אויך זעען ווי ווייט מעגלעך דורכצופירן וואָס אַ גרעסערע צאָל יידישע ראַטמענער. ער לייגט פאַר צו וויילן אַ קאָמיסע פון דריי, וועלכע זאָל זיך פאַרנעמען מיטן צוגרייטן די וואָלן און באַלד שאַפן אַ וואָל־קאָמיטעט, אין וועלכע עס זאָלן זיין פאַרטערער אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און דירעקט פירן די אַרבעט צו ברענגען די יידישע וויילער צו זער אורנע, ווי אויך זאָרגן פאַר די קאַנדידאַטן צום שטאַטראַט. דער פאַרשלאָג איז געוואָרן אָנגענומען. עס זענען באַשטימט געוואָרן: לייב מארגאליס, איטשע עלבויס און ברוד

זילבערשטיין. אויף דער ערשטער זיצונג פון די דריי איז געוויילט געווארן אלס פארזיצער פון דער קאמיטע ל. מארגאליס. מען איז באלד צוגעטרעטן שאפן דעם וואל-קאמיטעט. די אויפגאבע פון וואל-קאמיטעט האט באדארפט זיין קודם כל צו שאפן א פארייניקטן קאמיטעט פון אלע שיכטן, און זענען ווי ווייט מעגלעך, אז עס זאל אויך זיין א פארייניקטע ליסטע פון די קאנדידאטן, כדי אזוי ארום צו קאנען אריינפירן דעם מאקסימום יידישע ראטמענער אין שטאטראט. נאך גרויסער מי האט זיך איינגעגעבן צו שאפן אן אלגעמיינעם בלאק פון די פאלגענדע פארטייען און אינסטיטוציעס: אלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, אגודת ישראל, האנדווערקער-פארבאנד און סוחרים-פאריין. (א חוץ דעם „בונד“ וואס האט באשלאסן צו גיין מיט אן אייגענער ליסטע, זענען אלע בירגערלעכע עלעמענטן געווען פארטרעטן אין קאמיטעט).

דער קאמיטעט פון פארייניקטן בלאק, איז באשטאנען פון די 5 דערמאנטע גרופירונגען, צו צוויי פערזאנן פון יעדער גרופירונג — פלוס די פארשטייער פון דער גמיינע-פארוואלטונג. אלס פארזיצער פון אלגעמיינעם קאמיטעט אָנצופירן מיט די וואלן איז געוויילט געווארן לייבל מארגאליס.

די אַרבעט צוצוגרייטן די יידישע באפעלקערונג צו די וואלן איז נישט געווען קיין לייכטע. קודם כל האט מען געדארפן זארגן צו באקומען די ליסטע פון מאגיסטראט און אין איר אריינטראגן די נעמען פון די יידן וואס האבן דאָרט נישט פיגורירט. לויט דער רשימה האט מען זיך געקאנט ווענדן צו יעדן יחיד, ער זאל דערפילן זיין בירגערלעכן און יידישן חוב און גיין צו דער אורנע אין טאג פון די וואלן. אזוי האבן מיר געהאט די פולע קאנטראל איבער יעדן יחיד. אין רעזולטאט איז די אַרבעט געקרינט געווארן מיט גרויס דערפאלג און כמעט אלע יידישע וואל-באָרעכטיקטע זענען געגאנגען צו דער אורנע.

א דאנק דעם, זענען פון דער אלגעמיינער צאל ראטמענער (24) געוויילט געווארן 10 יידן (פונקט 40% יידן פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג). דער צוזאמענשטעל האט זיך פאָרגעשטעלט אזוי: אלגעמיינע ציוניסטן — לייב מארגאליס, און אברהם יעקב פאקשיווע; מזרחי — ה' מיכאל טייטעל; אגודת ישראל — ר' זלמן יוסף נוסקעוויטש און ר' אנשל קנארפעל; האַנדווערקער — מאניעק האלצמאן און שלמה שקלאניעוויטש; פון די סוחרים — ה' מאריץ גוטמער און י. שולץ און פון „בונד“ — מאיר סיגער.

תיכף נאך די וואלן, אויף א געמיינזאמער זיצונג פון אלע קהילה-מיטגלידער, האבן די נייע געוויילטע ראטמענער און דער גאנצער קאמפלעט פון וואל-קאמיטעט אויסגעדריקט א האַרציקן דאנק און גרויס אָנערקענונג דעם פארזיצער און פאקטישן לייטער פון פארייניקטן קאמיטעט, — לייב מארגאליס, פאר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט ביים אָנפירן מיט דער אַרבעט פון די וואלן צום שטאט-ראט און ווי א מיטגליד פונעם אלגעמיינעם שטאטישן-קאמיטעט.

צווישן די 14 קריסטלעכע ראטמענער איז געווען פאלגענדיקער צוזאמענשטעל: 8 רעכטע גרופירונגען פון די אזוי גערופענע נאָראַדאָוצעס, און 6 פון די פוילישע סאציאליסטן (פ. פ. ס. — פאלסקא פארטיא סאציאליסטישנא).

פארשטייט זיך, אז אן די יידן איז קיין איינע פון די פארטייען נישט געווען אומשטאנד צו שאפן די מערהייט צו וויילן די פארוואלטונג, וואס האט באדארפט באַשטיין פון 5 מיטגלידער: א בורמישטש, א וויצע און דריי לאַונויקעס. יעדע פארטיי האט אנגעהויבן פירן פאָרהאנדלונגען מיט די יידן, אין רעזולטאט האבן די יידישע ראטמענער באשלאסן צו גיין אין א בלאק מיט די פ. פ. ס. ערשטנס, ווייל זיי האבן

צוגעזאגט צו שטימען פאר א יידישן וויצע־בירגערמייסטער — צו וואס די רעכטע האבן נישט געוואלט מסכים זיין. אויך פון פאליטישן שטאַנדפּונקט איז געווען באַקוועמער דער שידוך מיט די סאַציאַליסטן. ס'זענען געוויילט געוואָרן: אַלס בורמישטש — וולאדיסלאוו לעשניעווסקי, אַ יונגער, ערלעכער און אויפריכטיקער — מען קאָן זאָגן יידן־פריינד, סאַציאַליסט און פאַלקסמענטש; וויצע־בורמישטש — ישראל זלאטקעס און לאַוויק — מיכאל טייטעל.

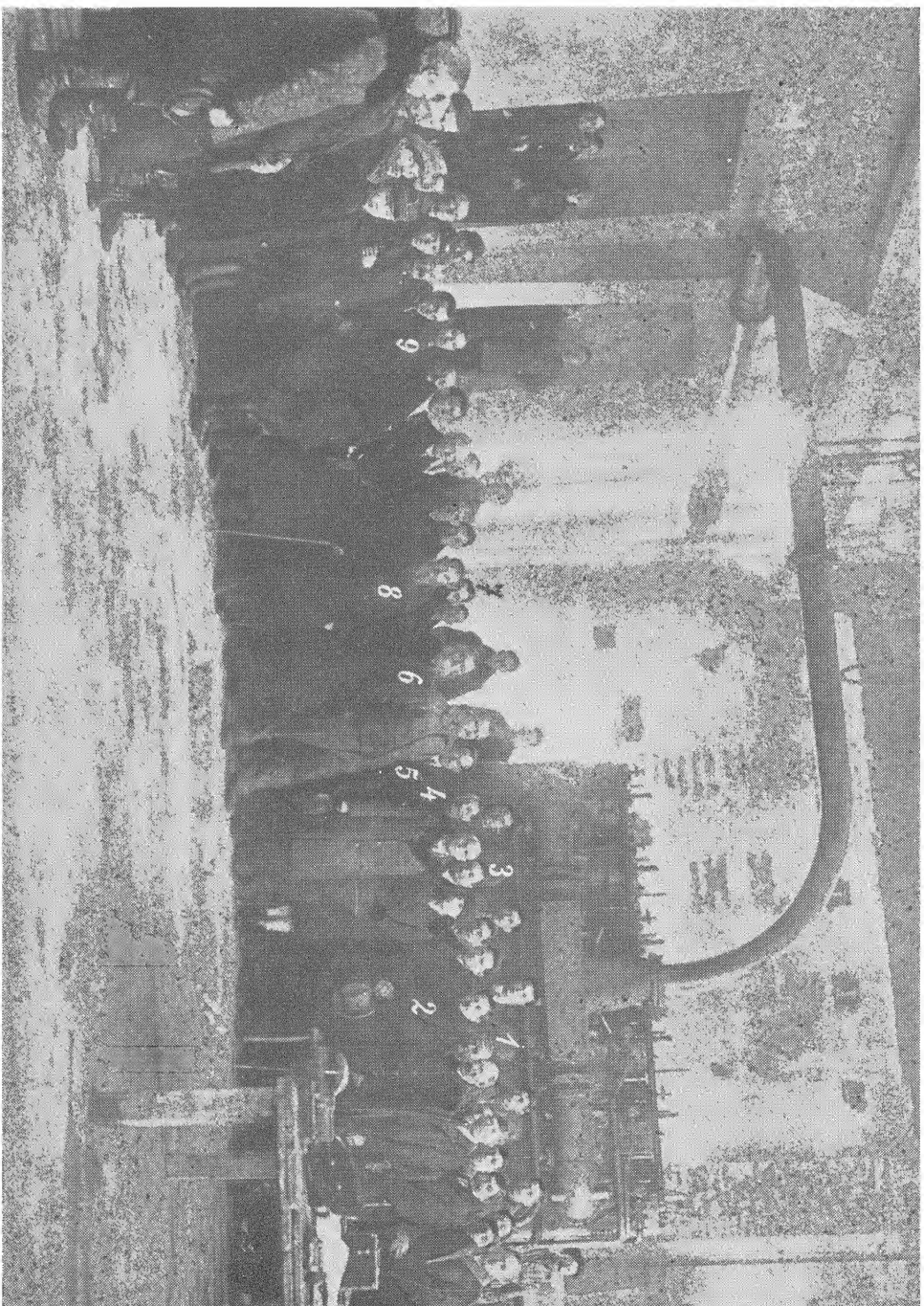
די יידישע ראַטמענער זענען אויך געווען פאַרטרעטן אין אַלע קאָמיסעס, געפירט אַן אינטענסיווע און פרוכטבאַרע אַרבעט לטובת דער יידישער באַפעלקערונג. ס'זענען געוואָרן איינגעשטעלט מער־ווייניקער פרידלעכע באַציונגען צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג אין שטאָט. די אַטמאָספּערע — אַ ביסל גערייניקט. די יידן האָבן אַפילו באַקומען, צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע, פון מאַגיסטראַט אונטערשטיצונג אין דער פאַרם פון אַ סובסידיע פֿינעם יערלעכן בודזשעט פאַר דערציאָנגס־אינסטיטוציעס און שולן ווי: „תרבות“, „יבנה“, „יסודי התורה“, „בית יעקב“ און אַנד.

דער נייער שטאַט־ראַט און די פאַרוואַלטונג (דאָס הייסט דער מאַגיסטראַט) האָט באַנייט זיין טעטיקייט אין דער נייער געביידע, געבויט אויפן געוועזענעם אַלטן מאַרק, וואָס איז פריער געווען דער מקור פון פרנסה פאַר די קרעמער, בעלי־מלאכות און אַזוי גערופענע „טאַנדייטניקעס“.

די באַציונגען צווישן דער קריסטלעכער און יידישער באַפעלקערונג איז געוואָרן בעסער. עס איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן דער אַנטיגאָניזם צווישן ביידע טיילן באַפעלקערונג — יידן און קריסטן. יידן זענען אויך שפעטער געוואָרן דעלעגירט אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס און געווען פאַרטרעטן אין פאַרשידענע פייערונגען. אויך דער דרוק פון פאַדאָטקעס איז געוואָרן שוואַכער. די צעכן האָבן אויפגענומען יידישע האַנטווערקער, און אַ טייל פון זיי האָבן באַקומען דיפּלאָמען.

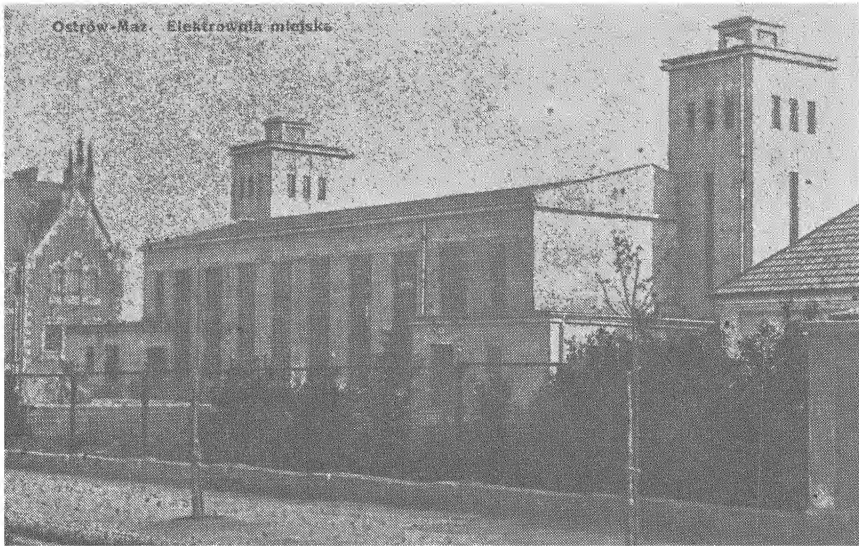
ס'איז כדאי דערביי צו דערמאָנען די פייערדיקע, אויפריכטיקע רעדע פון בירגערמייסטער לעשניעווסקין לטובת יידן ביים באַהאַנדלען דאָס ערשטע מאל דעם פונקט פון בודזשעט — סובסידיעס פאַר די יידישע שולן און אַנשטאַלטן. דאָס איז געווען אַ געוואַלטע רעדע פון אַ יונגן טוער, וועלכער האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע. אין אַ צייט פון גרויסן אַנטיגאָניזם צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג, האָט ער פאַרטיידיקט דעם שטאַנדפונקט פון געבן סובסידיעס פאַר יידישע שולן און אַנשטאַלטן, מאַטיווירנדיק אַז די יידן זענען גלייכבאַרעכטיקטע בירגער פונעם לאַנד, וווּ זיי זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן און טראָגן די פליכט נישט ערגער ווי אַלע אַנדערע בירגער, און טראָגן אַפילו אַריין מער פאַדאָטקעס. דאָס איז געווען אַ רעדע פון איינעם פון די חסדי אומות העולם, וואָס האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן איינדרוק, ווייל דאָס זענען געווען ערלעכע רייד אַן פאליטישן אונטערגרונט. די רעכטע גרופע האָט אים אַ לאַנגע צייט נישט געקאָנט שענקען אַזאַ „פאַראַט“ אין באַצוג צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. שפעטער האָבן זיי זיך אין אים נוקם געווען. און דאָס איז געווען איינע פון די סיבות, צוליב וועלכע ער האָט געמוזט נאָך אַ קורצער צייט רעזיגנירן. בכלל זענען אין שטאָט געוואָרן נייע רעפּאָרמען און פיל וויכטיקע און נויטיקע אינוועסטיציעס, צווישן אַנדערע, האָט מען געבויט אַ נייע עלעקטראָווע, וואָס האָט געגעבן ליכט און קראַפט פאַר דער גאַנצער שטאָט.

די עקזיסטענץ פון דעם מאַגיסטראַט האָט נישט געדויערט קיין גאַנצע צוויי יאָר. די רעגירונג, וואָס איז דעמאָלט באַשטאַנען פון די „אימפּאַרייאלישע“ פאַרטיי, (ב. ב. —

פיערדוג פון עפענען די נייע עלעקטראָווייע אין יאָר 1929. (1) ולמן יוסף נוטקעוויטש; (2) ישראל זלאטקעס; (3) אברהם יעקב פאקשוויטע, מ. גוטמער. (צווישן 3-4) דער בורמישעשט לעשנעוויטסקי מיט זיין פרוי; (5) לייב מרגלית; (6) מיכאל טייטל; (7) יודיל שולץ; (8) אנשיל קנארמער; (9) מ. האליצמאן.

די געביידע פון דער נייער עלעקטראוויניע.

„בלאק־עפארטיניק“) און האָט גערודפֿט אַלע פּאַרטייען, האָט נאַטירלעך נישט געקאַנט זיין גלייכגילטיק צו דעם, אַז אין שפיץ פון אַ מוניציפּאַליטעט אין אַ פּאַוויאַטאַווע שטאַט ווי אסטראווע זאָל שטיין אַ געשווירענער פאַרשטייער פון פ. פ. ס. מיט אַ זעלבשטענדיקע פּאַליטיק, נישט רעכענענדיק זיך מיט די אַנוויזונגען פון די העכערע אינסטאַנצן. די געדולד האָט ביי זיי געפלאַצט ווען דער בירגערמייסטער, דער סאַציאַליסט לעשניעווסקי, איז געגאַנגען אין דער שפיץ פון אַן אַרבעטער מאַניפעסטאַציע דעם ערשטן מאי פון 1929. תיכּף נאָך דעם איז אַרויס אַ דעקרעט אַז דער מאַגיסטראַט, דאָס הייסט די שטאַט־פאַרוואַלטונג, איז אויפגעלייזט און דער שטאַט־ראַט דאַרף וויילן אַ נייע פאַרוואַלטונג מיט אַ נייעם בירגערמייסטער.

עטלעכע פון דער סאַציאַליסטישער גרופּע, צוזאַמען מיט דעם פאַרשטייער פון „בונד“, האָבן אַלס פּראָטעסט געלייגט די מאַנדאַטן און פאַרלאַנגט פון די יידן דאָס זעלבע צו טון, כדי צו צווינגען צו נייע וואַלן. די ציוניסטן, „מזרחי“ און אויך אַ טייל פון די האַנטווערקער און סוחרים האָבן איינגעשטימט, אָבער די פאַרשטייער פון „אגודת ישראל“ האָבן נישט געוואַלט מסכים זיין, טענהנדיק, אַז מען קאָן נישט גיין קעגן מלכות. נאָך פיל זיצונגען און וויכוחים האָבן זיי דאָך מסכים געווען, אַחוץ דעם פאַרשטייער פון סוחרים־פאַריין, וועלכער איז געווען געבונדן מיט דער רעגירונג.

פון די קריסטן זענען פאַרבליבן 11, וועלכע האָבן נישט געלייגט די מאַנדאַטן. ד. ה. צוזאַמען מיטן יידישן — 12 ראַטמענער, ווייל די אַלגעמיינע צאָל איז 24. ווען עס וואַלט געבליבן נאָר 11, וואַלט מען געמוזט וויילן אַלע 24 ראַטמענער.

דערווייל איז געשיקט געוואָרן אַ קאָמיסאַר פון דער וואַיעוודסטווע אין ביאַליסטאָק, כדי צו פירן די לויפנדיקע אַרבעט פון דער שטאַט־פאַרוואַלטונג און אויך צוגרייטן נייע וואַלן.

סוף 1929 זענען פאַרגעקומען די וואַלן פון די 12 ראַטמענער, און די יידן האָבן נאָר

באַקומען 5 נייע: לייב מארגאלעס, מאנעק האלצמאן און אברהם וואגמאן — פון די ציוניסטן; פון מזרחי — מרדכי כהן; פון אגודת ישראל — אנשל קארפעל און דער פון פריער פארבליבענער פון סוחרים פאריין — יודל שולץ. צוזאמען נאך 6 יידישע ראט־מענער, אנשטאט די פריערדיקע 10. ביי דער לאַגע האָט שוין נישט געקאָנט זיין קיין רייד פון באַקומען אַ וויצע־בירגערמייסטער און מען האָט זיך געמוזט באַנוגעגעבן מיט איין לאַוויק — יצחק יעקב פארביעלעוויטש.

די קריסטלעכע ראַטמענער האָבן זיך ווי ס'איז צונויפגערעדט און געוויילט אַלס בירגערמייסטער דעם אַלטן געאמעטער — יאן זאקשעווסקי — אַ פאַרשטייער פון דער אַזוי גערופענער שלאַכטע. און אַלס וויצע־בורמישטשט — דעם געשוואַרענעם פאַרשטייער פון סאנאציע־לאַגער, דירעקטאָר פון דער פ. ק. א. — וולאדיסלאוו מעיער, און צוויי לאַוויקעס. שפעטער האָבן אויך די יידן געשטיצט מעיער, וועלכער האָט, (צוליב אויפריכטיקייט אָדער פאָליטיק) איז תמיד געגאנגען מיט די יידן, ווי מען זאָגט, אויף דער האַנט אין אַלע זייערע ענינים. ער איז געווען דער פאַקטישער פירער אין דער שטאַט־פאַרוואַלטונג. לויט דעם נאָמען „מעיער“ איז געווען אַ מיינונג אַז ער שטאַמט פון יידן, אָבער, דאָס איז שווער געווען פעסטצושטעלן; ער אַליין האָט וועגן דעם קיינמאָל נישט גערעדט.

אין זיין צייט זענען געוואָרן אַריינגענומען צוויי יידן אין דער עלעקטראָווייע: קאסאווער אַלס טעכנישער לייטער, און רייגראדזקי — אינקאָסט.

קורץ נאָך די וואָלן — האָט די מאַכט זיך נוקם געווען אין דעם רעגירונגס־לערער האלצמאן וועלכער איז נישט געווען לאַיאַל צו דער רעגירונג און געלייגט זיין מאַנדאַט און אים איבערגעפירט אַרבעטן אַלס לערער קיין וואַרשע.

זומער 1930, אַ יאָר נאָכן פאַרנעמען זיין אַמט אַלס לאַוויק, איז פלוצעם געשטאַרבן פאדביעלעוויטש און זיין אָרט איז געבליבן ליידק.

אין 1931, האָט מען געפייערט די 500 יעריקע עקזיסטענץ פון דער שטאַט, דער מאַגיסטראַט האָט דורכגעפירט געוויסע אונטערנעמונגען אין וועלכע ס'האָבן זיך אויך באַטייליקט יידן. דער מאַגיסטראַט האָט אויך צוליב דער פייערונג אַרויסגעגעבן אַ בראַשור, רעדאַקירט דורך דעם בירגערמייסטער יאן זאקשעווסקי, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ היסטאָריקער, וועגן יידן און זייער אַנטייל אין דער בויאונג און אויפלעבונג פון דער שטאַט, איז אָבער דאָרט גאַרנישט דערמאָנט געוואָרן, פונקט ווי זיי וואָלטן גאַרנישט עקזיסטירט. אויף מיין פראַגע וועגן דעם, האָט מיר דער מחבר געענטפערט, אַז וועגן יידן האָט ער נישט געפונען קיין היסטאָריש מאַטעריאַל. אין דער אמת'ן איז פאַראַן עננוג מאַטעריאַל וועגן יידן אין דער צייט.

אין צווייטן שטאַט־ראַט איז די לאַגע פון די יידישע פאַרשטייער געווען אַ פיל ערגערע און שווערערע צו אַרבעטן, צוליב דער קליינער צאָל פאַרטרעטער, און אויך צוליב די פיל גרופירונגען פון דער קריסטלעכער פאַרשטייערשאַפט. אָבער, ווי געזאָגט, איז דער וויצע־בירגערמייסטער, הער מעיער, געווען כמעט דער פאַקטישער בעל־הבית אין מאַגיסטראַט און פאַרוואַלטעט מיט אַלעס, דער עיקר — צוליב דער הערשנדיקער פאַרטיי, וועלכע ער האָט פאַרטרעטן. ער איז אויך געווען יונג און דינאַמיש און דער אַלטער בורמישטש, כאַטש אַן „ענדעק“, אָבער צוליב זיין טיפן עלטער און שוואַכקייט, האָט כמעט קיין זאָך נישט דעצידירט אַן דער הסכמה פון געהילף זיינעם. דער וויצע האָט אויך פאַרשטאַנען צוציען די יידן אויף זיין זייט, העלפנדיק אין ספּעציפיש־יידישע פראַגן.

אין 1934 זענען ווידער פאָרגעקומען וואָלן צום שטאָט־ראַט, שוין לויט דער נייער וואָל־אַרדינאַציע פון סאנאציע פירער (ד. ה. פון דער רעגירונגס פארטיי ב. ב.) סלאוועק, וועלכער איז געווען נישט קיין גרויסער אוהב ישראל און האָט אַזוי געמאַכט די אַרדינאַציע, אַז יידן זאָלן נישט קאָנען האָבן קיין גרויסע פאַרטרעטונג אין די מוניציפאַלע אנשטאַלען. די רעוירן זענען געווען אַזוי פאַרטיילט, אַז די יידן האָבן געהאַט די מעגלעכ־קייט צו וויילן יידישע ראַטמענער נאָר אין איין קוואַרטאַל, דער עיקר אין צענטער שטאָט, וווּ זיי האָבן געוויינט אין קאמפאקטע מאַסן. אין רעזולטאַט דערפון זענען געוויילט געוואָרן נאָר 5 יידישע ראַטמענער: לייב מאַרגאַלעס (אַלג.־ציוניסטן), וואָס איז געגאַנגען באַזונדער מיט אַ ליסטע צו די וואָלן; ישראל זלאַטקעס — רעוויזאָניסטן; אנשלאַ קנאַרפעל — „אגודת ישראל“; מיכאל פאדביעלעוויטש — „פועלי־ציון“ און הירש יעקב יאבקה פון „מזרחי“. די לעצטע פאַרטייען זענען געגאַנגען צוזאַמען אין אַ בלאַק. אַלס לאַוויק איז געוויילט געוואָרן משה ראָפּ, לייטער פון דער פּאָלקסשול און מיטגליד פון „פועלי־ציון“. קיין גרויסע זאַכן האָט זיך אין דעם נייעם שטאָט־ראַט נישט געלאָזט אויפטון. אין זומער 1935, פאַר מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, האָב איך געלייגט מיין מאַנדאַט אין שטאָט־ראַט און אויף מיין אָרט איז אַריין דער חבר פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אברהם וואגמאַן. אין יענער צייט האָט מען שוין אַלץ מער אָנגעהויבן פילן דעם אַנטי־סעמיטיזם אין פּוילן. בפרט אין עקאָנאָמישן זין. די יידישע ראַטמענער האָבן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו מילדערן די לאַגע, אָבער אַן גרויסן דערפאַלג.

די יידישע פאַרשטייער האָבן געטון, וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט, כדי צו פאַרטיידיקן די רעכט צו לעבן. מען איז געלאָפן אינטערווענירן ביי רעגירונגס־באַאַמטע, געמאַנט און געפאָדערט, אָבער די לאַגע איז וואָס ווייטער געוואָרן ערגער; אין דער לופט האָט זיך אָנגעהויבן פילן מלחמה און חורבן — ביז דער חורבן איז טאַקע געקומען.

3־טער מאַיגאַס — דאָס הויז פון מיטשקאווסקי.

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

עפענטלעכע אלגמיינע שול נומ. 3

דאס הויז פון די אלגעמיינע־שולע נומער 3.

אין דער מלוכה־שער פאלקסשול פאר יידישע קינדער האָבן זיך דערצויגן און געלערנט צום מיינסטן יידישע תלמידים (און בעיקר תלמידות) פון שטאָט. די צאָל תלמידים האָט דערגרייכט ביי 800—900 און די צאָל יידישע לערער ביי 12. דאָס איז געווען לויטן כמות דער גרעסטער יידישער דערציונגס און לערן־אַנשטאַלט. דאָס איז געווען אַ נאַרמאַלע מלוכה־שע זיבן־קלאַסיקע פאלקסשול, וווּ די יידישע קינדער האָבן באַקומען זייער בילדינג און דערציונג אָן וועלכן ס'איז אָפּצאָל.

הגם די פוילישע פאלקסשולן זענען (לויטן געזעץ) געווען אויך אָפּן פאַר יידישע קינדער, און אין דער יידישער שול — אויך פאַר פוילישע, דאָך געדענק איך נישט קיין פאַל, אַז אַ יידיש קינד זאָל האָבן געלערנט אין אַ פוילישע פאלקסשול — אָדער אַז פוילישע עלטערן זאָלן פאַרשרייבן זייער קינד אין דער מלוכה־שער שול נומ. 3. עס האָט אויף דעם באַדן עקזיסטירט אַ גוטווייליקער, נישט געשריבענער אָפּמאַך צווישן יידן און פּאַליאַקן. די פּאַליאַקן האָבן נישט מסכים געווען אַז זייערע קינדער זאָלן זיך חבּר'ן מיט יידישע שילער, און יידן ווידער האָבן נישט געוואָלט אַז זייערע קינדער זאָלן זיך אַסימילירן און אַוואַדא געוואָלט אויסמיידן אַז זייערע קינדער זאָלן זיך לערנען שבת און יום־טוב.

די שילער פון דער מלוכה־שער פאלקסשול (פאַר יידישע קינדער) האָבן זיך רעק־רוטירט בעיקר (א) פון די אַרימע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג ווי: טרעגער, נישט קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער, קליינע האַנטווערקער, גאָסן הענדלער; (ב) פון די חסידישע קרייזן, וועלכע האָבן די יינגלעך געשיקט אין חדרים אין „יסודי התורה“

א קלאס פון דער אַלגעמיינער מלוכה־שולע.
פון די רוסישע צייטן מיטן לערער לעוו און לערערין סלומאן.

א קלאס פֿין פאָושעכנע שולע באַלד נאָך דער ערשטער מלחמה — מיט די לערער
פֿון רעכטס: משה ראָף, ל. גורודניצקה און יחיאל ליבערמאַן.

א העכערע קלאס פון די אלגעמיינע שולע.

א קלאס פון יאר 1924.

„תלמוד תורה“, און די מיידלעך — אין דער פרי אין דער אלגעמיינער שול און נאך מיטאג אין „בית יעקב“. דערפאר טאקע איז די צאל מיידלעך אין שול געווען אַ גרויסע (איבער 80%) עס זענען געווען קלאסן פון כמעט בלויז מיידלעך.

די הויפט אונטערשידן פון דער אויבנדערמאנטער שול פון אנדערע ריין פוילישע שולן זענען געווען:

(א) דער רוטאג איז געווען שבת און זונטיק האט מען געלערנט (פון דאנען האט געשטאמט די פאפולערע באצייכנונג „שבת־שול“, אבער שבת־וויקע“), די שול איז געווען געשלאסן אין אלע יידישע ימים־טובים.

(ב) מען האט געלערנט יידישע רעליגיע (צוויי שעה אַ וואך אין יעדן קלאס). דא דארף דערמאנט ווערן דער גרויסער אנשטרענג, וואס איז געמאכט געווארן דורכן עסקן אריה מרגלית ביי די געהעריקע בילדונגס־אינסטאנצן, כדי צו באשטימען אַ ספעציעלן לערער פאר יידישע רעליגיע. זיינע באמיונגען זענען געקרוינט געווארן מיט דערפאלג, און אין יאר 1925 איז אלס לערער פון יידישן דת (פאקטיש פון יודאים) באשטעטיקט געווארן אברהם בארלאס, אבסאלווענט פון פאזנאנסקעס סעמינאר אין ווארשע און דערצייער אין בארימטן קינדער־היים אונטער דעם אנפירונג פון שריפטשטעלער און פעדאגאג יאנוש קארטשאק.

דער לערער אברהם בארלאס האט זיך זייער ערנסט באצויגן צו זיין אויפגאבע און אין די ראמען פון די צוויי שעה למודים אין וואך (פאר יעדן קלאס) אריינגעבראכט אַ שפאר ביסל יידישקייט. ער האט אפילו געמאכט אַ פרווו פון לערנען העברעיש. זייענדיק אַ דערצייער בחסד עליון, האט ער מיט זיינע שמועסן און דערציילונגען באגייסטערט זיינע קליינע צוהערער און פאפולער געמאכט דעם לימוד פון יידישן וויסן. צו דעם לימוד פון דער יידישער רעליגיע זענען די תלמידים באזארגט געווארן מיט באזונדערע לערן־ביכער אין דער פוילישער שפראך. זיי האבן אַנטהאלטן געקליבענע אויסצוגן פון די תנ״ך דערציילונגען און שילדערונגען פון היסטארישע געשטאלטן. באשרייבונגען וועגן יידישע מנהגים, ימים־טובים און געדענק־טעג און אַ קורצער איבערבליק פון דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן.

הגם די למודים אין דער אלגעמיינער שול זענען געפירט געווארן אין פויליש, איז דאך די אַטמאספער אין שול אַ פולשטענדיק יידישע. די תלמידים האבן בעת די הפסקות צווישן זיך גערעדט בלויז יידיש. צום שבת פון די לערער דארף געזאגט ווערן, אַז זיי האבן עס טאלאריט, הגם זיי זענען געווען פאראינטערעסירט אַז די תלמידים זאלן באהערשן די פוילישע שפראך אין ווארט און אין שריפט. די קינדער האבן אויך אין שטוב גערעדט מאַמע־לשון, דאך זענען זיי נישט געווען הינטערשטעליק לגבי די פוילישע קינדער פון די פוילישע שולן.

די מלוכה־שע וויזיטאטארן און אינפעקטארן האבן פעסטגעשטעלט אַז די יידישע שילער לערנען זיך מיט חשק און פארמאגן אַמביציע צו שטייגן אין די לימודים. די לערער האבן זיך קיינמאל נישט באקלאגט אויף זייער אויפפירונג אין די קלאסן. דער שילער־קאלעקטיוו איז געווען אַן האַרמאנישער און דיסציפלינירטער, און ס׳רוב צוגעבונדן צו די דערצייער. זיי געשעצט און געפאלגט.

געווען זייער אַ סך אַרימע קינדער, וועלכע האבן אין דער היים אפילו צוגעהונגערט, אבער זיך דאך אויסגעצייכנט אין די לימודים און פארנומען אַ חשובן אַרט אין דער קינדער געזעלשאַפט.

נישט איינמאל האָב איך זיך דערמאָנט אין דעם תלמוד ווערטל: „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה“ (היט דעם כבוד פון אַרימע קינדער, ווייל פון זיי קומט אַרויס דאָס וויסן). איך דערמאָן זיך די אויסגעצייכנטע אַרבעט פון דער קינדער פאַרוואַלטונג פון שול קאַאָפּעראַטיוו, וווּ די תלמידים האָבן איינגעקויפט זייער שרייבצייג צו זייער ביליקע פרייזן. מיט וואָס פאַר אַן ערליכקייט און איבערגעגעבנהייט זיי האָבן זייער שול-קראָם געפירט. אַ שיינע אַרבעט האָבן זיי געפירט אין דער שול-ביבליאָטעק. זיי האָבן שפּעטער מיט דער הילף פון די לערער אַליין אַרגאַניזירט אין שול אַן איינבינדעריי צו פאַריכטן און איינבינדן די ביכער פון דער שול-ביבליאָטעק.

אַ גוטע און שיינע אַרבעט איז געפירט געוואָרן אין דעם מאָנדאָלין אַרקעסטער אונטער דער אָנפירונג פון איבערגעגעבענעם לערער יצחק בלומאוויטש.

אַ מוסטערהאַפּטע טעטיקייט האָט געפירט דער דראַמאַטישער קרייז אונטער דער אָנפירונג פון דער איבערגעגעבענער לערערין העניע שטערנבערג. דער קרייז האָט זיך קונה שם געווען מיט זיינע פאַרשטעלונגען. עס איז געווען צו באַוונדערן די קעגנזייטיקע הילף אין די לימודים, וועלכע די קינדער (לויט דער אינציאָטיוו פון די דערציער) האָבן אַרגאַניזירט.

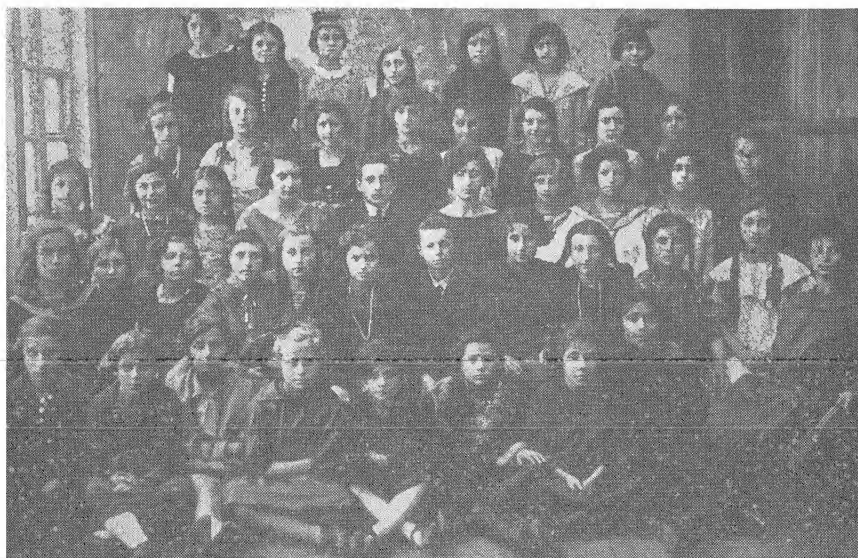
צו די גאָר שוואַכע (אין לערנען) שילער אין די נידעריקע קלאָסן, זענען צוגעטיילט געוואָרן גוטע און פעיקע תלמידים פון די העכערע קלאָסן, כדי זייערע יונגערע חברים צו העלפן די שול-אויפגאַבן.

בכלל איז די באַציונג צווישן די קינדער געווען גאָר אַ חברישע. מיט וואָס אַ מסירות/דיקייט האָבן זיך באַצויגן די „קליינע לערער“ צו זייערע „אַדאַפּטירטע“ קליינ-טשיקע תלמידים! עס איז כדאי צו דערמאָנען אַז די באַציונגען מצד די תלמידים צו די לימודים איז געווען זייער אַן ערנסטע, זיי זענען געווען איינגעשטעלט אויף זעלבשטענדיקע און אַקטיווע אַרבעט.

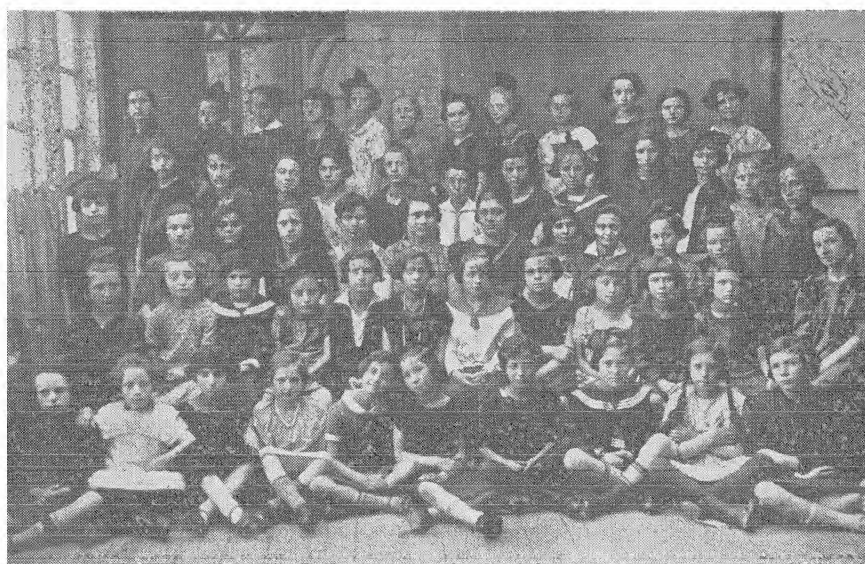
די שול-געביידע, אַ הילצערנע — איז ווייט געווען צו זיין אַ פרעכטיקע. דאָס זעלבע אויך די אויסשטאַטונג, אָבער אַ דאַנק דעם האַרמאָנישן קאָמפלעט פון די לערער, זייער פעדאָגאָגיש וויסן און לערירישע פראַקטיק, און בעיקר זייער ליבשאַפט און איבערגעגעבנהייט צו דער אינסטיטוציע, איז געפירט געוואָרן אַ שיינע דערציונגס אַרבעט, און די שול האָט באַקומען אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער סביבה.

די לערער זענען געווען אַרטיקע און האָבן דעריבער געקאָנט ווידמען דער שול-אַרבעט מער צייט. אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן די לערער אַרגאַניזירט אין שול אומזיסטיקע אָונט קורסן פאַר דערוואַקסענע, בעלי-מלאכות, און בעיקר פאַר לערנינגלעך צו צוגרייטן צו די פאַך-קאָמפּינעס, דאָס איז געווען אַ וויכטיקע אויפט. דער רוב פון די יידישע בעלי-מלאכות האָבן זייער פאַך איבערגענומען בירושה פון די עלטערן און זיידעס, אָבער קיינמאל אין קיין שול נישט געלערנט. אין פּיילן האָט אין יענער צייט געהערשט אַ נטיה צו פאַרשמעלערן דעם וואָס פון יידישן האַנטווערקערטום. די קוואַליפיקאַציע קאָמיסעס האָבן זיך באַצויגן מיט אַ באַזונדערע חומרה לגבי די יידישע בעלי-מלאכות, און זייער אָפט זיך אָפּגעזאָגט זיי אַרויסצוגעבן אַן אַרבעטס-דערווייבעניש אָדער אַ פאַך-דיפּלאָם מיטן אויסרייד אַז די לעצטע באַזיצן נישט גענוגנדיקע ידיעות. דערפאַר איז די חשיבות פון די קורסן געווען אַזוי גרויס. דאָס איז געווען אַ גראַנגל קעגן פסלענען יידישע בעלי-מלאכות און צונעמען ביי זיי דעם ביסן ברויט.

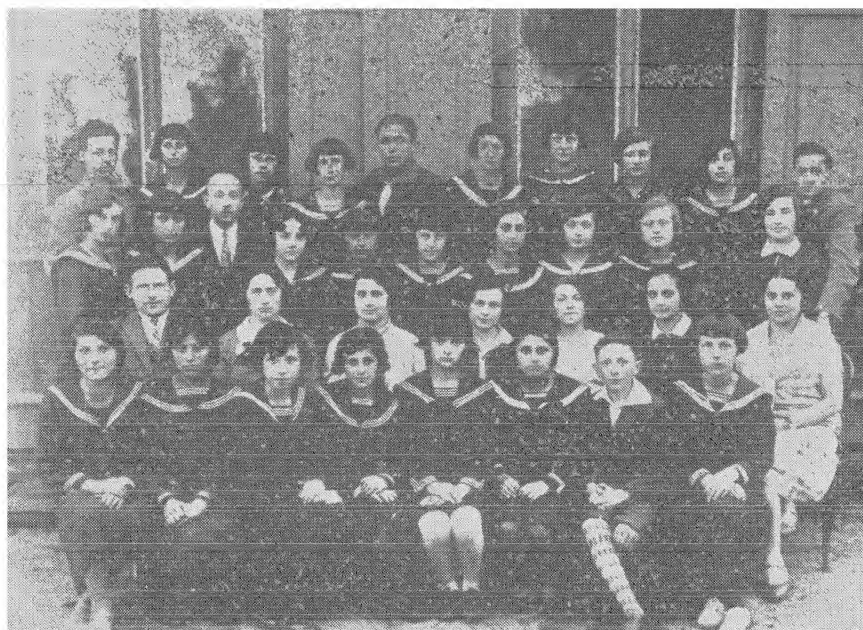

א קלאס אין יאר 1925

א קלאס אין יאר 1927.

א קלאס אין יאר 1927.

קלאס V פון יאר 1932.

ביי דער שול אין געווען טעטיק און עלטערן-קאמיטעט, וועלכער האָט אַ סך מיט-געהאלפן צו דער כסדרדיקער אויסבעסערונג פון דער דערצינגס-אַרבעט אין שול און צום אָנקניפן און ענגן קאנטאַקט מיט די טאַטעס און מאַמעס.

ווי שוין דערמאָנט, האָט אַ גרויסע צאָל קינדער געשטאַמט פון אַרימע עלטערן. זיי זענען על פי רוב געווען בעל-הבית'טעס מיט גרויסע משפחות און געוויינט אין איינציקע, אָפּגעלאָזענע צימערן. דער עלטערן-קאמיטעט, צוזאַמען מיט די לערער, האָבן אָרגאַניזירט אַ שיינע סאַציאַלע הילף. זיי האָבן באַזאָרגט די אַרימע קינדער מיט אומזיסטע לערן ביכער, מיט שיד און אַ מלבוש.

די קינדער האָבן אין שול באַקומען אַן אומזיסטן פרישטיק (קאַקאָ און צוקער האָט געגעבן די שטאַט-פאַרוואַלטונג), זייער גרויסע פאַרדינסטן אין דער אָרגאַניזירונג פון דעם אומזיסטן פרישטיק דאַרפן אויך פאַרשריבן ווערן אויפן חשבון פון די לערער מיטן פאַרוואַלטער משה ראָף אין דער שפיץ.

בכלל האָבן זיך די באַצוינגען צווישן די עלטערן און לערער אין דער אַלגעמיינער שול (פאַר יידישע קינדער) אין אסטרעאָו-מאַזאָויע צו אויסגעצייכנט מיטן קעגנזייטיקן רעספעקט.

אין מאל אין אַ מאַרק-טאָג האָט די ענדעקישע יוגנט אין שטאַט געווילדעוועט און איבערגעקערט אין מאַרק יידישע סחורה-טישעלעך. גראַד אין דער צייט האָט דער דראַמאַטישער קרייז אויפגעפירט אין שול, אין דער אָנזענדיג פון שול אינספּעקטאָר און פאַרבעטענע געסט, אַ פאַרשטעלונג פון פאַטריאַטישן כאַראַקטער פון דער פּוילישער געשיכטע. די קינדער-אַרטיסטן האָבן אויך דאָס מאָל אויפּגעקראָם געמאַכט אַז דאָרט אין מאַרק קערט מען אום יידישע טישלעך און דאָ זאָלן מיר פאַרשטעלן אין פּויליש וועגן אַמאַליקע פּוילישע גבורים? איך האָב זיי פאַרשטאַנען און זיך דאָך באַמיט זיי צו באַוויקן, מחמת אַן איבערייס פון דער שוין אָנגעהויבענער פאַרשטעלונג וועט שלעכט אויסגעטייטשט ווערן דורך די מלוכה פאַקטאָרן. מיר מוזן זיך שטאַרקן, פאַרדאַמען און באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם, וואָס צילט אין יידן און ברענגט אויך שאַדן דער פּוילישער ווירטשאַפּט אין דעם נאָמען פון פּוילן, און פון דער אַנדערער זייט זענען מיר אָבער לאַיאַלע בירגער פון לאַנד. הן די עלטערן, הן די קינדער האָבן געהאַט דעם פולן צוטרוי צו די דערצייער און לערער. זיי האָבן געוואוסט, אַז די שול איז נישט בלויז אַ לערן-אַנשטאַלט, וועלכער באַרייכערט די ידיעות פון די תלמידים, נאָר בעיקר אַן אַנשטאַלט צו דערציען די תלמידים צו גוטע, פרייע און נוצליכע מענטשן און טרייע יידן. די עלטערן אין די קינדער האָבן געוואוסט, אַז פּויליש אַלס אַנטעריכט-שפּראַך פון מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי, פּרוס, אַזשעשאָוואַ, קאַנאַפּניצקא און וואַשילעווסקא דאַרפן מיר, אַלס פּוילישע בירגער.

אַפּטמאַל, באַזונדערס ביי די וויזיטאַציעס, האָט מען פשוט געפילט דעם אַנטיסע-מיטיזם פון גראַבן סטיל, בעיקר אויף אַ בשותפותדיקער קרייז-קאָנפערענץ אין געקומען דער הויפט אינספּעקטאָר און האָט זיך באַגריסט מיט אַלע פּוילישע לערער און אויסגעמיטן די יידישע. ביי די דיסקרימינירטע יידישע לערער האָט געהערשט די מיינונג, אַז דער אמתער ציל פון די וויזיטאַציעס איז נאָר צו כאַפן פעלערן, אָבער נישט מדריך צו זיין.

עס דערמאָנט זיך מיר בעת דער הויפט אינספּעקטאָר האָט באַזוכט די לערערין זאָפּיע הוט, און ווען זי האָט נישט מסכים געווען מיט זיינע באַמערקונגען, האָט ער זיך שטאַרק געכעסט און איר פאַר דער „חוצפה" געגעבן אַ שלעכטע מיינונג אין אירע אַקטן. זי האָט זיך דערפון גענומען צום האַרצן און קראַנק געוואָרן. דער שרייבער פון די שורות

איז דאָמאַלט געפאַרן צום שול-אינספּעקטאָר אונטערווענירן. דער הויפט-אינספּעקטאָר האָט נאָכאַמאַל באַזוכט די קלאַס פון דער לערערין הוט. זי איז געלעגן קראַנק. און איך האָב זי פאַרטרעטן. דער אינספּעקטאָר האָט פאַרהערט די קינדער און אַלץ איז געווען בסדר. דער הויפט-אינספּעקטאָר האָט פאַריכט אין די אַקטן די מונגל וועגן קלאַס און וועגן דער אַרבעט פון דער לערערין. אָבער אין עטלעכע חדשים אַרום איז די לערערין געשטאַרבן פון האַרץ-אַטאַק.

די יידישע לערער אין דער אַלגעמיינער שול זענען אַלע געווען קוואַליפּיצירטע, טייל מער באַגאַבטע און טייל — ווייניקער; טייל מיט מער אַרבעטס-נסיון און טייל מיט — ווייניקער, אָמער אַלע אָן אויסנאַם האָבן געשטרעבט צו העכערן זייער פאַך-ניוואָ. זיי האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די פעדאָגאָגישע קרייזקאָנפערענצן, וועלכע זענען פאַרגעקומען איין מאל אין חודש בשותפות מיט די פּוילישע לערער.

עס פלעגן געגעבן ווערן צוויי מוסטער לעקציעס און רעפּעראַטן. אונדזער שול האָט לויט דער ריי איינגעאָרדנט מיט אייגענע כוחות אַזעלכע פעדאָגאָגישע קרייזקאָנפערענצן. די אַמביציע פון די יידישע לערער איז געווען, אַז די מוסטער לעקציעס און די פעדאָגאָגישע רעפּעראַטן זאָל שטיין אויף אַ הויכן ניוואָ.

די שול האָט זיך דערוואָרבן אַ גוטן נאָמען, און דער פרעסטיזש פון די לערער איז געוואָקסן. דער ניוואָ פון די לימודים אין שול איז געווען אַ הויכער, די דערציונג פון אַלגעמיינעם שטאַנדפּונקט — אַ גוטע. אָבער פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט איז (לויט מיין מיינונג) דער חינוך נישט געווען קיין פולשטענדיקער, אָבער דאָך איז ער (אין פאַרגלייך מיט שולן פון דעם טיפּ אין אַנדערע שטעט) געווען פריי פון אַסימילאַטאָרישע טענדענצן. צום שבת פון די לערער דאַרף געזאָגט ווערן אַז קיין אַסימילאַטאָרן זענען צווישן זיי נישט געווען. בלויז איינער (פראַנקפורטסקי) האָט קיין יידיש נישט געקאַנט. אַלע איבעריקע זענען געווען מיטגלידער פון פאַרשידענע געזעלשאַפֿטליכע-און ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, און אַ גרויסער טייל פון זיי האָבן זיך באַטייליקט אַקטיוו אין יידישן געזעלשאַפֿט-ליכן און קולטורעלן לעבן. אייניקע פון זיי האָבן געאַרבעט אַקטיוו אין די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. דאָס האָט משפּיע געווען אויך אויף די תלמידים, און אויך זיי זענען געווען אָנגעשלאָסן ווער אין „בית יעקב“, ווער אין „השומר-הצעיר“ און ווער אין דער סקוויטן אָרגאַניזאַציע „פרייהייט“.

ס'איז אויך כדאי צו דערמאָנען עטלעכע שורות וועגן דער אַנטשטייונג פון דער שול:

נאָך אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופאַציע אין דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן עקזיסטירט אין שטאָט צוויי יידישע פּאַלקס-שולן. איין שול פאַר יינגלעך, אָנגעפירט דורכן לערער און עסקן משה האַלצמאַן, און די צווייטע — פאַר מיידלעך, פאַרוואַלטעט דורך דעם לערער און עסקן משה ראָף.

נאָך דער באַפרייונג פון פּוילן אין יאָר 1918, האָבן זיך די ביידע שולן צונויפגע-גאַסן אין איין קאָעדוקאַציע-שול, וועלכע איז פאַרמלוכה'שט געוואָרן און באַקומען דעם נאָמען „עפענטלעכע אַלגעמיינע שול“ („פּובלישנאַ שקאַלאַ פּאַוועשענאַ“) נומער 3 אין אסטראַוור-מאזיוויעצק. די אַלגעמיינע מלוכה-שול פאַר יידישע קינדער האָט עקזיסטירט 21 יאָר, (ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט-קריג אין יאָר 1939).

פאַר דער צייט פון דער עקזיסטענץ פון דער פּאַלקס-שול האָבן געאַרבעט פּאַלגנדיקע דערציער און לערער (לויטן אַלף-בית סדר):

1. בארלאס אברהם	12. עפשטיין פייגל
2. באנקער סאלא	13. פאביאן זאשיא
3. בלומאוויטש יצחק	14. פראנקפורטסקי עדעק
4. גלינקא לאה	15. קאפלעוויטש
5. האַלצמאן משה	16. ראף משה
6. הוט זאשיא	17. ראף פעשע
7. זלאטקעס בעלא	18. ראף קלארא
8. טשעכאנאוויטש אסתר	19. רעקאנט ברכה
9. לאווסקא חוה (עווא)	20. ראזענבערג
10. לאנגהאלץ הילעק	21. שטיינבערג ישראל
11. לאנדאו אידא	22. שטערנבערג העניע

ביים אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, האָבן געאַרבעט אין שול די לערער: באנקער, בלומאוויטש, לאווסקא, פראנקפורטסקי, ראף משה, ראף פעשע, שטערנבערג און שטיינבערג. פון די 8 לערער זענען 6 אימגעקומען דורך די נאַציס און 2 (בלומאוויטש יצחק און שטיינבערג ישראל) האָבן זיך על פי נס געראָטעוועט און לעבן אין ישראל. די מערהייט פון די תלמידים און תלמידות פון דער אַלגעמיינער פאַלקס־שול פאַר יידישע קינדער און דער רוב פון די לערער און דערציער זענען אימגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

די נעמען פון די פאַרמוטשעטע, געשחטענע, פאַרברענטע יידישע קינדער און זייערע לערער וועלן מיר אייביק געדענקען, און אויף צו להכעיס אונדזערע שונאים, וועלן מיר ווייטער שפינען די גאַלדענע פעדעם פון יידיש וויסן, פון יידיש־נאַציאָנאַלער קולטור אין אונדזער יידישער היים, אין ישראל, וו עס דערציט זיך אַ נייער געזונטער יידישער דור, וועלכער וועט נישט מער דערלאָזן אַז יידיש בלוט זאָל זיין הפקר.

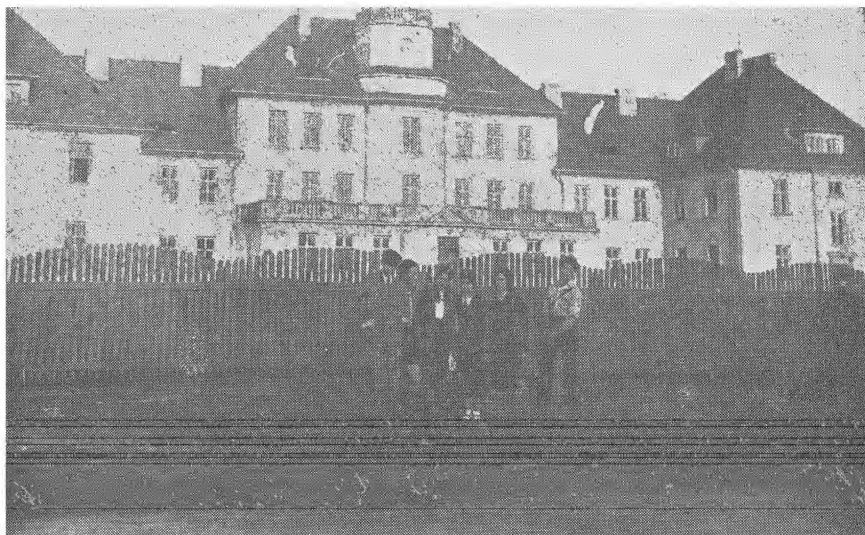
זיצן פון רעכטס: זלאטקעס, פראנקפורטסקי, גלינקא און עווא לאווסקא. שטייען פון רעכטס: ראף, רובינשטיין, ראף פעשקא, האלצמאן, שטערנבערג, רעקאנט, שטיינבערג און בארלאס.

פ. עפשטיין—פרעסבערג
ניו-יאָרק

עפענטלעכע אלעגמיינע שול

(געווי. לערערין פון דער יידישער פאָלקס־שול אין אסטראווע)

אסטראווע האָט צווישן ביידע וועלט־מלחמות געהאַט דריי פאָלקס־שולן — איינע פאַר יידישע און צוויי פאַר קריסטלעכע קינדער. אין דער יידישער שול האָבן געאַרבעט יידישע לערערס. עס זענען אויך געווען צוויי גימנאַזיעס — איינע פאַר יינגלעך און די צווייטע פאַר מיידלעך. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מען דאָרט נישט אָנגענומען קיין יידישע קינדער. ביים אָנהויב פון פּוילנס אומאַפהענגיקייט האָט מען דערלויבט דריי יידישע מיידלעך. איך בין אויך געווען איינע פון די דריי, וואָס מען האָט צום ערשטן אַריינגענומען. (די דריי יידישע קינדער האָט מען געזעצט אויף אַ באַזונדערע באַנק) דער אַנטיסעמיטיזם האָט דאָ כסדר געהערשט. דער דירעקטאָר טאפּאלינסקי האָט זיך אַמאָל אַוועקגעשטעלט רעדן וועגן זיינע איבערלעבונגען, און זיך צורעדט, ווי ער האָט אַמאָל געזוכט אַ געביידע פאַר אַ גימנאַזיע און ווען ער האָט שוין יא געפונען דעם פּאַסיקן פּלאַץ, האָט ער דערזען יידן אַרום דער געגנט, האָט ער נישט געקאָנט און נישט געוואָלט דינגען דאָס הויז פאַר אַ גימנאַזיע... מיר דריי האָבן זיך איבערגעקוקט אין אונדזערע הערצער האָבן געקלאַפט פאַר שרעק.

די פּוילישע גימנאַזיע.

פון אָנהויב האָט מען אונדז צוגעזאָגט (לויט דער קאָנסטיטוציע פון 3־טן מאי), פּרייהייט — דאָס הייסט: נישט שרייבן שבת. אָבער דאָס האָט נאָר אָנגעהאַלטן עטלעכע וואָכן און נאָכדעם האָט מען אונדז אַרויסגערופן שבת אויף אַ לעקציע צו שרייבן פון אַלגעברא, האָבן מיר זיי דערמאָנט אַז היינט איז שבת. האָט אונדז דער פּראָפּעסאָר

א קלאס פון שולע אין יאר 1929.

די קאלאניע אין יאר 1929.

פון מאַטעמאַטיק געוואָרנט, אויב מיר וועלן נישט שרייבן דעם מאַטעמאַטישן פראַבלעם צוליבן שבת, וועט ער פאַרצייכען נישט קיין גינסטיקע ציפער, דאָס הייסט — אַ 2. דאָס איז נאָר איין פאַל געווען פון די פיל אַנטיסעמיטישע שיקאַנעס. אַ צווייטן פאַל: ביי אונדז אויפן הויף האָט געוואָלט אַ פוילישער אַדוואָקאַט (אַרנאלד), ער האָט געהאַט אַ פאַרהייראַטע טאָכטער אין וואַרשע. און אין דער צייט פון וואַקאַציעס ווען זיינע אייניקלעך זענען געקומען קיין אסטראווע, האָבן מיר מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון הויז, ווייל די שקצים האָבן אונדז געשלאָגן און נאָכגעשריען פאַרשידענע זידל ווערטער.

די שול האָט זיך געפונען אַ ביסל ווייטער פון שטאָט אין צוויי געביידעס — איינע נעבן די אַנדערע, און אויפן הויף האָבן די לערער זיך געשפילט מיט די קינדער. דאָס ערשטע יאָר האָב איך געאַרבעט אין זאראמב מיטן לערער ישראל שטיינבערג אַלס לייטער. (1922—1923) פון 1923 ביז 1929 בין איך געווען איינע פון די לערער פון דער אסטראווער פאַלקס-שול. זי האָט געטראָגן דעם נאָמען „שקאַלאַ פאַוושעכנאַ נ.ו.“³ די באַדינגונגען זענען געווען זייער שלעכטע; קליינע צימערן און נישט גענוג לערער פאַר דער גרויסער צאָל קינדער.

אין 1923 האָב איך געהאַט אַ קלאָס פון 66 קינדער. ביים סוף פון יעדן שול-יאָר פלעגט יעדער לערער נעמען זיינע קינדער (דאָס הייסט זיין קלאָס) צום פאַטאַגראַפּיסט גאלדשטיין. אין 1929 איז מיר איינגעפאַלן צו אַרגאַניזירן אַ קאַלאָניע פאַר אַרימע קינדער. מיט דער הסכמה פון מישא ראף האָב איך זיך גענומען צו דער אַרבעט און אָנגעהויבן אַראָנזשירן אַ פאַרשטעלונג ווי אויך אַ באַלעט פון 12 קינדער פון קלאָס. איך האָב אויפגענייט פאַרביקע, פאַפירענע קליידער פאַר די קינדער פון באַלעט. צוויי אַנדערע לערער — זאשע פאביאן (אַ פידלער) און עדעק פראנקפורטסקי (אַ פאַניסט) האָבן מיר געהאַלפן איינרעזשיסירן דעם באַלעט. מיר פלעגן גיין מיט די קינדער צו די קאגאנס, וווּ ס'איז געווען אַן אַקטיאָר, אויף רעפּעטיציעס, דערנאָך האָב איך באַקומען דעם שטאַטישן טעאַטער פריי אָן אַפּצאָל פאַר דער פאַרשטעלונג, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַ שיינע הכנסה. מיר האָבן אויך באַקומען בעטן פאַר דער קאַלאָניע ווי אַ געשאַנק פון די נוטקעוויטשעס פון טאַרטאַק. צוויי פון זייערע קינדער האָב איך געהאַט אויף דער קאַלאָניע. געפּעס האָב איך באַקומען פון די ליכטענשטיינס אַלס אַ געשאַנק (זייער מיידעלע איז אויך געווען אויף דער קאַלאָניע) און שפייז — פון אַנדערע רייכע בעל-הבתים.

מיט דער הילף פון מיין מוטער און די פאַרזאָרגערין פון פראַוויאַנט און מיין שוועסטער אסתר, וועלכע האָט געפירט די בוכהאַלטעריע, איז געוואָרן רעאַליזירט מיין חלום פון אַ קאַלאָניע. כדי דער בודזשעט זאָל אויסהאַלטן, האָב איך געמוזט אַריינעמען אַ ביסל רייכע קינדער, ווייל אַ טייל קינדער זענען געווען פריי פון אַפּצאָל. אויף דער קאַלאָניע האָב איך געהאַט אַרום 30 קינדער און צוויי געדונגענע קעכניס. מיר האָבן פאַרבראַכט אַ פרוכטבאַרן זומער: 6 וואָכן פון פרישע לופט, פיזישע און גייסטיקע פאַרוויילונגען און גוט עסן. איך טרעף נאָך ביים היינטיקן טאָג אייניקע, וועלכע זענען געווען קינדער אויף דער קאַלאָניע, און מיר דערמאָנען זיך פון יענע זוניקע טעג אין זאמבראווער וואָלד — אין אסטראווע.

„לינת הצדק“

איינע פון די עלטסטע און וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אין אסטראווע איז געווען בלי ספק דער „לינת הצדק“, דאס ווארט „לינת“ זאגט שוין וועגן דער וויכטיקייט פון ארגאניזירן מענטשן, וועלכע זאלן מסכים זיין נאך א טאג פון שווערער ארבעט גיין נעכטיקן אדער ריכטיקער געזאגט, וואכן ביי קראנקע, פערטוישן די שוין מידע בני-בית, וואס קענען נישט מער זיך מטפל זיין מיטן קראנקן.

אין גרעסטן טייל פון די שטעט און שטעטלעך אין פוילן זענען נישט געווען קיין שפיטעלער. אין די גרויסע שטעט, ווו עס זענען געווען שטאטישע אדער רעגירונגס שפיטעלער, האבן די יידן, בפרט די רעליגיעזע — צוליב פערשידענע טעמים נישט געוואלט — אדער נישט — געקאנט אריינגיין.

א בלומעל טאג לטיבת „לינת הצדק“.

אן אויסנאם איז געווען דאס יידישע שפיטאל אויף „טשיסטע“ אין ווארשע. באוואוסט מיט זיינע גוטע דאקטוירים און טרייע איבערגעגעבענע קראנקן-שוועסטער, גוטע בעציאונג און בעהאנדלונג. דערפאר טאקי איז דארט שטענדיק געווען פול און עס איז געווען שווער — אנצוקומען, בפרט פון די פראווינץ-שטעט. דעריבער איז דער גרעסטער טייל קראנקע געבליבן אין די שטיבן, אין ענגשאפט און ארימקייט, געפאלן צו לאסט די שטוב-מענטשן, וועלכע זענען געפאדן פון מידקייט און אויך נישט פערמאגט די נויטיקע כלים פאר א קראנקן.

לכן איז די חברה „לינת הצדק“ געווען איינע פון די וויכטיקסטע און פאפולערסטע אינסטיטוציעס אין שטאט, און געבארגט כלים פאר די קראנקע אן אויסנאם ארים און רייך, געגעבן א דאקטאר און מעדיקאמענטן פאר ארימע, סירוב בחינם.

ס'איז קלאר אז אזא פערצווייגטע ארבעט האט געפאדערט פיל מיטא-בעטער און

העלפער, און אַזעלכע האָבן זיך געפונען, זיי האָבן זיך בעיקר רעקרוטירט פון „עמך“, נאָר דער סעקרעטאַר וואָס האָט דיזשורירט אַ גאַנצן טאָג, האָט באַקומען געצאָלט. היינט איז שווער זיך פאַרצושטעלן — דער יונגער דור וועט עס זיכער נישט פערשטיין — די מסירות־נפש פון די מענטשן, איבערהויפט די קליין הענדלער, בעלי־מלאכות אַרבעטער און האָראַפּאַשניקעס, וועלכע האָבן נאָך אַ גאַנצן טאָג שווערע אַרבעט, זיך מתנדב געווען צו גיין אויפּוואַכן ביי נאַכט ביי אַ קראַנקן, אַ נישט איבעריקע אַנגענעמע אַרבעט. ס'איז אויך שווער זיך פאַרצושטעלן די האַרמאָניע און צוואַמענאַרבעט פון פאַרשידענע שיכטן און די באַציונג פון איינעם צום צווייטן.

דאָ דאַרפן דערמאָנט ווערן עטלעכע פון די דאָזיקע עסקנים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט פאַר דער זאך.

דער ערשטער ר' אפרים ריבאק, גערופן — „פראים דער היטלמאַכער“, אַ פשוטער ייד מיט אַ גוט האַרץ. ער האָט שווער געאַרבעט צו בעשפייזן זיין גרויסע משפחה. אין די פרייע נעכט, געמאַכט היטלען און בייטאָג געפאָרן אויף די מערק און ירידים פאַרקויפן די סחורה, צוריק קומענדיק אַ מידער פון וועג האָט ער שנעל אָפּגעגעסן און אַוועק אין „לינת הצדק“, זיך אינפאַרמירן וואָס איז געשען אין משך פון טאָג און צו מען גייטיקט זיך אין זיין הילף. ער האָט פאַרבראַכט פיל שעה'ן אין „לינת הצדק“, געוואוסט פון אַלע צרות אין שטאָט, אַליין געהאַלפן אַדער געזוכט אַנדערע זאָלן העלפן, אַליין געגאַנגען נעכטיקן ביי קראַנקע און געזוכט אַנדערע זאָלן גיין, געפרעגט וואָס דער חולה מאַכט, געגעבן עצות, און אויך איבערגעפירט קראַנקע אין שפיטאַל אין וואַרשע, ווען עס איז געווען גייטיק.

דערצו איז כדאי צו דערציילן אַן אינטערעסאַנטן עפיוֹד:

בעת מרגלית איז געווען מיטגליד אין שטאָט־ראַט, האָט אים ר' אפרים ריבאק אַמאָל אויפּגעוועקט נאָך האַלבע נאַכט פון שלאָף, ער זאָל מיט אים גיין צום שטאָט־ראַט פּרעזידענט אַרייַנצונעמען אַ באַשיינונג, וואָס איז געווען נויטיק איבערצופירן אַ שווער־קראַנקן קיין וואַרשע צום אָפּערירן. עס האָט גאָר נישט געהאַלפן, און זיי זענען ביידע אַוועק צום פּרעזידענט, נאָכן באַקומען דאָרט דעם נויטיקן דאָקומענט, איז ער מיט דעם קראַנקן אָפּגעפאָרן קיין וואַרשע און געראַטעוועט אַ מענטש פון טויט.

דער צווייטער איז געווען ר' לייבל אולשאקער. אויך ער האָט זיין לעבן געווידמעט דעם „לינת הצדק“ הגם ער אַליין איז קראַנק געווען אויף אַ האַרץ קראַנקהייט האָט ער דאָך פאַרגעזעצט זיין טעטיקייט. ער איז געווען דער „מאַגאַזינער־קאַסירער“ פון „לינת הצדק“, און שטרענג אָפּגעהיטן די „משכנות“, וואָס די חברה פלעגט נעמען אַלס גאַראַנטיע אויף אויסגעבאָרגטע מעדיצינישע און סאַניטאַרישע כלים.

און צום סוף עטלעכע ווערטער געווידמעט דעם פאַרזיצער פון דער חברה „לינת הצדק“ ר' מרדכי כהן, וועלכער איז געשטאַנען אין שפיץ פון דער אינסטיטוציע זייט זיין צוריקומען פון רוסלאַנד אין יאָר 1922 ביזן אָפּפאָרן קיין ארץ ישראל אין 1937.

אַ גאַנצע וואָך איז ער געווען מחוץ דער שטאָט און פלעגט קומען פרייטיק פרי ביז מאָנטיק פרי, אין די פאַר טעג האָט ער זיך געווידמעט דעם „לינת הצדק“ און געווען זיין לעבנס־נערוו.

„בלעדו לא ירים איש את ידו“ — אַן זיין באַשטעטיקונג איז קיין זאך נישט געטון

געוואָרן.

ער איז נפטר געוואָרן אין ישראל, כ"ח תשרי תשי"ז.

יהא זכרם של כל העסקנים האלה ברוך לנצח!

הכנסת אורחים

צווישן דעם צעטל אינסטיטוציעס אין אסטראווע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט צדקה־ענינים וווּ חברה „תלמוד תורה“, „לינת הצדק“ און „הכנסת כלה“, איז אייך געווען אַ חברה „הכנסת אורחים“. ווען זי איז געגרינדעט געוואָרן איז מיר גענוי נישט באַווסט. אָבער איך געדענק איר פון יאָר 1895 ביז מיין פאַרלאָזן אסטראווע — פאַרנדיק קיין אַמעריקע אין 1920.

די אויפגאַבע פון דער נאָבעלער אינסטיטוציע איז, פאַרשטענדלעך געווען צו באַזאָרגן אַז די אַרימע־לייט פון אַנדערע שטעט אָדער שטעטלעך זאָלן אין אסטראווע האָבן פלאַץ איבערצושלאָפן אַ פאַר נעכט, און זעלטן ווער האָט זיך דערין נישט גענויטיקט. יעדער פרעמדער האָט געוואלט ווי ווייט מעגלעך עפעס צוזאַמען קלייבן, האָט ער געדאַרפט באַזוכן יעדעס הויז אין שטאָט און די נדבות זענען אייך נישט געווען צו גרויסע אין יענער צייט.

דער גבאי אָדער שמש פון הכנסות אורחים האָט פערזאָרגט די אורחים מיט קליין־געלט צו געבן רעשט פון דער באַקומענע מטבע צו דעם צוועק איז פאַרשפרייט געוואָרן געשטעמפלטע צעטעלעך פון „הכנסת אורחים“. אַזאַ צעטל איז ביי אַלע אסטראווער יידן באַטראַכט געוואָרן ווי אַ האַלבער גראַשן (די גרויס פון רוב נדבות). ס'זענען אויך געווען איסנאַמען, אָבער אין יעדן פאַל, איז דער אַרימאָן נויטיק געווען אַ בחנמ'דיק אַרט צו שלאָפן, און דאָס האָט די חברה „הכנסת אורחים“ בעזאָרגט, און אויך אַ שמש צו האַלטן אָרדנונג.

דער נאָמען פון גבאי איז אין משך פון דער צייט געווען: ר' הירש מרדכי דער מוליאַר, (געמאַכט אויוונס און קוימענס צום באַקן און קאָכן, זיין אַרבעט איז געווען באַרימט ביי יעדן), די שמשים בעת דער צייט; דער ערשטער, ר' יענקיל נאכער, דער צווייטער ר' בייניש בעטשקא, (אַ דרדקי מלמד, אַ דאַרער ייד אָן אַ באַרד, נישט ראַזירט חלילה, נאָר פון נאַטור אַזוי) און דער דריטער, ר' אברהם מאַרקוס.

די הכנסה פון דער חברה איז געווען פון מיטגלידס־אַפּאַל, אויך פלעגט דער שמש יעדן פרייטיק באַזוכן אַלע יידישע הייזער און באַקומען אַ קאַפּיקע, 2 און אפשר 3 אויך. צו דעם אַלעמען האָט אויך די חברה, (ווי אַלע חברות), פאַרמאָגט אַ רעקורזיט פון פערשידענע מלבושים צו פאַרשטעלן זיך ווי אפיצערן, גענערעלער מיט שווערדן צו יעדער שמחה אין שטאָט. אין די מלבושים און מאַסקעס, מען זאָל זיי נישט דערקענען, זענען זיי אויף שמחות געגאַנגען קלייבן נדבות. באַזונדערס פורים האָבן זיך עטלעכע אַפּטיילונגען צעטיילט אין פאַרשידענע ריכטונגען איבער דער שטאָט און באַקומען גרעסערע נדבות, און דערצו זיך משמח געווען מיט שמחת פורים און מפלת המן, והעיר אסטראווע „צהלה ושמחה“.

יעצט שטייען מיר מיט געבויגענע קעפּ און צעבראַכענע הערצער און טרויערן אויף אונדזער געבוירן־שטאָט מיט אירע טייערע, ליבע און חשובע יידן, אומגעבראַכט דורך די רוצחים, ימח שם.

צו אייך אַלע אסטראווער יידן איבער דער גאַנצער וועלט, און ספעציעל אין ארץ ישראל, זייט געשטאַרקט, חזק ואמץ.

משה יצחק טאפעל

ניו־יורק

סיני כץ חיפה

די „גמילות־חסדים“ קאסע

„על שלושה דברים העולם עומד. על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים.“ די לעצטע מצוה האָבן כמעט אַלע יידן מקיים געווען, אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן האָט עקזיסטירט אַ גמילות־חסדים קאסע. אויך ביי אונדז איז אין יאָר 1928 געוואָרן געגרינדעט אַזאַ קאסע, לויט דער איניציאַטיווע פון בעווזסטן עסקן ר' מיכאל בר' איסר טייטל.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין יענער צייט איז געווען זייער אַ שווערע, די בעלי־מלאכות האָבן נישט געהאַט פאַרוואָס צו קויפן רוי־מאַטעריאַל און כלים צו דער אַרבעט. אויך די קליינע סוחרים האָט געפֿעלט געלט צום מסחר.

אין שטאָט זענען געווען 2 באַנקען: איינער פֿאַר בעלי־מלאכות און דער צווייטער — פֿאַר סוחרים. אָבער אויך זיי זענען געשטאַנען פֿאַר אַ צוואַמענברוך, ווייל די בעלי־חובות האָבן נישט געקאָנט צאָלן די וועקסלען אין דער צייט. דאָן האָט זיך דערוועקט דער געדאַנק וועגן שאַפן אַ גמילות־חסדים קאסע צו העלפן די באַדערפֿטיקע מיט הלוואות, אויסצוצאָלן אין קליינע ראַטעס אָן פּראַצענט.

עס זענען געווען נישט ווייניק פּעסימיסטן, וועלכע האָבן נישט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון דער קאסע, ווייל אין יענער שווערער צייט איז דאָס עפענען אַ קאסע ווירקלעך געווען אַ געוואַגטער שריט, און פֿאַר אַ טייל — אַ חלום. קיינער האָט נישט געגלויבט אַז מען זאָל קאָנען שאַפן גרעסערע סומען.

אָבער אַדאָנק דער עקשנות, ענערגיע און איבערגעגעבנקייט צו דער זאַך פון דעם גרויסן ייד ר' מיכאל טייטעל און די אהבת־ישראל זיינע, האָט זיך אים איינגעגעבן די אינסטיטוציע צו שאַפן און אַוועקצושטעלן אויף די פיס.

ער האָט צעטיילט די שטאָט אין ראַיאָנען און משפּיע געווען אויף עסקנים זאָלן גיין באַזוכן אַלע הייזער צו באַקומען שפּענדן, צו דערמעגלעכן צו גרינדן די אינסטיטוציע און אָנהויבן איר טעטיקייט.

אויך ר' מיכאל איז טראָץ זיין שוואַכן געזונט נישט געבליבן זיצן אין שטוב און האָט אויף זיך אויך גענומען צו באַזוכן די רייכערע בעלי־בתים אין שטאָט און קיינער, פֿאַרשטענדלעך, האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט צו געבן אַ פיינע נדבה.

די קאסע האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין 19.12.1828 און דער בילאָנס פון ערשטן יאָר פון איר אַרבעט (1929) ווייזט אויף 988 הלוואות צו 346 לווים אויף אַ סומע פון 66.846 פּוילישע זלאָטעס, דאָס איז אַ גענוגנדיקער בעווייז אויף דער וויכטיקייט פון דער אינסטיטוציע.

די הלוואות האָט מען צוריק געצאָלט אין חודשליכע ראַטעס מיט אַ מינימאַלן אָפּצאָל צו דעקן די הוצאות פון דער קאסע.

די לווים האָבן געטראָגן די פֿאַראַנטוואָרטליכקייט פֿאַר די גאַנצקייט פון דער קאסע און האָבן זיך באַמיט צו זיין פינקטלעך אין די צאָלונגען, וויסענדיק אַז דאָס איז דער פונדאַמענט צו זייער עקזיסטענץ. בפרט נאָך דעם ווי די 2 בענק האָבן זיך צוואַמענ־געבראַכן און נישט געקאָנט צוריק צאָלן די אָפּשפּאַרונגען, און שוין ממילא נישט געגעבן נייע הלוואות.

די קאסע האָט געפירט די פֿאַרוואַלטונג, וואָס איז געוויילט געוואָרן אויף אַן

אַלגעמיינע פערזאָמלונג, אָנהויב 1929 אין „באַנק ארדזשיאַלאָווע“ און באַשטאַנען פון: גרינדער פון דער קאַסע ר' מיכאַל טייטל — פאַרויצער; ר' אהרן יאשינסקי — וויצע פרעזעס; יונה אסטריאק — קאַסיר; חיים עסטריק — פאַרוואַלטונגס־מיטגליד און לייבל מרגלית — ערשטערעטאָר און פירער פון פראַטאַקאַל. אַלס טעכנישער סעקרעטאַר מיט פענסיע האָט געאַרבעט ביזן מלחמה־אויסברוך ר' שמואל ריבא, וועלכער איז געווען איבערגעגעבן צו דער אַרבעט בלב ונפש.

אויך דער געוועזענער וויצע־בירגערמייסטער ישראל זלאַטקעס האָט פיל געהאַלפן ביים גרינדן און פאַרפעסטיקן די קאַסע און פלעגט זיך אינטערעסירן מיט דער אינסטיטוציע אַלע יאָרן פון איר עקזיסטענץ.

כדי צו פאַרגרעסערן אירע הכנסות האָט די גמילות־חסדים קאַסע אין ווינטער 30—1929 איינגעפירט אַ „ספר הזהב“ (א „גאָלדן בוך“). אויף אַ גראַנדיעזע פאַרזאַמלונג צו דעם צוועק האָט מען פאַרקויפט פיל בלעטער אין דעם בוך, וווּ עס איז געוואָרן פאַרשריבן דער נאָמען פון שפענדער.

נאָכן טויט פון גרינדער ר' מיכאַל טייטל ז"ל, איז געוואָרן פרעזעס ר' אהרן יאשינסקי. ער האָט געפירט די אינסטיטוציע מיט ווערדע און טרייהייט. אין חודש תמוז—יוני 1932, איז געוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג: פרעזעס — אהרן יאשינסקי; וויצע פרעזעס — מרדכי כהן; קאַסיר — יונה אסטריאק; מיטגלידער: חיים עסטריק, משה ראזענצווייג, יוסף פראוודע, אהרן פרייליך און אברהם וואגמאן. צו דער רעוויזיר קאָמיסיע אין אַלע יאָרן האָבן געהערט: דוד ליכטענשטיין, יצחק מארגענשטערן און ייבדל לחיים, חיים יצחק גלינקא, וועלכער לעבט מיט אונדז אין ישראל.

אויף די וויכטיקייט פון דער אינסטאַנץ קאָן ווייזן דער פאַקט וואָס אויף דער פאַרזאַמלונג אין 1932 איז געלייענט געוואָרן דער בילאַנס פאַר 3½ יאָר טעטיקייט, לויט וועלכן ס'זענען געגעבן געוואָרן אין משך פון דער צייט (פון 19.12.28 ביז 1.6.1932) 3670 הלוואות אויף אַ סומע פון 287.000 זלאָטעס, צו 250 סוחרים, 230 בעלי־מלאכות, 150 צו אַנדערע ווי: פישער, קצבים, טרעגער און בעלי־עגלות.

די פאַרזאַמלונג אין יאָר 1934, קורץ פאַר מיין אָפּפאַרן קיין ארץ ישראל, האָט אויף מיר געמאַכט אַן איינדרוק צוליב די פיל אַנטיילנעמער מיט אינטערעס צו דער אינסטיטור ציע צו העלפן איינער דעם צווייטן. זאָל דער זכרון פון די אַלע וועלכע זענען געשטאַרבן אָדער אומגעקומען ביים גרויסן חורבן, בלייבן ביי אונדז טייער און הייליק אויף אייביק. ונשמותיהם צורות בצרור החיים.

די בענק אין שטאט

ווי אין אַ שטאָט מיט אַן אַנטוויקלטן מסחר, וואָס איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט גרעסערע און קלענערע שטעט, האָט אויך אונדזער שטאָט זיך גענויטיקט אין קרעדיט אַנשטאַלטן.

אַמאָליקע צייטן זענען געלט־איבערווייזונגען און אַנדערע אָפּעראַציעס געמאַכט געוואָרן דורך פּאַסט אָדער פאַרמיטלונג פון די גרעסערע שטעט. די וואָס האָבן זיך גענויטיקט אין הלוואות האָבן געמוזט אַנקומען צו מעקלערס און פּריוואַט פּערזאָנען אויף גרויסע פּראָצענט־צינאָן.

די פּאַלקס־קאַסעס האָבן זיך באַזירט אויף קעגנזייטיקע הילף. ווער עס האָט זיך דערין גענויטיקט, האָט זיך פאַרשריבן אַלס אַ מיטגליד און איינגעצאָלט 10% פון דער געבעטענער הלוואה, צו באַצאָלן אין וואַכנטליכע ראַטן. די הלוואות זענען געגעבן געוואָרן אויף וועקסלען מיט זשיראַנטן. די קאַסעס זענען געשטיצט געוואָרן פון דער געזעלשאַפּט „ייקא“ וועלכע האָט אינוועסטירט געוויסע סומען צו פאַרגרעסערן דעם אומזאָץ־קאַפיטאַל. אויך אין אסטראווע איז געגרינדעט געוואָרן אַזאַ קאַסע, אין שפיץ פון וועלכע עס איז געשטאַנען דער ד״ר ראובן קליאטשקא.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914, ווען עס איז געוואָרן אויסגערופן אַ מאראטאָריום אויף די חובות, און די גרעסערע סוחרים און געשעפטסלייט זענען אַוועק קיין רוסלאַנד און עס זענען נאָר געבליבן אין שטאָט די דלות־העם, איז די אַרבעט פון דער קאַסע געוואָרן אָפּגעשוואַכט ביז זי האָט זיך אינגאַנצן ליקוידירט. ערשט אין יאָר 1924, ווען דער מסחר האָט זיך צוריק אַביסל סטאַביליזירט, האָבן די סוחרים איינגעזען די וויכטיקייט פון צוריק עפענען אַזאַ אינסטיטוציע און ס׳איז געגרינדעט געוואָרן די סוחרישע באַנק אונטערן נאָמען „באַנק ספּולדזשעלטיש“.

אין משך פון דער צייט ווען די באַנק האָט פּראָספּערירט איז דער נאָמען געוואָרן געענדערט אויף „באַנק קופּצאָו אי פּשעמיסלאַווצווי“ (סוחרים און אינדוסטריעלער באַנק), און זיך גערעכנט אַלס די ציוניסטישע באַנק. דירעקטאָר פון באַנק איז אַלע יאָרן געווען ה' משה גוטמער.

נישט לאַנג נאָך דעם האָט זיך (צו ערשט אין אַ קליינע פּאַרם), אויך געגרינדעט אַ האַנטווערק־באַנק. מיט דער צייט האָט זיך די באַנק פאַרגרעסערט און אַרומגענומען פאַרשידענע ספּערן און שיכטן אין שטאָט און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אינסטיטוט ציע פון „אגודת ישראל“. דירעקטאָר איז געווען יצחק בושאזע.

דאָס האָט געדויערט ביז די יאָרן 30—1929 ווען די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט האָט זיך צוליב פאַרשידענע סיבות געפונען אין אַ שווערן צושטאַנד, און די סוחרים האָבן נישט געקאָנט נאָכקומען זייערע פאַרפליכטונגען. אויך די גרויסע מיל אין שטאָט „אויטאמאט“ וואָס האָט געגעבן פרנסה פיל הונדערטער משפחות און געהאַט געשעפטליכע באַצויגנען מיט די בענק, האָט זיך איינגעבראַכן און אָפּגעשטעלט די צאָלונגען, דאָס אַלץ האָט געוויקט אויף דער לאַגע פון די ביידע פינאַנסיעלע אינסטיטוציעס אין שטאָט, אונטער־געריסן זייער עקזיסטענץ, פּרעסטיזש און צוטרוי פון דער באַפּעלקערונג.

נאָך עטלעכע יאָר ראַנגלען זיך מיט דער שווערער לאַגע האָבן די בענק געמוזט זיך אונטערגעבן דעם גורל פון דער צייט, און סוף כל סוף זיך ליקוידירן. אַריה (לייב) מרגלית

די מיל „אויטאמאט“ פון קאגאן און שותפים

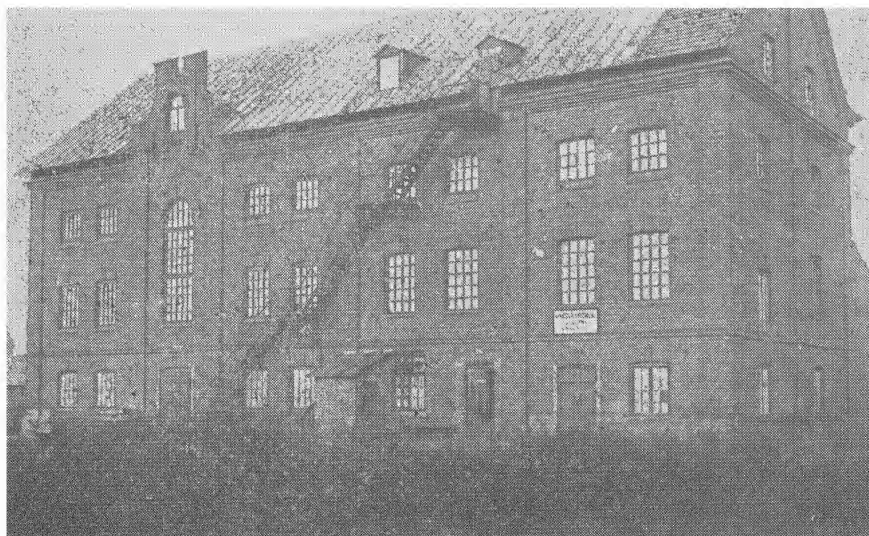
דער קאלאריט פון שטאָט וועט נישט זיין פולקאם ווען עס וועט נישט געשריבן ווערן וועגן די גרעסטע אונטערנעמונג אין שטאָט. די פאַראַווע מיל „אויטאָמאַט“ וועלכע איז געווען איינע פון די גרעסטע מילן אין פוילן און איז באַרימט געוואָרן מיט איר גוטן קוואַליטעט מעל — די בעסטע אין גאַנץ פוילן.

פון דער מיל האָבן זיך דערנערט — דירעקט און אומדירעקט — עטלעכע הונדערט פאַמיליעס, סוחרים אויפקויפער פון ווייץ פאַר דער מיל, און קויפערס פון מעל און קלייען. זי האָט אויך באַשעפטיקט צענדליקער אָנגעשטעלטע פאַך־מענער, בעאַמטע, אַרבעטער, פּורמאַנעס, טרעגער א. א.

די יידן אין שטאָט האָבן זיך געגרויסט מיט דער אונטערנעמונג, וועלכע האָט געהאַט אַ שם אין גאַנצן פוילן, און האָט תמיד געשטרעבט צו פאַרבעסערן די פּראָדוקציע. די פּראָדוקציע האָט דערגרייכט צו אַלע עקן פוילן און געהאַט אַ גוטן שם.

די אייגנטימער: קאגאן, ברידער טרייסטער און באַנדרימער זענען געווען נאַציאָנאַל געשטימט און תמיד געשפּענדעט מיט אַ ברייטע האַנט אַלע אינסטיטוציעס אין שטאָט, אויך די נאַציאָנאַלע קרנות ווי קרן־קיימת און קרן־היסוד.

חיים גלינקא

די מיהל „אויטאָמאַט“.

אַ גרופע אַרבעטער — דער ערשטער לינקס יצחק טייטל.

דער בראַוואַר אין אסטראו

די ביר-ברויעריי האָט געגרינדעט סוף פון 19טן יאָרהונדערט דער סוחר און אונטערנעמער ר' זאב טייטל, איינער פון דער פאַרצווייגטער משפּחה טייטל אין שטאָט, נפטר געוואָרן אין יאָר 1910 אין עלטער פון 75 יאָר.

דערנאָך איז דער „בראָוואַר“ אַריבער בירושה צו די זין מיכאל, בערל, העסל און די איידעם איסר וועלטשער און חיים יעקב זוויקעלסקי.

די טעכנישע אַרבעט (דאָס ביער קאַכן) האָט געפירט יצחק טייטל, דער זון פון מיכאל און פייגע טייטל. ער האָט זיך פאַרפּולקאמט אין דעם פאַך אין דייטשלאַנד, ווי ער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס גוטער מייסטער אין דער בראַנזשע. אַ דאָנק אים איז דאָס ביר געווען פון הויכער קוואַליטעט און געוואָרן געפאָדערט אין דער גאַנצער סביבה, אַפילו ביז וואַרשע.

אין דער ברויעריי האָבן בערך געאַרבעט פופציק אַרבעטער, דערפון צוויי דריטל יידן, די באַצוינגען צווישן די בעלי-בתים און אַרבעטער זענען געווען מוסטערהאַפּטע. קיינמאָל זענען דאָרט נישט אויסגעבראַכן קיין שטרייקן. די בעלי-בתים האָבן אַליין, אין פאַרזעלטיג צו די קויף-פרייזן, דערלייגט צום שכירות, די אַרבעטער האָבן געהאַט סאַציאַלע-הילף און פאַרשידענע פריווילעגיעס.

דאָס איז אויך געווען אַ דאָנק דעם פירער פון „בונד“ אין שטאָט, אליהו קאסאווער. (אגב אַליין אַ רעליגיעזער ייד, געאַנגען יעדן טאָג אין שול דאָוונען און תהילים זאָגן). ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די אַרבעטער.

איבערגעגעבן פון פרוי חנה'טשע טייטל אין ישראל

טוביה מאקאווער
בני ברק

„אגודת ישראל“

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע בעתן ערשטן וועלט־קריג זענען געווען צוגעטיילט ביי דער דייטשער אדמיניסטראטיווער מאכט צוויי באַוויסטע אַרטאָדאָקסישע רבנים: ד״ר פנחס כהן און ד״ר עמנואל קארליבאך — תלמידים פון הרב הגאון ד״ר שמשון רפאל הירש זצ״ל.

נאָכן באַקאַנען זיך אַ געוויסע צייט אין פּוילן מיט דעם רעליגיעזן יידנטום אויף אַלע געביטן, האָבן זיי זיך גענומען צו אַרגאַניזירן אונטערן נאָמען „אגודת ישראל“. דער ציל פון „אגודת־ישראל“ איז געווען צו פאַרשטאַרקן די אויפזיכט אויף דעם תורה חינוך ביי דער יוגנט, שטיצן די מוסדות התורה, האָבן די אויפזיכט איבער כשרות און בכלל רעפּרעזענטירן דאָס רעליגיעזע יידנטום כלפי פנים און חוץ. צו דעם צוועק זענען כמעט אין אַלע שטעט צונויפגערופן געוואָרן גרינדונגס־פאַרנאָמלונגען און ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן ועדים אַדורכצופירן דאָס פראָגראַם פון „אגודת־ישראל“. אויך אין אסטראווע איז חול המועד פסח תרע״ו — 1916 צונויפגערופן אַ גרינדונגס־פאַרנאָמלונג מיט אַ גרויסן עולם פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דורך פאַרשידענע רעדנער איז ברייט אַרומגערעדט געוואָרן דער ציל פון „אגודת־ישראל“ און איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו גרינדן ביי אונדז אין שטעטל אַזאַ אגודה.

עס איז אויך באַלד אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרנאָמלונג פון אנשים חשובים: ווי — ר' מענדל גאלדוואסער, ר' יוסף וואלף רעקאנט ז״ל, ר' אברהם יעקב פרידמאן, ר' אליהו לאָר, ר' אברהם פעצניער, ר' נפתלי פאלגאן, ר' דוד מינצבערג, ר' משה ראזענצווייג הי״ד, ר' יוסף בער שטיצבערג נ״א. א.

די אגודה האָט אַרויסגעוויזן אַן ענערגישע טעטיקייט אויף אַלע געביטן. באַלד אין אָנהויב פון אַנטשטיין פון דער אגודה האָט די דייטשע אַקופאַציע מאַכט פאַרעיקטירט צו מאַכן פאַרשידענע רעפּאַרמען אין חינוך־וועזן, וואָס האָבן געדראָט אַ גרויסע סכנה די חדרים און דעם גאַנצן רעליגיעזן חינוך בכלל, די „אגודת־ישראל“ האָט גלייך אונטער־גענומען אַ שטאַרקע קעגן־אַקציע און נאָך פיל אינטערווענצן האָט די מאַכט זיך צוריק געצויגן פון איר פראַיעקט.

אין דער זעלבער צייט האָבן — צוליב פאַרשידענע סיבות — די פריוואַטע חדרים נישט געקאָנט עקזיסטירן, און דער רעליגיעזער חינוך איז געוואָרן שטאַרק אָפּגעלאָזן, דאָן האָט די אגודה רעאַרגאַניזירט די פריערדיקע „תלמוד־תורה“ און ישיבה אויף באַטאַרעגאַ גאַס און אַוועקגעשטעלט אַ מוסטער־האַפּט חדר־כללי מיטן נאָמען „יסודי־התורה“. דער חדר „יסודי התורה“ האָט געהאַט אַ פערסאָנאַל פון די בעסטע מלמדים אין שטאָט: ר' אברהם יצחק פערקאל, ר' שמואל לייב קאגאן ז״ל, ר' חיים יעקב לאוואטאנאָ וויטש, ר' לייביש קאלניאק, סאקאלער מלמד, דער שניאדאווער מלמד, ר' יוסף סרעברניק, ר' לייבל פאלגאן, ר' זונדל בריסק הי״ד, און די מנהלים ר' אבא רושניאק, ר' שלום דארעמבוס הי״ד.

עס איז אויך געלערנט געוואָרן אין אַ היפשע מאָס למודי חול, אונטער דער פירונג פון באַווסטן לערער און פּעדאָגאָג משה האַלצמאַן ע"ה.

עס איז אַ פּאַקט אָז כּמעט אַלע רעליגיעזע עלטערן האָבן אָפּגעגעבן זייערע קינדער אין חדר „יסודי התורה“. דער שכר לימוד איז געווען זייער אַ מינימאַלער, ס'רוב אין גאַנצן בחינם.

שפּעטער, ווען דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך עטוואָס געבעסערט, האָבן זיך געעפנט אויך פריוואַטע חדרים, אַזוי אַרום איז כּמעט געלייזט געוואָרן די פּראָגע פון רעליגיעזן חינוך אין שטאָט.

די „אגודת־ישראל“ האָט אויך געגרינדעט אַ „בית־יעקב“ שול פאַר מיידלעך. אין דער שפיץ פון דער בית־יעקב שול איז געשטאַנען דער תלמוד־חכם און משכיל הרב ר' דוד מינצבערג זצ"ל. אַן איידעם פון ר' אלי' לאך. אַדאַנק אַזאָ אויטאָריטעט און פערזענלעכקייט איז די בית־יעקב שול געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניוואָ.

אונטער דער פאָן פון „אגודת־ישראל“ האָט זיך אויך געגרינדעט אַן אָרגאַניזאַציע פון בנות־אגודת ישראל און נשי־אגודת ישראל. די מיטגלידערניס פון דער בנות אָרגאַניזאַציע זענען באַשטאַנען פון מיידלעך נאָכן שול־עלטער. עס איז פאַר זיי געווען איינגע־אָרדנט פאַרשידענע פאַרלעזונגען אויף רעליגיע און תלמודיש וויסנשאַפּטליכע טעמעס דורך אַרטאָדאָקסישע פערזענלעכקייטן מיט מינצבערגן בראש.

דאָס איז געווען אַ דור פון רעליגיעזן שטאַלצע יידישע טעכטער. זיי זענען נישט אָפּגעשטאַנען פון די תלמידות פון אַנדערע שולן אויך אין וועלטליכע וויסנשאַפּט.

אויך פאַר די נשי־אגודת ישראל פלעגן פאַרקומען פאַרשידענע פאַרלעזונגען אויף רעליגיעזע וויסנשאַפּטליכע טעמעס. זיי האָבן אויך אַרויסגעוויזן אַן ענערגישע טעטיקייט אין די פאַרשידענע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

אַ גרויסן אַנטייל האָבן זיי גענומען אין דער עקזיסטענץ פון דער גרויסער נאָוואַראַדקער ישיבה ביי אונדז אין אסטראווע. זיי האָבן געגרינדעט אַ ספּעציעלן פרויען קאָמיטעט („למען הישיבה“) פון די אָנגעזענסטע פרויען אין שטאָט, בראש מיט דער באַווסטער צדקנית און בעלת צדקה רבקה רעקאַנט. זיי האָבן אויך געזאָרגט פאַר אָרדנונג אין קיך און האָבן אויך פון צייט צו צייט אַדורכגעפירט זאַמל־אַקציעס פון געלט, וועש און מלבושים.

אויפן געביט פון געזעלשאַפּטליכע טעטיקייט האָט די אגודה פאַרנומען אַן אָנגעזענעם אַרט.

ביז דעם 24טן יאָר, ווען עס איז דערשינען דער פילסודסקי דעקערט וועגן דעמאָ־קראַטישע וואָלן צו די יידישע קהילות, איז די קהילה־פאַרוואַלטונג באַשאַנען פון 4 פערזאָן — אַלע אגודה מיטגלידער: ר' אברהם יעקב פרידמאַן, ר' אלי' לאך, ר' מענדל גאלדוואסער און ר' יוסף זאב רעקאַנט.

ווען דער אסטראווער רב ר' יוסף קאליש זצ"ל (שפּעטער אַמשינעווער רבי) האָט אין יאָר 1917 פאַרלאָזט די אסטראווער רבנות און פאַרנומען זיין פּאָטערס אַרט אין אַמשינאוו, האָט די אגודה אין יאָר 1919 אַדורכגעפירט אַלס אסטראווער רב דעם באַווסטן גאון ר' מאיר דן פלאצקי זצ"ל, אַ מיטגליד פון דער אַלועטלעכער אגודה צענטראַלע.

נאָכן פאַרעפּענטליכן דעם פילסודסקי דעקערט וועגן דעמאָקראַטישע וואָלן האָט די אגודה גענומען אַ לעבאַפּטן אַנטייל אין די וואָלן און באַקומען אַ מערהייט — סיי אין קהילה ראָט און סיי אין דער פאַרוואַלטונג. פון די 12 מיטגלידער אין ראָט האָט זי באַקומען 7. אין פון 8 מיטגלידער אין פאַרוואַלטונג — 6.

די מיטגלידער פון ראט זענען געווען: יושב ראש ר' דוד ליכטנשטיין, ר' אברהם יעקב פרידמאן, ר' משה פאקשיווע, ר' מאיר לעשטש, ר' יוסף זאב רעקאנט, ר' יעקב שווארץ און ר' משה מאיר גאבינעט.

די מיטגלידער פון דער פארוואלטונג: יושב ראש ר' אהרן יאשינסקי, ר' איטשע אייזשע עלבייב, ר' ברוך זילבערשטיין, ר' אלי' לאך, ר' יחיאל מאיר עמערט און ר' משה יוסף סוראוויץ.

אויך ביי די צווייטע און דער דריטע קהילה וואלן האט די אגודה באקומען א מערהייט. די אגודה מערהייט אין דער קהילה ביי דער מיטהילף פון די פארשטייער פון די אנדערע פארטייען האבן פיל אויפגעטון צו רעארגאניזירן דאס קהילה וועגן אין שטאט. צ. ב.: די רבנות-פראגע, איבערגענומען די שחיטה, גרינדליך רעמאנירט די מקוה-מרחץ, וואס האט אפגעקאסט גרויסע סומען: זי האט אויך דערטיילט סובסידיעס פארשידענע מוסדות אין שטאט, וו. צ. צ.: תלמוד-תורה, לינת הצדק, גמילות חסד קאסע און די עירובן. אין דער לעצטער צייט פאר דער מלחמה האט מען איבערגעבויט דעם הכנסת אורחים אויף קאזשע גאס און איינגעשאפט פרישע מעבל, בעטציג, וועש און א ספעציעלן צימער פאר אורחים נכבדים.

אויף יעדן יום-טוב פלעגט די קהילה-פארוואלטונג איינארדנען א ספעציעלע כשרע קיך פאר די יידישע מיליטערייט, וועלכע האבן זיך געפונען אין דער פוילישער ארמיי אין קאמאראוו. צו דעם האט אויך מיטגעהאלפן דער באוויסטער אגודה כלל-טווער, סיים דעפוטאט ר' אלי קירשברויך. ער האט אדורכגעפירט אין קריגס-מיניסטעריום, אז די מוסדות אדער קהילות, וועלכע וועלן איינארדנען כשרה קיכן פאר די זעלנער, זאלן ארויסצאלן דאס פאר זיי באשטימטע געלט אין פולק לויט די צאל זעלנער, וועלכע וועלן געניסן פון דער קיך. מען פלעגט טאקע ארויסבאקומען פון דער מיליטער מאכט אויף יעדן יום טוב אנזעעוודיקע סומעס, צו דעם האט די קהילה פארוואלטונג אויך גענוג סובסידירט.

די „אגודת ישראל“ האט אויך גענומען אן אקטיוון אנטוויקלונג אין אלע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס און אקציעס אין שטאט. זי איז געווען אנגעזען, פארטרעטן אין אלע פאליטישע און עקאנאמישע אנשטאלטן: בענק, לינת-הצדק, גמילות-חסד קאסע, סוחרים, האנטווערקער פאריינען א. א. א.

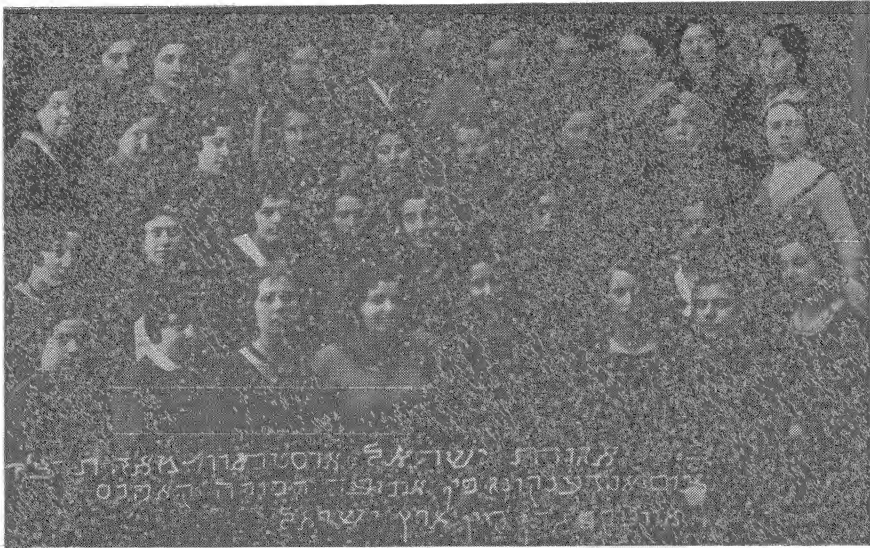
אויך ביי פארשידענע פאליטישע אקציעס: שטאט-ראט, סיים-און סענאט-וואלן, האט זי ארויסגעוויזן גרויס אקטיוויטעט און געאנגען בראש מיט אירע קאנדידאטן ליסטעס, אמאל אויך אין א שותפות'דיקע ליסטע מיט אנדערע פארטייען אדורך געפירט אירע קאנדידאטן.

מיט דעם אונטערגאנג פון אסטראווער יידנטום איז אויך אונטערגעגאנגען אזא לעבעדיקע און טעטיקע ארגאניזאציע ווי עס איז געווען „אגודת-ישראל“.

„בנות אגודת ישראל“

בערך אין יאר 1924 האט זיך געגרינדעט די „בית יעקב“ שול אין אסטראווע דורך פרוי שרה שענירער.

פון יאר צו יאר האט זיך די שול אנטוויקלט און ס'איז געוואקסן די צאל פון די שילערינס, וואס זענען געקומען פון פערשידענע שיכטן, ביז ס'איז געווארן ביים רוב עלטערן א זעלבסטפארשטענדלעכע זאך, אז נאך די לימודים אין דער פאלקסשול איז

וויכטיק, אז די טעכטער זאלן באַזוכן די „בית־יעקב“ שול, וואָס האָט זיי געגעבן אַלזייטיקע ידיעות וועגן יידישקייט.

דאָס פראַגראַם האָט אַנטהאַלטן תורה, ג"ך, דינים, יידישע געשיכטע, שמועסן איבער טעמען וועגן יידנטום און יידישע פילאָזאָפיע. אַ ריי עסקנים פון גערער שטיבל, צווישן זיי ה' מ. פעדערמאַן און ה' ז. סענדלער, האָבן זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן און געזאָרגט פאַר דער עקזיסטענץ און אַנטוויקלונג פֿון דער שול. די שילערינס זענען גלייכ־צייטיק אָרגאַניזירט געווען אין אגודה־שע יוגנט־גרופֿן, וועלכע האָבן געטראָגן דעם נאָמען „בתיח“. די דאָזיקע יוגנט־גרופֿן זענען געווען אַ טייל פון דער אָרגאַניזאַציע „בנות אגודת־ישראל“, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך די לערערינס פון „בית־יעקב“. אַדאָנק דעם אינטערעס און טיפן אינהאַלט פֿון דער אָרגאַניזאַציע זענען אויך געקומען פֿעכטער פון נישט נאָר חסידישע הייזער.

זייער פיל האָבן געהאַפֿן אויפהויבן דעם ניוואָ פון די „בנות“ גרופֿן הרב זיך מינצבערג, ה' מ. ז. ניעסטעמפאווער און אַנדערע. די טעטיקייט פון די „בנות“ אגודת ישראל אָרגאַניזאַציע האָט אַרומגענומען פאַרשידענע געביטן: קולטורעלע, סאָציאַלע און אויך וועגן ארץ־ישראל.

אין 1934 יאָר האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע עליה־באוועגונג און אַ סך פֿון די בנות חברות זענען אַרויסגעפֿאַרן אויף הכשרה, וועלכע האָט זיי צוגעגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ס'האָט זיך אויך געשאַפֿן אַ ועד פאַר קרן הישוב, און ס'האָט זיך פאַרשטאַרקט די אַרבעט פאַר ישוב ארץ־ישראל.

די פירער פון דער „אגודה“ ווי הרב ס. ארלעאן, הרב א. ז. פרידמאן און אַנדערע האָבן פון צייט צו צייט באַזוכט די אָרגאַניזאַציע און פאַרשטאַרקט דעם אינטערעס אין שטאָט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער אָפֿט־וואָג.

אַ סך פון די חברות האָבן זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, און די פאַרביבענע האָבן אַרויסגעוויזן פיל מסירות נפש פאַר דעם רעיון, אין וועלכן זיי האָבן זיך דערצויגן. און אין די שווערע מאָמענטן, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט אין די לאַגערן, האָבן זיי מקדש געווען שם שמים.

קלמן וועבעאר-שפירא ניו-יארק

בראשית פון ציוניזם אין אסטראווע

נאכן ערשטן (אדער צווייטן) ציוניסטישן קאנגרעס האָבן מיר — „בחורים חובשי בית-המדרש" און נאך עלטערע בעגייסטערטע פון דעם אידעאל און דערהויבענע פון די גייסטרייכע אַרטיקלען פון נחום סאקאלאוו אין „הצפירה" ווי „למרנן ורבנן", און „משבת לשבת" — געגרינדעט די אגודה הציונית אין אסטראווע.

אַבער ווי אזוי געוויינט מען דערצו דעם המון, דעם פשוטן יידן? (די שיינע יידן זענען געווען אָפּענע שונא־ציון!) איז געבליבן, מיר זאלן זיך ווענדן צום ד"ר בערנשטיין-כהן אין קישענאווי, וועלכער איז געווען אַ פאַרשפּרייטער פון דער ציוניסטישער אויפֿ-קלערונגס-אַרבעט און פון ליטעראַטור וועגן ציוניזם, ער זאל אונדז שיקן דעם באַקאַנטן אין יענער צייט מטיף קאראטקין — אַ מאַדערנער און שטאַרקער רעדנער. ער האָט אונדז דעם מטיף געשיקט. קאראטקין האָט גערעדט אין דער אַלטער שול. דער המון צוהערער איז באַשטאַנען פון פשוטע ערליכע יידן. די קעגנער האָבן אונדז באַשולדיקט אין אפיקורסות, נישט גלויבן אין משיח און קעגנער פון די רבנים, וועלכע האָבן געאסרט דעם ציוניזם. דעריבער האָבן מיר געטון אַלץ כדי נישט צו לאָזן שטערן דעם רעדנער.

מיר האָבן דעם טאַלאַנטירטן רעדנער פאַרהאַלטן אויף נאָך אַ וואָך. דורך דער צייט האָבן מיר פאַרקויפט פיל שקלים און אַקציעס פון דער קאַלאַניאַל-באַנק. מיר, אייניקע בחורים, האָבן זיך געוואַנדן צום דעמאָלטיקן רב אין שטאָט, הרב יהודה לייב גאַרדין, אַ גרויסער תלמיד-חכם און משכיל (אַ ליטוואַק — נישט קיין חסיד) און פאַרגעלייגט ער זאל קויפן אַן אַקציע פון דער נייער קאַלאַניאַל-באַנק. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דאָס וועט מאַכן אַ גרויסן איינדרוק אין שטאָט און אויך אַנדערע וועלן די אַקציעס קויפן. אַבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט, מאַטיווירנדיק אַז דאָס קען גורם זיין אַ מחלוקת מצד די קעגנער, די חסידים מיט ר' בן-ציון חסיד בראש.

מיר האָבן איינגעזען אַז ער האָט רעכט. אגב האָב איך נאָך געדענקט די שטאַרקע מחלוקת וואָס איז געווען אין אסטראווע מיט עטלעכע יאָר צוריק וועגן אַ שוחט, און מיר האָבן נישט געוואלט אַריינפירן דעם איידעלען רב אין אַ מחלוקת.

אין יענער צייט איז געקומען אַ בריוו פון ד"ר בערנשטיין-כהן, מיר זאלן שיקן אַ פאַרטרעטער צי די גרויסע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען (אין וואַרשע) פון אַלע אגודות אין פוילן. איז געבליבן ביי אונדז אַז מיר זאלן אַלס אונדזער פאַרטרעטער אויף דער קאָנפערענץ שיקן ר' גדליהו דוד מארגענשטערן. ער איז נישט געווען קיין אַפיציעלער ציוניסט, אַבער אַ גרויסער בן-תורה און משכיל און פאַרערער פון באַווסטן שרייבער און עסקן נחום סאקאלאוו, (אַרויסגעבער פון „הצפירה") און צו געווינען אים פאַר דער ווייטערדיקער אַרבעט.

ער האָט אַבער נישט איינגעשטימט, דערקלערנדיק אַז ער איז נישט קיין אַפיציעלער ציוני, מיר האָבן אים דערמאָנט אַז דאָרט וועט אויך זיין נחום סאקאלאוו. ווען ער האָט געהערט אַז ער האָט אַ געלעגנהייט זיך צו זען מיט ח' נחום סאקאלאוו, איז ער געווען צופרידן און מסכים צו פאַרן. ווען ער איז צוריק געקומען איז ער געווען אַ באַגייסטערטער ציוני, האָט גערעדט אויף פאַרזאַמלונגען און אַגטירט פאַרן ציוניזם.

חיים יצחק גלינקא
כפר יהושע

אסטראו-מאזאויעצק און די ציוניסטישע באוועגונג

שווער, זייער שווער איז צו באַשרייבן אַלץ וואָס האָט זיך פאַרלאָפֿן פֿון דער צייט וואָס איך האָב געוויינט אין אסטראו-מאזאויעצק; שווער אָן אַ טיפֿן אויפטרייטל צו געבן אַן איבערבליק פֿון דעם וואָס איז געווען און — איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַזאַ טראַגישן אופן.

איך האָב געוויינט אין אסטראו-מאזאויעצק פֿון 1922 ביז 1935. געקומען בין איך קיין אסטראווע פֿון מיין געבוירן שטאָט לאַמזשע, אַ שטאָט וואָס האָט פאַרמאַגט אַ טראַדיציע פֿון אַ פאַרצווייגטער ציוניסטישער טעטיקייט. דאָס ערשטע, וואָס מיך האָט אינטערעסירט, איז געווען: ווי האָלט עס מיט ציוניזם אין שטאָט. אויף דער ערשטער פאַרנאַמלונג, אין וועלכער איך האָב זיך באַטייליקט, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרשטאַרקן די ציוניסטישע טעטיקייט. מיך האָט מען אויסגעוויילט אַלס פאַרזיצער אין אַרטיקן קאָמיטעט. דעם אָמט האָב איך אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט, אַזוי אַז איך האָב געהאַט די פֿולע מעגלעכקייט גאָר פֿון נאָענט באַצופאַלגן און אָנטייל צו נעמען מיט די איבעריקע חברים אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין משך פֿון דער גאַנצער צייט.

אונדזער ליניע איז געווען: אַרייַנצודרינגען צווישן די ברייטע שיכטן פֿון דער באַפעלקערונג און פאַרנעמען וויכטיקע שליסל פּאָזיציעס; שאַפֿן די נויטיקע פאַרבינד־דונגען וואָס פאַדערן זיך פֿאַר אַ גרויסער ציוניסטישער טעטיקייט. און געדיכטער מאַכן די רייען פֿון די חברים פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, מחמת אַן די קהילה־אינסטיטוט ציעס און אַן קאַנצענטרירונג פֿון אַ היפּשן עולם צו דעם צוועק, איז נישט מעגלעך קיין וויכטיקע אַקציע פֿאַרן אויפֿריכט פֿון ייִדישן פֿאָלק. אַט דעם געדאַנק האָט אויפֿגענומען דער גאַנצער ציוניסטישער נאָכיווקס.

איך האָב צוגעשטימט אָנצונעמען דעם פּאַרזיץ אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, ווייל באַלד אויף דער ערשטער פאַרנאַמלונג האָב איך געזען אַז עס איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט, פֿאַר אַ פאַרשטאַרקטע און פאַרברייטערטע טעטיקייט אויף אַלע געביטן.

אַרום דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך קאַנצענטרירט אַ פייער גרופּע פֿון פֿול באַוווּסטזיניקע טוערס וואָס זענען געוואָרן איבערגעגעבן דער ציוניסטישער און אַלגעמיין געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט.

נישט געקוקט אויף אונדזערע באַגרענעצטע מיטלען, האָבן מיר געדונגען אַ פּאַסיקן לאַקאַל און זיך אַ נעם געטון פֿאַר אַ פאַרטיפּטער אויפקלער־אַרבעט און געשפרעכט; אויף פאַרנאַמלונגען האָט מען אויפֿגענומען און קלאָר באַהאַנדלט פאַרשידענע ציוניסטישע פּראָבלעמען. צייטנווייז האָבן מיר אַראָפּגעבראַכט רעפּערענטן, לעקטאָרן, און אַרום די רעפּעראַטן האָבן זיך אַנטוויקלט אינטערעסאַנטע דעבאַטן.

די ציוניסטישע אויפקלער־אַרבעט האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן: די מיטגלידער־שאַפֿט איז געוואָקסן פֿון יאָר צו יאָר. דורך אונדזערע אַקציעס זענען מיר געוואָרן אַ וויכטיקער פּאַקטאַר אין שטאָט.

די טעטיקייט פֿון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט סטימולירט אויך די אַנדערע ריכטונגען און שטרעבונגען פֿון דער ציוניסטישער באַוועגונג, „מזרחי“.

„פועלי ציון“, „השומר הצעיר“ א. א. ז. וויכטיקע אַקציע איז דורכגעפירט געוואָרן פאַר די נאַציאָנאַלע פּאַנזן „קרן הקימת“ און „קרן היסוד“. אַרום דעם „קרן הקימת לישראל“ האָט זיך קאַנצענטרירט די יוגנט. איך דערמאָן זיך אַ זיצונג פאַרן „קרן קימת“. מען האָט געדאַרפט איינטיילן די זאַנעס פון דער פּושקעס־אויסליידיקונג. האָבן זיך אָפּגערוּפּן אַזויפּל וואָלונטירס, אַז מיר זענען געווען געצווינגען צו וואָרפן גורל — ווער עס וועט געווינען, וועט האָבן די זכיה צו טון די אַרבעט. די יאָר־אַקציעס פאַרן „קרן היסוד“ איז בפּועל ממש געווען אַ יום־טובּ פייערונג פאַר די ציוניסטישע טוערס. אַלע האָבן פאַרוואָרפן זייערע פריוואַטע אָנגעלעגנ־הייטן און זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט.

אַז מען דערמאָנט די נאַציאָנאַלע פּאַנזן, קען מען נישט דורכלאָזן דעם באַזאָר פון „נאַציאָנאַל־פּאַנז“, אַלע האָבן אין דעם אַריינגעלייגט אַ סך אַרבעט, אָבער מער פון אַלעמען האָבן געטון די פּרויען חברות. די באַזאָרן זענען געווען זייער פּאָפּולער אין שטאָט און האָבן אַריינגעבראַכט היפשע סומעס געלט פאַרן „קרן קימת“. די צימערן פון דעם לאַקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זענען יעדן אָונט געווען געפּאַקט. די באַזאָרן זענען אויך געווען אַ מאַראַלישער דערפּאָלג.

אַ קאַפּיטל פאַר זיך איז די שול „שערי ציון“. פון אָנהויב האָט זיך אויפּגעוועקט אַ שטאַרקע דעבאַטע: צי איז נישט בעסער אַז די חברים זאָלן זיין צעשפּרייט איבער אַנדערע בתי־מדרשים און דאַרטן אויסאיבן זייער ווירקונג? אָבער צום סוף איז די פּראָגע געלייזט געוואָרן. מען האָט באַשלאָסן צו האָבן אַן אייגענע שול, און „שערי ציון“ איז געוואָרן מיט דער צייט אַ וויכטיקער פּונקט אין דער ציוניסטישער טעטיקייט.

אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון ציוניסטישן קאָמיטעט און אַ גרופּע יונגוואָרג איז געשאַפּן געוואָרן אַ ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. וואָס האָט געטון גאָר וויכטיקע אַרבעט, זי האָט פאַרשפּרייט דעם חלוץ־געדאַנק און אַרויסגעהאַלפּן אויף פיל אַנדערע געביטן. מיט דער צייט האָט זיך די אָרגאַניזאַציע צעוואָקסן און פיל אויפּגעטון אויפן געביט פון איינפלאַנצן דער יוגנט אַ טיפּע ציוניסטישע אידעאָלאָגיע און דערקענטניש.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די טעטיקייט אַרום די העברעישע שול „תרבות“. זי האָט זיך פאַרפּעסטיקט און אָנגעהאַלטן איר עקזיסטענץ, טראָץ דער גרויסער קעגנער־שאַפט וואָס זי האָט אַרויסגערופּן. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די מי און אַנשטרענג וואָס איז אַריינגעלעגט געוואָרן אין אַט דער שול פאַר דער גאַנצער צייט פון איר עקזיסטענץ. אַ דאַנק דער עקשנות און באַוווּסטזיין פון דער ציוניסטיש־העברעיסטישע טוערס, האָט אַט די לערנאַנשטאַלט זיך געקאַנט אַנטוויקלען.

נישט איינמאָל האָבן מיר געמיינט אַז אַט־אַט גייט די שול אונטער, מחמת מאַנגל אין פינאַנצן. אָבער דער קריזיס איז אויסגעמידן געוואָרן דורך דער איבערגעבנקייט פון די לערער און די אַנשטרענגונגען פון די טוערס. אַט די שול האָט דערציגט אַ יוגנט אין דער העברעישער שפּראַך, האָט פאַרהערלעכט אַלע קילטור ווערטן פון אונדזער פּאַלק, בייגעשטייערט די אַלגעמיינע בילדונג און געווען דורכגענומען מיטן אידעאַל פון יידישן רענעסאַנס. די פאַרוואַלטונג פון דער „תרבות־שול“, הגם אומאַפהענגיק, האָט אָנגעהאַלטן אַ שטענדיקן קאַנטאַקט מיט דער אַרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

אַן אַסטרעאָווע איז אויך געווען אַ „יבנה־שול פון „מזרחי“, אין וועלכער מען האָט געלערנט לויטן נוסח פון די מזרחיסטן. אויך אַט די שול האָט זיך געראַנגלט קעגן פינאַנציעלע שווערעקייטן, און אַ דאַנק אַ גרויסן אַנשטרענג — בייגעקומען.

צו מיר האלטן ביי קולטור, דארף מען אויך דערמאנען מיט וואָס אַ פרייד האָט די יידישע באַפעלקערונג אויפגענומען די ידיעה פון דער דערעפונג פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, צו די פאַרנאָמלונגען — געווידמעט אַט דער געשעעניש, האָט געשטראַמט אַ גרויסער עולם פון אַלע שיכטן.

מיר האָבן אָנגעהאַלטן פעסטע פאַרבינדונגען מיט דער ציוניסטישער צענטראַלע אין פּוילן. אין צענטער האָט מען אונדזער אַרבעט אין אסטראור-מאזאוויעצק הויך געשעצט.

די „מזרחי“ האָט אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט; זיי האָבן פיל אויפגעטון אויפן געביט פון באַווירקן די אַרטאָדאָקסישע קרייזן, און זיי אַריינציען אין דער אַרבעט פאַר די נאַציאָנאַלע פאַנדן.

עס זענען אויך געווען טעטיק די אַרגאַניזאַציעס פון „פועלי ציון“, „השומר הצעיר“, „החלוץ“ און „התאחדות“. אַלע האָבן זיך אינטענסיוו פאַרנומען מיט פאַרשפרייטן שקלים. וווּ אין פיל אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך האָט זיך אין אסטראור-מאזאוויעצק געפילט אַ דראַנג און אַ שטרעבן צו באַזעצן זיך אין ארץ-ישראל. דער ציוניסטישער קאָמיטעט האָט זיך פיל אָפגעגעבן מיט עליה-פראַבלעמען סיי אויף אייגענע, סיי אויף די פאַרייניקטע זיצונגען, אין וועלכע ס'האָבן זיך באַטייליקט פאַרשטייערס פון אַלע שטרעמונגען. די צאָל פון „עולים“ פון אסטראור-מאזאוויעצק איז אַ באַדייטנדיקע.

די אַלגעמיינע אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען קיינמאָל נישט אַראַפּ פון טאַג-אַרדנונג אויף די זיצונגען פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע מיט אירע אַלע שטרעמונגען. מיר, צוזאַמען מיט „מזרחי“ און „פועלי ציון“, האָבן זיך באַטייליקט אין קהילה-ראַט און זיך באַמיט איינצופירן נוצלעכע, לויט אונדזער פאַרשטיין — אויס-בעסערונגען אין די קהילה-אנשטאַלטן, גאַנץ אָפט האָט מען אונדזערע פאַרשלאָגן אָנגענומען און דורכגעפירט.

מיר האָבן זיך אויך אָפגעגעבן מיט לאַקאַלע ענינים, זיך באַטייליקט אין די וואָלן צום שטאַט-ראַט, און בכלל געזאָרגט פאַר די יידישע אינטערעסן. אַ וויכטיקע פונקציע האָט אויסגעפילט די בילדונגס-געזעלשאַפט. מען האָט אָנגעהאַלטן אַ שיינע ביבליאָטעק און אויך איינגעאָרדנט לעקציעס, רעפעראַטן און א. ו. איז דער געזעלשאַפט זענען געווען פאַרטרעטן ציוניסטישע טוערס פון פאַרשידענע ריכטונגען. אין אונדזער אינטערעסן קרייז האָבן זיך אויך געפונען אַלע קהילישע פילאַנטראָפישע, עקאָנאָמישע, און אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. חוץ דעם ציוניסטישן סעקטאָר, זענען אין אסטראווע אויך געווען טעטיק די פאַרטייען „אגודת ישראל“ אין „בונד“.

די צאָל פון די ציוניסטישע עסקנים איז געווען צו גרויס כדי זיי אַלע דאָ צו דערמאָנען, אבער סיי די טוער, סיי די מאַסן זענען געווען איבערגעגעבן מיטן גאַנצן האַרצן דעם אידעאַל פון יידישן אויפריכט אין אַן אייגן לאַנד און האָבן אויך מיט אַלע קרעפטן פאַרטיידיקט די יידישע אינטערעסן אויפן אַרט.

זאָל זייער אַנדענק בלייבן שטענדיק פריש אין אונדזער זכרון. דער רוב אסטראווער יידן, ווי אונדזערע ברידער און שוועסטער, זענען אומגעקומען ווי קדושים וטהורים — הי"ד.

אסטראור-מאזאוויעצק, איך וועל דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

א כיתה פון „יבנה“ שול מיטן לערער ישראל ראזענבערג

דער „מזרחי“ און די „יבנה“ שולע

דער „מזרחי“ אין אסטראווע איז געווארן געגרינדעט דורכן שרייבער פון די שורות באלד נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה אין יאר 1919.

אויף זיין איניציאטיווע זענען זיך צונויפגעקומען א גרופע מענטשן ביי ר' יצחק זרח ארליאנסקי און געגרינדעט דעם „מזרחי“. ס'איז געווארן געוויילט א ועד פון 5 פערזאנען: יצחק זרח ארליאנסקי, דוד וועלטשער, משה לשץ, יעקב דאמב און אריה (לייב) מרגלית.

די ארבעט האט זיך דערווייל אויסגעדריקט אין ווערבירן מיטגלידער, פארשפרייטן דעם רעיון פון ישוב ארץ-ישראל. נאך דער באלפור-דעקלאראציע האט זיך געשאפן א באדן פאר רעאלע ארבעט אין א"י.

מען האט געזאמלט געלד פאר קרן-הגאולה, פארשפרייט דעם שקל, און אנדערע פארשידענע דערמיט שייכותדיקע ארבעט.

ווען עס איז געקומען אין 1921, צוריק פון רוסלאנד ר' מיכאל טייטל און שפעטער אין 1922 ר' מרדכי כהן (ביידע שטארקע קרעפטן און איינפלוסרייכע עסקנים) האט זיך די ארבעט פון מזרחי פארשטארקט, און געהאלפן ארגאניזירן די 2 מאנד-קרנות, די הויפט יסודות פון אויפבוי פון ארץ-ישראל, ר' מיכאל טייטל איז געווארן דער מורשה פון „קרן-קימת לישראל“ און פארזיצער פון „קרן-היסוד“. אין יענער צייט האט דער „מזרחי“ גענומען אן אקטיוון אנטוויקלונג ביים שאפן די איינציקע העברעישע שולע אין שטאט — דעם „תרבות“, און פיל מיטגעהאלפן צו ארגאניזירן און אוועקשטעלן די באוועגונג אויף געזונטע יסודות דורך משפיע זיין אויף פרומע און חסידישע עלטערן, זיי זאלן אריינגעבן זייערע קינדער אין דער דאזיקער שולע.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען עס האָט זיך געשטאַרקט די קעגנערשאַפט פון די רעליגיעזע עלעמענטן קעגן „תרבות“, האָט דער „מזרחי“ געגרינדעט די שול „יבנה“ מיט אַ מער רעליגיעזער טענדענץ.

אויך די „יבנה“ שול האָט זיך תמיד געראַנגלט מיט אירע פינאַנסיעלע שוועריקייטן און זיי דאָך בייגעקומען. די לערער זענען געווען יצחק שומאוויטש, ישראל ראזענבערג, יעקב פּרץ, ביטנער און אַנדערע.

אין יאָר 1922 איז די אָרגאַניזאַציע „מזרחי“ אַריבער אין איר אייגענעם לאַקאַל אויף פּולטאסקער גאַס נומער 1 מיט אַן אייגענעם בית־תפילה פון די פאַר ציונים אַרויסגעטריבענע פון די שטיבלעך, אויך פאַר אָפּגעבן די קינדער אין „יבנה“. אויף אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז געוויילט געוואָרן אַ ועד פון פּאָלענדישע פּערזאָנען: מרדכי כהן, אהרן פרייליך, שבתי פשעטיצקי, קלמן זילבערמאַן און שמואל מארכעווקע.

עס איז געוואָרן געגרינדעט אַ שיעור פון תנ"ך פון ר' יעקב מאיר מרגלית, וועלכער האָט מיט זיין לערנען צוגעצויגן אַ גרויסן עולם.

„מזרחי“ האָט אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, פיל אויפגעטון אויפן געביט פון אַריינדרינגען אין די אַרטאָדאָקסישע קרייזן און זיי אַריינציען אין דער אַרבעט פאַר א״י און די נאַציאָנאַלע פּאַנדן.

אין עטלעכע יאָרן שפּעטער איז דער „מזרחי“ אַריבער אין אַ גרעסערן לאַקאַל אין בראַמבערגס הויז, רינעק נומער 10 און די צאָל מיטגלידער איז שנעל געוואָקסן און דערגרייכט אין די הונדערטער.

דער „מזרחי“ האָט אויך גענומען אַנטייל אין אַלע שטאַטישע ענינים, אין 1924 אַריינגעפירט צוויי מיטגלידער אין ראַט פון די קהילה; ר' מיכאל טייטל און ר' יצחק יעקב פאדביעלעוויטש, און איינעם אין דער פאַרוואַלטונג — ר' מרדכי כהן.

ארגון „ברוריה“ של הפועל־המזרחי.

אין 1927 איז מיכאל טייטל געוויילט געווארן אלס לאווינק פון דער שטאָט פארוואלטונג, און שפעטער אין 1929 האָט דעם זעלבן אַמט פאַרנומען יצחק יעקב פאדביעלעוויטש; אלס ראַטמאַן פון „מזרחי“ איז געוויילט געוואָרן מרדכי כהן. אין תמוז תרצ"ב, האָט אײַף דער אײנלאָדונג פון „מזרחי“, באַזוכט אסטראווע הרב אלימלך נויפעלד, וועמען ס'איז אײנגעאָרדנט געוואָרן אַ פײערליכן קבלת־פנים, ער האָט געהאַלטן אַן אינהאַלטסרײַכן רעפעראַט און אײַך באַזוכט די שול „יבנה“. אין משך פון דער צײַט האָבן די שטאָט באַזוכט אין פאַרשידענע אָנגעלעגנהײטן אָפּציעלע מזרחי פאַרשטײער: הרב יצחק רובנשטיין, הרב משה אסטראווסקי (פון ארץ־ישראל), הרב ישעיהו שפירא, ד"ר שמחה בונים פעלדמאַן, הרב האגער, הרב באַרג ז"ל, און ייבדל להיים משה שפירא, יעקב גרינבערג און אַנדערע. „מזרחי“ האָט צולעצט געהאַט הונדערטער מיטגלידער און פיל סימפאָטיקער און געפירט אַ שטאַרקע פאַרצווייגטע טעטיקייט אײַף אַלע געביטן פון ציוניסטישע און אַלגעמײנע געזעלשאַפטליכע אַרבעט. דער פּאַרזיצער און פאַראַנטוואָרטליכער עסקן פון „מזרחי“ איז געווען די גאַנצע צײַט זינט זײַן קומען פון רוסלאַנד אין יאָר 1922 ביזן יאָר 1937 מיט זײַן עולה זײַן קיין ארץ־ישראל, — ר' מרדכי כהן. און אַזוי האָט „מזרחי“ פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ אין שטאָט און געווען באַקאַנט מיט איר טעטיקייט אויך אויסער דער שטאָט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין 1939 און דאָס פאַרניכטן פון פּײלישן ייִדנטום, צווישן זיי אויך אונדזער ליבע שטאָט אסטראווע מיט אירע עסקנים און פאַרשטײער.

א. מרגלית

דער עולם באַגלייט דעם פירער פון „מזרחי“ ר' מרדכי כהן צו זײַן עולה זײַן קיין אײ.

ישראל שטיינבערג גבעתיים

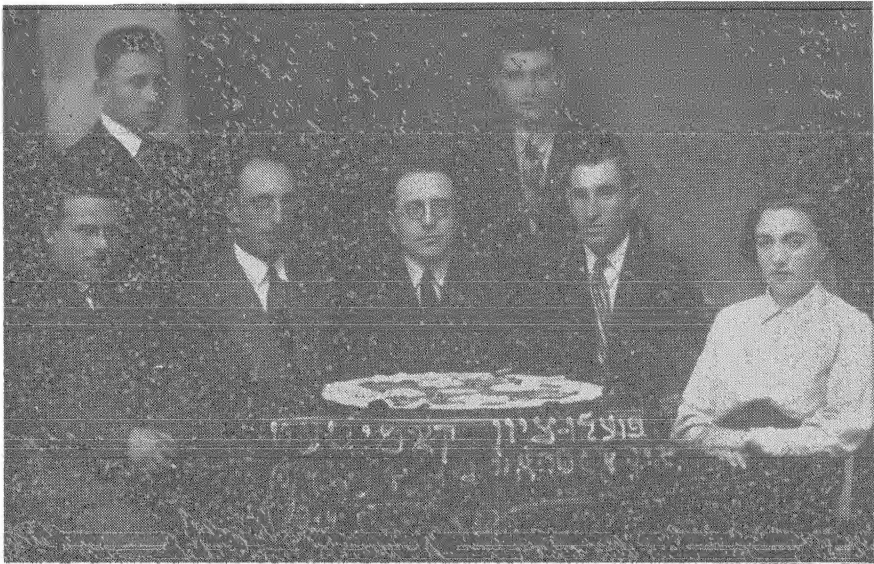
פועלי-ציון צ.ס.

די ווירטשאפטלעכע באדינגונגען אין אסטראוו-מאזאויעצק זענען נישט געווען קיין גינסטיקע פארן וויקס פון ארבעטער־ארגאניזאציעס. קיין פאבריקן אדער גאר גרויסע אונטערנעמונגען זענען אין שטאט נישט געווען בנמצא. געווען בסך הכל צוויי דאמף־מילן, צוויי מעכאנישע טארטאקן און איין בראַוואַר (ביר־ברויעריי). די דאזיקע אונטערנעמונגען האבן באשעפטיקט בערך 100 יידישע אַרבעטער. די סביבה האבן באדינט צוויי גרעסערע הורט־געשעפטן — לעווארטיוויטשס קאַלאָנאַיל־קראָז און ליכטענשטיינס געוועלב. די צאָל קליינע ווערקשטעלן האָט דערגרייכט ביז 200 (צו איינעם אָדער צוויי געזעלן אין אַרבעטער). אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע האָבן בכלל נישט געהאַט קיין פאך — די לעצטע זענען אין זייער מערהייט געווען באַאיינפלוסט פון די קאמוניסטן. דאָקעגן פועלי־ציון — צ.ס. לינקע פועלי־ציון און „בונד“ האָבן זיך געשטיצט אויף די ברייטע האַנטווערקער קרייזן און פאך־אַרבעטער.

פועלי־ציון — צ.ס. „בורוכוב“ גרופע.

די אַרבעטער אַרגאַניזאַציעס, לינקע פועלי־ציון און „בונד“, זענען געווען קליינע, לויזע און שוואַכע. פועלי־ציון (לינקע) האָבן צימאַל נישט געהאַט קיין אייגענעם לאָקאַל אין קיין יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די אַרגאַניזאַציע פון פועלי־ציון (לינקע) איז באַשטאַנען פון יחידים, וועלכע האָבן באַנייט זייער פאַליטישע טעטיקייט נאָר אין דער צייט פון וואָלן צום שטאַט־ראַט, צום כּייס, און אין די לעצטע יאָרן — אויך צום ציוניסטישן קאָנגרעס. כּיזן יאָר 1929, האָבן דער „בונד“ און די קאָמוניסטן נישט געהאַט קיין ערנסטע קעגנער אויף דער יידישער אַרבעטס־גאַס און האַנטווערקער קרייזן אין אסטראוו־מאָזאָוו־יעצק. ס'האָט טאַקע עקזיסטירט אַ שיינע און גרויסע יוגנט אַרגאַניזאַציע „השומר הצעיר“,

די פערואַלטונג

וועלכע האָט געפירט אַ מוסטערהאַפטע דערציונגס־אַרבעט, געווען אַקטיוו אין דער העברעישער פּאַלקס־שול „תרבות“ און גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין אַלע ציוניסטישע פּאַנדן. דער „השומר הצעיר“ האָט זיך אָבער נישט פאַרנומען מיט פּאַליטישע פּראָגן פון אַרטיקן כאַראַקטער. נישט קיין אַנטייל גענומען אין וואָלן צו דער יידישער קהילה, צו דער שטאַט־פּאַרוואַלטונג אָדער צום סייס.

אַן ענדערונג פון פּאַליטישע כוחות אויף דער יידישער אַרבעטער גאַס און האַנט־ווערקער קרייזן איז געקומען מיט דער רעאָרגאַניזאַציע פון דער ייִד. סאַצ. אַר.ב. פּאַרטיי „פּועל־ציון — צ. ס.“ אין די יאָרן 39—1929. דער נייער סאַצ.־ציוניסטישער כוח האָט באַהערשט די אַרבעטער און האַנטווערקער קרייזן לטובת דעם סאַצ.־ציוניסטישן געדאַנק. דאָס איז דערגרייכט געוואָרן נישט מיט קיין שטורעם, נאָר מיט סיסטעמאַטישער, ערנסטער אויפֿקלערונגס־אַרבעט; דורך אויפשטעלן אינסטיטוציעס פון קולטור און ווירטשאַפּטלעכן כאַראַקטער און גוטער אָרגאַניזאַציע.

אין שפיץ פון דער באַנייטער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע „פּועל־ציון — צ. ס.“, זענען געשטאַנען די חברים: שטיינבערג, באַרלאַס, ברידער גרינשפּאַן, ברידער וואַפּניאַק, פּאַדביעלעוויטש, ראָף, חיים זילבערשטיין, בענגעלסדאַרף, און שפּעטער די יוגנטלעכע: עזריאל כרוסט, יעקב טייטל א. א. פּאַרויצער פון דער פּאַרטיי זענען געווען לויט דער ריי: בענגעלסדאַרף, יעקב גרינשפּאַן און עזריאל כרוסט.

די צאָל חברים איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, אַזוי אַז אין גיכן איז „פּועל־ציון — צ. ס.“ געוואָרן איינע פון די שטאַרקסטע און איינפלוסרייכע פּאַרטייען אין שטאַט און אין דער גאַנצער סביבה. איר טעטיקייט האָט זיך געלאָזט פילן אין אַלע שטחים פון יידישן לעבן אין שטאַט. די „פּועל־ציון — צ. ס.“ עסקנים זענען געוואָרן אַנגענומען ביי דער יידישער באַפעלקערונג ווי ערלעכע, איבערגעגעבענע געזעלשאַפּטלעכע און פּאַליטישע טוער, און דער צוטרוי צו דער סאַצ.־ציוניסטישער באַוועגונג איז געוואָקסן.

עס איז געשאפן געווארן אַ געאייניקטער פראָנט מיט די האַנטווערקער. אַדאָנק דעם פאַראייניקטן פראָנט האָט פ. צ. — צ. ס. אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון ביי די וואָלן צום שטאַט־ראַט און דורכגעפירט דריי ראַטמענער: ראָף, פאדביעלעוויטש און ניימאַרק. דער נצחון האָט געהויבן דעם פּרעסטיוז פון דער פאַרטיי אויך אין די אייגן פון נישט־יידן, וועלכע האָבן פון דעמאָלט טראַקטירט די ייד. סאצ־ציוניסטישע באַוועגונג אַלס ערנסטן כוח אויף דער יידישער גאַס אין אסטראוואָנאָ.

די ראַטמענער פאדביעלעוויטש, ראָף און ניימאַרק האָבן שטאַלץ און מוטיק פאַר־טיידיקט די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאַט. די ח"ח ראָף און פאדביעלעוויטש זענען דורך די ראַטמענער געוויילט געוואָרן אַלס בייזיצער (לאוויקעס) אין דער שטאַט־פאַרוואַלטונג. אַ דאָנק זייער טעטיקייט איז באַשטימט געוואָרן אַ געלט־שטיצע פאַר די פריוואַטע שולן „תרבות“, „תחכמוני“ און „תלמוד־תורה“. אַדאָנק די אינטערווענצן פון אונדזערע ראַטמענער זענען אויסגעבעסערט געוואָרן אַ סך באַשלוסן, וואָס זענען געווען געציילט קעגן די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג, און עס זענען פאַריכט געוואָרן אַ סך עוולות קעגן געוויסע יידישע שיכטן און יחידים. אַדאָנק זייערע באַמיונגען זענען, צווישן אַנדערע, אויך יידן באַשטימט געוואָרן ווי פאטראנען אין פאַרשידענע באַצירקן אין שטאַט. דער שרייבער פון די שורות איז במשך פון דריי יאָר געווען „פאטראן“ אין אַ נישט־יידישן באַצירק (מאלקינער גאַס און סביבה). אין דער קאָמפּעטענץ פון די פאטראנען איז געלעגן, צווישן אַנדערע, דאָס באַשטעטיקן בקשות וועגן סאָציאַלער הילף און ווענדונגען וועגן באַפריינגען פון שטאַטישע שטייערן.

כדי צו העלפן ממשתידיק די בעלי־מלאכות האָט „פועלי־ציון — צ. ס.“ געשאפן אַ באַזונדערע לייקאַסע, וועלכע האָט פאַרטיילט צו האַנטווערקער הלוואות, אין דער הויך פון 100—200 זלאָטעס צו קאָנסטרוקטיווע צוועקן. די הילפסקאַסע האָט זיך אונטערשיידט פון אַנדערע דערמיט: א) זי האָט נישט געפירט קיין האַנדלס־אַפעראַציעס. ב) דער פאי האָט באַטראָפן נאָר 5 פראָצענט פון דער הלוואה־סכום, ג) דער פראָצענט איז געווען מינימאַל (6%).

די קאַסע איז קאָנטראָלירט געוואָרן דורך דער מלוכה־שער קאָאָפּעראַציע־אַפטיילונג. די צאָל מיטגלידער איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, און מיט זיי די אָפּשפאַרונגען און דער אומזאָץ־קאָפּטאַל. דער צוטרוי פון די האַנטווערקער און אַרבעטער צו דער הילפסקאַסע איז געווען גרויס. זי האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די חברים פון פועלי־ציון — צ. ס., האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די אַרבעטן פאַר די נאַציאָנאַלע פּאָנדן, קק"ל און קרן היסוד. די חברים האָבן זיך באַטייליקט אין דער טאַג־טעגלעכער „שוואַרצער“ אַרבעט ביים זאַמלען די תרומות פאַרן קק"ל, און אויך געווען פאַרטרעטן אין די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן. שטיינבערג האָט אַ סך יאָרן געאַרבעט אַלס ממונה אויף דער פאַרשפרייטונג פון די קק"ל־פּושקעס און חודש־זאַמלונגען; ער האָט זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אָרגאַניזירונג פון די „באַזאָרן“ לטובת קק"ל, (געשאפן דער עיקר דורך „וויצא“). אַט די יערלעכע באַזאָרן לטובת קק"ל זענען מיט דער צייט געוואָרן אַ טראַדיציע און האָבן — אַ חוץ געלט־הכנסה — פראָפאגאַנדירט דעם געדאַנק פון גאולה.

אויך אין דער גרויסער יידישער ביבליאָטעק, וואָס איז געווען באַרימט אין דער גאַנצער סביבה, איז אין דער פאַרוואַלטונג געווען פאַרטרעטן דער פועלי־ציון — צ. ס. עסקן ראָף. ער איז געווען טריי דער אינסטיטוציע און דער לעבנס־נערו פון דער קילטור־טעטיקייט, אין דער ביבליאָטעק. אַדאָנק זיין וויסן און אויטאָריטעט, האָט זיך די

ליגע פֿין אַרבעטענדיגן ארץ־ישראל.

ביבליאָטעק שטאַרק אַנטוויקלט, באַדינט די גאַנצע שטאָט און די סביבה, און געווען זייער פאָפולער ביי יידן און נישט יידן. דאָס איז געווען די איינציקע גרויסע און גוט קאָטאַלאַ-גירטע ביבליאָטעק אין שטאָט און אין דער גאַנצער סביבה.

די פֿיע"צ — צ. ס. האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז מיט דער טעטיקייט אין די ראַמען פֿון דער פּאָליטישער אַרגאַניזאַציע, נאָר אויך געשאַפֿן אַ ריי ציוניסטישע, קולטור־און ספּאָרט־אינסטיטוציעס. זיי האָבן מיט זיך אַ פּאַדצווייגטע פּעריפּעריע פֿון דער פּאַרטיי. „העובד“ האָט אַרומגענומען בעיקר האַנטווערקער. זיי האָבן זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. די הכשרה איז בעיקר געווען אַ גייסטיקע. צוויי מאָל אין וואָך זענען די „עובד־חברים“ זיך צוזאַמענגעקומען, געשמעסט וועגן די פּראָבלעמען אין ארץ־ישראל, געלייענט ידיעות פֿון דער „ההליץ“ באַוועגונג און געלערנט העברעיש. די צאָל חברים אין „העובד“ איז געוואָקסן אָבער די צוגעטיילטע צאָל סערטיפּיקאַטן איז געווען אַ קליינע. ווי אויך געדענק, זענען דריי „עובד־מיטגלידער עולה געווען קיין א״י. דאָס זענען געווען: גאלדוואַסער, קאלניאק און ראַטאוויץ.

די יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פּרייהייט“ האָט זיך אַנטוויקלט און געפירט אַ שיינע אַרבעט און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די ציוניסטישע אַרבעטן ווי קק״ל, החלוץ, העברעישע קורסן, זומער־קאָלאָניעס, הכשרה א. א.

אַנגעפירט מיטן „פּרייהייט“ האָבן די באַגאַבטע און טרייע פּאַרטיי־חברים: יעקב טייטל און עזריאל כרוסט. דער לעצטער האָט געשמט מיט זיינע פּעיקייטן, וויסן און טריישאַפט צו דער באַוועגונג, ער האָט שפּעטער געאַרבעט אין צ״ק אין וואַרשע.

עוזיאל כרוסט הי"ד.

יעקב טייטל ע"ה.

אין „הפועל“ זענען געווען אַנגעשלאָסן איבער דרייסיק חברים. בעיקר האָט זיך אויסגעצייכנט די האַנטבאל־גרופע. מיט דער ספּאָרט־אַרבעט אין „הפועל“ האָט אַנגעפירט דער לערער יצחק בלומאוויטש, וועלכער געפינט זיך אין ישראל. אַ דאָנק זיין אַרבעט האָט דער „הפועל“ באַקומען אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער סביבה.

אין „החלוץ“ און „החלוץ הצעיר“ האָבן אין נאָמען פון פּוּע־צ — צ. ס. אַנטייל גענומען אין דער קולטור אַרבעט די ח"ח באַרלאס שטיינבערג, כרוסט און אַנדערע. עס איז כדאי צו פאַרצייכנען די מסירות־דיקע אַרבעט פון דער באַרלאס אין די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס. ער האָט געלערנט העברעיִש און אָפּגעהאַלטן שמועסן וועגן ארץ־ישראל בכלל און דער אַרבעטער באַוועגונג אין א"י בפֿרט. דער לאַקאַל פון החלוץ איז אין אָנהויב געווען ווייט פון דעם צענטער, אויפן ריוואַנעם שאַסיי, און דאָך פלעגט דער ח' באַרלאס מיטן שרייבער פון די שורות גיין שפּעט ביי נאַכט אין פּראָטעסט און שניידעדיקע וועגער צו דעם הייפּל חלוצים, כדי מרביץ תורה זיין. מען קאָן דעריבער דרייסט זאָגן, אַז פּוּע־ליצין — צ. ס. אין אסטראווע איז געווען אַ ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע דערציונגס אַנשטאַלט פאַרן יידישן אַרבעטער און בעל־מלאכה אין שטאָט אין סביבה, האָט מיט אירע אויפטוען איינגעשריבן אַ באַוועגונג פון פּראָטעסט אַרישן ציוניזם אין אסטראווע. די ערלעכע פּוּע־צ — צ. ס. עסקנים וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים, האָבן נישט זוכה געווען צו זען דעם ווידערגעבורט פון דער יידישער היים אין ארץ ישראל.

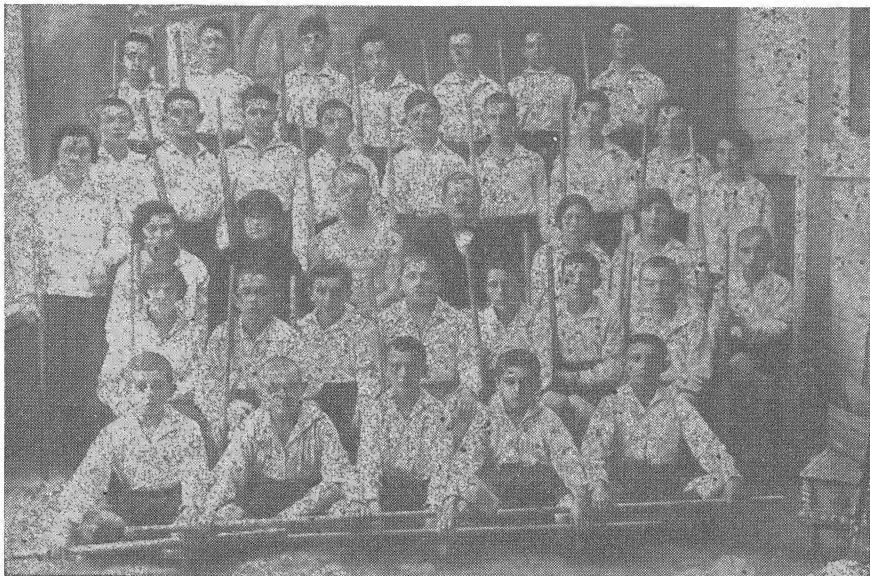
כבוד זייער אַנדענק!

ד"ר ישעיהו אוסטרייך (אויסטריאק)
מעקסיקא

דער „השומר הצעיר“

די געשיכטע פון „השומר הצעיר“ אין אסטראווע, איז פאקטיש דער אנהויב פון דער דערוואכונג צום גייסט פון חלוצישן ציוניזם, ווייל אומעטום איז געווען דער „השומר הצעיר“ די ערשטע יוגנט-באוועגונג וואס האט געגעבן דעם פאסנדיקן אויסדרוק צו די שטרעבינגען, באגערן און אידעאלן פון דער דעמאלסדיקער יידישער יוגנט אין פוילן. די ערשטע ארגאניזירונג אין אסטראווע איז געווען א ספאנטאנע. עס איז געווען א צוזאמענקום פון יוגנטלעכע, וואס האבן גענוי נישט געוואסט וואס זיי ווילן. דער „נאמען „השומר הצעיר“ האט דאן געקלינגען שוין מאגיש אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך, און עס איז געווען נאטירלעך, אז דעם נאמען האט מען אנגעקלעפט ווי א גרייטע עטיקעט. אלע זענען זיך צוזאמענגעקומען. איך דערמאן זיך — עס איז געווען ארום זומער 1922, אויב איך מאך נישט קיין טעות — אז עס זענען געקומען צו די ערשטע פאראמלונגען עלטערע בחורים, גימנאזיסטן פון דער ארטיקער פוילישער גימנאזיע, תלמידים פון „תרבות“ און פוילישע „פאושעכנע שול“, חדרים-יינגלעך, און אייניקע ארבעטנדיקע יוגנטלעכע. די ארגאניזאציע האט קיין לאנגען קיום נישט געהאט אלס אזעלכע. עס זענען פארגעקומען גרויסע „פאליטישע רייסערייען“ ארום דעם ווער עס וועט זיין „ראש הקן“ און ווער „מזכיר הקן“ און ווער וועט האבן קבוצות און וואסערע קבוצות, און די ארגאניזאציע האט אנגעהויבן צעשוואמען ווערן. אינטערעסאנט, אז די עלטערע ציוניסטן, ספעציעל גלינקא און אריה מרגלית, וואס זענען אליין געווען ווייניק-וואס ארגאניזירט, און האבן גיכער געפונען זייער

די ערשטע קבוצה פון „השומר-הצעיר“

אָרגאַניזאַטאָרישע ראַם אין דער „קרן קימת לישראל“־טעטיקייט. אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן, — זענען געווען ווי איבעראַשט פון דער פּלוצעמדיקער אָרגאַניזאַט־רישער אויספאַרמירונג פון אַ גרויסן טייל יוגנט פון שטאָט; יוגנט פון די בעסערע און אינטעליגענטערע, וואָס האָבן פּאַקטיש מיט זיך פאַרגעשטעלט דאָס וועזנטלעכע פון יינגערן דור. זיי האָבן זייער פיל זיך נאָכגעפרעגט אויף אָפּיציעלע זיצונגען און צוזאַמענקונפּטן וועגן דעם וואָס עס איז „דער אידעאַל“ פון דער נייער אָרגאַניזאַציע. דאָ איז אויך אַרויסגעשווומען אַ גרויסע געדאַנקלעכע צעפאַרנקייט. אייניקע האָבן געזאָגט, פּראָסט־און־פשוט, אַז זיי זענען פאַר „השומר הצעיר“. ווען מ'האַט צוגעדריקט צו דער וואַנט, האָט מען געענטפערט, אַז מען איז פאַר עברית, פאַר קהל, פאַר אויפבויען דאָס לאַנד, און אויך פאַר חלוציות אין דער דעמאָלדיקער, נאַאווער פאַרם, ווי עס איז פאַרשטאַנען געוואָרן. אַנדערע האָבן געהאַט גאָר פאַרשידענערע געדאַנקען און זיי אַרויסגעבראַכט אין אַ משונה'דיקער פאַרם. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, און די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעווירן אַ גרויסן טייל חברים און חברות, ספּעציעל די עלטערע, און די יינגערע גרופּע, צווישן וועלכע עס זענען געווען אברהם טייטעל, יעקב (קובא) טייטעל ע"ה, יצחק שושני (ראזענטאַל), דוד טייטעל, מאיר וושעבאר, צבי ירוחם און דער שרייבער פון די שורות צווישן די אָנפירנדיקע חברים, האָט אָנגעפירט ווייטער מיט דער אַרבעט און דער „השומר הצעיר“ האָט באַקומען אין אַ קורצער צייט אַרום זיין פולן אויסזען און אַריינגעלן „השומר הצעיר“ פרצוף, ווי מיר אַלע געדענקען אים נאָך פון דער חרובער פּוילישער היים.

צוויי געשעענישן האָבן בייגעטראָגן צו דער געשטאַלטונג פון כאַראַקטער פון „קן“ ער זאָל ווערן אַ פּולבלטיקער מיטגליד פון דער גרויסער משפּחה פון די קנים פון „השומר הצעיר“ אין פּוילן: (א) דער באַזוך פון אַ גרופּע שומרים, כמעט די פולע הנהגה פון קן, אויף דער אַלפּוילישער מושבת־מנהלים, וואָס איז דאָן פאַרגעקומען אין מאלקין (17 קילאָמעטער פון אסטראור־מאָזאוויצעק); (ב) דער אָפּיציעלער באַזוך פון חבר פון דער הנהגה ראשית, ח' משה פורמאנסקי ע"ה.

דער באַזוך פון משה פורמאנסקי אין פּאַקטיש געווען די אָפּיציעלע אָנערקענונג פון „קן“ דורך דער הנהגה הראשית און זיין באַזוך האָט אונדז אויפגעקלערט זייער פיל עלעמענטן און מאַמענטן וואָס האָבן פּאַקטיש אָנגעהויבן די אמתע תקופה פון „השומר הצעיר“ אין אסטראווע.

דער קן איז געוואָסן רעשיק אין די ערשטע יאָרן. עס זענען צוגעקומען פיל חברים און חברות, און גאָר גיך האָט זיך אויסקריסטאַליזירט די פולע פאַרם פון דערציערישע טעטיקייט אין דער פאַרם פון שכבות און קבוצות, וואָס האָבן אָנגעהויבן פירן אַ נאָרמאַלע שומרישע אַרבעט. עס האָט זיך אויך אויסקריסטאַליזירט דער אַרט דענקען פון די חברים און חברות און גאָר גיך איז געוואָרן קלאָר פאַר יעדן איינעם די אידעאלאָגישע פּרינציפּן און דער עיקר — די גרויסע אויפגאַבע פון הגשמה עצמית.

עס איז וויכטיק דאָס אונטערצושטרייכן, ווייל די אַנטשטייונג פון דעם „השומר הלאומי“, וואָס איז אין אונדזער שטאָט געגרינדעט געוואָרן פון אַ קליינעם טייל חברים, אָפּגעריסענע פון דער בוגרים־גרופּע, איז געווען אין אַ גרויסער מאָס. אַ רעזולטאַט פון נישט קענען אויפנעמען אַזוי פיל געדאַנקלעכן אמת און פערזענלעכע פאַרפליכטונגען אין דער באַוועגונג. דער באַגריף „סאָציאַליזם“ האָט אויך געשראַקן אייניקע נישט־געדאַנקלעך אַנטוויקלטע יינגע חברים, אַ ביסל האָבן אויך געווירקט עלטערע, אַזוי אַז הכשרה און קיבוץ זענען נישט געווען פאַר זיי אַזעלכע צוציענדיקע באַוועגונגען.

געוויס זענען אין ערשטן אויגנבליק, ווען כ'דערמאן זיך די סיבות פון דער שפאלטונג — א שפאלטונג וואס איז נישט געווען כאראקטעריסטיש פאר אונדזער שטאט אליין — געווען גאר פראזאאישע סיבות. אבער, אין דער פּרעספּעקטיוו פון דער אָפּגע-לאפענער צייט, זעען מיר קלאַר, אז דאָס איז געווען דאָס זוכן פון אַ לייכטערן וועג צו ישראל, פון אַ שפּילעוודיקייט וואָס פאַרפליכטעט נישט צו הגשמה עצמית, און אויב מען האָלט אויך אויף דעם באַגריף, רעדט מען וועגן אים מיט אַ האַלבער מויל, ווי נישט-מיינענדיק — דאָס זענען געווען די סיבות פון דעם אַרויסטריט פון אַ קליינער גרופּע און די פאַרמירונג פון "השומר הלאומי". עס איז דערנאָך געוואָרן די אַלגעמיינע ציוניס-טישע יוגנט, און זי האָט זיך אויספאַרמירט אין דעם „הנוער הציוני" אין די שפּעטערע דרייסיקער יאָרן.

דער „השומר הצעיר" איז נאָך קיינמאָל נישט געקומען צום פולן באַוווּסטזיין פון זיין ראָל אין ערהאַלב דער יידישער יוגנט אין שטאָט, ווי נאָך דער שפּאַלטונג. עס איז געווען נישט קיין „דורכפאַל" נאָר פאַרקערט אַ גרויסע דערגרייכונג. די לופט איז געוואָרן קלאַרער אין דער וועג איז געוואָרן פאַרשטענדלעכער, כמעט אַן אָפּפּרעגענישן. דער געדאַנק פון סאַציאַליזם האָט פאַרנומען אַ גלייכבאַרעכטיקטן פּלאַץ אין דעם געדאַנקענגאַנג פון די עלטערע שומרים אין אַזוי אַרום האָט זיך באַקומען אַ פולע אויסקריסטאַליזירונג פון דער לאַגע אין כאַראַקטער אינערהאַלב דעם קו.

וואָס איז געווען דער פּלאַץ פון „השומר הצעיר" אין אונדזער שטאָט? ער איז געווען אַ ספּעציפישער דערמיט, וואָס מיר זענען געוואָרן אַ באַוווּסטזיניקע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין שטאָט. מיר האָבן באַהאַנדלט פּראָבלעמען, וואָס זענען געשטאַנען אויפן סדר היום כּי אין ארץ ישראל ווי אויך אין פּוילן און אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. דאָמיר איבערגעבן אייניקע פרטים וואָס וועט באַלייכטן דאָס אויבנגעבראַכטע:

אַ טייל ל"ג בעומר אין וואַלד.

ווען מען האָט אין 1928 (אָדער אין 1929) — געוואָלט דורכפירן די ל"ג בעומר פייערונג וואָס האָט אין יענע יאָרן געהאַט עפּעס פון דעם כאַראַקטער פון היינטיקן „יום

העצמאות", ספעציעל פאַר דער יוגנט, איז עס געווען דער "השומר הצעיר" וואָס האָט גענומען די איניציאַטיוו און צוזאַמענגערופן אַלע ציוניסטישע פּאַרטייען און גרופּירונגען אויף אַ באַראַטונג וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך איינעם פון אונדזערע חברים. אין געראַנגל וואָס איז דאָן פאַרגעקומען אַרום אייניקע טעכניציזמען און כיבודים פון דעם יוגנט־מאַרשרוט איבער די גאַסן פון שטאָט, איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן די פּאַדערונג פון "השומר הצעיר" אַז אונדז קומט דער ערשטער פּלאַץ, און נאָך אַ שווערן געראַנגל איז עס אונדז צוגעטיילט געוואָרן.

ווען אַ חבר וואָס איז אַריינגעפאַרן און זיך באַזעצט ביי אונדז אין שטעטל האָט געוואלט נעמען די איניציאַטיוו און שאַפן די אַרגאַניזאַציע פון "פועל־ציון צעירי ציון", דאָס הייסט, די היינטיקע מפא"י, האָט ער געמוזט אָנקומען צום "השומר הצעיר" אַז ער זאָל אים געבן הילף, אין די ראַמען פון דער דעמאָלסדיקער "ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל", צוזאַמענגערופן די מענטשן וואָס זענען סימפּאַטיש דעם געדאַנק, און עס איז אַפילו געשטעלט געוואָרן דער זאָל פון "קן" צו זייער דיספּאָזיציע פאַר דער ערשטער פאַרזאַמלונג.

ביי די וואָלן צו ציוניסטישע קאָנגרעסן איז די ליסטע פון "השומר הצעיר" געווען איינע פון די וויכטיקסטע ליסטעס. כ'קען זיך יעצט נישט גענוי דערמאָנען ציפּערן, אָבער כ'געדענק גוט, אַז מיר האָבן געהאַט הונדערטער שטימען. פון בוגרים, סימפּאַטיקער און דער עיקר עלטערן וואָס האָבן אָפּגעגעבן די שטימען פאַר זייערע קינדער. אונדזער פּראָפּאַגאַנדע און אויפקלערונג איז געווען פיל עפעקטיווער, זאָלעכער, און האָט גאַרנישט געהאַט פון דער דעמאָגאָגיע פון די עלטערע קליינשטעטלידיקע פּאַרטיי־טוער, ווייל מיר האָבן געוויסט, און אַלע אַנדערע מיט אונדז צוזאַמען, אַז די רייד אונדזערע זענען געקומען פון מענטשן וואָס נישט נאָר זיי רעדן וועגן אַן אירעאַל פון נאַציאָנאַלער באַפרייונג, נאָר זענען גרייט אים אַליין רעאַליזירן און אויסטראָגן אויף זייערע אייגענע פליצעס.

דער לאַקאַל פון "השומר הצעיר" איז געווען תמיד דער גרעסטער, — אויב נישט תמיד דער אַמבעסטן אויסגעפּוזטער. די צאָל חברים אין דער באַוועגונג איז תמיד געווען די גרעסטע פון אַלע אַנדערע באַוועגונגען. מיר זענען געווען ענג פאַרבונדן מיט דער באַוועגונג פון "תרבות", און אויך אין אסטראווע האָט מען אָפּגעהאַלטן אונדזער טייל פון נצחון, ווען מיר זענען געקומען אויף דער "תרבות" קאָנפערענץ פון אָנהויב די דרייסיקער יאָרן, מיט אַן איבערווינגנדיקער מערהייט פון דעלעגאַטן פון אַלע פּאַרטייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פּוילן און מיר האָבן טאַקע איבערגענומען אויף קאַרגע פיר יאָר די אָנפירונג מיט דער צענטראַלע פּין דער גרויסער "תרבות" באַוועגונג אין פּוילן.

נישט געווען אין שטאָט — אויסער דער שולע "תרבות", — נאָך איין פּלאַץ וווּ עברית איז געפּלעגט געוואָרן מיט אַזוי פיל ליבע און גלייכצייטיק מיט אַזוי פיל קלאַרקייט. מיר האָבן זיך געגרויסט דערמיט, וואָס אין אַ געוויסער תקופה אין פּוילן איז די צוויי וואָכן אויסגאַבע "השומר הצעיר" געווען די איינציקע רעגולער־דערשיינענדיקע העברעישע שריפט. אין אונדזער "קן" האָבן זיך פאַרשפּרייט פון דרייסיק און העכער עקזעמפּלאַרן יעדע צוויי וואָכן צווישן חברים און חברות וואָס האָבן אים געלייענט און גלייכצייטיק דיסקוטירט און קאָמענטירט די אידיען, און מיינונגען, בעת די פּאָלעמיקעס וואָס זענען דאַרטן געקומען צום אויסדרוק.

נישט געווען קיין אַנדער באַוועגונג, וואָס האָט געגעבן די ערשטע הכשר־חברים און חברות, ווי דער "השומר הצעיר". גלייך דערנאָך איז אויפגעקומען אין שטאָט דער

„החלוץ“ וואָס איז געגרינדעט געוואָרן פאַקטיש דורכן „השומר הצעיר“ אין די גאַנצע דערציערישע און אייפקלערערישע טעטיקייט איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אונדזערע חברים, וואָס זענען געווען אַ טייל פון „החלוץ“. ווען עס איז געגרינדעט געוואָרן: דער „החלוץ הצעיר“ האָבן מיר אין אים נישט געזען אין אָנהויב קיין קאַנקורענט — און ער איז עס פאַקטיש נישט געווען צוליב זיין נישט־אַנטוויקלטן מענטשן־מאַטעריאַל — און אין דער ערשטער צייט צוגעהאַלפן מיט דערציערישער אַקטיוויטעט. ערשט שפעטער, ווען דאָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פּועלי־ציניסטישער יוגנט־באַוועגונג — האַלב־אַפיציעל האַלב־פאַרשטעלט — האָבן מיר מער נישט צוגעהאַלפן דער באַוועגונג.

מחנה השומר הצעיר

נישט געווען קיין איין באַוועגונג וואָס האָט געהאַט אַזעלכע גוטע מחנות, גוט־צוגע־גרייטע, גוט־אָרגאַניזירטע און געלינגענ־דורכגעפירטע. אויך אין אונדזער שטאַט איז געווען קאַנצענטרירט אין „השומר הצעיר“ דער בעסטער מאַטעריאַל יוגנטלעכע, וואָס האָט טאַקע אין אַ גרויסער טייל רעאליזירט און עולה געווען קיין ישראל. די אינערלעכע אַרבעט פון „השומר הצעיר“ איז געווען די אַמבעסטן צוגעגרייטע, אַמבעסטן דורכגעפירטע. אונדזערע אַ יוגנטלעכער אָדער אַ בוגר זענען געווען באַווסטזיניקע און געווען אויסגע־בונדן פיל מער ווי אַנדערע אין אַלע פראַגן פון צייניזם אין סאַציאַליזם. פון דאָנען האָט זיך טאַקע גענומען די פאליטישע ראָל פון אונדזער יוגנט־באַוועגונג אין שטאַט. אין אַ געוויסער הינזיכט, — טראָץ אונדזער דעמאָלט באַצייכנטער „פאַלעסטינע־צענטריסטישער“ צוגאַנג צו אַלע פראַבלעמען פון יידישן לעבן אין גלות האָבן מיר געטון קעגנוואַרטס־אַרבעט. מיר זענען געווען טעטיק ביי די וואָלן צום סייס, שטאַט־ראַט און געמיינע. מיר האָבן אין דער לאַנדעס־פאליטיק, אין אַלגעמיינע שטייערן, זיך אידענטיפיצירט מיט דער אויסגעהאַלטענער און נאַציאָנאַל־שטאַלצער פאליטיק פון דער יצחק גרינבליים ריכטונג „על המשמר“ אין פּוילישן יידנטום. אין דער לעצטער תקופה פון פאַרן חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די „על המשמר“ פאליטיק זיך פאַרוואַנדלט אין דער פאַקטישער שטעלונג פון פּוילישן יידנטום צו אַלע פראַבלעמען פון לאַנד.

איינע פון די גרויסע שוועריקייטן, וואָס האָבן באַגלייט די דערציערישע אַרבעט פון „השומר הצעיר“, און דאָס זעלבע אויך אַנדערע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, איז געווען דער מאַנגל אין אַ פּאַסיקן לאַקאַל. דער לאַקאַל איז געווען אין דער שאַפּע פון „תרבות־שול אויף דער רוזשאַנער שאַסיי.

די „תרבות“ שולע אויף רוזאנער גאס.

אַ גרופּע פון השומר־הצעיר.

יהודה זילבערמאן פאריז

דער „החלוץ“

א פאר סיבות האבן מיר גאר פרי באווירקט צום געדאנק פון גרינדן א „החלוץ“ ארגאניזאציע ביי אונדז אין שטאט.

נאך זייענדיק גאנץ יונג, כ'בין דעמאלט אלט געווען קוים 12—13 יאר, איז קיין אסטראווע אראפגעקומען א יונגעראמאן פון א פרעמד שטעטל און זיך געשדענט צו אן אסטראווער מיידל (ביידנס נעמען געדענק איך מער נישט), ער האט אין א ווינטערדיקן שבת-נאכמיטאג גערופן א פארזאמלונג פון יוגנטלעכע. איך בין דעמאלט געווען א מיטגליד פון העברעישן יוגנט-קלוב „קבוצה-עברית“, בין איך צוזאמען מיט אנדערע חברים פון דער קבוצה, ווי אויך מיין עלטערער ברודער עובדיה (אלע אביסל מער אדער ווייניקער עלטערע פון מיר), געגאנגען צו דער פארזאמלונג, אין לאקאל פון ספארט-קלוב „מכבי“, וואס האט זיך געפונען אין א געוועזענע קאזארמע ביים טארטאק פון הערש טייטל.

דער יונגעראמאן, א קאנדידאט אלס חתן פאר אן אסטראווער מיידל, האט דעמאלט רעפערירט וועגן גרינדן א „החלוץ“, נאר אינמיטן, האט ער אריינגעמישט, וועגן „השומר“ און א ספארט-ארגאניזאציע. כ'האב דעמאלט שוין געהאט דעם איינדרוק, אז איך אליין איז נישט קלאר גענוי, וואס ער וויל, אזוי אז פון דער פארזאמלונג איז גאר נישט געווארן, מסתמא אויך נישט פון שידוך.

מיט א יאר אדער צוויי שפעטער, דאס האט געקאנט זיין אן ערך אין יאר 1923, האבן מיר, חברים, ווידער אנגעהויבן שמועסן וועגן ענין החלוץ. דאס מאל, ווייל אינצווישן איז מיר אריינגעפאלן אין די הענט דער יזכור-בוך פון פועלי-ציון, ווו ס'ווערט

באשריבן דאס לעבן, קעמפן אין פאלן פון די ערשטע חלוצים ביי דער אַרבעט, שמירה א. דגל, האבן מיר דעמאלט צונויפגערופן א באראטונג אין א סוכה... (מסתמא איז דאס געווען סוכות-צייט) אויפן הויף פון לוחים, וועלכער איז דערנאך געווארן א מיטגליד פון גדוד-טרומפלדור. עס האבן זיך אין דער באראטונג באטייליקט: לוחים און נתן ניוטקעוויטש (היינט אין קאנאדע, דוכט זיך), איסר טייטל (געשטארבן אין ישראל), משה בורשטיין, לייבל פרענקעל (ביידע לעצטע אומגעקומען אין פוילן) און דער שרייבער פון די שורות, לויט וועמענס איניציאטיוו ס'איז פארגעקומען די באראטונג, און אפשר נאך ווער.

דאסמאל איז שוין געווען קלארער וואס מיר ווילן, נאר צוליב לעגאלאזאציע שוועריקייטן (אלע זענען מיר געווען מינדעריעריק), איז פון דעם ווידער גארנישט געווארן.

נאר אזוי ווי מיר איז שוין דער געדאנק מער נישט ארויס פון קאפ, האבן איך אויסגעשריבן די פעריאדישע-אויסגאבן פון „החלוץ“, וואס האבן דעמאלט אנגעהויבן דערשיינען אין פוילן. כ'בין דערווייל געווארן א ביסל עלטער, געווארן — אן אקטיווער מיטגליד אין דער פארוואלטונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין אסטראווע און כ'האב געהאט מער מעגלעכקייטן מיטן ענין זיך צו פארנעמען און אים באנעמען. איינמאל אין א טאג, (דאכט זיך אין סוכות 1924), האבן איך איבערגעשמועסט מיט א פאר חברים וועגן אנהויבן פארווירקלעכן דעם פלאן, צו גרינדן א „החלוץ“. און טאקע גלייך האבן מיר גערופן א באראטונג אין דער ווינינג פון די עלטערן פון משה בורשטין וועלכער איז יום-טוב געווען ביים דאוונען אין שול. אין דער באראטונג האבן זיך באטייליקט: בורשטין, איסר טייטל, נתן ניוטקעוויטש, שיע משנה, יצחק בערנהאלץ (געשטארבן אין ישראל) און אפשר נאך ווער. איך האב שוין באווסטזיניק געקאנט רעפערירן די פראגע „החלוץ“, ווייל אינצווישן האבן איך מיר פארשטענדיקט מיטן צ. ק. פון „החלוץ“ אין ווארשע און פלעג שוין לייענען די חלוצישע ליטעראטור, וואס האט אנגעהויבן אלץ מער זיך פארשפרייטן אין פוילן.

מיר האבן אויף דער באראטונג באשלאסן צו גרינדן דעם „החלוץ“, און איך בין באאויפטראגט געווארן פון די חברים דאס אדורכצופירן. זייענדיק א מיטגליד פון קאמיטעט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, איז מיר לייכט געווען צו קריגן צו אונדזער דיספאזיציע דעם לאקאל וואס האט זיך דעמאלט געפונען אויף דער 3טער מאי גאס נעבן דער קירכע, אנטקעגן הויז פון אלי לאך. איך האב רעדאקטירט אויפן וואס זענען אויפגעקלעפט געווארן אין די שולן, ביבליאטעקן, ציוניסטישע ארגאניזאציעס, לינת-הצדק א. א. וו. אין די אויפרופן האבן מיר, דער צייטווייליקער קאמיטעט גערופן א פארוואלטונג אויף א שבת-אונט באלד נאך סוכות אין זעלבן לאקאל.

דער זאל איז געווען צו קליין אריינצוגעמען אלע וואס זענען געקומען אנטהאלטענע אין דער פארוואלטונג. אויף דער פארוואלטונג, וואס האט אויסגעוויילט אלס פארזיצער משה ביעלסקי, מיט וועמען כ'האב שוין פון פריער מיטגעארבעט אין קאמיטעט פון דער ציוניסטישער-ארגאניזאציע, האבן איך רעפערירט דעם ענין „החלוץ“. חברים האבן זיך שטארק פאראינטערעסירט מיט דער פארוואלטונג, און גלייך איז געוויילט געווארן א צייטווייליקער קאמיטעט אין באשטאנד פון די חברים: משה ביעלסקי (אומגעקומען אין פוילן), מנחם ניסקע, צבי שעדלעצקי, יהודית זילבערשטיין — (אלע אין ישראל), יעקב גרינשפאן (אין אמעריקע) און דער שרייבער פון די שורות, מעגלעך, אן ס'זענען געווען נאך אויסגעוויילטע, אויב כ'האב קיין טעות נישט — אויך די פריילן יאשינסקא און נאך

ווער. פון צייטווייליקן קאָמיטעט: משה ביעלסקי — פאָרזיצער, און דוכט מיר, מנחם ניסקע — קאסירער.

אַלס סעקרעטאַר, האָב איך זיך באַלד אָפּיציעל פאַרבונדן מיטן צ. ק. פון „החלוץ“ אין וואַרשע אויף אַרלאַ גאַס. זיי האָבן גלייך אַראָפּגעשיקט אַ סעקרעטאַר פון צ. ק. (סקאלאַ האָט ער געהייסן), צו שטיין מיט אונדז אין קאָנטאַקט. די ערשטע זאַך וואָס דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן, איז געווען צו באַגרענעצן די צאָל מיטגלידער צייטווייליק אויף 40, כדי מ'זאָל קענען שטרענג קאָנטראָלירן זייערע גייסטיקע און מאָראַלישע קוואַליפיקאַציעס. פאַרשטייט זיך, אַז דער באַשלוס האָט באַווירקט דעם צוזאַמענשטעל פון דער אַרגאַניזאַציע (40 פון צווישן הונדערט וואָס האָבן געוואלט זיך פאַרשרייבן) און דעם אופן פון אַרבעטן. אַ ביסל שפעטער האָבן מיר ברייטער אויפגעגעפנט די טירן פון דער אַרגאַניזאַציע, אָבער אַלץ מקפיד זייענדיק אויף יעדן חבר אָדער חברה וואָס איז געוואָרן אָנגענומען.

דעם נאָענסטן זומער, ס'הייסט אין יאָר 1925, איז אַ גרופע חברים פון אונדזער אַרגאַניזאַציע אַרויסגעפאַרן אויף הכשרה אין קיבוץ יוסף-הגלילי וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין געגנט פון סטוטשין-גראַיעוואַ — אַרגאַניזירט דורך לאַמזשער קרייז פון „החלוץ“, צו וועלכן מיר האָבן אָנגעהערט. די גרופע אסטראווער איז געווען די כמעט גרעסטע אין צאָל, הן די אנטוויקלסטע, ווייל כמעט אַלע אסטראווער האָבן געהאַט אַנפירערשאַפטס-פונקציעס אין די 10 קבוצות, וואָס דער קיבוץ יוסף-הגלילי האָט געבילדעט, אויף די 10 פאַרשידענע אַרטשאַפטן, וווּ זיי זענען געווען איינגעאָרדנט.

כ'קען נאָר דאָ דערמאָנען די חברים וואָס זענען דעמאָלט געפאַרן אויף הכשרה, דאָס זענען געווען: שעדלעצקי, ניסקע, טייטל, בערנהאָדץ, משנה, חברות גראַפע, ליבא, אויך די פרוי פון צבי שעדלעצקי, פאקשיווע און זילבערמאַן, מעגלעך אַז נאָך ווער.

דער „החלוץ“ אין אסטראווע האָט אַקטיוו אַנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע אַרבעטן אין דער שטאָט. די חברים פון קאָמיטעט האָבן אַקטיוו אַנטיילגענומען אין אַלע ציוניסטישע קאָמיטעטן אויפן אַרט. צווישן אַנדערע: ניסקע — קרן קיימת; גרינשפאַן — קאָמיטעט פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל; זילבערמאַן — ישראל-אַמט; ביעלסקי — קרן-היסוד (אויך אַ חבר אין קאָמיטעט פון „תרבות“ אַ געוויסע צייט בין איך דאָס געווען). אַלס רעזולטאַט פון הכשרה-סטאַזש אין קיבוץ יוסף-הגלילי איז די אסטראווער גרופע, כמעט אין גאַנצן באַשטימט געוואָרן עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל — אַ זאך, וואָס ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען ווען אַ סערטיפיקאַט צו קריגן פון די ענגלענדער איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן, און דער צ. ק. פון החלוץ האָט אויך נישט לייכט זיי צוגעטיילט.

ביי דער געלעגנהייט איז אפשר נישט איבעריק צו דערציילן אַ מיספאַרשטייעניש וואָס וואַרפט אַ ליכט אויף די דעמאָלטיקע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן צווישן די ציוניסטישע גרופן און פאַרטייען. ווי ס'איז אַלעמען באַקאַנט, איז דער „החלוץ“ געווען, הגם אומפאַרטייאיש, דאָך אונטערן איינפלוס פון די לינק-ציוניסטישע פאַרטייען, איבעריקנס כמעט דורך די קרייזן, כ'מיין די לינק-ציוניסטישע, געשאַפן און ממילא אָנגעפירט. איז אָבער אסטראווע געווען אַן אויסנאַם, וואָס הן די גרינדער פון החלוץ, מיינע חברים און איך אַליין, הן די שפעטער צוגעקומענע מיטגלידער, זענען געווען גענויגט צום אַלגעמיינעם ציוניזם, אין זין ווי מ'האַט אים דעמאָלט פאַרשטאַנען — ז. ה.: אומ-פאַרטייאיש — סתם; ציוניסטיש — דערווייל אין גלות, נישט קלערנדיק אויף שפעטער ביי סאַנקרעטע באדינגונגען און אינטערעסן אין ארץ-ישראל. צוליב דעם דואליזם צווישן

אונדזער סתם־ציונים און „החלוץ“ וואס איז געווארן אלץ מער באיינפלוסט פון פאליטישן ארבעטער־ציונים ד. ה. לינק־ציונים, איז אונדז אויסגעקומען, שוועריקייטן און ספעציעל מיר פערזענלעך, זייענדיק אין כסדרדיקן קאנטאקט מיטן צ. ק. אין ווארשע. צ. ב. ווען דער צ. ק. האט אונדז געהייסן פארשפרייטן שקלים פון ארבעטער־ציוניסטישע־פארטייען א. דגל. ס'איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז ווען דער צ. ק. פון „החלוץ“ האט באשלאסן אויסדריקלעך, אז אַ חלוץ טאר נישט אנגעהערן צו קיין סתם־ציוניסטישע ארגאניזאציע, האב איך מיך געפונען אין אַ שווערע לאגע. זייענדיק אי פון די אַקטיווסטע חלוצים און אז אַקטיווער מיטגליד אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. ס'איז אויסגערקומען אַמאל, אז מיין פאל איז דעבאטירט געווארן אויף אַ זיצונג פון מרכז־החלוץ. איך בין דאן געווען אין ווארשע און געווארט וואס ס'וועט ארויסקומען פון דער דעבאטע וועגן מיין גורל. ארויסקעקומען איז — געדענק איך — פון דער זיצונג אַ חבר פון מרכז (דוכט זיך, אז דאס איז געווען סקאלע אָדער פּונט), די ביינע חברים האבן כסדר פארטיידיקט מיין פערזענלעכן צוגאנג צו דער פראגע צו בלייבן אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און אין לינקן החלוץ. האט דער חבר מיר געמאלדן, אז ס'איז באשלאסן געווארן צו מאַכן פאר מיר אַן אויסנאַם; נישט פאָדערן פון מיר צו פאַרלאָזן די ציוניסטישע ארגאניזאציע.

שפעטער האט דער צ. ק. פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע באשלאסן צו גרינדן אומעטום אַ החלוץ הכללי, ס'הייסט אַן אַלגעמיינ־ציוניסטישן. און אויך אין אסטראווע האט דער קאמיטעט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע באשלאסן דאס צו טון, ספעציעל די חברים פון קאמיטעט, וואס זענען געווען אונטערן איינפלוס פון עת־לבנות. צו דעם צוועק איז אַראָפּגעקומען פון ווארשע אַ דעלעגאַט, (שיפער האט ער געהייסן). דער קאמיטעט האט פאַרלאָנגט פון מיר צו העלפן גרינדן דעם החלוץ הכללי — ס'הייסט צו צעברעכן דעם החלוץ וואס כ'האב מיר אַזויפיל מי געגעבן אים צו שאַפן. די דילעמע, איז געווען פאַר מיר אַ האַרבע, וואס טון? בין איך אַוועק געפאַרן קיין ווארשע פרעגן אַן עצה ביי יצחק גרינבוים, וועמען כ'האב געהאַלטן, ווי אַ סך ציוניסטן אין פוילן, ווי מיין רבי. כ'געדענק ווי היינט, ווען כ'בין געגאנגען צו אים, האב איך מיט אַ ביסל שרעק און שעמעוודיקייט, דערציילט מיינע שוועריקייטן. ער האט מיך זייער ערנסט אויסגעהערט און מיר גע'עצה'ט... צו בלייבן ביי מיין דרך, ס'הייסט אין אַלגעמיינעם ציוניזם און אין לינקן החלוץ און די סתירה וועט זיך פון זיך אַליין אויפֿוויקלען.

כ'דענק נאך, ווי דאס וואלט היינט געווען, כ'בין געבליבן ביי אים ביז שפעטלעך. ס'איז שוין געווארן פינצטער ווען ער האט מיך באגלייט ביז אין גאס, מיר זאגנדיק נאכאַמאַל: „ווען כ'וואלט געווען אויף אייער אָרט, וואלט איך אויך אַזוי געהאַנדלט“.

כ'בין צוריקגעקומען קיין אסטראווע און אויף דער נאַענסטער זיצונג פון קאמיטעט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע (וואס האט זיך אָפּגעהאַלטן אָדער ביי חבר מארגלית, אָדער האלצמאַן, ווייל ביידע זענען געווען, דאכט זיך שכנים), האט מען ווידער אַרויפֿ־געברענגט די טעמע פון אַלגעמיינעם החלוץ אויפֿן טיש. איך האב אָפּגעבעטן צו לאָזן די פראגע אָפּן ביז מיין אָפּפאַרן קיין ארץ־ישראל. אַזוי איז טאַקע באשלאסן געווארן.

איניגן איז אַ גרופע חברים, דוכט מיר — ניסקע און שעדלעצקי — אָפּגעפאַרן. באלד נאך דעם — טייטל, בערנהאלץ און איך אַליין. ביי אונדזער אָפּפאַרן איז געפראָוועט געווארן אַ גרויסער אָפּשידס־אָוונט, דעם אָוונט טאַקע ווען צומאַרגנס באַגינען האָבן מיר געוואלט אָפּפאַרן, אַביסל שפעטער איז אויך אָפּגעפאַרן פאקשיווע. די גרופע אַקטיווע חברים זענען אָפּגעפאַרן, אָבער דער „החלוץ“ אין אסטראווע

האָט ווייטער אָנגעהאַלטן, הגם מיט אַ פאַרקלענערטער טעטיקייט, ערשטנס איז באַלד נאָך מיין אַפּפּאַרן געגרינדעט געוואָרן דער החלוץ הכלל אַביסל שפּעטער אויך השומר-הצעיר-גרופּע, וואָס האָט נישט געקאָנט זיך אויסוירקן נעגאַטיוו אי אויפן צוזאַמענשטעל אי אויף דער אַרבעט פון געבליבענעם „החלוץ“, וואָלט איך געדאַרפט אפשר מיינע זכרונות פון החלוץ פאַרענדיקן. איך טו דאָס נאָר לגבי דעם „החלוץ“ וואָס איז געבליבן אין אסטראווע מיט אַן אָפּגעשוואַכטער אַקטיוויטעט. איבעריקס קען איך נישט זייענדיק מער דאָרט, מער וועגן דעם נישט שרייבן.

דאַקעגן ווילט זיך, און ס'איז אפשר נייטיק צו דערמאָנען, וואָס ס'איז געוואָרן מיט די חברים וואָס זענען אָנגעקומען קיין ארץ-ישראל. ווי שוין דערמאָנט, איז מנחם ניוסקע, דאָכט זיך, אויך צבי שעדלעצקי, אָפּגעפאַרן פריער מיט אַ פאַר טעג אָדער וואָכן פאַר דער צווייטער גרופּע טייטל, בערנהאלץ און איך אַליין. אונדזער גרופּע פון דריי, אַנקומענדיק קיין חיפה מיט אַ רומעניש שיפל, נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך אָפּגעשלעפט כמעט אַ וואָך צייט פון וואַרשע ביזן רומענישן פאַרט קאָנסטאַנצא. די באַן וואָס האָט אונדז געפירט, אַ דירעקטער צוג פאַר עולים, איז געגאַנגען אַזוי „שנעל“, אַז מיר האָבן אויפן וועג געמוזט אָנהאַלטן אַ קליינע מלחמה מיט די רומענישע שקצים, וואָס האָבן צו אונדז יידן אין וואָגאָן געוואַרפן שטיינער, האָבן מיר געקאָנט נאָכלייפן די באַן און אַרױפּשפּרינגען אין גאַנג...

ערשטע רייע פון רעכטס: סעגאלאוויטש, שעדלעצקי, און יודל זילבערמאן.
צווייטע רייע: יצחק בערנהאלץ, איסר טייטל, יוסף פאקשיווע.

אין חיפה האָט דער סעקרעטאַר פון מועצת פועלי חיפה, האָט געשטאַמט דאָכט זיך פון טשעכאָנאווע, האָט אונדז געשיקט קיין פתח-תקוה, ווייל דאָרט האָבן זיך שוין געפונען חברה פאַסקעוויטש, (היינט אין עין-חרוד). זי איז דאָן געווען אין מעבר, וואָס דערפון איז געוואָרן גבעת-השלושה, און מנחם ניוסקע, דוכט מיר, אין הקבוצה על-המשמר. מיר האָבן געהאַט די ברירה אויסצוווילן דאָס אָרט, וווּ צו גיין.

מיר, די דריי אסטראווער, מיט נאָך אַ פאַר חלוצים פון קובא, זענען אָנגעקומען מיט דער באַן אין אַ דאָנערשטיק אָונט קיין פתח תקוה. דאָס פּורל, וואָס האָט אונדז אין פינצטערן

אונט אַראָפּגעלאָזט מיט די פּעקלעך אין אַ צענטראַלע דעמאָלט גאַס אין פּתח־תּקה, פאַרן לאָקאַל פון לשכת־העבודה, איז זיך אַוועקגעפאַרן, איבערלאָזנדיק אונדז אין דעם שטאַרק פינצטערן אָונט. (קיין עלעקטריע איז נאָך דאָן איבערהויפּט נישט געווען), מיר, די גרופּע חלוצים פּרוּווּן אַריינגיין אין לשכת־העבודה. דורך דער טיר, וווּ דער בעל־עגלה האָט אונדז אָנגעוויזן, זענען מיר אַז זי איז פאַרשלאָסן. ס'האָבן זיך באלד געפונען אַ פאַר בחורים. מיר דערציילן זיי אונדזער ענין, אַז מיר האָבן נישט וווּ צו נעכטיקן. די לשכת־העבודה איז צוגעשלאָסן. האָבן זיי איינס צוויי אויפגעבראַכן די טיר און אונדז אַריינגע־לאָזט אינווייניק. וווּ מיר האָבן זיך איינגעאַרדנט אויף דער נאַכט — ווער אויף אַ טיש, און ווער אויפן דיל. מיר האָבן זיך קוים איבערגעדרייט, שוין זענען די בחורים צוריק ביי אונדז. מיר האָבן גאַרנישט באַמערקט ווי ס'איז שוין געוואָרן פּרימאַרגן. אַזוי שטאַרק זענען מיר געשלאָפן אויפן האַרטן. זיי זאָגן וואָס צו טון כדי צו דערליידיקן אַן אַרט פאַר אונדז. זיי גיבן מיר אַן אַדרעס פון פאַרזיצער פון דער דאָזיקער לשכת־עבודה ח' באדער. מיט שוועריקייטן דערשלאָג איך מיך צו דער וווינונג פון דעם ח' באדער. ס'נעמט מיך אויף אַ מיטלעריקע פּרוי, וואָס אין מיינע 17 יאָריקע אויגן האָט זי אויסגעזען אַלט. אַ ריח פון ערב־שבתדיקע פיש פאַרכאַפט מיך אין דער וווינונג. נאָר פּרוי באדער דערוויסנדיק זיך די סיבה פון מיין קומען, זאָגט מיר, אַז ליידער איז איר מאַן איצט נישטאָ אין דער היים, ס'איז פרייטיק און כ'קען אים טרעפן אין באד... אויב ס'איז דרינגנדיק. ס'איז מיר נישט אָנגעקומען שווער אויסצוזוכן די סאָד. אין יענע צייטן מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק, איז פּתח־תּקה געווען אַ קליין שטעטלע.

אין באַד פאָדערט פון מיר דער בעדער 2 פּיאַסטער אָפּצאל פאַר אַ באַד, נאָר איך קלער אים אויף, אַז נישט באַדן זיך בין איך געקומען, נאָר טרעפן דעם ח' באדער. דער בעדער איבערצייגנדיק זיך אין די ריכטיקייט פון מיינע רייד, לאָזט מיר אַריין אַן אָפּצאל. אַ פאַרע און רויך פאַרבליענדן מיך אַריינקומענדיק אין דער שוויץ־באָד. אַ ייד גיסט שעפעלעך וואָסער אויף די אָנגעגליטע שטיינער, ממש אסטראווע, אַביסעלע פרימיטיווער נאָך. אין דער פאַרע, ווייזט מען מיר אַן דעם ח' באדער. אַ מיטלגעוויקסיקער, דיקלע־כער שוין נישט יונגער מענטש. הערט ער אויס מיינע רייד און טוט מיר אַ זאָג: „קודם בחורל טוט זיך אויס וועלן מיר דאָן שמועסן.“ כ'מוז אים פאַלגן, אַ ברירה האָב איך? שטופט ער מיך אַריין אַ בעזימל אין האַנט, ציט זיך אויס אויף אַ באַנק און הייסט זיך שמיסן. כ'פאַלג אים אויך דאָס. גוט אים אויסגעשמיסן, הייסט ער מיך זיך אַוועקלייגן, וואָס כ'פאַלג אים ווידער. נאָך אַ פרוּווּן פון פאַרענטפערן זיך, אַז איך פאַרטראָג נישט קיין שוויץ־באָד און נישט דאָס שמיסן, האָט ער דאָך גוט אויסגעשמיסן, און איצט זאָגט ער, ח'בר קאָנען מיר ריידן מיט „קלאַרע געדאַנקען“...

זיינע רייד זענען שוין נישט געווען די פריערדיקע, אַביסל האַרטע, נאָר רייד פון אַ גוט־מוטיקן אַלטיטשקן (דוכט מיר, אַז ער איז דאָן געווען דער עלטסטער ח'בר פון אחדות־העבודה).

ער האָט אונדז באלד דערליידיקט אונדזער ענין און מיר האָבן זיך איינגעאַרדנט אין מעבר אויפן גבעת־השלושה.

פ. וו. ק.

(די מיליטערישע פארבערייטונג פאר יידן אין אסטראווע)

„ללמד יהודה קשת“

די זכרונות פון די פאגראמען אויף יידן און אויך דער געדאנק, אז די צוקונפטיקע חלוצים זאלן, חוץ א ספעציפישע מלאכה, אויך קאנען זיך פארטיידיקן, איז א גרופע יונגעלייט געקומען צום געדאנק צו ארגאניזירן א יידיש מיליטעריש פארבערייטונג. די אינסטרוקטארן זענען געווען פראפעסיאנעלע אונטער-אפיצירן. זיי האבן געמאכט איבונגען מיט געווער און זיך אויך פארנומען מיט ספארט, די טעטיקייט פון די יידישע פ. וו. איז געווען די זעלבע ווי אין די פוילישע ארגאניזאציעס פאר מיליטערישע פארבערייטונג, מיט דעם פוילישן נאמען „פשיספאסאביעניע וואיסקאווע“.

אין פארלויף פון 2 יאר האבן די גרופן, בערך 50 יידישע בחורים, באקומען אן עלעמענטארע מיליטערישע אויסבילדונג, זיי האבן זיך רעקרוטירט פון בית"ר און אנדערע יוגנטליכע גרופן.

א. מ—ת

יוגענטליכע פון פערשידענע גרופירונגען.

חנה האלצמאן תל-אביב

די פרויען-ארגאניזאציע „וויצא“

מיטן וווקס פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין פוילן האָט פערנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ די ציוניסטישע פרויען אַרגאַניזאַציע „וויצא“. אין יאָר 1927 זענען פון וואַרשע אַרויסגעשיקט געוואָרן עסקניות אינסטרוקטאָרינס כדי צו אַרגאַניזירן אָפּטיי-לונגען פון „וויצא“ און ווערבירן מיטגלידערינס צווישן די נאַציאָנאַל-געשטימטע יידישע פרויען אין די פּראָווינץ-שטעט. עס איז געווען נאָכן שווערן עקאָנאָמישן קריזיס אין ארץ-ישראל, ווען די פאַרשידענע „יורדים“ וואָס זענען צוריקגעקומען קיין פוילן, האָבן זיך באַמיט צו דיסקרעדיטירן ארץ-ישראל און אונדזערע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע איז געקומען צום באַשלוס, אַז דורך דער פאַרשטאַרקונג פון דער ציוניסטישער טעטיקייט, וועט מען בכוח זיין אַנטקעגן צו ווירקן די דאָזיקע טענדענצן. עס האָט זיך אויך געשאַפן אַ נייע תקופה פאַר דער יידישער פרוי אַרויסצוגיין פון די ענגע ד' אמות פון איר שטוב-ווירטשאַפט און אַנטייל צו נעמען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן בכלל און ציוניסטישן בפרט.

מיטן אַנטשטיין פון „וויצא“ האָט די פרוי אָנגעהויבן צו פאַרשטיין אַז זי דאַרף נישט און טאָר נישט שטיין פון דער זייט ביים אויפבוי פון ארץ-ישראל. און אַז די פרוי קאָן האָבן אַ גרויסע השפעה אין דער אַרבעט, דער עיקר ביים דערציען די קינדער אינעם נאַציאָנאַלן גייסט.

אויך אין אסטראווע איז אין יענער צייט געגרינדעט געוואָרן אַ פרויען-פאַריין „וויצא“ מיט דער פרוי שרה טייטעל בראש.

אסטראווע איז באַזוכט געוואָרן דורך דער דעלעגאַטין פון דער צענטראַלע אין וואַרשע — פרוי בעלא פעוונזנער. נאָך איר געלונגענעם און פלאַם-פּיערדיקן רעפעראַט האָט זי בעצויבערט מיט אירע שילדערונגען פון ארץ-ישראל און געבראַכט די פרויען ביז טרערן און געפאָנגען זייערע הערצער פאַר דער מיטהילף פון בויען אַן אייגן לאַנד. זי האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע אַרגאַניזאַטאָרישע פעיקייט, און אין משך פון אַ קורצע צייט איז די צאָל מיטגלידערינס געוואָקסן פון צענדליקער צו הונדערטער. אַ ווייטערן שריט צום וווקס פון „וויצא“ האָט געגעבן די לאַנדעס-קאָנפערענץ פון „וויצא“ אין פוילן (מיטן אַנטייל פון פרוי רבקה זיוו פון לאַנדאָן, אין וואַרשע, 1928), אין וועלכער די שרייבערין פון די שורות האָט זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַטין, באַגריסט אין נאָמען פון דעם סניף אין אסטראווע-מאזאוועצק, איבערגעגעבן אַ באַריכט און גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל.

די קאָנפערענץ האָט באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן די „וויצא“ אַרבעט אין אַ גרויסן מאַסשטאַב, און די בעגייסטערטע דעלעגאַטקעס זענען צוריק געקומען אין זייערע ערטער פול מיט ווילן און ענערגיע צו דער באַנייטער אַרבעט — פערשפרייטן דעם ציוניסטישן שקל, ציוניסטישע אויפקלערונגס-אַרבעט, הילפס אַרבעט פאַר חלוצים, דערציען די קינדער אין נאַציאָנאַלן גייסט, שטיצן די „תרבות“ שולן, אַרגאַניזירן די יידישע פרויען פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג, און דער עיקר אַקטיווע אַרבעט לטובת דעם „קרן-קיימת לישראל“ און „קרן היסוד“. נאָכן צוריקעמען פון דער קאָנפערענץ, האָט די שרייבערין פון די שורות אויף אַ פאַרזאַמלונג פון חברות איבערגעגעבן אַ גענויען

באַריכט פון די באַשלוסן אייף דער קאָנפערענץ און צוליבן אַפרייזן פון די פאַרזיצערין פרוי שרה טייטל אויף אַ יאָר, געוויילט געוואָרן אלס פאַרזיצערין פון דער אָרגאַניזאַציע „וויצא“ און דערפאַלגרייך אויסגעפירט די אַרבעט — אַ ברייט פאַרצווייגטע ווערבירונגס־אַקציע וואָס האָט געבראַכט צו פאַרטאָפלען די צאָל מיטגלידערינס. געהאַפן אין דער אַרבעט האָבן די חברות: גיטל מרגלית, נחמה גאלדשטיין, פרוי קיוואיקא, סאניא כץ, פרוי ראפאפארט און פרוי פאלינא גאלדבערג.

אין יאָר 1929, צוליב מיין אַריבערפאַרן וווינען אין וואַרשע, האָט די טיכטיקע און אומדערמידלעכע, איבערגעגעבענע טוערין פרוי שרה טייטל, וועלכע איז אין דער צווישנצייט צוריק געקומען פון רוסלאַנד, צוריק איבערגענומען דעם פאַרזיץ.

די לייסטונגען פון דער „וויצא“ אין אסטראווע פאַר דער קרן־קיימת זענען געווען גרויס: ביי די זאַמלונגען פון די בלימעל־טעג, פאַרקויפן פירות אין (ט"ו) חמשה עשר בשבט, אין באַזונדערס ביי די טראַדיציאָנעלע „פורים־באַזאַרן“, וועלכע פלעגן זיך פאַרציען פֿעל טעג נאָך דעם. די „וויצא־באַזאַרן“ זענען געווען באַליבט אין שטאָט און האָבן יעדעס יאָר צוגעצויגן נייע עלעמענטן פאַר ארץ־ישראל.

די געבענטשטע אַרבעט פון „וויצא“ האָט אויך איבערגעלעבט שווערע צייטן — „עליות“ און ירידות“. אָבער די גרעסטע „ירידה“ איז געקומען אין סוף 1939, ווען די נאַצי־מערדער האָבן פאַרנומען די שטאָט און מיט איר איז אויך חרוב געוואָרן די „וויצא“ מיט אַלע אירע אינסטיטוציעס, און דער עיקר — אירע עסקניות און חברות. וועלכע מיר בעוויינען צוזאַמען מיט אַלע אונדזערע הייליקע קרבנות, הי"ד.

פון רעכטס זיצן: פרוי פרידמאן, שרה טייטל, גיטל מרגלית, יטקה ריגרעדסקי.
אין מיטן: פרוי קיוואיקא, לאה'שע טייטל, רחל נוסקביץ.
דריטע רייע: רחל טייטל, העלענא נוסקעוויטש און פרוי פאקשיווע.

אריה (לייב) מרגלית

די ארבעט פון קרן קיימת לישראל

מיטן צוריקומען פון ר' מיכאל בר' איסר טייטל פון רוסלאַנד אין יאָר 1921 (וואָ ער איז געווען אין די יאָרן פון 1915—1921 אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה און די מלחמה צווישן רוסלאַנד און פוילן), האָט זיך באַנייט די אַרבעט פון „קרן קיימת“ אין שטאַט.

די אַרבעט פון קק"ל פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז מיר נישט באַקאַנט. איך בין דעמאָלט נישט געווען אין אסטראווע, איך גלויב אָבער, אַז עס איז געווען אַן ציוניסטישע טעטיקייט מן־הסתם אויך פאַרן קק"ל (אין קריגס צייט איז בכלל קיין ציוניסטישע אַרבעט אָנגעגאַנגען). אין יאָר 1921 האָט זיך די טעטיקייט באַנייט. די הויפט אַרבעט איז באַשטאַנען אין פאַרשפּרייטן די בלויע פושקע וואָס איז דערגאַנגען ביז 500 שטיק אין שטאַט.

מורשה (פאַרטרוינס־מאַן) פון קק"ל איז געווען דער דורכן אַלעמען געשעצטער ציוניסטישער עסקן ר' מיכאל טייטל, ער איז געווען אַ מוסטער פון טרייע אַרבעט; סגן מורשה און ממונה איבער די פּעריאָדישע און צופעליקע זאַמלונגען. — דער שרייבער פון די שורות; מזכיר — דער דעמאָלסדיקער יונגער בחור גדליה אלקעס (היינט דער באַוווּסטער היסטאָריקער ד"ר גדליהו אלקושי אין ירושלים).

די אַרבעט פון קק"ל אין שטאַט האָט זיך כסדר פאַרשטאַרקט און די הכנסות — פאַרגרעסערט; בפרט אין תרפ"ו — 1925, נאָך דער אַלגעמיינער פוילישער קאָנפּערענץ אין וואַרשע צווישן ראש השנה און יום־כיפור, מיט דער באַטייליקונג פונעם באַוווּסטן ציוניסטישן פירער אוסישקין און אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע פון ארץ ישראל צו פאַר־שטאַרקן די אַרבעט אין פוילן. די סטאביליזאַציע פון דער פוילישער מטבע (דער איבערגאַנג פון מאַרק אויף די זלאָטע). דורך דעם דעמאָלט באַרימטן פינאַנץ מיניסטער גראבסקי, ספּעציעל מיט זיין שטייער סיסטעם לגבי דער יידישער באַפעלקערונג, האָט שטאַרק משפּיע געווען אויף די אַזוי גערופענע „גראבסקי עליה“ קיין ארץ־ישראל.

אין דער דאזיקער קאָנפּערענץ, (וואָס האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם און אַרייַנגעבראַכט אַן אויפֿלעבונג אין דער ציוניסטישער אַרבעט אין פוילן בכלל און נאָציאָנאַל פאַנד בפרט), האָט זיך באַטייליקט אַלס פאַרשטייער פון אונדזער שטאַט דער שרייבער פון די שורות און דערנאָך אינטענסיוו ממשיך געווען. אין רעזולטאַט דערפון האָט זיך די אַרבעט פאַרשטאַרקט, און די הכנסות — פאַרגרעסערט. אין יאָר תרפ"ה איז געזאַמלט געוואָרן 3,700 זלאָטעס און אין יאָר תרפ"ו — 5,110. אָבער אין יאָר תרפ"ז — 1927, ווען עס איז אויסגעבראַכן דער באַוווּסטער קריזיס אין ארץ־ישראל און עטלעכע פון די נייע עולים זענען צוריקגעקומען, זענען די הכנסות געפאַלן כמעט אויף העלפט. 2,348 זלאָטעס). אין צווייטן יאָר תרפ"ח, ווען די לאַגע אין ארץ־ישראל האָט זיך שוין אַ ביסל געבעסערט, האָבן די הכנסות ווידער דערגרייכט די סומע פון 3,524 זלאָטעס. אַזוי איז די אַרבעט געגאַנגען מיט זיגזאַגן אין אַנבליק פון דער לאַגע אין ארץ־ישראל און אין פוילן. מען האָט געזאַמלט אין יאָר: תרפ"ט — 3,226 זל'; אין תר"ץ — 3,820 זל'; תרצ"א — 2,510 זל'; תרצ"ב — 2,262 זל'; תרצ"ג — 2,703 זל' און תרצ"ד נאָר 3,862 זל'. ס'איז צו באַמערקן אַז אין די דרייסיקער יאָרן האָט דער וואַקסנדיקער היטלעריזם אין דייטשלאַנד זיך אויך אויסגעווירקט אויף די עקאָנאָמישע באַציונגען פון די פּאָליאַקן צו יידן.

די אַרבעט פון קרן קיימת" איז געווען זייער פאַרצווייגט. דאָס ערשטע — און וויכטיקסטע זענען געווען די פישקעס, פאַרטיילט אין שטאַט. יוגנט פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען און ריכטונגען זענען יעדן חודש געגאַנגען אויסליידיקן די פישקעס. וווּ אַ ביישפּיל פאַר דער יוגנט, פלעגן פון צייט צו צייט דאָס אויך טון עלטערע ציוניסטן, מיטן מורשה ר' מיכאל בראש.

די פּעריאָדישע זאַמלונגען זענען אָנגעגאַנגען אַ גאַנץ יאָר, אָנהויבנדיק פון ראש-השנה ביז תשעה-באב, און דער פאַרם פון ווונש-קאַרטן צו ראש-השנה און קערות — ערב יום-כיפור אין די שולן, בתי מדרשים און בתי תפילה. מען האָט אויך געפרווט אַריין דרינגען אין די חסידישע שטיבלעך און שטעלן די קערות, אָבער נישט אומעטום האָט זיך עס אַינגעגעבן.

נדבות צו יזכור אין די שלוש רגלים, חנוכה זאַמלונגען, חמשה עשר בשבט, אָדער ט"ו בשבט, פּערטיילן טאַרבעלעך מיט א"י פירות; פייגן, טייטלען, מאַנדלען דורך די חברות פון „וויצא", איז געווען אַן אַרבעט יעדעס יאָר; מאַנדלען פלעגן מיר קריגן צוגעטיילט פון ארץ ישראל דורך די צענטראַלע פון „קרן קיימת" אין וואַרשע. דאָ איז כדאי דערמאָנען פאַלגנדיקן עפיואָד: איינמאַל פאַר חמשה עשר בשבט האָב איך געקריגן געשיקט פון וואַרשע 2 פליטן מיט די רעדעס פון ד"ר יהושע טהאָן, ד"ר יהושע גאַטליב, יוסף העפּטמאַן און ייבדל לחיים — יצחק גרינבוים. אין דער איינלאַדונג צו זי חברות האָב איך דעמאָלט מודיע געווען אַז די אויבנדערמאָנטע פּערזאָנען וועלן רעדן. פאַרשטייט זיך אַז אַלע זענען געקומען און געזעסן אין שפּאַנונג. דאָן האָב איך אָנגעשטעלט דעם גראַמאַפּאָן און געלאָזט הערן די רעדעס. קיין טענה האָבן די פרויען צו מיר נישט געהאַט, ווייל איך האָב דאָך צוגעזאָגט אַז מען וועט זיי נאָר הערן.

עס זענען געווען אויך פּעריאָדישע זאַמלונגען: אין פורים — אין דער פאַרם פון שיקן משלוח מנות: ל"ג בעומר — בלימל טאָג; ערב שבועות — ברענגען ביכורים אין „תרבות" שול א. א. וו.

ס'זענען אויך געזאַמלט געוואָרן אויף תנאים, התונות, בריתן און אַנדערע שמחות. אין דער אַרבעט האָבן זיך תמיד באַטייליקט חברים און חברות פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען און יוגנט אָרגאַניזאַציעס אין שטאַט.

די הויפט אַטראַקציע איז געווען דאָס איינאַרדנען די פורים-באַזאַרן לטובת דעם „קרן קיימת", וואָס האָבן אַריינגעבראַכט היפשע סומעס. די ציוניסטישע מחנה פלעגט זיך דערצו גרייטן עטלעכע חדשים פריער. די הויפט אַרבעט פלעגט אויספירן די ציוניסטישע פרויען אָרגאַניזאַציע „וויצא" און די יוגנט אָרגאַניזאַציעס הינטער דער אָנפירונג פון דער ענערגישער פאַרזיצערין פרוי שרה טייטל. יעדע יוגנט גרופע האָט געהאַט איר קיאָסק מיט אייגענע אויסאַרבייטונגען. דער גרעסטער און שענסטער קיאָסק איז תמיד געווען פון „וויצא", און די הכנסה לטובת „קרן קיימת" איז געווען גרויס.

די אינטענסיווע אַרבעט, פול מיט ליבע און באַגייסטערונג, איז אָנגעגאַנגען אַ גאַנץ יאָר, און אַריינגעכראַכט לעבן אין שטאַט און אין די יוגנטליכע, אָנגעפילט מיט אינהאַלט און צוועק. פון צייט צו צייט פלעגן קומען אויף באַזוכן פאַרשטייער פון דער צענטראַלע אין וואַרשע: דוד טענענבוים, אברהם ביאלאפאלסקי און ייבדל לחיים — דב בער מאלקין, אלתר קלארמאן און אַנדערע.

אינאָר תרצ"א — 1930 איז פאַרגעקומען אַ קרייז-קאָנפּערענץ פון דעלעגירטע פון די שטעט און שטעטלעך פון דער געגנט. מיט דער באַטייליקונג פונעם דירעקטאר פון

יון רעכטס זיצן: ש. ליבערמאן, פרומע פראַמאָװיטש, לייב און גיטל מאַרגאָליס, נחמה גאלדשטיין.
 (טייען): פרידה זילבערמאן, מ. ליוואזער, פרענקל, אביעזר טייטל, רבקה קאהן, מרים טייטל, רחל
 פראוודע, קוקאָוקע אין רעקאַנט.

ערשטע שורה פון רעכטס: יהודית זילבערשטיין, ישראל שולעוויטש אין מלכה לאנגלייב.
 צווייטע שורה: קוקאָוקע, פאטאש, כץ, מאַרגאָליס און פרוי, לאַך און בורשטיין.
 דריטע שורה: האכמאן, קאהן-גאלדבערג, גאלדבערג, ניסקע, רעקאַנט און גאלדבערג.

דער צענטראלע אין וואַרשע י. ל. בלאך און ייבדל לחיים — דער דעלעגאט פון ארץ־ישראל ה' אריה ליכטינגער־נהור, חבר פון קיבוץ אילון אין גליל המערבי.

אויך האָבן אונדז באַזוכט פאַרשטייער פון די לשכה הראשית אין ירושלים, הרב ישעיהו שפירא ז"ל פון כפר פינס און יעקב מלמד ז"ל, ער האָט ביי אונדז פאַרבראַכט די לעצטע טעג סוכות אין יאָר תרצ"ה — 1934 און אַריינגעבראַכט פיל אויפלעבונג אין דער אַרבעט, מאיר האזרחי — מנהל די פראָפאָגאַנדע אָפטיילונג אין ירושלים; פרוי לאה וידרוביץ ע"ה — דעלעגירט פון די „וויצא" און תבדל לחיים — פרוי דבורה לחובר, און נאָך פיל אַנדערע וועלכע זייערע נעמען געדענק איך נישט.

אין חודש אלול תר"ץ — 1930 איז (נאָך אַ שווערער קראַנקהייט), נפטר געוואָרן אונדזער באַליבטער און דורך אַלעמען געשעצטער מורשה ר' מיכאל טייטל ז"ל. זיין אָרט האָט פאַרנומען דער סגן־מורשה, דער שרייבער פון די שורות, וועלכער האָט זיך באַמיט ממשיך צו זיין די דאָזיקע הייליקע מיסיע וואָס איר נאָמען איז „קרן קיימת לישראל". אין יאָר תרצ"ו — 1935, פאַר מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, איז נאָמינירט געוואָרן אַלס מורשה דער חבר פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע שמואל לויטוב און זי פאַרגעזעצט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה אין יאָר 1939 און אומגעקומען צווישן די אַנדערע קדושים, הי"ד.

אריה מרגלית

אַ בלומעל טאַג.

אין פרעזידיום זענען אַריין ר' מיכאל בר' איסר טייטל — פאַרזיצער; ר' מיכאל בר' זאב טייטל — קאַסירער און שלמה שקליאנעוויטש — סעקרעטאַר.
שוין שמיני של פסח איז פאַרגעקומען די ערשטע גרויסע פּאַלקס-פאַרזאמלונג אין אַלטן בית-המדרש וועגן די אויפגאַבע פון „קרן היסוד“ און וויכטיקייט פון בויען ארץ-ישראל אַלס מקום-מקלט פאַר גערודפטע און געפייניקטע יידן. עס האָבן גערעדט: ר' מיכאל בר' איסר טייטל, שמואל בערנהאַלץ (זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן רעדנער) און ל. מרגלית.

באַלד נאָך פסח האָבן מיר צו דער צענטראַלע אין וואַרשע געשיקט אַ באַריכט, מדיע געוועזן וועגן אונדזער אַרבעט און געבעטן, אונדז שיקן צו דעם צוועק אַן אינסטרוקטאָר. פון וואַרשע איז געקומען דער דעלעגאַט יקיר וואַרשאַווסקי, אָבער אַן גענויע אינסטרוקציעס. ווייל אויך אין הויפט ביוראָ אין לאַנדאָן, האָט מען נאָך נישט געהאַט פעסטגעשטעלט קיין איינהייטליכן אַרבעטס-פּראָגראַם. מיר האָבן דעריבער געפירט לויטן סיסטעם פון „קרן הגאולה“ פון סתם תרומות-שפענדונגען און דערפאַר געקראָגן אַ דאַנק בריף פון וואַרשע, אונטער געשריבן פון פרעזעס ה' אברהם פאדלישעווסקי און סעקרעטאַר ד"ר ישעיהו מאָרגענשטערן.

סוף זומער, אין חודש אלול, איז געקומען ד"ר פלאשנער מיט אַ פעסטגעשטעלטן פּלאַן פון הויפט דירעקטאָריע אין לאַנדאָן וועגן פאַרקויפן ווערט-פאַפּירן — יעדע אַקציע אין ווערט פון 5 פונט שטערלינג, אויסצוצאָלן אין 5 יאָר, (לויט דעם באַשלוס פון דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין לאַנדאָן אין יאָר 1920 וועגן זאַמלען די סומע פון 25 מיליאָן פונט שטערלינג אין 5 יאָר).

אין יענער צייט האָט זיך שלמה שקלאניעוויטש אָפּגעזאָגט צו זיין סעקרעטאַר פון קאָמיטעט און איך האָב איבערגענומען זיין אַמט. ד"ר פלאשנער האָט פאַרברענגט ביי אונדז אַ וואָך צייט און שבת גערעדט אין נייעם בית-המדרש. איך געדענק מוצאי שבת, תיכף נאָך הבלה, האָט זיך אין האַטעל, וווּ ער איז איינגעשטאַנען, געשאַפן אַ ריי פון מענטשן צו דערווערבן די אַקציעס ביים איינצאָלן איין פונט שטערלינג (5 דאָלאַר) פאַר דער ערשטער ראַטע אויף דער אַקציע וואָס האָט געדאַרפט ברענגען אַ דיווידענדע. די באַגייסטערונג איז געווען גרויס. עס האָבן זיך פאַרשריבן פיל מענטשן, מיינסטנס פשוטע יידן — בעלי מלאכות און קליינע קרעמער. עס איז געזאַמלט געוואָרן אַ היפשע סומע.

אָבער אין משך פון יאָר תרפ"ב (1921-22) האָבן די פאַראַנטוואָרטלעכע מנהיגים פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און הויפט דירעקטאָריע פון „קרן היסוד“ איינגעזען אַז דער סיסטעם פון פאַרקויפן אַבליגאַציעס מיט פּראָצענט און דיווידענדע איז נישט צוגעפאַסט פאַר דער ברייטער יידישער געזעלשאַפט, מחמת דאָס טראַגט אַ כאַראַקטער פון אַן אַקציע-געזעלשאַפט מיט ריווחים, און נישט קיין פּאַלקס-באַוועגונג וואָס רופט צום האַרץ און געפיל פון יידן העלפן בויען דאָס לאַנד; דער סיסטעם איז אויך נישט פּראַקטיש, ווייל פערדינסטן וועלן גיין אין די קעשענעס פון די אַקציעס-באַזיצער. מען איז איבערגעגאַנגען אויפן סיסטעם פון פשוט זאַמלען תרומות-שפענדונגען, דירעקט פאַר בנין-הארץ; דורך וועקסלען צו פאַריכערן דעם ביודזשעט פון דער אויפבויע-אַרבעט אין ארץ-ישראל; פאַרלייכטערן די אינקאָסא, און אויך איינשפּאַרן הוצאות פאַר ספעציעלע אינקאָסענטן.

אין צווייטן יאָר אין תרפ"ב (1922) זענען צו אינדז געקומען די דעלעגירטע פון דער צענטראַלע אין וואַרשע — הרב יצחק באַרג און צבי שפירא, וועלכע האָבן שוין געפירט די אַרבעט לויטן נייעם סיסטעם פון קלייבן דעקלאַראַציעס. דער מינימום איז

געווען 6 דאלאר אַ יאָר — און אויף די סומעס באַקומען וועקסלען אין אַ באַנק צו איינקאַסירן. די אַקציע איז אַדורך מיט דערפאַלג, דער הרב בארג האָט גערעדט אין בית־המדרש און האָט מיט זײַנע הערליכע פשוטע רייד, פאַררועבט מיט תורה, געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויפן עולם „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב“, און די ערשטע אַקציע איז אַדורך מיט דערפאַלג.

דורכצופירן די יערליכע אַקציע זענען יעדעס יאָר געקומען דעלעגירטע פון דער צענטראַלע. הרב ר' יצחק בארג איז געווען ביי אונדז פיל מאל. אויך ר' יצחק בערגער, אשר קאלאדני, ד"ר ישראל חיימסאן, חיים גלויבערזאהן (בן־מאמין), און יבדל לחיים, די ה"ה ד"ר גור אריה טארלו, יעקב גודזאלקע, נפתלי גראבאווסקי און ישראל ריטאווי (מיט אונדז אין ישראל), אויך די אינקאַסענטן מרדכי ריביקאב און מתתיהו גליקסבערג. עס פלעגן אַמאל קומען באַוויסטע ציוניסטן־עסקנים עפענען די אַקציעס, וווּ ד"ר יהושע גאַטליב, יוסף העפטמאן און אַנדערע. אויך עטלעכע דעלעגאַטן פון ארץ־ישראל צו פירן די אַרבעט אין שטאָט (הרב אסטראַווסקי און דוב פערלמוטער ז"ל).

בעת די אַקציעס, וועלכע פלעגן דויערן פון אַ וואָך ביז צוויי, איז אין שטאָט דעמאָלט געווען אַ יום־טובדיקע שטימונג. די אַרבעט איז געוואָרן געטון מיט פרייד און פיל טריישאַפט מצד די „קרן היסוד“ עסקנים. אויך די דעלעגאַטן פלעגן גערן פאַרן קיין אסטראַווי־מאַזאוויצעק דורכצופירן די אַרבעט, ווייל דאָ האָט מען זיי פיל פאַרלייכטערט. די אַרבעט, ווייט נישט קיין לייכטע און אַנגענעמע, צוליב די פיל קעגנער פון ציוניזם אין יענער צייט. אָבער ביי אונדז איז עס געגאַנגען לייכטער, אַ דאַנק די הילף פון די עסקנים. און אונדזער שטאָט האָט זיך טאַקע גערעכנט פון די בעסטע אין פוילן.

מיר פלעגן דעלעגירן פאַרשטייער צו דער לאַנדס־קאַנפערענץ. אויף דער ערשטער קאַנפערענץ, וואָס איז פאַרגעקומען 12—14 פעברואר 1923 אין וואַרשע מיטן אַנטייל פון נחים סאקאלאווי, האָבן זיך באַטייליקט אין די דעבאַטן ר' מיכאל בר' איסר טייטל ז"ל און לייב מרגלית.

אויף דער ספּעציעלער קאַנפערענץ וואָס איז פאַרגעקומען אין דעם שווערן קריזיס יאָר 1926 אין ארץ ישראל אין דער אַנוועזנהייט פון לייטער פון הויפט דירעקטאָריום אין ירושלים לייב יפה, האָבן זיך באַטייליקט ר' מרדכי כהן ז"ל און לייב מרגלית. אין דער קאַנפערענץ זענען געווען פאַרטערטן דעלעגירטע פון נאָך 50 שטעט, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַרבעט.

אין משך פון 1921—1939 זענען די קאָמיטעטן בעשטאַנען (נישט פערמאַנענט) פון פאַלגענדע פערזאָנען: ר' מיכאל בר' איסר טייטל, ר' מיכאל בר' זאב טייטל, יצחק זרח ארלאַנסקי, יצחק מאַרגענשטערן, שלמה שקלאַנעוויטש, אברהם טרייסטער, פנחס רייגראַדסקי, אברהם צבי שוואַרץ, משה האלצמאן, מרדכי כהן ז"ל. און יבדל לחיים — לייב מרגלית, חיים גלינקא, יחיאל לעשץ און אַנדערע וועמענס נעמען איך געדענק נישט מער.

די הויפט אַרבעט האָבן געפירט: דער פרעזעס ר' מיכאל בר' איסר טייטל, מרדכי כהן, יצחק מאַרגענשטערן, פנחס רייגראַדסקי, חיים גלינקא און דער סעקרעטאַר לייב מרגלית.

נאָך דער פטירה פון פרעזעס פון קאָמיטעט ר' מיכאל טייטל אין יאָר 1930 האָט פערנומען זיין אָרט דער שרייבער פון די שורות.

אין יאָר 1935 מיט מיין עולה זיין קיין ארץ ישראל, האָט איבערגענומען די אַנפירונג פנחס רייגראַדסקי הי"ד ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה אין 1939.

דער „בונד“ אין אסטראווע צווישן ביידע וועלט מלחמות

אויב דער עלטערער דור בונדיסטן האָט פיל נישט אויפגעטון אין אונדזער שטאַט אין יענע יאָרן (די לינקע האָבן צוגענומען פיל פון די בונדישע סימפּאַטיקער) האָבן אָבער יונגערע בונדיסטן אָנגעפירט אַן אַקטיווע אַרבעט.

דער וואַרשעווער „יוגנט-וועקער“ פלעגט ווערן פאַרשפּרייט צווישן יונגע בונדיסטן און מען פלעגט זיך באַשטייערן אויף פרעסע אַקציעס. דעם 7טן אויגוסט 1927, לייענען מיר אין יוגנט וועקער, איז געווען אַ צוזאַמענפלי פון ראַיאָנער יונגע בונדיסטן, אסטראווע האָט פאַרטרעטן — לייטשע לעווקאוויטש.

אין 1931 האָט דער יוגנט-בונד אין אסטראווע געפייערט 20 יאָר עקזיסטענץ. אַט ווי אַזוי לייטשע לעווקאוויטש באַשרייבט אין „יוגנט וועקער“ פון 1טן יולי 1931, די פייערונג:

„20 יאָר צוקונפּט, וויפּל ענטוויאַזם ברענגט אַזאַ יוביליי, גרייטן מיר זיך טאַקע מיטן גאַנצן פייער פון יוגנט-האַרץ, די פייערונג דאַרף דורכגיין און געבן אַ בילד פון יאָרן און קאַמף.

דער לאַקאַל איז פיל געפאַקט. ס'פלאַטערן רויטע פענער, מען זינגט די „יונגע גוואַרדיע“.

עס עפנט די פייערונג לעאן קראפּט. עס באַגריסט אין נאָמען פון „בונד“ אפּעל, און אין נאָמען פון פ. פ. ס. — לעשניעווסקי. אברהם הערש רעדט אין נאָמען פון דער געזעלשאַפּט „קולטור-ליגע“ און דער חבר עליע — פון די עלטערע בונדיסטן. סאַקאליק גיט איבער וועגן דער געשיכטע פון „צוקונפּט“, און ח'טע לוצינע רעדט וועגן דער דערצינונג פון דער סאָציאַליסטישער יוגנט.

דער כאָר האָט געזונגען, און עס זענען אויך געווען רעציטאַציעס, נאָכדעם האָט מען זיך אַרומגעזעצט ביים טיש, און די לידער פון פרייהייט און מוט, האָפּנונג און שאַפּן — האָבן פאַרקלונגען ביז אין גראַען טאַג.

אין „יוגנט וועקער“ פון 15טן יוני 1932 לייענען מיר וועגן אַ צוזאַמענפלי פון יוגנט-בונד „צוקונפּט“ אין וואַרשע, וווּ 23 צוקונפּטיסטן פון אסטראווע האָבן אַנטייל גענומען:

„ווי אין פיל שטעטלעך אַרום, זענען די יונגע בונדיסטן אין אסטראווע געווען לינק געשטימט (פון כּוּרנערס חדר), ווייל זיי האָבן זיך געמוזט צופאַסן צו דער שטימונג אויף דער יידישער גאַס צווישן די יונגע אַרבעטער, וועלכע האָבן פיינט געהאַט דעם פּוילישן האַלב-פאַשיזם און פּראָ-פּעאַדאַליזם“.

אין 1936—1937 ווען אסטראווע האָט דורכגעמאַכט אַ כּוואַליע פון עקצעסן און פאַגראַמען, האָט דער דאָרטיקער „בונד“ צוזאַמען מיט פ. פ. ס. זיך געשטעלט אין שפיץ מיט אַנדערע גרופּירונגען צו באַקעמפן די שטימונגען אויף דער פּוילישער גאַס. עס האָט אָבער נישט געהאַלפּן. די פריידיקע „דאאיקייט“ פון די בונדישע טעאָרעטיקער און וואַרט-זאַגער; פיל אסטראווער בונדיסטן, אַזוי ווי קאַמוניסטן און פּוועלי ציניסטן, האָבן פאַרלאָזט אסטראווע, געפאַרן איבער אַלע ימען, און ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, זענען ווינציק יונגע בונדיסטן פאַרבליבן ביי אונדז אין שטאַט.

פרטים וועגן אסטראווע (נייע צייט)

י. בערנשטיין, אַ בונדישער טוער אין אַרגענטינע, אַ מיטגליד פון דער בוענאס-אייירעסער קהילה ווייסט צו דערציילן אַז די נאוואראדקער ישיבה אין אסטראווע, וועלכע האָט געמאַכט אַ רושם אין דער גאַנצער געגנט, פלעגט אַרויסגעבן אַן אייגענע צייטונג אויף יידיש, „אַרבעטער לוח“ פון יאָר 1920, פאַרלאָג „לעבנס פראַגן“ און געפינט זיך אין בונדישן אַרכיוו פון ניו-יאָרק. גענויער וועגן דעם אַז: די פראַפעסיאָנעלע באַוועגונג פון יידישן אַרבעטער איז באַשטאַנען פון 329 מיטגלידער, מענער און פרויען, — אַ מערהייט באַקלייד-אַרבעטער. דער אַרבעטער קאָאָפּעראַטיוו „אייניקייט“ האָט פאַרמאָגט 228 מיטגלידער.

דער „בונד“ האָט געהאַט 36 פאַרטיי מיטגלידער אַחוץ סימפּאַטיקער. יוגנט-בונד „צוקונפּט“ האָט פאַרמאָגט 90 מיטגלידער. די לינקע און רעכטע פּוּעלי-ציון האָבן געהאַט צו עטלעכע צענדליק מיטגלידער און פיל מער סימפּאַטיקער.

די יידישע קאָמוניסטן האָבן געהאַט פיל מיטגלידער און נאָכמער סימפּאַטיקער. אין די דרייסיקער יאָרן בעת די „פראַצעסן“ איבער „רעכטע“ און „לינקע“ אין מאַסקווע, האָבן פיל יידישע קאָמוניסטן אין אסטראווע אָנגעהויבן פאַרלירן דעם צוטרוי און גלויבן צו דער פאַרטיי. די מער עמפּינדלעכע האָבן זיך פולקאם אַנטוישט. דער „יידישער „אַרבעטס קלאַס“, אַרויסגעגעבן אין לאָדזש אין יאָר 1936, גיט איבער וועגן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון יידישן אַרבעטער לעבן אין פוילן. דאָמאַלט האָט גענומען ווידעראַמאַל בושעווען דער אַנטיסעמיטיזם איבער פוילישע שטעט און שטעטלעך, אָנגעפירט פון ענדעקעס און פון פאַרשידענע „פאַטריאַטן“ צווישן מלוכה מענטשן.

דעמאָלט האָט זיך אין אסטראווע געשאַפן אַן „אַרבעטער קאָנגרעס“ פון אַלע ריכטונגען און פראַפּ. פאַריינען צום קאָמף קעגן אַנטיסעמיטיזם. זיי האָבן גערופן צו אַ מיטונג אין גרויסן שטאָט-זאַל, און איבער 800 מענטשן פון דער יידישער האַרעפּאַשנער מאַסע זענען געקומען אויסדרוקן זייער צאָרן און גרייטקייט צום קאָמף קעגן שיקאַנעס און יידן האָס. אַזאַ ריזן פאַרזאַמלונג פון יידן אין אסטראווע האָט די שטאָט צום ערשטן מאָל געזען.

א. מ. א.

א ווינטערדיקער פרייטיק צו נאכט

געהייליקט דעם ליכטיקן אנדענק פון מיין אומפאָרגעסלעכן
פאָטער — דעם גאַנצן אומפשוותדיקן ייד, ר' אברהם סופר
סת"ם ז"ל. נפטר געוואָרן בערך י"ח טבת (1943) אין קאמי
ס. ס. ר., אויפן ווייטן צפון, נעבן אַרכאַנגעלסק — רוסלאַנד.
אַ חלק ספר־תורה (בראשית) פון טאַטנס כתב־יד, וואָס מיין
שוועסטער האָט מיר מיטגעבראַכט, ענדיקט זיך מיט די
ווערטער: „אנכי מת ואלקים פקוד יפקוד אתכם... והעליתם
את עצמותי מזה... ברוך לעד ולעולמי עולמים!...“.

נישט געקוקט וואָס דער אויוון אין אמשינאווער שטיבל איז דאָס מאָל געווען
טאַפלט געהייצט (לכבוד שבת), האָט די וואַרימקייט דאָך נישט באַוויזן צו צעשמעלצן די
פרעכטיק־פאַנטאַסטישע געמעלעכצער, וואָס דער פראָסט האָט אַזוי ווונדערבאַר אויסגע־
פאַרעמט אויף אַלע פענצטער־שויבן.

אַבער אברהם'קע דער סופר, אַ הויכגעוויקסיקער, מיט אַ הדרת פנים פון אַן אמתן
ירא שמים, באַזוימט מיט אַ פעך שוואַרצע באַרד און פיאות, און מיט אַ פאַר לאַנגע
ברעמען איבער די ערנסט־קונדיקע אויגן וואָס האָבן מיט זייער שטרענגן בליק געוואָרנט,
אַז זייער אייגנטימער איז גרייט צו גיין אויף קידוש־השם און וועט נישט מוותר זיין אָפילו
אויף אַ קוצו של יוד וואָס איז נוגע יידישקייט! אַזאַ ייד האָט, פאַרשטייט זיך, נישט
באַמערקט וואָס ס'טוט זיך אַרום אים, בפרט נאָך אַזעלכע נאַרישקייטן, ווי עפעס
„בלימעלעך דאָרט“, אויף די פאַרפראַסטיקטע שויבן...

הענעך זיין זון, אַ בחורל פון אַ יאָר דרייצן—פערצן, אַ נידריק געוויקסיקער מיט אַ פאַר „זשוואַרע“ אויגלעך, וואָס האָבן באַלויכטן דאָס אַזוי אויך גענוג לעבעדיקע פנים, איז זיך געזעסן ביים הייסן אויוון, און בייסנדיק אַלע רגע די הענטלעך, האָט ער געקוקט אַ פאַרטראַכטער אויף די פון פראַסט באַבלימטע שויבן און געקלערט אַז ווען דער טאַטע זאָל איצט נישט זיין דערביי, וואָלט ער דאָך געקאָנט אַפּדריקן אויף דער שויב אַ פאַר קאַפּיקעס, פירערס און זעקסערס פון ביידע זייטן און אין איין הרף־עין וואָלט זיין מאַגערער פאַרמעגן פילפאַך פאַרגרעסערט געוואָרן (ער האָט בסך הכל פאַרמאָגט גאַנצע דריי מטבעות...).

אַבער דער טאַטע איז דאָך יאָ געווען דערביי, און דערצו האָט ער נאָך געזאָגט „שיר השירים“ מיט אַזאַ התלהבותדיקן ניגון, אַז הענעך האָט תיכף ומיד פאַרגעסן זיינע חשבונות, און אברהמקע דער סופר האָט אויסגעזונגען מיטן אמשינעווער רבינס ניגון דעם פסוק: „מים רבים לא יכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה“, — הענעכ'ס מחשבה, שנעל ווי אַ בליץ, איז אַריבערגעפּלויגן צו זייער שכן אהרן דאמב, און ער האָט „געזען“ ווי ער זיצט איצט צוזאַמען מיט זיין משפּחה ביים שבת־דיקן טיש, און זינגט דעם מתנגדישן „צור משלו“, און פון אַלע קולות טיילט זיך אויס דער בלאַנדער שרה־לעס קול מיטן גלעקלידיקן קלאַנג.

מיט אַמאָל האָט זיך די גאַס־טיר פון „שטיבל“ געעפנט, און פון דעם פאַרע וואָלקן האָט זיך אויסגעשטילט דאָס נאַרישעוואַטע געשטאַלט פון יאַנקל, דעם רבס שמש, וועלכער האָט זיך, אָן צו זאָגן „גוט שבת“ אַפּילו, גלייך געווענדעט צו אברהמקע דעם סופר מיט די ווערטער: דער רב האָט געזאָגט, אַז הענעך זאָל קומען מאַכן „קידוש“. אַ האַלבער קוק דעם טאַטנס אין הענעכס זייט אַריין, און שוין איז דאָס יינגל געשטאַנען אויף די פיסלעך, און נישט קוקנדיק אויף זיין לייכטן „הולך“, ווי ער איז געווען אַנגעטון, איז ער תיכף געלאָפן אויספירן דעם טאַטנס שטומען, אַבער קאַטעגאָרישן באַפעל.

ווי נאָר הענעך האָט געשטעלט דעם ערשטן טריט אין גאַס אַרויס, האָט אים אַ ווילדע זאָויערוכע, ווי אַ שדיס־טאַנץ אַרומגעכאַפט פון אַלע זייטן. אַבער דאָס פייער פון טאַטנס בליק האָט גובר געווען אַלע מכשולים, און אין געציילטע מינוטן איז הענעך שוין געשטאַנען אַ שווער סאַפּנדיקער, אַבער מיטן גאַנצן דרך ארץ „כעבדא קמא דמרא“, פאַרן רב, וועלכער איז צוליב זיין קורצזיכטיקייט געזעסן איינגעגראָבן מיטן גאַנצן קאַפּ אין אַ מדרש־רבה און געלערנט מיט אַ ניגון וואָס האָט אַפּגעקלונגען אין דער אַרומיקער שטילקייט ווי אַן עכאָ פון אַ העכערער, געהיימניספּולער וועלט.

דערשפּירענדיק דעם פראַסטיקן שטראָם לופט, וואָס הענעך האָט מיטגעבראַכט מיט זיך, האָט דער רב אויפּגעהויבן דעם קאַפּ פון מדרש אַרויס און אַנשטעלנדיק זיין קורצזיכטיקן בליק אויף אים, געזאָגט „גוט שבת“ ווי אַ פאַרשפּעטיקטער ענטפּער אויף דעם גאַסט שטילער, דרך־ארצדיקער באַגריסונג.

— „נה, הענכ'ל מאַך קידוש, וועל איך עפעס טועם זיין. דו ווייסט דאָך, אַז שבת טאַר מען נישט פאַסטן, און איך האָב נאָך אַ סך צו לערנען, ביז כּוועל קאָנען גיין צום טיש“. — האָט זיך דער רב געווענדעט צו אים, ווי צו אַ גרויסן כאַטש דאָס יינגל איז געווען דער יינגסטער פון דער כּיתה, מיט וועלכער ער האָט געלערנט „חושן־משפּט“ מיטן „קצות“ (הלכות שלוחין), איז הענעך געווען דער, וואָס האָט מיט זיין פלינקער תּפּיסה בליץ שנעל אויפּגעכאַפט די אַלע קאַמפּליצירטע סברות, וואָס וואָלטן נישט איין גוישן יוריסט דערשטוינט.

זייענדיק א „מוצא ונכנס“, ווי זיינער א תלמיד, האט ענעך געוואסט, אז א גאנצע וואך האט דער רב קיין צייט נישט פאר זיך; ער איז נאר געווען פארנומען מיט דין תורות, שאלות און סתם קהלישע ענינים, און דעריבער איבערגעלאזט אויף פרייטיק-צור גאכט לערנען ווהר און מדרש.

הענעך האט „מוצא געווען“ דעם רב מיט קידוש, און פארביסן מיט א קיכל, בכדי עס זאל זיין „קידוש במקום סעודה“, און דער רב האט געטרונקען א גלאז טיי, אנוואגנדיק הענעכן, ער זאל למען השם קומען מיטן טאטן צום בענטשן נאכן עסן.

צוריקומענדיק אין „שטיבל“ אריין, האט הענעך/ל געטראפן דעם טאטן פארטיפט איבערן „ווהר“. ס'האט לאנג נישט געדויערט און ער האט „צוגערופן“ הענעך'ן מיט א זייטיקן בליק צום טיש צו לערנען עטלעכע „סעיפים“, „רב שולחן ערוך“, הלכות שבת. שוין אז אפגעגעסענער, איז מענדל טשעשלער, א הארעפאשנער ברייטפלייציקער ייד, אריינגעקומען פון שכנותדיקן הויז און זיך אוועקגעזעצט אויף דער ברייטער באנק, וואס ביים אויוון, אזוי אז ס'איז שוין פאר קיינעם נישט געבליבן קיין פלאץ.

מיט אמאל טוט ער א זאג: אברהמקע, ווי לאנג וועסטו אזוי פייניקן דיין זון מיט הונגער, ס'איז שוין נאך זעקס א זיגער, א סך מענטשן האבן זיך דאך שוין איבערגעשלאפן נאכן עסן, און דו פאשעסט דעם זון דיינעם כסדר מיט תורה פון דריי א זיגער אן.

אברהם סופר האט אפילו מיט קיין ברעם נישט געטון קיין ריר, נאר עטוואס אויפגעהויבן דאס קול זיינס, דערפילנדיק ווי הענעך האט א לייכטן ציטער געטון, הערנדיק די העזדיקע רייד פונעם טשעשלער. הענעך האט שטארק פארדראסן, וואס מענדל דערלויבט זיך אזוי צו רעדן צו זיין טאטן, דעם שיינעם יידן, וואס אפילו דער רב איז זיך שוואלעצט מיט אים וועגן סופרישע ענינים. הענעך איז געווען זיכער, אז דער טאטע וועט נישט ענטפערן „כי הוא זה“ אויף דעם טשעשלערס רייד, ווייל אום שבת רעדט נישט דער טאטע קיין דברי חול.

חנה די סופרע איז געזעסן דעם גאנצן פרייטיקצונאכטס אין דער ענגער לכבוד שבת אויפגערוימטער דירה דלת על דלת. די פאדלאגע — מיט ליכטיק זאמד אויסגעשפריצט און אויפן טיש האבן געפלעמלט שוין האלב אפגעברענטע ליכט אין קופערנע, ריין-אפגעפוצטע לייכטערלעך. דער פינפער נאפט-לאמפ האט העל געברענט, ווייל אברהמקע דער סופר האט מיט א באזונדערער פלייסיקייט אויסגעפוצט דאס גלעזל לכבוד שבת. אונטער אן אנגעקראכמאלעט, ווייס סערוועטל, זענען צניעותדיק געלעגן צוויי, נישט קיין גאנץ גרויסע, געפלאכטענע חלהלעך, וואס חנה האט פרייטיק פארטאג אליין אפגעבאקן. אויפן קלאר ווייסן טישטוך איז געשטאנען אן אלט ירושה פלעשל מיט ראזינקעס וויין אויף קידוש. נעבן דעם האט זיך געטוליעט „מיט דרך ארץ“ א קרישטאלן קידוש גלעזל, ווי אן אייניקל צו א גרייז-גרויען זיידן. איבערן גאנצן צימער האט זיך געטראגן דער ספעציפישער ריח פון שבת'דיקע פיש, וועלכע חנה די סופרע האט געקאנט אזוי קונציק צוגרייטן פון א האלב טיץ ווי א מציאה איינגעהאנדלטע פלאטקעלעך ביי זלמן דעם פישער, וועלכער האט זיך נאכן אפשטיין א ווינטערדיקן פרימארגן געאיילט צו ברוך אלי אין שענק אריין צו מאכן א שנאפס, ער פלעגט זיך אפעסן די גאל מיט די ווייבער איבערן מקח פון די פיש, וועלכע ער האט געבראכט צושלעפן אזש פון בראק, און דאס האט ער אויך קוים געקריגן, ווייל די פישערס האבן כמעט נישט אויסגעשפרייט זייערע נעצן אין אזא ברענענדיקן פראסט...

חנה די סופרע, האט שוין געהאט פארענדיקט לייענען אין צאנה וראנה די גאנצע

סדרה פון דער וואך, און אזוי ווי אברהמקע דער סופר איז נאך אלץ נישט געקומען פון שטיבל, האט זי זיך גענומען צום „מנורת-המאור“.

דערווייל איז אריינגעקומען דעם שבת'ס מיידל, שרה'לע מיט די בלאנדע צעפ, און מיט א שעמעדיקן „גוט שבת“ האט זי זיך צוגעזעצט אויף א שפיץ בענקל און, א נישט דרייטע, געפרעגט: „איז אייער מאן נאך נישטא פון דאווענען, ס'איז דאך שוין אפשר פיר שעה נאכט און אייער הענעכל איז גאר די גאנצע צייט נישט הונגעריק?“

— „ער איז שוין איינגעוויינט“, — האט חנה פון יוצא וועגן געענטפערט און ווייטער געזונגען מיט א פארבענקטן טויבן קול די מוסר רייד פון מנורת-המאור. אבער שרה'לע האט נאך א וויילע שטילשווייגן, זיך נישט איינגעהאלטן און פלוצעם א פרעג געטון:

איז טאקע אמת אז אייער הענעכל פארט נאך פסח אוועק אין לאמזשער ישיבה? חנה האט אויפגעהויבן אירע צניעות'דיקע און ווארעמע אויגן צום מיידל, וועלכע האט זיך אונטערן מאמעשן בליק גענומען רויטלען, און, כדי צו פארשאפן א ביסל נחת-רוח דעם קינד, געזאגט:

— „בזו פסח, מ'זאל דערלעבן טאכטערשי, איז נאך ווייט, און איך גלויב נישט, דער טאטע זאל הענעכן לאזן פארן קיין לאמזשע (אז ער רעכנט אים צו שיקן קיין ווענגראוו צום זיידן, האט זי איר נישט געוואלט זאגן, כדי נישט מצער צו זיין דאס מיידל...).“

אברהמקע דער סופר מיט הענעכן, זענען אַריינגעקומען אין שטוב אַריין מיט אַן אויפגעראַמטן גוט שבת. שרה'לע האָט זיך ווי אַן אָפגעברייטע געטאָן האַסטיק אַ הויב אויף פון טיש, און האַלב לופנדיק זיך צוגערוקט צום קיך, וואָס ביים טיר.

אברהמקע האָט אַרויסגענומען דעם „חתונה זייגער“ פון טיש קעסטל און זעענדיק אַז ס'פעלן נאָך צען מינוט צו זיבן, ווען דער מזל „מאדים“ (מארס) איז נאָך שולט, האָט ער פאַמעלעך אָנגעהויבן זאָגן „שלום עליכם“ מיטן רבינס ניגון, נאָכדעם „אשת חיל“ און צום לעצט „זכור את יום השבת לקדשו“.

אָפגעמאַכט קידוש און נאָכן נעמען דעם ערשטן כזית חלה אין מויל אַריין, האָט אברהמקע זיך גענומען צו די „זמירות“. אָפגעזונגען „אזמר בשבחין“, האָט ער זיך גענומען מכין זיין צום עסן די שבת'דיקע פיש, אָבער איידער ער האָט נאָך טועם געווען פון זיי, האָט ער אַראָפגענומען די גרעסטע „פלאַטקע“ פון זיין טעלערל, און מיט אַ ווונק געהייסן הענעכן דאָס אַריינטראָגן צו קדיש דעם טרעגער, וואָס האָט געווינט אין ענגן מיט-שטיבל, כדי ער זאָל נישט מבוש ווערן פאַר זיין שוואַגער, וואָס איז אויף שבת געקומען צו גאָסט פון אסטראַלענקע, היות אברהמקע דער סופר האָט געוויסט אַז קדיש איז נאָך אַ גרעסערער אַרימאָן, לאַ עלינג, ווי ער. קדיש האָט נישט געהאַט אויף שבת מער ווי אַ שוואַרץ ברויט מיט הערינג.

איצט נאָכן מהנה זיין דעם אַרימען יידן לכבוד שבת, האָט ער שוין געקאָנט במנוחה געניסן פון זיין „פאַרציע“ פיש... און דערפאַר איז דער „כל מקדש“ אַרויסגעקומען דאָס מאַל אַ ביסל האַפערדיקער ווי תמיד. נאָך דעם ביסל שיטערע לאַקשן מיט קעלבערנע יויד, האָט מען געזונגען „מנוחה ושמחה“, און נאָכן פאַרבייסן מיט די עטלעכע ראָזשינקעס, וואָס זענען געבליבן פון „צמקים-וויין“, האָט מען פאַרענדיקט מיטן זמר „יה רבון“ און מען איז געגאָנגען בענטשן צום רב.

דאָ, אין בית דין שטוב, זענען שוין געזעסן ביי אַ מיין מענטשן: חסידים, עטלעכע שוחטים און צווישן זיי, — סתם בעלי-בתים.

דער רב האָט איצט געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דאָס זאָגן „שלום עליכם“. באַלד האָט זיך געעפנט די טיר, וואָס האָט געפירט צום עס-צימער, און די רביצין, אַ יידיש חנ'עוודיק, מיטל-געוויקסיק ווייבל, איז שוין געשטאַנען מיט צניעות'דיקע אַראָפגעלאָזטע ברעמען, אַרומגערינגלט פון אַ האַלב טויץ טעכטער (די קלענערע קינדער: נאָך דריי יינגלעך און אַזויפיל מיידלעך, זענען שוין מסתמא געשלאָפן), הינטער זיי צוויי דינסטן, און אַלע האָבן דרך-אַרצ'דיק אויסגעהערט דעם רבס קידוש.

תיכף נאָכדעם האָט זיך די טיר פאַרמאַכט, און יאנקל דער שמש האָט דערלאָנגט דאָס שבת-עסן צום טיש. „אזמר בשבחין“, האָט דער רב אַליין געזונגען, און מיט די איבריקע זמירות האָט ער מכבד געווען די יושבים.

דער רב האָט געזאָגט תורה אויפן חסידישן שטייגער: מ'האָט געשמועסט, געפרעגט קושיות און דערקלערונגען אויף נישט גענוג קלאָרע ערטער אין חומש, רש"י און מדרש. און אַז מ'איז געקומען אַ היים — איז שוין געווען נאָך האַלבע נאָכט.

פינף פאַרטאָג האָט שוין אברהמקע דער סופר געוועקט זיין בכור, ער זאָל צוזאַמען מיט אים לערנען אַ שיעור גמרא. און נישט איינמאָל האָט ער געמוזט איבערייסן דאָס לערנען און לאָזן הענעכן אַרויסגיין אין דרויסן כאַפן אַ ביסל פרישע לופט, ווייל דאָס נישט פאַרדייעטע עסן איז אים קאָפיער געקומען פון האַסטיקן איבערייסן דעם שלאָף.

ווי אַן אשה כשרה, האָט חנה קיינמאָל חלילה נישט פראַטעסטירט, און הענעכל איז אַ דאָנק דעם אויסגעוואַקסן אַ מלומד, וואָס גאָט און לייט בענטשן זיך מיט אים און פאַרשאַפט כבוד אברהם דעם סופרס נאָמען.

הרב שמואל אליעזר דן
ניו-יאָרק

דער תהלים וועקער

(צום אַנדענק פון לייזער קוטשער ע"ה)

אַ פשוטער ייד, אַן ערך 40 יאָר, געהאַלטן הייליק זיין נדר. — און קיינמאל נישט געבראַכן זיין „עבודת הקודש“, וואָס ער האָט דורכגעפירט מיט זיין הייזערליכער שטימע (פון דעם — דער נאָמען קוטשער) ער האָט אויך ליב געהאַט גראַמען. זקנים האָבן דערציילט אַז ווען מ'האַט לייזערן גערופן צום פריזיוו, האָט ער אין זיין פשוטן לשון אָפגעריכט אַ תפילה צום רבונג של עולם:

„דו, בעפריי מיך פון יונישע קליידער
און איך וועל יידן צו דיין תורה וועקן.
מיטן גאַנצן האַרצן טו איך אַ נדר
ווי לאַנג איך וועל לעבן און די כוחות וועלן קלעקן.“

דער נדר

ער זוכט נישט רבנים, ספרים
צו באַפרייען פון פאַרשפרעכן.
זוכט נישט קיין התרת נדרים.
ווייל זיין וואָרט נישט פאַרשוועקן.

צוויי אַ זייגער פרייטיק צונאכטס
די שטאַט געשמאַק שוין געשלאָפן,
טיר, לאָדן, — פארהאַקט, פאַרמאַכט,
צו דער עבודה לייזער געלאָפן.

טראָגט ער זיך וווּ אַ וויכער,
איבער געסלעך, שמולע הויפן,
מיט גלויבן ביי זיך זיכער,
אַז מלאכים העלפן אים לויפן.

צו תהלים, צו תהלים!
קינדער געוויינט אין די וויגן,
הונט האָבן מיט שרעק געבילט,
דער ווינט אויך נישט געשוויגן
לייזערס קול נישט איינגעשטילט.

האָבן לייבער זיך געטוליעט,
מידע, אין חלומות פאַרבראַכט,
בייזער וועטער האָט געהוליעט
און לייזער שפּאַנט אין דער נאַכט.

רינט לוסט אין די ביינער,
טראָפנס, טראָפנס וווּ אַלטער וויין
בלויז קוטשער איז דער איינער,
וועקט און רופט אין שול אַריין.

צו תהלים, צו תהלים!
טראָגט זיך לייזער וווּ אַ שטן,
כמורנער הימל שמייסט, שטורעמט!
וויסער שניי זיך איינגעשאַטן,
גאַנצע הויפנס אַנגעטורעמט.

צו תהלים, צו עבודת הבורא!
דאָס קול האַלט אין איין שטערן,
דעם זיסן שלאָף אונטער די דעכער,
איז דאָס אַ שטימע פון אַ ווייטן שטערן?
אפשר גאָר פון נאָך העכער!

פון דינעם גוף וווּ אַ שטעקן,
פליסט אַ קול, ברויזט היסטעריע,
און פראפעטיש איז דאָס וועקן,
ס'רופט צו תהלים אַ מיסטעריע.

צו תהלים, צו תהלים!
 די הייזעריקע טענער וויברירן,
 זיי מאַנען, וועקן, און בעטן,
 דורך לאַדנס, פאַרמאַכטע טירן,
 דרינגען אַריין אין די בעטן.

דאָס הייליקע תהלים וואָרט דאָרט אָפֿן
 אין ביהמ"ד דעם נייעם, דעם אַלטן
 שטייט אויף יידן! נישט געשלאָפֿן —
 זאָל דער יצר־הרע נישט פאַרהאַלטן.

נישט פאַרגעסן קיין איין גאָס,
 דאָס קול נישט פאַרלוירן,
 כאַטש געווען אין גאַנצן נאָס,
 אויך וווּ אייז געפרוירן.

אַז ביים סוף ס'האַט שוין געהאַלטן,
 ביי די „פּיאַסקעס“, זיך דערמאָנט,
 און צום בית עולם דעם אַלטן,
 מיט די לעצטע כוחות אַהין געשפּאַנט.

גראַטעסקע הייזלעך און געשטאַלטן:
 „עמך“ מיט ר' גרשון דעם למדן
 אַרייַנגעשפּאַרט זיך, אויסבעהאַלטן
 צווישן בית עולם'ס זאַמדן.

צו תהלים, צו תהלים!
 האָבן ווערטער זיך אָנגעשלאָגן,
 אין בית עולם'ס נאַקעטע בויםער,
 וואָס שטייען קרומע ווי פאַרטראָגן,
 איבער קברים וווּ אַלטע טרוימער.

נישט בלעטער, גאַנצע צווייגן,
 קליין געוויקסיג מיינסטן קרומע,
 ווי די מתים, זיי שווייגן,
 ווי די מצבות קאַלטע שטימע.

שטייט אויף צו עבודת הבורא!
 דער עכא פון לייזערס קלאַנגען
 גרייכט מצבות אַלטע שטיינער
 טיף אין קברים דאָס קול דערגאַנגען
 אַ פּחד באַפּאַלט די טריקענע ביינער.

ווער טוט דאָס דאָרט רופן?
נאָך וואָס מתים איבערשרעקן,
וואָס וויל מען פון טויטע גופן.
צו וואָס דאָס וועקן?

תחית המתים, אַ הימל?
האַט זיך מיר געדאַכט
צויף אַ שטיין געכאַפט אַ דרימל
און געבריימט ווען אויפגעוואַכט.

זעט, ער איז ביים גדר
איבערשרעקן טויטע. אַ גרויסע זינד,
ווערט ער לייכט ווי אַ פעדער
מאַכט פּוס, ער פאַרשווינד.

די זון איז נאָך געשלאָפּן
נאָך ווייט צום מאָרגנשטערן
יעקב'ס געצעלטן ליכטיק אָפּן
הייליקע קלאַנגען געלאָזט הערן.

ווען לייווער אַ מידער געקומען,
אין בית המדרש פון מאַרשרוט
אַ הייליק פרייד אים אַרומגענומען,
די קדושה האָט אויף אים גערוט.

— — — — —
— — — — —

נישטאַ די עדה, פאַרשטימט דער וועקן
דער יידישער טומל, דער ברען דער ר
געבליבן דער גוי, די תיפלה גלעקער,
און אַ יידישער מאַסן קבר, אַ באַרג אַש
יתגדל ויתקדש שמייה רבא !!

הרב שמואל אליעזר דן
ניו-יאָרק

שבת אין שטעטל

שבת און „עמך“

נישט בלויז חסידים
אין זיידענע קאפטאָנען,
נישט בלויז נגידים
וועלכע אויפן „מזרח“ געשטאַנען.

נישט נאָר סארזענע קאַפּאַטעס
האַלבע שיך ווייסע זעקלעך,
אויך שטיוול מיט בלאַטעס
האמער, זעג און פלעקלעך.

איינפאַכע יידן
ערלעכע בעלי־מלאכות:
שניידער, שוסטער, שמידן
פּראָסטע משפחות.

יידן מיט מאָזאַליעס
געשפּייזט פון שווייס, מוסקולן,
שמייסערס בעלי עגלות
אַלע, שבת אין די שולן.

אַט איז יענקל ביאנאק
פורמאַנעס פאַר אים געציטערט,
אַ טשודאַק אַ מאניאק
סוסים גישט געפּיטערט.

זיינע יונגע צוויי קאַשטאַנעס
אים טייער ווי די צוויי אויגן,
דער שטאלץ פון די פורמאַנעס
געלאָפן פייל פון בויגן.

ערב שבת זיי פליען,
שפּאַנען געשווינד ווי אַ שרעטל,
אויף שבת פרי אַנציהען
פאַר ליכט בענטשן אין שטעטל.

שנעל אין מרחץ אויסגעבאַדן
באַרד און פיאות אויסגעצוואַגן,
אַ ריינער, מיט שמחה אַנגעלאָדן
פאַרגעסן פערד און וואָגן.

און שטיוול געשמירט מיט טראָן
 באַגעגנט שבת די פרינצעסן
 באַזעצט אויפן טראָן
 מיט קידוש, זמירות און גוט עסן.

לכה דודי לקראת כלה

איר פראַסטער בעל־עגלה
 האָב זונטיק שוין אין זינען;
 סוף מעשה במחשבה תחילה
 פאַרן פרייטיק גאַנץ באַגינען.

שוסטערס, שניידערס, שמידן
 קומן צאָן מתוך ההפכה.
 שבת, פריילעך יידן —
 נישט געקערעכצט נישט קיין איכה.

מנוחה ושמחה אָן אַ שטער
 בך יחסן עניי עמי;
 שבת אָן אַ טרער,
 שבת איז ווי אַ מאַמע.

רויך אין געלאָסן:
 שלום עליכם מלאכי השרת.
 שבת הייליק, נישטאָ קיין קלאָסן —
 בעל הבית און משרת.

האָבן יידן נישט פאַרגעסן
 די נשמה יתירה. אַ ביסל שפעטער
 אַרום בית המדרש טיש געזעסן
 געבויגן איבער אַלטע בלעטער.

איז דאָרט דער קאסאווער שוסטער
 אַ הויכער, אַ בעל צורה;
 פון איידלקייט אַ מוסטער —
 געזעסן אין מיטן דער שורה.

אַ שיינע באָרד רבנישן שטערן.
 האָט געהאַלטן און זאָגן —
 מדרש פלעגט ער דערקלערן;
 ווערטער וואָרצלען געשלאָגן.

אין טונקל אַ ליכט, אַ בלאָסע
 שטייט ווי אַ שטן ביים עמוד.
 תהילים זאָגט די מאַסע
 ביים שייך פון נר תמיד.

אשרי האיש, למה רגשו

מען קען גארנישט דרינגען
פונעם ניגון און זאגן,
איז דאס אַזאַ זינגען
אדער אַזאַ קלאַגן.

דאָס קול'כל פון דעם יידל
קריכט אין די ביינער און צוגייט.
קלאַגט, ציטערט ווי אַ פידל —
נאָגט און קלעמט ווי אַ פלייט.

געגרייכט אין תהילים צום עק
מיטן אַנקום פון שטערן.
שבת מלכה איז אַוועק —
מכוח פרנסה גענומען קלערן.

דער שמש ר' נתן זעליג,
אַ צדיק אַ בעל בטחון,
הויפט אויף דעם בעכער
זיכער מיט נצחון.

זאָגט העכער, העכער:
הנה אל ישועתי
אבטח ולא אפחד!

א אשה צדקנית

שבת אין שטאָט. דער עולם איז ביים דאָוונען. עס דערגייט אַ ידיעה וועגן אַ נייע
גיזירה פון דעמאָלסדיקן פּאָליאַטאָוון נאַטשאַלניק פענטעלעיעוו ימ"ש, אַז די יידן איז
פאַרווערט צו טראָגן סאַמעטענע היטלען און די פרויען די ציפקעס און קאפקעס.
ער האָט אַוועקגעשטעלט סטראָזשניקעס אין די גאַסן — אַן אַ פריערדיקע
וואַרנונג — אויסצופירן זיין באַפעל: אַרונטער געריסן ביי די מענער די סאַמעטענע
היטלען און די פרויען די שייטלען.

אַ סך מענער און פרויען זענען פאַרבליבן אין די שולן און שטיבלעך, מורא
האַבענדיק צו מוזן אַ היים גיין אין בלויון קאַפּ.

אַהיים לויפענדיק ברענגען דאָס וואַכנדיקע היטל פאַר מיין פאַטער, הער איך
אין גאַס וועגן אַ פיקאַנטע געשעעניש. דער נאַטשאַלניק, דער רשע אַליין האָט אַראָפּגע-
ריסן דעם ציפקע ביי מיין באבע יוטקה'לע די צדקנית.

די אַלטיטשקע האָט זיך נישט דערשראָקן און האָט אים געוואַנטשן: ער זאָל
נישט דערלעבן אירע יאָרן. מען דערציילט אין אַ קורצע צייט נאָך דעם איז ער
פלוצעם געשטאַרבן.

יוסף לשיין

יחזקאל פרייליך ניו-יאָרק

ווען דער מערוזשל האט זיך צעקלונגען

חוץ דעם שטאַט אַרום זיך און אַרום זיין הויז, האָט ר' איטשע נאָך אָנגעהאַלטן די מידה פון נעמען אַן אורח יעדן שבת און אויף יעדן יום־טוב און דער עיקר האָט ער געזען, אַז אַלע יידן, וואָס ווילנען מיט אים צוזאַמען ביי משה וואָסער־מאַכער אין הויף, זאָלן יעדן ערב־פסח זיין באַזאָרגט מיט חרוסת צו די סדרים.

מיט דער גרעסטער ליבע, ווי ער וואָלט באַשאַפן אַ קונסט־ווערק, האָט ער געמאַכט חרוסת פאַר די יידן פון הויף. מיט אַ ברייטער האַנט האָט ער אַליין אויסגעטיילט די חרוסת צו די שכנים און דערביי געטראַכט: „זאָלן יידן הנאה האָבן פון פסח“. און ר' איטשע איטקעס חרוסת האָט געהאַט אַ שם אין דער שטאָט. קיינער האָט נישט געקענט דערגיין דעם סוד, ווי אַזוי ר' איטשע האָט פאַרפראַוועט זיינע חרוסת ס'זאָל האָבן אַזאַ ספעציעלן טעם. אַז ער איז ערב פסח בייטאָג פאַרטיק געוואָרן מיטן צוגרייטן די חרוסת, האָט ער זיך אָנגעטאָן זיין יום־טובדיקע געהאַקטע קאַפּאָטע, ברייט צעקעמט זיין באַרד אַזוי, אַז יעדער זילבערנער האָר איז זיך מאַעסטעטיש געלעגן אויף זיין ברוסט־קאַסטן, צעפענט אַ פענצטער, אַרויסגעשטעקט דעם יראת־שמימדיקן קאַפּ און מיט אַ באַזונדער פייערלעכקייט געלאָזט וויסן די יידן פון הויף, אַז דער געשמאַקער סדר־ביסן איז שוין גרייט פאַר זיי, אַז זיי קענען שוין קומען נעמען חרוסת.

אַזוי זענען יאָרן געגאַנגען, אַזוי האָבן ביימער געבליט און אָפּגעבליט, אַזוי האָט מען סדרים געפראַוועט און וואָכעדיקע טען זענען געקומען — און ר' איטשע האָט יאָר־איינ, יאָר־אויס מיט ליבע און פלייס יעדן ערב פסח צוגעגרייט חרוסת פאַר די יידן פון משה וואָסער־מאַכערס הויף.

נאָר אַט האָבן זיך אָנגעיאָגט שווערע, פאַרוואַלקנטע מלחמה־טעג, אויסגערונען איז די יום־טוב פרייט פון יידישע הייזער. עס זענען אַרומגעגאַנגען קינדער מיט בייכלעך געשוואַלענע פון קאַרטאָפּל און וואָסער; עס האָבן זיך אַרומגעדרייט דערוואַקסענע מיט פאַרמעט־געלע פנימער, מיט אויגן פאַרלאָשענע און צוגעזען ווי דער הונגער פאַרצערט זייערע קינדער, ווי ער מאַכט אָן אַ חורבן אין זייערע היימען.

ווי אַלע מאָל, איז דער פריילינג געקומען אַ לויטערער און געגאַסן צעברעס ליכט אויף דער ערד. אָבער די ימען ליכט האָבן נישט געקענט אַראַפשווענקען דעם פעכיקן אומעט וואָס איז געלעגן ווי אַ שטיק בליי אויף די געמיטן פון די יידן יענעם ערב־פסח. מען האָט ווי אַלע מאָל אין יידישע הייזער געשייערט און געכשרט, גערייניקט און געוואָשן. אָפּגעשטויבט און געלופטערט און זיך געגרייט דעם גאַסט פסח אויפצונעמען. נאָר מאַדנע, עפעס האָט דאָס שיערן נישט געהאַלטן: די כלים האָבן גלאַנצן נישט געוואָלט עס האבן די טעפּ נישט געשייגט און די דילן האָבן זיך נישט געלאָזט אָפּרייניקן. ס'האָט אויסגעזען ווי די וואָכעדיקייט וואָלט זיך איינגעקשנט און נישט געלאָזט אָריינקומען דעם יום־טוב אין די יידישע הייזער.

ס'איז שוין געווען דער טאָג פון ערשטן סדר. ר' איטשע איטקעס איז געקומען פון אמשענאווער שטיבל און פאַרשעמט געטראָגן אַ קליין פעקעלע. ער האָט דאָס פעקעלע פאַנאָדערגעוויקלט און מיט אַ געמאַכטער שמחה אָנגעזאָגט זיין ווייב, אַז ס'איז גאָט־צו־דאָנקען דאָ מזה־שמורה, וואָס מ'האָט אַליין אין אויוון אין שטיבל אויסגעבאַקן. ער האָט

פאַרזיכטיק אַוועקגעלייגט די פאַר מצות, געטאָן אַ פאַר שפּרייט איבער דער גרויסער קיך און האָט געזאָגט ווי אַמאַל אין די גוטע יאָרן: „נו, הוידאָדאַנאַ, (אַזוי האָט ער גערופן זיין ווייב לאה דינה ווען ער איז געווען בגלופין) נו, וואָס־זשע, וווּ זענען די נים?“ דעם „וואָס־זשע“ האָט ער לאַנג געצויגן, ווי ער איז געוויינט געווען נאָך פון די גוטע צייטן צו זאָגן, ווען עפעס איז נישט געווען אין אַרדנונג.

לאה דינה האָט אָנגעשטעלט אויף איר מאַן אַ פאַר אויסגעלאָצטע אויגן; זי האָט אַ וויש געטון די נאָז מיט איר יום־טוב־דיקן פאַרטוך און איז געבליבן שטיין אין שטיל־שווייגן. זי האָט אויף איר איטשען געקוקט ווי ער וואָלט געווען אַ חסר דעה. ר' איטשע איז געשטאַנען און געוואָרט אויף אַן ענטפּער. ער האָט אַ גלעט געטון זיין זילבערנע־באַרד און מיט מער שטאַרקייט איבערגעפרעגט: „נו, וואָס־זשע, די נים וווּ זענען?“ אַ ביטערער שמייכל האָט זיך צעגאַסן אויף לאה דינהס פנים. „אַ שוואַרצער חלום אויף מיינע שונאים קעפּ!“ האָט זי אַרויסגעשטאַמלט און באַלד האָט זי צוגעגעבן: „ביסט חלילה פון זינען געריט? וווּ זאָל איך דיר נעמען נים?“ זי האָט זיך מיט כּעס און ווייטיק גענומען צו איר קיך־אַרבעט.

ווי אַ געליימטער איז ר' איטשע געבליבן שטיין, געגלעט זיין זילבערנע באַרד און געשוויגן. ס'איז אים קלאָר געוואָרן, אַז לאה דינה האָט נישט געהאַט פאַרוואָס צוצוגרייטן קיין נים. ער האָט זיך אויסגעדרייט, אָנגעהויבן צו גיין צו דער סאַלע, געטראַכט און ווי פאַר זיך אַליין אַרויסגעזאָגט: „יידן מוזן האָבן חרוט צו די סדרים!“ היין און צוריק האָט ר' איטשע איטקעס געשפּרייט איבערן ווייכן טעפּיך אין זיין סאַלע. זיין שטערן האָט זיך גערונצלט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים פענצטער. אַרויסגעקוקט צום הויף און מיט זיך אַליין געטענהט: „כ'קען נישט, כ'טאָר נישט דערלאָזן אַז יידן זאָלן בלייבן אַן חרוט!“

ער האָט דערפילט אַ מאַדנע שוואַכקייט אין די פיס. ער איז פאַרבייגעגאַנגען דעם גרויסן שטיי־שפיגל און זיך דערווען. אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז ערשט מיטאַמאַל אַלט געוואָרן. זיין זילבערנע באַרד האָט אים ערשט אויסגעווען געל, אָפּגעבליאקעוועט. מיט געאיילטע טריט איז די זקנה געקראַכן איבער אים. ער האָט זיך אַוועקגעריסן פון שפיגל און ווידער אָנגעהויבן צו גיין איבער דער סאַלע.

אַ געדאַנק האָט אַ בליץ געטאָן אין זיין מוח. ער איז צוגעגאַנגען צו דער כליס־שאַפּקע און האָט אָנגעהויבן צו לויפּן מיט די אויגן איבער די זאַכן, וואָס זענען געשטאַנען הינטער די גלעזערנע טירן. באַלד האָט ער געעפנט די שאַפּקע, געקוקט אויף דער אויבערשטער פּאָליצע, אויף דער צווייטער און צו זיך גערעדט: „די לייכטער טאָר מען נישט, ניין! דאָס בשמים־ביקסל? דעם בעכער? ניין, ניין!“ ער האָט אָנגעבויבן דעם קאַפּ צו דער הינטערשטער פּאָליצע און פון דאָרט עפעס אַ כאַפּ געטאָן: „אַט, דאָס איז גוט!“ — האָט ער מיט פרייד אויסגערופן.

ר' איטשע האָט אין האַנט געהאַלטן אַ בליאַסקענדיק, געקאַרבירט פושקעלע. ער האָט עס געצערטלט און געגלעט און צו זיך אַליין געשעפטשעט: „איה־ביו סוכות וועט גאָט העלפּן!“ מיטן פושקעלע אין האַנט איז ער אַריינגעלאָפּן אין קיך צו לאה דינה און אַ צעשטראַלטער אויסגערופן: „הוידאָדאַנאַ, לויף שוין אַריין צו טוביהן אין ווירשטן־האַנדל און נעם אַ פאַר פונט נים, נישט ווייניקער ווי אלע יאָר!“ ער האָט איר דערלאָנגט דאָס פושקעלע און צוגעגעבן: נאָ, גיב אים דאָס־אַ. ווי מיט געבעט האָט ער שטיל געזאָגט: „גאָט וועט העלפּן, מ'וועט אויסלייזן!“

„איטשע!“ — האָט לאה דינה שטאַמלנדיק געזאָגט דערזעענדיק דאָס פושקעלע:

„איטשע, גאט איז מיט דיר, דאס אתרוג-פושקעלע, א ירושה פון דיין זיירן ז"ל גייסט פארזעצן?"

„נו, וואס־זשע!" האט ר' איטשע מיט א טיף־ערנסטער שטימע געענטפערט: „לאה דינה, מיר האבן א גאט אין הימל, ביז סוכות קען ער נאך ברענגען א ישוועה אויף כל ישראל! דערווייל! לאה דינה, טארן קיין יידן נישט בלייבן אן חרוסת צו די סדרים. גיי, ברענג ניס, עס ווערט צו שפעט!"

צוויי מאל האט ר' איטשע זיין ווייב גערופן לאה דינה. לויטן טאן פון זיין שטימע, לויטן ארויסזאגן זיין „נו, וואס־זשע", האט לאה דינה פארשטאנען, אז אירע רייד וועלן זיין ארויסגעווארפן, זי האט גענומען דאס פושקעלע, עס איינגעוויקלט און שטיל ארויס פון הויז.

מיט אומגעדולד האט ר' איטשע געווארט אויף זיין ווייב. ס'האט זיך אים געדאכט, אז זי זאמט זיך לענגער ווי שטענדיק. ער האט שוין מורא געהאט, אז טוביה זאל חלילה נישט וועלן געבן קיין ניס אויף דעם פושקעלע. ער האט אנגעהויבן צו צווייפלען צי דאס פושקעלע האט די ווערט פון א פאר פונט ניס, אבער אז ער האט דערזען לאה דינה מיט א בייטל אין דער האנט האט א ים פרייד א שפאר געטאן אין זיין הארץ.

מיט א קינדערישער שפילעוודיקייט האט ער אויסגעשאטן די ניס פון בייטל, געכאפט א ניס־קנאקער און זיך גענומען צו דער ארבעט. געוואקסן איז דער הויפן ניס אונטער זיינע הענט. שפרינגענדיק האט ער אראפגענומען דעם מערזשל און דעם שטויסל. נאך קיינמאל האט ר' איטשע נישט געפילט אזא גבורה אין זיך ווי דעם ערב פסח. זיין האנט איז גארנישט מיד געווארן כסדר צו רייבן, האקן און שטויסן. ווי מיט מוזיק פון הימלישן כאר, אזוי האט דאס קלינגען פון מערזשל און שטויסל אים אנגעפילט מיט פרייד. אויפן געבלימטן פולמעס האט ער צעלייגט די צעריבענע ניס. ווי א מייסטער אין זיין פאך האט ער זיך גענומען צו פארפראווען די חרוסת. אט האט ער אביסל ווייך אריינגעגאסן, אן עפל אריינגעשניטן, דא האט ער געשיקט א מיש געטאן, צוגעטאן א ביסעלע צימערניג, צוגעטאן צום טעם א ביסעלע זאלץ. פארוואס, ווידער א גאס געטאן, געמישט — און שוין איז פארטיק געווארן א טעלער חרוסת.

און אז ר' איטשע איז פארטיק געווארן מיט דער ארבעט, האט ער שנעל זיין בארד צעקעמט, זיין געהאקטע אטלאסענע קאפאטע אנגעטון, דאס פענצטער צום הויף געעפנט, ארויסגעשטעקט די זילבערנע בארד און געווארט, אז די שכנים זאלן פארבייגיין. מיט קינדערישער פרייד האט ער יעדן אנגעזאגט: „יידן, חרוסת! קומט נעמען חרוסת!" מיט פארוואנדערונג האבן די שכנים אנגעקוקט דעם יום־טובדיקן ר' איטשע. זיי האבן זייערע אויערן נישט געגלויבט, אז ר' איטשע וואס קריגט שוין קיין הילף נישט פון די קינדער זינט א לאנגער צייט, ווייל די קינדער אליין לעבן אין דחקות, וועט ווי אלע מאל אויך דעם פסח צוגרייטן חרוסת פאר אלעמען. נאר, אז זיי האבן געזען ר' איטשעס צעשטראלטן פנים, האבן זיי מיט אומזיכערע טריט זיך געלאזט גיין צו אים אין הויז אריין.

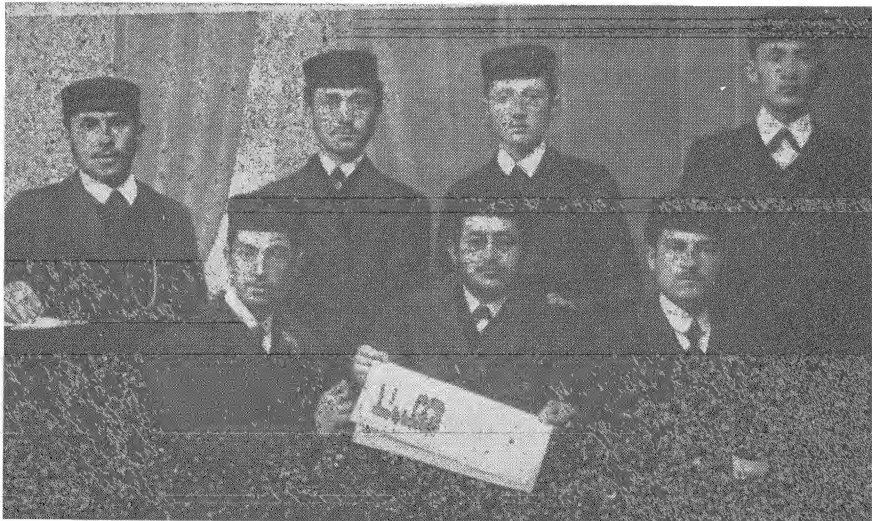
ביים טיש אין קיך איז געשטאנען ר' איטשע און געטיילט חרוסת. עס זענען געקומען די שכנים מיט טעלערלעך, מיט כוסות, מיט גלעזער און מיט טעפעלעך. ר' איטשע האט יעדן אויסגעטיילט א חלק און אין זינען געהאט איבערצולאזן א ביסל פאר זיך און א ביסל פאר אזוינע וואס וועלן פארשפעטיקן אדער וועלן צום צווייטן סדר דארפן נאך. ער האט יעדן איינעם געגעבן די חרוסת און דערביי צוגעוואנטשן: „איר זאלט האבן א כשרן סדר און א גוט יאר". מיט דאנקבארקייט האבן די שכנים אים געענטפערט: „איר זאלט ביז איבעראיאר דערלעבן און ווידער טיילן חרוסת!"

דאס אמשינאווער שטיבל

דאס אמשינאווער שטיבל איז געווען אויף קאמאראווער גאס, דארט האבן געדאוונט בערך 5 מנינים חסידים. דאס שטיבל האט געהאט א שענעם מגרש זומער איז געווען אגגענומען צו ליגן אויפן גראז און שמועסן פון פארשידענע ענינים. אין א הייסן טאג פארנאכט נאך מנחה איז זיך דער עולם געמיטלעך געזעסן אויף די באנק אין הויף און געשמועסט.

דאס קליינווארג האט זיך דערווייל געשפילט, געלאפן און געשטופט אזוי ווי אויף א מגרש משחקים. עס זענען שוין געווען א זעלכע יידן וואס האבן געהאט די פעיקייט און דעם טאלאנט צו דערציילן שיינע מעשיות, און ארום דעם דערציילער האט א קופקעלע יידן צוגעלייגט קאפ, אזוי איז אויך געווען פרייטיק צונאכט, בעת דער הפסקה פון מנחה ביז קבלת שבת, פלעגן יינגלעך ארומשטיפן אויף דעם הויף, שפילן אין אלע מיני שפילערייען ווי „יאגערלאך“, „בעהאלטעניש“ א. א.

פון שטיבל האבן זיך געהערט שיינע ניגונים פון שיר השירים וואס מען האט געזאגט בין מנחה לקבלת שבת, ביז מען האט געהערט א קלאפ אין שולחן — א סימן אז מען הויבט אן קבלת שבת לכו נרננה. אלע פון הויף זענען אריין אין שטיבל דאוונען. די פאטערס וואס האבן געזען אז זייערע קינדער זענען נאך נישטא אין שטיבל און זיי שפילן זיך נאך אויפן הויף, האבן געשריגן און זיי גערופן אין שטיבל דאוונען. לכה דודי ניגון האבן אלע מיטגעזונגען, גרויס און קליין זענען פארוואנדלט געווארן

פראגרעסיווע בחורים אין אמשינאווער שטיבל

שטייען פון רעכטס: יעקב אריה טרייסטער, בנימין מאסלא, הענאך זאטארסקי, י. ד. פטאקוס. זיצן: יצחק אבראמטשיק, לייבל מרגלית, אין פינע קאטשקאוויטש.

אין א מקהלה. נאכן דאוונען האט איינער דעם צווייטן פריילעך באגריסט מיט א „גוט שבת“. עס איז כדאי צו דערמאנען אז עס פלעגן קומען אורחים, ארעמע לייט, און אלע זענען פארזארגט געווארן ווי צו עסן שבת.

מתת' רוזן

דאס אלעס איז חרוב געווארן דורך די נאציס ימ"ש.

דאס סטריקעווער שטיבל

פונקט קעגנאיבער מיעטשקאווסקיס מויער א לאנגער הויף מיט שפיציקע שטיינער, האט געפירט צום חסידים־שטיבל. אין פראנט פונעם הויף האט געווינט דער קאליאווער משה דער אלעאָרניק, וועלכער האט געדאוונט ביי די סטריקאווער. פארוקט מער אין הויף — דער בעל־הבית יוסף מענדל פלעגט אַרומפאַרן מיט גלאַזוואַרג, פאַרמאַגט זיינע אייגענע פערד און וואָגן, און האט די פערד דווקא געהאַלטן נאָענט צום אַריינגאַנג פון חסידים שטיבל, ער אליין האט נישט געהערט צו די סטריקאווער.

פארן אַריינגאַנג, אָדער פאָדער שטיבל, איז געשטאַנען אַ באַנק און פיל יונגע־לייט פלעגן נישט וועלן אַריינגיין „טיפער“, וייל דאָ אין פאָדער־שטיבל האט מען געקאנט רעדן, און אַביסל לצונען. די דאָזיקע יונגע־לייט זענען שוין געאַנגען „דייטשמעריש“ אָנגעטון. די האַלב־פרומע איידעמלעך פלעגן אַרויסקומען און מקנא זיין די יונגע־לייט אין פאָדער־שטיבל און די גאָר פרומע פלעגן אַוועקשלעפן זייערע זין פון די „אפיקורסים“ און זיי אַריינפירן אין שטיבל.

די פני פלעגן זיצן אויף דער מזרח־זייט ביי די פענצטער. אהרן וועלוול רובין דער דרוקער, מיט זיין געלער לאַנגער באָרד, פלעגט אויסזען זייער ערנסט און ווירדיק אין ווייסן קיטל — ער פלעגט בלאָזן שופר, און אַלע פלעגן ציטערן דערביי, באַזונדערס ווען דער שופר האט זיך אַמאָל... פאַרהאַקט. די גבאים זענען כמעט שטענדיק געווען, דער תמיד ערנסטער יצחק יעקב פאדביעלעוויטש; אליהו יאנקל דער „אגראדניק“; חיים סאקא־לאווער; אלעזר ראטמאן און שלמה גאלדבערג.

דער קליינוויקסיקער זאוועלע גוטמאַן מיט זיין שיינער באָרד, פלעגט דאווענען שחרית ראש השנה, און דער בעל מוסף און בעל־קורא שלמה בייגער־קוויאטעק פלעגט פאַרכישופן און שרעקן מיט זיין „ונתנה תיכף“.

ווער געדענקט נישט אלעזר פרענקל, אָדער אברהם טיק? דער לעצטער פלעגט שטענדיק צוהוסטן. אַלטער גאנשער דער מלמד, פלעגט קאָמענטירן די נייעס פון „מאָמענט“, דעם עלטערן יעקב סטאליאר און סוחר בערל ארזשיצער, ביידע פון רוזשאן, האָבן זיך תמיד געהאַלטן נאָענט. איציק, דער לערער, דער אָפּענער מזרחיסט, און שלמה־לע יורקעוויטש מיט זיינע סארקאסטישע „הספדים“ שמחת תורה נאָך די גרויסע בעל הטרינקעריי פון סטריקאווער שטיבל... מענדל לערמאן מיט זיינע בנים, אין דער „שקאצוואַטער“ הערש יאָנקל יאָבקע, משה יצחק מלמד'ס איידים, פלעגט אויך ליב האָבן צו פאַרברענגען מיט די יונגע אין פאָדער־שטיבל.

רייכערע מיטל־קלאַס, אַרימע חסידים, סוחרים, האַנטווערקער און מעקלער — אַלע פאַרשידענע טיפן מיט פאַרשידענע טעמפּעראַמענטן פון פאַרשידענע שטעטלעך — געקומענע און דערציאָגענע אין אסטראווע.

די סטריקאווער פלעגן זיך נישט קאָכן אָדער טומלען ווי די גערער אָדער אמשינאווער, שטילע באַשיידענע יידן און אַ טייל אַפילו — מיט מאָדערנע איבערצייגונגען. נאָר עטלעכע פון זיי און זייערע משפּחה מיטגלידער האָבן געהאַט דאָס גליק צו בלייבן לעבן. וויל איך, איינער פון יינגן דור סטריקאווער חסידים, מיטן דערמאָנען אויפהיטן זייער הייליקן אָנדענק.

אליעזר קאציוו בוענאס-איירעס

אסטראווע אין „פאניעס“ צייטן

(זכרונות)

אסטראווע האט אין יענער צייט געהאט א שם פאר א רויקע שטאט, וווּ מען פלעגט זיך ווינציק ארומקריגן. אסטראווע איז געווען א שטאט פון קליינהענדלער, בעלי-מלאכות, תבואה-הענדלער, וואלד-סוחרים, און פאדריאטשיקעס. די לעצטע פלעגן מאכן א לעבן פון צושטעלן פראוויאנט פאר די רוסישע זעלנער, וועלכע האבן געהאט זייערע קאזארמעס אין קאמאראווע — דריי קילאמעטער פון אסטראווע. אסטראווע, האט אויך געהאט עטלעכע גרויסע מילן. ס'איז כדאי צו דערמאנען מאסיס מיל אויף מאלקיןער וועג, און קאגאן טריסטערס ריזיקע עלעקטרישע מיל. אויך הערשל טייטעלס און נייטקעוויטשעס טארטאקן, טייטעלס „פיוויאניע“, (אין דער לעצטער פלעגט מען אויסארבעטן ביר פאר דער גאנצער געגנט). ס'האט אויך נישט געפעלט קיין יידישער באנקיר — ר' נחמן גאלדבערג — א ייד מיט א וויסער בארד, ווי אויך זיין איידעם ר' אברהם יעקב פרידמאן, פלעגט זיין דער שטענדיקער בעל קורא אין נייעם בית-המדרש.

דאס לעבן אין שטאט פלעגט אנגיין נארמאל. יידן פלעגן לויפן יעדן טאג אין דערפרי דאווענען. ווער אין אלטן בית-המדרש אויף קאמאראווער גאס, ווער אין נייעם בית-המדרש, וואס איז געשטאנען אין הינטערגעסל נעבן דער מקווה, און ווער גאר אין די שטיבלעך. די פרויען פלעגן זיך פארנעמען מיטן צוגרייטן א גוטע גריץ אין ווינטער און א קאלטן שטשאורבארשטש — זומער. נאכן אפעסן דאס פרישטיק, פלעגט זיך יעדער נעמען צו זיין ארבעט. אזוי פלעגט שנעל דורכלויפן דער טאג.

פארנאכט האט מען די זעלבע יידן ווידער געקאנט טרעפן אין די בתי-מדרשים. ווער ס'האט געלערנט א בלאט גמרה, ווער א פרק משניות, און ווער גאר א שטיקל חז"האדם. טייל זענען געשטאנען ביי די צוויי גרויסע קאכלנע אויוונס, (אין נייעם בית-המדרש), זיך געווארעמט און זיך דערציילט מעשיות פון אמאל.

זעלנער מארשירן

צווישן די אלע מאגאטאנע טעג פון א גאנצן יאר, פלעגט אויך טרעפן אז אין שטעטל איז איבערגעריסן געווארן די שטילקייט און לאנגווייליקייט. מען האט טיילמאל געקאנט זעען אזא בילד: מענער אנגעטון אין א וועסטל פון אויבן מיט די 4 נאכהענגענע דיקע ציצות פון טלית קטן און מיטן קאפל אויפן קאפ; פרויען מיט שייטלען אדער ציפקעס אויף די קעפ פלעגן פלוצעם ארויסלויפן פאר דער טיר, זיך ארומקוקן און פרעגן וואס ס'איז געשען. עפעס הערט מען א טומל און געזאנג.

קיין גאר אויסערגעוויינלעכס האט נישט פאסירט. דער טומל און געזאנג איז געקומען פון זעלנער, וועלכע האבן דורכגעמארשירט דעם שטאט-מארק גלייך אין באד אריין. זייער פריילעך געזאנג און פייעריי האט אויפגעוועקט דאס שטעטל. דערווייל האט דער עולם געהאט וועגן וואס צו רעדן...

— נו, נו, ער (דער בעדער) וועט שוין היינט האבן אן „אנרייס“, ער נעמט דאך א „זעקסער“ פאר יעדן זעלנער און א „דרייער“ פאר א בעזימל. אי וועלן זיי זיך שמיסן אויף די בענק.

און אזוי מקנא זייענדיק דעם בעדער, וואס ער וועט האבן אן „אנרייס“, איז דער

עולם צוריק אַריין אין די הייזער, טראַכטנדיק: נו, ס'פעלט דאָך שוין נישט קיין סך צו ערב שבת, און מיר וועלן אויך גיין אין באַד אַריין.

טיילמאַל פלעגט דאָס שטעטל אויסגעוועקט ווערן שוין נישט פון קיין פריילעך געזאָנג, נאָר פון אַ געוויינעריי און געקלאַפּעריי פון פושקעס. די קלאַפּערס פלעגן אויסרופן ביי יעדער מטבע, וואָס עס פלעגט ווערן אַריינגעוואָרפן, „צדקה תציל ממות“... און יידן פלעגן טאַקע אַריינשוואַרפן קאַפּיקעס, אַבי זיך אויסצוקויפן פונעם מלאך המות... דער עולם פלעגט נישט בלייבן שטיין אויפן אַרט. יעדער האָט געזוכט אַריינצוכאַפן אַ מצוה, הלוי'ת המת, חסד של אמת... ווער עס פלעגט מיטגיין אַ שטיקל וועג, און ווער ביז צום הייליקן אַרט. דאָס איז שוין געווען אַפּהענגיק פון דעם, ווער דער געשטאַרבענער איז געווען..

לעבעדיקע פיש

אַ באַזונדערן אויפגעבונג און דערפרישונג פלעגט זיך מערקן אין שטעטל פרייטיק. דאָנערשטיק פלעגט פאַרקומען דער וועכנטלעכער מאַרק, וווּ די פויערים פון אַרום זענען געקומען פאַרקויפן זייערע פראָדוקטן און איינקויפן אַנדערע זאַכן וואָס זיי האָבן נויטיק געהאַט אין דאָרף. אַט די פויערים מיט זייערע פערד און וועגענער, פלעגן איבערלאָזן אין שטאָט נישט נאָר אַ היפש ביסל געלט, נאָר אויך אַ שפאַר ביסל מיסט... פּרומע יידן, זענען באַזונדערס געווען צופרידן, ווען פרייטיק אינדערפרי האָט מען גלייך אַראָפּגערוימט די גאַסן פון דעם מיסט. פאַר זיי האָט עס געמיינט, אַז עס איז לכבוד שבת, וועלן די גאַסן טאַקע זיין ריין. די פישערס, איטשע און אייזיק, פלעגן אַראָפּברענגען און אויסשיטן זייער סחורה אין די באַליעס מיט וואַסער און באַלד אָנהויבן שרייען: „אַהערצו, אַהער ווייבער! לעבעדיקע פיש! העכט, פלאַטקעס, שלייצען!“

און די ווייבער פלעגן זיך טאַקע צואיילן איינצוקויפן די לעבעדיקע העכט, וואָס זענען דערווייל אַרומגעשווימען אין וואַסער, נישט וויסנדיק וואָס עס דערוואָרט זיי אין עטלעכע שעה אַרום.. אַפּטמאַל, ווען עס איז ביי איטשע דעם פישער געוואָרן אַ גראַטשקע, זענען זיינע צוויי טעכטער, פייטשע און ריווטשע געקומען צוהעלפן טאַטע מאַמע. ביידע הויכן, שלאַנקע, אַ סך פרויען פלעגן פאַרגעסן אין די לעבעדיקע פיש — און זיך פאַרקוקן אויף די צוויי שיינקייטן.

איטשע דער פישער, וועלכער פלעגט דאָס באַמערקן, האָט זיך פאַרקרימט און צעבייזערט: „נו ידענע, איר קויפט צי איר קויפט נישט, וואָס האָט איר זיך פאַרקוקט?!“

ווען עס דרימלט דאָס שטעטל

פרייטיק פאַרנאַכט ווען די זון האָט זיך אָנגעהויבן אַראָפּצולאָזן „אונטער די דעכער“, האָט דאָס שטעטל באַקומען אַן אַנדער פנים. די געוועלבער האָט מען אָנגעהויבן צו פאַרמאַכן. די ווייבער האָבן געאיילט מיטן אַריינטראַגן דאָס טשאַלנט צו פאַריקן אין די אויוונס. יידן, אויסגעווייקטע פון מקווה, זענען מיט שנעלע טריט אַהיימגעלאָפן זיך איבערטון. אַ ביסל שפּעטער, האָט מען זיי שוין געזען אין שוואַרצע, אַטלאַסנע קאַפּאַטעס, אַרומגעאַרטלטע, אויסגעגלייכטע מיט אויסגעקעמטע בערד. זיי פלעגן גיין במניחהדיק מקבל שבת זיין.

דורך די פענצטער פון אַלע יידישע הייזער, האָבן זיך באַוויזן קליינע פייערלעך, דאָס האָבן אונדזערע מאַמעס ליכט געבענטשט. דער אמתער עונג שבת האָט זיך

אָנגעהויבן נאָכן אהיימקומען פון שול — מיט דער שבתדיקער סעודה. מיט וויין אויף שבת האָבן אונדז פאַרזאָרגט משה חיים דער וויינמאַכער, אָדער זיין קאָנקורענט משה אהרן בער.

נאָכן פאַרענדיקן די שבתדיקע סעודה, ווען דאָס גאַנצע שטעטל האָט שוין כמעט געדרימלט אין זיסן, שבתדיקן שלאָף, פלעגט זיך די יוגנט שטילערהייט אַרויסגנבענען פון שטוב און אַוועקלאָזן זיך שפּאַצירן אויסער דעם שטאָט, אויפן וואַרשעווער וועג צו דער לבנה מיט די שטערן. און צוועצנדיק זיך אויפן גראָז, פלעגן חברה אָנהויבן זינגען זייערע שבתדיקע זמירות ביז די הענער האָבן אָנגעהויבן קרייען...

דער ליבער שבת גייט אַוועק

ווען דער שבתדיקער טאָג האָט אָנגעהויבן „אַוועקצוגיין“, און וואָס מער טונקל צו ווערן, אַלץ מער איז אומעטיקער געוואָרן אויפן האַרצן. איבערהויפט האָט אָנגעוואָרפן אַן אומעטיקייט די רוסישע צערקווע, (וואָס איז געשטאַנען אויפן וואַרשעווער וועג, נעבן דער „סאדזעווקע“), מיט אירע ריזיקע גלאָקן, וואָס פלעגן זיך צעקלינגען שבת פאַרנאַכט, דערמאָנענדיק אַז מאָרגן איז זונטיק — „פּראָזניק“.

פאַרבייגייענדיק די צערקווע האָבן מיר זיך דערמאָנט אין אברהם רייזנס באַרימט ליד וועגן די קירכן גלאָקן, און אַלע צוזאַמען פלעגן עס אונטערזינגען...

אַהיימקומענדיק, האָבן מיר שוין געטראָפן אונדזערע מאַמעס זיצן ביים פענצטער קוקן אין הימל, צי ס'איז שוין דאָ אַ שטערן, אַ סימן אַז מען מעג שוין אָנצינדן אַ ליכט, און זאָגן די תחינה גאָט פון אברהם פון יצחק און יעקב...

נאָכן אָנצינדן אַ ליכט, און נאָכן טאַטנס הבדלה, האָט זיך צוריק אַריינגעשלייכט דער אינדערוואָכן, מיט זיין עול פרנסה, פרנסה, פרנסה...

די מאַמע זאָגט די תחינה — גאָט פון אברהם פון יצחק און פון יעקב.

אהרן טאראנטא

געווען אמאל

(זכרונות שפליטער)

(א) דער בראקער וואלד אין אַ האַרבסט־טאָג 1918

אין אַ גרויען, האַרבסטיקן נאַכמיטאָג, ווען די שטאָט איז איינגעהילט אין אַ דערשלאָגענער שטילקייט ווי יעדער טאָג פון דער וואָך בעת דער דייטשער אָקופאַציע, די קרעמלעך אַרום מאַרק זענען אָפּ, קוקן אַרויס נאָך אַ קונה — האָט מיך מיין מאַמע באַאויפטראָגט מיט אַ מיסיע אַוועקצוטראָגן אַ ביסל געקעכטס צו מיין ברודער, אַ 17 יעריקער בחור. ער איז נאָר וואָס אַוועק פון דער ישיבה באַנק און צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע בחורים זיך אין בראקער וואלד פאַרמאַסטן מיט ריזיקע בוימער, וואָס זענען אונטער זייערע זעגן און העק געפאַלן מיט הילכיקן עכאָ. דער אָפהילך האָט מיר טאַקע דערמעגלעכט אין דער טיפעניש פון וואלד אויסצוגעפונען זייער פלאץ ביי דער שווערער אַרבעט.

צו יענער צייט האָבן די דייטשן זינט דעם אָנפאַנג פון זייער אָקופאַציע פיבערהאַפט אויסגעהאַקט די וועלדער, געפירט די בוימער אין די טאַרטאַקן און דאָס פאַרטיקע מאַטעריאַל אַרויסגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אַנקומענדיק אין וואלד צו די פאַרהאַרעוועטע אַרבעטער, האָבן זיך פון דערווייטנס דערהערט שיסערייען, און מיטאַמאַל איז די שטימונג געוואָרן אַן אַנדערע — אַ לעבעדי־קערע און האַפערדיקע. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן דיסקוסיעס וואָס זענען פאַר מיר, אַ קינד פון ניין יאָר, געווען נישט צו באַגרייפן. איך בין אָבער מיטגעריסן געוואָרן מיט דער שטימונג פון די דערוואַקסענע און גענומען פילן אַז עפעס וויכטיקעס פון אַ גאָר גרויסער באַדייטונג האלט זיך ביים אָפּשפילן.

איך בין שוין אַזוי פאַרבליבן אין וואלד ביזן אָוונט ווען דער טאָג פון האַרעוואַניע האָט זיך פאַרענדיקט און צוזאַמען מיט דער גרופע יידישע אַרבעטער, גענומען מאַרשירן צום שאַסיי, אַן ערך 2 קילאָמעטער צום צענטער פון שטאָט.

אַרויסקומענדיק פון וואלד, האָט איצט אָנגעהויבן קלאָר ווערן וואָס ס'האָט פאַסירט. מיטאַמאַל האָט זיך באַוויזן אַ „דראַזשקע“, אין וועלכער עס איז געזעסן דער דייטשער פאַרוואַלטער פון וואלד (דער „נאָדלעשניק“), באַוואַכט דורך באַוואַפנטע ציוויליסטן. אָבער דאָס וויכטיקסטע פון דער דאָזיקער געשעעניש האָט מען איצט געזען זיך אָפּשפילן אויף די גאַסן: די ביז איצט מעכטיקע, חוצפה'דיקע, „יעקעס“ מיט זייער פּאַליציי־שעף, (צוליב זיין גראַבער שטימע גערופן „גרעפס“) זענען געווען אַנטוואַפנט, אַרונטערגעריסן זייערע פאַגאַנעס און לעדערנע פאַסן פאַר דער עפענטלעכקייט, אינמיטן גאַס. נעבענדיק האָבן אויסגעזען די נעכטיקע הערשער, וועמענס ערשטער אַריינטריט אין אסטראווע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט כאַפּן יידן, יונגע און אַלטע, צו פאַרשידענע אַרבעטן, מיטן פרעכן אויסגעשריי: „יודע אַרבייטן!“ האָט דעריבער יעדן באַהערשט אַ פרייד צו זען זייער מיאוסע מפלה.

אין ס'איז אַנטשטאַנען דאָס אומאַפהענגיקע „פרייע“ פוילן, וואָס האָט זיך שנעל אויסגעצייכנט מיט „האַלערטשיקעס“, מיט שניידן יידישע בערד און וואָרפן פון לויפנדיקע צוגן; מיט פשיטיק, בריסק, בערעזע־קארטוסקע און מיט אינקוויזיציע־פייניקונגען פון די פאַליטישע אַרעסטירטע אין די אָנגעפילטע איבערן לאַנד טורמעס, ספעציעל איז טרויעריק באַרימטן לוצק.

ב) די ערשטע־מאי דעמאָנסטראַציע אין אסטראווע

א יום־טוב־דיקע רויקייט האָט געהערשט איבער די גאָסן. (דער ערשטער מאי 1919 איז אויסגעפאלן אין שבועות). די קרעמלעך אַרום מאַרק זענען פאַרהאַקט און פאַרשלאָסן. אַ גאַלדיקע פּרילינג־זון האָט באַשטראַלט און געוואַרעמט די ווי איינגעשלאָפענע הייזקעס. עפעס נייעס, אומדערוואַרטנדיק איז געהאַנגען אין דער לופט...

מיט אַמאַל האָט זיך אומגעריכט פון דער „פּשעדמישטשע“ (3טער מאי־גאַס) באַוויזן אַ רויטפלאַטערדיקע פּאָן אין שפיץ פון אַ מאַרשירנדיקער גרופּע יידישע אַרבעטער, אַנגעפירט דורך דער „פּועלי־ציון“, וואָס האָבן צו יענער צייט דאָמינירט אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס אין אַסטראווע.

עס האָבן זיך דערהערט די שטורמישע קלאַנגען פון אינטערנאַציאָנאַל וואָס האָבן אָפּגעהילכט איבער גאַסן און הייזער, אַרויסברענגענדיק קינד און קייט בייצווייזן ביים דאָזיקן ווונדער.

הגם, נאָך אַ קינד צו יענער צייט, בין איך ווי מיטגעריסן געוואָרן מיטן געזאַנג און ענטוואַזם פון די מאַרשירנדיקע. איך האָב דעמאָלט געפילט אַז אַט דער שבועות האָט אין זיך מער יום־טוב־דיקס ווי אַלע אַנדערע יום־טוב־ים און האָב אויך מיט אַנדערע גענומען מיטייגן מיט די דעמאָנסטראַציע.

געשמעסט האָט מען אַז מען וועט אַראָפּמאַרשירן אין בראַקער וואַלד, וווּ ס'וועט אָפּגעהאַלטן ווערן אַ מיטינג — און פון דאָרט צוריק איבער דער שטאָט, וווּ מען האָט דערוואַרט אַז די פּוילישע אַרבעטער פון נוטקעוויטשעס טאַרטאַק וועלן זיך אַנשליסן. צוקומענדיק צום שפּאַציר־גאַרטן, וווּ אין מויער פון טייטלס ברויעריי האָט זיך צו יענער צייט געפונען די מיליטערישע קאָמענדאַטור (פ. ק. א.ו.) איז אַרויס אַ חברה מיט דראַענדיקע פּויסטן צו די דעמאָנסטראַנטן. ווען ס'זענען דערגאַנגען קלאַנגען אַז אין וואַלד איז צוגעגרייט אַן איבערפּאַל, האָט זיך די דעמאָנסטראַציע אויסגעדרייט אַרום גאַרטן און צוריק מאַרשירט דורכן זעלבן וועג פּונדוואַנען זי איז געקומען. ביים לאַקאַל פון „פּועלי־ציון“, נאָך אַ מיטינג אויף וועלכע עס איז אַרויסגעטרעטן זייער צו יענער צייט פירער אייזשע גאנשער, איז די דעמאָנסטראַציע אויפגעלייזט געוואָרן.

טראָץ דעם אָבער וואָס מיין קינדערשער פאַרשטאַנד האָט נאָך דעמאָלט נישט געקאַנט באַגרייפן דעם אינהאַלט און באַדייטונג פון דעם נאָרוואָס פאַרגעקומענעם, און פון דער רעדע, האָב איך זיך אינסטינקטיוו דערפילט ווי אַ מיטגעהערדיקער און מיטבאַטיי־ליקטער אין דעם גרויסן יום־טוב, וואָס האָט זיכער אין אַ גרויסער מאָס באַאיינפלוסט מיין אייגענעם גאַנג און גורל אין די קומענדיקע צייטן מיט יאָרן שפעטער אַרום 1927—29.

ג) די יידישע ביבליאָטעק ביים פאַריין „בילדונג“

דער צענטער פון גייסטיק־קולטורעלער טעטיקייט אין אסטראווע, איז געווען די יידישע ביבליאָטעק ביים פאַריין „בילדונג“ מיט טויזנטער ביכער אין יידיש, העברעיש, פויליש און אייך רוסיש. אויף אירע פאַליצעס האָבן געפונען אַן אָרט די נייעסטע און בעסטע אויסגאַבעס פון דער יידישער און וועלט־ליטעראַטור: באלעטריסטיק, פילאָזאָפיע, געשיכטע, וויסנשאַפט און סאָציאַלאָגיע. דאָ האָט מען געפונען פון די יידישע קלאַסיקער ביז מאַרקס און ענגעלס. דאָס איז געווען אין צאָל פון ביכער די צווייטע גרעסטע ביבליאָטעק אין דער גאַנצער ביאליסטאקער וואַיעוודסטווע. אַפילו אויף דער פוילישער גאַס איז אַ זעלכעס מיט אַזאַ פאַרנעם נישט געווען. זענען טאַקע פיל פוילישע סטודענטן פון דער גימנאַזיע געקומען דאָ אויסלייען ביכער.

אָרום 1919 (אויב כ'האב קיין טעות), האָט זיך די ביבליאָטעק אַריבערגעקליבן אין נייע, גערוימע לאַקאַלן אין יאקל טייטלס הויז אויף מיאדאוווע גאַס, ווו עס האָט זיך אויך געפונען אַ ליכטיקער, גרויסער לייען-זאַל. אָרום אויסגעשטעלטע טישלעך זענען שטענדיק געזעסן לייענער וואָס האָבן אין אַ שטילער, מאיעסטעטישער רויקייט געבלעטערט צייטונגען, ליטעראַרישע אויסגאַבעס און ביכער. דאָרט איז אויך געווען אַ באַזונדער צימער צו שפּילן שאַך.

אַנגעפירט מיט דער פאַרצווייגטער אַרבעט האָט אַ גרופע פון יידישע אינטעליגענטן ס'רוב געוועזענע ישיבה-בחורים, וועלכע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די קעסטל-אָוונטן, דיסקוסיעס און רעפּעראַטן, ביים אַראָפּברענגען די בעסטע און אַנגעזענסטע רעפּערענטן צו פאַרלעזונגען אויף פאַרשידענע טעמעס וועגן ליטעראַטור און פילאָזאָפיע. דאָרט אין לייען זאַל, ווי אויך אין שטאַטישן טעאַטער זענען צווישן אַנדערע אַרויס-געטרעטן: לעאָ פּינקלשטיין, ד"ר יוסף קרוק, אהרן צייטלין און אייסוראוויטש. זיי האָבן שטענדיק צוגעצויגן די גאַנצע יידישע יוגנט. שטענדיק איז אַזאַ געלעגנהייט געווען אַ יום-טוב אין שטעטל. די ביבליאָטעק איז דעריבער געוואָרן די גייסטיקע היים פאַר דער גאַנצער יידישער יוגנט אַן אויסנאַם פון פאַרטיי און ריכטונג.

צווישן אירע פירער איז כדאי צו דערמאָנען אייניקע וואָס האָבן אויך אַנגעפירט מיטן פאַריין „בילדונג“. דאָס זענען געווען: פאליאקעוויטש, ראזענבערג, אייזשע גאנשער, זאטארסקי, כרוסט, דער לערער פון דער „פאָושעכענע-שול“, האַלצמאַן און אַנדערע. וועגן לערער האַלצמאַן איז באַזונדערס ווערט זיך אָפּצושטעלן. אַנקומענדיק קיין אסטראווע אָרום 19—1918, איז ער געווען אַן אַסימיליאַטאַר, אָבער אונטער דער ווירקונג פון די יידישע אינטעליגענטן האָט ער זיך אויסגעלערנט יידיש און אויך געוואָרן איינער פון אירע טיכטיקסטע פירער.

באַזונדערס מוז דאָ דערמאָנט ווערן דער ביבליאָטעקאַר — דער קליינטשיקער קאהן, וועלכער האָט מיט איבערגעגעבנקייט טאָג איין, טאָג אויס (ביז 1928 ווען ער איז אַוועק קיין בראַזיליע) זיך פאַרנומען מיטן אוצר פון ביכער און געדענקט ווו יעדער בוך געפינט זיך אויף די פאָליצעס.

ד) די פּויליש-רוסישע מלחמה 1920 — מיין פּאַטער און עלטסטער ברודער אין טויט-סכנה

שווערע צייטן זענען אַנגעקומען אין 1920. די פּוילישע אַרמיען האָבן זיך גענומען צוריקציען פון פראַנט. אַלץ איז געקומען צו אַ שטילשטאַנד. עס האָבן אויסגעפּעלט די נויטיקסטע לעבנסמיטלען, און הונגער און נויט האָבן אַנגעהויבן ווערן דער טעגלעכער גאַסט אין די פאַראַרימטע און האַראָפּאַשנע היימען. איך געדענק די נאַכט ווען די לעצטע אַפטיילונגען פון דער זיך צוריקציענדיקער פּוילישער אַרמיי האָבן פאַרלאָזט אסטראווע. אַפּגעשלאָסן און פאַרבאָראַקאָדירט זענען געוואָרן טיר און טויער. אַלע פאַמיליעס פונעם הויף — פונעם מאַרק ביז מיאָדאָווע גאַס — האָבן זיך פאַרזאַמלט אין איין בוידעם-שטיבל; אין דער פינצטער און מיט איינגעהאַלטענע אַטעמס זיך צוגעהערט ווי די אַפטרעטנדיקע באַנדעס באַפאַלן יידישע הייזער, רויבנדיק דאָס לעצטע ביסל האָב און גוטס.

און ווען די נאַכט איז אין שרעק און אין פחד פאַריבער האָט זיך מיט אַנקומען פון טאָג דערהערט די שיערייען פון דער אַנקומענדיקער רויטער אַרמיי. ווען די ערשטע „ראַווינטן" זענען אַריין אין שטאַט, האָט מען אויפגעפראַלט די פאַראַבאַקאָדירטע טירן

און טויערן און ארויס אין די גאסן. ביסלעכווייז זענען אָנגעקומען די רעגולערע איינהייטן פון דער רוסישער אַרמיי און אָנגעהויבן איינשטעלן די אַדמיניסטראַציע אין שטאָט. די יידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס (כדענק ספּעציעל די „פּועל־ציון“), האָבן אָנגעהויבן אומגעשטערט אָנגיין מיט זייער אַרבעט.

נאָך אַ צוויי וואָכן האָט זיך די רויטע אַרמיי צוריקגעצויגן און פאַרלאָזט אסטראווע. אַן אימה איז באַפּאַלן די יונגע יידישע חברה. מען האָט מורא געהאַט, אַז נאָכן צוריקומען פון דער פּוילישער אַרמיי וועט מען אַלע אַרעסטירן. האָבן אַ סך אָנגעהויבן לויפן מיט דער זיך צוריקציענדיקער רויטער אַרמיי. צווישן אַנדערע איז אויך געווען מיין עלטסטער ברודער אייזשע. געלאָפן זענען זיי ביז ביאליסטאק. זעענדיק אָבער אַז ס'נעמט נישט קיין סוף צום ריקצוג און, בלייבנדיק אַ שטיקל צייט ביי קרובים אין ביאליסטאק, זענען זיי צוריקגעגאַנגען. אין וועג אַ היים האָט מען זיי פיל מאָל פאַרהאַלטן און געוואָלט אומברענגען, אָבער דאָך צוריקגעבראַכט קיין ביאליסטאק, וווּ מען האָט זיי אַריינגעוואָרפן אין טורמע צווישן שווערע פאַרברעכער. ענדלעך האָט מען דעצידירט זיי צוריקצושיקן מיטן עטאַפּ קיין אסטראווע צו שטעלן פאַר אַ פעלד־געריכט.

חושך און ביטער איז געוואָרן אין די היימען, וועמענס זין און ברידער האָבן זיך געפונען אין טויט־געפאַר. מ'האַט גענומען אינטערוויענירן, זאַמלען אונטערשריפטן פון די אָנגעזעענע אין שטאָט און דורך שווערער מי און מאַטערניש איז ענדלעך געלונגען זיי צו באַפרייען.

צו דער זעלבער צייט איז דערגאַנגען די שרעקלעכע ידיעה אַז מיין פאָטער וואָס האָט זיך צו יענער צייט געפונען אין דאָרף שומאוו, (צווישן אסטראווע און זעמבראווע), און דאָרט געפירט אַ חדר מיט די קינדער פון דאָרטיקע תושבים, איז דורך דער צוריקער־דיקער פּוילישער אַרמיי אַרעסטירט געוואָרן אינטער דער באַשולדיקונג פון שפּיאָנאַזש. מיט באַרבאַרישע מיטלען האָט מען אים געפייניקט און איינמאַל אינמיטן דער נאַכט, אַ צוגעבונדענעם צו אַן עק פון אַ פערד געשלעפט איבער וועגן און פעלדער אין אַ שרעקלעכן גאַלאָפּ, דאָס איז די פייניגער נאָך אַלץ נישט גענוג געווען און אים שפּעטער אויך אַריינגעוואָרפן אין אַ שטאַל מיט הינט.

ווען אַט די גרויזאַמע ידיעה איז דערגאַנגען, איז מיין מוטער אַוועק צו פוס דורך פון סאַלדאַטן באַלאַגערטע וועגן, איבערלאָזנדיק די שטוב מיט קינדער אויף גאָס באַראַט, כדי צו ראַטעווען דעם שטאָט. און ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן אינטערוויענצן. אויך דער גלח פון דאָרף האָט באַשטעטיקט זיין אומשולד — ביז ער איז ענדלעך באַפרייט געוואָרן. זייט דעמאָלט האָט מיין פאָטער יעדעס יאָר מיט לערנען אָפּגעהיטן דעם יאָרצייט פון דער דאָזיקער גרויזאַמער נאַכט. אָבער די טרויעריקע פאַסירונגען האָבן אונטערגעגראָבן זיין געזונט און פאַרקורצט זיין לעבן. מיט זעכצן יאָר שפּעטער איז ער געשטאַרבן.

ה) דער קולטור־פאַריין א. נ. י. ל. פּרץ

אין משך פון 1927—20 האָט אויך עקזיסטירט ביי אונדז אין שטאָט דער קולטור־פאַריין א. נ. י. ל. פּרץ — געגרינדעט און אָנגעפירט דורך דער לינקער גרופע און אירע סימפּאַטיקער. די טעטיקייט איז באַשטאַנען פון איינאַרדנען שמועסן, דיסקוסיעס און קעסטל־אונטן; אַראָפּברענגען רעפּערענטן און לעקציעס אויף ליטעראַרישע און סאָציאַלע טעמעס. אַ געוויסע צייט איז געגעבן געוואָרן אַ ציקל לעקציעס פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע און היסטאָרישן מאַטעריאַליזם — אָנגעפירט דורך יידל לעווקאוויטש. מ'האַט אויך אָנגעהויבן זאַמלען און איינקויפן ביכער מיטן צוועק צו שאַפן אַן אייגן ביבליאָטעקל.

פון אָנהויב איז די אַרבעט געגאַנגען נאָרמאַל. די לינק געשטימטע אַרבעטער און יוגנט פלעגן אויספילן דעם לאַקאַל און מיט אינטערעס זיך אָפגעבן מיט דער אַרבעט פון דעם פאַריין. מיט דער צייט אָבער איז עס דער מאַכט געוואָרן אַ דאָרן אין אויג, און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן שיקאַנעס און פאַרפאַלגונגען. אַ טייל פון אירע מיטגלידער, נישט קענענדיק קריגן קיין אַרבעט אין דער היים ביי די יידישע פאַכן, האָבן אָנגעהויבן אויסוואַנדערן קיין וואַרשע.

מיטן פאַרוואַלטן און אָנפירן פון אַט דעם פאַריין האָבן זיך פאַרנומען: אַלטער אסטראוֹ, היים, פסח און יידל סלאַמקע, גרשון פרידמאַן, אהרן גאנשער א. אַנד. דערמאָנט מוז דאָ אויך ווערן נחמן אימבער (ביז דער מלחמה געלעבט אין וואַרשע און דאָרט דורך די נאַציס אומגעבראַכט געוואָרן). פון צייט צו צייט פלעגט ער אַראַפקומען קיין אסטראווע און זיך באַטייליקט אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. כ'דערמאָן מיד זומער 1933, ווען נאָך אַ 5 יעריקער אָפּוועזנקייט בין איך געקומען קיין אסטראווע, און אים באַגעגנט. אַ זון פון דער סאַמע אַרימסטער און האַראַפּאַשנער היים: — ער, זיין פאָטער און ברודער שוסטער, האָט ער אַלע יאָרן אַקטיוו געאַרבעט צווישן די יידישע לעדער־אַרבעטער און געהערט צו דער פאַך־קאָמיסיע פון די שוסטער ביים וואַרשעווער לעדער־פאַריין. אַ מוסטער פון אַן ערלעכן אַרבעטער — שטענדיק גרייט צו העלפן אַן אַנדערן, זיך צו טיילן מיטן לעצטן ביסן ברויט.

משה אהרן האפמאן
ניו־יאָרק

אסטראווע מיט 50 יאר צוריק

בעת דער רוסישער רעוואָלוציע האָט זיך אונדזער אסטראווע אויך אָנגעשטעקט מיט דעם רעוואָלוציאָנערן שטורם, פיל אסטראווער האָבן דאָן געאַרבעט אין וואַרשע און אין ביאַליסטאָק. אַזוי ווי ס'איז געווען אַ מנהג אַז מען דאַרף קומען אַ היים אויף יום־טוב צו די עלטערן, איז אין די טעג געווען היימלעך. פרישע פנימער, פרישע אידעאָליסטן און אַלע האָבן געהאַט די כוונה עפעס צו ברענגען אין זייער געבוירן־שטאָט, און האָבן טאַקע געבראַכט — דעם רעוואָלוציאָנערן שטורם.

איך געדענק ווען סאַניע בער פלעגט קומען אויף יום טוב האָבן זיך באַלד באַוויזן פראַקלאַמאַציעס אין גאַס. עס איז כדאי צו דערמאָנען די פאַמיליע בער: דער פאָטער משה אהרן האָט געהערט צו די פראַגרעסיווע פרומע, סאַניע האָט באַלד אָנגעפירט מיט דער אָגיסטאָציע פון דער יוגנט. זי האָט באיינפלוסט יעדן איינעם, זי איז געווען אַ בונדיסטין. איך בין געוואָרן אַגעטירט פון איר ברודער נחקע, שפעטער בין איך גערופן געוואָרן אויף זיצונגען, וואָס זיין שוועסטער מאַניע האָט געפירט, די זיצונגען זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן טאַקי ביי זיינע עלטערן. סאַניעס עלטערן, הגם זיי האָבן געוויסט אַז עס שמעקט מיט טורמע, האָבן זיי דערלויבט. אויך משה אהרן לערנער איז אין יענער צייט געווען טעטיק. לערנער איז געווען אַ גוט באַווסטזיניקער אַנאַרכיסט. ווען ער האָט זיך באַוויזן אויף דער בירושע, האָבן אַלע ליב געהאַט אים צו הערן. ער איז קיינמאַל נישט געבליבן שולדיק אַן ענטפער אויף אַ פראַגע. ער איז אויך נישט געשטאַנען מיט פאַרלייגטע

הענט. אין זיין באַזיץ איז שטענדיק געווען אַ רעוואָלווער אין קעשענע. ער האָט אַמאָל געהאַט אַ צופאַל: דער ברוינינג האָט אויסגעשאָסן און אים אַליין געטראָפֿן, סאַניע בער מיט אַנדערע חברים האָבן אים געפירט קיין וואַרשע אפערירן, נאָכן געזונט ווערן איז ער צוריק געקומען קיין אסטראווע און שפעטער אָפּגעפאַרן קיין אַמעריקע.

די „סטרייקער“

מיר האָבן אַרגאַניזירט סטרייקן, דער ערשטער סטרייק איז געווען אין דער גילדן-פאַבריק. אסטראווע האָט קיין גרויסע פאַבריקן דעמאָלט נישט געהאַט. די גילדן-פאַבריק איז דאָרט געווען די גרעסטע, די איבעריקע — קליינע וואַרשטאַטן מיט איינצעלנע אַרבעטער. אָבער מיר האָבן אויך אין די קליינע וואַרשטאַטן געפירט סטרייקן. נאָך דער אַרבעט האָבן אַלע געוואוסט אַז מען דאַרף זיך טרעפֿן אויף די „בירושע“, אַלץ איז דאָרט געוואָרן געפּלאַנט. וואָס אַמאָל איז די באַוועגונג געוואָרן מער און מער, און אַסטראווע האָט שוין פאַרנומען אַן אָנגעזעען אַרט אין די רעוואָלוציאַנערע קרייזן. שפעטער זענען אַלע אַרויס פון די באַהעלטענישן, און ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ בלוט פאַרגיסונג. אויך איך בין פאַרוואונדעט געוואָרן און געלאָפֿן צום פעלדשער פאַרגייען די ווונדן, מיט דעם האָט זיך געענדיקט די אַקציע.

פון יענער צייט איז מיר געבליבן איך זכרון נאָך אייניקע עפיואָדן: ס'איז געווען אין דער צייט פון די פאַגראַמען אין ביאָליסטאָק און שעדלעץ. דער עולם, אויך אין אַנדערע טיילן לאַנד פון רוסלאַנד, איז געווען באַאומרויקט פון די געשעענישן, און מיר, די אסטראווער, פון פאַרשידענע פאַרטייען: „בונד“, פֿעלי ציון, ס. ס. ציוניסטן און אַנדערע האָבן געהאַט איין נאָמען „סטרייקערס“. ס'זענען אויפגעקומען קעגנער. איינער אַ „שיינער“ ייד, נחמן גאלדבערג, בעל־הבית פון דער „פּאָוויאַט“ מויער און אויך אַן אייגנטימער פון אַ באַנק, האָט, חוץ דעם, שטאַלצירט מיט זיין שיינער באָרד. — ער פלעגט האַלטן דרשות אין בית־המדרש, וווּ ער האָט געדאָונט און, ווי אַ גרויסער קעגנער פון די סטרייקערס, אונדז אָנגעטון צרות. אין אסטראווע האָט זיך דעמאָלט אַריינגעצויגן אַ דענטיסט, אַ בונדאָויעץ. ער האָט פאַרגעלייגט אַ פּלאַן, אַז מ'זאָל גאַלדבערגן אָפּשניידן אַ האַלבע באָרד, וועט ער אויפהערן צו האַלטן דרשות קעגן די סטרייקערס, אָבער דער פּלאַן איז נישט געוואָרן אויסגעפירט.

די אַנדערע גרופּע, די פישערס (מען האָט זיי גערופן גרינצעס) האָבן זיך געהאַלטן פאַר די שטאַרקע און אונדז אויך געשטערט — ביז מיר האָבן זיי איינגעשטילט. די אסטראווער קצבים מיט די פישער האָבן זיך דעמאָלט צעקריגט און צעשלאָגן. די קצבים האָבן אויך געהאַט אַ שם די שטאַרקע, אָבער זיי האָבן אונדז קיין צרות נישט אָנגעטון; די פישער — יא, זענען מיר צוגעשטאַנען צו די קצבים זיי זאָלן „אַנלערנען“ די פישערס. אסטראווע איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דעם שטורם וואָס עס איז אָנגעגאַנגען אין רוסלאַנד. ווי דערמאָנט, איז די אסטראווער יוגנט נישט געשטאַנען מיט פאַרלייגטע הענט. מיר האָבן אָנגעפירט דעם ערשטן סטרייק אין דער גילדן-פאַבריק. דער פאַבריקאַנט האָט געהאַט עטלעכע זין, איינער האָט זיך דווקא שטאַרק קעגנגעשטעלט און געסטראָשעט מיט פּאָליציי, אָבער מיר האָבן אים איינגעשטילט.

מיינע עלטערן האָבן זיך דערוואוסט אַז איך בין געווען פון די סטרייקערס, איז זיי דאָס נישט אָנגעשטאַנען. איך בין דאָן געווען אָפהענגיק פון זיי. ווען איך פלעג באַר אַריבערטרעטן די שוועל פון מיינע עלטערנס וווינונג, האָב איך געקריגן אַ לעקציע אַז עס איז מיר שלעכט געוואָרן. איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטוב.

א. מ. ארושיצער
ניו-יאָרק

שטימונגען און רעמיניסצענצן

יונג בין איך אַוועק פון דער היים, איך האָב אין מיין שטעטל אסטראווע איבער-געלאָזט טאַטע-מאַמע און פיר שוועסטער. די עלטערן, חסידישע מענטשן, האָבן אין זייער איינציקן זון געוואָלט זען אַ לערנער, און אפשר אַ רב, אָבער איך בין אויף דעם וועג נישט געגאַנגען. פרי פאַרכאַפט געוואָרן פון ביכער, האָב איך זיך געלאָזט אין די גרויסע וועלט, און קודם-כל צו איר דעמאָלטדיקן צענטער — פאַריז. אָבער שווער איז געווען פאַר חסידישן בחור, אַנגעוואָרצלט אין יידישע טראַדיציע, צו געפונען אַ פאַסיקע אַרבעט אין די פאַריזער גאַסן.

געקומען קיין פראַנקרייך ווי אַ טוריסט און סטודענט, בין איך גאָר אַריינגעפאַלן צווישן דער מחנה פרעמדע, וואָס האָבן צו יענער צייט, אין אָנהויב דרייסיקער יאָר, אפילו נישט געהאַט קיין רעכט צו פאַרדינען אויף ברויט אין לאַנד פון „גלייכהייט, פרייהייט און ברודערלעכקייט“.

טרעפנדיק עטלעכע לאַנדסלייט, יונגע אַרבעטסלאָזע אימיגראַנטן, הגם פון אַן אַנדערער סביבה, איז דאָך געוואָרן אַ ביסל היימליכער און וואַרימער אויפן האַרץ. יי האָבן מיר געעצהט אַוועקצוואַפן שטילקייט און שעמעוודיקייט. זיי האָבן נישט געהאַט קיין סאַציאַלע אַנשטאָונגען. אָבער אפילו די עטלעכע לאַנדסלייט פון פרייע היימען, פלעגן אויך בענקען צוריק אַ היים און אַ טייל פון זיי זענען צוריק געפאַרן קיין אסטראווע.

ס'איז אָבער שווער זיך אויסלעבן בלויז צווישן עטלעכע נייגעקומענע לאַנדסלייט און אַ מנין אַלטגעזעסענע, בפרט אַז די פּאָליציי האָט כסדר געמאַטערט מיט דער פאַפירן-פראַגע. ווען דער חלום וועגן אַ „באגעט“ (אַ שמאַל פראַנצויזיש ברייטל) פלעגט ווערן אַלץ מער אַן אַפּטער גאַסט, און צו באַצאָלן פאַר אַן האַטעל-צימערל איז מער נישט געווען, דעמאָלט האָב איך זיך געלאָזט אויף אַ ריזיקאַלישן וועג, און זיך דורך אירלאַנד אַריינגעשמוגלט קיין ענגלאַנד, כדי צו געניסן אַ ביסעלע רו און זאַטע טעג אין אַ נייער מדינה.

מער רו און אַ ביסל מער זאַטקייט האָב איך אין לאַנדאָן געטראָפן. אמת, די פראַנצויזן זענען מער פריינטלעך און לעבעדיקער ווי די ענגלענדער, דערפאַר זענען די ענגלענדער מער אַרנטלעך און מער מאַנירלעך, און דער עיקר: די ענגלישע פּאָליציי האָט קיינמאַל נישט קאַנטראָלירט קיין פאַפירן אפילו פון פרעמדע „בונטאָושטשיקעס“ אין „הייד פאַרק“.

אָבער ס'זענען דאָרט נישט געווען קיין לאַנדסלייט אויף אַ רפואה, אַזוי ווי די טויערן פון ענגלאַנד וואָלטן געווען פאַרמאַכט פאַר אסטראווער.

דאָ און דאָרט האָט איך אַנגעטראָפן איינעם פון אסטראווע אָדער פון רוזשאן, וועלכער האָט געדענקט אַז מיין זיידע האָט געשמו'ט פאַר אַ גרויסן למדן אין שטעטלעך רוזשאן. אָבער ווי אַזוי קען מען לעבן מיט אַ זיידנס יחוס צווישן קאַלטע ענגלענדער, ווען מען פילט נישט דעם פולס פון אסטראווער פריינט און מען הערט נישט קיין גרויסן פון דער אַלטער היים — אַזוי ווי צווישן אייגענע אין פאַריז.

די בעקשאַפט צו דער אַלטער היים האָט מיך נישט געלאָזט רוען. דער ווידערליכער חלום פון קומען אַ היים און דערציילן טאַטע-מאַמע און שוועסטער וועגן

אייראָפּע, די גרויסע וועלט; אויפקלערן פאַרוואָס איך קען נישט זיין ווי מיין טאָטע אָדער זיידע און מוז זענען אַ שענערע, פרייערע וועלט. דער חלום פלעגט קומען צו מיר אויפן געלעגער און מיך נישט צורו לאָזן. האָב איך ווידער אַמאָל פרובירט אָפּמאַרן די ענגלישע מאַכט און אויף פאַלשע פאַפירן אַריינגעפאַרן צוערשט קיין פאַריז זענען ווי אַזוי לאַנדסלייט אַרבעטן זיך אַרויף; צו די לאַנדסלייט לייענען נאָך די זעלבע פרעסע און טראַכטן נאָך אַזוי ווי פריער.

מיין קומען פון ענגלאַנד איז געווען אַ נייעס. זיי האָבן מיך צוגערעדט צו בלייבן ביי זיי און ווידעראַמאָל גערימט די פאַריזער שיינע בולוואַרן און די פרייהייט... אָבער אויך דאָס איז נישט געווען גענוג איינצושטילן די בענקשאַפט צו דער היים, משפּחה און פריינט. דאָס חלומען אין סאלנע געסל אין אסטראווע וועגן דער גרויסער וועלט איז געווען אינטערעסאַנטער ווי די רעאליזאַציע פון חלום. די פאַריזער בולוואַרן האָבן נישט געקאָנט קאָנקורירן מיט דער בראַקער גאַס. דעם נייעם בית־המדרש און די גאַס, וווּ דאָס סטריקווער שטיבל געפינט זיך... און איך בין ענדלעך צוריק געפאַרן קיין פוילן. מיט אַ פלאַטער אין האַרצן פלעג איך באַזוכן די רעפּעראַטן אין „אַרבעטער־היים“ אויף קאַרמעליצקע, אָדער אין בונדישן לאַקאַל אויף פּשעיאָד 9, אין וואַרשע. אַט די וואַרימע, צאַפּלדיקע און פולבלוטקע יידישע שטאָט, וווּ איך בין פאַר מיין פאַרלאָזן פוילן געשלאָפּן אין אַ בוידעם־שטיבל אויף נאַוואליפּקי און נישט געהאַט אָפּצוועסן אָן אַונט־ברויט...

דערנאָך ציט זיך אַ וועג פון 80 קילומעטער צו אסטראווע, אַ וועג פון אַנטיסעמיטיזם און יידן־פיינטשאַפט אויף דער פוילישער ערד! אין דעם זעלבן לאַנד וווּ אַלץ איז אַזוי נאָענט, שרייט אַ פרעמדער אין פנים אַריין: פוילישע ערד, הגם לאַנדשאַפט און שכנים פאַליאַקן האָבן מיט אונדזערע עלטערן און אור־עלטערן געלעבט פון דורות באַנאַנד.

גיי איך זיכן מיין שטעטל, וווּ איך האָב געשטעלט די ערשטע טריט און דאָ געלערנט דעם אַלף־בית. אַט ווינקט די „סאָדזעווקע“, וווּ מען פלעגט אַמאָל כאַפּן פישלעך אָדער גליטשן זיך ווינטער־צייט איבערן אייז; וווּ די יונגסטע שוועסטער פלעגט רופן אַז די מאַמע האָט שוין פאַרטיקט דאָס עסן... אַ ווונדערליכע, אייגענע וועלט.

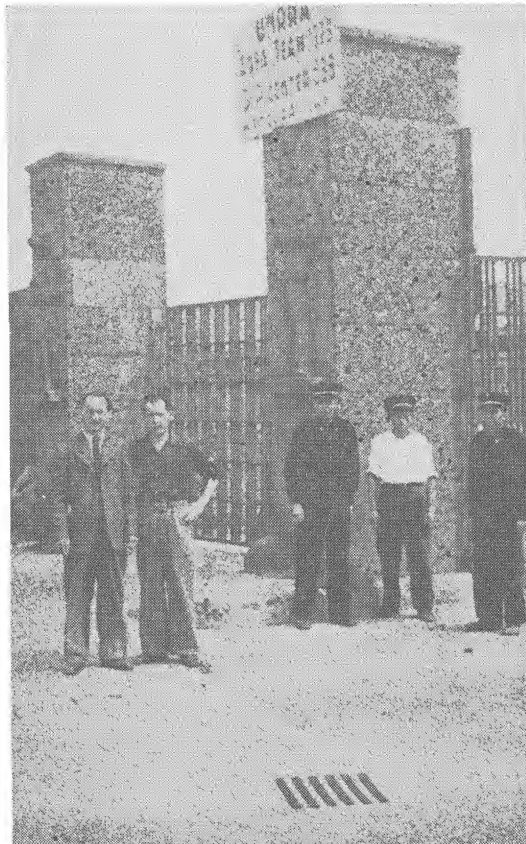
די ביבליאַטעק דערציילט פון מענטש און וועלט, וועלכע כּהאָב נאָר אַ ביסל געזען, און די חברים מוזן זיך אַלץ היטן פון שטעכיקע אויגן פון דער פאַליציי, וועלכע קומט אימיטן דער נאָכט פאַרשלעפּן יונגעלייט און מיידלעך אין די לאַמזשער תּפּיסה.

אסטראווע אין אויגוסט 1939... די עלטערן שרייען: אַנטלויפּן! איך האָב קוים באַוויזן זיך אַרויסצוכאַפּן פון שטעטל, זיך געזעגנט מיט חברים אין וואַרשע און מיט דער לעצטער באַן אַריבער קיין לעטלאַנד. עס האָט גענומען עטלעכע וואָכן זיך וואַלגערן אין סקאַנדינאַווישע לענדער און ווידער אַמאָל אַנגעקומען אין ענגלאַנד מיט די פינצטער אויסגעלאַשענע לאַנדאַנער גאַסן; מיין שרעק איז דאָ טאָפּלט: פאַר זיך און נאָך מער וועגן מיין היים. נישטאָ אין לאַנדאָן מיט וועמען צו טיילן די בענקשאַפט און ציטערניש איבער אַן אייגענער שטאָט און אייגענע מענטשן.

אַ שטיקל צייט שפּעטער איז ווי פון הימל אַראָפּגעקומען אַ חבר, אַ לאַנדסמאַן פון שטעטל קיין לאַנדאָן.

די געשיכטע מיט דעם לאַנדסמאַן אהרן — ווי אַזוי ער איז אַוועק פון פוילן פאַר דער מלחמה אַלס אַ פאַליטישער עמיגראַנט, געקריגן אַ זיל־רעכט אין פראַנקרייך,

פארשיקט געווארן פון דער פראנצויזישער מאכט קיין אפריקע, אריינגערעטן דאָרט אין דער ענגלישער אַרמיי און געקומען קלאַפן אין מיין טיר אין לאַנדאָן.
 — „איך בין געקומען זען צו דו לעבסט, ווייל מיר אין פאריז האָבן געטראַכט אז די מלחמה האָט דיך אַריינגעשלעפט אין איר נעץ בשעת דו האָסט באַזוכט פוילן...“
 אויך אהרן האָט איבערגעלאָזט אייגענע אין אסטראווע. אויך אים האָט געצויגן צו די גאַסן און געסלעך פון שטעטל.
 מלחמות מוזן זיך אַמאָל ענדיקן, און אויך די היטלעריסטישע מלחמה איז געקומען צו אַן ענדע, אבער דערמיט איך אונדזער חורבן.
 איך האָב אָנגעהויבן אַרומזיכן מיינע איבערגעבליבענע פאַמיליע אין לאַגערן, ווהיין עס זענען געווען פאַרזאַמלט רעשטלעך פון יידן אין פוילן און פון אַנדערע לענדער, און דאָס דווקא וווּ דער טייוול אַליין וואַלט אַיסגעטראַכט: אויף דער ערד פון די מערדער — אין דייטשלאַנד!

דער טויער אין א. ד. פ. לאַגער ביי וועטסלאַר — אין דייטשלאַנד

אברהם מיימודעס ניו-יאָרק

אסטראווע — די שטאט פון אייגארטיקייט

אסטראווע, די שטאט פון מיין געבוירן, קינדהייט און יוגנט. האָסט מיך דערצויגן און פון מיר אַ מענטש געמאַכט. אמת, איך האָב דיך פאַרלאָזן צו 19 יאָר, אָבער נישט דערפאַר וויל איך האָב געוואָלט... אַזוי איז שוין געווען דער גורל: אָדער דער גורל האָט געוואָלט אַז איך זאָל נאָך לעבן, כדי מיטצודערציילן פון אַט יענע ווונדערלעכע יאָרן, ווען דו, שטאַט אסטראווע, האָסט געשפרודלט מיט לעבן, רעש און געפילדער פון דיין געמישטער באַפעלקערונג — ייד און פּאָליאַק. דורות וואָלטן געקומען און דורות וואָלטן פאַרגאַנגען און פּנס אסטראווע וואָלט געוואָקסן, ווען נישט די ברוינע נאַצי מגפה האָט דיך, מיין היים-שטאַט, אויך נישט אויסגעמיטן.

איז דיין הימל געהילט אין שוואַרצן שלייער אַלס צייכן פון טרויער, ספּעציעל נאָך דיין יידישער באַפעלקערונג צווישן די 6 מיליאָן אומגעבראַכטע יידן דורך די נאַצי-דייטשן. איז דער שוואַרצער שלייער איבער דיין הימל אסטראווע, אַ צייכן פון „קיינמאַל נישט פאַרגעבן“, ווי ס'איז געווען דער אַנזאָג פון די הייליקע מאָרטירער אין וואַרשעווער געטאָ, ביז ס'וועט מקוים ווערן ישעיהוס נבואה פון „והיה באחרית הימים“ פון אייביקן שלום צווישן פעלקער און שלעכטס וועט זיך אָפטן פון מענטשן אויף דער ערד.

אסטראווע פאַרנעמט אַן אייגנאַרטיקן פונקט אויף דער מאַפע פון פּוילן. די שטאַט געפינט זיך אויפן ברייטן שליאַך צווישן ביאַליסטאָק און וואַרשע און נישט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ. פאַרשידענע השפּעות האָבן געווירקט אויף דער יידישער באַפעלקערונג. ס'זענען געווען מתנגדים, וועלכע האָבן באַהערשט דעם אַלטן און נייעם בית-המדרש און חסידים צעטיילט אויף שטיבלעך: אַלעקסאַנדער, קאַצקער, ווורקער, גערער, אמשינאָווער א. א. און זייט-ביי-זייט וועלטלעך-געשטימטע יידן, געכאַפטע אין השכלה שטימונגען און געלייענט העברעישע ליטעראַטור און סתם יידן, וועלכע פלעגן זיך אַריינכאַפן אין שול מחמת „וואָס וועלן לייט זאָגן“ און אָפּשטיין די צייט ביים אויוון, שמועסנדיק „פּאָליטיק“ און באַנוצן די האַנט אַלס אַ וועלט-מאַפע.

האָבן יידן לומדים פאַרבראַכט די אויפדערנאַכטן ביי חלבנע ליכטלעך אין בית-המדרש און אויסגעזינגען דעם „שור שנגח את הפרה“ און פשוטע יידן פלעגן אין זי שבת-פאַרנאַכטן פאַרברענגען ביי אַ פרק משניות. אויך יידן אינטעליגענטע זענען געווען באַקאַנט — זיי האָבן געלייענט די וועלטלעכע יידישע ליטעראַטור.

אסטראווע איז געווען אַרומגערינגלט מיט געדיכט-באַוויינטע דערפער, וואָס האָבן צוגעשטעלט ברויט, קאַרטאָפּל, מילכיקס און פרוכט. דערצו זענען אַרום דער שטאַט געווען 2 באָן-סטאַנציעס: מאַלקין און ליביווע, און אַ גרויסער מיליטערישע-ענטער-קאמעראווע. דאָס האָט געבראַכט צו דעם, אַז אסטראווע זאָל זיין אַ וויכטיקער האַנדלס-צענטער. אין שטאַט זענען אויך געווען צוויי טאַרטאַקן און פאַר אַ לאַנגער צייט אויך פאַבריקן פון זאַטשאַסעס, שוין-וואַקס און גילזן.

ס'זענען געווען יידן גבירים אדירים (ספּעציעל די וועלכע האָבן געהאַנדלט מיט דער אַרמיי, ווי מענדל זינדלס און אַנדערע) און יידן ביי וועמען ס'האָט געפּייפט דער דלות אין אַלע פּאָלעס. יידן סוחרים, גרויסע און קליינע געשעפטסלייט, מעקלער און האַרעפּאַשינקעס, פאַרשידענע בעלי-מלאכות מיט זייערע אייגענע וואַרשטאַטן און אַ צאָל

לוינ־ארבעטער, אַרגאַניזירט אין אַ פראָפעסיאָנעלן פאַריין, וואָס האָט אָנגעפירט קאַמפּן פאַר קורצערע אַרבעטס שעהן אין העכערע שכירות. די יאָרדין יעדן דאָנערשטיק אויפן מאַרק־פּלאַץ זענען געווען פול מיט געשעפט־געשטעלן און מענטשן. פויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן קומען אין שטאָט פאַרקויפן זייערע פראָדוקטן און איינקויפן נויטיקע אַרטיקלען פאַר דער וואך.

אַזוי האָבן יידן און פּאָליאַקן פאַר יאָרן לאַנג געלעבט און געצויגן חיונה איינער פון אַנדערן.

אסטראווע, ווי איינגעבאָקן ביסטו אין מיין גאַנץ וועזן. כ'דאַרף בלויז צומאַכן די אויגן, אַזוי שווימט אַרויף אין זכרון די פרעכטיקע פאַנאַראַמע און ווונדערלעכע לאַנדס־שאַפטן פון דיין אַרומרינגלונג זומערציט — סעדער, גרינסן־גערטנער, גרינע לאַנקעס, ווייט־צעשפרייטע פעלדער מיט קאָרן־גאַלד, האַבער און ווייצן. אַז ס'איז ענג געוואָרן אויף דער נשמה און אומרו האָט זיך באַזעצט אין האַרצן, איז אַ שפּאַציר הינטערן שטאָט געווען דער בעסטער באַרויקונגס־מיטל. היינט דייע וועלדער, — בלויז מיט דער האַנט צו דערלאַנגען: זעמבראווער, בראַקער און וואַרשעווער, וואָס בלויז דיכטער און מאַלער קענען זיי באַשרייבן. איז דען מעגלעך אַלץ צו פאַרגעסן?!

אסטראווע האָט קיין טייך נישט געהאַט, אויסער אַ מקווה פאַר כשרע יידן און יידענעס, און פאַר יינגלעך זיך אַריינצוכאַפּן זומער־ציט זיך אַביסל אַפּצוקילן — אַ שפּאַציר־גאַרטן און די „סאַדזעווקע“ (אַ נאַטירלעכער באַסיין), וווּ דאָס וואָסער איז אַלעמאַל געווען באַוואַקסן מיט מאַך, און ווינטער־ציט האָבן יונגוואַרג זיך געגליטשט און נישט איינמאַל דאָס אייז דורכגעבראַכן און כמעט נישט דערטרונקען געוואָרן. דערפאַר האָבן די וועלדער געדינט זומער־ציט צו אַנטלויפן פון דער היץ. דאָרט האָט געקלונגען מיט געזאַנג און געלעכטער פון קינדער יוגנטלעכע, און דערוואַקסענע, ספּעציעל שבתים אין יום־טובים. אַהין האָבן זיך געצויגן פאַרליבטע פאַרלעך. חדרי־יינגלעך האָבן זיך געראַטעוועט פון רבנ'ס־קאַנטשיק. אין וואַלד האָט געהערשט פולשטענדיקע פרייהייט, און אַלץ אַרום איז געווען אַזוי לאַשטשענדיק, ליג־בעזומר־ציט האָבן גאַנצע חדרים אַוועק מאַרשירט אין וואַלד, אָנגעטון אין הילצערנע שווערדלעך צו פירן מלחמה קעגן די אויסגעטראַכטע פלשתיים. דאָרט פלעגן רעוואָלוציאָנער־געשטימטע אַרבעטער אַפּהאַלטן געהיימע פאַרזאַמלונגען. די שאַטנדיקע געדיכטע וועלדער האָבן אַוויך געדינט אַלס קוראַרט פאַר שווינדזוכט קראַנקע; פאַר אַרעמע פרויען זומער־ציט צו קלייבן יאָגדעס, שוואַמען און שטשאוּ צו פאַרקויפן אין שטעטל, און ווינטער־ציט — פאַר אַרעמע פויערים אויפצוקלייבן אַ פורל האַלץ צו פאַרדינען אויף זאַלץ און נאַפט. מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן די יידישע וואַלד־שרייבער, סוחרים מיט וואַלד.

אסטראווע איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דער צייט און „ווי 7 יידן — זענען פאַראַן 10 מיינונגען“. געווען אין שטאָט פאַרטייען: ציוניסטן, מזרחיסטן, אַרטאָדאָקסן, צעירי־ציון, און אַרבעטער־פאַרטייען; פועל־ציון, פאַרייניקטע (ס"ס) און „בונד“. די אַרבעטער פאַרטייען האָבן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף דער אַרימקייט און אַרבעטער־באַפעלקער־רונג, און אָנגעפירט אַ רייכע קולטור־טעטיקייט.

לעבעדיק איז געווען אין שטעטל, ווייל די יינגערע עלעמענטן אין יידישן לעבן, ספּעציעל די פון די אַרבעטער פאַרטייען האָבן זיך געפירט היינט־וועלטיש און אַפט געבראַכן דעם רעליגיעזן שטייגער. איינמאַל, אַ שבת (ביים אָנהויב פון דער דייטשער אַקופאַציע), ווען אין שטאָט האָט געבושעוועט די כאַלערע, איז דער רב, שפּעטער —

דער אמשענאווער רב געלאָפן פון איין בית־המדרש צום צווייטן און אין די חסידים־שטיבלעך מיט אַ געוואָלד, „אָז אין שטאָט ברענט אַ פייער“, ווייל פרויען גייען אין די אייגענע האָר און פירן זיך נישט אויף לויטן יידישן דין. און אין די אַוונטן, איז אַרומ־געגאַנגען אַן אַלטער ייד (דער קרומער קאַפּ), מיט אַ שטעקן און געשלאָגן שפּאַצירנדיקע פּאַרלעך אויפן טראָטואַר, הלמאי זכרים און נקבות גייען געאַרעמט.

טאַקע דעמאָלט איז פאַרגעקומען די „טראַדיציאָנעלע“ אַבערגלויבערישע חתונה אויפן בית־עולם צווישן אַ גארבאַטע מיידל און שעפּסל וואָסערטרעגער, פאַרשטייט זיך אַרימעלייט, ווי אַ מיטל צו פאַרטרייבן די מגפה, וואָס האָט שטאַרק געבושעוועט אין שטאָט.

געדענקט זיך אויך, ווען די דייטשן האָבן אין ערשטן וועלט קריג אַרויסגעפירט סחורות פון שטאָט און קאַנפּיסקירט אַלץ אויף די וועגן. דער הונגער האָט געבושעוועט ביי אַרימע און אַרבעטסלאָזע און דער פּראָפּעסיאָנעלער פאַריין האָט אויפגעשטעלט אַ קיך פאַר די נויטבאַדערפטיקע און די שטאָט־באַלעבאַטים האָבן געצאָלט צו דער קיך־קאַסע. ווען די שטאָט־גבירים האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו געבן זייערע וועכענטלעכע ביישטייערונגען אויף שפייז, האָבן די אַרבעטסלאָזע אין אַ שבת נאָכמיטאָג אַרגאַניזירט אַן איבערפאַל אויף די גבירישע טשאַלונטן, וואָס זענען פרייטיק אַריינגעזעצט געוואָרן אין די שכנישע בעקערייען. האָט זיך עס דעמאָלט געטון אין שטעטל. די גבירים האָבן געהאַט אַ פאַרשטערטן שבת און די אַרבעטסלאָזע האָבן כאָטש איינמאַל געפילט דעם טעם פון אַ נגידישן מאָלצייט. געענדיק האָט זיך די זאך מיט דעם וואָס די אָפּנעמער פון די גבירישע טעם האָבן געדאַרפט באַצאָלן אַ געוויסע שטראָף, און די גבירים האָבן געמוזט צוזאָגן נאָכצוקומען פינקטלעך די צאָלונגען צו דער קאַסע פאַר די אַרבעטסלאָזע. ווי דערמאָנט, איז דאָס יידישע לעבן אין אסטראווע געווען שטאַרק אַרגאַניזירט געזעלשאַפּטלעך און קולטורעל. די בירגערלעכע און אַרבעטער פאַרטייען האָבן געזוכט אויסצושפרייטן זייער ווירקונגס־ספּערע צווישן דער אונטערוואַקסנדער יוגנט. אַזוי האָבן די פאַרטיי אַרגאַניזאַציעס פון די צ. ס. „בונד“ און פ. צ. אַרגאַניזירט ספּעציעלע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס פאַר דעם צוועק. די סאַמע נאָענסטע אַרגאַניזאַציע צום שרייבער פון די שורות איז געווען די „הרצליה“, אומאַפיציעל אָנגעהערט צו די צ. ס. און אַפיציעל אַ נאַציאָנאַל אומאַפהענגיקע יוגנט אַרגאַניזאַציע. אין דער אסטראווע אָרג. וואָס האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 1919—1920, איז די מיטגלידערשאַפט באַשאַטנען פון אַרבעטנדיקע און שטודירנדע יוגנטלעכע, אין עלטער פון 14 ביז 18 יאָר.

בלעטערנדיק דעם פּראָטאָקאָל־בוך פון „הרצליה“, וואָס געפינט זיך ביים שרייבער פון די שורות, איז צו זען, אַז די פירערשאַפט, ווי די אַלגעמיינע מיטגלידערשאַפט פון דער אַרגאַניזאַציע, איז געווען אַ רייפּע און האָט אָנגעפירט אַ רייכע קולטור־טעטיקייט אין גייסט פון יענע שטורעמדיקע יאָרן אין פוילן.

די אַקטיוויטעטן פון דער אַרגאַניזאַציע האָבן צומאַל אַרויסגערופן דעם צאָרן פון די עקסטרעם רעליגיעזע פאַנאַטיקער, וועלכע האָבן פאַרופן אין דער ישיבה אַ ספּעציעלע פאַרזאַמלונג, אַרומצורעדן וועגן און מיטלען קעגן דער „בלאַנדזשענדיקער“ יוגנט.

אסטראווע, מיין פאַרטיליקטע היימשטאָט דורך די ברוינע היטלער מגיפה, איך וועל „קיינמאַל נישט פאַרגעסן און נישט פאַרגעבן“.

פייוול פרידמאן ניר-יארק

זכרונות פון די יונגע יארן

צום אנדענק פון מיין מוטער רחל לאה, שוועסטער,
שרה און דאָבע און ברודער משה — אומגעקומען
אין אסטראווע פון היטלער־מערדער ימ"ש.

1919 — יינגלעך אין עלטער פון 15 ביז 18 יאָר, האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט אין אַ צימער ביי משה פייוול יאגאדניק און זיך אַרגאַניזירט אונטערן נאָמען „הרצליה הצעיר“ באוסטרוב (לויטן וואַרשעווער זשורנאַל „הדור הצעיר“ מיט הרצלס בילד). מיר זענען געווען אַ גרופע פון עטלעכע פערציק חברים און דורכגעפירט קעסטל אָונטן, און שיחות וועגן ציוניזם און אַלגעמיין. אָבער ליידער האָט עס לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, אַ סך חברים האָבן זיך געוואָלט אָנשליסן אין דער „צעיר־ציון“ אַרגאַניזאַציע אין שטעטל. האָבן מיר ביי אַ שטורמישן מיטינג באַשלאָסן אַז מיר זענען נאָך צו יונג זיך צו באַטייליקן אין אַ פּאָליטישע פּאַרטיי. נאָך דעם מיטינג איז פאַרגעקומען אַ שפּאַלטונג, און די יונגערע חברים, עטלעכע צוואַנציק אין צאָל, האָבן געשאַפן אַ נייע אַרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „קבוצה עבריה“ אויף די מיטגלידס־קאַרטן איז געווען געשריבן דער נאָמען פון חבר און דאָן: קבוצה להתפתחות השפה העברית „עבריה באוסטרוב“.

יחזקאל פרייליך איז געווען פאַרזיצער און פרץ — סעקרעטאַר; פייוועל פרידמאן — ווירטשאַפּט סעקרעטאַר, און אַקטיווע חברים זענען געווען: אביעזר טייטעל, יעקב ליעשץ,

רעכטס: גראניעוויטש, שעדלעצקי, ניסקע, יעקב לעשץ, מאסטאוויטש, עפשטיין און ירחוב

מענדל ניסקא, עזרא ירוחם, חיים עפשטיין א. א. מיר האבן אַרגאַניזירט העברעישע לעקציעס מיטן לערער קאַגאַן, זיך אַרגאַניזירט אין קק"ל אַרבעט. מיכאל טייטעל איז דאָן געווען מורשה פון קק"ל באוסטרום, מיר האבן פאַרהאַנדלט מיט מיכאל טייטעל, ער זאל אונדז געבן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן פאַר דעם פאַנד. די ערשטע קופסה איז געוואָרן אויסגעליידיקט ביי דראַדאָווסקין. אַזוי איז אָנגעגאַנגען אונדזער אַרבעט. אין אַפּריל 1921 האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע איינגעאָרדנט אַ רעפּעראַט; שוואַרץ האָט גערעדט אויף דער טעמע „די ראָל פון דער יידישער פרוי ביים פאַלעסטינאַ-אויפבו". פּרענקל איז געווען פאַרזיצער פון דער אַרגאַניזאַציע, און יאשינסקי — סעקרעטאַר. מיר ווילן באַזוכן דעם רעפּעראַט, אָבער די ציוניסטן דערלויבן אונדז נישט אַריינצוקומען אין זאַל. מיר רייסן אויף דעם אַוונט, און שוואַרץ רעפּערירט נישט מער. מיר רופן אַרויס פּרענקלען אויף אַ דעבאַטע, אונדזער טענה איז דאָן געווען: מיר באַזיצן שקלים פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, האָבן מיר רעכט צו ווערן מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע. נאָך דער דעבאַטע ווערט באַשלאָסן אַז מיר ווערן מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, און דאָן ווערן מיר אַקטיוו. צוערשט אַרגאַניזירן מיר אַ קק"ל קאַמיטע. איך ווער מורשה ביי דער אַרגאַניזאַציע. מיר אַרגאַניזירן אויך אַן אַקטיווע גרופּע צו זאַמלען געלט ביי אַלע שמחות אין שטאָט, אָפט טרייבט מען אונדז אַרויס, ווייל זיי זענען געווען קעגנער פון ציוניסטישן אידעאַל. אָבער מיר רופן מיטינגען אין דעם אַלטן בית המדרש, אַ סך מאָל ווערן די מיטינגען אויפגעריסן פון די גערער חסידים, און טייל חסידים-שטיבלעך ווערן אונדזערע טאַטעס פאַריאַגט. מיר פלעגן קלעפּן אַפּישן אין אַלע עפענטלעכע פלעצער, די פאַרפאַלגונגען גייען אַזוי ווייט, אַז מיר באַשליסן צו מאַכן אַ אייגענעם מנין אין די שול „שערי ציון".

פאַרטיילן צעטלען 16 № צי די סייס-וואָלן.

זיצן פון רעכטס: מאַסטאָוויטש, לעבערמאַנאוויטש און פרייליך.
שטייען פון רעכטס: שרה'טשע וויילאך, אביעזר טייטל, שולעוויטש, שרה'טשע טייטל,
ח ה ריבא, מאַסטאָוויטש, מאַסטאָוויטש אין ביעלסקי.

אויפן ציוניסטישן געביט קומען דאן אונטער די וואלן צום פוילישן סיים אין 1922. פון אונדזער געגנט איז דעמאלט געוויילט געווארן אלס סענאטאר הרב רובינשטיין. ער איז געווען רב אין ווילנע.

מיר ווארפן זיך אריין אקטיוו אין דער וואל-אקציע, אונגעפירט פון אלע נאציאנאלע מינדערהייטן (נומער 16). די פאלקיסטן, מיט נח פרילוצקין, גייען אונטערן נומער 20; די בונדיסטן — נומער 4. מיר האבן אפט געדארפט קעמפן אין די אייגענע פאמיליעס. דורך דער צייט האבן מיר אנגעהויבן צו ארבעטן מיט לייב מרגלית, וועלכער איז געווען זייער אקטיוו אויפן נאציאנאלן געביט. מיר האבן ארגאניזירט א פארזאמלונג אין זאל פון די פייערלעשער (שבת בייטאג) מיט א פרייליין פון לאמזשע, א רעדנערין פאר דעם קרן-הזהב; מענטשן האבן אוועקגעגעבן זייערע צירונג.

ביי דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילן האבן זיך געשאפן דריי ריכטונגען: די „על-המשמר“ גרופע מיט יצחק גרינבוים בראש אין אפאזיציע צו דער העכסטער ציוניסטישער לייטונג, און ספעציעל אין דער פראגע צו פארברייטערן די יידישע אגענדן; די רעוויזא-ניסטן, וועלכע פאדערן א פולשטענדיקע ענדערונג פון פאליטישן קורס אין ציניזם און די סתם ציוניסטן, וועלכע האבן זיך גרופירט ארום עת לבנות מיט ד"ר לעוויטא בראש, זענען געווען אנהענגער צו פארגרעסערן די אגענדן. איך בין געווען פון „על-המשמר“ גרופע, אין דער צייט איז גלינקע געווארן פארזיצער פון דער ארגאניזאציע, און דאן האבן מיר ארגאניזירט א „השומר-הלאומי“, און א סך פון אונדזערע חברים זענען אוועק קיין ארץ ישראל און אין אנדערע לענדער, ווייל אין פוילן איז נישט געווען קיין צוקונפט פאר דער יוגנט. צוליב די שלעכטע עקאנאמישע לאגע איז געווען א שטארקע עמיגראציע. גראבסקיס עגלה פלעגט פארנעמען אלץ פון די הייזער פאר שטייערן. ס'האט זיך געשאפן א קאאפעראטיווע באנק ארויסצוהעלפן די פאמיליעס מיט הלוואות. אין 1928 האבן איך פארלאזט פוילן. אסטראווע, עס בענקט זיך נאך דער געבוירן-שטאט מיט מיינע חברים פון יענער צייט.

א ציוניסטישע גרופע אויף א שפאציר אין וואלד.

א „וויכוח“ וועגן יידישן פאטריאטיזם

פריינט מר שמשון דוב ירושלמי (פריער ירושלימסקי) א זון פון הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי, געוועזענער רב אין אסטראלענקע (לאמזשער גובערניע) נאך דעם, קעלצער רב, דערציילט א אינטערעסאנטע געשיכטע וועגן א רבנים־צוזאמענפאר, וואס איז פארגעקומען אין לאמזשע אין יאר תרס"א — 1901 אויף דער איינלאדונג פון לאמזשער גובערנאטאר באראן קארף. און וועגן א זייער אינטערעסאנטן ויכוח צווישן אונדזער רב י. ל. גארדין ז"ל מיטן „רוסישן־פאטריאט“ באראן קארף:

אין יאר תרס"א — 1901 זענען די רבנים אין לאמזשער־גובערניע אויפגעציטערט געווארן דערהאלטענדיק אן אפיציעלע איינלאדונג פון לאמזשער־גובערנאטאר באראן קארף, אין וועלכער זיי זענען אויפגעפאדערט געווארן צו קומען קיין לאמזשע צום גובערנאטאר אויף א דרינגענדן צוזאמענפאר, וואס וועט באהאנדלען זייער א וויכטיקע פראגע.

מען האט געפרוווט, דורכן לאמזשער רב ר' צבי מלכיאל טענענבוים ז"ל געווייזן ווערן, וועגן וואס עס האנדלט זיך, אבער, אפילו די העכסטע בעאמטע אין „גובערניע“ האבן גארנישט געוויסט וועגן דעם פערטרויליכן צוזאמענפאר און מען האט געמוזט אומגעדולדיק ווארטן.

דער גובערנאטאר האט געעפנט דעם צוזאמענפאר מיט א לענגערער רעדע, אין וועלכער ער האט בעטאנט, אז הגם די רעגירונג מאכט נישט קיין אונטערשיד צווישן אירע בירגער און די יידן געניסן פון די זעלבע רעכט ווי אלע בירגער, זענען זיי אבער נישט לאזאל מיט זייער אויפירונג און זיי ברענגען דערמיט שאדן דער רעגירונג אויפן זיכערהייטס־געביט. די רעגירונג איז גענוג שטארק צו בעקעמפן די דערשיינונג און בעשטראפן די שולדיקע. אבער ער, דער גובערנאטאר, האט געפונען פאר נויטיק צוזאמענ־צורופן די גייסטיקע פירער פון די יידן און בעטן זייער הילף ביים אויסראטן דאס שלעכטס: „איז דען מעגלעך“ — האט דער גובערנאטאר אויסגעשריגן מיט פאטאס — „אז מיט 21 יאר צוריק זענען אלע יידישע קינדער — יינגלעך, געבוירן געווארן מיט געלעכערטע אויערן. מיט אפגעהאקטע פינגער און דוקא פון דער רעכטער האנט!

„די מיליטערישע מאכט בעקלאגט זיך, אז אלע יידישע יונגע־לייט, וואס דארפן דערפילן זייער מיליטערישע פליכט, קומען צו די מעדיצינישע קאמיסיעס מיט אזעלכע פעלערן, וואס מען מוז זיי באפרייען פון מיליטער.

צו פערשטייט איר נישט, אז די גלייכערעכטיקונג מיט אלע בירגער פערפליכטעט אייך אויך צו דערפילן אייערע פליכטן לגבי דער מלוכה?

איך האב אייך איינגעלאדן כדי אייך מתרה צו זיין, און, איר, אלס גייסטיקע פירער פון די יידן, זאלט זארגן, אז די דאזיקע דערשיינונג זאל אויפהערן. אויב אייער ווירקונג וועט נישט העלפן וועט די רעגירונג אנווענדן די שארפטע מיטלען.

א טויטע שטילקייט האט געהערשט צווישן די רבנים, וועלכע זענען געבליבן זיצן שטיל מיט אראפגעלאזטע קעפ.

אבער פלוצעם האָט זיך דערהערט די שטימע פון אסטראווער רב הרב גארדין, וועלכער האָט אין אַ שיינעם פליסיקן רוסיש געהאַלטן אַ גייסטרייכע רעדע און געזאָגט: — „עס ווונדערט מיך וואָס דער הער גובערנאַטאָר האָט אונדז איינגעלאָדן צוליב דער דאָזיקער פראַגע. פערשטייט ער דען נישט, אַז ווען עמיצער בעגייט אַ פערברעכן, מאַכט ער דאָס בסודי־סודות, און אויב אַ יונגערמאַן מאַכט זיך אַ פעלער, כדי צו ווערן בעפרייט פון מיליטער, פּרעגט ער נישט פריער דעם רב צו ער מעג דאָס טון.

עס איז אויך אַ טעות צו זאָגן אַז די יידן זענען גלייכבערעכטיקט מיט אַנדערע בירגער. די רעקרוטן פון אונדזער קאַנט שיקט מען צום מיליטער דינסט אין טיף רוסלאַנד, אין סיביר.

ווייסט דען נישט דער גובערנאַטאָר, אַז ווען אַ יידישער רעקרוט וועט ענדיקן זיין מיליטער־דינסט אין אַ רוסישער שטאַט אָפילו מיט די בעסטע מיליטערישע אויסצייכנונגען און וועט זיך וועלן דאָרט באַזעצן, וועט מען אים נישט דערלויבן, ווייל פאַר יידן עקזיסטירט אַ „טשערטא“ און דאָך זאָגט ער, אַז מיר זענען גלייכבערעכטיקטע בירגער? מעגליך, אַז ווען עס וואָלט באַמח געווען גלייכבערעכטיקייט פאַר יידן, וואָלט עס געשטאַרקט זייער פאַטריאַטיזם“.

אויסהערנדיק די דערקלערונג איז דער גובערנאַטאָר געוואָרן אין כעס און געזאָגט: „כ'האָב גערעדט פאַר אייך אין אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער, נישט בעטאָנענדיק, ווי דער מצב איז צום ערגסטן. אָבער, נאָך דער פערטיידיקונגס־רעדע פון אסטראווער רב אויף די מעשים פון די יונגעלייט, מוז איך בעטאָנען, אַז לויט דער סטאַטיסטיק וואָס איך בעקום פון די פריזיוו־קאָמיסיעס, איז די גרעסטע צאָל פעלערן אין אסטראווער אויעזד—פאָוויאַט, לכן ווייזט זיך אויס אַז, די מיינונגען פון הרב גארדין בעווירקן אין פאָוויאַט צו זיין די ערשטע אין דער סטאַטיסטיק...“ נאָכדעם האָט ער מיט כעס פערלאָזט די זיצונג, נישט געזעגענדיק זיך מיט די פערזאָמלטע רבנים.

אינטערעסאַנט צו דערמאָנען אַז דער „רוסיש־פאַטריאַטישער“ גובערנאַטאָר איז קורץ נאָך דעם עולה לגדולה געווען און בעשטימט געוואָרן אַלס וואַרשעווער גובערנאַטאָר און אין יאָר 1914, נאָכן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, איז דער רוסישער „פאַטריאַט“ און מוסר־זאָגער אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד מיטנעמענדיק געהיימע פלענער און אַנדערע וויכטיקע דאָקומענטן. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, איז דער דאָזיקער קורלענדער באַראַן געווען אַ — „דייטשער שפיאָן“...

טוביה מאקאווער בני ברק

ע פ י ז א ד ן

(א) וועגן הרב ר' יהודה לייב גארדין זצ"ל

יעדעס יאר נאך סוכות-צייט, פלעגט פארקומען ליציטאציעס אויף האַלץ אין די וועלדער אַרום אסטראווע. צו די ליציטאציעס פלעגן אָנפאַרן פיל האַלץ-סוחרים פון נאָענטע און ווייטע געגענטן, די ליציטאציעס פלעגן פארקומען אין הויפט לעשניסטוואַ אין וואַלד, דער רב פלעגט פאַרן אין לעשניסטוואַ צו די ליציטאציעס, און זיך פאַרשטענדיקט מיט אַלע סוחרים אַז אויף צוויי „דזיאלקעס“ זאָל קיינער נישט שטייגן אין די פרייזן. צוליב דעם האָבן זיי עס גענומען ביי דער רעגירונג צו זייער נידעריקע פרייזן און דערנאָך אויסליצטירט צווישן זיך און דער ריווח איז געגאַנגען אויף צו טיילן ווינטער, האַלץ, פאַר דער אַרימער בעפעלקערונג. דער דירעקטאָר, גענעראַל טרובניקאו, האָט פאַרקויפט טייל מאַל פלעגט דער רב זיין אין וואַלד עטלעכע טעג דער גאַסט פון גענעראַל. עס איז געווען פון רב אַ גרויסע אָנשטרענגונג און מסירות-נפש.

און נאָך אַ פאַקט פון זיין זאָרגן פאַר אַרימע. עס פלעגט זיין צייטן ווען ערב שבת און יום טוב האָט זיך געמאַכט אַ דוחק אין פלייש, די קצבים פלעגן דאָס אויסנוצן און נעמען גרויסע פרייזן. אין אַזאַ צייט איז דער רב אַליין געגאַנגען אין די יאָטקעס אַכטונג געגעבן מען זאָל נישט נעמען קיין העכערע פרייזן.

אין יענער צייט איז אָנגעקומען אַ נייער צאַרישער סאַטראַפּ, אַ זעמסקי-נאַטשאַלניק, ער האָט אָנגעהויבן ווייזן זיין שטאַרקע האַנט קעגן דער יידישער באַפעלקערונג, און צווישן אַנדערע גזירות פלעגט ער אַרומיאַגן שבת די יידן מיט הויכע סאַמעטענע היטלען און לאַנגע קאַפּאַטעס, אויך די פרויען מיט די טשיפקעס אָדער קופּקעס. ער האָט באַפוילן זיינע סטראַזשניקעס אָזעלכע צו אַרעסטירן.

שמחת תורה, ווען דער עולם איז געווען פערזאָמלט ביים רב לכבוד יום-טוב, האָט מען דערציילט דעם רב אַז נאָכן פריזיוו (מיליטער קאָמיסיע) וואָס פלעגט תמיד פאַרקומען נאָך סוכות, וועט זיך דער נאַטשאַלניק נעמען צו די סאַמעטענע היטלען, לאַנגע קאַפּאַטעס, און ווייבערישע קופּקעס.

דער רב האָט נישט לאַנג געקלערט און מיט נאָך איינעם אַוועק צום נאַטשאַלניק אין שטוב אינטערוויערן צוריקצוציען די גזירה. דער נאַטשאַלניק האָט באַלד צוריקגעצויגן זיין באַפעל. נישט לאַנג נאָך דעם איז דער נאַטשאַלניק אַראָפּגעפאַלן פון זיין רייט-פערד, צעבראָכן אַ פיס, משוגע געוואָרן און געשטאַרבן.

(ב) וועגן הרב ר' מאיר דן פלאצקי זצ"ל

אין יאר 26—1925 ווען די קהילה פערוואַלטונג האָט איר יערלעכע-בודזשעט געשיקט צו בעשטעטיקן אין מיניסטעריום פון רעליגיעזע-ענינים, האָט דאָס מיניסטעריום געהע-כערט די פּאָזיציע פון רב'ס געהאַלט מיט 1800 זלאָטעס, אויף אַ זיצונג פון קהילה-ראַט האָט דער רב געמאָלדן אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון דער הוספה. וואָס דאָס מיניסטעריום האָט

אים בעשטימט, צוגעבנדיק אַז ער איז נישט קיין רב ביי דער רעגירונג, נאָר ביי דער יידישער קהילה און האָט דאָס געלט נישט גענומען.

אַמאַל, דעם ערשטן טאָג פסח, 6 אַזייגער פרי, מיד נאָכן ערשטן סדר, וועקט מיר דער שמש פון אַלטן בית המדרש און הייסט מיר גלייך גיין צום רב וועגן אַ דרינגענדן ענין. אַריינקומענדיק צום רב טרעף איך אים צערודערט און אין שטוב געפינען זיך יעקב וועלוול דער טרעגער (גערופן דער שיטערער) אגב אַ בן-תורה. אויך זיינע אַ שוועסטער איז דאָרט געווען. זיי שטייען פאַרבאָרען די הענט און וויינען. דער רב דערקלערט מיר אַז ביי יעקב וועלוול'ס שוועסטער איז שווער קראַנק אַ כלה-מיידל, און מען מוז שנעל פאַרן קיין וואַרשע אויף אַן אַפּעראַציע. זיי זענען אָבער אַרימע מענטשן, דאָרף מען זיי געבן אַ „שוואַדעסטוואַ“ אַז די גמינע איז זיך מחייב צו באַצאָלן, באַפעלט מיר דער רב אַז איך זאָל שנעל מאַכן די „שוואַדעסטוואַ“ און איז מוסיף, אויב מיינע פרומע דאָזאַרעס וועלן אפשר נישט וועלן שרייבן יום-טוב, וועל איך דער ערשטער אונטערשרייבן און נאָכדעם וועלן זיי אויך מסתמא דאָס זעלבע טון. איך האָב אים אָבער דערקלערט אַז דאָ איז אַ מיספּאַרשטיין, ווייל מען קאָן די קראַנקע פאַר געלט שנעלער אַריין נעמען אין שפיטאַל. — „טאָ וויפל געלט דאָרף מען דערצו?“ — פרעגט דער רב.

איך האָב אים געזאָגט אַז מען דאָרף 200 זלאָטעס, איך גאַראַנטיר אָבער אַז אויב מען וועט געבן 100 זלאָטעס, און צוזאָגן צו ברענגען נאָך יום טוב אַ „שוואַדעסטוואַ“ פאַר דעם רעשט, וועט מען זי אַריין נעמען.

דער רב האָט געהייסן יעקב וועלוולען אויפמאַכן אַ שופלאַד און נעמען 100 זלאָטעס און אויך אויף הוצאות, מען איז באַלד געפאַרן מיט דער קראַנקער קיין וואַרשע. ער האָט מיר שטאַרק געדאַנקט און האָט אַלע מאָל דערמאָנט אַז איך האָב אים פאַרהיטן פון חילול יום-טוב.

עס איז אויך כדאי צו באַמערקן אַז ער האָט דאָס געלט פון דער קהילה נישט אָפּגענומען.

אַמאַל איז געקומען אויף אַ באַזוך אין אסטראווער-קרייז אַ קאַטוילישער ביסקאָפּ. בעת אַ גרויסער פייערליכקייט האָט דער דעמאָלסדיקער סטאַראַסטווע דאמבראווסקי באַקומען אַ האַרץ-אַטאַק און געשטאַרבן. די קירכע מיט דער מאַכט האָבן איינגעאַרדנט אַ גרויסע לוייה און אויך איינגעלאָדן די יידישע קהילה פאַרוואַלטונג. דאָ האָט זיך דערוועקט אַ שווערע פּראָגע וועגן אַנטיילנעמען אין דער לוייה אין בלויע קעפּ — אַן די היטלען.

עס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פון דער קהילה מיטן רב, וועלכער האָט געזאָגט אַז מען טאָר נישט גיין בגילוי ראש, ווייל עס וועלן געטראָגן ווערן צלמים און הייליקע בילדער. ער האָט דעריבער פאַרגעלייגט מעלדן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער לוייה אַז די יידן נעמען אַנטייל אין דער לוייה נאָר מיט היטלען, ווייל ביי יידן איז דאָס אַ אויסדרוק פון כבוד.

די אָרגאַניזאַטאָרן האָבן דאָס גענומען צו קענטניש און בעשטעטיקט. די יידישע דעלעגאַציע האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף דער קריסטלעכער בעפעלקערונג.

עפיוזאדן פון שטעטל

(זכרונות)

שבת שוכה

לבינן נאָר וואָס אַרויס פון דאָזיגען אין שול „שערי ציון“, און האָב דערזען אויפן מאַרק וווּ איך האָב געווינט, אַ גרויסן עולם טומלט און געוואלדעוועט, אַרום אַ אין שבת געפנטע רעזורע. די אַרויסגערופענע פּאָליציי האָט וועגן דעם „אויפשטאַנד אין שטאָט“ באַלד צעוויסן געטון דעם פּאָליציי־קאָמענדאַנט און דער וואַיעוודסטווע. באַלד איז פון קאמאראוואַ אָנגעקומען אַ פּלוטאָן זעלנער. נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעשאַסן אין דער לופט, איז זיך דער עולם צולאַפן. עס זענען דערביי אַרעסטירט געוואָרן דער רב זינגער, דער דיין נתן פלאצקי, די בעלי־בתים: — בענדעט ליכטענשטיין, משה גרודקע, משה יוסף סוראוויטש, וואַלף אַגוסטעווער, א. א. חסידים. די געשיכטע דערפון איז געווען אזוי:

נאָכן עפענען שבת די רעזורע, איז דער רב מיט נאָך עטלעכע בעלי־בתים אוועק צום אייגנטימער און אים געבעטן, נישט מחלל שבת זיין און פאַרמאַכן, מחמת ביז דעמאָלט האָט נאָך אין שטאָט נישט פּאַסירט אַ ייד זאָל עפענען שבת אַ געשעפט. נישט קוקנדיק אויף די בקשות, האָט דער פּריזער דאָס געשעפט נישט געוואָלט פאַרמאַכן. ער האָט אָפּילו געחוזקט דערפון. אין געדענג האָט דערוויל געפלאַצט אַ שויב אין טיר, און דער בעל־הבית האָט געמאַכט אַ געוואָלד אַז מען איז אים באַפּאַלן...

צו יענער צייט, האָט צוליב די אַלגעמיינע פאַרהעלטענישן אין לאַנד צווישן דער רעגירונג און די פּאַרטייען, געהערשט אויסנאָם־צושטאַנד. דאָס האָט באַשווערט די לאַגע פון די אַרעסטירטע פאַר אַרויסרופן אומרען אין שטאָט. דעם פאַל האָט אויסגענוצט דער נייער אַנטיסעמיטישער פּאָליציי־קאָמענדאַנט און ער האָט אויפגעבלאָזן די זאַך צו אַ גאָר וויכטיקן ענין.

די אַרעסטירטע רבנים און בעלי־בתים זענען שבת געזעסן אין תענית, ווייל דער אויבן דערמאָנטער פּאָליציי־אינספּעקטאָר האָט פאַרבאָטן צוצולאָזן עסן פאַר די אַרעסטירטע. און אין זעלבן טאָג אַרויסגערופן דעם אויספאַרשונגס־ריכטער פון אסטראַלענקא, (אויך אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט) וועלכער האָט זיך שטאַרק אָנגעכאַפט אין דער אים אונטערגעקומענע מציאה. ער וועט שוין די „זשידקעס“ אַנלערנען פאַר מאַכן דעמאָנסטראַציעס און אַנפּאַלן... די לאַגע איז געווען אַ זייער אַן ערנסטע און אָנגע־שטרענגטע, באַזונדערס צוליב די שטאַנד־געריכטן אין לאַנד. די מאַכט איז געווען שטאַרק פאַר אינטערעסירט צו צעבלאָזן דעם ענין, כדי מען זאָל די אַרעסטירטע שטעלן צו אַ שנעל־געריכט.

די יידישע פאַרשטייער האָבן אָבער נישט גערוט און באַלד מוצאי־שבת זיך צונויפגעקומען אויף אַ געמיינזאָמער באַראַטונג פון די גמינע פאַרשטייער און ראַט־מענער פון שטאָט־ראַט, כדי צו געפונען אַן עצה וואָס שנעלער צו טון. מאַרגן, זונטיק, איז אויסגעפאַלן ערב יום־כיפור, און עס וואָלט אויסגעקומען אַז די אַרעסטירטע זאָלן בלייבן זיצן יום־כיפור אין אַרעסט. עס וואָלט געווען אַ גרויסע עוולה פאַר די אַרעסטירטע און אַ שאַדנפרייד פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. בכּן איז באַשלאָסן געוואָרן זיך תּיכּף צו פאַרשטענדיקן מיט די יידישע כלל־טוער אין לאַמזשע, זיי זאָלן צוגרייטן דעם באַדן פאַר אַן אידיענץ אויף מאַרגן ביים פּראָקוראַר, כדי אים צו אינפּאָרמירן וועגן

דער געשאפענער לאַגע און בעטן הילף. מען האָט זיך גלייך מיט זיי טעלעפאָניש פאַרשטענדיקט. איבערגעגעבן דעם באַשלוס און געמאָלדן, אַז מאָרגן פרי פאָרט אַרויס אַ דעלעגאַציע קיין לאַמזשע קלאָר צומאָכן דעם ענין.

זונטיק אינדערפרי, ערב יום־כיפור, איז אין דער גמינע פאָרגעקומען אַ געמיינזאַמע זיצונג, אויף וועלכער ס'איז באַשטימט געוואָרן צו שיקן 2 שליחים: דער פאָרזיצער פון קהילה־ראַט, דוד ליכטנשטיין און לייבל מרגלית, מיטגליד פון דער גמינע פאָרוואַלטונג. זיי זענען מיט אַ ספעציעלער מאַשין תיכף אָפּגעפאָרן קיין לאַמזשע.

אַנקומענדיק קיין לאַמזשע, האָבן מיר זיך באלד געוואָנדן צו די אַרטיקע טוער צבי מאַרק, טאבאליצקי, פייוול סטריקאווסקי, און דראַזנאן, וועלכע האָבן אָפּגעוואַרט אונדזער קומען. זיי זענען גלייך אוועק צום פראַקטאָר אויף אַן אידענץ, כאַטש עס איז געווען זונטיק. אויסהערנדיק די טענות און אויפקלערונגען, אַז דאָס איז נישט געווען קיין שום בונד, און אוודאי נישט קיין פאַרשווערונג קעגן דער רעגירונג, נאָר אַ גאַנץ געוויינלעכער אינצידענט אויפן רעליגעזן באַדן, האָט דער פראַקטאָר פאַרשטאַנען די ריכטיקייט פון דער זאך און טעלעפאָניש פאַראַרדנט אין דער אסטראווער קאָמענדאַטור, אַז מען זאל גלייך די אַרעסטירטע באַפרייען אויף אַ קויצע פון 200 זלאָטעס פון יעדן באַזונדער. די דאָרטיקע אַנטיסעמיטן אָבער, האָבן זיך נישט געאיילט מיטן באַפרייען. זיי האָבן אַרויסגערופן יעדן באַזונדער אויף אַן אויספאַרשונג כדי עס זאל נעמען וואָס מער צייט צו האַלטן זיי אין אַרעסט. מיר זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער שטאַט און געוואַרט ביז מען האָט דעם לעצטן באַפרייט. דאָן זענען מיר מיט דער זעלבער מאַשין שנעל צוריקגעפאָרן אין שטאַט אַריין. צו כל־נדרי זענען שוין אַלע געווען באַפרייט, מיר זענען אָנגעקומען שפּעט פאַרנאַכט און יעדער פון אונדז איז שנעל אוועק אין זיין שול צו כל־נדרי, נישט האַבנדיק שוין קיין מעגלעכקייט צו עסן די סעודה־המפסקת. די שמחה אין שטאַט איז געווען גרויס. אנשטאט צער האָבן מיר געהאַט נחת.

ליל שימורים — אַ וואָך נאַכט

אין אַ זומער נאַכט פון יאָר 1925 איז די פאָלעסטינאַ־קאָמיטע — פאַרטרעטן פון אַלע ריכטונגען און ציונים — געזעסן אַ גאַנצע נאַכט מיטן אַלטן עסקן, ר' מיכאל טייטל בראש, ביי דער מיטארבעט פון אַ שליח פון צענטראַל פאָלעסטינאַ־אַמט אין וואַרשע ה' שיחור צו באַשטעטיקן די קאָנדיטאָן אויף צו באַקומען סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל. די צאָל צוגעשיקטע סערטיפיקאַטן איז געווען צו קליין, כדי צו באַפרידיקן דעם באַדאַרף פון אַלע בקשות אויף באַשטעטיקונג פאַר עולה זיין.

יילגע און עלטערע, מענער און פרויען — אַלע האָבן זיך געריסן צום פאָרן. דער גרעסטער טייל אָפּילו אַן אַ פאך. דאָס באַשטעטיקן איז נישט געווען לויט אַ פאַרטיי שליסל, נאָר יעדער איז אינדיוידועל באַטראַכט געוואָרן, צי ער איז אַ פאַסיקער קאָנדיטאָן אויף עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

דער ענטוואָס פאַר פאָרן נאָך ארץ־ישראל איז געווען גאָר גרויס. איידער מען האָט גערופן, איז יעדער געשטאַנען אונטערן טיר מיט האַרץ־קלאַפעניש, און געוואַרט אויף זיין גורל, „לשבט או לחסד“. ווען מען איז שוין אַריין אינווייניק, האָט מען מיט טרערן אין די אויגן געבעטן מען זאל צונעמען פאַר אַ זעלנער אין דער אַרמיי פון די „חלוצים ההולכים לפני המחנה...“ מענטשן האָבן געפרוווט זוכן פראַטעקציע ביי די קאָמיסיע מיטגלידער כדי צו זיין צווישן די, וועלכע האָבן די זכיה עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אָבער די קאָמיסיע־מיטגלידער זענען געווען זייער שטרענג, מחמת פאך־לייט

זענען געווען זייער ווייניק, האָט מען כאָטש געדאַרפט יינגע קרעפטיקע מענטשן, מיט סטאַזש פון ציוניסטישע אַרבעט, אָדער לכל הפחות — סימפאָטיע פאַרן ציוניזם, אַזוי אַז אין פאַל פון אַ קריזיס אין לאַנד, זאָלן זיי האָבן דעם מוט און כוח איבערצוהאַלטן די שווערע צייט און נישט ווערן קיין יורדים.

די קאָמיסיע האָט זיך גערעכנט מיט פאַלגנדיקע דריי פונקטן :

א. אין דער ערשטער ריי קומען אין באַטראַכט מענטשן וואָס באַזיצן אַ פאַך. (אַ לאַנדווירט אָדער בוי אַרבעטער — פּריוועליגירט).

ב. ווען אַן אַ פאַך, זאָל כאָטש זיין יונג און קרעפטיק צו פשוטע אַרבעט.

ג. באַזיצן ידיעות וועגן ציוניזם. (זיין אַ מיטגליד אין אַ ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און נישט פרעמד פון יידישקייט בכלל).

דאָס קלויבן און באַשטעטיקן קאַנדידאַטן איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך, בפרט ווען די צאָל סערטיפיקאַטן וואָס אסטראור־מאַזאוועצק און איר אומגעגנט האָבן באַקומען, איז געווען גאַנץ באַשיידן לגבי דער צאָל בקשות וואָס זענען אָנגעגעבן געוואָרן דורך פאַרשידענע פערזאָנען.

צום מיינסטן שטרענג אויף דעם געביט איז געווען אונזער אַלטער גענעראַל, אָדער להבדיל „וואַיענער נאַטשאַלניק“ פון דער פּריוור־קאָמיסיע, דער ציוניסטישער וועטעראַן ר' מיכאל בן איסר טייטעל. דערביי וויל איך דערמאָנען אַן אינטערעסאַנטן עפיוֹד: ווען עס איז שוין געוואָרן שפּעט און עס איז געווען פאַרויסצוזען אַז די אַרבעט וועט דויערן אַ גאַנצע נאַכט, און דער אַלטער איז שוין געווען מיד און אָנגעשטרענגט, האָב איך אים אויף אַן איידעלן אופן געגעבן אָנצוהערן, ער זאָל אַהיים גיין זיך צולייגן אויסרוען, ווייל עס וועט דויערן אפשר ביז טאָג, (אַזוי איז טאַקע געווען) און זיין שוואַכער געזונט־צושטאַנד דערלויבט נישט, ער זאָל זיצן מיט אונדז אַ גאַנצע נאַכט. ער האָט אויף מיר אַ בייזן קוק געטון און געזאָגט :

„מצוה הבה לידך אַל תחמיצנה“, אַז איך האָב דערלעבט צו זיצן אין אַ יידישע קאָמיסיע און באַשטעטיקן עולים קיין א״י, ווילסטו ביי מיר צונעמען די מצוה און דאָס פאַרגעניגן? היה לא תהיה, אַזעלכעס וועט נישט געשען. ער איז אויפגעשטאַנען פריש און מונטער און געמאַכט די ברכה „ברוך שהחינו“...

אַן אמת'ע מעשה

אין חודש אלול, תרפ״ג (1923), איז פאַרגעקומען אין שטאָט די זאַמלונג פון צירונג פאַרן „קרן היסוד“, אָרגאַניזירט און אָנגעפירט דורך די דעלעגירטע פון דער צענטראַלע אין וואַרשע, פּריילין אסנה זשיטקעוויטש, אַ לאמזשערין, אַ געניטע טוערין און שיינע רעדנערין, וועלכע האָט אויך געהאַט אַן איינפלוס אויף די פּרויען, זיי זאָלן שפּענדן זייער צירונג פאַר ארץ־ישראל.

הונדערטער פּרויען האָבן געבראַכט זייער צירונג, וואָס איז ביי פּרויען פון די טייערסטע זאַכן. טייל פון זיי האָבן אַוועקגעגעבן דאָס לעצטע וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט מיט גרויס שמחה און צופרידנקייט, באַגלייט פון אַן אינערלעך געפיל און סאָלידאַריטעט מיטן ציוניסטישן געדאַנק צו צוגרייטן אַ היים פאַרן געפלאַנטן פאַלק, לכל הפחות פאַר דער יוגנט. דער ענטוויאָזם איז געווען גרויס. גאַנצע צען טעג האָט מען געהאַלטן אין איין ברענגען צירונג, און יעדן טאָג איז דער טיש ביי מיר — וווּ די דעלעגאַטקע איז איינגעשטאַנען — געוואָרן פול. אַ נחת איז געווען צו זען, ווי די פּנימער פון די פּרויען

האָבן געשטראַלט פון פרייד, וואָס זיי האָבן די מעגלעכקייט צו דערפילן דעם חוב פאַרן אויפבויע פון ארץ־ישראל דורך דעם „קרן הגאולה“ און געוואונטשן, אַז מען זאָל ווירקלעך קומען צו אַ גאולה שלימה...

דאָס אַרגאַניזירן די אַרבעט איז נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען. מחמת די רעליגיעזע פאַרטיי פון עקסטרעמע פאַנאַטיקער, געשווירענע קעגנער פון ארץ־ישראל אויפבויע, האָט שוין געזאָרגט דערפאַר צו שטערן די פאַרזאַמלונג. ווען עס האָט זיך אונדז דאָך איינגע־געבן צו באַקומען אַ דערלויבעניש צו מאַכן אַ פרויען פאַרזאַמלונג אין קינאַ „קאלאסעאום“ איז געקומען די פּאָליציי. זעט אויס אַז די מאַכט האָט חרטה געהאַט אויפן געשעפט — און די פאַרזאַמלונג מבטל געמאַכט. דאָן האָבן מיר באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן אַ צווייטע פאַרזאַמלונג אַן אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט און אַן איר וויסן. אין „עזרת נשים“ פון נייעם בית־מדרש. אָבער עס האָט שוין ווער געזאָרגט, אַז די פאַרזאַמלונג זאָל ווידער נישט פאַרקומען. די פּאָליציי איז געקומען און מיט כוח די פאַרזאַמלונג פונאַנדער געטריבן. די רעדנערין האָט טראָץ דעם פאַרבאָט פון דער פּאָליציי, ווייטער געהאַלטן דעם פאַרטראַג און די פרויען האָבן נישט געוואָלט זיך פונאַנדערגיין. די פּאָליציי האָט אויף אַ ברוטאַלן אופן געצווינגען די פרויען צו פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. מיר, דעם איניציאַטאָר און אַרגאַניזאַטאָר פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, האָט מען געמאַכט אַ פראַטאַקאָל. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געווירקט אויף די געמיטער אין אַ פאַרקערטער ריכטונג, און די אַקציע איז געגאַנגען מיט פולן ברען און ענטוואָזם און די רעזולטאַטן פון די שפּענדונגען זענען געווען קאַלאַסאַל גרויס. די אַקציע איז געקרוינט געוואָרן מיט גרויס דערפאַלג און איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויף לאַנגע יאָרן.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען אַן אמת'ע מעשה, וואָס איז דערציילט געוואָרן דורכן אינסטרוקטאר פון „קרן היסוד“, הרב ר' יצחק בארג, וועלכער פלעגט צו אונדז אָפט קומען דורכצופירן די יערלעכע אַקציע פון „קרן היסוד“. אַט וואָס ער האָט דערציילט:

אין דער שטאָט סקערניעוויץ, צווישן לאָדזש און וואַרשע, איז אויך אין דעם יאָר דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמלונג פון צירונג, אָנגעפירט דורך דער זעלבער דעלעגאַטין, זשוטקעוויטש, וועלכע איז איינגעשטאַנען ביי אַ דאָרטיקן ציוניסטישן עסקן, אַ חסיד פון דעם אסטראַווער רבי. די חסידים האָבן נישט געוואָלט דולדן די ציוניסטישע אַרבעט פון זייער חבר אין שטאָט און האָבן דערציילט די געשיכטע דעם רבין, ווי ווייט עס דערגייען די חסידים פון די ציוניסטן, אַז ער האָט אַריינגענומען אַ פרעמדע פרוי צו זיך אין שטוב.

ווען דער חסיד איז געקומען אויף אַ שבת צום רבין, האָט ער אים דעם חטא אויסגערעדט און געזאָגט אַז עס פאַסט נישט פאַר אים. דאָן האָט דער חסיד דעם רבין דערמאַנט אין אַ מעשה, וואָס איז מיט אים אַליין געשען, און דערנאָך דערציילט די חסידים, און אַט וואָס: איינמאַל, ווען ער איז געגאַנגען אויף זיין טעגלעכן שפּאַציר, אינטערן שטאָט איז אים אַנטקעגן געקומען אַן עלטערער קריסט און נאָכן באַגריסן אים, האָט ער געמאַכט דעם רבין אַ באַמערקונג, אַז עס פאַסט נישט פאַרן רבין צו גיין סתם שפּאַצירן. דער רבי האָט די באַמערקונג שטאַרק גענומען אין אַכט, און עס געהאַלטן פאַר אַ רמז פון הימל, און פון דעמאָלט אַן אויפגעהערט דעם שפּאַציר. „איז זאָגט מיר רבי“, -- האָט דער חסיד געזאָגט — „אויב איין גוי האָט אייך געמאַכט אויפמערקזאַם אויף אַ געווענלעכן טאַט, האָט איר פאַרשטאַנען אַז דאָס איז אַ רמז פון הימל און אויפגעהערט. היינט, ווען טאָג טעגלעך טענהן אַלע גוים צו אַלע יידן „גייט קיין פאַלעסטינע“, דאַרף מען זיי פאַלגן, צו נישט“?..

די פאזשאנע קאמאנדע אָדער פייערלעשער

ווי אין אלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן איז אויך אין אסטראורמאן. געווען א פייערלעשער קאמאנדע. ווי איך געדענק זי פון מיינע קינדער יאָרן, איז זי געווען גאַנץ פרימיטיוו אַרגאַניזירט: עטלעכע הילצערנע פעסער אויף וואסער בעת אַ שריפה, אַ געשפאָנט פערד וואָס מען איז געלאָפן באַרגן אָדער נעמען אויף כוח. מען איז געלאָפן מיט די פעסלעך וואָסער בעת אַ שריפה און דאָס וואָסער האָט זיך האַלב אויסגעגאָסן ביז מען איז געקומען אויפן אָרט. ס'זענען געווען אויך עטלעכע באַסאַקעס און העקלעך פונאַנדער־צורייסן די הייזער, עס זאל זיין לייכטער צו לעשן. אויך רידלעס און שפאָדלעס צו שיטן זאָמד אויפן פייער. שפעטער האָט מען זיך שוין איינגעשאַפן פאַמפעס מיט קישקעס צום לעשן. אָבער תמיד זענען זיי אנגעקומען צו שפעט. די פייערלעשער, בלויז קריסטן, האָבן געוווינט אונטערן שטאָט, און דאָס לעשן האָבן דעריבער אָפט אויסגעפירט די ציווילע באַפעלקערונג, ד. ה. די יידן. ווען מען זאל וואַרטן אויף די פייערלעשער, וואָלט שוין גאַרנישט גוט געווען, וואָלט מען אַוועק מיטן פייער.

ווי געזאָגט האָבן זיך די פייערלעשער רעקרוטירט כמעט הונדערט פראָצענט פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, אַחוץ עטלעכע יידן, וועלכע זענען אַמאָל געווען מיטגלידער פון דער פייערלעשער קאמאנדע. די סיבה איז ראשית געווען וואָס די קריסטן האָבן נישט גערן אנגענומען קיין יידן אַלס קאַלעגן אין זייערע רייען, און אויך די יידן האָבן זיך נישט געאייילט צו פאַרשרייבן, ווייל זיי האָבן זיך פאַרלאָזט אויף אַ רבין, וועלכער איז אַמאָל דורכגעפאַרן די שטאָט און געבענטשט אַז אַ פייער, וואָס וועט אַמאָל אויסברעכן, זאל זיך נישט ציען ווייטער אויף אַנדערע הייזער פון וווּ עס האָט זיך אנגעהויבן. מען דערציילט אַז אַזוי איז טאַקע געווען... מען מוז צוגעבן אַז דער זעלבער רבי האָט אויך באַוואָרנט, עס זאל חלילה קיין גרויס געווינס נישט אַריין אין שטאָט, און אויך דאָס איז מקוים געוואָרן.

שלמק'ה גאלדמאן הי"ד.

ווי איך האָב פריער דערמאָנט זענען נאָר עטלעכע יידן געווען אין דער פייער־לעשער, פון מיינע קינדער־יאָרן געדענק איך איינעם מיטן נאָמען הירש יצחק ווינברג, אַ ייד אַ בעל־הבית, ער איז אויך געווען אַ דאָזאַר, שפּעטער איז צוגעקומען ה. שלמה גאלדמאן. ער איז צענדליקער יאָרן געווען אַ פייער־לעשער, טריי איבערגעגעבן און זיך אויסגעצייכנט, אויך פּיניע גילנער, אַ קצב, און אין די לעצטע יאָרן — קאמאראווסקי .

נאָך די וואָלן צום שטאָט־ראַט אין יאָר 1927, ווען די יידן זענען שוין געווען פאַרטרעטן אין אַ גרעסער צאָל און זיך אָנגעהויבן מער אינטערעסירן מיט אַלגעמיינע שטאַטישע ענינים, האָב איך, ווי איינער פון די דעמאָלסדיקע ראַטמענער, זיך פאַראינטער־ריסירט מיט דער דאָזיקער פּראָגע, מחמת עס איז אַן עוולה און אַ חרפה אַז די יידן, וועמען דער ענין איז צומיינסטנס נוגע, זאָלן זיין אַזוי ווייניק פאַרטרעטן אין דער פייער־לעשער קאָמאָנע און אָנקומען צו דער הילף פון די גוים.

איך האָב גערופן אַ פאַרזאַמלונג פון מער יינגערע מענטשן און צו זיי אָפּעלירט, אַז עס איז נישט דערלאָזבאַר, אַז אין אַ שטאַט וואָס באַשטייט צו מערסטן טייל פון הילצערנע הייזער, אָנגעשפּאַרט איינס אויפן צווייטן, געדיכט באַוויינט דורך דער יידישער באַפֿעלקערונג, זאָל מען זיך פאַרלאָזן אויפן חסד און הילף פון גוי. אין רעזולטאַט האָבן 40 מאָן זיך באַלד אויפן אָרט מאביליזירט און אונטערגעשריבן אַ פאַרפליכטונג אויסצו־פירן אַלע תקנות, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער קאָמאָנע. אין עטלעכע טעג שפּעטער זענען זייערע נעמען געוואָרן אַריינגעטראָגן צום פרעזעס מיעטשקעווסקי, וועלכער האָט די רשימה באַדאַרפט פאַרלייגן צו באַשטימען אויף אַ זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג.

עס איז אַדורך אַ לענגערע צייט (עטלעכע יאָר), און דער ענין האָט זיך פון אָרט נישט גערייט. יעדעס מאל האָט דער נאַטשאַליק געענטפערט ווי תמיד מיט זיסע רייד: „פּאַני מאַרגוליס, בענדזשיע וופּאָשאַנדקו“ (הער מרגלית, עס וועט זיין אין אָרדנונג).

צום סוף האָט ער מיך אַרויסגעברענגט פון געדולד און איך האָב באַשלאָסן דעם ענין צו ברענגען צו אַ זיצונג פון שטאָט־ראַט, ווי ביידע זענען געווען מיטגלידער. איך האָב געשטעלט די פּראָגע, צי איז דערלאָזבאַר, אַז אין שפיץ פון אַזאַ וויכטיקע אינסטיטור ציע זאָלן שטיין מענטשן, וועלכע זענען נישט אויסן די טובה פון דער זאָך און זאָרגן נישט פאַר דער גאַנצקייט פון פאַרמעגן אין שטאַט. אַ גרויסער טייל פון דער באַפֿעלקערונג איז בלוטיק פאַראינטערעסירט אין דער פּראָגע, זיי זאָלן קענען זיין מיטגלידער און זיך פאַרטיידיקע און ראַטעווען אין פאַל פון אַ געפאַר. צוליב דעם איינעם חטא אַז זיי זענען יידן, און זענען נישט צום האַרצן די הערן מיעטשקאווסקי און ראדוואנסקי.

מיעטשקאווסקי האָט געענטפערט, אַז לויט תקנות דאַרף זיך יעדער אינדיווידועל זיך ווענדן מיט אַ ביטע, ער זאָל ווערן אָנגענומען.

איך האָב געפאָדערט אַן ענטפער פאַר וואָס ער האָט אָפּגעשלעפט עטלעכע יאָר און נישט באַלד געזאָגט וועגן דעם. ער האָט זיך פאַרטיידיקט, אַז ער האָט יאָ געזאָגט. איך האָב זיין דערקלערונג באַצייכנט ווי אַ פרעכן ליגן, וואָס איך וואַלט זיך קיינמאל נישט געריכט צו הערן פון אַ פּוילישן שליאכציק. דאָס האָט אים אויפגערעגט ביז קאָוואַלסיע, ער האָט געוואַלט ענטפערן און נישט געקאָנט. ער איז אַוועק אין שטוב און איז ביינאַכט געשטאַרבן.

צומאָרגנס האָב איך געהערט אַז מיעטשקאווסקי איז טויט, און אַז איך האָב גורם געווען צום טויט פון אַן אַנטיסעמיט. כן יאבדו!

עטלעכע טעג שפּעטער, האָב איך אין נאָמען פון שטאָט־ראַט נאָכגעטראָגן אַ קראַנץ בלומען צו זיין „פּאַגזשעב“ (לויה).

ארטשע ראטנבערג ניו-יארק

אסטראווער עפיזאדן

איך האב אין 1918-19 געארבעט ביי כרוסטען אין מאגאזין פון שייך אלס קאמאשן-שטעפער. ס'זענען דעמאלט פארגעקומען וואלן צום סיים. אין אָוונט, ווען מיין בעל-הבית איז אַוועק עסן זיין וועטשערע, האָב איך אָנגעהויבן אַגיסירן עטלעכע קריסטלעכע שוסטער זיי זאָלן שטימען פאַר אַ סאַציאַליסטישער ליסטע. מיט מיין גאַנצן ברען און גלויבן האָב איך זיך באַמיט צו באַיינפלוסן פאַר אַ סאַציאַליסטישע פאַרטיי. איך בין דעמאלט אַלט געווען אַ יאָר 18. ווען עס איז מיר נאָר אַנטקעגן געקומען, האָב איך אָגעטירט און אים געוואלט ברענגען גליק און פרייהייט פון אַ נייער וועלט. ווען מיין בעל-הבית איז אָנגעקומען, האָט ער זיך אומבאַמערקט צוגעהערט און געזאָגט אַז איך קען מער נישט אַרבעטן ביי אים. איך האָב אים פערלאָזט און אַוועק פון זיין מאַגאזין. ביי זיין שכן, דעם שערער אינערפעלד, האָט געאַרבעט אַ יונגערמאַן פון וואַרשע מיטן נאָמען טאַרעק. ער איז געווען דער ערשטער קאָמוניסט אין אסטראווע, ער פרעגט מיך, וואָס עס האָט פאַסירט. נאָכן דערציילן, הייסט ער מיך וואַרטן ביז ער וועט זיך אַדורך רעדן מיט כרוסטן. אַביסל שפעטער קומט ער מיט אַן ענטפער אַז ער קען מיט אים גאַרנישט מאַכן, און באַרויקט מיך. שפעטער ווענדעט ער זיך צום אַרבעטס-מיניסטעריום. ס'איז דעמאלט געווען די רעגירונג פון מאַראַטשעווסקי און דאַשינסקי.

אין פאַרלויף פון אַ פאַר וואָכן באַקום איך אַ בריוו אַז אין אַ געוויסן טאָג קומט פאַר דער פּראָצעס אין געריכט אויף זעמבראווער-וועג.

פון דער רעגירונג איז געווען פאַרטרעטן אַן אַרבעטס אינספּעקטאָר, וועלכער האָט פאַרגעבראַכט די תביעה. איך האָב איבערגעגעבן די פאַקטן. טאַרעק איז געווען אַן עדות. כרוסט האָט נישט געלייקנט אַז ער האָט מיך אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט; צו מיין אַרבעט האָט ער גאַרנישט אויסצוזעצן. דאָס געריכט האָט געפּסקנט, אַז ער דאַרף מיר באַצאלן פאַר 3 חדשים אַנטשעדיקונג. דאָס איז געווען מיין ערשטע דערפאַרונג פון יענער צייט.

טעאָטער אין אסטראווע

קיין אסטראווע איז געקומען אַ יונגערמאַן, זלאַטאווסקי, אַן אַקטיווער „בונד“־טוער, ער האָט זיך איינגעאָרדנט אין קאמאראווע. אויפן טעאָטער געביט איז ער געווען זייער פעיק, האָט ער אָרגאַניזירט אַ דראַמאַטישע טרופע, וואָס פלעגט אויפטרעטן אין פּראָפּע-סיאָנעלן פאַריין אין די פרייטיקדיקע נעכט מיט קאַנצערטן. ער אליין פלעגט זייער שיין רעציטירן, איז אויך געווען אַ פיינער הומאַריסט. אַדאַנק אים איז געקומען די טרופע פון שערלעץ און געגעבן 2 פאַרשטעלונגען, מיט גרויס דערפאַלג אין שטאַטישן טעאָטער. די גאַנצע צייט וואָס ער איז געווען אין קאמאראווע, פלעגט ער טון אַ סך אַרבעט. אין דער מלחמה צווישן פוילן מיט רוסלאַנד, ווען די רויטע אַרמיי איז אַריין אין אסטראווע, האָט ער מיטגעאַרבעט מיט זיי. ווען זיי זענען צוריקגעקומען האָבן פּאָליאַקן אים געמסערט און זיי האָבן אים אויפּגעהאַנגען אין אסטראווע אויף מאַלקינער וועג.

ער איז געווען איינער פון די שענסטע, אידעאַלע פאַרטיי חברים.

פון פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין

דער ערשטער כעקערטאָר פון פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין איז געווען לוריע. ווען ער איז געקומען, איז דער אַרבעטער געווען נאָך גוט פאַרשקלאַפט. די אַרבייטסצייט און דער

לוינ זענען נאָר געלעגן אין די הענט פון די בעל־בתים. ער האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן איין פאך נאָכן צווייטן. וואָס פאַר אַ שווערער וועג דאָס איז געווען! ווען מען האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די שניידערקעס, כמעט קינדער, זענען זיי נאָך געווען אויף דער „לער“ איין אָדער צוויי יאָר אָן געלט און דערביי נאָך געטון הויז־אַרבעט און זיך געשראַקן צו שטרייקן. ווען מיר האָבן אָנגעהויבן זיי אַראָפּנעמען פון דער אַרבעט, האָבן זיי זיך באַהאַלטן אונטער די בעטן. מיר האָבן געדאַרפט זוכן אין די שאַפּעס, אונטער די בעטן און אין די ווינקלעך, כדי זיי איבערצוצייגן צו אַרבעטן בלויז 8 שעה אין טאָג און באַקומען בעסער באַצאַלט. זיי האָבן זיך אַפילו געשראַקן בלויז פאַרן געדאַנק צו שטרייקן. עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דאָס גאַנצע נאָדל־פאַך, די האַלץ־אַרבעטער, סטאַלאַרעס, די אַרבעטער פון טאַרטאַק, אויך פון מעטאַל, דאָס גאַנצע לעדער פאַך, שוסטער, שטעפער, רימערס, טרעגער און בעקערס. מיט דער דערלויבניש פון דער מאַכט זענען אָרגאַניזירט געוואָרן פינף פאַכן. אין דער זעלבער צייט איז אָנגעפירט געוואָרן אַ פּאָליטישע אָגיטאַציע; לעקציעס וועגן פּאָליטישע און קולטורעלע פּראָבלעמען. לוריע איז געווען דער ערשטער וואָס האָט געלייגט דעם פונדאַמענט און אויפגעבויט אַזאַ שיינע אָרגאַניזירטע אַרבעטער באַוועגונג. דער צווייטער סעקרעטאַר איז געווען ארנאלד גרויספּעלד. ער האָט אַנטוויקלט אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט, געשאפן אַ גרופּע אין „בונד“ אין געלערנט מיט זיי קאַרל קאָטסקיס ווערק. מיר זענען דורכגעגאַנגען פיל פון קאָטסקיס סיכער, לעקציעס און שמועסן. דאָס איז דעמאָלט געווען דער „א״ב פון סאַציאַליזם“. אין פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין זענען פאַרגעקומען אָפטע אימפרעזעס. מ'זענען געבראַכט געוואָרן פון וואַרשע רעדנערס. ארנאלד האָט אָנגעהאַלטן די גרויסקייט פון דער באַוועגונג און איר אויסגעברייטערט אויף די שכנישע שטעט. אין לאַמזשער ראַיאָן זענען אויפגעבויט געוואָרן שטאַרקע בונדישע אָרגאַניזאַציעס. דער דריטער סעקרעטאַר איז געווען דער אַקאַדעמיקער גאלדרינג. ער האָט אָנגעפירט זייער אַ ברייטע, קולטורעלע אַרבעט. צו זיינע לעקציעס פלעגן קומען הונדערטער יונגע מענטשן פון שטאָט, אויך מחוץ דער באַוועגונג. זיי זענען געזעסן מיט פאַרערונג. ער איז אויך געווען איינער פון די בעסטע לערער און פּעדאַגאָגן. מען האָט אים אויפגענומען מיט רעספּעקט און ליבע; ער איז געווען איינער פון די שענסטע פאַרטייטוער.

די טרעגערס אין אסטרעאָן

די טרעגערס, וואָס האָבן באַדינט די שטאָט און געטון די שווערסטע אַרבעט, האָבן קיין לעבן נישט געמאַכט. ווען עס איז געקומען אַ וואַגאָן מעל אָדער צוקער ביים ליביעווער וואַקזאַל, זענען אַלע מיט אַמאַל געלאָפן. צוליב דעם זענען געווען זייער שטאַרקע מחלוקתן. דער סעקרעטאַר פון פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין לוריע האָט זיי אָנגעהויבן אָרגאַניזירן. עס האָט נישט לאַנג געדויערט ביז זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ קאָאָפּעראַטיוו. אַלע דאָנערשטיק אונט פלעגן זיי קומען אין פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין. לוריע פלעגט זיי אויסצאָלן דאָס געלט פון דער גאַנצער וואַך פּערדינסט. לויט זייערע פּראָצענטער. (די שנעלערע, מער אַרבעטסזאַמע, האָבן באַקומען אַ גרעסערן פּראָצענט), און אין דער זעלבער צייט האָט ער שוין אַראָפּגענומען דעם מיטגלידס־אַפּפּאַל. אין די אַוונטן און אין די שבתים זענען זיי געקומען אין פאַריין און זיך ערנסט צוגעהערט צו לעקציעס. זיי זענען געוואָרן זייער געטריי איבערגעגעבן דעם פאַריין. אין אַ סך פאַלן ווען נישט אַלע האָבן געוואלט אַרויס אין שטרייק, זענען געשיקט געוואָרן דעלעגאַציעס פון טרעגערס אַראָפּצונעמען די סטרייקברעכער פון דער אַרבעט. זיי זענען תמיד געווען

דערפאלגרייך. איינמאל אין אַ שבת איז געקומן דער בונדישער פירער הערשל הימעלפארב פון ווארשע און אין נייעם בית המדרש נאָכן דאווענען, האָט מען פערמאכט די טירן און פענצער. די טרעגער האָבן געהאלטן וואָך אַז קיינער זאָל נישט אַרויסגיין. הימעלפארב האָט געפירט דעם מאַסן־מיטינג. דאָס בית־המדרש איז געווען געפאַקט — עס איז געווען פאַר וואָלן צום סייס. ער איז געווען אַ ווונדערבאַרער רעדנער. זיין אויפטריט האָט געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק אין שטאָט.

אַט אַזוי געדענק איך דיר, מיין ליבע שטאָט. איך האָב געזען ווי אַט די יונגע שפּראַצונגען גייען אויף און בליען זיך אַזוי פּרעכטיק פּונאַנדער, און ווי פיינלעך עס איז היינט צו שרייבן, וויסענדיק אַז אַלעס איז פערניכטעט געוואָרן. זאָל עס כאַטש דינען ווי אַ דענקמאַל נאָך די אומגעקומענע פון מיין ליבער שטאָט אסטראווע.

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

אומשולדיקע יידישע קרבנות

(די פאליאקן שיסן און הענגען יידן)

פרייטיק דעם 17.8.1920, אין טאָג ווען די פאליאקן האָבן צוריק פאַרנומען די שטאַציע מאלקין ביי אסטראווע (נאָך דער מפלה פון די באַלשעוויקעס דעם 15טן אוגוסט 1920, ביי דער ווייכסל — גערופן "דער נס ביים ווייכסל") האָבן די פוילישע זעלבער געכאַפט אומשולדיקע זיבן יידן, צווישן זיי זקנים, און זיי אָן אַ שים סיבה, אַפילו נישט געשטעלט צו אַ פעלד געריכט, — דערשאַסן. דאָס האָט אַנגעוואָרפן אַ שרעק און טרויער אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל און אויף דער גאַנצער אומגעגנט.

ענליכעס איז מיט 2 טעג שפעטער, זונטיק דעם 19.8.1920 געשען אין אסטראווע. נאָכן אַפטרעטן פון די באַלשעוויקעס און אַריינקומען פון פוילישן מיליטער, די באַלשעוויקעס זענען געווען דריי וואָכן און געטון וואָס זיי האָבן געוואָלט. זיי זענען געווען די בעלי־בתים אין שטאָט. עס האָבן זיך געפֿונען עטלעכע קאָמוניסטיש געשטימטע יונגעלייט וואָס האָבן אַפגעוואָרט דאָס קומען פון די באַלשעוויקעס און מיט זיי מיטגעאַרבעט.

צווישן די יונגעלייט האָט זיך געפונען איינער משה זלאטאָוסקי, געבוירן אין שעדלעץ (אַן איידעם פון סאקאלאוו). לויט דער ווערסיע פון די פאליאקן זאָל ער האָבן עפענטלעך קריטיקירט די פוילישע רעגירונג און איר רעזשים, אויף אַ מסירה איז ער געוואָרן אַרעסטירט און דורך אַ פעלד־געריכט פאַרמשפּט צום טויט דורך הענגען.

אין זעלבן טאָג האָט מען אים אַרויסגעפירט צום עקזעקוציע־פּלאַץ אויף מאלקינער וועג און דאָרט אויף אַ בוים אויפגעהאַנגען.

טויזנטער פאליאקן זענען געלאָפן זען די עקזעקוציע און אָפן אויסגעדריקט זייער שמחה. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געפילט דערדריקט און נידערגעשלאָגן און אַ גרויסער טרויער האָט אַרומגענומען די יידן.

דער רב ר' מאיר דן פלאצקי האָט געמוזט ביי זיין ביי דער עקזעקוציע און מיטן פאַראורטיילטן געזאָגט וידוי, נאָכן אַהיים קומען איז דער רב שטאַרק קראַנק געוואָרן. ה"ד ויהי זכרו ברוך.

א. גראפמאן

שוידערליכע אויטא-קאטאסטראפע מיט 18 קרבנות

דאָנערשטיק, דעם 9טן אויגוסט.

אָט דאָ איז עס...

7 קילאָמעטער פון לאכאוו, אַ האַלבער קילאָמעטער פון דער סטאַציע סאדאוונע, אויפן וועג פון לאַמזשע קיין וואַרשע — בלייבן מיר שטיין נעבן אַ הילצערנער בריק, ביי וועלכער איין פאַרענטש איז אָבערבראַכן.

דאָ האָט עס פאַסירט.

דאָס וואָסער איז שטיל. קיין פאַליע נישט, קיין באַוועגונג נישט.

און אונטערן דאָזיקן שטילן וואָסער געפינט זיך דער לעבעדיקער קבר פון אַזוי פיל יונגע, געזונטע מענטשן.

שוין צוויי טעג שטייען דאָ די פאַמיליעס פון די אומגעקומענע. די פנימער זענען שוין אויסגעקרימט פון צרות. זעסט יידן מיט גרייז־גרויע בערד, פויערטעס, יידישע פרויען. זיי וויינען אַלע צוזאַמען. זיי האָבן איין שפראַך — איין אוי.

די פאַליציי, וואָס האַלט אָרדנונג, גיט כסדר באַפעלן ווי אַזוי די אומגליקליכע זאָלן זיך האַלטן.

דער אויטאָבוס ליגט נאָך מיט די פאַסאַזשירן 8 מעטער אונטערן וואָסער.

דעם ערשטן טאָג האָט מען בלויז געענדערט זיין פּאָזיציע: ער איז געלעגן אויף אַ זייט. האָט מען אים אַוועקגעשטעלט אויף די רעדער. מען האָט אים אויך אָפּגעריקט עטוואָס נאָענטער צום ברעג, וווּ דאָס וואָסער איז נידעריקער מיט צוויי מעטער. אָבער די שטאַלענע ליניעס האַלטן נישט אויס די מאַסע און רייסן זיך.

אַרבעט מען שוין דעם צווייטן טאָג.

דער וואַיעוואָדע מיטן וויצע מיניסטער פירן אָן מיט דער אַרבעט. דער סאַפערן־קאַפיטאַן גיט באַפעלן. אויף קליינע פישער־שיפלעך שטייען סאַפערן און טאַפן מיט לאַנגע וויעסלעס דעם דאָך פון אויטאָבוס. אָט־אָדאָ איז ער... פון צייט צו צייט בעווייזן זיך אויפן אויבערפלאַך פון רויקן וואָסער בלעזעלעך... עס בעווייזט זיך אַ פלעק אויפן וואָסער פון אייל אָדער בענזין...

אָט דאָ ליגט ער.

אַ טויכער לאָזט זיך צום אויטאָ, ס'קומען אָן 6 מיליטערישע מאַטראָזן, וועלכע זענען ספּעציעל אַרויסגערופן געוואָרן פון גדיניא. דער טויכער לאָזט זיך לאַנגזאַם אַראָפּ אין וואָסער.

אַ געוואָלדיקער אַנשטרענג.

אָט באַלד וועט מען קענען אַרויסשלעפּן דעם ארון.

אָט באַלד וועלן די פאַמיליעס דערזען...

דער טויכער אַרבעט לאַנג.

די רבנים זענען געקומען פון די שטעט, פונוואָנען די קרבנות שטאַמען. עס האַנדלט זיך וועגן עגונות... די רבנים ווילן תיכּן די קרבנות פאַטאַגראַפירן, כדי דורכצופירן די אָפיציעלע דערקענונג.

דער יאדאווער רב וויינגאט שמועסט מיטן
קאראספאנדענט א. גראפמאן.

דער יאדעווער רב — אַ באַרימטער תלמיד חכם און דערביי מיט פיל אינטעליגענץ ; הרב שמחה וויינגאט, לייענט אונדז זיין צעטל פון די אומגעקומענע. איינער פון די אומגעקומענע, אהרן אפעלבערג, איז אַן אייניקל פון זשוריקאווער רבין און אליין אויך געווען אַ מורה־הוראה. אַ צווייטער סטאניסלאוו פיעראוויטש זאָל זיין אַ יידישער סטודענט. די רבנים קאָנען זיך אָבער נישט דערוואַרטן. אגב, ווערט פינצטער און קיין פּאָטאָגראַפיעס וועט מען נישט קאָנען מאַכן.

די שלעפּ מאַשין אַרבעט שוין...

שוין אַלץ גרייט. די שלעפּמאַשין האָט אָנגעהויבן ציען.

סאָפערן האָבן אַריינגעזעצט אינעם דאָך פון אויטאָבוס אַ דראַנג מיט אַ שאַרפן שפיץ, מען זעט ווי דער דראַנג בעוועגט זיך לאַנגזאַם... דאָס בעווייזט אַז דער אויטאָבוס דערנענטערט זיך צום ברעג.

אַלץ נאָענטער און נאָענטער איז ער שוין. מען מעסט די הויך פון וואַסער איבער אים. נאָך 4 מעטער, 3 מיט אַ האַלבן, 2... שוין אַ האַלבער מעטער.

און די פּאָמיליעס וואָס געפינען זיך אויף דער צווייטער זייט ביי דער בריק, רייסן זיך אַהער נאָענטער... נאָענטער... די געשרייען ווערן היסטערישער, שרעקליכער... פּאָליציי בעפעלט, עס זאָל שטיל זיין, אָבער עס ווערט נישט שטיל...

שוין גאַר נאָענט.

די פּאָטאָגראַף־אַפּאַראַטן זענען שוין אָנגעשטעלט. דער אָטעם פון דער מחנה מענטשן איז איינגעהאַלטן. באלד וועט זיך דערהערן — נאָר אַט האָט די קייט ווידער געפלאַצט.

עס האָט קיינער נישט באַמערקט ווי די נאָכט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט.

עס איז פינצטער.

א פרישע אַרבעט. מען קריכט ווידער אין וואַסער.
א קאלטע נאכט צוגעפאלן.
אַבער עולם גייט זיך נישט פונאַנדער.
דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט האָט צונויפגענומען ביי די פאַמיליעס פון די אומגעקו־
מענע אַן אַפּיציעלע רשימה. די רשימה אַנטהאַלט:
16 קרבנות.

אַבער נישטאָ די זיכערהייט, אַז נישט מער ווי 16.
ווי זעט־אויס די בריק?
אַט טאַקי די בריק, פון וועלכער דער אויטאָבוס איז אַראָפּגעפאלן.
קוקסט זיך צו: דורכגעפּוילט יעדעס קלעצל, יעדעס ברעטל, וואָס איז דורכן
פּאַלנדיקן אויטאָבוס אָפּגעבראַכן געוואָרן, ליגט אינגאַנצן צופּוילט.
צי איז נישט דער צושטאַנד פון בריקל „אַביסל“ פאַרנאַכלעסיקט?
דער וואַיעוואָדע און פאַרטעטער פון דער פּראָקוראַטור פאַרשן כּסדר. מסתמא
וועלן זיי דערגיין, אַז די זאַך איז נישט שטאַרק גלאַטיק.
פרייטיק, סאדאוונע.

עס שטייען די פאַריתומ'טע פאַמיליעס און נעמען נישט צו די אויגן פון וואַסער,
וואָס איז איצט מאַדנע רויק. קיין מינדעסט בלעזעלע. קיין מינדעסטער שפור, אַז ערגעץ
דאַרט זענען באַגראָבן לעבעדיקערהייט 18, צו 19 לעבנס. נעכטן אוונט האָבן מיר שוין
געזען די קאַנטורן פון דאָך, מען האָט שוין געזען אַ שטיק בלעך פונעם באַגאַזש־לייטערל.
היינט זעט מען גאַרנישט. איבערן וואַסער פאַרבן זיך נאָר די פעטע פלעקן פון אייל.
בענזין...

רבנים קומען.
פון ביידע זייטן שאַסיי קומען אַן אויטאָבוסן מיט פאַסאַזשירן. זעער פיל יידן. די
חברה־קדישאַ איז אָנגעקומען. מען זעט רבנים. עס פילט זיך די גאַענטקייט פון שרעקליכן
פינאַל.

די טויכערס זענען שוין אַרויס אויפן אויבערפלאַך. זיי דערקלערן אַז די אַרבעט
איז זיי געלונגען. די שלעפ־מאַשין קאָן שוין זיכער אַרבעטן. די ווילדע שווערע חיה איז
געפּענטעט פון ביידע זייטן מיט די שטאַלענע שטריק אין זי וועט זיך שוין מער נישט
אַרויסדרייען.

הויבט די מאַשין אַן אַרבעטן. די סאַפּערן און פישערס, וואָס זיצן אין שיפלעך
איבערן וואַסער גיבן אָפּ מעלדונגען, אַז דער אויטאָבוס רירט זיך פון אַרט. ער באַוועגט
זיך. ער דערנענטערט זיך.
מען שלעפט אַרויס די מתים.

דער אויטאָבוס איז שוין דריי פערטל אויף דער טריקעניש. ער קריכט אַרויס
מיט זיין העל־געלער פאַרב אַ צעקוועטשטער... דער לינקער פאָדערשטער ראָד האָט אויף
זיך אַן אויסגעשאַענע אָפּאַנע. אַלע שויבן אויסגעזעצט.

דער המון טוט זיך אַ לאַז צו דער אַרויסגעשלעפטער חיה, וואָס גלאַנצט ציניש
אויף דער זון מיט זיינע פאַרבן און מיט זיין מעטאַל.

דורך די שוואַרצע פענצטער־לעכער זעסטו גאַרנישט. עס שלאַגט נאָר פון דאַרט
מיט אַן אויסטערלישער אימה.

די פּאָליציי רינגלט אַרום די אַרבעטער וואָס קריכן אַריין אין די פענצטער, כדי
אַרויס צו שלעפּן די מתים.

די אומגליקליכע פאַמיליעס רייסן זיך מיט אויסטערלישע כוחות. די געשרייען שניידן די לופט און מישן זיך צונויף מיט די שטרענגע באפעלן פון דער פאליציי. עס איז זיי איצט שווער איינצוהאלטן. א יונגע פרוי פון ווארשע שרייט, מען זאל איר צולאזן צו איר פארמעגן. זי האט דא איר זון און שוועסטער. קיינער ווערט נישט צוגעלאזן.

די קליינע גרופע, וואס שטייט צוגעפרעסט צום ארון, פיבערט פון אויפגעגונג. דער ערשטער בליק דורך די פענצטער נעמט ארום א שרעקליכן קנול, וואס ליגט צווישן די בענק פון אויטאבוס. אויף די געזעסן איז קיינער נישטא. ווייל די אומגליקליכע קרבנות זענען ביים טויטן־פאל צונויפגעשליידערט געווארן צוזאמען. זיי ליגן קאפ מיט פיס צונויפגעפרעסט. עס דויערט לאנג ביז דער ערשטער קרבן ווערט ארויסגעשלעפט: דאס פנים שווארץ־בלוי און געשוואלן. ס'ארבעטן מיט שווייס 4 מענטשן ביז זיי באקומען אים ארויס פון פענצטער.

פון לויטערן הימל קוקט אראפ אויפן גרויסן חורבן א פלאמיקע זון, וואס כאפט ארום דעם ערשטן קרבן און הויבט אן טרוקענען די קליידער. עס קומט באַלד א צווייטער, א דריטער.

א יונגע פרוי, זי איז בלויז אביסל געשוואלן, אבער דאס פנים העל און דורכזיכטיק, די הענט — איידל, ווייסע. דאס איז עווא באדאוויטש א 25 יעריק מיידל פון ווארשע. זי איז געווען אויף זומער ווילונג צוזאמען מיט איר שוועסטערס א יינגעלע (פון פראגע). 5 וואכן זענען זיי געווען, זיך אויסגערוט, געברענט אויף דער זון און שוין געפאָרן צוזאמען מיטן יינגעלע אַהיים.

דאס 11 יאָריק יינגעלע זעט מען נאך נישט. מען שלעפט איצט ארויס א מיידעלע.

נאָכדעם אַ גרייז-גרויען זקן.

און ווייטער — יידן, יידן...

און אַ מוטער טוליעט נאָך איר קינד צו דער ברוסט.

איינער אין צווייטן איינגעקלאַמערט.

איבער זיי, און צווישן זיי, שוואַרצט זיך עפעס אַ מגושמ'דיקע בלאַטע מיט געוויקסן, וואָס האָבן זיך במשך פון צוויי מעת לעת אַריינבאַקומען דורך די פענצטער.

שוין אַרויסגעצויגן צוועלף.

די טויזנטער מענטשן, וואָס רינגלען אַרום דעם סטאַו און קענען נישט שטיין אין דער נאַענט, פרווון פון דערווייטנס ציילן. מען פרוווט טרעפן, ווער עס איז שוין דאָ, און ווער עס פעלט נאָך.

אַט שלעפט מען דעם 13טן. ער איז עפעס פאַרשטופט אונטער אַ געזעס און מען קאָן אים נישט אַרויסשלעפן.

די אַרבעט איז אַ שווערע, די זון ברענט. די אַרבעטער שוויצן.

די אַרבעט איז געענדיקט; מער איז אין אויטאָבוס קיינער נישט געבליבן. ליידיקע געזעסן — גרייט אויפצונעמען פרישע פאַסאָזשירן.

מען פירט דורך רעוויזיעס אין די מלבושים פון די קרבנות. רבנים שטייען דערביי. מען וואַשט אַביסל אַרום די מתים און מען טראָגט זיי אַלע איבער אויפן גראָ, איינעם נעבן צווייטן. אַ גאַנצע רייע.

און איצט — זאָל די טאַמיליע קומען דערקענען!

ווי אַ כמאָרע אונטערגעשאַסענע פייגל, אַזוי טוט האַסטיק אַ פאַל איבער די מתים די גרופע פאַמיליאַנטן, ווען די פאַליציי עפנט אויף פאַר זיי דעם קארדאן.

מיט אַ גרויליקן קוויטש איז מען מודיע אַז מען דערקענט...

מאַמעס רופן די קינדער ביים ליבסטן נאָמען.

און אַלטע טאַטעס לאָזן אַרויס אַ לאַנגן, שוידערליכן „אוי“, וואָס צעברעכט הערצער. אַבער עס פעלן נאָך קרבנות.

מיין קינד איז נישטאָ!

די יונגע פרוי פליישער (פון וואַרשע) געפינט נישט איר זונדל.

זי לויפט איבער די מתים, שלעפט נאָך אַמאָל אַראָפּ פון פנים דאָס נאַסע מלבוש און שרייט אויס:

— וווּ איז מיין קינד? ! גיט מיר כאַטש מיין טויטן זון!

דער 12 יעריקער זון לייער (פליישער) איז נישטאָ. מסתמא אַרויסגעפאַלן פון אויטאָבוס, ווען מען האָט אים געשלעפט.

און אפשר האָט מיט אים עפעס אַנדערש פאַסירט? — פרוווט אַ יידענע וואַרפן אויף איר אַ פונק טרייסט:

— אפשר האָט דאָס קינד פאַרשפעטיקט צו פאַרן מיטן אויטאָבוס?

ניין! ניין! דער גור האָט מיין קינד נישט אויסגעמידן. מיין שוועסטער האָט אים מיטגענומען אַהיים. אַט ליגט דאָ מיין שוועסטערל, מיין טייערע שוועסטער.

און אויך אַן אַלטער פאַטער געפינט נישט זיין זון.

וווּ איז מיין יאָסל? יאָסל! יאָסל! — לויפט אַרום דער אַלטער, וווּ ער וואַלט וועלן זיין זון אַרויסרופן.

יאָסל — איז דער קאַנדוקטאָר — יוסף ליפשיץ. נישט אַנדערש, אַז ער ליגט אויף

יוסף ליפשיץ ז"ל.

דעם דנא פון סטאוו צוזאמען מיטן 12 יעריקן לייזער. ביים אפפארן האט דער קאנדוקטאָר גענומען דאָס יינגל צו זיך. אפשר האלט ער אים נאך ביי זיך?

אלע האָבן שוין דערקענט...

דאָס געוויין פון די פאמיליאַנטן איז שוין איצט צונויפגעגאָסן. כאַטש יעדע פאמיליע ליגט ביי איר קרבן. עס איז איין טראַגישע משפּחה, געטראָפּן דורך איין אומגליק. דער געמיינזאַמער געשריי רייסט די הימלען, ווען מען ברענגט 18 גלייכע ווייסע קאסטנס און זיי ווערן אויסגעלייגט אינעם וועלדל. חברה-קדישא פון אסטראוון און לאַמזשע פאַרעט זיך. עס איז שפעט. שבת פאַלט צו. עס איז אַ באַוועגונג. פאַליציי האַלט אַ קארדאן אַרום דעם בית-עולם. אין וועלכן די זייטיקע מחנות נייגעריקע ווילן זיך אַריינרייסן. קליינע פויערישע יינגלעך, וואָס רייסן זיך דורך, רעדן צווישן זיך.

דאָס געשריי פון וואַסער אַרויס

פאמיליעס מעגן איצט שרייען, ווייל די, וואָס ליגן איצט דאָ, האָבן העכער געשריען. ווען זיי זענען אַראָפּגעפאלן מיטן אויטאָבוס פון בריק. די יינגלעך האָבן בייגעוויינט די גאַנצע טראַגעדיע, זיי האָבן זיך געפונען אויפן שאַסיי, בעת זיי האָבן פלוצעם דערהערט שרעקלעכע קוויטשערייען. זיי קוקן זיך אַרום — דער אויטאָבוס פאַלט פון בריק. דער גאַנצער אויטאָבוס שרייט מיט אויסטערלישע קולות. צום שטאַרקסטן האָבן געשריען די פרויען שטימען... און אויך שפעטער, ווען דער אויטאָבוס האַט זיך שוין געפונען אונטערן וואַסער, האָבן די יינגלעך נאָך אַ קורצע וויילע געהערט אַרויסשרייען פון וואַסער אַרויס...

אייניקע פון זיי פערזיכערן, אַז זיי האָבן געהערט פון וואַסער אַרויס קלינגען און טרומיטערן... זיי האָבן דאָס זעלבע אויך דערציילט בעת דער ערשטער אויספאַרשונג אין דער פאַליציי-קאָמענדע... אַ פאַר דרייטע יינגלעך זענען גלייך אַריינגעשפרונגען אין

סטאָו און אַראָפּגעלאָזט זיך צום אויטאָ. זיי האָבן געוואָלט אויפרייסן די טירן, אָבער זיי האָבן נישט געקאָנט.

דער טויטן צוג...

שוין אַלץ פאַרטיק. די קאָסטנס האָבן שוין אין זיך פאַרשלאָסן 12 יידישע קרבנות. מ'טראָגט זיי איינציקווייז אַרויף צו די אויטאָבוסן, וואָס וואָרטן אויפן שאַסיי. 4 קריסטלעכע קאָסטנס ווערן פריער צוגענומען דורך די פאַמיליאַנטן. די יידישע ווערן גענומען דורך די קהילות פון לאַמזשע און אַסטראָווע. עס ווערט געמאַכט שנעל, ווייל די מתים זענען נאָך פול מיט וואַסער. מיט גרויס מי ווערן זיי אַרויסגעבראַכט פון טאָל אַרויס.

די פאַמיליעס פאָרן מיט זיי.

שנעל, עס פאַלט צו שבת.

ווערט אויף שנעל קאָנטראָלירט.

דאָס פאָליצייאישע צענטל פון די אומגעקומענע

דאָס צענטל איז שוין דאָס אַנטגילקטיקע. אַזוי זעט עס אויס :

1. עוואַ באַדאוויטש, 15 יאָר אַלט, פון וואַרשע, נאוואליפקי 51א.
  2. לייזער פליישער, 11 יאָר, וואַרשע-פראָגע, טארגאווע 48.
  3. יוזעף באַראַווי, 29 יאָר אַלט, אַ רעזערוויסט פון 71 פּיכאַטע-פּולק, אַסטראָווע.
  4. יעקב אלפעראוויץ, 27 יאָר אַלט, פון אַסטראָו-מאָזאויעצק.
  5. יוסף ליפשיץ, 40 יאָר, אַסטראָווע, פאָזנאָנסקא 6.
  6. מאַטל חוס, 42 יאָר אַלט, אַסטראָווע, מיצקעוויטש גאָס.
  7. גאלדא כּוס, 12 יאָר, זיין טאָכטער.
  8. יצחק ראַטאוויטש, 45 יאָר, לאַמזשע, רינעק 15.
  9. יצחק לעווינסקי, 40 יאָר אַלט, לאַמזשע, פלאַץ קאַשציושקא.
  10. שרה שיינקאָפּ, 24 יאָר, לאַמזשע, פלאַץ קאַשציושקא 1.
  11. חנה פרעדשטיין, לאַמזשע, קאַשציושקא 3.
  12. יונה ראַטשילד, לאַמזשע, פאלנע 3.
  13. אהרן אפּעלבערג, וואַנסאָווא, אַסטראָווער פאָוויאַט.
  14. סטעפּאַנינא באַראַשעווסקי, 35 יאָר אַלט, מיטאָיגענטימערין פון אויטאָבוס — לאַמזשע.
  15. האַלינא גאַראַשעווסקא, 14 יאָר, איר טאָכטער.
  16. יעקב לייב אפּקעוויטש, לאַמזשע.
  17. בראַניסלאָו לובאַ, פון לאַמזשע.
- צוזאַמען : 14 יידישע און 4 — נישט יידישע.

נאָך דריי קרבנות פעלן

שוין אַוועק דער ערשטער טראַנספּאָרט.

אין וואָלד זענען פאַרבליבן דריי ליידיקע קאָסטנס און ביי די קאָסטנס שטייען

טאַפּל-צעבראַכענע מענטשן.

דאָס וואַסער וויל זיי נישט אָפּגעבן די קרבנות — כאַטש שוין טויטע, בלוירשוואַרצע

און געשוואַלענע.

די מוטער פליישער זוכט איר זון.

דער גרייז־גרויער ליפשיץ זוכט זיין 40 יעריקן זון.
און אַ קריסטלעכע פאַמיליע זוכט איר איינציקן שפייזער.
אַבער וואָס וועט זיין מיטן 11 יעריקן יינגעלע און מיטן 40 יעריקן יידן, וואָס
ליגן נאָך ערגעץ אויפן שוואַרצן דנא פון פאַרעטערשן סטאַו?
— מיין קינד! גיט מיר שוין אַפּ מיין קינד! — גייט אַרום כמעט אַן אַנזינקע די
פּרוי פליישער און בעט זיך ביים וואַיט, ביים פּאַליציי־קאַמענדאַנט.
ברענגט מען אַ פויער מיט אַ פיש־נעץ.
נו, זאָל ער שוין אָנהויבן!
אַבער דער פויער דינגט זיך מיט דער מוטער. ער וויל אַ גאַראַנטיע פאַר דער נעץ,
נו, און עפעס פאַרדינען אויך...
דויערט לאַנג דאָס דינגעניש.
דער פּאַליציי־קאַמענדאַנט בעט דעם פויער, נאָכהער פּאָדערט ער, אַבער דאָס
דינגעניש דויערט און די נאָכט פּאַלט־אַראָפּ איבערן סטאַו און איבער די דריי עלנטע
קאַסטנס, וואָס וואַרטן צווישן די ביימער אויף די סאַמע אומגלייכליכסטע.
אין דער פינצטערניש פאַרעט זיך אַ פישער אין וואַסער.
אַ נעץ ווערט פאַרלייגט.
און אויפן ברעג וואַרטן מוטער, פאַטער און פריינט, אַז עס זאָל זיך שוין בעווייזן
דאָס „גליק“ פון גרויסן אומגליק.
אַז דער פערשאַלטענער סטאַו זאָל כאַטש וועלן אָפגעבן זיינע בלוי־שוואַרצע
געשוואַלענע קרבנות.

„שוואַרצער שבת“ אין לאַמזשע און אסטראווע

לאַמזשע (יט"א) פרייטיק, האַלב זעקס פאַרנאָכט איז פאַרגעקומען די קבורה
פון די זעקס לאַמזשער קרבנות פון דער אויטאָבוס־קאַטאַסטראָפּע הינטער סאדאווע.
אין דער לוייה האָבן זיך באַטייליקט העכער 10 טויזנט פערזאָן, יידן און קריסטן.
בעת דער לוייה זענען אַלע געוועלבער און וואַרשטאַטן געווען געשלאָסן.
אויפן בית־עולם האָט זיך צו דער קבורה פאַרזאַמלט די גאַנצע באַפעלקערונג
פון שטאָט.

אויפן בית־עולם האָבן זיך אָפגעשפילט אומבעשרייבלעך רירנדיקע סצענעס.
אַלע קרבנות פון אומגליק זענען געבראַכט געוואָרן צו אייביקער רו אין איין שורה.
די גאַנצע שטאָט איז איינגעהילט אין טרויער. די לאַמזשער יידן לעבן איבער
אַ שוואַרצן שבת.

דער לאַמזשער ביסקופ סטאניסלאוו לוקאמסקי האָט דעלעגירט אַ גייסטליכן צום
פרעזעס פון קהילה־ראַט ה' עפשטיין, וועלכער האָט אין נאָמען פון ביסקופ אויסגעדריקט
מיטגעפיל דער יידישער באַפעלקערונג.

אסטראווע־מאָז. (יט"א) מיטן אַנטייל פון ריזיקן עולם איז דאָ פרייטיק פאַרגעקומען
די קבורה פון די אסטראווער קרבנות פון דער אויטאָבוס־קאַטאַסטראָפּע הינטער
סאדאווע. אַלע געוועלבער זענען בעת דער לוייה געווען געשלאָסן. אין דער לוייה האָבן
זיך בעטייליקט צוזאַמען טויזנטער יידן און קריסטן. די גאַנצע שטאָט איז איינגעהילט אין
טרויער אויף דעם בית־עולם האָבן זיך אָפגעשפילט האַרצרייסנדיקע סצענעס.

(„מאָמענט“, וואַרשע, 1934)

טיפן בעת דער רוסיש־יאפאנישע מלחמה

די רוסיש־יאפאנישע מלחמה איז נישט אויפגענומען געווארן אין דער יידישער גאס מיט אַזא פחד ווי די צווייטע וועלט מלחמות אין די יארן 1914 און 1939. דער פראנט איז געווען נישט אין די יידישע בעזעצטע געביטן נאר צענדליקער טויזנטער קילאמעטער ווייט אויפן ווייטן מזרח. עס זענען נאר געווען געטראפן די משפחות, וועלכע האבן געהאט זייערע אייגענע אין רוסישן מיליטער.

אין אסטראווע האט מען נאר דערקענט די מלחמה פון דעם וואס מען האט געבראכט פון טיף רוסלאנד פיל רעזערוויסטן און, זיי אויסגעשולט און אוועקגעשיקט אויפן פראנט, און דאס האט נאך איינגעבראכט אין שטאט פרנסה און באשעפטיקונג. נישט זייענדיק שטארק פארזארגט פון דער מלחמה, האבן די פאליטיקער אין די בתי־מדרשים און אין די שטיבלעך ארום די אייווענס, געקאנט רויק פירן די דיסקוסיעס וועגן דער מלחמה און די פאזיציעס, און ווי אין יעדער מלחמה, האבן זיך געשאפן צדדים: רוסן און יאפאניש־קעס.

אכט אין אונט, ווען די מלמדים פלעגן פריי לאזן די תלמידים, פלעגן זיי זיך צונויפקומען אין גערער שטיבל ביים אויוון און אנפירן מיט דער גאנצער מלחמה. זיי זענען געווען קלאר אין גאנצן מלחמה־פלאן מיט די נעמען פון אלע פאזיציעס, עס איז דעמאלט געווען נאר 1 העברעישע צייטונג, וועלכע פלעגט קומען אויפן דריטן טאג, אבער די פאליטיקער ביים אויוון האבן פריער אלעס פאראויסגעזאגט. די הויפט שלאכט האבן אבער געפירט די הויפט קאמאנדירן ר' יעקל שמש אלס רוסישער הויפט־קאמאנדיר (קראפאטקין). און ר' אפרים שמש אלס יאפאנישער הויפט קאמאנדיר (נאגא). זיי האבן ביטער געקעמפט צווישן זיך און ווען זיי פלעגן זיך טרעפן אויף א שמחה איז דאן געווען לעבעדיק. אפרים שמש פלעגט שרייען צו יעקל'ן: „גו, וואס שטייט היינט אויפן בלאט, הרוסים נסוגו אחור... קראפאטקין האט געזאגט אַז ער דארף נישט קיין קוילן; ער וועט די יאפאנישע שיקעס נאר פארווארפן מיט די היטלען, אבער די רוסן האבן אפילו קיין היטלען אויך נישט!“ יעקל האט געענטפערט: שאַדט, נישט מיר טרעטן אָפּ, נאר מיר וועלן זיי אַריינארן וואָס טיפער און אַרנעמען אַלע אין פלען „! ביים אַדורכמאַרשירן רוסיש מיליטער, פלעגט אפרים זאגן: „וואָס די רוסן האָבן אַזוי פיל מיליטער? ניין, מען טוט זיי איבער אַלע מאָל די היטלען — דאָס איז אַלץ דער זעלבער פולק!“ ליצים פלעגן אים אַריינארן אין גערער שטיבל. אים פאַרמאָכן און שרייען: אַט איז דער יאפאנישער קאמאנדיר אַריינגעפאלן אין פלען צו די רוסן. דאָס זעלבע פלעגט טרעפן פאַרקערט מיט יעקל שמש אין אמשינאווער שטיבל. עס איז געווען אפאל אַז עס איז געפאַרן אַ דראַזשקע מיט רוסישע אַפיצירן און איבערגעפאַרן אפרים'ן — ער איז אַ צייט קראַנק געווען פון דעם — נון איז געווען לעבעדיק, די רוסן האָבן פאַרווונדעט דעם יאפאנישן הויפט־קאמאנדיר. ביידע זענען אויף די עלטערע יארן בלינד געוואָרן.

ווי באַקאַנט האָט זיך די מלחמה געענדיקט מיט אַ גרויסע מפלה פאַר די רוסן, און יעקל שמש ז"ל האָט זיך אַ צייט געשעמט זיך צו ווייזן אין גאָס.

דער חסיד און נגיד ר' זינדל ליכטנשטיין ז"ל

ווען ר' זינדל האָט אַמאָל שבת־קודש נאָכן דאווענען געלערנט אין שטיבל איז מען אים געקומען זאָגן אַז זיין געשעפט ברענט. ר' זינדל איז נישט איבעראַשט געוואָרן, און געזאָגט: „די שריפה איז נישט ביי מיר, היינט האָב איך נישט קיין געשעפט ס'איז נישט מיינס“.

אין אסטראווע איז געווען אַ פרוי אַן אלמנה נאָך אַ גרויסן חסיד און תלמיד־חכם, איר פרנסה איז געווען דער האַנדל מיט בראַנפן אַ גאַנץ יאָר און אויך אויף פסח. איין מאָל איז איר געבליבן אַ גרויסער קוואַנטום פסח־דיקער בראַנפן וואָס זי האָט נישט פאַרקויפט און עס איז איר פאַרגעשטאַנען אַ גרויסער שאַדן (ווייל פסח־דיקער בראַנפן איז געווען פיל טייערער). האָט ר' זינדל אָפגעמאַכט מיט די חסידים זיי זאָלן קויפן ביי דער אלמנה דעם פסח־דיקן בראַנפן און דעם אונטערשיד אין פרייז ווייט ער דעקן.

אַמאָליקע יאָרן פלעגט מען פאַרן צום רבי'ן מיט וועגענער, די חסידים פלעגן דינגען אַ וואָגן פאַר אַ גאַנצע כאַפּטע חסידים און פאַרן צוזאַמען. און אַנדערע חסידים פלעגן זיי בעגלייטן אויסערן־שטאָט און ביים געזעגענען מאַכן אַ „לחיים“. איינמאָל איז אויף אַזאַ פּור אויף געפאַרן דער חסיד און נגיד ר' זינדל ליכטנשטיין צום רבי'ן. ער האָט געזען אַז איינער פון די באַגלייטער גייט נאָך אַלץ צו פּוס ביים וואָגן. דאָן האָט אים ר' זינדל געפרעגט: „פאַרוואָס גייסטו נישט צוריק אַהיים? דער חסיד האָט אויסגעבראַכן אין אַ געוויין און אים אַנדעקט, אַז ער האָט שוין פון לאַנג געטון אַ שידוך מיט זיין טאָכטער און האָט נישט קיין געלט צו דעקן דעם נדן, און דער שידוך האַלט חלילה ביים בטל ווערן. לכן גייט ער צום רבי'ן צו פּיס, ער זאָל אים געבן אַן עצה.“ ר' זינדל האָט שטאַרק רחמנות באַקומען אויף אים, און געהאַט אַ טענה פאַרוואָס ער האָט אים שוין פריער נישט דערציילט, און תיכף אָנגעשריבן אַ קוויטל צו זיין פרוי, זי זאָל געבן דעם ברענגער פון קוויטל די געוונטשטע, הגם היפשע סומע.

פֿון ר' יוסף מנדלקורן, ירושלים
(פון ספר „וילקט יוסף“)

ר' יוסף בענדעט קילעוויטש ז"ל

יוסף בענדעט, האָט זייענדיק אין פוילישן סיים אין וואַרשע — ווי ער האָט באַזוכט אַ יידישן דעפּוטאַט וועגן זיינס אַ ענין, געפונען אַ טעקע אין וועלכע עס זענען געלעגן וויכטיקע דאָקומענטן און אַ גרויסע סומע געלט, פערלירן פון דעם אָנגעזענעם פוילישן דעפּוטאַט קאַשיצקאָווסקי (וועלכער איז שפּעטער געווען פרעמיער מיניסטער). ה' קילעוויטש האָט גלייך געמאָלדן אין סעקרעטאַריאַט פון סיים און דער בעל־האבדה האָט זיך באלד אָפגעזוכט.

זייענדיק שטאַרק איבעראַשט פֿון דעם צוריק געפונענעם געלט און וויכטיקע דאָקומענטן און טיף געריט צוליב דער ערליכקייט פונעם יידן, האָט דער דעפּוטאַט אים פאַרן שיינעם טאַט געוואַלט באַפרידיקן, אָבער ער האָט זיך אָפגעזאָגט פֿון דער באַלוינונג מיטן מאַטיוו, אַז דערמיט האָט ער מקיים געווען די מצווה פון השבת אבדה לויט אונדזער תורה.

די געשיכטע איז געוואָרן באַוווסט אין דער עפענטלעכקייט, און דערמיט מקדש השם געווען ברבים.

ר' מענדל פיינצאג ז"ל

ער איז געבוירן אין אסטראווע. אין בראק פון וואנעט ער האט חתונה געהאט. האט מען אים אויך גערופן מענדל עלקעס. י. ל. פרץ וואלט אים אַוואדי געשטעלט העכער ווי דעם נעמיראווער צדיק, ווייל יענער האט בלויז געבראכט אויף זיינע שוואכע פלייצעס האלץ פון וואלד, אָפגעבראַכן פון די בויער, און איינגעהייצט דעם אויוון ביי דער אַרימער אלמנה, זאגנדיק דערביי סליחות.

מענדל האט זיך נאך העכער אויפגעהויבן. ער האט אַמאָל אין בית המדרש באַמערקט אַז אַן אַרימער ייד טראָגט נישט קיין העמד אויפן לייב, מענדל האט אים אַרויסגערופן אויפן הויף, אַראָפגענומען זיין אייגן העמד פון זיך און געהייסן דעם אַרימען אויף זיך אַרויף ציען. דער אַרימער ייד איז געוואָרן דערשטוינט, ווייל נאָך מענדלס מלבושים האט ער געזען אַז יענער איז נאָך אַ גרעסערער אַרימאָן ווי ער אַליין. און דערפאַר נישט געוואָלט נעמען דאָס העמד. אָבער מענדל האט אים געצוונגען דאָס העמד אַנצוטון

דאָס איז בלויז אַ קליינער עפיזאָד פון מענדל עלקעס מעשים טובים.

ר' משה חיים ווילענסקי ז"ל

גערופן האט מען אים משה וויין-מאַכער, געווען אַ חסיד און אַ גרויסער ירא'שמים, אויך אַ גרויסער ערליכער-מאַן צווישן מענטשן און בעיקר אין מסחר. ער פלעגט טון טובות, ווי ווייט ער האט נאָר געקאָנט, כאַטש אַליין נישט קיין גרויסער גביר. (געהאַט, ווי מען זאָגט, פרנסה).

אינמאָל האט זיינס אַ ידיד אָנגעגעבן אַ בקשה אין באַנק אויף צו באַקומען אַ הלוואה אויף די סומע פון 700 זלאָטעס און דאָביי אַלס זשיראַנט אָנגעגעבן ר' משה חיים'ן. מען האט אים געלאָזט רופן און געפרעגט צו ער איז גרייט צו געבן זיין ערבות אויף דער דאָזיקער סומע. זיין ענטפער איז געווען אַז ער וועט גיין אין שטוב מאַכן אַ רעמאַנענט פון די סחורה און אויב די סחורה וועט באַטרעפן די סומע, איז ער גרייט צו געבן זיין זשירע אויף די סומע, און אַזוי איז געווען.

דאָס זעלבע איז אויך געווען — לויט ווי עס דערציילט ה' שמואל מאַרכעוואַק (ער איז דערביי געווען) אַזאָ ענלעכן פאַל ביים סוחר מאיר קאראלטשוק. ווען איינער אַ ייד פון ווישקאווא האט דעם זעלבן ווילענסקי אָנגעגעבן אַלס אַ זשיראַנט, איז אויך געקומען דער זעלבער ענטפער, דער טעם: ער שרייבט נישט אויף מער וויפּל ער פאַרמאָגט...

ר' מענדל זילבערמאן ז"ל

גערופן מענדל צוקער-מאַכטער (צוליב אַ פאַבריקל פון צוקער-וואָר אַ וואָס ער האט געהאַט אין שטאָט), איז דאָ כּדאי צו דערציילן עטלעכע עפיזאָדן פון זיין ערליכקייט. צו זיין אַרבעט פלעגט ער קויפן עטיקעטן אין דער ליטאַגראַפיע פון דער פירמע לאפּין אין גראַדנע. צוליבן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט ער נישט געהאַט די מעגליכקייט צו צאָלן די חובות, און דאָס איז געלעגן אויף זיין געוויסן. אין יאָר 1925, ווען איך האָב עולה געווען קיין ארץ ישראל, האט מיר מיין פאָטער געבעטן אויסצוזיכן די קינדער פון דעם ה' לאפּין, וועלכע האָבן געהאַט אַ ליטאַגראַפיע אין ארץ ישראל און זיי דעם חוב באַצאָלן.

און נאך א פאל: צוריק פארענדיק פון אורוגוואי, ווו ער איז געפארן זוכן פרנסה, צוליב יידישקייט האט ער געמוזט צוריק פארן. אויפן וועג איז ער אפגעשטיגן אין אנטווערפן. (בעלגיע) מיט דער האפנונג, אז אין דער מער רעליגיעזער שטאט זיך צו קאנען איינארדנען. דערווייל האט ער אויפן מארק געקויפט א געניצט מלבוש און, אריינשטעקענדיק די האנט אין די טאש געפונען א פאפיר מיט שטינדלעך-בריליאנטן. ער איז דערמיט באלד אוועק צו דער פאליציי דאס געפונענע איבערגעגעבן. ווען דער סוחר, ביי וועמען ער איז איינגעשטאנען האט דאס דערהערט, האט ער אים געראטן בעסער אהיים צו פארן, און אזוי האט ער טאקע געטון...

דערציילט פון זיין זון יהודה זילבערמאן

פאריז

אייזיק שטעפער

געשטאמט האט אייזיק שטעפער פון קאסאווע, מ'פלעגט אים דעריבער אויך רופן אייזיק קאסאווער, אבער געוויינט האט ער תמיד אין אסטראווע. אייזיק שטעפער האט ווייניק מקפיד געווען אויף זיינע קליידער; דאס היטל איז קיינמאל נישט געזעסן אויפן ריכטיקן ארט, אפט האט עס באדעקט א טייל פון קאפ און דאס איבעריקע — דאס קאפל. תמיד איז ער געווען פארטון.

ווען כ'בין אמאל בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה געווען ביי אים אין ווערקשטעל אין אסטראווע, האב איך דארט געזען א געמישטן עולם — מענער און ווייבער. לחתילה האב איך געמיינט אז דאס זענען קונים, אבער באלד האט זיך ארויסגעוויזן אז דאס זענען זיי גאר געקומען צו אייזיק וועגן אן עצה, ארויסצוקריגן זיך פון א צרה. אט האט ער פונקט געטענה'ט מיט א יידענע וואס האט, דאכט זיך, געדארפט ארויסנעמען א פאס. אייזיק האט איר פארגעלייגט זיין הילף בתנאי, זי זאל עפעס מנדב זיין פאר א רבין. זאגנדיק: „ואקחה פת (פאס...) לחם אחר תעברו". די קליינשטעטלדיקע, וואנדערנדיקע רביים, זענען געווען זיין עיקרדיקע זארג. די יידענע האט באלד פארגעלייגט צו געבן 20 מארק, אבער אייזיק האט פריער געמאכט א חשבון, וואס פארא הוצאות עס זענען דעמאלט נויטיק געווען, און צום סוף, נאר גענומען א העלפט פון דער סומע.

ווען איך האב זיך צו אים געוואנדן וועגן א תיקון פון א שוך, האט ער קודם-כל געפרעגט, פון וואנען און ווען איך בין געקומען. דערהערט אז נעכטן פון קאסאווע, האט ער דאס ערשטע דערציילט זיין ווייב, און צו מיר געהאט א טענה, פאר וואס איך האב נישט גענעכטיקט און געגעסן ביי אים.

— „ווער" — האט ער זיך געבייזערט — „קומט דאס קיין אסטראווע און נעכטיקט אדער עסט נישט ביי אייזיק? אט זעסטו קיין עין-הרע א שטוב מיט יידן וואס זענען דא געשלאפן און געגעסן, הא?"

ער קאן זיך נישט שענקען, וואס איך האב אים אזוי מיר-נישט, דיר-נישט אויסגע-ברענגט א מצווה...

ווען אייזיק האט זיך שוין צייט גענומען און מיר געמאכט דעם תיקון, האט זיך ערשט אנגעהויבן דער אמתער האנדל: וויפל איך וויל אים געבן איז אים... צופיל. ערשט נאך א לאנגע דינגעניש, זענען מיר געקומען צו א הסכם: איך בין געווען געצוונגען... אראפצולאזן פון פרייז.

יוסף מרגלית

תליאביב

שעפסל וואסער-טרעגער

איינער פון די געשטאלטן אין אסטראווי, א מין לאַמעד-וואוויק אָדער „באַנטשע-שווייג“, איז געווען ביי אונדז אין שטעטל שעפסל דער וואַסער-טרעגער. אַ קליין יידעלע, אַ דאַרער מיט רויטע בעקעלעך און בלאַע גוטמוטיקע אויגן, און שטיל ווי אַ טויב.

ער פלעגט טראָגן עמערס וואַסער אָנגעהאַנגען אויף אַזאַ מין כאַמעט, פאַרוואַרפן אויף זיינע מאַגערע אַקסלען. טאַג-איין טאַג-אויס, אינדערפרי און אין אָונט, אין די הייסע טעג און אין די פרעסט — טראָגט שעפסלע וואַסערטרעגער שטיל זיינע קובלעס וואַסער און שלייכט זיך שטילינקע אַריין אין די קיכן פון די אסטראווער באַלעבאַסטעס, זאָגט דאָביי גאַרנישט און האַלט די אויגן אַרונטערגעלאָזן ווי אַ שעמענדיק מיידל. ער וואַרט אַ מינוט, צוויי — פלעגט מען באַצאָלן די פאַר גראַשן איז גוט, האָט מען געהייסן קומען מאַרגן — אָדער איבערמאָרגן — איז ווידער גוט; האָט מען בכלל פאַרגעסן צו באַצאָלן פאַר יענע וואָך — איז אויך גוט.

ביי דער פלומפּ צום קאמאראווער וועג איז שטענדיק געווען אַ גראַטשקע: ווייבער, מיידלעך, בחורים און אַפילו עלטערע יידן פלעגן פלומפען וואַסער אין איינעם אָדער צוויי עמערס אַריין. שעפסל פלעגט שטיל וואַרטן און איבערוואַרטן. עפעס פלעגט ער אַזוי ווי מורמלען אַ תפילה און געוואַרט דער פלומפּ זאָל ווערן פריי פון טומל. פלעגן דראַזשקאַזשע, יידישע און פוילישע, ביים פלומפּ וועלן אַנטרינקען די פערד — ביי וועמען נעמט מען אַ קובעל? כאַפט איינער ביי שעפסלען איין קובעל, אַ צווייטער — דעם אַנדערן, אין שעפסל זאָגט גאַרנישט.

אין אַ פּיצניקע שטובעלע ביי אונדז אויפן הויף, אונדזערס אַ שכן איז געווען שעפסל וואַסערטרעגער. דאָס ווייב זיינע, אַ גאָר פּיצניקע מיט אַ הויקערל און געשטופלט פנים, פלעגט נישט שטענדיק זיין צופרידן פון איר פּרנסה-געבער שעפסל. שעפסל פלעגט נישט ענטפערן דעם ווייב און טראָגן וואַסער ביז מנחה, און נאָך מנחה-מערב דאווענען און — געוואַרט אויף שבת.

שבת פלעגט שעפסל גיין אָנגעטון אין אַ טונקעלער געהאַקטע קאַפּאַטע, מיט אַן אָפּגעפּוצט קיילעכדיק היטעלע אויפן קאַפּ. זיין געל בערדל האָט געשיינט און די אויגן האָבן געשמייכלט מיט גליק.

נאָך לאַנגע יאָרן נישט האָבן קיין קינד, האָט שעפסל'ס ווייב אים געגעבן אַ שיין קינד, אינגאַנצן געראָטן אין שעפסלען — אַ מיידעלע.

שעפסל איז געווען אין זיבעטן הימל. גאָט האָט געהאַלפן אים מיט אַ קינדעלע. דאָס ווייב האָט אים אויפגעהערט יאָדן, עפעס האָט זי אָנגעהויבן באַקומען עטלעכע דאָלאַר פון קרובים אין אַמעריקע און איר האָט נישט געטשעפעט וואָס איר שעפסל ברענגט נישט פיל פון זיין פּראָפעסיע.

נישט לאַנג האָט אָנגעהאַלטן דאָס גליק ביי שעפסל וואַסערטרעגער און זיין ווייב. ווען די דייטשן זענען אַריין האָט יעדער ייד גענומען לויפן מיט זיין ווייב און קינד, און מיר שכנים ווייסן נישט צו שעפסל מיט זיין ווייב און זייער שיין קינד האָבן באַוויזן אויסצומיידן אַ קויל פון דייטש.

אויב ער לעבט, ווענטש איך אים לאַנגע יאָרן, אויב ער איז צווישן די אומגעקומענע דאָרף זיכער געמאַכט ווערן פאַר אים פלאַץ אין גן-עדן נישט ווייט פון פּרז'ס באַנטשע שווייג...

קלוגע משוגעים אין שטעטל

בן־ציון ע"ה

מיט עטלעכע צענדליק יאר פאר דער 2טער וועלט־מלחמה האבן זיך אין אסטראווע געפונען עטלעכע משוגעים וואס האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע „קלוגע“ איינפאלן; געווען אזעלכע, וואס אויף מאַנכע געביטן זענען זיי געווען נישט נאַרמאַל און דאַקעגן אויף אַן אַנדערן געביט. — קלוג ממש צו באַוונדערן.

בנציון, א יונגערמאַן, א מושלם. אין די יונגע יאָרן אַ חזן־שוחט און אַ גרויסער בן־תורה, פאַרמאָגט אַ ריזיקע טענאַר שטימע. ווען ער האָט שוין זייענדיק משוגע, אַנגע־הויבן צו זינגען, האָט מען אים געהערט איבער דער גאַנצער שטאַט. ער האָט פשוט פאַרכישופט מיט זיין זינגען, באַזונדערס באַטעמ'ט — דעם ראש־השנה־דיקן אתה נגלית. זיין גאַנץ משוגעת איז באַשטאַנען אין פאַלגן אַלץ, וואָס מען האָט אים געהייסן טון. ער איז געווען אַ פיקח און פלעגט זאָגן זייער גוטע ווערטלעך. ווען מען פלעגט אים אַנגאַזשירן אין נאַענטן שטעטל — און דאָס פלעגט געשען זייער אָפט, ווייל דער עולם האָט שטאַרק הנאה געהאַט פון אים — פלעגט ער אַרויף גיין אויפן בעלעמער אין שול און אויסרופן: „אַזוי ווי איך פאַר אַוועק, זאָלט איר זיך שאַפן אַן אַנדערן משוגענעם!“

און יעצט זיינס אַ ווערט פאַרן שטאַרבן: ווען ער איז שווער קראַנק געווען האָב איך און דער באַוווֹסטער חשובער ב"ב ר' בענדעט ליכטנשטיין הי"ד אים אונגעאַרדנט אין הכנסת אורחים, וווּ מען האָט אים געגעבן אַ גוטן געלעגער. די בחורים פון גערער שטיבל האָבן אים געפלעגט מיט כל־טוב. ווען זיין לאַגע איז שוין געווען געפערלעך, האָט ער צוגערופן ר' בענדעטן, — איינער פון די גבאים פון חברה קדישא, און אים געזאָגט, אַז ער האָט צו אים צוויי בקשות:

א. מען זאָל אים געבן אַ קרקע נעבן זיין פעטער ר' לייבל זאלישער ז"ל;
ב. מען זאָל מאַכן אַן פענצטער אין ארון, כדי ער זאָל קענען זען, צי עס גייט אים נאָך אַ גרויסע לוויה. מיט דעם האָט ער פאַרענדיקט.

איטשע. געשטאמט פון א בעל־הביתשער משפחה פון די הירשקאוויטשעס. ער האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון, געדענקט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטאָט, געדענקט יעדנס נאָמען — פון יינגסטן ביזן עלטסטן. ווען ס'איז געבוירן געוואָרן אַ קינד ביי אַ פאָמיליע, אַ רייכע אָדער אַן אַרימע, אַ יינגל אָדער אַ מיידל, האָט ער שוין דעם נאָמען שטענדיק געדענקט, ווי מען האָט עס נאָר אַ נאָמען געגעבן. זיין משוגעת איז באַשטאָנען אין דעם. ווען עמיצער האָט אים געדראָט מיט דער האַנט, אָפילו אים נישט אָנגעריירט, האָט ער געמאַכט אַזאָ געוואָלד, אַז די גאַנצע שטאָט איז אויפגעציטערט געוואָרן, אָבער זיך באַרויקט ווען מען האָט דערקענט, אַז דאָס שרייט איטשע.

צומיינסטן האָבן פון אים געליטן די בית־המדרש בחורים. ווען מען איז געקומען אינדערפרי אין בית־המדרש, איז שוין איטשע דאָרט געווען, און ער האָט יעדן אויסגערופן וואָס ער האָט נעכטן אָונט געטון. ווער עס האָט גערעדט מיט אַ מיידל, אָדער ווער עס האָט געשפילט אין קאָרטן א. א. וו. נאָר ער פלעגט אַ זאָג טון צו יענעם; זאָל איך נישט אויסזאָגן דעם טאָט, אַז דו האָסט נעכטן געשפילט אין קאָרטן? אָדער: אַז דו האָסט נעכטן גערעדט מיט אַ מיידל? בכלל איז פאַר אים נישט געווען קיין שום סוד. אינטערעסאַנט, אַז דער פאָוואָטאווער נאָטשאַלניק, גענעראַל יוריעוו, פלעגט זיך מיט אים פאַראַינטער־רעסירן. יעדן אינדערפרי פלעגט אים שוין איטשע אָפּוואַרטן ביים פאָוואָט און אַראָפּנעמען פאַר אים דאָס היטל. דער נאָטשאַלניק פלעגט אים מכבד זיין מיט אַ גוטן סיגאַרעט. ווען דער נאָטשאַלניק פלעגט לויטן געשריי דערקענען אַז עמיצער טשעפעט אים, פלעגט ער גלייך אַראָפּשיקן אַ סטראָזשיק, כדי יענעם צו מאַכן אַ פראַטאַקאַל. ער איז בכלל געווען אַן אינטערעסאַנטער טיפ משוגענער.

מרדכי מענדל. פון וועלכער משפחה ער האָט געשטאמט, איז קיינעם נישט געווען באַוואוסט. זיין משוגעת איז באַשטאָנען אין זאָמלען פאָפירלעך, דער עיקר בלעטלעך פון קאַלענדאַרן. ווען מען האָט אים געגעבן אַן אָפּגעריסן בלעטל פון אַ קאַלענדאַר, פלעגט ער ברענגען וויפל עמערס וואָסער מען האָט נאָר פאַרלאָנגט. ער איז געווען געניאָל אויסצורעכענען און פאַרצוזאָגן פאַרשידענע דאַטעס, אויך די פרשת השבוע און די הפטורות. ווען מען האָט אים צום ביישפיל, געפרעגט, וועלכע דאַטע ס'וועט זיין אַ געוויסן טאָג איבער אַ יאָר, אָדער צוויי, האָט ער גלייך געזאָגט הן די יידישע און הן די וועלט־לעכע דאַטע. דאָס זעלבע אויך די פרשות און הפטורות, וואָס מען וועט לייענען אין דעם אָדער אין אַנדערן שבת. עס איז אים ממש געווען צו באַוואונדערן אויף דעם געביט. אַחוץ דעם איז ער געווען אַ זייער פלעגמאַטישער משוגענער.

עס זענען געווען ביי אונדז אין שטאָט נאָך פאַרשידענע משוגעים, אָבער אַן ספעציעלע אייגנשאַפטן און דערפאַר — נישט אינטערעסאַנט. נאָענט פאַר דעם 2טער יועלט־מלחמה האָט מען כמעט נישט געזען אין די גאַסן קיין משוגענעם.

בילדער פון יידישן לעבן

כליזמרים

גרויס אָנזען אין שטאַט האָט געהאַט שלמה קלעזמער (ווילענבערג) מיט זיין קאַפּעלע. ער איז געווען דער ערשטער פידלער און דער פירער פון די יידישע בעקאַנטע כליזמרים אין שטאַט: שעפּסיל טשערנע מיט זיין זין וועלוול (היינט אין ישראל), פסח קלעזמער און אַנדערע. אויך שאיע־מענדל בדחן און שפעטער יצחק בדחן, זון פון שלמה קלעזמער.

שלמה כליזמר ע"ה

יידישע כליזמרים האָבן פרייליך געמאַכט אויף יידישע שמחות, און אויך געווען גרויסע אַרימע־לייט און געמוזט צו פערדינען אויפן לעבן פון אַנדערע זייטיקע פרנסות. אַ יידיש האַרץ גייט אויס פאַר אַ ניגון, אַ יידישע נשמה ציט צו נגינה ווי צו אַ קוואַל וואָס לייטערט, הויבט אויף דאָס יידישע לעבן פון דער טאָג טעגלעכקייט; שבתים יום טובים, דאָס דאָוונען, שמחות, סעודות, זענען פול מיט זמירות און נגינה, חסידים גייען אויס אין ציענדיקע נגונים, וואָס ווערן געזינגען צו בני־היכלא אין שטיבלעך שבת־פאַרנאַכט, ביי חסידים איז דער ניגון אַ טייל פון לעבן. קומט אַ חסיד פון רבין, באַמיט ער זיך מיטצוברענגען אַ נייעם ניגון, צו די מעלות פון אַ יונגערמאַן געהערט, ער זאָל זיין אַ בעל־מנגן. קאַנען דאָוונען פאַרן עמוד, וואָס איז ביי חסידים פאַרבינדן מיט געזאַנג. מתנגדים זינגען נישט ביים דאָוונען, נאָר זמירות שבת, יום־טוב, פלעגט מען זינגען פאַרן עסן אין יעדער מתנגדישע שטוב.

שבת צו נאכטס פאר א חתונה-וואך, באלד נאך הבדלה, טוט זיך א באווייז אין הויז פון די מחותנים שלמה קלעזמער מיט זיין קאפעלע אויפצושפילן א „גוט וואך“.

אין שטוב ברענגט א בליץ לאמפ, דער טיש איז נאך באדעקט מיט דעם ווייסן שבת'דיקן טישטוך, מחותנים, גוטע-פריינט האבן זיך ברייט פאנאנדער געזעצט אין די סאמעטענע היטלעך, סאמעטענע קאפלעך, אטלאסענע און זיידענע קאפאטעס, אדער גאר שוין אין רויטע, בלויע שלאפרעק אויסגענייטע מיט פארשידנפארביקע בלומען. פרויען זענען געפוצט אין גאלד און ברילאנטן אין זיידענס, מען טרינקט טיי, מענער שמועסן, רויכערן ציגארן אדער לולקע-ציבעך.

מיט אמאל באווייזט זיך שלמה קלעזמער. אנגענעמע טענער פון פידל ציפן ביים הארצן, שלמה שפילט און שעפסל, פסח און וועלוול העלפן אונטער, אויך זיינע זין בערל מיטן באס, אברהם מיטן קלארנעט, אהרטשע מיטן פלייט, ווי אויך זיין זון יצחק בדחן, אלע בעמיען זיך צי מאכן פרייליך, צו שפילן א פרייליכס, „גוט וואך“ און „מזל טוב“. עס ווערט אבער נארישט פרייליכער, וואס לענגער זיי שפילן אלץ געדיכטער גיסן זיך טרערן, זיי שפילן פרייליך און עס קומט גאר ארויס טרויעריק, ווי אלע יידישע שמחות אין שטעטל איז דאס פרייליכע אויך טרויעריק.

דער בעל-הבית א חסידישער ייד וועקט זיך אויף דער ערשטער, וויל זיך איבערגעוואלד באפרייען פון די פארשופטע טענער. ער שטייט אויף, דאנקט די כליזמרים, זיי הערן אויף צו שפילן. — אלע וועקן זיך אויף, ווינטשן זיך „מזל טוב“. א געזונטע פולע וואך, אזוי הויבט זיך אן א חתונה וואך. דאן קומט דער טאג פון דער חתונה. חתן כלה פאסטן, אין שטוב איז א חול המועד שטימונג. סימע די בעקערן ברענגט מיט זיך ריחות פון געבעקס, וואס פילן זיך אן אין דער לופט. מחותנים פון דער פרעמד, אנגעטון חצי יום-טוב, חציר-וואכנדיק, קומען כסדר אן. אין אזא טאג באלד אין דער פרי באווייזט זיך וידער שלמה כליזמר מיט זיין קאפעלע אויפצושפילן פאר דער כלה א „דזין דאברי“ (גוט מארגן). דא וויינען שוין אלע מיט, וואס נאענטער צו דער חופה, ווערן אלע טרויעריקער, אמיסטן טרויעריק איז די כלה, זי מוז פאסטן, דאווענען פון יום כפור'דיקן מחזור. זיך אויפפירן ווי ערב יום כפור, דער טאג פון איר שמחה ווערט א טאג פון טרויער, פון גיסן מרערן אן א סוף, מען דערמאנט דעם טויט, דעם חורבן ירושלים...

און כאטש מען עסט און מען טרינקט, מען טאנצט, עפעס פעלט, יצחק בדחן רופט דאס דרשה געשאנק מיט קונצן, מיט גראמען, מיט גלייכע ווערטלעך, און איז פארט נישט פריילעך.

אזא חתונה ברענגט פאר די כליזמרים פרנסה אויף עטלעכע וואכן, מחותנים צאלן, געסט צאלן, ווער פאר „אפשפילן“ פאר זיינע וועגן; ווער עס ווארפט איין א טאגן, צומייסטן הכנסה ברענגט דער „בעזים טאגן“, „ברוג טאגן“ און דער עיקר דאס „מזוה טענצל“.

אין שפעטערע צייטן שפילן כליזמרים אויך אין טעאטער, אין די פארשידענע פארשטעלונגען און פארוויילונגען, שטיקער פון „שולמית“ פון דער „מכשפה“, פאלקס-לידלעך, און פרעמדע, פארשניטן לויטן יידישן נוסח קריגן זיך אריין אויף יידישע שמחות און יידישע תפילות. די אסטראווער קאפעלע שפילן אויף חתונות אין ארומיקע שטעטלעך, און מען האט זיי געהאט גערן אויך אויף גויישע חתונות, אויף בעלער אין פריצישע הויפן, יידישע נגינה און יידישע פיש האבן גויים תמיד ליב געהאט.

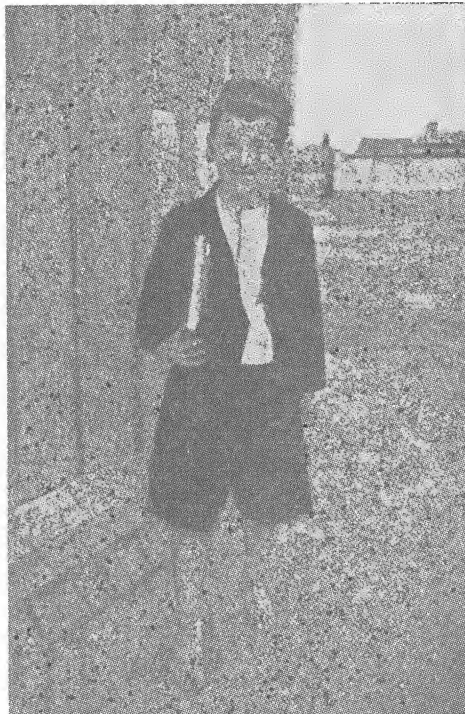

שבת נחמו אין שטעטל

פרייטיק

זומערדיקע פרייטיק נאכמיטיקן! חדר יינגלעך זאגן אָפּ די הפטרה, זענען מעביר די סדרה און גייען אַהיים מיט די סדורמלעך, חומשים און גמרות אויף מאָרגן צום פאַרהער. געקומען אַהיים שלעפט מען אַרויס יאָגאָדעס, די מאַמע גיט דעם יאָגאָדע טאַפּ, און מען שמירט זיך אויס דאָס גאַנצע פנים.

די מאַמע נעמט צו די שטיינעל מיט די קאַפּאַטע, שליסט זיי איין אין קאַסטן, אויף מאָרגן צום דאָונען, לויפן חברה באַרוועס און האַלב נאַקעט אין גאַס אַריין, הינטער דעם שול הויף וואַרטן שוין חברה. מיט פעק שטיינער לויפט מען און מען צעטרייבט דעם בעקערס טויבן, וואָס פליען איבערן מאַרק אַרום. און דער בעקער לויפט אַרויס יאָגן, כאַפט מען די פיס און מען מאַכט פליטה.

א לאבאסל גייט צוריק פון חדר

אויפן מאַרק זענען שוין דאָ גרינע עפעלעך, שינע באַרנעלעך — אַ פאַר אַ צווייער. אַ יינגל בלאָזט אין אַ גאַרגל פון אַ געשוחטנע קאַטשקע און חברה נאָך אים. עס לויפט פאַרביי אַ מיידל צום רב פרעגן אַ שאלה אויף אַן עוף. און דאָ ווייזט זיך אַ יידענע מיט אַ טרפה קאַטשקע אויף אַ טעלער, טראָגנדיק זיך דערמיט צום גויישן בעקער. טאַטעס מיט יינגלעך גייען צוריק פון שערער מיט אַפּגעגאַלטע קעפלעך זיי די שעפּסן, לכבוד

שבת נחמו. פון וועג קומען אָן יידן אורחים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס אין שטאָט אַריין אויף שבת.

פרייטיק אין שטעטל ווערט לעבעדיק, מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט אַז עס איז ערב שבת, ערב אַ גרויסן טאָג, די זון זעצט זיך איבערן שטעטל אויך עפעס אַזוי פרייטיקדיק.

אין מאַרק קומט צו פאָרן פון וועג דער גביר ר' נחמן, אויף שבת אַהיים זיך געאיילט. אין דער גאַס איז פרייטיקדיק, די הימלען ציען זיך אַזוי לאַנג און ברייט אַוועק. ציען זיך ערגעץ ווי אויף שבת צו קומען, וואָס ווייטער ווייזן זיך אַלץ מער יידן אין אַטלעסענע קאַפּאַטעס אין שיד און זאַקן.

און היימלעך ווערט אין שטעטל, היימלעך, בעלי מלאכות טראָגן אָפּ די לעצטע אַרבעט, יונגען כאַפּן ביר געלט, לויפן אין די קראַמען נאָך קראַגנדלעך און שניפּסלעך.

די זון הויפט זיך אָן צו זעצן, עס ווערט פאַר נאַכט, מען איילט זיך אַהיים. עס קומען אָן די לעצטע פאַרשפּעטיקטע פּורמאַנעס און בעלי מלאכות וואָס האָבן שפּעט די מלאכה געענדיקט. פון מאַרק צענעמען די יידענעס זייער סחורה, און טראָגן זיי אַהיים. אויסגעבאָדענע יינגלעך לויפן איבער דער גאַס מיט פלעשלעך צו משה חיים וויינמאַכער נאָך וויין אויף קידוש, די געוועלכער פאַרמאַכן זיך איינציקווייז. דער הימל לאַזט זיך טונקל אַראָפּ איבערן שטעטל, מען הויבט אָן קלאַפּן אין שול אַריין, אין אַ טייל פענצטער ווייזן זיך שוין שבת ליכטלעך, פאַר טייל הייזער ווייזן זיך שוין שבת'דיקע בעלי הבית'טעס מיט זייערע טעכטערלעך, אָפּגעוואָשן און אויסגעקעמט זיצן זיי פאַר דער טיר. און שטיל און רויק איז אין שטעטל. דער שבת קומט אָן מיט שטילע שריט און פאַרשפּרייט מנוחה. אָפּגעוואָשענע יידן מיט ווייסע קראַנס פון די העמדער איבער די שבת'דיקע קאַפּאַטעס גייען פאַרביגן אין בית המדרש אַריין; חסידים אין אַטלעס און אין זיידנס, אין שיד און זאַקן — אין שטיבלעך. פון די אָפּגעוואָשענע פענצטער פינקלען די ליכטלעך אַרויס פון די לייכטערלעך. מיידלעך הויבן זיך אָן ווייזן אין געסל שפּאַצירן.

אין גאַס ווייזט זיך ר' נחמן מיט זיין חתן. זיין גייען אין בית'המדרש אַריין דאַוונען, עס ווייזן זיך מיידלעך אויפן שוועל און טיר און סוד'ן זיך: חנה'לעס חתן... מיידלעך — כלה'ס שפּאַצירן אין שול'געסל אין גאַלדענע קייטלעך מיט זייערלעך וואָס זיי האָבן באַקומען פון די מחותנים כלה מתנות.

פרייטיק' צונאַכטס: ביי ר' נחמן'ען האָט מען לכבוד דעם חתן געדעקט דעם טיש אין דער גרויסער עס-שטוב, אויפגעריקט זיינע פליגלען וווּ מען טוט דאָס נאָר איין מאל אין יאָר ביי דער פורים סעודה, ווען אַלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוזאַמען. פערעלע די בעלת'הבית'טע האָט נישט געזשאַלעוועט קיין ליכט. זי האָט געלייענט און גאַנץ גוט געוואוסט, אַז וואָס מער ליכט, מער פרנסה באַוויליקט גאָט. דער גרויסער טיש איז געווען באַשטעלט מיט זילבערנע לייכטער.

אין שטוב האָט אַלעס געבלאַנקט, בעלויכטן פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האָט מען אַרויסגענומען דאָס זילבערנע לעפּל'גאַפּל'מעסער, און די זילבערנע בעכער אויבן'אָן זענען געווען געדעקט מיט אַ טישטעכל וואָס חנה'לע האָט פאַר איר חתן אויסגעהאַפּטן אויף זילבער. פערעלע איז אָנגעטון אין איר ווייסן זיידענעם קלייד מיטן גאַלדענעם בעשלאַג פון אונטן, און דעם זיידענעם שאַלעקל, וואָס דער מאַן האָט איר געבראַכט פון דעם לייפציגער יריד.

חנה'לע, אַז אויסגעוואָשענע, מיט בלאַנדע לאַנגע צעפּ, פאַרוואַרפן שבת'דיק איבערן סאַמעט בלויען יאַקעלע, ווייזט אויס ווי אַ מיידעלע וואָס האַרנט „וואָס טאַטע

מאַמע און גוטע פרומע לייט הייסן — און אַ ברכה מיט הצלחה רוען אויף איר קאַפּ... זי זעצט זיך ביי דער מאַמען, און לייענט מיט איר אין דער תחינה: „רבוננו של עולם. מיין מצוה פון די ליכט־צינדן זאל זיין אָנגענומען ווי די מצוה פון דעם כוהן גדול. ווען ער האָט די ליכט אין בית המקדש געצינדן, אַז מיינע קינדערס אויגן זאלן לייכטן אין דער הייליקער תורה, זייערע מזלות זאלן לייכטן אין הימל...“

ר' נחמן איז אַהיימגעקומען נאָכן דאווענען און אַ רעכט ביסל אורחים האָבן זיך נאָך אים נאָכגעשלעפט. גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאכי השרת, מלאכי עליון...“

און געזען האָט מען, ווי די מלאכים האָבן זייערע ווייסע פליגל פאַרשפרייט מנוחה אַרום אין דעם שטוב. פערעלע מיט דער כלה זענען געזעסן ביים טיש, וואָרטנדיק אויף קידוש, און די מאַנספאַרשוינען האָבן ווייטער געזאָגט „אשת חיל מי ימצא...“ מען זיצט ביים טיש. ר' נחמן זיצט אויבן אָן מיטן חתן קעגנאיבער דעם ווייב מיט דער כלה, אַרום איז שטיל.

חנה'לע הייבט אַלע וויילע פאַמעלעך אויף די אויגן און וואָרפט אַריבער אַ בליק, ער אין דער זיידענער קאַפּאַטע איז אַזוי חנ'עוודיק, אַט זעט זי אויף אים דעם גאָלדענעם זייגער, דעם זייגער וואָס ער האָט פון איר געקריגן, ער איז איר חתן... ער זיצט שטיל, די אויגן אַראָפּגעלאָזט.

שא. דער טאַטע מיטן חתן זינגען, זיין קול קלינגט הילכט, „מנוחה ושמחה איר ליהודים“.

זי, די כלה, דערלאַנגט צום טיש, שטעלט אַנידער אַ טעלער פאַרן טאַטן, פאַר דער מאַמען און פאַר אים...

אין מיטן עסן זענען געקומען צו גיין דער מחותן ר' יואל מיט דער מחותנת'טע רייזל, יצחק, בערל, רבקה'לע און ציפּעלי מיט די קינדערלעך, און גלאַט קרובים און באַקאַנטע.

מען האָט אָפּגעגעבן דעם חתן „שלום עליכם“, געפרעגט אים, וואָס ער מאַכט, איינער האָט געזאָגט אַ שטיקל זמירות, האָט דער חתן אים אָפּגעענטפערט מיט אַ זמר'ל. דאָס גאַנצע געסל איז צוזאַמענגעלאָפּן אינטערן פענצטער. מען שטעקט אַריין די קעפּ: גוט שבת, גוט שבת, די טיר האָט זיך געעפנט און פרעמדע מענטשן האָבן אָנגעהויבן זיך אַריינצוגעבנהען און אָנגעפילט די שטוב. צום טיש האָט מען דערלאַנגט וויין, כּוס אויס, כּוס איין. אין געסל איז שוין פינצטער. די שטערן טיף איינגעזעצט אין טיפּן בלויען הימל, זעען אויס ווי שבת ליכטלעך אין אַ יידישע שטוב, דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך געלויכטן אַ שבת ליכטל, געהאַלטן ביי אויסגיין.

שבת

שבת אינדערפרי, די זון גייט אויף אויפן הימל, און איבערן שטעטל ציט זיך דער ליכטיקער טאָג. די געוועלבער זענען פאַרמאַכט, פאַרהאַקט, עס ווייזט זיך אַ ייד אַ בעל־הבית פאַר דער טיר, און גענעצט פּראָג און פריי אין דער וועלט אַריין, דאָרט גייט אַ ייד אַ חסיד, צוריק פון מקווה און טראָפּנס וואָסער רינען אים פון די נאַסע פּיאַות אויך דעם פריש געוואָשענעם העמד. ס'הויבן זיך אָן באַווייזן אויסגעפּוצטע ווייבער (יידישע קינדער האָבן ליב זיך צו סטראָיען פון איין שבת צום צווייטן) אין די שענסטע זיידענע קליידער, אַרומגעוויקלט מיט אַ טערקיש טיך, וואָס מען פלעגט רופן „שול־טיכער“, יינגע ווייבלעך מיט לייפציגער זיידענע שאַלעקלעך, מיידלעך אָנגעטון שוין אין די

א יינגעלע טראגט דער מאמעס סידור

שבת'דיקע אָפּגעגלאַנצטע שיכלעך, איינגעוויקלט אין שאַלן שטייען אין די טירן, אין די פענצטער און קוקן נאָך. די קליינע יינגלעך פאַראויס טראָגן דער מאַמע אָדער דער מוהמע דעם סידור מיט דער תחינה, פאַרבינדן מיט אַ נאָז־טיכל.

עס האָבן זיך געלאָזט יידן, בעל־בתים, אין שבת'דיקע קאַפּאַטעס, און ריינע שטיוול, מיט קעלנער פון געוואַשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטון, טייל יינגלעך טראָגן זיי נאָך די טליתים מיט די חומשים. עס האָבן זיך געלאָזט חסידים אין אַטלאַסענע קאַפּאַטעס, טייל אין, און טייל פון דער מקווה. די גאָס איז באַלעבטער געוואָרן, היימישער און שבת'דיקער, די זון האָט זיך ליכטיק צוגאָסן איבערן הימל — אַ פרישע, אַ ליכטיקע, אַ נייע אָנגעקומען אויף שבת.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאַוונט, דער שול־חזן האָט אָנגעגרייט נייע „שטיקלעך“ פאַרן עולם, דער חזן, די משוררים, די יינגלעך, די „קוויטשערלעך“ מאַכן פריילעך, מאַכן וויינען דעם עולם, און טראָגן זייערע תפילות אין הימל אַריין.

אַט, אַט, ר' נחמן מיטן חתן זענען געקומען אַ ביסל שפּעטלעך, נאָר עס פאַסט אַזוי פאַר אַ חתן. מען האָט אים מכבד געווען מיט מפטיר, ווייבער האָבן פון דער ווייבערישער שול אַראָפּגעקוקט און איינגעהאַרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר“.

נאָכן דאַוונען האָט ר' נחמן אַהיים געבעטן דעם עולם אויף „קידוש“. פערעלע האָט געקוואַלן פון נחת. אין איר שטוב קיין עין־הרע אַזוי פיל בעל־בתים, חסידים, למדנים. זי האָט געטיילט פיש.

מען האָט אָנגעהויבן זינגען און עס איז געוואָרן פריילעך. מען האָט זיך געזעצט צום טיש. פון דער גאַנצער שטאָט האָט מען אָנגעהויבן צו ברענגען פאַרן חתן „קוגל“, „די

מאמע שיקט קוגל פארן חתן — האבן די מיידלעך געזאגט אריינברענגענדיק אין א טעלער, פארשטעלט מיט א צווייטן טעלער און מיט א סערוועטל צוגעדעקט.

— „א שיינעם דאנק“, — זאגט די מאמע, — „אם ירצה השם, אז דיין חתן וועט זיין ביים טיש, וועט מיט פלאשן וויין אפשיקן!“

אין דער גאס איז לעבעדיק, פריילעך, דער עולם זיצט נאך ביי די טישן, פון טייל פענצטער הערט זיך דער יום מנוחה — טייל בעלי-בתים זענען איינגעשלאפן אויף די סדורים ביים בענטשן.

נאכן טיש איז, ווי דער דרך פון בעל-הבית אין שבת, זיך צוגעשפארט א ביסל שלאפן. דאס האט אויך געטון פערעלע. חנה'לע אָנגעטון אין א שבת'דיק קליידל און א ווייס שירצל, איז אריין אין סאלאן און ווי „א היינט וועלטיקע“ כלה, זיך ביים פענצטער אנדערגעזעצט לעזן א מעשה-ביכל. „ער“ האט זיך איבערן סאלאן געדרייט אהין און צוריק, שוין א ביסל מער דרייטער, צוגעוויינטער. זי האט ווייטער געלייענט און זיין „אנוועזענהייט“ האט שוין נישט געשטערט. נישט געשטערט און נישט געשעמט, האבן זיי ביידע שטיל געשוויגן, געפילט אז זיי זענען חתן-כלה.

עס שפאצירן אויסגעפוצע מיידלעך און ווארפן א בליק אין פענצטער און ווילן כאפן א בליק אויף חנה'לעס חתן.

דאס געסל נאך מיטאג האט געלערנט, ר' נחמן, ווי זיין שטייגער, האט געלערנט מדרש און אנדערע ספרים, עס האבן אָנגעהויבן קומען די אייניקלעך, ר' נחמן פארהערט זיי די סדרה, די עלטערע — גמרא, די באַבע פארטיילט שבת-אויבס.

דער חתן איז געזעסן און געלערנט פון דער צווייטער זייט טיש הויך אויפן קול אין דער לאַנגער גמרא, זיך פארטיפט אין לערנען. פאר דער טיר זענען געזעסן אויף שטולן פערעלע מיט דער מחותנת'טע, די שנור און די טאכטער, אין זיידנס, און סאַמעט, און די אין גאלדענע קייטן און האבן זיך צוגעקוקט צו די שפאצירנדיקע. די זון ציט זיך פאָוואַלע מיט רויקע, שבת'דיקע טריט אַרונטער אונטערן שטעטל, יידן גייען אַהיים עסן שלוש סעודות, גייען צוזאַמען און שמועסן צווישן זיך.

ס'איז זיין פינצטער געוואָרן, דא און דאָרט האט שוין פון די פינצטערע פענצטער-לעך ליכטלעך אָנגעהויבן אַרויס צודרינגען און באַלויכטן דעם טונקעלן אַרום.

אין געסל האבן זיך געלאָזט הערן נגונים פון די שטיבלעך, ווו מען איז געזעסן ביים טיש צו שלוש סעודות. דאס געסל איז אין אַן אַנדער וועלט אַריין, א בענקעניש האט געטויליט דאס געסל. און די לבנה האט זיך געמאַכט א וועג צווישן די טונקעלע וואַלקן און איז אַרויסגעשווימען אַזוי העל, „גוט וואַכעדיק“... דא און דאָרט זענען קופקעלעך יידן געשטאַנען און זי מחדש געווען...

די חופה

נאך אַ פאַר טעג זינט דער שניי האט דאס שטעטל באַשאַטן פון קאַפּ ביז צו די פיס, האט זיך אין אַ שיינעם אָונט באַוויזן די לבנה, זיך געמאַכט א וועג דורך די וואַלקנס און דאס שטעטל באַלויכטן, אַזוי, אַז די קינדער, וואָס זענען אַהיים געאַנגען פון חדר מיט די ברענענדיקע לאַמטערנעלעך, האבן זיך מיט זיי מער באַנוצט פאַר אילומינאַציע, ווי צו באַלייכטן דעם וועג. צוזאַמען מיט דער לבנה זענען אויך אַרויס די שטערן און באַלויכטן דעם שניי.

אין שטעטל איז היימלעך, אין שטעטל איז אַ שמחה; דער גביר ר' נחמן מאַכט חתונה זיין יונגסטע טאכטער חנה'לע.

געסט, נגידים, חסידים און מתנגדים זענען אנגעקומען אויף דער חתונה, דאָס גאַנצע שטעטל איז פול מיט מחותנים און מחותנת'טעס, מען פאַרט אויף שליטנס, וואָס קלינגען מיט די גלעקלעך, און די גאַסן-יונגען כאַפֿן זיך פון אונטן אַרויף, און עס איז אַ ליאַרם און געטומל.

עס באַווייזן זיך חסידים מיט זיידענע און סאַמעטענע היטלען, מיט שטריימלעך, מיט ספּאַדקעס; מחותנת'טעס מיט ברייטע שטערנטיכער, מחותנת'טעס מיט הויכע הויבן, מיט שלייפעלעך און זיידענע, ברייטע קליידער, ברוגזדיקע מאַמעס שטייען פאַר די טירן, אַנגעטון מיט די קייטעלעך און בראַשקעלעך און וואַרטן אויף אַרויסגעשיקטע שליטנס נאָך די חתונה געסט.

מיידלעך זענען אויסגעצירט אין ווייסע קליידלעך, בלויז סטענגעס און מיט ווייסע שיכלעך, אין די הענט האַלטן זיי סאַמעטע בייטעלעך אויף טאַנץ-געלט. עס גייען בחורים צום חתן צום קבלת פנים. עס באַווייזן זיך יינגלעך מיט קאַפעלעך און מיידלעך מיט אויסגעצוואַגענע קעפלעך. זיי גייען מיט די מאַמעס אויף די חתונה.

די מוזיק הערט זיך שוין אין געסל, מען טאַנצט אין שניי, יונגען קנעטן קוילן שניי און גרייטן זיך אָן, ווען מען וועט חתן-כלה צו דער חופּה פאַרן שול-הויף פירן.

אין גאַס האַבן זיך געהערט שפילן חסידישע נגונים. ר' שלמה קלעזמערס פידל וויינט, און די קאַפעלע פון זיינע זון בעריל מיטן באַס, אברהמטשע מיטן קלאַרנעט. אויך שעפּסל קלעזמער מיט זיינע זין מיט די פידלען, אויך פסח מיטן פידל לאַזט זיך הערן. אין די פענצטער ווייזן זיך ליכט און לאַמפּן, אויפן געסל ווערט העל, ליכטיק, ווייבער שטעלן זיך פאַר די טירן מיט ליכטלעך אין די הענט. די פייערן צופלאַקערן זיך. מען פירט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופּה פאַרן שול-הויף. זיי פאַרדעקן זיך די אויגן מיט די נאָז-טיכלעך.

די מחותנים פון ביידע זייטן פירן דעם חתן, און די מחותנת'טעס — די כלה. די כלי-זמרים שפילן און מאַכן פריילעך, די פידלען, באַס, קלאַרנעט, טראמפּייט און טאַצן האַבן זיך צונויפגעגאַסן אין איין האַרמאָניע. צוזאַמען מיטן בדחן שאיע יאַנקל האַבן זיי פריילעך געמאַכט דעם עולם.

ראש חודש אלול

עס זענען אָנגעקומען די אלול־טעג אין שטעטל, ס'ווייזן זיך אַזעלכע אורחים וואָס מען האָט זיי אַ גאַנץ יאָר נישט געזען, אורחים מיט פעקלעך ציצית מיט פאַרשידענע קמיעות, אורחים מיט שיינע בערד, נשרפים מיט „כתבים" אין די הענט.

אין בית המדרש איז היימלעך. מוכר ספרים/ניקעס מיט פאַרשידענע ספרים, תחינות/לעך און סידורים/לעך, די מוכר ספרים/ניקעס האָבן געווינט אין בית המדרש אונטערן אויוון, זיי האָבן די ספרים צעשפרייט אויף די טישן, די יינגלעך האָבן געריסן געלט ביי די מאַמעס אויף צו קויפן אַ סידור'ל אַ מחזור'ל, די מיידלעך — צו קויפן מעשה ביכלעך.

די ווייבער זיצן פאַר זייערע טירן און שטריקן זאַקן און „מאטלען" גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, הערן דאָס קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצן אין חדר און לערנען די הייליקע תורה און דערמאָנען זיך אין דער תחינה. „אין זכות פון די קליינע קינדערלעך... עס דערהערט זיך אַ שופר בלאָזן, דאָס קול ציטערט אין דער לופט און פאַרציטערט קליין און גרויס.

ס'זענען מיט וועגענער אָנגעקומען צופאַרן ווייטע מומעס, ווייטע שוועסטער־קינדער. זיי זענען אָנגעקומען אויף קבר־אבות, אויפזוכן זייערע טויטע טאָטעס, מאַמעס, אויפן בית־הקברות.

דאָ און דאָרטן זענען לעבעדיקע פאַרבאָרגן צווישן די מצבות, און אַ שטיל געוויין הערט זיך צווישן ווילדן גראַז, דאָרט פירט דער בית־הקברות ייד אַ ווייבל און ווייזט איר אַן וווּ איר פאָטערס ביינער רוען און מאַכט אַ מלאַ־רחמים.

עס איז אויך געקומען דער ארץ־ישראל ייד נאָך געלט פון די פישקעס אויף די טירן ביי די מזוזות אין יעדן יידישן הויז. יעדע מאַמע פלעגט צו ליכט צינדן דאָרט אַרייַן־לייגן „ליכט געלט", אַ הויכער אַ דאָרער ייד מיט אַ בלייך יום־כיפור'דיק פנים, מיט אַ ווייסן אַטלאַסענעם כאַלאַט, מיט לאַנגע שוואַרצע פּיאַות זיצט אין בית־המדרש, אַרום אים האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אַ פאַר אַלטע יידן, זיי האָבן שוין לאַנג אינדערהיים תכריכים אָנגעגרייט, מיט זעקלעך ארץ־ישראל ערד, און די אַלטע יידן האָרכן אויס וואָס דער ארץ־ישראל ייד דערציילט פון דער אַלטער מאַמען.

פון זיין פעקל נעמט ער אַרויס ערד פון דער מאַמע רחל'ס קבר, דאָרט געווען אויפן וועג קיין אפרת, ווי ס'שטייט אין חומש אַז יעקב אבינו האָט אונדזער מאַמע רחל באַגראָבן אויפן וועג קיין בית־לחם.

און יידן האָבן זיך דערמאָנט אין דעם ניגון פון „ואני בבואי מפתן ארם, מתה עלי רחל בארץ כנען". (ווען איר בין געקומען אין פדו־אָרם איז די מאַמע רחל געשטאַרבן). און די אַלטע תהילים יידן האָבן זיך פאַרבענקט, און אַ טרער האָט זיך געוויזן אין די אויגן.

עס איז געוואָרן פאַרנאָכט, אַ קאַלטער ווינט האָט געוואַיעט אין גאָס. דאָ און דאָרט האָט זיך אַן אַלטער בעל־הבית געוויזן אין זיין ווינטער פאַלטאָ, געגאַנגען אין בית־המדרש מנחה דאוונען; בעל־מלאכות האָבן אַוועקגעוואָרפן די אַרבעט און געגאַנגען אין בית־המדרש זאָגן אַ קאַפיטל תהילים צווישן מנחה און מעריב, — „ראש חודש אלול".

איין זייט הימל ברענט אין אַ רויטן העלן גיהנום־דיק פייער: מען ברענט, מען
בראַט די רשעים, פון דער צווייטער זייט ציט זיך אַ רויקער, פרומער, ערנסטער וואַלקן,
וואָס זעט אויס ווי גוטע מלאכים נעמען אַרום און באַשיצן דאָס שטעטל...

דאָס בית־המדרש איז אָנגעשטאַפּט מיט יידן, יונג און אַלט, עס נעמט אַרום אַ
וואַרימקייט, אַ מגיד איז געשטאַנען אויף דער בימה און האָט יידן מוסר געזאָגט, זיי
דערמאָנט אַז זיי זענען גאָטס קינדער, און די יידן האָבן זיך געפילט קינדער — פאַר־
וואַגלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאַטן אין הימל. נאָך דער דרשה האָט מען זיך
גענומען צו מעריב.

„והוא רחום יכפר עוון“, און דאָך וועט דער אייבערשטער רחמנות האָבן און וועט
אונדז פון גלות אויסלייזן. דער עולם איז געשטאַנען שמונה עשרה, עס איז האַלב טונקל,
די ליכטלעך צאָנקען. מען הערט אַ קרעכץ „אוי טאַטע“, אַרויסגעריסן פון אַ צעבראָכן
האַרץ און דער שטומער עולם, ווי ער וואַלט מסכים געווען אויפן קרעכץ, שאַקלט
זיך מיט.

א. מ—ת

אַ מגיד שטייט אויף דער בימה און זאָגט אַ דרשה

ישראל שטיינבערג נבעתיים

דאס עולה זיין פון ח' אריה מרגלית קיין א"י אין יאר 1935

דאס עולה זיין פון ציוניסטישן עסקן קיין א"י האט תמיד ארויסגערופן פרייד (געמישט מיט א ביסל קנאה...) ביי אלע ציוניסטישע טוער אין שטאט. און עס איז נישט קיין ווונדער. די צאל סערטיפיקאטן איז אין יענע יארן געווען שטארק באגרענעצט. אפילו חלוצים נאכן דורכמאכן די הכשרה, האבן געווארט יארן אויף זייער ריי, דערפאר איז טאקע דער אפפאר פון אן עסקן קיין א"י געווען א געשעעניש. די ידיעה וועגן דער באשטעטיקונג פון ח' אריה מרגלית צו עליה איז אויפגענומען געווארן מיט אמת'ער פרייד ביי אלע זיינע פריינט. און פריינט האט ער געהאט זייער א סך. ח' אריה מרגלית איז געווען אנגענומען ביי אלע ציוניסטישע פארטייען הן פאר זיין ליבעראליזם, הן פאר זיין צוגעלאזנקייט צו מענטשן. אבער בעיקר האבן אלע עסקנים אן אונטערשיד פון ריכטונג גשעצט זיין פארצווייגטע ציוניסטישע ארבעט, נישט מויל-ארבעט, נאר ממשות'דיקע מע-שימ. ח' אריה מרגלית איז געווען פארטרעטן אין אלע ציוניסטישע אינסטאנצן אין שטאט און באקאנט געווען אלס ערלעכער געזעלשאפטלעכער טוער. בעיקר האט ער זיך איבער-געגעבן מיט גוף ונפש דער טאג-טעגלעכער ארבעט פון די נאציאנאלע פאנדן (קק"ל און „קרן היסוד“) אין שטאט. יארן-לאנג איז ער געווען מורשה פון קק"ל און געשטאנען אין שפיץ פון דער הנהלה פון „קרן-היסוד“. נישט בלויז אנגעפירט, נאר אפטמאל אויסגעפירט אליין די שווערע טאג-טעגלעכע „שווארצע“ ארבעט. דערפאר האט די ידיעה, אז ח' אריה מרגלית איז זוכה צו פארווירקליכן זיין לעבנס-חלום פון עליה, ארויסגערופן ביי אלע עסקנים פרייד, אבער אויך צו גלייך אביסל זארג וועגן ווייטערדיקן גורל פון די נאציאנאל-

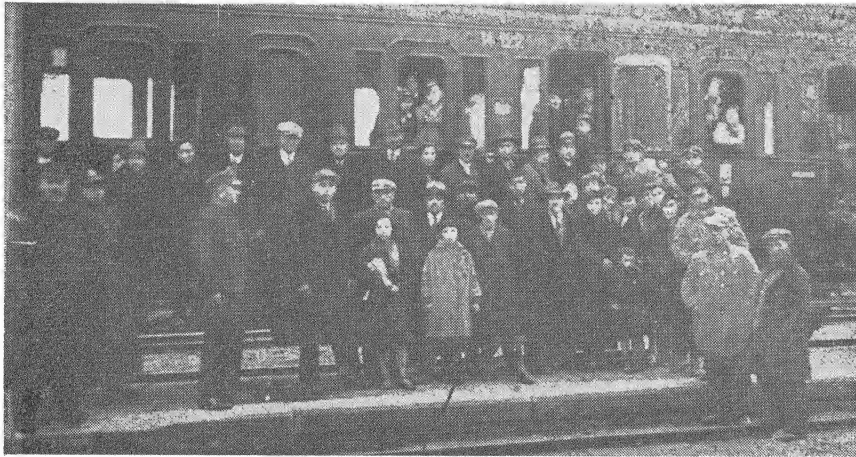

געזעגנונס-אונט צום אפפארן פון חבר מרגלית קיין א"י.

נאלע פאָנדן. חוץ דעם איז זיין שטוב געווען ווי אַ בית-ועד, אַ זאַמל־אַרט פאַר די עסקנים פון די נאַציאָנאַלע פּאָנדן. עס איז ממש שווער געווען זיך צו שיידן מיט דעם מסירותדיקן עסקן און מיט זיין הויז.

אויפן געזעגנונגס-אָוונט איז געקומען אַ גרויסער און פילפאַרביקער עולם פון ציוניסטישע עסקנים, געזעלשאַפטליכע טוער און אַ סך פריינט. דער געזעגנונגס-אָוונט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע ציוניסטישע מאָניפעסטאַציע. אויף דעם אָוונט האָט דער ה' א. מרגלית איבערגעגעבן די אַלע מאַטעריאַלן פון די פאַרשידענע שטחים אַרבעט. דאָס איז געווען ממש אַ נאַציאָנאַלער אַרכיוו. איך האָב דעמאָלט עפענטלעך אויסגעדרוקט מיין באַוונדערונג פון דער טייערער זאַמלונג און געפרעגט, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ מענטשן צייט, כוחות און בעיקר געדולד אַזוי אופצוהיטן יעדן דאָקומענט, צירקולאַר, בריוו, פלאַקאַט און פּראָטאַקאָל און מיט אַזאַ פיעטעט זיי איינצוסדרן. דער ארכיוו האָט אָפגעשפיגלט קלאָר די ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאַט אין משך פון איבער צוויי צענדליק יאָר. צו אונדזער גרויסן צער איז דער אַרכיוו פאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיט די טייערע עסקנים וועלכע האָבן אים איבערגענומען.

עס דערמאָנט זיך אַן עפיזאָד אין צוזאַמענהאַנג מיט אָפּפאַרן: משה דוד יאגאדניק זאָגט צום ח' מרגלית: „וואָס ביסטו פאַרוואַרגט, אפשר ווילסטו נישט פאַרן? גיב מיר דעם סערטיפיקאַט וועל איך פאַרן!“ דער ענטפער איז געווען: „איך זאָרג נישט פון מיין פאַרן נאָר פֿין אייער בלייבן אין גלות...“

דאָס געזעגנען ביי די באַן פאַרן אָפּפאַרן.

זייער גראַנדיעז איז אויסגעפאַלן דער אָפּפאַר פון דער משפּחה מרגלית. עס האָבן אויסגעפּעלט קארעטעס (דראַזשקעס) און דער עולם האָט געשטראָמט צו פוס צו דער באַן. עס זענען געקומען צו דער באַן עסקנים, פריינט און זייער אַ סך „עמך“, וועלכע פלעגן אין אַ עת־צרה זיך ווענדן וועגן הילף אין די געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס, וווּ מרגלית איז געווען פאַרטרעטן, די אַרימע פשוטע יידן זענען געווען געריירט ביז טרערן. אין נאָוועמבער 1935 איז ח' מרגלית אָנגעקומען קיין ישראל, וווּ ער האָט אַ סך יאָרן ממשיך געווען אין זיין הייליקער אַרבעט לטובת קק"ל.

דאָס הייז פון משפּחה מרגלית איז אויך דאָ אין ישראל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית-ועד פאַר אַלע אסטראווער, בעיקר פאַר די ניי-אַנגעקומענע עולים, וועלכע האָבן זיך על-פי-נפּש געראַטעוועט פון שרעקלעכן חורבן. אין דער צייט פון די בלוטיקע מלחמה-יאָרן האָט ח' א. מרגלית נישט גערוט. ער האָט אָרגאַניזירט הילף פאַר די אַסטראווער לאַנדס-לייט, וועלכע זענען פערוואַגלט געוואָרן קיין סיביר און אין די צפון טייגעס אין ראַטנ-פאַרבאַנד. ער האָט אָפּגעזוכט קרובים פון די עולים, זיין שטוב איז געוואָרן כמעט אַ בית-אסטראווער.

די לעצטע יאָרן האָט ער געווידמעט זיינע כוחות און צייט דעם יזכור-בוך, דעם זכרונות-מאַנומענט, צו פאַראייביקן די טראַגיש אומגעקומענער יידישער קהילה פון אסטראווער-מאזאוויעצק. ח' אריה מרגלית איז געווען און איז געבליבן אַ טרייער זון פון דער יידישער קהילה אין אסטראווער-מאזאוויעצק, לאַמיר אים ווינטשן געזונט און אריכות ימים.

אַ גרופע קינדערלעך פון דער אַלטער היים

לאנדסמאנשאפטן אין דער וועלט

אריה (לייב) מרגלית

תל-אביב

(פארזיצער פון דער אסטראווער לאנדסמאנשאפט אין ישראל)

ארגון עולי אוסטרוב-מזוביצק בישראל

אין יאר 1945, ווען איך האב אנגעהויבן באקומען בריוו און בקשות וועגן הילף, איז מיר געקומען אויפן געדאנק צו ארגאניזירן אן אסטראווער לאנדסמאנשאפט אין ארץ-ישראל צו העלפן די לאנדסלייט אין רוסלאנד. אין חול-המועד פסח תש"ה 1.4.1945 איז פארגעקומען די ערשטע גרינדונגס-פארזאמלונג מיט מער ווי הונדערט בעטייליקטע, און עס איז געוויילט געווארן א פארזאמלונג פון 9 פערזאנען מיט דעם שרייבער פון די שורות אין דער שפיץ.

דער ועד האט זיך פארנומען מיט זאמלען געלט און שיקן פעקלעך קיין רוסלאנד; מיט דער ארבעט פון איינקויפן, איינפאקן און אפשיקן די פארשידענע ארטיקלען האבן זיך פארנומען דער שרייבער פון די שורות, מאלע ליוואזער און פרידל שאלעוויטש, ביי וועמען אין שטוב עס זענען געפאקט און אדרעסירט געווארן די טראנספארטן.

אזוי ווי קיין געלט אדער שפיץ האט מען נאך נישט געקאנט שיקן, האט מען זיך געמוזט באגרעניצן מיט שיקן קליידונג, שיך און גאלאנטעריע זאכן, וואס האבן געהאט א גרויסע חשיבות אין רוסלאנד. עס זענען געזאמלט געווארן 350 ענגלישע פונט (א היפשע סומע אין יענער צייט), און ארויסגעשיקט געווארן בערך 150 פעקלעך צו 50 משפחות, צו דריי פעקלעך פאר א משפחה.

די ארבעט איז אנגעגאנגען ביז סוף 1946, ווען די פוילישע יידן האבן זיך ווי רעפארטיריאנטן צוריקגעקערט פון רוסלאנד קיין פוילן, דייטשלאנד, פראנקרייך און אנדערע לענדער.

די ארבעט פון שיקן הילף צו די לאנדסלייט איז דעמאלט אריבער צום רעליף-קאמיטעט אין ניו-יארק, וועלכער האט זיך דאן ארגאניזירט און פל געטון אויף דעם געביט.

אין די ווייטערע צוויי יאר, ווען די פליטים האבן אנגעהויבן פערלאזן די ערטער און ווידער געוואנדערט אין די גרויסע וועלט, צפון-און דרום-אמעריקע, לאנדאדע, אויסטראליע און בעיקר קיין ישראל, האט זיך די זארג פאר די פליטים ווידער איבערגעטראגן צו אונדז. דעמאלט איז געבוירן געווארן דער געדאנק צו שאפן א לייקאסע וואס זאל געבן די עולם הלואות אין פארם פון קאנסטרוקטיווע הילף ביים איינארדנען זיך אין לאנד, — נישט קיין נדבות.

נאכדעם ווי דער רעליף-קאמיטעט אין ניו-יארק האט דעם פארשלאג בעשטעטיקט, האט אונדז אין נאוועמבער 1948 בעזוכט דער פארזיצער פון דארטיקן רעליף-קאמיטעט, אונדזער לאדנסמאן יחיאל כרוסט, און דערטיילט די ערשטע 500 פונט צו גרינדן די לייקאסע, אויפן ארט האבן מיר אויך געזאמלט די סומע פון 250 פונט, צוזאמען אלזא 750 פונט, אן אנגעזעענע סומע אין יענער צייט, אבער דאך נישט גענוג פאר די צאל אנגעקומענע געראטעוועטע לאנדסלייט קיין ישראל.

דאס געלט איז אין א קורצע צייט געווען פארטיילט. די אין אמעריקע צוגעזאגטע ווייטערע הילף האט צום באדייערן געדויערט פון יאנואר ביז יולי 1949. ענדלעך איז אנגעקומען די סומע פון 1200 פונט, אין משך פון דער צייט האט מען קיין הלוואות נישט געקאנט ארויסגעבן.

די ארבעט פון נייעם ועד איז אנגעגאנגען ביזן חודש אפריל 1950. ווען עס איז ווידער פארגעקומען אן אלגעמיינע פארזאמלונג מיטן אנטויל פון געסט פון אמעריקע, די לאנדסלייט טאפעל און ווילאך. עס איז געוויילט געווארן א נייער ועד מיט יהודה שולץ בראש. דער שרייבער פון די שורות האט זיך, צוליב זיין שלעכטן געזונד־צושטאנד אין דער ווייטערער קאדענץ פון דעם ועד נישט באטייליקט.

אין משך פון פיר יאר איז די ארבעט פון דער לייקאסע געווארן פארנאכלעסיקט, די חובות נישט אויפגעמאנט, אין רעזולטאט־דערפון זענען אפגעשטעלט געווארן די הלוואות.

ענדליך איז אין פברואר 1954 גערופן געווארן אן אלגעמיינע פארזאמלונג אויפצוקלערן דעם מצב און עס איז געוויילט געווארן א נייער ועד, מיט מיכאל טשעכאנאוועצקי בראש. אין משך פון 2 יאר, וואס דער ועד האט עקזיסטירט איה, אחוץ דער נסיעה פון פארויזער קיין אמעריקע, קיין באזונדערע פאזיטיווע ארבעט נישט צו פארצייענען.

אין אפריל 1956 ווערט געוויילט א נייער ועד וואס האט צוליב נישט דער־פארנקייט, און דער עיקר די ליידיקע קאסע (דאס גרעסטע טייל פון געלט איז געווען ביי די לווים) נישט באוויזן עפעס אויפצוטון.

אין מאי 1957, ווען דער ועד האט זיך געוואנדן צום שרייבער פון די שורות וועגן אקטיווע הילף און שטעלן זיך אין שפיץ פון דער ארבעט (ביים אויפמאנען די פארלעגענע חובות א. א.) האב איך מסכים געווען דאס צו טון מיטן באדינג, אז דאס אפגענומענע געלט זאל באנוצט ווערן ארויסצוגעבן א יזכור בוך צו פארייביקן אונדזערע אומגעקומענע קדושים.

נאך דער הסכמה פון ועד, האב איך זיך געווידמעט דער ארבעט און ס'איז מיר געלונגען ביז היינט צוריק צו באקומען בערך 75% פון די חובות.

אין יולי 1958 איז ווידער פארגעקומען אן אלגעמיינע פארזאמלונג, אויף וועלכער עס איז אפגעגעבן געווארן א גענויער באריכט פון דער ארבעט אין משך פון יאר, אויך וועגן יזכור־בוך, און עס איז געוויילט געווארן א נייער ועד אין צוזאמענשטעל פון: אריה מרגלית, יפה גראף, יחזקאל ראטאוויטש, שלום סטריקאווסקי, גדליה לעשץ און בערל דמאכער (דער לעצטער פון חיפה).

אין די לעצטע 3 יאר האט מען שוין ארויסגעגעבן הלוואות (אין קליינע סומען) צו א געוויסע צאל לאנדסלייט.

אויך איז געגעבן געווארן הילף צו צענדליקער משפחות נייע־עולים, וועלכע זענען געקומען אין די לעצטע יארן פון פוילן. אין ווינטער דורכגעפירט א מלבושים־אקציע און צעטיילט צווישן פיל נויטבעדערפטיקע נייע־געקומענע.

יעדן פאר פסח ווערט געמאכט א פסח־אקציע „מעות־חיים“ (אין א קליינעם מאָס־שטאָב) און ווערט פערטיילט אלס שטיצע אויף יום־טוב. און דער עיקר עס איז געווארן געשפענדעט א היפשע סומע פא דער אויסגאבע פונעם יזכור־בוך צו פאראייביקן די שטאט און די אומגעקומענע.

דער קאמיטעט האט אויך געלאזט אריינשטעלן אין מרתף-השואה אויפן הר-ציון אין ירושלים א לוח-שיש אלס א מצבה.

מיר האבן אנגעפאנגען א אקציע פון פלאנצן טויזנט בוימער אין יער-הקדושים פון „קרן-הקיימת לישראל“ אין די בערג ארום ירושלים לזכר די קדושים. צו דעם צוועק איז שוין געזאמלט געווארן בערך 200 פונט, מיר האפן די אקציע פארצוועצן.

יעדעס יאר „כ"ט חשון“ אין יאר-צייט טאג פון ערשטן מאסן-מארד וואס איז פארגעקומען כ"ט מרחשון ת"ש 11.11.1939 ווערט איינגעארדנט א טרויער-אקאדעמיע-אזכרה צו וועלכע עס קומען הונדערטער לאנדסלייט.

אין ישראל געפינען זיך העכער 600 משפחות אסטראווער, וועלכע זענען צושפרייט איבערן לאנד, אין די שטעט, דערפער און זידלונגען. לאמיר האפן דאס די ארבעט פון ארגון וועט טראץ די פעלערן פון די פריערדיקע יארן, דאך געלונגען אנצוגיין מיט דער ארבעט לטובת די לאנדסלייט.

דער קאמיטעט אין ישראל אין יאר 1959

זיצן פון רעכטס: יפה גראף, אריה מרגלית און זיין פרוי גיטל מרגלית.
שטייט: יחזקאל ראטאוויטש, בעריל דמאכער, שלום סטריקאווסקי און גדליה לעשק.

חיה פאלגאן-אורלאנט ניו-יארק

אסטראווער אין פאריז

אונדזער שטאט אסטראווע האט אויך געגעבן פראנקרייך א קליינע צאל אירע איינוווינער, אן ערך 10—15 פאמיליעס, דער עיקר אין פאריז; דער רוב ביי היים-ארבעט ((פאשאניערס): שניידעריי, שטריקעריי און אנדערע צווייגן פון דער אינדוסטריע. קיין ספעציעלע לאנדסמאנשאפט, ווי אנדערע שטעט — די אזוי גערופענע סאסיטעס -- האבן אונדזערע אסטראווער דארט נישט געשאפן. זיי זענען אריינגעוואקסן אין דעם אלגעמיינעם געזעלשאפטלעכן לעבן פון יידישן פאריז — יעדער לויט זיינע פאליטישע אנטווינגען. די פרייע צייט פארברענגט מען אין קולטורעלן פאריז מיט ליבע צום לאנד און אירע טראדיציעס.

זינט 1936, ביים אויסברוך פון שפאנישן בירגער קריג, האבן מיר צו פארצייענען דעם ביישטייער פון אונדזער לאנדסמאן משה ריבא צו דער דעמאלטיקער סאלידאריטעט פאר די שפאנישע רעפובליקאנער. ער האט זיך פרייוויליק אנגעשלאסן פארן קיין שפאניע און קעמפן פארן זיג פון דער דעמאקראטיע.

אין אנהייב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האבן אייניקע פון אונדזערע לאנדס-לייט זיך אויך אנגעשלאסן אלס פרייוויליקע אין דער פראנצויזישער ארמיי, צוזאמען צו שלאגן דעם הטיטלעריזם: משה ריבע, טייטל, אהרן גאנשער א. א.

אין יוני 1940, ווען די דייטשן האבן אקופירט פראנקרייך און באלד אנגעהויבן דורכפירן זייער בארבראישע אנטיידישע געזעצן, (ארעסטן און אויסזידלונגען), זענען פון די ערשטע קרבנות פון אונדזערע לאנדסלייט געווען בנימין מיאדאשעווסקי און די צוועיבאקס, וועלכע זענען שוין קיינמאל מער נישט צוריק געקומען. די צייטווייליק איבערגעבליבענע האבן געלעבט אין כסדרדיקע שרעק. אלע מאל פרישע גזירות און די געלע לאטע — נישט טארן גיין לענגער ווי ביז 8 אזויגער אין אוונט, ספעציעלע שעהן פון איינקויפן פאר יידן, נישט באזוכן קיין שום עפענטליכן אנשטאלט, (סינעמא, טעאטער, ביבליאטעק א. א.). פארן אין ספעציעלע אפגעזונדערטע וואגאנען א. א. פארן עובר זיין איינעם פון אט די געזעצן האט געדראט פארשיקט צו ווערן אין א לאגער, א טייל פון אונדזערע לאנדסלייט האבן זיך אקטיוו באטייליקט אין פארשידענע געזעלשאפטלעכע ארבעטן: שאפן געלט, שיקן פעקלעך פאר עלענטע יידן אין די לאגערן, העלפן פאמיליעס פון די פארשיקטע מענער ווי אויך אונטערגרונט ארבעט קעגן שונא. צווישן זיי — חיה פאלגאן, מאיר ליסט און אנדערע.

דעם 16טן יולי, וואס איז פארצייענט פאר די טראגישטע און גרעסטע אויסזידלונג-גען פון די פראנצויזישע יידן, זענען פון אונדזערע אסטראווער אויף א מערדערליכן אופן ארויסגעריסן געווארן פון זייערע היימען: ביילע רובין, א קראנקע האבן זיי די מערדערס ארויסגענומען פון בעט און פארשיקט אין דראנסי און שפעטער אין פארניכטונגס לאגער אוישוויץ; איר שוועסטער צירל, וואס האט דאן געגרייט א פעקל עסנווארג פארן ברודער משה, א זעלנער אין געפאנגן-לאגער, האט לויט א צייטווייליקן געזעץ, געקאנט בלייבן. וועלנדיק אבער אפראטעווען ביילען, האט זי זיך פרייוויליק פארגעלייגט אנשטאט דער קראנקער שוועסטער. די מערדער האבן אויך זי פארנאָרט און אומגעבראַכט. דעם זעלבן טאג איז אויך גענומען געווארן דינה גאלדוואסער, און דער איינציקער זון פון פרוי לופקע איז דערשאסן געווארן.

יעדער פון אונדז אסטראווער דערמאנט זיך דעם מאלקינער בעל-עגלה מיט זיין פאמיליע. די 4 זין און דריי טעכטער און מאמע ליסט זענען געווען פארעכנט פאר די פיינסטע פאלקס-מענטשן אין דער יידישער ארבעטער משפחה. מאיר, פון די יונגע יארן א שניידער, איז דאן געווען אקטיוו אין דעם אסטראווער שניידער פאריין. שפעטער פארט ער קיין ווארשע פארזעצן זיין אקטיוויטעט אין פאריין און אויך אנדערע געזעלשאפטלעכע ארבעטן.

ווען די גאנצע פאמיליע וואנדערט אויס קיין ארגענטינע פארט אויך מאיר מיט. איינער פון די ברידער איז שוין דאן געווען אין רוסלאנד און פאלט אין דער צווייטער וועלט מלחמה אויפן שלאכט-פעלד, א צווייטער ווערט דערשאסן אין א פארביטערטן קאמף פון זיין שעה, זייענדיק דער אפירער פון שטרייק. דער בעל-הבית שיסט אים, און א גוססדיקער מיט דער לעצטער קויל אין האנט שיסט ער דעם בעל-הבית. מאיר ליסט ווערט אויך אין ארגענטינע זייער שנעל אקטיוו אין א רעדאקטאר פון א יידישע צייטונג. אין 1929 ווערט ער געזוכט פון דער פאליציי און געצוואנגען צו פארלאזן בוענאס איירעס. ווערנדיק אומלעגאל, פארט ער קיין אורוגוויי. אויך דארט איז ער טעטיק און פארט צוריק קיין בוענאס איירעס. דארט ווערט ער ארעסטירט, אבער אויך אין תפיסה זעצט ער פאר קעמפן פאר בעסערע באדינגונגען און פירט אן מיט א הונגער-שטרייק. נאכן באפרייט ווערן זעען מיר מאירן מיט פיר זיינע חברים אין 1936 אויפן שפאנישן פראנט אלס פריי-וויליקער קעמפער אין דער אינטערנאציאנאלער בריגאדע. נאך א רייע העלדישע קאמפן פאלט די גרופע אריין אין די הענט פון שונא. מאירן מיט זיינע יידישע חברים געלונגט דאן צו אנטלויפן אויף דער פראנצויזישער טעריטאריע נעבן דער שפאנישער גרעניץ, ער פאלט דאן אריין אין דעם קאנצענטראציע לאגער גורס. א קראנקער, צעבראכענער און אויסגעהונגערטער געלונגט אים צו אנטלויפן פון לאגער קיין פאריז.

אין די שטורמישע טעג פון דער דייטשער אקופאציע שליסט ער זיך גלייך אן אין דער פארטיזאנער באוועגונג. און באטייליקט זיך אין דריי סאבאטאזש-אקטן קעגן די דייטשן. איינער פון זיי ווערט אפילו דערמאנט דורך די ראדיאס פון לאנדאן און מאסקווע. צוגלייך מיט מאירס העלדישע טאטן וואקסט דער געיעג פון די „געסטאפא“ צו ארעסטירן אים, אין 1943 פאלט מאיר אריין דעם שונא אין די הענט. דער גרעסטער קאפיטל פון העלדישקייט איז זיין טויט. די פאליציי וויסענדיק אז ער איז געווען דער פירער פון די צווייטע פארטיזאנער גרופע אין פאריז, פייניקט אים מערדערלעך, אבער עס געלונג זיי נישט אריינצובאקומען פון אים קיין נאמען אדער ידיעה וועגן זיינע חברים. זיין מאראל איז לויטער, אבער דער קערפער איז א פארפייניקטער, א דערשלאגענער.

דעם 1טן אקטאבער 1943 ווערט ער אויסגעלייזט פון די יסורים דורך דערשיסן פון אן אפטיילונג נאצי-סאלדאטן. דער נאמען פון אונדזער לאנדסמאן מאיר ליסט וועט העל לויכטן אין דער העלדן-געשיכטע פון יידישן פאלק און פון דער ארבעטער באוועגונג. מאיר ליסט'ס קערפער איז מיט פיל אנדערע העלדן פון פראנצויזישע ווידערשטענדלעך באגראבן אויפן בית-עולם פון איורז.

אין דעם באפרייטן פאריז, אויף דער איניציאטיוו פון יוסף כרוסט, (דעמאלט אין ישראל) און אברהם מרדכי ארזשיצער — פון לאנדאן, ווערן גערופן די געראטעוועטע אסטראווער פון פאריז און שארית-הפליטה אויף א מיטינג. עס ווערט אויף יענעם מיטינג אויסגעוויילט א קאמיטעט פון די ברידער עפשטיין, יידל זילבערמאן, פערל זילבערמאן, חיה פאלגאן, משה ריבע, שלום מיגדאל און ליפקע.

משה פריד
ניו-יאָרק

אסטראווער אין אמעריקע

אין די צוואנציקער יארן האָט מען געטראָפֿן פֿיל אסטראווער אין אמעריקע באַשעפטיקטע ביי די נאָדל-פּאַכן; דער רוב איז געווען אָנגעשלאָסן אין סאכאטשעווער ברענטש פון יידישן פּראָפּעסיאָנעלן אָרדן „אַרבעטער רינג“.

ווי קומען אסטראווער אין אַ צווייג פון „אַרבעטער רינג“ מיט דעם נאָמען „סאכאטשעווער“? אַ וואַרשעווער בחור, וואָס האָט געהערט צום סאכאטשעווער בראנטש, האָט אַהין אַריינגעצויגן זיין מיידל, אַן אסטראווערין. זי ווידער האָט אויך פאַרשלעפט אסטראווער באַקאַנטע צו דעם בראנטש און אַזוי האָט זיך דאָרט געשאַפֿן אַ מערהייט.

די אסטראווער מיט די סאכאטשעווער, ווי אַלע אַפּטיילונגען פון א. ר. האָבן געפירט אַ קולטורעלע אַרבעט, אַפּגעהאַלטן לעקציעס, דיסקוסיע־אָונטן און צוזאַמען־קונפּטן.

אָנהויב 1922 גרינדעט זיך די לינקע צייטונג „פרייהייט“ אַרום וועלכער עס קאַנצענטרירן זיך אַלע לינק געשטימטע עלעמענטן — אַנטוישטע פון „פאַרווערטס“.

די בעסטע שרייבער אין יענער צייט: אברהם רייזין, לייוויק, ווינטשעווסקי, יעקב מילך, שלום אש, לעא קאברין, מנחם בריישא, — זענען דעמאָלט אויף אַ געוויסער צייט געוואָרן מיטאַרבעטער פון דער „פרייהייט“.

דער קאַמף צווישן רעכטס און לינקס ווערט אַלץ שאַרפּער. אין יאָר 1929 קומט אַ שפּאַלטונג אין אַרבעטער רינג, און די לינקע עלעמענטן גרינדן דעם „אַרבעטער אָרדן“, אין וועלכן עס גרינדעט זיך אויך דער אסטראווער־סאכאטשעווער בראנטש. אַ בראנטש וואָס צעוואַקסט זיך ביז אַריבער 500 מיטגלידער.

אין אָנהויב 30ער יאָרן, ווערט אין ניו־יאָרק אויפגעלעבט דער הילפֿס־קאָמיטעט, אונטערן נאָמען „פאַרייניקטער אסטראווער הילפֿס־קאָמיטעט“. צו יענער צייט האָבן דאָרט אַנטויל גענומען אַלע אסטראווער אַרגאַניזאַציעס, ווי די 2 אַרבעטער־רינג ברענטשעס, (יינגע און אַלטע), די אסטראווער שוהל און דער אָרדן ברענטש. ביז דער מלחמה האָבן מיר געשטיצט די אינסטיטוציעס אין אסטראווע, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, און די דייטשן האָבן אַקופירט פוילן, האָבן מיר גאַרנישט געקענט טון פאַר אסטראווע און די הילפֿס אַרבעט איז אַפּגעשטעלט געוואָרן. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך געקאַנט פאַרבונדן מיט אסטראווער איז די אַרבעט באַנייט געוואָרן מיט מער שוונג. מיר האָבן געשאַפֿן און געשיקט געלט, פעקלעך מיט עסנוואַרג און קליידער אין די ד. פ. לאַגערן, וווּ אַסטראווער האָבן זיך געפונען.

אין ישראל איז אונדזער הילפֿס אַרבעט פאַרברייטערט געוואָרן, ביז ס'איז געוואָרן דער איינציקער פּלאַץ צו העלפֿן אסטראווער. אָבער אַ סך אסטראווער אין אמעריקע טראַכטן, אַז ווי נאָר מען דערגרייכט דאָס צוגעזאַגטע לאַנד, איז שוין נישט נויטיק קיין הילף. דער פאַקט, וואָס עטלעכע אַקטיווע טוער זענען געשטאַרבן און אַנדערע האָבן זיך אַפּגעקילט, האָט זיך אַפּגעשוואַכט די אַרבעט פון קאָמיטעט.

עס האָט זיך געשאַפֿן אַ קליינער פרויען קאָמיטעט, אַ מין „הילפֿס־פאַריין“ זיי האָבן געשיקט אינדיוידועלע הילף צו אסטראווער אין ישראל. נאָכדעם, ווי די הויפּט־טוערין זייערע, אסתר ראטענבערג איז געשטאַרבן, האָבן זיי אויך אויפגעהערט פאַרצוועצן

די אַרבעט און דער אסטראווער קאָמיטעט אין ניריאָרק איז כמעט ווי אַראָפּ פון דער אַרענע...

עס איז געבליבן: אסטראווער-גראַיעווער הילפס-פאַריין פון געוועזענעם אינט. אַרדן, זייער אַרבעט איז אַ מין פראטערנאלע הילף. זיי האָבן 60 מיטגלידער; מיט זייערע פרויען — ביז 100. זיי העלפן אַנדערע ראַדיקאַלע אַרגאַניזאַציעס (אַפילו נישט יידישע) דער ראובן בריינין קליניק אין תל-אביב, איז אויסגעבויט געוואָרן דורך דעם אינט. אַרבעטער אַרדן. היינט, אַ דאַנק עטלעכע ניי-געקומענע אסטראווער, זענען מיר ווידער פאַרייניקט אין אַ לאַנדסמאַנשאַפט און מיר וועקן אויף די מידע און אַנטשלאָפענע לאַנדסלייט.

וואָס איז געדענקט פון אסטראווער

אין 1915—1916 ווען די דייטשע אקופאַנטן זענען געווען אין אסטראווע, האָט זיך גענומען רירן אַ ביסעלע אין יידיש-געזעלשאַפטלעכן לעבן. ספּעציעל די בונדישע אַרגאַניזאַציע, אונטער דער אַנפירונג פון יצחק אהרן סיגער. דער „בונד“ פלעגט צושיקן די וואַכנשריפט „לעבנס-פראַגן“ צו די חברים און סימפּאטיקער פון „בונד“.

אין 1918 האָט דער „בונד“ שוין געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל און די בונדישע אַרבעט איז נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן.

נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה האָבן פוילישע לעגיאָנערן אַרויסגעטריבן די דייטשן און פאַר די פּאָליאַקן איז געקומען פרייהייט אין שטעטל. ביז דער גרינדונג פון דער מלוכה איז געשאַפן געוואָרן אַ מיליץ פון פ. פ. ס. די אַרבעטער פון די אסטראווער טאַרטאַקן, פאַבריקן און וואַרשטאַטן האָבן געפאָדערט אַן 8 שעה'דיקן אַרבעטסטאַג.

אקטיוויסטן פון געזעלשאַפט. אונטער-קורסן לינקע פוילי-ציון. — אסטראווי-מאז. 1929.

פון ווארשע איז אַראָפּגעקומען דער בונדישער טוער לוריע. (נישט לאַנג צוריק־געקומען פון סיבירער פאַרשיקונג). ער האָט אַרגאַניזירט אַ פּראָפּעסאַנעלן פאַריין פון יידישע אַרבעטער. אַלע פאַך־גרופּעס זענען געווען אָנגעשלאָסן אין דעם פּראָפּ.פאַריין. דער לאַקאַל פאַרן פאַריין איז געדונגען געוואָרן ערגעץ אונטער דער שטאָט ביי אַ קריסטין. דורכגיינענדיק דורך דער פּויערטעס שטובן צום פאַריינס־צימער האָט זיך געשפּירט פון דער קיך אַ מין „פרעמדער“ ריח וואָס די יידישע אַרבעטער האָבן נישט געקאַנט פאַרטראָגן...

דערנאָך איז געקומען אַ בונדישער טוער ארנאלד, ער האָט אַרגאַניזירט די שלאָסער, שמידן און בלעכער. ווען אַ קליינע, שוין אַ ביסל לינק געשטימטע גרופּע (צווישן זיי אויך איך) האָט נישט געוואָלט, אַז דער „בונד“ זאָל אַלץ קאָנטראָלירן, האָט דער בונדישער טוער ארנאלד, גערופן די פּוילישע מעטאַל־אַרבעטער אין אסטראווע זיי זאָלן שטימען פאַר אים, אַזוי אַרום איז ער געבליבן דער פירער פון „בונד“. צו יענער צייט איז אויך אַנטשטאַנען אַ שטאַרקע גרופּע פון לינקע „פּועל־ציון“. און „פאַרייניקטע“.

איך געדענק בעת דעם גרויסן מיטינג וועגן 8 שעה־דיקן אַרבעטס־טאָג, בין איך אַרומגעלאָפּן איבער יידישע וואַרשטאָטן און גערופן די אַרבעטער צו דער פאַרזאַמלונג. אין 1920 קומען די באַלשעוויקעס אַריין קיין אסטראווע. זיי זענען געווען נישט מער ווי 2 וואָכן, אָבער די ראַדיקאַלע יידישע יוגנט און אַ טייל פּאָליאַקן, האָבן אָנגעהויבן אַנפירן מיט דער פּאָליציי און פאַרנומען אַמטן אין מאַגיסטראַט. די רויטע אַרמיי איז דערצו מסכים געווען. ווען זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן פון אסטראווע, זענען הונדערטער יידישע יונגעלייט, צוליב מורא פאַר די פּאָליאַקן, מיטגעלאָפּן. דערנאָך האָבן פיל אַנטיסעמיטן און אויך יידישע אַוואַנטוריסטן שאַנטאַזשירט די לינקע, דראַענדיק מיט מסירה.

מען האָט געשלעפט יינגע און אַפילו עלטערע יידן פון די שטובן. זיי איינגעזעצט אין תּפּיסה און געשלאָגן. די פּוילישע מאַכט אין אסטראווע האָט אַלע יידן באַטראַכט ווי באַלשעוויקעס.

צווישן די אַנטלויפנדיקע מיט די יינגעלייט פון אסטראווע איז אויך געווען מיין ברודער שייע פריד. ער איז קוים אַלט געווען 14 יאָר. אַלע האָבן אים גערופן „דער יינגסטער רעוואָלוציאָנער“.

אַלע זענען געכאַפּט געוואָרן ביי דער שטאָט זעמבראווע און צוריק געבראַכט געוואָרן קיין אסטראווע, צווישן זיי אויך מיין ברודער. אין 24—1923 האָט ער דורכגע־שמוגלט די גרעניץ קיין רוסלאַנד. אין מינסק האָט ער גראַדואירט אַלס לערער, אָבער נישט געוואָלט אָנעמען קיין פּאַסטן, מסתמא, ווייל זיין טאַטנס מלמדות איז אים געלעגן אין די ביינער... ער איז אַוועק קיין לענינגראַד און געאַרבעט אין אַ פאַבריק. די לעצטע ידיעות פון אים זענען געווען אין 1939.

געבורט און טעטיקייט פון פארייניקטן אסטראווער רעליף-קאמיטעט אין ניו-יארק

איבערבליק פאר'ן יאר 1937 פון הערשל פרידקעס

מיט'ן אנהויב פון 1937 ווערט דאס אמעריקאנער יידנטום אלארמירט וועגן דער קאמאסטראפאלער לאגע פון די איבער דריי מיליאן יידן אין פוילן, וועלכע עס קומט אויסצושטיין עקאנאמישע און פאליטישע פארפאלגונגען. דער אנטיסעמיטיזם ווערט וואס א טאג אלץ גרויזאמער. די צעיושעטע כוליאנעס באנוגענען זיך נישט בלויז מיט באיקאט אויף יידישע קרעמער, האנדווערקער און פראפעסיאנאלן, נאר פירן דורך פלאנמעסיקע בלוטיקע פאגראמען אין א ריי שטעט און שטעטלעך, ווי ווילנע, בריסק, פשיטיק, טשיזשעוו, אסטראו און אנדערע.

די לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע ווערן אויפגעטרייסלט וועגן דער שרעקלעכער לאגע פון זייערע ברידער אויף יענער זייט ים און דערפילן אז דרינגענדע הילף מוז גלייך ארגאניזירט ווערן. עס פעלט די קראפט וועלכע זאל זיך שטעלן אין שפיץ פון אן אלגעמיינער הילפססאקציע פאר'ן גאנצן פוילישן יידנטום און דערפאר ווערט די ארבעט ארגאניזירט באזונדער פון יעדער לאנדסמאנשאפט איבער'ן לאנד און ספעציעל גאר אקטיוו אין ניו-יארק.

די געזעלשאפטלעכע טוער פון די אסטראווער ארגאניזאציעס שטייען אויך נישט אפ, און אין פעברואר 1937 ווערט געשאפן דער פארייניקטער אסטראווער רעליף קאמיטעט אין וועלכן עס גייען אריין פארשטייער פון יעדער ריכטונג.

איין 14טן מערץ וועט צונויפגערופן דער ערשטער מאסן מיטינג פון די אסטראווער לאנדסלייט און נישט קוקנדיק אויפ'ן שלאקס-רעגן קומען זיך צונויף ארום 150 פערזאנן. ס'ווערט פאר זיי געשילדערט די טרויעריקע לאגע פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין אסטראווע און דער פלאן פאר א הילפס-אקציע ווערט איינשטימיק אנגענומען. די פארזאמלטע ענטפערן גלייך אויף אן אפיל מיט 250 דאלאר. דער גרונטשטיין ווערט געלייגט און דער קאמיטעט טרעט צו צו רעגולערער ארבעט.

דורך בריוו אויסטויש שטעלט מען זיך אין פארבינדונג מיט אסטראווע וועגן שאפן דארט א פארטיילונגס-קאמיטעט אין וועלכן עס זאלן אריין פארשטייער פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אזא קאמיטעט ווערט דארט געשאפן, און ווערט גוטגעהייסן פון אונדזער רעליף קאמיטעט.

אויך געלינגט אונדז זיך צו פארשטענדיקן מיט אסטראווער לאנדסלייט אין א רייע שטעט איבער'ן לאנד, ווי טשיקאגא, דעטראיט, הארטפארד, וועגן שאפן געמיינזאם אדער באזונדער פינאנציעלע הילף פאר אסטראווע.

אין משך פון זיין איין יאריקער עקזיסטענץ האט דער קאמיטעט דורכגעפירט פינאנציעלע אקציעס מיט א הכנסה פון 1,200 דאלאר אויף פאלגענדן אופן:
אפילס ביי מאסן מיטינגען, באל אין מאי חודש, זאמלונגען ביי לאנדסלייט, 10 סענטי-קער ראפלי-פארקויף און הויז פארטי בייפריינט טאנדעטער.

דירעקטע הילף קיין אסטראווע איז איבערגעשיקט געווארן די סומע פון 1000 דאלאר, וועלכע איז דארט פארטיילט געווארן דורכ'ן ארטיקן קאמיטעט צו פארשידענע הילפס-אינסטיטוציעס, ווי „לינט הצדק", בית יתומים", „גמילת חסדים" קאסע, שולן און אויך צו הונדערטער נויטלידענדיקע פאמיליעס אין פארם פון אינדיווידועלער שטיצע.
עס דארף באמערקט ווערן אז די סומע פון טויזנט דאלאר איז א נישטיקע פאר א

שטאַט ווי אסטראווע אין פאַרגלייך מיט דער הערשענדיקער נויט און פאַראַרימקייט פון דער באַפעלקערונג. אַלס רעזולטאַט דערפון זענען מיטגלידער פון קאָמיטעט און פּריוואַטע כּערזאָנען אַלאַרמירט געוואָרן דורך בריוו פון קרובים און אַרגאַניזאַציעס אַז אונדזער הילף האָט זיי נישט דערגרייכט.

אויף די זיצונגען פון קאָמיטעט איז לעצטנס ערנסט באַהאַנדלט געוואָרן די פּראָגע פון שאַפן אַ שטענדיקן מיטגלידערשאַפט פון אסטראווער לאַנדסלייט מיט אַ יערלעכן אַפּצאַל. וואָס וואָלט געשאַפן אַ געזונטן פינאַנציעלן באַדן פאַרן הילפס-קאָמיטעט. די ווערבירונגס אַקציע איבער גרויס ניו-יאָרק פּאָדערט אָבער אַ גוט אַרגאַניזירטע און פּלאַנמעסיקע טעטיקייט וועלכע דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אַנצוהויבן אינטענסיוו ביים היינטיקן באַל, און פאַרזעצן איר אין פּראָגראַם פון זייער ווייטערדיקער טעטיקייט. דער קאָמיטעט האָפט אַז ער וועט קריגן די פולע אונטערשטיצונג פון דער גרויסער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט און וועט אין משך פון צווייטן יאָר טעטיקייט קאָנען דורכפירן אַ מער דערפאַלגרייכע הילפס-אַקציע לטובת אונדזערע ברידער און שוועסטער אין דער אַלטער היים.

פאראייניקטער אסטראווער הילפס-קאמיטעט

געגרינדעט אין מאַרש 1937

צוזאַמענגעשטעלט פון פּאָלגענדיקע אַרגאַניזאַציעס אין ניו-יאָרק:

1. חברה „בקש שלום" אנשי אסטראו.
2. אסטראווער יאנג מענס ברענטש 536 ארבייטער רינג.
3. אסטראווער ברענטש 56, אינט. ארבעטער ארדן.
4. אסטראווער ברענטש 68 ארבעטער רינג.

בעאמטע פון קאמיטעט:

מַעם ליבנאטט — פּרוזיצער
ש. טאנדעטער — קאַסיר
מ. וואלבערג — פּראָטאַקאָל סעקרעטאַר
א. י. טאפּעל — פינאַנס סעקרעטאַר
מאַקס סטוטשיין — קאַרעספּאָנדינג סעק.

מיטגלידער פון עקזעקוטיווע:

י. כרוסט	מ. אשינסקי
י. לעווער	בלום
ה. פרידקעס	מ. גורעוויטש
י. פינקעלשטיין	א. גאלדשטיין
מ. פריד	י. האפמאן
י. קאהן	מ.רס. טייטשער
מ. ריטשמאן	מ.רס. טאנדעטער
סעם קאסקאוויץ	ג. יאלאן

פאַרטיילונגס-קאמיטעט אין אסטראווע:

י. פאדבילעוויטש	משה ראף — פּאַרוזיצער
משה פאקשיווע	הירש חיים דעפּעל — קאַסיר
אלי קאסאווער	מ. בורשטיין — סעקרעטאַר

מאקס סטוטשין

א וויכטיקער פראבלעם שטייט פאר אונדז

פאר די פילע יארן זייענדיק טעטיק אויף דעם געביט פון הילפס ארבעט, און ספעציעל צו העלפן אונדזער שטאט אסטראווע, וווּ די נויט איז לעצטנס געווארן אזוי שרעקליך, איז מיר און אונדז אלע גוט באקאנט אז דער אסטראווער רעליעף טוט אלעס מעגליכעס צו לינדערן די נויט פון די ליידענדע אין אסטראווע. עס ווערט געשיקט פון צייט צו צייט הילף, וועלכע יעדער איינער פון די אסטראווער ליידענדע ווערט געשטיצט, אבער די אייגענע פראגע בלייבט אלץ: וואס טוט מען מיט די יתומים וועלכע קאנען נישט ווארטן, נאר מוזן האבן א שטיקל ברויט יעדן טאג און א דאך איבערן קאפ, ווייל זייערע פערזאנלעכע זענען פון זיי אוועקגענומען געווארן, און זייער עקזיסטענץ איז נאר אפהענגיק דורך דער גוטערציקייט פון פרעמדע מענטשן. אפעלירט צו אונדז דער פרעזידענט פון בית יתומים משה ראף. ווילט איר עפעס שאפן קאנסטרוקטיוועס? אזעלכעס וואס זאל פאראייביקן די ארבעט פון די אמעריקאנער לאנדסלייט, העלפט אונדז שאפן א שטענדיקע היים פאר די יתומים, וועלכע זענען געשטראפט געווארן און זענען געבליבן אן א היים. דער אסטראווער רעליף נעמט זיך די אויפגאבע צו שאפן א פאנד פאר דעם צוועק און מיר אפעלירן צו יעדן אסטראווער לאנדסמאן אונדז מיטצוהעלפן אין דער ארבעט, און מיט אייער הילף וועט אונדזער ארבעט געקרוינט ווערן מיט ערפאלג.

"צענטאס"

געזעלשאפט פאר
קינדער און יוגנט
שין אין אסטראווע

*

א גרופע קינדער
מיטן פארויזער
משה ראף.

לאנדסמאן צו הילף פון מענדל פיינציג

קלאר איז דער הימל,	עס טראגט זיך פון הייזל	קיין דאקטאר, קיין מעדיצין,
פראסטיק די נאכט,	א שטילער געוויין,	קיין ברויט, קיין קוילן,
איבער פינצטערע חורבות	א מאמע נעבן א קינד,	קיין פרייד, קיין האפנונג
די לבנה וואכט.	וואכט דארט אליין.	פאר איר קינד אין פוילן...
דורך א פארפרוירן פענצטער	עס באנקט א נשמה,	אסטראווער, לאנדסמאן,
מיט שמאטעס פארשטעקט,	א לעבן פארשוונדט	פארנעם איר געוויין!
ווי אן אויג פון א טויטן	די ארימע מאמע	ראטעווע מאמע און קינד
א פייערל שרעקט.	וויינט איבער'ן קינד...	פון אונטערגיין!

אויפרוף צו די אסטראווער לאנדסלייט!

פעם ליבגאט, טשערמאן

א ביטערע און פינצטערע צייט לעבן יעצט איבער אונדזערע ברידער און שוועסטער אין פוילן. ווער פון אונדז לייענט עס נישט די באריכטן אין דער פרעסע וועגן זייער שוידערליכער לאגע? עלענדע, הילפלאזע, בארובטע פון זייערע מענטשלעכע רעכט אויף אלע געביטן פון לעבן — סיי עקאנאמיש, סיי פאליטיש. די אלטע קוואלן פון פרנסות האט מען פון זיי ארויסגעריסן און קיין נייע לאזט מען זיי נישט זוכן. פארארימט זענען זיי געווארן ביז אזא שטופע, אז נישט נאר קיין מאלאצייט, נאר קיין שטיקל ברויט האט מען נישט מיט וואס צו קויפן — שוין אפגערעדט וועגן קליידונג.

סקעלעטן, שאטנס פון מענטשן דרייען זיך ארום אן אן אויסזיכט אויפן מארגן. קיין שטראלט ליכט קען זיך נישט דורכרייסן דורך די פינצטערע כמארעס וואס טראגן זיך ווילד און ביז איבער זייערע האריזאנטן און שרעקן זיי מיט אן אומגעהערטער פרעכהייט און א טיילוואנישן געלעכטער — זיי אומצוברענגען און פארניכטן.

יא, טייערע לאנדסלייט! דאס איז גארנישט איבערטריבן. דער פוילישער „יאסנע-וועלמאזשנער פאן" מיט זיין כאראקטעריסטישער גאווה, וואס פרעטענדירט צו זיין דער פאנען-טרעגער און אייראפעישער ציוויליזאציע, שעמט זיך נישט צו ארגאניזירן און דורכפירן בלוטיקע פאגראמען אויף אונדזערע ברידער און שוועסטער לויטן נוסח פון צארישן רוסלאנד. אויב עמיצער פון די יידן וואגט צו שטעלן עפעס א ווידערשטאנד אין ווארט אדער טאט, ווערט ער פארשיקט דערפאר אין טורמע מיטן תירוץ אז ער איז ארויסגעטרעטן קעגן דער מלוכה.

דאס בלוט אין די אדערן פון יעדן ארענטלעכן מענטשן ווערט פארגליווערט לייענענדיק די נייעס. ס'איז גארנישטאזא גרויסער דיכטער וואס זאל קאנען שילדערן אלע אונדזערע געמיט אויפבריוונגען, נאכדעם ווי מיר לייענען טאג איין און טאג אויס אזעלכע שוידערלעכע פאקטן פון פוילישן גהינאם. פאר אונדז אלעמען איז קלאר דער שרעקלעכער ווילן פון „יאסנע וועלמאזשנעס פאן" אויסצהונגען די דריי און א האלב מיליאן יידישע נפשות ביזן טויט. צי וועלן זיי קאנען פארווירקלעכן זייער בעסטיאלישן ווילן איז אן אנדער פראגע. דער ראד פון דער מענטשלעכער געשיכטע ווייכט אמאל אפ פון זיין נארמאלן גאנג דורך גרויסע שטערערישע קרעפטן. ער גיט זיך אבער שפעטער אזא אימפעטיקן ריס אז אלע שטערער אין זיין נארמאלן וועג ווערן צעריבן און צעמאלן אויף שטויב. ס'בלייבט פון זיי נישט מער ווי א שלעכטער גערוך אין דער געשיכטע. דערווייל אבער וואס טוט מען? קאנען מיר טאקע זיצן מיט פארלייגטע הענט און אפקומען בלויז מיט א זיפץ איבערן גורל פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין פוילן? דאס אמעריקאנער יידנטום, אן אונטערשיד פון ריכטונג און פארטיי, האט באשלאסן אז ניין, און זיך אריינזארגן אין דער הייליקער מענטשלעכער ארבעט פאר שנעלער הילף פאר'ן פוילישן יידנטום. מיר אסטראווער לאנדסלייט האבן זיך אויפגארייניקט אין איין גרויסער אקציע פאר שטיצן אונדזערע נויטליידנדיקע ברידער און שוועסטער אין דער אלטער היים.

אסטראווער לאנדסלייט און פריינט! העלפט אונדז דורכפירן אונדזער ארבעט צום געווננטשטן דערפאלג, גיט אונדז אייער הילף און קאפאפעראציע, שליסט זיך אן אלס שטענדיקע מיטגלידער פון דעם פארייניקטן רעליף-קאמיטעט און העלפט מיט דעם אייערע ברידער און שוועסטער פון אונטערגאנג.

פארייניקטער אסטראווער רעליף-קאמיטעט

ב א ר

אין משך פון זיין 15 יעריקער טעטיקייט
 לטובת אסטראווער
 (פון משה יצחק מאפעל)

יאָר	געזאַמלט אין דאָלאַר	אויסגעגעבן אין דאָלאַר	פ א ר י י ל ט
1937	1527.52	458.52	אין אסטראווער
1938	1965.12	809.78	לינת הצדק, בית יתומים, און שטיצע אויף פסח
1939	1101.90	310.53	— — —
1940	391.80	74.40	אין אסטראווער, — ווילנא, — קאוונע
1945	2778.00	363.98	צום יידיש פוילישן פערבאָנד
1946	11322.00	2782.40	צו הפועל המזרחי פאַר אסטראווער יתומים
"	—	—	אין תל-אביב
"	—	—	אין שאַנכאי
"	—	—	צום יידיש פוילישן פאַרבאָנד
"	—	—	צו אסטראווער אין פוילן
1947	3302.76	1314.34	אין פוילן צו אסטראווער
"	—	—	אין פאַריז
"	—	—	צו ניי געקומענע אסטראווער
"	—	—	אין תל-אביב
1948	4438.95	1394.79	אין תל-אביב
"	—	—	אין אַמעריקע
"	—	—	צו אַריבער ברענגען פאַמיליעס
"	—	—	צו הגנה
"	—	—	אין פאַריז
"	—	—	תל-אביב (ליי-קאָסע)
1949	3918.00	1519.38	יונייטעד דזשואיש אָפיל
"	296.00	—	תל-אביב (ליי קאָסע)
"	—	—	צו אַ אסטראווער קראנקער פרוי
1950	219.00	240.35	תל-אביב (ליי קאָסע)
"	—	—	צו יחידים
1951	1782.00	30.00	תל-אביב (ליי קאָסע)
"	—	—	צו יחידים
1952	—	—	תל-אביב (ליי קאָסע)
"	—	—	צו יחידים
33043.05		9298.47	

געשאַפן 23744.58
 פאַרטיילט 23718.85

געבליבן און איבערגעגעבן צום
 יעצטיקן קאמיטעט 25.73

י כ ט

פון אסטראווער רעליף-קאמיטעט אין ניו-יאָרק

הילפבאדערפטיקע.

געווי. פינאַנץ-סקרעטאַר)

קליידער און שפייז		געלט	
		1069.00	—
37.74	איבערגעשיקט קליידער אין אסטראווע	837.10	—
—	" " "	604.25	—
—	" " "	215.00	—
115.30	שפייז פעקלעך אין אסטראווע (1945)	300.00	—
1648.77		—	400.00
	קליידער און שפייז	—	310.00
		—	25.00
		—	300.00
350.00	פעקלעך דורך "CAR" (1946)	1985.00	950.00
		—	850.00
1350.00	פעקלעך דורך "CAR"	—	150.00
		—	75.00
1381.78	פסח פעקלעך (1947)	1255.00	180.00
		—	255.00
25.00	מעדיצין	—	150.00
		—	100.00
		—	300.00
		—	500.00
2095.31	פסח פראדוקטן (1948)	2805.00	1500.00
		—	1000.00
		—	3900.00
59.60	מעדיצין (1949)	5000.00	100.00
7063.50		—	450.00
		550.00	100.00
		—	1100.00
33043.05	סך-הכל געשאפענעם געלט	1130.00	30.00
	פארשידענע אויסגאבען אין אַרטיקלען	—	800.00
9298.47	ביים שאַפן די סומע	905.00	105.00
23744.58	געבליבן רווח	16655.35	
		16655.35	פאַרטיילט געלט
		7063.50	פראדוקטן שפייז
		23718.85	

א. מ. ארזשצער
ניו-יאָרק

אסטראווער לאנדסמאנדשאפט און פאריינען אין אמעריקע

(סעקרעטאר פון דער אסטראווער לאנדסמאנדשאפט אין ניו-יארק)

ווען דער ערשטער אסטראווער איז געפאָרן אָדער „געלאָפֿן“ קיין אמעריקע איז זיך שווער פֿאַרצושטעלן. צווישן די, וואָס זענען געלאָפֿן פון פּאָגראַמען, נויט און רעכט־לאַזיקייט אונטער דעם רוסישן צאָר, זענען זיכער געווען אויך אסטראווער. מען טרעפט נאָך היינט עלטערע יידן פון אסטראווע וואָס זענען 40—50 יאָר אין אמעריקע.

ווי אַלע ערשטע אימיגראַנטן, האָבן זיי געמוזט דורכגיין „קאַלטס“ און „וואַרימס“ אין דער נייער מדינה. אַ טייל, וואָס האָט זיך נישט באַוויזן צו אַקלימאַטיזירן און איינלעבן מיט דער שווערער אַרבעט אין שוויץ־פאַבריקן, אָדער דאָס דאַרטיקע יידישע לעבן איז זיי נישט געווען צום האַרצן — זענען צוריקגעפאָרן. ס'זענען אויך באַקאַנט אַזעלכע אַנטישטע צווישן אסטראווער.

אסטראווער בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן נישט געפונען קיין פּלאַץ צו מאַכן אַ לעבן פון אַרבעט און האַנדל אין אסטראווע, זענען געקומען קיין אמעריקע מיט אַ ווילן צו פאַרברייבן. האָבן זיי צו ביסלעך אָנגעהויבן אַראָפּנעמען זייערע פאַמיליעס און נאָענטע אין אמעריקע, ספּעציעל אין ניו-יאָרק, וווּ עס איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסער יידישער ישוב.

מען האָט געאַרבעט אין שניידער־פאַבריקן, ביי היטלען, ביי סטאַלעריי; מען האָט זיך פאַרנומען מיט פעדלעריי. מען האָט אַראָפּגעברענגט ווייב און קינד אָדער כלה, און מען האָט אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו אַ באַקאַנטן, אָן אייגענעם פון שטעטל; צוגעוויזן וווּ צו שטעלן די ערשטע טריט אין דער גרויסער, רייכער מדינה מיט אַזאַ פאַרשידן מענטשן־מאַטעריאַל פון אַלע פעלקער, און בליץ־שנעלן טעמפּאָ פון וואָס און אויפבויע.

אין אַזאַ פרעמדער וועלט מיט אַ האַרטער פרעמדער שפּראַך און פרעמדע מנהגים, איז צום בעסטן, ווען מען איז צווישן אייגענע און נאָענטע; ווען מען טרעפט אַ ביסל היימישקייט פון דער היים, מיט אַזויפיל טויזנטער פאַרבונדענע פעדים מיט טאַטע־מאַמע און פאַמיליע, מיט חדר, תלמוד־תורה און פריינט.

אסטראווער הויבן אָן גרינדן פאַריינען און אייגענע גרופּעס אָדער זיי שאַפֿן אַ צווייג פון אסטראווער אין אַ גרויסער אָרגאַניזאַציע, וואָס נעמט אַרום פיל אַנדערע לאַנדס־לייט. דער אַרבעטער־רינג מיט צווייגן אין אַלע טיילן פון ניו-יאָרק און פּראָווינגס, האָט שוין דעמאָלט עקזיסטירט. נעמען זיך צונויף עטלעכע צענדליק אסטראווער און שאַפֿן אַ „ברענטש“, אַ מין צווייג אין דער אָרגאַניזאַציע, מיט אַ נומער 68. אַפּפּאַלונגען און בעניפּיטן האָבן זיי געהאַט ווי אַלע אַנדערע מיטגלידער פון דער אַרבעטער־רינג משפּחה. זיי האָבן געוואָלט האָבן אַ ווינקל פאַר זיך, וווּ מען זאָל דערמאָנען זייער שטאַט און ברענגען נייעס פון אייגענע.

די אַרבעטער, די אסטראווער לאַנדסלייט, וועלכע זענען אַריין אין אַרבעטער־רינג, זענען געווען אַ מערהייט מיט ראַדיקאַלע און סאָציאַליסטישע איבערצייגונגען. צו יענער צייט, אין יאָר 1906, ווען די ערשטע 50 אסטראווער האָבן זיך פאַרייניקט אין איין ברענטש,

איז דער אַרבעטער־רינג אַלס, אַ זעלכער, געווען אַ ראַדיקאַלע אינסטיטוציע מיט סאַציאַליסטישע פּראָגראַמען.

דערנאָך זענען די אסטראווער אויסגעוואַקסן צו אַ צאָל פון העכער 100 מיטגלידער, און צווישן זיי, אַפילו אַמעריקאַנער געבוירענע, וועלכע האָבן זיך גוט געפילט צו קומען אויף אַ מיטינג פון אסטראווער, ווו טאַטע־מאַמע, אָדער גאָר נאָענטע משפּחה־מיטגלידער האָבן אָנגעהערט. זיי פלעגן זיך פאַרנעמען מיט קולטורעלע טעטיקייטן, איינאַרדענען פאַרוויילונגען, שטיצן היימישע א. א. וו.

קומען יונגע מענטשן פון אסטראווער און ווילן עפעס נישט בלייבן מיט די עלטערע, גרינדן זיי נאָך אַ ברענטש אין אַרבעטער־רינג, מיט אַ נומער 536. אין יאָר 1910 איז שוין דער אַרבעטער־רינג געווען מער פונאַנדערגעוואַקסן, און פון אָנהויב פון 25 מיטגלידער וואַקסן ביז נאָכפֿע 2 הונדערט; זיי ברענגען שוין אַריין קליינע ביזנעס־לייט, ווייל דער אַרבעטער־רינג ווערט בכלל אָנגעפילט פון מער און מער קליינע אונטערנעמער.

דער „יאַנג־מענס־ברענטש“ האָט שוין ביז 30 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע; מען הערט שוין דאָרט רעדן ענגליש; זיי פאַרנעמען זיך אויך מיט איינאַרדענען לעקציעס, שטיצן היימישע לאַנדסלייט אין יידישע אינסטיטוציעס.

זענען ווידער דאָ אַנדערע אסטראווער, וואָס ווילן שאַפן עפעס „פאַר זיך“. צוזאַמען מיט אונדזערע שכנים פון דער אַלטער היים, (פון שטעטל זאראמב) אָרגאַניזירן זיי אין יאָר 1930 אַ ברענטש אין אַרבעטער־רינג, פון אסטראווער, — זאָרעמבער און גראיעווער, מיט 19 מיטגלידער. די צאָל האָט זיך שנעל צעוואַקסן ביז 265. זיי האָבן שוין אויך געהאַט אַ ביסל אַמעריקאַנער געבוירענע אַרבעטער, געשעפּטסלייט און פּראָפּעסיאָנאַלן.

האָבן אויך פרויען אין יאָר 1938 אָנגעהויבן זיך פאַרייניקן אין אַ „ליידיס אויקזילערי“ (פּרייען הילף) אָנהויבנדיק מיט 25 מיטגלידעריןס און גענומען וואַקסן. זיי זענען געוועןס־רוב הויז־פרויען, וועלכע זענען נישט געאָנגען צו קיין אַרבעטן. און זייער אויפגאַבע איז אויך געלעגן העלפן לאַנדסלייט. צווישן זיי איז אָבער געווען אַ גרויסער פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע (אָדער דערציגענע אין אַמעריקע) האָבן זיי זיך אָנגעהויבן „שעמען“ מיט יידיש און זייערע מיטינגען געפירט אין ענגליש. פון דער אַנדערער זייט, זענען ווידער געווען לאַנדסלייט וואָס האָבן געפילט אַ באַדערפעניש נאָך רעליגיעזע טראַדיציעס.

אמת. אסטראווער חסידים פון גערער שטיבל, פון אמשינאווער און אלעקסאַנדערער, אָדער אַפילו סטריקאווער — האָט מען נאָך אַלץ נישט געזען אין די ניריאַרקער שניידער־פאַבריקן, אָבער טייל פּרומע יידן האָבן זיך דאָן איינגעבריגערט אין דער יידישער איסט־סייד, און זיי האָבן נישט געוואָלט זיך טרעפן אין אַרבעטער־רינג, נאָר דווקא אין אַן אייגענער שול.

האָבן אסטראווער יידן אָפּגעקויפט אַ שול און אַרויסגעשטעלט דעם נאָמען: „חברה בקש שלום אנשי אסטראווער“ און צענדליקער יאָרן איז די שול געווען אַ צוציאונגס־פּלאַץ פאַר יידן וואָס דאַוונען נאָך אָדער האָבן אַ געווינהייט דערביי צוויין.

איז געווען אַן אייגענער רב, מיט פרעזידענטן און וויצע־פרעזידענטן; דירעקטאָרן מיט גבאים פון חברה משניות, און ביי דער שול האָט זיך געשאַפן אַ פּרייען־קאָמיטעט, וואָס האָט באַווירן צו העלפן לאַנדסלייט נישט ערגער ווי אַנדערע פּרייען־קאָמיטעטן מחוץ דער שול.

די אסטראווער אין אמעריקע, וועלכע זענען זיך צעוואקסן אין ברענטשעס ביים ארבעטער־רינג, ביים אינטערנאציאנאלן ארבעטער־ארדן (א לינקע ארגאניזאציע) און פרויען־פאריינען אין ניו־יארק, שיקאגא, אקספארד א. אַנד. פראַווינץ־שטעט זענען פלוצעם בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אָפּגעריסן געוואָרן פון דער אַלטער היים, און נישט געוואוסט וואָס מיט זייערע טאַטע־מאַמע, זיידע־באבע, און משפּחה מענטשן איז פאָרגע־קומען.

אַבער באַלד ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט, זענען די אסטראווער נישט אָפּגעשטאַנען פון די הונדערטער אַנדערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין אמעריקע; זיי האָבן געשאַפן אַ פאַרייניקטן הילפ־סאָמייטעט און זיך געשטעלט צו דער אַרבעט צו העלפן לינדערן די נויט פון די רעשטלעך אסטראווער, דער עיקר אין די יאָרן 1945—1950. ווער עס האָט דורכגעלייענט די בריוו פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאַליע און נידערשלעזיע, וווּ הונדערטער אסטראווער יתומים, אַלטע לייט, אלמנות האָבן זיך געפונען; ווער עס האָט איבערגעלייענט דעם בלוטיקן געשריי פון פאַרפייניקטע און קראַנקע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געבעטן הילף — דער קאָן פאַרשטיין וואָס פאַראַ פראַבלעם דער קאָמייטעט פון אַלע אסטראווער אַרגאניזאַציעס, מיט יחיאל כרוסט אין דער שפיץ, האָבן פאַר זיך געהאַט צו לייזן.

די אסטראווער לאַנדסלייט אין אמעריקע האָבן געשיקט הילף און טרייסט צו די רעשטלעך לעבן־געבליבענע. די אסטראווער האָבן פאַרלאָזט די לאַגערן צו פאַרן קיין ארץ־ישראל און וווּ מען האָט זיי נאָר אַריינגעלאָזט. אויך פון פוילן זענען לעצטנס אַרויס כמעט אַלע אסטראווער.

אַנהויב פופציקער יאָרן איז פון אַלע אסטראווער אַרגאניזאַציעס ביים אַרבעטער־רינג, אַרבעטער־ארדן און אסטראווער שול פאַרבליבן זייער ווייניק פון דער אויפלעבונג און הילפ־סאָמייטעט פון באַלד נאָך דער מלחמה. נישט מען האָט אַרגאניזירט צו קויפן ישראל־באַנדס און העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין ישראל, און נישט מען האָט געפירט קולטורעלע אַרבעט, וואָס זאָלן צוגעבן חשיבות די אסטראווער לאַנדסלייט אין אמעריקע. דער רוב געוועזענע אַקטיווע טוער האָבן זיך געוואַקלט, צי עס איז נויטיק אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך און דערמיט שטעלן אַ ווירדיקע מצבה די אומגעקומענע און פאַרפייניקטע אסטראווער לאַנדסלייט. עטלעכע, צוזאַמען מיט דעם פאַרשטאַרבנעם שרייבער י. פריילעך, זענען געווען פאַר אַ יזכור־בוך (געווען אויך גלייכגילטיקע און מידע).

אַ קליינע גרופע פרויען מיט אסתר ראטענבערג אין דער שפיץ, האָבן פון צייט צו צייט געזאַמלט הילף, צו שיקן נויטבאַדערפטיקע אין ישראל.

אין 1954 האָט די זאך ווידער גענומען אויפלעבן פאַר די אסטראווער. אָנגעהויבן האָט ארטשע ראטענבערג, משה פריד, און א. מ. ארנשטיצער. צוגעשטאַנען צו דער אַרבעט זענען: חיה פאלגאן־בורלאנד, פינאנץ — סעקרעטאַר און א. האפמאן.

שפעטער, נאָכדעם ווי אסתר ראטענבערג איז געשטאַרבן און די פרויען גרופע האָט זיך שוין געהאַט צופאַלן, זענען צוגעשטאַנען צו דער אַרבעט אין קאָמייטעט: שאשקע פריידיקעס, פינאַנץ־סעקרעטאַר, מלכה ראגאז, סילוויא גאלדבערג, ראז מארגאליס, אברהם ראטענבערג, הינדע סטודניק, חיים סילווערמאן, יוסף ווענגראווסקי און אהרן בורלאנט. אַט פון די מענטשן באַשטייט היינט דער קאָמייטעט פון אסטראווער אין ניו־יאָרק.

קאמיטעט פון דער אסטראווער לאנדסמאנשאפט אין ניריאַרק אין יאר 1959.

זיצן פון רעכטס : סילויא גאלדבערג, ראון מארגאליס, חיה פאלגאן—בורלאנט, הינדע סטודניץ, ארשע ראטענבערג, מלכה ראגאז און שאשקע פרידקעס. שטייען : אהרן חופמאן, א. מ. ארזשיצער, אברהם ראטענבערג, משה פריד, חיים סילדערמאן און יוסף וועגראווסקי.

זיצן פון רעכטס: כרוסט, ביעלסקי אין שווארץ.
שטייען: ראף, שלאפמיק, ניימאן און האלצמאן.

אויסשטעלונג פון דער יידישער פרעסע אין פוילן.

א לעבעדיקער שחמט פון קינדער

יינגלעך ביים שחמט שפיל.

יחיאל כרוסט — דער טוער פאר די לאַנדסלייט. אבער ס'דארפן אויך דערמאָנט ווערן די טוער פון „פאַרייניקטן אסטראווער הילפס-קאָמיטעט מיט יחיאל כרוסט בראש, פאַר זייער הילפס-אַרבעט באלד נאָכן הורבן פון צווייטן וועלטקריג: (לויטן א"ב): אַזעלכע נעמען (לויטן א"ב) ווי רבקה בלום, יעקב גרינשפאן, משה יצחק טאפעל, סעם טאנדעטער, סעם ליבגאט, נאגאשעווער, שרה פרידמאן, משה פריד, ל. פאזנער, י. פרייליך, הירש פרידקעס און פרוי. מאַקס סטוטשין, חיה סטאן, דוש. קאהן, משה ראטענ-בערג, רעו. און מרס. ראזען, די אַלע פון „פאַרייניקטן אסטראווער הילפס-קאָמיטעט“, מיט דעם סעקרעטאַר יחיאל כרוסט אין שפיץ, האָבן דעמאָלט באַוווּזן צו לינדערן די נויט און דערמוטיקן די געפייניקטע, געליטענע און צעברעקלטע לאַנדסלייט.

שוין אין אסטראווע האָט יחיאל כרוסט באַוווּזן אַז ער איז אַ געזעלשאַפטלעך-טעטיקער מענטש. ער איז געווען פון די גרינדער פון פאַריי „בילדונג“ און צוזאַמען מיטן לערער שוואַרץ און יעקב לייזער קאהן (דער ביבליאָטעקער) געשאַפן די באַרימטע ביבליאָטעק אין אסטראווע, וואָס האָט שפעטער איינגעאַרדנט אַן אויסשטעלונג פון דער גאַנצער פוילישער פרעסע פון פוילן אין איז געעפנט געוואָרן דורכן סטאַראסטא.

יחיאל כרוסט, שלאָפּמיץ און ד"ר מאַזעסאן האָבן אָרגאַניזירט אין דער פּאָוועשענער שול אַ לעבעדיקע שאַך-פאַרטיע מיט קינדער, וועלכע האָבן זיך לויט סיגנאַלן באַוועגט ווי שאַך פיגורן. ער האָט אויך געפירט דעם געזאַנג-פאַריי „הזמיר“ אין אסטראווע — אַ מוזיקאַליש-דראַמאַטישער פאַריי מיט אַ גרופע פידל-שפילער און ביז פערציק כאַריסטן און כאַריסטינס, וועלכע פלעגן זינגען יידישע פאַלקס-לידער.

די אַלע אַרבעטן אין דער ביבליאָטעק און אין אַנדערע פאַריינען איז דעמאָלט נישט אָנגעקומען אַזוי גרינג, די מאַכט אָרגאַנען פון דער פוילישער רעפּובליק פלעגן אין די קלענערע שטעט אַרויסווייזן פיל הפקרות און סאַדיום. אין 1922 האָבן זיי פאַרמאַכט די ביבליאָטעק. ערשט אויף דער אינטערווענץ פון נח פּרילוצקי און דעפּוטאַט פאַרבשטיין האָבן זיי צוריק דערלויבט צו עפענען די ביבליאָטעק.

כרוסט האָט אויך פיל צוגעהאַלפן צום דערפאַלג פון פאַרייניקטן יידישן בלאַק אין אסטראווע (אויסער די „אגודה“) ביי דער וואַלאַאָקציע צום סיים. ווען יחיאל כרוסט איז אין די צוואַנציקער יאָרן אָנגעקומען אין אַמעריקע, האָט ער מיטגעמאַכט פיל שוועריקייטן.

ער האָט באַוווּזן צו סטימולירן אויך זיין פרוי רות, די אַמעריקאַנערין, זיך צו באַטייליקן אַקטיוו אין די הילפס-אַקציע פאַר אסטראווער לאַנדסלייט, ענטפערן אויף בריוו, זאַמלען און פאַקן פעקלעך עסנוואַרג און מלבושים, וואָס מ'האָט געהאַלטן ביי פרוי רבקה בלום און ביי כרוסטן אין געשעפט אויף דער יידישער איסט-סייד, (דערנאָך האָט מען געשיקט דורך דער אָרגאַניזאַציע „קער“ פעקלעך), ווי אויך אַפּזוכן קרובים אין אייראָפּע. ער האָט אויך רעדאַגירט אַן איינמאַליקע אויסגאַבע מיט די ערשטע ידיעות וועגן חורבן אסטראווע.

יחיאל כרוסט האָט געטון פיל ניצלעכע הילפס-אַרבעט פאַר אסטראווע

דעם דיכטער ישראל עמיאט

אויפן רוף פון דער פאַרייניקטער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק צום קבלת־פנים לכבוד דעם דיכטער ישראל עמיאט, וואָס איז איינגעאַרדנט געוואָרן אין יאַנואַר 1959 אין הענרי האדסאן האַטעל אין ניו־יאָרק, זענען געקומען פיל לאַנדסלייט, (דער רוב שוין אין אַמעריקע ביי 40 יאָר) און פיל נייע אימיגראַנטן.

דער פאַרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז גראַד געווען אַ ניי געקומענער, אַזוי צו זאָגן דער „נייטראלער“ צווישן די מידע און „פרישע“ טוער, אים גייט דער עיקר אַוואַי צו געפונען די פאַרלוירענע שטאַט מיט די לאַנדסלייט זיינע פון פוילן אין ניו־יאָרק. ביים אַנהויב פונעם צוזאַמענטרעף ווערט דורך אויפשטיין באַערט די פרי פאַרשטאַרבענע אסתר ראטענבערג, וועלכע האָט ביים לעבן פיל געטון צו העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל.

פיל פון דער אַלטער היים געדענקען נאָך גוט ישראל עמיאטן (גאלדוואסער): אַ חסידישער בחור, זיך געחברט מיט דער יונגער „אגודה“, פלעגט שטילערהייט שרייבן לידער, אַפּדרוקן אין בראַשורן, און מיטאַרבעטן אין „אגודה“־בלעטער, האָט אים די מלחמה פאַרכאַפט אין מיטן זיין שאַפן, און דער חסידישער יינגערמאַן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן ווי אַ טוער אין ביראבידזשאַן...

ישראל עמיאט, מיט לייב און לעבן אַ פאַעט, ווערט אַ פראַלעטאַרישער שרייבער און קאַרעספּאָנדענט פון יידישן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט, אין וועמענס שפיץ עס זענען געשטאַנען דער געבענטשטער רעזשיסאָר און אַרטיסט, פראַפּ. שלמה מיכאַעלעס, און דער טאַלאַנטירטער דיכטער — איציק פעפער.

ישראל עמיאט לייענט וועגן אונדזער שטאַט, ברענגט די געמיטלעכקייט פון אסט־ראווע און שילדערט היימישע טיפן. אונדזער שטאַט הויבט אָן פאַרביי שוועבן און מען הערט דאָס שושקען זיך פון אסטראווער בוימער, דער דאָרטיקער הימל און לבנה באַדעקן די קעפּ פון אַלט־איינגעזעסענע און ניי געקומענע אין אַ ניו־יאָרקער האַטעל. עס נעמט זיך אויסטיילן די ליידן פון מלחמה און רוסישע תפילות, מען דערזעט דעם פרומען בחור, וועלכער פלעגט אַזוי שטיל שפּאַצירן אין די הינטערגאַסן. יעדער איינער פון די 140 לאַנדסלייט אין זאָל הויבט אָן זען זיין געוועזענע היים און זיין וויגעלע, אַ מין בענקשאַפט און נאַענטקייט נעמט אַלע אַרום — איין אסטראווער משפּחה...

עמיאט ווערט אַרומגערינגלט פון פיל לאַנדסלייט, וועלכע ווילן וויסן מער פרטים פון רוסלאַנד. און מען קאָן זען יינגע, ניי געקומענע, וועלכע זיצן אין אַ זייט, און באַטראַכטן די טומלדיקע ניו־יאָרקער, וועמען דער גורל האָט פאַרהיטן...

א. מ. א.

י. פאפיערניקאוו

געענדיקט !

געענדיקט מיט מיין אַלטער היים, געענדיקט !
 נישטאָ קיין בריק קיין איינציקע, אויף צוריק,
 נישטאָ קיין שפור פון יידיש אסטראווע
 די היים-שטאָט, פון אַ יעדן איינעמס וויג.

נישטאָ מער קיין „שבת-יום-טובדיקע“,
 און אויך נישט די פון וואַכנדיקע שפּאַן ;
 נישטאָ, נישטאָ קיין „עמך, שער און אייזן“.
 און יאסעלעך — נאָך ווייניקער פאַראַן.

נישטאָ שוין מיינע לייבלעכע און נאָנטע,
 מיט וועמען ס'האַט מיר בלוט און פלייש געקניפט ;
 נישטאָ שוין די, וואָס כ'האַב באַקעמפט מיט אייפער,
 און יענע, וועלכע כ'האַב ווען הייס געליבט.

נישטאָ, נישטאָ שוין — דאָס איז דער סך-הכל,
 דער אונטערשטער, דער לעצטער שוואַרצער שטריך ;
 ווו דורכגעגאַנגען איז די פעסט די ברוינע —
 דאָרט האָט זי אומקום, טויט, געלאָזט נאָך זיך...

און דאָרט, ווו אויף להכעיס אַלע שונאים
 געוואָרצלט אינדערפרעמד האָט, און געבליט
 אַ יידיש לעבן, וואָס האָט אויך געשלאָגן,
 און ווי אַ וואַלד — גערוישט, גערעשט מיט ייד —

איז טויט, ווי אויף אַן ענדלאָז בית-הקברות,
 ווו גוט און היימיש פילט זיך נאָר די קראַ.
 און — ס'שרייט פון יעדן שטיין, פון יעדן ברוך-שטיק :
 נישטאָ שוין מער, נישטאָ, נישטאָ, נישטאָ !

געענדיקט מיט מיין אַלטער היים, געענדיקט !
 נישטאָ קיין בריק קיין איינציקע, אויף צוריק,
 נישטאָ, און ס'וועט נישט זיין מער יידיש-אסטראווע
 די היים-שטאָט, פון אַ יעדן איינעמס וויג.

ח ו ר ב ו

הנאצים מתעללים ביהודי האומר קדיש על חבריו
נאציס לאבן פיץ א ייד וואס זאגט קדיש

על חרבות עירי •

הבתים בסמטות — סולמות לשמים,
באפור עולה הדממה,
מרחב מרומים מכחיל בחלונות,
דלות, צללים ושקמה.

בתים רעועים, גגות נקובים,
שערים, עלטה, חרדת לב,
מדרגות עץ רקוב מעלות לחדרים,
מדרגות אדמה למרתף.

לא יקיש עוד פטיש של סנדלר יהודי,
בחלון לא יטליא עוד חזיט
וקול אמהות לא ירון מעל ערש,
בחדר לא ישיר מושיט יד.

זה לא כבר התרוצצו פה אלפי יהודים
מחפשי פירורים שביד,
עמך ישראל בקשו פרנסה,
לחיות גם בצל מות ופיד.

בתי אלקים הפכו מחסנים,
ישיבות — בתי מלאכה,
צל שכול יתמות לחוץ לקתלים,
בבוץ חנוקה הצנחה.

אך יש ועולים זכרונות התמולים
והלב כפעמון בחרדה,
ומציאות של חרבן, השתיקה הגדולה,
תהפך ארגמן אגדה.

• הקדמה לקובץ שירים „כזוהר רקיע מזהירים.

אריה מרגלית

העיר הקודש והמחוזות היו לחרפה ולבוזות

ערי ישראל באירופה וקהילותיהן הקדושות נחרבו והיו לבזו ולמשיסה. הכל נחרב, נשרף ונמחה מעל פני הארץ. תושביהן היהודים נהרגו, נשרפו ונקברו חיים. הרכוש שנצטבר מיגיעת־כפיים במשך שנים רבות ודורי־דורות נשדד.

חית־אדם, פראים אכזרים. מחנות היטלוי ימח שמו וזכרו, פושעים וחוטאים שאין דיגמתם בקורות העולם. חלאת המין האנושי התפשטו על פני אירופה. הדליקו את התבערה האיומה, שמטרתה היתה השמדת עם־ישראל מעל פני האדמה.

להשמדה זו אין תקדים אף בדברי ימי עמנו, עם שבכל דור ודור עמדו עליו לכלותו, למחות את שמו מתחת שמי ד'.

מזימת השטן הצליחה, ושישה מיליון מבני עמנו אנשים, נשים וטף הושמדו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות.

כצאן לטבח הובלו אנשים עם בניהם ובנותיהם, נשים מחוסרות ישע עם עולליהן וטפן ללא רחם למחנות־המוות ולתנורי הגאזים המורעלים וגוועו מתוך יסורים ועינויים בלתי־אנושיים ע"י אדיר־על בתאים סגורים ומסוגרים.

היתה מעין „תחרות תופת" בין הרוצחים האכזריים ל„המצאת" שיטות עינויים לקרבנותיהם על מנת להגדיל סאת־יסוריהם ומידת סבלם עד שהמוות הצילם מידי מעניהם... וכך „דמים בדמים נגעו" — דמי איש ואשה, אבות, אמהות ובנים, אחים ואחיות,

חתן וכלה, והדם הקדוש הזה צועק וקורא אלינו מן האדמה — נקמו את נקמת דמנו השפוף. קורא לנקמה ולא יחשך. אבל אין נקמה ואין נחמה, כי מי יכול לנקום נהרות נחלות דם וים דמעות, ואיה הם התנחומים על אבדן שליש האומה.

טרגדיה לאומית זו, שלא היתה כמוה מיום היותנו לעם — נטבלת בים הדמעות של השרידים המעטים אשר שרדו...

כל אחד ואחד מאתנו ביחידות ובעמקי נפשו וכולנו יחד מבכים את יקירינו וקדושינו הי"ד.

כגורל כל יהדות פולניה היה גם גורלה של עירנו אוסטרוב־מזוביצק. עירנו היקרה בה נולדנו, גדלנו ובילינו את מיטב שנותינו. קהילתנו היתה קהילה מלאה תורה וחכמה, מעשים טובים, גמילות חסדים ועזרה הדדית.

היו בה בני תורה, אנשי מעשה, בני עלייה ופשוטי־עם, חסידים, מתנגדים ומשכילים, שמרנים ומהפכנים, מסורתיים ומרדנים, חווי חזיונות ואנשי מציאות, סחורים ובעלי־תעשיה, בעלי־מלאכה ופועלים שבועיה וביגיע כפם אכלו לחמם, הסתפקו במועט ושמחים בחלקם ועל שפתם שמורה התפילה „ברוך ד' יום יום".

עיר יקרה זו כבר איננה! קהילה קדושה זו שבצילה חיינו, העמדנו דורות, קהילה זו אינה קיימת עוד! היא הוכחדה ונחרבה כולה, מקומה לא יכירה, יהודיה הוצאו להשמדה ולהרג.

ההרג הראשון בוצע בידי המרצחים, חיתו טרף הנאצים, ביום המר והנמחר כ"ט במרחשון שנת ת"ש — (11.11.1939), בו נורו 560 נפשות קדושות שנקברו בקבר־אחים. יתר היהודים נמלטו על נפשם למקומות שונים, הרוב המכריע לעיר סלונים, אך גם שם השיגם יד הרוצח, ורק מעטים מהם ניצלו מחרב הצורר.

נתיחד נא כולנו עם זכרם של הקדושים והטהורים שמסרו את נפשם על קדושת השם והעם ונאמר בצוואת: **יתגדל ויתקדש שמויה רבא.**

די שטאט און אומגעגנט, געשענדעט און בארויבט

די שטעט מיט די יידישע קהילות זענען געשענדעט און בארויבט, פארברענט און צושטערט, פארניכטעט און אפגעווישט פון דער ערד, די מענטשן צושאסן און באגראבן לעבעדיקערהייט, זייער האב און גוטס אנגעזאמלט און פארהארוועט דורך מי און מאטער מיט שווייס און בלוט איז פאגראמירט און ראבירט.

דער שונא, די היטלער באנדעס, די פארברעכערישע מערדער פון יידישן פאלק, די גרעסטע פארברעכער אין דער וועלט געשיכטע, די אויסווארפן פון דער מענטשהייט, די וואנזיניקע וואס האבן אנגעצינדן דעם שרעקלעכן פייער צו פארברענען און אומברענגען מיט א באזונדער אכזריות דאס יידישע פאלק פון וועלכע זעקס מיליאנען זענען אומגעקומען, האבן ערקלערט קריג דאס יידישע פאלק.

ווי שעפסן האט מען זיי צו דער שחיטה געפירט, צום אונטערגאנג, צום פארניכטן אין די טויט לאגערן, אין די קאלד אויוונס, ווו זיי האבן אין די שרעקלעכסטע יסורים און עינויים זייער לעבן פארענדיקט.

די וואנזיניקע האבן געברענט, געווארגן, און דערשטיקט אין די קאמערן, — מיליאנען און מיליאנען יידן, דורך טוראנעריי, ווילדן סאדיזם און ראפענירטע פייניקונגען. דאס בלוט פון מאן און פרוי, עלטערן און קינדער, ברודער און שוועסטער האבן זיך צונויפגעגאסן, צונויפגעמישט, און עס שרייט פון דער ערד, ראכע, נקמה.

גרויס דער אומגליק, שווער צו איבערטראגן, גרויס דער בראך וואס האט אונדז געטראפן, וויינען און קלאגן אן אויפהער אויף דעם פינצטערן ביטערן גורל וואס האט געטראפן אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, עלטערן, קינדער, ברודער און שוועסטער, אויך אונדזערע קרובים און דאס פאלק ישראל בכלל, נישט פארגעסן דארף מען די פארפייניקטע, דאס קרעכצן, דאס זיפצן, די טרערן, דאס פארגיין פון די קינדער, דאס געיאמער פון די מאמעס, דאס הילפלאזע שווייגן פון די טאטעס... זאלן מיר טראגן שטענדיק אין געדאנק און זיין איינגעקריצט טיף אין הארצן און אין טיפענישן פון דער נשמה — זייער אנדענקן, דאס אנדענקן פון די געפאלענע.

דער זעלבער גורל האט אויך געטראפן אונדזער באליבטע שטאט אסטראו די שטאט ווו מיר זענען געבוירן און ערצויגן געווארן, די שטאט אין וועלכער מיר האבן אונדזערע קינדער יארן פארבראכט, און מיטגענומען פיל זכרונות.

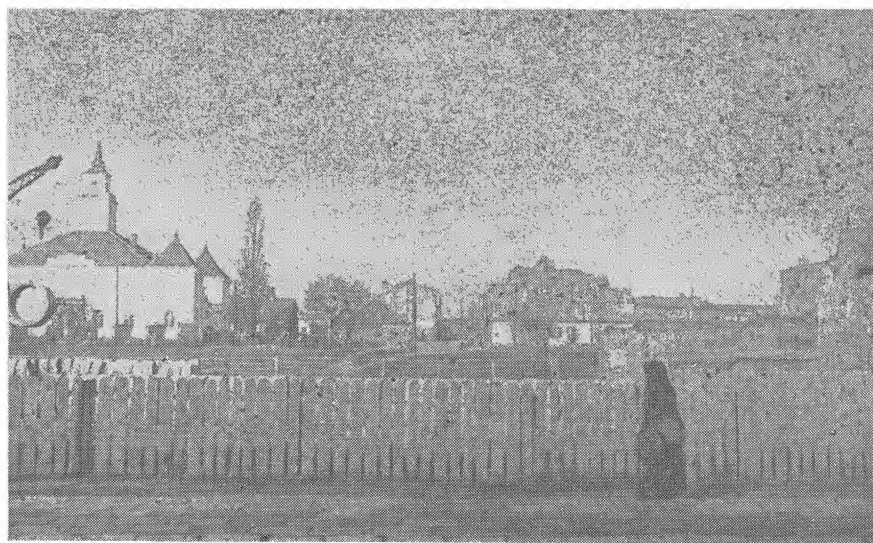
די שטאט וואס איז געווען באווסט אין גאנצן אומגעגנט, אס א שטאט פון תורה — באווסט מיט אירע גרויסע רבנים, לומדים, תלמידי חכמים, מתנגדים און חסידים, בעלי-בתים און בעלי-מלאכות, פאבריקאנטן און סוחרים, ארבייטער און האראפאשניקעס, צדיקים, ישרים ותמימים, וועלכע האבן ערליך און שווער פארדינט זייער שטיקל ברויט, מקיים געווען דעם „כ ז י ע ת א כ ל ל ח ם“. געווען צופרידן פון לעבן, געדאנקט גאט יעדן טאג.

אט די שטאט אסטראווע איז מער נישטא, חרוב געמאכט, אויסגעהרגעט אירע אלע יידן, די ערשטע הריגה איז פארגעקומען כ"ט חשון שנת ת"ש, ווו 560 נפשות זענען דערשאסן געווארן און באגראבן געווארן אין איין ברודער קבר, די רעשט זענען זיך צולאפן אין פארשידענע ערטער און דארט געפונען זייער טויט.

לאמיר זיי שטענדיק דערמאנע צום גוטן אין געדענקען די קדושים וטהורים שמטרו נפשם על קידוש ה'. ונאמר יחד ויתגדלו ויתקדש שמיה רבא.

רוזשאנער גאס, ווינקל אסטראלענקער
 אויפן ארט פון אלטן בית-המדרש — יעצט א שפאכלער, דערביי דאס אטוואצקער שטיבל — גאנץ.

דאס ארט פון נייעם בית-המדרש — יעצט א סקלאד פון ברעטער, אלע הייזער אויפן מארק אין
 בראקער גאס — פאָרברענט.
 אויפן אינטערגרונט זעט מען טייטלס הויז און דעם ראט הויז.

טוביה מאקאווער

בני-ברק

נעוועזענער סעקרעטאר פון

דער יידישער קהילה

מלחמה איבערלעבענישן

ביי די נאציס

דאָנערשטיק, אַ גאַנצע נאַכט צום 1טן סעפטעמבער 1939, זענען געשטאַנען גרופקעס מענטשן און דיסקוסירט: צי וועלן די דייטשן בעפאלן פוילן, אָדער נישט. אָבער פרייטיק 6 באַגינען זענען די דיסקוסיעס שוין געווען איבריך — דייטשע עראָפלאַנען האָבן שוין געוואָרפן טויט־באָמבעס אַרום שטאָט, און עס זענען שוין געווען קרבנות. ס'האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַ בהלה. מענטשן האָבן אָנגעהויבן לויפן פון איין אָרט צום צווייטן. פרייטיק מיטאָג־צייט ווערן שוין די וועגן פול מיט פאַרצווייפלטע יידן פון די אַרומקיע שטעט: אסטראַלענקא, מישעניץ, רוזשאן, גאוואַראווע א. א. אַלע לויפן, אויך פרויען מיט פיצלעך קינדער אויף די הענט, די שטאָט ווערט פול מיט היימלאָזע, אַלע בתי־מדרשים, שטיבלעך, געזעלשאַפטלעכע הייזער ווערן באַזעצט, און פיל וואַלגערן זיך ממש אינטערן פרייען הימל, די נויט צווישן די היימלאָזע איז זייער גרויס, די יידישע קהילה־פאַרוואַלטונג, מיט הרב זינגער בראש, טרעטן צו צו אַ הילפ־אַקציע.

זונטיק און מאָנטיק, דעם 3טן און 4טן סעפטעמבער, גייען קלאַנגען — איינער שרעקלעכער פון צווייטן. דאָס פוילישע מיליטער לויפט פאַרצווייפלט הין־און־צוריק, אָן אַ שום פלאַן. מען זעט אַז די אָנפירונג איז אין גאַנצן פאַרלוירן.

דינסטיק, דעם 5טן, 8 פרי, איז די שטאָט פאַרהילכט געוואָרן פון אייניקע שרעקלעכע אויפרייסן — עס זענען געפאלן די ערשטע באָמבעס אויף דער שטאָט. ווען די אויפרייסן האָבן אויפגעהערט, האָט מען געזען זייערע פאלגן; אַ באָמבע האָט געטראָפן אין לוסטיגס הויז אויף אסטראַלענקער גאַס, קעגנאיבער דעם אַלטן בית המדרש. עס זענען דערהרגעט געוואָרן יוסל פראוודעס 14 יעריקער זון יצחק גרשון הי"ד, אַן אַלטער ייד לייבל יארמוס בעתן עסן ביי זיי אין שטוב און אַן אַרבעטער, וועלכער האָט ביי אים געאַרבעט; ביי יוסל פראוודען אַליין זענען אָפגעריסן געוואָרן די פיס.

מיטוואָך ביינאַכט איז שוין די שטאָט געווען באַלויכטן פון די אַרומיקע ברענענדיקע שטעטלעך. די וועגן זענען געוואָרן פאַרפאַקט פון פוילישן מיליטער, פויערישע וועגעלעך און בהמות. מען שפירט אַז ס'איז אַ פראַגע פון שעה'ן, אַז די דייטשן זאלן אַריין אין שטאָט, יידן זענען פאַרצווייפלט. מען שטעלט זיך פאַר וואָס אונדז דערוואָרט פון די דייטשן. אַ גאַנצע נאַכט האַלט מען אָפּ באַראַטונגען, צי זאל מען לויפן אָדער בלייבן אין שטאָט. עס ווייזט זיך אָבער באַלד אַרויס אַז די וועגן זענען פאַרפאַקט מיט אַנטלויפנדיקע מיליטער־אַפטיילונגען, און מען ווערט געהרגט אויפן וועג. דאָנערשטיק, דעם 7טן סעפטעמבער, האָבן זיך שוין עוואַקואירט אַלע רעגירונגס־אַמטן, ווי אויך די פאליציי. דאָס פוילישע מיליטער לויפט כסדר צוריק אָן אַ שום פלאַן און אַן אָנפירונג. אונדזער מצב ווערט פון מינוט צו מינוט פאַרצווייפלטער.

פרייטיק, דעם 8טן, מיטאָג־צייט, באַווייזן זיך דייטשע טאַנקן, די איינוואוינער פאַרמאָכן זיך פאַר שרעק באַלד אין די הייזער.

שבת אין דער פרי זענען מיר אויפגעצטערט געוואָרן פון דער ידיעה, אַז באַגינען האָבן די נאַציס אַרויסגענומען פון די שטובן אויף דער מאלקינער וועג ר' מרדכי בער טארנאווסקין מיט אַ זון, און קרישטאָלן (שמעון סטודניקס איידעם) און זיי דערשאָסן.

זונטיק דעם 10טן סעפטעמבער — אַ טאָג פון שרעקלעכע געשעענישן

איינס אַ זייגער בייטאָג האָבן אָנגעהויבן אַרומצולויפן איבער די יידישע הייזער הונדערטער ס. ס. לייט מיט די ביקסן אין די הענט און אַרויסגעטריבן אַלע מענער אויף די גאַס און נישט געזשאַלעוועט דאָביי קיין קלעפּ מיט די ביקסן. נאָכן צונויפטרעייבן אַלע יידישע מענער אויף אסטראלענקער גאַס ביז צום ראַט-הויז אויפן מאַרק, האָבן די דייטשן באַפוילן אויפצוהויבן די הענט אויפן קאַפּ און אַזוי שטיין. אַזוי איז מען געשטאַנען ביי 4 שעה; יעדן איינעם האָבן זיי אין די קעשענעס, געזוכט געווער. ווען יעקב דאמבס טאַכטער האָט אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער אויף דער טרויעריקער סצענע, האָבן זיי צו איר געשאָסן און זי פאַרווונדעט אין קאַפּ. שטייענדיק אין אַזאַ פּאָזע עטלעכע שעה, זענען פיל מענטשן פאַרחלשט געוואָרן און געפאַלן צו דער ערד.

נאָכדעם איז געקומען אַ באַפעל, מען זאָל לויפן. שלאָגנדיק מיט די ביקסן האָבן זיי געיאָגט ביז צום פּלאַץ פֿון דער גימנאַזיע אויף זעמבראווער וועג, נישט ווייט פון קאַשטשאַל.

די וועלכע האָבן נישט געקענט אַזוי שנעל לויפן, האָבן באַקומען מיט די ביקסן איבער די קעפּ. פיל זענען געקומען אויפן פּלאַץ מיט צעבלוטיקטע קעפּ, צווישן זיי: ר' אברהם יעקב פרידמאַן, ר' נחום לעווארטאוויטש א. א.

דערנאָך קומט אַ באַפעל: אַלע זאָלן זיך אויסלייגן אויף דער ערד, אַזוי כסדר ביז 20 מינוט נאָך 6 אַזייגער אָונט. דערנאָך האָט דער דייטשער מיליטערמאַן באַפוילן אויפצושטיין, געבנדיק צוויי מעלדונגען:

- 1) אויב עס וועט פאַלן 1 שאָס אויף אַ דייטש, איז די גאַנצע שטאָט קאַפּוט.
- 2) אַז עס איז פאַרבאָטן צו גיין אין גאַס נאָך 6 אָונט, און דערנאָך האָט ער געהייסן לויפן אַהיים.

די גאַנצע מאַסע איז געלאָפן צום טויער, און דער דרוק דאָרט איז געוואָרן שרעקלעך. עס איז דאָך שוין געווען 6.30, און דאָס איז דאָך הינטער די שטאָט. די רעזולטאַטן זענען געווען שרעקלעכע. מיר זענען געלאָפן און זיי האָבן כסדר געשאָסן. אויף מאָרגן אינדערפרי האָט מען געפינען אין די גאַסן העכער דרייסיק קרבנות. מען האָט אינזו ספעציעל אָפּגעהאַלטן ביז נאָך זעקס אַזייגער, כדי צו שיסן.

דאָנערשטיק פרייטיק — ראש השנה, תש"ו

דעם ערשטן טאָג ראש השנה האָבן זיך צונויפגענומען עטלעכע שכנים און אויך די היימלאַזע (וועלכע האָבן זיך געפונען ביי מיר), זיך פאַרמאַכט אין אַ פינצטערער שטוב און געשטעלט דאָוונען ווי די אַנוסים פון שפּאַניע. מיר האָבן אַוועקגעשטעלט פרויען אויף דער וואַך היטן. אַלע מינוט האָבן מיר געמוזט איבערייסן דאָס דאָוונען, כדי די דורכגייענדיקע ס. ס. לייט זאָלן נישט עפעס דערהערן. מיט גרויס שרעק און מסירות נפש האָבן מיר אָפּגעדאָוונט.

זונטיק נאך ראשי-השנה דעם 17טן סעפטעמבער 1939.

ביי מיר אין צימער געפונען זיך עטליכע צוואנציק נפשות, היימלאזע פון אסטראלענקע, (מיינע קרובים פון די משפחות צוקער און ראבינאוויטש), מיט זייערע פעק און זעק און פיצלעך קינדער. דאס איינציקע גרעסערע צימער איז פערלייגט פול מיט מאנאפאקטור-סחורות וואס זיי האבן ארויסגערעטעוועט פון דער היים. דער גערודער אין שטוב איז אונדערטרעגליך. מען ברעכט זיך די קעפ ווי אזוי מען קאן בעקומען עפעס צו עסן פאר די קינדערלעך. וועגן די גרויסע קלערט מען שוין נישט. דער זייער רוקט זיך מען וועט שוין באלד נישט קאנען גיין אין גאס אַרויס (נאך 5 אַזייגער טאָר שוין קיין לעבעדיקער מענטש זיך נישט בעווייזן אין גאס), אַנדערש ווערט ער דערשאָסן (אַזעלכע פאַלן זענען געשען) און פלוצעם בעווייזן זיך ביי דער טיר עטליכע 5.0. לייט, בראש מיט אַ לייטנאַנט און באַפעלן שטרענג צו פערמאַכן די פענצטער מיט די לאַדנס און קיינער זאל נישט וואַגן אַרויסגיין פון שטוב, און אויך נישט אַרויסקוקן דורך די שפּאַרעס פון די פענצטער, און ווי זייער שטייגער, געסטראַשעט מיט דערשיסן. אזוי זענען מיר געזעסן אַ קורצע צייט פערשפּאַרט אין דער פינצטער. אָבער די נייגיריקייט איז ביי אונדז געווען זייער שטאַרק. און מיר האָבן זיך געוואָגט אַדורכצוקוקן דורך די שפּאַרעס און מיר האָבן געזעען ווי מען ברענגט צופירן אַלע יידן, יונגע מענטשן און מען שטעלט זיי אויס ביי דער וואַנט פון מיין וואַינונג און מען בעפעלט זיי צו שטיין מיט די פנימער צו דער וואַנט. אַז זיי האָבן שוין אַנגעזאַמלט אַ 15 פערזאָן, זענען אַרויפגעפאַרן אויפן הויף 2 גרויסע לאַסט מאַשינען. זעענדיק דאָס האָבן מיר גערעכנט אַז זיי גייען דאָ עפעס דורכפירן אַן אַקציע, און צו דעם האָבן זיי געברענגט די מאַשינען. גלייך איז דער אַנפירער מיט זיינע געהילפן אַריין אין שטוב און בעפוילן די מענטשן מען זאל אַרויסטראָגן אַלעס פון שטוב און אַרויף לאַדעווען אויף די מאַשינען, און ביי דעם האָט מען אַלע געשלאַגן מכות רצה און געשריען וואָס שנעלער צו לאַדעווען. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און עס איז געוואָרן אַרויפגעלאַדעוועט די גאַנצע מאַנאָפּאַקטור סחורה אין ווערט פון עטלעכע הונדערט טויזנט זאַלטעס, אויך נאָך ווערטפולע זאַכן פון שטוב און מיט דעם אַוועקגעפאַרן. נאָך זייער אָפּפאַרן איז מען געקומען אַ ביסל צו זיך, דאַנקענדיק וואָס זיי האָבן נאָר צוגענומען די סחורה און נישט אונדזערע נשמות.

אַן ערך אַ שעה נאָכן דאווענען קומט צוליפן צו מיר אַ ספעציעלער שליח און גיט מיר איבער די טרויעריקע ידיעה, אַז אויפן באַלקאן פון אַלטן בית מדרש שטייען דייטשע מיליטער-לייט. זיי באַפעלן, אַז דער קהילה סעקרעטאַר זאל גלייך קומען.

וועגן נישט גיין, איז קיין רייד נישט געווען — זיי וואַלטן מיר גלייך דערשאָסן; יאָ גיין — ווייסט מען דאָך אויך מיט וואָס דאָס שמעקט. איך בין געגאַנגען. די פאַרצווייפלונג פון מיין פאַמיליע איז זיך פאַרצושטעלן. די פרוי מיט דער טאָכטער זענען גלייך געפאַלן אין חלשות, נאָר מיין שוועסטער האָט זיך געשטאַרקט. און איז נאָכגעגאַנגען. צוקומענדיק צום בית-מדרש זענען מיר בלויז פון אַ קוק טון אויף די רוצחים, אָפּגעשטאַרבן אַלע אברים, זיי פירן מיר אַריין אין בית המדרש, וווּ הרב זינגער האָט זיך שוין געפינען. איך האָב אים קוים דערקענט. זיי האָבן אונדז אַוועקגעזעצט אויף דער באַנק פאַרן ארון הקודש. זיי זענען אַרויף צום דעם גרויסן ארון הקודש, וווּ עס האָבן זיך געפונען ביי אַ 30 ספּריתורות, און אַנגעהויבן אַרויסוואַרפן און צערייסן די ספּריתורות, און אַנגעוואַרפן אויף דער ערד אַ באַרג צעריסענע און צעבראַכענע עץ-חיים אָפּגעטון די אַרבעט, האָבן זיי זיך גענומען צו אונדז. דער ראש פון די

רוצחים האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים עמוד מיטן פנים צו אונדז און 5 האָבן זיך אַרומגעשטעלט מיט רעוואָלוערן ביי אונדזערע קעפּ. דער ראש מעלדעט אַז ער וועט שטעלן פּראָגן און מיר זאָלן ענטפערן אַלעס ריכטיק און גענוי. פאַר איין וואָרט נישט ריכטיק ענטפערן, ווערן מיר דערשאָסן. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ 4 שעהדיקע פייניקונג. זיי האָבן אַרויסגענומען אַ רשימה פון אַלע פּאָליטישע אַרגאַניזאַציעס אין שטאַט און האָבן אָנגעהויבן צו שטעלן פּראָגן :

וויפיל איז די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אַסטראָו ?

וויפיל בתי כנסת געפינט זיך אין שטאַט ? וויפיל שולן ?

וואָס פאַר אַ כאַראַקטער טראָגן די שולן : פאַרטייאישע ? רעליגיעזע ? באַרופלעכע ?

זיי האָבן אָנגערופן יעדע פאַרטיי מיטן נאָמען און געפרעגט, ווער ס'זענען די אַנפירער, און דער עיקר — ווער זענען די פאַרזיצנדיקע ; צי זיי געפינען זיך אין שטאַט אָדער זענען אַרויסגעפאַרן ? דאָס הויפט געוויכט האָבן זיי געלייגט אויף די רעוויזיאָניסטן. איך האָב זיך געפינען אין אַ זער פאַרצווייפלטער לאַגע. ענטפערן האָב איך דאָך געמוזט, אָבער אַזוי אַז קיינער זאָל פון דעם חו"ש נישט ליידן. איך האָב דאָבליי רעזיקירט מיט מיין אייגן לעבן, אָבער וואָס האָב איך געזאָלט טון ?

פון זייערע רייד האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער אַנפירער פון די רעוויזיאָניסטן וואָלטן זיי גלייך דערשאָסן, האָב איך זיי אויפגעגעבן אַן אַוועקגעפאַרער נעם פון אַסטראָו, און ווי איך האָב זיי אויפגעגעבן דעם נאָמען, האָבן זיי גלייך געשיקט נאָך אים, אָבער ער איז נישט געווען...

אַט אַזוי האָבן זיי געמוטשעט עטלעכע שעה און ביי יעדן וואָרט געסטראַשעט מיט שיסן. נאָכדעם האָבן זיי באַפוילן אַז אין משך פון 24 שעה זאָל מען זיי צושטעלן אַ רשימה פון אַלע יידן אין שטאַט, אין 4 עקזעמפּלאַרן מיט גענויע פרטים וועגן דער דאַטע פון געבוירן, פאָך, אַדרעס, א. א. וו. נאָך די נאָענטע 4 שעה אַפּמאַטערן, האָט דער ראש אַ ווונק געגעבן צו איינעם, און יענער האָט אַרויסגענומען אַ גרויסע שער און דעם רב באַפוילן, מיר אַפּצושערן די באַרד. דערנאָך האָט ער מיר געגעבן די שער, איך זאָל דעם רב אַפּשערן די באַרד, דאָבליי געדראָט מיט דערשיסן פאַר נישט אויספירן זיינע באַפעלן.

ביים באַפרייען האָבן זיי באַפוילן צוצושטעלן די רשימות אין „יודן־אַמט“. ווען איך האָב געפרווט פרעגן דעם ראש, ווי אַזוי וועל איך דאָס מאַכן אין דער צייט, ווען די יידישע קהילה פאַרוואַלטונג פירט נישט קיין שום רעגיסטער פון דער יידישער באַפעלקערונג, נאָר דער מאַגיסטראַט, איז געקומען אַן ענטפער : עס מוז געמאַכט ווערן אין 24 שעה לויט אַלע אַנווייזונגען, אויב נישט — וועלן זיי דערשיסן.

דורך פאַרשידענע אַנשטרענגונגען און תירוצים איז מיר געלונגען אַפּצושלעפן ביז זונטיק אין דער פרי צוצושטעלן די רשימה אין 4 עקזעמפּלאַרן. מיט דעם בין איך פטור געוואָרן פון זיי אויף עטלעכע טעג. נאָר דעם הרב זינגער מיטן יושב הראש פון דער קהילה, ר' אנשיל קנארפל, האָט מען שבת פאַרנאָכט געפירט אין „יודן־אַמט“ און זיי דארטן געשלאָגן מכות רצח. דאָס שטיקל באַרד וואָס איך האָב דעם הרב זינגער איבער־געלאָזט, האָבן זיי אַפּגעשניטן ; דאָס זעלבע אויך ביי ר' אנשיל קנארפל ז"ל. ביים אַוועקגיין האָט מען דעם הרב זינגער זצ"ל באַפוילן, ער זאָל אויף מאַרגן, זונטיק קומען אין „יודן־אַמט“ פּוצן זייערע פערד.

יום כיפור

אויף יום כיפור האבן דער רוב יידן באשטימט נישט צו גיין אין ערגעץ דאווענען, נאר זיצן אין די שטוב, כדי אויסצומיידן געכאפט צו ווערן אויף ארבעט. מיין ברודער חיים, וווינענדיק נישט ווייט פון אטוואצקער שטיבל, האט צונויפגענומען אַ מנין יידן אין שטיבל אריין און זיך געשטעלט דאווענען. גלייך איז געקומען אַ מאַשין מיט ס. ס. לייט, אַלע אַוועקגעפירט אין „סאדזאווקע“ אויף דער וואַרשעווער גאַס און באַפֿילן צו וואַשן זייערע מאַשינען. די יידן זענען געווען אין זאַקן אָן שיד, זיי זענען געצוואנגען געווען אַרייַנצוגיין אין וואַסער ביז אין דער העלפט גוף; נאָכדעם געמאַכט אַ געיעג אויף יונגע מענטשן. ספּעציעל ישיבה בחורים, אַרייַנגעזעצט זיי ביז אין דער העלפט אין קאַלט וואַסער און דערצו נאָך געגאַסן אויף זיי עמערס קאַלט וואַסער אויף די קעפּ, אַזוי האָט מען זיי געפֿייניקט דעם גאַנצן טאָג יום כיפור. פיל זענען נאָך די פֿייניקונגען אַוועק צעבראַכן און קראַנק.

איך אַליין בין אין ערגעץ נישט געגאַנגען, נאר פֿלוצעם, נאָך מיטאַג-צייט זענען אַריין צו מיר אין שטוב צוויי ס. ס. לייט און געפֿאָדערט צוויי מענטשן צו גראַבן קאַרטאָפֿל. איין ס. ס. מאַן האָט געזאָגט צום צווייטן אַז סיי ווי דאַרפֿן זיי דאָך גיין נעמען נאָך איינעם, זאָל מען דעם אַלטן נישט נעמען, נאר אַנדערע צוויי יונגע אַזוי בין איך ניצול געוואָרן פֿון אַרבעטן יום כיפור.

נאָך עטלעכע טעג פֿאַר יום כיפור האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די רוסן קומען אַריין אין שטאָט. די דייטשן אַליין האָבן געזאָגט אַז זיי גייען אַוועק און עס קומען אַריין די רוסן. עס האָט זיך נישט געגלויבט די גאַנצע מעשה. קיין צייטונגען האָבן מיר נאָך נישט געהאַט. אַבער יום כיפור האָבן זיך די קלאַנגען באַשטעטיקט. מיר

האַבן באַקומען ריכטיקע ידיעות אַז 10 קילאָמעטער פון שטאָט געפינט זיך פיל רוסיש מיליטער, געזאָגט האָט מען אַז דעם צווייטן טאָג סוכות, 10 פרי, קומען זיי אַריין אין שטאָט. מען האָט זיך געקאַנט איבערצייגן אַז עס איז ריכטיק. די דייטשן האָבן אָפּגעצויגן זייער מיליטער און אַראָפּגענומען די טעלעפאָנען. דעם ערשטן טאָג סוכות, פאַרמיטאָג, האָט מען שוין קיין דייטש נישט געזען. די יידישע באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן זיך באַווייזן אין די גאַסן, און פיל פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן באַהאַלטן זיך אין די דערפער.

דעם צווייטן טאָג סוכות, האָט ווי אַ דונער געטראָפן די ידיעה אַז די דייטשן קומען צוריק. פאַרמיטאָג איז אין מאַרק אַריינגעפאַרן אַ טאַקסי מיטן קרייזשעף און זיינע געהילפן, גלייך האָט זיך די שטימונג געענדערט, די יידן האָבן זיך צוריק באַהאַלטן, און די פּאָליאַקן זענען אַרומגעגאַנגען פאַריסן די קעפּ, און נאָך מער ווי פריער אָנגעהויבן מיטהעלפן די דייטשן.

מיט זייער צוריקומען האָט זיך יעצט אָנגעהויבן זייער רוצחישע הערשאַפט אויף אַ גאַר גרויסן מאַסשטאַב. רויבערייען, פייניקונגען, שענדן די בתי תפילות מיט די ספּר־תורות און אַרומשלעפּן ספּר־תורות אין די גאַסן. עס איז שוין אומעגלעך געווען צו לעבן.

איך מיטן רב זינגער זצ"ל האָבן באַקומען אַלע טאָג אויפאָדערונגען צוצושטעלן פאַרשידענע פּראָדוקטן; איין טאָג 50 רודלעס, 30 קילאָ צוקער, 10 קילאָ וואַסע; דעם צווייטן טאָג דאָס זעלבע, אויב נישט — טויטשטראָף. ווי נעמט מען אָבער דאָס אַלעס. אַלע קראַמען זענען צערויבט. קיין מענטשן אין גאַס זעט מען נישט פאַר די אויגן. די לאַגע ווערט אומדערטרעגלעך.

דינסטיק, דעם 4טן טאָג חול המועד סוכות, איז דער קאַמענדאַנט אַרויס אויפן מאַרק און זיך געווענדעט צו די יידן און זיי געעצהט אָפּצופאַרן, אַנדערש וועט נישט גוט זיין. איך מיט מיין משפּחה זענען באַלד אַוועק. באַלד נאָך מיין אָפּפאַרן האָט מען מיך געזוכט.

נאָך דעם האָט כמעט די גאַנצע שטאָט אָנגעהויבן צו אַנטלויפן צו דער רוסישער גרענעץ. פיל זענען אַדורך בשלום, אָבער ביים גרעסטן טייל האָבן די דייטשן אויסגעטון די מענטשן נאָקעט און אַלעס צוגענומען. עס האָט זיך נאָך געפינען אַ קליינער טייל, וואָס איז צוליב פאַרשידענע סיבות נישט באַלד אָפּגעפאַרן. ס'זענען געווען אסטראווער, פולטוסקער, וויסקאווער א. א. וו. זיי האָבן געוואַרט אויף אַ געלעגנהייט אַדורך צו גיין די גרענעץ, אָבער טראַגיש פאַרענדיקט זייער לעבן, ווייל אין די לעצטע טעג האָבן די רוסן שוין נישט מער אַדורכגעלאָזט. אַפילו אויך געשאַסן.

29 טאָג אין חשון איז דורך אַ פּראָוואַקאַציע אויסגעבראַכן אַ שריפה אין מאַרק ביי בערל טייטל אין הויז. נאָכדעם האָבן די דייטשן צונויפגענומען אַלע יידן, וועלכע האָבן זיך נאָך געפינען אין דער שטאָט, אין דער צאָל פון 560, זיי צו ערשט אַראָפּגעפירט אין די אייז קעלערס פון טייטלס ברויעריי און זיי דאַרטן געהאַלטן איבער נאַכט, אויף מאַרגן זיי אַרויסגעפירט און דערשאַסן (ווי נאָר אַ ייד האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ קריסט, האָבן אַנדערע זיי אויפגעזוכט און איבערגעגעבן די דייטשן). לויט שפּעטערע ידיעות האָבן די דייטשן באַגראָבן פיל יידן לעבעדיקערהייט. אַט אַזוי איז אָפּגעמעקט געוואָרן איינע פון די שענסטע יידישע שטעט אין פּוילן, אסטראוֹ-מאָאָויעצק, מיט אירע לומדים — חסידים — כלל טוער און שיינע איינגעאַרדנטע אינסטיטוציעס. ה"ד.

יעקב ווידעליץ
ניו-יארק

טאג-בוך פון 4 וואכען ביי די נאציס אין אסטראו

שוין פון ערשטן טאג, ווען היטלער האָט אָנגעהויבן זיין בליץ-קריג קעגן פוילן, האָבן יידן דערפילט די פארוויסטונג וואָס די מלחמה ברענגט מיט זיך. דאָך האָט מען געגלויבט אַז לענגאויס דעם טייך נאָרעווע, ביי אסטראלענקע און רוזשאן, וועט זיך די פוילישע אַרמיי איינגעבן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. קיינער האָט נישט געגלויבט אַז די דעגירונג מיט איר גאַנצער מאַכט איז אַזוי דעמאָראַליזירט און אינערלעך צעפּוילט. דער גאַנצער מלוכה-אַפּאַראַט איז זיך צעפּאַלן ווי אַ קאָרטן-שטיבל, און אַלע האָבן אָנגעהויבן צו לויפן.

וויסנדיק וואָס זיי דערוואָרט, האָט די יידישע באַפעלקערונג פון אסטראלענקע, רוזשאן, מישעניץ און קאמאראווע אָנגעהויבן פאַרלאָזן זייערע וווינערטער און שוין אויפן דריטן טאָג האָבן גרויסע מאַסן אָנגעהויבן שטראָמען קיין אסטראווע, ווייל דאָס איז געווען דער נאָנסטער און באַדייטנסטער יידישער ישוב אין דער געגנט. אויפן קאמא-ראווער וועג האָבן זיך באַוויזן וואַנדערער, אַלט און יונג, מענער, פרויען און קינדער, מיט קויען און פעקלעך אינטערן אַרעם. מיט יעדער מינוט איז דער שטראָם פון די אומגליקלעכע געוואָרן גרעסער און גרעסער, און אין עטלעכע שעה זענען אַלע בת-י-מדרשים, געזעלשאַפטלעכע לאַקאַלן און פריוואַטע וווינונגען געוואָרן איבערפּולט. אין אַזאַ אָנגעשטרענגטער אַטמאָספּערע האָבן מיר פאַרבראַכט פרייטיק און שבת, — דעם ערשטן און צווייטן סעפטעמבער 1939.

4 וואכן ביי די נאציס

זונטיק, דעם 3טן סעפטעמבער, 1939.

הרב זינגער האָט היינט גערופן די יידישע גמיע פאַרשטייער פון אַלע אַרגאַניזאַציעס זיך צו באַראַטן ווי אַזוי צו לינדערן די נויט פון די היימלאָזע. די באַריכטן זענען געווען שרעקלעכע. עס זענען אָנגעקומען נאָך פיל הונדערטער, און מענטשן האָבן זיך געוואַלדערט אונטערן פרייען הימל. די גמיע האָט גלייך באַשטימט אַ סומע געלט פאַר שפיין, און עס זענען געשאַפן געוואָרן קאָמיטעטן צו שאַפן דירות פאַר די היימלאָזע.

מאָנטיק, דעם 4טן:

מיר זענען אָפּגעשניטן פון דער וועלט. קיין צייטונגען קומען נישט אָן, ווייל די דייטשע עראַפלאַנען האָבן צושטערט די באַן-סטאַנציעס. דער איינציקער קוואַל פון נייעס איז די ראַדיאָ. אָבער מער ווי אַז די פוילישע אַרמיי מוז זיך צוריקציען צוליב סטראַטעגישע סיבות, הערן מיר נישט. עס פאַרשפרייטן זיך קלאַנגען, איינער שרעקלעכער פאַרן צווייטן. מיר זענען אָנגעפילט מיט שרעק און דערוואָרטונג פאַר דער נאָנסטער צוקונפט.

מיטוואָך, דעם 6טן:

זעקס אַ זייגער אין דער פרי האָט זיך פלוצעם דערהערט דאָס גוט באַקאַנטע זשומען פון די דייטשע עראַפלאַנען. מיטאַמאָל איז די גאַנצע שטאָט פאַרהילכט געוואָרן פון שרעקלעכע אויפרייסן. מענטשן זענען אַרויסגעפאַלן פון די בעטן. דאָס גלאַז איז

צעבראכן געווארן אין די פענצטער. א געדיכטער שטויב האט איינגעהילט אלץ ארום. דאס זענען געפאלן די ערשטע באמבעס אויף אונדזער שטאט. איינע האט געטראפן אין מיטשקאוסקעס מויער, און א צווייטע — אין בראמבערג'ס. א דריטע איז געפאלן אין לוסטיג'ס הויז אויף ליביעווער גאס און האט געבראכט די ערשטע יידישע קרבנות. עס זענען געטויט געווארן יוסל פראוודעס צען יעריקן זון און א היימלאזער מאן. יוסל פראוודען האט עס אפגעריסן ביידע פיס. א שרעק האט אלעמען ארומגענומען. פרויען זענען געווארן היסטעריש און גענומען לויפן מיט זייערע קינדער אין די קעלערס. אזוי איז אדורך א גאנצער טאג, אנגעפילט מיט שרעק און אומזוכערקייט, און אין שטאט האט געהערשט א טויטקייט. פארנאכט ווען די זון איז אוועק, זענען אלע ארויס אין די גאסן. גרופעס יוגנטליכע האבן זיך גלייך ארגאניזירט, און אין דער פינצטערניש פון דער נאכט, האבן זיי גענומען פארלאזן די שטאט כדי אריבער צוקומען אויף דער סאוויעטישער זייט.

דאנערשטיק, דעם 7טן:

פאריקע נאכט, האבן אלע רעגירונגס-אנגעשטעלטע און פאליציי פארלאזן די שטאט, איבערלאזנדיק די באפעלקערונג אויף הפקר. דורכן אסטראלענקער וועג ציט זיך דאס פוילישע מיליטער צוריק. פון זיי דערוויסן מיר זיך, אז ביי רוזשאן איז פארגעקומען א גרויסע שלאכט, און אז אונדזער ארמיי האט געליטן א שרעקלעכע מפלה. איצט וואנדערן זיי אן א ציל, ווייל זיי האבן נישט קיין ספעציעלע באפעלן. לויט זייער מיינונג דארפן די דייטשן אריין אין שטאט אין עטלעכע שעה ארום. פארנאכט זענען מיר שוין גרויסע פייערן פון שטעטלעך און דערפער וואס ברענען. פארצווייפלטע פרעגן מיר איינער דעם אנדערן, וואס וועט דער מארגן ברענגען?

פרייטיק, דעם 8טן:

עס איז היינט א הייסער, שטיקנדיקער זומער טאג. מיר קומען אלע ארויס אין די גאסן ווו עס הערשט א דערדריקנדיקע שטילקייט. צי איז דאס א שטילקייט פאר אן אנקומענדיקן שטורעם? עס איז שוין 1 אזייגער בייטאג. אין אינדזערע הערצער גנב'עט זיך אריין א שטילע האפנונג, אז אפשר איז דאך געלונגען דער פוילישער ארמיי צו שטעלן א געהעריקן ווידערשטאנד?

פלוצעם האט זיך דערהערט א שטארק גערויש פון קאמאראווער וועג. אלעמענס בליקן האבן זיך געווענדעט אין יענער ריכטונג און מיר האבן פון דערווייטן דערקענט א גרויסן, שווערן טאנק מיט א האקענקרייץ אנגעמאלן פון פראנט. מאמענטאל זענען די גאסן ליידיק געווארן. איך בין אריין צו מיר אין הויז, און פון א פענצטער, וואס איז ארויס אויף אסטראלענקער גאס, האב איך געקאנט אלץ באאבאכטן.

10 מינוט שפעטער איז אנגעקומען א גרויסע דייטשע מאטאריזירטע אפטיילונג. אנטקעגן אלטן בית המדרש האבן זיי אויסגעשטעלט מאשין-ביקסן. פינף אזייגער פארנאכט האט אנגעהויבן אריינמארשירן די דייטשע הויפט ארמיי. אלץ איז געווען מאטאריזירט, קונדיק אויף זיי האט מען געקאנט פארשטיין פארוואס די פוילישע פערד-און-וואגן-ארמיי קאן נישט שטעלן קיין ווידערשטאנד. מיינע פוילישע שכנים האבן געוויינט מיט ביטערע טרערן אויף דער פארלארענער פרייהייט?..

א גאנצע נאכט זענען אלע געזעסן אין די פינצטערע פארמאכטע הייזער, צוהערנדיק זיך צו דער רושיקער באוועגונג פון דער דייטשער ארמיי. פלוצעם האבן זיך דערהערט הארצרייכנדיקע געשרייען וואס האבן דורכגעשניטן די לופט. פארציטערט זענען מיר געבליבן זיצן און געווארט אויפן אנקומענדיקן פרימארגן.

שבת, דעם 9טן :

די געשריינען פון דער פאָריקער נאָכט זענען געקומען פון פולטוסקער גאָס. ס. ס.ר. לייט האָבן זיך אַרייַגערופן אין יידישע הייזער און אַוועקגענומען די מענער. אין דערפרי האָט מען געמאַלדן די פרויען, אַז זייערע מענער געפינען זיך אין דער פוילישער גימנאַזיע אויף מאַלקינער גאָס אַלס ערב'ניקעס, און מען דערלויבט זיי צו ברענגען עסן. אַ ביסל שפעטער באַווייזן זיך אין גאָס גרופעס פוילישע קולגאַנעס און ווייזן אָן די דייטשע זעלנער אויף יידישע קראַמען. עס נעמט נישט לאַנג, און די טירן פון די קראַמען ווערן אויפגעבראַכן. עס קומען אָן נאָך מער פאַליאַקן, ספעציעל פון די געגנטן אַרום שטאָט, און מיט גרויס פרייד נעמען זיי ראַכירן דאָס יידישע האָב און גוטס. צווישן זיי באַמערק איך מיינע פוילישע שכנים, וועלכע האָבן נעכטן געוויינט אויף זייער פאַרלוירענער פרייהייט... מיר, יידן, מוזן אַלעס צווענען, אָבער קיינער וואָגט נישט צו רעדן אַ וואָרט אויס מורא פאַר אַ בלוט פאַרגיסונג.

מיט דעם אָבער האָט עס זיך נאָך נישט פאַרענדיקט. אין פאַרלוף פון דער נאָכט רייסן זיך נאַציס אַריין אין פיל יידישע הייזער און אַ צאָל יידן, אַסטראָווער און היימלאָוע, ווערן קאַלטבלוטיק געטויט. צווישן די טראַגיש אומגעקומענע אין דער נאָכט זענען געווען מרדכי־בער טארנאווסקי, זיין זון מנחם, און קרישטאל פון מאלקינער גאָס.

זונטיק, דעם 10טן :

דער הויפט פון דער שטאָטישער געסטאַפּאַ, האָט היינט פרי געשיקט רופן הרב זינגער און דעם סעקרעטאַר פון דער יידישער גמביע, טוביה מאקאווער. אַרייַנקומענדיק אין זיין צימער, האָט ער דאָס ערשטע געגעבן דעם רב אַ שער און דראַענדיק אים מיט אַ רעוואָלווער, געצוונגען אַפּצושערן טוביה מאקאווערס באַרד. דאָס זעלבע האָט מאקאווער געמוזט טון דעם רב. נאָך דעם האָט דער געסטאַפּאַ העלד זיי מערדערלעך געשלאָגן און באַפוילן אַז זיי זאָלן גלייך באַקאנט מאַכן, אַז אַלע יידישע מענער פון 16 ביז 60 יאָר זאָלן זיך מעלדן 12 אַזייגער צום שטאָט־ראַט. ווער עס וועט נישט קומען, וועט גלייך דערשאָסן ווערן.

בליץ שנעל האָט זיך די נייעס פאַרשפרייט איבערן שטאָט און אַ שרעק האָט אַלעמען דורכגענומען. קיינער האָט נישט געקענט באַשליסן צו זאָל ער גיין אָדער זיך באַהאַלטן. אָבער שוין 11 אַזייגער, האָבן זיך באַוויזן גרויסע אַפּטיילונגען נאַציס, און גייענדיק פון הויז צו הויז, האָבן זיי די מענער אַרויסגעטריבן אין גאָס, דאָרט האָבן שוין געוואָרט אַנדערע באַוואָפנטע זעלנער און אונדז באַפוילן צו גיין צום שטאָט־ראַט אויפן מאַרק. צוקומענדיק צו דער געביידע האָבן מיר שוין געטראָפן עטלעכע טויזנט מענער, אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי מיט אויפגעהויבענע הענט. פון ביידע זייטן האָבן די נאַציס אַלעמען באַזוכט, צי מען האָט נישט קיין געווער. דערביי האָבן זיי געזוכט יעדן צו פראַוואַצירן. צולייגנדיק דעם רעוואָלווער צום קאָפּ אָדער האַרץ האָבן זיי געפרעגט: „יודע, האָסטו וואפן?"

די עלטערע מענטשן האָבן שטיל אַפּעלירט צו דער יוגנט זיי זאָלן זיך באַהערשן און גאַרנישט ענטפערן, ווייל עס איז אַ פראַגע נישט נאָר פון אונדזער לעבן, נאָר אויך פון די פרויען און קינדער.

דער מענטשן שטראָם איז געוואָרן גרעסער און גרעסער. ווי ווילדע חיות זענען די נאַציס אַרומגעלאָפן און אַלעמען געטריבן פון די הייזער. אַט גייט דער אַלטער נחום לעווארטאוויטש. נישט קענענדיק גיין גענוג שנעל, האָט אים אַ בעסטע אַ קלאַפּ געגעבן

מיט אַ ביקס איבערן קאָפּ און זיין פנים איז באַגאַסן געוואָרן מיט בלוט. פריד, דער שניידער, שטייט לעבן מיר אינגאַנצן אַ צובלוטיקטער.

די רייען ציען זיך שוין אויף קאמאראווער וועג, ווייל דער מאַרק איז פאַרפולט. עס איז שוין פיר אַזייגער. אַ סך עלטערע מענטשן קענען שוין מער נישט שטיין מיט די הענט אין דער הויך. זיי פאַלן צו דער ערד.

מיט אַמאַל האָט זיך די מאַסע גענומען באַוועגן. שוידערלעך איז די פּראָצעסיע פון טויזנטער צעשראַקענע מענער מיט די הענט אין דער הויך און ביי די זייטן נאַצי־חיות מיט אויסגעשטרעקט געווער. מען האָט אונדז געבראַכט אויף מאַלקינער וועג צום פּלאַץ פון דער פוילישער גימנאַזיע און געהייסן זיך אויסזעצן אויף דער ערד. אַרום אונדז האָט מען אויסגעשטעלט מאַשין־ביקסן. פרומע יידן האָבן אָנגעהויבן זאָגן ודוי, אַנדערע זענען געזעסן פאַרשטיינערט, וואָרטנדיק אויף זייער שיקאַל.

זעקס אַ זייגער פאַרנאַכט, האָט אַ דייטשער אָפיציר געמאַלדן אין דער פוילישער שפּראַך, אַז מיר זאָלן זיך אויפפירן גוט און פאַלגן אַלע באַפעלן און אַז מיר קאָנען רויק גיין אַהיים. די גאַנצע מאַסע האָט זיך אויפגעשטעלט פון זייערע פלעצער און געלאָסן גענומען גיין צוריק. פלוצעם האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויף אונדז צו שיסן. עס איז אויסגעבראַכן אַ שרעקליכע פאַניק. איך באַמערק ווי נעבן מיר פאַלט אַוועק אַ דערשאַסענער שמואל יוסף גליקמאַן, און באַלד ווער איך פון דער מאַסע אַוועקגעשטויסן ווייטער. מיט נאָך פינף מענער לויף איך אַריין אין אַ הויף, וווּ מיר שטייען אין אַ פאַדערהויז אַ גאַנצע נאַכט, איינהערנדיק זיך צו דער שיסעריי.

מאַנטיק, דעם 11טן:

אין דער נעכטיקער שיסעריי, זענען געפאַלן 21 יידישע קרבנות און 12 פאַרווונדעטע, צווישן זיי היימלאָזע פון אסטראַלענקע, רוזשאן און גאוואראווע. איינער פון די שווער פאַרווונדעטע איז מיין פלימעניק. די ליות זענען געווען שטילע.

דינסטיק, דעם 12טן:

די געסטאַפּאַ האָט פאַראַרדנט צו עפענען אַלע יידישע קראַמען און סקלאָדן. גרופּעס פּאַליאַקן שטייען שוין גרייט מיט שיינענדיקע פנימער און וואָרטן אויף זייער חלק אין רויב. ביי יעדן סקלאָד שטייען נאַציס און צעטיילן אַלץ וואָס זיי זעפינען. פון ניסקעס גרויסע סקלאָדן גייען אַרויס פּאַליאַקן מיט פולע זעק צוקער, זאָלץ און רייז. פריילעך איילן זיי אַהיים מיט די שווערע פעק און קומען צוריק נאָך מער. די ניסקעס ווענדן זיך צו אַ טייל יידן, אַז זיי זאָלן זיך אויך שטעלן אין די רייען, אפשר וועלן זיי עפעס באַקומען. אייניקע אַרימע יידישע פרויען מיט טיכלעך איבער די קעפּ פרווון דאָס טון, אָבער די פּאַליאַקן דערקענען זיי. מיטן וואָרט „יודע“ וואָס זיי האָבן זיך שנעל אויסגעלערנט, ווייזן זיי אָן די נאַציס אויף די יידישע פרויען, וואָס ווערן מיט קלעפּ שנעל פאַרטריבן.

שבת ביינאַכט, דעם 16טן:

שוין 4 טאָג גאַרנישט פאַרצייכנט. יעצט זיך איך ביי אַ ליכט, די פענצטער פאַרשטעלט, מען זאָל נישט זען די שיין אין דרויסן. מיטוואָך האָבן זיך אייניקע נאַציס אַריינגעריסן אין אַלטן בית־המדרש, זיי האָבן צעריסן און געשענדעט ספרים און ספרי־תורות, און צעבראַכן אַלע טירן, פענצטער און שויבן. דאַנערשטיק און פרייטיק איז געווען ראש־השנה. איך דערמאָן זיך אין די

פאריקע יארן, ווי שיין און פרעכטיק ראש־השנה האָט אויסגעזען אין אסטראו, אַרײַם און רייך, יונג און אַלט, רעליגיעזע און פרייע — אַלע האָבן געפֿייערט דעם יום־טובּ. דעם היינטיקן ראש־השנה האָבן די פרומע יידן געדאוונט אין די קעלערס אָדער זייטיקע צימערן. פֿאַרן הויז איז געשטאַנען אַ וואָך און געהיט צי נאַציס קומען נישט. פֿון פֿיל הייזער זענען מענער געשלעפט געוואָרן צו שווערע אַרבעט און אַ טייל פֿון זיי איז שוין צוריק נישט געקומען.

זונטיק, דעם 17טן:

אייניקע פֿון די וועלכע האָבן זיך געלאָזט צו דער סאָויעטישער גרענעץ, זענען היינט צוריקגעקומען מיט דער נייעס, אַז די סאָויעטישע אַרמיי דערנענטערט זיך, און אַז די גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און סאָויעטן־פֿאַרבאַנד וועט זיך ציען לענג אויס דעם טייך בוג. דאָס מיינט, אַז אַסטראָו וועט זיך געפֿינען אויף דער סאָויעטישער זייט. עס האָט אויסגעבראַכן אַן אומבאַשרייבלעכע פֿרייד. מענטשן זענען איינער דעם צווייטן געפֿאַלן אויף די אַרעמס און געוויינט פֿון גליק.

דאָנערשטיק, דעם 21טן:

פֿאַר מיינע אויגן האָט זיך היינט אָפֿגעשפּילט אַ שרעקלעכע טראַגעדיע. צווישן די בעקער אַרבעטער אין דער גרויסער מעכאַנישער בעקעריי אויף רוזשאַנער גאַס איז געווען באַראַן פֿון פּולטוסקער גאַס מיט זיין 17 יאָריקן זון יוסף. איך בין געשטאַנען ביים פענצטער אין מיין הויז און געקוקט אין יענער ריכטונג. פּלוצלעם זע איך ווי דער יונגער יוסף באַראַן פֿאַרלאָזט די בעקעריי. עס שטייט אַ נאַצישע וואָך ביים טויער, און דער בחור איז שוין געווען אויף דער צווייטער זייט. אָבער אין דער מינוט נעמט דער נאַצי אַרויס זיין רעוואָלוער און שיסט אַריין דריי קוילן אין דעם יונגן יוסף'ס קאַפּ. ער איז געפֿאַלן אין אַ קאַלוושע בלוט, און דער מערדער האָט ווייטער פֿאַרגעזעצט זיין שפּאַציר. אין אַ פֿאַר מינוט איז די מוטער געקומען צוליפֿן. זי איז געפֿאַלן צו דער ערד, געשלאָגן זיך דעם קאַפּ אין אַ שטיין, אָבער איר זון האָט די אַרימע מאַמע שוין נישט געקענט העלפֿן.

זונטיק, דעם 24טן:

פֿרייטיק איז געווען ערב יום־כּפור. די מערהייט בתי־מדרשים זענען צעשטערט. טייל פרומע יידן קענען ביי זיך נישט פּוועלן צו בלייבן די הייליקע נאַכט אין די קעלערס. פֿאַרנאַכט גייען זיי שטיל אַרויס פֿון הויז און שאַרן זיך ביי די ווענט אין דער ריכטונג צום גערער שטיבל, וואָס איז נאָך געבליבן גאַנץ.

איינגעהילט אין קיטלען און טליתים, האָבן זיי אָנגעהויבן זאָגן „כל־יִדְרִי“. אָבער גראַד דאָן פֿאַרפֿאַרן גרויסע נאַצישע לאַסט־אויטאַמאָבילן מיט שטורמיסטן און רינגלען אַרום דאָס שטיבל. די פרומע יידן ווערן מיט גוואַלד אַרייַסגעשלעפט און אַרייַנגעוואָרפֿן אין די אויטאַמאָבילן. מען פֿירט זיי אויף וואַרשעווער גאַס צו דער „סאָדזאַווקע“. דאָרט שטייען אויסגעשטעלט פֿיל שמוציקע לאַסט־אויטאַמאָבילן און מען איז מכבד די יידן זיי צו רייניקן. מען צווינגט זיי אויסצוטון די קיטלען, טליתים און אָפֿילו זייערע אייגענע קליידער, אַרייַנגיין ביז צו דער העלפט אין וואַסער, אַלץ נאָס מאַכן און מיט דעם וואַסשן די אויטאַמאָבילן.

געענדיקט די אַרבעט, האָט מען נאָכאַמאָל אַלעמען געהייסן אַרייַנגיין אין וואַסער ביז איבערן קאַפּ. ווען זיי זענען אַרויס פֿון דעם שמוץ, האָט מען ביי אַלעמען אָפֿגעשוירן די האָר פֿון קאַפּ און ביי אַ טייל אויסגעריסן אַ האַלבע באָרד. דאָן האָט מען זיי

פאטאגראפירט און געהייסן גיין אהיים. א נאָוואָרודקער ישיבה-בחור האָט זיך שרעקלעך פאָרקילט און אין עטלעכע טעג געשטאַרבן.

שבת, יום-כפור, האָבן די נאָציס, ווי ווילדע חיות ווידער געמאַכט אַ געיעג אויף די יידן, ספעציעל די פרומע. מען האָט זיי אַרויסגעשלעפט פון די קעלערס און גענומען צו שווערע אַרבעט. באַזונדערס האָט מען זיי גענומען אין פלעצער וווּ עס איז געווען עסן. מיט אַ סאָדיסטישן פאַרגניגן האָט מען זיי געגעבן צו טראָגן שווערע קעסלען מיט געקאַכטע שפייז פאַר סאַלדאַטן.

מאָנטיק, דעם 25טן:

מיינע פוילישע שכנים און נאָך אַ סך פאַליאַקן זענען געבליבן „אַרבעטסלאָז“. עס זענען שוין אויסגערויבט געוואָרן אַלע יידישע שפייז און גאַלאַנטעריע געשעפטן. היינט זענען זיי ווידער געוואָרן פריילעך און האָבן אויפגעריסן בענדעט ליכטענשטיינ'ס קעלער און סקלאָדן פון אייזן. כאַטש זיי האָבן זייער ווייניק זאַכן פון דאָרט געקענט נוצן, איז דאָך אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה אַלץ צושטערט און אויסגערויבט געוואָרן. מען האָט געשלעפט שטיקער אייזן, רערן, פייערקעס און בלעכן.

דינסטיק, דעם 26טן:

עס ציען זיך דורך אַסטראָו מאַסן היימלאָזע. היינט האָבן דורכגעוואַנדערט די לעבן-געבליבענע יידן פון פולטוסק. זיי דערציילן שויעדעריכע איינצעלהייטן. אין 10 מינוט האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט, איבערלאָזנדיק אַלץ אויף הפקר. צוויי שעה שפעטער האָבן דורכגעוואַנדערט די דלוגאשאדלער יידן. עס איז זיי נישט דערלויבט צו רוען. מען טרייבט זיי אומ/רחמנות/דיק צום זעמבראווער וואָלד.

מיטוואָך, דעם 27טן:

פאדבילעוויטש האָט היינט שטילערהייט איבערגעגעבן, אַז ער האָט געהערט דורך דער ראַדיאָ (די נאָציס האָבן קאָנפּיסקירט אַלע ראַדיאָס. פאדבילעוויטש האָט איינע באַהאַלטן). אַז די גרענעץ וועט זיך ציען ביים זעמבראווער וואָלד. דאָס מיינט אַז אַסטראָו וועט געהערן צו די נאָציס. די ידיעה האָט געמאַכט אַ פיינליכן איינדרוק.

מאָנטיק, דעם 2טן אָקטאָבער:

די מערהייט אַסטראָווער יידן האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט. מיר זעען נישט קיין עקזיסטענץ-מעגליכקייטן אונטער דער נאָצישער הערשאַפט. אַלע זענען פאַרמשפט צו אונטערגאַנג. דער הונגער פאַרשטאַרקט זיך.

די נאָציס האָבן געמאַלדן, אַז אַלע איינוואוינער וואָס קומען פון די מזרח פראָווינצן (וואָס ווערן קאָנטראָלירט פון די סאָויעטן), זאָלן זיך מעלדן און וועלן קריגן אַ ספעציעלע דערלויבניש צו פאַרן אַהיים.

איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט און אוועק אויפן וואַרשעווער וועג צו דער געוועזענער פוילישער סטאַיאָסטווא. דאָרט האָב איך געטראָפן הונדערטער יידן. נאָך אייניקע שעה וואַרטן, בין איך אַריין אין צימער, וווּ עס איז געזעסן אַ מאָן אין ציווילע קליידער. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך קום פון ביאַליסטאָק און וויל פאַרן צוריק. די דערלויבניש האָב איך גלייך באַקומען.

מיטוואָך, דעם 4טן:

באהערשט פון אַ מיסטישן געפיל, האָב איך היינט פאַרלאָזט מיין הויז צו באַזוכן דעם נייעם בית-עולם. איך האָב געוואָלט צום לעצטן מאָל אַ קוק טון אויף מיין מוטערס קבר.

ביי דריטע מאי גאס און מאלקינער וועג האב איך געטראפן משה פאקשיווע. ער האט מיר געזאגט, אז אויפן וועג איז א גרויסע באוועגונג פון דייטשע זעלנער. ער דענקט אז דערנעבן געפינט זיך א דייטשער לאגער, און איך זאל נישט איינשטעלן מיין לעבן.

א צעווייטיקטער האב איך זיך אומגעקערט צוריק. צי וועלן די בעסטעס צורו לאזן די טויטע? צי וועלן מיר נאך אמאל קענען קומען צו אונדזער ליבער אלטער היים אסטראווי און געפונען די קברים פון די נאענטע און טייערע אומבאשעדיקט? איך האב גענומען אייניקע נויטיקע זאכן, איינגעשמוצט מיין אנצוג און מאנטל און זיך געלאזט גיין צום זעמבראווער וועג. ביי די באן-שינעס איז געשטאנען א דייטשע וואך, וועלכע האט מיר געהייסן זיך אפשטעלן און אויפהויבן די הענט אין דער הויך. זיי האבן ביי מיר געזוכט געלט. ווען זיי האבן אלץ צוגענומען האבן זיי מיר געהייסן גיין. ביים זעמבראווער וואלד האב איך געטראפן סאוועטישע סאלדאטן, וועלכע האבן פריינטלעך זיך באגריסט צו די וואנדערער.

א דערשעפטער האב איך מיר אוועקגעזעצט אויף א שטיין. איך האב געקוקט אויף אונדזער ליב הארציק יידיש אסטראווי, וואס ווערט אזוי אכזריות'דיק אויסגעריסן. קראפטלאז האב איך פארדריקט מיינע פויסטן און ביטער געוויינט.

(„צום אנדענק“, ניו-יאָרק, 1946)

חיים אוסטראו

אין יאר 1941, ווען עס איז אויסגעבראכן דער קריג צווישן דייטשלאנד און סאוויעטרוסלאנד, בין איך אלט געווען 11 יאר. ווען מיין טאטע האט זיך געזעגנט מיט דער מאמען און מיט מיר איז געווען שווער אויפן הארץ, כאטש איך האב זיך נישט פארגעשטעלט אז ער וועט שוין צו אונדז קיין מאל צוריק נישט קומען. עפעטער מיט א שטיקל צייט, זענדיק ווי א סך אנדערע, וואס זענען אוועק און צוריק נישט געקומען, האב איך שוין אנגעהויבן צווייפלען. דער מאמען האב איך נישט געוואלט פרעגן, ווייל איך האב געפילט אז דאס וועט ארויסרופן דאס פונאנדערוויינען זיך פון אונדז ביידע — און דאס האב איך זייער געוואלט אויסמיידן. אביסל האט מען נאך געלעבט מיט דער האפנונג אז ווען דער קריג וועט זיך ענדיקן וועט מען זיך דערוויסן. דער קריג האט זיך געענדיקט און אט איז אונדז געקומען די ידיעה אז דער טאטע מיינער איז אומגעקומען אין קאמף מיט די דייטשישע פאשיסטן ביי לענינגראד.

איך האב נישט מער קיין טאטן. עס וויל זיך א טרייסט געפונען, און עס איז אומעגלעך. דאך איז מיר אביסל לייכטער אויפצונעמען דעם טראגישן טויט פון מיין טאטן, ווען איך דערמאן זיך אז ער איז נישט פארברענט געווארן אין די קרעמאטאריעס פון מיידאנעק—אשוויענטשים אדער טרעבלינקע, נאר געפאלן ביים מיטהעלפן צו דער פארניכטונג פון די דייטשישע מערדער פון זעקס מיליאן פון אונדזער פאלק.

מיין טאטע, דו לעבסט ביי מיר אין הארץ. אייביקער אנדענק דיר.

***

לייבל איורייעס

ביים אויסברוך פון קריג, ווען כ'האב אין יאר 1939 פארלאזן אסטראו, בין איך אלט געווען 58 יאר און אנגעקומען קיין ביאליסטאק. אין א קורצער צייט איז אריין די רויטע ארמיי. געווען בין איך מיט 4 זין און צוויי שנירן מיט איינעקלעך. אין א קורצער צייט האט מען אונדז אלעמען צושיקט אין די תפיסות, ווו מיר האבן פיל זיך אנגעמוטשעט מיט מיינע קינדער האט מען מיך צושיידט. איך בין געבליבן בלויז מיט צוויי קראנקע זין, איין זון איז געשטארבן פון הונגער און נויט, א זון מיט א פרוי און קינדער זענען געפאלן אונטער היטלערס הענט און א זון מיט א שנור איז מיר געגאנגען פארפאלן. א געוויסע צייט האב איך פון אים נישט געהערט. אין יאר 1940 האט מען מיך פארשיקט אין די טיפסטע טייגעס אויף סיביר. געווען בין איך דאן אלט 60 יאר און די גרויסע איבערלעבונגען האט מיך געמאכט נאך עלטער. איך האב געארבעט אין 60—70 גראד פראסט אין די טיפסטע וועלדער. באקומען 200 גראם ברויט א טאג און 3 מאל אין טאג וואסער־זופ. געווען בארוועט, מיט שמאטעס אויף די פיס, און ערשט צום סוף ווינטער האב איך באקומען שיד געקלעפט אויף שמאטעס און אונטן האלץ. אפגעריסן און הונגעריק, פארשמוצט און געשוואלן געווען 3 יאר, ביז עס איז געקומען די באפרייונג פאר די פוילישע בירגער. דאן בין איך שוין געווען אלט 63 יאר, נאר איך האב געלעבט מיט האפנונג זיך טרעפן מיט די קינדער, און אזוי האט מיר גאט פארטראגן צו מיינע 3 זין, וועלכע זענען מיר פארבליבן לעבן.

גאלדשטיין בנימין תל-אביב

צוויי טעג איידער די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראו (אין אַ מיטוואך) איז די שטאָט שטאַרק באַמבאַרדירט געוואָרן. איין באַמבע האָט געטראָפן אין הויז פון שלמה קאזאכאוויטש, וואָס איז געשטאַנען נעבן ראַט־הויז און אומגעוואָרפן אַ גאַנצע וואַנט. צום גליק האָט קיינער פון שטוביקע דערפון נישט געליטן. שפעטער האָבן מיר זיך דערוואַסט אַז פון די באַמבאַרדירונג איז אַראָפּ פון זינען דער שוסטער גראַבינא.

צומאָרגנס, ווען די דייטשן האָבן דערשאָסן אַ פוילישן פּריץ און דערנאָך אונטערגעצינדן זיין פּאַלאַץ, וואָס איז געשטאַנען דריי קילאָמעטער פון דער שטאָט, האָט מרדכי בער טארנאוויסקי מיט זיין זון מנחם, וועלכע האָבן זיך געפונען ביי קרובים אין שטאָט, געמיינט אַז ס'ברענט זייער מיל, וואָס איז געשטאַנען אין דער געגנט פונעם פּאַלאַץ. זיי זענען פאַרצווייפלטע אַהין געלאָפן ראַטעווען, אָבער אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן פון די דייטשן.

ווען די דייטשן זענען שוין געווען דריי טעג אין שטאָט, האָט זיך פלוצעם פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז אַלע מענער דאַרפן זיך גיין פאַרשרייבן אויף אַרבעט. נאָר אויף וואָס פאַר אַן אַרבעט און אויף וועלכן אַרט. האָט קיינער נישט געוואָסט.

ווען איך מיטן חבר לייזער קראקאוויסקי זענען אַרויסגעגאַנגען זיך דערוויסן אויף וועלכן אַרט דאַרף מען זיך פאַרשרייבן אויף אַרבעט. האָט אונדז באַגעגנט אַ דייטש אויף אַ מאַטאַציק, זעענדיק ווי מיר גייען מיט אומרויקע טריט, האָט דער דייטש אויף אונדז אַנגעציילט זיין מאַשין־געווער. בלייבענדיק אַ וויילע שטיין צעטומלטע, האָבן מיר אַנגעהויבן פון אים אַנטלויפן. מיר זענען אַריינגעלאָפן אויף דער וואַרשעווער גאַס, די גאַס איז שוין געווען פול מיט אַנגעלאָפענע מענער פון פאַרשידענעם עלטער. מיר האָבן בשום אופן נישט געקאָנט דערגיין, וווּ מען דאַרף זיך גיין פאַרשרייבן אויף אַרבעט. געזען אַז די אַנגעלאָפענע יידן גייען נישט צו דער גאַס, וווּ זיי דאַרפן גיין, האָבן אַ כאַפּטע דייטשן מיט מאַשין־געווער אין די הענט זיך ווילד אַ לאַז געטון אויפן עולם און מערדערלעך אַנגעהויבן שלאָגן איבער די קעפּ. דער עולם האָט ווידער אַנגעהויבן לויפן. ווען מען האָט זיך שוין ענדלעך דערוואָסט פון דעם ריכטיקן אַרט (אויף דער קאמאראווער גאַס נעבן יעקב דאמבס הויז), האָט מען זיך ערשט אַרומגעזען אַז פון די קלעפּ זענען געבליבן אַ סך פאַרווונדעטע און צעבלוטטיקטע, דער עיקר עלטערע מענער וואָס זענען נישט געווען בכוח גיך צו לויפן. באַלד איז די קאמאראווער גאַס פיל געוואָרן מיט יידישע מענער. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען אַ סך פליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך. ערגעץ פון אַ זייט האָט אַ יונגער דייטש אַרויפגעשריען צו יעקב דאמבס פאַרמאָסטן פענצטער, אַז מען זאָל עס אויפמאַכן. אַז דער דייטש האָט געזען אַז מען פירט נישט אויס זיין באַפעל, האָט ער זיך מיט אַ ווילדן כעס געכאַפט צו זיין מאַשין־געווער און אַריינגעשאָסן אין פענצטער פון ערשטן שטאַק. באַלד האָט זיך געהערט פון דאָרט האַרצרייסענדיקע געשרייען. אַ קויל האָט געטראָפן יעקב דאמבס טאַכטער. די מוטער פון די שטאַרק פאַרווונדעטע איז גלייך אַרויסגעלאָפן פון דער שטוב, צוגעלאָפן מיט אַ יאָמערלעך געווען צו אַ דייטשישן אַפיציר, געפאלן אים צו די פיס און געבעטן, ער זאָל איר דערלויבן צו גיין נאָך דעם רופּא. ווייל אַנדערש קאָן איר קינד אָפּגיין מיט בלוט. דער אַפיציר ווי אויך די איבעריקע דייטשן, וועלכע זענען געשטאַנען און זיך צוגעקוקט צו דעם „ספעקטאַקל“, האָבן גענומען זיך טרייסלען פון געלעכטער.

אויף דער גאס צווישן די מענטשן האָט אַ קראַנקער ייד, אַן עפילעפטיקער, אַ פליט פון אַ דערבייאיק שטעטל, פלוצעם געקראָגן אַן אַטאַק און איז אומגעפאלן אויף די שטיינער מיט אַ שוים אויף די ליפן. אַ דייטש מיט געווער האָט גענומען ווילד שרייען אַז דער ייד סימולירט און צוגעשטעלט די לופע פון מאַשין געווער צום קראַנקנס' קאַפּ. דער סוף איז געווען אַז מען האָט אונדז נישט פאַרשריבן אויף אַרבעט, נאָר באַפוילן צו לויפן צום גימנאַזיע פּלאַץ. דער המון האָט אין אַ גרויס שרעק ווידער גענומען לויפן, אויב עמיצער האָט גיך נישט געקאָנט לויפן, איז ער מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן.

אויך אויפן גימנאַזיע-פּלאַץ איז געוואָרן שוואַרץ פון יידישע מענער. אויפן באַלקאָן איז געשטאַנען אויסגעשטעלט מאַשין-געווער, יעדע צען מינוט איז פאַר אונדז פאַרביי געפליגן אַן עראַפּלאַן מיט אַזאַ גערויש, ווי זיי וואַלטן אונדז געוואַלט איבערשרעקן. נאָכן אַפּשטיין עטלעכע שעה איז אויפן באַלקאָן אַרויסגעקומען אַ דייטשישער אַפיציר און אין אַ רעדע געזידלט דאָס יידישע פּאָלק; ער האָט געוואָרנט, אַז אויב עס וועט ווער פון די היגע יידן עובר זיין אויפן געזעץ, וועט דערפון די גאַנצע שטאַט ליידן. ווען מיר זענען זיך פונאַנדער געגאַנגען, האָבן די דייטשן אונדז ווידער גענומען יאָגן, זיי האָבן געיאָגט פון איין גאָס אין דער צווייטער, אַזוי אַז מיר האָבן אַליין נישט געוואָלט וווּ אַהין צו לויפן.

פון דער דאָזיקער יאָגעניש זענען אַ סך יידן פאַרוואַנדעט געוואָרן און אייניקע פון זיי זענען שפּעטער געשטאַרבן. איך מיט מיין משפּחה האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו אַנטלויפן צו די דורך סאָויעט-רוסלאַנד פאַרנומענע געביטן.

**
*

יהודה גוטגאלד בני ברק

עטלעכע טעג פאַר ראש השנה 1939, זענען די דייטשן אַריין קיין אסטראווי. דאָס ערשטע וואָס זיי האָבן געטון איז געווען, וואָס זיי האָבן געכאַפט יידן מיט בערד און פאות און זיי אָפּגעשניטן פון איין זייט באַק, אַזש בלוט האָט גערינען. דאָס דאָזיקע האָט די צעיושעטע ס. ס. מענער פאַרשאַפט הנאה, טרייסלענדיק זיך אַזש פון געלעכטער. שפּעטער האָבן זיי געכאַפט מענער צו שווערע אַרבעט, האָבן געצוואַנגען אַריין צוגיין אין דער „סאדאוואקע“, (אַ שטייענדיק וואַסער), און געהייסן וואַשן די פאַרבלאָ-טיקטע לאַסט-אויטאָס.

אַפט מאל האָט זיך זיי פאַרגלוסט צו באַפעלן אַז יידן זאָלן טאַנצן אויף די גאַסן. איין ייד, מיט אַ אָפּגעשניטענער באַרד פון איין זייט באַק, האָבן זיי דערלאָנגט אַ שפּיגל אין האַנט און אים געצוואַנגען אַ סך שעהן צו טאַנצן איבער די גאַסן. דאָס ווילדע געלעכטער פון די ס. ס. לייט האָט מען געהערט ווייט.

נאָך אין די ערשטע טעג פון דעם דייטשן אַריינקומען, איז מען שוין געשטאַנען אין לאַנגע רייען נאָך ברויט. אין די רייען זענען געשטאַנען יידן מיט קריסטן צוזאַמען. איינמאל האָט דער בעקער אַוועקגעלייגט הינטער דער בעקעריי אַ ברויט פאַר זיך. ווער פון די פּאָליאָקן האָט דאָס דערזען און ס'איז אנשטאַנען אַ טומל. ווען דער יונגערמאַן האָט מיין לאַבן ברויט הינטער דער פּאַלע גענומען שטעלן גיכע טריט, איז אַן ס. ס. מאַן

אים נאָכגעלאָפֿן און באַפּוֹלן אים צו בלייבן שטיין. דער יונגערמאן האָט זיך אָפּגעשטעלט, ציטערנדיק אינגאַנצן פון שרעק. דער ס. ס. מאַן האָט אים צוריק אַריינגעפירט אין דער זעלבער בעקעריי און געפרעגט פון וועלכן אָרט ער האָט גענומען דאָס ברויט. אַז דער יונגערמאן האָט אַוועקגעלייגט דאָס ברויט, האָט דער ס. ס. מאַן מיטן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער צו אים אויסגעשאַסן און אים אַוועקגעלייגט אַ טויטן אויפן אָרט. יום־כּפור, זענען די ס. ס. מענער אַריין אין דער שטאָט־שול מיט גראַבע זידל־ווערטער, זיי האָבן אַרויסגעטריבן די מתפללים, אָפּפירנדיק זיי ערגעץ אויף שווערע אַרבעט.

אין אסטראווע איז געווען אַ פּוילישע גימנאַזיע. אין אַ געוויסן טאָג האָט די מאַכט פּונאַנדערגעקלעפט איבער די גאַסן פּלאַקאַטן, רופּנדיק אַז אַלע יידישע מענער אין עלטער פון 18 ביז 40, זאָלן זיך פאַרזאַמלען ביים גימנאַזיע־בנין. ווען ס'איז שוין געווען פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם, איז אויפן ברייטן באַלקאן פונעם גימנאַזיע־בנין, אויף וועלכן ס'איז געשטאַנען מאַשין געווער מיט אויסגעשטרעקטע לופּעס, — אַרויסגעקומען אַ יונגער ס. ס. מאַן און גראַב געזידלט דאָס יידישע פּאַלק, דראַענדיק אַז אויב ווער פון די יידן וועט דערמאָרדן אַ דייטש, וועט די גאַנצע שטאָט מיט יידן דערפאַר זיין ערוב. ווען מיין פאַמיליע איז מיט דריי וואָכן שפּעטער אַוועק אויף יענער זייט גרענעץ צו די סאָוועטן, האָבן מיר דאָרט געהערט, אַז די דייטשן האָבן די איבעריקע יידן, וועלכע האָבן נישט באַוווּזן צו אַנטלויפֿן פון דער שטאָט אויסגעהרגעט, אַז אין די הונדערטער זאָלן דאָרט האָבן אומגעקומען.

צווישן די אומגעקומענע האָבן זיך אויך געפונען אונדזערע נאָענטע: אונדזער מוטער הייב ליבע טרייסטער, אונדזער ברודער אהרון מיט זיינע דריי קינדער — מענדל, שמחה און טאובע, אונדזער שוועסטער חנה פשיטיק, אויך די קרובים ישעיה גאלד און אברהם מענדל אלנאד.

אויך האָט מען געהערט אַז אין וואַרשע זענען אומגעקומען אונדזערע קרובים אברהם, חנה און מענדל טרייסטער.

***

יאלון יוסף מפדה אזרחי, רמת־גן

איידער די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראווע, בין איך מיט מיין פאַמיליע אַוועק קיין בריינסק נעבן ביאליסטאק. אין בריינסק האָבן מיך די ס. ס.־לייט אָפּגעריסן פון דער פאַמיליע און צוזאַמען מיט מיין יונגערן ברודער, זיסקע אַוועקגעשיקט אין דער דייטשער שטאָט קעניגסבערג אויף שווערע אַרבעט. איינער פון אונדז, אַן אַסטראָווער, יענקל טאכנער (אברהם יצחק דעם וואנסאווער שניידערס אַ זון), איז דאָרט אויסגעגאַנגען פון הונגער.

אין אַ צייט אַרום האָט מען מיך צוזאַמען מיט 650 יידן אָפּגעשיקט קיין סיוויואר. פיר ווינטער־טעג, ביי שטאַרקע פרעסט, האָט מען אונדז געפירט אין לאַסט וואַגאָנען. די באַן איז דורכגעפאַרן וואַרשע און זיך אָפּגעשטעלט אין אַ פאַרוואַרפענעם וואַקזאַל. באַלד האָט מען זיך דערוווסט אַז מענטשן פון רויטן קרייץ זענען געקומען אַרויסנעמען די קריסטלעכע געפאַנגענע וואָס זענען געפאַרן צוזאַמען מיט אונדז. מען האָט דערציילט,

אז דעם רויטן קרייץ איז נישט אזוי שווער אנגעקומען דאס ארויסנעמען די קריסטלעכע געפאנגענע, אבער פאר אונדז יידן, האבן זיי גאר נישט געבעטן.

שטארק מידע און שיער נישט דערפרייענע, זענען מיר דעם 13טן ינואר 1940 אנגעקומען קיין סווייוואר.

ווען מיר זענען געווארן ארויסגעטריבן פון די וואגאנען, האט מען ערשט דערזען אז 17 פערזאנען זענען אויפן וועג געשטארבן. באלד האט זיך געהערט א באפעל, אז מיר זאלן זיך אלע אויסשטעלן צו 4 אין א רייע. אז מיר זענען שוין געשטאנען אויסגעשטעלט, האט מען פון אונדז אויסגעקליבן 68 מענטשן און באפוילן ארויסצוטראגן פון די וואגאנען די מתים. 4 מענטשן האבן געטראגן א מת צו דעם דערייאיאן וואלד, באגלייט פון ווילדע ס. ס. לייט מיט געווער אין די הענט. ווען זיי זענען צוגעקומען צום וואלד, האבן די ס. ס. לייט גענומען אויף זיי שיסן און אלע אוועקגעלייגט טויט. נאכדעם האבן זיי אויסגעשטעלט מאשין-געווער און א האגל פון קוילן האט זיך אויף אלעמען גענומען שיסן. דער רוב פון אונדז זענען געפאלן, אבער דאך איז אייניקע געלונגען צו אנטלויפן אין וואלד אריין.

מיט נאך צוויי יידן בין איך ארויס פון אן אנדערער זייט וואלד. מיר האבן דערזען א פויערישע כאטע. ווען מיר האבן זיך אהין דערנענטערט, איז פון דער כאטע ארויסגעקומען א מיטליעריקער פויער. מיר האבן זיך ביי אים געבעטן, ער זאל זיך דערבארעמען און לאזן איבערנעכטיקן. דער פויער האט זיך געפרעגט צו מיר פארמאגן געלט. אז מיר האבן אים אוועקגעגעבן וואס מיר האבן געהאט, האט ער אונדז מיט ווילדע געשרייען גענומען אוועקטרייבן פון זיין כאטע, דראַענדיק אז ער גייט שוין רופן די דייטשן.

מיר זענען גלייך פון אים אנטלאפן. בלאנדזשענדיק האט מען פלוצעם דערהערט שטארקע שיסערייען. מיר האבן נישט געוואוסט ווהיין צו לויפן. דערווייל איז צוגעפאלן די נאכט. די נאכט איז געווען זייער א פינצטערע. נישט וויסנדיק ווי אזוי, זענען מיינע צוויי חברים נעלם געווארן.

צומארגנס אינדערפרי, האב איך פארבלאנדזשעט צו א צווייטע כאטע, אבער אויך דער פויער האט מיך צו אים נישט אריינגעלאזט. ער האט מיר בלוז געוויזן דעם זייטיקן וועג, וואס פירט אין דער שטאט וואדאווע.

גייענדיק ווידער אין וואלד, האב איך געזען הענגען אויף א בוים א ייד — נעבן דעם געהאנגענעם איז געזעסן נאך א ייד מיט אפענע אויגן. איך האב אים באלד דערקענט. דאס איז געווען דער שטוטישנער רב. א דערציטערטער בין איך צו אים צוגעשפונגען און געוואלט אים אויפשטעלן, אבער ער איז געווען פארפרוירן צום טויט.

מיט גרויס שרעק האב איך די מתים פארלאזט און בלאנדזשענדיק א גאנצע נאכט אין דער פינצטער, בין איך פארטאג אנגעקומען אויף אן ארט וואס האט געהערט צו די רוסן. נאר דארט האבן מיך די רוסישע גרענעץ-וואך איינגעזעצט, געוואנדערט פון טורמע צו טורמע, ביז צו א שקלאפן לאגער.

בעת איך בין אין יאר 1946 צוריקגעקומען קיין אסטראוו, האב איך מיינסטנס פון די יידישע הייזער געטראפן ליגן אין חורבות. ביידע בית הקברות זענען געווען אויסגעגלייכט מיט דער ערד, אין אמאליקן סאקאלאווער חסידים שטיבל האט מען גאר אויסגעארבעט טרומעס. אויך די ברויעריי וואס האט געהערט צו טייטלען, איז געלעגן אומגעווארפן.

בלויז ביי אַ שטיק פאַרבליבענעם טויער איז געהאַנגען אַ גרויסער צלם. ביי דעם טויער, זאָגט מען, זענען אַ סך אסטראווער יידן אומגעקומען.
בעת מען האָט מיך געהאַט אַוועקגעפירט קיין דייטשלאַנד, איז מיין פאַמיליע דערווייל פאַרוואַגלט געוואָרן קיין סלאָנים און דאָרט אומגעקומען.
עס זענען אומגעקומען מיין פרוי לאה'טשע מיט די קינדער: חנה דינה — 7 יאָר אַלט, און וועלוול — 1½ יאָר.

***

אברהם יאקובאווסקי

אין 39טן יאָר, איידער די דייטשן זענען צו אונדז קיין אסטראווע אַריין האָבן זיי באַמבאַרדירט און ס'איז געוואָרן חרוב א סך הייזער און געהרגעט יאסל פראוודען. דאָס איז געווען מיטוואך. שבת זענען די מערדערס אַריין צו אונדז אין שטאָט און זיי האָבן אונטערגעצינדן די מאלקינער גאָס און דאָרטן דערשאָסן דעם טרעגער יאנקעל קאטקע. זיי האָבן אויך געשאָסן נאָך פרעמדע מענטשן פון פאַרשידענע שטעט, באַלד זונטיק האָבן די דייטשן אַרויסגענומען אַלע יידן אויפן גאָס און צעשלאָגן נחום ליווארטאוויטש. ער איז אין גאַנצן געווען אָפּגעגאַסן מיט בלוט און נישט געזען וווּ צו גיין. אַלע זענען געוואָרן אָפּגעפירט אויפן פלאַץ פון גימנאַזיע, וווּ מ'האַט אונדז געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג. מען האָט דעמאָלט נישט געטאָרט גיין מער ווי ביז 6 אין אַוונט, און אונדז אַבעלאַזט ערשט 7 אַזיגער. אַהיים גייענדיק האָט מען אויף אונדז געשאָסן און ווי אַזוי מיר זענען געבליבן לעבן, ווייסן מיר נישט. נעבן אונדזערע פיס איז געפאלן קרבנות, און אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט 2 וואָכן מיטן דייטש אין אסטראווע. דערנאָך האָט מען געגעבן אַ באַפעל, אַז די יידן וואָס געפונען זיך נאָך אין אַסטראווע, מוזן פאַרלאָזן די שטאָט. מען האָט גענומען די קינדער אויף די הענט און אַוועק אויף די גרענעץ צו דער רויטער-אַרמיי נעבן אַסטראווע. מיר זענען אַוועק קיין ביאליסטאק און דאָרטן האָבן מיר זיך אַרומגעוואַלגערט אין די שולן 8 וואָכן. אַ סך זענען אין ביאליסטאק געשטאָרבן פון שמוץ, ווייל אין אַלע שולן זענען געווען פיל יידן — יונגע, אַלטע און קליינע קינדער, דערנאָך האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין רוסלאַנד. וועמען מען האָט געשיקט ווייט קיין רוסלאַנד, איז געבליבן לעבן, און וועמען מען האָט געשיקט נישט ווייט — איז געבליבן ביים דייטש!

אין רוסלאַנד האָבן מיר דורכגעלעבט די מלחמה אין הונגער, נאָר אַ דאָנק גאָט, זענען מיר כאַטש געבליבן לעבן. דערנאָך האָט מען אונדז געשיקט צוריק קיין פוילן נאָקעט און באַרוועס, און באַזעצט אין נידער-שלעזיען.

***

נח לאסקא

דעם 7.8.39 זענען די מערדער אַריין קיין אסטראווע-מאָ. און דעם 10.8 איז שוין געווען דער ערשטער באַפעל אַז אַלע מענער דאָרפן זיך צושטעלן אויף איין אָרט ביים שטאָטישן ראטאש. ס'איז זיך נישט פאַרצושטעלן די מערדעריי וואָס זיי זענען באַגאַנגען לגבי אונדז. אַלע יידן האָבן זיך דאָרט צונויפגענומען און עס איז אַרויס פון די מערדערס אַ באַפעל אַז אַלע פאַרזאַמלטע זאָלן לויפן שנעל מיט די הענט אין דער הויך צום

גימנאזיע פלאץ. דאס לויפן איז געווען אויף אַזאָ אויפן: פון פאָרגט איז שנעל געפאָרן אַ דייטש אויף אַ מאַטאַציקל און אַלע יידן האָבן געמוזט נאָכדאַנזשען. אויף צום סוף, זענען דאָס גלייכן געפאָרן עטלעכע דייטשן אויף מאַטאַציקלען, און ווער ס'האָט נישט געקאָנט נאָכדאַנזשען זענען די מערדערס אַרויפגעפאָרן אויף די מענטשן. קומענדיק נישט טויט און נישט לעבעדיק אויפן גימנאזיע פלאַץ, איז געווען אַ באַפעל אַוועקצוזעצן זיך אויף דער ערד, און מען האָט געמאָלדן אַז דער וואָס וועט זיך אַ ריר טון פון אַרט ווערט דערשאָסן.

די היטלער־מערדער האָבן אונדז אויפגעהאַלטן ביז נאָך 6 אַזייגער (אויפן גאַס איז דערלויבט געווען צוגיין ביז 6 אַזייגער אין אַוונט). נאָך דער צייט האָבן זיי אַלע צעיאָגט אַהיים. לויפנדיק אַהיים איז זיי אַנטקעגן געקומען אַ דייטשער אַבאַז און עס האָט זיך דאָן אָנגעהויבן אַ שישעריי אויף אונדז. ס'זענען געפאַלן פיל קרבנות און פון דעם טאָג האָבן זיך אָנגעהויבן די טראַגישע געשעענישן פון די אסטראווער יידן. פון טאָג צו טאָג איז ערגער געוואָרן, מען האָט געכאַפט אויף אַרבעט און אונדז זייער געמאַטערט און קיין עסן נישט געגעבן. די נאַציס האָבן ביי די אַלטע יידן געריסן די בערד און זיי געוואָרפן אין וואַסער. די יידן האָבן נאָך געמוזט אַריין אין קאַלטן וואַסער און כאַפן די בערד. די נעכט זענען אויך געווען שרעקלעכע און טראַגישע. די היטלעריסטן זענען אַריין ביינאַכט אין די שטיבער און דאָביי ראַבירט. געשלאָגן און אָנגעטון פאַרשידענע צרות.

עס איז אומעגליך צו באַשרייבן די דאָזיקע צוויי וואָכן ווען מיר האָבן זיך געפונען ביים דייטש. דעם 20.9.39 איז געווען אַ באַפעל אַז אַלע יידן אָן אויסנאַם, קינדער, אַלטע, און קראַנקע מוזן זיך אַרויסשטעלן אויף די גאַסן און אָפן לאָזן די שטיבן. אין פאַל ווען זיי וועלן טרעפן אַ מענטש אין שטוב ווערט ער דערשאָסן. און ווען אַלע האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אויף די גאַסן, זענען די מערדערס אַרויס מיט רעדעס אַז מיר האָבן נישט וואָס צו טון ביי זיי, אַז קיין ברויט וועט מען נישט האָבן, און אַז מיר קאָנען פאַרלאָזן אַסטראוון און גיין צו די רוסן. עס איז געפאַלן אַ גרויסער פחד אויף די יידישע אַסטראווער באַפעלקערונג און פון דעם דאָזיקן טאָג אָן האָבן די אסטראווער יידן פאַרלאָזן די שטאָט און אַוועק אויפן רוסישן געביט. עס זענען פאַרבליבן 560 יידן אין אסטראוון און די לאַגע איז געוואָרן וואָס אַמאָל ערגער. נאָך אַ קורצע צייט האָט מען די 560 יידן אַרויסגעיאָגט אינטערן שטאָט און זיי געהייסן אויסגראָבן אַ גרויסן גרוב און דאָרט זענען זיי געוואָרן לעבעדיקערהייט באַגראָבן. דריי טעג האָט זיך געוואָרפן די ערד. אויך נישט אַלע וועלכע האָבן פאַרלאָזן אסטראוון איז געלונגען צו בלייבן לעבן. ווען די היטלעריסטן זענען אַרויס אין קריג מיטן ראַטנפאַרבאַנד האָבן זיי באַלד פאַרנומען די דאָזיקע געביטן, וווּ אונדזערע אסטראווער יידן האָבן זיך געפונען. ווייטער צו אַנטלויפן איז געווען צו שפעט, און דאָס ביסל יידן זענען אומגעקומען אין די טויט פאַבריקן, אין די גאַז קאַמערן און אויף אַנדערע טראַגישע און מערדערישע טויטן.

נאָר אַ קליינע צאָל אַסטראווער יידן וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער ערד טיף אין ראַטנפאַרבאַנד, איז געלונגען זיך צו ראַטעווען, ווי אויך אַ גאָר קליינע צאָל צווישן די פאַרטיזאַנער זענען געבליבן לעבן.

חיים סלאמקע

ווינטער 1939 יאר בין איך געווען אין ביאליסטאק, נאָכן אַנטלויפן פון וואַרשע פון די דייטשן. אין ביאליסטאק האָב איך באַגעגנט אַ באַקאַנטן פּאָליאַק פון אסטראוֹר־מאזאוועצק, וועלכער האָט מיר דערציילט פאַלגענדעס:

מיטוואָך, דעם 6טן נאָוועמבער, 1939 יאר, ביינאַכט האָט אין אסטראוֹר־מאזאוועצק אויף דער גאַס פון 3טן מאַי אויסגעבראַכן אַ שריפה. די שריפה וואָלט זיך געלאָזן תיכף לאַקאַליזירן, נאָר די דייטשן האָבן נישט דערלאָזט לעשן און עס האָבן אָפּגעברענט עטלעכע הייזער.

אין אסטראוֹר־מאזאוועצק זענען צו יענער צייט געווען וועניק אַרטיקע יידן, ווייל דער גרעסטער טייל פון זיי זענען שוין געווען אַרויסגעטריבן דורך די דייטשן פון שטאָט. עס זענען געבליבן בלויז דאָרט זקנים און אייניקע האַנטווערקער, וואָס די דייטשן האָבן איברגעלאָזן.

אין אסטראוֹר־מאזאוועצק זענען נאָך דעמאָלט געווען יידן פון פּולטוסק און אַנד. ערטער. דאָס זענען געווען אַזעלכע יידן, וואָס זענען געקומען כדי פון דאָרט איברצוגיין די גרענעץ קיין ראַטנפאַרבאַנד. צוזאַמען זענען צו יענער צייט אין אסטראוֹר־מאזאוועצק געווען ביי 500 יידן.

דאָנערשטיק אינדערפרי, אויף מאָרגן נאָך דער שריפה, האָבן די דייטשן צונויפגעטריבן אַלע יידן אין איינקעלער פון טייטעלס ברויעריי אויף בראקער גאַס. באַהאַלטן זיך איז כמעט געווען אימגעלעך, ווייל די דייטשן האָבן צו דער אַרבעט צוגעצויגן אַרטיקע מערדער. די דייטשן האָבן געצאָלט צו איין זלאָטע פאַר כאָפן אַ יידן און צום אימגליק האָבן זיך געפונען בעלנים, וואָס האָבן פלייסיק געזוכט די יידן.

די 500 יידן האָט מען אין איינקעלער געהאַלטן אויפן אייז זונטיק. אין שטאָט איז געווען בכלל אַ מהומה. אויפן גאַס האָט מען אויסער די מערדער קיין מענטשן נישט געזען.

מיין באַקאַנטער פּאָליאַק האָט געוויינט אין עק שטאָט, ער האָט באַשלאָסן זונטיק פרי צו גיין אין שטאָט דערוויסן זיך, וואָס דאָרט קומט פאַר. ער איז אַוועק מיט זיין פרוי. אויפן וועג אין מאָרק האָט ער באַגעגנט אַ מאַשין. די מאַשין האָט זיך אָפּגעשטעלט. אין מאַשין זענען אויסער דייטשן געווען נאָך אייניקע אַרטיקע פּאָליאַקן. די דייטשן האָבן אַריינגענומען אין מאַשין מיין באַקאַנטן און זיי זענען אַוועקגעפאַרן מיטן שאַסיי צום יוארשעווער וואָלד ביי 2 קילאָמעטער הינטערן שטאָט.

דאָרט איז געווען אַן אויסגעגראָבענע לאַנגע גרוב. אין אַ ביסל צייט אַרום זענען צום גרוב צוגעפאַרן 2 פאַרמאַכטע מאַשינעס. מען האָט פון די מאַשינעס אַרויסגעפירט יידישע פרויען. יעדע פרוי האָט געהאַט פאַר בונדענע אויגן און האָט געטראָגן אַ קינד אויף די הענט.

די פרויען מיט די פאַרבונדענע אויגן האָט מען צוגעפירט צום גרוב און דאָרט איינציקווייז זיי געשאָסן. די געשאַסענע פרויען זענען אַריינגעפאַלן אין גרוב. אַ גרויסער טייל פון זיי איז נאָך נישט געווען אינגאַנצן טויט. די קינדערלעך, וואָס זענען אַראָפּגעפאַלן פון די הענט פון די געשאַסענע פרויען, האָבן די דייטשן אָנגעכאַפט אויף שפּיון און געוואָרפן אין גרוב. אַדער לעבעדיקע מיט די פיס אין גרוב געשליידערט. די קולות פון די אומגליקלעכע פרויען און קינדער זענען געווען עד לשמים.

נאכדעם האָט מען געגעבן די געבראַכטע פּאַליאַקן כלאַרעק צו באַשיטן די קרבנות און דערנאָך געהייסן זיי פאַרשיטן דאָס גרוב מיט ערד.

פון די קרבנות האָבן זיך דעמאָלט געראַטעוועט בלויז צוויי פרויען. איינע איז געווען אין שפיטאַל, געגאַנגען צו קינד און פון דאָרט האָבן זי די דייטשן נישט גענומען, און אַ צווייטע — דעם שמיד'ס פרוי — זי איז געווען קראַנק און ווען די דייטשן זענען נאָך איר געקומען, איז ביי איר געווען אַ דייטשער דאָקטאָר און האָט זי נישט געלאָזט נעמען.

ווי אַזוי מען האָט אומגעבראַכט די מענער בעת דער שחיטה האָט מיין באַקאַנטער נישט געוואוסט צו דערציילן.

***

יידל סלאמקע

אסטראווי-מאזאוועצק האָט געציילט אויף 18000—20000 פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג — 40 פּראָצענט יידן. דאָס שטעטל האָט געפירט אַ פאַרצווייגט קולטורעל לעבן. עס זענען געווען פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס: בונדיסטישע, ציוניסטישע, מורחיסטישע, פועלי-ציון רעכטע, השומר-הצעיר, השומר הלאומי, אגודה, אַ קאָמונסטישע באַוועגונג א. א. עס איז געווען אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1905 יאָר. די ביבליאָטעק האָט געציילט 4000 ביכער — יידישע, פוילישע, העברעישע און אַנד. שפּראַכן. אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט גענאָסן פון דער ביבליאָטעק. די ביבליאָטעק האָט געהאַט מיטגלידער און לייענער — מיטגלידער האָבן געקאָנט זיין נאָר יידן. די מיטגלידער פלעגן קלייבן די פאַרוואַלטונג פון ביבליאָטעק. אין אסטראווי-מאזאוועצק איז נאכדעם ווי די דייטשן זענען אַריין, קיין געטאָ

נישט געווען. די רוסישע גרענעץ איז געווען אַ האַלבן קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. די ערשטע צייט, ווען די דייטשן זענען אַריין, איז די גרענעץ געווען אָפֿן, און ווער עס האָט געוואָלט איז אַריבער. דער דייטשישער קאָמענדאַנט האָט געוואָרנט די יידן, זיי זאָלן אַוועק פֿון דער שטאָט. דער רוב יידן איז אַריבער די גרענעץ אויף דער רוסישער זייט. מיינע עלטערן, וועלכע האָבן געוואוינט אין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק, זענען אויך אַוועק קיין ביאליסטאק. לויט די קלאַנגען און דערציילונגען פון שכנים, אַנטלאָפֿענע פון אסטראוֹ-מאָזאָויעצק נאָך דער שחיטה, זענען אין שטאָט נאָך געבליבן עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שחיטה. די שחיטה אין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק איז געווען אין נאָוועמבער 1939 יאָר. די דייטשן האָבן פֿאַוואַצירט, אַז אַ ייד האָט אונטערגעצונדן זיין שטוב, כדי אונטערצוצינדן די שטאָט. די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב. געוויסע פּאָליאַקן האָבן זיי אָנגעוויזן וווּ יידן זענען. זיי האָבן אַלע יידן אַרויסגעפֿירט הינטערן וואַלד און געשאָסן. עס זענען געהרגעט געוואָרן 300—400 מאָן. צווישן זיי אויך מיינע אַ שוועגערין.

נאָך דער שחיטה, ווען עס זענען קיין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק געקומען יידן פון אַנדערע שטעט אַריבערצוגיין די גרענעץ, פלעגן זיי די דייטשן צונויפֿנעמען און איבערשיקן קיין וואַרשע. לויט דעם, ווי איך האָב געהערט, זענען נאָך דער שחיטה קיין יידן אין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק שוין מער נישט געווען.

די אסטראוֹ-מאָזאָויעצקער יידן, וואָס זענען אַרויס פון שטאָט האָבן זיך באַזעצט אין מערבֿ-רוסלאַנד. אַ טייל פון זיי זענען פֿאַרשיקט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד און דער רוב איז געבליבן לעבן.

אין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק וואוינט אַ געוויסער ייד מיטן נאָמען חוס, וועלכער האָט זיך די גאַנצע צייט פון דער אַקופאַציע פון 1939 יאָר אויסבאַהאַלטן מיט זיין פֿרוי און קינדער צווישן פּאָליאַקן.

אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך פון אסטראוֹ-מאָזאָויעצק, ווי בראקי רוזשאן, נאוואראווא, סאראוונע זענען שוין קיין יידן נישט געווען. פון די שטעטלעך לעבן די יידן, וועלכע זענען שפּעטער פֿאַרשיקט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד.

די ערשטע טעג ווען די דייטשן זענען אַריין אין אסטראוֹ-מאָזאָויעצק האָבן זיי פֿאַרזאַמלט אַלע יידן אויפֿן ספּאָרט־פּלאַץ, וווּ זיי זענען געשטאַנען פון 3 בייטאָג ביז 6 פֿאַרנאַכט. פֿאַרנאַכט איז געקומען דער דייטשער קאָמענדאַנט און געזאָגט, אַז זיי קאָנען גיין אַהיים און זיי טאָרן מער ווי ביז 6 אַזייגער נישט גיין אין גאַס. ווען די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַנאַנדערצוגיין, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויף זיי צו שיסן און עס זענען געפֿאלן קרבנות.

**

אליעזר קנישנסקי רמת עמידר

נאָך עטלעכע טעג פון שטאַרקע באַמבאַרדירונג, זענען די דייטשן אַריין קיין אסטראוֹ פֿרייטיק, דעם 8טן סעפטעמבער 1939. באַלד זענען אַלע גאַסן פון דער שטאָט פול געוואָרן מיט מיליטער. היות ווי איך האָב פֿאַרמאָגט אַן אייגענע דרוקעריי, האָט די דייטשע אַקופאַציע־מאַכט אָנגעהויבן ביי מיר דרוקן אירע זאַכן וואָס איז נישט געווען געווענדעט ספּעציעל קעגן יידן.

אין די ערשטע טעג פון זייער אַריינקומען האָט אַ היפשער טייל פון דער היגער יידישער באַפעלקערונג געהאַט די מעגלעכקייטן אַריבערצולויפן צום שטעטל זאמבראווע, וואָס איז שוין געווען פאַרנומען דורך די רוסן. קיינער האָט אָבער נישט געהאַט קיין חשק איבערצולאָזן האָב און גוטס און לויפן מיט קליינע קינדער סתם — אין דער וועלט אַריין. ערשט מיט וואָכן שפעטער ווען אין אונדזער שטאָט איז פול געוואָרן מיט פליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך, האָבן יידן אָנגעהויבן גיין צו דער גרענעץ וואָס איז אַ סך הכל געווען איין קילאָמעטער פון אונדז.

אויסער די גרויסע צאָל פליטים האָבן זיך אויך געלאָזט צו דער גרענעץ אַ היפשער טייל אסטראווער, אָבער ווייט נישט דער רוב פון אונדזער שטאָט. דער טריבער און קאַלטער הערבסט האָט מיטגעוויינט מיט די יידן, אויסגעשטעלטע מיט קליינע קינדער אויף די נאַסע פעלדער אין דער דערוואַרטונג. די דייטשע גרענעץ-וואַך זאָל זיי דורכלאָזן. נאָכן וואַרטן שעה'ן לאַנג, האָט מען די יידן דורכגעלאָזט. נישט אַלעמען איז געלונגען דורכצופירן דאָס מיטגענומענע נויטיקסטע. ביי פיל האָט מען צוגערויבט ווערטפולע חפצים און נאָך דערצו געשלאָגן.

אויך מיין פאַמיליע איז אַריבערגעגאַנגען די גרענעץ און זיך אָפגעשטעלט אין די ווייסרוסישער שטאָט סלאָנים. מיך אַליין האָבן די דייטשן נישט דערלויבט מיטצוגיין מיט מיין פאַמיליע, מחמת איך בין פאַר זיי געווען נויטיק אַלס דרוקער-אַרבעטער.

ווען די דייטשן זענען שוין געווען בערך צען טעג אין אסטראווע, זענען אָנגעקומען אַ סך ס. ס.־לייט, און באַלד האָט זיך אויף אונדזערע יידן גענומען שיטן שלעכטע גורות. די ערשטע גזרה איז געווען, אַז אַלע איינוווינער פון דער שטאָט זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַגיסטראַט-פלאַץ, ווען דער פלאַץ איז שוין געווען פול מיט מענטשן, האָט זיך געהערט אַ באַפעל „הענדע האַך“.

מיר האָבן אַלע אויפגעהויבן די הענט — און אַזוי זענען מיר געשטאַנען ביז פאַרנאַכט. דערנאָך איז געקומען אַ צווייטער באַפעל: „געהן נאָך האַווע!“

מיר האָבן פריי אָפגעאַטעמט, אָבער גייענדיק אויפן וועג האָבן די ס. ס.־לייט גענומען אונדז צעטומלען. זיי האָבן באַפוילן צו גיין הן פאַמעליך און הן לויפן. אַזוי ווי מיר האָבן נישט געוואוסט וועלכן באַפעל אויסצופירן, האָבן זיי אויף אונדז געעפנט אַ שטאַרק פייער פון מאַשין געווער, פון וואָס ס'זענען געבליבן ליגן אַ סך טויטע און פאַרווונדעטע.

וואָס ווייטער איז דער מצב פון די יידן אין אונדזער שטאָט געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער. נישט געקוקט וואָס יעדער פון אונדז האָט שטאַרק אָפגעהיטן די פאַרשריפט פון נישט באַווייזן זיך אין גאַס נאָך זעקס אַזייגער אין אָונט און אויך פאַרשטעלט די שויבן פון די פענצטער אַז קיין טראָפן ליכט זאָל אינדרויסן נישט אַרויסשיינען — פלעגן אָבער די ס. ס.־לייט אָנקלאָפן אין יידישע הייזער, און אַריינקומענדיק גערויבט וואָס האָט זיך זיי געלויסט און אויך דאביי מערדערלעך צעשלאָגן די שטוביקע, אפילו פרויען און קינדער.

איך האָב נישט געקאַנט רויק אַרבעטן פאַר די דייטשן און געזוכט מיטלען אַריבער-צוגיין אויף יענער זייט גרענעץ. קענענדיק זיך מיטן בירגערמייסטער פון שטאָט, אַ פאַליאַק, האָט ער אינטערוויענירט ביי דער מאַכט אַז עס זאָל מיר דערלויבט ווערן, זיך צו פאַראייניקן מיט מיין פאַמיליע. איך האָב די דערלויבניש געקראָגן און בין אַן שום שוועריקייטן אַריבער די גרענעץ.

געפינענדיק זיך שוין אין סלאָנים, האָב איך געקראָגן אַרבעט אין ביאלאָוועז אין רעדאַקציע. אַז די נ. ק. וו. ד. האָט זיך דערוואַסט אַז איך האָב אין אסטראו פאַרמאָגט אַן אייגענע דרוקעריי, האָבן זיי מיך דערפאַר אַרעסטירט און נאָכן אַפּוּצן אין עטלעכע טורמעס, אָפּגעשיקט אין אַ לאַגער אויפן ווייטן צפון קיין ארכאנגעלסק. מיינע דריי קינדער — צוויי טעכטער און אַ זון — זענען פאַרבליבן אין סלאָנים, און בעת די רוסיש־דייטשישע מלחמה דאָרט אומגעקומען. מיין זון נח, איז צום־ערשט געווען מאָביליזירט אין דער פוילישער אַרמיי, ער איז אַריינגעפאַלן צו די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט. די דייטשן האָבן אים באַפרייט און ער האָט זיך קוים דערשלעפט קיין סלאָנים. מיין זון איז אין פאַר־מלחמה־דיקן פוילן געווען אַ מדריך פון „הנוער הציוני“...

מרים קאהן
וויניפּעג

צווישן אנטלאפענע און געפלאגטע

איידער די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראו איז מיין פאַמיליע, די ארושיצערס, געווען באַוואוסט אַלס סוחר־סידישע. מיין מוטער איז געווען זאוועלע תבואה סוחר'ס טאכטער פון אסטראו. מיין פאָטער שטאַמט פון רוזשאן, וווּ זיין פאָטער איז געווען באַרימט אַלס למדן. די דייטשן האָבן גענומען שיסן יידן אין די גאַסן און געהייסן עפענען אַלע געשעפטן, שפעטער האָבן זיי צוזאַמען מיט די פּאָליאַקן, זיך געטיילט מיט יידיש האָב און גוטס. כמעט אַלע יידן, וועלכע זענען געבליבן לעבן, האָבן באַוווּזן צו אַנטלויפן אויף דער רוסישער זייט, וווּ די גרענעץ איז געווען נישט ווייט פון אסטראו. מיין מוטער, מיט מיינע צוויי עלטערע פאַרהייראַטע און יינגסטע שוועסטער האָבן צוגלייך מיט אַנדערע באַוווּזן אַנצוקומען קיין טשעכאנאווע, ביאַליסטאָקער געגנט. איך בין נאָך געבליבן מיט מיין פאָטער אין אסטראו, ווייל ער האָט אַלץ נישט געקאנט פאַרלאָזן דאָס אָרט, וווּ ער האָט שווער אָנגעהאַרעוועט צענדליקער יאָרן אין זיין קראָם און דערגרייכט אַן אייגענע הייזע.

די צוויי־דריי וואָכן ביי די דייטשן, זענען געווען שרעקלעך. נישט בלויז זענען מיר אַסטראווער געווען עדות פון מאָרד און רויב איבער אונדזערע מענטשן, נאָר האָבן אויך צוגעזעען דעם טויט פון טויזנטער אַנדערע יידן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אַרום אסטראו. טויזנטער געטריבענע דורך אונדזער שטאַט ווייט אַוועק צו שווערע אַרבעט אָדער צום אומקום. פיל יונגע און עלטערע יידן זענען געפאַלן אויף די וועגן און אַרום אסטראו.

ווען די אסטראווער גויים און די אַרומיקע פויערים האָבן שוין געהאַט אַלץ אויסגערויבט, און מיין פאָטער האָט געזעען אַז לעבן צווישן די פּאָליאַקן קען מער קיין רייד נישט זיין, האָבן מיר, די לעצטע עטלעכע יידן, באַשלאָסן אַריבערצוגיין אויף דער רוסישער זייט. די דייטשן האָבן ביי אונדז אַלץ צוגענומען און געדראָט צו דערשיסן. מיט נסים זענען מיר אַדורך. (בלויז איין טאָג שפעטער, ווען אנשלאג קנארפּעלס 2 טעכטער האָבן אויך געוואָלט אַריבער צו די רוסן, זענען זיי דערשאָסן געוואָרן ביי דער גרענעץ).

אין טשעכאנאווע, ווו מיר האָבן זיך פאַרייניקט מיט מיין מוטער און די שוועסטער, האָט זיך געפירט אַ נאָרמאַל לעבן. מיר די אָנגעקומענע, האָבן צו ביסלעך אָנגעהויבן אויספאַרקויפן וואָס מיר האָבן באַוויזן מיט צוברענגען. די רוסישע סאַלדאַטן מיט זייערע פאַמיליעס האָבן ביי אונדז אַלעס אָפּגעקויפט.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ רעגיסטראַציע. די רוסישע בעאַמטע האָבן געהייסן אַרויסנעמען רוסישע פּאַספּאָרטן און ווערן רוסישע בירגער. פיל יידן פון אַסטראווא האָבן דאָס געטון, צווישן זיי מיינע צוויי פאָרהייראַטע שוועסטער. מיין שוועסטער פייגע מיט איר קינד, האָט די רוסישע מאַכט געהייסן פאַרן 80 מייל ווייטער פון דער גרענעץ. זיי זענען געפאַרן קיין מאַלצשאַט. נעבן באַראַנאוויטש. מיין שוועסטער ברכה מיט איר מאַן און קינד זענען נישט געווען ביי די רוסן אויף דער ליסטע, זענען זיי געבליבן אין טשעכאנאווע.

אין אַ פרייטיק אָונט האָט מען אונדז און אַלע אַנדערע, וועלכע האָבן געוואַלט בלייבן פוילישע בירגער, אַרויסגעשלעפט מיט געוואַלד און אַריינגעזעצט אין פערד-וואַגאָנען, ווו נאָך לאַנגע שלעפענישן זענען מיר אָנגעקומען נעבן אַרכאַנגעלסק. דאָרט זענען געווען הייסע זומער-טעג. די יינגע מענטשן האָט מען געטריבן צו דער אַרבעט. אונדזער אַרבעט איז געווען צו בינדן טראַטוועס אויפן וואַסער. איך און מיין יינגערע שוועסטער חנה האָבן ווי פיל אַנדערע פון אַסטראווא, בראק און סאדאווע, געמוזט טון די שווערע אַרבעט. נישט איינמאַל זענען פיל פון אונדז אַריינגעפאַלן אין וואַסער. ווינטערצייט האָבן מיר די אויסגעהאַקטע בויער געפירט אויף שליטנס צו די ברעגעס פון וואַסער. צו עסן האָבן מיר באַקומען ברויט מיט זופ. ווי אַזוי מיר האָבן אויסגעהאַלטן איז נישט צו פאַרשטיין. ווער קען באַשרייבן די באַראַקן, ווו מיר אַלע פאַרשיקטע האָבן געווינט. אויף די ווענט פלעגן אַרומקריכן שוואַרצע קאראלוקעס וואָס האָבן ביינאַכט פאַרבלאַנדזשעט אין די אויערן אַריין. מען האָט פון דער בייסעניש אין קאַפּ געקאַנט משוגע ווערן...

אין יאָר 1942 זענען מיר באַפרייט געוואָרן. ווי פון הימל אַראַפּ איז געקומען די באַפרייאונג און מען האָט אונדז געגעבן די דערלויבעניש צו פאַרן „ווהיין מיר ווילן“. זענען מיינע עלטערן, מיין יינגערע שוועסטער און איך, ווי פיל אַנדערע אַסטראווער געפאַרן קיין אוזבעקיסטאַן. געלט אויף בילעטן האָבן מיר נישט געהאַט. מיר האָבן באַקומען אומזיסטע שלעפּ-באַנען. נאָך לאַנגע שלעפענישן זענען מיר אָנגעקומען קיין קאטאָורגאַן. דאָ זענען געווען גרויסע היצן און מאַלאַריע, לייז און טיפוס און פיל מענטשן זענען דאָ אומגעקומען.

מיין שוואַכע מוטער, האָט מער נישט געקאַנט אויסהאַלטן די וואַגלענישן און מאַטערנישן און דאָ געשטאַרבן. איך אַליין בין קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און געווען שוין כמעט ווי אויף יענער וועלט.

דאָ האָבן מיר ווידער געטאַן אַלע שווערע אַרבעטן און געמוזט צוהאַנדלען מיט אַ שטיקל זייף אָדער מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזט, אַבי צו דערהאַלטן די נשמה. פאַר כאַפּן האַנדלען אָדער אַרויסטראַגן עפעס פון פאַבריק, האָט געדראָט מיט יאָרן תפיסה. סיי רוסן און סיי די אָנגעקומענע יידן פון פוילן האָבן איינגעשטעלט און — צוגעהאַנדלט. אַ שטיקל ברויט אָדער אַ ליפּיאַשקע איז ביי אונדז געווען אַ חלום...

אַזוי איז געווען ביז די מלחמה האָט זיך געענדיקט. פון די טויזנטער יידן זענען געבליבן אַ העלפט. פיל, פיל שוואַכע און אַפילו שטאַרקערע זענען אויס-געשטאַרבן.

ווען ס'איז אנגעקומען די ידיעה אז פוילישע בירגער קאנען אהיימפאָרן, איז די שמחה געווען נישט צום איבערגעבן. יעדער האָט געהאַפּט צו טרעפן די איבערגעבלייבענע פאַמיליעס און אפשר אַ שטיקל היים. מיר האָבן פשוט געבענקט נאָך אונדזער היימלאַנד פוילן, וווּ יידן האָבן געלעבט הונדערטער יאָרן. מען האָט געפרוווט פאַרגעסן ווי אזוי די פאליאקן האָבן זיך באַצויגן צו יידן בשעת די דייטשן זענען אַריין אין אונדזער שטעטל.

דאָס שלעפּן זיך אין עשאלאַנען וואָכן און וואָכן איז אויך שווער צו באַשרייבן. באלד ביי דער גרענעץ זענען מיר געוואָרן געוואָרן, וואָס עס איז געשען מיט די איבער-געבליבענע יידן אין פוילן. מיר האָבן מורא געהאַט צו פאָרן אַנקוקן אסטראו־אויך מיט מיין מאַן, מיין פאָטער און שוועסטער חנה (לעוויט) מיט איר מאַן, זענען אנגעקומען אין שטאָט ליגניץ אין פוילן. דערנאָך האָט מען געהערט אז מען וואָרפט יידן פון די באַנען. די פאליאקן האָבן צוגעגרייט אַ „ברוך הבא" פאַר די יידן מיט אַ פאַגראַם אין קעלץ.

דעמאָלט זענען מיר, מיט פיל אַנדערע געפלאַגטע יידן אַריבער קיין דייטשלאַנד (די גרענעץ איז כמעט געווען אָפּן) אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

דאָס לעבן אין די אונר־אלאָגערן אין וועצלאר נעבן פראנקפורט אַם מיין, אין לאַנד פון די מערדער און סאַדיסטן, איז געווען געשיצט דורך די אַמעריקאַנער און געשטיצט פון „דזשאַינט". דאָ האָבן מיר געהאַט נאָך אסטראווער, וועלכע זענען געווען אַפּגעריסן פון זייערע פאַמיליעס. דאָ אין וועצלאר האָט אונדז אויפגעזוכט מיין ברודער, אברהם מרדכי, וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק צו פאַרברענגען די מלחמה־יאָרן אין ענגלאַנד, (מיר האָבן איבערגעקלערט און נישט געוויסט וואָס מיט אים איז געשען. נאָכדעם ווען ער איז געקומען ערב מלחמה אונדז באַזוכן און באַווייזן אַרויסצוקריגן זיך פונעם גהינום), צום באַדויערן האָט ער נישט מער געפונען ווי אַ האַלבע פאַמיליע. היינט לעב איך מיט מיין מאַן, זון און מיין טייערן פאָטער אין וויניפּעק (קאנאַדע), וווּ איך טראַכט אָפּט וועגן אונדזער אסטראו־ווי מיר האָבן איבערגעלאָזט די שענסטע קינדער־און יוגנט־יאָרן מיט אַזויפיל שפּיל און חלומות. אסטראו־ — איך קאָן דיך נישט אַרויסרייסן פון מיין האַרץ!

חנה לעוויט
שיקאַגאַ

ווען די דייטשן זענען אַריין אין אסטראו־

זייער אַריינקום אין אסטראו־ האָבן די דייטשן אָנגעהויבן מיט שיסערייען פון אַלע זייטן. אַפילו אין הינט און אין קעץ. מיינע אַ חברטע, וועלכע האָט אַרויסגעקוקט פון אַ קליין פענצטערל פון אַ בוידעם שטיבל און געמיינט, אז זי קאָן זען די דייטשן, און זיי זי — נישט, איז דורך זיי גלייך דערשאָסן געוואָרן.

פיל אסטראווער יידן זענען געווען באַהאַלטן אין אַ גרויסן קעלער פון דעם אייזן־סוחר ליכטענשטיין (מענדל זונדלס). די דייטשן האָבן באלד דערשנאַפּט וווּ יידן זענען באַהאַלטן, און גלייך גענומען דראַען, אַז זיי וועלן אַלע יידן דערשיסן. עטלעכע טעג שפּעטער האָבן זיי אויפגעריסן אַלע יידישע געשעפטן, מיטגעברענגט פיל פאליאקן,

וועלכע האבן אנגעוויזן ווו עס וווינען די רייכערע יידן און געוואָרפן די סחורות אין גאָס פאַר די פּאָליאַקן.

דערנאָך האָבן די דייטשן פּונאַנדערגעקלעפט פּלאַקאַטן אין דער דייטשער שפּראַך, אַז נאָך 6 אָונט טאָר זיך קיינער נישט געפונען אין די גאַסן. נאָך 6 אָונט זענען זיי אַרומגעגאַנגען מיט די פּאָליאַקן איבער יידישע שטובן. די פּאָליאַקן האָבן אנגעוויזן, ווו עס געפינען זיך שיינע, יידישע טעכטער. מען האָט די יינגע מיידלעך אַרויסגעשלעפט פון זייערע היימען, און טאַטע־מאַמע האָבן נישט געוואוסט, ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען...

אין אייניקע טעג שפּעטער איז אַרויס אַ פאַראַרדנונג אַז אַלע מענער מוזן זיין אויף דעם פּלאַץ פון דער אַסטראווער גימנאַזיע אינטער די שטאַט. זיי האָבן באַזוכט יעדעס הויז, געטריבן קראַנקע און שוואַכע פון די בעטן אַרויס, אין דער ריכטונג פון גימנאַזיע־פּלאַץ.

ווען עס איז געוואָרן נאַכט, האָט אַ דייטשער פירער געגעבן אַ באַפעל אַז זיי מעגן זיך צוריקערן אַהיים. איז עס דאָך אַבער געווען נאָך 6 אָונט, ווען מען טאָר נישט זיין אין גאָס, און יידן האָבן אנגעהויבן לויפן און די דייטשן — צו שיסן. אויף אַזא אופן זענען דערמאַרדעט געוואָרן פיל יידן. אויף צו מאַרגנס האָבן זיי באַפוילן אַפצורוימען די טויטע יידן פון די וועגן. דער יאָמער און געוויין האָט געקאַנט צערייסן די הימלען.

צווישן די געטריבענע איז אויך געווען מיין פאָטער, מיין שוואַגער יהודה אריה פאפאווסקי און מיין שוואַגער פייול. דורך אַ נס זענען זיי נישט געטראָפן געוואָרן פון די דייטשע קוילן און מיר האָבן זיי צוריק געזען לעבעדיקע. שפּעטער זענען מייע שוועסטער ברכה און פייגע דערמאַרדעט געוואָרן מיט זייערע מענער און קינדער דורך די דייטשן נאָכן אַריבער די רוסישע זייט.

די דייטשן האָבן אָפן געזאָגט אַז זיי וועלן אויסמאַרדן אַלע יידן, ווייל זייער פירער האָט זיי אַזוי אנגעזאָגט. מיר אין אַסטראווער, הגם מען האָט שוין געקאַנט זעען צו וואָס זיי זענען פּעיק, האָבן נאָך אַלץ געהאַפּט, אפשר, אפשר, און צוליב דעם האָבן הונדערטער יידן נישט געוואָלט איבערלאָזן זייערע היימען פון אַלע יאָרן. פאַמיליעס האָבן זיך צעשיידט, טייל זענען אַריבער צו דער רוסישער זייט, נישט ווייט פון אַסטראווער און אַנדערע מיטגלידער פון פאַמיליעס, וועלכע האָבן נישט געקאַנט איבערייסן די טויזנטער פּעדים וואָס האָט זיי פאַרבונדן מיט זייער היימשטאַט. זענען געבליבן אַ ביסל לענגער אונטער די דייטשן, אָפּוואַרטן און זעען וואָס ס'וועט זיין...

מיר זענען אַריבער די גרענעץ צו די רוסן מיט קליינע פּעקעלעך אין די הענט, שפּעטער צו, ווען מיין פאָטער און שוועסטער מרים זענען אויך אַריבער, זענען די לעצטע לעבנעגליבענע יידן אין אַסטראווער אנגעקומען אויף דער רוסישער זייט כמעט נאָקעט; די דייטשן האָבן ביי זיי אָפּילו די קליידער צוגענומען.

פיל עלטערע דייטשן ביי דער גרעניץ, וועלכע זענען אַמאָל בעת דער ערשטער וועלט מלחמה געווען אין אַסטראווער, האָבן אָפּילו דערקאַנט די אַסטראווער עלטערע יידן. זיי האָבן אָפן צוגעגעבן אַז דער באַפעל פון דייטשלאַנד איז צו דערשיסן אַלע יידן.

דערנאָך האָבן מיר אָפּגענומען די לעצטע גרוסן פון אונדזערע אַסטראווער, וועלכע האָבן צוליב פאַרשידענע טעמים נישט באַוויזן אַרויס פון שטאַט. מען האָט זיי אַלע געטריבן אונטער דער שטאַט, געצווינגען צו גראָבן קברים און זיי דערשאָסן... אַזוי האָבן מיר, מיט נסים געראַטעוועטע אַסטראווער, איבערגעריסן דעם קאַנטאַקט מיט אונדזער באַליבטער און אין האַרצן איינגעבאַקענער שטאַט אַסטראווער...

אסתר נוטקעוויטש-קוטשינסקי תל-אביב

די ערשטע פראוואקאציע פון א „גוטן“ גוי...

א בילבול וואָס קריסטן האָבן געוואָרפן אויף יידן אַז זיי האָבן אונטערגעצינדן די שטאַט, האָט גורם געווען די ערשטע אַקציע קעגן יידן. דער שולדיקער גוי אַנטעק בוזשאַסטעק, איז געווען פֿאַר דער מלחמה אויסגעמישט מיט די גאַנצע יידישע יוגנט און דער רוב יידן האָבן אים געהאַלטן אַפילו פֿאַר אַ פילאסעמיט. געזעלשאַפטלעך איז ער געקומען מער מיט יידישע יוגנט, ווי מיט קריסטליכע. ער האָט תמיד געטענהט אַז די יידן זענען זיינע חברים.

און די מעשה כך היה. נאָך צוויי חדשים אונטער דעם דייטשן אָקופאַנט, ווען פיל יידן זענען אַרויס פון אסטראוון און די רעשט האָבן פרייוויליק מסכים געווען מיטן גורל צו פאַרבלייבן אויף זייערע ווין־ערטער, דעמאָלט האָט פאַסירט דער אומגליקלעכער פאַל, און דווקא דורך דעם „גוטן פריינט“ אַנטעק בוזשאַסטעק. ווען פיל יידן האָבן פאַרלאָזן זייערע ווין פלעצער, האָט זיך פאַרנומען דער גוטער גוי אויסצופירן זיינע אַמביציעס, טראַכטענדיק אַז דער געהעריקער מאַמענט איז געקומען אויף דעם אומגליק פון די יידן צו בויען זיין גליק. צו ערשט האָט ער פאַרכאַפט איינע פון די שיינע וווינונגען פון אַ גביר. וועלנדיק אַז די וווינונג זאָל נישט טראַגן קיין יידישן כאַראַקטער, איז ער זיך אַרויס אין שטאַט זוכן פרישע טאַפעטן אויף צו איבערמאַלן די ווענט. ער האָט זיך דערמאָנט אַז אַזעלכע קאָן מען נאָר געפונען ביים ייד בערל טייטל. ווען דער ייד האָט געוויזן אַז ער פאַרמאָגט דאָס נישט און רחמנות'דיק געבעטן ביי אים, ער זאָל אויפהערן שרייען, האָט דער אַנטעק בוזשאַסטעק פאַר רציחה און כעס אויסגעשריען: „קרעציקע יידן, איך וועל אייך אַנגלערנען!“

האַלטנדיק אין האַנט אַ פלאַש מיט נאַפט, האָט ער זי אַ וואָרף געטון און אונטער־געצינדן. ווען דער ייד האָט דאָס דערזען איז ער פון פאַרצווייפלונג אַרויס פון שטוב און געלאָפן אין דער ריכטונג פון קאמאראוו. אַפלויפנדיק אַזוי דריי קילאָמעטער, האָט ער געהערט ווי די דייטשן זיכן שוין דעם ייד וואָס האָט אונטערגעצינדן די שטאַט. אויסדרייענדיק זיך צוריק צו דער שטאַט האָט ער געזען דאָס גרויזאַמע פייער וואָס האָט געבושעוועט. און די גרויסע סאַמאַטאַכע אין שטאַט, פון יעדער זייט האָט מען געהערט אויסשרייען: „וואו איז דער פערפלוקטער יודע?“

בערל טייטל ז"ל איז אַריינגעפאַלן אין אַ גרויס צעמישונג, נישט זעענדיק פאַר זיך קיים שום רעטונג, איז ער פון גרויס פאַרצווייפלונג אַרויף אויף אַ סלופ וואָס איז געשטאַנען אונטער דער שטאַט און זיך אויפגעהאַנגען אויפן פאַסעק פון די הויזן. אויף צומאַרגנס האָבן די דייטשן אַראַפגענומען דעם מת און אויפגעהאַנגען אין מיטן שטאַט ביים ראַטהויז מיט אַן אויפשריפט: „דאָס איז דער יוד וואָס האָט אונטערגעצינדן די שטאַט“ ער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד כדי נישט אַריינפאַלן צו די דייטשן אין די הענט „תהי נשמתו צרורה בצרור החיים“.

אַזוי האָט דער גוטער גוי אַנטעק בוזשאַסטעק גורם געווען צום אָנהויב פון אויסראַטן די יידן פון דער שטאַט אסטראוון־מאזאוויעצק.

העלענא ניימארק

חורבן פון יידישן אסטראון

די דייטשע אַרמיי האָט באַזעצט אסטראון־מאזאוועצק פרייטיק, דעם 8טן סעפטעמבער 1939. אַלע ציווילע און מיליטערישע אַמטן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט און צוזאַמען מיט זיי זענען אַוועק אַלע דינסטפּעיקע מענער. ס'זענען איבערגעבליבן אין שטאָט פרויען און אַלטע לייט.

שבת האָט זיך אָנגעהויבן די רויבעריי. די דייטשן זענען אַריינגעגאַנגען אין די וווינונגען און צוגענומען אַלץ וואָס איז זיי געפֿעלן געוואָרן. די יידישע קראָמען זענען דורך די דייטשן גרינטלעך אויסגעליידיקט געוואָרן. די בעסערע סחורות האָבן זיי אַרויסגעפירט מיט מאַשינעס און די ערגערע זאכן האָבן זיי אַרויסגעוואָרפֿן אויף די גאַס, פון וואָנען די פּאַלאַקן האָבן אַלץ אויפגעזאַמלט און צוגענומען. אויף די גאַס האָט זיך געוואַלגערט זיידענע זאַקן וועט א. ד. ג.

אין דעם טאָג האָבן די דייטשן אַרויסגעהאַנגען מעלדונגען, אַז יידן זענען מחויב אָפּצוגעבן זייער צירונג און קאָסטבאַרע זאַכן לטובת דער אַקאָפּאַציע־מאַכט. ביי וועמען מען וועט בעת דער רעוויזיע געפונען גאַלד אָדער געלט אין פרעמדע וואַלוטע, וועט אויפן אָרט דערשאַסן ווערן. די יידן האָבן זיך אָבער נישט געאייילט אָפּצוגעבן זייער פאַרמעגן. זונטיק איז אַרויס אַ פאַראַרדנונג, אַז אַלע יידן, מענער אין עלטער פון 15 יאָר און ווייטער, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן פּלאַץ פון דער גימנאַסיע. די דייטשן זענען געגאַנגען איבער די יידישע הייזער און מיט נאָהייקעס געטריבן די מענער צום פּלאַץ. דאָרט האָט מען זיי פאַרגעליינט דעם „רעגולאַמין“ וווּ אַזוי יידן דאַרפן זיך אויפפירן, אַרבעטן און היטן אַלע פאַראַרדנונגען פון דער דייטשער מאַכט, אין קעגנטייל וועלן זיי דערשאַסן ווערן. די לעקציע האָט געדויערט ביז 6.30 אָונט, און די פּאַליציי שעה האָט זיך אָנגעהויבן 6 אָונט. יידן האָבן גענומען לויפן אין די הייזער, וויסנדיק אַז די פרויען און משפחות וואָרטן אויף זיי מיט אומרו. אין דער צייט איז פון דער וואַרשעווער גאַס אָנגעקומען אַ נייע מיליטערישע אָפּטיילונג פון דייטשן און זעענדיק יידן לויפן, האָבן די דייטשן געפֿנט אויף זיי אַ שיסעריי פון מאַשין־געווער. עס זענען אומגעקומען ביי 30 יידן, צווישן זיי גליקמאן, אבראמטשיק א. א. א. אַ סך האָבן באַקומען שווערע ווונדן, אָבער די דייטשן האָבן נישט דערלויבט זיי צו דערטיילן הילף, יידן ווידער האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון די הייזער. דעם צווייטן טאָג האָבן די דייטשן גערופן עטלעכע חשובע יידישע בירגער פון שטאָט: דעם רב זינגער, דיין פלאצקי, סוחר ליכענשטיין און זיי דערקלערט אַז אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג איז אַרויפגעלייגט געוואָרן קאָנטרי־בוציע אין פאַרם פון שפייז־פראָדוקטן און קיך־כלים. ביז דעם צושטעלן פון די פראָדוקטן זענען פאַרהאַלטן געוואָרן צוויי בעלי בתים אַלס „זאָקלאַדניקעס“ (ערבים). די באַשטימטע צאָל פראָדוקטן און כלים איז גלייך געבראַכט געוואָרן. די דייטשן אָבער האָבן זיך מיט דעם נישט באַנוגנט. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אין די בתי־מדרשים און דאָרט אַלץ פאַרניכטעט. פון די ספרים האָבן זיי אַרויסגעריסן בלעטער און זיי צוגעקלעפט אויף זייערע מאַשינעס. דעם רב האָבן זיי אָפּגעשניטן די באָרד און אים באַפוילן צו וואַשן די פיס פון די דייטשן. די נאַציס האָבן גענומען יונגע יינגלעך צו דער אַרבעט, זיי איינגעטינקען ביזן האַלדז אין דער בלאַטע פון דער „סאדאווקע (וואַסער־באַסען). זיי האָבן געצווינגען די עלטערע יידן מיט די טליתים צו רייניקן די קלאזעטן. ביי נאַכט פלעגן די נאַציס אויסטון נאַקעט די פרויען און זיי באַפוילן צו „גימנאַסיקירן“.

אין אסטראו־מאזאויעצק זענען אויך געווען קאנצענטראציע לאגערן: איינער פון זיי האבן זיך געפונען אויפן ראזאנער שאסיי, אין דעם לאגער זענען ס'רוב געווען איינגעשלאסן אויף די וועגן געכאפטע יידן.

אין א געוויסן טאג האט זיך פארשפרייט א ידיעה אז אסטראו־מאזאויעצק וועט באזעצט ווערן דורך די סאוועטן. דער בירגערמייסטער האט גערופן צו זיך די יידן און זיי געראטן צו פארלאזן די שטאט. ער האט מאטיווירט, אז ער קאן נאר שטיצן מיט 60 גראשן א טאג פאר א פערזאן, און דאס איז נישט גענוג אויף צו לעבן און ער קאן אויך נישט גארנאטירן פאר דער פיזישער זיכערהייט פון יידן. אלנפאלס די היימלאזע (געקומענע פון ארומיקע שטעטלעך) מוזן תיכף פארלאזן די שטאט, און די ארטיקע יידישע בירגער זאלן טון ווי זיי ווילן. זיינע רייד האבן נישט געמאכט קיין רושם און די יידישע באפעלקערונג האט מיט שפאנונג געווארט אויפן אריינקום פון די רוסן. די שטאטישע יידישע באפעלקערונג איז באשטאנען בעיקר פון בעלי־מלאכות און ארבעטער: שוסטער, סטאלארעס, מולארעס, שניידער א. א. וו.

איינמאל האבן מיר באמערקט אז די דייטשן נעמען פונאנדער די טעלעגראף דראטן. עס איז אונדז ליכטיק געווארן אויף דער נשמה. מיר האבן פרייער אפגעטעמט — ענדליך וועלן מיר פטור ווערן פון די היטלעריסטישע רוצחים. די פאלאקן אבער זענען זענען געווען דערשראקן און האבן גאט געבעט (זיי האבן איינגעארדנט צוליב דעם א באזונדערע תפילה) אז די אומגלייביקע זאלן נישט אריינדרינגען אין שטאט. די דייטשן זענען אין שטאט פארבליבן.

זעענדיק אז די נאציס פארלעגן צוריק די טעלעגראפישע דראטן, האבן אלע יידן אנגעהויבן צו איבערלויפן אויף די סאוועטישע זייט, קודם־כל קיין פראשעניץ. אויפן וועג קיין זעמבראווע. ס'איז געווען א טרויעריק בילד: אלטע יידן זענען געגאנגען און געשלעפט זייערע פעקלעך, אנדערע האבן געשמויסן וועגעלעך, ווייל מען האט זיי אויפן וועג צוגענומען די פערד. געווען אויך אזעלכע וואס זייער גאנצער פארמעגן איז באשטאנען אין א לעבל ברויט.

דער געלט־גייציקער און בלוט דורשטיקער שונא האט דערמיט נישט משלים געווען; די דייטשע וואך האט ביי דער גרענעץ אויסגעטון מענער און פרויען נאָקעט, געזוכט גאָד און ווערט זאכן, און דערביי צוגענומען אלץ וואס האט זיך נאָר געלאָזט.

די דייטשן האבן באשולדיקט די יידן אז, פארלאָזנדיק די שטאט, פארברענען זיי בייזוויליק די הייזער, כדי זיי נישט איבערצולאָזן פאר דער ארטיקער פוילישער באפעלקערונג.

דעם 10טן נאָוועמבער האבן די דייטשן פארזאמלט אלע יידן אויפן פלאץ פון טייטעלס ביר־ברויעריי, און געהאלטן זיי איבערנאכט אין די אייזקעלערס, און אויף מאַרגן, דעם 11טן נאָוועמבער, אַרויסגעפירט אין וועלדל אויף גזשיבאָוסקע. בראקער וועג און דאָרט באַפוילן אויסגראַבן אַ גרוב און מיט מאַשינגעווער געשאַסן. צווישן די דערמאָרדעטע האבן זיך געפונען מינע גוט באַקאַנטע: די אקווערן גראסמאן דבורה, 43 יאָר אַלט, מיט איר 6 יעריקע טעכטערל רבקה, ליפסקער פון האַטעל אויף דער וואַרשעווער גאַס מיט איר 22 יעריקער טאָכטער. אין דעם טאָג זענען אומגעבראַכט געוואָרן ביי 600 יידן. מער האָב איך נישט געהערט וועגן די יידן פון אסטראו מאז. ביזן יאָר 1945, נישט אַריינרעכענדיק די אסטראווער יידן, וועלכע זענען אַרויסגעפאַרן קיין ראַטנפאַרבאַנד, האבן זיך דאָרט אַפּגעראַטעוועט בערך 10 יידן.

(ייד. היסט. קאמיסיע, ביאליסטאק)

דבורה עלסאן (פון רוזשאן)

מיין פאטער איז געווען אַ פאַרמעגלעכער, ער האָט געהאַט אַ פאַבריק צו מאַכן ליכט און אַ הורט קראָם פון עסנוואַרג.

דעם 2טן סעפטעמבער איז די שטאָט שווער באַמבאַרדירט געוואָרן פון דייטשע עראָפּלאַנען. אַזוי ווי נאָענט צו דער שטאָט האָבן זיך געפונען קאַזאַרמעס, האָט די פוילישע מאַכט באַפוילן די ציווילע באַפעלקערונג זאָלן פאַרלאָזן די שטאָט. מיר האָבן נישט באַוווּן מיטצונעמען אונדזערע זאַכן. צוערשט זענען מיר געלאָפן קיין גובאַראווע, אַזוי ווי די נאַציס האָבן דאָרט געהרגעט אַלע יידן, זענען מיר אַריבער קיין אסטראוור מאַזאויעצק צו אונדזערן אַ קרוב וואָס האָט דאָרט געוווינט.

אין אסטראוורמאזאויעצק האָבן מיר זיך אַ ביסל איינגעאָרדנט, אין שטאָט זענען געווען די רוסן, דערנאָך האָבן די רוסן זיך צוריק געצויגן און די דייטשן זענען אַריין. אין שטאָט האָט מען גערעדט אַז די דייטשן וועלן אַרויס און די רוסן וועלן צוריק קומען און גלייבן דאָ אויף שטענדיק.

מיר זענען געווען אין אסטראו אַ גאַנצן חודש. די דייטשן האָבן אָנגעטון צרות. פיל יידן האָבן פאַרלאָזן די שטאָט און איבערגעגאַנגען צו די רוסן. אַלטע לייט און שוואַכע אָדער פאַמיליעס מיט קליינע קינדער, זענען געבליבן און געוואָרט אויף דעם צוריקער פון די רוסן.

נאָך אַ חודש איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן זיך צונויפּזאַמלען אויף דעם פּלאַץ הינטערן שטאָט, און פון דאָרט וועט מען זיי צופירן צו דער סאָויעטישער גרעניץ. זייער פיל יידן זענען זיך צונויפּגעקומען. מיין פאטער וואָס איז צופעליק נישט געווען אין דער היים. האָט זיך פאַרשפּעטיקט. ווען ער האָט זיך דערנענטערט צום זאַמל־פּלאַץ, האָבן זיך געהערט שיסערייען.

מיר האָבן זיך גלייך צוריק געצויגן און אַריין אין אַ פאַרלאָזן שטיבעלע און זיך פאַרבאַהאַלטן אין קעלער. אַזוי האָבן מיר זיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

אַן ערך 200 יידן, וואָס זענען געווען צונויפּגעזאַמלט אויפן פּלאַץ, האָט מען אויסגעשאַסן ביז איינעם. פילע האָט מען באַגראָבן לעבעדיקערהייט. דערנאָך האָט מען דעם פּלאַץ ברוקירט מיט אַספּאַלט, און פאַרוואַנדלט אין אַ סטאַנציע פון אויטאָבוסן.

צוויי טעג זענען מיר געווען פאַרשטעקט אין קעלער. אַזוי ווי מיר האָבן נישט געהאַט קיין ברויט און קיין טרינק וואָסער און מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן, זענען מיר אַרויס אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט, זיך אַרויסגעגנבעט פון שטאָט און אַוועק אין דער ריכטונג פון דער סאָויעטישער גרענעץ. מיר זענען אַריבער בשלום און אָנגעקומען קיין זאַמבראווע.

העניע קאזשוכאוויטש

מיינע איבערלעבענישן אין די אקופאציע יארן 1939—1944

נאכן אריינדרינגען פון די היטלעריסטישע באַנדיטן אין יאָר 1939 אין אסטראו-מאזאויעצק, איז די ערשטע טעטיקייט זייערע געווען דער געיעג אויף יידן, דאָס אַרויסשלעפּן פון די הייזער פרויען מיט די קינדער אויף זייערע הענט. די נאַציס האָבן פאַרטריבן אַלע יידן אויפן פּלאַץ פון דער ביר-ברוייעריי („בראוואר“), נאָך עטלעכע שעה זענען אַלע פון דאָרט אַרויסגעפירט געוואָרן הינטער דער שטאָט מיטן ווארשעווער שאַסי אין וועלדל. דראַענדיק מיט מאַשין-געווער, האָבן די דייטשן באַפוילן די יידן אויסצוגראַבן גריבער, דערנאָך זענען אַלע יידן אויסגעשאַסן געוואָרן. פּאָליאַקן האָבן אויפן באַפּעל פון די דייטשן אַריינגעוואָרפן די קערפער אין די גריבער. אַ סך יידן זענען כמעט לעבעדיקערהייט פאַרשיט געוואָרן. די ערד האָט זיך געהויבן. צווישן די אומגליקליכע איז געווען אויך מיין פאָטער משה בערל קאזשוכאוויטש, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן אין דער צייט ווען מען האָט די יידן אַרויסגעפירט פון „בראוואר“. פון דער צייט אָן האָט מען מער נישט געזעען קיין יידן אין אסטראו-מאזאויעצק, איבערגעבליבענע יידן זענען שפּעטער אַריבער אויף דער צווייטער זייט פון טייך בוג. צווישן זיי איז געווען מיין גאַנצע משפּחה. מען האָט אונדז נישט דערלויבט מיטצונעמען, אַ חוץ עטלעכע קילאָגראַם שפייז-פּראָדוקטן (*).

יעצט האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע יסורים. אונדזער משפּחה איז באַשטאַנען פון 9 נפשות. מיין אַלטער זידע הערש קאזשוכאוויטש איז געשטאַרבן אין עלטער פון 84 יאָר אין יאָר 1942 אין דאָרף ברזשואו. דער פאָטער מיינער משה בערל און די מוטער חנה (פון דער היים כהן), דער יינגסטער ברודער חיים 10 יאָר אַלט, זענען אַרויסגעפירט געוואָרן דורך די נאַציס (אין פאַרבלאַמבירטע לאַסט-מאַשינעס, אויסגעשמירטע מיט קאַלך) קיין טרעבלינקע, וווּ מען האָט זיי לעבעדיקע פאַרברענט. דער ברודער מרדכי איז אין בעט דערשאַסן געוואָרן דורך די „געסטאַפּאַ“־לייט אין דאָרף ברזשואו. דריי קוילן האָבן דורכגעלעכערט זיין קאָפּ. די שוועסטער מיינע, רחל איז געשטאַרבן פון הונגער אין ווארשעווער געטאָ אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע. איך בין געבליבן בלויז מיט מיין שוועסטערל רייזל, 10 יאָר אַלט. שווער איז געווען אונדזער מצב. דאָס איז געווען ווינטער 1942. מיר האָבן נישט געהאַט קיין געלט און קיין דאָך איבערן קאָפּ. די שטוב אונדזערע איז געווען דער וואַלד, דער געלעגער — בלעטער און מאַך, אויסגעגראַבן פון אונטערן שניי; אַ לוקסוס געלעגער איז געווען אַמאַל אַ שטאַל מיט שטרוי אין דאָרף. אויב עס איז אונדז געלונגען זיך בגניבה אַריינצוקריגן אַז די בעלי-בתים זאָלן נישט באַמערקן. די פּאָליאַקן האָבן מורא געהאַט אַריינצולאָזן יידן, ווייל דאָס האָט געדראָט מיט טויט-שטראָף פאַר דער גאַנצער משפּחה און פאַרברענען די ווירטשאַפּט.

יעצט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גיהנום פאַר אונדז צוויי יתומות, די אַפטע דייטשע געיעגן („אַבלאַוועס“) אויף יידן און פאַרטויזאַנער אין די וועלדער האָבן אונדז דערפירט צו פאַרצווייפלונג און יאוש, אַזוי אַז איך האָב געוואַלט אַליין זיך איבערגעבן אין די הענט פון די געסטאַפּאַ־לייט, אָבער האַבנדיק ביי זיך מיין קליינע שוועסטערל, פאַר וועלכער איך בין געווען אַ מאַמע, האָב איך ממשיך געווען מיין געראַנגל קעגן טויט.

* פון דעם ווייטער דערציילטן איז צו פאַרשטיין, אַז דאָס נייע אָרט איבערן בוג איז שפּעטער אויך באַזעצט געוואָרן דורך די דייטשן.

אין דער שרעקלעכער צייט האָב איך זיך דערמאָנט אַן אַ באַקאַנטן פּאָליאַק אין וואַרשע. איבערגעבנדיק זיך דער השגחה פון גאָט, בין איך מיט מיין שוועסטערל אַוועק צו אים. דער פּאָליאַק, מיעטשיסלאָוו ציאלקא, האָט זיך נישט גערעכנט מיט דער סכנה, וואָס דראָט אים פאַר העלפן יידן. ער האָט אונדז אויפגענומען ווי לייבלעכע שוועסטער, הגם ער אליין איז גערודפט געוואָרן דורך די נאַציס פאַר סאַבאַטאַזש. ער האָט פאַר אונדז אויסגעאַרבעט פאַלשע דאָקומענטן. אַלס פּוילישע האָבן מיר זיך געפילט זיכער, מיר האָבן אָבער געלעבט אין פחד צו וועט ווער צופעליק נישט דערקענען. אין דעם פאל וואָלט געדראָט טויט־שטראָף. דער פּאָליאַק האָט געזאָרגט מער וועגן אונדז ווי וועגן זיך. ער פלעגט זאָגן, אַז ער איז גרייט צו פאַלן, ווייל ער איז איינער אַן אַ משפּחה, אָבער מיר דאַרפן לעבן, ווייל מיר זענען צוויי נפשות און דערצו יידישע... ער האָט אונדז געטרייט אַז די מלחמה וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן.

צוליב זיכערהייט־טעמים האָבן מיר די שוועסטער רייזל (וועלכע איז אָנגעגאַנגען ווי אַ פּויליש מיידל) אָפּגעגעבן צו אַ פּאָליאַק אַלס אַ דינסט. איך ווידער מיטן פּאָליאַק ציאלקא האָבן אָנגעהויבן אַרומצופאַרן האַנדלען („שמוגלען“), כדי נישט צו שטאַרבן פון הונגער.

אומקערנדיק זיך פון אַ נסיעה, האָט מען מיך אין שעדלעץ געכאַפט צו שיקן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. מען האָט ביי מיר, אַזוי ווי ביי אַנדערע מיידלעך, קאַנטראָל־לירט די דאָקומענטן. אָבער ביי דער הילף פון דעם דערמאָנטן פּאָליאַק איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן. דאָס איז געווען אין יאָר 1943. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין וואַרשע, וווּ מיין האַרציקער פריינט האָט מיר אויסגעאַרבעט אַנדערע אַרישע דאָקומענטן אויף אַ נייעם נאָמען. דאָך בין איך אייניקע מאל פאַרהאַלטן געוואָרן אין „געסטאָפּאָ“ אינטערן חשד אַז איך בין אַ יידישקע, אָבער אַ דאַנק די אַרישע דאָקומענטן בין איך ניצול געוואָרן פון זייערע הענט. עס איז געקומען דער פּרילינג פון יאָר 1944 און ס'איז אומעגלעך געווען זיך ווייטער אויסצובאַהאַלטן. איך מיט מיין פריינט ציאלקא זענען אַנטלאָפן אין די „הייליקע קרייץ“ בערג אַרום קעלץ. דאָרט זענען מיר אַ געוויסן צייט־אַפּשניט געווען רויק.

אין מאי 1944 האָט מיך פאַרכאַפט אַ גרופע יידנפיינטלעכע פאַרטיזאַנער און אָנעמענדיק מיך אַלס יידישע, האָבן זיי אַרויסגעגעבן אויף מיר אַ טויט־אורטייל. ווידער האָט אינטערווענירט מיין האַרציקער אפּטרופּוס, וועלכער האָט ערוב־געווען מיט זיין לעבן אַז איך בין אַ פּוילישע און אַז ער האָט געקענט מיין גאַנצע משפּחה נאָך פון פאַר דער מלחמה. איך בין באַפרייט געוואָרן.

נאָך מאַטערנישן און יסורים האָבן מיר דערלעבט צו דער באַפריינג. מיין שוועסטער איז אין דער צייט פון דעם אויפשטאַנד אין וואַרשע פאַרשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, וווּ זי איז געווען ביז דער באַפריינג. זי האָט זיך פון דאָרט אומגעקערט אין יאָר 1946. אונדזער לעבן האָבן מיר צו פאַרדאַנקען ציאלקא, וועלכער האָט פאַר אונדז אין משך פון דריי יאָר איינגעשטעלט זיין לעבן. ער איז אַן אמתער מענטש.

(פון פּויליש: ישראל שטיינבערג)

חיים טשעכאנאוועצקי ניו-יאָרק

פון אסטראוֹ קיין אויבעקיסטאן און צוריק

א. דער טרויעריקער שבת אויפן טויטנפלאץ

דער אַכטער סעפטעמבער פון 1939, איז אויסגעפאלן פרייטיק; פיר נאך מיטאג האָבן זיך אַריינגעריסן די היטלעריסטישע בעסטעס אין אונדזער שטעטל אַסטראָוֹ מאָזאָויעצק. כ'בין אַרויף אויפן בוידעם פון מיין שטוב און פון דאָרט צוגעזען, ווי די צעווילדעוועטע דייטשן האָבן געשאסן אין די פענצטער און טירן און אין די יידן, וואָס האָבן זיך נישט באַוווּזן אויסצובאהאַלטן. באַלד האָט זיך דערהערט דאָס אויפהאַקן די טירן פון די יידישע געשעפטן, דאָס ברעכן די שוויבן פון די יידישע שווי־פענצטער; גענומען זיך צו זייער בלוטיקער אַרבעט, געשלאָגן, געפייניקט און דערהרגעט אויף פאַרשידענע אופנים. די הילפלאַזע געשרייען און געוויינען פון די אומגליקלעכע יידן איז געווען אומבאַשרייבלעך...

עס איז צוגעפאלן די נאַכט — די ערשטע נאַכט ביי די נייע בעלי־הבתים, די שכנים פון מיין הויף האָבן זיך פאַרזאַמלט ביי מיר אין דער וווינונג. עס דאַכט זיך זיי, אַז דאָ איז די באַהעלטעניש גוט. מיר האָבן געמאַכט באַריקאַדעס, די טירן און פענצטער גוט פאַרשפּאַרט. קיינער האָט זיך נישט געלייגט שלאָפן. מיט ציטערדיקע הערצער זענען מיר געשטאַנען ביי די פענצטער און זיך איינגעהערט צו די באַקאַנטע קולות, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון די שכנותדיקע הייזער, וווּ די מערדער האָבן זיך אַריינגעריסן אין מיטן דער נאַכט. געפייניקט, געשענדעט, חרוב געמאַכט...

די פיס האָבן זיך ביי מיר ווי אונטערגעבראַכן פון שרעק. אַט אַט, ברעכן זיי אויך ביי אונדז אויף די טיר. די טייערע קינדערלעך מיינע האָבן זיך צו מיר געטוליעט, געזוכט ביי מיר שוין... עטלעכע דייטשן האָבן פרובירט עפענען אונדזער טיר און זענען אַוועקגעגאַנגען...

עס איז געוואָרן טאָג. אַ באַנדע זעלנער האָבן זיך אַ לאַז געטאָן איבער די יידישע הייזער כאַפן אויף אַרבעט; זעלטן ווער עס איז צוריקגעקומען...

דער ערשטער קבלת פנים ביי מיר אין שטוב: ס'זענען אַריין 9 דייטשן מיט די רעוואָלוערן אין די הענט און ווילדן אויסגעשריי: „הענדע אויף!“ זיי האָבן מיר צוגעלייגט דעם רעוואָלוער צו מיין קאַפּ, איך זאָל זאָגן ווי אַזוי איך בין אַנטלאָפן פון פוילישן מיליטער. איך בין אַ דעזערטער, זאָגן זיי, און מיד אַנגעהויבן צו פייניקן אויף אַ ברוטאַלן אופן ביז איך האָב פאַרלוירן דאָס באַווסטזיין. כ'בין געבליבן לעבן.

עס איז געקומען אַ באַפעל אַז אַלע יידישע מענער מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען און זיך פאַרזאַמלען אויפן פלאַץ פון גימנאַזיע. פון אַלע גאַסן און געסלעך זענען די יידן געטריבן געוואָרן מיט די הענט אין דער הויך — יונגע, אַלטע, קראַנקע. ווער עס האָט נישט געקאַנט לויפן מיט די הענט אין דער הויך, איז מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן. כ'האָב געזען ווי מען האָט צוליב דעם געשלאָגן מיט די קאַלבעס אונדזער חשובן תושב נחום לעווארטאוויטש און אַנדערע...

ווען איך בין אַנגעקומען אויפן פלאַץ, זענען שוין דאָרט געווען פאַרזאַמלט עטלעכע טויזנט יידן, צוזאַמען מיט די עוואַקואירטע פון די אַרומיקע שטעטלעך. מיר זענען אַלע געזעסן אויף דער ערד. אויפהויבן זיך פונעם אָרט האָט געדראָט מיט

דערשיסן. אויף די פענצטער און באלקאנען און אויף די דעכער פון דער גימנאזיע זענען געווען אויסגעשטעלט צענדליקע מאשין-געווער. מיר האבן געווארט אויפן טויט. עטלעכע דייטשע אפיצירן האבן פון צווישן די פארזאמלטע אויסגעקליבן עטלעכע יידן, אַוועקגעשטעלט זיי ביי דער וואנט און זיי פאטאגראפירט. א צווייטע גרופע פון בלויז זקנים, אויסגעטוענע יידן מיט בערד, האבן די דייטשן מיט די באגנעטן געשניטן די בערד, און אנדערע האבן פאטאגראפירט... א שרעק האט אונדז אלעמען ארומגענומען, צוקוקנדיק צו די פייניקונגען. יידן האבן אנגעהויבן זאגן תהלים און זיך געזעגנט איינער מיטן צווייטן.

ווען עס איז געווארן אונט, איז פארפארן א מאשין מיט העכערע דייטשע אפיצירן און באפוילן, עס זאל צוקומען א דעלעגאציע. איך בין אויך געגאנגען. מען האט פאר אונדז פארגעלייגעט דעם קריגס-באפעל, אז די שטאט איז אקופירט דורך דעם דייטשן-רייך. יעדער מוז שטרענג אפהיטן די געזעצן; פארן געפונען א טויטן דייטש, אדער פאר דעם מינדעסטן ווידערשטאנד, וועט מען ווערן דערשאסן. פאר יידן איז דאס באוועגן זיך אין גאס דערלויבט פון 8 פרי ביז 6 אונט. אין די שטיבער טאר קיין ליכט נישט זיין, פון די קומענס טאר נישט גיין קיין רויך. נישט שרייען און נישט זינגען. (וועמען האט זיך דאן געגלוסט צו זינגען?..)

— אלא: פארשטאנען, גוט פארשטאנען? דער זייגער איז שוין דאן געווען 6.30 און דערלויבט צו גיין אין גאס איז געווען ביז 6. מיר האבן געפרעגט, צי מען קאן יעצט גיין אהיים. זיי האבן געזאגט, אז דאס געזעץ הויבט זיך אן פון מארגן. מיר האבן זיך געלאזט אהיים דורך פארשידענע וועגן. איך מיט א קליינער גרופע יידן האב זיך געלאזט גיין דורך קאשציושקא גאס, צו דער פאסט. איך האב אפגעטראטן ביי מיין פעטער, וועלכער איז מיט נאך עטלעכע יידן ארעסטירט געווען אלס ערב'ניקעס. דעם פעטער האב איך שוין געטראפן אין שטוב, גלייך מיט אונדז באפרייט געווארן. אויף זיין בקשה, איך זאל נעכטיקן ביי אים, האב איך געענטפערט, אז מיין פרוי און קינדערלעך וועלן דאך נישט וויסן וואס מיט מיר איז געשעען. איך האב זיך געלאזט אהיים. ביי דער פאסט האט זיך דערהערט א שיסעריי פון וועג וואס פירט קיין מאלקין. ווי א געוועזענער פוילישער אונטער-אפיציר, האב איך זיך אריענטירט און געהייסן די לויפנדיקע יידן אנדערפאלן אויף דער ערד. אבער נישט אלע האבן דאס באוויזן צו טון. לויט מען האט צומארגנס פעסטגעשטעלט, זענען בערך א 17 מאן דערשאסן געווארן. כ'בין געקראכן אויף אלע פיר ביז כ'בין אריין צווישן עולם, וואס האט זיך געפונען אויף דריטער מאי גאס. אויך דארט האבן נישט געפעלט קיין צרות. מיר זענען געטריבן געווארן פון די דייטשן. זיי האבן געהאקט איבער די קעפ מיט זייערע ביקסן און רעוואלוערן, געקאפעט, געיאגט אין געשלאגן. איך בין פארטריבן געווארן אין דער ווילונג פון מיין חבר. דן לעוואר. מיין פנים איז פארגאסן געווען מיט בלוט, און נישט געקאנט רירן מיט קיין אבר. ווי אזוי גיט מען צווישן מיין פרוי און קינדער, אז איך בין דא, און ווי אזוי דערוואסט מען זיך פון זיי?

א שרעקלעכע נאכט. 6 אינדערפרי, בין איך אנגעקומען צו מיין שטוב. ביי מיר זענען געווען א מאן 50, געיאגטע פון די דייטשן. כ'בין צוגעפאלן צו מיינע דערשראקענע קינדער, וואס האבן מיר דערציילט, אז די מאמע איז 4 פאר-טאג, מיך געגאנגען זוכן. איך בין געווען גליקלעך, ווען איך האב זי געזעען צוריקערן. זי האט מיך געזוכט צווישן די טויטע. דאס איז דער סך הכל פון די ערשטע טעג פון מיינע ליידן.

ב. אין שפיטאל אין אוזבעקיסטאן

(קאָאָנאָד — 10.2.1942)

ווען דער חבר ב. האָט מיך אָפּגעפירט אין שטאָטישן שפיטאל, האָט מיך אין דער קארעטע פון דער גיכער הילף אויך באַגלייט מיין בעל-הבית'טע — אַן אלטע רוסישע פויערטע פון 70 יאָר. זיי האָבן מיך אַריינגעפירט אין וואַרטע-זאַל און אַוועקגעלייגט אויף אַ באַנק (זיצן האָב איך נישט געקאָנט). דער קאַפּ איז געווען שווער, אַ שרעקלעכער ווייטיק, קוים די אויגן געקאָנט עפענען. נאָך אַ לאַנג וואַרטן, איז אַריינגעקומען דער דאָקטאָר. איך האָב געהערט ווי די אַלטיטשקע האָט אים געבעטן מען זאָל מיך באַלד אונטערוואַכן, ווייל נאָך דער צייט איז צוגעקומען אַ צענטליק קראַנקע. מען האָט מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול און געמאַסטן די טעמפּעראַטור; עס האָט געוויזן 40° . דער דאָקטאָר האָט מיך אויפגעהויבן דעם קאַפּ און מיר געעפנט דאָס מויל. עס האָט זיך מיר אַ מיש געטאָן און איך בין אַראָפּגעפאַלן פון שטול. איך האָב געהערט דאָס געוויין פון דער אַלטיטשקער. זי האָט געזאָגט, אַז איך וועל נישט איבערהאַלטן. אַ טיפּוס. זי האָט געבעטן דעם דאָקטאָר, ער זאָל רחמנות האָבן אויף מיר, מחמת איך בין אַ פּאַטער פון צוויי קינדער און מוז אַ געזונטער צוריקומען צו מיין פאַמיליע. מער געדענק איך נישט.

ווען איך האָב מיך אויפגעכאַפט אויפן 5טן טאָג האָב איך דערזען אַז איך געפין זיך אין אַ פּאַלאַטע פון אַ שפיטאל. אויף רעכטס און לינקס און אַנטקעגן שטייען בעטלעך. די קראַנקע ליגן מיט די פנימער אין דער הויך, ווי מתיים. צוקאַפנס ביי מיר איז געזעסן אַ יינג מיידל מיט אַ פאַר גרויסע בלויע אויגן. זיי האָבן געקוקט אויף מיר מיט גרויס רחמנות. זי איז געווען אַנגעטאָן אין אַ ווייסן כאַלאַט מיט אַ ווייסע היטעלע. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַ קראַנקן-שוועסטער. זי פלעגט אָפּט צורעכט מאַכן דאָס קישן אונטער מיין קאַפּ, די קאָלדע אַרומוויקלען אַרום מייע פיס און בייטן קאַמפּרעסן. זי האָט צו מיר גערעדט, אָבער איך האָב איר נישט געקאָנט ענטפּערן. אין קאַפּ ביי מיר איז אַ גערויש ווי פון פיל מאַטאָרן. איך האָב ווידער פאַרלוירן דאָס באַווסטזיין. אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך זיך אויפגעכאַפט און דערפילט ווייטיקן אין מיין גאַנצן קערפער. עס שטעכט ווי מיט נאָדלען, איך קען זיך נישט רירן. אַרום מיר זע איך שטיין עטלעכע דאָקטוירים און קראַנקן-שוועסטער. אַפּאַראַטן זענען צוגעשטעפּט צו מיין קערפער. כ'פיל ווי עס רינט אַ פליסיקייט און אַ פייער ברענט. איך וויל שרייען און איך קען נישט. איך וויל זיך אויפזעצן און האָב קיין קראַפט נישט. כ'האָב שווער געאַטעמט און געזיפּט. איך האָב געטראַכט: ווי אומגליקלעך איז דער עלנטער מענטש. וויפל יסורים און צרות איך האָב שוין איבערגעטראָגן אין מיין איינזאַמקייט. כ'פלעג זיך מאַכן פאַרווירפן און זיך אַליין געפרעגט, פאַרוואָס און צוליב וועמען געפין איך זיך דאָ אויפן קראַנקן בעט? וואָס איז מיין זינד? פאַרוואָס געפין איך זיך נישט אַ שטאַרקער און געזונטער ביי זיך אין דער היים ביי מיין טייערער פאַמיליע? בייער חלומות און שרעקלעכע געדאַנקען באַהערשן מיך: איר וועל שטאַרבן אין די סטעפּעס פון אַזיע. קיינער וועט נישט וויסן וווּ מייע בייער רוען. ס'וועט נישט זיין ווער עס זאָל אויפשטעלן אַ מצבה, פון קדיש זאָגן איז דאָך שוין אָפּגערעדט...

ווי גליקלעך וואָלט איך געווען, ווען איך קאָן אַ קוק טון אויף מיין פאַמיליע. אויף מיין טייערע פרוי און קינדערלעך. כ'האָב אין זיך געזאָגט וידוי... איך האָב די שוועסטער געבעטן אָנשרייבן אַ פאַר ווערטער צו מייע געזענטסטע. ביים דיקטירן די

ערשטע פאר ווערטער, האט מיר אנגעהויבן שטיקן אין האלדז און מער געדענק איך נישט וואס עס איז געווען.

צומארגנס, האט מיר די שוועסטער דערציילט, אז ביינאכט האט זי ארויסגערופן צוויי דאקטוירים. זיי האבן איר געזאגט אז די נאכט איז געווען דער קריזיס. איך דארף מיך מער נישט שרעקן. עס האט זיך מיר שטארק געוואלט טרינקען. איך האב געבעטן א ביסל וואסער און עס איז מיר לייכטער געווארן.

אביסל שפעטער, איז צו מיר אריינגעקומען א פרוי אין די מיטעלע יארן, מיט א גרויען קאפ האר און טיפע שווארצע אויגן און א פאר גאלדענע ברילן זענען אראפגע- האנגען איבער איר ווייסן כאלאט. אויפן האלדז האט זי געטראגן א טרייבל אויסצוהערן די קראנקע. עס האבן זי באגלייט צוויי יונגע דאקטוירים. ווי איך בין שפעטער געוואיר געווארן, איז זי געווען פראפעסאר פון מאסקווער מעד. אינסטיטוט. מיט א שטרענגן בליק פלעגט זי באטראכטן יעדן קראנקן. ווען זי איז צוגעקומען צו מיין בעט און מיך אנגעהויבן צו באטראכטן, האב איך געקוקט אויף איר מיט גרויס דרך ארץ. מיין גורל ליגט ביי איר אין די הענט. זי איז געשיקט געווארן פון גאט. זי וועט מיך געזונט מאכן. נאכן באטראכטן מיך, האט זי זיך אוועקגעזעצט אויפן ראנד פון מיין בעט, געפרעגט מיך פון וואנען איך בין, וועמען איך האב געלאזט אין דער היים, וועמען האב איך אין אויסלאנד, ווי רופט מען מיך, וואס איז מיין באשעפטיקונג, און נאך פארשידענע פראגן. איך האב צוליב מיין שוואכן צושטאנד נישט געקאנט ענטפערן אויף די פראגן. זי האט ארויפגעלייגט איר האנט אויף מיין קאפ, און מיר מיט א צעפרידענעם שמייכל געזאגט, אז איך וועל אינגיכן געזונט ווערן. איך האב געטראכט אז איך האב נאך א האפנונג זיך אומצוקערן א היים. פון דעמאלט אן האב איך זיך מיט יעדן טאג געפילט בעסער. די ווייטיקן זענען געווארן שוואכער. די היץ איז אין גאנצן געפאלן.

אויף צומארגנס איז די דאקטארין ווידער צו מיר אריינגעקומען. דאס מאל אן באגלייטער. זי האט מיך באגריסט אויף רוסיש, געפרעגט ווי איך פיל זיך און מיך געבעטן איר ענטפערן אויף אירע פראגן. אז איך האב דעמאלט נישט געהאט קיין כוח צו ענטפערן, האט זי מיר געזאגט אז אינגיכן וועל איך אינגאנצן געזונט ווערן. זי האט אויך געזאגט, אז זי איז געקומען מיט מיר זיך געזעגענען. זי מוז אוועקפארן אין א מיליטערישן שפיטאל. זי האט מיר געגעבן אן אדרעס פון איר זון און געבעטן איך זאל איר שרייבן. זי האט זיך מיט מיר געזעגנט און איז אוועק. איך האב דערנאך געבענקט נאך איר ווי נאך א מאמען.

איך בין נאך א צייט געבליבן אין שפיטאל. ווען איך בין פון דארט ארויס, האב איך אויסגעזען ווי א סקעלעט. איך האב געוויגן 46 קילא. ווען איך בין אריינגעקומען אין מיין וווינונג, איז מיר אנטקעגן געקומען מיין אלטיטשקע בעל-הבית'טע און מיך ארומגענומען, געקושט, געהאלדזט און געוויינט פאר פרייד. — „איך האב טאג און נאכט פאר דיר גאט געבעטן“ — האט זי געזאגט — „איך האב געזאגט תהלים און געוויינט פאר גאט, ער זאל דיר צוריק געזונט מאכן. מיין געבעט איז אנגענומען געווארן און איך דאנק גאט דערפאר“.

ג. א באזוך אין די געוועזענע לאגערן אשויענטשים בושעזשינקי (בירקענא)

מיט א גרופע חברים פון ביטאם זענען מיר געפארן אויף קבר אבות קיין אשויענטשים אין דער מדינה פון רודאלף העס, מיר זענען געזעסן אין די וואגאנען

מיט טרויעריקע פנימער. איך האָב געטראַכט: אויף דעם זעלבן וועג האָט מען אין פאַרהאַקטע וואָגאַנען געפירט אונדזערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, אונדזערע פרויען און קינדער; זיי זענען געפאָרן אויף נישט מער זיך אומצוקערן צוריק. אין אַ צוויי שעה זענען מיר אָנגעקומען אין אַשוויענטשיים. אַן אומעטיקע באַן-סטאַציע. פון דער סטאַציע ביז צום לאַגער איז נאָך דאָ אַ צוויי קילאָמעטער. מ'גייט דורך דאָס שטעטל וואָס צייכנט זיך נישט אויס מיט קיין שום אייגנאַרטיקייט און וועט ווערן פאַראייביקט אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

יעדן טאָג קומען פון אַלע עקן וועלט טויזנטער מענטשן אין דעם טרויעריק באַרימטן קעניגרייך, וווּ מיליאָנען מענטשן האָבן געפונען זייער טויט. נאָענט פון אַריינגאַנג אין אַשוויענטשימער לאַגער זענען מיר אַ תליה — מער נישט פאַר אומשולדיקע מענטשן, נאָר פון גערעכטער נקמה. אויף דער תליה האָט מען דעם 16טן אַפריל, 1947 געהאַנגען דעם שעפער פון אַשוויענטשימער לאַגער, דעם אויבער-תלין פון צוויי מיט אַ האַלבן מיליאָן יידן און פיל טויזנטער פון אַנדערע נאַציעס — רודאָלף העס.

מיר קומען צו צו אַ געמיינעטן בנין כמעט אַן פענצטער. דאָס איז דער קרעמאַטאָריום. די אויוונס האָבן די היטלעריסטן די לעצטע מינוטן פאַר זייער אַפטרעטן צעשטערט. געבליבן זענען די טרעפּ וואָס פירן אַראָפּ אין דער טיף צום אויוון. אין אַ טייל פון אויוון זענען געבליבן אייזערנע טירן און פאַרשידענע מכשירים. ווער וויסט צו וואָס מען האָט זיי באַנוצט. צוויי אייזערנע וועגעלעך מיט דיקע אייזערנע קאַריטעס. אין די קאַריטעס האָט מען די קרבנות אַרויף געלייגט, און מעכאַניש זענען זיי אַריינגעשיקט געוואָרן אין אויוון אַריין. דאָס בלוט ווערט פאַרגליווערט, מען קאָן לאַנג נישט שטיין, מען גייט ווייטער. מיר זענען צוגעקומען צום טויער, אויף וועלכן עס הענגט אַן אויפשריפט אויף דייטש: „אַרבעט מאַכט פריי“. וואָס פאַר אַ שיינע לאַזונג: אַרבעט און פרייהייט, וואָס פאַר אַ שקר און שאַנטאָז אַריינצונאָרן די אומגליקלעכע קרבנות.

א גרויל האט מיך אדורכגענומען, דערמאנענדיק זיך אין אונדזערע נאָענטסטע בעת זיי זענען געטריבן געוואָרן דורך דעם טויער. זעלטן ווער פון די געפייניקטע איז אַרויס אַ לעבעדיקער פון דער „פרייער אַרבעט“. פון ביידע זייטן טויער ציען זיך אין עטלעכע רייען פאַרצוימונגען מיט שטעכיקע דראַט מיט עלעקטרישן שטראָם, מען זאָל נישט קאָנען אַנטלויפן.

מיר גייען ווייטער. דער אויפזעצער, וואָס פירט אונדז, שטעלט אָפּ די גרופע מענטשן און דערציילט: „איר זעט דעם שיינעם וועג. אַט דער וועג איז געקנאָטן מיט בלוט פון טויזנטער מענטשן, געיאָגטע און געשלאָגענע דורך די ס. ס. לייט, און ווער עס איז אָפּגעשטאַנען, געפאַלן, איז איבערגעפאַרן געוואָרן פון אַ שווערן ריזן-ראָד, צעקוועטשט און אַריינגעקנעטן געוואָרן צוזאַמען מיט די ערד און שטיינער.“

פון ביידע זייטן שטייען עטלעכע קליינע געמויערטע רויטע הייזער. אויף יעדן הויז אַ שילד ווי אַ פירמע: בעלגיע, רומעניע, פראַנקרייך... אויף איין בלאַק אַן אויפשריפט: „זאגלאדאָ מיליאנוו“ (דער אומקום פון מיליאנען), דאָס איז דער יידישער בלאַק, און די פייניקונגס-קאָמערן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוזעאום. מען זעט קעסטלעך מיט אַש פון פאַרברענטע מענטשן אין די קרעמאַטאָריומס, שטיקלעך זייף אָפּצונאָרן אַז מען פירט זיי אין באַד אַריין וואָשן זיך, און זייף מיט אַן אויפשריפט: „ריפּ“ (ריין יידיש פעטס). אין אַ גרויסן גלעזערנעם קאָסטן ליגן בריילן פון טויזנטער מענטשלעכע אויגן. אַ קאָסטן מיט צייך-בערשטלעך, ראַזיר-פענזלס, קעמלעך, מעסער, גאַפּל, לעפל, טשייניקעס, טעפעלעך, שאַכטעלעך פון שיד-פאַמאָדע מיט אויפשריפטן פון פאַרשידענע לענדער; וואַליון מיט אַדרעסן פון פאַרשידענע לענדער — ס'רוב מיט יידישע נעמען.

מיר קומען אין אַ זאָל וווּ עס ליגן די אָפּגעשויערענע פרויען-האַר אין אַ גלעזערנעם קאָסטן וואָס פאַרנעמט די גאַנצע לענג פון לאַקאַל. מען זעט וויס-גרויע האָר ווי זילבער פון באַבעס; קורצע, לאַנגע צעפּלעך פון יונגע מיידלעך; קורצע געלאָקטע הערעלעך פון קליינע מיידלעך... טרערן גיסן זיך פון אונדזערע אויגן, עס דאַכט זיך יעדן אַז ער דערקענט די האָר פון זיין קינד, פון זיין טאָטן, מאַמען. שוועסטער, אַ זאָק מיט שיד: עלעגאַנטע, פראָסטע און שווערע לאַטשן; אויף אַ באַזונדער אַרט — בלוז קינדער-שיכלעך און לעטשלעך, אין אַ באַזונדערער שטוב זעען מיר קינדער-קליידעלעך, פאַרטעכ-לעך, בלוזקעלעך — געהאַפטענע און געוויינלעכע.

מיר קומען צו צו דעם יידישן פּאָויליאָן, איינגעאָרדנט דורכן יידישן צענטראַל-קאָמיטעט אין פוילן, געווינדעט דער יידישער טראַגעדיע פון די מיליאנען יידן, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין אַשויענטשים. אויבנאָן: אַן אויפשריפט „יוכור“, אַ שוואַרצער פרוכת הענגט אַראָפּ פון עמוד, געדעקט אין שוואַרץ מיט אַ מנורה מיט ליכט אויף די ווענט.

פאַרשידענע בילדער וועלכע ווייזן ווי יידן זענען פאַרפייניקט געוואָרן דורך די היטלעריסטן. עס הענגט אַ טאָול אויף די וואַנט, וואָס פאַראייביקט די נעמען פון די יידישע אומגעקומענע קולטור-טוער, שרייבער און אַרטיסטן. אין אַ באַזונדערער שטוב ליגן אויסגעשפרייט טליתים מיט זילבערנע עטרה'ס און געוויינלעכע טלית-הט'ס. עס זעט אויס ווי יידן פאַלן כורעים ביים דאוונען, עס דאַכט זיך אַז זיי ליגן מיט די איבערגעדעקטע טליתים. ס'מאַכט אַ טיפן איינדרוק. פאַרוואָס קומט אונדז אַזאָ שטראָף? מיר גייען אַראָפּ אין די קעלערן פון בלאַק, דער טויטער בלאַק מיט פאַרשידענע צעלעס פון די אַרעסטירטע. דער אויפזעצער, וואָס פירט אונדז אינאָ אַ געוועזענער אַרעסטאַנט, ער

דערציילט אונדז אז אן אַריער וואָס איז אַריינגעפאלן אין דער תפיסה, האָט געהאַט דאָס רעכט צו לעבן 14 טעג; אַ ייד נאָר 3 טעג. קאַמערן אָן ליכט און אָן לופט, שטיי־קאַמערן. אויף די ווענט באַמערקט זיך אויפשריפטן, געשריבן מיט די נעגל פון די פאַרפייניקטע. פיל יידישע נעמען.

אויפן הויף פון בלאַק נומער 11, איז דער עקזעקוציע־פלאַץ מיט אַ שוואַרצע טויט־וואַנט. צענדליקער טויזנטער מענטשן זענען אומגעבראַכט געוואָרן ביי דער וואַנט, היינט קומען מענטשן פון דער גאַנצער וועלט, ברענגען אַהער בלומען, גיבן אָפּ כבוד די העלדן און מאַרטירער.

מיר גייען צו צו דעם צווייטן לאַגער בושעזשינקי (בירקענאו). דריי קילאָמעטער וועג. מיר קומען צו צו אַ לאַנגן בנין מיט צוויי טויערן. דורך איין־טויער פלעגן די באַנען מיט די הונדערטער טויזנטער קרבנות פאַרן פון דער סטאַציע גלייך ביז צו די קרעמאַטאָריום. מיר זענען דורכגעגאַנגען דורכן טויער. אַ גובערניע: וועגן, גאַסן, טאַפלטע באַן־ליניעס, צענטליקע גאַנצע געמיינערטע הייזער און פיל הילצערנע באַראַקן. מיר קומען צו צו די קרעמאַטאָריום וואָס זענען איצט פאַקטיש נישטאַ. פאַרן אָפטרעטן האָבן די דייטשן זיי אויפגעריסן. עס איז געבליבן בלויז שטיקער אייזן מיט בעטאָן, גריבער פון די גאַז־קאַמערן, די ווינדעס וואָס פלעגן אַרױפצויען מעכאַניש די קערפער און אַריינשיטן אין אויוון אַריין. מען פירט אונדז אויף אַ פעלד, אויף דעם פעלד האָט מען געברענט מענטשן עטלעכע חדשים איידער זיי האָבן אויפגעבויט די טױט־פאַבריקן. — די קרעמאַטאָריום. עטלעכע לאַנגע גריבער געלייגט אַ שיכט האַלץ, אַ שיכט מענטשן. אַזוי ביז 7—8 שיכטן האָט מען באַגאַסן מיט בענזין־סמאָלע און געברענט. אַזוי איז די אַרבעט געגאַנגען ביז טיף אין דער נאַכט.

אויפן גאַנצן פעלד געפונען מיר צעברענטע תהילים־לעך, בלעטער פון סידורים, מחזורים, חומשים. ווייזט אויס וואָס דער ווינט האָט פונאַנדער געיאָגט — אויך אַש, צעריבענע ביינער. איך האָב מיטגענומען עטלעכע שמות צו געדענקען אין אונדזערע טייערע קדושים.

שמואל קאנאפיאטע ניו-יאָרק

אין אסטראוון און אין סלאנים

דעם 8טן סעפטעמבער 1939, אַ וואָך נאָכן אויסברוך פון קריג, זענען די דייטשן אַריין קיין אסטראוון ס'האַט זיך באַלד אָנגעהויבן די פאַרפאַלגונגען קעגן יידן, מ'האַט געכאַפט אויף אַרבעט, כדי צו פייניקן די יידן. ווען אַ ייד איז געגאַנגען אין גאַס אָנגעטון אין אַ בעסערן מלבוש, האָט מען אים באַפוילן אויסטון און אַוועק געבן אַ פאַליאַק. די פאַליאַקן האָבן אָנגעוויזן אויף מער פאַרמעגליכע יידישע הייזער, און די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און געראַבעוועט אין מיטן העלן טאַג. די דייטשן האָבן אויפגעריסן די טירן פון די יידישע געשעפטן, און די פאַליאַקן האָבן זיך ווילד געוואָרפן ראַבעווען און צעשטערט וואָס ס'איז זיי נאָר אונטערגעקומען. דערביי האָבן די דייטשן אַלעס פילמירט, כדי צו ווייזן פאַר דער וועלט אַז נישט זיי פייניקן און האָבן פיינט די יידן, נאָר דאָס טוען די פאַליאַקן, מיט וועמען די יידן האָבן די גאַנצע צייט געלעבט און יעצט איז געקומען די צייט פון נקמה.

אין עטלעכע טעג שפעטער האָט מען פאַרזאמלט אַלע מענער פון שטאָט אויפן גימנאַזיע-פלאַץ, אַנטקעגן זיי אַוועקגעשטעלט מאַשין-געווער און געדראַט, אַז ווער ס'וועט זיך וואָגן שיסן אויפן דייטשן מיליטער, וועט מען אונטערצינדן די גאַנצע שטאָט. אַזוי האָט מען געהאַלטן די גאַנצע מאַסע מענטשן ביז שפעט אין אָונט ווען ס'איז שוין געווען פאַרבאָטן זיך צו ווייזן אויף די גאַס. ווען דער פאַטרול האָט באַמערקט די מאַסע מענטשן וואָס האָבן זיך פלוצעם געוויזן אויף דער גאַס, האָבן זיי אָנגעהויבן שיסן, פון וואָס ס'זענען געפאַלן פיל קרבנות.

אונדזער שטאָט איז געווען ביי דער סאָויעטישער גרענעץ און דעריבער איז געווען זייער לייכט דורכצוגיין. האָבן טאַקע כמעט אַלע יידן אויסגעוואַנדערט אין אַ קורצע צייט. ס'זענען נישט פיל געבליבן. די לעצטע וואָס זענען אָנטלאָפן פון שטאָט און געקומען אויף דער סאָויעטישער זייט, האָבן דערציילט אַז די דייטשן האָבן אונטער-געצינדן די שטאָט און דערין באַשולדיקט די יידן. צוליב דעם האָבן זיי באַפוילן אַלע פאַליאַקן זאלן איבערגעבן וווּ ס'וויינט אַ ייד, אויב נישט וועט ער אַליין באַצאָלן מיט זיין לעבן. ס'האָבן זיך דאָן געפונען אין אסטראוון אַן ערך 700 יידן, דער רוב צוגעקומענע פליטים, וואָס האָבן געוואָלט דורכגיין די גרענעץ, אָבער דערווייל זיך אַפרוען נאָך דעם לאַנגן וואַגלען ביז קיין אסטראוון, און צום סוף דאָרט געפונען דעם טויט.

מ'האַט אַלע אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט, אין אסטראווסקעס גאַרטן ביי דער סטאראסטווא, אויסגעטון נאָקעט און באַפוילן גראָבן אַ גרוב פאַר זיך אַליין. מ'האַט זיי אויסגעשאַסן מיט מאַשין געווער, אַלע געטראָפענע סיי לעבנגעבליבענע זענען אַריינגע-וואָרפן געוואָרן אין גרוב אַריין.

איך מיט מיין שוועסטער און מוטער זענען מיט דער מערהייט יידן פריער אַריבער אויף דער סאָויעטישער טעריטאָריע. און אין דער צייט פון די גרויסזאַמע געשעענישן זענען מיר שוין געווען אין סלאנים.

אין יוני 1941 זענען די דייטשן אַריין קיין סלאנים. אין 8 טעג אַרום איז פאַרגעקומען אַן „אַקציע“ אויף מענער. מיר איז געלונגען אויסצובאָהאַלטן זיך. ס'זענען ביי דער אויבנדערמאָנטער אַקציע אומגעקומען 2000 מענער. צווישן די אומגעקומענע זענען געווען

פיל אסטראווער: יוסף גרינבערג, יידל קנארפעל, 2 ברידער אלשאקער, יענקל צינמאן. ברוך סאקאליק, יענקל גרודקע, שמואל ריבאק.

נאך דער אַקציע, אין יוני פון זעלבן יאָר, האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט אַ קוואַרטאַל פאַר אַרבעטנדיקע און נישט אַרבעטנדיקע. פון 14טן אויפן 15טן נאָוועמבער איז באַוואַכט געוואָרן די שטאָט מיט 10.000 יידן און זיי געיאָגט צו די גריבער, וואָס זענען געווען צוגעגרייט 7 קילאָמעטער הינטער דער שטאָט אויפן וועג טשעפעליאָואַ-באראנאוויטש. דאָרט איז דער קבר פון די 10.000 יידן, וועלכע מ'האַט האַלב-טויטע, האַלב לעבעדיקע, געוואָרפן אין די גריבער. אין סלאנים האָבן זיך קאַנצענטרירט און אומגעקומען אַ גרויסער פּראָצענט אסטראווער יידן, שמואל ריבא מיט אַ טאַכטער, סענדער גראדקע מיט דער פאָמיליע, די פאָמיליע שומאוויטש, דער לערער, פאטאטש (סטעלמאך) מיט דער פאָמיליע, משה ראדזעוויטש מיט דער פאָמיליע (בלאכאר) און פיל אַנדערע.

אַ דאָנק דעם וואָס איך בין געווען באַשעפטיקט, האָב איך מיט מיין מוטער און שוועסטער געווינט אין אַרבעטער קוואַרטאַל און אויסגעמיטן דעם פּאַגראָם. ס'איז אָדורך דער ווינטער און אין מאי 1942 האָט זיך אָנגעהויבן די סיסטעמאַטישע פּאַרניכ-טונג פון די איבערגעבליבענע רעשטלעך יידן אין סלאנים, צווישן וועלכע ס'זענען ווידער אומגעקומען פיל אסטראווער: שרה פאיוס, לייזער פאיוס, זאקאיים מיט דער פרוי און זון, בענדעט ליכטענשטיין מיט דער פאָמיליע, פאָמיליע פישמאן, חוה גאזשאלצאנא מיט דער פאָמיליע, פאָמיליע שקאליק (שטעפער) יעקב דוד זילבערשטיין (שטעפער) מיט דער פרוי און אַ טאכטער און פיל אַנדערע זענען פאַרברענט געוואָרן ווען די דייטשן האָבן פאַרניכטעט גאַנצע קוואַרטאַלן דורך פייער.

אומגעקומענע אסטראווער וועלכע איך געדענק זענען: די פאָמיליע וויללאך, אלתר יאגאדא, טוביה גרינבערג מיט דער פאָמיליע, דער אסטראווער רב הרב זינגער מיט דער פאָמיליע, פאָמיליע יאשינסקי, אברהם פעצינער מיט דער פאָמיליע, ישראל לוויס מיט דער פאָמיליע א. א.

אונדז איז דאָן געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן מיט אהרן שמעון מארגאליס (עקספעדיטאָר) מיט זיין פאָמיליע, פרידמאן, שולץ, א. א. איך האָב באַשלאָסן מיט מיכאל סטריקאווסקי און מיט מיין מוטער און שוועסטער צו אַנטלויפן אין וואָלד. ווען מיר האָבן אָנגעהויבן אָדורכצורייסן די דראָטן, וואָס האָבן פאַרצוימט דעם געטאָ, האָבן אונדז פּעלד-זשאַנדאַרמען געכאַפט, מיר איז דאָן געלונגען אַנטלויפן און איך בין געקומען צוריק אין דער באַהעלטעניש. אויך סטריקאווסקי איז מיט אַ שעה שפּעטער געלונגען צוריקצוקומען. מיין מוטער מיט מיין שוועסטער זענען געווען אין אַ צווייטע באַהעלטעניש. די זעלבע נאַכט האָבן מיר באַשלאָסן נאָכאַמאל זיך דורכצורייסן. דאָן בין איך אַריינגעפאלן צו דער ווייסרוסישער פּאָליציי, מ'האַט מיך געשלאָגן, איך זאָל אויסגעבן וווּ די איבעריקע געפונען זיך. ווען איך האָב נישט געוואָלט זאָגן, האָט מען מיך אַוועק געפירט אין טורמע. דאָרט אין טורמע זענען שוין געווען פאַרזאַמלט 1400 מאָן, צווישן זיי פיל אסטראווער: ראף דער לערער מיט דער פרוי און צוויי זין, שטוטמאן, מאדריקאמען (דער מילכיקער), אראטש, פיעקאזש, דן לעווער, מיכאל עסטריק א. א. מ'האַט אונדז דאָן געהאַלטן 5 מעת-לעת אָן עסן און דערנאָך געפירט צו די גריבער, וואָס זענען געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אויף קברים. צוערשט האָט מען אונדז צעשלאָגן, דערנאָך אַרױפגעזעצט אויף אַפענע און געדעקטע אויטאָס. איך האָב אויסגעזעכנט אַז ס'וועט בעסער זיין צו שפּרינגען פון אַפענעם אויטאָ. אויפן נישט געדעקטן אויטאָ זענען

אויך געווען נאך אסטראווער: דער לערער ראף און מיכאל סטריקאווסקי, איך האָב אַרגאַניזירט די מענטשן צו אַ ווידערשטאַנד, ווייל — האָב איך געטראַכט — אַלץ איינס וועט מען אונדז שיסן. מ'האַט מיך זייער שטאַרק געשלאָגן, אָבער איך האָב מיין קאַמף נישט אויפגעגעבן און זיך געוואָרפן אויף 2 ס.ס. לייט און צוגענומען ביי זיי דאָס געווער. די צוויי ברידער (אסטראלענקער) לעוויטאן, און מיכאל עסטריק, האָבן זיך אויך געוואָרפן אויף די איבעריקע. דערווייל האָט דער שאַפער אָפּגעהאַלטן דעם אויטאָ, אָנגעהויבן אונדז נאָכצושיסן און טראָץ אַלעמען איז אונדז געלונגען צו אַנטלויפן אין די דערפער אַרום סלאָנים.

אין 4 טעג אַרום בין איך צוריק געקומען קיין סלאָנים. אין דאָרטיקן אַרבעטער קוואַרטאַל האָב איך באַגעגנט שעדלערן (דעם מעכאַניק). ער האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט, ווייל מיכאל עסטריק איז געקומען מיט 2 טעג פריער און האָט אַלעס דערציילט ווי אַזוי ס'איז אונדז געלונגען צו אַנטלויפן. שעדלער האָט מיר דערציילט אַז מיין מוטער מיט מיין שוועסטער געפונען זיך אין נייעם געטאָ. איך האָב דאָרטן אויך געטראָפן שרה סטריקאווסקא (די שניידערין), מיכאל סטריקאווסקי, מיכאל עסטריק, וואלף איגוסטאווער מיט 2 זין, די פרוי לוביטאנאוויטש-פריידער, לעוויטאוו, ישראל סאקאליק און קרוסע אבראמטשיק. איך האָב באַקומען אַ שיין אַריינצוקומען אין געטאָ און האָב דאָרט געטראָפן פיל אסטראווער. מיר האָבן אַרגאַניזירט אַ גרופע צו אַנטלויפן אין דעם אַזוי גערופענעם „דריטן רייך“ (ביאליסטאק מיטן ראיאָן) מיר 13 יידן זענען אַריין אין וואַרשטאָט פון אַ שלאָסער ביי וועלכן ישראל סאקאליק האָט געאַרבעט. דער בעל-הבית האָט אונדז געדראָט מיט דער דייטשער פאָליציי, אויב מיר וועלן פון זיין וואַרשטאָט נישט אַוועקגיין. מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין געטאָ, און דאָרט זענען מיר געווען עטלעכע טעג, ביז ס'איז אונדז אונטערגעקומען די צווייטע געלעגנהייט צו אַנטלויפן. אַ גרופע פון 8 מאָן זענען מיר אַנטלאָפן. איך, מיין שוועסטער, שרה סטריקאווסקא מיט איר זון, מיכאל עסטריק און 2 ברידער בראנאק — איינער אַ טשעכאַווער ייד. אונדזער מוטער האָבן מיר צום גרויסן באַדויערן נישט געקאָנט מיטנעמען, ווייל נאָכדעם אַלעס וואָס זי האָט דורכגעלעבט אַזוי פיל שרעק, האָט זי זיך געפילט זייער שוואַך. מיר האָבן שפּעטער געפרוווט זי צו ראַטעווען. מיר האָבן גוט אָפּגעצאָלט אַ שאַפער מיט אַן אויטאָ. דער לעצטער האָט זי אויף דעם אָנגעוויזענעם אָרט נישט געטראָפן.

אויפן וועג האָט מען אונדז נאָכגעשאָסן, מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין פיל שוועריקייטן און ליידן ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין רוזשאני (דאָס 3טע רייך) אויפן דאָרטיקן בית-עלמין האָבן מיר געבעטן דעם שמש צו מעלדן דעם „יודנראַט“ אַז ס'זענען געקומען יידן, איז געקומען אַ פאַרשטייער, און צו אונדזער גרייסער שטוינונג געפאָדערט צו 10 רובל-גאַלד פון אַ קאַפּ. בליט ברירה האָבן מיר אים צוגעזאָגט צו באַפרידיקן, ער זאָל אונדז פירן צו אונדזערע אסטראווער. דאָרט האָבן מיר געטראָפן פרידמאנען (פישמאַנס איידעם) און פסח קנאבלסדארף. מיר האָבן עטלעכע טעג זיך אויסגערוט פון וועג און באַקומען שיינען צו פאָרן לעגאַל קיין וואַלקאוויסק. פון וואַלקאוויסק זענען מיר געפאָרן קיין ביאליסטאק, און דאָרט געטראָפן פיל אסטראווער. אין ביאליסטאקער געטאָ האָט אונדז דער „יודנראַט“ געצוונגען צו אַרבעטן. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דאָ איז דאָס זעלבע ווי אין סלאָנים: ווען מ'אַרבעט שלעכט באַקומט מען אַ קויל אין קאַפּ, און ווען גוט מאַטערט מען פריער לעבעדיקערייט און נאָכדעם באַקומט מען די קויל. מיר האָבן פאַרלאָזן ביאליסטאק און געקומען קיין סאקאלע. מיר האָבן נישט באַוויזן זיך אויסצורוען פון די סלאנימער פאָגראַמען, און דעם 2טן נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן

אנגעהויבן די פארניכטונג פון די יידן אין דעם א. ג. „דריטן רייך“. מיר האָבן באַשלאָסן אַוועקצוגיין אין וואַלד זיך אויסבאַהאַלטן. דעם 4טן נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט די וועלדער, און געזוכט אויסבאַהאַלטענע יידן. ווען זיי האָבן אַזעלכע געכאַפט, האָבן זיי געשאָסן אויפן אָרט. 20 דייטשן האָבן אונדז נאָכגעיאָגט ביז צום נארעוו. מיר האָבן אַ גאַנצן טאָג זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַסער. ביי נאַכט האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין די סטירדעס היי. אין היי זענען מיר געווען בעהאַלטן אַ מעת־לעת. נאָכדעם האָבן מיר באַשלאָסן גיין אין וואַלד און אויסבויען אַ בונקער. מיר האָבן נישט באַוווּן עטוואָס אַפרוען, איז אונדזער בונקער אַנטדעקט געוואָרן. ס'האָט אונדז צום גליק ווידער געלונגען צו אַנטלויפן אין אַ צווייטן וואַלד. דאָרט האָבן מיר אויסגעבויט אַ בונקער, וווּ מיר זענען אָפּגעזעסן ביזן 27טן מערץ 1943. אויך אין דעם צווייטן וואַלד האָט מען אונדז אַנטדעקט און מיר האָבן צום צווייטן מאל געמוזט פאַרלאָזן אונדזער אָרט. אזוי האָבן מיר געוואָגלט ביזן ווינטער, געליטן קעלט און געווען יעדע רגע אין געפאַר צווישן טויט און לעבן.

אין דעצעמבער האָבן מיר צום 3טן מאל אויסגעבויט אַ בונקער. 2 וואָכן האָבן מיר דעם בונקער געבויט. אַלץ האָבן מיר געמוזט מאַכן ביינאַכט. בייטאָג איז געווען אוממעגליך זיך צו ווייזן אויף דער ליכטיקער שיין. די וועלדער זענען געווען איבערפולט. אויסער דייטשן זענען אין די וועלדער געווען גרויסע באַנדעס פאַליאַקן, וועלכע פלעגן מאַרדן יידן, רוסן און דייטשן. מיר האָבן זיך אַנגעגרייט קאַרטאָפּל, מיירן, קרויט און האַלץ. וואַסער פלעגן מיר נעמען פון שניי. אין פּרילינג האָט מען אונדז ווידער אַנטדעקט. אין יענער צייט איז שוין פאַרגעקומען די אָפּענסיווע פון די סאָויעטן און די וועלדער זענען דאָן געווען איבערפולט מיט צו זיך צוריקערנדיקע דייטשן, וואָס פלעגן זיך פרווון אויפּשניי פאַרפעסטיקן אויף נייע פאַזיציעס פונקט אין דער געגנט וווּ מיר זענען געווען. דעמאָלט האָבן מיר געטראַכט אַז ס'וועט בעסער זיין צו בלייבן אויפן פעלד הינטער אַ באַרג שטיינער, באַדעקט מיט עטלעכע בוימער. דאָס אָרט האָבן מיר אויסגעקליבן אויסצובויען אונדזער בונקער. דאָרט זענען מיר געווען פאַרשטעקט ביזן 18 אוגוסט 1944, ווען מיר זענען באַפרייט געוואָרן דורך דער סאָויעטישער אַרמיי. פאַרשטייט זיך אַז איך האָב דאָס געמאַכט זייער קורץ און דערמאָנט בלויז די סאַמע וויכטיקע געשעענישן און פאַקטן וואָס שטעלן מיט זיך פאַר דעם תּמצית פון אונדזערע איבערלעבנישן.

יעקב גרושניאק (אדער רושונאק)

וועלכער פלעגט פאַרן מיט אַ פראַכט קיין וואַרשע און געווען אין סלאָנים, איז ביי אַ דייטשער אַקציע, ווען עס זענען אומגעקומען טויזנטער יידן, געבליבן ליגן אין גרוב מיט אַ דורכגעשאַסענעם פוס מיט נאָר צענדליקער יידן — וועלכע די דייטשן האָבן געהאַלטן פאַר טויט. ביי נאַכט האָט ער זיך אַרויסגעקריגן פון גרוב און אַוועק דורך דערפער קיין סלאָנים, וווּ די פויערים האָבן אים געגעבן הילף, אַ באַנדאָזש און עסן. נאָך צוויי טעג וואַנדערן איז ער אַנגעקומען צוריק קיין סלאָנים. וואָס ווייטער איז מיט אים געשעען ווייס איך נישט.

אלטער ראסטקער

ניו-יאָרק

יידן אין קאמף קעגן נאציזשן אקופאנט

אין די שלאָפלאָזע נעכט, ווען אין קאָפּ קומען די פאַרשידענע רעיונות און געדאַנקען פון דעם טרויעריקן עבר, פון דעם גאַנצן קאַשמאַר פון די פאַרגאַנגענע שרעקלעכע יאָר, גלויבט זיך קוים, אַז דאָס אַלץ איז געשען אויף דער וואַך; אַז דאָס איז ווירקלעכקייט; אַז די אַלע מענטשן, פריינט, נאַענטע און באַקאַנטע וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, זענען אַזוי גרויזאַם אומגעקומען: דעמאָלט טיילן זיך אויס צום בולטסטן 4 מענטשן, וועלכע האָבן פאַרדינט מיט זייערע מעשים, אַז מען נאָל זיי אַריינעמען אין דער געשיכטע פון די יידישע גבורים אין די וואַרשעווער, ביאָליסטאָקער און אַנדערע געטאָס.

דער ערשטער העלד מיינער, איז אַ יינגל פון 10 יאָר. זיין נאָמען האָב איך פאַרגעסן. זיין פאַמיליענאָמען איז געווען לייבאוויטש. איך וועל וועגן אים דערציילן גאַנץ קורץ: אין יאָר 1939, ווען די דייטשע טרופן האָבן פאַרנומען אונדזער שטעטל אסטראָו־מאָזאוויצעק, זענען אַלע יידן געלאָפן אין דער ריכטונג צו די סאָויעטן. איך מיט מיין פאַמיליע האָבן געלעבט ווי אַ סך פליטים אין דעם ווייס־רוסישן שטעטל סוויזשנע, דריי קילאָמעטער פון סטאַלפּצע, — האָרט ביי דער פויליש־רוסישער גרעניץ — ביז דעם 22 יוני 1941.

אַ טייל פון דער ווייסרוסישער באַפעלקערונג און אויך אַ טייל פון רייכערן פויערנטום האָבן די מלחמה אויפגענומען מיט פרייד; זיי אַלעמען האָט זיך פאַר די 2 יאָר אונטער די סאָויעטן נישט שלעכט געלעבט. סיבות אויף דעם, זענען געווען פאַרשידענע: דער רייכער פויער האָט מורא געהאַט פאַר די קאַלאָזן; אַנדערע האָבן סתם געוואָלט ראַבירן; זיי האָבן דאָס שוין געפרוווט טון אין יאָר 1939, ווען די סאָויעטן האָבן באַזעצט דעם מזרח־טייל פוילן. דאָן האָט דער ווייסרוסישער פויער צעראַבירט דאָס פאַרמעגן פון פּאָליאַקן, די אַזוי גערופענע „אַסאַדניקעס“, וועלכע די פוילישע רעגירונג האָט באַזעצט אין די ווייסרוסישע געביטן און געגעבן זיי גרויסע הנחות, כדי צו פאַרפוילישן דאָס געביט.

די איינציקע וואָס האָבן געקוקט מיט צער, ווייטיק און שרעק אויף די לעצטע אַפטרעטנדיקע, סאָויעטישע מיליטערישע טיילן זענען געווען די יידן. מיטן אַנקומען פון די דייטשע חילות, האָט זיך פאַר די יידן אָנגעהויבן אַן אמתער גהינום. אַ טייל ווייסרוסן זענען געלאָפן אין דער פּאָליציי מיט דעם צוועק צו קענען ראַבירן יידיש פאַרמעגן. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פינצטערע, גרויליקע טעג און נעכט. מיר זענען געוואָרן הפקר. יעדער ווייסרוסישער פויער האָט געקאַנט טון מיט אונדז וואָס ער האָט געוואָלט. ביינאַכט פלעגן זיי אַריינשיסן אין יידישע הייזער. די קינדער פלעגן אין טויט־שרעק זיך טוליען צו די עלטערן. זיי פלעגן קומען אין די נעכט נעמען יידישע מיידלעך, כלומרשט צו וואַשן די פאָדלאָגעס אין דער פּאָליציי. דאָרטן פלעגט מען זיי פייניקן און פאַרגוואַלטיקן. מען פלעגט מאַכן די א. ג. צונויפקלויבונגען פון די יידן, טרייבן זיי איבער אַלע גאַסן, דערביי נישט זשאַלעווען קיין קלעפּ. איבער אונדזער לעבן האָבן געהערשט פאַרברעכער, די אונטערוועלט פון ערגסטן מין. אַזוי, אַז דאָס לעבן איז געוואָרן שרעקלעך דערעסן. מיר זענען געוואָרן דעגראַדירט און דערנידריקט אפילו ביי דעם

טייל נישט־יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט אין די פייניקונגען קיין אַנטייל נישט גענומען. אויך זיי האָבן אונדז באַטראַכט פאַר אַן נידריקן מין מענטשן, מיט וועלכע מען דאַרף קיין מגע ומשא נישט האָבן. מיר האָבן זיך געפילט עלנט און צעבראַכן. אַרומגע־רינגלט פון שונאים. ס'איז דעריבער גאַרנישט קיין ווונדער, וואָס מען איז געוואָרן אזוי גלייכגילטיק צום טויט. אַ שרעקלעכע, אַנטי־יידישע אָגיטאַציע האָבן געפירט די ווייסרוסישע שפּיאָנען: ד"ר שטאַרס און שקוטקע. דאָס זענען צוויי רוסישע פאַרשוונען, וועלכע זענען אַנטלאָפן קיין בערלין, דעמאָלט ווען די פוילישע רעגירונג האָט פונאַנדער־געלאָזט די ווייסרוסישע פאַרטיי „האראמאדא“, צו וועלכער זיי האָבן געהערט. היטלער האָט זיי געהאַדעוועט און געוואַרט אויפן מאַמענט, ווען ער וועט זיי קאַנען אויסנוצן צו זיינע רויב־צוועקן. דאָס זענען געווען קאַנדידאַטן פון דער צוגעזאָגטער, ווייסרוסישער מלוכה. דערווייל זענען זיי אַרומגעפאַרן מיט גיפטיקע רעדעס אין אַלע שטעטלעך פון ווייסרוסלאַנד און האָבן פאַרסמט די אזוי אויך שוין פאַרפעסטעטע לופט.

דעם 10טן אָקטאָבער 1941 איז געקומען צופאַרן „געסטאָפּאָ“ און אויסגעקליבן 30 יידישע מיידלעך אין יונגעלייט און זיי דערשאָסן. נאָך דעם האָבן אַלע פאַרשטאַנען אַז אונדזער גורל איז אַ גע'חתמ'טער. דעם 5טן נאָוועמבער 1941 האָט מען אויסגעקליבן אַ ביסל אַרבעטס־פעיקע און דעם רעשט אָפּגעפירט גרופּנווייז אויף דעם בית־עלמין, וווּ ס'איז שוין געווען אויסגעגראָבן אַ שרעקלעכער און גרויסער גרוב, געצוונגען די קרבנות אַליין אַריינצוגיין אין גרוב און אזוינאָך צעשאָסן דעם גאַנצן שטעטל יידן; זקנים, פרויען און קינדער. די ווייסרוסישע פרויען זענען אין דעם טאָג געזעסן אויפן בית־עולם און געוואַרט אויף די מלבושים, וואָס מען פלעגט אַראָפּציען פון די קרבנות. דאָס יינגעלע לייבאַוויטש, וועלכן איך האָב געקענט, האָט אַלע מאָל געצויגן מיין אויפּמערק־זאַמקייט מיט זיין אויסזען. זיין פנים האָט אויסגעדיקט פאַרביסנקייט, זיכערקייט, געמישט מיט נערוועזיטעט. איך פלעג אים זען, ווען ער האָט זיך געשפילט מיט אַנדערע קינדער. ער איז געווען אַן אַריגינעל קינד. דעם טאָג איז דער 10 יעריקער לייבאַוויטש אַוועק מיט זיין מוטער, שוועסטער און ברודער אויף דעם בית־עולם. ער האָט אין גרוב נישט געוואָלט אַריינגיין. ער האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער מוטערס הענט, האָט מיט אימפעט געכאַפט הויפּנס זאַמד און שטיינדלעך און געוואָרפן זיי. דאָס האָט ער געמאַכט בליץ־שנעל ביז זיי האָבן אים דערשאָסן — אַבער נישט אין גרוב. זיי האָבן אים אין גרוב אַליין אַריינגעצויגן. אזוי איז געשטאַנען דוד'ס אייניקל אין קאַמף מיטן גרעסטן גלית פון אַלע צייטן, וואָס איז געווען באַוואָפנט ביז די ציין, און ער האָט אין זיין רשות נאָר געהאַט אַ ביסל זאַמד פון בית־עולם...

דער צווייטער העלד איז אַ יידישער פויער פון דער קישעלישטשינע, דריי ק"מ פון שטעטל. ער האָט געהייסן פייוול — באַקאַנט אין דער גאַנצער געגנט פאַרן בעסטן פויער. אַליין געאַקערט, געזיט און געשניטן זיינע פעלדער. געלעבט אַ לעבן פון אַ פויער. ווען די תּלנים האָבן זיך גענומען אָפּרייניקן די דערפער פון יידישע פויערים, האָט דער זעלבער גורל געטראָפן אויך פייוולען. שוין פון גאַנץ פרי איז זיין שטוב געווען באַוואַכט פון אַלע זייטן דורך דער ווייסרוסישער פּאָליציי. געוואַרט אויפן שעף פון דער זשאַנדאַרמערע וואָס האָט געדאַרפט קומען. ווען ער איז געקומען האָט מען געוואָלט אַרויספירן פייוולען מיט זיין פאַמיליע צום שיסן. ער האָט זיי נישט אַריינגעלאָזן אין שטוב. ער האָט פעסט פאַרמאַכט די טיר. זיי האָבן דאָן געעפנט אַ פייער, פון וועלכן עס זענען געפאַלן זיין פרוי און 2 קינדער. פייוול האָט דאָן געעפנט דאָס פענצטער און גענומען פירן אַ פאַרצווייפלטן קאַמף מיט די מערדער. ער האָט געשלידערט אויף

זיי שטיינער, פלעשער, געוויכטער און אלץ וואס איז אים געקומען אונטער דער האנט. מיט א פלאש האט ער געטראפן דעם זשאנדאר אין קאפ און האט אים שטארק פארווונדעט. דערנאך האט ער געזעען, אז זיי האבן זיך צוריקגעצויגן און געעפנט נאך א שטארקערן פייער. דאן האט ער אויסגעגאסן ברענ-מאטעריאל און אונטערגעצונדן די שטוב. אליין איז ער ארויס דורך אן אינטערשטן פענצטער, אפגעלאפן נאך א 200 מעטער און איז געפאלן פון א קויל וואס האט אים דערגרייכט אויף זיינע פעלדער, וועלכע ער האט מיט זיין שווייס און בלוט באארבעט אין משך פון עטלעכע צענטליק יאר. די פויערים פון זיין דארף האבן זיך שפעטער גערימט, אז „אונדזער פייוול איז צו דער שחיטה אליין נישט געגאנגען“. דעם דייטשן מערדער האב איך נאך געזעען א לאנגע צייט גיין מיט א פארבאנדענשירטן קאפ. איינער פון אונדזער לאגער האט אים געפרעגט, ווער ס'האט אים צעשלאגן. האט ער געענטפערט מיט דער דייטשער טעמפקייט: „וואס האט געהאט צו מיר דער יוד? ס'איז דאך געווען א באפעל!“

דער דריטער העלד איז א יידישער יינגערמאן פון ווארשע. הערש פאטעסארסקי. וועמען דער גורל האט פארווארפן קיין סטאלפצי. אויך א פליט, דורכגעמאכט דעם גאנצן גהינום פון געטא און געארבעט אויף דער באן-סטאציע ביי די דייטשן. ער האט זיך ארומגעטראגן מיט א פלאן פון אנטלויפן. ער האט צוגענומען ביי די דייטשן די אויטאמאט-ביקסן און איז אנטלאפן מיט נאך צוויי מאן אין וואלד. איינער פון זיי איז אויפן וועג געפאלן. זיי ביידע איז זייער שווער אנגעקומען ביז זיי האבן זיך דערשלאגן צו פארטיזאנער. אבער ווי נאך הערש איז געקומען צו די פארטיזאנער, האט ער שוין נישט גערוט. ער האט זיך געוואנדן צו די נאטשאלניקעס מען זאל אים געבן פארטיזאנער צו הילף, ער וועט גיין באפרייען געטאס און לאגערן. דער קאמאנדיר פון אטריאד איז געווען א רוסישער ייד. אויך דער פאליטרוק איז געווען א ייד. וועגן ווי-ל"ז מען קאן קיין שלעכטס נישט זאגן. אזא אויפגאבע האט מען הערשן געגעבן. מען האט אים געגעבן 8 פארטיזאנער צו זיין דיספאזיציע און ער איז אוועק אין דער ריכטונג צו סטאלפצי. אין א דארף, צען ק"מ פון שטאט. האט ער איבערגעלאזן זיינע פארטיזאנער און אליין איז ער אוועק אויף דער סטאציע מיטן צוועק אוועקצולייגן דעם דייטשישן מייסטער, ביי וועלכן ער האט געארבעט. אבער פונקט אין דעם טאג איז דער מייסטער נישט געווען, איז ער געקומען קיין שווערזינע צו אינדז אין לאגער. ס'איז געווען שווער צו אונדז אריינצוגיין, מחמת עס זענען געווען צוויי פלויטן: איינער פון געדיכטן שטעכל-דראט און א האלבער מעטער ווייטער איז געווען א געדיכטער, הילצערנער פלויט. פאר הערשן אבער איז קיין שווערע זאך נישט געווען. ער האט גענומען ארגאניזירן דאס אנטלויפן. דאס האט געמוזט געמאכט ווערן שטארק געהיים, ווייל ס'זענען נאך געווען עטלעכע יידן וואס האבן אויסבאהאלטן זייערע קינדער און די יידן זענען געווען קעגנער פון אנטלויפן; אויך פרויען וואס האבן נישט געהאט קיין חשק צו אנטלויפן אין וואלד אין אזא גרויסן פראסט און טיפע שנייען.

10 אזיגער אין אונט האט מען גענומען לויפן שטארק כאאטיש. די דייטשן זענען פונקט דעמאלט אויף די טורעמס נישט געשטאנען, מעגלעך אז צוליבן גרויסן פראסט. די קעגנער פון לויפן האבן לחתחילה געפרוויט שטערן, אבער זיי האבן גלייך רעזיגנירט פון זייער שטאנדפונקט. די דייטשן האבן דערהערט דעם טומל און שוין פון זיי זענען געווען טויטע און פארווונדעטע.

מיר זענען געקראכן א גאנצע נאכט אין טיפע שנייען. די וועלכע האבן געהאט שוואכע פיס זענען אומגעקומען, ווייל זיי זענען געבליבן אין וועג. הערש האט אונדז

געפירט. אומעטום איז ער געווען דער ערשטער אויף אויסשפירן ביז מיר זענען געקומען אין דעם דארף, ווו עס זענען געבליבן די 8 פארטיזאנער.

מיר האבן זיך אָפגערוט און זענען געגאנגען ווייטער. אומעטום איז געווען הערש. ער האט געזעען אז אלץ זאל זיין אין אַרדנונג, אלע זאלן האבן צו עסן; די קראנקע און שוואכע זאלן האבן פורן; ער האט צושטעלט די פאסטנס ווי געהעריק; ווו ס'איז געווען א געפערלעכער אַרט דורכצוגיין, איז ער געגאנגען דער ערשטער. ער האט שוין געהאט פסיכאלאגיש דעם טויט באַזיגט. ער האט נישט געוואלט, וואס ס'איז שרעק.

ענדלעך זענע מיר געקומען אין אַטריאַד. די נאַטשאַליקעס, רוסן, האבן שוין חרטה געוואלט אויפן גאנצן עסק פארוואס זיי האבן אונדז געבראַכט. מיר זענען געווען אן געווער, סך הכל איין ביקס מיט דריי נאגאנעס. די צוויי יידישע קאמאנדירן האבן זיך נישט געקאנט אנטקעגנשטעלן די איבעריקע רוסישע נאַטשאַליקעס, וועלכע זענען געווען גרעסער אין צאָל. דעריי דארף דערמאָנט ווערן א ייד פון ניעסוויזש, מיטן נאמען פיש וואס האט געאַרבעט אין שטאַב. ער האט פאַר אונדז א סך געטאָן. ער האט אונדז פאַרטיידיקט און איז געשטאנען אויף אונדזער זייט. ער איז אין א קורצער צייט אַרום געפאלן אין קאמף.

די ערשטע צען מאָן זענען פרייוויליק אַוועק ברענגען געווער. פאסעסארטקי האט זיך גלייך געשטעלט אין דער שפיץ פון די 10 מאָן. כאָטש זיין שוועסטער און זיין ברודער האבן געוויינט אז ער זאל נישט גיין, אָבער זיין גייסט האט נישט געקאנט רוען. אויך ווי פריער, איז ער אומעטום געגאנגען דער ערשטער. ער האט געגעבן דעם פלאַן, ווי אַרום צו באַקומען געווען. זיי זענען שוין געווען אויף די שפורן צו באַקומען געווער. ווען נישט דאָס אומגליק, וואס ס'האט מיט זיי געטראָפן:

די גרופע האט זיך געטראָפן מיט נאָך א גרופע, וועלכע האט אויך געזוכט געווער. דאָס זענען געווען רוסישע קריגס־געפאָנגענע, אַנטלאָפּענע פון די לאַגערן, אונטער דער אַנפירונג פון אַן אוקראינישן באַנדיט אַנאַטשענאָ, וועלכער האט געוואלט שאַפן א פאַרטיזאַנער־אַטריאַד. ער האט געזען אין דער יידישער גרופע א קאָנקורענט. באַזונדער האט אים פאַרדראָסן הערש האַנדלונג ווי פון אַן אמתן קאמאנדיר. ער האט געזוכט ווי אים צו פטרן. אז ער האט געזען ביי הערשן א פאַראַבעל, איז ער צוגעשטאַנען, ער זאל אים דעם פאַראַבעל אָפגעבן. הערש האט אים געענטפערט מיט שטאַלץ אז ער וועט ביי אים דעם פאַראַבעל קיין לעבעדיקער נישט באַקומען. ס'איז ביי זיי פאַרגעקומען א ווערטער־אויסטויש. זיי האבן זיך געכאַפט צום געווער. הערש איז געפאלן פון א מערדערלעכער קויל. דאָס מאַל פון א רוסישער, אַן „אייגענער“, אזוי האט ער ביי אים דעם פאַראַבעל צוגענומען. אונדזער טייערער הערש ליגט ביים ראַנד פון א וואַל, מיט א ברעטל צוקאַפּנס. אויפן ברעטל האט מען נישט דערלויבט צו שרייבן דעם אמת פון וואָס ער איז געפאלן. מען האט געמוזט שרייבן אז ער איז געפאלן אין קאמף מיטן פאַשיזם...

אין א צייט אַרום איז די גרופע געקומען צוריק. געבראַכט געווער און אויך א קויל־וואַרמער וואָס הערש האט זיי אַנגעוויזן, אָבער אַן הערשן. מיט דער גרופע איז אויך געווען א פריי פון לאַדזש, פעלא וויינבערג. (לויטן מאַנס פאַמיליע). ווען די גרופע איז צוריקגעקומען אין אונדזער אַטריאַד מיטן געווער, איז די באַציונג צו די יידן נישט געווען בעסער ווי פריער. כאָטש מיר האבן שוין געהאַט דורכגעמאַכט א גרויסע קאמפּס־אַקציע וואָס די דייטשן צוואַמען מיט פאַרעטערישע עלעמענטן פון די קריגס־געפאָנגענע האבן געפירט געגן אונדז.

די אלע קראַנקע מיט די אָפּגעפרוירענע פיס, אָדער סתם מענטשן, וואָס האבן נישט

באוויון אונדז נאכצוהאלטן אין אונדזערע שווערע מאַרשן, זענען געבליבן אויפן וועג און זענען אומגעקומען. א פאַר צענדליק יידן האָבן שוין געפעלט. דערביי וויל איך דערציילן וועגן 4 יידן, וווּ איך בין אליין געווען אַן עדות) ווי זיי זענען געבליבן ליגן אין גרויסע בלאַטעס ווען די דייטשן און אויך פיל פון די פאַרעטערישע רוסישע עלעמענטן האָבן אונדז אַרומגערינגלט. מיר האָבן בלויז געהאַט איין וועג צו לויפן, אַ וועג פון שרעקלעכע זומפן און וואַלד, וווּ מען זעט נישט קיין ישוב, נאָר הימל און זומפן. אויך פערד און בהמות וואַלטן נישט געקאנט די זומפן דורכגיין. געווען איז אַ ייד סלוצקי מיט צוויי זין, וועלכע האָבן געהאַט אָפּגעפרוירן די פיס, לויפנדיק פון לאַגער. נאָר דאָס יינגערע יינגל פון 15 יאָר, אַ פעיקער, איז אַנטלאָפן פון טורעץ בעת אַ שחיטה אויפן בית-עולם. דורכגעמאַכט אליין דעם וועג, ביז ער איז געקומען צו זיין פאָטער, צו אונדז אין לאַגער. ער האָט געהאַט שטאַרק אָפּגעפרוירן די פינגער. אַ פאַר טעג פריער האָט אים דער דאָקטאָר אין וואַלד די פינגער פון די פיס אָפּגעשניטן... ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לויפן, איז ער געווען אַ פאַרפאַלענער. מען האָט אים אַרויפגעזעצט אויף אַ פערד. אָבער דאָס פערד איז געגאַנגען אַזוי ווייט, ווי עס האָט געקאנט, דערנאָך האָט אים דער פאָטער געטראָגן. דעם צווייטן זון האָט מען אויך געדאַרפט צוהאַלטן ביים גיין. אויך ביי אים זענען געווען אָפּגעפרוירן די פינגער. ס'איז געקומען צו אַ מאַמענט, ווען ווייטער האָט ער אים נישט געקאנט טראָגן. געזונטע האָבן זיך אויך געטרונקען אין די בלאַטעס. נישט איינמאָל האָט מען אַ געזונטן געדאַרפט העלפן אַרויסקריכן. דער פאָטער איז געווען זייער פאַרצווייפלט. ער האָט נישט געוואוסט וואָס צו טון. ער האָט כאַטש געוואַלט ראַטעווען דעם עלטערן זון, האָט ער באַשלאָסן דעם קלענערן אין די בלאַטעס איבערלאָזן און איז אַוועק...

דרייסיק מעטער פון דעם אָרט איז געזעסן אַ פרוי, בינימאוויטש. דער מאַן איז געשטאַרבן מיט 2 וואָכן פריער אין וואַלד. זי איז געבליבן זיצן, ווייל זי האָט שוין ווייטער נישט געקאנט גיין. אַ טאָכטער פון 18 און אַ זון פון 17 יאָר זענען געבליבן זיצן מיט דער מוטער און האָבן זי נישט געוואַלט איבערלאָזן. זיי האָבן באַשלאָסן צו שטאַרבן צוזאַמען. אויף מאַרגן בין איך געגאַנגען מיט אַ גרופע אויף דעם זעלבן אָרט. איך האָב זיי אַלע געטראָפן דאָרט, וווּ מען האָט זיי איבערגעלאָזן. דאָס יינגל סלוצקי איז געלעגן אַ האַלב פאַרפרוירענער, געוויינט, געשריגן, זיך געבעטן אַז מען זאָל אים ראַטעווען. דערביי געבעטן צו גאָט. געשטעלט גאָט פראַגן... מיין גרופע, מיט וועלכער איך בין געגאַנגען (בלויז רוסן), האָבן זיך אָפילו נישט געוואַלט אָפּשטעלן. דערנאָך האָט ער געבעטן אַז איך זאָל אים אַריינזאָרפן אין אַ דערבייאיקער קאַנאווע. איך האָב דאָס נישט געקאנט טאָן. איך בין צוגעגאַנגען צו די דריי בינימאוויטשעס וועלכע זענען געזעסן אויף אַ שטיק ערד-גרודע, צוגעטליעט שטאַרק איינע צו די אַנדערע. איך האָב געפרוּווט צו זיי רעדן. איך האָב געוואַלט ווירקן אַז זיי זאָלן פרוּוון גיין. זיי האָבן מיר גאַרנישט געענטפערט. זיי האָבן אַלע דריי אויפגעהויבן די אויגן און אַ קוק געטאָן אויף מיר. נאָך היינט זע איך זייערע בליקן וואָס זענען געווען פול מיט רעזיגנאַציע און פאַרלוירן-קייט. אַלץ האָב איך אַרויסגעלייענט פון זייערע אויגן. דאָס זענען געווען בליקן פון פאַרמשטעט וואָס ווייסן אַז קיין רעטונג איז פאַר זיי נישטאָ. זיי האָבן די אויגן צוריק אַראָפּגעלאָזט און געזעסן אומבאַוועגלעך. ווען איך בין אַוועק, האָב איך נאָך אַ לאַנגע צייט געקוקט אויף זיי. ביי אַ גרויסער אַנשטרענגונג וואַלטן זיי זיך געקאנט ראַטעווען. אָבער זיי זענען שוין פסיכאלאָגיש נישט געווען דערצו פעיק. צוריק האָט מיך מיין קאָמאַנדיר געפירט דורך אַ צווייטן וועג און מער האָב איך

זיי נישט געזען. אזוי זענען זיי אומגעקומען פון הונגער און קעלט אין א ווילדן וואלד, ווו קיין חיה אפילו פארבלאנדזשעט נישט אין יענע בלאטעס, אפשר נאָר אַ רויב־פויגל. דעם אַלטן סלוצקין האָב איך שפּעטער געטראָפּן. דעם צווייטן זון האָט ער טאַקע געראַטעוועט, נאָר ער איז געפאַלן, זייענדיק אין רוסישן מיליטער אויפן פראַנט. אין אונדזערע ווייטערע מאַרשן זענען נאָך פיל אומגעקומען, דאָס איז אַבער נאָך געווען ווייניק פאַר אונדזערע קאַמאַנדירן, וועלכע זענען געוואָרן דערצויגן אין לאַנד פון „לויטערע, הומאַניטאַרע אידעאַלן“ און האָבן אפילו געהאַט פאַרטיי־ביכלעך.

אין דער אַטמאָספּער האָט פעלא נישט געקאַנט לעבן. זי האָט זיך געריסן צו גיין שלאָגן דעם שונא. זי האָט געטענהט אַז מיר מוזן מיט מעשים איבערצייגן אַז מיר זענען גוטע פאַרטיזאַנער. זי איז אַוועק קיין סלוצק אויפרייסן אַ פאַבריק. זי האָט איר שליחות בשלימות דורכגעפירט. דערנאָך איז זי געגאַנגען נאָכאַמאָל מיטן טאָל, אויפרייסן די עלעקטרישע סטאַנציע. זי האָט איר אויפגאַבע דערפילט. צוריקגייענדיק, האָט זי געהאַט נאָך אַן אויפגאַבע: צו גיין אין דאָרף, ווו ס'איז געווען אַ קאַמענדאַנט, אַ ווייס־רוס, פון דער דייטשער פּאָליציי, וועלכער האָט געפירט אַ פאַרביסענעם קאַמף קעגן פאַרטיזאַנער. ס'איז געווען אַ פאַראַרדנונג אַז פאַר יעדן פרייז מוז מען אים כאַפּן. אונדזער פעלא האָט די אויפגאַבע אויף זיך גענומען. גייענדיק פון סלוצק, איז זי געגאַנגען אים נאָכשפירן — און זי איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט. נאָך לאַנגע פייניקונגען, האָט מען זי אויפגעהאַנגען אין סלוצק.

אזוי איז אומגעקומען פעלא. וועלכע האָט געוואלט מיט אירע מעשים רעהאביליטירן דעם יידישן כבוד און נקמה נעמען פאַר אונדזערע הייליקע קדושים. אַבער במשך פון די גאַנצע צוויי יאָר איז קיינמאָל אויף די עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען דורך אונדזערע נאַטשאַליקעס נישט דערמאָנט געוואָרן די יידישע העלדין, פעלא וויינבערג.

דער ברידער־קבר פון די אומגעקומענע דורך די נאַציס אין סטאַלפּצי. צווישן זיי אויך אסטראווער: די משפחות רובין, חן, אלבלינג, משפחה פון לייבל פאלגאן און אַנדערע. ביים קבר שטייט צבי רובין.

יעקב כאצקעלעוויטש

די גרויסע שחיטה אין ציעפלאווע ביי סלאנים

(כ"ד מרחשון תש"ב — 14 נאוועמבער 1941)

איינער פון די שרעקליכסטע בלוט-בעדער, וואס די היטלער-רוצחים האבן איינגעארדנט פאר די פוילישע יידן איז געווען אין ציעפלאווע ביי סלאנים, ווהין פיל אסטראווער יידן זענען אנטלאפן, מיינענדיק, אז דארט וועלן זיי אפראטעווען זייער לעבן און דאס לעבן פון זייערע פאמיליעס.

היות צווישן די קדושים, וואס זענען דארט דערמארדעט געווארן, געפונען זיך אויך אונדזערע אהין אנטלאפענע אסטראווער ברידער און שוועסטער, גיבן מיר דא אן איבערזעצונג פון דער שוידערלעכער שילדערונג.

...אין דער נאכט אויף דאנערשטיק, כ"ג מרחשון תש"ב — 13 נאוועמבער 1941, איז דער יידישער קווארטל אין סלאנים ארומגעכאפט געווארן מיט טויט-שרעק. אין יעדער יידישער שטוב, האבן זיך זיינע איינוווינער געטוליעט איינער צום צווייטן און געפרעגט: „וואס וועט זיין? וואס דערווארט אונדז דער מארגנדיקער טאג?“

שרעקלעכע שמועות האבן געשוועבט אין דער לופט — וועט מען אונדז שיקן צו צוואנגס-ארבעט, אדער פארניכטן די שטאט מיט באמבעס פון די עראפלאנען. פיל האבן געטראכט וועגן דערווארטען טויט, אבער מורא געהאט דאס דאזיקע ווארט ארויסצולאזן פון מויל. מען האט געשוויגן און געטראכט: „איז דען מעגלעך, אז מען וועט נעמען יונגע געזונטע, אומשולדיקע מענטשן און זיי אומברענגען?“ אבער, מען האט אויפגעהערט טראכטן, ווען מען האט דערזען די ביטערע ווירקליכקייט — צען לאסט-אויטאמאבילן פול מיט זשאנדארמען, וואס זענען אריין אין שטאט, האבן געמאכט א סוף צו דער האפנונג פון די אפטימיסטן וועלכע האבן געהאפט אז עס וועט גארנישט געשעען...

די שרעק איז געווארן פיל גרעסער, ווען מען האט צונויפגעזאמלט די פאכמענער פון אלע סלאנימער פאבריקן און זיי אנגעהויבן טיילן געלע לעגטימאציעס פון געביטס-קאמיסאריאט.

די נאכט איז אדורך בשלום. דער גרויסער פראסט, וואס האט שוין געהערשט אין יענעם קאנט, האט באדיקט די פענצטער מיט בלומען פון אייז, און דער עולם איז געווארן אביסל רויקער און אנגעהויבן זיך גרייטן צום שבת. אבער, פלוצעם האט מען דערזען, אז אלע גאסן זענען ארומגערינגלט מיט זשאנדאר-מען, פאליציאנטן און ביאלארוסישע פאליציי-מיליציע. זיי טרייבן די יידן אַ „הייס“, אין די וווינונגען. עס הערן זיך ווילדע געשרייען פון די דייטשע זשאנדארמען און די איבריקע מלאכי-חבלה קלאפן אין די טירן און ברעכן זיי אויף.

מיר איז ווייזט אויס, באשערט געווען בלייבן לעבן — מיין מוטער האט מיר באהאלטן אין האלץ-קאמער און געלאפן עפענען די טיר. כהאב פון מיין באהעלטעניש געהערט זייערע ווילדע געשרייען, וואס האבן זיך אויסגעמישט מיט די געוואלדן פון מוטערס און קינדער, אלט און יונג. די מערדער האבן קודם כל געמאכט א פאגראם — צעבראכן אלע כלים, איבערגעקערט דאס מעבל, אלץ צושמעטערט.

פלוצעם איז געוואָרן שטיל, נאָר פון ווייטנס האָב איך געהערט זייערע געשרייען און שיסעריי. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז 3 נאָכמיטאָג.

ווען ס'איז געוואָרן אין גאַנצן שטיל, בין איך אַרויס פון מיין באַהעלטעניש און דערנען דעם גרויסן חורבן. פון 36 נפשות, וואָס האָבן געווינט אין דעם הויז, איז קיין איינער נישטאָ. דאָס מעבל צוהאַקט און צעבראַקט. כ'בין אַרויס אין גאַס און דערנען, אַז גאַנץ סלאנים איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־עלמין. קיין לעבעדיקן נפש נישט געפונען אין יידישן סלאנים. אויך די רוצחים זענען אַוועק.

אַזוי וווּ מיינע אַ מומע האָט געווינט אין קריסטלעכן קוואַרטאַל, בין איך אַוועק צו איר. צום גליק איז מען צו איר נישט געקומען, און זי איז געבליבן לעבן. זי האָט זיך באַהאַלטן אויף אַ בוידיס אין דורך אַ שפאַרע האָט זי אַלץ געזען... און אַט וואָס זי האָט מיר דערציילט:

— „אַלע יידן, אַלט און יונג, קראַנקע, זקנים און זויג־קינדער, האָבן זיי אַרויס־געפירט אין מאַרק, צווינגענדיק זיי צו האַלטן די הענט אין דער הויך. די זקנים האָט מען אָפגעשוירן די בערד און געצוונגען גיין טאַנצענדיק, דעריי האָט מען זיי געשלאַגן מכות־רצח.

שוידערליכע סצענעס האָבן זיך אָפגעשפילט ווען מען האָט אָנגעהויבן צו שידן מענער פון פרויען און קינדער. די מענער האָבן זיי אַרופגעטריבן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן אזוי אַוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון באַראַנאוויטש. און די פרויען און קינדער האָט מען געשיקט צופיס אין דער זעלבער ריכטונג דורך דער סקאַרבאווע גאַס. דאָס איז געווען באַגלייט מיט קלעפ און ווילדע געשרייען.“ וואָס עס איז ווייטער געשען האָט מיין מומע מער נישט געזען...

ווייטערע פרטים האָב איך באַקומען צומאַרגנס פון מיין חבר איזיע באַרעצקי, וועלכער איז, כמעט, ווי פון קבר, אַרויס אַ לעבעדיקער. ער האָט מיר דערציילט: —

.....מען האָט מיך אַרויסגעשלעפט פון אונדזער וווינונג צוזאַמען מיט מיין מוטער, די הענט אויפגעהויבן אין דער הויך און דערצו באַקומען אַכוריות־דיקע קלעפ און געשטופט צום מאַרק. דאָרט האָט מען מיך אָפגעטיילט פון מיין מוטער אין געפאַקט ווי הערינג אויף אָפגענע אויטאָמאָבילן. מען האָט אונדז אַדורכגעפירט דורך 3 מאי גאַס (סקאַרבאווע גאַס) צו דער באַראַנאוויטשער גאַס. די אויטאָמאָבילן און די גרויסע מאַסן צו פוס, האָט מען באַוואָרפן מיט שאַנד־ווערטער און שטיינער. ווען די אויטאָמאָבילן האָבן פאַרקערעוועט צום טראַקט צום דאָרף ציעפלאווע, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען, אַז מען פירט אונדז דעם לעצטן וועג...

מיר האָבן פאַר זיך דערנען אויסגעגראַבענע גרויסע גריבער... די דייטשן האָבן אָפגעשטעלט די אויטאָמאָבילן, און אונדז געצוונגען זיך אויסצוטון נאָקעט. נאָך דעם האָט מען אונדז אַריינגעשטופט אין די גריבער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שוידערליכער שיסעריי אויף אונדז.

מיין גליק איז געווען וואָס אויף מיר האָט מען אַרופגעוואָרפן מאַסן מענטשן וועלכע האָבן מיך פאַרדעקט און נישט דערלאָזט צו מיר די קוילן פון די מערדער.

מיין קערפער איז דורכגענעצט געוואָרן מיטן וואַרימען בלוט פון די דערשאַטענע צום טויט און די שווער פאַרווונדעטע, וואָס זענען געשטאַרבן פון זייערע שווערע ווונדן... פלוצעם האָב איך דערהערט אַ פאַרשטיקט יאָמערליך זאָגן די תפילה „אל מלא רחמים“ — אַ קלאַג תפילה פאַר די יידן וואָס זענען אַזוי אַכוריות־דיק אומגעקומען אין די פאַר זיי פאַרויס פאַרגעברייטע ברידער־קברים. כ'האָב דערקענט דאָס קול: ס'איז געווען

פון אַלטן סלאנימער שמש ר' אברהם משה הי"ד. דער טייערער ייד, וואָס פלעגט זאָגן די תפילה פאַר קרובים פון זיינע בעליבתיים, האָט דאָס מאָל געזאָגט די תפילה „אל מלא רחמים" פאַר אַלע זיינע פריינט און פאַר זיך אליין.

מיט איבערמענטשלעכע כוחות האָב איך מיך אַרויסגעקריגן פון מיין לעבעדיקן קבר. מיינע נאָסע בגדים זענען געווען דורכגעווייקט מיטן בלוט פון קדושים, און ווי אַ ווילדע חיה האָב איך געבלאָנדזשעט צווישן וועלדער און פעלדער און צום סוף צוגעקומען צו אַ וווינונג פון אַן אַלטן קריסט, וועלכער האָט אויף מיר רחמנות געהאַט, געגעבן אַ פאַר אַלטע הויזן און אַ מאַרינאַרקע, און מיר געוויזן דעם וועג קיין סלאנים, און געפאָדערט — כּוֹזָל מיך באַלד אָפּטראָגן פון אים.

כּוֹזָל געטראָפּן אַ יידן־ריינע שטאָט סלאנים...

אַזוי זענען אומגעקומען אויך אונדזערע טייערסטע פון אסטראווע.

ד' ינקום את נקמת דמם!

(„ידיעות עולי סלאנים", תל־אביב, 1946)

קרוסה אבראמטשיק-פעשקין

תל־אביב

אנטלאפן פון דער שחיטה אין די וועלדער

סוכות צייט (1939), האָב איך מיט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער פאַרלאָזן אסטראווע און דורך זאמבראווע בשלום אַריבער די רוסישע גרענעץ און אָנגעקומען קיין ביאליסטאק. אַזוי ווי אין יענער צייט איז די „ביעזשענצעס" (פליטים) נישט געווען דערלויבט צו וווינען נאָענט פון דער גרענעץ, זענען מיר אַריבער קיין סלאנים — אַן ערך 150 קילאָמעטער פון ביאליסטאק.

ווען די דייטשן זענען אין יוני 1941 באַפּאַלן די רוסן, האָבן זיי, קומענדיק קיין סלאנים, דאָרט געמאַכט אַ גרויסע שחיטה איבער די יידן. באַלד אין דער פרי, ווען דער עולם איז געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָבן די געסטאָפּאָוועס פאַרהאַלטן די מענער און זיי אָפּגעפירט אין קינאַ־זאַל. אין אַוונט פון זעלבן טאָג האָבן זיי אָפּגעצוימט טויזנט מאַן און די איבעריקע געהייסן לויפן אַהיים.

די טויזנט יידן זענען דורך די דייטשן אָפּגעפירט געוואָרן אין אַ דערפל הינטער סלאנים, וווּ ס'זענען שוין געווען צוגעגרייט גריבער. דאָרט זענען די יידן דערשאָסן און פאַרגראָבן געוואָרן. אייניקע טעג נאָכדעם האָט מען נאָך נישט געוואוסט וואָס איז מיט די יידן געשען. דערנאָך האָט מען דערציילט, אַז אַ ייד פון די טויזנט האָט זיך געראַטעוועט, צוריק געקומען שפעט ביי נאַכט קיין סלאנים און דערציילט וועגן דעם מאַסן־מאָרד. די משפחות פון די אומגעקומענע זענען דעמאָלט אַוועק אויפן אָנגעוויזענעם אָרט און טאַקע געפונען סמנים (טיילן פון מלבושים א. א. א.) פון זייערע טייערע און נאָענטע.

אין אַ געוויסע צייט שפעטער האָבן די דייטשן ווידער פאַרשפּאַרט אין אַ געטאָ אַלע יידן פון סלאנים (צוזאַמען מיט די פרעמדע פליטים האָבן זיך דעמאָלט אין סלאנים געפונען אַן ערך 40 טויזנט יידן). פיל יידן האָבן געאַרבעט ביים אויפֿרוימען די חורבות אויסערן געטאָ, און אַ טייל אויך אין געטאָ גופא. דער יודנראַט, וועלכער איז באַשטאַנען

פון סלאנימער בעלי־בתים, האָט אַלעס געטון צו מילדערן די נויט פון די אַרומגעצוימטע אין געטאָ. פון צייט צו צייט פלעגן די דייטשן אַרעסטירן אייניקע מיטגלידער פון יודנראַט און זיי דערמאָרדן. די פרייע ערטער זענען באַלד געוואָרן פאַרטערעטן דורך אַנדערע. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען דער לעצטער אסטראווער רב זינגער.

אין יאָר 1941, אין אַ מיטוואָך אין דער פריי, האָבן די דייטשן אָפּגעשלאָסן די גאַסן און מיט קלעפּ אַרויסגעשלעפט פון די ווײַזונגען גאַנצע משפחות, צווישן זיי פיל אסטראווער, זיי פאַרלאָדנט אויף לאַסט מאַשינען און אַלע אַוועקגעפירט אויפן באראנאָ-וויטשער שאַסיי, זיי דאַרט אויסגעשאַסן און פאַרשיט אין די פריער צוגעגרייטע גריבער. ביי דער אַקציע זענען אומגעקומען אַן ערך 10 טויזנט יידן. מען האָט דערציילט אַז צום גראָבן די גריבער זענען פריער גענומען געוואָרן 60 יידן, צווישן זיי אויך פון יודנראַט. אויך די דאָזיקע יידן זענען מער נישט צוריקגעקומען.

ביי דער אַקציע האָבן די דייטשן באַזונדערס געוילדעוועט, געשלאָגן און געשאַסן. די אַקציע האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנצע וואָך. מיטוואָך האָט מען צווישן אַנדערע אויך גענומען מיין פאַטער, ברידער, שוועסטער און מומע. איך צוזאַמען מיט נאָך 11 שכנים האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון מיטוואָך ביז פרייטיק אין קעלער פון שטוב. צוועלף ביי נאַכט זענען מיר אַרויס און אַריבער איבער אַ פלויס (מיר האָבן געוויינט אין לעצטן הויז פון גאַס), דערנאָך זענען מיר אומבאַמערקט פון די דייטשן איינציקווייז אַראָפּ דורך אַ טאַל, און שפּעטער אָנגעקומען צו אַ שאַסיי אין דאָרף סקויוויטש. אַזוי ווי די פויערים האָבן אונדז גאַרנישט געוואַלט העלפן, זענען מיר אַוועק אין אַ דערבייאיקן וועלדל.

אין וועלדל האָבן מיר געטראָפן פאַסטוכער, מיר האָבן זיי געבעטן געווייזט צו ווערן, וואָס ס'הערט זיך אין סלאָנים. איינער פון זיי האָט מיטגענומען אַ ברייטל און פרייטיק געברענגט אַן אַנטפער, אַז מיר זאָלן קומען, הגם ס'איז נישט גוט. נישט האַבנדיק וווּ צו זיין אין וועלדל, זענען מיר אַוועק צוריק קיין סלאָנים. די קריסטן, וואָס מיר האָבן באַגעגנט אויפן וועג, האָבן זיך געצלמט און געעצהט דאָרט נישט צו גיין.

איך מיט אַ פאָר פון דער גרופע זענען געגאַנגען צו אַ באַקאַנטע קריסטן זיך אויסבאַהאַלטן. דער פויער האָט אונדז באַהאַלטן אויף אַ בוידעם מיט היי, די איבעריקע זענען צוריק געגאַנגען קיין סלאָנים. שפּעטער זענען מיר ווידער געגאַנגען קיין סלאָנים אויפזוכן די גרופע, צווישן וועלכע ס'האָט זיך אויך געפונען מיין מוטער און ברודער. אַבער מיר האָבן קיינעם פון זיי מער נישט געטראָפן.

איך דריי מיך אַליין אַרום אין שטאָט און ווייס נישט וואָס צו טון. דערנאָך בין איך געווייזט געוואָרן אַז אין אַ דאָרף נעמן שטאָט אַרבעט אַ גרופע יידן. איך בין דאָרט אַוועק און אויך צווישן אַנדערע געטראָפן שלום זילבערמאַנס אַ זון. דערנאָך האָב איך ווידער אָנגעטון אַ געלע לאַטע און צוריק אַוועק קיין סלאָנים זוכן די משפחה. אין שטאָט האָט אויסגעזעען ווי נאָך אַ פאַגראָם. אומעטום זענען געווען אָנגעוואָרפן צעבראַכענע מעבל און שמאַטעס. אין שטאָט האָב איך געטראָפן דעם אסטראווער יענקל דוד שטעפער. ער האָט מיר דערציילט, אַז די דייטשן האָבן שוין אומגעבראַכט אַלע יידן און ער איז באַשעפטיקט צווישן אַ גרופע יידן, וואָס זענען נאָך איבערגעבליבן אין אַ וואַרשטאָט וואָס געפינט זיך אין בית־מדרש.

דאָרט האָבן זיך אויך געפונען פאַרלוירענע קינדער אָן עלטערן. איינמאַל 4 אַזיגער נאָכמיטאָג, איז צוגעקומען די דייטשע פאַרניכטונגס־קאָמאַנדע און צוגענומען אַלע קינדער און די אַלטע לייט. איך בין דאָרט געבליבן אַרבעטן און באַקומען אַ שיין

וואס בארעכטיקט צו בלייבן. (ס'זענען אויך געווען שיינען מיט אן אָפּגעשניטענעם ווינקל. די באַזיצער פון די דאָזיקע שיינען האָט מען אויסגעזידלט).

אַזוי ווי די איבערגעבליבענע באַשעפטיקטע זענען אויך נישט געווען זיכער, האָב איך געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן. איינמאָל איז צו יענקל דודן געקומען אַ באַקאַנטער יונגער פּאָליאַק מיט אַ פּור. יענקל דוד האָט מיך פּאַרגעשטעלט ווי זיין אייניקל, און אים געבעטן, ער זאל מיך מיטנעמען ערגעץ אויסבאַהאַלטן. דער קריסט איז מסכים געווען מיך אַרויסצופירן אין אַ דאָרף. איך האָב איינגעטוישט דעם שיין פּאַר אַ פּאַר שיד, אין וועלכע איך האָב זיך גענויטיקט. אויפן אַנדערן טאָג האָט מיך דער קריסט מיטגענומען אויף זיין ראָווער און מיך אַראָפּגעלאָזט ביי אַ פּרעמדע קריסטן, אין דאָרף סקוויטש, וווּ כ'האָב גענעכטיקט. אויפן אַנדערן טאָג האָט מיר דער ווירט פון זעלבן אָרט, וווּ כ'בין געווען, אָנגעוויזן אַ וואַלד 50 קילאָמעטער ווייטער, וווּ ס'געפונען זיך פּאַרטיזאַנער. צווישן די פּאַרטיזאַנער איז אויך געווען דער זון פון אונדזער הויז-ווירט אין אסטראו, — ארטשע באנד, וועלכער אַרבעטנדיק אין „בויטן לאַגער“, (זאַמלפונקט צו סאַרטירן די קריגס־טראַפּעצן) האָט ער אַרויסגעגנבעט געווער פאַר די פּאַרטיזאַנער ער האָט זיך אויסגעצייכנט און געוואָרן אַ קאָמאַנדיר. איך האָב אויך דאָרט געטראָפן מיינע צוויי שוועסטערן.

צו ערשט האָב איך ביי די פּאַרטיזאַנער אין וואַלטשינאווער וואַלד געאַרבעט אין קוך, דערנאָך געוואָרן קראַנקן־שוועסטער אין זייער וואַלד־שפיטאַל. די פּאַרטיזאַנער זענען אָפט אַרויס אויף אַקציעס קעגן די דייטשן.. זיי האָבן אויפגעריסן מיליטער־צוגן און אָנגעמאַכט גרויסע שאַדנס, די דייטשן האָבן געזוכט אין די וועלדער און ס'איז אָפט געקומען צו אָפענע קאַמפּן, ביי וועלכע ביידע צדדים האָבן געהאַט פאַרלוסטן. צווישן די פּאַרטיזאַנער קאָמאַנדע „שטארס“ זענען אויך געווען אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן גערודפּט זייערע יידישע חברים. צוויי אין אַ האַלב יאָר האָב איך און מיינע שוועסטערן זיך געפונען צווישן די פּאַרטיזאַנער ביז מיר זענען באַפרייט געוואָרן נעבן בריסק דורך די רויטע אַרמיי.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען אַז ביי דער אויסזידלונג אין סלאָנים, האָט זיך אָנטקעגנגעשטעלט דער אסטראווער איינוואוינער הירש חיים דעסעל הי"ד (א זון פון יענקל טאנדייטער), בעת די „געסטאָפּאַ“ איז אים געקומען נעמען, האָט ער מיט אַ גרויסער שער אַ דייטש געעפנט דעם קאַפּ און אַליין דאביי געפאַלן פון אַ קויל.

אביעזר אימבער

היפה

אין געטא און פארטיזאנקע

אסטראוויצעצק וואס איז באזעצט געווארן אויפן 3טן טאג פונעם קריג דורך די דייטשן, האט באלד אנגעהויבן פילן די ברוטאלקייט פון די אקופאנטן. געשעפטן זענען געווארן צורויבט, מענטשלעכער כבוד געשענדעט. וועלכן זעלנער עס האט זיך פארוואלט, האט געקאנט שיסן אויף יידן, נישט באשטראפט צו ווערן.

פון שטעט און שטעטלעך זענען אנגעקומען פליטים קיין אסטראווע. מענטשן זענען געלאפן ווי פון זינען אראפ. טראכטענדיק ווי אזוי צו אנטלויפן פון די דייטשן, די דייטשן אבער האבן זייער שנעל באזיגט די פוילישע ארמיי און אזוי ארום אנגעיאגט די אנטלויפנדיקע יידן. איין טאג איז געווען פינצטערער פון צווייטן, שווערע קאנטראבוציעס זענען

ארויפגעלייגט געווארן אויף דער יידישער באפעלקערונג. רעוויזיעס איבער די הייזער כלומרשט זוכענדיק געווער, אבער אין דער ווירקלעכקייט וואס איז געקומען אונטער דער האנט, איז געווען ביי די דייטשע רויבער א קרן. מען האט אנגעהויבן לעבן אן האפנונג, קוקענדיק דעם טויט אין די אויגן, ביז עס איז געקומען א שטיקל דערלייזונג פון א זייט וועלכן קיינער האט נישט ערווארטעט. די רוסישע ארמיי איז ארויס דעם 17טן סעפטעמבער 1939 פון אירע גרענעצן און באזעצט די מזרח טיילן פון פוילן. אסטראוויצעצק איז פלוצעם געווארן א גרענעץ שטאט. די רוסישע ארמיי איז דערגאנגען ביז אסטראווע. לענג אויס די אייזן-באן ליניע נאך דעם קלויסטער איז געווארן די פאקטישע גרענעץ. נישט קוקנדיק אויף פארשידענע געפארן זענען פיל יידן, ווער מיט געדונגענע פערד און וואגן, און ווער מיט א רוק-זאק אויף די פלייצעס, זיך געלאזט אין וועג. גליקליך איז שוין געווען דער וואס איז איבערגעגאנגען די אייזענבאן בריק. די וועגן זענען געווען שווארץ פון פליטים וואס זענען געקומען פון די פארנומענע געביטן פון פוילן און האבן זיך געלאזט אין וועג דורכגייענדיק אסטראווע, ווייל אסטראווע איז געלעגן צווישן ווארשע—ביאליסטאק—ווילנע. אין די ערשטע טעג זענען די גרעסטע טייל יידן אויסגעוואנדערט.

די צרה איז ביי פיל יידן געווען, ווי אזוי פארלאזט מען די היים איבערלאזנדיק האב און גוטס וואס מען האט אין דורות דעראבערט. שווער איז זיך געווען צו שיידן פון דער אייגענער היים, די דייטשן האבן די ערשטע צייט אוועקגעקוקט אויף די מאסן יציאה, ביז זיי האבן באשלאסן צו שליסן די גרענעץ. ווער עס איז געבליבן אין אסטראווע איז דערמארדעט אדער לעבעדיק באגראבן געווארן צוזאמען מיט פיל פליטים וואס האבן נישט באוויזן דורכצוגיין די גרענעץ און געבליבן שטעקן אין אסטראווע. די ידיעה פון דער מארד-אקציע אין אסטראווע האט אונדז געטראפן זייענדיק שוין אין ביאליסטאק.

ביאליסטאק

כמעט דער גרעסטער טייל אסטראווער יידן זענען אריבערגעפארן קיין ביאליסטאק. פיל אסטראווער יידן זענען אויך געבליבן אין קלענערע שטעטלעך ווי זארעמבי-

קאשציעלני, צ'זעוו, זעמבראווע און אנדערע. ביאליסטאק איז געוואָרן דער שמעלץ-טאָפּ פון אלע פליטים. נישט לאנג אָבער האָט געדויערט די שלוח אין ביאליסטאָק. די סאוועטישע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ געזעץ אַז אלע פליטים מוזן פאַרלאָזן ביאליסטאָק ווייל די שטאַט געפֿינט זיך ווייניקער ווי 100 קילאָמעטער פון גרענעץ. מען האָט געזאָגט אַז די סיבה איז געווען אַן אנדערע. די רוסישע אָנגעשטעלטע וואָס זענען געקומען פון רוסלאַנד מיט זייערע משפחות האָבן געדאַרפט וווינונגען און דעריבער באַזייטיקט די פליטים פון די גרויסע שטעט.

אויף דאָס ניי האָבן אסטראווער יידן צוזאַמען מיט אנדערע פליטים גענומען דעם וואַנדער שטעקן און געוואַנדערט ווייטער, פולע אסטראווער פליטים האָבן זיך באַזעצט אין סלאנים און אין די אַרומיקע שטעטלעך. אין סלאנים זענען די אסטראווער פליטים אויפגענומען געוואָרן מיט אָפּענע אַרעמס. עס איז נישט געווען קיין פערביטערונג צווישן דער איינגעזעסענער באַפעלקערונג קעגן די פליטים. סלאנים, וואָס איז געווען נישט קיין גרויסע שטאַט איז אויסגעוואַקסן מיט די פליטים ביז 40 טויזנט יידן, די אסטראווער יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צוגעוויינען צום נייעם לעבן; ווער ביי אַרבעט און ווער ביי קליין האַנדל. יעדער איינער האָט זיך ווי עס איז אָן עצה געגעבן. מען האָט נאָר מורא געהאַט פאַרן מאַרגן. פון איין זייט די שרעק פון דעפארטאַציעס מצד די רוסן און פון דער צווייטער זייט — וואָס וועט ברענגען דער מאַרגן מצד די דייטשן, צי וועלן די דייטשן גיין אַזוי פאַרויס און איינעמען גאַנץ אייראָפּע, און וואָס ווייטער?

די שרעק איז נישט געווען אומזיסט. די לופט האָט ווידער געשמעקט מיט פולווער. דאָס אומגלויבלעכע איז געקומען דעם 22טן יוני 1941. דייטשלאַנד האָט אָן אַ קריגס-דערקלערונג באַפאַלן רוסלאַנד, ווי מיט אַ כישוף שטעקל איז פאַרכאַפט געוואָרן אין משך פון עטלעכע טעג דער גאַנצער מזרח־דיקער טייל פון פוילן. אויף דאָס ניי האָבן מיר אָנגעהויבן פילן דעם טעם פון קריג און די שרעקלעכע האַנט פון דייטשישע מערדער. יידן זענען געטריבן געוואָרן פון איין אָרט אויפן צווייטן. מענער זענען געכאַפט געוואָרן אין די גאַסן, נישט וויסנדיק מער ווי זיי זענען אומגעקומען. טוביה גרינבערגס זון יוסף דער פאַטאַגראַפֿיסט, איז דערשאָסן געוואָרן באלד אין די ערשטע טעג. די געסטאַפּאָ איז אַריינגעקומען זיך פאַטאַגראַפֿירן. נאָך דעם ווי זיי זענען פאַטאַגראַפֿירט געוואָרן, האָבן זיי בעפֿולן גרינבערגן זיך אויסצודרייען צו דער וואַנט און אים דערשאָסן. אַזוי זענען אומגעקומען פיל אנדערע יידן, נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען יידן.

די אסטראווער פליטים זענען געטריבן געוואָרן צו דער אַרבעט צוזאַמען מיט אנדערע סלאניםער יידן. געטאַס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן, צושפרייט און צווייט זענען געוואָרן די יידן אין פאַרשידענע געטאַס. די יידישע באַפעלקערונג איז איינגעטיילט געוואָרן אויף נוצלעכע און ווייניקער נוצלעכע, דאָס איז געווען דער ערשטער צייכן פון מי יחיה ומי ימות... ווי הינט זענען מיר געיאָגט געוואָרן צו דער אַרבעט. נישט איינמאָל איז מיר אויסגעקומען אַרבעטן מיטן אסטראווער רב הרב זינגער אויפן שאָסיי. פול מיט בטחון איז ער געווען אַז מיר וועלן דאָס איבערלעבן. אָבער, ליידער, ווי פיל אנדערע יידן, אומגעקומען מיט זיין משפחה אין דער 2טער שחיטה סוף יוני 1942. איין טאָג איז געוואָרן פינצטערער פון צווייטן.

14.11.41 כ"ח מרחשון תש"ב, האָבן די דייטשן אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג אַז מען וועט איבערשיקן די מענער אויף אַרבעט אין 3טן רייך אָן די משפחות. די מענער, נישט וועלנדיק פאַרלאָזן די פאַמיליעס, האָבן זיך באַהאַלטן. אין דעם טראַגישן טאָג ווי די דייטשן האָבן געבראַכט פאַרשטאַרקונגען האָט מען פאַרשטאַנען אַז עפעס שרעקליכעס וועט

פאַרקומען. די פרויען, זייערדיק איבערצייגט אַז מען וועט נאָר זוכן מענער אין די הייזער, זענען געבליבן אין די הייזער. די דייטשן זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב, און ווער עס איז געווען אין די הייזער, האָבן זיי צוגענומען און אַרויסגעפירט הינטערן שטאָט צום דאָרף „שטאפיעלאווא“. און זיי דאָרט דערשאַסן. אין דעם טראַגישן טאָג זענען אומגעקומען צען טויזנט יידן, דער גרעסטער פּראָצענט פרויען און קינדער, (אין דעם מיין מוטער און שוועסטער). אַ שוידער האָט אַרומגעכאַפּט די איבערגעבליבענע יידן. אין די קלענערע שטעטלעך איז די ידיעה פון די סלאָנימער שחיטה, דערגאנגען דורך די אַרטיקע גויישע באַפעלקערונג. יידן האָבן אָנגעהויבן בויען באַהעלטענישן אונטער דער ערד.

אַ קורצע צייט נאָכדעם האָבן זיי אָנגעהויבן פאַרלאַנגען אַ קאָנטריבוציע; גאָלד פוטערוואַרג און נאָך פאַרשידענע ווערט זאַכן. אין דער דאָזיקער פינצטערער צייט פון אונדזער לעבן האָבן אַפילו פרומע יידן אָנגעהויבן טראַכטן „ווי אזוי גאָט קען זיך צוקוקן ווי זיינע קינדער, וואָס זענען געבוירן געוואָרן בצלם אלוקים, ווערן אזוי אויסגעמאָרדעט“? ווי גרויסע רבנים און צדיקים קומען אום אויף קידוש השם אָן אַ פאַר וואָס, און די מערדער האָבן דערפון הנאה? מען האָט געהויבן די הענט צום הימל מיט אַ גרויסן געשריי פון „שמע — ישראל“ אויף די ליפן.

נישט נאָר די דייטשן, נאָר אויך אַרומיקע גוים, רוסן, ווייסרוסן, פּאָלאַקן, אוקראַיִנער, ליטווינער האָבן אונדז פאַרניכטעט. נאָך יעדן אָנפאַל אין געטאָ, זענען די גוים אַריין צו רויבן, וואָס עס איז געבליבן, ס'איז אַנטשטאַנען אַ שווערער געראַנגל צו קריגן רעכט אויף אַרבעט, צו זיין אַ „נוצליכער ייד“, און באַקומען אַ ספּעציעלן שיין... אַזאַ „שיין“ האָט בעדייט, אַז מען איז דערווייל געשיצט קעגן „מלאך המות“. נאָך אַ געוויסע צייט האָבן אידן באַקומען אַרבעט צוזאַמען מיט מיין פאָטער אין אַרבעטס לאַגער, וואָס האָט געהייסן „בויטע־לאַגער“.

אין דעם לאַגער האָט מען גערייניקט געווער וואָס די דייטשן האָבן פאַרכאַפּט ביי די רוסן. דער לאַגער האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ. מיט מיר צוזאַמען האָט אויך געאַרבעט די טאָכטער פון קאמאראווער זייערמאָכער רייבשטיין. זי איז אומגעקומען דעם 13.8.42 ל' באב תש"ב. אין דעם לאַגער האָבן אידן געאַרבעט אַלס מעכאַניקער. געניסנדיק דעם צוטרוי פון אויפזייער אונטער אַפיציר מויץ, האָבן אידן געהאַט אין אַ געוויסע מאָס פרייע הענט און געמאַכט אַ וועג ווי זיך צו פאַרבינדן מיט פאַרטיזאַנער וואָס האָבן זיך געפונען אין די נאָענטע וועלדער. ביז עס איז געקומען די פאַרבינדונג דורך 2 אסטראווער בחורים: ישראל סאקאליק און יוסף טימאָן (אַ זון פון מאטיל טימאָן). זיי האָבן מיר איבערגעגעבן אַז זיי זענען אין קאָנטאַקט מיט פאַרטיזאַנער, און זיי פאַרלאַנגען פון מיר אַז איך זאָל זיי העלפן מיט געווער, ווייל אַן געווער האָט מען נישט געקאָנט אָנקומען אין וואָלד. די פרייד איז געווען ביי מיר גרויס, אַז איך האָב באַקומען די פאַרבינדונג. און מיר האָבן זיך גלייך אָפּגערעדט ווי אזוי דאָס געווער זאָל קומען צו זיי. באַלד האָבן אידן אַרויסגעגנבעט אַן „אויטאָמאָט“ פ. פ. ד. פיסטאַלעט פולעמאַט.

נאָך דעם שמועס מיט מיינע געוועזענע שטאָט חברים איז די צושטעלונג פון די געווער צו די יידישע צוקונפטדיקע פאַרטיזאַנער אַוועק אויפן גוטן וועג. די גאַנצע אָנשט־רענגונג מיינע און דאָס גאַנצע דענקען איז נאָר געווען אין איין ריכטונג: וואָס מער געווער אַרייַשטלעפן און וואָס מער אַמוניציע צו באַזאָרגן. עס איז געווען זעער געפערליך. מען האָט זיך אַפילו געמוזט היטן פאַר אייגענע מענטשן ווייל פיל יידן האָבן נאָך אַלץ געגלויבט, אַז אויב מען וועט זיין גוט און פרום לגבי די דייטשן, דאָס הייסט עס וועלן

נישט זיין קיינע פראוואקאציעס, וועלן די דייטשן לאזן לעבן. מיר האבן אבער געוואסט אז נאר מיט נסים קאן מען איבערלעבן ביי די דייטשן, און עס איז נישטא קיין אנדערער אויסוועג ווי צו אנטלויפן מיט געווער אין דער האנט, נקמה צו נעמען פאר אומזיסט פארגאסענעם יידישן בלוט.

אזוי אין שטענדיקן שרעק אין לאגער, און דאס ביסל איבערגעבליבענע יידן אין געטא האבן געשטופט א טאג נאך א טאג. יעדער טאג — אנדערע אומגליקן, אנדערע קרבנות. די שטאט איז געלעגן אין די הענט פון איין מענטש — דעם געביטס קאמיסאר היק, ימח שמו וזכרו. זיין גרעסטער פארגעניגן איז געווען צו שיסן אין דער געלער לאטע, וואס עס איז געווען אנגעהאנגען אויף יעדער יידישער ברוסט און פלייצע. ער האט דאס שטענדיק געמאכט מיט א בעזונדער סאדיסטישער הנאה. ווידער האבן זיך דערנעבן טערט שווארצע, פינצטערע טעג, שוידערלעכער ווי די פריערדיקע שחיטות.

דעם 28.4.42, נאכמיטאג, נאך דער ארבעט האט מען אונז געשיקט אין געטא, פארנדיק ביזן געטא, האבן מיר געטראפן פיל גרופן ס. ס. לייט און זייערע משרתים; אוקראינער, ליטווינער און ארטיקע ווייסרוסישע פאליציי. מען האט געפילט אז עס וועט פארקומען גרויסזאמעס, פארטאג דעם 29.6.42, י"ד תמוז תש"ב האבן די דייטשן ארומגערינגלט דעם געטא און אנגעהויבן זוכן די פארבעהאלטענע יידן, כמעט אלע איבערגעבליבענע יידן האבן זיך צוגעגרייט באהעלטענישן. קינדער און אלטווארג זענען געלעגן אין די קעלערן אין געפערליכע ענגשאפט. דער קלענסטער רעש האט געקאנט ארויסגעבן די קרבנות. טויזנטער יידן זענען דעם טאג געכאפט און געטויט געווארן אין געטא און אויסערן געטא. דאס בלוט האט געשריען צו גאט. אבער קיין הילף איז פון קיינעם נישט געקומען. שיסערייען און געשרייען פון דייטשן האבן פארהילכט די געטא. אין אונט. ווען די שיסערייען האבן זיך אביסל אפגעשטעלט, איז אריינגעפארן דער לאסט-אויטא פון „בויטע-לאגער“, ווי עס האבן געארבעט הונדערטער יידן און מיט א מעגאפאן געמאלדן: די אלע וואס זענען געבליבן לעבן פון „בויטע-לאגער“ זאלן ארויסקומען פון די באהעלטענישן, עס וועט זיי גארנישט פאסירן. דאס איז פארויכערט געווארן מיטן מיליטערישן ערנווארט. לאנגזאם זענען מיר פון די באהעלטענישן ארויסגעקראכן און זיך געלאזט גיין צום אויטא — וואס עס וועט געשען זאל געשען, סיי ווי קען מען פון געטא נישט ארויס.

בתוך אויפנעמען די ביים לעבן געבליבענע ארבעטער איז געווען הארץ-רייסנדיקע סצענעס פון פיל יידן, וואס האבן אויך געוואלט מיטקומען מיט אונז ארבעטער פון „בויטע-לאגער“, מיינענדיק אז דאס וועט זיין די ישועה. די דייטשן האבן מיט די ביקסן אראפגעיאגט אין נישט געלאזן ארויף אויפן אויטא. אייניקע האבן דאך זיך ארויפגעכאפט און מיטגעפארן מיט אונז. אבער אין לאגער האט זיי דערווארט א סעלעקציע און פון דארט האט מען זיי געפירט צום שיסן. זייער שווער איז איבערגעגעבן אין ווערטער דאס אלץ וואס האט דעמאלט פאסירט. דער געראנגל מיטן טויט איז נישט צו שילדערן. די אכזריות'יקע האנט האט אומעטום דערגרייכט, געטויטעט און געברענט, אויף צו מארגנס האבן די דייטשן אויף דאס ניי אנגעהויבן זוכן יידן אין געטא. די צאל וואס זיי האבן געדארפט אויסמארדן איז זיי נאך נישט געווען גענוג.

נישט קאנענדיק געפונען די בעהאלטענע יידן, האבן זיי באשלאסן אונטערצוצינדן דעם געטא. אין דער צייט זענען מיר, די ארבעטער פון „בויטע-לאגער“, דורכגעפארן דעם געטא. געזען די געטא לענג אויס דער טייך „שטשאווא“ ברענענדיק. ווי טראגיש און מערדערלעך האבן די דייטשן מיט זייערע צוהעלפערס געברענט די הילצערנע הייזקעס פון

די שמאלע געסלעך, און ווי באקאנט זענען מיר אסטראווער אויך געווען א טייל איינוווי-
נער פון די הייזער, די משפחה וויילאך פון אסטראווע פון דער שיך-בראנזשע האט
געוויינט אין איינע פון די הייזער. אויף מיין ביטע צום אונטער-אפיציר ער זאל מיר
העלפן אפראטעווען מיין משפחה האט ער מיר געענטפערט: „זיי צופרידן וואס דו לעבסט“.
פון דער ווייטנס האב איך געזען ווי אזוי מענטשן שפרינגען דורך די פענצטער און לויפן
צום טייך, אבער אויך דארט האט זיי דער טויט דערווארטעט. און אזוי איז אויך אומגעקו-
מען די משפחה וויילאך מיט די 2 איידימ'ס שאפירא און סעגאלאוויטש. עס איז געווען, ווי
מען זאגט: פון פייער אין וואסער. די פלאמענדיקע געטא האט אזוי פארקלעמט דאס
הארץ, אז איך האב פיל נעכט נישט געהאט קיין רו און געטראכט וועגן דעם. א קאשמאר
פון חלומות האט זיך אין מיין קאפ געדרייט, טראץ דעם וואס מיר זענען שוין געווען דאן
אין גאנצן פארצווייפלט און גלייכגילטיק צו אלעם.

ביי דער אקציע זענען אומגעקומען פיל פערמאנענטע פערזענלעכקייטן, אויך דער
אסטראווער רב הרב זינגער מיט זיין משפחה. די אקציע האט זיך געצויגן א לענגערע
צייט און די גרעסטע טייל יידן זענען אומגעקומען. די אקציע האט געדויערט 16 טעג ווייל
די דייטשן האבן געמוזט צושטעלן די צאל טויטע וואס די העכערע מאכט האט פארלאנגט,
און די יידן זענען געווען פארשטעקט. דערווייל האבן מיר יוגנטלעכע שנעל צוגעיאגט
דאס צוגרייטן געווער. אויף מיין גורל איז אויסגעפאלן צו זיין דער געווער ארויסטראגער,
ווייל איך האב געארבעט נאענט צום ארויסגאנג צו די ארבעטער ווייניגנען. אין א וואנט
פון אַזאַ ווייניג האבן מיר דאס געווער באהאלטן און פון צייט צו צייט איז ווער
געקומען פון דעם ניי געשאפענעם געטא פון דעם איבערגעבליבענעם ביסל יידן. לויט אן
אפגערעטן פאראל פלעגן זיי באקומען דאס צוגעגרייטע געווער, צום סוף יולי זענען
געקומען די פארבינדונגס מענטשן און אנגעזאגט מען זאל זיך צוגרייטן ארויסצוגיין אין
וואלד.

איינציקווייז האט מען זיך פון לאגער ארויסגעגנבעט מיט ווערקצייג אין די הענט,
עס זאל הייסן מען גייט צו אן ארבעט, זענען מיר די גאנצע שטאט דורכגעגאנגען ביז עס
איז געווארן פינצטער. 30 יידן, דערונטער מיין פאטער, סאקאליק און טימאן, זענען
געווען אין דער גרופע. אין דער פינצטערניש האבן מיר ארויסגענומען דאס צוגעגרייטע
געווער און פארלאזן סלאנים אין דער ריכטונג צום וואלד. שרעקלעכע געפילן האבן
מיך דאן ארומגענומען: צו טו איך גוט וואס איך גיי אוועק? ווייל אין ארבעטס-לאגער
און אין געטא זענען נאך געבליבן יידן, און זייער גורל האט אונדז בעאומרויקט, עס איז
פאר מיר געווען קלאר אז אלע יידן קאנען זיך אין וואלד נישט ראטעווען, אבער ס'איז
אויך נישט קיין אויסוועג אז יידן זאלן בלייבן אין געטא. אזוי פיל נאענטע און בעקאנטע
זענען אומגעקומען פאר דער איינציקער זינד וואס זיי זענען יידן געבוירן. נקמה, נקמה
האט אן איבערלעכער אינסטינקט אונטערגעזאגט, פאר אלע מוז מען נקמה נעמען. מיט
דעם נקמה געדאנק זענען מיר אין די פרימארגנס שעה אנגעקומען אין וואלד. אין וואלד
האט זיך אנגעהויבן א נייער קאפיטל אין מיין לעבן, א קאפיטל פון וועלכן איך האב קיין
פארשטעלונג פריער נישט געהאט.

דער ערשטער טאג אין וואלד איז געווען ווי אן אנדער לעבן מיט אנדערע דאגות,
אבער א פארויכטיק לעבן אין אלע הינזיכטן. געווער אין אונדזער גרופע איז געווען מער
ווי מען האט געדארפט. דאס איז געווען די דערגרייכונג פון אונדזער צוגרייטן זיך אין
געטא. צוליב דעם גרויסן קוואנטום געווער האבן אויך די רוסישע פארטיזאנער אנדערש
אויף אונדז געקוקט. דער גייסט פון דער דייטשער פראפאגאנדע האט אויך אריינגעדורנגען

צווישן די רוסישע אַרטיקע פּאַרטיזאַנער, און זעענדיק אונדז גוט באַוואָפנט האָבן זיי פאַר אונדז באַקומען דרך־אָרץ. מיט שטאַלץ האָבן מיר געטראָגן דאָס געווער, נישט אַפּצושטיין אין קאַמף פון אַנדערע וואָס פלעגן זאָגן אַז יידן זענען פחדנים.

ווען אַ ייד איז געקומען אין וואָלד אָן געווער און ער האָט זיך אָנגעטראָפן אויף רוסישע פּאַרטיזאַנער, האָט מען אים צוריקגעשיקט פון וואָנען ער איז געקומען. וויסענדיק דאָס, האָבן פיל געווער צוגעגרייט עס זאָל זיין אויך פאַר אַנדערע וואָס וועלן נאָכ־קומען. איך מוז דאָ באַצייכענען אַז פיל האָט צוגעהאַלפן צום אַרויסגיין אין וואָלד און אויך ביים אַרגאַניזירן, דער בחור פון לידא, זרח קארמל, וואָס האָט נאָך דעם פיל אויפגעטון קעגן די דייטשן (היינט געפינט ער זיך אין ישראל).

דאָ אין וואָלד איז געווען נאָר איין ציל פאַר זיך, נעמען נקמה אין דייטשן, אַזאַ שבועה האָט מען געשוואָרן, אַז מיר וועלן נישט רוען ביז עס וועט פאַרניכטעט ווערן די דייטשע בעסטע. נישט לאַנג זענען מיר געשטאַנען אויף איין פּלאַץ, נאָך עטלעכע אָנגריפן אויף די דייטשע טרופן, האָבן אונדז די דייטשן אָנגעהויבן פאַרפאַלגן. מען האָט דעריבער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די געגנט. אין חודש אוגוסט 1942, האָבן מיר פאַרלאָזן די געגנט צוזאַמען מיט די רוסישע פּאַרטיזאַנער איבערלאָזענדיק אין וואָלד פיל יידן וואָס די רוסן האָבן נישט געוואָלט מיטנעמען, מיטן אויסרייד אַז ס'איז נישט קיין קעמפנדיקער עלעמענט. פיל פון די איבערגעבליבענע זענען נאָכער געהרגעט געוואָרן, דערונטער דער אסטראווער בחור — בנימין וואטענבערג. אין די גרויסע פרעסט אין יאָנואר 1943, זענען אים די פיס אָפגעפריירן געוואָרן און ביים ערשטן אָנגריף פון די דייטשן, איז ער אומגע־קומען נישט קענענדיק אַוועקלויפן. מיר ווידער גייענדיק מער צו מזרח האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף דייטשן. נאָך פיר קאַמפן האָבן מיר דעם 13טן סעפטעמבער 1942 געוואָלט איבערייסן די וואַסערשלוזן ביי דער וויגאנווישצענער אַזיערע, האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף אַ גרויסן דייטשן כוח און ס'האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע שלאַכט, אין וועלכן ס'זענען אומגעקומען פיל מענטשן, דערונטער מיין פאָטער (יצחק אימבער ז"ל) וועלכער האָט זיך געפילט מונטער און יונג, אַלט זייענדיק 47 יאָר, ער איז נישט אָפגע־שטאַנען פון אַלע אַנדערע, אַ מערדערישע קויל האָט אים געטראָפן אין די שלייפן און אויפן אַרט געשטאַרבן. מיט די בלויע הענט האָב איך אין פעלד אין דער האַרטער ערד אַ קבר געגראָבן און דאָרט דעם פאָטער געלאָזן. אין אַ געוויסער צייט האָבן די דייטשן אַלע אונדזערע טויטע אַרויסגענומען פון דער ערד און זיי פאַרברענט. אין דעם קאַמף איז אויך שווער פאַרווונדעט געוואָרן יוסל טימאן (מאטיל טימאנ'ס זון). זייענדיק אַ גוטער שיסער האָט ער שטאַרק באַשאָסן די דייטשע פּאַזיציעס און פאַרווונדעט געוואָרן דורך אַ קויל אין פלייצע פון וועלכע ער האָט נאָכער געליטן, ביז ער איז געהרגעט געוואָרן אין אַ שווערן קאַמף ענדע 1943. יוסל טימאן איז געווען אַן אומדערשראָקענער בחור, איז געגאַנגען צום קאַמף ווי צום טאַנץ. כבוד זיין אַנדענק.

אינזאַם בין איך נאָך דעם קאַמף געבליבן, מיין פאָטער וואָס האָט מיר נישט אָפגעלאָזט אויף אַ רגע, געציטערט איבער מיר, עס זאָל מיר נישט געשען קיין שלעכטס האָט מיך אויף אייביק פאַרלאָזט, דאָס האָט אויף מיר געוויקט אַז איך האָב פאַרלאָנגט מען זאָל מיר שיקן אויף די געפערלעכע פלעצער נקמה צו נעמען אין דייטשן רוצח. אַזוי אַרום בין איך נאָך אַ געוויסער צייט צוגעטיילט געוואָרן אויפצורייסן באַנען, בריקן, אויטאָס א. ד. ג. אַזאַ גרופע האָט געציילט 7 מאָן, די נעכט זענען ביי אונדז געווען די בעקוועמסטע צייט אויפצורייסן צוגן, איך מוז מודה זיין אַז אין לעבן האָב איך נישט

געהאט אַזא פאַרגעניגן ווי צו גיין אויפרייסן אַ צוג. איך האָב געוווּסט, וואָס מער מיר וועלן שעדיקן די קאָמוניקאַציע מיטלען אַלץ נענטער וועט קומען זייער סוף.

ב'בין געוואָרן אַ פאַרניכטלעך

באַלד, דעם ערשטן טאָג וואָס איך האָב אָנגעהויבן פירן אַ ניי לעבן, האָט מען מיר איבערגעגעבן אַ מאַשין־געווער, וועמענס „כבוד“ איך האָב נישט פאַרשעמט מער ווי אַנדערהאַלבן יאָר. און נישט קיקנדיק אויף זיין שווערער וואָג, האָבן מיר זיך נישט געשיידט אין אַלע אַקציעס און קאַמפּן. נאָכן פאַנאַנדערלאָזן די יידישע גרופּע, וואָס איר קאַמפּסעיקייט האָבן אַפילו געשעצט די רוסן. פון דער גרופּע 51, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער אָנפירערשאַפט פון לוחיסטריין, אָן אַפיציר וואָס האָט געשמט מיט לויב פון גבורהשאַפט, בין איך אַריבער אין דער גרופּע 56. וואָס איז שפעטער אָנגערופן געוואָרן „בודיאני“ אויפן נאָמען פונעם רוסישן גענעראַל.

אַמאָל בין איך גערופן געוואָרן צום קאַמענדאַנט פונעם פאַרטיזאַנער לאַגער און ער האָט מיך געפרעגט צי איך וויל צושטיין צו אַ גרופּע פאַרניכטלעך, אויפרייסן באַנען, אויטאָס א. ד. גל. אויף דעם זעלבן אופן און צו דעם זעלבן צוועק האָט מען אויך גערופן נאָך 6 מאַן. און אין אַ צוזאַמענשטעל פון 7 מאַן אונטער דער אָנפירערשאַפט פון סערזשאַנט גלאזשעווי, זענען מיר געוואָרן אַ פאַרניכטלעך גרופּע. די מינע־טעאַריע האָב איך געקאַנט, דעריבער האָבן מיר געמאַכט אַ מינע און מיר זענען געגאַנגען אויפרייסן אַ צוג. דאָס אַרט וואָס מיר האָבן אויסגעוויילט איז געווען מסוכנהדיק, אַ דייטשע שטאָרקע וואָך האָט געהיטן די באַן־סטאַנציע און אַרום דער ליניע זענען געווען באַפעסטיקונגס־פונקטן וועלכע האָבן אָן אויפהער געפייערט פון אַלע זייטן.

בעת מיר האָבן אויסגעשפּירט דאָס אַרט, וואָס מיר האָבן באַשלאָסן אויפצורייסן, האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ וואַכפּאַסטן וועלכער האָט געעפנט אויף אונדז אַ שטאַרק פייער. אין דער נאָכטפינצטערניש, ווען זיי זענען געווען זיכער אַז מיר וועלן זיך אַ צווייט מאל נישט צורירן צו דעם אַרט, האָבן מיר זיך שטילערהייט צוגעשלייכט צו דער ליניע. און אין דער לעצטער רגע האָב איך וואלונטירט אַרויפצולייגן די מינע אויף דער באַן־ליניע, כדי נקמה צו נעמען פאַר מיינע ברידער. מיר האָבן געוואַרט אַ לאַנגע צייט אופן צוג וואָס האָט געדאַרפט אָנקומען פון מערב און פאַרן צו מזרח צו. לויטן באַפעל האָבן מיר געדאַרפט אויפרייסן אַ צוג וואָס גייט צום פראַנט. לאַנגע שעה'ן זענען מיר געלעגן אויף דער פייכטער ערד און געטראַכט: אפשר וועט גאָר אין דער היינטיקער נאָכט נישט אַפפאַרן אַ צוג אין דער „פאַרלאַנגטער“ ריכטונג און מיר וועלן מוזן „אַהיים“ גיין מיט גאַרנישט. און פלוצעם האָבן מיר דערהערט, אַז עס קומט אָן אַ צוג מיט פאַרלאַשענע ליכטער. איך מיט נאָך אַ רוסישן חבר האָבן זיך אָנגעהויבן מער צו דערנענטערן צו דער באַן־ליניע. בעת די דייטשן האָבן געעפנט אַלע מאל אַ פייער אין אונדזער ריכטונג. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין ליכט־ראַקעטן, וואָס האָבן אונדז צוגעשמידט צו דער ערד. מיר שלייכן זיך און אין מוח עקבערט איין געדאַנק: וועלן מיר באַווייזן? רעדן צווישן זיך האָבן מיר נישט געטאַרט — איין אומאויסגערעכנטע באַוועגונג קאָן אַ סוף מאַכן צו אונדזער גאַנצן אָנשטרענג. עס איז איבערגעבליבן דער לעצטער שפּרונג און מיר זענען אויף דער ליניע. מיט אַ רעוואָלווער אין איין האַנט, און מינע — אין דער צווייטער — באַפעסטיקן מיר בליץ שנעל דעם דעטאָנאַטאָר און מיר דערווייטערן זיך האַלטנדיק אַ לאַנגע שנור וואָס איז געווען צוגעבונדן צו דעם שטעכער־רינג פון דעטאָנאַטאָר. אין דער פינצטערניש זעען מיר ווי דער צוג דערנענטערט זיך צום „לאַגער“, דעם עק פון דעם

שנור האלט איך אין דער האנט. אט איז דער לאקאמאטיוו פונקט אַקעגן אונדז, גראד מיט דער שנור, — דער כוח פון דאמף קעגן א זון פון א „לאגער“ — איין פעסטער צי, און די שטילקייט איז איבערגעריסן געווארן. א בליץ און א געוואלטיקער דונער האט א סוף געמאכט פונעם לעבן פון 180 דייטשע סאלדאטן, וועלכע האבן באגלייט הארמאטן און אמוניציע צום פראנט. אין יענע נאכט האבן מיר נישט געוויסט וואס פארא שאדן דער אויפרייס האט אנגעמאכט. איין זאך איז אבער געווען קלאר, מיר האבן צעשטערט זייער פלאץ — און דאס איז דאך געווען אונדזער ציל. מיר האבן געוויסט, אז יעדער אפהאלט פון זייער קאמוניקאציע, שוואכט אפ דעם פראנט. מיר האבן זיך געדריקט די הענט פאר פרייד. איך פערזענלעך האב זיך ספעציעל געפרייט. איך האב מצליח געווען מיטן ערשטן אויפרייס. אין משך פון דער צייט זענען אויך געווען פאלן וואס די דייטשן האבן אין לעצטן מאמענט אנטדעקט די מינעס און זיי ליקוידירט. פארשטייט זיך, אויב די מינעס זענען געווען אן שנור...

געווען אמאל א פאל, בעת מיר האבן אונטערגעלייגט א מינע נעבן דער באן־סטאציע ברוכאגור (נעבן קארטו־בערעזא, די שטאט וואס האט זיך בארימט געמאכט אין פאר מילחמה'דיקן פוילן מיט איר קאנצענטראציע־לאגער פאר פאליטישע אַרעסטירטע). און די שנור איז געווען באהאלטן, פארדעקט מיט זשויר. פרימארגנס האבן די דייטשן אנדעקט די מינע און זי געוואלט אוועקנעמען — האבן מיר געגעבן א צי די שנור און 4 דייטשן זענען „געפליגן“ אזוי אז מען האט מער נישט געפינען קיין צייכן פון זיי. עס איז כדאי צו באמערקן, אז ווער פון די יידן עס האט וואלונטירט אין די פארניכטלעך־גרופן האט נישט פארשעמט אונדזער כבוד.

אויב ס'האבן זיך געפונען פחדנים, האבן מיר זיי געמוסרט, זיי זאלן נישט „אפציען“ אין מיטן קאמף, ווייל מיט דעם וועלן זיי צוגיסן אייל אויף דעם אַנטי־יידישן פייער וואס האט זיך אזוי אנגעצונדן. א, וואס פארא גאווה האט אונדז באהערשט, ווען מיר האבן געהערט אז די יידישע פארטיזאנער צייכענען זיך אויס אין די קאמפן און אין די פארניכט־טונגס־אקציעס. די רוסישע פארטיזאנער האבן באקומען רעספעקט צו אונדז, און עס האבן צו ביסלעכווייז אויפגעהערט די באליידיקונגען און זידלערייען און די באבע־מעשיות וועגן יידישער פחדנות.

צו אונדזער פארניכטלעך־גרופע איז צוגעשטאנען נאך א יידישער פארטיזאן, ניאנע צירינסקי פון סלאנים, א פעיקער בחור וואס מיט אים צוזאמען האב איך אויפגעריסן צוגן. אמאל האט מען אונדז געשיקט ביז בריסק — הונדערט קילאמעטער ווייט פון אונדזער באַזע. אויפן וועג האבן מיר געדארפט זיך איינשאפן אויפרייס־מאטעריאל, מיר האבן דאס מאטעריאל געדארפט ארויסבאקומען פון הארמאטן, באמבעס וואס מען האט געקאנט געפונען אויף די געוועזענע קריגס־פלעצער. און אז עס איז שוין געלונגען עפעס אזעלכעס, האבן מיר נישט געהאט מיט וואס צו עפענען און ארויסצונעמען דעם פולווער. מיר האבן באשלאסן אויפצוברעכן די באמבע, א באמבע צו א הארמאט 122 מילימעטער האט געוויגן בערך 60 קילא. לאנג מאניפולירן מיט דעם האט געדראגט מיט סכנות־נפשות, און נישט איינער האט שוין באצאלט פאר דעם מיטן לעבן.

האבן מיר דעריבער ארויסגענומען פון איין שטיקל אויף דעטאנאציע און מיט די „איבעריקע“ שטיקלעך זענען מיר געגאנגען צו דער באן־ליניע. מיר האבן מיט דעם געדארפט אריבערגיין דעם טייך מוכאויעץ און אריין אין א נישט באוואלדיקטן שטח צווישן א באפעלקערונג וואס איז צו אונדז געווען פיינטלעך געשטימט. דורך אן אפן פעלד, וואס איז געווארן באליכטן דורך ליכט־ראקעטן און אונדז

אלעמאל צוגעשמידט צו דער ערד, האבן מיר זיך דערנענטערט צו דער באן-ליניע. די שמירה אין דער געגנט איז געווען א שטארקע, טויזנטער דייטשן מיט זייערע נאכשלעפערס האבן געהיטן. מיר האבן אפגעזוכט אן ארט, ווו מיר וועלן זיך קאנען פארטיידיקן און געווארט אויף א צוג. און פלוצעם האט מען אונדז באמערקט און מיר זענען נישט ווילנדיק אריין אין א קאמף און אויסנוצנדיק די פינצטערניש פון דער נאכט האבן מיר זיך צוריקגעצויגן.

מיר האבן זיך צוריקגעצויגן אין אן אנדערער ריכטונג, צו דער הויפט-באן-סטאציע פון בריסק. די סטאציע איז פול מיט צוגן און מען מאכט דארט פארשידענע מאנעווערס. מיר האבן אויסגענוצט דעם רעש וואס איז דארט פארגעקומען און געפרווט ארויף אויף דער ליניע. מיר זענען שיעור נישט באמערקט געווארן, ווייל אינעם זעלבן מאמענט איז אנגעקומען א וואך וואס האט אינטערזוכט די ליניע, צי עס געפונען זיך נישט קיין מינעס. לויט די מאנעווערס האבן מיר פארשטאנען, אז א צוג וועט באלד רירן. און באלד האבן מיר געהערט א לאנגן פייף פונעם באן-דיזשורנע, מיר, צירינסקי און איך, האבן זיך קוים ארויפגעקריגן אויף דער ליניע מיט די שווערע שטיקער באמבע און א דריטער חבר האט אונדז געשיצט. דאס פארלייגן די מינע האט נאר געדויערט עטלעכע רגעס, און מיר האבן זיך צוריקגעצויגן מיט דער האפענונג אז די ארבעט וועט האבן איר ווירקונג, דער אויפרייס וועט לאנג נישט לאזן ווארטן אויף זיך. א צוג האט אנגעהויבן רירן, מיר הערן דאס געזאנג פון זעלנער פון די באלויכטענע וואגאנען. מיר ציען זיך צוריק ווייטער, ווייטער אימקונדיק זיך יעדער וויילע אין טראכטן, פארוואס עס הערט זיך נישט קיין אויפרייס. און פלוצעם האט די ערד אונטער אונדז אויפגעציטערט — די באמבעס האבן אויפגעריסן. דער אויפרייס איז געווען אזוי צעשטערעריש, אז דאס גאנצע פולווער-מאטעריאל וואס האט זיך געפונען אין דעם צוג און איז געווען באשטימט פארן פראנט, האט אויפגעריסן און צעשמעטערט די וואגאנען צוזאמען מיט די זעלנער וועלכע האבן זיך דארט געפונען. א גאנצן טאג האט ביי זיי גענומען אפצורייניקן די ליניע און ארויסצורשלעפן טויטע און פארווונדעטע פון הינטער דער חורבה. לויט ווי עס האט געמאלדן דער דייטשער געהיים-דינסט, זענען געווען מער ווי 400 הרוגים און פארווונדעטע.

ווען איך האב פארלאזט די „בודיאני“ פארניכטלעך-גרופע און איבערגעגאנגען אין דער פאראשויסטן-גרופע, אין לאגער אויפן גאמען בודיאני, האב איך געהאט אויף מיין קאנטא 9 צוגן, וואס איך האב אויפגעריסן (די צאל פון די דייטשע הרוגים און פארמעגן שאדן געדענק איך נישט). נישט איינמאל האט מיר מבשר געווען ד"ר בלומאוויטש וואס איז געווען הויפט דאקטאר ביי די פארטיזאנער אין בריסקער ראיאן (היינט דינט ער אלס הויפט דאקטאר אין צה"ל מיטן געענדערטן נאמען ד"ר עצמון) אז דער שטאב גרייט פאר מיר הויכע אויסצייכענונגען און שרייבט וועגן דעם קיין מאסקווע.

אין אקטאבער 1943 איז אויפן לופטוועג אנגעקומען צו אונדז א גרופע פאראשויסט-לער אויסצופירן פארניכטונגס-אקציעס. היות ווי זיי האבן נישט געקאנט די געגנט, האבן זיי זיך געוואנדן צום פארטיזאנער-שטאב מיט דער ביטע זיי „אויסצובארגן“ צוויי פארניכטלער, וואס קאנען די געגנט און די שוואכע פונקטן פון די דייטשן. איך און נאך א חבר, א רוס, זענען צוגעשטאנען צו זיי אלס וועג-ווייזער. אין א פאר טעג ארום האבן מיר שוין אויפגעריסן צוגן. עס איז געווען אן אינטערעסאנטע ארבעט. קודם איז פון מיר אראפ די דאגה פון אליין פארשאפן זיך אויפרייס-מאטעריאל, זיי האבן דאס געהאט גענוג. נאכן ערשטן בשותפות'דיקן אויפרייס האבן זיי באשלאסן, אונדז נישט „צוריקצוגעבן“, און איך איין איינציקער ייד בין געבליבן ביי זיי, די דרייצן אויפרייסן מיט די פאראשויטלער

זענען געווען זייער אינטערעסאַנטע. איך וועל זיך באַנגיגענען מיט איין פאַל, אָבער אַן גענויע דאָטע.

דער 17טער אויפרייס

קאָמענדאַנט פון דער גרופע, קאַפּיטאַן שומילין, האָט באַקומען אַן אויפגאַבע אַנצווירטן אַ פּאַסיק אַרט אויפצורייסן. איך האָב אים דערקלערט אַז יעדעס אָרט איז וויכטיק פאַר די דייטשן און זיי היטן אומעטום. צייטנווייז איז געווען נויטיק אויסצווירטן אַ צענטראַלע סטאַציע, נאָר פון פּסיכאָלאָגישן שטאַנדפּונקט, ווייל די דייטשן האָבן געהאַלטן, אַז נאָר אין ווייטע ערטער גייען די פאַרטיזאַנער און זיי וועלן נישט ריזיקירן אַריינצוקריכן אין דעם לייבן־פּאַשטשע (פּיסק). צוליב דעם האָבן מיר דווקא אויסגעוויילט אין חודש פּברואַר 1944 די אויצעוויטשער באַן־סטאַציע. מיר האָבן איינגעפּאַקט אַ 14־קילאָדיקע מינע מיט דעם אויפּשריפט: „אַ מתנה דעם רוצחישן היטלער־מיליטער“. ווען מיר זענען אַנגעקומען אינם דאָרף וואָס איז געווען נאָענט צו דער ליניע, האָבן מיר אויסשפּיאַנירט דאָס אָרט. פון אונדזערע פאַרבינדלעך זענען מיר געוואָרן געוואָרן אַז די דייטשן ווייסן, אַז אין דער סביבה איז טעטיק אַ פאַראַשוטיסטן גרופע, און וועלן אַלץ טון כדי אונדז צו פאַרניכטן. זיי האָבן אונדז געראָטן נישט צו גיין, ווייל יעדן אָונט מאַכן זיי פּאַסטקעס ביי יעדן באַקוועמע צוגאַנג צו דער באַן־ליניע. נאָך אַ סך איבערליי־גונגען האָבן מיר דאָך באַשלאָסן צו גיין. איך האָב פאַרזיכערט די חברים אויב ווער ס'האָט מורא — וואָלונטיר איך ווען נאָך עמעצער וועט מיר העלפן אַרויפגיין אויף דער ליניע, בתנאי אַז די איבעריקע זאָלן אונדז באַשיצן אין פאַל ווען עס וועט זיין נויטיק. לעצטנס האָבן די דייטשן „פאַרזייעט“ מינעס אַרום דער ליניע, זיי האָבן אויסגעגראָבן טיפע גריבער און זיי פאַרלייגט מען זאָל נישט דערקענען. און אַריינפאַלן צו זיי לעבעדיקע, אזוי ווי עס פאַלן אַריין העלפּאַנדן צו יענער. דאָס אָרט וואָהין מיר זענען געגאַנגען האָט אויסגעזען ווי אַ פּראָנט: ביקסן און קוילנאוואַרפער האָבן כּסדר געפיערט. די וועגן וואָס פירן צו דער ליניע זענען געווען פול מיט פּאַסטקעס וואָס זיי האָבן צוגעגרייט פאַר די פאַרטיזאַנער. מיר האָבן אין דער פינצטערניש געזוכט אַן אָרט זיך אַדורכצוקריגן. ווי עס זעט אויס האָבן די דייטשן, צוליב דער ווינטערנאַכט נישט געקאַנט גוט היטן, — זענען זיי געשטאַנען פון דערווייטן. זייער רויכערן פאַפּיראַסן האָט אונדז געהאַלפן אויסצווירטן אַ וועג צו דער ליניע. אינצווישן פון צוויי פּאַסטקעס האָבן מיר זיך אַדורכגעקריגן. קיין צוג האָט מען נישט געזען. מיר האָבן אָבער באַשלאָסן אַוועקצולייגן אַ מינע און זי פערדעקן. מיר האָבן געוואַרט בעבן דער ליניע ביז די וואַך וועט אַדורך. מיר האָבן לגמרי נישט געפילט די קעלט וואָס איז געקראָכן אין די ביינער אַריין. מיר זענען געווען אַנגעטון אין שניי ווייסע מלבושים, געמאַכט פון דער לייונט פון פאַל־שירמס. ווען די וואַך איז אַדורך, זענען מיר אַרויפגעשפּרונגען אויף דער ליניע און מיט די הענט האָבן מיר אויסגעגראָבן אַ גרוב אין דער גרויס פון דער מינע, זי אַריינגעלייגט און פאַרדעקט מיט שניי. איבערלאָזנדיק די מתנה, האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן אַ 300 מעטער און זיך אויסגעצויגן אויפן געפרוירענעם שניי הינטער אַ דייטשער פּאַסטקע. לאַנג האָבן מיר נישט געוואַרט אויפן אַנקומען פון צוג. מיר הערן דעם גערויש פונעם לאַקאַמאָטיוו, דער צוג דערנענטערט זיך מיט באַלויכטענע וואַגאַנען. דאָס האַרץ הויבט אַן וואָס אַמאָל שטאַרקער צו קלאַפן פון אויפמונטערונג. נאָך אַ מינוט און עס וועט געשען דאָס, פאַרוואָס איך האָב איינגעשטעלט מיין לעבן. מיין האַרץ איז פול מיט פרייד — און נקמה־געפילן, נאָך אַ מאָמענט און דער צוג וועט זיך „צעקושן“ מיט דער מינע. און, פלוצעם, זעט

אויס אַז די דייטשן האָבן דערשפירט די מינע. האָבן זיי געגעבן וואָרנונגס-סיגנאַלן זעם לאַקאָמאָטיוו-פירער ער זאל פאַרהאַלטן דעם צוג. אָבער עס איז שוין געווען צו שפעט. דער צוג איז זיין פולן לויף איז אַרױפגעשפרונגען אויף דער מינע. און ווידער אַ בליץ און אַ דונער — דער צוג האָט זיך אַראָפגעגליטשט פון דעם הויכן ליניע אָנשיט און די צעשמעטערטע וואָגאַנען שפּרינגען איינער אויפן אַנדערן, דאָביי האָבן פאַרלוירן דאָס לעבן מער ווי הונדערט אָפיצירן, וועלכע זענען נאָך זייער אורלויב געפאָרן פון דייטשלאַנד צום פראַנט. אין מאָמענט ווען דער אויפרייס איז פאַרגעקומען האָבן מיר געעפנט אַ פייער פון אויטאָמאָטיש געווער אין דער זייט פון אַ דייטשער וואָך, וואָס האָט געהיטן אַז פאַרטיזאָנער זאלן נישט אַדורך. און מיר האָבן געהרג'ט 6 מאַן. ווען מיר האָבן געענדיקט מיט זיי, האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן אינעם נאָענטן וואַלד וואָס איז געלעגן אויף אַ נידעריק בערגל, די דייטשן פון דער גאַנצער סביבה זענען באלד מאָביליזירט געוואָרן צו דער רעטונגס-אַקציע, און גלייכצייטיק אונדז אַרומצורנגלען. דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער פרימאַרגן און מיר האָבן געקענט אָבסערווירן אַ ווונדערלעכע סצענע: אין אויטאָמאָבילן פונעם רויטן קרייץ האָט מען אַריינגעלייגט טויטע און פאַרווונדעטע דייטשן. דאָס האַרץ איז מיר געוואָקסן פון פרייד און איך האָב געטראַכט: אויב די דייטשן וואַלטן געוואָלט אַז אויך אַ ייד האָט אַ חלק אין דעם שטיקל אַרבעט, וואַלטן זיי אַרויס פון די כלים. זיי וואַלטן באַשטימט אַ פריז פאַר מיין קאַפּ. די דייטשן איז דאָך געלונגען געוואָר צו ווערן פון די מענטשן אין דאָרף, אַז אַ פאַראַשוטיסטן גרופע, און צווישן זיי אַ ייד, האָט אויסגעפירט דאָס „שטיקל אַרבעט“. זיי האָבן אַלץ געטון אונדז אומצוברענגען. אין אַ פאַר טעג אַרום האָבן מיר ווייטער, אויף דעם זעלבן אַרט, אויפגעריסן אַ באַן, און איבערגעלאָזט פלוג-בלעטער, געשריבן דורך אונדז, אַז דאָס איז אַ „מתנה“ צו דעם פרויען-יוס'טוב (דער 8 מערץ איז אַ פרויען-יוס'טוב אין רוסלאַנד) און נקמה פאַר דעם יידישן בלוט וואָס גיסט זיך בחינם אונטער זייער הערשאַפט.

אין דער אמת'ן זענען אַלע אַקציעס, פון דעם מין, גלייך איינע צו דער אַנדערער. איך וויל דעריבער נאָר דערציילן איין פרט וואָס איז פאַרבונדן מיט פאלן פונעם קאָמענדאַנט, פאַראַשוטיסטן קאַפיטאַן — שומילין, וועלכן איך האָב ספּעציעל געשעצט פאַר זיין באַציונג און זיין פאַרשטיין יעדער יידישער פראַגע וואָס איז אַנטשטאַנען צווישן די פאַרטיזאָנער.

איך האָב דערהאַלטן אַ באַפעל צו גיין אויפרייסן אַ צוג. דאָס מאַל נישט ווי געוויינטלעך, אויף דער ליניע בריסק—מאָסקווע, נאָר בריסק-פינסק. יעצט האָב איך שוין געהאַט אַ סך דערפאַרונג אין דער סאַרט מלאכה. איך האָב געוואָלט אָפּצוהיטן די וואָרענונגען, נישט צו טרינקען קיין שנאַפּס (וואַדקאַ) פאַר וועלכער עס איז אַקציע, ווי די רוסן זענען דאָס געוואָונט צו טון, און צוליב דער סיבה זענען אַ סך אומגעקומען איידער זיי האָבן נאָך באַוויזן אויסצופירן עפעס אַ פאַרניכטונגס-אַרבעט.

אונדזער גרופע דערנענטערט זיך צו דער ליניע. אין דער פיזטערניש פון דער נאַכט האָט דער קאָמענדאַנט שומילין מיר איבערגעגעבן דאָס אָנפירן מיט דער אַקציע, ביים איבערגעבן מיר די לעצטע אינסטרוקציעס, האָט ער אונדז געהייסן וואַרטן ביים דאָרף טאַרקאַן נעבן אַנטאָפּאַל, און אַליין איז ער אַוועק אין דאָרף אַריין. אין יענער צייט האָבן די דייטשן צוזאַמען מיט דער אונגאַרישער וואָך, שוין געוואָלט אַז דורך דעם דאָרף איז אַדורך אַ פאַראַשוטיסטן-גרופע און האַלטן ביים צוריקגיין דורך דעם זעלבן וועג. בינאַכט האָבן זיי אַרומגערינגלט דאָס דאָרף און געוואָרט אויף זייער „געוויין“. מיר האָבן דערווייל געוואָרט ביי דער ליניע אויף אַ באַן — נישט געוואָלט וואָס עס קומט פאַר אַרום אונדז.

דאס איז געווען אין חודש מאי 1944, דאס וועטער איז שוין געווען אויסגעלייטערט און די ערד באוואקסן מיט א ביסל שיטערע גרעזער אויף וועלכע מיר זענען געלעגן. קיין אנדערע „דעקונג“ האבן מיר נישט געהאט. די דייטשן האבן דעמאלט אלע מאָל געפונען נייע פארטלעך קעגן מינעס. פון צייט צו צייט איז אדורכגעפארן א געפאנצערטע מאַשין וואָס האָט געזוכט מינעס. אָבער מיט דעם האָבן זיי אונדז נאָר געהאַלפן. לויט די זיכענישן זייערע האָבן מיר געוואָסט, אַז מיר וואָרטן נישט בחינם, אַז באַלד וועט אַדורך אַ צוג. אין די לעצטע מינוטן זענען מיר אַרויף אויף דער ליניע, מיר האָבן פאַנאַנדערגעלייגט די מינעס לויט דער פאַרטיזאָנישער שיטה: „טו און אַנטלויף!“ און פלוצעם ביים צוריקציען זיך האָבן מיר באַמערקט אַ באַהעלטעניש מיט דייטשן. אין זעלבן מאָמענט האָבן זיי געעפנט אַ פייער פון לייכט געווער. מיר זענען נישט ווילנדיק אַריין אין אַ פאַרטיידיקונגס־קאַמף, כדי מיר זאָלן זיך קאַנען צוריקציען ביז דעם נאָענטן דאָרף. וווּ עס האָט אויף אונדז געוואָרט דעם קאַפיטאַן שומילין. ביים צוריקציען זיך האָבן מיר אָבער נישט פאַרגעסן זיך אומציקוקן, בכדי צו זען וואָס עס קומט פאַר אויף דער ליניע, אויב די מינעס רייסן אויף. דאָס איז בעצם געווען די איינציקע פראַגע וואָס האָט אונדז געפּינקט. אין דער צייט ווען מיר האָבן געפירט דעם קורצן קאַמף מיט די דייטשן איז דערווייל דער צוג „אַרופּגעשפּונגען“ אויף דער מינע. דער אויסגאַנג איז געווען אַ הערלעכער. די פאַריכטונגס־כלים וואָס האָבן זיך געפונען אינעם צוג, זענען פאַרברענט געוואָרן דורך דעם אויפרייס פון אַ צוגעטשעפעטן צום צוג טאַנק מיט בענזין. עס איז זיך לייכט פאַרצושטעלן ווי דאָס האָט אויפגערעגט די באַן־וואַך, — און זיי האָבן געשיקט אַ מחנה סאַלדאַטן, אונדז צו כאַפּן. און פלוצעם, נישט וויסנדיק פון וווּ, האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע שיסעריי. ווען מיר זענען אַריין אין דאָרף טאַקאָן, זענען דאָרטן שוין געווען דייטשע פאַרפאַסטנס. נישט דערפילנדיק דאָס, האָבן מיר אָנגעהויבן צו זוכן דעם קאַמענדאַנט. נאָך אַ פאַר מינוט זענען מיר שוין אלע געווען צוזאַמען און זיך געקליבן צו פאַרלאָזן דאָס דאָרף. און פלוצעם, האָט זיך ווידער געעפנט אַ שטאַרקע שיסעריי. באַין ברירה האָבן מיר זיך אָנגעהויבן צו צעשפרייטן, כדי צו געפונען פאַסיקע פאַרטיידיקונגס־ערטער. און איידער מיר זענען נאָך אַריין אין קאַמף, איז דער קאַמענדאַנט, קאַפיטאַן שומילין, געפאלן טויט. מיר האָבן אים נישט געקאַנט מיטנעמען מיט זיך, ווייל דער „ריקצוג“ איז געווען אַ שווערער, און עטלעכע חברים זענען ראַנירט געוואָרן, און איך — צווישן זיי, איידער מיר האָבן זיך געקאַנט אַרויסקריגן פון דאָרף. די דייטשן זענען געווען צופרידן מיט דעם „געוויין“ זייערן, ווייל פון די דאָקומענטן וואָס זיי האָבן געפונען ביים קאַמענדאַנט, האָבן זיי געוואָסט וועמען זיי האָבן ליקווידירט. און עס האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג אַז זיי האָבן געהרגעט דעם הויפט פון דער „באַנדע“. מיר האָבן געשווירן נקמה צו נעמען. אין אַ פאַר טעג אַרום האָבן מיר פאַרלייגט אַ פאַסטקע אויפן הויפט־וועג וואָס פירט קיין פינסק און צעשטערט צוויי מאַשינען מיט 8 דייטשן. נאָך שומילינס טויט בין איך אויסגעקליבן געוואָרן אַלס קאַמאַנדיר פון דער דיוערסיע־אָפּטיילונג און צוזאַמען איז מיר געלונגען אויסצופירן 22 באַן־אויפרייסן. וווּ די דייטשן האָבן באַצאָלט דעם טייערן פרייז אין אינווענטאַר און אין מענטשלעכן כוח. וואָס איך האָב געשווירן, האָב איך פולקאָם מקיים געווען. אַ שאַד נאָר די חברים וואָס זענען אַוועק פאַר דער צייט און זיי וועלן שוין מער נישט צוריקומען. הי"ד.

א לאנדסמאן צווישן פארטיזאנער

א ריי אקציעס און איבערפאלן וואס א גרופע פארטיזאנער, — צווישן זיי דער פארטיזאן יונה שומאוויטש פון אסטראוויזאציע — האבן אויסגעפירט אין ווילנער געגנט און אין די רודניקער וועלדער.

אויסצוגן פון דער צייטונג
("פאר דער פרייהייט").

א גרופע פארטיזאנער האבן פארהאלטן א צוג אנגעלאדן מיט הייץ־מאטעריאל, די וואך איז ליקווידירט געווארן, דערהרגעט 5 דייטשן, 3 געפאנגען און צוגענומען קוילן־ווארפער און ביקסן.

אויפן וועג ווילנע—לידע, צוריסן די באן־ליניע, 50 רעלסן געשעדיקט, — 200 מעטער פון דער ליניע.

אויפן וועג ווילנע—גראדנע, האבן די פארטיזאנער אויפגעריסן א צוג וואס האט געפירט געווער צום מזרח־פראנט. 32 וואגאנען און איין לאקאמאטיוו געשעדיקט.

אויף די באן־ליניע צו אלקעניק, אויפגעריסן א צוג וואס האט געפירט מעל צום פראנט. 4 וואגאנען און א לאקאמאטיוו צערוסן און פערניכטעט.

אויפן שאסיי ווילנע—איישישקי — האבן די פארטיזאנער אפגעווארט די דייטשע אויטאס. געעפנט א פייער פון אויטאמאט־געווער אויף די געפאנגענע אויטאס. עס זענען דערהרגעט געווארן 13 סאלדאטן און איין אפיציר. אויך פערכאפט 2 מאשין־געווער, 6 ביקסן, 4 גראנאטן, באמבעס און פערשידענע אנדערע סארטן געווער.

אויף דער באן־ליניע ווילנע—גראדנע ביי ראדישקי, אויפגעריסן א צוג מיט מיליטער. די קרבנות נישט פעסטגעשטעלט.

אויפן וועג ווילנע—קאוונע אויפגעריסן א צוג מיט מיליטער. 4 וואגאנען מיטן לאקאמאטיוו זיך איבערגעקערט.

א פארטיזאנען גרופע האט אויפגעריסן 2 לאקאמאטיוון וועלכע זענען געשטאנען אויף דער סטאציע ב'גריק, אויך פארברענט דעם בריק אויפן טייך מארטשענקא און צושמעטערט דעם גרויסן בריק איבערן קאנאל.

די פארטיזאנער האָבן אויפגעריסן די דאמבע פון טייך מארטשענקא ביי ז'גרין, וואָס פלעגט באַוועגן די מאַשינען פון די גרויסע פאַבריקן אין גז'יז'ווא. נאָכן אויפרייס האָט דאָס וואַסער פאַרפלייצט די פעלדער אַרום און דאָס וואַסער האָט אויפגעהערט פליסן קיין גז'יז'ווא. אין רעזולטאַט דערפון האָבן אויפגעהערט אַרבעטן די פאַפיר־פאַבריק, טערטאַקן און דערהויפט די פאַבריקן פון געווער.

צווישן וואקע און דאָרף מעלכאוויטש האָבן די פאַרטיזאנער אָפגעוואַרט די דייטשן וואָס האָבן געפירט האַלץ פון וואַלד. דערהרגעט אַ אָפיציר און אַ סאַלדאַט, וועלכע האָבן נישט געוואלט זיך אונטערגעבן, אויך געפאַנגען 7 סאַלדאַטן און צוגענומען דאָס געווער.

אויף דער באַן־ליניע ווילנע—קאוונע האָט אַ פאַרטיזאנען־גרופע דורך אינטערלייגן אַ מינע פעהאַלטן אַ צוג וואָס איז געלאָפן צום פראַנט. פול מיט אָפיצירן און אונטער־אָפיצירן. געעפנט אויף זיי אַ קאַנצענטרירט־פייער, די דייטשן האָבן אין דער בהלה אָנגעהויבן אַנטלויפן. אויפן שלאַכט־פעלד זענען געפאלן 150 טויטע און 90 פערוואַנדעטע.

אין ראַיאָן קאשידאר אויפן וועג פון ווילנע־קאוונע, האָבן די פאַרטיזאנער אויפ־געריסן אַ צוג געלאָדן מיט געווער, 4 וואַגאָנען און דער לאַקאָמאָטיוו האָבן זיך איבערגעקערט.

אולקעניקי. מיט דער הילף פון שטאַרקע־מינעס, האָבן די פאַרטיזאנער אויפגעריסן די אויוונס פון סמאַלע אויסאַרבעטונג, וואָס האָבן פאַבריצירט סמאַלע פאַרן דייטשן מיליטער, די אויוונס האָבן אויפגעהערט אַרבעטן.

— סטאסילי. אַ פאַרטיזאנען גרופע האָט אויפגעריסן אַ צוג מיט מיליטער. 7 וואַגאָנעס און דער לאַקאָמאָטיוו צושמעטערט.

— יאשוני. צווישן יאשוני און סטאסילי, צושטערט מיט 33 מינעס — 66 באַן־שינעס אויפן וועג ווילנע—לידע, צושטערט די באַן־ליניע אויף אַ לענג פון 400 מעטער.

אוכאני ביי אוראן, האָט אַ פאַרטיזאנען אָפטיילונג אויפגעריסן אַ צוג וואָס האָט געפירט מיליטער פון פראַנט אויף אַפּר. 9 וואַגאָנען און דער לאַקאָמאָטיוו זיך איבער־געקערט. העכער 100 מיליטער לייט שווער פאַרוואַנדעט.

אַ פאַרטיזאנען אָפטיילונג האָט אונטערגעצונדן דעם גרויסן בריק אויפן מיליטערישן שאַסיי ווילנע—גראדנע, בעת דער אַקציע האָט דער פיינט געפרוּווט אַוועקיאָגן די טאפּפערע־קעמפער, עפענענדיק אַ פייער פון מאַשינען־געווער, אָבער די פאַרטיזאנער

האָבן זיך געהאַלטן ביז דער בריק איז פאַלקאָם פערניכטעט געוואָרן. די אַקציע האָט געדויערט 3 שעה.

5 קילאָמעטער האָבן זיך נאָך זיי געיאָגט די שראָפנעלן וואָס זענען געפאַלן פון די נאַנטע דערפער, די קאָמאַנדע איז צוריקגעקומען גאַנץ אָן פערלוסטן. די פאַרטיזאַנער האָבן זיך צעשפרייט אין דרום זייט, צפון און מזרח פון ווילנע. אין איין נאַכט צושמעטערט די פערבינדונגען אַרום שטאָט, ווילנע איז געוואָרן אָפגעריסן פון דער אויסערער וועלט. עס זענען צושטערט געוואָרן 500 טעלעפאָן און טעלעגראַף סלופעס — אויף דער לענג פון צענדליקער קילאָמעטער. ביי די געסטאַפּאָ איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה, זיי האָבן זיך פאַרפעסטיקט אין די קאַזאַרמעס, מורא האָבענדיק פאַר אַ גענעראַל-אַטאַקע.

אַ פאַרטיזאַנען גרופע האָט אונטערגעצונדן די דייטשע קאָלאָניע יארקישקי, וואָס איז געווען אַ איסטראַטעגישער-באַזיס, אַלע שעפסן, קי און פערד אַריבערגעפירט צום באַזיס פון די פאַרטיזאַנער. אין די ביכער האָט מען געפונען רשימות פון פאַרטיזאַנער-אַנפאַלן דאָס זיי האָבן צוגענומען אינווענטאַר — וואָס איז נישט ריכטיק געווען — פאַר די אַדמיניסטראַטאָרן האָבן די פאַרטיזאַנען-אַנפאַלן גענוצט אַ מקור פון הכנסה.

— ווילנע. פאַרטיזאַנען אָפטיילונגען האָבן זיך אַריינגעריסן אין שטאָט און אויפגעריסן די טראַנספאָרמאַטאָרן פון די שטאַטישע עלעקטרישטאַציע און 2 פילטערן — אונטערערדישע — פון די שטאַטישע וואַסער-לייטונג. — רודניקי. אַ פאַרטיזאַנען אָפטיילונג האָט געשטורעמט די תפיסה אין רודניקי, פאַרברענט 2 שאַפּעס, באַפרייט 27 אַרעסטירטע, געהרגעט 2 וועכטער, דעם תפיסה אויפזער און 2 וועכטער געפאַנגען. די פאַרטיזאַנער האָבן פאַרלאָרן 13 חברים.

— אולקיניקי. אַ שטאַרקע פאַרטיזאַנען אָפטיילונג האָט זיך פאַרפעסטיקט אויפן וועג ווילנע-גראַדע ביים דאָרף פארצובע, און געוואָרט אויף דייטשע מאַשינען, מיט מיט קאַנצענטרירט-פייער פון אַ מאַשינען-וואַרפער האָט מען פאַרהאַלטן אַ מאַשין וואָס האָט געפירט 29 אַפיצירן פון די דייטשע-זשאַנדאַמעריע. 10 אַפיצירן דערהרגעט, 5 געפאַנגען, 4 זענען אַנטלאָפן. איינער וועלכער האָט געפרוּווט אַנטלויפן דורך שפרינגען פון די מאַשין איז געבליבן היינגען און דערשטיקט געוואָרן.

א אנפאל אויף דער קאליקע ביי דער סטאציע אייוואצעוויץ ביי דער ליניע פינסק—באראנאוויטש—בריסק

פארטיזאן שלמה קיטאיעוויטש
א אסטראווער לאנדסמאן
געפינט זיך אין רוסלאנד.

נאך פילע באאבאכטונגען וועגן דער צייט און טעטיקייט פון דער באן האט אן אטריאד פון 18 פארטיזאנער באשלאסן, אין א געוויסן טאג אין יאנואר 1943, דורכצופירן די אפעראציע פון פארניכטן דעם וועג וואס האט געהאלפן די דייטשן פירן אמוניציע און שפיין אין דער אומגעגנט. פארן דערנענטערן זיך פון צוג, זענען געווארן אונטערגע-לייגט מינעס אין דריי ערטער. נאכן סיגנאל אויפצורייסן, איז דער צוג געפלויגן אין דער לופטן, כמעט אלע מיליטער לייט, פאליציי און ציוויל דייטשן זענען צושמעטערט געווארן. ווען אונדזער אטריאד האט זיך דערנענטערט צום ארט, און אונדזער קאמאנדיר סערגיי ארלאוו האט געפרוווט אריין אין איינעם פון די צעשטערטע וואגאנען, איז ער דערשאסן געווארן דורך איינעם פון די דייטשן. ער האט זיך געראנגלט 3 טעג מיטן טויט און געשטארבן.

אונדזער אטריאד — אויסער דעם געפאלענעם קאמאנדיר — איז ארויס גאנץ און נישט געליטן מער קיין פארלוסטן, נישט אין הרוגים און נישט אין פארווונדעטע. מיר האבן אלעס צוגענומען וואס ס'האט זיך נאר געלאזט: געווער פון עטלעכע און דרייסיק פערזאן, שפיין און אנדערע וויכטיקע ארטיקלען, און מיט א גרויסן נצחון — אויך מיט א ווייטיק אין הארץ צוליבן געפאלענעם קאמאנדיר — האבן מיר פארטיזאנער פארלאזט דעם פלאץ און צוריק אָוועק אין די וועלדער.

א פארטיזאנער עפיזאד

אין א געוויסן טאג האט זיך א גרופע פון פארטיזאנער אנגעטראפן מיט א גרופע באוואפנטע דייטשן. צווישן זיי האט זיך אנטוויקלט א קאמף און איין דייטש איז ארויס פון זיין פאזיציע און זיך געווארפן אויף דעם אנפירער פון די פארטיזאנער, א רוס. אין קאמף מיט די הענט האט דער דייטש באזיגט דעם רוס און אים געווארפן אויף דער ערד און אים געוואלט שטיקן, דאן איז אונטערגעלאפן דער פארטיזאן שלמה קיטאייעוויץ און געסטראשעט מיטן רעוואלוער דעם דייטש. דערזענדיק אים, האט דער דייטש אפגעלאזט דעם רוס און אויפגעהויבן די הענט אלס צייכן אז ער גיט זיך הינטער. מען האט דעם דייטש אפגעפירט אין הויפט־שטאב פון די פארטיזאנער און מיטן דערשיסן דעם דייטש האט מען מכבד געווען דעם אויבנדערמאנטן יידישן פארטיזאן מיין ברודער, שלמה קיטאייעוויץ, וועלכער געפינט זיך היינט אין רוסלאנד. דערציילט פון זיין ברודער אברהם קיטאייעוויטש אין ישראל.

דער העלד הירש חיים דעסעל הי"ד

נקמה גענומען!

אין יענע שווארצע טעג, ווען מיליאנען אונדזערע ברידער זענען געפירט געווארן צו דער שחיטה, האבן זיך דאך אויך געפונען אזעלכע, וואס האבן זייערע לעבנס אפגעגעבן פאר א טייערן פרייז. דערמארדעט פריער דייטשן, וויפל ס'האט זיך נאר געלאזט, און שפעטער אליין אומגעקומען מיט א העלדישן טויט. אזוי איז געשטארבן אונדזער לאנדסמאן הירש חיים דעסעל (יעקל טאנדייטער זון). געווען איז דאס אין יאר 1942 אין סלאנים. די געסטאפא רוצחים זענען געקומען אים ארעסטירן. ער אבער איז געווען אנטשלאסן צו פירן א קאמף. ער האט זיך אוועקגעשטעלט מיט א האק ביי דער טיר און ווען די מונדירטע רוצחים זענען איבערגעשטיגן זיין שוועל זענען זיי געבליבן אן קעפ. הערש חיים איז גלייך נאכדעם אליין אומגעקומען.

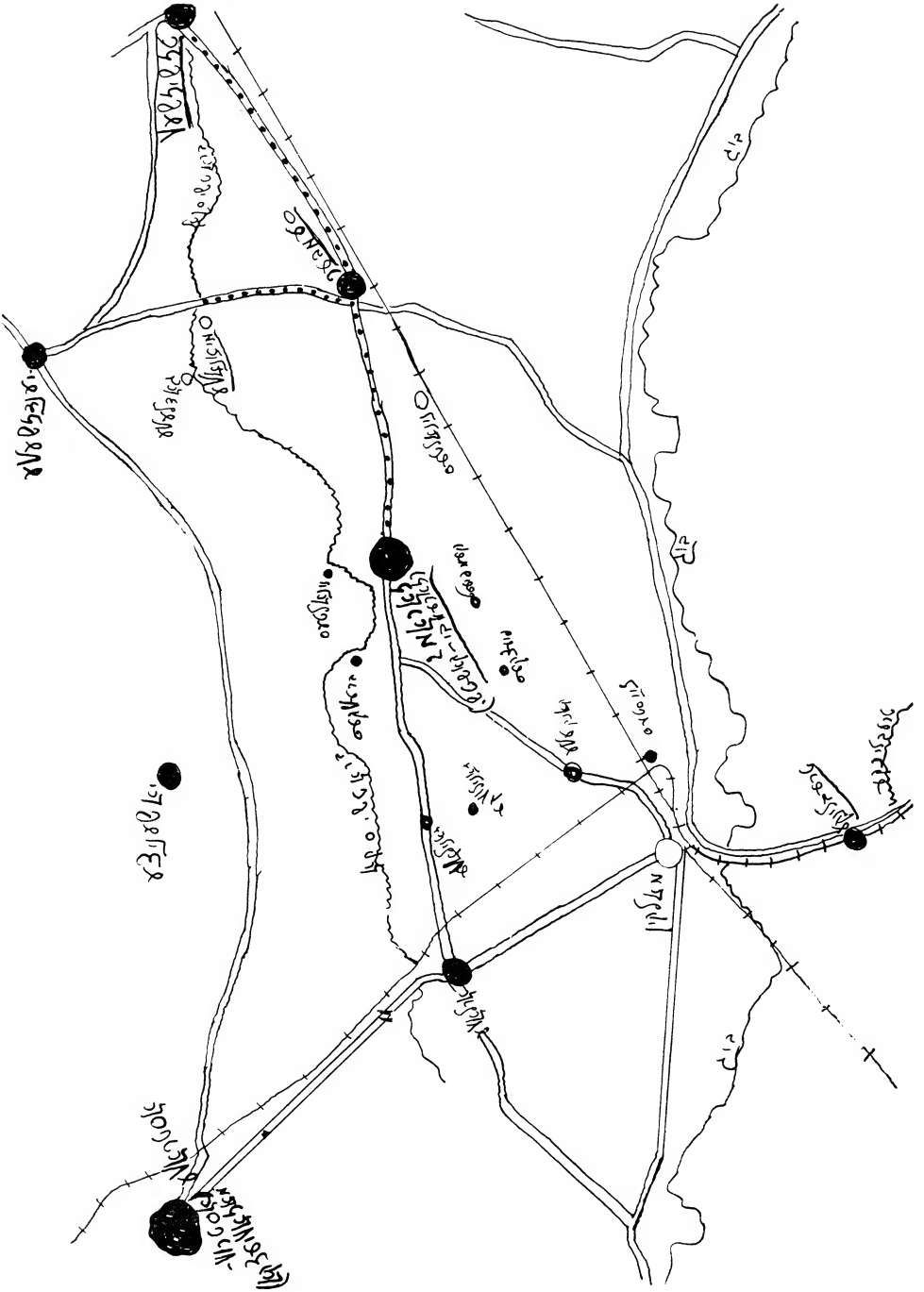

שמחה פאליאקעוויטש
תל-אביב

א טאג אין טרעבלינקע

דער צוג בלייבט שטיין און אַ מוראדיקע שפּאַנונג כאַפט אַלעמען אַרום. דער מאַמענט דויערט אַבער קורץ, מען הערט באַוועגונגען צווישן די וואַגאָנען און באַלד הייבט ווידער אַן צו גיין די באַן, אַבער שוין מיט אַ צווייטן גאַנג, לאַנגזאַם ווי צו דערפאַרן אויפן ריכטיקן אָרט. עס פאַרהאַקט זיך דער אַטעם און אין אַ קורצער וויילע אַרום בלייבט דער צוג שטיין. מערדערישע הענט רייסן אויף די פאַרהאַקטע טירן מיט ווילדע חיה'שע געשרייען צום אַראַפּגיין.

עס שווינדלט מיר פאַר די אויגן, אַבער איך פאַרמאָג נאָך קרעפטן צו האַלטן זיך אויף די פיס, איך רייס מיך אַרויס פון דער איינגעפרעסטער מענטשן־מאַסע אין וואַגאָן. אַ סך פון די פריער שטייענדיקע אין ענגשאַפט פאַלן איצט אום פאַרשטייפטע, דער גרעסטער טייל באַווייזט נאָך אַראַפּצוקריכן האַלב לעבעדיק. ביים אויסשטייגן באַמערק איך ווי דער צוג איז קירצער געוואָרן אויף מער ווי אַ העלפט. איך קען דאָס נישט פאַרשטיין. עס פאַרדריסט מיך וואָס איך בין נישט אין יענעם טייל צוג, וואָס איז נישט דערפאַרן קיין טרעבלינקע. איך קוק מיך אַרום און דערזע, נישט ווייט, אַ וואַקואַל־געביידע מיט דער אויפשריפט „טרעבלינקע“. עס הערט זיך דאָס שפילן פון אַן אַרקעסטער.

אין ערשטן אויגנבליק בין איך ווי צעמישט. וואָס שפּילט דער אָרקעסטער? וואָס עפעס אויף דער באַן־סטאַציע? איך האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז איך פאַר גלייך אַריין אין די טויט־קאַמערן. ביז דעם מאָמענט האָב איך מער ווי טויט אַרום זיך נישט געזען. און ווידער הייבן מיך אָן צו באַהערשן פּיינפולע געדאַנקען, אויסגעמישט מיט אומפאַרשטענד־לעכע האַפענונגס־געפילן. אפשר געפינען מיר זיך נישט אין פאַרניכטונגס־לאַגער, נאָר אין דעם אַרבעטס־לאַגער טרעבלינקע נומער 1? איך אָטעם איין פרישע לופט, וואָס מישט זיך אין מיר אויס מיט די פאַרעפּושוטע ריחות פון טויט־צוג. 4 אוקראַינער אין טונקל גרינע אנצוגן הייבן אָן קלאַפן נעבן מיין וואַגאָן מיט אַ גומע איבערן קאַפּ, דאָס קלייבן זיי אויס, ווער עס איז נאָך פעיק אַראַפּצוטראַגן די טויטע פון די וואַגאָנען אין די שוין צוגעגרייטע אָפּענע גריבער. איך בין צווישן די אויסגעקליבענע, פיל אַזעלכע קלייבט מען אויס, ווייל עס זענען פאַראַן אַ סך טויטע אין די וואַגאָנען.

די ס. ס. און אוקראַינער שלאָגן מכות־רצח מיט גומעס און שטעקנס. עס ווערן צעבלוטיקט פנימער און קעפ פון די האַלב משוגענע יידן. פון די גומעס און שטעקנס שפּריצט יידיש בלוט. ווילדע געשרייען פאַרהילכן: אויסשטעלן זיך אין רייען. עטלעכע טויזנט מענטשן שלעפן זיך מיט פעק, זעק, וואַליזעס, ראַנצן אויף די פלייצעס, צווישן זיי אַ טייל פרויען מיט קינדער אויף די הענט; אַלטע לייט, וועלכע האַלטן זיך קוים אויף די פיס און ווערן אונטערגעהאַלטן פון זייערע נאָענטע קרובים. אַ מוטער שרייט מיט וויינענדיקע קולות און טרייסלט איר קינד, וואָס איז שוין טויט. טרייסלט עס ווי זי וואַלט עס געוואַלט אויפֿוועקן פון אייביקן שלאָף. קראַנקע מיט בלאַסע פנימער באַמיען זיך צו מאַכן געזונט און רירעוודיק אונטער די שטרענגע באַפעלן פון די מערדער.

עלטערן היטן אָפּ זייערע קינדער, אַז זיי זאָלן זיך נישט פאַרלירן. פון אַנדערע ערטער הערט מען שרייען און וויינען קינדער, וואָס זוכן זייערע פאַרלוירענע עלטערן. מען הערט רופן נעמען פון אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרלוירן פון זייערע נאָענטסטע, עס שרייען פון פאַרצווייפלונג די, וועלכע האָבן אין די וואַגאָנען געלאָזן טויט זייערע נאָענטסטע קרובים. אין אַ דערבייאַקן וואַגאָן שטייט אַ יונג פאַרצווייפלט מיידל, וואָס וויל נישט אַרויסגיין פון וואַגאָן. דאָרט איז טויט געבליבן איר מוטער, מיט וועלכער זי וויל זיך נישט שידדן, מערדערשישע הענט טוען זיך שנעל מיט איר דערליידיקן און שלעפן זי אַרונטער. אַ געדראַנג פון טויזנטער יידן, אַלט און יונג, קראַנקע און געזונטע. צונויפגעדריקט אין רייען, באַוועגן זיך לאַנגזאַם אַלע אין ריכטונג צו דער „וואַקזאַל־געביידע, אונטער די אַרדענונגס־באַפעלן פון אוקראַינער און דייטשן. אַ טייל מערדער קוקן אויף די יידן מיט עפעס אַ פאַרדעכטיקן, צוריקגעהאַלטענעם חיות־דיקן בליק און באַפעלן מיט אַ צינישן געלעכטער שנעלער זיך פאַרטויק מאַכן צום רעגיסטרירן זיך... אויף דער צווייטער זייט וואַקזאַל...

ווען לענג אויס דער באַן־ליניע איז שוין געווען אָפּגערייניקט פון די אַלע, וואָס האָבן געדאַרפט אַריבערגיין דעם „וואַקזאַל“, זענען נאָר געבליבן די, וואָס זענען אויסגעקליבן געוואָרן צו באַגראַבן די טויטע פון די וואַגאָנען. מען סאַרטירט אונדז אין גרופן צו 10 מאָן. אומגעפער ביי אַ 20 אַזעלכע גרופן זענען מיר געווען. מען טרייבט אונדז ווידער אַריין אין די וואַגאָנען, און דער צוג רירט אויף אייניקע מינוטן, ביז ער בלייבט ווידער שטיין. נישט ווייט פון דעם אָרט, צווישן זאַמדיקן באַדן, אַרומגערינגלט מיט סאַסנע וועלדלעך, געפינען זיך אויסגעגראָבענע גריבער. די מערדער באַפעלן אַראַפּצוטראַגן די טויטע און אַריינשליידערן אין די גריבער, די אַרבעט מוז צוגיין שנעל לויט די באַפעלן

פון די מערדער. פון מיין גרופע שטייען אייניקע אין די וואָגאַנען און שלעפן אַרונטער די טויטע, און די וואָס שטייען אויף דער ערד, טראָגן זיי אַריבער צו די גריבער. שטייען די מערדער און קוקן זיך צו ווי צו אַ געוויינלעכער אַרבעט, ווי מיר שלעפן די טויטע און ווי מיר ברעכן זיך אין דרייען. מיר טראָגן און שלעפן געיאָגטע, נישט דעם אַטעם צו כאַפן, מיר זענען ווי לעבעדיקע מומיעס, וואָס באַוועגן זיך ווי היפּנאָטיזירטע, נאָכן ווילן פון די מערדער, געטריבן פון ווילדע געשרייען און אומרזחנותדיקע קלעפּ. ס. ס. לייט מיט אויסגעשטעלטע ביקסן שטייען אין די זייטן און אַבסערווירן, צי יעדער באַוועגט זיך לויט זייערע ווילדע באַפעלן.

פיל פון די באַגרעכער האָבן דערקענט אין די טויטע זייערע נאָענטע קרובים. ווען וועלכער פון די באַגרעכער האָט נאָך געקענט דערביי אַרויסווייזן געפילן פון צוזאַמענברוך, האָבן דאָס די מערדער גלייך דערשטיקט מיט דער הילף פון שטעקנס און גומעס. געווען פיל פאָלן פון דערשיסן ביים שלעפן די טויטע, בפרט די, וועלכע האָבן זיך פיזיש איינגעבראַכן. מיינע פאַרשטיינערטע גלידער ווערן אין מיר דערציטערט, ווען איך מוז מיינ אַלטן פריינט בוב שלעפן צום אָפּענעם גרוב. זיין ווילן איז דאָך געווען שטאַרבן נישט אַנקוקנדיק טרעבלינקע... איך בין אים מקנא, וואָס ער קען שוין נישט זעען און פילן דעם דאָזיקן שוידער. שנעל ווערט דער צוג אויסגעליידיקט און פאַרט אָפּ מיט די ליידיקע וואָגאַנען אין דער זעלבער ריכטונג פון וואָנען ער איז געקומען. איינצלע פון די מערדער פאַרן מיט, און מיר בלייבן נאָך פאַרזאַמלט. עס זעט אויס, אַז מיר זענען נאָך נישט פאַרטיק מיט דער אַרבעט.

די מערדער באַפעלן: מיר זאָלן זיך אויסזעצן. ווער עס וועט זיך רירן פון אַרט, וועט אַריינגעשלידערט ווערן אין דעם אָפּענעם קבר. מיר בלייבן זיצן, יעדע גרופע באַזונדער. אַלע זענען פאַרשטומט. קיינער רעדט נישט. מען קוקט אַפילו נישט איינער אויפן צווייטן. קיינער קען נישט רעדן. די טויט־אַטמאָספּער האָט אונדז באַהערשט. אַלץ איז אָפּגענומען, אָפּגעטויט, יעדע אייגנשאַפט פון פילן און טראַכטן, מיר זענען איצט שאַטנס פון מענטשן, וואָס זייער לעבן איז שוין אַוועקגענומען.

זיצן מיר אַזוי אומבאַוועגלעך, אַרומגערינגלט מיט וואַלד און אָפּענע מאַסן־קברים. עס האָט אונדז שוין אויפגעהערט צו קימערן דאָס שוידערלעכע, עס שרעקט שוין נישט מער דער טויט. עס איז פאַרלוירן געאַנגען דער ווילן צום לעבן, ווייל מען האָט אויפגעהערט צו טראַכטן. מען פילט נישט די וואַרעמקייט פון דער זון און נישט קיין ציטער פון דעם גרויל. מען האָט אויפגעהערט צו זיין מענטשן.

אַזוי גייט פאַרביי אַ שעה־צוויי, וואָס ציט זיך ווי אַן אייביקייט, די זון איז שוין גענוג הויך אויפגעאַנגען אויפן הימל, וואַרעמט און באַלייכט די מערדער און זייער אַרבעט.

עס דערהערט זיך דאָס קלאָפן פון באַן־רעדער, עס דערנענטערט זיך צו אונדז די אַנדערע העלפט פון צוג, וואָס איז געבליבן ערגעץ צווישן אַ וואַלד. די מערדער באַפעלן: אויפשטעלן זיך! און ווידער די זעלבע ווילדע יאָגעניש אַראָפּצושלעפן די מתים פון די וואָגאַנען. דאָסמאָל איז דאָ ווייניקער טויטע, אָבער דער גרעסטער טייל זענען פרויען און קינדער.

אין איין וואָגאַן שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ טויטער פרוי, וועלכע ליגט צוזאַמענגעדריקט מיט אַ קינד, וואָס איז געבליבן אין אירע פאַרשטייפטע הענט. זיכער האָט די מוטער איר טויט קינד נישט אַרויסגעלאָזט פון די הענט, עס צוגעדריקט צו זיך מיט מוטערלעכער ליבע און פאַרצווייפלונג, פילנדיק, אַז אויך זי שטאַרבט צוזאַמען

מיט איר קינד. דאָס מויל פון דער מוטער איז אזוי געבליבן פאַרקרימט ביי דער לעצטער קללה, וואָס זי האָט געגעבן דער וועלט פון די מערדער.

אין די וואָגאַנען געפינט מען ליגן אויסגעטונקען אין כלאַריק-קאַלך שפּילצייג פון קינדער, ווייסע ברויטן, איינגעפאַקט גערויכערט פלייש, ציגאַרן-שאַכטלען, ברילן, דער איינציקער אַנדענק פון די וואָס האָבן מיטגעמאַכט דעם לעצטן וועג אין די טויט-צוגן.

ווען די מערדער האָבן פּעסטגעשטעלט, אַז מיר זענען שוין פאַרטיק מיט דער אַרבעט, ווערן די גרופן פונאַנדערגעטיילט. דער גרעסטער טייל בלייבט אַבער אויף די זעלבע ערטער און איך האָב זיי שוין מער נישט געזען. איך געפין זיך צווישן די גרופן, וואָס ווערן געטריבן לענגאָוויס דער באַן-ליניע, וואָס זענען ביי די זייטן באַוואַקסן מיט ביימער, אין דער ריכטונג צום פאַרניכטונגס-לאַגער.

מיט לאַנגזאַמע טריט, קוים וואָס מען שלעפט די פיס, דערנענטערן מיר זיך צום אַרט פון די צום טויט-פאַרמשפטע. צו דער „וואַקזאַל“-געביידע. איצט הערט מען שוין נישט דאָס שפּילן פון אַרקעסטער. נישטאָ וועמען איצט צו נאָרן. די פאַר צענדליק קרבנות, וואָס ווערן איצט געטריבן, פאַר זיי דאַרף מען שוין נישט קיין אַרקעסטער, מיר זענען שוין פאַרטייבט און מאַכטלאָז.

צווישן מיין גרופע געפינען זיך טשעכישע יידן, וואָס ווייסן נאָך אַלץ נישט, וואָס פאַראַ גורל עס דערוואַרט זיי. איינער מיטן צווייטן טאָר זיך נישט צוזאַמענערעדן, ווער עס היט נישט אָפּ די פאַראַרדענונג, ווערט זיין קאַפּ געשפּאַלטן מיט דער הילצערנער קאַלבע פון ביקס.

מיר גייען אַריבער די וואַקזאַל-געביידע, עס מאַכט אַן איינדרוק פון אַ ריכטיקן וואַקזאַל. אַ פּענסטערל פון אַ קאַסע, שילדלעך מיט אויפשריפטן פון פאַרשידענע שטעט, פאַרמאַכטע טירן מיט פאַרשידענע אויפשריפטן. אַ באַאַמטער פון דער דאָזיקער געביידע, אין אַ גראַנאַט אַנצוג, קוקט זיך צו ווי מיר ווערן געטריבן פון די מערדער דורך דער דאָזיקער געביידע, וואָס פּוסטעוועט איצט. מיר גייען אַדורך אַן אויסגעטרעטענעם פלאַץ און עס איז לייכט צו דערקענען, ווי הונדערטער טויזנטער פיס זענען דאָ פאַרביי. עפעס שרעקלעך באַאומרויקנדיק האָט אויסגעזען דער פלאַץ, וואָס איז געווען הויך אַרומגע-צוימט מיט שטעכעדיקער דראַט. מען זעט נאָך דאָ אַרומוואַלגערנדיקע זאַכן, ווי אַלטע מלבושים, צעריסענע וואַליזעס, כלים. די טשעכישע יידן קוקן זיך באַאומרויקט אַרום, אַ מוראדיק געפיל כאַפט אַלעמען אַרום, מיר בלייבן אַ וויילע שטיין און באַלד פירט מען אונז ווייטער, צווישן אַ גאַנץ הויכער וואַנט פון דראַטן, באַדעקט מיט צווייגן און קאַצן. מיר גייען פאַרביי אַ לאַנגן און ברייטן גרוב, אַנגעוואַרפן מיט שטעכעדיקער דראַט. און באַלד דערזעט מען הילצערנע טורעמס, פון וועלכע עס קוקן אַראָפּ מערדער ביי אַנגעשטעלטע גרויסע מאַשין-ביקסן פון אַלע זייטן. עס נעמט אַרום אַ שרעקלעך געפיל. נישטאָ שוין קיין וועג אויף צוריק.

מיר ווערן ווייטער געטריבן אויף אַ פרישן גרויסן פלאַץ, וואָס איז געוואַלדיק אַרומגעצוימט, אייניקע מאַל גאַנץ הויך מיט אַ נעץ פון געדיכטן דראַט. אויפן מיטן פלאַץ שטייט אַ גרויסע געביידע, ביי די זייטן שטייען באַראַקן, מען זעט לאַסט-אויטאָס, פון דערווייטנס זעט מען אַ סך ציווילע מענטשן און מיליטעריש-באַוואַפנטע מערדער, אין שוואַרצע און גרינע אַנצוגן. עס דרייען זיך אַרום מערדער מיט האַנט-גראַנאַטן, אויטאָמאַטן, רעוואַלוערן אין די הענט. מען זעט נאָך רעשטלעך פון דעם פריער גרויזאַמען צוג פון דער פיל טויזנט-קעפיקער מאַסע. זיי זענען נאָקעט און ווערן געטריבן „זיך באַדן“, אין דער ריכטונג צום גרויסן באַראַק, וואָס שטייט אין מיטן פון ריון-פלאַץ. עס

הערן זיך מוראדיק ווילדע געשרייען פון די מערדער, געשרייען פון פאַרצווייפלטע יידן, וועלכע האָבן דערנען דעם טויט, די געשרייען ווערן אויסגעמישט מיט בילן פון צעווילדעוועטע הינט, דאָס אַלץ זאָגט אַן דעם סוף פון לעבן.

די פריש־געקומענע טשעכישע יידן קוקן אומרויך אויף אַלע זייטן, זיי קענען נישט פאַרשטיין, וווּ זיי געפינען זיך, אין זייערע צעשראַקענע אויגן און בלייכע פנימער דערקענט מען, ווי עס פייניקן זיי ווילדע געדאַנקען. וווּ זענען זייערע קרובים, וואָס זענען דאָ פריער אויסגעשטיגן? וווּ איז די אַרבעט אין דעם לאַגער, וואָס זיי האָבן זיך פאַרגעשטעלט? וווּ־אַהין גייען די נאַקעטע מענטשן? וואָס באַדייטן די ווילדע געשרייען? אַ מוראדיקע שרעק און הילפסלאָזיקייט באַהערשט אַלע. פאַר מיר איז אַלץ קלאָר. איך וואַרט אָפּ דעם טויט, וואָס איז אומפאַרמיידלעך אין דעם דאָזיקן גיהנום.

מיר שטייען אַזוי אַ קורצע צייט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. מען האָט מורא צו קוקן אין די אויגן פון די טריאומפירנדיקע מערדער, מען קוקט אויף דער ערד, וואָס וועט אונדז באַלד אין איר אייביקייט פאַרשלינגען. אַזוי שטייען מיר אַרומגערינגלט מיט מערדער, וואָס וואַרטן־אָפּ דעם באַפעל, וואָס צו מאַכן מיט אונדז.

עס באַווייזט זיך אַן ס. ס.־אָפיציר מיט אַ טויטן קאַפּ אויף דער ברוסט, מיט אַ פיסטאַלעט אין דער האַנט, באַגלייט פון אַ אוקראינער, וועלכע האָבן אונדז געטריבן, און מען הייבט אַן ווידער פונאַנדערטיילן די גרופן. איך מיט נאָך אייניקע יידן ווערן צוגעפירט צווישן גרויסע באַראַקן, וועלכע זענען אָנגעפילט מיט מלבושים און שוכוואַרג. אין אַ ווינקל פון אַזאַ באַראַק זיצן אייניקע יידן און ציען רינגלעך אויף שטריקלעך. מיר בלייבן זיצן אַזוי ווי זיי, די פיס אונטער זיך, ביי פולע קעסטלעך מיט רינגלעך און ציען עס אויף שטריקלעך, ביז זיי ווערן פול צום פאַרבינדן.

שטייען פאַר אונדז אַזוי קעסטלעך אָנגעפילט מיט פאַרטסיגאַרן, קינדער־רינגעלעך, קידוש־רינגעלעך. אין יעדן רינגל, וואָס איך נעם אין דער האַנט, דערקען איך דעם רינג, וואָס איך האָב מיין פרוי אָנגעטון. אין יעדן רינגל זע איך די האַנט פון מיין פרוי, וואָס האָט דאָס רינגל געטראָגן. איך זע זי אינגאַנצן. פון יעדן רינגל שטייט פאַר מיר מיין מוטער, מיין שוועסטער, וועלכע האָבן אויך אַזעלכע רינגען געטראָגן. זיי געפינען זיך שוין אין טרעבלינקע 3 וואָכן, און באַלד גיי איך צו זיי. אַ ים פון פינגערלעך, וועלכע זענען נאָך מיט קורצע טעג און שעה געווען אויף לעבעדיקע הענט, וואָס האָבן אין די פינגערלעך געזען אַ „סימבאָל“ פון ליבע און איבערגעגעבנקייט. אַזוי זיצן מיר ווי פאַרגליווערטע און מאַכן די פאַרשאַלטענע אַרבעט. אַזוי באַוועגן מיר זיך ווי היפּנאָ־טיזירטע, לויטן ווילן פון די וואַכעדיקע נעבן אונדז מערדער.

אין מויל איז אַזוי טרוקן מיט שטויב. עס וואַלט זיך אַזוי געוואַלט אַ שלוק טון אַ ביסל וואַסער צו דערהאַלטן נאָך די קרעפטן, וואָס גייען לאַנגזאַם אויס.

אַ יינגל פון אַנטקעגנאיבער אונדז, וואָס טוט אויך די זעלבע אַרבעט, בעט ביי אַ מערדער אַ ביסל וואַסער. דער אוקראינער ווייזט אים אויף אַן עמער וואַסער, וואָס שטייט נישט ווייט פון אונדז ביי אַ לייטער. דאָס געפייניקטע יידישע יינגל, וואָס זעט אויס אַזוי שרעקלעך פאַרמאָטערט מיט פאַרטריקנטע ליפּן, הייבט זיך אויף און גייט צום עמער, דער אוקראינער גייט אים נאָך. דאָס יינגל בייגט זיך איין איבער דעם עמער, מיט אַן אָפּן מויל, ווי ער וואַלט געוואַלט דעם גאַנצן עמער וואַסער איינשלינגען. בעת דאָס יינגל בייגט זיך אַזוי, גיט אים דער אוקראינער אַ קאַפּ אין פנים מיטן זעלנערישן שטיוול און טרעפט אים גלייך אין די אויגן אַריין. דאָס אימגליקלעכע יינגל כאַפט זיך פאַרן אויסגעהאַקטן אויג. אַ שטראָם בלוט גיסט זיך אין זיין אָפּן מויל — אַנשטאַט דעם וואַסער צום טרינקען.

רער אוקראינער לאַכט סאַדיסטיש און פרעגט זיך אויף פויליש: „וועסט נאך וועלן טרינקען? — מאַרש צו דער אַרבעט!“ דאָס יינגל קאָרטשעט זיך איין פון ווייטיק און ווערט אַוועקגעשלעפט פון מערדער.

און מיר ציען נאך אַלץ אַרויף אויף די שטריקלעך די רינגלעך. אונדזערע הענט ציטערן צווענדדיק די דאָזיקע סצענע. איך פיל שוין נישט, אַז אין מויל איז מיר אַזוי שלעכט, אַזוי טרוקן די צונג, באַקלעפט מיט זאַמד. איך דאַרף שוין נישט קיין טראָפּן וואַסער אין מויל.

אויפן טויט־פלאַץ איז איצט שטיל. די געשרייען פון די וואָס מען האָט געפירט זיך „באַדן“, האָבן אויפגעהערט. די קולות זענען פאַרשלונגען געוואָרן אין די טויט־קאַמערן. בלוז צו אונדזער פיין נעמט נישט קיין סוף. מען זעט פיל מערדער זיך אַרומדרייען אין אַ שיכורן צושטאַנד. פון דערווייטנס רוישן אומאויפהערלעך מאַטאַרן, פון לאַגער־פלאַץ פאַרן אַרויס און אַריין לאַסט־אויטאָס. דער גיהנום האָט געביטן זיין אויסזען. אַ פריש אָנגעקומענער וואָלט דורכאויס נישט פאַרשטאַנען, אַז ער געפינט זיך איצט אין אַזאַ שרעקלעכן פאַרניכטונגס־לאַגער.

ווי לאַנג וועלן אונדז די מערדער נאך אַזוי מאַטערן? פאַרוואָס קען איך נישט שטאַרבן אַזוי ווי מיין אַלטער פריינט אין וואַגאַן? פאַרוואָס ווילן די מערדער אונדז דערשיסן? זיי קוועטשן פון אונדז נאך אַרויס דאָס ביסעלע כוח, וואָס נוצט זיי נאך צום אויפציען די רינגלעך. עס ברעכן די גלידער. איך פיל נישט מיינע אָפגעשטאַרבענע פיס, וואָס ליגן איינגעבראַכן אונטער מיר. ווי לאַנג זיצן מיר שוין דאָ? טעג? יאָרן? אַן אייביקייט פון אומענדלעכער פיין.

די זון איז אַרונטער אונטער די באַראַקן־ווענט. אין שאַטן לייכט דער גאָלדענער באַרג פון די אויפגעצויגענע רינגלעך, וואָס ווערן געפאַקט אין זעקלעך. פלוצעם דערהערט זיך פיפּן. שכורע מערדער מיט ווילדע קולות רופן: — אויפשטעלן זיך!

אַ דערציטערטער רייס איך מיך אויף פון דעם אַרט און פאַל צוריק אַנידער, די פיס זענען מיר איינגעבראַכן. איך קען שוין מער נישט שטיין. עס פרווון מיך אונטערהאַלטן די, וואָס האָבן מיט מיר געאַרבעט. אין דעם מאַמענט לויפט צו אַן אוקראינער און הייבט אַן מיט אַ גומע אונדז צו שלאָגן איבער די קעפּ. עס רינט בלוט פון די פנימער און קעפּ. אים צו הילף קומען נאך אַנדערע מערדער און שלאָגן אונדז איבערן גאַנצן לייב. זייערע גומעס ווערן אויסגעטונקען אין אונדזער בלוט. איצט קען איך שוין שטיין אויף די פיס. האַלב משוגענע ווייסן מיר נישט, וואָס מיר זאָלן טון, וואָס די מערדער פאַרלאַנגען פון אונדז, אַנקונדיק די ווילדקייט פון די מערדער אין שכורן צושטאַנד, דאָס חיה'שע ברומען מיט קריצנדיקע ציין און ווילדע אויגן, וואָס זענען אַזוי בלוט־דורשטיק. די צעטראָגנדיקע און די שרעק, וואָס איז אויסגעגאַסן ביי יעדן געפייניקטן ייד אויפן צעבלוטטיקטן פנים, זאָגט אָן, אַז אונדזער גורל איז געצייכנט. ווער ווייסט, וואָס פאַראַ טויט די ווילדע מערדער האָבן פאַר אונדז אויסגעקליבן צו שטילן זייער איצטיקע ווילדקייט.

עס קומען אַן ס. ס. מענער און הייסן טרייבן אַלעמען צום אַרויסגאַנג דורך אַ טויער פון דראַט, נעבן דער באַן־ליניע, וווּ עס שטייט אַ ליידיקער קורצער צוג און וווּ לאַסט־אויטאָס פירן צו מלבושים געפאַקט אין ראלן.

וואָס זאָל דאָס באַדייטן? נישט טויטן פירט מען אונדז? די מערדער שפילן זיך נאך מיט אונדזער גורל? מען וועט ווידער אַרבעטן, ווען די כוחות גייען שוין אויס.

פון דערווייטנס הינטער אונדז טרייבט מען נאָך אַנדערע יידן אויפן זעלבן אָרט. פון דער הינטערשטער פּאַרטיע דערטראָגן זיך משונהדיקע לידער, וואָס גרילצן אין מיינע אויערן. דאָס געזאַנג, ווי געשרייען פון משוגעים, ווערט אויסגעמישט מיט אַ חוזקדיק לאַכן פון די צעיושעטע מערדער, וואָס קייבן און וויילן זיך פון זייערע קרבנות. אונדזער גרופע פאַרנעמט אַן אָרט נישט ווייט פון צוג. מיר בלייבן שטיין וואַרטנדיק, ביז עס וועלן אַנקומען די טרייבנדיקע פון הינטער אונדז. עס דערנענטערט זיך דאָס געזאַנג פון די גרופעס יידן, וואָס ווערן געטריבן אין מיליטערישן מאַרש. זיי מאַרשירן פאַרביי אונדז, אַרומגערינגלטע מיט פיל באַוואָפנטע מערדער.

עס גייען לעבעדיקע מתים און שלעפן צום טאַקט זייערע פיס, וואָס זענען ווי שטאַלצן, וואַרפן מיט די הענט, וואָס הענגען ביי זיי נאָך ווי די בייטשן. שרייען פון די מיילער אַ משונהדיק ליד, וואָס ווערט דיריגירט פון די וואַנדאלן. אַ שדים-מאַרש מיט אַ דיבוק-געשריי פון די הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס די טרעבלינקער קאלך-אוינונס האָבן דאָן שוין געהאַט איינגעשלונגען.

די לעצטע גרופע, וואָס ווערט געטריבן, באַשטייט פון 12—15 יידן. עס שלעפט זיך נאָך אַ יונגערמאַן, וועלכער ווערט שטאַרק געשלאָגן. דער דאָזיקער ייד קאַרטשעט זיך אונטער די גומי-שטעקנס. וואָס פאַלן אויף אים און שרייט און רופט עפעס מיט אַן איבערנאַטירלעכן כוח. די דאָזיקע גרופע ווערט גלייך אינאָלירט פון אַלע. מיט שרעק קוקן מיר צו זיי און קענען נישט פאַרשטיין, וואָס עס קומט פאַר. צו די געשרייען פון דעם איינעם פאַרייניקן זיך נאָך מער פון דער גרופע. מען דערהערט אויסרופן יידן... יידן... אַ טויט. שנעל קומען נאָך אַנדערע מערדער, וועלכע רינגלען אַרום די דאָזיקע גרופע און שלעפן זיי אַוועק טיפער אין פעלד. פונדערווייטנס, אין דער לופט, צעטראָגן זיך די זעלבע געשרייען פון די געשלאָגענע. די מערדער האַנדלען געוואָלדיק שנעל און פאַרשלעפן די קרבנות. די צעיושעטע מערדער הייבן אַן אויך אונדז שלאָגן און טרייבן אין דער זעלבער ריכטונג. מען באַפוילט אונדז שנעל זיך אויסטון, אַלע רייסן פון זיך אַראָפּ די קליידער, מיר בלייבן נאָקעט. דאָס אַלץ קומט פאַר מיט אַ בליץ-שנעלקייט, לויט די באַפוילן פון די מערדער.

מיט ווילדע געשרייען באַפוילן די מערדער זיך אויסשטעלן אויף די קני מיט די הענט הויך אויסגעצויגן. די פריער פאַרשלעפטע גרופע ווערט געשלאָגן מכות-רצת. דער יונגערמאַן, וואָס האָט פריער געשרייען, ליגט שוין אַן אַ זייט אויפן זאַמדיקן באַדן אַ טויטער. די גאַנצע גרופע ווערט מוראדיק געקאַטעוועט. עס קומט אַ מערדער מיט אַ הונט. וועלכער רייסט און בייסט שטיקער פון די, וואָס ווערן אַזוי שרעקלעך געשלאָגן און געשטאַכן מיט באַגנעטן. איך פאַרמאַך די אויגן. זאָל איך בעסער נישט זען, וואָס עס טוט זיך. פאַרוואָס אַזוי פיל מאַטערניש פאַרן טויט? דער טויט אַליין איז דאָך נישט אַזוי שרעקלעך ווי דער גרויל און פיין פאַר אים. פאַרוואָס קלאַפט נאָך מיין האַרץ? פאַרוואָס לעב איך נאָך?

אַבער אין דעם שרעקלעכן גיהנום טרעבלינקע קומט נישט אַן דער טויט אַזוי לייכט. די מערדער האָבן ליב די סאָדיסטיש-בלוטיקע שפיל מיט זייערע קרבנות און מיר מוזן פאַרגליווערטע אַזוי קניען.

ווען פון דער גאַנצער גרופע יידן איז שוין געווען אַ שטיק בלוטיקע-מאַסע. הייבט אַן אַן אויטאָמאַט שיסן איבער אונדזערע קעפּ. איצט מעג איך שוין מיינע אויגן אויפמאַכן. די מענטשן-פרעסער קריגן מיטלייד אויף אונדז און שוין וועט אַ קויל אַן ענדע מאַכן צו אונדזערע ליידן.

גאט מיינער! קיינער פאלט דאך נישט טויט פון אונדז! אויטאמאטן שיסן און מיר אלע קניען ווייטער מיט די אויסגעצויגענע הענט! וואס קומט דא פאר? דאס שפילן זיך די מענטשן-פרעסער אזוי מיט אונדז. אזוי לייכט קומט נישט אן דער טויט אין טרעבלינקע פון די וואס זענען נישט באלד געטויט געווארן אין די גאז-קאמערן.

טויט-פארגליווערט, דערפיל איך שטארקע קלעפ אויף מיין נאקעטן קערפער. ווי לאנג עס האט געדויערט, ווי די גומי-שטעקנס האבן איבערגעריסן מיין פארגליווערונג, געדענק איך נישט. איך האב דערזען ארום זיך שטייענדיקע שוין אויף די פיס נאקעטע יידן. די מערדערלעכע קלעפ האבן מיר צוריק אויף די פיס געשטעלט. מיט ווילדע באפעלן ווערן מיר געיאגט צוריק צום צוג.

איך לויף נאקעט נישט וויסנדיק, וואס מיט מיר טוט זיך, ווי געטראגן פון א שטורעם-ווינט. ביים צוג שטייען יידן און פילן אן די וואגאנען מיט די גרויסע פעק מלבושים. מיר ווערן צוגעטריבן צו א וואגאן. איך מיט נאך אנדערע זעקס יידן קריכן ארויף אויף א וואגאן און פארפאקן די מלבושים, וואס מען דערלאנגט אונדז פון אונטן. דער וואגאן ווערט לאנגזאם פארפולט. די מערדער ווילדעווען און יאגן-צו די ארבעט.

איך דערפיל א שטארקע שרעק פון אזא טויט, וואס איך האב מיט מינוטן צוריק געזען. עפעס הייבט מיר אן שווינדלען פאר די אויגן. איך וויל אנטלויפן! עס פאלט מיר איין א געדאנק: אפשר זיך באהאלטן אט דא, אין דעם לאך צווישן די קליידער, ווער וועט דען זעען? די מערדער זענען שיכור און זעען מיר נישט. די יידן, וואס זענען מיט מיר, וועל איך לאזן צוערשט אראפגיין, איך וועל בלייבן דער לעצטער און זיך באהאלטן אין דעם לאך, וואס איך גרייט פאר מיר צו, איינפאקנדיק די ראלן. מען מוז אנטלויפן פון דעם שרעקלעכן גיהנום!

דער געדאנק צעטרייסלט מיינע אפגעטויטע נערוון. יעדע סעקונדע, וואס פארציט זיך, — זענען שעהן. דאס פענצטערל פון וואגאן פארשטעל איך, אז עס זאל נאך מער טונקל ווערן, דער געדאנק און ווילן צו אנטלויפן איז ביי מיר א ספאנטאנער אויסברוך, וואס האט מיר אינגאנצן צעטרייסלט. נישט פון קעלט טרייסלט זיך איצט מיין נאקעטער קערפער אין דעם פארנאכט אין דעם וואגאן, דאס ארבעט מיין אונטערבאוויסטיין, דאס האבן זיך צעשאקלט די פריער אפגעטויטע נערוון. עס טרייסלט זיך מיינע הענט און פיס, עס ווארפט זיך אין משוגעת-קאנוולסיעס מיין גאנצער קערפער.

עס דערהערן זיך פייפן און באפעלן אראפצוגיין פון די וואגאנען, זיך אויסשטעלן אין גרופן. ווילדע געשרייען פון די מערדער און ווידער שלעגעריי. איך זע ווי די האלב-טויטע יידן, וואס האבן מיט מיר געארבעט אין וואגאן, הייבן אן אראפקריכן. קיינער פון די אראפקריכנדיקע קוקט זיך נישט אום, וואס הינטער אים טוט זיך. זיי לאזן זיך אראפ ווי אין אן אומענדלעכן טיפן אפגרונוט, וואס דארף זיי גלייך פארשלונגען.

און איך ליג שוין פארשטעקט אן איינגעקארטשעטער אין מיין מלבושים-לאך. איך פארמאך די אויגן, כאטש ארום מיר איז א פינצטערניש. מיין הארץ קלאפט אזוי שנעל ווי די מערדערישע אויטאמאטן.

עס דערהערן זיך טריט. איך האלט-אויף מיין אטעם. עמיצער פארהאקט די טיר פון וואגאן.

א קאלטער שוויס האט באדעקט מיין נאקעטן קערפער, דערפילנדיק אז מען דערווייטערט זיך פון דעם ארט. הייסט עס, אז די טיר איז שוין אינגאנצן צוגערוקט און איך בין שוין פארשטעלט פון די מערדערישע אויגן.

פלוצער דערפיל איך ווי דער צוג הייבט אן רירן! איז עס ווירקלעך אזוי, אדער

דאָכט זיך מיר דאָס בלוין? יא! דער צוג גייט! איך קריך האַסטיק אַרויס פון לאַך, באַפריי מיך פון די פעקלעך, וואָס האָבן מיך פאַרשטעלט, דעק אָפּ דאָס פאַרשטעלטע פענצטערל. עס רייסט זיך אַריין אַ העלע לבנה־ליכט. איך דערפיל ווי דער צוג צעלויפט זיך מיט אַ שנעלקייט. מיינע געדאַנקען הייבן אָן זיך שנעל קאַנצענטרירן, וווּ און ווי אַזוי צו שפּרינגען. איך שטעק אַרויס דעם קאָפּ פון דעם פענצטערל און קוק מיך אַרום — איצט זעט מען נישט די מערדער אויף די וואַגאַנען־טרעפּלעך גרייט צום שיסן. עס כאַפט מיך אַרום די נאַכט־ליכטיקייט, עס שווינדלען מיר פאַר די אויגן די טעלעפּאָנישע סלופּעס און בוימער, וואָס פאַרשווינדן פאַרביי דעם דורכלויפּנדיקן צוג. מיינע אַלע חושים זענען קאַנצענטרירט אַט צו דעם פענצטערל, דורך וועלכן איך מוז אַרויסשפּרונגען. אַזוי לויפט דעם צוג מיט מיין אַרויסגעשטעקטן קאָפּ, וואָס גארט איצט זיך צו באַפרייען, ווי אַ ווילדע חיה פון אַ שטייג.

רוישן די לויפּנדיקע רעדער אַזוי שטאַרק אין מיינע אויערן? אַדער שרייען די מתים אַזוי אַרויס פון די קליידער? יענע מתים פון דעם ריזיקן מאַסן־קבר אין וואַלד. נישט קיין קליידער ליגן דאָ, עס ליגן צונויפגעפרעסט די טויטע, וואָס זענען נאָך נעכטן אין די קליידער געווען. און פון אַט די קליידער האָבן זיי זיך ערשט צעשריגן, עס טרייען אַרויס. קינדער פון די קליידעלעך, עס שרייען די אַלטע לייט פון זייערע וואַרעמע ווינטער מאַנטלען, עס שרייען מוטערס פון זייערע פרימאַרגן־ראָקן.

עס האָבן זיך ערשט צעשריען די מאַסן־קברים פון טרעבלינקע.

עס שרייט דער באַרג מתים, נאַקעטע פיס אויך די בערג מתים און רייסן זיך צום פענצטערל וואָס יידן, געפירטע קיין טרעבלינקע, האָבן די אייערנע גראַטעס מיט די הענט אַוועקגעריסן. דער צוג פאַרט פאַרביי דער באַן־סטאַציע פון שטעטל קאסאָרלאַצקי. איך ציטער פון אויפּרעגונג, איין בינטל נערוון בין איך איצט. אַלץ אין מיר איז קאַנצענטרירט צו איין פאַרלאַנג: וואַרפן זיך פון לויפּנדיקן צוג. אָן איבערמענטשלעך סטיכישע קראַפט הייבט־אויף מיינע פיס פון פענצטערל. איך שטעק אַרויס איין פוס, דעם צווייטן, רוק אַרויס דעם קאָפּ. מיין קערפּער ווערט איינגעבראַכן אין צווייען, מיינע הענט קלאַמען זיך אָן די ראַמען פון פענצטערל. אַזוי טראַגט מיך אַ ווילעל דער צוג, שניידנדיק די לופט, איך פאַרקריץ די ציין פון ווילדקייט און שרעק און וואַרף זיך ווי אין אַ טיפּן אָפּגרונט פון לויפּנדיקן צוג...

ווען איך בין צום באַווסטזיין געקומען, האָב איך דערפילט אַ שטאַרקע קעלט, וואָס האָט מיך געשוידערט. איך הייב מיך אָן אַרומקוקן — וווּ געפין איך זיך איצט? ווי לאַנג ליג איך שוין דאָ? כּווייל זיך דערמאַנען ווי אַזוי קום איך אַהער? איך דערפיל נאָע גראַז אונטער מיר. איך לייג מיך מיטן פנים צו דער נאַסקייט. מיינע פאַרטריקנטע ליפּן און די אויסגעטריקטע צונג ווייזן זיך אין דער פייכטקייט און לעשן מיין פאַרברענט מויל, וואָס זויגט די נאָע גראַזן. איך שלינג די פייכטקייט, ווי איך וואָלט דעם טייערסטן וויין געטרונקען, איך דערפיל אַ דערמונטערונג, די קעלט און דאָס נאָע גראַז האָבן מיך אויפגעלעבט. איך הייב זיך אָן אָפגעבן אַ דיך־והשבוּן וואָס מיט מיר טוט זיך. איך גלויב מיר אַליין נישט, אַז דאָס איז אַ ווירקלעכקייט.

אָבער איך בין דאָך נאַקעט! איך זע הימל און ערד און איך — בין אַ נאַקעטער.

די לבנה שווימט איבערן הימל און מיינע אויגן לויפן נאָך און שלעפן מיך מיט אין אומענדלעכע וועלטן.

א פארביילויפנדיקער צוג מאכט מיר נאך מער וואכעדיק. איך קוק מיר נאך מער ארום, ווי איך געפין זיך און איך הייב אן צו פארשטיין, און איך האב מיר פאלנדיק אראפגעקייקלט אין א טיפן ראוו וואס געפינט זיך ביי דער באן-ליניע, וועלכע ציט זיך אויף א הויכקייט לענגאויס דעם ראוו.

ווי וועל איך מיר איצט אהינטון? ווי געפינט מען א רעטונג נאקעטערהייט? איך בין דאך צווישן קליידער געווען, פארוואס האב איך נישט ארויפגעשלעפט אויף זיך א מלבוש? איך הייב אן צו פילן, און מיין נאקעטקייט האלט איין מיין ווידערשטאנד קעגן דעם ביטערן גורל מיינעם, עס באהערשט מיר א מאכטלאזיקייט. איך ציטער אינגאנצן. עס קלאפט א צאן און א צאן. מיין קערפער באדעקט דער נאכטיקער טוי, וואס איז בעשפרייט אין דער הארבסט'יקער לבנה-נאכט. איך קריג א פארלאנג מיט עפעס זיך צו שיצן קעגן דער קעלט. איך הייב מיר אויך, אבער כ'קען קוים שטיין. עפעס בין איך אזוי אין גאנצן צעטרייסלט, אבער איך טראכט וועגן דעם נישט, איך וויל אצינד זיך נאר שיצן קעגן דער קעלט, וואס מאטערט מיר. איך דערזע פון דערווייטנס א וואלד און עס הייבט מיר אן ציען אהין. דארט איז זיכער נישט אזוי קאלט. איך לויף אין דער ריכטונג צום וואלד. אצינד יאגן מיר שוין נישט די מענטשן-פרעסער צום טויט, אצינד ווער איך געיאגט פון אן אינערלעכן אינסטיינט, וואס שטייט מיר צום וועג פון רעטונג.

אין וואלד שטייען ארום מיר אומבאוועגלעכע ביימער, צו וועלכע איך טוליע זיך אונטערשפרינגענדיק פון קעלט, און מיט מיר טאנצט מיט דער שאטן מיינער. איך קען שוין גוט מיין וואלדישע היים, איך האב שוין דא געטאגט און גענעכטיקט, איצט האב איך נישט קיין שרעק פארן ביינאכט אין וואלד. אבער איך בין דאך נאקעט, און עס וואלט זיך אזוי געוואלט, און אלע ביימער זאלן זיך צוזאמענרוקן און מיר טוליען און מיר פארשטעלן פון דער קעלט, וואס שניידט מיר דאס לייב.

פלוצעם דערהער איך ווי מען פייפט. עס ענטפערט א צווייטער, א דריטער, אין מיינע אויערן שניידט זיך אריין א געפייפער.

האט מיר ווער דערזען און לויפערט אויף מיר? איך קריד שנעל אר, ווי א מאלפע אויפן בוים, דערגרייך ביזן שפיץ און קלאמער זיך איין אן די צווייגן. דא וועט מיר שוין קיינער נישט דערזען, און אפילו ווען יא וועט מען אנטלויפן, פאר א מאלפע אויף א בוים אין וואלד דערשרעקט זיך יעדער.

זיך איך אזוי אויף די פעסטע צווייגן, וואס האלטן מיר פעסט און מיט מיינע הענט דריק איך די צווייגן איבער מיר און שאקל זיך מיט מיט דעם שפיץ פון בוים, וואס וויגט מיר אהין און אהער.

די ביימער שאקלען זיך, ווי זיי וואלטן געשעפטשעט א טרויער-תפילה איבער די יידישע מאסן-קברים אין טרעבלינקע. איך שאקל זיך מיט מיט די בוים, וואס האבן זיך צעדאוונט. איך זע איצט אלע טרעבלינקער מתים, איבער וועלכע בלויז די ביימער זענען געבליבן קדיש זאגן. וויגט מיר אזוי דער בוים און איך הער ווי די בלעטער שושקען זיך און גיבן זיך איבער סודות-פול פון איין בוים צום צווייטן, און איצט בויגט מען זיך אין טרויער פאר די קדושים פון טרעבלינקע.

***

עס ווערט ווידער שטיל אין וואלד. און איך קלאמער זיך מיט די הענט אן די צווייגן, קעמפנדיק מיט דער טויט-מידקייט און מאכטלאזיקייט. מיט דער ציטערנדיקער קעלט, וואס וויל מיר פון בוים אונטערשליידערן.

לאַנגזאַם פאַרלירט די לבנה איר נאַכטיקע ליכטיקייט אין דעם גרויען פרימאַרגן וואָס פאַריאַגט די נאַכט. די זון הייבט אָן אויפגיין און צעצינדט מיט אירע גאַלדשטראַלן דעם גרויען פרימאַרגן.

ווידער זון־ליכטיקייט. איך שרעק זיך פאַר איר ליכט. אָבער איך גאר נאָך איר וואַרעמקייט. און איך קוק טאַקע ווי זי טוט זיך דערהייבן, איך וויל זי שוין האָבן איבער מיין בוים, איבער מיין נאַקעטן קערפער. די צווייגן זענען נאָך נאָס און איך שאַקל די טראַפנס אין מיין דורשטיקן מויל. איך הער אויף צו ציטערן פון קעלט, אָבער דער הונגער הייבט מיך אָן צו מאַטערן. איך וויל געפינען אַ וועג צום לעבן. אַז איך האָב געפונען אַ וועג פון טרעבלינקער גיהנום, מוז איך אָנהייבן זוכן דעם וועג צום לעבן.

איך קוק מיד אַרום, פון מיין בוים זע איך דערפער און קאַלאַניעס און די ברייטע פעלדער אין אַ זייט פון וואַלד.

וואָס מאַכט מען נאַקעטערהייט? וועט זיך דאָ אין וואַלד נישט באַווייזן קיינער, וואָס זאָל גרייט זיין מיר צו העלפן? נישט פון קיין וואַלד־רויבער טראַכט איך איצט. נאָר וועגן אַ זעלכע, וואָס וועלן מיך אָדער שטויסן צום לעבן אָדער טויטן, אָבער נישט מיט אַזאַ טויט ווי אין טרעבלינקע.

עס דערהערן זיך טריט. שנעלע טריט ווי איינער וואַלט געלאָפן. ווער איז דאָס? עס לויפט אַ הונט. נאָך אים גייט אַ וואַלד־וועכטער אין אַ טונקל גרויען אַנצוג, אָבער פאַר אים האָב איך מורא, דאָס פלעגן די וועכטער אין וואַלד אַנווייזן די דייטשן אויף באַהאַלטענע יידן. ביי אים קען איך קיין רעטונג נישט געפינען. ער וועט מיך צוריקשיקן קיין טרעבלינקע. ער פאַרשווינדט פייפנדיק צום הונט, ווי ער וואַלט מורא געהאַט אַליין צו בלייבן אין וואַלד.

אַזוי זיין איך אויף דער בוים, פילנדיק ווי דער טאָג פאַרשווינדט און אויך מיין ביסל כוחות לאָזן זיך מיר אויס, נישט וויסנדיק ווי אַזוי צו געפונען אַ רעטונג אין מיין פאַרצווייפלטער לאַגע. די זון הייבט אָן פאַרגיין און איך דערפיל אַ שרעק פאַר דער אַנקומענדיקער נאַכט. איך דערפיל ווי די נאַכט־קעלט וועט מיך פון בוים אַראָפּשמעטערן. אַזוי מאַטערנדיק זיך אין מייענע פינצטערע געדאַנקען, דערהער איך ווי עס טרייבט ווער בהמות צום אויסגאַנג פון וואַלד, איך קוק זיך אויפּמערקזאַם צו און דערוזע אין מיין ריכטונג קומען אָן אַן אַלטע פויערטע מיט אַ קליין פויעריש מיידל, וואָס טראַגט אַ קוישל אין האַנט און די האַלטע פויערטע טרייבט מיט אַ צווייג די בהמות, וואָס קומען אין ריכטונג פון מיין בוים. איך כאַפּ מיר שנעל אויף פון די צווייגן, וואָס האָבן זיך שוין אין מיין לייב איינגעשניטן, און הייב אָן שנעל אַראָפּקריכן מיט דער זעלבער מאַלפישער שנעלקייט, ווי איך בין אויף דעם בוים אַרייף. ווען איך בין אַראָפּגעשפרונגען, האָב איך דערהערט אַן אויסגעשריי אַנרופנדיק גאָטס נאָמען...

די אַלטע פויערטע, אַנגעטון אין אַ פויעריש העמד, וואָס איז ביז דער טאַליע געווען באַצויגן מיט אַ פויעריש ברייט און לאַנג האַלב־קליידל, אויף וועלכן זי האָט געטראָגן אַ פאַרטוך, האָט פון שרעק פאַרלוירן פון איין האַנט די עקן פון פאַרטוך, אויסשיטנדיק די וואַלד־געוויקסן, וואָס זי האָט געהאַט אַנגעקליבן. דאָס פויערישע מיידעלע האָט פעסט־האַלטנדיק דאָס קוישל זיך צוגעטוליעט צו דער אַלטער פויערטע, זוכנדיק שוין ביי איר באַבען אַ וויינענדיקע פון שרעק... נאָך אַ קורצער וויילע געלינגט מיר צו באַהערשן זייער שרעק און פאַרלוירנדיקייט. איך דערצייל זיי שנעל, פון וואַנען איך קום. איך זאָג צו זיי: האָט גאָט אין האַרצן און גיט מיר עפעס הילף. די אַלטע פויערטע איז שטאַרק גערירט געוואָרן און האָט מיר געגעבן ברויט מיט מילך. געגעבן מיר דעם פאַרטוך צו

פארדעקן א האלבן נאקעטן קערפער און אנגעוויזן מיר דעם וועג אין דער ריכטונג צו דער שטאט. איך האב זיך דאן געפינען 16 קילאמעטער פון סאקאלאו-קאסאוו.

די פויערטע, וועלכע האט מיך צוגעזאגט צו ברענגען נאך עפעס קליידער אין וואלד, האט זיך שוין מער נישט געוויזן. איך בין ווידער אליין געבליבן אין וואלד, אפגעריסן פון דער לעבעדיקער וועלט. דאך האט מיך די ערשטע הילף פון דער אלטער פויערטע צוגעגעבן דערמונטערונג. איך האב באשלאסן, ווען עס וועט צופאלן די נאכט, וועל איך זיך לאזן אויפן וועג, אזוי ווי זי האט מיר אנגעוויזן. ווען די נאכט איז צוגעפאלן, האב איך אנגעהויבן וואנדערן איבער די וועלדער אין דער ריכטונג פון דער שטאט, לאזנדיק זיך פירן פון אן אומבאשטימטן גורל. איך האב געוואנדערט אין וואלד און די לבנה האט מיר באלייכטן דעם וועג. א שרעק האט מיך באהערשט אין דעם דאזיקן אויסטערלישן גאנג. איך בין געלאפן ווי פון א פאטום געיאגט.

אזוי וואנדערנדיק בין איך דערגאנגען צום ראנד פון וואלד, נישט וויסנדיק ווו איך געפין זיך. איך בין ארויס אויף פעלדער און דערזען שיטערע צעווארפענע פויערישע קאלאניעס. איך באשליס איבערגעבן מיין גורל אין די הענט פון אַזאַ פויער, אפשר וועל איך ווידער אנטרעפן אויף א גוטן מענטש.

שטיל, אויף אלע פיר, עס זאל מיך קיינער נישט דערזען, קרייך איך צו נאָענט צו א פויערישער ווירטשאפט און באהאלט זיך צווישן די סטויג אויסגעדראַשענע שטורי און ווארט בין דער פויער וועט זיך באווייזן פארטאג ארום זיין כאטע.

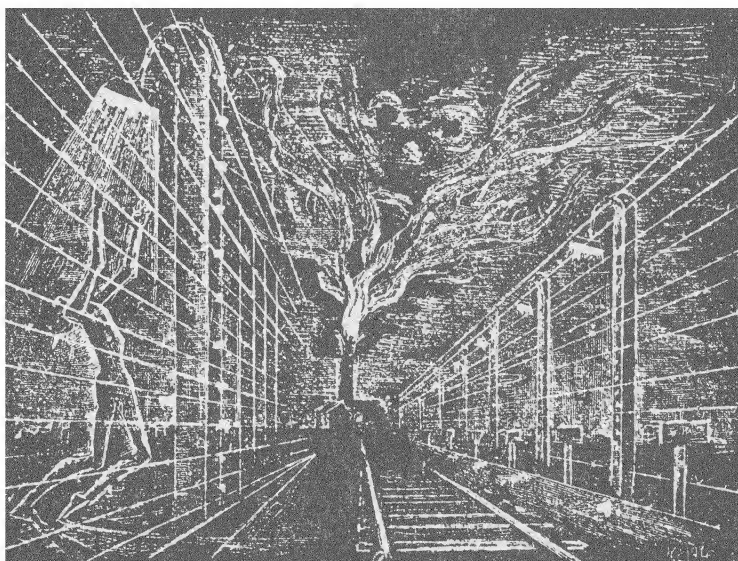
ליג איך אזוי איינגעגראבן אין דעם שטורי, וואס האט מיך צוגעדעקט און געווארעמט און קען נישט באקעמפן די טויט־מידקייט, איך הייב אן דרימלען, ביז איך פאל אריין אין א טויט־מידן שלאף. אין שלאף ווער איך באהערשט פון שרעקלעכע קאשמארן, עס חלומט זיך מיר דער טרעבלינקער גיהנום, ווי די מערדער יאגן מיך נאך איבער די פעלדער און וועלדער, און זיי כאפן מיר, ווען איך ליג פארשטעקט אין א לאך. די מערדער שלעפן מיך צום מאסן־קבר אין וואלד צווישן די זאמדן, איך קארטשע זיך אין דרייען אין טויטלעכע קאנוואלסיעס, און עס דאכט זיך מיר, אז איך ליג שוין צווישן די טויטע.

***

אויפגעוועקט האט מיך א פויער, ארויסשלעפנדיק מיך פאר א נאקעט ארויסגע־שטעקטן פוס פון דעם איינגעגראבענעם שטריענעם לאך. איך בין ווי צעטומלט און קען נישט פארשטיין, ווו איך געפין זיך. איך קום אבער שנעל צו זיך און דערצייל דעם פויער, פון וואנען איך קום און הייב אים אן בעטן הילף. ער האט אויף מיר באקומען רחמנות און פירט מיך ארויף אויף א שטאל־בוידעם, גיט מיר אנצוטון א פאר הויזן און א פויעריש העמד, באזארגט מיך מיט עסן און מיט וואסער ארומצוואַשן די בלוט־פלעקן. האבנדיק שוין צוגעדעקט מיין נאקעטן קערפער און געשטילט דעם הונגער, האב איך מיך אנגעהויבן דערפילן צוריק אין מיין מענטשלעכער ראל. איך האב דערזען, אז דער שיקזאל פון רעטונג באגלייט מיר. איך האב ווידער באקומען א שטארקן דראַנג צו זוכן די וועגן צום לעבן מיט דער בלינדער האפנונג, אז דער גליקלעכער שיקזאל וועט מיך אויך ווייטער נישט פארלאזן. ביי דעם פויער בין איך געבליבן א גאנצן טאג צווישן די שטריענע סנאפעס אויפן שטאל־בוידעם.

ביינאכט קומט צו מיר דער פויער און זאגט מיר, אז איך מוז פארלאזן די באהעלטעניש, ווייל די קאלאניסטן ריכטן זיך אויף אן אבלאווע מצד די דייטשן. איך פארלאז דאס ארט דאנקענדיק דעם פויער, וועלכער זאגט צו מיר:

— אז דו ביסט פון טרעבלינקע אַרויס, וועט דרך שוין דער טייוול נישט נעמען. זייענדיק שוין אנגעטון אין פויערישע קליידער, האב איך מיך געלאזט אויפן וועג קיין סאקאלאוו, ווהין איך האב נאך געהאט 10 קילאמעטער. איך בין געגאנגען דורך וועגן שוין גוט אויסגעטרעטענע דורך טויזנטער יידן, וואס האבן דא געוואנדערט און געוואלט געפינען אין פארצווייפלונג א רעטונג. איך האב שוין געקענט יעדן וועגל און שטעגל.

דער קרעמאטאָריום אין טרעבלינקע

דער קרעמאטאריום

א קליין דארף, ליגט אין א זייט נישט ווייט פון דער באן ליניע ווארשע—מאלקין—ביאליסטאק; עטלעכע קילאמעטער פון דער סטאציע מאלקין און א 20 קילאמעטער פון אסטראו. דאס דארף געפינט זיך אין טיפעניש פון וועלדער, צווישן בערגלעך זאמד, אפגעזינדערט פון דער וועלט.

די דייטשן האבן אויף דעם פלאץ אויפגעשטעלט א לאגער, ארויסגעטריבן די איינוווינער און געבויט א זייטיקע ליניע מיטן צוועק צו ברענגען אהער ווידערשפעניקע פוילישע פאטריאטן. אזוי איז געווארן אויפגעשטעלט טרעבלינקע נומער 1.

אין חודש מערץ 1942, האבן די דייטשן אויפגעשטעלט ביי טרעבלינקע 1, דעם טויטן־לאגער טרעבלינקע 2 פאר די פוילישע יידן. אויף א ריזיקן פלאץ, ארומגענומען מיט שטעכיקע דראטן, איז אין צענטער געווען א גרויסע געביידע פון איין שטאק און שורות קעמערלעך (צו 40×15 מעטער) געבונדן מיט רערן.

א קליינע אפטיילונג פון ס. ס.־לייט, וועלכע פלעגן אפט ווערן געטוישט, האבן געהיטן דעם לאגער.

נאר איין אמת וועקסלט זיך נישט: דער לייטער פון דעם פארניכטונגס־לאגער. די פונקציע פארנעמט דער ס. ס. קאפיטאן סאיער, דער תלין פון די פאלעסיער איינוווינער, דער מערדער פון 40.000 פינסקער יידן, ער איז דער אויפזשער פון לאגער טרעבלינקע 2.

ווי אן אויסגעפרוועטער מערדער, ווייס סאיער, דער קאפיטאן פון די ס. ס.־לייט, ווי אזוי זיך צו פירן מיטן קרבן אידער ער פאלט אין זיין נעץ. ער דערשטיקט אין אים זיין וואכזאמקייט און יעדן געפיל. כדי אויסצומיידן אן איבעריקן טומל, כדי די ניי געקומענע מיט דער באן זאלן נישט וויסן וועגן זייער גורל.

נאכן באזייטיקן די געשטארבענע פון די באן וואגאנעס, ווערן די איבערגעבליבענע אויפגענומען פון א ציוויל־מאן וועלכער פלעגט דערקלערן אין יידיש: זארגט נישט, איר זענט געקומען אין א צענטראל פונקט און פון דאנעט פארט איר ווייטער קיין מזרח. אין די נייע ערטער וועלן די מענער ארבעטן. און די פרויען וועלן פירן די ווירטשאפט, אבער פארן איינשטייגן אין די נייע ריינע באן וואגאנעס, דארפט איר זיך ריין וואשן אין באד, יעדער דארף איבערגעבן זיין געלט און חפצים אין דער קאסע און באקומען א קבלה. די מלבושים דארף מען געבן צו רייניקן. פארן וואשן דארף יעדער זיך מעלדן אין ביורא, פארשרייבן זיין ארבעטס־פאך און עלטער, כדי די מאכט זאל וויסן ווו אים צו באשעפטיקן.

ביים כלומרשטן פארשרייבן ווערן די מער געזונטע מענער געשטעלט אין א זייט, די בלייבן אין לאגער אלס הילפס בריגאדע, זיי בלייבן דערווייל לעבן, אבער פארשעלטן עס זיך באלד.

נאכן פארשרייבן סדר'ט מען די געקומענע, בארועסע און נאקעטע, אין שורות. דאס טויט שפיל ווערט אנגעפירט דורך דעם קאפיטאן סאיער מיט אלע פינקטליכקייטן, יעדער, וועלכער גייט אריין אין „באד“, באקומט א שטיקל זיין, אן חשד גייען זיי אריין אין די קאמערן, אבער ביסלעכווייז ווערט פארשוונדן דער מצב רוח פון האפנונג, און עס קומט די שרעק און צעמישונג.

אין די קאמערן פארשוונדן די יידישע באדינער, און זייער ארט פארנעמען ס. ס.־לייט באוואפנט מיט בייטשן און אייזן שטאנגען.

עס דערשיינט קאפיטאָן סאיער אליין — זיין פרצוף זאָגט נישט אָן קיין גוטע בשורה, מיט די געשרייען: „שנעלער, שנעלער“, שטופן די דייטשן וואָס מער קרבנות אין די גאָז קאַמערן.

די פאָדלאָגע אין קאַמער איז גליטשיק, מענטשן גליטשן זיך אויס און פאלן איינער אויפן צווייטן, די דייטשן כאָפן קינדער ביים קאַרק און וואָרפן זיי אַזוי ווי קעץ איבער דעם מענטשן באָרג.

עס ברעכן אויס ווילדע געשרייען, דער המון איז הילפס־לאָז, אומעכטיק, די לונגען ווערן פול מיט גאָז פון כלאָר, די ס. ס.־לייט שטיפן אינעווייניק וואָס מער מענטשן. סאיער מיט זיין פון בלוט אָנגעפילט און רציחה אויסגעקרימט פנים, לויפט ווי אַ ווילדע חיה פון איין קרבן צום צווייטן און שמיסט מיט אַ בייטש איבער די נאָקעטע לייבער אָן רחמנות. די געשרייען פון ווייטיק און יאוש פאַרשטאַרקן זיך, די קאַמערן ווערן פול. באַשיצן זיך איז אוממעגליך, דאָן ווערן די שווערע אייזערנע טויערן האַרמעטיש געשלאָסן.

אין דעם מאַמענט עפנט אַ פאַרבאָרגענע האַנט, וועלכע זיצט אין האַל פון די גאָז אויוונס, די קראַנען און צענטליקער רערן שפיייען גאָז וואָס דרינגען אַריין אין האַלדז און לונגען און ברענגען טויט.

אין פינפצען מינוט אַרום איז אַלץ געענדיקט.

יעצט עפענען די רוצחים די טירן פון די קאַמערן, עס ליגן קופעס קערפערס, נאָך זייער לעצטער פיין. אין גסיסה יסורים, האָבן זיך אַרומגעכאַפט פריינט און באַקאַנטע, צופעליקע שכנים, וועלכע האָבן אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן געוואָלט זיין צוזאַמען, זענען געוואָרן באַהעפט איינער צום צווייטן — אַזוי איז לייכטער צו שטאַרבן. די באַגרעבער קאַנען נישט פונאַנדער נעמען די באַהעפטע קערפער, און די ס. ס.־לייט שפריצן קאַלט וואַסער, וואָס באַוירקט דאָס פונאַנדערצופאַלן. די באַגרעבער וואָרפן שטריק אויף די קערפער און שלעפן זיי גרופן־ווייז. אויסערן לאַגער, צווישן די זאַמדן קלאַפט דער מאַטאַר, דאָס איז די ספּעציעלע מאַשין צום גראָבן ריזיקע גריבער, די קערפער ווערן געוואָרפן אין די קברים, זיי ווערן פאַרשיט מיט ערד, און אַ צווייטע מאַשין גייט איבער די קברים אויסצוגלייכן דעם באַדן, צו פאַרווישן די שפורן פון דעם פאַרב־רעכן.

אַבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. עס זענען נאָך געבליבן אַ געוויסע צאָל באַדינער יידן, וואָס וועלן אויך באַלד פאלן קרבנות. נישט דורך גאָז וועלן זיי אומקומען, זיי גייען פרייוויליק צום טויט; זיי ווילן שטאַרבן. דער טויט וועט זיין פאַר זיי אַן אויסלייזונג. יעדן טאָג נעמט זיי צונויף סאיער און פרעגט זיי: „ווער איז אָפּגעשוואַכט? ווער קען מער נישט מיטמאַכן די אַרבעט?“ דער רוב מעלדעט זיך — זיי איז דאָס לעבן מיאוס. סאיער אליין שיסט זיי אין קאַפּ.

ב. מאַרק — „מרד גיט ורשה“

קידוש-השם

א יונגערמאן, וועלכער האט זיך געראטעוועט פון טרעבלינקע דערציילט א זאך וואס ער האט געזעען אין דעם באראק וווּ מען טוט אויס די מלבושים, איידער מען גייט אין „מרחץ“ — אין די גאז קאמערן.

דאס איז געווען א גרעסערע גרופע פרויען און קינדער, צווישן וועלכע עס האט זיך מער ארויסגעזען א הויכע פרוי, דעם קאפ פארדעקט מיט א שייטל. זי איז געשטאנען אין א ווינקל מיטן פנים צו דער וואנט, אונטער איר — א גרופע פרויען אויך מיט די פנימער צו דער וואנט פון טייט-קאמער.

אזוי ווי א חזן אין יום כיפור, ווי א שליח-ציבור פון פארמשפטע צום טייט, איז די פרוי געשטאנען אין דעם יום-הדין אין טרעבלינקע, אין דעם שרעקליכן טאג פון אונטער-גאנג, מיט א שטילע תפילה געבעט פון די ימים נוראים האט זי אין יידיש פארגעהאלטן אירע טענות פאר גאט.

„שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד!“ — האט זי ארויסגעשריגן פון איר פארווייטאקט הארץ, און האט געזאגט: „רבנו של עולם! דו ביסט דאך אונדזער איין און איינציקער פאטער, קיין אנדערן טאטן האבן מיר נישט, עפנזשע דיינע אויגן און זע אונדזער פיין. קוק אויף אונדזער נידערגעשלאנגנקייט און נעם אן דאס געשריי פון די קליינע קינדער, נעם אראפ פון אונדז יעדע זינד, כדי מיר זאלן זוכה זיין אזוי ווי עס האבן זוכה געווען אונדזערע אבות אברהם, יצחק און יעקב, אזוי ווי אונדזערע אמהות שרה, רבקה, רחל און לאה צו רחמים, ליבער טאטע אין הימל!“

זי האט אויסגעבראכן אין א יאמערליכן געוויין און באלד שטיל געווארן, דער גאנצער באראק איז געווארן אויפגעציטערט און מיטגעוויינט אזוי ווי אין „עזרת נשים“ אין שול צו כל נדרי.

— און „למען השם“ — האט די פרוי ווידער אנגעהויבן מיט באנייטע כוחות — „צוליב דיין הייליקן נאמען — נעם נקמה פאר אונדזער בלוט פון די צוררי ישראל, זאלן אונדזערע קרבנות נישט זיין אומזיסט!“ דער וויי געשריי פון אונדזערע קינדער, וואס זיי האבן אונדז געטון — זאל זיין אויף זייערע קעפ און זייערע קינדערס קעפ, אויף קינדער און אייניקלעך! זאלסט זיי מיט דיין גרימצארן פארטיליקן, אויסרייסן מיטן ווארצל, אויסמעקן פון דער וועלט, אזוי ווי זיי האבן אונדז געטון, טייער, דערבארמדיקער טאטע אין הימל!“

מיט אזעלכע און אנדערע ווערטער האט די פרוי געזאגט איר תפילה, אויסגעשפרייט די הענט צום הימל, און אלע פרויען אונטער איר האבן נאכגעזאגט יעדעס ווארט, אזוי ווי ביי ליכט-צינדן האבן זיי פארשטעלט די פנימער מיט די הענט, די קערפער האבן זיך שטיל באוועגט, און טרערן האבן זיך געגאסן צווישן די פינגער.

ביסלעכקייט, לאנגזאם, זענען די קולות פון די פרויען שטילער געווארן, ביז זיי זענען אין גאנצן פארשטימט געווארן.

רחל אויערבאך — „יד ושם“, „מימי השואה והגבורה“

פ. שערעשעווסקי *

דער „של ראש" האט געפונען דעם „של יד"

אויף צומארגנס יום־כיפור אין קאנצענטראציע־לאגער פון אשוויענטשים — א כמורנער, טאג. דאס יועטער אין דרויסן פאסט זיך פאר אונדזער טרויעריקן געמיט. מיר ארבעטן גאר אן ווילן. מיר האבן נישט קיין אינערלעכע באציונג צו דער דאזיקער ארבעט. בלויז די הענט זענען באשעפטיקט, אבער דער מוח און דאס הארץ זענען דערביי נישטא.

— אידיאטינס, הינטישע טעכטער... וועלכער פאריקטער האט עס אויסגעטראכט אז איר זענט טעכטער פון א קלוגן און פארשטענדיקן פאלק — בהמות וואס איר זייט! — עס שרייט מיט באנומענע קולות די אויפזעצערין — די דייטשקע אידיט. די געשרייען לאזן אונדז וויסן אז זי קומט אראפ צו אונדז פון די שטיגן.

אונדזערע בליקן ווענדן זיך אין איר זייט. וואס וויל זי? פרעגן מיר איינע ביי דער אנדערע אן ווערטער. די חברטעס, וואס זענען געשטאנען לעבן מיר, האבן גלייך אריינגע־כאפט הילכדיקע פעטש. עס האלט שוין ביי מיר. איך האב דערשפירט א שטארקן גערוך פון שנאפס וואס האט זיך געטראגן פון איר.

זי איז ארומגעלאפן פון פלאץ צו פלאץ ווי א צעדולטע.

מיר פרעגן נישט קיין פראגעס פארוואס אונדז קומט אזעלכע שיינע עפיטעטן און אזעלכע גרויסע „פארציעס", ווייל אין אשוויענטשים־לאגער האט מען זיך געוואנדערט

* פון ענציקלאפעדיע: „לבר מצוה", פון הרב קלמן אליעזר פרענקל. הוצאת „הכרם", תל־אביב, תשי"ח.

פ. שערעשעווסקי, וועלכע האט פארעפנטלעכט דעם גבית עדות, איז געשטארבן אין ישראל.

בלויז דעמאלט ווען עס איז פארביי א גאנצן טאג אן זידלערייען, זלולים און — אן פעטש...

צום סוף האָט זי אונדז קלאָר געמאַכט פאַרוואָס זי ברענט אין אַזאַ צאָרן. מען האָט נעכטן אַריינגעבראַכט אין דער היגער וועשעריי פאַרמאַכטע זעק פול מיט זאַקן, און מיר דאַרפן אַוועקלייגן אונדזער טאַג-טעגלעכע אַרבעט און זיך פאַרנעמען מיט סאַרטירן די זאַקן.

ווען מיר וואָלטן זיך צוגערירט צו יענע זעק אָן איר דערלויבעניש, וואָלטן מיר זיך אויסגעריכט אַ מיאוסן סוף. מיר האָבן שוין ביי אַט דער צייט גוט געוואָסט ווי אויסגעהאַלטן די דייטשן זענען; אונדזער סאַמע עקזיסטענץ איז אָפהענגיק פון זייער „גענאָד“, און ממילא וואָס מיר זאָלן נישט האָבן געטאָן, אָדער זיך צוריקגעהאַלטן פון טאָן, האָט קיינמאַל נישט געטייגט.

אויף אירע אויסברוכן האָבן מיר רעאַגירט מיט פולקאַמענער גלייכגילטיקייט. דאָס האָט אין איר געברענט ווי אַ פייער. זי האָט אויף אונדז געוואָרפן בליקן פול מיט גיפט און ווילדן האָס און אַט האָט זי אונדז אַ שלידער געטאָן אַ באַפעל: — צוויי פרויען זאָלן זיך גלייך אַוועקזעצן און נעמען זיך צום סאַרטירן — נייע זאַקן לייגן צוריק אין די זעק. מאָרגן וועט מען עס לאָדן אויף לאַסט-אויטאָמאָבילן און אָפּפירן קיין דייטשלאַנד, די צעריסענע זאַקן וועלן בלייבן פאַר אייך... און אַפילו דאָס פאַרדינט איר נישט, צויגן וואָס איר זייט...

זי האָט פאַרענדיקט מיט צייץ-קריצן.

פאַרווייז האָבן מיר זיך אויסגעזעצט אויפן דיל און זיך אַ נעם געטאָן צו דער אַרבעט. אונדזער פארשטאָרונג און גלייכגילט זענען ווי פאַרשוונדן.

איך האָב נישט געשאַנקען די מינדעסטע אויפמערקזאַמקייט צו מיין קעגנאייבערדיקע מיטאַרבעטאַרין; איך בין געווען אין גאַנצן פאַרטאָן אין דער פרישער אַרבעט. איך גיב אָן עפן אויף דעם ערשטן זאַק און נעם אַרויס אַ פאַר שיינע, נייע זיידענע זאַקן. איך לייען איבער דעם נאָמען פון דער פירמע וואָס איז געווען אויף זיי אָפּגעשטעמפלט: „זיידנוואַרם-לאָדזש“ — די הענט האָבן מיר גענומען ציטערן.

— האָר פון דער וועלט! וואָס טו איך?! דאָס איז דאָך יידישפאַרמעגן וואָס די דייטשן האָבן צעראַבירט, און איך וועל עס סאַרטירן און צונויפלייגן כדי די אומריינע זאָלן זיי קאנען טראָגן.

— זיידנוואַרם — האָבן מיינע ליפן געפליסטערט און איך בין בלייך געוואָרן. אַט יענער ייד וואָס איז באַגליקט געוואָרן צו פאַרמאָגן תורה פון רייכטום, דער מחותן פון דעם רב זלמן סאַראַצקין, וויפל מי און ענערגיע האָט ער עס אַריינגעלייגט אין זיין פאַבריק ביז ער האָט פאַרנומען אַ געהויבענע פּאַזיציע צווישן לאָדזשער פאַבריקאַנטן. ער האָט זיך געפליסט יוצא צו זיין פאַר אַלעמען און באַשעפטיקט אין זיין פאַבריק, אויסער יידן. אויך פאַליאַקן און דייטשן (פאַלקס-דייטשן). לעצטנס ווען איך האָב זיך אויפגעהאַלטן אין וואַרשע אין שכנות מיט אַט דעם זיידנוואַרם, האָב איך באַמערקט זיין צדקה-געבן: ער האָט צווישן די וואַרשעווער אַרימעלייט צעטיילט זיין לעצט ביסל געלט, וואָס אים האָט זיך איינגעגעבן אַרויסצוראַטעווען פון די רויבערישע הענט פאַר זיין אַנטלויפן פון לאָדזש אין יאָר 1942. ווי קאָן איך ביי זיך פועלן צו פאַרשמוצן מיינע הענט מיט אַזאַ אַרבעט?! די זאַקן האָבן געברייט די הענט. איך האָב זיך קיין אַרט נישט געקאַנט געפונען. ניין! ניין! אַט די פאַרשאַלטענע וועלן נישט זיין הן רוצחים און הן יורשים! איך האָב אַ כאַפּ געטאָן יעדן נייעם זאַק און אים גלייך צעפליקט. פון אָנהויב איז עס מיר אָנגעקומען גאַנץ

שווערלעך: איך בין דאך דערצויגן געוואָרן אויפן פאַרבאָט פון „בל תשחית“ (פאַרדאַרב נישט), אָבער ביסלעכווייז האָב איך קלאָר אויפגעפאַסט אַז דער פאַרבאָט איז נישט גילטיק אין באַצוג צו די וואָס האָבן פאַרבראַכן קעגן דעם אָנאָג „זו זאָלסט נישט פאַרדאַרבן“ אין שייכות צו מענטשנדיגער.

מיינע מיטאַרבעטערנס האָבן געטאָן דאָס אייגענע וואָס איך. מיר האָבן צעפאַ־סעוועט די גאַנצע סחורה און עס אַריינגעוואָרפן אין די זעק און פאַרבונדן. אין אונדזער אַנמאַכט איז אויך אַט דאָס פיצל נקמה געווען זיס.

דאָך, בשעתן טון אַט די פאַרניכטונגס־אַרבעט, האָב איך זיך געפילט שלעכט. איין פראַגע האָט מיך געפייניקט און נישט אָפגעלאָזן: צי וועט נאָכדעם נישט זיין שווער זיך אָפגעוויינען פון צעשטערונגס־אַקציעס, שעדיקונג? — ווען אָפילו אַן אַרױפגעצױג־גענע, — לאָזט זי דען נישט איבער אַן איינדרוק אויף דעם שאַדן־טוער?

„איך קען אַנדערש נישט!“ — האָב איך כמעט ווי אויסגעשריגן אויפן קול און זיך אַליין דערשראַקן פאַרן אָפּקלאַנג פון מיין אויסגעשריי.

— וואָס קענט איר אַנדערש נישט? — האָט מיך געפרעגט אַ מיטאַרבעטאַרין, וואָס איז געזעסן פונקט אַנטקעגן איבער מיר ביי אַן אָפּענעם זאַק.

איר טיפע און זיסע שטים האָט מיך צוריקגעבראַכט צו מיין זעלישן גלייכגעוויכט. איך האָב זיך דערפילט דערלייכטערט, ווי אַ שטיין וואָלט מיר אַראָפּגעפאַלן פון האַרצן. איך האָב אַ וואָרף געטאָן אַ בליק אויף איר און זיך געוונדערט וואָס ביז איצט האָב איך זי אינגאַנצן נישט באַמערקט. אַזאַ שיינ און אינטערעסאַנט געזיכט; און דער עיקר — אַזאַ פרישע, אַזעלעכס האָב איך שוין לאַנג נישט געזען אין יאָמער טאַל.

— איר זענט דאָ אַ ניי געקומענע?

— יאָ, — האָט זיך דערהערט איר שטילער ענטפער.

— ווי רופט מען אייך?

— רחל.

— פון וואָס פאַראַ שטאַט קומט איר?

— פון אַסטרעאָוויצע.

— ווי לאַנג געפינט איר זיך שוין דאָ?

— צוליב וואָס פרעגט איר דאָס?

— ווייל איך זע, אַז איר האָט נאָך אייערע לאַנגע האַר אויפן קאַפּ.

— דאָס באַווייזט נאָך גאָרנישט — האָט רחל געשמייכל טרויעריק — איך בין שוין

דאָ גאַנצע דריי חדשים און דאָך זענען מיינע האַר נאָך נישט אָפּגעשוירן.

איך האָב אָנגעשטעלט אויף איר אַ פאַר אויגן פול מיט באַוונדערונג:

— וואָס? ווי האָט עס פאַסירט?

פלוצעם האָט זיך דערהערט אַן אויסרוף: דריי און דרייסיק! דאָס איז געווען אַן אָפּגעמאַכטער צייכן צווישן אונדז, צו לאָזן וויסן, אַז די מרשעת, די נאַציכע, דערנענטערט זיך. מיר האָבן גלייך אָפּגעהאַקט אונדזער געשפרעך. יעדער פון אונדז האָט געמאַכט אַן אַנשטעל, אַז זי איז שטאַרק פאַרטאָן. אידיט האָט אונדז געמאַכט קאַמפלימענטן — דאָס הייסט, אַז ווען מיר ווילן נאָר, קענען מיר אַרבעטן ווי געהעריק. די הויפט זאַך איז, וואָס זי ווייסט ווי אונדז איינצונעמען, אַז מיר זאָלן אַרבעטן מיט פלייס. זי האָט זיך פונאַנדערגעלאַכט מיט איר גראַבן, ווילדן, שרעק־אָנוואַרפנדיקן געלעכטער — אין איז אַרויס.

איך האָב געהאַט בדעה, אויפסגי צו פאַרקניפן אונדזער איבערגעריסן געשפרעך.

אבער רחל האט זיך אויפגעהויבן פון איר פלאץ, געבעטן אנטשולדיקונג: זי דארף עפעס באזארגן. זי האט עפעס ארויסגענומען פון זאק און אוועקגעאיילט עס צו באהאלטן אין א באשטימט ארט. זי האט געוואלט אויסנוצן די געלעגנהייט פון אידישע אפועזנהייט. איך בין געווארן נייגעריק און געוואלט דערגיין דעם באדייט פון איר האנדלונג. עס האט מיך דענערווירט און אינטריגירט.

נאך א היפשער וויילע איז רחל צוריקגעקומען און מיך שטיל אריינגערוימט אין אויער:

— ווונדערט אייך נישט, איך וועל אייך אלץ דערציילן. עס איז אזוי שווער צו טראגן טיף אין הארצן א סוד, און נישט האבן קיין לעבעדיקן נאענטן, מיט וועמען עס צוטיילן. ווען איר ווייסט, ווי די איינזאמקייט דא דריקט מיך... דאס וואס איך גיי פאר אייך אנטפלעקן, וועט אונדז דערנענטערן איינער צו דער צווייטער און א פריינטשאפט בונד וועט צווישן אונדז געשלאסן ווערן. זענט איר איינשטימיק? — פרעגט רחל און טרערן שטעלן זיך אין אירע אויגן — בלויז, ווי דער ריינער הימל.

מיר האבן זיך צעקושת.

„מיט דעם געפיל וועל איך זיך רייניקן נאך דער שעדיקונגס-האנדלונג“ — טראכט איך און שטעל אן אפאר אויערן, אויפצונעמען וואס רחל האט צו דערציילן.

— איך בין איצט אלט 20 יאר — האט רחל אנגעהויבן. די מאמע איז געשטארבן מיט צען יאר צוריק, ווען מיין קלענסטער ברודער יוסף איז געבוירן געווארן... דער טאטע האט זיך נאך איר טויט געפלייט אויסצופילן איר פלאץ פאר אונדז. ער האט נישט חתונה געהאט א צווייט מאל. ער האט זיך אינגאנצן איבערגעגעבן צו אונדז. מיר האבן אויך געשאצט זיין קרבן. מיר האבן אים שטארק ליב געהאט. איך האב זיך צוגעבונדן צום קליינינקן ברודערל און זיך אפגעגעבן מיט האדעווען און אכטונג געבן אויף אים. רייך זענען מיר נישט געווען. גענוגדיק פרנסה האבן מיר געצויגן פון אן אייזנקראס. אונדזער שטוב איז שטענדיק געשטאנען אן אפענע פאר ארימעלייט. איך קאן זיך נישט דערמאנען איין שבת אן אן אורח.

רחל איז אויף א וויילע אנטשוויגן געווארן. הפנים, אירע געדאנקען האבן זי אוועקגעטראגן אהין. איך האב זי נישט געוואלט באאמרויכן און איך האב געדולדיק געווארט, רחל האט זיך צוזאמענגענומען און פארגעזעצט:

— דער פאטער האט זיך נישט געקאנט אפרימען פון זיין פאטער, דאס הייסט — פון מיין זיידן. ער איז געווען א סופר-סט"ם און האט זיך מיט קיין אנדער באשעפטיקונג נישט אפגעגעבן. דער בארימטער רב פון אסטראור-מאזאוויצע, ר' מאיר דן פלאצק, זצ"ל, האט געזאגט אויף אים אז יעדעס ווארט זיינס ווערט פון אים געשריבן אין הייליקייט און ריינקייט.

ווען דער טאטע פלעגט מיר בענטשן יעדן ערב יום-כיפור, האט ער תמיד צוגעגעבן אט די עטלעכע ווערטער: דער זכות פון די הייליקע אבות און דער זכות פון מיין זעליקן פאטער, זאל דיך באשיצן און באשרעמען פון אלדאס ביז.

רחל איז ווידער אנטשוויגן געווארן. איך האב נישט געקאנט אפרייסן קיין אויג פון איר שיינעם, איידלען געזיכט. אויף וועלכן עס איז געווען אויסגעגאסן אן אומעט.

— יא, — האט רחל אראפגעלאזן איר שטים — די פייל וואס האט געטראפן און פארטיליקט אלע יידן, האט נישט אויסגעמיטן אויך אונדזער הויז. עס איז געקומען א צייט, ווען מיר האבן זיך אזוי גענויטיקט אין זכות פון די הייליקע אבות און אין זכות פונעם הייליקן זיידן...

דעם פאטערס געזונט איז צעטרייסלט געווארן. ער פלעגט הוסטן גאנצע נעכט. די שרעק פאר אונדזער גורל האט נאך מער פארערגערט זיין געזונט צושטאנד. ער איז געווען צעבראכן און נידערגעשלאגן. איינמאל, אין א נאכט האט אונדז דער טאטע צוגערופן צו זיין בעט און צו אונדז געזאגט:

— טייערע קינדער, איך האב געהאפט צו דערלעבן פון אייך נחת. אבער, אויב עס איז נגור געווארן אנדערש, נעם איך דאס אויך אן פאר ליב. גם זו לטובה. מען טאר נישט נאכטראכטן די טאונגען פון דער השגחה... איין בקשה האב איך צו אייך... — זיינע ווערטער זענען איבערגעריסן געווארן פון א טרוקענעם הוסט. ער האט אויסגע-שפיגן מיט בלוט. מיר האבן אויסגעבראכן אין א געוויין. דער פאטער האט אונדז בארויקט און ווייטער גערעדט:

— קינדער, איר זאלט שטענדיק זיין צו זאמען... אבער... אבער... די שעה זאל נישט זיין... אויב איר וועט זיך שיידן און נישט קאנען געפונען איינער דעם אנדערן גיב איך אייך איבער א חפץ וואס איז זייער ווערטפול, א פאר תפילין וואס אייער זיידע האט געשריבן. דעם „של ראש“ האלט דו, רחל, ביי זיך, ווייל דו ביסט דאך א דער-וואקסענע, און דעם „של יד“ נעם דו, יוסף... אויב איר וועט פארוואגלט ווערן צווישן פרעמדע און וועט זיין אפגעריסן און דערווייטערט איינער פון צווייטן, זאלט איר געדענקען, ווער איר זענט, און זאלט אפזוכן איינער דעם אנדערן, אזוי, אז דער „של ראש“ זאל זיך צונויפקומען מיטן „של יד“.

דער טאטע האט א קוש געטון די תפילין מיט פארשמאכטע ליפן און אויך אונדז האט ער געהייסן טאן דאס זעלבע. ער האט אונדז נישט געלאזן בלייבן און וואכן ביי זיין בעט.

— קינדער, שלאפן! — האט ער באפוילן.

צומארגנס פרי זענען מיר שוין געווען יתומים. אין מיטן נאכט האט דער טאטע אויסגעהויכט זיין לעצטן אטעם און זיין נשמה איז ארויף אין הימל... רחל האט זיך שטיל צעכליפעט.

איך האב פארשטאנען אז עס וואלט גוט געווען ווען איך ווענד דעם געשפרעך אין אן אנדער ריכטונג. אבער רחל האט זיך נישט געלאזט אפנויגן פון איר דערציילן. זי האט א זאג געטאן:

איך בין זייער צעשרויפט. אבער די דאזיקע צעשרויפונג און אויפגעגונג רייניקט און ווארעמט מיר. זי האט פארגעזעצט:

— אט אזוי זענען מיר ביידע געבליבן קיילעכדיקע יתומים, אן א מאמען און אן א טאטן. איך בין אוועק ארבעטן אין יודען-ראט* און מיין קליינעם ברודערל האב איך אריינגעגעבן אין א שול. דאָרט האט ער זיך אויפגעהאלטן א גאנצן טאג. פארנאכט, פלעג איך קומען און אים נעמען צו זיך און מיר האבן זיך געהאלטן צוזאמען.

ערב ראש השנה 1942, בין איך אוועק ארבעטן ווי שטענדיק, אבער, אן אומעט און שווער געמיט זענען מיך באפאלן. איך האב עס אויסגעטייטשט, אז דערינערונגען פון דער נאענטער פארגאנגענהייט פילן מיך אן מיט צער און טרויער. א געהיימעספולער פארגעפיל האט מיך דורכגענומען. איך האב זיך נישט געקאנט איינהאלטן און אוועק-געלאפן זעען מיין ברודערל. גלייך האט זיך ארויסגעשטעלט, אז מיין פארגעפיל האט מיך נישט גענארט. איך האב מיין ליב ברודערל שוין נישט געפונען. די רשעים האבן * אין געטא, איז יעדע ארבעט געווען צוגעטיילט פון „יודן-ראט“ אדער פון „עלצטן פון

די יידן“.

ארויסגעפירט אלע קינדער און זיי אָוועקגעשיקט. ווהיין? קיינער פון אונדז האָט נישט געוואסט. איך האָב זיך פונאָדערגעוויינט. איך האָב זיך געמאַכט פאָרוואַרפן, הלמאי איך האָב איך נישט געהיטן ווי אַן אויג אין קאַפּ. פאָרוואָס האָב איך אים געלאָזט אין שול. איך האָב נישט געקאָנט אָוועקגיין פונעם אָרט. איך האָב זיך נישט-ווילנדיק צוגעזעצט אויף אַ שטול און ביטער געיאַמערט. פלוצעם בין איך אויפגעשפרונגען ווי אַ שלאַנג וואָלט מיך אַ ביס געטון. די מענטשן דערביי האָבן געמיינט אַז איך בין אַראָפּ פון זינען. איך האָב געטאַפּט דעם שטול פון אַלע זייטן איך האָב געזוכט, גענישטערט, געזוכט אַ צייכן, אַן אַנדייט פון מיין ברודערל. צום סוף האָב איך עס געפונען. איבערקערנדיק דעם שטול, האָב איך דערזען אַ צעטעלע. עס איז געווען געשריבן: „רחלע, שרעק זיך נישט, דער „של יד“ וועט מיך היטן און ראַטעווען... דיין יוספקע“.

דאָס האַרץ האָט געהאַמערט אין מיין ברוסט. איך בין אָוועק אַ פאַרצווייפלטע, אַ צעחושטע...

אין אַ חודש שפעטער האָט מען מיך, מיט נאָך הונדערט אַנדערע יידישע מיידלעך, אָפּגעפירט קיין סקארזשיסק. דאָרט האָט מען אונדז געשטעלט אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון באַמבעס. די אַרבעט איז מיר געווען זייער שווער. אין די פאַרנאַכטן פלעג איך געפונען אַ ביסל טרייסט אין צולייגן מיינע פאַרשמאַכטע ליפן צום „של ראש“, דער איינציקער אַנדענק און אָנהאַלט וואָס איז מיר געבליבן אין מיין צרהדיקן לעבן. מיינע אויגן האָבן פאַרגאַסן הייסע טרערן אויף דעם, וואָס איך האָב פאַרלוירן...

נאָך צוויי יאָר שווערער אַרבעט אין סקארזשיסקא, האָט מען אונדז איבערטראָנס פאַרטירט קיין אַשוויענטשיים. דאָס איז פאַרגעקומען צוריק מיט דריי חדשים.

— נאָך עטלעכע מינוט און איך ענדיק, — האָט זי זיך געוואָנדן צו מיר, ווי זי וואָלט זיך פאַרענטפערט.

— רחל, איך בעט אייך, דערציילט, דערציילט, גיט נישט אַכט אויף מיר, זייט זיכער אַז איר האָט מיך מיט אייער דערציילן נישט פאַרמאַטערט.

זי האָט מיר געדאַנקט מיט איר בליק און פאַרגעזעצט:

— אַז איך האָב דערזען, אַז דאָ, אין אַשוויענטשיים נעמט מען צו פון די מיידלעך אַלץ וואָס זיי האָבן מיט זיך, בין איך געווען אין אַ פאַרלעגנהייט: וואָס זאָל איך טון, שוין זשע, וועל איך דערלאָזן, אַז מיין „של ראש“ זאָל אַריינפאַלן אין זייערע מערדערישע הענט? ניין? ניין! איך וועל אים זיי נישט אָפּגעבן! וואָס עס זאָל מיט מיר נישט געשעען — האָב איך ביי זיך פעסט באַשלאָסן. נישט וויסנדיק, אַז דאָ שערט מען יעדן אָפּ די האַר, האָב איך דעם „של ראש“ פאַרשטעקט אין מיינע האַר.

מען האָט מיך באַזוכט, באַטאַפּט און גאַרנישט געפונען. אַבער, אַט דערהערט זיך אַ באַפעל, זיך אויסצושטעלן אין אַ ריי צום אָפּשערן. אַ שרעק איז מיר באַפאַלן. איך בין געבליבן שטיין אַ פאַרצווייפלטע, אַ פאַרלאָרענע. וואָס זאָל איך טון?

פלוצעם רופט אויס דער שרער: — דאָס מיידל מיט די בלאַנדע האַר זאָל אַרויס פון דער ריי!

איך בין געווען זיכער, אַז ער האָט אַראָפּגעלייענט פון מיין פנים די פאַרלאָרנקייט, אַבער צום מיין גרויסן שטוינען האָט ער אַ זאָג געטון:

— אַט די שיינע האַר איז נישט צום שערן... — אַזוי אַרום זענען מיר פאַרבליבן

די האַר אויפן קאַפּ. אַבער דער עיקר פריי איך זיך, איר ווייסט דאָך צוליב וואָס...

דריי חדשים האָב איך נישט געאַרבעט. היינט איז דער ערשטער טאָג, וואָס איך בין געקומען אַהער. ווייסט איר וואָס פאַר אַ נדר איך האָב געטאָן, אין טאָג וואָס איך האָב

אנגעהויבן אַרבעטן? — צונויפקלייבן אַלע הייליקע ספרים, תפילין און מזוזות, וווּ איך וועל זיי נאָר געפונען און זיי באַהאַלטן. קומט מיט מיר, וועל איך אייך ווייזן, וווּ איך בין געווען מיט אַ האַלבער שעה צוריק און וואָס איך האָב דאָרט אויסבאַהאַלטן. רחל האָט זיך אויפגעהויבן. איך בין איר נאָכגעגאַנגען ווי אַ פאַרשופטע. זי האָט מיך אָפגעפירט אין אַ פאַרוואַרפענעם ווינקל פון רייזיקן צימער. זי האָט אַרויסגעהויבן אַ ברעט, אונטער אים איז געווען אַ באַהעלטעניש מיט אָפגעלייגטע סידורים, חומשים, שמות און תפילין.

דאָס אַלץ האָב איך געפונען אין די זעק מיט די זאַקן — האָט זי מיר דערציילט מיט אַ דערדריקטן ווייטיק.

— איצטער ווייסט איר שוין אַלץ. אוי, עס איז מיר אַ ביסל לייכטער געוואָרן אויפן האַרצן. איך דאַנק אייך זייער. — האָט זי אַזאָ געטאָן און זיך לייכט פאַרנויגט פאַר מיר. דאָס מיידל האָט מיך איבערוועלטיקט מיט איר אויסערלעכער און אינערלעכער שיינקייט. דער „עם הספר“ (דאָס פאַלק פון בוך) מעג שטאַלצירן מיט אַזאָ יידישער טאַכטער, וואָס היט אָפּ דעם יידישן ספר, אונטער אַזעלכע אומשטענדן, — האָב איך געטראכט אָן עקזאָלטירטע. מיין געמיט־צושטאַנד האָט זיך געלויטערט. איך האָב זיך דערפילט געלייטערט אין נאָענטקייט, ווי זי וואַלט אויף מיר אַרויפגעטאָן איר גייסט.

דעם אָונט זענען מיר געזעסן צוזאַמען. איך האָב געפילט, ווי מיר וואַלטן געווען לאַנגיעריקע באַקאַנטע. פאַרן גיין שלאָפן, איז רחל געקומען און געבראַכט איר „של ראש“, זי האָט אים געהאַלטן אין האַנט מיט אַ הייליקן ציטער.

— איר ווייסט, — האָט זי מיר איינגערוימט אין אויער — פון מאָל צו מאָל שפיר איך ווי די גייסטער פון זיידן און דער באבע וואַלטן מיך אַרומגערינגלט און געהיטן... איך האָב גענומען פון איר האַנט דעם „של ראש“, אים געגלעט מיט דער האַנט, און אַ טיפער זיפץ האָט זיך מיר אַרויסגערופן:

— רבוננו של עולם, ווען וועלן מיר שוין דערלעבן צו זעען יידן אָנגעטוענע אין אַ טלית און תפילין, ווען?!

רחל האָט באזאכט און צאָרט אַרויסגענומען איר שאַץ פון מיין האַנט, האָט אים באַהאַלטן און זיך אָפגערופן:

— איך האָב גאָר פאַרגעסן אייך איבערצוגעבן, אַז אין מיין ביבליאָטעק געפינט זיך אַ משניות פון קליינעם פאַרמאָט, פאַרלאָג „חורב“, ווייסט איר אפשר, ווער פון די מענער האָט דעם ווערט, מען זאָל אים שענקען דעם משניות. עס געפונען זיך דאָך זיכער אייניקע יידן, וואָס וואַלטן וועלן אַריינקוקן אין אַ ספר, אָפילו ביי די אומשטענדן. אינדערפרי האָב איך באַקומען אַ שריפטלעכע ידיעה, אַז דער זאווערטשער רב וואַלט וועלן קריגן דעם משניות און אין אים מעיין זיין... איך האָב דאָס צעטעלע איבערגעגעבן רחלען... נישט קוקנדיק אויף דער געפאַר, איז רחל צוגעגאַנגען צו אַ יונגן מאַן און מיט טרערן אין די אויגן אים געבעטן נעמען דעם משניות און אים געבן דעם זבירטשער רב.

— האָט נישט קיין מורא, אַ שליח מצוה ווערט נישט געשעדיקט... זאָגט בלויז דעם רב אַז ער זאָל אינזינען האָבן אַלע יידישע נשמות, — האָט זי אים אַריינגערעדט מיט באַגייסטערונג.

נאָך צוויי וואָכן האָט פאַסירט דאָס אומגליק.

אטא פאן גראַף, אָן אַרבעטס־אינספּעקטאָר, אַ יונגער ס. ס.־אָפיציר, אָבער אַ

געפערלעכער רשע מרושע, האָט געכאַפט רחלען ביי איר ביבליאַטעק. זי איז פאַרציטערט געוואָרן. אויף אונדז אַלע איז אָנגעפאַלן אַ פאַניק.

— וואָס פאַראַ געהיימע זאָכן פאַרשטעקסטו דאָ, דו פאַרפלוכטע?! ער האָט געוואָלדעוועט אין גרימזאַרן. ער איז צוגעגאַנגען און גענומען אַרויסוואַרפן די ספרים, אין רחל'ס אויגן האָבן זיך געשטעלט טרערן, איר האַרץ איז פאַרגליווערט געוואָרן פאַר ווייטיק.

— איך וויל וויסן וואָס געפינט זיך דאָ אינעווייניק — האָט ער זיך צעשריען אויפהויבנדיק אַ פאַר תפילין — צעשנייד עס אויף גיך און לאַמיר זעען וואָס דאָס אַנטהאַלט.

רחל'ס געזיכט איז אַזש שוואַרץ געוואָרן, זי איז געבליבן שטיין אַ געליימטע.

— איך וואָרט — האָט ער געקריצט מיט די ציין.

רחל איז ווי פאַרשטייפט, זי רירט זיך נישט און ענטפערט נישט קיין וואָרט.

— ווילסט זיך געזעגענען מיטן לעבן? — האָט ער געדינערט.

— יאָ — האָט זיך געלאָזט הערן אַ טראַציקער ענטפער — פאַר אונדז איז עס אַ הייליקע זאַך און איך וועל עס אויף קיין פאַל נישט צעשניידן.

זיינע אויגן האָבן זיך אָנגעגאַסן מיט בלוט און מאַרדלוסט.

— וואָס? אַ הייליקע זאַך? איך וועל איר ווייזן אַ הייליקע זאַך!

ער האָט זיך געלאָזט אויף די העכסטע אַקטאַוועס און איר דערלאָנגט קלעפּ מיט זיין גאַנצן צעווישעטן כוח. צום סוף האָט ער זיך געוואָנדן צו דער קאַפּאָ אידיט, און אַ זאָג געטאַן: — מאַרגן זאָל מען זי אַרויסשיקן אויף אַרבעט אויסערן לאַגער אויף אַ האַלב יאָר, ווי אַ שטראַף פאַר אומגעהאַרכזאַמקייט.

דאָס איז געווען דאָס ערגסטע וואָס מען האָט געקאַנט דערוואָרטן. די אויסערלעכע אַרבעט האָט זיך ס'רוב געענדיקט מיטן טראַגישן טויט פון די אַרבעטער. אָדער די ס. ס. האָבן זיי דערשאָסן, אָדער משוגענע הינט האָבן זיי צעביסן און זיי זענען געשטאַרבן פון וואַסער-פאַביע.

רחל האָט דעם גזר אויפגענומען האַרטנעקיג. דער רשע האָט זי אָפּגעלאָזן און איז אַוועק. זי האָט זיך איינגעבויגן, צונויפגעקליבן די צעוואַרפענע און צעריסענע, הייליקע ספרים, זי האָט זיי געקושט. זי האָט זיך באַמיט, מיך צו באַרדיקן:

— נעם זיך נישט צום האַרץ, ס'איז גאַרנישט. איך דאַנק גאָט, וואָס די שטאַרקייט פון מיין ווילן האָט בייגעקומען די שוואַכקייט פון מיין קערפער... די הויפט-זאַך איז וואָס איך בין נישט געשטרויכלט געוואָרן.

פון אירע אויגן זענען געפאַלן טרערן פון פרייד.

— דיינס גלייכן איז נישט צו געפונען רחלע — האָט זיך אָפּגערופן איינע פון די

מיידלעך, — איך וועל גיין אַרבעטן פאַר דיר אויסער דעם לאַגער.

— ניין, איך בין מיט אייך נישט איינשטימיק, — האָט מיר רחל געענטפערט — נישט ער באַשטראַפט אונדז. ער איז בלויז דער שליח פון אמתן באַשטראַפער. גיט אַכטונג אויף די ספרים.

רחל איז פון אונדז אַוועקגענומען געוואָרן. זי האָט מיר שטאַרק אויסגעפעלט. מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז דער צימער איז פינצטערער געוואָרן. איך האָב די גאַנצע צייט וועגן איר געטראַכט און זיך געפרעגט: ווען קומט זי שוין צוריק?

אַוועק אַ וואָך און — רחל איז דאָ צוריק. איך בין געווען דערשטוינט. נישט געקאַנט גלויבן די אייגענע אויגן. רחל, באַמערקנדיק מיין פאַרווירטקייט, רופט זיך אָן: „איך

וועל קומען צו אייך אין אַוונט און אַלץ דערציילן. דער אויבערשטער האָט מיך געהאַלפֿן און עס איז מיר גאַרנישט געשעען.

אין אַוונט האָבן מיר זיך באַגעגנט.

— דער היינטיקער טאָג האָט זיך געצויגן אַן אַ סוף, האָב איך זיך באַקלאַגט. רחל האָט מיך אַוועקגעזעצט אויף איר בעט און גלייך גענומען דערציילן:

— די זאַכן וועלן דיר אויסזעען אויסטרעליש, אָבער דאַרפסט וויסן, אַז איך דערצייל דעם ריינעם אמת.

איערנעכטן, ד. ה. פרייטיק, איז געקומען, טרעף ווער...

— איך בין אַ קנאַפֿע בריה אויף טרעפֿן...

— איז ביי אייך דאָ געווען אטא פאן גראַף? — פרעגט מיך רחל.

— מיר דוכט זיך אַז נישט. אידיט האָט געזאָגט אז ער איז אָפּגעפאַרן צו זיין ווייב. ער דאַרף היינט צוריקומען.

— דאָס איז נישט ריכטיק, דו ווייסט דאָך אַז די דייטשן זענען גרויסע ליגנערס.

ער איז געווען ביי אנדזער אויסן־אַפטיילונג, ער האָט עפעס אַרומגעזוכט. געוואָרפֿן מיט די אויגן אויף אַלע פיר זייטן. צום סוף קומט ער צו צו מיר, און טוט מיך אַ פרעג, „נו, ווי האַלט עס מיט דער אַרבעט, איז דיר נישט צו שווער?“

איך ענטפער אים: „ס'איז נישט קיין לייכטע אַרבעט, אָבער עס מאַכט נישט אויס, עס וועט מיר נישט שאַדן...“

— מיר טוט באַנג פאַר דיר, — טוט ער פּלוצעם אַ זאָג מיט אַ ווייכער שטים. זיינע ווערטער און טאָן האָבן מיר פּלוצעם דערשראָקן. איך האָב נישט געקאָנט באַנעמען וואָס דאָ קומט פאַר. ווער ווייסט, וואָס פאַראַ געפאַר עס שטעקט הינטער אַט דער ווייכקייט זיינער.

— ווי הייסט דו — פרעגט מיך אטא. איך זאָג אים. מיט אַ זאנפטער שטים זאָגט ער צו מיר:

— רחל, האָסט זיך נישט וואָס צו שרעקן... איך וויל דיר עפעס זאָגן. אין חלום האָב איך געזען אַן אַלטן מאַן, אַנגעטאָן אין ווייסן. ער האָט מיר געדראָט און פון מיר געפאַדערט איך זאָל דיר צוריקשיקן צו דיין פריערדיקער אַרבעט. איך האָב זיך אויפגעכאַפּט אַ צעטרייסלטער, אַ צעשרויפטער... איך מאַך עס אָבער אַוועק מיט דער האַנט... נאַרישקייטן, אַן ס. ס. מאַן גלויבט נישט אין חלומות... ער קאָן זיך אַן עצה געבן מיט אַ טויטן ייד... אָבער, דער חלום שטייט נישט אָפּ. ער קומט אויך אין דער צווייטער נאַכט. דער מאַן דראָט מיר, ער וועט מיך דערמאָרדן. צום סוף זאָגט ער מיר, אַז דו האָסט ביי זיך באַהאַלטן אַ זאָר... וואָס איז ענלעך אויף דעם וואָס איך האָב דיר באַפוילן צו צעשניידן, און דאָס איז דער צייכן וואָס ער גיט מיר... האָסט עס... זאָג אויס, מאַך עס גיך...“

איך בין געבליבן שטיין ווי אַ פאַרשטאַרטע, נישט געוואָסט וואָס מיט מיר טוט זיך... ווי אַן מיין אייגענעם ווילן נעם איך אַרויס פון קעשענע דעם „של ראש“. דער אויסוואַרף איז אָפּגעשפרונגען אונטערוויילעכץ, ער איז בלאַס געוואָרן ווי קאַלד.

— „וואָס איז דאָס אַזוינס“ — פרעגט ער מיך, ווי נישט מיט זיין קול.

— „תפילין“, אַ „של ראש“. איך האָב עס באַקומען פון מיין פאָטער פאַר זיין אַוועק גיין פון דער וועלט. די פרשיות האָט געשריבן דער זיידע... דער מאַן וואָס קומט דיר אין חלום...

ער נעמט זיך אן מיט קארעאזש, אטעמט אויס שווער און זאגט צו מיר.
— היינט — זאגט ער — גייסטו צוריק צו דיין פריערדיקער ארבעט. א לעבעדיקער
ייד איז פאר מיר גארנישט, אבער א טויטער ייד... איך שרעק זיך פאר אים.
ער האט אפגעזאגט די פאר ווערטער און האט זיך גלייך אפגעטראגן. היינט האט
מען מיך צוריקגעשיקט אהער, נו, וואס זאגסטו דערצו?
איך האב נישט געענטפערט.

עס איז באשטימט פאראן א פארבינדונג צווישן די לעבעדיקע און טויטע —
האט רחל געזאגט. אפשר וועלן די בעסערע צווישן זיי אנהויבן פארשטיין און די ערגערע
וועט באפאלן א שרעק...

רחל האט טאג-טעגלעך באקומען ווייס ברויט און פרוכטן. מיר האבן נישט געוואסט
ווער עס שיקט עס איר. מיר האבן נישט געקאנט צולאזן דעם געדאנק אז דער שיקער
איז נישט קיין אנדערער ווי דער רשע מרושע, דער גרויזאמער אטא פאן גראף.
רחל האט זיך איצטער אפן פארנומען מיט איר „ביבליאטעק“ ארבעט. זי האט
זיך אפגעזאגט פון ווייסן ברויט. — עס זענען דא פאראן בילכערע פון מיר, שוואכערע —
האט זי געטענהט און עס ביי די באדערפטיקע אויסגעטוישט אויף שווארצן ברויט.
אין א חושכדיקן טאג איז רחל קראנק געווארן. באקומען פיבער. אטא האט איר
געברענגט כינין איינשפריצונגען. ער האט איר אויך דערלויבט צו רוען אין מיטן
דער ארבעט.

איינמאל האב איך באמערקט אז אטא איז א צערודערטער, לויפט אהין און אהער,
צום סוף גייט ער צו צו רחלען וואס איז געשטאנען נעבן מיר און גיט זי א פרעג:
— איז זי דיין פריינדין?

— יא, זי איז די איינציקע פריינדין, וואס איך פארמאג דא.
— איך בין געקומען זיך געזעגענען מיט דיר. מען האט מיך באשטימט פאר
פארוואלטער פון קרעמאטאריום. איך האב זיי באדאנקט פאר דעם הויכן אמט און זיך
אנגעבאטן אוועקצוגיין אויפן מזרח-פראנט, פרייוויליק. נו, רחל, איך ווינטש דיר גליק,
זיי געזונט!

א מענטשלעכער טאן האט זיך געלאזט הערן אין זיין שטים. — וואס וועסטו מיר
צוואונשן, רחל? — פרעגט ער זי.

— דו זאלסט געהרגעט ווערן!
וואס?! ער האט אנגעשטעלט א פאר ווילדע אויגן. וואס?!
איך האב זיך אויך געוואנדערט און זי נישט פארשטאנען — יא — גיט רחל צו
איר דערקלערונג. — עס איז בעסער פאר א נאצי געהרגעט צו ווערן איידער צווען
דעם יידישן זיג און גליק.

די שטאלצע ביי זיך, די זיכערע רחל האט פארויס געזעען און געזאגט: א
צוטומלטער, א דערשלאגענער, האט ער זיך אפגעקערט פון אונדז און איז שנעל אוועק.
עס זענען פאריבער די יארן פון גרויל און פיין. עס איז געקומען די באפרייאונג.
יעדע איינע פון אונדז האט זיך אין דעם אמעריקאנער ביורא פארשריבן פאר אן ארץ-
ישראל בירגערין. מיר האבן זיך גענומען גרייטן צו אונדזער אפפארן קיין ארץ-ישראל.
רחל ווענדעט זיך צו מיר און זאגט מיר: טייערע מיינע, איך מוז זיך צייטווייליק פון
דיר שידן.

— פארסט נישט קיין ארץ-ישראל? באגערסטו נישט צו זעען דאס הייליקע לאנד?
— זענען דען פאראן אזעלכע יידן, וואס גארן נישט צו פארן קיין ארץ-ישראל?

אָבער... — זי האָט אַראָפּגעלאָזט איר שטים — איך מוז זיך לאָזן אויפזוכן דעם „של יד“, אויספירן דעם אָנזאָג פון פאַרשטאַרבנעם פּאַטער...

איך האָב איר גאַרנישט גענומען, נישט געוואָלט אָפּשוואַכן איר האָפּנונג. מיר האָבן זיך צעשיידט. זי האָט מיר צוגעזאָגט צו קומען אין ישראל. וווּ מיר וועלן לעבן צוזאַמען, ווי צוויי שוועסטער.

*

מיט אַ קורצער צייט צוריק זענען מיר אויף אַ ווונדערלעכן אופן באַקאַנט געוואָרן די דאָזיקע פרטים:

רחל איז דורכגעפאַרן פוילן אין דער לענג און ברייט. זי איז צוריק געקומען אין איר געבוירן־שטאָט אסטראוֹ-מאָאָויעצק. וווּ זי האָט דאָרט קיינעם פון איר משפּחה נישט געפונען. איז זי אַוועקגעפאַרן קיין ראדאמסק זענען צי אירער אַ פעטער, וועלכער האָט דאָרט געווינט פאַר דער מלחמה, לעבט. פאַרבייגייענדיק די באַך־סטאַציע וואָס איז נישט ווייט פון מאנאָסטיר, האָט זי צופעליק אָנגעטראָפּן אויף יונגע גלחים וואָס האָבן געפירט אויף אַ שפּאַציר אַ כאַפּטע יונגע שקצים, אָנגעטאָן אין גלישע בגדים. אַ מיסטעריעזע קראַפט האָט זי געצווינגען זיך גוט איינקוקן אין די שקצים וואָס ווערן דערצויגן אויף צוקונפטיקע גלחים. פלוצעם האָט זיך ביי איר אַרויסגעריסן אַ מוראדיק אויסגעשריי: „יוספקע, וווּ איז דיין „של יד“?“

זי איז געפאַלן אין חלשות. די יונגע גלחים האָבן זי געמינטערט. איין שייגעצל איז געבליבן שטיין פון דערווייטנס ווי אַ פאַרשטיינערטער. ער האָט זיך נישט געקאַנט רירן פון אַרט. רחל איז געקומען צו זיך. זי האָט זיך גענומען אַרומקוקן. איר בליק איז געפאַלן אויפן שייגעצל, וואָס איז געשטאַנען ווי אַ צוגעשמיטער צו זיין אַרט אַ געפלעפטער, אַ פאַרחושטער. רחל איז צו אים צוגעלאָפּן:

— יוספקע, דערקענסט מיך נישט?

עפעס האָט זיך אין אים אַ ריס געטאָן, פון זיינע אויגן האָבן גענומען שטראָמען טרערן. צום סוף האָט ער זיך ווי אויפגעמונטערט און זיך געוואָנדן צו די גלחים: — זייט מיר מוחל מיינע לערערס, די איז מיין שוועסטער. ער איז מיט איר אַוועק אין גאָרטן פון מאנאָסטיר, וווּ זיי האָבן זיך אַוועקגעזעצט.

רחל, טייערע, דו האָסט מיך געהאָדעוועט אין אַכטונג געגעבן אויף מיר ווי אַ מאַמע, צורשט האָב איך דיר נישט דערקענט, אָבער אַז האָסט גענומען שרייען, וווּ איז דער „של יד“, זענען אויפגעשווומען אין מיר אַלטע זכרונות. טייערע שוועסטער, איך זע אַ צייכן אויף דיין אַרעם, ביסט געווען אין די לאַגערן... מען האָט דיך געפייניקט. אויך איך האָב זיך פיל אָנגעליטן. און איך בין נאָך אַזוי יונג... געדענקסט, ווען די רשעים האָבן מיך פאַרנומען? זיי האָבן אַלע קינדער אומגעבראַכט. מיר האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן. אַ פוילישער פויער האָט מיך צוליב מיינע בלאַנדע האָר אָנגענומען פאַר אַ קריסטלעך קינד. ער האָט מיך געהאַלטן ביי זיך אין כאַטע, מיר געגעבן עסן און טרינקען און דערנאָך אָפּגעפירט צום גלח אין מאנאָסטיר. גלויב מיר, רחלע, איך האָב פאַרשטאַלטן די שעה, אין וועלכער איך בין דאָ אָנגעקומען. איך האָב נישט געקאַנט פאַרטראָגן די פאַלשקייט. די ליגנס וואָס איך האָב דאָ צוגעזעען. געמוזט אָבער האַלטן דאָס מויל פאַרשלאָסן. דעם „של יד“ האָב איך ביי זיך. שוין לאַנג אים קיין קוש נישט געטון. ווי אַזוי זאָל איך זיך צו אים צורירן מיט מיינע אומריינע ליפן?

רחל האָט אַרויסגענומען דעם „של ראש“ און יוסף — דעם „של יד“.

— איך פיל מיך גליקלעך, — האָט יוסף אויסגערופן מיט פרייד, — איך וועל

אנהויבן מיין לעבן פונדאסניי. רחלע, מיר וועלן אריין צום הויפט־גלח פון מאנאסטיר. איך וועל אים דערציילן אז איך בין א יידיש קינד. אמת, ער האט מיך טאקע געראטעוועט דאס לעבן, אבער איך וויל דערפאר נישט באצאלן מיט מיין נשמה...

דער גלח איז געווען באקאנט ווי א יידן־פריינט. א קעגנער פון די נאציס און פאגראמשטשיקעס. זיי האבן אים געוואלט אפרויען, עטלעכע מאל געמאכט אויף אים איבערפאלן. געשאסן און נישט געטראפן.

ווי יוסף און רחל האבן באטראטן די שוועל פון גלח'ס הויז, האט זיך דערהערט א שיסעריי. יוסף איז אנדערגעפאלן. אפגעגאנגען מיט בלוט — און אויסגעגאנגען אויגן־בליקלעך. רחל האט א וויילע זיך געראנגלט מיטן טויט און אויך אפגעגעבן איר נשמה. די אנפאלערס האבן געצילט אין גלח — און ווידער נישט געטראפן... נאר פארשניטן צוויי יונגע יידישע לעבנס.

חנה האלצמאן

תל-אביב

פון דער חורבן תקופה

(דערניערונגען און רעפלקסן)

מען האט זיך שוין אייניקע מאל געווענדעט צו מיר, איך זאל עפעס איבערגעבן וועגן מיינע איבערלעבענישן אין די קאנצענטראציע לאגערן. מיט אזא ווונטש האט זיך צו מיר אפילו געווענדעט אן ענגלענדערין, וועלכע פירט דא אן מיט א געוויסע הילפס־אקציע פארן לאגער, מאטיווירנדיק דאס דערמיט, וואס אין ענגלאנד גלויבט מען נאך אלץ נישט אין דער גרויזאמער מארטיראלאגיע, וועלכע מיר האבן דורכגעמאכט. איך האב אבער נישט געזען, און זע היינט אויך נישט דעם ציל דערפון, הויפטזעכלעך, אויב עס גייט, ווי זי האט דאס געוואלט, אין וועקן דאס געפיל און געוויסן פון דער ברייטער וועלט, ווייל אויב די אומבאגרייפלעך גרויזאמע ציפער פון 6 מיליאן אומגעבראכטע אויף א בעסטיאלישן אויפן פארניכטעטע אין די גאז־קאמערן יידן האט נישט באוויזן דאס צו מאכן, וועלן דאס מיינע טרויעריקע דערניערונגען געוויס נישט דערגרייכן. אויב איך וויל היינט איבערגעבן א ביסל זכרונות וועגן מיינע איבערלעבענישן אין אוישוויץ, איז עס נישט צוליב דעם אויבן דערמאנטן צוועק, נאר פשוט אראפצורעדן זיך אביסל פון הארץ, סתם אין דער וועלט אריין, אפשר וועט ווערן אביסל גרינגער אדורכצומאכן דאס אלץ, וואס עגבערט אזוי דעם מוח, וואס טוט אזוי שטארק וויי, און נאנט אזוי אן אויפהער דאס אויסגעמאטערטע הארץ. נאר איידער איך געב איבער דאס, וואס טוט אזוי וויי, מוז איך מיך אויף א קורצן אויגנבליק איבערטראגן אין דער פארגאנגענהייט פון אוישוויץ, כדי די, וועלכע וועלן אפגעבן א פאר מינוט צייט אויף איבערלייענען די עטלעכע ווערטער מיינע, זאלן בעסער פארשטיין פארוואס ס'טוט אזוי וויי.

איך טראג מיך אלזא איבער מיטן געדאנק קיין אוישוויץ, הגם איך האב אויך מיטגעמאכט מיידאנעק און בעלזן, ווייל אין אוישוויץ בין איך דאך געווען צום לענגסטן, גענויער — 2 יאר. און דעריבער איז פארשטענדלעך, אז די גרעסטע טייל דערניערונגען טראג איך ארויס פון דארט. באשרייבן אלץ, וואס איך האב דארט מיטגעמאכט, בין איך

נישט אומשטאַנד, וול איין גרויזאַמקייט שטייגט איבער די צווייטע, איין שוידערלעכע איבערלעבונג איז שרעקלעכער פון דער צווייטער. איבעריקנס, וועגן דעם וועלן זיך שוין געפונען אַנדערע. וועלכע וועלן דאָס גענויער ווי איך, איבערגעבן, איך וויל זיך נאָר טיילן מיט דעם, וואָס איך האָב אין געוויסע מאַמענטן דערקגעלעבט דאָרט, און וואָס און ווי אַזוי איך האָב דעמאָלט געפילט. איך געדענק צום ביישפּיל אַ טאָג, — דאָס איז געווען גראָד אין יום כיפור, בין איך מיר געשטאַנען מיטן שפּאָדל אין דער האַנט און געשיט די ערד פון איין אַרט אויפן צווייטן, און פאַר די אויגן האָבן, אַזוי ווי אין אַ קאָרידאָסקאַפּ, זיך דורכגעטראָגן בילדער פון אַ יום כיפורדיקן טאָג אין די אַלטע צייטן. נישט נאָר פון מיין אייגענער היים, וועלכע איז שוין געווען אַ סך פאַרגעשריטענער, נאָר פון דער היים פון מיינע עלטערן. איך האָב געזען דעמאָלט דעם טאָטן מיינעם מיטן ווייסן קיטל, וועלכער איז אַרומגעאַנגען פון קינד צו קינד בענטשן. ס'האָט מיר אָפּגעקלינגען אין די אויערן דאָס האַרציקע געוויין פון דער מאַמען, וועלכע האָט ביים יום כיפורדיקן ליכט צינדן געבעטן מיט גרויס געוויין, ס'זאָל איר חלילה וחס אין משך פון יאָר קיינער נישט געמינערט ווערן. איך געדענק, ס'האָט זיך מיר דעמאָלט אויסגעוויזן, אַז די ווענט ציטערן און העלפן זיי צו אין זייער געבעט. אָבער באלד האָט מיר עפעס אַוועקגעריסן פון דעם דאָזיקן בילד: דאָס איז געווען דער קלינגעדיקער פאַטש, פון דער דייטשער אויפזעצער, מיט וועלכן זי האָט מיר אַוועקגעריסן, ווייל זי האָט מיר אָבסערווירט און עפּסטגעשטעלט, אַז איך אַרבעט צו פלעגמאַטיש. און איך האָב פאַרשטאַנען, אַז אין אוישוויץ טאָר מען אָפּילו מיטן געדאַנק זיך נישט איבערטראָגן אין אַן אַנדערע בעסערע וועלט. און זי האָט מיט איר פאַטש אַוועקגעטריבן פון מיר דאָס הייליקע בילד פון דער פאַרגאַנגענהייט און צוריק אַ שליידער געטון אין די פאַרשאלטענע קעגנוואָרט. און נאָר דאָן, ווען זי האָט זיך אַוועקגעדרייט, האָב איך אויפסניי אַנגעהויבן צו קלערן, אָבער שוין וועגן עפעס אַנדערש. איך האָב געקלערט „וואָס וועט זיין מיט אונדז דער סוף?“ ווי לאַנג קען מען אַזוי אַרבעטן איבער די כוחות אין אַזעלכע שווערע אונזענטשלעכע באַדינגונגען, און קוקן יעדע מינוט דעם טויט אין די אויגן. ביי יעדער געלעגענהייט האָט מען נישט פאַרגעסן אונדז צו פאַרזיכערן: „נו, מאַרגן קומט איר שוין אויך אין קרעמאַטאָריום“. איך האָב געקלערט וועגן דעם אַז אויב מען דאַרף שוין יאָ גיין אַ ליאָדע טאָג אין קויםען אַריין, האָב איך פאַר דעם נאָר צוויי שטאַרקע פאַרלאַנגען. דער ערשטער און וויכטיקסטער נאָך אין לעבן זעען דעם איינציקן זון, אים שטאַרק, שטאַרק צודריקן צום האַרץ, אויסקושן ווי גרויס ער איז, און דערציילן ווי איך האָב אים ליב, ווי שטאַרק ס'האָט געווייטיקט, געבענקט און געבלוטיקט מיין האַרץ נאָך אים. און נאָך דעם — אָפּילו אין קויםען אַריין. יא, און נאָך איין פאַרלאַנג האָב איך געהאַט. איינמאַל זיך אָנעסן צו דער זעט און פילן דעם טעם פון זאָט זיין. ס'איז אפשר נישט שיין זיך מודה צו זיין דערצו, אָבער ס'איז דאָך אַ טרויעריקער אמת, אַז צומיינסטן פלעגט דער געדאַנק פאַרנומען זיין מיט דעם חלום וועגן אַ ביסל לאַגער־זופּ, אַ שטיקל לאַגער ברויט צו דער זעט. איך פלעג נישט איינמאַל ביי זיין אויף זיך אַליין און טראַכטן: צו בין איך ווירקלעך אין לאַגער אַזוי פאַרגרעבט געוואָרן, אַז איך קען נישט קלערן וועגן עפעס אַנדערש, ווי נאָר וועגן עסן? און אין אַזעלכע מאַמענטן פלעג איך זיך טרייסטן מיט פּרז'ס „באַנטשע שווייג“, אויב באַנטשע, האָב איך מיר געטראַכט וועלכער איז אין הימל פאַרעכנט געוואָרן אַלס איינער פון די ל"ו צדיקים, האָט גאַנצע טעג געחלומט וועגן דער בולקע מיט פוטער, און אָפּילו דאָן, ווען ער האָט זיך איבערגעטראָגן אין דער אייביקייט, און זיך געשטעלט פאַרן בית־דין של מעלה, און מען האָט אים אַ זאָג געטון: „באַנטשע, זאָג אַרויס דיין פאַרלאַנג, דיין באַגער,

וועט עס מאַמענטאַל דערפילט ווערן, האָט דער הונגעריקער באַנטשע, אנשטאט צו טון אַ הילכיקן געשריי „איך וויל די אויסלייזונג פאַרן יידישן פּאַלק“, און אפשר וואָלטן מיר טאַקע אויסגעלייזט געוואָרן, געענטפערט: „איך וויל אַ בולקע מיט פוטער“, איז דאָך מן הסתם אמת, אַז די שווערד פון הונגער איז שאַרפער ווי די שווערד פון טויט. היינט וואַסזשע וויל איך פון אַזאַ קליין מענטשעלע ווי איך בין.

אַבער נאָך מער ווי דער הונגער, און אַלע איבעריקע צרות האָט געגעבערט, און געפייניקט דער געדאַנק, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געשאַפן אין אוישוויץ, אַז ווען היטלער וועט אַפילו פאַרשפילן די מלחמה, וועט מען אונדז אויך נישט לאָזן לעבן. ס'טייטש אַזעלכע לעבעדיקע עדות ווי מיר, וועלכע קוקן פון דער באַענט אויף די דויכנדיקע קויםענס, גריבער און ווייסן גענוי אַז ס'איז אַ בלאַק-שפערע, ווייל ס'איז אַנגעקומען אַ פרישער, לאַנגער צוג מיט פיל וואַגאַנען נייעם הייץ מאַטעריאַל אין אויוון אַריין. און גאַנץ אַפט סתם אַ סעלעקציע אין וועלכן ס'איז בלאַק, צו ס'געפינט זיך נישט קיין קרעציקער, הגם מער ווי איין העמד האָט מען נישט געטאַרט האָבן; קיין זייף מיט אַ האַנטוך האָט מען נישט באַקומען, אַבער אַ שפּרענקעלע אויפן לייב האָט געפירט גלייך אין קויםען אַריין. מיר האָבן שוין אַבער פאַרשטאַנען, אַז דאָס דאַרף מען אַפּרייניקן דעם בלאַק, כדי צו מאַכן אַ צייטווייליקן פּלאַץ פאַר די נייע אַנגעקומענע קרבנות. מיר האָבן אַלץ געזען און געוויסט. איז עס דען אַ מעגלעכקייט מען זאָל אונדז לאָזן לעבן? מיר זענען געווען זיכער, אַז ווען די מערדער וועלן 12 אַ זייגער קאַפּיטולירן, וועט מען פינף מינוט פאַר צוועלף אונדז אַפּווישן פון דער אויבערפלאַך. אַבער ס'איז געשען אַ נס, און מיר, די עדות פון מיידאַנעק און אוישוויץ מיט זייערע קרעמאַטאָריעס און גריבער, וווּ זייערע קויםענס, וועלכע האָבן געפלאַקערט ביי טאָג און ביינאַכט, וווּ דאָס הייץ מאַטעריאַל זענען געווען אונדזערע נאָענסטע און ליבסטע; און די לעצטע עדות פון בעלזן מיטן הונגער, נויט, פיין, שמוץ, דורכפאַל און טיפּוס, וווּ מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן — וועלן לעבן!

טאָ איז וואָס? וועמען אינטערעסירט דאָס? ווער דאַרף אונדז און ווער בענקט נאָך אינדז? אויב ס'געפינט זיך שוין יאָ אויף דער גרויסער, ברייטער וועלט אַ קליין ווינקעלע אין מזרח, וועלכעס וואלט אונדז אויפגענומען מיט אַפענע ארעמס, זענען אַבער די טויערן פון דעם דאָזיקן לאַנד פאַר אונדז פּעסט געשלאָסן. און דאָ טאַקע ליגט אונדזער גרויסער פאַרדרוס און ווייטיק. איך דערמאָן מיך גוט ווי אַזוי ס'האָט אויסגעזען דער וועג פון בירקענא קיין בוזשעזשינקי, וווּ מען האָט לעצטנס אַלע טראַנספּאָרטן פאַרניכטעט, און וווּ מען האָט איינמאַל אויך אונדז אַהינגעפירט באָדן. מיר זענען דעמאָלט געווען זיכער, אַז דאָס וועט זיין אונדזער לעצטער באָד. בין איך מקנא געווען די ביימער, וועלכע זענען געוואָקסן פון ביידע זייטן שאַסיי און שטאַרק באַדויערט וואָס זיי זענען שטום און קאַנען נישט דערציילן וואָס ס'קומט פאַר נעבן זיי. אַן אַפּמאָך האָב איך מיט זיי געמאַכט, אַז נאָך אונדז, ווען ס'וועט קומען דער פרידן, זאָלן זיי זיך — אנשטאט אין גרינע — מיט רויטע בלעטער באַדעקן, אַלס צייכן, אַז אויף דעם אָרט האָט גערינען אומשולדיק יידיש בלוט. און אויב ס'האָט געטראָפן אַ מאַמענט, נאַטירלעך גאַנץ זעלטן, ווען אין האַרץ האָט זיך אַריינגעגנבעט און געטליעט אַ פונק האַפּנונג וועגן איבערלעבן, האָט זיך אַביסל צעשפילט די פאַנטאַזיע. איך האָב מיר צום ביישפּיל פאַרגעשטעלט, אַז די גאַנצע וועלט וועט אונדז אַנטקעגנקומען מיט בלומען, מיט געזאַנג, מיט שמחה און מיט אַפענע טיר און טויער. איך האָב דעמאָלט געקלערט, אַז טאַקע אונדז און אונדזערע אַדורכלעבן האָט

ביאליק געמיינט, ווען ער האט נאך די רוסישע פאָגראַמען געשריבן, זיין „לעצט וואָרט“, ווו ער זאָגט:

„און שווער זאל זיין די טרער און ביטער,
און אויך זאל זיין דער לעצטער קרעכץ,
אַז די גאַנצע וועלט זאל טון אַ ציטער
און אָפּטרייסלען פון זיך דאָס שלעכץ.“

און גענוג שווער און ביטער איז געווען די טרער פון יידישע טאטע-מאמע, ווען מען האט ביי זיי דאס צאפלידיקע קינד אוועקגעריסן און אין פלאם אריין געוואָרפן, און גענוג שווער און ביטער איז געווען די טרער פון יידישן קינד וועמען מען האט טאטע-מאמע צו דעם זעלבליקן צוועק אוועקגעריסן, און גענוג הויך איז געווען דער לעצטער קרעכץ פון זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע יידישע קרבנות, און די וועלט האט נישט קיין ציטער געטון, און נישט אָפּגעטרייסלט פון זיך דאָס אַלטע שלעכץ. פאַרקערט — נישט איינמאַל האט מען דעם איינדרוק, אַז די ברייטע וועלט האט גאָר שטילערהייט טעות צו היטלערן, וואָס ער האט נישט אויסגעפירט אין אַ גאַנצע הונדערט פּראָצענט זיין פּראָגראַם פון פאַרניכטן דאָס אייראָפּעיִשע יידנטום און דערמיט באַפרייט די וועלט פון דער שווערער יידן-פּראָגע. אויב די ברייטע וועלט קימערט זיך נישט וועגן אונדז, זאָלן מיר אַליין אַ טראַכט טון וועגן אונדזער גורל. זאָלן מיר אַליין אַריינדרינגען אין דער סיבה, פאַרוואָס די זעקס מיליאָן אומשולדיק געפאַלענע קרבנות האָבן נישט אויפגעטרייסלט די וועלט... איך מיינ, אַז די סיבה דערפון ליגט אין דעם, וואָס זיי זענען נישט געפאַלן אויפן שלאַכט פּעלד אַלס פאַלקס-העלדן, אין נאָמען פון אַ לאַנד און ווייזט אויס, אַז נישט נאָר כדי צו לעבן ווירדיק, נאָר אויך כדי צו שטאַרבן ווירדיק מוז מען האָבן אַ אייגן לאַנד. און דעריבער מוזן מיר אַנווענדן אַלע מיטלען און אַלע כוחות און דערוועקן די לעטאָרגיש-שלאַפנדיקע וועלט, הויפטזעכלעך די סאָציאַליסטישע, אַז זי זאל אונדז העלפן אויסקעמפן אַ גערעכט און זיכער עקזיסטענץ אין ארץ ישראל. און דעמאָלט מעג זי זיין זיכער, אַז מיר וועלן זיין די ערשטע, וועלכע וועלן דעם סאָציאַליזם אַריינפירן אין די העכערע, שענערע מדרגה פון קאָסמאָפּאָליטיזם און אלטרויזם. און ווען מיר וועלן שוין זיין אַ פאַלק מיט פעלקער גלייך, און אויך האָבן עטוואָס בייצושטייערן דער מענטשאַפּט, וועט פון אונדז קומען די פּראָפּאַרציע וועגן אַפּשאַפן די גרענעצן פון אַלע לענדער. אָבער צו דעם מוז מען קודם כל זיין אַ פאַלק מיט אַלע גלייך.

איך האָב מיך אַריינגעלאָזט אין אַנדערע פּראָבלעמען, וועלכע האָבן אַזוי ווי פאַרטושט די זכרונות פון אוישוויץ. פאַר מיר אָבער וועט שטענדיק שוועבן פאַר די אויגן דאָס אומפאַרגעסלעכע בילד פון אוישוויץ, פון אַ רייע אויטאָס מיט נאָקעטע מענטשן, וועלכע זינגען „התקוה“ הגם זיי ווייסן גענוי ווהיין מען פירט זיי. נאָכן זינגען „התקוה“ און די לעצטע אויסגעשרייען „שמע ישראל“ ווערט צוריק געשאַפן די טויטע שטילקייט פון דער נאָכט אין אוישוויץ. ס'ווערט נאָר ליכטיקער אין לאַגער און קילאַמעטערן אַרום דעם לאַגער וועלכער ווערט באַלויכטן פון די צינגער פייער פון די קיימענס, ווו יידן הויכן אויס זייערע אומשולדיקע נשמות.

אין נאָמען פון אַט די אומשולדיקע געפאַלענע קרבנות ווענדן מיר זיך מיט דעם הייסן און הייליקן רוף קיין ארץ-ישראל.

זאָל זייער לעצטער ווונטש, זייער לעצטע „התקוה“ פאַרווירקלעכט ווערן.

(געשריבן אין יאָר 1945, באַלד נאָך דער באַפרייגונג)

(אין בערגן-בעלזן)

שבע פארבשטיין

(ישראל)

(טאכטער פון קאמאראווער רב שילעוויטש ז"ל)

מיינע זעקס יאר-נע-ונד

(א) סומעווע

געווען איז עס אין חודש נאוועמבער 1939. אין פוילן האט שוין אין יענער צייט געהערשט דער פולשטענדיקער ווינטער. דער שניי האט שוין באדעקט די ערד און די לופט איז געווען פראסטטיק. אין אזא טאג זענען מיר אריבערגעגאנגען די דייטש-רוסישע גרעניץ. וואס איז דעמאלט געווען אפן פאר יעדן דורכגייער. מיר זענען אנגעקומען אין דעם ערשטן נאענטן שטעטל אויף דער רוסישער זייט, דאס שטעטל האט געהייסן סומאוו. מיר האבן דארט אפגעזוכט עפעס א ווייטע משפחה.

געקומען זענען מיר אהער קרועה בלוייה, ווייל ווען מיר זענען אנטלאפן פון דער היים האט מען שוין גארנישט געקאנט מיט זיך נעמען. דאס שטעטל איז דעמאלט געשטאנען אין פלאמען. (איך האב געוויינט אין ווישקאו). די משפחה, וועלכע מיר האבן אויפגעזוכט האט אויף אונדז חתונות געהאט און דערלויבט מיר מיט מיין קליין טעכטערל ביי זיי איבערצוווינטערן. זיי האבן אונדז א גאנצן ווינטער געשפייזט און אויך געגעבן אנצוטאן. מיין מאן האט דא קיין פלאץ נישט געהאט און דערפאר געוויינט מיט זיינע עלטערן אין זעמבראווע.

(ב) זעמבראווע

נאך א האלב יאר זיין אין סומאוו זענען מיר אוועק וווינען אין זעמבראווע צוזאמען מיט מיין מאנס עלטערן. מיר זענען דא געווען א קורצע צייט עס האט זיך שנעל אונטערגערוקט די גזירה — די גרעסטע טייל היימלאזע ארויסצופירן קיין סיביר. געווען איז דאס פרייטיק, דעם 29סטן יוני 1940. פרייטיק צונאכטס, נאכן עסן, ווען דריי משפחות האבן געשמאכט אין איין צימערל, ווער שלאפנדיק און ווער וואכנדיק. עס איז געווען ארום 12 אזייגער. מען קלאפט אין טיר און עס קומען אריין רויטארמייער, הייסן אלץ שנעל פארפאקן ווייל... מען פארט א היים... מיר האבן גאנץ גוט פארשטאנען אז מען וועט אונדז נישט אהיים פירן. אבער, נישט האבנדיק קיין אנדער ברירה, האט מען אלץ איינגעפאקט און געלאדעוועט אויף דער מאשין. אויף איין זאך האט מיר דאס הארץ געבליטיקט און געוויינט, וואס איך מוז אליין איבערלאזן דאס צאנקענדיקע יארצייט-ליכט נאך מיין מאמען ז"ל, איך האב א גאנצן אוונט דערויף געקוקט און געוועבט די גאלדענע זכרונות פון דער היים אין אסטראוו — וועגן די פריילעכע פרייטיק צונאכטן, שבתים און יום-טובים.

אין יענעם, שוין נישט פריילעכן מצב, איז מיר גארנישט איינגעפאלן אז עס וועלן געשען אזעלכע שרעקלעכע זאכן און מיינע שוועסטערלעך מרים און רבקה, די אומגליקלעכע קינדער, וועלן אומקומען צוזאמען מיט די ברידער, זייערע ווייבער און קינדער, און מען וועט אפילו נישט וויסן די ריכטיקע דאטע און דאס ארט, וואו דאס אומגליק איז געשען....

ביי די אלע געדאנקען וואס זענען דורכגעלאפן יענעם אוונט אין מיין מוח איז מיר נישט איינגעפאלן א טראכט צו טאן, אז דער פאטער ז"ל, האט געהאט א גרויסן זכות וואס

ער איז אין אזא צייט נפטר געווארן מיט א נאטירלעכן טויט. (דער פאטער ז"ל איז נפטר געווארן 16 טעג אין חודש שבט 1940, אין דער שטאט ביאליסטאק און דארט געקומען צו קבורה).

ג) דער וועג קיין סיביר

דעם אויטא, אויף וועלכן מען האט אויפגעלאדנט אונדזער ביסל אַרעמע זאכן, האָט מען צוזאַמען מיט אונדז אָנעקגעפירט אויף דער נאַנסטער הויפּט־באַן־סטאַציע, וווּ עס איז שוין געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אַ צוג מיט לאַסט־וואַגאָנען. דאָ האָבן זיך שוין געפונען אַ סך מענטשן מיט זייערע געפּעק. אַלע זענען געווען איבערגעשראַקן, פון דער פּלוצלעמדיקער ענדערונג אין דעם שוין כמעט נאָרמאַלן מצב.

מיטן איינשטייגן אין דער באַן, האָט זיך איצט אָנגעהויבן דער אמתער גהינום. צו 5—6 משפחות מיט זייערע פּעק האָט מען אַריינגעוואָרפן אין איין וואַגאָן, און פאַרשלאָסן די טירן. קיין פּענצטער זענען אין די וואַגאָנען נישט געווען, עס האָבן זיך נאָר געפונען אין די ווענט עטלעכע קליינע לעכער, וווּ נישט יעדער האָט געהאַט דאָס פאַרגעניגן צו געניסן פון אַ ביסל פרישער לופט. קיין אַרט פאַרן מענטשלעכן געברויך איז נישט געווען. נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך די לויפנדיקע באַן אָפּגעשטעלט, דעמאָלט האָט מען געפּענט אַלע טירן און דער עולם איז אַראָפּ... דערביי האָבן פאַטראָלן געהיטן די שרעקלעכע „פאַרברעכער“, עס זאָל חלילה עמיצער נישט אַנטלויפן. אַ ביסל ווייטער פון דער פּריערדיקער פּויליש־רוסישער גרעניץ, זענען אויף פאַרשידענע סטאַציעס אַרויסגעקומען גוטע רוסישע מענטשן, וועלכע האָבן צוגעברענגט פלעשלעך מילך, טיי, און אויך ברויט. זיי האָבן דאָס געטיילט פאַר קינדער און עלטערע מענטשן. אַט די קליינע הילף האָט אַ סך מענטשן דערפרייט. ווייל נישט יעדער האָט געקאַנט עסן די זופן וואָס מען האָט געטיילט אויף דעם צוג.

אַזוי איז מען 2 וואָכן כּסדר געפאַרן טאָג און נאַכט ביז מען איז צוגעקומען צו אַ געוויסן פּאָרט ביי דעם ווייסן ים. דאָ האָט מען אונדז אויפגעלאָדן אויף אַ לאַסט־שיף. אויך דאָ האָבן מיר נישט געהאַט קיין בעסערע באַדינגונגען ווי אויף דער באַן. די עטלעכע וואָכן פאַרן אויף דער באַרקע, האָט ביי יעדן פון אונדז צוגענומען דאָס לעצטע ביסל כוחות. אויסער אַלע גוטע זאכן, האָט כמעט יעדער נאָך דורכגעמאַכט די ים־קראַנקהייט.

מען האָט אונדז געברענגט צום אַרכאַנגעלסקער פּאָרט. פון דאָרט האָט מען אונדז צעשיקט אויף פאַרשידענע פונקטן. אונדזער משפּחה, האָט מען מיט נאָך עטלעכע צענטליק משפחות צוגעפירט אויף אַ פּלאַץ, וואָס האָט געהייסן „פּאַשיאַלעק טשאַרני“ — דער נאָמען איז געווען ריכטיק צוגעפאַסט צום פּלאַץ. 4 הילצערנע באַראַקן זענען געשטאַנען אין וואָלד מיט געדיכטע, הויכע ביימער. אין אַט די באַראַקן האָט מען באַזעצט די ניי־אַנגעקומענע מענטשן. יעדע 2 משפחות האָט מען געגעבן איין צימערל. מיר איז דווקא אויסגעקומען צו וווינען אין 2 קליינע צימערלעך צוזאַמען מיט נאָך דריי אַנדערע משפחות. לאַנג אָן אַרבעט האָט מען דאָ אונדז נישט געלאָזט. די מענער האָט מען געשיקט אין די וועלדער אויסצוהאַקן די ריזיקע ביימער וואָס זיי האָבן שפּעטער געדארפן טראַנספּאָרטירן צום טייך, און דאָס איז געגאַנגען פאַר פאַרשידענע פאַבריקן אין לאַנד און אויך אין אויסלאַנד.

פרויען האָט מען צעשיקט אויף פאַרשידענע אַרבעטן. אויך לויטן סעזאָן. ווען עס איז געווען דער גזשבע־סעזאָן, האָט מען געקליבן גזשיבעס וואָס זענען געוואָרן איינגעזאַלצן אין פּעסער, און האָבן געדינט פאַר דעם וויכטיקסטן טייל פון דער

באשפיוונג אין דער „סטאלאווע“ א סך פון דעם ארטיקל האָט מען געשיקט אין די שטעט. דאָס זעלבע אויך מיט אנדערע וואָלד־פּרוכטן, ווי יאגדעס, קלוקוועס, א. א. וו. קלוקוועס איז מען געגאנגען קלויבן תיכף, ווי דער שניי האָט נאָר אנגעהויבן צעגייין. ווען די אַלע סעזאָן אַרבעטן האָבן זיך געענדיקט, האָט מען אויך די פרויען געשיקט אין וואָלד אַריין זעגן האַלץ.

דער ווינטער הויבט זיך דאָ אָן פרי — אין חודש אָקטאָבער איז שוין פּראָסטיק, דאָס גרינוואַרג, וואָס וואָקסט אין דער געגנט: קאַרטאַפּל, קרויט א. אַנד. וואָס מען האָט נאָך נישט באַוויזן אַראָפּצונעמען, בלייבן אין דער ערד. ווען דער שניי פאַלט אַראָפּ, ווערט ער ערשט צעגאנגען אין אַ 7—8 חדשים אַרום. ווינטער זענען דאָ די טעג זייער קורצע. 9 אַזויגער אינדערפרי איז נאָך טונקל; 3 נאָך מיטאָג איז שוין צוריק פינצטער. געאַרבעט האָט מען דאָ ביים שיין פון די פּלאַמען, וואָס האָבן געברענגט אויף יעדן אַרבעטס־פּלאַץ. פאַרשטענדלעך, אַז קיין האַלץ האָט דאָ נישט געפּעלט.

די שטאַרקע פּרעסט וואָס האָבן דאָ געהערשט זייער אָפט פון 45 ביז 60 גראַד אונטער זעראַ, זענען נישט געווען אַזוי געפּערלעך. די הויכע, געדיכטע ביימער האָבן פאַרשטעלט דעם ווינט. אין די הייזער איז געווען וואַרים. יעדער איינוואוינער האָט אַהיימגעברענגט אַ פאַק האַלץ.

אין די זומער טעג — אין די חדשים מאי, יוני יולי — איז כמעט 24 שעה אין מעט־לעת טאָג. די זון פאַרגייט בלויז אויף אַ קורצע צייט, אָבער פינצטער ווערט נישט; עס זעט דעמאָלט אויס ווי בין־השמשות.

איך וויל נאָך דערמאָנען אייניקע עפיואָדן פון דאָרט: איינמאָל, בין איך מיט נאָך אַ גרופּע פרויען אַוועק קלויבן „יאגדעס“. אומבאַמערקט האָב איך זיך פון זיי דערווייטערט און געבלאָנדזשעט. נישט קענענדיק זיך אַריענטירן וועלכער וועג פירט צום „פאַשיאַלעק“. ווייט בין איך פון דעם פּלאַץ נישט אַוועק. טראַכטנדיק, אפשר וועט פאַרט עמיצער אַנקומען. אַזוי האָב איך געזוכט ביז אַוונט. דעמאָלט האָב איך פּלוצעם דערהערט קלינגען גלאַקן, וועלכע האָבן מיר געדאַרפן ווייזן דעם וועג אַהיים. אַזוי בין איך טאַקע אַהיים געקומען. און נאָך איין דעראינערונג: אַט בין איך איינמאָל אין אַ ווינטער־אַוונט אַרויס־געלאָפן פון מיין שטוב אין אַ צווייטן באַראַק, און פּלוצעם איז פאַר מייןע אויגן דורכגעלאָפן אַ ליכטיקער, פאַרשידנאַרטיקער שטראַל. בשעת מעשה בין איך שטאַרק דערשטאַקן געוואָרן. איך האָב געטראַכט, אפשר דערנענטערט זיך דער שונא און שיקט דאָ זיינע ראַקעטן. אָבער, ווען איך בין אַריינגעקומען אין באַראַק, האָט מען מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז געווען אַ שטראַל פון אַ פאַלנדיקן שטערן, און דער אָפּשיין איז פון דער טונקלקייט פון די ביימער און דער ווייסקייט פונעם שניי.

אין אַלגעמיין, איז דאָ די לאַגע נישט געווען קיין פריילעכע. אויסער די מאַטעריעלע און פיזישע ליידן, איז מען דאָ אויך גייסטיק צובראַכן געוואָרן. ביי יעדער געלעגנהייט, האָט אונדז דער נאַטשאַלניק אַנגעזאָגט די „בשורה“, אַז מיר וועלן שוין דאָ אויף אייביק פאַרבלייבן און מוזן זיך דעריבער צוגעווינען צום פּלאַץ און דעם לעבן. הערנדיק אַזעלכע רייד, איז אונדז זייער אומעטיק געווען אויפן האַרצן... ער איז געווען זיכער אין זיינע רייד, ווייל אויך ער איז געווען אַ פאַרשיקטער פון אוקראינע און דאָ אויף שטענדיק פאַרבליבן.

די ערשטע צייטן, ווען די מלחמה איז נאָך נישט געווען אין רוסלאַנד, האָט מען קיין הונגער נישט געליטן. מען פלעגט טיילן פּראָדוקטן, און אַ סך מענטשן האָבן באַקומען פּעקלעך פון קרובים.

אויף דעם „פאשאלעק“ איז מען געווען ביי א 15 חדשים. די נבואה פונעם נאטשאליק איז ב"ה נישט מקוים געווארן. עס איז געקומען דער שיקארסקי-אפמאך מיט רוסלאנד. און דעמאלט האט מען אונדז געמאלדן, אז מיר זענען פרייע בירגער. מיר האבן רעכט צו פארן, ווהין מיר ווילן. נאך דער ידיעה האט די מענטשן ארומגענומען א שגעון צו לויפן. צו א באן-ליניע איז פון דאנען געווען ווייט. דער פראסט האט געברענט. (העכער 50 גראד), און אין דעם פראסט זענען אויך מיר אוועק. עס איז געווען מיט נסים, אז מיר זענען דעמאלט געזונטערהייט אנגעקומען אויף א פלאץ.

ד) דער וועג פון סיביר קיין מיטל-אזיע

נאך עטלעכע מאנאט אפוווינען אין א דארף, האט מען זיך ענדלעך דערשלאגן צו א באן סטאציע. נישט בעסער ווי מיט 2 יאר צוריק, ווען מען האט אונדז געפירט אהער. דאס איז געווען די שרעקלעכסטע תקופה פון די 6 יאר נע-ונד. ס'איז געווען 1942 — אין רעכטן ברען פון דייטש-רוסישן קריג. אויף די באנען זענען געפארן אויסגעמאטערטע, מידע מענטשן, וועלכע זענען געפאלן ווי די פליגן און געשטארבן. מיט די טויטע האט זיך קיינער נישט אינטערעסירט. ווען דער צוג האט זיך אפגעשטעלט, האט מען זיי ארויסגע-ווארפן אויפן שניי. אזעלכע פאלן זענען געווען טאג-טעגלעך, דעמאלט איז געווען די באלאגערונג אויף לענינגראד. די מענטשן, וואס זענען אנטלאפן פון יענער געגנט, זענען שוין וואכן-לאנג געווען אויסגעהונגערט און אויסגעמאטערטע.

איצט זענע מיר שוין נישט געפארן די גאנצע צייט מיט איין צוג ווי דעמאלט קיין סיביר, נאר פון צייט צו צייט זיך איבערגעזעצט אויף אנדערע באנען. אויף א סך סטאציעס זענען געווען ארגאניזירטע הילפס-אקציעס צו שפייון די דורכפארנדיקע. מען פלעגט באקומען טאלאנען, און איינער פון דער משפחה האט געברענגט דאס עסן. דאס האט גורם געווען, אז א סך זענען געווארן אפגעריסן פון זייערע משפחות, פארשפערטנדיק דעם צוג וואס איז אינצווישן אוועקגעפארן. אויך אין אונדזער משפחה איז געשען אזא פאל. איינמאל איז מיין מאן געגאנגען ברענגען דאס עסן. דערווייל איז דער צוג אוועק. קיין שום אינפארמאציעס, ווהין דער צוג איז געגאנגען, האט מען נישט געקאנט באקומען. עס זענען דעמאלט געגאנגען עשאלאנען איינער נאך דעם צווייטן. מיין מאן האט נישט געהאט קיי אנדערע ברירה ווי זיך אויפזעצן אויף איינעם פון זיי און אזוי ארום אונדז וזכן. על פי נס האבן מיר זיך דערווען.

6 וואכן האבן מיר זיך אזוי געשלעפט מיט דער מאן ביז מיר זענען אנגעקומען אין א קאלכאז אויפן נאמען פון קאגאנאוויטש. אין דעם קאלכאז האבן מיר פיל געליטן. די ערשטע צייטן נאך דער שווערער רייזע האט זיך אויסגעדאכטן אז די ישועה הויבט זיך אן דערנענטערן. עס האט ליידער לאנג נישט אנגעהאלטן. די מענער האט מען אין א קורצער צייט ארום אוועקגעשיקט אין „טרוד-ארמיי“. דעמאלט האט זיך פאר מיר אנגעהויבן טעג פון פיין און הונגער. דער פרעדיטאטעל האט פון טאג צו טאג פארקלענערט מיין פאזאק — ביז עס איז כמעט דערגאנגען צו גארנישט. ער האט געזאגט, אז איך בין א שלעכטע ארבעטאריין און פארדין נישט מיין ארבעטס-טאג. איך פלעג פאר אים וויינען און אים געבן צו פארשטיין, אז איך ארבעט וויפל מיינע כוחות טראגן, אבער ער האט דאס נישט געוואלט פארשטיין. ווען איך דערמאן מיך אין יענע ארבעטן, נעמט מיך ארום א שוידער. איינמאל גיט מען מיר אן אקער און מען הייסט מיך איינשפאנען צוויי קי און גיין אקערן דאס פעלד. אזוי ווי פון דער ארבעט האב איך זיך

נישט געקאנט אפזאגן, נעם איך דעם אַקער מיט די איינגעשפּאַנטע קי מיט אַ בייטש אין דער האַנט און טרייב אַזוי די בהמות איבערן פעלד און טראַכט מיר דערביי וויפל איך וועל דאָס היינט קענען מאַכן. צי וועל איך מאַרגן באַקומען דעם פּאַיאָק פאַר דער אַרבעט? עס איז דאָן געווען זייער אַ הייסער טאָג. די קי האָבן זיך צבריקעוועט. איינע רייסט זיך אַרויס פון די האַלאַבליעס און אַנטלויפט. איך יאָג זי נאָך, צוים איר, אָבער אין דער זעלבער צייט רייסט זיך אַרויס די צווייטע. און אַזוי יאָג איך זיך אומבאַהאַלפן מיט די צוויי קי אַ גאַנצן טאָג, כמעט ביון זון אונטערגאַנג, און דאָ דערמאָן איך זיך, אַז עס איז פרייטיק. עס קלעמט מיך ביים האַרץ... איך צינד אָן צוויי שוועבעלעך, וואָס איך האָב תמיד מיט זיך געטראָגן, מאַך די ברכה פון ליכט צינדן און מיין איינציקער געבעט איז דעמאָלט געווען — מאַרגן צו באַקומען ברויט...

עס האָט דאָן געהערשט אַן אַלגעמיינע נויט ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג און נישט בלויז ביי אונדז — צוגעקומענע. יעדע קליינלייט איז ביי אַלע מענטשן געווען אַ קרן. איינמאָל קום איך פון דער אַרבעט, און באַמערק אַז פון מיין מאַנטל איז אויסגעשניטן די פּאָדשעווקע. איך טאָר גאַרנישט רעדן, הגם איך ווייס ווער עס האָט דאָס געטאָן. עס טוט מיר אָבער זייער באַנק אויף מיין איינציקן מלבוש, וואָס מיין שוועסטער מרים ז"ל האָט מיר געשיקט קיין סיביר. דעמאָלט האָב איך נאָך נישט באַגריפן ווי טייער איך דאַרף האַלטן דעם מלבוש, און עס איז מיר נישט געקומען אויפן געדאַנק אַ טראַכט צו טאָן, אַז דאָס וועט זיין פאַר מיר דער לעצטער אַנדענק פון איר.

נאָך 2 יאָר לעבן אין דעם קאַלכאַז אין הונגער און פיין, האָט פאַר מיר אויפגעשיינט אַ האַפּנונג. מיטן מאַמענט, ווען איך האָב אָנגעהויבן באַקומען בריוו און פעקלעך פון מיינע שוועסטער אין ארץ־ישראל, האָב איך באַשלאָסן אַרויסציען זיך וווינען אין שטאַט. אָבער נישט אַזוי גרינג איז עס מיר אָנגעקומען אַרויסצוקריגן אַ דערלויבעניש, ווייל נאָך מיינע 2 יאָר אַרבעט און נישטיקע דערנערונג, בין איך נאָך דעם קאַלכאַז שולדיק געבליבן 1000 רובל.

אין שטאַט האָט מען מיך געראַטן צו גיין אַרבעטן — אַפילו איך קאָן דורכלעבן אַן אַרבעט. ערשטנס, אַז איך וועל נישט אַרבעטן, טאָר איך נישט אַרויס אין מאַרק עפעס פאַרקויפן, כדי נישט צו הייסן שפּעקולאַנטקע, און צווייטנס, איז דעמאָלט שווער געווען צו באַקומען אַ שטיקל ברויט אויפן פרייען מאַרק.

נישט לייכט איז מיר דאָ אָנגעקומען צוצוטערעטן צו אַן אַרבעט. מען האָט געמוזט אָנגעבן אַ ביטע. אָנשרייבן די ביאָגראַפיע וועגן זיך. איך האָב געשריבן אַז מיין פאָטער איז געווען אַ שוסטער און די מוטער האָט געאַרבעט א. א. וו. ווען איך זאָל געווען שרייבן דעם אמת, אַז דער פאָטער איז געווען אַ רב, דער מאַן האָט געהאַט אַ געשעפט פון גלאַז און אַלע אַנדערע אמתן, וואָלט איך געוויס געוואָרן געפסלט. דאָס געשריבענע איז נאָך נישט געווען גענוג. מען האָט מיך נאָך גערופן אויף אַ פּערזענלעכן פאַרהער צום פּאָליטרוק. מיין אַרבעט איז געווען הענגען וועש און טראָגן וואָסער אין אַ וועשערריי. פאַר דעם האָב איך באַקומען 80 רובל אַ חודש. פון דעם האָב איך געצאָלט אַ חודש פאַר מיין צימער... 100 רובל.

אַזוי ווי אין סיביר איז מען פון אַלע זייטן געווען אַרומגערינגלט מיט וועלדער, האָט מען דאָ קיין ביימל נישט געזען, דער ווינטער דאָ איז אפשר נאָך געווען אַ שאַרפער ווי אין סיביר. ס'פלעגן זיין שטאַרקע ווינטן מיט שנייען. נישט איינמאָל זענען די הייזלעך איבערנאַכט פאַרשאַטן געוואָרן מיט שניי, אַזוי אַז מען האָט אינדערפרי נישט געקאנט אַרויס פון שטוב. מען פלעגט אַפטמאָל דאַרפן אַרויסקריכן דורכן קויעמען, בכדי

אָפצורייניקן דעם שניי. ס'דערמאָנט זיך מיר פון דער געגנט ווי איך מיט מיין טעכטערל זענען שיעור נישט פאַרטשאַדעט געוואָרן אויף טויט. מען האָט איינגעהייצט מיט קוילן, און כדי די וואַרעמקייט זאָל נישט אַרויס, האָט די באַלעבאַסטע פאַרשטאַפט דעם קוימען מיט שמאַטעס. דער גאַז פון די קוילן איז אַרויס אויף דער שטוב. אַ נס וואָס מען האָט פריצייטיק דערפילט.

מען האָט זיך שוין כמעט געהאַט צוגעווינט צו דעם אַרט לעבן, מיט דער האַפנונג אַז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מען ווט זיך צוריק צוזאַמענטרעפן מיט אַלע אייגענע. עס איז שוין געווען דאָס יאָר 1944, דער שונא האָט שוין געהאַט אַפגעטראָטן פון רוסלאַנד, אויך פון גרעסטן טייל פוילן. עס האָט אָנגעהויבן ווערן טעטיק די פאַסט קיין פוילן. וועגן גרויסן חורבן, וואָס איז דאָרט געשעען, האָב איך קיין אָנונג נישט געהאַט. צייטונגען און ראַדיאָ זענען דאָ נישט געווען. איך האָב אָנגעהויבן שרייבן בריוו צו מיינע אייגענע. פון קיינעם האָב איך נישט באַקומען קיין ענטפער.

בורשטיין דן

קרית בורוכוב, ישראל

אַלס קריגס־געפאַנגענער ביי די רוסן האָב איך מיך מיט קיין דייטשן נישט באַגעגנט. נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה בין איך שוין אין יאָר 1946 געקומען קיין אסטראו. איך האָב דעם יידישן קוואַרטאַל געטראָפן נישט צו דערקענען. דער אַלטער בית־עולם איז געווען אויסגעגלייכט מיט דער ערד. אויפן נייעם בית־עולם, אויף וועלכן סזענען נאָך געשטאַנען מצבות, האָבן זיך געפאַשעט בהמות און חזירים. צוויי קיבוצניקעס, וועלכע זענען געווען אין אַ קיבוץ אין נידערשלעזיען, זענען, פאַרנדיק אויף דער באַן, פון פוילישע כוליגאַנעס אַראַפגעשלעפט געוואָרן פון וואַגאָן אויף דער סטאַנציע מאלקין, און מיט דרענגער זיי דערהרגעט. מען האָט זיי קובר געווען אין אסטראו.

ווען די אסטראווער פרוי חומה, וועלכע האָט געהאַנדלט מיט עופות, איז נאָך דער מלחמה אַ „היים“ געקומען, האָבן די „אקאוצעס“ אויף איר געשאָסן און זי איז געבליבן ליגן אויף דער גאַס אַ טויטע.

מען האָט זי קובר געווען אין אסטראו.

אין אנטשל קנארפּלס רייכע דירה וווינט איצט דער גרעסטער אַנטיסעמיט־כוליגאַן גורסקי.

אין ראטן פארבאנד

געפינענדיק זיך שוין עטלעכע וואכן אינטער דער ממשלה פון די רוסן, האבן מיר געשפירט אז מען גרייט עפעס צו. אלע טאג זענען פארגעקומען פארשידענע רעגיסטראציעס. סוף כל סוף איז ארויס א באפעל, מען זאל נעמען רוסישע פאספארטן, אדער זיך רעגיסטרירן ארויס צו פארן צום דייטש. דא האבן מיר זיך געפינען אין א פארצווייפלטע לאגע. די מוחות האבן זיך ממש געשפאלטן, קלערנדיק וואס צו טוען. אויב נעמען פאספארטן, זענען מיר שוין שטענדיקע שקלאפן ביי זיי (אין די עטלעכע וואכן האבן מיר זיך שוין א ביסל איבערצייגט וואס עס הייסט לעבן אינטער זייער הערשאפט). צוריק צום דייטש האט מען אויך נישט געוואלט. באזונדערס האבן מיר פארשטאנען אז די דייטשן וועלן גאר נישט אריינלאזן די יידן פון רוסישן געביט, און עס איז נישט מער ווי א טריק. מיר זענען געווען פארצווייפלט. מען האט אפגעהאלטן באראטונגען און באראטונגען, ענדלעך האט זיך אנגעריקט דער לעצטער טערמין. עס זענען געפאלן פארשידענע החלטות. דער רוב אסטראווער, וועלכע האבן זיך געפונען אין טשעכאסלאווע האבן באשלאסן נישט צו נעמען קיין פאספארטן. דאס זעלבע האבן אויך אנדערע באשלאסן. די אסטראווער, וועלכע האבן זיך געפינען אין ביאליסטאק, האבן באשלאסן יא צו נעמען פאספארטן.

די וועלכע האבן נישט גענומען קיין פאספארטן, האט מען געגעבן אנצוהערן אז מען גרייט פאר זיי עפעס צו. מען שמועסט וועגן סיביר, אדער קוילן-שאכטעס. די אלע אנציהערענישן האבן געשטאמט פון די אפיציעלע קרייזן.

אלע נוסחאות האבן זיך באשטעטיקט. א געוויסן פרייטיק צונאכטס נאך שבעות (1940) האט מיליטער פארנומען אלע איינצעלנע פערזאנען ד. ה. אן פאמיליעס. און זיי פארשיקט ביי א שטארקע וואך. אויפן צווייטן פרייטיק צונאכטס האט מיליטער ארומגערינגלט אלע הייזער מיט משפחות, וועלכע האבן נישט געוואלט נעמען קיין פעסער, און נישט לאזנדיק מיטנעמען קיין זאך, אפילו עסן, אפגעפירט קיין טשיזאווע צו אן עשאלאן פון שמוציקע קוילן וואגאנען, אויך האבן זיי דארט אונדז אריינגעווארפן און אפגעשלאסן אן לופט צו אטעמען. איך אליין האב דעמאלט געהאט 40 גראד היץ. אזוי האט מען אונדז אפגעשיקט, פארשפארטע, אן ברויט, אן וואסער, ביי א תמוזדיקער ברענענדיקער היץ. אויפן דריטן טאג האט מען אריינגעגעבן ברויט, אבער קיינער האט זיך נישט געקענט דערצו צורירן, ווייל די העלדזער זענען געווען פארטריקנט פון קוילן שטויב און פון דער היץ. ווען אויף א סטאציע איז אונדז געלונגען, א דאנק די רוסישע דארפישע פרויען צו באקומען א ביסל וואסער, האבן מיר ערשט געקענט נעמען עפעס אין מויל אריין. די פרויען האבן צוגעבראכט וואסער אין עמערס צו די וואגאנען, און מיר, פארשפארטע, האבן אראפגעלאזט דורך די פענצטערלעך טעפעלעך אויף שטריקלעך. זיי האבן יעדן אריינגעגאסן צו ביסלעך וואסער, און אלע אין וואגאן האבן זיך איינגעטיילט מיט טראפנס. ס'פלעגט אויך פאסירן, אז ווען די פרויען זענען צוגעקומען מיט וואסער, איז דער עשאלאן גלייך אפגעפארן... פאמיליעס מיט קליינע קינדער, האבן ריזיקירט מיטן לעבן בעתן מאכן פייער אנצווארעמען א ביסל וואסער פאר די קינדער.

איין מאל אין מעת לעת (אמאל אין צוויי מעת לעת), האט דער קאנוואי אויפֿ-געמאכט די טירן (כדי דערליידיקן זיך). ווען מען איז נאָר אַראָפּגעגאַנגען פון די וואַגאַנעס, האָבן זיי שוין מיט די ביקסן צוריק געיאָגט.

אין מאַנכע ערטער האָבן מענטשן צו דעם צוועק אויסגעבויערט לעכער אין די פאַדלאַגעס. מיר זענען אַזוי געפאַרן צוויי וואָכן ביז אַרכאַנגעלסק; אַנדערע — פון צוויי ביז דריי חדשים, און טיילמאל אויפן אייז מיט שליטנס, געשפּאַנט מיט הינט. פון אַרכאַנגעלסק האָט מען אונדז געשיקט אין די טיפע וועלדער, 600 קילאָמעטער ווייט פון דער שטאָט.

אין די אַרכאַנגעלסקער וועלדער

זומער 1940, אַפּפּאַרנדיק צוויי וואָכן אין פאַרמאַכטע קוילן-וואַגאַנעס, און נאָכדעם 4 מעת־לעת אויפן וואַסער, האָט מען אונדז אַראָפּגעזעצט אין דער ראַיאָנער שטאָט יעמעצק, אַרכאַנגעלסקער אַבלאַסט; פון דאָ אין די וועלדער. מיט אונדז צוזאַמען זענען געפאַרן די פרוי פון דוד מינצבערג (אלי' לאַך'ס טאָכטער) מיט 8 קליינע קינדער. מיר האָבן געבעטן דעם קאָמענדאַנט, ער זאל זיי שיקן צוזאַמען מיט אונדז אין איין פאַשלאַעק, כדי איר צו פאַרלייכטערן. די בקשה איז געוואָרן אָפּגעזאָגט.

קומענדיק אויפן „מקום מנוחה" האָט מען אונדז מקבל פנים געווען מיטן אויסרוף „ווי פריעכאלי סודא נאָ ווסינגדאָ" (ד. ה. „איר זענט געקומען אַהער אויף שטענדיק), פון דעם קבלת־פנים איז אונדז געוואָרן ביטער אויף דער נשמה.

יעצט האָט זיך אָנגעהויבן פאַר אונדז אַ לעבן אין נישט קיין מענטשלעכע באַדינגונגען: ענג, שמוציק און אַן יעדע מעדיצינישע הילף. מיין טאָכטער, אַ 19 יאָריקע מיידל, האָבן זיי אַוועקגעשטעלט ביי אַן אַרבעט צו זעגן ריזיקע, גרויסע קלעצער אויף מעטערידיקע שטיקער, און דערנאָך שפּאַלטן מיט העק אויף 4 שטיקער.

איך האָב געפרעגט דעם נאַטשאַלניק: היתכן, צו געבן אַ יונגע פרוי אַזאַ שווערע אַרבעט. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ביי זיי איז דאָס די לייכסטע אַרבעט פאַר פרויען, און באַפוילן נישט מער פרעגן קיין קשיות.

הערנדיק אַזאַ ענטפער איז נישט איינמאל געקומען אויפן געדאַנק טרויעריקע רעזינות. זענען מיר דאָך יידן מיט אמונה און בטחון, האָט מען זיך געשטאַרקט אַז השי"ת קען העלפן, אונדזער לאַגע זאל זיך ענדערן (און אַזוי איז טאַקע געשען: דעם 22טן יוני 1941 מיטן אָנפאַל פון די דייטשן אויף רוסלאַנד, האָט זיך דער פּאָליטישער מצב געענדערט, הגם עקאָנאָמיש איז אונדז נאָך ערגער געוואָרן. נאָר דאָס איז אַ באַזונדער קאַפיטל).

ווינטער 1941, ביי 50 גראַד פּרעסט, האָט מען מיר באַשטימט אַן אַרבעט צו רייניקן די „לודאנקע" (ד. ה. אַזאַ אייז־שאַסי פאַר ריזיקע שליטנס מיט האַלץ) עס זענען געגאַנגען דורכן טאָג 4 טראַנספּאָרטן צו 40—50 שליטנס אַ טראַנספּאָרט. אַלע 4 שעה איז אַרויס אַ טראַנספּאָרט און ס'איז געווען אויסגערעכנט, אַז צוריק פאַרענדיק זאָלן זיך נישט אַנטרעפן איין טראַנספּאָרט קעגן דעם צווייטן. ווען דער ערשטער איז אַדורך דעם מיטלפונקט, איז אַרויס דער צווייטער. די אַרבעט מיינע איז באַשטאַנען: נאָך יעדן דורכפאַרנדיקן טראַנספּאָרט אַפּצורייניקן דאָס אייז, כדי ס'זאל בלייבן גוט גליטשיק. ביי אַזעלכע פּרעסט האָט מען געוויינלעך נישט געקענט זיין אַזוי פינקטלעך ביי דער אַרבעט. איך בין אלעמאל אַוועק זיך אַביסל אָנוואַרעמען. איינמאל פאַרנאָכט קומט צולויפן דער בריגאַדיר און פּרעגט מיך, אויב ס'איז שוין דורכגעפאַרן דער

דריטער טראנספארט. מורא האבנדיק צו זאגן, אז איך ווייס נישט, האב איך געענטפערט — אז יא. ער האט טעלאפאנירט אויף דער באזע אז מען קען ארויסשיקן דעם פירטן טראנספארט. און אזוי שטייענדיק אויפן פלאץ א געוויסע צייט איז אנגעקומען דער דריטער טראנספארט. דא איז מיר פינצטער געווארן פאר די אויגן. צוויי טראנספארטן וועלן זיך געוויס טרעפן, און ס'וועט דאן געשעען א קאטאסטראפע, דאס איז וועט זיך איינברעכן און דער וועג וועט קאליע ווערן — און דער שולדיקער וועל איך זיין. איך האב מיך געריכט יעדע מינוט ארעסטירט צו ווערן פאר סאבאטאזש. מיין מורא איז נאך שטארקער געווארן צוליב דעם וואס מיינער א שכן פון באראק, א געוויסער ווייסמאן, וועלכער האט געארבעט ביים 4טן טראנספארט האט באדארפט קומען פון דער ארבעט 9 אונט און דא איז שוין 10 און 11, און מען זעט אים נישט, די פאמיליע איז שוין געווארן אומרויק. איך בין שוין געווען זיכער אז עס איז עפעס געשעען.

1 אזייגער אין מיטן דערנאכט איז מיין שכן געקומען. ער דערציילט אז ארום 7 אונט, יעדע זיי זענען נאך ארויסגעפארן א שטיקל וועג מיטן 4טן טראנספארט, האט זיך אפגעקערט א שליטן מיט האלץ און איינגעבראכן דאס גאנצע אייז, אזוי אז דער גאנצער טראנספארט איז געבליבן שטיין און נישט געקענט ווייטער אפפארן, און ממילא אויסגעמיטן דאס צוזאמענטרעפן פון די טראנספארטן. דער „נס" האט מיך כמעט געראטעוועט פון א „צענערל" (צען יאָר תפיסה).

אויפן פארשיקונגס־פונקט „לאמאוואטע"

(נעמעצקער ראיאן, ארכאנגעלסקער אבלאסט)

עס האט זיך אנגעריקט דער חודש אלול און די ימים־נוראים טעג, אויף אונדזער פאשאלעק האבן זיך געפונען 25 יידישע משפחות. מען האט אנגעהויבן אפצוהאלטן געהיימע באראטונגען צו זוכן עפעס אן עצה, מען זאל נישט מוזן ארבעטן יום כיפור. די יינגערע צווישן אונדז האבן פארגעשלאגן, אז מען זאל אנגעבן א בקשה צום הויפט־נאטשאלניק ער זאל אונדז באפרייען יום כיפור פון דער ארבעט, אנשטאט א צווייטן רי־טאג. איר, און מיט מיר נאך עטלעכע עלטערע, זענען געווען דורכאויס קעגן דעם, ווייל אזוי ווי די נאטשאלסטווא וועלן דא נישט וויסן פון קיין שום יידישע ימים־טובים, זאל שוין דער טאג הייסן א געוויינלעכער ארבייטס־טאג, און יעדער וואס וועט נישט וועלן ארבעטן, וועט זיך וו עס איז ארויסדרייען, ווי עס פלעגט אלע מאל פאסירן. ווען זיי יועלן אבער וויסן ווי טייער יום־כיפור איז ביי יידן, וועלן זיי אפשר ספעציעל שטערן. אזוי איז טאקע געשעען. די יינגע האבן נישט געפאלגט און אנגעגעבן אזא בקשה און נישט באקומען קיין ענטפער.

יום־כיפור צו כל נדרי האבן מיר קוים צונויפגענומען 10 פערזאן, זיך פארמאכט אין א באראק און געדאוונט. ווען מיר האבן נאך געהאט געענדיקט, האט אן אגענט געקלאפט אין טיר. און זיך געמאכט עפעס זוכן. יום כיפור 5 אזייגער באגינגען איז אראפגעקומען דער הויפט נאטשאלניק מיט א גאנצן שטאב קאמענדאנטן מיט די רעוואלוערן אין די הענט און ארויסגעשלעפט אלע פון די געלעגערס צו דער ארבעט. ווען אייניקע האבן אנגעהויבן זיך צו מאכן קראנק, האט דער נאטשאלניק זיך געווענדעט צו מיר, ווי צום עלטסטן פון באראק, אז איך זאל אלע איבערגעבן, אז היינט נישט גיין צו דער ארבעט, וועט דערקלערט ווערן ווי א „זאבאסטאָוקע" (שטרייק) און „סאבאטאזש". וואס דאס הייסט אין סאָויעטסקי סאָוויז, בפרט אין מלחמה צייט, וועט מען זיי שוין

זאגן. עס האט זיך נאך קיינער פון דער אַרבעט נישט אַרויסגעדרייט, אַ חוץ עטלעכע עלטערע וואָס פלעגן נישט אַרבעטן טיף אין די וועלדער, נאָר אַרום די באַראַקן.

א רוישער פאַלקאָוויק האָט מיר געראַטעוועט

ווינטער 1942, נאָך דעם באַפרייען אונדז פון לאַגער, האָבן מיר באַקומען פראָפּוסקן (אַרויספאַר־דערלויבנישן) קיין בוכאַראַ (מיטל־אַזיע). געפאַרן זענען מיר 7 וואָכן אין די ערגסטע אוממענטשלעכע באַדינגונגען. מען איז געלעגן אין וואַגאָן איינער אויפן צווייטן, עס איז נישט געווען קיין אַרט אפילו צו שטיין. דער וואַגאָן איז נישט געווען געהייצט, און אַן וואַסער. ס'איז אויסגעבראַכן אַן עפידעמיע און עטלעכע קליינע קינדער האָבן דאָ אויסגעהויכט די נשמהלעך. פאַרנדיק אַזוי אין סיבירער ראַיאָן נישט ווייט פון נאַוואַסיבירסק, ביי שרעקלעכע סיבירער פרעסט, האָט מיין טאָכטער באַקומען אַ שטאַרקע אַנגינע. ס'איז נישט געווען קיין טראָפּן וואַסער — שוין אַפּגערעדט פון מילך אַפּצונעצן דעם האַלדז. די לאַגע איז געווען שרעקלעך. ווען אונדזער עשאַלאָן האָט זיך אַפּגעשטעלט אויף אַ סטאַציע, האָב איך באַמערקט פרויען מיט מילך, כ'האַב געכאַפט אַ כלי און אַראָפּגעלאָפּן קויפּן. בעת איך בין נאָר אַראָפּ, איז דער עשאַלאָן אַוועק, און איך בין געבליבן אויף אַ פּוסטער סיבירער סטאַציע ביי אַ ברענענדיקער פראָסט. מיין פאַרצווייפלונג איז זיך נישט פאַרצושטעלן, איך בין געבליבן אַן אַ וואַרעמען מלבוש, אַן הענדשקעס און אַן געלט. אַ חוץ דעם — איבערקלערן פון מיין פאַמיליע, און פון דער טאָכטערס אַנגינע, ביי מיר האָבן זיך געפונען אַלע דאַקומענטן פון מיין פאַמיליע און פון די מיטפאַרנדיקע משפּחות שטיצבערג, מינצבערג און מאַרכעווקע.

געהערט אַז דער עשאַלאָן איז געפאַרן אין די ריכטונג פון אַמסק. פרעג איך דעם סטאַציע נאָטשאַלניק: ווען ס'גייט אַ צוג קיין אַמסק. ער ענטפערט מיר, אַזוי ווי בכלל אין רוסלאַנד: „ניע זנאָיו“ (איך ווייס נישט). הונגעריק און געפרוירן דריי איך מיך אַרום אַ גאַנצע נאַכט. דריי ביינאַכט דערוויס איך זיך, אַז אויף אַ ווייטן טאר שטייט אַ פאַסאָזשיר־צוג, וואָס גייט אין דער ריכטונג פון אַמסק. איך לויף צו צום צוג, און אַלע טירן זענען געשלאָסן. עס קומט אַן אַ פאַלקאָוויק, מיט וועלכן איך האָב איך בייטאָג באַקענט אויף דער סטאַציע. ער האָט געהאַט מיט מיר מיטלייד. היות אויך ער דאַרף אַזא צוג — הייסט ער מיך מיטגיין. מיר זענען געגאַנגען פון איין וואַגאָן צום צווייטן ביז מיר האָבן איין טיר פון אַ שלאָף־וואַגאָן געטראָפּן אָפּ, מיר זענען אַריין. ער איז אַריין אין שלאָף־וואַגאָן, און איך בין געבליבן פאַרנט. אין מיטן פאַרן קומען אַריין צוויי קאַנטראָלערן און פאַדערן ביי מיר אַ בילעט. ווען איך זאָג זיי אַז איך האָב נישט און דערצייל זיי מיין גאַנצע לאַגע, הויבן זיי אַן צו זידלען און נעמען מיך מיט געוואָלט אַראָפּוואַרפן פון צוג. איך האָב געמאַכט אַ גרויס געשריי און עס איז אַנגעקומען דער פאַלקאָוויק און מיך אַפּגעראַטעוועט פון די רוצחים. אָבער ווען דער צוג האָט זיך געשטעלט אויף אַ סטאַציע, האָבן זיי מיך אַראָפּגעוואַרפן. איך בין ווייטער געבליבן אין אַ פאַרצווייפלטער לאַגע, פאַר דעם אָפּגיין פון צוג האָב איך באַמערקט, ווי אַ הייזער עפנט אַ טיר פון אַ וואַגאָן, בין איך צוגעלאָפּן און אַנגעהויבן וויינען, ער זאָל רחמנות האָבן אויף מיר, און מיך אַרויפלאָזן. ער האָט רחמנות געהאַט, און מיך געלאָזן שטיין פאַרנט נעבן דעם הייז־שטיבל. שוין העכער אַ מעתלעך נישט געהאַט גאַרנישט אין מויל, דער הונגער פייניקט. נעבן מיר איז געשטאַנען אַ רוס און געגעסן, לייג איך אים פאַר פאַר אַ מעסרל אַ שטיקל ברויט. ער זאָגט מיר אַז פלייש קאָן ער מיר געבן, אָבער

ברויט האָט ער אליין נישט, ער פאַרט אין מיליטער. דאָס האָט געהערט אַ דורכגייענדיקע פרוי און מיר אַרויסגעבראַכט פון שלאָף-וואַגן אַ שטיקל ברויט.

1 בייטאָג זאָגט מיר דער הייזער אַז באַלד וועט דער צוג אַנקומען אויף אַ גרויסע ענד־סטאָציע, און איך וועל מוזן אַראָפּגיין. אַראָפּגייענדיק אויף דער סטאָציע האָב איך באַמערקט שטיין אַ ריזיקע צאל עשאַלאַנען, האָב איך ביי מיר געקלערט אפשר געפינט זיך מיין עשאַלאַן אויך דאָ. איך האָב אַנגעהויבן צו שרייען און רופן מיין נאָמען און די איבעריקע: שטיצבערג — מינצבערג — מאַרכעווקע א. א. וו. שרייענדיק אַזוי אַ געוויסע צייט, דערהער איך ווי מען שרייט מיין נאָמען. איך האָב זיך באַלד, אַדאָנק השי"ת, צו מיין גרויסער פרייד געפינען צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע. אין אייניקע מינוטן אַרום איז דער עשאַלאַן אָפּגעפאַרן פון דער סטאָציע.

ערב פסח אין די ארכאנגאליסקער וועלדער

שוין עטלעכע חדשים פאַר פסח 1941, האָט געגעבערט דער געדאַנק וווּ וועט זיין יום טוב צו באַקומען וועלכע עס איז פראָדוקטן, הגם אויסער אַ ביסל קאַרטאָפלעס, האָבן מיר נישט געקאָנט אַפילו פאַנטאַזירן. אָבער וווּ אַזוי באַקומט מען כאַטש עטלעכע קילאָ קאַרטאָפל? אין די ערשטע חדשים פון ווינטער פלעגן מיר נאָך אַמאָל באַקומען ביי די קאַלכאַזניקעס אַ ביסל קאַרטאָפל (נישט פאַר געלט, נאָר טוישן פאַר ברויט), די קאַלכאַזניקעס. וועלכע האָבן נישט געאַרבעט אין וואַלד, האָבן קיין ברויט נישט באַקומען. אָבער ווען דער ווינטער איז געאַנגען צום סוף, האָבן זיי אונדז קיין קאַרטאָפל נישט געטוישט. טענהנדיק אַז זיי האָבן שוין נישט. די נאָענטערע קאַלכאַזניקעס האָבן געגעבן אַן עצה, מיר זאָלן זיך אַוועקלאָזן אין די ווייטערע קאַלכאַזן, אפשר וועלן מיר דאָרטן עפעס באַקומען. זיי האָבן אונדז אַנגערופן נעמען פון קאַלכאַזן און פון איינעם, וווּ עס וויינט אַן אַלטע גויע, ביי וועמען מען קאָן באַקומען פאַר אַ ביסל שוואַרצע טיי צו טוישן אויף קאַרטאָפל.

אויף אַקטאָבערסקי פראָדוניק, (זייער יום־טוב — דעם 17 אַקטאָבער), האָבן די אַרבעטער באַקומען צו 1 פלאַש בראַנפן און 5 גראַם שוואַרצן טיי. אויך איך האָב באַקומען 1 פלאַש בראַנפן און 3 פעקלעך שוואַרצן טיי — צו 5 גראַם אַ פעקלעך. מיר איז דעמאָלט איינגעפאַלן אַ גליקלעכער געדאַנק — נישט צו פאַרנוצן דעם טיי מיטן בראַנפן; אפשר וועט מען דערפון נוצן אויף פסח.

פאַר דער פרוי האָב איך קיין בראַנפן נישט באַקומען, ווייל זי האָט נישט געאַרבעט. מיין געדאַנק האָט מיך נישט גענאָרט: פאַר דער פלאַש בראַנפן האָב איך באַקומען ביים לאַוואַטשניק אַ פלאַש בימאייל, און פאַר די דריי פעקלעך טיי — אַ ביסל קאַרטאָפל.

אַ צוויי וואַכן פאַר פסח, האָב איך און מיין מחותן ר' יוסף בער שטיצבערג זיך געלאָזט אין וועג אַריין זוכן אַ ביסל קאַרטאָפל, עס זאָגט זיך נאָר אין וועג אַריין, די וועגן זענען באַשטאַנען: אַדער פון שמאַלע סטעטשקעס אין וואַלד אַדער פון פאַר־פרוירענע יעזשואַרעס, און בערג באַדעקט מיט שניי און אייז. אויפן וועג האָט אונדז באַגעגנט אַ הויכער נאַטשאַלניק פון ראיאָן. ער האָט אונדז נישט אָפּגעשטעלט, נאָר קומענדיק אויף אונדזער וואַלד פונקט, האָט ער געמאַכט פאַרווירפן אונדזער נאַטשאַלניק פאַר וואָס ער האָט אונדז אַרויסגעלאָזט פון דער אַרבעט אַן אַ דערלויבעניש. קומענדיק צוריק אויפן פאַשלאַעק, האָט זיך דער נאַטשאַלניק אויף אונדז געוואָרפן און געשריען און

געסטראָשעט. איך האָב אים געענטפערט אַז מיר זענען נישט געגאַנגען „גוליען“, נאָר זיך שאַפן אַ ביסל קאַרטאַפּל אויף אונדזער גרויסן „פּראָדזניק“, אין, אויב ער וועט אונדז צוזאַגן צו געבן אַ ביסל קאַרטאַפּל, וועלן מיר נישט אַרויסגיין פון פאַשאַלעק. זיין ענטפער איז געווען, אַז ער האָט אליין נישט קיין קאַרטאַפּל.

זענען מיר געגאַנגען. קומענדיק אין ערשטן „קאַלכאַז“, האָבן אַלע קאַלכאַזניקעס געענטפערט „ניעטאַ קאַרטאַשקי“ (נישטאַ קיין קאַרטאַפּל) און אַנגעוויזן אַ ווייטערדיקן „קאַלכאַז“, וווּ אַן אַלטע פרוי טוישט קאַרטאַפּל פאַר שוואַרצן טיי. מיר זענען ווייטער געגאַנגען דורך פאַרפּרויערענע יעזשאַרעס אין בערג שניי מיט אייז, געקראַכן אויף אַלע פיר, מורה האָבנדיק זיך נישט אַראָפּצוגליטשן אין תהום. פאַרנאַכט זענען מיר געקומען אין „קאַלכאַז“ אַריין און זיך נאָכגעפרעגט צום דאַרטיקן בריגאַדיר. מען האָט געזאָגט אַז ער איז אַ פיינער מענטש. עס האָט אונדז אויפגענומען זיין פרוי, ווייל ער איז נישט געווען. געזען צוויי יידן מיט גרייז גרויע בערד, איז זי געבליבן שטיין פאַרווונדערט און מיט אַ גרויסן יראת הכבוד. זי האָט מסתמא נאָך אַזעלכעס אין איר לעבן נישט באַגעגנט, און אונדז פריינטלעך אויפגענומען, אין שטוב איז געווען וואַרעם און ציכטיק, און מיר, נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרומקריכן אין שנייען און אין אייז, געפרוירן ביז די ביינער, האָבן זיך מחיה געווען מיט אַזאַ אויפנאַמע. זי האָט באַלד אַוועקגעשטעלט אַ סאַמאָואַר מיט הייסן טיי און פון בעסטן עסן וואָס זי האָט געהאַט אין שטוב. אויך איר מאַן איז באַלד אַנגעקומען און פריינטלעך צוגעזאָגט מאַרגן צו העלפן.

דעם אַנדערן טאָג האָבן מיר טאַקע מיט זיין הילף באַקומען צו קויפן אַ 100 ק"ג קאַרטאַפּל, און אויך אויפגעזוכט די אַלטע פרוי, ביי וועמען מיר האָבן אויך באַקומען פאַר דעם טיי 60 ק"ג קאַרטאַפּל. ס'איז נאָר געבליבן די פראַגע וווּ אַזוי די קאַרטאַפּל צו ברענגען אויפן פאַשאַלעק?

אויך דאָ איז אונדז געקומען צו הילף דער בריגאַדיר מיט זיין פרוי. ער האָט גענומען פון „קאַלכאַז“ אַ פערד און וואָגן (ווען די נאַטשאַלסטוואַ וואַלט זיך פון דעם דערוויסט, וואַלט ער נישט אָפּגעשניטן טרוקן) און צוגעפירט צו אַ געוויסע באַזע, וווּ עס פאַרן אַדורך וועגענער מיט האַלץ פון אונדזער פאַשאַלעק. צו דער באַזע זענען מיר געקומען שוין שפעט אין דער נאַכט. עס זענן קיין וועגענער שוין נישט גווען, האָבן מיר די קאַרטאַפּל איבערגעלאָזט אויף דער באַזע מיט דער דעה צו קומען אויף מאַרגן נעמען. אַז מיר זענען געקומען אויף מאַרגן נעמען די קאַרטאַפּל, האָבן מיר געטראָפן ווייניקער ווי אַ העלפט. די רעשט האָט מען צוגעגנבעט און קיין שום פורמאָן האָט נישט געוואַלט איבערפירן דעם רעשט קאַרטאַפּל. מיר האָבן געמוזט שפעטער אַ גאַנצע נאַכט שלעפן אַליין אויף אַ האַנט שליטל ביי אַ ברענענדיקער פראַסט און גרויסע שנייען. אַ נס וואָס עס איז דעמאָלט געווען אַ שיינע לבנה-נאַכט.

דאָס איז געווען אונדזער איינציקע שפייז אויף פסח.

ט. מ.

ישעיהו גאלאנט רמת-גן

מיין פאטער ר' אברהם מענדל גאלאנט ז"ל

צווישן פיל אסטראווער אומגעבראכטע היטלער-קרבנות, און טייל לעבן-געבליבענע, וואס זענען דורכגעגאנגען יארן פון שווערן פיין אין די נאצישע קאנצענטראציע-לאגערן, דארפן אויך דערמאנט ווערן אסטראווער געראטעוועטע אין די סאָויעטישע געביטן. נישט באַווייזענדיק צו דער צייט זיך אַריבער צוטראַגן פון דער גרענעץ געביטן, זענען זיי פאַרשיקט געוואָרן טיף אין רוסלאַנד און דערמיט געוואָרן אַרויסגעריסן פון זייער אַלטן לעבנס-שטייגער — ביי שווערע קלימאטישע באַדינגונגען. ביי דער אַרבעט האָבן זיי תמיד געהאַט צו פירן אַ קאַמף מיט דער האַרבער ווירקליכקייט צו דערהאַלטן זייערע לעבנס; אַ שווערן קאַמף איז אויך אויסגעקומען צו פירן מיטן שונא וואָס רופט זיך „אפאטיע“: נישט איינברעכן זיך, נישט פאַלן פון מוט, דערהאַלטן אַ פונק פון גלויבן, און דאָס וויכטיקסטע דערהאַלטן: ווי אַ מענטש מיט רעכט צו טראַכטן אייגענע געדאַנקען. איך וויל דאָ באַשרייבן מיין פאָטער, הרב אברהם מענדל גאלאנט ז"ל, וועלכער האָט טראָץ די אַלע אויסגעווערעכענטע באַדינגונגען, נישט געענדערט זיין לעבנס-שטייגער. מיט זיין טיפער אמונה און יראת-שמים האָט ער געמוטיקט זיך און אַנדערע און דערמיט אַרויסגערופן רעספעקט צו זיך און יידישקייט.

ער איז אַנטלאָפן פון אסטראווע און געקומען קיין ביאָליסטאָק, פון וואָנען ער איז פאַרשיקט געוואָרן מיט דער משפּחה קיין קאַמי א. ס. ר. אין צפון רוסלאַנד. (איין זון, שאולקע, איז אומגעקומען מיט זיין פאַמיליע אין זאמבראוו). די ברויט-נאַרמע איז דאָרט געווען אַ נישטיקע; קויפן פריוואַט איז געווען זייער באַשווערט, ווייל דער פּלאַץ, וווּ מיר האָבן געלעבט, איז געווען ווייט פון ישוב. דערצו האָט מען געמוזט באַקומען אַ ספּעציעלע דערלויבניש פון דעם קאָמענדאַנט. די איינוווינער האָבן נישט געוואָלט פאַרקויפן פאַר געלט, נאָר טוישן פּראָדוקטן אויף קליידער און אַנדערע זאַכן. אין יענער צייט האָט צו דער נאַרמע ברויט יעדער פאַרשיקטער באַקומען אַ צוגאַב מיטאַג, געקאָכט אין אַלגעמיינעם קעסל. טראָץ דעם וואָס דער הונגער האָט געמאַטערט, האָט מיין פאָטער קיינמאָל נישט פאַרזיכט דאָס עסן פון קעסל — מטעמי כשרות, און האָט דורכגעלעבט דעם טאָג מיט 30 דעקאָ ברויט מיט וואַסער, אַמאָל אויך אַביסל קאַרטאָפּל וואָס די קינדער פלעגן שאַפן אין דאָרף.

אין יענער צייט האָט מען געמוזט פאַרמאָגן אַ געוואָלדיקע אמונה און עקשנות זיך נישט אונטערצוגעבן, שטיל, צנעות-דיק האָט מיין פאָטער טאָג ביי טאָג דורכגעטראָגן דעם הונגער-פיין לאַנגע טעג און חדשים. זיין ווייטיק האָט ער אויסגעוויינט אין קאַפּיטלעך תהילים און אַנדערע מיטגענומענע ספרים, ווען מ'האַט אים פאַרשיקט אין יאָר 1940 פון ביאָליסטאָק.

אַבער ווי גרויס מחמיר ער איז געווען פאַר זיך, נישט ווילענדיק פאַרבויגן אַפילו „על קיצו של יוד“, איז ער פאַר אַנדערע געווען אַ גרויסער מקל... איך דערמאָן מיך אַ בילד: ס'איז געווען אין יענע שווערע מלחמה יאָרן, ווען די רוסן האָבן פאַרגאַסן זייער בלוט אויף די פּראָנטן, און פון אונדז האָבן זיי געפאָדערט וואָס מער אַרבעט, נאָטירלעך זענען אַלע געגאַנגען, נאָר איין חסידישן יונגערמאַן איז געלונגען שבת נישט צו גיין צו דער אַרבעט, זיך מאַכנדיק קראַנק. דעם 2טן און 3טן שבת ווידער דאָס זעלבע, ביז זיי

האָבן זיך אַריענטירט אַז דאָס איז אַ געמאַכטע קרענק. מען האָט אים געשטעלט צום געריכט און פאַרמשפּט צו אייניקע חדשים צאָלן אַ געלט שטראָף. פאַר נאָך אַמאָל באַגיין די זעלבע זאַך האָט שוין נישט געהאַלפּן קיין געלט־שטראָף — נאָר תּפֿיסה. מיין פּאָטער האָט געזאָגט צום יונגערמאַן: גיי אַרבעטן, איך נעם די זינד אויף מיר, ווייל תּפֿיסה און מלחמה־יאָרן איז פאַרבונדן מיט פּקוח נפשׁ. דער יונגערמאַן האָט אים געפּאָלגט און געגאַנגען אַרבעטן פאַרמיידענדיק אַ קאַטאַסטראָפּע.

פאַר ראש השנה האָט ער אויסגעאַרבעט אין וואָלד אַ שופּר פון אַ באראן, מען האָט בגניבה געדאוונט און געבלאָזן שופּר. ווען עס איז געווען סוכות האָט ער געזאָרגט פאַר אַ סוכה. ער איז אַריין אין וואָלד און אויסגעאַרבעט פון די צווייגן אַ סוכה און ערב יום טוב האָט ער די עלטערע יידן דערציילט אַז עס איז דאָ אַ סוכה.

דעם ערשטן פּסח ווען מיר זענען געווען אין וואָלד האָט ער מיט וואָכן פריער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן מצות. ער האָט גענומען דאָס שטעקעלע און געלאָזט זיך גיין 40 קילאָמעטער צו פּוס איבער פעלדער מיט שניי, איינשטעלנדיק ממש דאָס לעבן. (מענטשן זענען דאָן געפּאָלן פון די שווערע וועטערן) — דערגרייכט די שטאָט, אויסגע־טוישט אַ ווערט זאָך אויף 3 קילאָ מעל, געקומען איז ער נאָך 2 וואָכן צוריק אין שטוב און מיט גרויס שמחה געהייצט דעם אויוון אין געבאַקן מצות.

דער פּסח איז באַשטאַנען פונעם קאַרן שטיקל מצה מיט וואָסער, עס איז נישט געווען מעגלעך נאָך עפעס צו באַקומען, דאָס איז איינגעטיילט געוואָרן אין נאָרמעס, עס זאָל סטייען איבער יום טוב.

סוף 1942, 2 ביינאַכט איז ער אַרויף אומלעגאַל אויף אַ שיף און זיך געלאָזט וואַנדערן איבער רוסלאַנד, און דורך שווערע גלגולים געקומען קיין מאַסקווע מיטן ציל צו דערגרייכן טהעראָן און אַזוי אַרום נענטער זיין צו ארץ ישראל.

אַזוי ווי דאָס האָט אים נישט געלונגען האָט ער משפיע געווען אויף איינעם פון די מאַסקווער קאָמענדאַנטן, ער זאָל אים דערלויבן צו פאַרן קיין טאַשקענט. אין טאַשקענט הויבט זיך אָן פאַר אים בעסערע צייטן. ער האָט דאָרט געטראָפּן פיל היימישע יידן.

בעת דער רעפּאַטריאַציע איז ער געקומען מיט די עשאָלאָנען קיין פּוילן, דערנאָך קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט — קיין ישראל. אַזוי איז מקוים געוואָרן זיין ווונטש.

אין די לעצטע יאָרן, אַ גרייז־גרויער, אַ בן־שמונים, מיט אַ לאַנגער פאַטריאַרכאַלער זילבער־באַרד, פלעגט ער גיין מיטן שטעקעלע אין האַנט אויפן הר־ציון אין ירושלים מתפלל זיין. אַזוי האָט ער זיך געפירט ביזן לעצטן יאָר.

ער איז נפטר געוואָרן בשיבה טובה, כ"ה טבת תשט"ו.

ת. נ. צ.ב.ה.

מ. צאנין

תל-אביב

(רעדאקטאר פון צייטונג)

לעצטע נייעס)

א ס ט ר א ו

עס זענען פאַראַן שטעט אין פוילן, וואָס זיי איז באַשערט געווען איבערצולעבן נישט נאָר זייער אייגענעם חורבן, נאָר אויך דעם חורבן פון גאַנצן פּאָלק. איידער זיי אַליין זענען אומגעקומען האָבן זייערע אויגן צוגעזען דעם אומגליק פון צענדליקער, פון הונדערטער טויזנטער יידן. צו אַט די שטעט געהער אַסטראָו מאַזאָויעצקי.

מיטן ערשטן ווילדן ווינט זענען אַריין די דייטשן אַהער פון פרייסן און רעפּעטיט אַ מוראדיקע שחיטה, ווי אַ פאַרשפּיל צו דעם, וואָס זיי האָבן געמאַכט מיט דער יידישער קהילה — שפּעטער־צו. נאָך אַט דער ערשטער שחיטה, האָבן די דייטשן דערווייל געלאָזט די יידן לעבן אין שרעק. די יוגנט איז אַנטלאָפּן. די יוגנט האָט געפּילט, אַז אין דער סביבה פון פּאָליאַקן וועלן די יידן נישט אויסהאַלטן דעם פינצטערן טעראָר פון די דייטשן. און זי איז אַוועק איבער דער סאָויעטישער גרענעץ זוכן אַ שוץ פאַר איר צעטרייטלט לעבן. אין אַסטראָו זענען געבליבן כמעט בלויז עלטערע יידן און פרויען מיט קינדער. איז דאָס לעבן אָפּגעשטאַרבן. די שרעק האָט געשוועבט איבער די יידישע דעכער אָן איבערייט. די יידן האָבן דאָ טייער באַצאָלט פאַר די עטלעכע טעג, וואָס די שטאָט האָט געהערט צו די רוסן. פאַר די עטלעכע טעג פון שמחה און מאַניפעסטאַציעס פאַר דער רויטער אַרמיי; פאַר דעם לויב, וואָס זיי זענען ניצול געוואָרן פון די דייטשע הינט, האָבן די אַסטראָווער יידן באַצאָלט אַ טייערן פרייז.

אַסטראָו איז געוואָרן דער קאַרידאָר, דורך וועלכן די דייטשן האָבן געטריבן מחנות פון הונדערטער טויזנטער יידן קיין מזרח־פרייסן אויף אַרבעט. די אַסטראָווער יידן האָבן דורך די שפּאַרעס פון זייערע פאַרהאנגענע פענצטער זיך צוגעקוקט ווי מען טרייבט דורך זייער שטעטל די יידן פון סאַקאלאוו און פון שעדלעץ, פון קאלושין און פון מינסק. מחנות פאַרפייניקטע, אויסגעהונגערטע און פאַרשטויבטע יידן אין די בלויזע קעפּ, מיט געשוואַלענע פנימער און אינטערגעשלאָגענע אויגן פון די אומ־ברח־מנות־דיקע קלעפּ, וואָס זיי האָבן באַקומען אויפן וועג. אויף די גאַסן פון אַסטראָו, אויפן מאַרק, זענען פיל יידן געבליבן ליגן. זיי האָבן מער קיין כח נישט געהאַט ווייטער צו גיין און אויסגעהויכט די נשמה, די אַסטראָווער יידן האָבן געזעען דעם שקלאָפֿן־מאַרש פון אַ גאַנץ פּאָלק, אַ מענער־פּאָלק, ווייל קיין פרייסן האָבן די דייטשן געטריבן אַפּילו פּופּציק־און זעכציק־יעריקע יידן.

בין איך יעצט געקומען אין דעם באַפרייטן אַסטראָו. דער מאַרק מיט די ווייסע און גראַע מויערן איז געווען אויפגערוימט, ציכטיק און שטיל, ווי זונטיק אין דאָרף, ווען דאָס פּאָלק גייט אַוועק אין קירך אַריין. און געווען איז עס אין אַ פשוטן מיטוואָך, אַ וואַכטיקער טאָג. אַמאָל האָט דאָ געהערשט אַן אייביקער יאָריד. אַפּילו נישט אין אַ מאַרק־טאָג זענען זיך צוזאַמענגעפאַרן פויערישע וועגענער. פויערים פלעגן קומען אין דער ביר־ברויעריי, צו דער מיל, צו אַ שוסטער נאָך אַ פאַר שטיוול, צום שניידער נאָך אַ סערמינגע; נאָך אַ ראָד צום סטעלמאַך. אין די אַסטראָווער אייזן געשעפּטן האָבן געקלונגען די הייערנע טעפּ; פויערים האָבן קאַסעס געפרוויט אויף די שטיינער פאַר די קראַמען. עס איז געווען אַ שוישפּיל פון אַ צאַפּלדיק לעבן.

און זעט וואס ס'איז געוואָרן פון אַ שטאַט: פוסט און אויסגעשטאַרבן. איר זעט די זעלבע קראַמען און בעקערייען, נאָר אַנשטאָט דעם שילד „פרידמאן“ זעט איר אַ טיפיש פויערישן נאָמען: נעמען פון פויערים, וואָס אין קלאַנג פון זייערע נעמען זעט מען די סימנים אַז אַנאָמילט זענען זיי פריצישע שקלאַפן געווען. און היינט זענען זיי סוחרים. זייער חלום צו פאַרנעמען די יידישע פאַנזיעס, דער אייביקער חלום פון די פוילישע יידן-שונאים, איז היינט מקוים געוואָרן. איז — פאַרוואָס איז די שטאַט טויט? פאַרוואָס זעט מען יעצט נישט די פויערישע וועגענער? פאַרוואָס זעט מען יעצט נישט די פויערים זאָלן פרווון די קאַסעס פאַר די קראַמען? פאַרוואָס קלינגען נישט די אייזערנע טעפּ?

איך בין צופעליק פאַרבייגעגאַנגען דעם בנין פון שטייער־אַמט. אויף דער גאַס איז געווען אויסגעשטעלט אַ לאַנגע ריי פון פויערישע וועגענער. די וועגענער אַנגעלאָדן מיט זעק תבואה. פרעג איך אַ פויער, צו היינט איז אַ מאַרק־טאָג? ניין, נישט קיין מאַרק־טאָג. דאָס ברענגען פויערים זעק מיט תבואה אינעם שטייער־אַמט. אזוי צאָלט מען היינט שטייערן. בלויז אין תבואה. און די תבואה מוז מען ברענגען אליין, גלייך אין שטייער־אַמט. דאָס איז ביטער. דאָס פאַרסמ'ט זיי דעם טעם פון גרויסן נצחון, וואָס זיי האָבן אָפּגעהאַלטן איבער די יידן. זיי האָבן צוגענומען די הייזער, די קראַמען. אין זייערע שטיבער וועט איר געפינען יידישע מלבושים און יידישע מעבל. זיי, די פויערים, האַנדלען היינט מיט וואַלטע, מיט „האַרטע“ וואָס מיינט גאָלד־שטיקלעך, און די פויערים אונטערשיידן צווישן די גאָלד־שטיקלעך: „חזרימלעך“, „קעפלעך“, „פייגעלעך“ און כל המינים אַנדערע פיגורן, וואָס געפינען זיך אויף די גאָלד־מטבעות און וואָס יעדע פון זיי פרייזט זיך לויט אַן אַנדערן קורס. אָבער צו דער שטאַט קומט עס נישט. צוזאַמען מיט די יידן איז אַסטרעאָנאָמיע, אַן אמתער ריין־געהאַלטענער בית־עולם, וווּ די הייזער און די קראַמען זענען מצבות איבער די קברים פון אַ געוועזן לעבן. די פויערים־סוחרים שטייען אין די קראַמען ווי לעבעדיקע מתים.

זיי שטייען אין די קראַמען און וואַרטן ביז „פרילינג“. זיי האָפּן, אַז פרילינג וועט זיך דער איצטיקער סדר אין פוילן ענדערן. און אַז דער סדר וועט זיך ענדערן, האָפּן זיי, וועט די שטאַט פון זיך אליין אַ פלייץ־טאָן מיט לעבן, עס וועט זיין אזוי, ווי פריער מיט יידן, נאָר אַן יידן...

וואָרום ווען איר וועט זיך אינטים דורכשמועסן מיט אַן אַסטרעאָנאָמער „סוחר“ וועט ער אייך דערקלערן, אַז דאָס, וואָס אַסטרעאָנאָמיע טויט, זענען אין דעם שולדיק די יידן, וואָס האָבן לויט אים, איבערגענומען די מאַכט אין פוילן. זיי דערלאָזן נישט, הייסט עס, די שטאַט זאָל צוריק באַקומען לעבן.

אויך דאָ, ווי אין אַנדערע שטעט, בין איך אַוועק צום פאַטאָגראַפּיסט געוואָרן ווערן, צי ביי אים האָבן זיך נישט אויפגעהיטן יידישע בילדער פון דער אַקאָפּאַציע־צייט. אָבער, איך טאָר נישט זאָגן, אַז איך זוך יידישע בילדער. פרעג איך אים אויף סתם בילדער פון דער אַקאָפּאַציע־צייט.

— פון וועלכער אַקאָפּאַציע מיינסטו? — פרעגט דער פאַטאָגראַפּיסט און טוט אַ צוויידייטיקן שמייכל.

— איך מיינ פון דער דייטשער אַקאָפּאַציע — ענטפער איך אים ערנסט און מאַך זיך, אַז איך פאַרשטיי נישט זיין רמז.

און דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר גרויסע טיילן פאַליאַקן, וועלכע באַטראַכטן אויך די איצטיקע מאַכט, ווי אַן אַקאָפּאַציע. זיי ציטערן אימת מוות, אַז ביי דער איצטיקער מאַכט, קאָנען נאָך אַמאָל יידן צוריקומען אין שטאַט אַריין און ווערן אַ כח.

און אז יידן וועלן צוריקומען וועל זיי זיכער פאָדערן זייערע הייזער, זייער מעבל, די געשעפטן — אַלץ.

זיי ציטערן, אז פון זייערע אָנגערויבטע רייכטימער זאָל זיך אויסלאָזן אַ פינצטערער חלום.

וועט היינט נישט וואָגן אַ ייד צו פאָרן אַהער, ער וועט אפשר קומען אַהער אַ לעבעדיקער, ס'איז אָבער אַ ספק, צי ער וועט אַ לעבעדיקער פון דאַנען אַרויספאָרן. אַרום אָסטראַוו געפינען זיך צענדליקער מאַסן קברים פון יידן, וואָס קיינער פאַרנעמט זיך נישט מיט זיי. אויפן צעשטערטן בית-עולם געפינען זיך צעטראַטענע מאַסן-קברים פון יידן, וועלכע זענען דערשאַסן געוואָרן בעת דער „אויסזידלונג" די איבעריקע יידן מיט זייערע ווייבער און קינדער און זקנים, האָבן געפינען זייער טויט אין די גאַז-קאַמערן פון טרעבלינקע.

מ. צאנזין: פון בוך „איבער שטיין און שטאַק"

וואס האט פאסירט מיט לייבל גראבינע (דער שוסטער) הי"ד

פרייטיק, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, ווען די דייטשן האָבן באַמבאָרדירט די שטאָט פון דער לופט זענען געפאלן באַמבעס אין שכנות'דיקן הויז פון אַפטיקער מיטשקאווסקי און דאָס הויז צעשטערט. פון גרויס שרעק איז לייבל גראבינע, דער בראקער שוסטער, אַראָפּ פון זינען און ביינאַכט אַרויסגעלאָפן פון שטוב. די קינדער האָבן אים געזוכט, נישט וויסנדיק וווּ ער איז אַהינגעקומען, ביז זיי האָבן אים געפונען אַ צעבלוטטיקטן אין גאַס. אין דעם טאָג זענען די דייטשן אַריין אין שטאָט.

ער האָט דערציילט ווי די דייטשן האָבן אים אַראָפּגעפירט אין קעלער פון ראַטהויז און אים מערדערלעך געשלאָגן. ווען ער איז געפאלן אין חלשות, האָבן זיי געגאָסן אויף אים קאַלטע וואַסער, דערמונטערט און ווידער געשלאָגן, ביז זיי האָבן געזעען אז עס גייען אויס שוין די כוחות — אונטערגעהאַקט דאָס האַרץ און די לונגען — האָבן זיי אים אַרויסגעלאָזט.

נאָכדעם איז ער געווען אין כאַראַשץ ביי ביאליסטאק אין שפיטאַל פאַר גייסטע קראַנקע, וווּ ער איז געשטאָרבן 1939.

דערציילט פון זיין טאָכטער

ליבע לאמפערט

אין ישראל

ישראל עמיאט

אסטראוו היינט

אין 1958 בין איך געווען אין אסטראוו, אונדזער שטעטל. כ'האב דארט באדארפט ארויסנעמען מעטריקעס, ווייל כ'האב זיך געקליבן פארן צו מיין משפחה אין אמעריקע. וואס אן אמת האט זיך מיר זייער נישט געגלוסט צו פארן. כ'האב אלע מאל די דאזיקע נסיעה אפגעלייגט. כ'האב פון פיל יידן אין ווארשע געהערט ווי דאס שטעטל איז חרוב. מיר האט זיך כסדר געדאכט אז איך וועל טרעטן אויף בלוט. אין מיין זכרון איז נאך געשטאנען די גרויליקע זיבן טעג וואס איך בין געווען אין אסטראווע בעת דער דייטשער אקופאציע פון וועלכן איך בין קוים מיטן לעבן אנטלאפן.

כ'בין אנגעקומען אין מיין געבוירן שטעטל אין א דאנערשטיקן טאג. פאר דער מלחמה איז דער דאנערשטיק טאג בארימט געווען מיט זיינע מערק און מיט דער גרויסער צאל פויערים וואס פלעגן פליסן פון די ארומיקע דערפער, אבער אין שטעטל הערשט איצט א טויט-שטילקייט, איך שטיי אויפן „רינעק" וואס ס'איז אמאל ארומגערינגלט געווען מיט 4 רייען יידישע הייזער. די רעכטע זייט, ווו עס זענען געווען די געשעפטן פון פאדבילע-וויטשן, סטאש'ס אפטייק (קאגאן), יאקל טייטלס הויז, און דער מזרח פון „רינעק" — ווו עס זענען אמאל געווען די גרעסטע געשעפטן אין שטעטל. דאס אלץ איז אפגעמעקט און אפגעברענט געווארן בשעת דער היטלעריסטישער אקופאציע. עס זענען נאך פארבליבן די לינקע זייט פון מארק און דער מעריב טייל, אבער די געשעפטן זענען צוגעשלאגן אויף די שטאבעס, און אין די יידישע הייזער וווינען צוגערייזטע פאליאקן.

דאס הויז פון ציווילשטאנד-דאמט און ארכיוו געפינט זיך איצט אין ד"ר קלאטשקאס מויערל נעבן שפאציר גארטן (אמאל איז עס געווען אין געסעלע ווו עס האט געווינט ד"ר טאטשאנאווסקי), איך האב גענישטערט אין די ארכיוו אויסצוגעפינען מיין געבוירן טאג. בעת דער געלעגנהייט האב איך זיך אנגעשטויסן אין די ביכער אויף א סך באקאנטע אסטראווער פאמיליעס, אבער ווי די בעאמטע האבן מיר געזאגט זענען אריי ביכער פון ציוויל שטאנד פארברענט געווארן.

פון א טייל באקאנטע פאליאקן, מיט וועלכע כ'האב געשמועסט, האב איך מיך דערוואוסט דעם גרויסן בראך וואס האט אונדזער שטעטל געטראפן. אין אסטראווע וואס האט פאר דער מלחמה געשטמט מיט איר ברויזנדיק יידיש געזעלשאפטלעך לעבן, זענען איצטער פאראנען בלויז 2 יידן, איינער איז א צוגערייזטער און האט א פוילישע פרוי, דער צווייטער איז אן אסטראווער. בשעת די היטלעריסטישע מערדער האבן צונויפגעטריבן די לעצטע געבליבענע יידן אין שטעטל צום דערשיסן איז ער אנטלאפן אין וועלדער און דארט זיך אויסבאהאלטן עטלעכע יאר. ער איז צוריקגעקומען א האלב צעחושטער. ער איז פון דער משפחה וואס מ'האט אן שטעטל גערופן „די טשעליאקעס". זיי האבן געהאט אן „אלארניע" אינעם קליינעם סאלנע געסעלע וואס האט געגרענעצט מיט דער אסטראלענקער גאס. ווען גאמולקא איז געקומען צו דער מאכט, און מען האט די קליינע אונטערנעמער צוריק אפגעגעבן זייערע אונטערנעמונגען, האט מען דעם יידן אפגעגעבן די אליארניע, וווינט ער איינער אליין אינעם שכנותדיקן הויז. איך האב אנגעקלאפט צו אים, אבער ער איז פעסט געשלאפן. ווען ער האט זיך אויפגעכאפט, האט ער ווי פארשעמט מיר געעפנט די טיר. ער האט אין אנהויב געשוויגן, ווי פילנדיק זיך שולדיק וואס ער איז נישט אוועק פון דאנען ערגעץ ווייטער וווינען צווישן יידן, אבער באלד, האט ער גובר

געווען זיין שטענדיקע פארשלאסנקייט, ער איז מיר אַרױפגעפאלן אויפן האַלדז מיט אַ געוויינ און גענומען פאַר מיר אויסגיסן זיין ביטער האַרץ.

ער איז אַן אינוואַליד, אַ צעבראַכענער מענטש, וווּ זאָל ער גיין? דאָ האָט ער זיין שטיקל פרנסה און פון דער צווייטער זייט, זיין ווױנען כסדר צווישן גוים, איז אויך נישט גוט; כאָטש די פּאָליאַקן טוען אים נישט קיין שלעכטס — פאַרקערט, זיי גיבן אים שיין צו לייזן געלט, אָבער וואָס קומט דערפון אַרויס? מען דאַרף דאָך אַמאָל קומען צו קבר ישראל...

איך האָב דעם יידן געראטן ער זאָל אַלץ פאַרקויפן און פאַרן קיין ישראל, האָט זיך אַ פונק פון האַפנונג צעשפילט אויף זיין מיט קנייטשן צעאַקערטן פנים. מיט דעם דאָזיקן יידן זענען מיר אַרומגעגאַנגען איבערן שטעטל. אַלע געסלעך זענען אַזוי אָפגעלאָזן! טייל הייזער זענען אָפגעווישט און די, וואָס זענען געבליבן, זענען שרעקלעך פאַרלאָזט, נישט רעמאַנטירט. אויפן ראַזשאנער געסל, וווּ עס זענען אַמאָל געווען דער גרויסער אַלטער בית-מדרש און דריי חסידים שטיבלעך (דאָס גערער, אַלעקסאַנדערער און אמשינאווער), איז פון דעם אַלעם גאַרנישט פאַרבליבן. פּאָליאַקן דערציילן, אַז די היטלע-ריסטן האָבן אונטערגעצונדן אַלע בתי-תפילה. עס איז אויך אַרונטערגענומען דאָס הויז פון דער ישיבה און די מקוה.

בכלל איז אסטראו אַ טויטע שטאָט. קיין גרויס אינדוסטריע איז דאָרט נישט פאַראַן ביים היינטיקן טאָג; גרעסערע קאמבינאַטן זענען נאָר פאַראַן אין זאמבראו און אסטראלענקע. זענען טאַקע די שטעטלעך אויפגעריכט געוואָרן און אסטראווע וועגעטירט אַלץ מער, כּ״האָב אָפגעציילט איבערן גאַנצן שטעטל קנאַפּע צוויי צענדליק מלוכהשע קראָמען און אַ צענדליק רעסטאראַנען און קאַפּע הייזער וווּ מען טרינקט שאַרפע געטראַנקען מער ווי מען עסט. מער קיין קראָמען זענען נישט דאָ.

די קאנטורן פון שטעטל האָבן זיך אויסערן חרובן, „רינעק“ אויך שטאַרק געענדערט. עטלעכע גרייסע הייזער, וועלכע האָבן מיט זיך געבילדעט ווינקלען פון גאַסן, זענען אַרונטערגענומען. אַזוי איז קיין שפור נישט געבליבן פונעם גרויסן דריי שטאַקיקן הויז פון מיטשקאווסקיס אפטייק. מיכאל טייטלס מויער, וואָס איז פאַר דער מלחמה פול געווען מיט אַזויפיל לעבן און געהאַט אַליין אַ צענדליק גרעסערע און קלענערע געשעפטן, איז יעצט ווי אָפגעשטאַרבן. כּ״בין געשטאַנען אַ צען מינוט נעבן אַט דער מויער און נישט געזען עמעץ זאָל אַריין אָדער אַרויסגיין.

***

איך האָב געזוכט אַ שפור פון אַלע ליבע ערטער, וועלכע זענען מיר אַזוי איינגעבאַקן געווען אין זכרון פון דער קינדהייט: דער שפּאַציר-גאַרטן, די אַלייען און די שטעטלשע סאדאווקע. יאָ זי איז געבליבן די סאדאווקע און די אַלטע הונדעריקע בוימער זענען געבליבן, נאָר עפעס אַזוי פאַרפלאַנטערט האָבן זיי זיך איינע אין אַנדערן, פאַרקנודערט אין זיך ווי מענטשן וואָס האָבן פאַר כּעס און צאַרן פאַרן שלעכטס, וואָס די וועלט האָט זיי געטון, זיך פאַרגראָבן אין די אייגענע מחשבות, אויסגעדרייט מיטן רוקן צו אַלעמען.

גאַרנישט ווייט פון דאַנען אין אַ קליין וועלדל (אויף פויליש „פּאָגורעק“) איז דער מאָסן קבר פון איבער 600 שטעטלשע יידן. דאָרט ליגט אויך מיין טייערע מאמע חיה-שרה ז״ל.

ס'איז דאך אַזוי ווי ערשט, ווען זי האָט מיט בלוטיקע טרערן אויף אייביק זיך געשיידט פון מיר, איר בן יחיד. וויפל האָב איך זי געבעטן, זי זאל מיט פאָרן מיט מיר איבער די גרענעץ צו די סאָויעטישע זייט און זיך ראַטעווען... מיין אַרימע מאַמע האָט מיך נישט געפאָלגט: מ'איז ביי גאָט אין די הענט — האָט זי געזאָגט, און פון גורל אַנטלויפט מען נישט, אָבער מיך האָט זי געיאָגט צום פאָרן. ווי שווער איז געווען די שיידונג!

די קריסטן האָבן מיר דערציילט אַז אַ טאָג איז די מאַמע געווען פאַרבאָהאַלטן אויף אַ בוידעם ביז עפעס אַ שייגעץ האָט די דייטשן אָנגעוויזן אויף דער באַהעלטעניש. וווּ נעמט מען כוח צו גיין צום אָרט וווּ עס איז געווען די עקידה פון די לעצטע יידן אין שטעטל?

אָבער איך בין דאָרט געווען, געזען דעם לאַנגן, לאַנגן ריוו וואָס ס'איז הויך פאַרשאַטן און מיט גראַז און קשאַקעס באַוואַקסן, און דאָס האַרץ האָט נישט געפלאַצט. טרערן מיינע האָבן זיך באַגאָסן איבער דעם מאַסן־קבר אין מיין נאָמען און אין נאָמען פון אַלע לאַנדסלייט וואָס זענען צעשאַטן איבער דער וועלט.

יעצט זענען די קריסטן „גוט“ מיט טרערן אין די אויגן שטייען זיי ווען זיי דערציילן ווי מ'האָט די יידן געיאָגט צום דערשיסן. אַ הונדערט דייטשע סאַלדאַטן האָבן זיי אַרומגערינגלט, און צענדליקער הונט — זיי נאָכגעלאָפן.

אָבער די זעלבע קריסטן האָבן במשך פון די טעג ווען איך בין געווען אונטער די אַקופאַציע אַזוי געלאַכט ווען מען האָט אונדז יום כּפור אַרויס געיאָגט פון די בתי־מדרשים און שטיבלעך אין דער סאדזאווקע אויף צו וואַשן דאָרט לאַסט־מאַשינען.

**
*

די טאַקסי פירט מיך צוריק פון שטעטל קיין וואַרשע, און מיט זיך פיר איך מיט אַזאַ שווערן ווייטיק פון וועלכן כ'האָב קיין ווערטער נישט; אַ ווייטיק פון צעשטערטן נעסט פון מיין קינדהייט און יוגנט, אַ ווייטיק פון הייליקע הלומות וועלכע זענען אַזוי גרויזאָם פאַרשוועכט געוואָרן...

ישראל עמיאט

אין היים-שטעטל

אויסגעווען א וועלט א גאנצע
און צו דיר ערשט צוריקגעקומען.
בענקען יידן צוויי אין שטעטל
נאך א דריטן צום מזומן.

בין איך דא ערשט, ליבע יידן,
אויפן חורבן פונעם בנין.
ס'פעלן אלץ נאך גאנצע זיבן
פון צען טויזנט צו א מנין!

און ס'איז הערבסט שוין, געלן בלעטער,
מיין געזיכט פון צער איז געלער,
זאגן קינות? וויינען איכה?
מאכן תשעה־באב אין אלול?

אודאי רופט ערשט נישט צו סליחות
דאס געקלאנג פון קלויסטער גלאקן;
האבן פון מיין אימה־שווייגן
אלע פייגל זיך דערשראקן.

שטייען אויפן מארק דריי יידן
און פון ווייטיק אלע שטומע,
פון אן עדה אַזא גרויסע —
א געקליבענער מזומן...

אסטראוו מאַז, אלול תשי"ז.

סאנע אימבער ווראצלאלאוו, פוילן

אויסצוג פון א בריוו פון אסטראווער לאנדסמאן סאנע
אימבער, וועלכער האט אין מאנאט דעצעמבער 1959 באזוכט
אסטראווע. צווישן אנדערע שרייבט ער פאלגענדעס:

די ערשטע רייזע האבן מיר געמאכט צום ארט פון די דערמארדעטע יידן. דאס ארט
איז נישט ווייט פון אסטראווסקעס סאד און אויך נישט ווייט פון ווארשעווער וואלד.
פון אסטראווע פארנדיק קיין ווארשע, אויף דער רעכטער זייט פון שאסיי, דארט האט מען
אומגעבראכט אסטראווער, אסטראלענקער, גאואראווער און רוזשאנער יידן און אויך
פון אנדערע קליינע שטעטלעך. אויפן ארט איז קיין זכר נישטא פון דעם וואס איז דארט
געשען. א פויער וואס וווינט נאענט פון דעם ארט ווייסט צי דער ציילן פאלגענדעס.
אין זייער א פינצטערער נאכט, אין א שטורם פון רעגן, האט ער דעם 11.11.1939
6 א זייער אין אונט, געהערט ווי עס זינגען מענטשן און אויך א גערויש פון
מאטאציקלען און געשרייען פון דייטשן.

דאס האט אים פאראינטערעסירט און ער איז ארויס פון שטוב הערן וואס דא קומט
פאר. האט ער געזען פון זייער נאענט ווי עס לויפן נישט נארמאלע מענטשן בלויז מענער
אין דער צאל פון 80 ביז 100 און פון ביידע זייטן דייטשן אויף מאטאציקלען. די יידן
האבן געזינגען, ווייזט אויס לויטן באפעל פון די דייטשן. אפגעשטעלט האבן זיי זיך
נישט ווייט פון זיין הויז און כדי צו זען וואס דא וועט פארקומען האט ער נישט קוקנדיק
אויפן וועטער, זיך צוגעקליבן א נאענט באקוועם ארט צום זען, און האט זיך צוגעקוקט
ווי די דייטשן מעסטן מיט מעטערס די ערד און פארלייגענדיק שפאגאט כדי צו צייכענען
דאס גלייכקייט פון דעם גרוב וואס זיי האבן באפוילן צום גראבן א גרוב מיט די לאפאטעס
וואס עס האט נאר וואס געבראכט א לאסט-אויטא אויף וועלכן עס איז אויך געווען
וואפן.

די יידן האבן געגראבן זייער א לאנגן און טיפן גרוב. נאכן אויסגראבן דעם גרוב
האט מען אלע א חוץ זעקס יידן וועלכע די דייטשן האבן געהייסן אוועקגיין אונטער
דער וואך פון עטלעכע באוואכטע זעלנער אין א זייט און אלע האט מען מיט
מאשינ'געווער געשאסן. די מערהייט איז געפאלן גלייך אין גרוב. די נישט פאלענדע אין
גרוב האט באפוילן איינער פון די אנפירער מיט דער אקציע אן אפיציר, אז די זעקס
יידן זיי זאלן זיי אריינווארפן און צושיטן. נאכן צושיטן אביסל, האט מען די זעקס יידן
געהייסן ארויפגיין וואפנע.

דאס האט געדויערט א פאר שעה. נאכער האט מען גענומען פירן פרויען און קינדער
אויף סאמאכאדן. לויט דער צאל סאמאכאדן וואס מען האט געפירט ביז פיר א זייער
פארטאג, האט געקאנט זיין ביז פינף הונדערט מאן, פרויען מיט קינדער צוזאמען. די
זעקס יידן האבן כסדר געארבעט און געזען וואס עס קומט פאר. די לעצטע האט מען
אומגעבראכט די זעקס יידן.

דערקענט האט דער פויער קיינעם נישט, ווייל איינס האבן די מענטשן שוין
אויסגעזען אנדערש ווי נארמאל, זייענדיק געפיניקט אין די קעלערן פון ראטהויז און
אויך האט געשטערט די פינצטערקייט. נאכן אפטאן די בלוטיקע ארבעט, האבן די
דייטשן דאס ארט מיט קארבאל באשפריצט און א טאנק האט אויסגעגלייכט דאס ארט,
אז עס זאל קיין בארג נישט זיין און זיי האבן פארפלאנצט יינגע ביימלעך.

7 א זייגער אין דער פרי האט זיך אלץ געענדיקט. אבער דערמיט האט זיך נאך נישט געענדיקט. נישט געקוקט אויף דער באווארעניש פון די דייטשע מערדער און קיינער זאל דאס ארט נישט געפונען. האבן זיך דאך געפונען אזעלכע וועלכע האבן געפונען. ווער זענען זיי? די וואס האבן געפונען דאס ארט א צווייטער מין רויבער, מיט אנדערע נעמען, נישט דייטשן, וואס האבן זיי דארט געוואלט רויבן פון טויטע? אט דאס איז א צווייטע געשיכטע.

אין אסטראווע האט א טאג נאכן פארפייניקן די יידן, גענומען ארומגיין א ווערסיע דאס די יידן האבן נישט געוואלט אפגעבן די דייטשן זייער האב און גוטס וואס זיי האבן געהאט מיט זיך: גאלד, ברייליאנטן, דיאמאנטן און אנדערע ביזשוטעריע. האבן די יידן פארן אומקום דאס אראפגעשלונגען און די רויבער וואס האבן פון דעם געהערט האבן יא געפונען דעם קבר פון די יידן און האבן אויסגעגראבן און אויפגעשניטן די בייכער פון די מתים און אויך די מאגנס און געזוכט דאס יידישע פארמעגן. און נאכער צוריק פארשיט. דארט זענען די אומגעבראכטע געלעגן צוויי טעג פארן אפטרעטן פון די דייטשן פון אסטראווע. די דייטשן נישט וועלנדיק איבערלאזן קיין סימן פון זייערע פארברעכנס. האבן זיי אויפגעגראבן און ארויסגענומען פון קבר די שארבנס, אלץ וואס עס איז נאך געווען און דאס ערגעץ אוועקגעפירט, ווו אהין ווייסט קיינער נישט און אויף דעם ארט צוריק אויסגעגלייכט די ערד און אויפסניי פארפלאנצט א וואלד, אזוי אז עס איז אפילו דאס ארט נישטא נישט נאך די יידן.

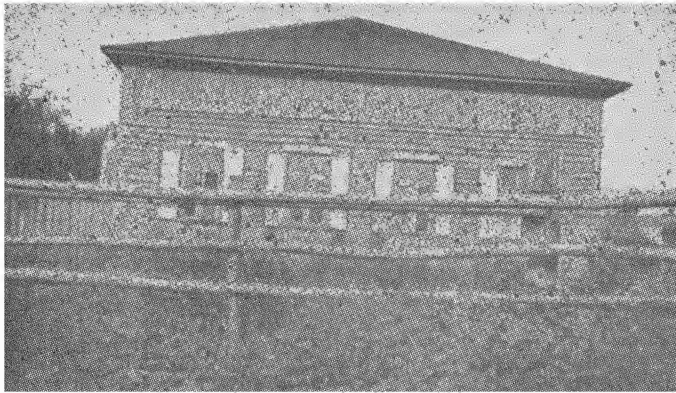
זאב ליפסקער הי"ד

וועלוול ליפסקער האט געהאט אן אויסזעען פון א פאליאק (א בלאנדער מיט בלויע אויגן, גערעדט גוט פויליש, אויך דייטש) ער האט זיך געשטעלט אין דינסט פון די ס. ס. לייט אלס פארשטעלטער פאליאק און מיט דער צייט האט ער געקריגן ביי זיי גרויס צוטרויען און ביי די קאמאנדע וואס האט זיך דאן געפונען אין שעדלעץ. איינצייטיק איז ער געווען מיטגליד פון א יידישער פארטיזאנקע אין ווישקאווער וועלדער, געשטאנען מיט זיי אין פארבינדונג און זיי איבערגעגעבן סודות פון די ס. ס. ער האט אייך ארויסגעקריגן געווער און איבערגעשיקט צו די פארטיזאנער. דאס האט געדויערט עטלעכע יאר ביז אין יאר 1943 ווען ער איז געווארן דעמאסירט דורך א באקאנטן יונגערמאן — און די ס. ס. לייט האבן זיך דערוואסט אז ער איז א ייד, האבן זיי אים דערשאסן, אבער ראנגלענדיק זיך מיט זיי האט ער פריער דערשאסן 2 דייטשן.

דערציילט פון

אסתר נומקביטש-קצינסקי

אין ישראל

די בראקער עוהל

חורבן בראק

די מלחמה צווישן פוילן און דייטשלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן פרייטיק, דעם 1טן סעפטעמבער 1939. ד'נסטיק, דעם 5 סעפטעמבער, 12 ביינאַכט, האָט מען געהערט אַ שרעקלעכן אויפרייס. דאָס האָט די פוֹלישע אַרמיי אויפגעריסן אין בראק די בריק איבערן בוג. (מען זאָגט, אַז עס איז געווען אַ פּראָוואַקציע, אַ געפּעלשטער באַפעל, ווייל שפּעטער האָט טאַקע די פּוֹלישע אַרמיי נישט געהאַט קיין וועג צוריקצוגיין, און זייער שווערע געווער איז געבליבן אויף דער זייט בוג פאַר די דייטשן).

די פּאָליציי האָט פאַרלאָזן די נאַכט די שטאַט. מען קאָן גאָר קיין אָנונג נישט האָבן וועגן די בהלה וואָס איז דאָן געוואָרן. פון די שטעט וואָס דער דייטש האָט שוין געהאַט פאַרנומען, און פון דער גאַנצער געגנט זענען טויזנטער און טויזנטער מענטשן געלאָפן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, מיט דער דעה צו דערשלאָגן זיך קיין וואַרשע אָדער צו די מזרח געביטן פון פוילן, מיט דער האַפנונג, אַז אַזוי ווייט וועט דער דייטש נישט דערגיין.

פרייטיק, דעם 6טן סעפטעמבער (כ"ד אלול) זענען שוין די לעצטע פוילישע סאַלדאַטן אַוועק פון בראק, און שבת (כ"ה אלול), איז שוין די דייטשע אַרמיי געווען אין בראק.

אַן אָפיציר האָט מיך געשיקט רופן אין מאַרק, און האָט מיר געזאָגט, אַז מען זאָל עפענען די געוועלבער, מען זאָל קיין מורא נישט האָבן, זיי וועלן פאַר אַלץ באַצאָלן; נאָר נישט נעמען טייער, ווייל זיי ווייסן די פרייזן. איך בין געגאַנגען איבער די שטאַט און געבעטן, מען זאָל נישט קוקן אויף שבת און עפענען די געוועלבער, ווייל ס'איז פּקוח־נפש. יידן זענען געזעסן אַ גאַנצן טאָג אין בית־מדרש און געזאָגט תהילים. אָבער ווען איך האָב געזען אַז עס קומען כסדר גרופעס זעלנער אין שול, קומען און גייען אַוועק, האָב איך געהייסן דאָוונען מנחה, און מיר זענען זיך צוגאַנגען אַהיים. די פאַרשפּעטיקטע יידן האָבן געמאַכט אַ צווייטן מנין צו מנחה.

ווען איך בין געקומען אין הויז, איז פלוצעם געפלויגן אן עראפלאן, און איך האב געזען ווי דאס מיליטער קלויבט זיך צונויף אויף א באשטימטן פלאץ, און באלד האט אנגעהויבן צו רעגענען מיט באמבעס (שפעטער האבן מיר זיך דערווייט, אז דאס האט די פוילישע ארטילעריע באמבארדירט פון אסטראו קיין בראק). דערנאך זענען די דייטשע סאלדאטן געגאנגען אין אלע הייזער ארויסטרייבן די מענטשן. ביי מיר זענען דאן געווען א פול הויז מיט פרויען און קינדער. א סאלדאט האט אריינגעווארפן אין קיך א האנט גראנאט, און ווען ער וואלט אויפגעריסן וואלט געווען א סך קרבנות. נאך צום גליק, איז געשעען א נס — און דער גראנאט איז אריינגעפאלן אין א פאס וואסער און האט זיך אפגעלאזט.

מיך האט א זעלנער מיט אן אנגעשטעלטער ביקס ארויסגעטריבן פון הויז, מיט די ווערטער: „ארויס פארברעכער, איך שיס!“ איך האב אנגעהויבן לויפן, נישט וויסענדיק וווּהיין. פארביליפונדיק דעם בית־מדרש, האב איך געזען ווי די דייטשן זענען פון אלע זייטן פון בית־מדרש און האבן געשאסן אין די יידן פון צווייטן מנין. אזוי איז געפאלן הערשל טשערנאוויץ, א קצב, פישל קצב'ס איידים; יעקב מאיר ראטבארד (דער מראטשינער) און מאטל האלאנד. ער איז פארוואנדעט געווארן און איז אריינגעקומען צו מיר אין הויז און זיך געלייגט אויפן בעט. אבער ווען די דייטשן האבן פון הויז אלעמען ארויסגעטריבן האט ער ארויסגעהויכט זיין נשמה אין גרויסע יסורים אין הויף פון דעם „קאשציעל־טשורטש“.

ווען איך בין פארבייגעלאפן פארן בית־מדרש, האב איך געזען ווי זיי רייסן עס אויף מיט דינאמיט. מיך האבן זיי צוגעטריבן צו אלע מענטשן אויפן מארק, נעבן קאשציעל. די מאסע איז געווארן אלץ גרעסער און גרעסער, די יללות זענען געגאנגען עד לב השמים. מען האט מיך געבעטן זאגן מיטן עולם וידוי, מענטשן האבן זיך געקושת איינע מיט די אנדערע, געבעטן מחילה איינער ביים אנדערן און זיך געזעגנט. מען איז געווען באלאגערט פון א גרויסע אפטיילונג מיליטער און די מילער פון די מאשינ־געווער איז געווען אנגעשטעלט צו דער מאסע. די פייער־צונגען פון אלע ארומיקע הייזער זענען געווארן אלץ מער און מער. נאכדעם האט מען אריינגעטריבן דעם גאנצן עולם יידן און קריסטן אין הויף פון קאשציעל, און אן אפיציר האט געמאלדן, — אז די פארטיזאנער האבן דערשאסן א דייטשן זעלנער (דאס איז געווען א פראוואקאציע — אין אלע שטעט האבן זיי געזאגט דאס זעלבע). א קאטוילישער דייטשער סאלדאט האט נאך בייטאג געזאגט דעם גלח, אז ער זאל זיין פארמעגן איבערטראגן אין טשורטש, ווייל די שטאט וועט מען פארנאכט פארברענען, און אז אייגנטלעך וואלטן אלע פארדינט דערשאסן צו ווערן, נאך היטלער איז גרויסמוטיק און ער שענקט זיי דאס לעבן, אבער דאס פארמעגן וועט ווערן פארניכטעט, און דערפאר זאל מען שרייען: „הייל היטלער!“

אויך צו אונדז איז דערגאנגען די ידיעה, אז עס איז שוין דא א געוויסע צאל הרוגים אין בראק, און דאס זענען, א חוץ די אויבנדערמאנטע געווען: מיכאל פינקעל־שטיין, דער טאקאר, טרייבנדיק אים צום פארזאמלונגס פלאץ דערשאסן געווארן נעבן דער קאשע־מיל; הערשל לעוואטאווסקי, מרדכי קצב'ס איידים; משה'לע פשעטשעלעניעץ, א קינד פון זעקס יאָר, (מרדכי קצב'ס אן אייניקל); הערשל שטייפמאן, א בעל עגלה. איז דערשאסן געווארן נעבן זיין הויז; חיים יעקב זיסקעס שטיינבערג איז אויפגעריסן געווארן ביי זיך אין הויז פון א באמבע און פארברענט געווארן. פאלע, דעם שרייבערס פרוי, שפאקער און הערש יצחק ראטבארד'ס פרוי, זענען אויך פארברענט געווארן — סך הכל 10 פערזאנן. עס איז געווען שווער איינצווייזן פון היץ, ווייל ארום אונדז האט

אַלץ געברענט. ווען נישט די ביימער, וואָס האָבן פאַרשטעלט, וואַלטן מיר אַלע פאַרברענט געוואָרן.

ווען ס'איז געוואָרן 12 ביינאַכט, האָבן זיך צונויפגעקליבן יידן מיט ר' ישראל חיים שוב זצ"ל הי"ד און האָבן געזאָגט אויפן הויף פון „קאַשציעל די ערשטע סליחות. האַרמאַניש האָבן זיך צעקלונגען די ווערטער: „למענך אלקינו עשה ולא לנו, ראה עמידתנו דלים וריקים — אוי ג—ט, צוליב דיר טו פאַר אונדז, נישט צוליב אונדז. זע ווי מיר שטייען אַרים און ליידיק, פנה נא לתלאות ולא לחטאות — רבש"ע, קער זיך צו אונדזערע צרות און נעם נישט אין באַטראַכט אונדזערע זינד. השמוע על הנה ואל התפלה, זאָלסט הערן אונדזער געזאַנג און אונדזער געבעט..." אַזוי איז מען אָפגעזעסן אין צרות די גאַנצע סליחות נאַכט.

אין דער פרי האָט מען אונדז באַפרייט און געהייסן פאַרלאָזן די שטאָט. די הרוגים האָט מען פאַרלויפיק נישט געלאָזט מקבר זיין. גרופעס-ווייז דורך פאַרשידענע וועגן, האָט מען זיך געלאָזט קיין אסטראו. פון דער גרופע וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט מיר האָט מען דריי קילאַמעטער פון בראק אין אַ וואַלד דערשאַסן דריי יידן: ר' מענדל טרעבלינסקי, יצחק מאיר שייקא, און מאיר קצב (שמולקעס) פשעשטשעלעניעץ. מיך האָבן זיי אויך געוואַלט דערשיסן, נאָר צוליב דעם וואָס מיט מיר איז געווען מיינס אַ קינד, און דאָן האָבן זיי נאָך קיין קליינע קינדער נישט געהרגעט, אַ דאַנק דעם בין איך געראַטעוועט געוואָרן.

כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז אָנגעקומען קיין אסטראו און מען האָט זיך פשוט נישט געהאַט וווּ צו זיין. אסטראו איז געווען פול מיט טויזנטער פליטים. מען האָט זיך געוואַלגערט אין די בתי־מדרשים און אין די קהלשע הייזער. די דייטשן האָבן זיך איזדעקעוועט איבער די יידן אויסערגעוויינלעך.

אַ באַזונדער קאָפיטל איז געווען די צרות וואָס עס האָט דורכגעליטן פון די דייטשן הרב זינגער זצ"ל הי"ד (אסטראווער רב). אַלע מאָל האָבן זיי אים געשטעלט אַנדערע פאָדערונגען וואָס ער מוז צושטעלן. יעדעס מאָל ווען מען פלעגט אים רופן איז ער באַליידיקט און געשלאָגן געוואָרן און די באַרד אָפגעשאָרן.

ביי די יידן האָט נאָך געטליעט אַ האַפנונג, אַז אסטראו וועט באַלאַנגען צו די רוסן — אָבער די גרעניץ איז געבליבן אונטער אסטראו. עס איז נישט צו באַשרייבן דעם יאוש און דעם צער, ווען מען האָט זיך דערוויסט אַז אסטראו בלייבט ביי די דייטשן.

ערגער האָבן אָפגעשניטן די יידן וואָס האָבן זיך אָפגעשטעלט אין די פאַר יידישע הייזער, וואָס זענען דאָן געבליבן אין בראק. אין דער נאַכט פון מאָנטיק צו דינסטיק (כ"ח אלול), האָבן זיך די דייטשן אַריינגעריסן אין מאיר שמולקעס הויז און דערשאַסן ר' יצחק קופערבערג, אַ זון פון 85 יאָר, ר' זישע מלמד, און ר' ישראל היימען (אים האָבן זיי פאַרווונדעט און ער איז נאָך געקומען אין אסטראו און דאָרט געשטאַרבן ג' תשרי; אלתר איינבינדערס פרוי, יעקב קרופינסקי. פון אַן אַנדער הויז פון הערשל סורעק האָבן זיי אַרויסגעפירט הערשל סורעק, ר' מתת' שוחט, יעקב מיגדאל מיט זיין זון העניך, בעריש פיווקא, ארקע יוסף לאנגלייב, בעריש יאבאָווסקי (קאוואל), שמולקע שמעל־צינגער (לייבעל שמעלצינגערס זון), ר' מענדעל שטריקמאכער, אברהם סורעק, אנשיל פראוידלע, שניידער, און אַ פרעמדן ייד. זיי זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַלטן שלאָס און מיט גרויסע יסורים געהרגעט. אויפן וועג פון בראק קיין אסטראווע האָבן די דייטשן ספעציעל איבערגעפאָרן ר' מארקיל ווייסבורדן, ער איז ראש השנה געשטאַרבן אין אסטראו. ס'איז דעמאָלט אויך געהאַרגעט געוואָרן די פרוי פון נח בורייקעס הי"ד. הרב יעקב מאיר פאמערמאן

דער מאַרק אין דלוגאשיאדלע

ד ל ו ג א ש י א ד ל ע

די דייטשן זענען אריין אין שטעטל ראש־השנה ת"ש — 1939. געווען נאָר עטלעכע טעג און ווידער געקומען חול המועד סוכות.

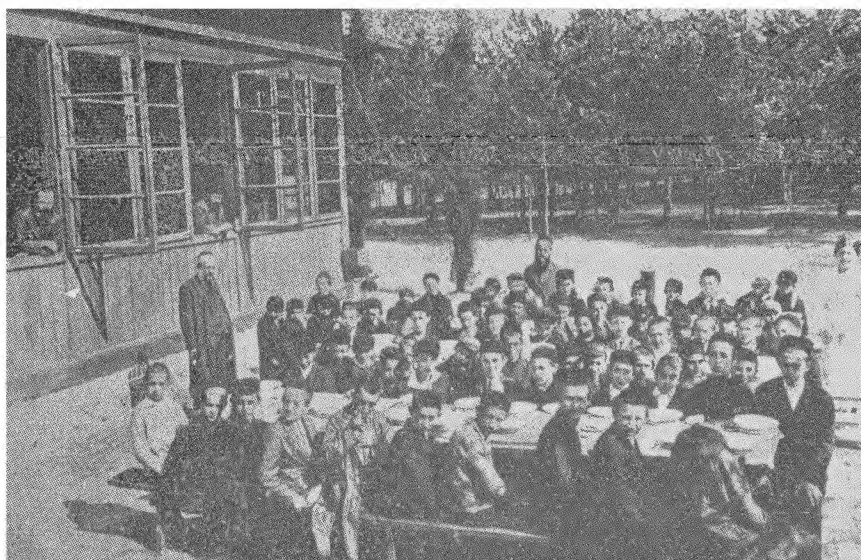
דער ערשטער קרבן איז געווען דער יונגערמאן משה, אַן איידעם פון אלי־מאטל מיכלעס, פון דאָרף יאשניצע ביי אסטראוו. גייענדיק שבת פרי אין גערער שטיבל צום דאווענען, איז ער געפאלן פון אַ דייטשע קויל. אין דער לוייה האָט זיך באַטייליקט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג.

שמחת תורה האָבן די דייטשן פאַרזאַמלט אַלע יידן אין מאַרק און זיי באַפוילן אין זעלבן טאָג צו פאַרלאָזן די שטאָט. מען האָט געמוזט דינגען וועגענער און אַ טייל זענען געגאַנגען צו פוס קיין אסטראוו.

אַזוי ווי אין אסטראוו איז געווען אוממעגלעך צו בלייבן, זענען מיר אַוועק ווייטער קיין זאמבראווע, 30 קילאָמעטער פון אסטראוו, און אַריבער די גרעניץ צו די רוסן (אַ קילאָמעטער פון אסטראוו). און געגאַנגען זענען מיר דורך די וועלדער, ווייל מיטן שאַסיי איז נישט געווען זיכער.

פון זאמבראווע זענען מיר אַוועק קיין ביאליסטאק, דאָרט האָבן מיר געהערט אַז גאַלדע מינקעס, וועלכע האָט געהאַט אַ שפייז געוועלבל, האָבן די דייטשן באַגראָבן לעבעדיקערהייט. אויך דעם שוחט ר' פנחס האָבן זיי באַגראָבן לעבעדיק, נאָר היות ווי דער פאַרשיטער גרוב איז נישט געווען צו טיף און די ערד ווייך, איז ער ווען די דייטשן זענען שוין נישט געווען, אַרויסגעקראַכן, ר' פנחס איז דערנאָך געקומען קיין ביאליסטאק, אַוועק אין טיף רוסלאַנד און דאָרט געשטאַרבן.

אין דלוגאשיאדלע איז געשען אַזאַ פאַל: ווען אַלע יידן זענען אַוועק אויף דער רוסישער זייט, איז דאָרט פאַרבליבן אַ שוואַנגער פרוי, אין די הויכע צייט. מיט דער פרוי זענען אויך פאַרבליבן איר שוועסטער און פאָטער. שפעטער איז פון דער רוסישער

אַרטאָדאָקסישע זומער־קאַלאָניע אין דלוגאשיאדלע

„יהודיה“ : מיידל־קאַלאָניע אין דלוגאשיאדלע

זייט צוריקגעקומען נאך א שוועסטער, רחל, כדי צו ווייזן זיי דעם וועג וואו אריבערצוגיין די גרענעץ, אבער ס'איז זיי שוין געווען אוממעגלעך דורכצוגיין.

די דייטשן האבן דעם זון ר' נח ביי א גרויסן פראסט אויסגעטאן נאקעט און אים באפוילן צו גיין פון זיין הייזקע ביז צו דער קירכע — א גענוג אין שפאר שטיק וועגס נאקעטערהייט אין פראסט.

איך מיט מיין פאמיליע זענען אַוועק אין טיף רוסלאנד און מער קיין שום ידיעות פון אונדזער שטעטל נישט געהערט.

חנוך אולפקאוויטש, בני־ברק

***

אונדזער שטאט געפינט זיך אויפן ברעג פון טייך נארעו, נאענט צו דער גרענעץ פון מזרח־פרייסן. זי האט זייער שטארק געליטן פון קריג. מען האט באפוילן אז די גאנצע באפעלקערונג זאל זיך עוואקואירן, ווייל די שטאט געפינט זיך אין דער זאנע פון מיליטערישע פאזיציעס פון דער פוילישער אַרמיי.

זענען מיר אנטרינען קיין דלוגאשאדלע. דארט האבן מיר שוין געפונען א סך פליטים, איינוווינערס פון די גרענעץ שטעטלעך. די דייטשן האבן אָנגעהויבן זייערע אטאקעס אויף רוזשאן מאַנטיק, דעם 4טן סעפטעמבער, די שלאכט האט געדויערט פיר טעג. אויפן פינפטן טאג, האבן די דייטשן פאַרנומען די שטאט. אין די שלאכטן איז די שטאט אין גאנצן חרוב געווארן. נאך די שלאכטן האבן מיר נישט געהאט ווהיזן צוריקצוקומען.

די דייטשן האבן באלד נאכן פאַרנעמען דלוגאשאדלע דערשאסן א ייד אין מיטן גאס. אין זעלבן טאג, האבן גענומען שטראָמען אין שטעטל אַריין טויזנטער פליטים, אַרויסגעטריבענע פון ווישקאו. זיי זענען געקומען וואו זיי שטייען און גייען. דאָס אַרימע און קליינע דלוגאשאדלע האט מיט גרויס איבערגעגעבנקייט באַזאָרגט יעדן פליט מיט א דאך איבערן קאפּ. מען האט גלייך אַרגאַניזירט א פאָלקס־קיך און סערווירט וואַרעמס פאַר אַלע נויטבאַדערפטיקע. מען האט נאך נישט באַוויזן צו באַזאָרגן די פרעמדע, און דאָס אומגליק האט שוין געטראָפן דלוגאשאדלע.

אין שמיני־עצרת, ווען מען איז געשטאַנען און געדאַוונט און זיך געפרייט מיטן יום־טוב, זענען אין שטאט געקומען ס. ס. זייער עלטסטער האט זיך אַוועק געשטעלט אין מאַרק און אויסגערופן:

„ביז צוויי נאך מיטאָג מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן די שטאט. גייט צו אייערע פריינט פון יענער זייט גרענעץ“.

מען האט אָנגעהויבן פאַקן. די פוילישע שכנים האבן זיך גענומען דרייען אַרום שטוב און אויסשמעקן וואָס עס וועט צו זיי אַריינפאַלן נאכן אַרויסטרייבן די יידן. פונקט אַזיגער צוויי, האט זיך דערהערט דאָס קלינגען פון אַ גלאַק. אַלע האבן גענומען לויפן פון שטאט. די ס. ס. לייט האבן געטריבן די יידן אין דער ריכטונג פון וואַלד. אין וואַלד האט זיך דער עולם צוגעזעצט אַפרוען. אַפאַר צענדליק יידן, צווישן זיי מיין פאַטער — וואָס האט אויף אונדז זיבן קינדער אַכטונג געגעבן, מיר זאָלן זיך נישט פאַרלירן אין וואַלד — האבן זיך צונויפגענומען אין קאראהאד און זיך משמח געווען מיטן יום טוב און צוגעזונגען „אשרנו מה טוב חלקנו“.

צוויי טעג האבן מיר זיך געשלעפט ביז מיר זענען דערגאַנגען צו זעמבראו, וואָס האט זיך דעמאָלט געפונען אין דער זאנע פון דער רוסישער אקופאַציע. (שאול גליקסבערג — „ספר הזוועות“, בעריכת בנימין מינץ וד"ר ישראל קלויזנר)

דער מאַרק אין זאראמב

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

חורבן פון דער יידישער קהילה אין זאראמב

דער יידישער קיבוץ אין זאראמב, אַ קליין שטעטעלע אויפן וועג פון ביאליסטאק קיין וואַרשע, אסטראווער פּאַוויאַט, איז געווען איינע פון די עלטערע יידישע קהילות אין פוילן. יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַזעצן אין זאראמב ווארשיינלעך אין 17טן יאָרהונדערט. אויף איינער פון די מצבות אויפן אַלטן בית־עולם איז דאָטירט דאָס יאָר תמ"א (1681).

זאראמב (זאָרעמב־קאַשטשעטעלע) איז געווען אַ קליין, אָבער יידיש שטעטעלע. לויט דער אָפיציעלער סטאַטיסטיק פון יאָר 1921, איינגערעכנט די יידן פון די אַרומיקע דערפער, איז די צאָל פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג געווען 1630 נפשות, אין דעם 380 פוילישע און 1250 — יידן, ד. ה. 77 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. ס'איז געווען כמעט דאָס איינציקע שטעטעלע אין דער געגנט, וואָס האָט געהאַט אַ יידישן „סאַלטס“ (דאָרף־עלטסטער). אין זאראמב האָט פולסירט אַן אמת יידיש לעבן. דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ היבש ביסל יידן בני תורה, חסידים, למדנים און אויך יידן משכילים, אויפגעקלערטע. דאָס קליינע שטעטעלע האָט געהאַט אַ גרעסערע צאָל רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אָנשטאַלטן: צוויי בתי מדרשים, חסידים שטיבלעך, צוויי בית עלמינס, תלמוד־תורה, בית־יעקב שול, יידישע פּאַלקס־שול, אַוונט קורסן, דראַמאַטישער קרייז, יידישע ביבליאָטעק לייקאַסע, גמילות חסדים, לינת הצדק, „צענטאס“ און „טאז“.

אין זאראמב זענען געווען טעטיק כמעט אַלע יידישע פאַרטייען און יוגנט אָרגאַניזאַציעס. אַדאָנק דער שיינער און פאַרצווייגטער אַרבעט פון די ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס, איז אַ גרעסערע צאָל יוגנטליכע עולה געווען קיין ארץ ישראל און אַ

באדייטנדיקער טייל פון זיי לעבן אין די קיבוצים. ווו זיי פארווירקלעכן זייער אידעאל צו בויען א יידישע געזעלשאפט פון ארבעט און יושר.

אן אייביקע חזקה אויף זומער-קאלאניעס אין דער סביבה פון זאראמב האבן געהאט די קינדער פון דער יתומים אנשטאלט פון בארימטן יידישן פעדאגאג און שרייבער יאנוש קארטשעק. די דאזיקע וועלדער ארום זאראמב האבן אין די יארן 1939—1940 פארנומען דעם אויבנאן אין דעם טראגישן וואנדער-וועג פון יידן אין פוילן, וועלכע זענען אנטלאפן פון די דורך די נאציס אָקופירטע שטחים און געזוכט אַ מקלט אויף דער סאָויעטישער זייט. גרויזאמע טראגעדיעס האבן זיך אָפגעשפילט אויפן הפקר-שטח ביי זאראמב.

זאראמב איז געווען פון די ערשטע אומגעקומענע יידישע קהילות, און נאך אין יאר 1940 האבן די דייטשע רוצחים געפלאנצט אויפצושטעלן דעם טויטנלאגער טרעבלינקע—וואס איז נעבן זאראמב. כדי זייער טייוולאנישער פלאן זאל נישט אנדעקט ווערן, האבן די נאצישע באַרבארן באַשלאָסן צו ליקווידירן וואס פריער אלע יידישע ישובים אין דער דארטיקער סביבה, און אזוי איז אויך געחתמט געווארן דער גורל פון דער יידישער קהילה אין זאראמב. דעם 2טן סעפטעמבער 1941 האבן די נאצישע חיות ביי דער אַקטיווער מיט-הילף פון ציווידע פאליצאקן און פאליציי-לייט אַרויסגעפירט די יידן פון זאראמב מיט זייער האב און גוטס און זיי אומגעבראכט אין די וועלדער. אין דעם טאג האבן די יידן פון זאראמב געמאכט זייער לעצטן וועג צום ברודער קבר אין וואַלד ביים דאָרף טעמבער.

די קרבנות האבן אונטער מערדערליכע קלעפּ אויסגעגראבן פאַר זיך אַ קבר, דערנאָך האָט מען די דערוואַקסענע גרופעס-ווייז געשאַסן און האָלב לעבעדיקע אין גריב געשלידערט. פאַר קינדער האָט מען אַפילו אַ קויל געקאָרגט און פשוט מיט מעסער און טעמפע מכשירים געקוילעט און געמאַרדעט. ווען דער מאַסן-קבר איז צוגעשיט געוואָרן, האָט זיך די ערד געהויבן און פאַרשטיקטע קולות האָבן זיך פון קבר געהערט. מען דערציילט אַז אַ קריסטן, אַן עדות פון דער שחיטה, איז דעמאָלט אַראָפּ פון זינען. איינעם פון די קרבנות, וואָס איז לעבעדיקערהייט צוגעשיט געוואָרן אין קבר, איז געלונגען צו אַנטלויפן. ער איז אָבער שפעטער געכאַפט געוואָרן דורך די דייטשן און דערמאַרדעט געוואָרן.

די זאראמבער לאַנדסמאַנשאַפטן אין חוץ לארץ און אין ישראל האָבן פאַראייביקט דעם נאָמען פון די זאראמבער קדושים מיט דריי אויפטוען:

(א) אַרויסגעגעבן אַ יזכור בוך געווידמעט דאָס שטעטל זאראמב.
(ב) געשאַפן אַ הילפסקאסע, וועלכע דערטיילט הלואות פאַר זאראמבער אויף שיכון און אַנדערע באַדערפענישן.

(ג) אויפגעבויט אין יד אליהו אַ קינדער היים אויפן נאָמען פון זאראמבער קדושים. אין דעם קינדערהיים דערציען זיך ביי 70 קינדער פון דער סביבה, דאָס איז נישט סתם קיין מצבה פון שטיין, דאָס איז אַ סימבאָל פון המשך אין ישראל, ווו עס וואַקסט אויף אַ נייער געזונטער יידישער דור, וועלכער וועט נישט דערלאָזן מער צו טרעבלינקעס אין מיידאנקעס.

מיר באַוויינען דאָס יידישע זאראמב ווי אַ רינגעלע פון חורבן פוילן מיט דעם איבער דריי מיליאניקן יידישן ישוב, דאָס האַרץ און מוח פון וועלט יידנטום. מיר באַקלאַגן אונדזערע זאראמבער קדושים ווי אַ טייל פון די אויסגעמאַרדעטע און פאַרפיר-ניקטע זעקס מיליאן יידן אין אייראָפּע.

א. מ. ארזשיצער
ניו-יאָרק

צווישן שארית הפליטה אין א.ד.פ. לאגער אין דייטשלאנד

אין יוני 1947 האב איך קוים מיט צרות געקריגן א שטעמפל אויף מיין שטאַטנלאָזן דאָקומענטן אַז איך מעג פאַרן אין די. פ. לאַגערן אין די אַמעריקאַנער מיליטערישע זאַנע, וויהין עס האָבן אויסגעוואַנדערט מיינע פאַמיליע-מיטגלידער באַלד ביים אַנקומען פון רוסלאַנד קיין פוילן.

אַנגעקומען אין פראַנקפורט-אַם-מאין, באַקום איך אַ צימער וואָס די מיליטער רעגירונג האָט מיר צוגעטיילט אין אַ האַטעל. אַדורכפאַרנדיק אייניקע חרובע ערטער קום איך צו וועטסלאַר, אַ שטעטל מיט אַ בערגיקע שיינע לאַנדשאַפט און אַ פאַרכאַפנדיק טייכל. כ'הויב אַן נאָכפּרעגן אויף דעם לאַגער וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון וועטסלאַר. לויט ידיעות זאָלן זיך דאָרט געפונען מיינע נאָענטע, און אַ פאַליאַק פון שלעזיען, וואָס האָט געלעבט 20 יאָר אין אַמעריקע און איז אַנגעשטעלט אין אַמעריקאַנער-אינפאַרמאַציע-דינסט, הויבט מיר ערשט אָן צו דערציילן זיין לעבנס-געשיכטע און צום סוף פאַרבינדט ער מיך טעלעפאָניש מיטן קאָמיטעט פון לאַגער, פון וווּ מען איז מיר מודיע אַז די וועלכע איך זיך. געפונען זיך טאַקי דאָרט.

אַ לאַסט-וואָגן פירט מיך צו אַ טויער נעבן גרויסע שוואַרצע קאַזאַרמע-געביידעס, פון וואָנען סטאַרטשען אַרויס רויך רערן פון די פענצטער. איך זע פיל יידן — מענער, פרויען און קינדער מיט פאַרזאָרגטע פנימער. נעבן טויער — מונדירטע יידישע פאַליציסטן מיט נישט ראַזירטע פנימער.

א. מ. ארזשיצער אינעם לאַגער וועטסלאַר אין דייטשלאַנד

מיין פאטער, מיין טייערער טאטע! ווי אויסגעמאטערט ער זעט אויס. מייע צוויי שוועסטער — מרים און חנה, וויפל פיין און צרות זיי האבן דורכגעמאכט! נעבן זיי צוויי פאר מיר אומבאקאנטע יינגעלייט — זייערע מענער, (חתונה געהאט אין רוסלאנד). מיין מוטער איז געשטארבן בשעת די וואנדערונגען אין רוסלאנד. מייע עלטערע שוועסטער פייגע, און ברכה, מיט זייערע מענער און קינדער זענען אומגעקומען דורך די דייטשן. קוק איך אויף מיין טאטנס פנים, וואס איז פיל מיט צער, איך קוק אויף מייע שוועסטער און מיר שווייגן...

א שמאל צימער אין א קאזארמע, אנגעשטעלט מיט בעטלעך און פעקלעך. אינמיטן צימער אן אווועלע, געשריינען פון שכנים און קינדער, און איך א גאסט פון לאנדאן, האב דא געפונען א האלבע פאמיליע אויף דער פארשאלטענער דייטשער ערד. איך קאן אלץ נישט באגרייפן, ווי אזוי דאס אלעס האט געקאנט געשען. איז דאס די ווירקלעכקייט? עס ליגן צוזאמענגעדריקט רעשטלעך פון פאמיליעס, פארשלעפטע און אנגעלאפענע יידן איך זע פארויכערטע פענצטער מיט רערן, פיל גרעסערע און קלענערע צימערן, ווו ס'געפונען זיך יידן פון גאנץ מזרח אייראפע — יעדער מיט זיין בראך, מען איז דא געווארן איין גרויסע משפחה פון יסורים און ליידן — אינעם לאגער פון די „די־פיס“ אין וועטסלאר.

אינעם לאגער פון וועטסלאר 1947

(נאטיצן פון מיין טאג־בוך)

26 יוני: איך ווייס נישט ווי אזוי זיי קאנען דא שלאפן. די שטיקנדיקע אטמאספערע פון גערויש, טומל, ענגשאפט, שווייס און היץ — עס איז קוים מעגלעך אויסצוהאלטן.

איך גיי היינט ארום און באטראכט די לאגער־מענטשן. פיל פראסטע יידן, פיל הארציקע יידן, און אלע — געליטענע יידן. איך טרעף לאנדסלייט פון אסטראווע און מיר דערפרייען זיך ווי פאמיליע מענטשן יעדער דערציילט און ווארפט ארויף אויף מיר אביסל פון זיין פעקל איבערלעבענישן און צרות.

ביינאכט באטראכט איך ווידער די איינגעקורטשעטע מענטשן אין צימער. מיין שוועסטער און מאן אין א ווינקל. מיין פאטער אין א אנדער ווינקל. אביסל ווייטער א פרוי מיט א דערוואקסענער טאכטער ווידער אין א ווינקל. פאר מיר, דעם גאסט, האט מען אפגעגעבן א סקריפנדיק בעטל נעבן פענצטער.

איך באטראכט די ווינקלען און שטעל מיר פאר ווי אזוי חסידישע יידן, פילן זיך אין אזא רשות־הרבים־צימער מיט „ווינקלען“ אן קיין פיצל פריוואט־לעבן. ווי ביטער פאר בעל־בית'ישע מענטשן מוז זיין אזא לאגער לעבן.

27 יוני: ביסלעכווייז ווער איך באקאנט מיטן יידישן לעבן אין לאגער וועטסלאר. אלע דערציילן וועגן זייערע איבערלעבענישן פון היטלער־גהינום און רוסלאנד, פון דער נ. ק. וו.ד. (רוסישע געהיים פאליציי) און אנדערע אומהיימלעכע אפקירצונגען. מען דערציילט וועגן קארופציע, גניבות אין די פאבריקן, קאלאכאזן, און אן א סוף ארעסטן, ארעסטן...

א טייל לעבן דא מיט רעשטלעך פון זייערע פאמיליעס, אנדערע — איינזאם. מען טוליעט זיך צו פרעמדע רעשטלעך פון פאמיליעס אין די צימערן. פרויען

זענען פאַראַן ווייניקער, מסתמא זענען דאָס רוב קיין רוסלאַנד אַנטלאָפֿן מענער, מחמת פרויען וועט דער דייטש נישט פייניקן...

ס'קומען פאַר חתונות און אָפילו גט'ן, מען זעט פיל פרויען אין אַנדערע אומשטענדן, מען וויל ברענגען אַ נייעם דור, אַ המשך פון פאָלק.

ביינאכט נעמט מיד מיין לאַנדסמאַן צו אַ געזעגנוגס פיייערונג לכבוד אַ משפחה וואָס פאַרט אָפ, ווי אַלע דעמאָלט — אומלעגאַל קיין פאַלעסטינע. און ביי דער מאַכט אין ענגלאַנד שטייען עטלי און בעווין, וועלכע רעדן אין נאָמען פון סאַציאַליזם.

דאָס ביידעם שטיבל איז געפאַקט. צענדליקער מענער און פרויען, כמעט אַלע אין זעלבן עלטער (פון 25—40) רעדן פיל מיט ליבע און ענטוויאָזם וועגן יידישן היימלאַנד 30 יוני: ק. דער פאַרשטייער פון אַמעריקאַנער „דזשינט" אין וועטסלאַר לאַגער איז אַ בחור פון אַ יאָר פערציק, דיקלעך און מיט אַ זאַט צופרידן פנים. דער ייד זעט אויס מאַדנע אין זיין מיליטערישן אוניפאָרם צווישן געליטענע יידן. אין זיין ביורא שטייען צוויי פרויען, וועלכע בעטן, וויינען און שרייען, ער זאָל אינטערוויערן לטובת זייערע דורך די אַמעריקאַנער „עס"פי" (מיליטער-פאָליציי) פאַרמשפטע מענער, געכאַפט ביים האַנדלען מיט פעקלעך עסנוואַרג און אַנדערע פראָדוקטן אויסערן לאַגער אויפן „שוואַרצן מאַרק". נאָך אַ וויילע טראַכטן, זאָגט ער זיי אויף זיין פאַרענגלישטן יידיש: — „פאַרוואָס האַנדלען זיי? האַנדלען זיי נישט, וועט מען זיי נישט אַריינזעצן" — און און פאַרויכערט דאביי אַלץ צו טאָן זיי צו פאַרטיידיקן, מער קען ער נישט.

ס'זעט אויס אַז דער „דזשינט"-אַמעריקאַנער פאַרמאַגן ווייניק געפיל צו די אין אייראָפּע געבוירענע יידן. די אַרבעט אין „דזשינט" איז פאַר זיי נאָר אַ גוט באַצאָלטער דזשאַב.

9 יולי: היינט רעדט מיט מיר אַן עלטערע פרוי פון בערדיטשעוו. זי איז אין לאַגער מיט איר טאָכטער, וועלכע האָט באַוווּן אַרויסצופאַרן פון רוסלאַנד מיט איר מאַן, אַ פוילישן ייד. און אַזוי ווי איך קום פון ענגלאַנד — טענהט זי — זאָל איך איר העלפֿן אַרויסנעמען איר איינציקן זון פון רוסלאַנד, כדי זיי זאָלן אַלע קאָנען פאַרן אין ארץ-ישראל... שפעטער דערציילט מיר אַ דענטיסט פון לאַגער, ווי אַזוי אַ ריכטערין האָט אים, אויף דער באַשולדיקונג פון דער נ. ק. וו. ד. פאַרמשפט אויף יאָרן קיין סיביר, און ווי אַזוי ער האָט זי צום סוף איבערגעקויפט פאַר 30 טויזנט רובל און דערפאַר נאָך באַקומען אַ דאָקומענט, אַז ער אַליין געהערט אויך צו דער רוסישער געהיים פאָליציי. מיט דעם דאָקומענט איז ער געפאַרן זוכן זיינע פאַמיליע-מענטשן אין זאַמאַשטש און מיטגעאַרבעט מיט די פוילישע פאַרטיאָנען. שפעטער ווערט ער אויסבאַהאַלטן ביי אַ פריזישער טאָכטער און אַט די גויע איז היינט מיט אים אין לאַגער. אַבער איצט — זאָגט ער מיר שוין אויפן אויער — וואָלט ער געוואָלט האָבן אַ יידישע פרוי...

30 יולי: אַ שיינער, זוניקער פרימאַרגן, אַרום 9 פרי, דער רוב פרוכירן נאָך כאַפֿן אַ דרימל, פלוצעם הערט מען ספּאַזמאַטישע געוואָלדן און יללות. דער לאַגער פון טויזנטער יידישע מענער און פרויען איז איין שטיק געוויין און גערודער. מען דערוווסט זיך אַז עטלעכע אַרבעטער, וועלכע פאַרן יעדן אינדערפרי אַרבעטן ביי האַקן בויער אין דערביי-איקן וואָלד, האָבן ביי אַ צוזאַמענשטויס פון 2 לאַסט-אויטאָס פאַרלוירן זייערע לעבנס. בייטאָג איז פאַרגעקומען די לוייה פון די אומגעקומענע. עס רעדט דער רב פון וועטסלאַר-לאַגער, עס רעדט דער פאַרזיצער פון לאַגער און הונדערטער מענטשן באַגלייטן די טויטע צו זייער אייביקער רו אונטער דעם לאַגער.

די פיל געפרוועטע מענטשן האָבן באַוווּן דורכצוגיין אַזויפיל טיטן און אַנשיקענישן,

ישעיהו אוסטריידן מעקסיקע

אסטראוו מיין געבוירן-שטאט (פאעמע)

ישעיהו אוסטריידן (ד"ר י. אויסטריאק), שרייבער און
ראדיקאל ציוניסטישער עסקן, ארויסגעגעבן אייניקע ביכער
אין יידיש און שפאניש, שרייבט אויך אין דער העברעישער
פרעסע אין מעקסיקע און אין ישראל.
אסטריידן וווינט זינט 1940 אין מעקסיקע.

פארוויג מיר, אסטראוו, מיין געבוירן-שטאט...

פארוויג מיר נאכאמאל, אסטראוו, מיין געבוירן-שטאט
און לאמיר צוריקרייטן אויפן קאלירפולן קינדער-ראד
צו דייע טראטוארן, אוו כ'האב רעדער געקוילערט
און צו דיין סאדזעווקע ווו חלומות האבן געלויערט
אויף אונדז אין שייניקן פרימארגן און רייטלדיקן פארנאכט.
כ'זיך היינט איבערן בארג פון זכרונות פארטראכט
און כ'פיל דעם ריח פון קטורת'דיקן בעז אין בליאיקן מאי.
כ'וויל זיך דערווייגן צו דיר, אסטראווע, אויפסניי,
אויסמאלן זיך דיין הימל וואס האט געגלעט
אונזערע צעשויערטע טשופרינעס אין לויף-געוועט
צום ביסל יוגנטלעכן גליק, וואס מיר האבן אלע געגלויבט
אז מיר האבן אים ארום אונדז, אין שטעטלדיקן שטויב.
כ'זע נאך דעם לאנגן טראטואר לענג-אויס ווי א פאס,
ווי ער טשוכעט זיך ארויס פון דער ווארשעווער גאס

און לויפט איבערן מארק און די גאס פון דריטן מאי, צום ראג
ביז די פידל-קלאנגען פון יידישן בחור פון בראק
וואס געשפילט האט געלינקט אין מיעטשקאווסקעס קאפע.
וויפל בליקן זענען הענגען געבליבן מיט יוגנטלעכן וויי
אויף די לאנגע פארזיפטע שעה'ן פון טראטואר.
מיר האבן אפט געמאכט פון זיך ס'גענאר
און פארפריידיקט זיך ביזן מארך פון די ביינער.
מיר זענען געווען צעפלייגן, צעשפילט, און קיינער
האט אויך נישט געקאנט זיין אזוי ערנסט ווי מיר.
ווייל מיר האבן געזען דיין ווייטיק שטיין ביי דער טיר
און מיר האבן געוואלט זיין אנדערש, בעסער, העכער,
האבן מיר געעפנט אלע קוואלן חלומות איבער דייע דעכער

און מיר האָבן דיר באַלויבטן מיט די גליאיקע פאָקלען
פון אונדזערע חלוצישע לידער און געוואָגטע געדאַנקען.
פאַרוויג מיך נאָכאַמאָל, דו שטילע שטאַט מיינע,
ביז די בויער די רושיקע, שלאַנקע, שיינע
פון וואַרשעווער שאַסיי, אמת, נישט תמיד איז אַלץ
געווען לבנה-יקער חלום און גלעטיקער מיידל-האַלדז.
שטיינער זענען אָפט געפּלויגן אין די שטילע נעכט,
שטיינער וואָס האָבן אָנגעזאָגט, אַז אימעצער פלעכט
ערגעץ וווּ דעם שוידער פון גרויסן אומקום!
נאָר לאַמיר נישט פאַרזינקען! שטיי-אויף און קום
איבערן באָרג אש, איבער אַלע חורבות,
און זיך דערהויבן צום הימל פון זכרונות.
לאַמיר צוריק אויפריכטן אונדזער אומגעקומענע וועלט.
לאַמיר זיין שטאַרק אַנטקעגן אַטעם וואָס ווערט פאַרוועלקט.

כ'געדענק דיין מאַרק, ווען ער איז אַלט געווען
און יידן האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ ביסל לויפיק זען
די סחורה וואָס אויף די פויערשע וועגנער.
מיר קינדער האָבן די פערד געטשוכקעט מיט שטעקענער
זיי פאַריסן די עקן און געקוקט פאַרוואַנדערט
אויף די זלידנע געלע פליגן וואָס האָבן, אַזוי אויסגעהונגערט,
קלעפיק געצאָפט דאָס בלוט פון די אומרויקע פערד.
מיר האָבן אַריבערגעשפרונגען די האליאַבלעס און געהערט
נישט איין קללה פון גאַרגלדיקע פויערישע ווייבער
צוגעקלעפטע צו די זעק מיט זייערע קיילעכיקע לייבער
קניענדיק אויף די הויפּטס שטרוי שמעקעוודיקן היי.
און דערנאָך, ווען די פויערשע וועגנער, געצווינגען פון פּאַליציי,
זענען אַוועק, מיט דער מאלקינער גאַס, באָרג-אַראָפּ
צום „חזירים-מאַרק“ — האָט פון שטעטלדיקן קאַפּ
די קרוין זיך אַראָפּגעקייקלט. שטיל איז געוואָרן דער מאַרק.
טרויעריקע זענען געשטאַנען יידן און זיך געשטאַרקט
מיט חלשות-טראָפּן פון האָפּנונגען און חלומות.
דערנאָך ט'מען צעריסן דעם מאַרק, דער גוף פון די מקומות
וואָס מיר האָבן אַלע געקענט נאָך פון יאָרן צוריק
און אונדזערע טאַטעס און זיידעס נאָך פון דורות לאַנגע.
מיר קינדער זענען אַרומגעלאָפּן, מחנות אין קריג,
צווישן די גראַבנס, הויפּטס ערד, זיך פאַרטשעפעט אין שטאַנגען,
געוואָרפּן שטיינער, און נישט געזען, ווי די גרויסע מצבה
פון שטאַטישן מאַגיסטראַט, הייבט די ווענט, שטומע, טויבע,
צו די אָפּענע טירן פון די אויסגעליידיקטע יידישע געוועלבער.
יידן זענען געווען פאַרבענקט נאָכן רעווען פון קעלבער
אין דער שטילקייט וואָס האָט זיך פאַרבלאָסט אויף זייערע פנימער.

איך געדענק נאך דעם טיפן צער פון דער האַנט דער שטומער
וואָס געזוכט האָט אין דער שטעטדליקער לופט אַן אַנשפּאַר
פאַר אַ געדאַנק וואָס זאָל פון קיינעם נישט מאַכן ס'גענאַר.
און די האַנט איז אין דער לופטן נאָכמער פאַרשטומט געוואָרן.
ס'איז געווען טרויעריק אין אונדזער רויקייט און ווי פאַרשוואָרן
וואַלט געוואָרן דער מאַרק מיט אַן אויפקומענדיקער אַנטרונענקייט.
ס'איז שוין געווען דעמאָלט דער אַנזאָג פון אַ ליידיקייט
וואָס וועט זיך אויסגיסן מיט פאַרגליווערטע כוואַלעס
אויף יידישע שטעט און שטעטלעך, און אויף יידישע חלות,
און אויף דורות, און גאַסן, און בתי־מדרשים, און אויף יידן, נשמות ערטילאיות
וואָס וועלן קיין תיקון באַקומען עד סוף כל הדורות.

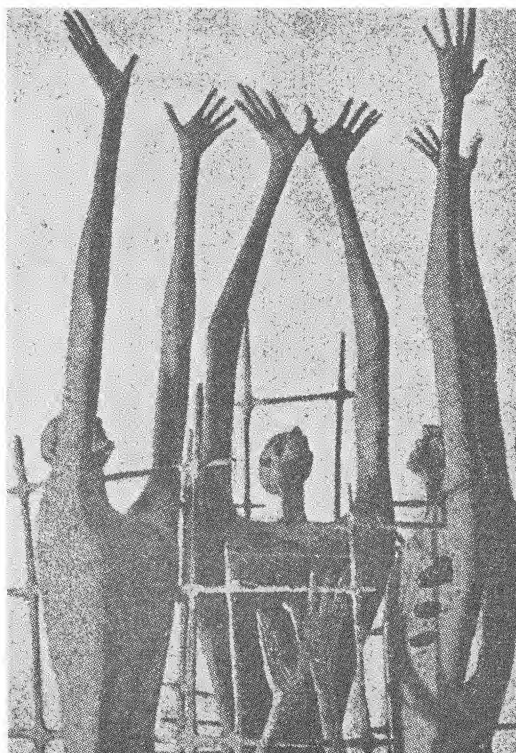
כ'געדענק נאך דעם טעם פון שטעטלדיקן יום־טוב
ביים פייערן דעם גרונט־שטיין פון הר־הצופים אוניווערזיטעט.
דאָס שטעטל איז אַרויס אין גאַס ווי אַ נאַטירלעכער שותף
צום נייעם מקדש־מעט פון יידישער מחשבה און אויטאָריטעט.
מיר קינדער זענען געווען אינדערמיט ווי אין שבועות־צייט
און געפילט דעם יום־טוב ווי אַ נאַטירלעכע פרוכטיקייט
וואָס אויפגעקומען איז ווען איר צייט איז געקומען.
די פרייד איז אויפגעקוואַלן פון אינגעווייד און ביז צום גומען
און דער גייסטיקער טעם פון גאולה איז געווען אויף יעדנס ליפן.
און — כ'געדענק נאך דעם געדראַנג און דעם ווייטיק פון די ריפן
אין ענגן זאָלעכל וווּ מ'האַט חלוצים געזעגנט צום ערשטן מאל.
מיר זענען דאָן פריידיק געשטאַנען ביי די ווענט און אַפטמאַל
אַ שטיף געטון אין רעכטן מיטן פון דער טיפער ערנסטקייט.
ווען דער חלוצ, איינער פון די דריי, האָט אין דער גרוימער שטילקייט
זיך אויפגעשטעלט, האָבן מיר דערהערט אַ פליגל געפלאַטער
איבער אונדזערע קעפלעך. אין דער ליכט דער מאַטער,
אין דער האַרציקער דממה'דיקייט, האָבן מיר שוין געוואוסט
אַז מיר אַליין שטייען שוין אויפן שוועל פון חלוצישער גלוסט.
מיר זענען עלטער געוואָרן און דרייסטער געזען די וועלט.
מיר האָבן זעלבסטפאַרשטענדלעכערהייט אויפגעקוועלט.
אַנטקעגן וויזעס פון ברידערלעכקייט אויף אבות־ערד.
מיר האָבן אַזוי האַרציק באַנומען אַז נישט די שווערד
נאָר דער אַקעראיינן וועט אונדז זיין באַשערט.
אונדזערע טאַטעס נאָר האָבן צו ווייט נישט אַוועקגעקלערט
און אונדזערע מאַמעס האָבן די צאַרטע עופה'לעך
נישט געוואַלט האָבן ווייט פון זייער היימיש געבאַקענע קיכעלאַך.
אַבער מיט יעדן טאָג האָבן מיר דערפילט אונדזער וועג
ווי ער נעמט אונדז מיט מיט דער צייט אין געיעג —
און די צייט איז געלאָפן אונדז אַנטקעגן צעשוּיבערט.
מיר האָבן אַליין זיך אונדזער מאַרגן אויסגעצויבערט.

אָבער אויך אין אונדז איז שוין דער טרויער געווען דערביי
און פון אוניווערסיטעטן איז מען געגאנגען צו טרעגעריי.
און — כ'געדענק ווען איך בין מיט דער בריטשקע אַרויס
אויפן וועג צו דער באָן, וואָס געגאנגען איז פאַרמאָכן דעם בלוז
אין דער יידישער געשיכטע מיט מיינע און דיינע פלייצעס
און דער בעל־עגלה האָט האַלב־פאַרשלאָפן געהאַלטן די לייצעס,
זיינע טאַטע־מאַמע, שוועסטער, די באָבע און אַלע מומעס
מיינ בריטשקע נאָכגעגאנגען ווי מען גייט נאָך אַ מת.
נישט זיי, און נישט איך, האָבן נישט געוואוסט, אַז נישט מיר, זייער זון שאיע,
גייען זיי נאָך, נאָר זיי גייען גאָר אַליין אויף זייער אייגענער לוויה.

אסטראווע, מיינ חלומות־שטאַט, וואָס זאָל איך דערמאָנען
פונעם אויפקוואַל וואָס לאָזט נישט מיינ נשמה רוען,
וואָס רייסט אויף נייע פענצטער ווי נייע ווונדן
פון פאַרגאַנגענער קינדהייט וואָס איז נאָך אַלץ צעצונדן
אין מיר, פון פאַרוואַנעטע ליבעס וואָס נאָך אַלץ בליען
אין מיר, פון חברישן געלעכטער וואָס טוט נאָך גליען
און מיר, פון בוימער גערויש אין בראַקער וואַלד
וואָס פאַרוויגט מיר נאָך אַלץ אַזוי גוט און קיל ווי אַ געשטאַלט
וואָס קומט אַרויף פון ווייטע, נישט־דערטראַכטע, מקומות.
נעם מיר אַריין, אסטראווע, אין די אַרעמס פון זכרונות
וואָס קומען תמיד אויפסניי אַרויף אין מיינע נעכט.
ווען די ערד ווערט גרוי און די מענטשן שלעכט
קום איך תמיד צו דיר, אסטראווע, מיינ קינדהייט־שטאַט,
כ'לאָז זיך אַרויס חלומות־דיק אויף גאָטס־באַראַד
און כ'פאַרטוליע זיך צווישן דיינע סאַמעטיקע פאַלדן,
און כ'האַלט עקשנות־דיק אויף, דיין נישט־דאָאיקן קערפער, באַהאַלטן
אין מיינע ברענענדיקע אַרעמס און פאַרנעפלטע אויגן.
כ'ווייס נישט צי אַלץ איז אין דער וועלט געמאַסטן און געווייגן,
און כ'ווייס נישט צי ס'האַט אַ זין שרייבן לירער
וועגן חורבות און אומגעקומענע שוועסטער און ברידער,
כ'ווייס אויך נישט צי אימעצער וועט אַ טרער לאָזן פאַלן
ווען ער וועט זיך באַהעפטן מיט די זכרונות קוואַלן
אין אַ שטילער שעה פון אַ רויקן אָוונט.
כ'ווייס נאָר, אַז כ'וואַלט געוואַלט ווידעראַמאַל הערן ווי מען דאָוונט
אין אַלע חסידישע שטיבלעך דיינע, אסטראווע מיינ שטאַט,
און זען ווידער שבת־דיקע יידן שטיין אין ראָד
פאַרן אַריינגיין אין די הייזער פראַווען דעם יום־טוב טיש.
כ'וואַלט ווידעראַמאַל געוואַלט הערן דעם פריילעכן געמיש
פון געזאַנג־געלעכטער־געשריי־שפּאַס
פון שומרישער יוגנט וואָס פאַרקלונגען האָט די גאַס.
כ'וואַלט נאָך געוואַלט פילן דעם טיפן ציטער

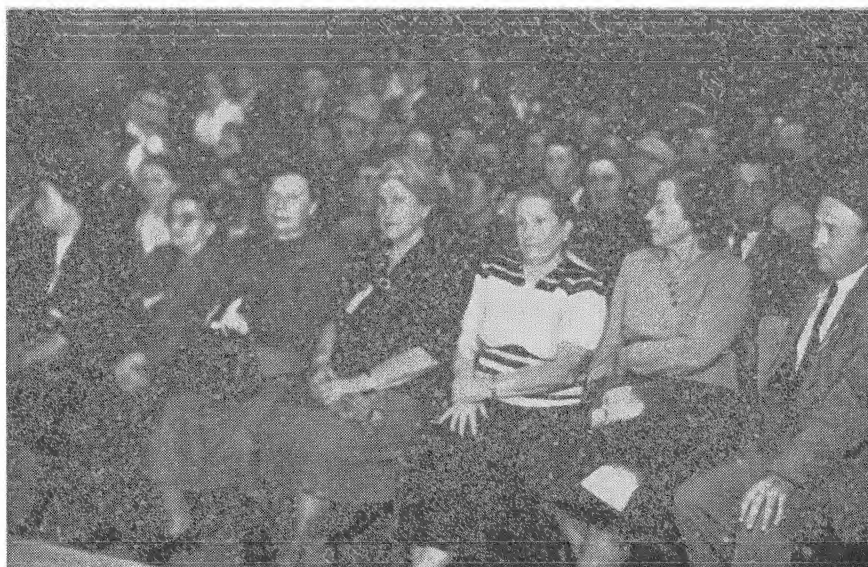

פון בחורים און מיידלעך, שניידער־יונגען און שוסטער,
וואס ציען אין וואַרשעווער וואַלד אויף אַ נישט לעגאַלער „מאַסווקע“.
כ'וואַלט געוואַלט זען דיינע גאַסן צוריק רושיקע
דיינע הייזער פולע, לעבעדיקע, קלאַנגיקע — — —
אַבער דאָס אַלץ זענען חלומות שרעקיגע
וואָס רייסן דיך אויף אין קאַלטער וואַכקייט צום גרויען טאָג.
דו וויסט זייער גוט, אַז ס'איז נישט קיין וואָג
האַלטן אין די הענט אַט די מנחה פון ליד.
אַבער ווען ס'טוט דיר וויי, פלאַטערט אין דיר יעדער גליד
און דיר דוכט זיך, אַז דו שטיסט אינדערמיט
פון טראַטואַרן, בוימער, הייזער, מנינים, חבר און סתם־ייד,
און ווען ס'קומען אַרויף אויפסניי זכרונות טרויעריק־אַזעווע
פאַרוויגסטו מיך ווידער, מיין חלומות־שטאַט, מיין שטעטל אסטראווע.
מעקסיקע, אין אייר תשי״ט.

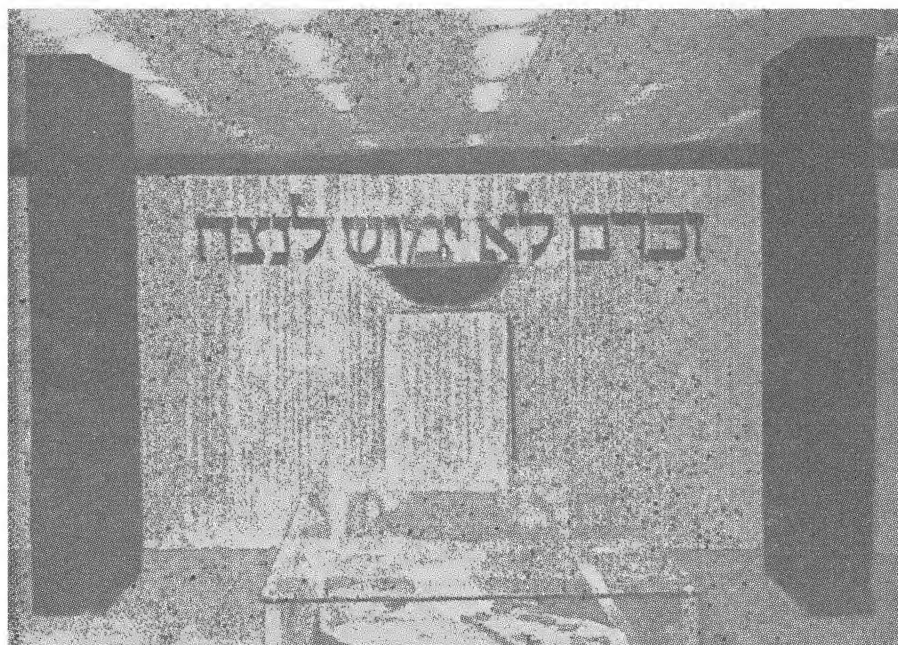

איינע פון די הזכרות וואָס ווערט געמאַכט יעדעס־יאָר כ"ט חשון — אין תל־אביב

דער פערזאָמעלטער עולם אין זאָל

זכור את אשר עשה לך עמלק !

נזכור ככאב ובחרון את נשמות אחינו ואחיותנו הקדושים והטהורים, שנפלו ביד מרצחים טמאים נטולי צלם אלוקים.

נזכור את אבדן אוצרות התורה והחכמה, אצילי בני ישראל, בחירי התרבות העתיקה והחדשה, תפארת האדם מזקן ועד ילד, כל מידה נכונה ; צדקה, וגמילות חסדים, אהבת הבריות ומסירות-נפש.

נזכור את כל הכשרונות המזהירים, נרות אלוקים שהאירו לרבים את החלומות, התקוות ומשאת הנפש, את השאיפות הרמות, את אהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל, את האמונה והגבורה, את השנאה והבוז לחיית-האדם.

נזכור את כתי הכנסיות וכתי המדרשות, את מוסדות הצדקה והחסד, את כתי הלימוד, את כתי עקד הספרים ואת הכתים שהיו קודש לעבודת העם והארץ.

נזכור גם את כתי המועד לכל חי, את קברות גאוני התורה והמדע, הספרות והאמנות מכל הצורות.

נזכור את כולם שנשמדו ונגדעו ונהרסו ונהרשו בידי זדים מטורפים וטמאי נפש, נזכור, לא נשכח.

ש. שלום

יָכֹוֹר ...

בְּכָל שְׂאֵלךָ אָנִי שׁוֹמֵעַ צְעָדִים.
— אַחִי בְּדַרְכִּים, בְּבָצוֹת, בְּיַעְרוֹת, —
עֲמוּסִי חֲשָׁה, מִקְרָה רוֹעֲדִים,
רְדוּפִי לְהַבּוֹת, מִגִּפּוֹת וּפְחָדִים,
בְּמָטָר, בְּשִׁלְגִים, בְּסוּפּוֹת, בְּסַעְרוֹת.

בְּכָל שְׂאֵעַמְד אָנִי שׁוֹמֵעַ דְּפִיקוֹת,
— אַחִי בַצְנוּק, בְּתֵאֵי הַנִּכְאִים, —
מִפְלָחוֹת הַחוּמוֹת וּבּוֹקְעוֹת הַשְּׂתִיקוֹת,
מְדוּרוֹת אֶל דּוֹרוֹת הַדִּיהֵן מְזַעֲקוֹת
בְּמַחְנוֹת הָעֲנוּי, בְּבוֹרוֹת רְפָאִים.

בְּכָל שְׂאֵשֶׁכּב אָנִי שׁוֹמֵעַ קוֹלוֹת,
— אַחִי הַסְּחוּבִים עֲדָרִים לְשַׁחֲיִטָּה —
מֵאוּדֵי תַבְעָרָה, מֵעֵי מַפְלוֹת,
מֵעָרִים וְעִירוֹת — מִזְבְּחוֹת לְעוֹלוֹת;
אֶנְקֵת אֲבִדָנָם לִילוֹתִי מִבְּעִיתָהּ.

וְעֵינִי לֹא תִחַדְלָנָה תְּמִיד לְרֹאוֹתָם,
וְלִבִּי לֹא יִחַדֵּל מִלְּזַעֲקָם: תּוֹעֵבָה!
וְכָל הָאָדָם יִתְבַּע עַל מוֹתָם,
וְשָׁמַיִם מֵעַל עוֹד יִרְדּוּ לִבְכוֹתָם,
וְעוֹלָם וּמְלֹאוֹ עַל קִבְרָם מִצָּבָהּ.

שלום כספי (זילברמן)
בנם של קלמן ופרידה זילברמן

ב נ כ ר ... *

לילות אדר. על גבול עשרים אביבי... מה טוב לעצום עינים, להשעין את הראש העיף בכפיים ולהרהר. מחוץ תנהם הסערה ותיילל הרוח. הדה בוקע עדיך ממרחק, כאילו הוא משתמע מתוך התנומה.

בעבר היה טוב. היה חם. היה לך בית ואם בו... היום, בן עשרים, אין טוב מלכבוש את הראש בידים רוטטות ולשקוע בדומית אדם. עזבתי אחרי הכל. חדרי נשאר אחרי פרוע ופרוץ: על דלתותיו, ארונותיו ומנורותיו. מככר הלחם המפולש, עד הבגד בארון הבגדים. והאם. גם אם היתה לי, משכבר הימים, אם אוהבת. נוגה. חיוורת. התגשמות מידת הרחמים והרוך היתה מהלכת מסביבנו. צל קדושת האהבה. איך, אמא?

סופו של כל יום — ערב. והערכים מצטרפים זה לזה ויהיו כולה לילה אחד, שכולו ארוך. וקודר. כולו בבואת אותו לילה אדום, עת עזבתי את בית הורי לנצח. השמים אדמו עלינו. שמי אימים. גלמודים, זרמנו לאלפינו אל תוך הלילה הזועם, אל לבו של הלילה, שחתם את גורלנו בחובו. עדר נטוש, נחפזנו לקראת הלא נודע. מאחורינו שיכלה חרב. מלפנינו — אימה. והלכנו.

הנה. הננו. קומץ אנשים צעירים המחכים לגור גורלם. קומץ. זה עתה נתלכדנו, נצטופפנו, נהיינו גוף אחד מכאיב ורגש, לב אחד הולם. מעוננו דל: שולחן וספסל. ארון ומיטה. ככר לחם יבש. על הקיר — העתון העברי. מתחתנו חומה הקריה. אלפי פועלים. אנשים רזים וחיוורים. שאון חיי כרך. על מפתן ביתנו הוא פוסק. אנו בסגור. אנו מחכים, מצפים, מייחלים. רק הרדיו... הוא מקשר אותנו אל ההוי, אל ההווה הזועם, המחריד. אנו לוחשים תפילה. חוסה, גורל, עלינו. השאירנו שלום בתוך הסערה. רחם, גורל, אלם, על קומץ נערים הכורעים לפניך בציפיית רעד.

והבית... שאגות הצלה ורדפות בוז אחר זו. האם כותבת: חוסה בן יקר ושובה אלינו. השמים מתעננים... מי יודע, מה אורב לך שם? שובה, בני, שובה. הלב נקרע לשנים. שם, אבא ואמא מתחננים. כאן קומץ אנשים צעיר. ... שגזר דינם נחרץ.

העבר... כה קרוב הוא אליך וכה רחוק, רחוק. מתי זה נתעוררתי מתרדמת נעורי ופקחתי את עיני לראות את העולם? דומה, אך אתמול. זה היה טוב. אף פעם לא רעבתי ללחם. ותמיד מצאתי יצוע חם, לבן ומרגיע. היה מתוק החלום. אבל עד מהרה נתפורר. התנפץ אל צוק המציאות.

* עם הפליטה החלוצית הפולנית בוילנה, בעצם עבודתו המקדשת שם ציון במחתרת, נספה חברנו הצעיר שלום כספי „על עשרים אביביו”... הרשימה שאנו מביאים פה היא כקול קורא ממעמקים, מעבר לחיים: כולה אומרת חרדת הלב שלפני הקץ המנוחש. על אף נימת התוחלת העזה... הרשימה — כמות שהיא: שירת היחיד ועצבו. חותם אמת טבוע עליה. לאחר מות משוררה, דומה היא כשירת עקדתו הקדושה והאיומה, של דורנו הצעיר בפולניה...

מתי זה נתעוררתי פתאום וראיתי את עצמי פליט, בנכר? עשרים שנה מאחורי... והנה, הוטלתי לנכר, לפליט סערה איומה, נישא על גלי תקופה גועשים, בכרך נכרי, בו בלי בית.

את אשר פחד לב אמא... בא לנו. המגף הכובש. מדי שדה ירוקים, גידופים בשפת מנצחים. וחודש ימים המתלכדים והמצטרפים ליום אחד, ארוך, שכולו דור. הכונו. ההרגשתי כאב? רמסוני במגפיהם. לעיני הלקו את אבא. בחשכת ליל חיללו את הבית. ראה את המוות. עשרים פעם כיוונו ללב לוע אקדחם. ואתה, עם עשרים שנותיך, לא ענית, לא רצחת. לא נקמת. גם לא ניסית לנפץ ראשך אל הסלע. לא נטרפה דעתך עליך. ...אתה חיית. לאתרונה ליוותה אמא, בצאת אל נכר. חיזור ורועדת, הובילה עד השער — ורועדה כולה. ואתה, אף מבט לא שלחת אחורה. כי ידעת: פן תביט אחורה — וחזרת! רוץ תרוץ חזרה. אך לא. יצאת — לנצח...

אמא! בנך, המורד, מתפלל עליך בבדידותו בכרך הרחוק. הוא רואך בחזונו. אמא, בנך המורד, שעזבך גלמודה בתקופת סכנות איומות, ובבית אין פת לחם; בנך אשר חשב את עצמו בתום לבו חכם ונבון ממך; אשר שביליו הצרים הצטלבו עם דרכך הרחבה; בנך אשר ברדפו אחרי אשרו המתחמק עזבך גלמודה ובעצמו גלה למרחקים — בנך עדיין את אשרו לא מצא.

אמא, בנך עדיין נודד בין זרים. וללבו הוא מאמץ את הסערה. ומכל נותרו לו רק אלה: המחול והשיר. והגחלת. בנדודינו כבה הכל. אך היא לא כבתה. אמונתנו במחר, בבאות...

חיים מילשטיין

שלום כספי (זילברמן) בן 22, יליד אוסטרוב מזוביצק, היה בפלוגת המילואים האחרונה שהגיעה לקיבוץ „בדרך“ בלודז, לפני מלחמת פולין. איש רוח היה, צנוע, בעל רגש עדין, רומנטיקן, חולם, פייטן וחרוזן. בשקט ועדינות התהלך בתוכנו, עבר את חיו כאילו על אצבעות רגליו. היתה בו זיקה לתורה וליצירה, וכשהגיע לווילנה לא נה עד שנתקבל לסמינריון העברי למורים. ימים ויליות ישב על התורה והעבודה, למד והשתלם, כתב ויצר. מסביב סערו חיי פליטה ומצוקה, מלחמה והתמוטטות ארצות, אבל הוא את פינתו בתוכנו מצא ועל תורה ועבודה ישב. וככה התכוון לחיים במולדת. בזמן הסובייטיזציה היה מדריך הקן בווילנה. תרגם פרקים מ„אל הגבול“ לאידיש בשביל הנוער העברי. הוא גם היה בין אלה שתפקידם קשר אותם למקום. ביום זה של פלישת הגרמנים הופתעו פתאום והוכרחו להפש מפלט. רצח ואכזריות ראה במו עיניו גם בעיר מולדתו שעברה מיד ליד. גם על גופו השוכב בתעלה דרסו בזעם המגפיים של חיילי האויב. הזכרונות האלה הוסיפו לו כוח לחפש מפלט. אבל הפעם גם הוא לא ניצל, ויד האויב השיגה אותו.

נדהמים עומדים כאן חברים וחברות לעבר משותף וחזון משותף, — מתאבלים על אלה שנפלו באמצע הדרך, והלב מלא חרדה. היכן יתר החברים היקרים שנעלמו בסערת הימים וכתובת אין להם?...

קב' „ניצנים“ — „גב' מעפילים“

נדפס ב„העובד הציוני“, י"ד בכסלו תש"ג, 23.11.1942

ר' אברהם יעקב פרידמן הי"ד

אישיית גאונית

ר' אברהם יעקב נולד בעיירת נובוגרוד על-יד לומזה. ואף היותו בן יחיד להוריו העשירים, עזב בצעירותו את בית-אביו והלך לאכסניות של תורה. תחנתו הסופית בלימודיו היתה ישיבת וולוז'ין המפורסמת באותו הזמן שחיים נחמן ביאליק למד שם. בישיבה זו הוא היה מן „הבחורים הטובים” וכולם תמחו על מוחו החריף, אשר תפס כל סוגיה קשה על נקלה. הוא היה בעל-דקדוק גדול והצטיין גם בשפות זרות ובפנסקנות. עד שנת 1924 היה יושב ראש הקהילה ומאותו הזמן ואילך, כל ימיו היה חבר ועד הקהילה. כל מי שפנה אליו בדבר עצה או „טובה” קיבל בסבר פנים יפות והשתדל לעזור לו. והאיש הזה היה עניו מאוד ומתנגד לכל פרסום מה ששייך לאישיותו. ומעשה בדין תורה הנודע על הרבנות בשנת 1928, בו השתתפו חמישה רבנים ידועים, הופיע בתור טוען מצד הקהילה והרצה לפנייהם כשתי שעות — הביא הוכחות וראיות מן הפוסקים הראשונים והאחרונים — עד כי הרבנים תמחו על גאונותו. ואז הציעו לו לפרסם את דבריו בקונטרס — אך הוא, כמתנגד לפרסומת היה נגד זה במפגיע. אם הביאו ל„סטרוסטבה” (שלטון המחוז) איזה נייר מן הקהילה כתוב על ידו, היו הפקידים הפולנים מראים את הנייר עם הכתוב, אחד למשנהו והיו מתפללים על יפי סגנונו, איך הוא מבהיר בקיצור כל העניין. הוא היה גם אחד ממגידי שיעורים בחברת ש"ס הגדולה בבית המדרש החדש ואם בא תורו להשמיע את שיעורו, היו אף הלומדים מתכוננים — כי שיעורו היה תענוג רוחני אפילו ליודע ספר. ועל כגון אלו הכתוב אומר: דברי חכמים בנחת נשמעים. ואפשר לומר עליו, בלי כל ספק, כי היה אחד מיחידי הסגולה בדורו. הוא נספה בעיר סלונים ואשתו נספתה באוסטריבה ביום השחור, כ"ט חשוון ת"ש. הי"ד.

טוביה מקובר

זכר צדיק לברכה.

הרב ר' ירוחם פישל דן רב בקוסוב הי"ד

ירוחם פישל, שכבר בילדותו ניכרים היו בו כשרונות יוצאים מן הכלל, בישיבות נתפרסם כבחור עילוי, ואמנם בהיותו בן 15—16 היה כבר מוסמך להוראה. כשחדשה המשפחה את חייה באוסטרוב-מזוביצק שימש את הרה"ג ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל והיה מבאי ביתו. ברוח מסורת הבית דבק בחסידות גור והיה מהמקורבים לאדמו"ר והסמוכים על שולחנו, כן היה פעיל ב„אגודת ישראל” ואף נבחר כחבר המרכז. היה הרבנית היתה לו לעזר רב בתפקידיו הרבניים והציבוריים, כי טובת לב היתה וביתה היה פתוח לכל בצרך.

בימי השואה היתה לו לרב ירוחם פישל דן אפשרות להציל את חייו והיי אשתו, אך בחר להישאר עם בני עדתו, עמהם נספה בין כסה לעשור שנת תש"ב, הי"ד. בשעת האקציה בקוסוב הסתתרו הרב והרבנית במקומות נפרדים. כשנודע לרבנית שהוציאו את הרב, יצאה ממחבואת והצטרפה אליו. ועליהם התקיים הכתוב: „הנאהבים והנעמים בחייהם ובמותם לא נפרדו”.

כל משפחת דן הוגלתה יחד עם כל יהודי אוסטרוב לעיר סלונים ושם נספתה בידי קלגסי היטלר. הי"ד.

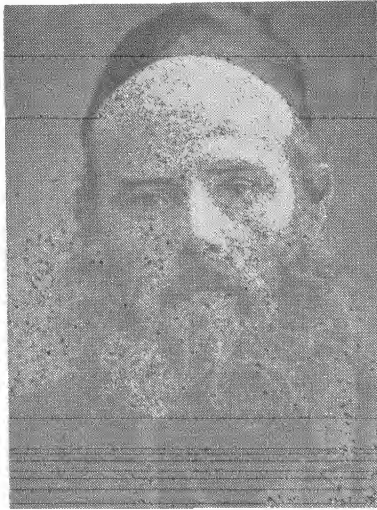
אחותו: רחל קהתי (דן)

בישראל

בנו מנחם יוסף

ר' מרדכי בער טורנאווסקי הי"ד

ליד דרוהיצין דפולסיה. למד בישיבות ומילא כריסו בתורה ובסוגיות הש"ס ומפורשיה, ונמנה בין למדני המקום.
 היה חתנו של ר' הירש וולף ז"ל, בעל בית ידוע בעיר.
 גם בהיותו סמוך על שולחן חתנו המשיך בלימודיו, עד שנכנס בעול החיים ועסק במסחר התבואה והיה גם שותף לאחת מטחנות הקמח שבעיר.
 גם בזמן טרדותיו בעסקיו לא חדל מלעסוק בתורה ונמנה על חסידי וורקה.
 זכה ושנים מבניו ושתי בנותיו עלו ארצה והשתקעו בה. גם הוא נשא בלבו חיבה לארץ וחלם על עליה לארץ־ישראל, אבל לא איסתייעא מילתא, ונשאר בחוץ לארץ.
 עם פרוץ המלחמה נפל בגורלו של המנוח ז"ל, בהיותו כבר בגיל 63 שנה, למצוא את מותו יחד עם בנו מנחם יוסף ז"ל, בחור צעיר בן 20 שנה, מידי המרצחים הארורים.
 לפי המכתב שנתקבל לאחר האסון מאשתו (שגם היא הושמדה אחר־כך עם יתר בני משפחתה בסלונים שאליה נמלטו כולם) הוא הומת באופן זה:
 בשבת כ"ה באלול תרצ"ט (1939), ביום השני לאחר כיבוש עירנו ע"י הגרמנים הארורים, פרצו לבית המנוח פלוגת חיילים נאצים ימ"ש ומצאו את המנוח כשהוא לומד גמרא (מסכת סוכות) יחד עם בנו מנחם יוסף הי"ד. הם הוציאו אותם באכזריות חימה, הורידו מיד בנו את שעונו ולגד עיני אשתו הרגו אותו ואת בנו ביריה.
 שני ההרוגים הקדושים נשארו בחוץ ליד ביתם. למחרת יצאה כלתו עם עוד כמה נשים והעבירו את הגויות לבית הקברית וקרו להם קבר אחד לאב ולבן, כך שהנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו...
 קלגסי היטלר ימ"ש לא נתנו להן, לגמור את הקבורה, במכות ובאימים גרשו אותן משם.

ד' ינקום דמם השפוך. ת.נ.צ.ב.ה.

בניו ובנותיו בארץ נושאים בדומיה את אבלם הכבד יחד עם כל שארית ישראל.
 אריה מרגלית

ר' יוסף פראוודע הי"ד

ר' יוסף פראוודע ז"ל נולד וחונך בוורשה בבית הורים אדוקים וחסידיים. היה התנו של בן-עירנו ר' יצחק גרשון וארשאווער ז"ל, שביתו היה גם כן בית-חסידי. שיחק לו מזלו והצליח מאוד בעסקיו ושמעו הלך לפניו כנדבן רחב-לב ומכניס אורחים גדול. ביתו היה פתוח לרוחה לאורחים שונים בכל ימות השבוע וגם בשבתות וחגים. אם בא אליו רב או אורח חשוב אחר, נהג לשרתו בעצמו באדיבות ובכבוד. היה גם חובב ספרים ורכש לו ספריה עשירה ובתוכה גם ספרים יקרי-ערך שהיה רגיל לרכשם בכל מחיר.

זכה ורעיתו הצנועה מרת רחל הי"ד היתה בעלת מידות תרומיות כמוהו. אף שהיא עצמה היתה מסתפקת במועט, שלא כדרך נשים עשירות. צדקתו ומעשיו הטובים של ר' יוסף לא עמדו לו בבוא השואה והוא היה הקרבן הראשון של אוסטרוב בפיוץ מלחמת העולם השנייה. ביום הרביעי לאחר פרוץ המלחמה הטילו קלגסי היטלר ימ"ש 5 פצצות עזות-נפץ על עירנו והראשונה פגעה בו ובביתו. הורידה את רגליו ובנו יצחק גרשון בן 14 נהרג במקום ויחד אתם גם בחו"י בן 18 שעבד בבית מסחרו ואורח שנטה ללון בביתו ר' לייב יארמוס הי"ד.

אשתו רחל ויתר בניהם וכן אשה זקנה בשם נעשע שהיתה סמוכה על שולחנם הושמדו יחד עם בני עירנו, שעה שעלה עליהם הכורת ביום המר של כ"ט חשוון ת"ש, הי"ד. ת. נ. צ. ב. ה.

ר' יעקב שוורץ הי"ד

היה אחד מחשובי בני עירנו. יהודי ירא וחרד לדבר ד' ונהג בחסידות. דובר אמת למופת שפיו ולבו שוים. אפשר לומר עליו בפה מלא, שלא הוציא מימיו דבר שקר מפיו.

במשך שנים היה חבר מועצת הקהילה היהודית, ואם קרה בשעת ויכוח על איזה ענין ציבורי, שמישהו מחברי המועצה רצה משום-מה להתעלם מן האמת, קפץ ר' יעקב ז"ל ושאל: היתכן? כיצד אפשר לומר אחת בפה ואחת בלב. היה אחד מגדולי הסוחרים בעירנו והיה רגיל לפזר את כל "הפדיון" היומי לאנשים שונים בתורת "גמילות-חסד" ואלה החזיקו את כספו — ללא טובת הנאה ממנו בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ניצל השר המחוזי האנטישמי פנטיליוב את ההזדמנות והכניס את ר' יעקב שוורץ, יחד עם הד"ר קלאטשקא בראש ועד עסקנים ציבוריים ברשימת בני אוסטרוב, שיש לקחתם כ"ערבים" להעביר לרוסיה. הוא נאסר ובתנאים בלתי-אנושיים הועבר לביאליסטוק ואחרי כן למינסק ומשם לאחת מערי רוסיה הרחוקה, ללא אוכל ובגדים.

בגמר המלחמה חזר לאוסטרוב שבור ורצוץ. לאחר זמן קצר מתה עליו רעיתו חיה פריידה ז"ל, שהיתה אשה חשובה מאוד ובעלת השכלה, אשר ידעה גם לנהל עסקיו בשנות נדודיו.

האסון הזה פגע בו באופן קשה וגם עסקיו ירדו ומצבו הלך הלך ורע משנה לשנה. בימי השואה, כשפרצה מלחמת העולם השנייה, לקח שוב את מקל הנדודים בידו ועבר את הגבול הרוסי. נפל מרעב ואפיסת כוחות ומת בעיירה זרומב. בנם הראשון אברהם, מת בחייו עוד לפני המלחמה ובנו השני צבי עם רעיתו ובניהם נרצחו ע"י הנאצים. הי"ד.

ת.נ.צ.ב.ה.

ר' אהרן יאשינסקי הי"ד

נולד בשנות השבעים למאה התשע-עשרה בעיירה קטנה בפולניה. הגיע לאוסטרוב-מזוביצק כחתנו של אחד מחשובי תושביה וחסידיה, ר' משה שווארץ ז"ל.

אם שהיה עוד עול ימים התפרסם מיד כגדול בתורה. שאינו מתהדר בלמדנותו אלא מעורב בין הבריות ומאציל עליהן מחכמתו ומשפיע על כל יודעיו בנועם הליכותיו ובמתינותו.

גם בהיותו כבר מגדולי וחשובי הסוחרים שבעיר קבע עתים לתורה ועוסק בצרכי ציבור באמונה.

היה המייסד של קופת גמילות חסדים למשכנות ומנהלה במסירות מופתית ולתועלת כל הנזקקים לה.

במשך הזמן גדל והתרחב תחום פעולותיו הציבוריות והוא נבחר כיו"ר הועד שהקהילה היהודית וכשקופת גמילות החסדים גדלה והרחיבה את היקף פעולותיה המשיך לעמוד בראשה ולדאוג לשגשוגה.

כשהסידי גור הקימו על יד בית החסידים שלהם את הברת ש"ס ללימוד הדף היומי, הוטל עליו התפקיד של המלמד והמסביר. הצליח בשיטת הלימודים שלו ובנועם הסברותיו למשוך הרבה שומעים ולומדי "הדף היומי" מבין בני העיר שלא נמנו בין חסידי גור. לאחר השיעור היה מבקר בקהילה וביתר המוסדות שהיה עומד בראשם, בוחן ובודק את הפעולות ועונה לקוראיו בנועם ונחת ומשתדל למלא את בקשותיהם בכל מאמצי כוחו. עם פרוץ המלחמה עבר לסלונים עם משפחתו ושם פגעה יד הצורר ימ"ש בו ובכל בני משפחתו, בימי השמדת הקהילה היהודית בסלונים.

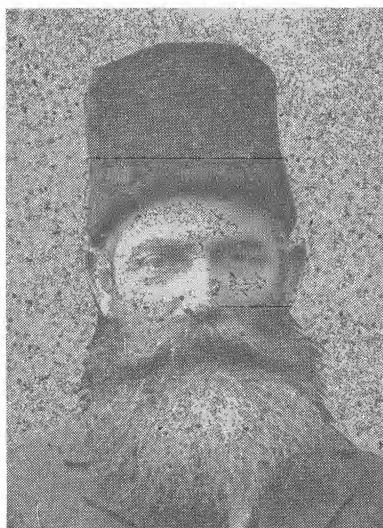
ה' ינקם את נקמת דמו ודם משפחתו!

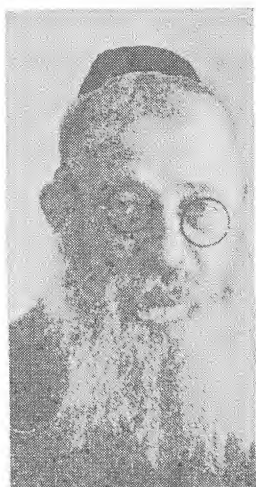
ר' דוד ליכטנשטיין הי"ד

ר' דוד ליכטנשטיין ז"ל היה בעל צורה נאה, עטורה בזקן פאטריארכלי יפה, פניו העדינים ומלאהן עוררו יחס של כבוד. ביתו היה פתוח לרווחה לעצה ולתושיה לכל באי ביתו ומוכן תמיד לעזור לכל דבר שבצדקה וביד רחבה.

עוד לפני עשרות בשנים היה ממייסדי "לינת הצדק" בעירנו. בשנת 1924 נבחר כיו"ר מועצת הקהילה והוכיח את כשרונו בניהול ענייני הקהילה, כשם שהצטיין בדיעותיו בענייני מסחר וניהול פנקסים.

נפל שדוד יחד עם רעייתו בזמן השמדת יהודי סלונים הי"ד.

שתי בנותיו חיה ושמעון הי"ד, שנהרגו באכזריות איומה

ר' אנשיל קנארפל הי"ד

נולד בעיר פולטוסק והגיע לאוסטרוב-מזוביצק לאחר שאחד מוותיקי חסידי גור, שהיה נקרא בפי כל בשמו הפרטי, דער פרומער דן, לקח אותו לחתן.

המנוח ז"ל — שהיה למדן גדול וזהיר במצווה קלה כבחמורה — היה גם קנאי בדעותיו ללא כל פשרה בענייני דת ומסורת.

הקים בית־חרושת לחומץ והצליח מאוד בעסקו עד שנחשב לאחד מעשירי העיר, הפריש מכספו לדברים שבצדקה ביד נדיבה והיה מקיים מצוות גמילת־חסדים ברוח נדיבה וביד רחבה.

במשך תקופה מסויימת היה חבר מועצת העיר מטעם „אגודת ישראל“, נבחר גם פעמיים ליושב־ראש של הקהילה היהודית בעירנו, היתה לו „יד חזקה“ בענייני דת שעוררה כמובן, וויכוחים עם מתנגדיו הפוליטיים וכל אלה שנלחמו בהשקפותיו, הודו ביישרת לבו ובהקפדתו לשמור על כספי ציבור. בהתנהגותו זו רכש לו כבוד והערכה אפילו של מתנגדיו.

בימי כהונתו כיו"ר ועד הקהילה הצליח לפעול ולתקן דברים מועילים למען הקהילה ומוסדותיה.

שתי בנותיו הי"ד הושמדו בזמן הטבח הגדול באוסטרובה, ביום כ"ט במרחשוון ת"ש. ר' אנשיל ויתר בני משפחתו, שעברו לסלונים מצאו שם את מותם האכזרי, יחד עם יתר הפליטים ואנשי סלונים. יהי זכרו ברוך וד' ינקום את נקמת דמו ודם משפחתו ובני קהילתו החביבה עליו.

טוביה מקובר

ר' אליהו לאך הי"ד

תמיד עומד לפני עיני רוחי דיוקנו של ר' אליהו לאך. ראיתי בו הממזג המוצלח של תורה, חכמה ומידות טובות. היה בעל צורה. זקנו שירד על מידותיו, חיוכו התמידי שהקרינ את פניו אי אפשר לשכוח.

הוא תבל שיחתיו במאמרי חז"ל ובפסוקים מן התורה. הוא היה בראוריין. הוא היה מייצג את „האגודה" בקהילה ובשאר המוסדות בעיקר בבית המדרש של „יסודות התורה" ו„בית יעקב".

הוא הוציא הרבה כסף על ייסוד בתי ספר יהודיים כדי שבני ישראל לא יהיו מוכרחים לבקר בבתי ספר הפולנים.

בעיתות המצוקה היה ר' אליהו מעיין תקווה. הפולנים הכריזו חרם על חנויותיהם של היהודים. ר' אליהו טען באחת: תלמדו לעמוד ולהילחם בלי חת ולצפות למחר הטוב שבוודאי יבוא.

על דרכי הקשה והארוכה התהדהדו באזני דבריו: „הילחמו בלי חת וציפו ליום המחרת הטוב שיבוא". לאיזה יום מחרת היה עלינו לצפות — אינני יודעת. כנופיותיו של היטלר זרעו מוות ואבדון על כל סביבתנו. אחר זמן מה הצליח להימלט לזימברובה שהיתה כבושה בידי הרוסים, משם עבר ללחוא. כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה בשנת 1941 השיגה אותו ידו של הצורר. הי"ד.

נ. דימנדשטיין-סצעסאק

הרה"ג ר' יצחק דוד מינצברג הי"ד

ר' יצחק דוד נולד בליקוב בשנת תרס"ב. הוא היה בנו של הגאון הצדיק ר' ירחמיאל ישעיהו מינצברג, רבן של הקהילות זדונסקה-יוולה ולוקוב שבפולניה.

בעודנו צעיר נשא לאשה בתו היחידה מרת גיטל של תושב עירנו אוסטרוב מזוביצק, ר' אליהו לאך, מחסידי אמשינוב, בר אוריין וגדיב לב. מנעוריו היה האברך ר' יצחק דוד שקוע בלימודי ש"ס ופוסקים, בקי בנגלה ובנסתר. הלך בדרכי החסידות והיה מקורב להאדמו"ר מגור. בעל מוח חריף ושכל ישר וגם עסקן פעיל, בעיקר בשטח החינוך, כאחד המייסדים של רשת בתי-הספר „יסודי התורה" ו„בית יעקב" בעירנו. מטבעו היה עניו בהליכותיו ודחת הצעות של מינוי לרבנות בערים ובקהילות שבחרו בו.

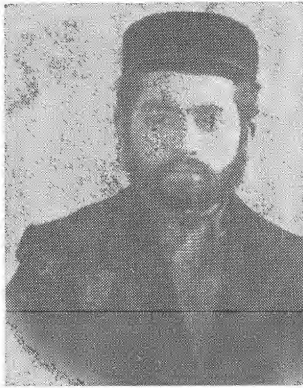
לפני פרוץ המלחמה היה אחד מראשי „ישיבת חכמי לובלין". בשנת 1939 בדרך בריחתו מפני הנאצים הגיע ללאחווה ואתו חותנתו הזקנה. אשתו ושבעת בנותיהם הוגלו לסביר, הן נוצלו וכעת הן נמצאות באמריקה, אבל הבן היחיד נספה בוילנה. מיום בואו ללאחווה תפס מקומו כמנהיג רוחני של הקהילה היהודית ודאג ביחוד לעזרה וסעד למשפחות הפליטים היהודים מפולין.

בעצותיו היה משום עידוד רב. הוא עזר למר דב לופטין להציל את הקהילה המקומית מתחת להט החרב שהיתה מונחת על צווארה.

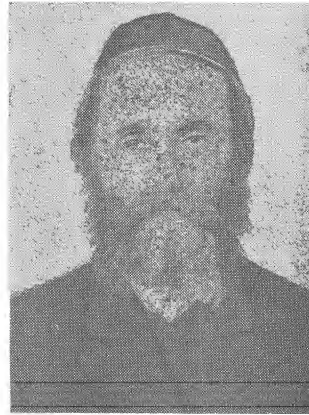
עצותיו של ר' יצחק דוד גרמו במידת מה להישג הגדול והוא, שבמשך י"ד חודשי קיומה של האוכלוסיה היהודית תחת השלטון הנאצי בלאחווה לא נהרג אף יהודי אחד.

בהיותו בלאחווה בזמן הכיבוש הסובייטי, לא פסק מעסקנותו הציבורית ודאג להמציא תבילות של מצה לפסח לגולים בסיביר.

ביום ההתקוממות בגיטו לאחווה נראה הר' יצחק דוד מינצברג בעמדו יחד עם הרבנים המקומיים, עטופי טלית ותפילין, קוראים „שמע ישראל" ומקדשים את השם. טוביה מקובר

בנו לייבל הי"ד

הרב ר' אברהם פצינר הי"ד

ר' אברהם פצינר היה עילוי. בכל ה"חדרים" שלמד היה הוא התלמיד הראשון במעלה. בייחוד יצא שמו לתהילה בילדותו כשבא ללמוד אצל המלמד לגמרא היותר מפורסם בסוקולה, ר' לייבל, בנו של הלל ז"ל. הוא היה מעורר תמיהון — התפעלות ברבו ע"י קושיותיו החריפות שהיה מקשה על רש"י, תוספות או מהרש"א. אחר עבור שנים אחדות למד אברהמצ"י, כפי שכינהו בלשון חיבה, בישיבתו של הגאון ר' אברהמליה מסוכאטשוב וגם בה נחשב לאחד מבני העליה המעטים. לאחרונה היה למוסמך, נשא אשה והתיישב באוסטרוב"מז. היה ידוע בכל הסביבה כחריף ובקי. בנקל היה יכול לקבל משרת רבנות, אולם הוא זכר את המאמר בפרקי אבות: „אל תעשה... קרדום לחפור בה" (אבות ד') ושלה במסחר ידו כדי לפרנס את אשתו ובני ביתו. אבל עיקר מלאכתו היתה קביעת עתים לתורה והוא קיים את „הגית בו יומם ולילה".

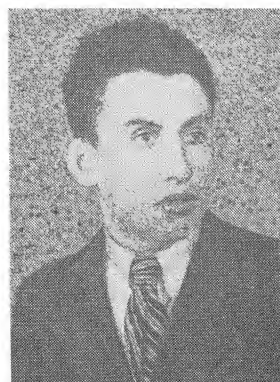
מפקידה לפקידה היה מפרסם מאמרים בכתבי העת של החרדים. בנו חניך ברוח תורה ומסורה. בייחוד הקפיד על הדרכת שלושת בניו שהיו לגדולים בתורה. ר' אברהם היה מחובב על כל בני העיר. כשבאו הרוצחים הנאצים נמלט ר' אברהם עם משפחתו לעיר ביאליסטוק. משם בא לסלונים וכאן נספה הוא ואשתו ובניו ובתו. הי"ד.

בנו זלמן

בתו חנה

בני דוד

ר' יחיאל סלוצקי הי"ד

דמות שכולה הוד ותפארת, מעוררת יראת כבוד מצד כל רואיה, היתה דמותו של המנוח. כל מי שהסתכל בפניו האצילים, בזק נו הלבן הארוך היורד על פי מדותיו, נדמה היה לו כי נתגלתה לפניו דמותו של אליהו הנביא כשהוא עובר על בתי ישראל ונהנה „מכוסו של אליהו“ המוכן עבורו ב„סדר“ המסורתי בליל הפסח.

ללא הגזמה אפשר לומר על רבי יחיאל שהיו בו ממדויותיהם של „הצדיקים הנסתרים“ הליוניקים בפני ההמונים.

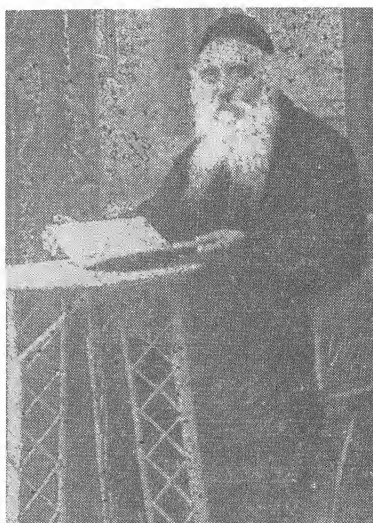
המנוח נתברך בכל המדות הטובות שנשתבחו בהן בני העליה שבעירנו, חסיד ועניו המקיים מצות „והגית בה יומם ולילה“ דולה מבארה של התורה ומשקה לאחרים.

במנין של „תפארת בחורים“ שבביתו היה מעניק מתורתו וחכמתו בכל שבת

ומועד לפני התפלה, מסביר את פרשת השבוע בדברי טעם ונועם. שיטתו בלימוד נתחבבה כל כך על שומעיו בתכנה ובצורתה וריתקה את המכובים אל השולחנות, שהיו מוכנים להקשיב לדבריו שעות רבות.

חברתו בחיים אשתו הצדקנית הניה לאה ע"ה היתה אשת־חבר פשוטו כמשמעו ועמלה כל ימיה להביא טרף לביתה ולאפשר על־ידי כך לבעלה הנערץ להקדיש את זמנו לתורה ולמעשים טובים ולאהבת הבריות.

תשמשנה נא, שורות אלה נר־תמיד לעילוי נשמותיהם הקדושות והטהורות. הי"ד.

ר' יצחק פרגר מידוב הי"ד

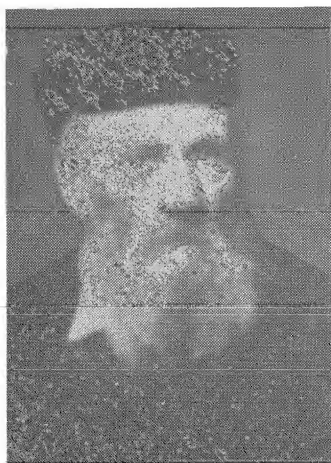
הוא היה ידוע בשם ר' איטשע יאדאָווער. בעל הדרת פנים, חסיד וירא ד'. כזה היה המנוח ז"ל, אישיות ידועה באוסטרוב־מזוביצקי, שכל אחד התייחס אליו ביראת־כבוד הוא היה ה„בעל תפילה“ לימים נוראים אצל האדמו"ר מלומאז זצ"ל ובסוף ימיו אצל האדמו"ר זצ"ל מראדזמין.

המנוח ז"ל בא לאוסטרובה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והיה שו"ב לפי מקצועו. הוא התפטר ממשרתו זו והתמסר רק לצרכי ציבור, שמלאם באמונה.

הוא היה גם מוהל מפורסם. לא סירב לנסוע אפילו לאיזה כפר נידח. וכל מלאכתו זו נעשתה שלא על מנת לקבל פרס.

כמו כן היה הגבאי של חברת ש"ס המפורסמת בבית המדרש החדש. הוא פעל ועשה רבות גם למען ה„תלמוד תורה והישיבה“. בכלל היה לו לב ער והם לכל דבר יהודי. הלב היהודי החם של ר' איטשע ז"ל הדל לדפוק כאשר היטלר ימ"ש העלה את הכורת עליו ועל משפחתו שהושמדו יחד עם יהודי סטולין.

יהי זכרו ברוך לעד.

ר' יעקב שו"ב ז"ל

ר' אברהם צבי פולקביץ ומשפחתו הי"ד

מחסידי אוטבוצק, בן לשושלת שוחטים, מלפנים היה שו"ב בעיר בריינסק (פלך גרודנה). ואחר כך ממלא־מקום של אביו ר' יעקב ז"ל, שלעת זקנתו הפסיק להתעסק בשחיטה.

הוא היה גם בעל־הפלה נאה עם קול ערב וחזק. ורבים היו באים לשמוע אל הרינה ואל התפילה — נחשב לאחד הלמדנים שבעיר, והיה מגיד שיעור בתלמוד מדי יום ביומו — דף יומי — בבית הכנסת החדש אחרי תפילת מעריב. בניו ובנותיו חינוך לתורה ודרך־ארץ.

אשתו אסתר מלכה ע"ה היתה עקרת־בית למופת ואם מסורה לבנים. והיתה תורמת לקרנות הלאומיות, באמרה אולי גם אנו נזכה ונעלה לארץ־ישראל. זכו שבן ובת נמצאים בארץ. אבל הם ויתר בני המשפחה לא זכו לעלות ארצה, ונספו בסלונים עם יתר פליטי עירנו. הי"ד.

שלום נח פולקביץ הי"ד

עסקן ציוני מובהק ומסור, נבחר לתפקידים שונים במוסדות הציוניים בעיר. חבר הועד הציוני במקום ומוזכרו במשך שנים. חבר ועדת השקל הציוני העירונית, מזכיר בית הספר „תרבות" ועוד.

ליזה במסירות ובנאמנות את המפעלים הציוניים והשתתף באופן פעיל בארגונם, בעל ידיעות בלימודי קודש וחול ובשפה העברית.

גילה התענינות רבה בכל עניני הציבור בעיר.

עשה למען הפצת השפה העברית שהיטיב לדעת, והשתדל לשכנע אחרים שילמדו את השפה העברית.

תשוקתו היתה עזה לעלות לארץ, ולא זכה.

ישראל זלטקס הי"ד

בא לאוסטרוב בתור מנהל בית הספר "תרבות".

עשה גדולות להחזקתו, לביסוסו, להרחבתו ולהתפתחותו.

מיד עם בואו לאוסטרוב נכנס לפעולות ציוניות וציבוריות כלליות.

הציבור היהודי רחש לו אמון והוא כיהן בכשרון רב כסגן ראש העיריה מטעם האוכלוסיה היהודית.

במשך כהונתו כסגן ראש העיריה פעל רבות לטובת הקהילה. הופעותיו מעל במת העיריה היו לכבוד לציבור היהודי. את תפקידו בעיריה מילא במסירות ובדייקנות.

היה חבר הוועד הציוני במשך שנים. נוהרים היו אליו אנשים להתיעץ עמו בענינים שונים והיה מוכן תמיד להקשיב, ליעץ, להדריך ולעזור. נספה בתקופת השואה בלומזה עם אשתו ושתי בנותיו הי"ד.

ר' שמואל ריבה הי"ד

איש האשכולות, למדן מופלג, מלא תורה וחכמת ישראל, איש המוסר והיושר, בקי בתלמוד ונושאי כליו.

חבר מזרחי, ראש בית הכנסת "שערי ציון", פעל רבות ונצורות למען בית הכנסת הזה. השתדל ליתן לו תוכן עמוק ואציל.

קיים את חובות התנועה הציונית והיה זהיר במצוות שבין אדם לחברו.

כל ימיו המשיך ללמוד ולהרחיב את ידיעותיו בספרות העברית. גם הבין את רוח הזמן והדור.

היה חדור הכרה ציונית עמוקה ועשה מאמץ יתר להשפיע ולשכנע את הדתיים בעיר לטובת הרעיון הציוני.

כמזכיר קופת "גמילות חסדים" עשה רבות למען הנצרכים. היה בעל נפש יקרה ונעים הליכות.

התייחס אליו בכבוד ובהערצה, היה מקובל בכל שדרות הציבור.

את בניו ובנותיו חונך ברוח הציונית ולעליה ארצה. היה טיפוס נדיר, איחד בקרבו תורה וחכמה.

נספה בתקופת השואה בסלונים עם בתו שרה הי"ד.

ר' משה פוקשיבה ז"ל

יליד אוסטרוֹב ובה קיבל גם את חינוֹר כו. חינוֹר מסורתי כנהוג בבתי החסידים בימים ההם, הסתופף בצלו של אדמו"רים מווארקא ואחר־כך אטבוצק.

אם כי היה סוחר עצים ופרנסתו לא היִתנה מצויה בהרחבה ועמוס טרדות, התמסר לעבודה ציבורית ובמיוחד בשטח הסוציאלי ומעשי צדקה. היה המארגן ורוח החיה במפעלי "מעוז חייטים", חלוקת עצים־הסקה לעניים לעונת החורף וכדומה.

עם התארגנות הקהלות היהודיות בפוֹר לניה תפס גם הוא מקום נכבד בקהילה היהודית באוסטרוב ויצג את "אגודת ישראל" במועצתה במשך שנים רבות.

כשפרצה מלחמת העולם השנייה יצא עם משפחתו לרוסיה הסובייטית, ושם חלה במחלה אנושה ונפטר בשנת תש"ג, בהיותו בן 75 שנה.

יהי זכרו ברוך.

ר' ישעיהו אורליק הי"ד

ר' ישעיהו הי"ד היה יליד אוסטרוֹב־מזוביצק, נכדו של רבי וואלף בער ז"ל — ראש הישיבה המפורסם בעירנו.

נדד למקומות התורה ולמד בישיבות המפורסמות בליטא, בהן מילא כריסו בש"ס ופוסקים. נשא לאשה את הגב' פרל לבית כהן ושם למסחר פעמיו, אבל לא הצליח, ופרנסתו נמצאה לו בקושי ובצמצום.

היה חביב על כל יודעיו בהתנהגותו היפה. איש שקט ומתון. אם כי למד הרבה והיה בעל השכלה תורנית וכללית במידה רחבה. לא התבלט והיה צנוע בדרכיו.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נמלט עם משפחתו לזלבה, עיירה קטנה הסמוכה לסלונים ושם עלה עליו ועל משפחתו הכורת מידי הצר הצורר ימ"ש, והוא רק בן חמישים וארבע.

ר' משה גרודקע ז"ל

ער איז געווען באקאנט מיט זיין אויפירונג און זיינע מעשים טובים, אויף אים פלעגט מען זאגן, אז אויב ס'זענען פאראן ל"ו פערבארגענע צדיקים, איז ער איינער פון זיי. זיין גאנצן גוף און נשמה האט ער אוועקגעגעבן אויף צו העלפן ליידנדיקע קראנקע און ארימע.

אליין א ייד, אן ארימאן, א מטופל מיט א משפחה, האט מען אים שטענדיק געטראפן, אפילו ביינאכט, ארומלויפן פון איין קראנקן צום צווייטן. ווען ער האט זיך נאך דערוואסט פון שווער קראנקן, איז ער גלייך געווען דארטן. איז נישט געקומען צום קראנקן גלאט אזוי ווי מען קומט מבקר חולה זיין און פרעגן דעם קראנקן וואס ער מאכט, נאך זיך באַלד געשטעלט אַרבעטן ביים קראנקן, פלעגט אים אַרומרייניקן, איבערטון, איבערלעגן, שאַפן אלעס וואס מען דאַרף.

עס פלעגן זיין אַזעלכע שווערע פאלן (אַנשטעקנדיקע קראנקייטן) וואס די משפחה אליין האט שוין נישט געקאנט בעדינען, אבער משה האט דערויף נישט געקוקט און געמאַכט ביים קראנקן אלץ אין אַרדנונג. ווען ער פלעגט גיין צו אן אַרימען קראנקן, פלעגט ער מיטנעמען אַביסל אייגענע ריינע וועט פאַר אים צו איבערטון.

א גאַנצן טאָג פלעגט ער אַרומלויפן שאַפן פאַר אַרימע אויף ברויט, אַדער ווינטער אויף אַביסל האַלץ; אליין דאָס האַלץ אַוועקגעטראָגן און איינהייצן ביים קראנקן אין שטוב, און ווען נייטיק, איך דאַרט גענעכטיקט.

יעדע מצוה, יעדן טאט, וואס ער האט געטון איז ביי אים געווען בשלימות. אז משה גרודקה האט געוואלט זיין ביים רבין יום טוב איז ער נישט געפאָרן, נאך מיט א שטיקל ברויט אַוועק צופוס פון אסטראווע קיין גער; עולי רגל זיין האט ביי אים געהייסן פשוטו כמשמעו צו פוס.

אויך ווען ער איז אַמאָל אַרויסגעטרעטן עפעס פאַר אַ יידישע זאך, איז עס געווען מיט מסירות נפש, אפילו ווען ס'האט ממש דאביי געדראָט אַ געפאַר.

געשטאַרבן איז ער אין אַ פאַרשיקונגס־לאַגער אין ארכאַנגעלסקער אַבלאַסט אין אַ פאַשאַלעק פון קאַלד־גרובנס. אין דער צווייטער וועלט מלחמה. זכר צדיק לברכה.

הקדוש הבחור אברהם יוסף באראן, הי"ד

מיטוואך בין כסה לעשור.

ביי דער מעכאַנישער בעקעריי „אופה" אויף רוזשאנער גאַס, שטייען ריזיקע רייען נאך ברויט, עס דרייען זיך אַרום ס. ס.־לייט מיט ביקסן, אויף די מסירות פון פאַליאַקן ווערן די יידן גלייך אַרויסגעוואָרפן פון דער ריי. הערשל באראן מיט זיין זון און שותפים זענען געצוואנגען געווען צו אַרבעטן אין דער בעקעריי. ווען דער 18 יעריקער אברהם יוסף האט געזען אז זייער שטוב אליין וועט בלייבן אן ברויט, האט ער גענומען אַ ברויט און אַוועקגעלייגט אין אַ זייט פאַר זיך. דאָס האט באַמערקט איינער פון דער ריי און גלייך עס איבערגעגעבן דעם ס. ס.־מאַן. דער ס. ס.־מאַן האט אים גלייך דערשאַסן אויפן אַרט.

ר' ישראל דוד פאדגאראוויץ הי"ד

בנו של רבי גרשון פאדגאראוויץ ז"ל — אחד הלומדים המפורסמים בטיקטין, שזכה להסתופף בצלו של הרבי מגור זצ"ל בעל ה"שפת אמת" ואשר זכה גם להיות רבם ומחנכם של בני האדמו"ר.

ר' ישראל דוד ז"ל זכה לרשת הרבה ממדותיו של אביו הלומדן והיה מפורסם בכל הסביבה, כידוע נגן להפליא ובעל תפילה נעים ומירות ברוח המסורתי. תפילותיו ושירתו הלהיבו ממש את הלבבות וכשעבר לפני התיבה בבית החסידים דגור בתפלת "כל נדרי" היה בית החסידים מלא על גדותיו ואנשים למאות הצטופפו סביב הבית בכדי להקשיב אל הרינה ואל התפילה שלו.

קרו מקרים, שלשמיעת התפילות הנפלאות היו באים גם קציני צבא גבוהים ופקידי ממשלה בכירים כמובן, שלא מבני ברית.

בתי כנסיות ובתי תפילה שונים הציגו לו שכר רב על מנת להניעו שיעבור אצלם לפני התיבה, אבל סירב, והמשיך בתפילותיו במקום הנ"ל שלא על מנת הקבל פרס. וכשהציגו לו משרת חזן ושו"ב בערים הגדולות נמנע מלקבל את ההצעות החשובות שהציגו לו באמרו — "מוטב לי לסחוב שקי קמח ולחם ולחיות מיגיעת כפי, מאשר לחיות על חשבון הציבור".

מצא את מותו האכזרי — יחד עם בני משפחתו הי"ד — בעיר סטולין, ששם נמלט בזמן השואה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין, וד' ינקום דמם השפוך.

יוזבא

(צום אַנדענק פון מיין אומגעקומענער משפחה)

מיין פאטער — אברהם יוסף ארזישצער, א זון פון יהודה, א אייניקל פון דעם "חריף" אין גדול בתורה ר' שמואלקע פון רוזשאן.

א שטרענג-רעליגיעזער ייד, א בן-תורה — אן אלכסנדר חסיד, אבער אין דער אמת'ן געדענק איך נישט אז ער זאל ווען ס'איז פארן צום רבן, זיין חסידישקייט איז געווען גיכער א בעל-שם טוב חסידישקייט, וואס האט זיך אויסגעדרוקט אין א פאָלקס-טימליכקייט, ערלעכקייט און דעריבער געווען באַליבט ביי אַלע צדדים.

שטיל געלעבט — כ'בין זיכער אז שטיל אן טענות צום רבונן של עולם — מיט "שמע ישראל" אויף זיינע ליפן האט ער אויסגעהויכט זיין ריינע נשמה אויף קידוש השם. מיין מוטער רויזע — אָדער ווי מען האט זי גערופן, "רויזעלע", א טאָכטער פון בראקער רב ר' נחמן שמואל יעקב מיאדוסער, וועלכער האט עמיגרירט קיין אַמעריקע און פון דאָרט עולה געווען קיין ארץ-ישראל און איז נפטר געוואָרן אַלס רב אין בני-ברק אין תש"ח — 1948.

מיין מוטער איז אויך געווען פרום, אבער נישט אזוי פאַנאַטיש ווי דער פאטער, אויך זי האט געוואלט אז אירע זין זאלן זיין רבנים. ווי פיל יידישע מוטערס נישט דערלעבט צו זעען נחת פון אירע קינדער. אַלט זייענדיק קוים 48 יאָר, איז זי צוואַמען מיטן מאַן און פיר קינדער — דריי טעכטער — ניינצן יעריקע גיטל, די זיבעצן יעריקע מלכה'לע, ניין יעריקע שרה רבקה'לע און דער גאונישער זון — דער דרייצן יעריקער מענדעלע — אומגעקומען דורך נאַצישע הענט.

זאָלן די באַשיידענע שורות זיין א מצבה צו זייער אַנדענק.

זייער זון משה ארזישצער אין ישראל

היי זכרם ברוך !

ר' זליג בן ר' זאב פריד הי"ד

צדקתו לא עמדה לו ביום המר והנמהר והוא היה בין 560 הקדושים הראשונים, שנרצחו ביריה ע"י הנאצים הארורים ימח שמם.

תיזכר לטובה ולברכה גם אשתו הצנועה אסתר רחל בת ר' לייבל קאנדל ז"ל, אשר למרות מצב בריאותה החלש, התמסרה בכל כוחותיה ונפשה לסייע לו בעניני הפרנסה ולחנך את בניהם לתורה ולמלאכה.

זעליקל מלמד-פריד

און זיין זון לייבל פריד

כבוד זייער אנדענק!

אין צער:

משה פריד
שרה גיטלין
ניוירוק

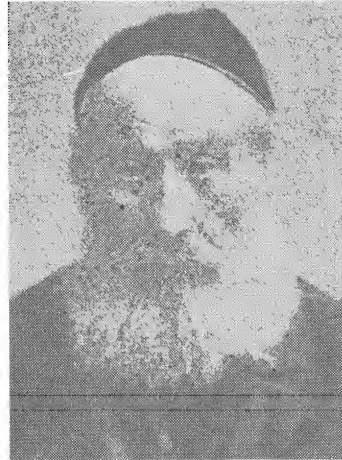
ר' אהרן בנגלסדורף ז"ל

תושב אוסטרום מדורי דורות, מחסידי
קוצק היה, ונחשב בין בעלי-הבתים החשובים
ביום בעיר, בעל צדקה ומכניס אורחים. עם
פרוץ המלחמה עזב את אוסטרום, ונפטר
בדרך לטיקטין בשנת 1940.

יהי זכרו ברוך.

האשה מרגלית ע"ה, אשר ר' משה גולד-
בלט ז"ל ובתו של ר' אהרן בנגלסדורף ז"ל,
נרצחה עם 6 ילדיה בטיקטין, הי"ד.

האשה מלכה ע"ה אשת ר' יוסף מנדלקורן
שיחי' ובתו של ר' אהרן בנגלסדורף ז"ל,
נפטרה בגלות סיביר-רוסיה.

מלכה מנדלקורן

מרגלית גולדבלט

הרב ר' משה גולדבלט ז"ל

יליד וישקוב הסמוכה לאוסטרום, בבחרותו היה כבר למחזן מופלג ולמד בשקידה.
נשא לאשה את מרגלית בת ר' אהרן בנגלסדורף מאוסטרום ונשאר לגור בה.

אחרי כן עבר לוורשה והיה אחד ממגידי השיעור בישיבה המפורסמת „מתיבתא“
והקים תלמידים רבים. היה אחד מחשובי חסידי גור ומיושבי ראש ע"י שולחן האדמו"רים.

בקשו ממנו שיכהן בתאר מו"צ ודיין באוסטרום אבל סירב לקבל את המשרה שמא
יתבטל מתורה.

נרצח במחנה ההשמדה טראווניק — ע"י וורשה יחד עם ששת ילדיו. הי"ד.

ר' יעקב מאיר מרגליות הי"ד

כאחיו הבכור, ר' שמואל יוסף ז"ל, נולד גם הוא באוסטרוב בשנת 1863 ולא עזבה עד שפרצה מלחמת העולם השנייה באוגוסט 1939.

כמנהג הזמן ההוא הקדיש את ימי נעוריו ללימוד התורה בבית המדרש והתאמץ תמיד לתוך תוכם של הדברים שלמד על מנת להבינם מעומק ולא ידיעה שטחית גרידא. בשיטתו זו נהג כל ימיו, קרא ושנה הרבה תורה והשכלה גם יחד. היה בקי בכמה שפות ואת הלשון העברית ודקדוקה ידע על בוריה.

היה מומחה לתנ"ך אשר ידעוהו בע"פ ולמד בו שעורים בהסתדרות „המזרחי“, שבהם הנחיל מידיעותיו המרובות לחבריה.

הצטיין גם בקריאה בתורה לפי טעמי המקרא וכל ימיו היה הקורא בתורה, מקודם ב„ישיבה“ המקומית ואחרי כן בבית התפילה של „המזרחי“.

אחת ממידותיו היפות היתה למעט בדיבור בבחינת „מלה בסלע ושתיקה בתרי“... כאדם צנוע ועניו לא רצה להבליט את ידיעותיו.

היה מבין חובבי ציון הראשונים שבעיר. כל ימי חייו נשא את נפשו לציון וחלם על עלייתו ארצה. אבל מצבו החמרי הקשה מנה ממנו להגשים את תקוותו זו.

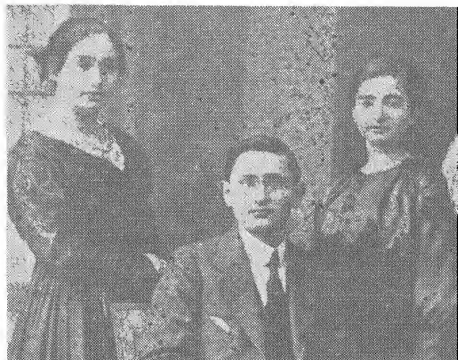
בהיותו בן 80 נמלט עם אשתו חוה ז"ל לעיר סטולין ושם מצאו את מותם בין קדושי אוסטרוב, שנרצחו על ידי קלגסי היטלר ימ"ש.

כן אחיו: אריה מרגלית

ה' ינקום דמם!

יעקב דוד ליברמן

קלמן זילברמן, אשתו פרידה ואחותה ייטקה
לבית ליברמן

בנו עובדיה זילברמן ושרה אשתו

ר' מנדל זילברמאן הי"ד

ר' מנדל הנקרא בפ"כל „מנדל צוקערמאכער" (על שם מקצועו), אף שנלחם קשה על קיומו לא שמעו מפיו אף פעם שיתאונן על גורלו ועל אחת כמה שיתקנא במי שהוא.

בכלל היה איש בעל מדות טובות, ישר ותמים דרך, אוהב צדקה ומוכן תמיד לעזור לזולתו אפילו בדברים שהיו למעלה מכוחותיו ולכן היה חביב על כל יודעיו, אם קשה היתה עליו פרנסתו מצא תמיד זמן לעשייה של מצוה והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה.

ר' מנדל עמד בנסיון, הוא שמר על ציווי הדת והמסורת אבל, מעשיו הטובים האלה לא עמדו לו בימי השואה, הוא ברח עם משפחתו לסלונים על מנת להציל את נפשותיהם ושם נרצחו על ידי מרצחי עמנו, ד' ינקום דמם ות.נ.צ.ב.ה.

בנו חיים

בתו צפורה (פיגל)

למשפחת פ. רוזנטל

ישמש עמוד זה ציון לבני המשפחה שנכרתו מארץ החיים ללא עת. קדושים טהורים וישרים נשמדו בידי חיות אדם וזדים, הומתו בכל מיני מיתות משונות. תהיה זו מצבה לזכרם.

ירוחם פישל בן יצחק רוזנטל נולד בשנת 1885. נספה במחנה ההשמדה בטרב-לינקי, כמשוער באוגוסט 1943 יחד עם המשלוח האחרון מגיטו ביאליסטוק. ייסד את בית הספר תרבות באוסטרוב-מזוביצק, ונשא בעולו שנים רבות, יהודי ציוני מתקדם, עסקן ציבורי מובהק.

חנה רוזנטל לבית שלפמיץ נולדה בשנת 1885 — נספתה יחד עם בעלה בטרבלינקי כנ"ל. עקרת בית ואם בישראל שעשתה לילות כימים לנפשות ביתה. חברה בויצ"א ועסקנית ציונית.

פייגה (צפורה) רוזנטל נולדה בשנת 1917 — נספתה כמשוער בליטא. התאריך בלתי ידוע. הניכת ביה"ס "תרבות", חברה מדריכה ב"הנוער הציוני". עסקנית ציונית צעירה מסורה.

דוב תהילים חברה ורעה של פייגה. חבר "הנוער הציוני" ועסקן. הלך יחד אתה על מנת לעלות ארצה ושניהם נספו. הנאהבים והנעמים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

זלדה (אביבה) רוזנטל נולדה ב־1922 ונספתה יחד עם הוריה בטרבלינקי ב־1943. סייר מה את בית הספר "תרבות". היתה חברה פעילה ב"השומר הצעיר".

יואל רוזנטל הבן הצעיר במשפחה. נולד ב־1924 — ניספה בגיטו ביאליסטוק מכדורי המרצחים בשנת 1943. בראשית המרד בגיטו היה כאחד ממשתתפיו הפעילים. נפל עם נשק בידו. סיים ב"ס "תרבות", חבר מסור ופעיל בהשומר הצעיר.

ינון זכרם הקדוש יחד עם כל קרבנות השואה.

אבוי שכאלה ושכמותם לא זכו לתקומת ישראל במולדת!

יצחק רוזנטל-שושני

(השריד האחד שנותר לפליטה מהמשפחה)

משה מורגנשטרן הי"ד

נולד באוסטרו-ב, בנם של ר' גדליהו דוד ורחיה קיילה מורגנשטרן, מראשוני התנועה הלאומית והציונית מראשית צמיחתה. מבני דור המשכיל לים הראשונים. שספגו לתוכם הרבה תורה וחכמה, ערכי מסורת ולאומיות צרופה, שדביקו־ תם ומסירותם, "לרעיון הציוני" הביאו אותם לידי פעולות מיוחדות "למען הציונות".

המנוח היה אחד מ"שני השליחים" לארצות הברית, שנאמני התנועה הציונית באוסטרו-ב החליטו לשלחם בהתחלת המאה העשרים על מנת למצוא "שבר", שיהיה קודש לצרכי משלוח חלוצים מבני אוסטרו-ב לארץ־ישראל לעבודה ולשמרה ולהשתקע בה, ולדאוג ליצירת בסיס לקיום ולעבודה ליתר החלוצים שיבואו אחריהם מקרן פרי עבודתם של "שני השליחים" שנשלחו לארצות הברית.

משה מורגנשטרן דגן, שהיה חלוש בגופו

ובאפיו מוכרח היה — כעבור זמן קצר — לחזור הביתה ו"הרעיון הנשגב" של עזרה קולקטיבית מעין זו עבר ובטל מן העולם...

הוא ומשפחתו בהיותם בסלונים הושמדו בצורה אכזרית יחד עם קדושינו הי"ד.

אברהם צבי שורץ הי"ד

נצר ממשפחת חסידים, מלא יגדוש תורה, חכמה וידעות ביהדות, זכה להיות בין חובבי ציון. בין אלו שפרחו את רעיון הציונות בראשית צמיחתו, מראשוני המורים לעברית ובקי גדול בכל מכמני השפה העברית.

פעל הרבה למען התנועה ועקב בעירנות אחרי כל המתרחש בציונות. שימש גם בתפקיד יושב־ראש הסתדרות הציונית במשך זמן רב.

נהירין היו לו תולדות התנועה, כי הוא ממש חי את זה, בעל השכלה כללית רחבה, ידע שפות, בעל ידיעות גדולות בספרות ותולדות עם־ישראל ומראשוני מפיצי השפה העברית.

נוסף על כל אלה היה מתמיד גדול ולא פסק ללמוד, כדי להרחיב את ידיעותיו בספרות ובתולדות עם ישראל.

שמחתו היתה גדולה לאין שיעור בהופעתו של ספר בעברית בחכמת ותורת ישראל.

יצחק (איציק) שומאווין הי"ד

מורה ומחנך, ציוני נאמן בעל רגש דתי ובעל מסורת. השתדל להחדיר את הרגשות האלו לתלמידיו הרבים בבתי־ספר „תרבות” ו„יבנה” בעיר איפוא שימש מורה במשך שנים רבות ועשה הרבה להפצת השפה העברית בחיי יום־יום הלכה למעשה.

למד ושנה תורה והשכלה גם יחד, והיה קשור כל חייו לחכמת ישראל ולחכמת העולם.

בקי בתנ"ך ואת השפה העברית ודקדוקה ידע על בוריה. שימש גם במשך שנים חבר הציוני ופעל הרבה למען התנועה־הציונית, תחיית העם והקרנות הלאומיות.

ניהל הסברה הגיונית כל חיו לגאולת אדמות ישראל. היה מבורך בקול ערב והתפלל לפני התיבה בימים־הנוראים במנין „שערי־ציון” שע"י ההסתדרות הציונים הכלליים.

נספה יחד עם משפחתו בסלונים. ד' ינקום את נקמתם.

יעקב פרץ הי"ד

יליד טשכנוביץ, התחתן עם טובה, בתו של בן עירנו שלמה סקלקה, והשתקע באוסטרוב.

בהיותו עשיר ידיעות בתנ"ך, בלשון העברית דקדוקה וגם בעל השכלה כללית ניסה למצוא את לחמו בשעורים פרטיים, ומשנודדו בעירנו בתי־הספר הציבוריים „תרבות” ו„יבנה” נתקבל בהם כמורה.

נתחבב על הבריות בגלל מידותיו התרומיות — צנוע ונחבא אל הכלים. מפליא את כל יודעיו בנועם הליכותיו ובישרת לבו בדברים שבין אדם לחברו. לא התערב בענינים פוליטיים וציבוריים. היה ציוני נאמן ותמך בכל מוסדותיה.

ד' ינקום את נקמתם!

פנחס רייגורודסקי הי"ד

היה פיקח, הבין לרוח האנשים שאתם פעל. נאמן ומסור לתנועה הציונית ולרעיון של תחית העם והארץ, הלעג שלו לכל אלה המתנגדים לרעיון הציוני היה שנון וחריף, בתשובה ניצחת היה, פשוט מביא במבוכה את כל אלה שפקפקו בהגשמת הרעיון הציוני ובמהלך הפעולות הציוניות.

הוא היה משוכנע בשיחותיה הרבה יותר מאלו שנשאו נאומים ארוכים. הוא נהל תעמולה ציונית נבונה, מציאותית ובסיסית לא ממרום במות אלא בכל פגישותיו הרבות עם אנשים מכל שכבות העם, חבר ועד בית כנסת שערי-ציון ולא פסח על שום פעולה ציונית, הצטיין בהפצת השקל הציוני ובארגון פעולות ציוניות שונות.

מוכן תמיד לעזור לאנשים במצוקתם ומגן על כל אלו שהיו זקוקים, מעורב בין הבריות ובקי בכל בעיות המקומיות של האוכלוסיה היהודית.

איש ישר, לוחם תמיד למען האמת, הצדק והיושר, תמיד היה לנגד עיניו האמת ורק האמת, הבין היטב לנפשם ולהלך רוחם של פשוטי-עם, זה היה הקו שלו, היה נאמן כל ימי חייו והדריך אותו בכל פעולותיו הרבות.

פינצי — כך קראו לו חבריו — היה אחד מאנשים הפופולריים באוסטרוב והיה אהוד מאוד על כל אלו שבאו אתו במגע.

זכרוני, התלהבותו הגדולה כאשר חזר מועידה ציונית בה השתתף כצער והתמצא בכל השאלות שעמדו על הפרק בישיבות הועד המקומי הוציא אותן לפועל.

עשה הרבה לטובת בית הספר „תרבות“, את בניו חנך ברוח ה„תרבות“. רעיותו — יוטקה — עודדה אותו וליוותה אותו בפעולותיו הצבוריות, היא היתה חברה בועד של ארגון נשים ויצ"ו ופעילה בארגון זה. ניספו בתקופת השואה עם שני בניהם בביאליסטוק, הי"ד.

שאול גאלאנט ז"ל

זין פון אברהם מענדל גאלאנט. געבוירן 1912 אין אסטראווי-מאן. אין יאָר 1939 האָט ער געלעבט אין זאמבראוו. געווען אַ תלמיד-חכם, געלערנט אין די גרעסטע ישיבות פון לאַמזשע, וואלאזשין, קלעצק, גראדנא, ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען אסטראוו, זענען פיל אסטראווער געלאָפן קיין זאמבראוו.

שאול גאלאנט האָט פיל געטון אין יענער צייט פאַר די אסטראווער פליטים, אַריינגענומען זיי צו זיך אין ווילנינג, באַזאָרגט מיט עסן און נאַכטלעגער, און ביסלעכווייז, יעדן איינעם איינגעאַרדנט אַ ווילנינג.

אין יאָר 1941, ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען זאמבראוו, האָבן זיי אַרויסגעפירט אַ גרופע פון 30 יידן און אים צווישן זיי. די דאָטע און דער פלאַץ ווי ער איז אומגעבראַכט געוואָרן איז נישט פעסטגעשטעלט. אויך די פרוי טאשקא און דאָס קינד ליבעלע מיט דער פרוי'ס עלטערן זענען אומגעקומען.

יהא זכרם ברוך.

ה. נ. צ. ב. ה.

זיין ברודער: ישעיהו גאלאנט

פראדל (מרגלית) אהרנוביץ

על אלה אני בוכיה
עיני עיני ירדה
מים, כי רחק ממני
מנחם משיב נפשי.
עיני נגרה ולא
תדמה מאין הפו-
גות.

אריה מרגלית

מראדל (מרגלית) לנדוי

נחמה, רבקה ורחל לאה לנדוי

פנחס ריגורדסקי, אשתו יסקה ובניהם שמחה ופסח

חיה אסתר לנדוי

זאב לנדוי

שמחה לנדוי

משה הולצמן ז"ל

מורה ועסקן ציבורי מובהק.
אהוב על כל חבריו, מכיריו ועל הנוער.
חבר הוועד הציוני, מוכן תמיד לפעול למען כל ענין ציוני.
היה חבר במועצת העיר מטעם התנועה הציונית.
לוחם אמיץ לענייני היהודים. נאומיו להגנת ענייני האוכלוסיה היהודית במועצה היו לשם דבר והשפיעו בהרבה לטובת העניינים של היהודים.
הגן בכבוד, בהגיון ובמסירות על האינטרסים הרבים של הציבור היהודי במקום.
במשך שנים עמד בראש אגודת „השכלה“ והרחיב את פעולותיה. חלק גדול היה לו בהרחבת הספריה הגדולה ובפעולות התרבותיות של האגודה. השתדל להשפיע על עבודתה ברוח הציונית ולהגדיל את המדור לספרות העברית. אדם בעל השכלה גבוהה ואינטליגנציה עמוקה. פדגוג מנוסה ואהוב על כל תלמידיו והוריהם.
ביתו היה פתוח לכל ענין ציוני וציבורי.
רעיתו חנה, תבדל לחיים ארוכים — עכשיו בארץ — מהפעילות בשורות ויצ"ו באוסטרוב וחברה בועד הארגון הזה, ובתקופה מסוימת היתה גם יו"ר של הארגון, עמדה לימינו בכל הפעולות הציבוריות הרחבות שלו והשתתפה בפעולות ציוניות באופן אקטיבי ביותר.
נספה בגיטו ורשה ב־1941.

חיים גלינקא

מאיר האלצמאן הי"ד

מאיר (מיעטעק) האלצמאן, זון פון משה און חנה, געבוירן אין רוזשאן, דערצויגן און געלערנט עטלעכע יאר אין אסטראו־מאזאוועצק, באַזוכער פון ערשטן העברעישן גן („פרעבלאווע“) אין אסטראווע און שילער פון דער דאָרטיקער „תרבות־שול“. אין וואַרשע האָט דער גורל געוואָלט, ער זאָל איבערגיין אין אַ רעגירונגס־גימנאַזיע, וווּ ער איז געווען דער איינציקער ייד אין זיין קלאַס (אין דער גאַנצער גימנאַזיע האָבן געלערנט סך הכל נאָך 2 יידן). דאָך פאַרלירט ער נישט זיין נאַציאָנאַלן שטאַלן, וועלכן ער האָט איינגעזאַפט אין זיך אין דער העברעישער שול אין אסטראווע און אין דער היים פון זיינע עלטערן.

אין זיין בר־מצווה דרשה זאָגט ער צווישן אַנדערן: „ערשט איצט, זייענדיק אין ייד צווישן אַזוי פיל קריסטן, זע איך און פיל דעם אונטערשיד צווישן זייער פרייהייט און אַפהענגיקייט און אונדזער נידערגעשלאָגענקייט און פאַרפאַלגונג. אָבער איך בין שטאַלן דערמיט וואָס איך געהער גראַד צו דעם פאַרפאַלגטן און גערודפטן יידישן פאַלק, אַ ייד בין איך געבוירן, אַ ייד בין איך, און אַ ייד וועל איך בלייבן!“

און פאַר דעם איינעם חטא, צו זיין אַ ייד, האָבן אים די נאַצישע מערדער אומגע־בראַכט אין די שענסטע בליענדיקע יאָרן.

מיין קינד! דיין מאַמעס אייגן וועלן נישט אויפהערן צו באַוויינען דיך ביזן לעצטן אָטעם, אַזוי ווי דאָס האַרץ וועט נישט אויפהערן צו בענקען און בלוטיקן.

מאיר האלצמאן איז אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יאָר 1942.

אמו חנה האלצמאן

ד"ר נחום פרנקל הי"ד

איש תודעה יהודית עמוקה, בעל השכלה רחבה יהודית וכללית, בקי בספרות ישראל, העתיקה והחדשה, בעל ידיעות רחבות בספרות הכללית ובשטחים שונים של המדע. היה מסור לעבודה הציונית, שימש סמל ומופת לנוער ולכלל הציבור. הוא ראה בחינוכו ש הדור הצעיר את אחד העיקרים של העבודה הציונית. דרש לא חינוך שטחי של הדור הצעיר על ידי נאומים, חוברות, סיסמאות וכו', אלא חינוך יסודי ומעמיק, שיקיף את כל הבעיות הסבוכות של עם ישראל בכלל ושל הציונות בפרט. רק על ידי חינוך מעמיק — טען והדגיש — אפשר להחדיר ולבצר את ההכרה הציונית והנכונות לחלוציות ופעולה ציונית.

נאומיו והרצאותיו הרבים היו, נוסף על תוכנם העשיר והמעמיק — חדורות אהבת ישראל וציון, בנויים איתן בהגיון ומשכנעים בביטוי העז והיפה שנתן לדעותיו. חבר הועד הציוני והשתתף בעירנות ובענין רב בכל הבעיות שעמדו על הפרק, נבחר והשתתף בכנסים ציוניים שונים. הפצת השפה העברית — בעיקר בין הנוער — חשב ליסוד מוסד בעבודה הציונית. נספה בתקופת השואה, הי"ד.

שמואל לויטוב הי"ד

מעורב בחיים הצבוריים בעיר, שלהם הקדיש את כל זמנו, פעיל בתנועה הציונית, באגודת "הש" כלה" ועשה הרבה להרחבת ספרייתה הגדולה לשרות הציבור, ובעל ידיעות בספרות.

לא פסח על שום פעולה ציונית ולאומית שנקרא להשתתף בה, חבר הועד הציוני בעיר, משתתף פעיל באסיפות וישיבות, איש בעל עמדה ברורה בבעיות ציוניות שעמדו על הפרק, השתדל לשכנע ולנמק בבהירות את השקפותיו. מורשה לקה"ל במשך כמה שנים.

חלם על עליה ארצה ולהשתקע בה. אבל בגלל הקשיים של הזמנים ההם בעליה נבצר ממנו לבצע את הדבר.

משה בורשטין הי"ד

איש חדור הכרה ציונית, שימש גם כמזכיר הועד הציוני, השתדל להחדיר את רוח הציונות בכל מקום.

נוח לבריות, איש שיחה ערה בענינים ציבוריים. את כל זמנו הפנוי הקדיש לתנועה הציונית ולענינים ציבוריים שונים.

חלם תמיד על עליה ארצה, ולא זכה.

עסק בצרכי ציבור באמונה.

ר' חיים מאקאווער מיט זיין משפחה אומגעקומען אין סלאנים הי"ד

ר' חיים מאקאווער — גערופן חיים פאפיראשניק ז"ל, איז געווען אן אפגעהיטענער רעליגיעזער ייד. די גאנצע דריי יאר ווען ער האט געדינט אין רוסישן מיליטער, האט ער נישט טועם געווען פון עסן אין דער מיליטער־קיד, זיך אליין דערנערט מיט וואס עס איז אים מעגליך געווען (זייל ער האט באקומען אין דינסט עטלעכע אויסצייכענונגען, האט אים די מאכט דערין נישט געשטערט).

געווען די גאנצע יארן א נהנה מיגיע־כפיו און פון די ערשטע נותנים אויף דבר צדקה און וועמען עס איז א טובה טון, אפילו אין צייטן ווען ער איז אליין געווען כמעט א מחוסר לחם, האט ער דאך אפגעטיילט דאס לעצטע אויף צדקה. אין לאנד געפינט זיך אן איבערגעבליבענער זון, צבי מאקאווער, אין קרית־בורוכוב, יחי זכרם ברוך. אחיו טוביה מקובר

ר' אברהם יצחק פריימאן און טאכטער מאטיל הי"ד

צום אנדענק מיין ליבן פאטער מיט די ליבע משפחה וואס זענען אזוי טראגיש אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער. זאל מען זיי דערמאנען צום גוטן און זאל דאס דינען אלס מצבה אויף זייערע אומבאוואוסטע קברים.

די טאכטער און שוועסטער :

בריינטשע גראבינסקי־פריימאן
אין ישראל

שלמה זנביל הכהן וועגנראוו, אומגעקומען מיט זיין פרוי רייזל, זון און טעכטער: היים זלמן, ישי, שרה, חנה, שבתאי, חיה און משה

רבקה טראכנאווסקי אין איר זון נחום טראכנאווסקי

האשה החשובה מרת רבקה טראכנאווסקי

געווען בעקאנט אין שטאט אלס גרויסע עסקנית, א טאכטער פון קאצקער חסיד און בעל תפילה ר' ישיע' אגאסטאווער ז"ל, האט זי אין הויז פון אירע עלטערן אפגעלערנט מידות טובות. זי האט פיל אויפגעטון אין זאמלען געלט פאר נויטבאדערפטיקע. געווען איינע פון די טעטיקסטע מיטגלידערינס ביים פרויען קאמיטעט פאר דער נאווארדיקער ישיבה אין שטאט און פיל געשפענדעט פון אירע אייגענע מיטלען פאר דער ישיבה, כאטש נישט זייענדיק אין אַזאַ גוטע מאַטעריעלע לאַגע. בלייבנדיק אַ אלמנה אין די פריסטע יאָרן, האָט זי דאָך אליין געזאָרגט צו געבן די קינדער אַ העכט רעליגיעזע ערציונג.

אומגעקומען אין סלאנים. הי"ד.

פייגה טייטל הי"ד

היא היתה אחת הנשים החשובות והדגולות שקהלתנו התפארה בהן, ושעל מעשיהם הטובים היו מספרים בהערצה עמוקה ובחרדת־קודש.

ידוע ידעו בני עירנו בכלל והעוסקים בצרכי־ציבור בפרט, כי מרת פייגה טייטל אינה שייכת לסוג העסקניות שעל מעשיהן הטובים ידברו בראש חוצות.

פקחית ואצילה, רבת פעלים לצרכי הכלל והפרט. טיפוס מיוחד במינו בין העסקניות המצטיינות בעיר, הקדישה הרבה מכוחה ונפשה לטיפול בחולים עניים ובעיקר בילדות. ששה להושיט את עזרתה ללא עין רואה וללא אוזן שומעת.

שיתפה עצמה בכמה ממוסדות הצדקה והחסד בעיר והיתה הרוח החיה בשדה העזרה הסיציאלית.

חינה גם את בניה ובנותיה לפי רוחה, וכל מגמתה היתה שימשיכו במסורת אהבת־האדם וחדור־רצון לבוא לעזרת הזולת.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה היא ברחה עם בני משפחתה לסמיטיץ (מחוז גרודנה). כאילו היתה זאת מקום ההצלה, אבל רוצחי היטלר ימ"ש לא פסחו גם על העיר הזאת ושם הושמדה יחד עם בני משפחתה. הי"ד.

שרה טייטל—פרלגריץ הי"ד

בתם של מיכאל ופייגה טייטל ז"ל, מיקירי עירנו ונכבדיה, נולדה באוסטרוב ובה גדלה וחונכה בבית הוריה. הוריה האצילו על בתם זו, שהיתה נקראת ע"י כל יורעיה בשם של חיבה שרה־צי. המשיכה בדרכי אמה והפיצה אור וזוהר על משפחתה וסביבתה באישיותה, חינוכית ועיניית פיקחות.

כולה נפש, עלמה צעירה ורכה בשנים היתה, עוד בשחר ילדותה ספגה את חינוח ויפיה של השפה העברית, שפת ישעיהו הנביא. ואת אברהם מאפו, התנ"ך ו"אהבת־ציון" שמרה עמה באמתחתה ובנפשה כל ימי חייה.

משכילה ויודעת שפות ובקאה בספרות נתקבלה לעבודה במשרד הארצישראלי המרכזי בירושלם, ונתחבבה על כל עובדי המשרד, שמצאו בה לא רק חברה לעבודה אלא גם אישיות שמאצילה מדיעותיה המרובות, מעדינות רוחה על זולתה.

נישאה למר פרלגריץ, איש משכיל והשתקעו בוורשה. בפרוץ המלחמה היא היתה עם ילדה דניאל בגיטו וורשה, ושם ניספו. בעלה שנמצא אז אצל הוריה באוסטרוב עם ילדתם נעמי ברה עם המשפחה לרוסיה ושם חלה ומת. בתם נעמי שתחי' הגיעה ארצה יחד עם ילדי טהראן, וכעת היא נמצאת במושבת בנימינה בישראל, הי"ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

זינדיל טייטל

פייגה טייטל

יצחק אין לאה'טשע טייטל
טעכטערלעך: רחל, פעשקע און שולמית

שרה'טשע טייטל מיט איר
זונעלע דניאל

שרה טייטל הי"ד

המייסדת והיושבת ראש של „ויצ״ר“, לה התמסרה בכל להט נפשה. היתה הברה במשך שנים רבות בועד הציוני וועדותיה.
אשה אצילה ונכבדה. הצטיינה בחיבתה הגדולה לכל הענינים הקשורים בארץ־ישראל.
חלק גדול היה לה בארגונם של הבזארים לטובת הקרן־הקיימת לישראל, שעברו בהצלחה רבה במשך שנים.
ריכזה סביבה הרבה נשים שפעלו למען הקרנות הציוניות. השפעתה בציבור היתה רבה מאוד.
תנצב״ה

האשה הצדקת מרת רבקה רעקאנט הי"ד

פרוי רבקה רעקאנט, די אלמנה נאך דעם באוואוסטן בעל צדקה, מכניס אורח, כלל טוער און לאנג יעריקער דאזאר ר' יוסף וועלוול רעקאנט ז"ל, איז געווען באוואוסט אלס גרויסע כלל טוערין. איר שטוב איז געווען שטענדיק אַפֿן פאַר יעדן נויטבאַדאַרפֿטיקן און געדריקטן.
ווען יידן האָבן אָנגעהויבן צו לויפֿן אויף דער רוסישער זייט, זענען זיך אָנגעלאָפֿן קיין אסטראו פיל פליטים פון די אַרומיקע שטעט: פולטוסק, סעראצק, רוזשאן, וויסקאווע, דלוגאשאדלע א. א. און געוואָרט אויף אַ געלעגנהייט אַדורכצוגיין אויף די רוסישע זייט. אַ גרויסע טייל פון די היימלאָזע האָבן געפינען ביי איר אין הויז אַ שטיקל מנוחה. זי האָט פשוט מפקיר געווען איר גאַנצע דירה פאַר זיי, געקאָכט עסן און געגעבן געלעגערס. זי האָט ביי דעם ממש ריזיקירט מיט איר לעבן. הירשל, דער פלימעניק אירער, איז עטלעכע מאָל געקומען צולויפֿן צוריק פון דער צווייטער זייט גרענעץ און מיט טרערן איר פאַרגעלייגט מיט אים אַוועק צו די רוסן. (ער איז געווען גוט באַקאַנט אין די אינטערוועגן אין זעמבראווער וואָלד). ער האָט זי געוואָרנט, אַז ס'קען ווערן צו שפעט, ווייל די גרענעץ ווערט געשלאָסן. זי האָט אים געענטפערט, אַז זי קען נישט איבערלאָזן די אַלע יידן אויף הפקר אָן עסן און אָן אַ דאָך איבערן קאָפּ. זי איז געבליבן מיט די היימלאָזע ביז דער לעצטער מינוט. כ״ט חשוון ת״ש האָבן די רוצחים צוזאַמענגענומען אַלע געבליבענע יידן אין אסטראווע, און אויך זי אַליין, די צדקת רבקה רעקאנט. זיי זענען אומגעקומען על קידוש השם הי״ד.
יהי זכרה ברוך.

בתה הניה בירשטין

שרה טייטל

משה ראף ומשפחתו

יוסף טייטל

אין די יארן 41—1940 זענען זיי געווען אין שטעטל אייוואצעווין ביי קאסאוו-פאדלאסקי. ווען עס האט אויסגעבראכן די מלחמה צווישן די דייטשן מיט די רוסן, זענען זיי צוועק קיין סלאנים, אין 1942 האבן די נאציס זיי צוועק געפירט הרגנען. די קינדער זענען אנטלאפן 40 קילאמעטער פון סלאנים, אבער די ס. ס.לייט האבן זיי געכאפט און געבראכט קיין קאסאוו-פאדלאסקי.

זלמן שטיינבערג (1916—1943)
(זון פון חנה און ישראל שטיינבערג)

ער האט זיך אויסגעצייכנט אין זיינע לימודים אין דער מלוכה'שער גימנאזיע אין אסטראווא-מאז. שטודירט אויפן אוניווערסיטעט אין ווארשע. ער האט זיך באטייליקט אַקטיוו אין דעם ציוניסטישן סטודענטן-קרייז. אין די יאָרן 1939—1941 האָט ער געאַרבעט אַלס לערער אין דער יידישער שול אין וואשילקאוו ביי ביאליסטאק און איז געווען זייער באַליבט ביי די קינדער און זייערע עלטערן. אומגעקומען אין ביאליסטאקער געטאָ.

רבקה שטיינבערג (1926—1943)
(טאכטער פון חנה און ישראל שטיינבערג)

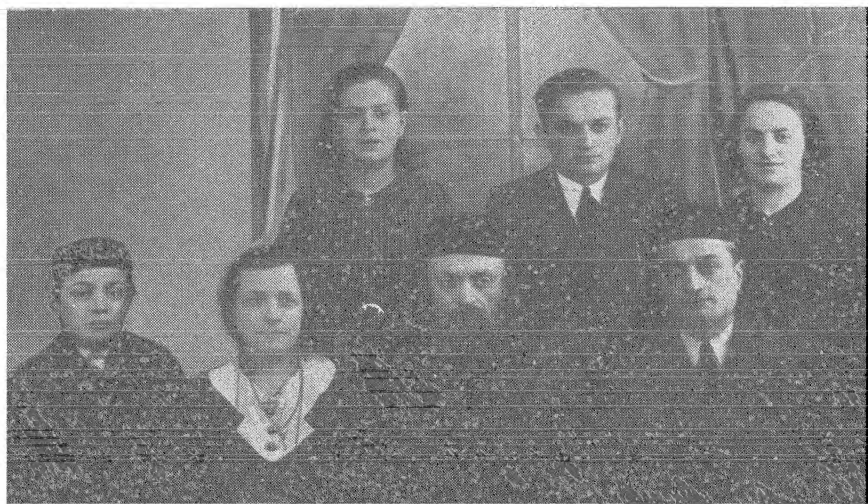

זי איז געווען איינע פון די בעסטע תלמידות אין דער יידישער פאָלקסשול און שפּעטער אין דער מלוכה'שער מיטלשול אין אסטראווא-מאז. זי האט באַזעסן אויסער געווענלעכע פעאיקייטן און איז געווען באַליבט ביי אירע חברטעס. איר התמדה און חשק צום לערנען זענען געווען שטאַרק און איר באַגער איז געווען צו זיין אַ דער-ציערין פון יידישע קינדער. זי האָט אין איר פרייער צייט געלערנט יידישע געשיכטע, און ארץ-ישראל איז איר געווען טייער. אומגעקומען אין געטאָ טשעכאנאוועיץ.

איערע יינגע לעבנס, וועלכע זענען אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַציסע רוצחים באַוויינען די אין טרויער פאַרבליבענע עלטערן און שוועסטער.

זיצן פון רעכטס: בענדעט ליכטענשטיין, יעקב, אלקע, באשה, רבקה אין משה אהרן.
שטייען: לייבל און דבורה יאניש, מאטל, יחיאל, לאה און רייזל ליכטענשטיין.
אומגעקומען אין סלאנים.

די משפחה ליטעווקא

די עלטערן: יצחק און פרידה, זין: פסח, אריה און מרדכי, טעכטער: בתיה און רבקה
אומגעקומען אין ראטקי — קאסאוו, ביי ביאליסטאק, אין יאָר 1942.

רבקה אויסטריאק

יונה אויסטריאק

מלכה יאגאדיניק

פייטשע קאפּיעץ

מיטגליד אין פאַרוואַלטונג פון
סוהרים-באַנק, און הערן-קאַסיר
אין די גמילות-חסד קאַסע.
אַלע אימגעקומען אין סלאנים.

מאַשה אויסטריאק

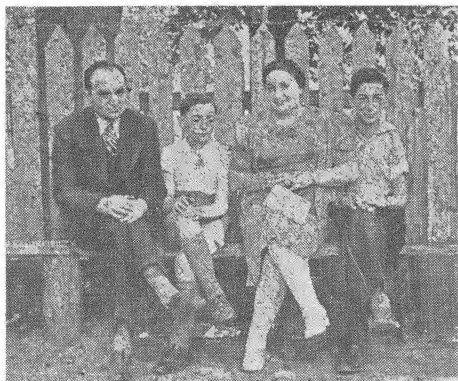

שאול גאלאנט

סלאווע גאלאנט

שמואל און צפורה לאך און זייערע 2 זין

זעליג קלמן ראדזעוויטש

אברהם זון פון ר' מיכאל פרידמאן

חיה קראנענבערג און איר טאכטער חוה

לאזאר זאקהיים

חיה אסקע אימבער

דער איידעם יוסף באנדרימער מיט דער פרוי
רעגינא, טאכטער פון קלמן קאגאן (אומגעקומען)

קלמן קאגאן (אומגעקומען)

דבורקה גאלדמאן און טאכטער מלכה

נח, פעשקע און ברכה קנישינסקי

ר' בנימין איטשע גאלדווייץ און זיין משפחה

מארגענשטערן
דבורקה

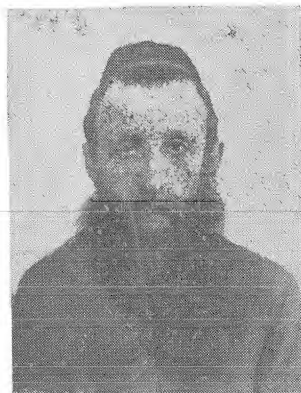
רחל מארגענשטערן
מיט מאן און קינד

שרה'טשע ריבע
(לינקס)

רבקה מארקמאן (כהן)
(רעכטס)

ר' יצחק בזאזע מיט זיין פאמיליע

אברהם אליהו זיידענבערג

רבקה זיידענבערג

שמעון זיידענבערג

יוסף ווענגראוו

משה אין ביילע סעגאלאוויטש

שמעון הירש גאלדוואסער

אברהם פנחס רייגראדסקי

יעקב יהודה קיטאיעוויטש

פעשא זינגר
בתו של הרבשמואל צבי
בן הרב זינגרשמואל צבי
בן־אחיואברהם אלעזר
בן הרב זינגרחיה ליסט
און ברודער
זעליג
זין בראקאסתר האפמאן
און קינדער
שרה ווייבערג
און קינדער

מתתי' מינצקאווסקי מיט פרוי אין קינדער, אלע קינדער פון ר' יוסף שולץ ז"ל

אברהם וואגמאן זיין פרוי רבקה, זון שמחה און טעכטער רחל, אסתר און חיה

משה לעווטאור

שמואל צינאמאן

שמחה צינאמאן

שמעון צינאמאן

פסח צינאמאן

טוביה ואשתו לאה שעדלעצקי
בלה, אברהם חיים ויוסף הי"ד

משה דוד יאגאדניק

יעקב ישראל איז פרידה סאקאליק מיט זייער זון יוחנן בן-ציון

חנא ריבאק

אפרים קראסנאבארסקי פרוי און קינד

שלמה פלאטוי

מרים ורבקה שולעזוויטש

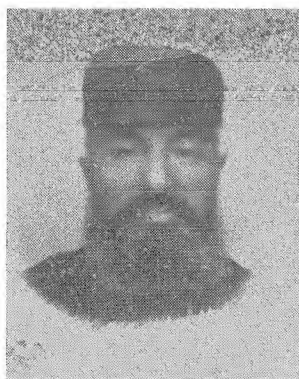
ישראל ואשתו שפרה שולביץ

הירש נחום אין פייגה לאווע

אביעזר יאלאן

בנימין ווענגראזוסקי

לייזער און חיה ביטנער

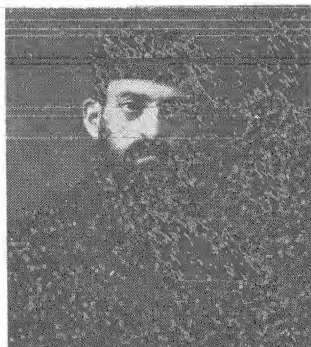
משפחת שקלאנעוויטש : אמא חייקה,
בנימין, צפורה, פרדה, הניה ואליהו.

סנדר שטוטמאן

צבי פרוי פייגה שקלאנעוויטש
און קינדער

אלעזר ראטמן

חנה דינה יאלאן

זעלדה, אייזיק און חיים אהרן אלשאקער

הירש יוסף אסטראוו
געפילן אין לענינגראד

שרה סטריקאוסקי אין טאכטער דבורה סטריקאוסקי

מאיר (מיעטעק) האלצמאן

יוסף גרינבערג

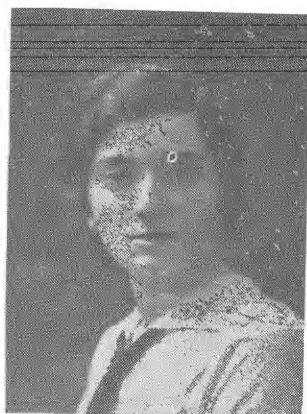
אלטקע אסמאן (האפמאן)

שרה נאוויצקי (האפמאן)

הירשל שווארץ

מלכה שווארץ (אסמאן)

מנחם און זיסל אסמאן

דבורה בלאנקס (לעוויטסאיו)

מלכה ווענגראווסקי

שיינה רבינזאן

אסתר רייזל הילר — שווארץ
מ־93 חבנות מהסמינר בקרקוב

נחמה מארקוספלד

אסתר רושינאק

לזכר עולם עיר מולדתנו אסטראוו-מאזאוויצע

בערך מיט 65 יאָר צוריק איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צונויפזאַמלען אַ טייל אַריבערגעקומענע אסטראווער, און פון גרויסן בוים, פאַרפלאַנצן נאָך אַ בוים אין ניריאַרק.

מיר האָבן אַזאַ בוים פאַרפלאַנצט: דער נאָמען איז „חברה בקש שלום אנשי אסטראווע“, אין האַרץ פון וויעלע פונעם ניריאַרקער יידישן ישוב אויף דער איסט־סייד. מיר האָבן געשאַפן אַ שול, אַנגאַזשירט אַ רב, אַ חברה משניות און זענען כסדר געשטאַרקט געוואָרן מיט פרישע כוחות, נייגעקומענע אסטראווער — נייע צווייגן אויף אונדזער אַמעריקאַנער אסטראווער בוים. אויך נאָכן חורבן זענען צו אונדז אַנגעקומען איינצעלנע פרישע כוחות, די געראַטעוועטע פון חורבן.

אונזערע כוחות דאָ ווערן שוואַכער, אָבער אין דער זעלבער צייט, פרייען מיר זיך מיט די געראַטעוועטע אסטראווער אין מדינת ישראל און איבער דער גאַנצער וועלט. אונדזער תפילה איז ווייטער: „מהר והבא עלינו ברכה ושלום מהרה מארבע כנפות כל הארץ, ושבור עלינו מעל צוארנו, ותוליכנו מהרה קוממיות לארצנו: עם משיח צדקנו“. אמן.

חברה בקש שלום אנשי אסטראווע בנייריאַרק

אירע פאַרוואַלטערס:

הרב הגאון ר' חיים פנחס שיינבערג

פרעז.: חיים קראסנא

סעקר. חברה משניות: משה יצחק טאפעל

ווייס פרעז. נאטע לייב נאגושעווער

קאסירער: משה אהרן ריטשמאן

חברים: יצחק יאגאדניק, אברהם יצחק גאלדשטיין, שבתי ריבאלד,

שלמה טריינמאן, שמחה משה מארקס, חיים יוסף מארקס, לייבל

צווייבאק, ראובן לעשטש.

מיין פרוי :

חנה ארוזשיצער, טאכטער פון זאוול גוטמאן

מיינע קינדער :

פייגע, מיט איר מאן יהודה-אריה פאפאווסקי,

און זייערע טעכטערלעך רבקה און שרה-לאה.

ברכה מיט איר מאן אברהם פייזל שווארץ

און זייער זון נח

טרויערן :

דוב ארוזשיצער, (זאוועלעס איידים)

וויניפעג

אברהם מרדכי ארוזשיצער

ניו-יארק

מרים קאהן

וויניפעג

חנה לעווויט

שיקאגא

טייערע עלטערן שוועסטער און ברודער :

לייבל וויילאך און פרוי, חיה מאטל

קינדער :

איטקע מיט איר מאן און טאכטער

אברהם'ל און פרוי.

ביילקע מיט איר מאן.

חנה מיט איר מאן,

אין צער בלייבן :

ישראל יצחק וויילאך ;

ניו-יארק

שאשקע פריידקעס

ניו-יארק

שרה ווייסלפיש און פאמיליע ארץ-ישראל

צום אייביקן אנדענק

די אלע קרושים פון אסטראווע

וועלכע זיינען אומגעבראכט געווארן
פון די דייטשן

מיר טראגן טרויער אין אונזערע הערצער

יונג מענם בראנטש 536 ארבעטער רינג, מיט די אָנפירער :

סעם ליבגאט, ה. קאהען, זיידמאן, לואיס
פאזנער, רומיאנעק, זאב פינקעלשטיין,
היימאן לעשטש, אייב סורעק.

לזכרון עולם

דער איין טרויער געבליבענער מאן

מיינע טייערסטע :

מלכה,

לאה'לע,

ישראל'קל

מיין ליבע שוועגערין פייגע

מיט טיפן ווייטאק אין הארצן :

חיים טשעכנאוויצעקי

לזכר נשמות הקדושים והטהורים וואס זענען אויף
אין טראגישן אויפן אומגעקומען אויף קידוש-
השם דורך די דייטשע מערדער ימה שמם וזכרם.

מיין טייערן פאטער :

יוסף ב"ר מיכאל טשעכנאוויצעקי

לעבעדיק פארשאטן געווארן אין די אליין געגראבענע גריבער צוזאמען
מיט די לעצטע עטלעכע הונדערט יידן פון אסטראווע.

שוועסטער :

חיה ליבע און שוואגער חיים פון כמיעלניק.

מיין אומפארגעסלעכע מוטער :

נפטר געווארן 23 יולי 1939

טרויערין : חיים און פרוי פון גיריארק

מיכאל און פרוי פון ישראל

שוועסטער שרה און מאן פון גיריארק

**די מיטגלידער פון אסמראווער פראגרעסיוון קלוב
אין ניויארק**

ערן דעם אנדענק פון די קדושים

וואס זענען אומגעבראכט געווארן פון די דייטשן.

מיר האלטן הייליק די צוואה:

**קיינמאל נישט פארגעסן
און קיינמאל נישט פארגעבן**

אסמראווער-גראיעווער הילפס-פאריין אין ניו-יאָרק, משה פריד — פארזיצער,
א. מגידסאן — סעקרעטאר, משה גאלדשטיין — פינאנץ סעקרעטאר.

איכה נגדעו הארזים והברושים

יקרי אוסטרום

הטהורים והקדושים

למשמע החורבן יתפלץ הלב.

גדול הוא האסון

ושבעתיים הכאב.

רבקה בת שרה טרוכנאווסקי

נחום בן חיים זלמן

רייזל בת רבקה

זאוויל בן רפאל ווענגראוו

וועלוול בן ישעיהו אוגוסטובר

טרויערט:

נחום מיידענבוים

ניו-יאָרק

שמואל נאוויק

ניו-יאָרק

צום אייביקן ליכטיקן אנדענקען!

אונזערע אומגעקומענע

שוועסטער, שוואגערס און קינדער

חאמע און איר מאן מרדכי גושיבאוויטש

זייערע קינדער :

לייבל, איטקע, וועלוול און דבורה.

שרה'קה מיט איר מאן הערשל שטשופאקעוויטש

מיט זייערע 2 טעכטער נעכע-נעשע און עטקע-לאה.

רייזל מיט איר מאן איטשע פעצינער

אויך די אומגעקומענע קווינעס :

איטקע, רייזל, שרה-גיטל זיסמאן

פארפייניקם פון די דייטשישע מערדער

צוגלייך אלע זעקס מיליאן קרושים

שטענדיק וועלן מיר אייך געדענקען

אין טרויער :

ארטשע און אברהם ראטענבערג

און מרים יאנאשעוויטש — ניו-יארק

רייזל און אינטשע פעצניער

שרה'לע און רייזל געזעצטע

פאמיליע געזעצטע

אסתר און משה ראטענבערג ע"ה

ס'איז כמעט נישט פאראן קיין לאַנדסמאַן אָן אסטראווער אין אַמעריקע וועלכער געדענקט נישט דאָס גאָט געבענטשט פאַרל משה און אסתר ראטענבערג. אסתר איז אַנגעקומען פון אסטראלענקא קיין אסטראווע אין יאָר 1915, זיי האָבן התונה געהאַט אין 1920 און באַלד נאָך דער חתונה פאַרט משה קיין אַמעריקע, אַרבעט שווער און שפאַרט אַ סענט צו אַ סענט כדי שנעל צו ברענגען אסתר'ן קיין אַמעריקע. זייער לעבן איז געווען אַ שווערער, זיי האָבן שווער געאַרבעט כדי די צוויי זיין זאָלן קריגן אַ גוטע דערציאונג.

זיי פערנעסן נישט אין איר אַלטע מאַמען, חיה ליכטענשטיין, און יעצט דאַרף מען שוין דערנערן פינף נפשות, די ליבע אין דער משפחה שטאַרקט זיך. נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה האָט זיך אויף דער איניציאַטיוו פון משה ראטנבערג געגרינדעט אַן אסטראווער קאָמיטעט צו העלפן די לאַנדסלייט, פיל אַרבעט און ענערגיע האָט משה אַוועקגעגעבן צו העלפן די ליידנדיקע לאַנדסלייט אין די לאַגערן. מען מוז אויך העלפן די יידן ביים עמיגרירן פון די לאַגערן קיין ישראל. ס'גרינדעט זיך אַ פרויען רעליעף־קאָמיטעט, און אסתר האָט זיך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער אַרבעט. זי מאַנט. רופט און מונטערט די איינגעשלאָפּענע און אַפּאַטישע לאַנדסלייט.

אסתר הייבט זיך אַן פילן שוואַך, זי ווערט קראַנק און נאָך 3 חדשים אין שפיטאַל הויכט זי אויס די נשמה, אין דעצעמבער 1958.

נאָך אסתר'ס אַוועקגיין איז פאַר משה'ן די וועלט געבליבן פוסט. אַליין אָן זיין פרוי, פילט ער זיך שוואַכער פון טאָג צו טאָג. סך הכל 6 חדשים נאָך אסתר'ס טויט, באַגלייטן די אסטראווער לאַנדסלייט משה ראטענבערג צו זיין אייביקער רו — צוזאַמען מיט זיין טייערער אסתר. אסטראווער ערן זייער אַנדענק!

ב. גאלדבערג

נייראַרק

אסתר ומשה רוטנברג ז"ל

„הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו“

רב הצער וגדול הכאב על אבדן שני אנשים יקרים אלו, שתי נשמות טהורות, שנפטרן לפני זמן. נפרדו ונפגשו שוב בעולם שכולו טוב, נפגשו לעולמי עד. אסתר היתה אשה תמירה ונאה, אמיצה ואם מסורה ומלאת־חיים, אצילת־נפש ומעוטרת במעשי־חסד מרובים, הקדישה כל חייה לעזרת הזולת, חיפשה דרכים כיצד לעזור לאחרים ולהיות להם למשענת לעיתות צרה.

בעלה משה, גם הוא היה איש צנוע וישר־דרך בכל הליכותיו. כאשר הקים משפחה, טרח ועמל על מנת לפרנס ולכלכל את בני־משפחתו בכבוד, הצטיין בהריצותו בעבודתו מבלי לדעת ליאות מה היא, ומצא לו זמן לפעילותו הציבורית. יחד עם אשתו ובעזרת בני עירו יסדו את ארגון האוסטרובאים, הלאנדסמאנשאפט בנייר־יורק, שהפליאו לעשות למען ניצולי התופת. אהבו את האדם הקטן והסובל. גם מחשבתם ודאגתם היתה נתונה למטרה קדושה אחת — לעזור לסובלים ולמדוכאים וקיימו זאת בכל נפשם ומאודם עד לרגע האחרון.

יהא זכרם ברוך!

אריה מרגלית

ישראל

אסתר און משה ראטענברג

צוב אייביקן אנדענק אונדזערע עלטערן ע"ה

וועלכע זענען אזוי גיך אוועק פון אונדז — פון אונדז אוועקגעריסן!

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען

אין טרויער:

מוטער, חיה ליכטענשטיין

זין, מענדל און יאסל

שנירן, ליע און דייען

אייניקלעך: ראני און ברוסי

א. מ. סטודניק

דוד צבי גאבינעט

הינדע גאבינעט-סטודניק געדענק מיט טרויער איר פאטער און מאן

גדליה און צוועטל האכמאן מיט זייערע קינדער

אין טרויער: זייער זון — יצחק פון דעטראיט

רחל פון דער היים גוטמאן (זאוואלעס טאכטער)

מיט איר מאן נוסקע דאמטשיק, מיט זייערע קינדער

טרויערן: קווינעס און קווינס — זאוועלעס אייניקלעך

אין אַמעריקע

ר' מרדכי לאך ז"ל

רבקה לאך ז"ל

ביילע לאך ז"ל

ה"ד

אומגעקומען אויף קידוש השם אין
פאלאנקע נעבן באראנאוויטש
ערב ראש חודש אלול תש"ב.

לאה לאך

געשטארבן אין אסטראווע

אין טרויער:

וואלבער לאך

ר' אלתר בן-ציון סילברמן ז"ל

נפטר געווארן ג' תמוז תשי"ט און
צו קבורה געקומען באראנו אין מאה
שעים, בני-ברק, ישראל.

מיר דרוקן אויס אונדזער צער און מיט-
געפיל צו זיין פרוי דבורה שתחי' אין
בני-ברק, און צו חיים זעליג און שרה
סילווערמאן שיהיו, ווי אויך צו דער
גאנצער משפחה.

געפנט אייער טרייסט אין אייער ארבעט
ל טובת אונדזער רעליגיאָזיעס דא און
אין מדינת ישראל

אסטראווער לאנדסמאנשאפט

זאראמבער רעליף קאמיטעט

זאראמבער פארבאנד כר. 24

קארטלאנד קאלאניע מיטגלידער

ארגון עולי אוסטרו-במאז. בישראל

מר. מרס. יאשקע קאהן, מר. מרס.

באלינצער,

מר. מרס. פריד, מר. מרס. העלד, מר.

מרס. ענטיין

מר. מרס. בארינשטיין, מר. מרס.

שפירא

מר. מרס. ראטענבערג און אברהם

ראטענבערג

חיים לייזער כהן און פאמיליע

משה כהן און פאמיליע

בינע לעוויטע און פאמיליע

שמעון סטודניק

זון דוד סטודניק און פאמיליע

שוועסטער חיה שרה קריסטאל

און מאן

אין טרויער:

פאמיליע ספאון

צום אָנדענק פון מיינע זייערע שוועסטער און ברידער וועלכע זענען
מערדערלעך אומגעבראכט געוואָרן פון די דייטשן

מאיר און יענטע טייטל

איצל, יהודה, דבורה דראזדאווסקי און זייערע משפחות

אברהם דראזדאווסקי נירנאָרק

שלמה זלמן רודאווסקי'ס קינדער :

חיה און א זון רפאל רודאווסקי

פייוול שראנ'ס א זון משה

די אלע אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער : הערשל לאסקין נירנאָרק

זאל דאס ווערן איינגעקריצט

אין אינזערע קינדער און זייערע קינדער און אייניקלעך

אבא מאיר פאיוס (אבעשקע) זיין פרוי שרה טויבה

קינדער :

חיים פאיוס זיין פרוי מאשע רייזע

און זייערע קינדער (פון סאקאלע)

מלכה דינה קאפלאן,

אלתר פאיוס, זיין פרוי און קינדער

אונדזערע שוועסטער : ביילע מאשצאנסקי

טובה מאשקאווסקי מיט איר מאן ברוך

חייקע איר מאן ישראל און זון ליאזאק (אין סלאנים)

אונדזערע ברידער :

יאנקל מיט זיין פרוי און קינדער

לייזער מיט זיין פרוי און קינדער (אין סלאנים)

מענדעלע וועלכער איז געפאלן א קרבן אין פראנקרייך

אין טיפן טרויער : אבא פאיוסעס קינדער אין אמעריקע

שלום יוחנן כהן זיין פרוי אסתר

זייערע קינדער: מאכטער רייזל

זון לייבל: געלערנט אין סלאבאדקער ישיבה

זיין פרוי נעשע רבקה

זייערע קינדער: זון שלום.

טעכטער: שרה, פעשע און רישקע.

שלום יוחנן'ס צווייטער זון איצל

זיין פרוי שרה

זייערע טעכטער: אסתר און נאך א מאכטער

אין צער:

שלום יוחנן'ס קינדער

ניר-יארק

מוטער :

רבקה כרוסט

שוועסטער :

לאה'טשע

אומגעקומען פון די דייטשן
אין געגנט פון סלאנים

ברודער :

עזריאל

אומגעקומען אין ווילנע,
דעם 27טן יוני 1941

אין צער :

יהיאל כרוסט גיריארק

יוסף כרוסט ארץ-ישראל

פאטער :

זלמן יוסף נוסקעוויטש
געשטארבן פאר דער מלחמה

מוטער :

חיה זעלדע טייטל-נוסקעוויטש
געשטארבן אין רוסלאנד

ברודער :

שמואל מיט זיין פרוי

און קינדער

אומגעקומען אין ביאליסטאק

שוועסטער :

פרומעט

געשטארבן אין לאדזש נאך
דער מלחמה. געלאזט א זון
זלמן

מעכטערל :

פערעלע פון נתן נוסקעוויטש

געשטארבן אין רוסלאנד

אין טרויער :

נתן נוסקעוויטש פרוי און זון

מונטרעאל, קאנאדה

בערל נוסקעוויטש קאנאדע

דן נוסקעוויטש מיט פאמיליע

ארץ-ישראל

אסתר נוסקעוויטש —

קאטשינסקי און פאמיליע

ארץ-ישראל

וועלוול פיינציג מיט פרוי

און קינדער

אומגעקומען פון די דייטשן

מענדל פיינציג

געשטארבן

מיינע טייערע שוועסטער :

מלכה און פייגע ראוינסקי

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער :

הענע פיינציג גיריארק

מיט טרויער :

חנה ראוינסקי-סקאל

גיריארק

מיין מוטער:

חיה שרה גאלדוואסער ז"ל

דערשאסן דורך די היטלעריסטן

צוזאמען מיט 600 יידן אין 1939

אין אסטראווע

טרויערט:

ישראל עמיאט

ראטשעסטער

רבקה לאה גראמאדזשין

ראובן לייב גראמאדזשין

טרויערט:

העלען פארנעס

אנקל:

שלום לוינער

טאנטע:

ציפע לוינער

אנקל:

שמואל פרידמאן

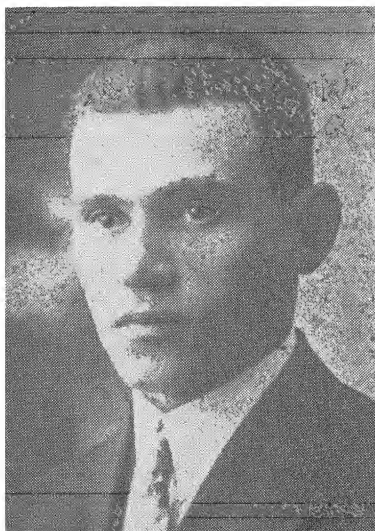
טאנטע:

שרה גיטל פרידמאן

טרויערט:

סאל לאנגלייב

ניו-יארק

מיין מאן:

חיים פריימאן

מיינע זון:

בנימין און מרדכי

מיין מאנס ברידער און שוועסטער:

יוסף, פייטשע, מיכאלקע

און בריינטשע

טרויערט:

חיה פריימאן

ניו-יארק

עווא פריימאן

מאריס פריימאן

טרויערט:

סעם פריימאן

ניו-יארק

די משפחה מרגלית

מיין טאטע:

יהושע יצחק מרגלית

מיין מאמע:

בינה רחל מרגלית

מיין ברודער:

אריה מרגלית, זיין פרוי שרה, מיט
6 קינדער

מיינע שוועסטער:

פערל, און איר מאן שלמה
ייגלעוויטש מיט 4 קינדער

מינדל, איר מאן פנחס מיללער,
מיט 2 קינדער

יהודית, איר מאן יודעל ברויטמאן,
מיט 2 קינדער

מיין פעטער:

ישראל-דוד מרגלית, זיין פרוי,
מיט 6 קינדער

די משפחה פיאנטניצע

מיין שוואגער:

מרדכי מענדל, זיין פרוי לאה
און 5 קינדער

מיינע שוועגער'נס:

הינדע פיאנטניצע
חיה גיטל פיאנטניצע

מיין שווער:

אברהם בערל פיאנטניצע

מיין שוויגער:

פייגע רייזל פיאנטניצע

דבורה לעשץ (די אלמנה פון
אברהם יצחק לעשץ א חשובער
בעל-הבית, בן תורה, חסידישער
ייד, וואלד סוחר)

די קינדער:

משה, פריידע, גאלדע, שרה
און זייערע משפחות הי"ד, וואס
זענען אומגעקומען דורך די נאצי
דייטשן ימח שמו וזכרם

מרים אסטאבא (פון דער היים

פאסטערנאק) מיט איר מאן

און קינדער.

אומגעקומען פון די דייטשן

אין צער:

פרוי בלאטמאן — הענאך
בעקערס טאכטער גייראק

אין טרויער:

משפחה מארגאליס
גייראק

צום אָנדענק פון אונדזער טייערער
משפחה וועלכע איז אומגעבראכט
געוואָרן פון די דייטשן.

מוטער :

לאה גאלדוואסער

שוועסטער :

פעשקע, ביילקע

שוואגער :

אברהם יצחק גאלדוואסער

ברודער :

שמעון הערש גאלדוואסער

מיט זייערע פאמיליעס

אין צער :

ראזע און ישראל גאלדוואסער
ברוקלין

יעקב בערנהאלץ

ראשקע בערנהאלץ

דוד בערנהאלץ און פרוי מרים

טרויערט :

שרה ווענגראווסקי, א פלימעניצע

מיין פאטער :

אברהם מרדכי ווענגראווסקי

מיין מוטער :

ביילע רחל ווענגראווסקי

מיין שוועסטער :

שרה ווענגראווסקי

טרויערט :

יוסף ווענגראווסקי
ניו-יארק

מוטער :

ביילע פיללער, אומגעקומען

ברודער :

יהודה פיללער מיט ווייב
און קינדער, אומגעקומען

ברודער :

לוי יצחק פיללער מיט ווייב
און קינדער, אומגעקומען

אין אַשוויענטשים

שוועסטער :

מנוחה מיט איר מאן און קינדער
אומגעקומען אין אַשוויענטשים

שוועסטער :

שרה מיט איר מאן און קינדער
אומגעקומען אין אַשוויענטשים

ברודער :

חיים פיללער, אומגעקומען בשעת
די „טשיסמקעס“ אין רוסלאנד.

ברודער :

מאטקע פיללער, געשטארבן מיט
א טראגישן טויט אין בראק

פאטער :

יוסף פיללער, געשטארבן.

אין צער :

לייטשע פיללער-קיטשעל ניריארק
א געראטעוועטע פון אוישוויץ

משה פריימאן

חנה פריימאן

אלתר פריימאן

באשע פריימאן

כאמע פריימאן

שרה'טשע פריימאן

בריינטשע פריימאן

מאטל פריימאן

באשע פריימאן

אומגעקומענע משפחה-מענטשן

אין צער :

סעם פריימאן
ברוקלין

מוטער :

שפרה זאלצבערג

ברודער :

שמואל'קע זאלצבערג

שוועסטער :

טשארנע גרינשטיין

און פאמיליע

בנימין, ביילקע סקורניק

און קינדער, אסתר, דוד

געבוירן אין ווארשע

טרויערט :

ש. זאלצבערג
נייראק

ישראל ראסטקער (גרשונס זון)

א קעמפער פאר סאציאלער

גערעכטיקייט

ישראל קופערבערג (דעם דיינ'ס

זון פון בראק).

זיינע קינדער הענדל און רבקה

אין טרויער:

משפחה מענטשן

משפחה לייבנשטערן

שלמה קלעזמערס מאכטער

אסטראווע—לאַמזשע

פארגעסט נישט: רחל גרין
ניו־יאָרק

שמואל און הדס וואטענבערג

און זייער זון בנימין

געדענקען:

גאלדע און בען מאַסלאַ

ניו־יאָרק

מיר געדענקען —

אונזער פאטער אברהם גרינשפאן

מוטער, רייזל

ברודער, חיים

זין און ברידער: בענדעט, יעקב,
צבי און שלום גרינשפאן

לזכרון דעם טייערן זיידן מיט

דער באבען, אנקלס און מימעס

— די משפחה וויילאך

אין צער:
רבקה'לע וויילאך

יאנקל דוד פיעקארזש

פעשע פיעקארזש

אהרן פיעקארזש

פעשע פיעקארזש

רבקה און איר מאן ברוך

סאקאליק און זייער קינד יאספע

טרויערט :

פערל ביסטריצער

ניו-יארק

מיין פאטער :

שלמה מיאדאשעווסקי

מיין מוטער :

סערל מיאדאשעווסקי

מיינע ברידער און שוועסטער :

דוד, חנא, בנימין, חאמע

און פעשקע

טרויערט :

טאבטשע מיאדאשעווסקי-ערדמאן

לזכרון

פון אנדזערע אומגעקומענע זון

און ברודער מיט זייערע

פאמיליעס :

שלמה און מרים און זייערע

צוויי זין

פישל און פרוי מיט זייערע

צוויי קינדער

מיין ברודער :

פישל מיט זיין פרוי חנה

זייערע קינדער :

פייגל, ביילע, און יואל

אומגעקומען אין אסטראווע פון

די דייטשן

אין צער :

מאקס און פרוי ראזענטאל

ניו-יארק

אין טרויערט :

חיה ליכטענשטיין ניו-יארק

דוד ליכטענשטיין ארגענטינע

זעלדע ארלאנסקי
(פון דער היים גוטמאן)

און איר מאן :
וועלוול ארלאנסקי
מיט זייערע קינדער
אלע געוויינט אין שעדלעץ

טרויערק :

זאָוועלעם אייניקלעך
פון אסטראווע

פאמיליע יאגאדניק :

יהודה לייב בן בנימין
ריבה ביילע
משה דוד בן יהודה לייב
בלומע, חיה רבקה, פערל,
שרה, לאה, זעליק, אנטשיל,
לייביל, יאנקל.

פאמיליע סרעבניק :

ר' גרשון בן יחזקאל
שרה מירל בת נעכע
אברהם חיים, יואלקע,
מלכה, משה און רחל.

אין צער :

דינה און יוסף סרעברניק
נייריארק

ציפע צירל זינדערמאן
מיט אירע קינדער
בינע רחל און איר מאן
און קינדער

פון טשיזשעווע

אלטע לאה און איר מאן
אשר אנשל שענצער

פון סטאק

אברהם יהודה וויינגארט
מיט דער פרוי און קינדער
פון מאלקין

אין צער :

ברודער נח וויינגארט נייריארק
שיע וויינגארט פון קובא

מיין טאנטע :

חיה אדל מילארזשעוויטש

און משפחה

אין צער :

סעם רומיאנעק
נייריארק

נפתלי און פרוי גישע לעווין
דריי ברידער, פיר שוועסטער
מיט זייערע קינדער

טרויערט:

פייגע גאלדבערג
ניו-יארק

ברינע און עטקא
מיינע שוועסטער

טרויערט:

סעם האַכמאַן
פון דעטראיט

מיינ פאָטער:
בערל וואלמארק

מיינ מוטער:

נעשקע וואלמארק

מיינע שוועסטער:

ביילע רבקה, חיה-עטל, גרינע

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער:

שלמה וואַלמאַרק
ברוקלין

חנא אבראמטישק
חנה אבראמטישק
ראשקע אבראמטישק

מיינ פאָטער:

דוד צבי גאבינעט

מיינ מוטער:

ביילע גאבינעט

מיינע ברידער:

ישי, יחזקאל און שלמה-יעקב
גאבינעט

מיינע שוועסטער:

ראשקע מיט איר מאן משה
ארושיצער מיט זייערע 3 קינדער

טרויערט:

הינדע גאבינעט-סמודניק
ניו-יארק

פיר שוועסטער מיט זייערע

מענער און קינדער

אין צער:

פרוי פרעסבערג עפשטיין
ניו-יארק

שוועסטער :

חיה עטע גליקמאן
מאן און קינדער

שוועסטער :

חנה רחל אבראמטשיק

ברידער :

אריה און יחזקאל
אבראמטשיק

אומגעקומען פון די דייטשן

אברהם משה און צביה

לאנגלייב

געשטארבן

מיר ערן זייער אַנדענק !

קינדער :

שמואל, מלכה און הערשל

לאנגלייב גייראָרק

טרויערט :

שרה אייבראמסאן
פון דער היים אבראמטשיק
גייראָרק

מוטער :

פערל דרעוונא
אהרן דרעוונא, זעליג
דרעוונא מיט פאמיליעס
אומגעקומען

סענדער דרעוונא

מיט דער פאמיליע

אומגעקומען פון די דייטשן

שרה משנה מיט א טאכטער

אומגעקומען פון די דייטשן

רייזקע מולארזשעוויטש

מיט א זון אומגעקומען

שמואל נתן לערמאן

חנה לערמאן און קינדער

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערט :

חנה דרעוונא אַלאַני

טרויערט :

טאָכטער רייזל סטומשין

זאל עס זיין א מצבה

נאך אונדזער ליבע שוועסטער :
 לייטשע (מיידלשער נאמען גאלדבערג)
 איר מאן אברהם מארגענשטערן (פון לאמזשע)
 איר עלצטע טאכטער ליבאלע שטיינגארט און זייערע 5 יינגערע קינדער
 זיי זענען טראגיש אומגעקומען מיט אלע אסטראווער לאנדסלייט.

טרויערן:

בען גאלדבערג, רבקה פינקעלשטיין און שרה'קע ליפשיץ

אונזער פאטער:

יוסף טאפאלא (פון סאדאווע, נעבן
 אסטראווע)
 רבקה (פון דער היים גוטמאן
 (זאוועלעס טאכטער)

שוועסטער:

בריינע טאפאלא

ברודער:

ירחמיאל, פייוול, חיים, יחיאל,
 זאנורל

מוטער:

עלקע לאה ווענגראווסקי

ברודער:

דוד ווענגראווסקי און פרוי מלכה

זייער זון אברהם ווענגראווסקי

טרויערט:

סעם ווענגראווסקי
 ניריארק

טרויערן:

מירקע וואלאך און הערשל טאפאלא
 זאוועלעס אייניקלעך. ניריארק

אהרן, ציסע,

און

ביילע פרייליך

יוסף ראוינסקי

טרויערט:

י. פריד
 ניריארק

ראוז פרידמאן
 ניריארק

מיין פאטער:

חנא נאגוסעווער

מיין מוטער:

עטע רבקה נאגוסעווער

שוועסטער:

נעשקע, חייקע, מינדל, שרה

רחל מיט זייערע מענער

און קינדער

מיין פאטער:

משה קאהן

מוטער:

רבקה (באנדרימער)

ברודער:

נחום קאהן

שוועסטער:

נעכע קאהן

אין צער:

לואי נאגוסעווער

ניו-יארק

אין צער:

רחל קאהן

און ברודער

ניו-יארק

מיין מאמען:

אסתר שטיינגארט

חנה מאקאווער

עטקע פרידמאן

רבקה שטיינגארט

חיה לאה אלדאק

מיט זייערע משפחות

מיין פאטער:

אברהם לייב פאלגאן

מוטער:

יהודית

ברודער:

מיכאל נחמן און פרוי צירל

און זון קדיש און טעכטערל

ברודער:

יצחק און פרוי אידא פאלגאן

אין צער:

בערנשטיין

ניו-יארק

אין טרויער:

חיה פאלגאן-בורלאנט

ניו-יארק

מיין שוועסטער:

נחמה פאלגאן

מיט איר מאן און קינד

ס. ווייס

ניו-יארק

מיין אַנקל:

יוסף מאסטאוויץ

פרוי און קינד

פון קאמאראווע

רחל און גדליה מאימאדעס

אין טרויער:

י. מאימאדעס

אין צער:

העלען און יעקב יעגלאוויץ

ניו-יארק

יאנקל שטענצער מיט פרוי ביילע

און קינדער

אומגעקומען פון די דייטשן

אין צער:

פלימעניק לייזער לאמפערט

ישעיהו שעדלעצקי

גיטל שעדלעצקי

רחל שעדלעצקי

חנה שעדלעצקי

לייבל שעדלעצקי

שיינע און אברהם'ל רזשעפא

און אברהם דוד פאניעץ

יקותיאל טאפאל מיט א טאכטער

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערט:

חיה שרה ראזמאן

ארץ-ישראל

טרויערט:

שעדליין

ניו-יארק

עלטערן:

מרדכי מענדל אלענבערג
שרה אלענבערג

שוועסטער:

חנה און איר מאן
יהושע אבראמטיק
ביילע (געווען פרענקעל)
יצחק מאיר און קרוסע אלענבערג
און אלע זייערע קינדער

פאטער:

נחום לעווקאוויטש

מוטער:

חומע לעווקאוויטש

ברודער:

ישעי' לעווקאוויטש
אומגעקומען פון די דייטשן

שוועסטער:

אסתר לעווקאוויטש
געשטארבן אין אמעריקע

אין טרויער:

די ברידער אלענבערג
נייראק

אין צער:

ישראל לעווקאוויטש-סאדאוניק
נייראק

פאטער:

יעקב הענאך לאמפערט
געשטארבן אין רוסלאנד

מוטער:

שאשע לאמפערט געשטארבן

שוועסטער:

מאשע טאפאל (פון דער היים
למפארט) מיט איר מאן
און קינדער אומגעקומען

שוועסטער:

מאלע לאמפערט
אומגעקומען ביי סלאנים, פון די
דייטשן

חנה אסתר קשיוואנים

ניכע רייזע קוקע

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער:

לייזער לאמפארט און חוה ווינער
נייראק

אין צער:

מר. מרס. לעניק
נייראק

יאנטשע דער שוסטער

זיין פרוי באשע און זייערע
דריי קינדער

דבורה מיט איר מאן און
קינדער

אומגעקומען אין אסמראווע

אין צער:

זעליק דארפמאן
ניו-יארק

הערשל קאנאוויטש

און

יענטע גיטל קאנאוויטש

צום אנדענקען

נתן קינג

דעטראיט, מישיגען

שרה פרידמאן

רויזע פרידמאן

חיים לייזער פרידמאן

יצחק פרידמאן אין פרוי

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער:

גרשון פרידמאן
לאדזש, פוילן

משה צעראנאוויטש

זיין פרוי

רייזע צעראנאוויטש

אין זייער זין

מ. צעראנאוויטש

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערן:

א טאכטער און זון אין ווענעזועלא
א זון אין פלארידא
פליעמעניק זעליק דארפמאן
ניו-יארק

א

אבראמטישק אלחנן, פרוי חנה און קינדער
אבראמטישק יהושע, פרוי חנה און 4 קינדער
אגולניק הרב ר' אהרן, פרוי און קינדער
אגראדאווער שמשון, פרוי און קינדער
אדונעולם לייבל, פרוי און קינדער
אדונעולם ישראל, פרוי און קינדער
אדונעולם חיים מנדל, פרוי און קינדער
אווגוסטאווער וואלף, פרוי רבקה און 4

קינדער

אווגאסטאווער ישראל
אווגאסטאווער יעקל פרוי און קינדער
אויסטריאק יונה פרוי רבקה און קינדער
אויסטריאק מאשה און טאכטער
אויסטראשעווער, פרוי און קינדער
אורזשיצער אברהם יוסף, פרוי און 4 קינדער
אורזשיצער חיה

אושטשין איסר פרוי און קינדער
אזאראו הרב ר' חיים יוסף, פרוי און קינדער
אזדאבע מיכאל, פרוי מרים און קינדער
אזדאבע יודל, פרוי רחל לאה און קינדער
אזדאבע אברהם, פרוי און קינדער
אזדאבע אברהם, פרוי און קינדער
אימבער איטשע (פארטיזאן), פרוי פייגה,
טאכטער חיה אטקה

אימבער שמואל

אימבער נחמן

אימבער משה, פרוי רחל און קינדער
אלאנד יעשי' אברהם, פרוי און זון מענדל
אלדאק קלמן, פרוי נחמה
אלדאק נפתלי, פרוי שרה און קינדער
אלדאק חי' לאה און 3 קינדער
אלטמאן ברוך, פרוי מלכה און קינדער
אלטע לאה, מאן און קינדער
אלעווקאוויטש יעקב און קינדער
אלענבערג מרדכי מענדל, פרוי און קינדער
אלענבערג יצחק מאיר, פרוי און קינדער
אלפעראוויטש רבקה און קינדער
אלשאקער יחיאל, פרוי רחל 6 קינדער
אלשאקער יעקב, פרוי ליבע און קינדער
אלשאקער זעלדע און 2 קינדער

אלשאקער ברודער

אנדזשייקע מיטשע און 4 קינדער
אנדזשייקע חיים, פרוי און קינדער
אנדזשייקע יצחק, פרוי און 2 קינדער
אסאווסקי שלמה, פרוי בריינע און קינדער
אסטשעגא נפתלי, פרוי און קינדער
אסטאשעווער אברהם, פרוי און קינדער
אסטאשעווער חייטשע
אסטראו יוסף, פרוי און קינדער
אסטראו הירש יוסף, פרוי און קינדער
אסטראו חי' שרה און קינדער
אסמאן אלטע
אסמאן מנחם, פרוי און קינדער
אסתרזאהן מרדכי, פרוי מיכלע
אפענהיים יוסף, פרוי פעריל און קינדער
אפעלאס יצחק, פרוי רייזל און קינדער
ארושיצער ברכה, מאן און קינדער
ארושיצער פייגה, מאן און קינדער
ארושיצער אסתר
ארושיצער משה, פרוי ראשקע און 3 קינדער
ארלאנסקי שאול און פרוי
ארלאנסקי יצחק זרח און פרוי
ארלינסקי איטשע אייזשע, פרוי און קינדער
ארלאנציק משפחה
ארליק יעשי' און פרוי פעריל
ארלינסקי וואלף, פרוי זעלדע און קינדער

ב

באטשקע אברהם און פרוי
באנדרימער יעקב משה, פרוי און 4 קינדער
באנדרימער יוסף און פרוי רעגנה
באנע רחל, מאן און קינדער
באראן יצחק מאיר
באראן הירשל, פרוי און 2 קינדער
באראן אברהם יוסף
באראן משה, פרוי חי' הינדע און קינדער
בוזשני שבתיל, פרוי פערל און 1 קינד
בוניאס יודל, פרוי חנה און 2 קינדער
בוניאס גיטל
בוניאס מרים
בוניאס חיים, פרוי און 1 קינד

ג

גאבינעט דוד הירש, פרוי און קינדער
 גאבינעט ישי, פרוי און קינדער
 גאבינעט יחזקאל
 גאבינעט יעקב, פרוי רחל און 4 קינדער
 גאבינעט שלמה יעקב
 גאלאנט סלאווע
 גאלאנט שאול, פרוי און קינדער
 גאלאדזשער שרה רבקה און קינד
 גאלאדזשער אסתר מלכה
 גאלדמאן מענדל, פרוי און קינדער
 גאלדמאן דבורה
 גאלדמאן מלכה
 גאלדבערג חיים יצחק, פרוי יוטע און קינדער
 גאלדבערג מאטיל און פרוי
 גאלדבערג שלמה, פרוי טויבע און 5 קינדער
 גאלדבערג ביילע און קינדער
 גאלבערג יצחק
 גאלדבערג אלונורי
 גאלדבראד מענדל, פרוי זיסע און 6 קינדער
 גאלדווייץ בנימין איטשע, פרוי און קינדער
 גאלדווייץ לאה
 גאלדווייץ חיים
 גאלדווייץ בנימין איטשע און קינדער
 גאלדוואסער שמעון הירש און 1 זוהן
 גאלדוואסער אברהם יצחק, פרוי און קינדער
 גאלוואסער חי' שרה
 גאלדוואסער יצחק, פרוי און קינדער
 גאלדשטיין יחיאל, פרוי רייזל און קינדער
 גאלדקארן רחל לאה און 1 זוהן
 גאנשער יוסקע
 גאנשער ירחמיאל הירש
 גאנשער וואלף, פרוי און קינדער
 גאנשער אלטער, פרוי און קינדער
 גאנשער יצחק, פרוי יענטע און קינדער
 גארזשעלצאנע פנחס און פרוי
 גארזשעלצאנע בן-ציון, פרוי און קינדער
 גארזשעלצאנע חוה און 2 קינדער
 גוטמער מאוריצי און פרוי
 גוטמער משפחה
 גוטגאלד חוה און 1 זוהן מנדל

בורשטיין משה, פרוי באשע און 3 קינדער
 בורשטיין העניה
 בורשטיין משה-קע, פרוי און קינדער
 בואראווסקי משה, פרוי שיינע און קינדער
 ב. שאנע יצחק, פרוי חי' שרה און 4 קינדער
 בושאנע יעקב, פרוי און קינדער
 ביאלאבלאק מיכאל, פרוי און קינדער
 ביטנער גאלדע און 2 קינדער
 ביטנער דבורה און מאן
 ביעלסקי שמאי, פרוי צביה און 2 קינדער
 בלאנקעט גדלי'
 בלאנקעט דבורה (לויטוב)
 בלומענקראנץ פישל, פרוי חנה און קינדער
 בלומענקראנץ הירש יצחק, פרוי און קינדער
 בלומענקראנץ לייבל, פרוי און קינדער
 בלומענקראנץ אבהמל, פרוי און 1 קינד
 בלומענקראנץ רחל
 בענגעלסדארף אהרן און פרוי
 בענגעלסדארף יצחק
 בענגעלסדארף יצחק
 בענגעלסדארף חיים, פרוי און קינדער
 בערענהאלץ יעקב און פרוי ראשקע
 בערענהאלץ דוד, פרוי מרים און 1 קינד
 בערענהאלץ פישל, פרוי און קינדער
 בערענהאלץ שמחה און פרוי בריינע
 בערענהאלץ יענטע
 בער הענך און פרוי מלכה
 בערענזאהן-סקאלקע שרה און 1 טאכטער
 בראמבערג אברהם, פרוי און קינדער
 בראון חוה
 בראון מלכה
 בראון רבקה
 בראזיליע הענך און פרוי באשע
 בראזיליע ברוך
 בראנאק פנחס, פרוי און קינדער
 בראנאק משפחה פון יששכר
 ברויטמאן אברהם חיים
 ברויטמאן אידא, מאן און קינדער
 בריסק זינדל, פרוי אסתר מלכה און קינדער
 בריסק יעקב, פרוי לאה און 1 קינד
 ברילמאן הירשל און 1 קינד

ד

דאמבטשיק שלמה און פרוי גאלדע
 דאמבטשיק נאטקע, פרוי רחל און קינדער
 דאמב יעקב, פרוי און קינדער
 דאמב דוד, פרוי פראדיל און קינדער
 דאמב גיטל
 דאן הרב ר' פישל און פרוי
 דאן ישראל דוב, פרוי און קינדער
 דאן יצחק זלמן, פרוי און קינדער
 דארעמבוס שלום, פרוי און קינדער
 דומבינסקי יצחק און פרוי שרה פייגע
 דעסעל הירש חיים, פרוי פעריל און 6 קינדער
 דעסעל איטשע, פרוי און קינדער
 דעסע בערל, פרוי און קינדער
 דעסע רחל און קינדער
 דראזדאווסקי משה, פרוי און קינדער
 דראזדאווסקי איצל און פרוי בלומע
 דראזדאווסקי יודל
 דראזדאווסקי דבורה
 דראזדאווסקי וואלף בער, פרוי און 2 קינדער
 דרייארש חיים, פרוי און קינדער
 דרעונוע זיליג, פרוי און קינדער
 דרעונוע סנדר, פרוי און קינדער

ה

האויסמאן-מארגענשטערין ליבע
 האויסמאן שרשע
 האכבערג הענך ישעי, פרוי רייזל און קינדער
 האכבערג יעקב
 האכבערג דבורה
 האכמאן צוועטיל
 האכמאן עטיל, מאן און 1 קינד
 האכמאן בריינע
 האלפערין לייבל, פרוי יענטע און קינדער
 האלצמאן משה, פרוי יענטע און 6 קינדער
 האלצמאן מאניעק און זון מיטעטק
 האפמאן יאסקע, פרוי און קינדער
 האפמאן צאלקע, פרוי און קינדער
 האפמאן אפרים, פרוי טויבא און קינדער
 האפמאן שמואל, פרוי פייגע און 2 קינדער
 האפמאן אביעזר און 2 קינדער

גומאוויטש ישראל, פרוי און קינדער
 גומאוויטש הירש איצל, פרוי און קינדער
 גורפינקעל שמחה, פרוי און רבקה
 גורא יצחק, פרוי רבקה און קינדער
 גורא רפאל, פרוי רבקה און 1 קינד
 גושיבאוויטש מרדכי יודל, פרוי נחמה און
 4 קינדער
 גילנער לייב יעקל, פרוי און קינדער
 גילנער פיניע, פרוי און קינדער
 גלוקא יצחק
 גלוקא בעריל
 גלינא נחמה און 2 טעכטער
 גלינא-ליברמאן לאה דינה
 גליקמאן שמואל יוסף, פרוי און קינדער
 געלבארד שלמה, פרוי און קינדער
 גערענהאלץ יחזקי, פרוי און קינדער
 גראבינא לייבל
 גראפע באטשע, פרוי חייטשע און 2 קינדער
 גראניעוויטש פנחס און פרוי אסתר
 גראמאדזין ראובן, פרוי רבקה רחל און
 קינדער
 גראנאדשטיין ישראל חיים, פרוי חניקע און
 5 קינדער
 גראסמאן פייוויל, פרוי און קינדער
 גראסמאן נעשקע און קינדער
 גראסמאן-ליפסקער רבקה און קינדער
 גראסמאן הירשל, פרוי און קינדער
 גראסמאן גאלדע
 גרודקע משה, פרוי חנה און קינדער
 גרודקע שמואל, פרוי רויזע און 3 קינדער
 גרודקע סנדר, פרוי און קינדער
 גרודקע לייב הירש
 גרוב יעקב, פרוי און קינדער
 גרינבערג טוביה, פרוי ביילע און 2 קינדער
 גרינבערג יודל, פרוי שפרינצע און 4 קינדער
 גרינשפאן אברהם, פרוי רייזל און 2 קינדער
 גרינשפאן חיים, פרוי שרה און 2 קינדער
 גרינשפאן ישעי, פרוי און קינדער
 גרינשפאן-יאגאדניק יוטע
 גרייצער הענך און פרוי מאליע
 גרינשטיין טשארנע און קינדער

האפמאן לייבל, פרוי און קינדער
האפמאן אברהם בעריל און 3 זוהן
האפמאן אסתר און קינדער
האראץ שינע פעריל און 1 טאכטער
האראץ שרה, מאן 1 קינד

1

וואגמאן אברהם, פרוי רבקה און קינדער
וואגמאן שמחה
וואדזילאווסקי אבא און פרוי
וואדזילאווסקי יצחק, פרוי און קינדער
וואטענבערג שמואל, פרוי הדס און 1 זוהן
וואטענבערג בנימין (פארטיזאן)
וואלמאן משה לייב, פרוי שרה פריידע און
קינדער
וואלמאן לייזער, פרוי און קינדער
וואלמאן ישראל, פרוי און קינדער
וואנס אלי' יעקב, פרוי מאַטל
וואלמארק מתת'י, פרוי און קינדער
וואלמארק שאול
וואלמארק הלל, פרוי און 2 קינדער
וואלמארק משה, פרוי ח'י' הינדע און קינדער
וואלמארק יואל, פרוי און קינדער
וואלמארק בעריל, פרוי און קינדער
וואלמארק לייבל און פרוי אסתר
וואלמארק מנדל
וואלמארק וואלף, פרוי און קינדער
וואלמארק ארי', פרוי און קינדער
וואלמארק חיים, פרוי און קינדער
וואלמארק מרים
וואלמארק רבקה און קינדער
וואלמארק פעשע
וואלבערג יוסף און פרוי חוה
וואפנאק מאיר יעקב, פרוי און קינדער
וואפנאק בעריל, פרוי און קינדער
וואפנאק רייזל
ווארשאווסקי אברהם יעקב, פרוי און קינדער
ווארשאווער גיטל, און קינדער
ווארשאווער יוסף הירש, פרוי און קינדער
ווארשאווער משה, פרוי און קינדער
ווידעלעץ משפחה פון פארעמבער שמיד

ווילענבערג יצחק, פרוי און קינדער
וויללאך לייבל, פרוי מאטל און קינדער
וויללאך אברהם, פרוי און קינדער
וויללאך שפירא יוטקע און 1 קינד
וויללאך חנה
ווידענבוים אינזשינער און פרוי
ווידענבוים-גראסמאן דבורה און 1 קינד
ווידענבוים מאטל, פרוי און קינדער
וויינגארט הדס
וויינגארט יעקב, פרוי מישע און 2 קינדער
וויינגארט מאטל
וויינגארט אברהם יהודה, פרוי און קינדער
וויינגארט יצחק און פרוי חנה
וויינבראם מנדל
וויינבערג שרה און קינדער
ווייסבראד יעקב, פרוי און קינדער
ווייסבראד יהודה לייב, פרוי ליבע און 6 קינדער
ווייצמאן משה, פרוי און קינדער
ווילענסקי משה חיים, פרוי און קינדער
ווישנא אסתר
וועלטשער איסר און 1 טאכטער
ווענגראוויטש פאלעק, פרוי שרה און קינדער
ווענגראוויטש אברהם און פרוי
ווענגראוו לאזער און 4 קינדער
ווענגראוו זאוויל, פרוי רייזל און קינדער
ווענגראוויטש צאלקע, פרוי און קינדער
ווענגראוו פייגל און 2 קינדער
ווענגראווסקי אברהם מרדכי, פרוי ביילע רחל
און קינדער
ווענגראווסקי בנימין, פרוי און קינדער
ווענגראווסקי וואלף
ווענגראווסקי שמואל
ווענגראווסקי דוד, פרוי שרה און קינדער
ווענגראווסקי עלקע לאה
ווענגראווסקי מלכה און 4 קינדער
ווענגראווסקי ביילע
ווענגראווסקי צירל
ווענגראווסקי עלקע
ווענגראווסקי שרה
ווענגערקע פרוי פון ראובן און קינדער
ווענגער אברהם, פרוי יוכבד און 2 קינדער

ז

זאטארסקי אברהם סופר און פרוי

זאיאנץ לייב

זאיאנץ נחמן

זאיאנץ אלחנן

זאיאנץ טויבא

זאלצבערג בערל און פרוי ליבע

זאלצבערג שמואל

זאלצבערג יעקב, פרוי און קינדער

זאלצבערג חיים בערל, פרוי און קינדער

זאלצבערג הירשל, פרוי עלקע און 4 קינדער

זאלצבערג בערל און פרוי גאלדע

זאלצבערג יעקל, פרוי בריינע און 3 קינדער

זאלצבערג ישראל לייב, פרוי בריינע און

קינדער

זאלצבערג ישראל לייב, פרוי ביילע און

4 קינדער

זאלצבערג חיים לייב, פרוי און קינדער

זאלצבערג אברהם מאיר, פרוי און קינדער

זאלצבערג שפרה און קינדער

זאלצבערג יוסקע

זאלצבערג רייצע

זאלצבערג גיטל

זאלצבערג לאה און 3 קינדער

זאמדלויפער פייגע און 1 קינד

זאנדבערג צבי, פרוי ביילע און 2 קינדער

זאנדערמאן צירל און קינדער

זאקהיים ישראל, פרוי ח' און 1 זוהן לאזאר

זיגעלבוים נחום יודל

זיגעלבוים מרדכי און קינדער

זיידענברג יוסף יצחק, פרוי רבקה און

2 קינדער

זיידלער אלי' לייבל, פרוי און קינדער

זילבערשטיין ברוך און פרוי אסתר

זילבערמאן מנדל און 2 קינדער

זילבערמאן עובדי', פרוי שרה און 2 קינדער

זילבערמאן קלמן, פרוי פריידע און קינדער

זילבערשטיין יעקב דוד, פרוי און קינדער

זילבערשטיין יצחק

זילבערנאגעל יחיאל מאיר, פרוי און קינדער

זילבערנאגל אברהם, פרוי און קינדער

זילבערשטיין חיים, פרוי און קינדער

זיסק אברהם, פרוי מלכה און קינדער

זיסמאן יוסקע און קינדער

זיסמאן רייזל און קינדער

זיסמאן שרה גיטל און קינדער

זינגער הרב ר' שרגא פייוויל זצ"ל, פרוי יוסע

און קינדער

זלאטקעס ישראל, פרוי און 2 קינדער

ח

חאניס רבקה

חן משה, פרוי גאלדע און 2 קינדער

ט

טאפאליע יוסף, פרוי רבקה און 6 קינדער

טאפאליע יקותיאל, פרוי און קינדער

טארנאווסקי מרדכי בער, פרוי און קינדער

טארנאווסקי הירש וואלף, פרוי און קינדער

טארנאווסקי מנחם יוסף

טזכוועבער מנדל דוד, פרוי חנה און קינדער

טייטל אלי', פרוי און קינדער

טייטל בערל, פרוי און 2 קינדער

טייטל יחזקאל, פרוי און קינדער

טייטל פייגע

טייטל יצחק, פרוי לאה און 4 קינדער

טייטל זינדל

טייטל-בורשטיין שרה

טייטל-בורשטיין העניע

טייטל-פערלגריץ שרה און 1 קינד

טייטל שמואל מאיר, פרוי יענטע און 1 קינד

טייטל יוסף, פרוי שפרה

טייטל גוטשע

טימאן מאטל, פרוי און קינדער

טימאן יוסף (פארטיזאן)

טיקאצקי יוסף, פרוי און קינדער

טיקאצקי הענד, פרוי און קינדער

טענצע וואלף און קינדער

טרוכנאווסקי רבקה

טרוכנאווסקי נחום, פרוי און קינדער

טרייסטער ח' ליבע

טרייסטער אברהם, פרוי חנה און 1 זוהן

טרייסטער אהרן, פרוי און 3 קינדער
טרייסטער יעקב ארי, פרוי יטע און 1 קינד
טשמעל נפתלי און קינדער

י

יאגאדניק מאטל און פרוי
יאגאדניק יהודה לייב און פרוי יטע
יאגאדניק משה דוד, פרוי בלומע און
8 קינדער

יאגאדניק גדלי, פרוי און קינדער
יאגאדניק יוסף, פרוי גישע און קינדער
יאגאדניק וואלף, פרוי און קינדער
יאגדניק זלמן פרוי מלכה און קינדער
יאגאדניק מלכה

יאגאדניק פייגע און קינדער
יאגאדע אלטר, פרוי און קינדער
יאלאן ביילע און 1 קינד

יאלאן לאה און 2 קינדער
יאניש לייבל, פרוי דבורה און 1 קינד
יאנטשע דער שוסטער, פרוי באשע און
3 קינדער

יאקאבאוויטש שלמה, פרוי פריידקע און
2 קינדער

יאקאבאוויטש אברהם, פרוי טריינע און
1 קינד

יאשינסקי אהרן און פרוי רחל לאה
יאשינסקי יעקב, פרוי תמר און קינדער
יאשטשעמבאוויטש יעקב, פרוי
יגלעוויטש פעריל, מאן און קינדער

יודקאווסקי חנה רייזל
יודקאווסקי איידל און קינדער
ירוחם משה, פרוי און קינדער
ישראל משה מאטעלעס איידים, פרוי
און קינדער

כ

כרוסט רבקה
כרוסט לאה
כרוסט עזריאל

ל

לאווע הירש נחום און פרוי פייגע
לאך אלי, און פרוי באשע

לאך שמואל, פרוי צפורה און קינדער
לאך מרדכי, פרוי און קינדער
לאכאווער עזריאל, פרוי און קינדער
לאמפארט הענך, פרוי און קינדער
לאנגלייב שרה רבקה

לאנדע משה חאצקל, פרוי און קינדער
לאקעטש הירשל און קינדער
לובאטינאוויטש חיים יעקב, פרוי און קינדער
לובאטינאוויטש מלכה און קינדער
לובאטינאוויטש-פרעדער און 1 קינד
לוזים אברהם, פרוי און קינדער
לוזים חנא, פרוי און קינדער
לוזים ישראל
ליבמאן יצחק

ליטעווקע איטשע, פרוי פריידע און קינדער
ליינער ציפע
ליכטענשטיין דוד און פרוי פייגע
ליכטענשטיין בן-ציון און פרוי
ליכטענשטיין בענדעט, פרוי עלקע און

3 קינדער
ליכטענשטיין משה אהרן, פרוי רבקה און
1 קינד

ליכטענשטיין זינדל, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין סאנע, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין שלמה, פרוי מרים און 2 קינדער
ליכטענשטיין פישל, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין רייזל
ליכטענשטיין אהרן
ליכטענשטיין ישראל

ליסט חייטשע מיט ברודער זעליג
ליס צבי מיט שוועסטער אטקה
ליפסקער נח, פרוי און קינדער
ליפסקער-גראסמאן רבקה און 2 קינדער
ליפשיץ משה, פרוי ח'י שרה און 3 קינדער
ליפקע נחמה און קינדער

לעווארטאוויטש נחום, פרוי און קינדער
לעווארטאוויטש זינדל, פרוי און קינדער
לעוועארטאוויטש משפחת אייזשע
לעווארטאוויטש בעריל, פרוי צוועטל און

קינדער

לעוונסקי יעקב ישראל, פרוי עלקע און

קינדער

לעוואוויטש לייבל, פרוי און קינדער

לעוואוויטש נחום, פרוי רחל און קינדער

לעוויק בן-ציון און קינדער

לעוויק אברהם, פרוי יוכבד און 5 קינדער

לעוויק גדלי, פרוי און קינדער

לעוויק הירש יעקל, פרוי און קינדער

לעווער קלמן און פרוי

לעווער דן, פרוי און קינדער

לעווער אברהם, פרוי און קינדער

לעווער דוד, פרוי און קינדער

לעווער אלטע און קינדער

לויטוב שמואל

לעו אהרן לייב

לעוויטע משה

לעוויטע בינע און קינדער

לעוויגער מלכה

לעווינער און פרוי

לעווינשטיין ארי' לייב

לעווין נפתלי און פרוי גישע

לערמאן נתן, פרוי חנה און קינדער

לערמאן אברהם, פרוי און קינדער

לערמאן אשר, פרוי און קינדער

לערמאן ראשקע און קינדער

לערמאן קלמן, פרוי ליבע און 1 קינד

לערמאן שמחה

לערמאן יצחק

לעשטש משה דוד, פרוי רייזל און 2 קינדער

לעשטש דבורה און קינדער

לעשטש משה, פרוי און קינדער

לעשטש פריידע, מאן און קינדער

לעשטש פייוויל

לעשטש גאלדע שרה, מאן און קינדער

מ

מאדריקאמען יוסף, פרוי און קינדער

מאדריקאמען שלמה, פרוי יוסקע א קינדער

מאדריקאמען ישראלקע, פרוי און 1 זוהן

מאדריקאמען עזרא

מאדריקאמען יוסקע, פרוי און קינדער

מאדריקאמען יעקב, פרוי און קינדער

מאזעסון ד"ר יוסף, פרוי און קינדער

מאלאווען אברהם, פרוי חנה און קינדער

מאלאווען דוד, פרוי ציפּע און קינדער

מאלינא ישראל, פרוי באשע און קינדער

מאלינאוויטש אלטער, פרוי און קינדער

מאנקוטא יעקב און פרוי

מאסלע איטשע, פרוי ח' גיטל און קינדער

מאסלע יעקב, פרוי פייגע און קינדער

מאסלע טויבא

מאסלע משה, פרוי און קינדער

מאסטאוויטש יוסף און פרוי

מאקאווער חיים, פרוי חנה און 4 קינדער

מאקאווער שמחה, פרוי מאַטיל און 1 קינד

מאקאוויטש יצחק, פרוי רבקה און קינדער

מארכעווקע יודל הירש, פרוי און קינדער

מארכעווקע מנדל, פרוי און קינדער

מארק איטשקע, פרוי און קינדער

מארגענשטון אברהם, פרוי לאה און

6 קינדער

מארגענשטון באשע

מארגענשטון דבורה

מארגענשטון משה, פרוי שיינע און 1 זוהן

מארמאלשטיין יצחק יעקב

מולארזשעוויטש חנה אדל

מולארזשעוויטש אסתר

מאשטשאנסקי בעלע

מיאדאסער ישראל יוסף, פרוי און 1 קינד

מיאדאשעווסקי סעריל און 5 קינדער

מידענבוים הירשל

מייזליץ משה, פרוי און קינדער

מייזליץ שלום, פרוי און קינדער

מייזליץ מנדל, פרוי און קינדער

מיללער מאטל, פרוי און קינדער

מיללער חיים, פרוי און קינדער

מיללער מינדל, מאן און קינדער

מינצבערג הרב דוד

מישקאווסקי ברוך און פרוי טויבא

מלינארש אברהם, פרוי און קינדער

מעמדות גדלי' און פרוי רחל

מעמדות איטשע מאיר, פרוי און קינדער

מעצקאווסקי מתת', פרוי און קינדער
מראטשקאווסקי גוטמאן, פרוי און קינדער
מרגליות אהרן שמעון, פרוי שרה און
1 זוהן
מרגליות ישראל דוד, פרוי און קינדער
מרגליות ארי' (קרעמער) און פרוי
מרגליות-ברויטמאן יוטקע, מאן און
2 קינדער
מרגליות-מיללער מינדל, מאן און 2 קינדער
מרגליות-לאנדע פראדיל און 7 קינדער
מרגליות-אהראנאוויטש פראדיל
מרגליות-יגלעוויטש פעריל, מאן און
4 קינדער
מרגליות לייבל דלאגאשאדלע, פרוי שרה
און 6 קינדער
מרגליות יעקב מאיר און פרוי חוה
משנה זלמן דוד, פרוי חאשע און 2 קינדער
משנה קלמן לייב, פרוי און קינדער

נ
נאגאשעווער חנא, פרוי עטקע רבקה און
קינדער
נאגאשעווער בעריל לייב, פרוי הניע לאה
און 3 קינדער
נאגאשעווער נעשקע, מאן און קינדער
נאגאשעווער חייקע, מאן און קינדער
נאגאשעווער מינדל, מאן און קינדער
נאגאשעווער שרה רחל, מאן און קינדער
נאוויצקי שרה
נאוואמינסקי יוסף, פרוי שרה און 2 קינדער
נאוואמינסקי שמואל, פרוי פריידע און
6 קינדער
נוטקעוויטש זעלדע
נוטקעוויטש שמואל, פרוי רחל און 2 קינדער
ניימארק זלמן, פרוי און קינדער
ניימארק ישראל, פרוי און קינדער
ניימארק זלמן מאטל, פרוי און קינדער
ניימארק דוד, פרוי רבקה און 1 קינד
ניימאן שמואל, פרוי און קינדער
ניימאן אברהם משה, פרוי און קינדער
ניסקע שמואלקע, פרוי און קינדער

ניסקע אברהם, פרוי טישל און 4 קינדער
ניסקע חיים, פרוי חייטשע און 1 זוהן
ניסקע איצל, פרוי ביילע און 1 קינד
ניסקע מיכאל, פרוי שיינע לאה און 2 קינדער
ניסקע שלום, פרוי דינה און קינדער
ניסקע העניע און קינדער
ניסקע רייזל און 3 קינדער
ניסקע-גראסמאן גאלדע און 1 קינד
נשמת יואלקע, פרוי און קינדער

ס
סאמסאנאוויטש דענטיסט
סאקאלאק ברוך, פרוי און 1 קינד
סאקאלאק יעקב, פרוי פריידע און קינדער
סאקאלאק משפחה פון קאזשע גאס
סגל לייבל
סגל נחמן, פרוי לאה און 1 קינד
סוקעניק משה, פרוי און 6 קינדער
סוקעניק לייבל, פרוי און קינדער
סטאלניץ יוסף, פרוי און קינדער
סטודניק שמעון, פרוי און קינדער
סטודניק דוד, פרוי און קינדער
סטוצקי יעקב, פרוי עטקע און קינדער
סטוצינסקי מינדל, פרוי שרה און קינדער
סטודניק א. מ.
סטריקאווסקי שרה און 2 קינדער
סטריקאווסקי רחל און 2 קינדער
סיוואק חנא, פרוי און קינדער
סלאדקי פנחס, פרוי עניע און 1 קינד
סלאדקי בריינע
סלוצקי יחיאל, פרוי עניע לאה און קינדער
סלוצקי עזרא
סעגאלאוויטש משה און פרוי ביילקע
סעמיטאצקי פייגע
סעמיטאצקי חנה
סענדעק בן-ציון, פרוי און קינדער
סענדלער זרה, פרוי רחל און 2 קינדער
סערוועטארש אייזיק, פרוי גיטל און קינדער
סערוועטארש מאטל, פרוי רחל און 4 קינדער
סקאלע לייזער, פרוי און קינדער
סקאלקע שרה

פאלגאן אברהם לייבל, פרוי יהודית און
קינדער

פאלגאן נחמן, פרוי און קינדער
פאלגאן נחמה, מאן און קינדער
פאלגאן יצחק, פרוי און קינדער
פאניאטשיק אלי' פרוי חוה און קינדער
פאניאטשיק קריינדל און קינדער
פאניץ אברהם דוד

פאסקעוויטש ישראל, פרוי און קינדער
פאפאווסקי יהודה, פרוי פייגע און קינדער
פאפלאוויטש יהודה יצחק, פרוי און קינדער
פאקשיווע-אבפייער משפחה

פארבשטיין משה יצחק און פרוי
פארבשטיין פנחס, פרוי ביילקע און קינדער
פונק חיים שלמה, פרוי און 1 קינד

פטאקאס אהרן, פרוי און קינדער
פטאקאס שרה און קינדער

פטאקאס בעריל, פרוי און קינדער
פיאנטניצע אסתר עלקע און קינדער

פיאנטניצע יוסף, פרוי און קינדער
פיאנטניצע דבורה און 2 קינדער

פיאנטניצע מרדכי מנדל, פרוי און 5 קינדער
פיאנטניצע הינדע

פיאנטניצע חיה גיטל
פינזילבער הירש יעקב, פרוי פערל און

קינדער

פינצאג שלמה

פינצאג וועלוויל, פרוי און קינדער
פיללער יודל, פרוי און קינדער

פיללער חיים, פרוי און קינדער
פיללער לוי יצחק, פרוי און קינדער

פיעקארש חיים לייב און פרוי
פיעקארש אלטער, פרוי און קינדער

פיעקארש נתן, פרוי און קינדער
פיעקארש יעקל דוד, פרוי פעשע און קינדער

פיעקארש אהרן און פרוי פעשע
פירשטענבערג פסח, פרוי און קינדער

פישמאן מרדכי, פרוי און קינדער
פישמאן יוטע און קינדער

פיש יעקב, פרוי רייזל און 1 קינד
פלאצקי הרב ר' ישראל נתן, פרוי און קינדער

סקאלקע קריינדיל און קינדער

סקורניק בנימין, פרוי ביילע און 1 קינד

סרעברניק גרשון, פרוי און 4 קינדער

סרעברניק מנחם שו"ב, פרוי און קינדער

סרעבראלאוו יוסף

סרעברניק יוסף, פרוי און קינדער

סרעבניק חנה

סרעבניק מלכה און 2 קינדער

ע

עזרא דער מאלאר, פרוי און קינדער
עלבלינג מארים יעקב, פרוי רחל און

3 קינדער

עלבלינג חיים, פרוי און קינדער

עלבלינג ישראל, פרוי און 1 קינד

עלבלינג משה

עלבוים יצחק אייזיק און פרוי

עמערט יחיאל מאיר, פרוי און קינדער

עמערט יעקב יצחק, פרוי ח' רבקה און

2 קינדער

עסטריק חיים און פרוי לאה

עפשטיין חיים בער, פרוי שיינדל און

קינדער

עפשטיין משפחה פון שלמה זיגער מאכער

עפשטיין מרים, מאן און קינדער

עפשטיין דער פריזער, פרוי און קינדער

פ

פאדגאראוויטש ישראל דוד, פרוי ברכה

און 3 קינדער

פאדבילעוויטש מיכאל, פרוי און קינדער

פאטאש יעקב דוד, פרוי און קינדער

פאטאש ביילע און קינדער

פאיוס שרה

פאיוס יעקב, פרוי צילא און 4 קינדער

פאיוס לייזער, פרוי מאניע און 2 קינדער

פאלאקעוויטש יעקב שו"ב און פרוי

פאלאקעוויטש אברהם צבי שו"ב, פרוי מלכה

און קינדער

פאלאקעוויטש נתן, פרוי און קינדער

פאלאקעוויטש איטשע, פרוי און קינדער

פאלאקעוויטש מאיר

פלאטאן שלמה און 1 זוהן
 פלאטאן-פופקע גישע און קינדער
 פלאצקער ישראל, פרוי און קינדער
 פלעשער משה, פרוי און קינדער
 פלעשער דוד, פרוי און קינדער
 פעדערמאן מיכאל, פרוי בריינטשע און
 קינדער
 פעדער-ליכטענשטיין רבקה און 1 קינד
 פעצינער אברהם און קינדער
 פעצינער לייבל און פרוי
 פעצינער דוד
 פעצינער חנה און קינדער
 פעצינער איטשע, פרוי רייזל און קינדער
 פערלמוטער שלום, פרוי גישע און 1 קינד
 פראוודע יוסף, פרוי רחל און קינדער
 פראוודע יצחק גרשון
 פראוודע נחום, פרוי און קינדער
 פראגער איטשע יאדאווער, פרוי און 1 זוהן
 פראשקע אברהם, פרוי דבורה און 5 קינדער
 פראימאויטש יוסף, פרוי פרומעט און
 קינדער 2
 פראוידלע נח, פרוי גרינע און קינדער
 פרידמאן אברהם יעקב, פרוי בלומע און
 קינדער
 פרידמאן אברהם יצחק, פרוי עטקע און
 קינדער
 פרידמאן אהרן אלי, פרוי און קינדער
 פרידמאן שמואל, פרוי שרה גיטל און
 קינדער 3
 פרידמאן אברהם מלמד, פרוי רבקה רחל
 און 1 טאכטער
 פרידמאן יצחק, פרוי און קינדער
 פרידמאן משה, פרוי און קינדער
 פרידמאן יוסף, פרוי גאלדע און קינדער
 פרידמאן שמערי, פרוי און קינדער
 פרידמאן-קראנענבערג ח' קיילע און
 טאכטער חוה
 פרייליך אהרן, פרוי טשיפע און קינדער
 פריד זיליג, פרוי און קינדער
 פריד גיטל
 פריד צירל און מאן

פריזאנט יצחק, פרוי און קינדער
 פרענקעל-אלענבערג און קינדער
 פרענקל משפחה
 פרענקעל ד"ר נחום
 פרענקעל לייבל
 פריימאן אברהם יצחק און קינדער
 פריימאן משה לייבל, פרוי רעלטשע און
 קינדער 2
 פריימאן ישראלקע, פרוי רחל און קינדער
 פריימאן חיים בן אברהם יצחק, פרוי אידא
 און 2 קינדער
 פריימאן משה, פרוי חוה און 7 קינדער
 פריימאן אלטער, פרוי און קינדער
 פריימאן איטשע משה און קינדער
 פריימאן אברהם יעקב, פרוי שרה און קינדער
 פריימאן מנדל, פרוי און קינדער
 פריימאן יעקב, פרוי און קינדער
 פריימאן יצחק, פרוי עלקע און קינדער
 פריימאן יוסף, פרוי און קינדער
 פריימאן חיים בן בנימין
 פריימאן מיכאל, פרוי און קינדער
 פריימאן מאָריס און פרוי עווא
 פרץ יעקב, פרוי טויבא און קינדער
 פשיטעק חנה
 פשעטיצקי שבתי, פרוי אסתר און קינדער
 פשעטיצקי הירשל

צ

צוקראוויטש אברהם, פרוי ליבע און
 קינדער 3
 צוקראוויטש בן-ציון, פרוי און קינדער
 צוקראוויטש חיים מרדכי, פרוי און קינדער
 צוקראוויטש יוסף, פרוי צארנע און קינדער
 צינאמאן משה, פרוי גיטל און 4 קינדער
 צינאמאן באשע און 2 קינדער
 צינאמאן הירשל, פרוי און קינדער
 צינאמאן יעקב, פרוי און קינדער
 צינאמאן רחל
 צינאמאן אסתר
 צינאמאן נעמה
 צינאמאן שלמה

צעכאנאוועצקי יוסף

צעכאנאוועצקי מלכה און 2 קינדער

צעכאנאוועצקי ח' ליבע און מאן

צעלניקער אייזשע און פרוי

צעלניקער הענך, פרוי און קינדער

צעלניקער יעקב, פרוי און קינדער

צערוואנאגורא שיינע

צעראנאוויטש משה, פרוי רייזע און קינדער

ק

קאהן אייזיק, פרוי און קינדער

קאהן מנחם און קינדער

קאהן חיים לייזער, פרוי און קינדער

קאהן משה, פרוי מיכלע און קינדער

קאהן שמואל לייב, פרוי און קינדער

קאהן איצל, פרוי שרה און 2 קינדער

קאהן לייבל, פרוי נעשע רבקה און

4 קינדער

קאווקעוויטש חיים וואלף, פרוי און קינדער

קאווקעוויטש נחמן, פרוי און קינדער

קאזאכאוויטש הירשל און פרוי נחמה

קאזאכאוויטש בנימין און פרוי באשע

קאזאכאוויטש מנדל, פרוי טויבא און קינדער

קאזאכאוויטש וועלוויל, פרוי הינדע און

3 קינדער

קאזאכאוויטש משה בערל, פרוי חנה און

3 קינדער

קאזע אלי, פרוי און קינדער

קאכאן שמואל גוטמאן, פרוי ליבע און

9 קינדער

קאכאן הירשל, פרוי און קינדער

קאלאנק לייביש, פרוי און קינדער

קאלינקא יעקב, פרוי און קינדער

קאלינקא שמואל לייב און פרוי

קאמאראווסקי אסתר לאה און קינדער

קאמאראווסקי יצחק און קינדער

קאמארווסקי שלום, פרוי פעשקע און קינדער

קאסעווער אלי, פרוי פייגע און קינדער

קאסאווער נחמן, פרוי און קינדער

קאסאווער ישראל, פרוי און קינדער

קאסע דבורה און קינדער

קאסע יוסף, פרוי און קינדער

קאסע יצחק, פרוי דבורה און 3 קינדער

קאפלאן יצחק משה

קאפלאן אברהם, פרוי און קינדער

קאפלאן יחזקאל און פרוי

קאפלאן אברהם מלמד, פרוי רבקה רחל

און 1 קינד

קפלאן יצחק, פרוי און קינדער

קאצעוו ביילא און קינדער

קאראלטשוק מאיר, פרוי און קינדער

קוויאטשק שוועסטער

קופערבערג ישראל, פרוי פייגע און

2 קינדער

קופערבערג וועלוויל, פרוי רבקה און קינדער

קופיעץ שמואל, פרוי פייגע און 2 קינדער

קוקאווקע לאזער, פרוי און קינדער

קוקאווקע־מארגענשטערן פייגל

קוקאווקע יודל

קוקאווקע משה, פרוי אין קינדער

קיוויקע לאזער, פרוי און קינדער

קיטאיעוויטש, פרוי אין קינדער

קימאן אביעזר, פרוי חוה יענטע און קינדער

קימאן זינדל, פרוי און קינדער

קליינערמאן הרב ר' יואל, פרוי און קינדער

קנארפעל אנשיל, פרוי גיטל און קינדער

קנארפעל טעמע

קנארפעל חוה

קנישינסקי נח

קנישינסקי פעשע

קנישינסקי ברכה

קעלעוויטש יוסף בענדעט און פרוי

קעלעוויטש לוי, פרוי און קינדער

קעלעוויטש און 1 טאכטער

קראנענבערג אברהם און פרוי

קראנענבערג הירש פסח, פרוי פעשע און

3 קינדער

קראנענבערג יחיאל, פרוי און 7 קינדער

קראנענבערג שרה און 4 קינדער

קראנענבערג רחל

קראנענבערג בת יוסף הירש און קינדער

קראסנאבארסקי אברהם משה

קראאוווסקי שמחה, פרוי און קינדער
קראסנאבארסקי ברוך
קראסנאבארסקי נתן
קראסנאבארסקי אפרים. פרוי ח' רייזל

און קינדער
קראסנאבארסקי לאה
קראסנאבארסקי פייגע
קרימקע משפחה טרייגערס
קריסטאל חיים, פרוי פראדל און 3 קינדער
קריסטאל ח' שרה, מאן און קינדער
קרעט לייבל, פרוי און קינדער
קרעפלאק הענד, פרוי און קינדער
קורן שלמה און פרוי סאניא

ר

ראדזינאוויטש יוסף לייב
ראדזינאוויטש נתן און פרוי
ראדזעוויטש משה, פרוי און קינדער
ראדזעוויטש בערל, פרוי און קינדער
ראדזעוויטש אלטער, פרוי חנה און קינדער
ראווינסקי הענד, פרוי און קינדער
ראווינסקי שרה און קינדער
ראווינסקי פייגע
ראווינסקי יוסף
ראטמאן אליעזר, פרוי חנה און 6 קינדער
ראסקלענקער הענד, פרוי און קינדער
ראסקאלענקער לייבל, פרוי און קינדער
ראסקאלענקער עטקע
ראסקאלענקער מרדכי, פרוי און קינדער
ראסקאלענקער רחל
ראסטקער ישראל
ראסע פסח, פרוי און קינדער
ראף משה, פרוי פעשקע און 2 קינדער
רובין אהרן וואלף, פרוי ח' צביה און

קינדער
רובין בנימין, פרוי רחל און 1 קינד
רובין חנא, פרוי לאה און קינדער
רובינשטיין אהרן לוי, פרוי שיינדל און
קינדער

רודעק הירש בערל און פרוי שאשע
רויענצווייג משה, פרוי און קינדער

רויענשטאל פישל, פרוי חנה און 3 קינדער
רויענשטאל מנחם, פרוי און קינדער
רויון אברהם משה, פרוי און קינדער
רויזנבאנד יעקב, פרוי פריידקע און 2 קינדער
רויזנבאנד בלומע

רויענבערג יוסף און 1 טאכטער
רויענבערג משה אהרן, פרוי און קינדער
רויענבערג ישראל, פרוי און קינדער
רויון משפחת פייזויל און קינדער
רושינאק שיינדל און קינדער
רושינאק אבא, פרוי און קינדער
רושינאק חיים, פרוי שיינדל און 2 קינדער
רושינאק אסתר

רוזשעפקע אברהם, פרוי שיינע און קינדער
ריבא שמואל און טאכטער שרה
ריבא אפרים, פרוי שרה און קינדער
ריבאק אלחנן, פרוי חנה רחל און 2 קינדער
ריבאק יצחק

ריטשקע אברהם, פרוי רחל און 1 טאכטער
רייגרדזקי מאיר אין פרוי ח'
רייגרדזקי פינטשע, פרוי יוטקע און
2 קינדער

רייזמאן אבא, פרוי און ינדער
רייבשטיין, פרוי און קינדער
ריידאווסקי רפאל און פרוי חוה
ריכטער דוד הירש און פרוי פראדל
רעווינזאהן שמחה, פרוי און קינדער
רעווינזאהן וואלף שמחה
רעווינזאהן ברכה
רעווינזאהן דבורה

רעווינזאהן-חוראווסקי שיינע און קינדער
רעווינזאהן משפחה, פרוי און קינדער
רעווינזאהן נח
רעכטמאן דוד, פרוי לאה און קינדער
רעכעלזאהן משה און 1 זוהן

רעכטמאן בינע, מאן און קינדער
רעכטמאן גאלדע און מאן
רעכטמאן פערל, מאן און קינדער
רעכטמאן פראדל
רעכטמאן ברכה
רעקאנט רבקה

רעקאנט אלמנה פון וועלוויל און קינדער
רעקאנט פון אפטייק

ש

שאפראן עזריאל שו"ב, פרוי און 2 זוהן
שאפראנאוויטש לייזער הירש און קינדער
שאפראן אברהם, פרוי און קינדער
שאפראן שלמה, פרוי פערל דיסקע
און קינדער

שאפראן עניע
שאפראן חיים מאיר, מוטער און 2 שוועסטער
שארפמאן מרדכי יוסף, פרוי נעמי און קינדער
שארפמאן יוסף, פרוי ברכה און 2 קינדער
שארפמאן עלקע און קינדער
שארפמאן נחמה
שארפמאן משה, פרוי דאבע און 2 קינדער
שארפמאן ח'י

שווארץ יעקב און פרוי
שווארץ אברהם הירש, פרוי און קינדער
שווארץ הירשל, פרוי מלכה און 1 קינד
שווארץ פייוויל, פרוי ברכה און 1 קינד
שווארצפארב חיים, פרוי טויבא און 3 קינדער
שווארצבארד ישעי', פרוי לאה און קינדער
שווארצבארד אלטער, פרוי יהודית און 1 קינד
שווארצבארד לייביל, פרוי און קינדער
שווארצבארד דוד, פרוי און קינדער
שווארצבארד משה, פרוי און קינדער
שווארצבארד פייגע בלומע און 1 טאכטער
שולעוויטש הרב ר' יצחק דוד זצ"ל
שולעוויטש יחיאל, פרוי און קינדער
שולעוויטש ישראל, פרוי שפרה און קינדער
שולעוויטש רבקה
שולעוויטש מרים
שולץ אברהם הירש, פרוי און קינדער
שולץ יענטע פרוי פון יודל און 7 קינדער
שול' ישעי' און פרוי

שומאוויטש איציק, פרוי בתי'ה און 2 קינדער
שומאוויטש חיים, פרוי און קינדער
שומאוויטש יוסף, פרוי רבקה רחל און 1 קינד
שומאוויטש אהרן, פרוי און קינדער
שומאוויטש שרה

שומאוויטש צירל
שטוטמאן סנדר
שטיינגארט אסתר
שטיינגארט רבקה
שטיינבערג אפרים, פרוי חנה רבקה און
קינדער

שטיינבערג אברהם פנחס און פרוי
שטיינבערג זלמן
שטיינבערג רבקה
שטיל אביגדור, פרוי און קינדער
שטייפמאן זינדל, פרוי און קינדער
שטעלאנג לייזער און 1 טאכטער
שטערן לייבל און קינדער
שטערן ליבע און מאן
שטשופאקוויטש הירשל, פרוי שרה און
2 קינדער

שיוואק לייבל, פרוי און קינדער
שיינבערג משה און 3 קינדער
שלאפמיץ שיינע רחל
שלאפמיץ מלכה
שלאפמיץ עטקע
שלאפמיץ משה
שלעזינגער שמואל, פרוי און קינדער
שניאדאווסקי משה יוסף, פרוי און קינדער
שעדלעצקי טובי', פרוי לאה און 2 קינדער
שעדלער לייבל, פרוי שרה אלה און קינדער
שעדלעצקי ישעי' און קינדער

שפערלינג אהרן, פרוי גישע און קינדער
שפעקטאראוויטש בערייל, פרוי און קינדער
שצוצינער נח

שציגעל יעקב, פרוי גיטל און 7 קינדער
שקאלניק שמואל משה, פרוי און קינדער
שקאלניק נתן, פרוי און קינדער
שקאלניק משפחה פון ציפקעלען
שקלאניעוויטש חנקע און 5 קינדער
שקלאניעוויטש הירשל, פרוי גיטל און קינדער
שקלאניעוויטש-רונוקס ברכה, מאן און
קינדער

שקלאניעוויטש-שטערן ליבע
שקלאניעוויטש רחל
שראהן משה

תהלים דוב, פרוי שושנה און קינדער
תהלים שרה רבקה און 1 קינד
תהלים דוב
תחנה יעקב, פרוי און קינדער

ת
תהלים הירשל און פרוי
תהלים לייזער, פרוי שרה און קינדער
תהלים בערטשע, פרוי און קינדער

רשימה פון פליטים פון אסטראוו-מאזאויעצק וועלכע זענען אומגעקומען אין געטא-לאחוע

נפשות	קינדער	
2		הרה"ג ר' דוד מינצבערג און זיין שוויגער באשה לאך
3	1	ר' זינדל בריסק מיט זיין פרוי אסתר מלכה
3	1	אוזדאבע מיכאל פרוי מרים
6	4	תהלים דוב פרוי שושנה
5	3	תהלים אליעזר פרוי שרה
5		רוסה פסח
10		בלומענקראנץ פישל, פרוי חנה, קינדער און אייניקלעך
2		קורן שלמה, פרוי סוניה
2		ליס צבי, שוועסטער איטקה
2		שטייפמאן זינדל

חיים יצחק גלינקא איננו *

אם כי ידוע ידענו, כי גורלו נחרץ — לאחר שמלאך המות פרש עליו את כנפיו — כנפי הכליון והחדלון, אם כי ראינוהו בימיו האחרונים, מלאי-הכאב והייסורים הבלתי-אנושיים, כשהוא מתאבק עם מר המות, בכל זאת, היתה עוד תפילה חרישית בלבנו: האמנם? היפלא מה? דבר? אולי יתרחש הנס? אולי?.. הנס, לא התרחש! וביום המר יום שלישי ב' באדר תש"ך נלקח מאתנו לעולמים!

גדול מאוד הכאב על האי שופרא דבלי בארעה דישראל, אבל, גדול כאבנו שבעתים על שהאיש היקר לכולנו הלך מאתנו, מבלי שזכה לראות בפרי-עמל-עמלנו — בהופעת „ספר הזכרון לקהילת אוסטרו-מזוביצק" שלנו, שהרבה הגה וחשב, פעל ועשה למענו — לקביעת מסגרתו ולביצועו.

המנוח ז"ל, שחלקו היה כל כך גדול בכל הפעולות הלאומיות, הציוניות והציבוריות של אוסטרו-מזוביצק שאף בכל לבו הער ובכל חום נפשו היקרה להקמת מצבת-זכרון לדורות שיבואו, לעירנו, למוסדותיה ולעסקניה בצורת ספר-הזכרון, לא זכה לברך אתנו על המוגמר!

ראינו לכן חובה לעצמנו להעלות — עם סיום הספר — פרטים אחדים על חייו ופעולתו בעירנו, שהיתה כ"כ חביבה עליו.

המנוח ת. י. גלינקא ז"ל בא לאוסטרו-בשנת 1922, לאחר שנים מבורכות של פעולה ציונית בלומזה, כחבר ועד ההסתדרות הציונית „התחיה" משנת 1916 ו„הבמה העברית" שע"י „התחיה" כמחנך בתנועת „השומר הצעיר" שהיתה מסונפת לתנועת „הצופים" העולמית וכחבר פעיל בועד „למען החלוץ".

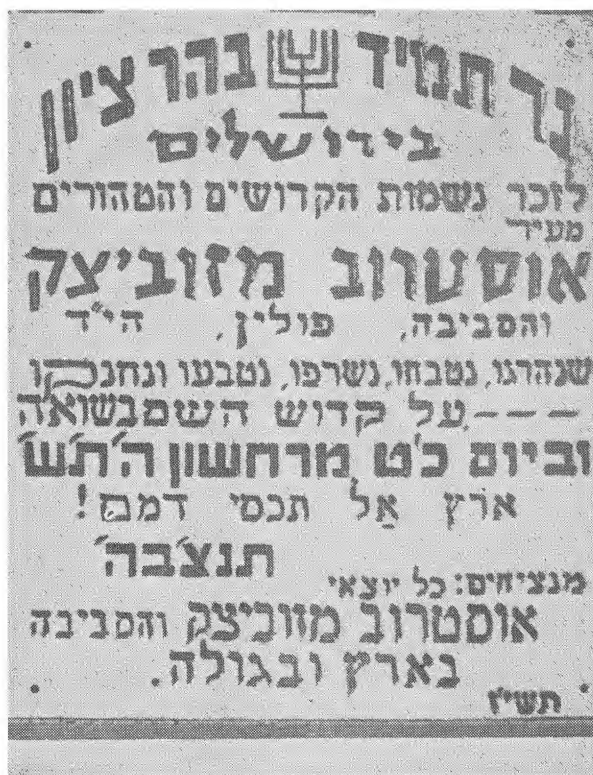
לא עבר זמן רב והח' ת. י. גלינקא תפס את המקום המרכזי והראשון בכל הפעולות הציוניות והלאומיות בעירנו כיו"ר ההסתדרות הציונית, הקרנות הלאומיות, בועד „למען הספר העברי" ובקורטוריון של בית-הספר המקומי „תרבות". כנואם בחסד עליון, נעים הליכות, בעל השכלה עברית וכללית רחבה, הצליח לרכוש את לבות שומעיו שהוקסמו מדבריו מלאי-ההגיון והשכנוע.

המנוח לא היה „נאה דורש" בלבד, כי אם קיים מה שיעץ לאחרים, — חניך את בניו בריח ההקרבה בארץ, בכפרי-היושע, בו מצא את לחמו כמנהל חשבונות של הכפר והשתתף באופן פעיל בחיים התרבותיים של הכפר.

בנו שמואל הקדיש את חייו לצרכי הישוב עד כדי הקרבה ממש, שמואל, שהגיע לדרגת סגן-אלוף בחיל השריון הלך בראש פקודיו ב„מבצע-סיני" ונפל על משמרתו במות גבורים, בהניחו אחריו אשה צעירה ושלושה בנים.

האסון הגדול הזה, — אבדן בנר-מחמדו — הרס את בריאותו של ת. י. גלינקא ז"ל, הוא חלה במחלה ממארת, אשר שמה קץ לחייו המפוארים רבי-המעש ועטורי-התפארת. תשמשנה שורות אלה כזר-פרחים, על קברו של חבר נאמן, רב-פעלים, וזכרו לא יסוף מאתנו לעולמים!

מערכת „ספר-הזכרון"
לקהילת אוסטרו-מזוביצק

לזכר בני משפחותינו היקרים שהושמדו בשואת ישראל,
 הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו,
 יזכרם א' לטובה, עם שאר צדיקי עולם,
 וינקום נקמת דם עבדיו השפוך:

אל מלא רחמים

דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה לדם ישראל שנשפך במים, תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים את נשמותיהם של שש מאות רבבות אלפי ישראל, ובתוכם אלפי בני הקהלה הקדושה אוסטרו-כימוזוב. אנשים ונשים, ילדים וילדות שנהרגו ושנשחטו ושנשדפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים בידי מפלצות הצוררים הגרמנים ואחרים שר"י (שם רשעים ירקב) בגזלת אירופה (במחנות הריכוז בלז'ין, סוביבור, מאידאנק, אושווייני צים, טרבלינקה, וגם באוסטרוב וכיבותיה).

כולם קדושים וטהורים, כגן עדן תהא מנוחתם, לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמתם, ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל וכותם. ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם. יבואו שלום וינוחו על משכבותם ונאמר אמן.

תיקוני טעויות

עמוד	שורה	נדפס	צריך להיות
20	8 מלמעלה	רב באוגוסטוב	רב באוסטרוב
		(פלך סובלק)	(פלך לומזה)
24	4 מלמטה	דגלייהודה	דגלייהודה
34	6 מלמטה	חותנו	חתנו
39	14 מלמטה	בתנודה	בתנועה
48	מחבר המאמר על ר' יששכר סרברניק	ר' יוסף לשץ	
72	7 מלמטה	עשרים	עשרים ותשע
74	מחבר המאמר על ארטריה פאשקוזה	פוקשיבה	

פאריכטע פעלערן

זייט	שורה	געדרוקט	דארף זיין
166	5 פון אונטן	אין מאלקין	און מאלקין
229	4 פון אויבן	מעל מלאכה	בעל מלאכה
252	8 פון אונטן	אינפעקטאָרן	אינספעקטאָרן
264	19 פון אויבן	דער נאָמען	דער נאָמן
264	19 פון אויבן	פון גבאי	און גבאי
301	6 פון אויבן	דיין זיירן	דיין זיידן
334	7 פון אונטן	מאניע	סאניע
336	14 פון אויבן	אַוועקצוואַפן	אַוועקצוואַרפן
337	1 פון אונטן	אַ זיל־רעכט	אַזיל־רעכט
341	19 פון אויבן	געענדיק	געענדיקט
350	16 פון אונטן	און ציוניזם	אין ציוניזם
373	4 פון אויבן	שאיע־מענדל	שאיע יאנקל
415	7 פון אויבן	אַרומקיע	אַרומיקע
425	5 פון אונטן	וואטשן	וואַשן
461	3 פון אויבן	וואך	וואר
520	13 פון אונטן	פראפארציע	פראפאָזיציע
544	11 פון אונטן	דעם 6־טן	דעם 8־טן
546	4 פון אויבן	שוב	שוחט
546	8 פון אויבן	השמוע על	לשמוע אל
557	9 פון אויבן	חלות	כלות
558	7 פון אויבן	זיינע	מיינע
558	17 פון אויבן	און	אין

